

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Kevser Suresi

Rahıman Rahim Allah'ın Adıyla

Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.

Şu hâlde Rabbin için namaz kıl ve tekbir

alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır.

Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır.

SEYYİD ALİ ŞEHRİSTÂNÎ

HADİS KAYDININ YASAKLANMASI

- Sebepler ve Sonuçlar -

Müslümanlar Nezdindeki İki Ekol Açısından Meselenin
Fikirsal Arka Planı ve Köklerinin İncelenmesi

Çeviri:
Mikail Gürel

KEVSER

**KEVSER
YAYINCILIK**

Kevser Yayınları: 336

Kitabın Adı: Hadis Kaydının Yasaklanması

Kitabın Orijinal Adı: Men'u Tedvîni'l-Hadîs / Kıraatun fî Menheceti'l-Fikr
ve Usûli Medreseteyi'l-Hadîs İnde'l-Müslimîn

منع تدوين الحديث (قراءة فى منهجة الفكر واصل مدرستى الحديث عند المسلمين)
السيد على الشهرستانى

Yazar: Seyyid Ali Şehristânî

Arapça'dan Çeviren: Mikail Gürel

Son Okuma: Ersan Güngör - Musa Güneş

Mizanpaj: Kevser

Kapak: Faruk Atlan

Baskı: Yılmaz Matbaacılık (Sertifika: 49749)

Basım Tarihi: Haziran 2021

ISBN: 978-625-7910-45-3

Not: Çeviride eserin 2009 yılında Müessesetu'r-Râfid tarafından yayınlanan 4. baskısı esas alınmıştır

Merkez: Kirazlı Mah. 1146 Sk. No: 35

Kat: 1 Bağcılar / İSTANBUL

Tel: 0212 555 16 66 - **Faks:** 0212 555 22 12

Şube: Balabanağa Mah. Büyük Reşitpaşa

Cad. Yumni İş Mrk. No: 16 B / 25 Fatih – İSTANBUL

Tel: 0212 534 35 28 - **Faks:** 0212 631 36 01

www.kevseryayincilik.com

ÖN SÖZ

Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Peygamberlerin sonuncusu ve ilahî elçilerin önderi olan efendimiz Hz. Muhammed'e, onun tertemiz Ehlibeyt'ine ve seçkin sahabîlerine kıyamet gününe kadar salât ve selam olsun.

Bütün semavî dinler, dayandıkları düşünce temelleri, kanun-kaideleri ve sundukları sağlam nazari metotları ile insanoğlunun maslahatı için faydalı olan yolu onun önüne açmayı hedef edinmiştir.

Hanif İslam dini tüm semavî dinlerin öncüsüdür. Çünkü insanların hayatına en çok dokunan din olma özelliğine sahiptir. İslam dini, farklı çağlarda çeşitli ümmetlerin önderliğini üstlenmesinin doğal sonucu olarak temel ilmi ilkelerini amel ve pratiğe yansıtmada en başarılı din olmuştur.

Mantık açısından böyle bir dinin, kendi düşüncesini sunma noktasında muazzam alt yapılara dayalı temel prensiplere sahip olması gerekir. Bu arada vurgulamak gerekir ki, Kur'ân ve Nebvî Sünnet, birinci elden İslam dininin beyanatı ve hükümlerinin kaynağını oluşturmuştur.

Bu yüce dini diğer semavî dinlerden ayıran en bariz özellik; Allah'ın bizzat bu dinin kitabını kaybolmaktan, eskimekten ve tahrife uğramaktan koruyacağını üstlenmiş olmasıdır. O şöyle buyurmuştur:

Kuşkusuz Zikr'i (Kur'ân'ı) biz indirdik ve elbette onu biz koruyacağız.⁽¹⁾

Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim, beşer eliyle tahrif edilen, değiştirilen ve başkalaştırılan Tevrat, İncil ve diğer semavî kitapların akıbetine uğramayacaktır.

Ne yazık ki, ikinci kaynak, yani Resulullah'ın (s.a.a) Sünnet'i hakkında aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Daha o Hazret hayatta iken, sözleri tahrif

1- Hicr, 9.

edilmek istenmiş ve bu yüzden ümmetini şu sözüyle uyarmıştır:

Kasten bana yalan isnat eden kimse cehennemdeki yerini hazırlasın!⁽¹⁾

İşte bu yüzden ve ileride göreceğimiz nedenlerden dolayı Nebevî Sünnet hakkında, onun "zanniyyetü's-sudûr"⁽²⁾ olduğunu söylemişlerdir.

Sünnet'in başına gelen ihtilaflar şeriatın diğer kaynaklarına da etki etmiştir. Dolayısıyla her fırka kendi rivayeti ekseninde ayetleri tefsir edip yorumlamaya çalışmış, ayetlerin maksadının rivayetlerde belirtilen şeyler olduğunu iddia etmiştir. Burada bazıları da menfi bir yaklaşıma yönelerek, mevcut olan genel usul ve ilkelerin ihtilaflı rivayetlerin yerini alacağını zannetmiştir. Böylece Sünnet'teki ihtilaf dallanıp budaklanmış, dinin usul ve fûru alanlarındaki birçok meselede uzun uzadıya kök salmış, İslam ümmetini çeşitli mezhep ve fırkalara bölmüştür. Sonra da her fırka ve mezhep, kendisini Kur'ân ve Peygamber'in hak takipçisi olarak tanımlamış, kendi tuttukları yolun gerçek Sünnet'i temsil ettiği iddiasında bulunmuştur.

Acaba bu mezheplerin hepsinin hak üzere olduklarını, bu düşünce akımlarının tümünün sahih olduğunu, hepsinin de Allah ve Peygamber tarafından onaylanmış olduğunu tasdik etmek mümkün müdür? Yoksa hak birdir ve ona mı ulaşmak gerekir?

Acaba her fırkanın diğeri hakkında söyledikleri doğru mudur, yoksa yanlış mıdır?

Burada çeşitli görüşleri tümenden kabul veya reddetme noktasındaki tartışma beyhude bir çabadır. Salim akıl, bu çeşitli düşünce akımları karşısında bir yolu tercih veya bunlardan birine temayülden başka çare görmez. Çünkü bunların tümünün doğru veya tümünün yanlış olması makul değildir. Zira hak, birden fazla olamaz ve bu yüzden sadece bir fırka kurtuluş ehli sayılabilir. Onun için bir Müslüman'ın, gerçekten Hz. Peygamber'in (s.a.a) getirdiği sahih Sünnet'e ulaşabilmek için araştırma yapması bir zarurettir. Sünnet'in hüccet/delil olduğu konusunda birbiriyle ihtilaf edecek iki Müs-

1- *Sahîh-i Buhârî*, 1, 52, Babu İsmi Men Kezibe ale'n-Nebi, h. 107 ve 108; *Sahîh-i Müslim*, c. 1, s. 10, Babu Tağlizi'l-Kizbi alâ Rasûlillah, h. 2, 3, 4.

2- Yani, Peygamber'in (s.a.a) ağzından bu sözlerin çıkmış olduğuna dair kesin bilimiz yoktur; sadece zannımız vardır.

lûman dahi yoktur.⁽¹⁾ Dolayısıyla burada Sünnet'i ispat etme yolları üzerinde tartışmak gerekir. Başka bir ifadeyle şu sorunun cevabı aranmalıdır: Acaba hangi Nebevî rivayet bizim için hüccettir?

Cevap olarak şöyle söylenebilir: Rical ilmindeki kaidelere mutabık olan hadisleri sahih kabul edip almak, sahih olmayanları ise bir kenara bırakmak ve onlara amel etmekten kaçınmak gerekir.

Bu söz her ne kadar başlangıçta doğru gibi görünse de hadis ilminin tekniğinden haberdar olanlar şunu çok iyi bilirler ki, sadece senedin sahih olması yeterli değil; hadisin metninde de birtakım riayet edilmesi gereken kaide ve kriterler vardır.

Bununla birlikte Rical ilmindeki bazı temel ilkeler ve ölçütler birtakım özel kurallara tâbidir ki, bilimsel kıstaslar ve Kur'ânî ilkeler bunlara hâkim değildir. Bilakis, bir ravinin tevsik veya taz'ifinde (güvenilir veya zayıf sayılmasında) ya da mezhep önderlerinin tenkidinde çeşitli görüşler ve ihtilafların mevcut olduğu açıktır.⁽²⁾

Doğal olarak burada araştırma yapmak isteyen kişi, bunca yoğun ve ürkütücü kriterler yumağında oluşan bulutların meydana getirdiği dumanlı ve sisli havada kendisini mezhebî ve siyasî duygusuna teslim etmektedir. İşte bu yüzden birçok ravi, diğer verilerin ışığında değerlendirildiklerinde adil olmadıkları hâlde adil ve güvenilir sayılmıştır. Nice raviler de yersiz yere itibarsız sayılmıştır. Nice rivayetler vardır ki, senedi sahih sayıldığı hâlde met-

1- Elbette Kur'ân'ı yeterli sayan şaz kimselerin görüşlerinin hiçbir itibarı yoktur. Zira özellikle son yıllarda ortaya çıkmış birtakım kişiler açık şekilde Sünnet'i inkâr etmektedirler.

2- İbn Muin ve Ahmed b. Salih, İmam Şafî hakkında olumsuz şeyler söyleyerek onu cerhetmişlerdir. (bk. *Hâmişu Tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 24, 380) Hatîb el-Bağdâdî, İmam Ebu Hanife'yi reddedenlerin isimlerini zikretmiştir. (*Tarihu Bağdâd*, 13, 366. Burada 35 kişinin ismine yer vermiştir.) Râzî'nin, *Tercihu Mezhebi's-Şafî* risalesindeki sözünden Buhârî'nin Ebu Hanife'yi zayıf ravilerden saydığı anlaşılmaktadır. Hâlbuki orada İmam Şafî'den hiç söz etmemiştir. Sübkî, *Tabakatü's-Şafîyyeti'l-kübrâ*'sında şöyle der: "Ebu Ali el-Kerâbîsî, İmam Ahmed'i yermekteydi." (*Tabakatü's-Şafîyyeti'l-kübrâ*, 2, 118). Irakî (Şeyh İbn Hacer), İbn Hanbel ve onun *Müsned*'ini kötülemektedir. bk. *Feyzü'l-Kadîr*, 1, 34). Hatîb el-Bağdâdî kendi Tarihinde İmam Malik'i yeren bir grup kişinin isimlerini zikretmiştir. (*Tarihu Bağdâd*, 1, 239; *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 24, 415) İmam Buhârî, Nesâî ve diğerleri hakkında da yergiler olmuştur.

ni gerçeğe aykırıdır. Aynı şekilde senet açısından düşük olan, ama üstün derecede sıhhatte sahip nice rivayetler vardır.

Geçmiş dönemleri dikkate aldığımızda bugün Nebevî Sünnet'in iyice incelenip kalburdan geçirilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Burada yapılması gereken şey, çıkış noktası şeriat, tarih, akıl ve fıtratta sabit olan temel ilkeler olan yepyeni ve daha ciddi bir yöntemin takip edilmesidir.

Bu sözün manası, hadis değerlendirmesinde senedin rolünü lağvetmek değildir. Aksine diğer şahit ve karinelere de faydalanmak suretiyle bazı Müslümanlar tarafından hak ettiği değeri verilmeyen bazı rivayetlerin maksadına ulaşmaktır.

Her hâlükârda bugün elimizde *es-Sihâhu's-Sitte* diye adlandırılan müsned hadis mecmuaları mevcuttur. Müslümanların büyük bir kesimi bu kaynaklardaki hadislerle amel etmektedir. Bunların dışında bir kaynağı -tecrübe edilmiş bir yaşam iksiri olsa dahi- beğenmiyorlar. Yine *Kütüb-i Erbaa* diye adlandırılan ve Müslümanların başka bir kesiminin amel ettiği diğer müsned hadis kaynaklarını görmekteyiz ki, onlara göre de bu kitaplardaki hadisler en sahih hadislerdir. Ki bunların hepsi de bu hadis mecmualarındaki rivayetlerin en sahih hadisler olduğunu ve uydurma, tahrif ve dış faktörlerin etkisinden uzak kaldıklarına inanıyor. Şimdi karşımıza çıkan esas soru şudur: Sahih rivayet hangisidir ve nerededir? Acaba *Sihâhu's-Sitte*'de bulunan hadislerin hepsi gerçekten de sahih midir? Yoksa içlerinde karşımıza çıktığında durmamız gereken zayıf, mürsel vb. hadisler de var mıdır?

Ehlibeyt'ten gelen hadisler nasıl? Hepsi sahih midir, yoksa içlerinde uydurulmuş ve zayıf olan hadisler de var mıdır?

Bu sorulara cevap vermek gerekir. Elbette bu, meselenin tarih ve hadis içindeki köklerinin incelenmesi hâlinde mümkündür.

Belki de Hz. Peygamber'in (s.a.a) hadisini -metni ve manası açısından- en bariz şekilde etkileyen şey, Ebu Bekir ve Ömer'in hadis kaydını yasaklamasıdır. Nitekim bu yasak Osman ve Muaviye döneminde de devam etti ve onlardan sonraki halifeler zamanında uygulanan bir prosedür oldu. Ta ki, Ömer b. Abdülaziz bu yasağı kaldırdı ve hadisin kaydedilmesi emrini verdi.

Şunu da belirtmek gerekir ki, tüm bunlar yaşanırken sahabe ve tâbîinden ileri gelen bazı şahsiyetler hadis kaydını kendileri için bir yöntem edinmiş;

hatta kendi görüşüne aykırı davrananlara karşı son derece sert ve acımasız davranan İkinci Halife döneminde bile bundan geri durmamışlardı. Ali b. Ebu Talib, Muâz b. Cebel, Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ud, Enes b. Malik, Ebu Said el-Hudrî, Fatimatü'z-Zehra, Ebu Zer ve diğerleri hadis kaydına devam eden ve yasak için makul bir gerekçe görmeyen bu şahsiyetlerden bazılarıdır. Bunlar, Ebu Bekir ve Ömer'in -ve de onların takipçilerinin- görüşünü tartışma götürmez kutsal bir görüş olarak kabul etmiyor, diğerleri gibi de korkmuyorlardı.

İşte burada iki yöntem arasında görüş ve fikir ayrılığı ortaya çıkmıştır. Biri, hadis rivayet edip yazarken, diğeri, hadis naklinin olabildiğince azaltılması gerektiğini savunuyor veya hadis nakletmeyi, hadis yazıp kaydetmeyi yasaklıyordu. Sonuçta iki tarafın düşünce usulü tam anlamıyla kendini göstermiştir.

Bu iki hadis ekolü üzerinde dikkatlice düşünmeliyiz ki, hangisinin gerçeğe daha yakın ve doğru olmayan gayelerden daha uzak olduğunu anlayalım. Bu iki ekolün yöntemlerini inceleyip değerlendirirken, o döneme hâkim olan konjonktürel durumlara ve o günkü aktörlerin nefsi özelliklerinin hayatlarının çeşitli alanlarında kendisini göstermesi gibi zayıf ve tahmine dayalı argümanlara dayanmak doğru değildir. Çünkü biz adalet ve güvenilirlik vb. ya da bunların zıddı olan kelimelerin -hadis ilminde ilintili oldukları husustan bağımsız- sadece kavramsal manasıyla yetinmiyoruz. Zira birçok sahabe hadis naklettiği hâlde onun manasının neshedilip edilmediğini bilmiyordu. Ya da naklettiği bir nassın Kur'ân mı yoksa Peygamber'in sözü mü olduğunu bilmiyordu. Veyahut gelen bir hükmün "Peygamber'e özel mi" yoksa "muayyen bir kişiye has mı" veya "Müslümanların hepsi için mi" olduğunu bilemeyebiliyordu. Bu yüzden kendilerinin de açık ifadesine göre onların sözlerinin şer'î bir dayanağı yoktur. Eğer söyledikleri söz gerçeğe isabet ederse Allah'tandır, eğer hata olursa kendilerinden ve şeytandandır.

İşte tüm bunlar bizi kapsamlı bir araştırmaya sevk etti. Amacımız Hz. Peygamber'in Sünnet'ini ve hadislerini şüpheli hâle düşüren mücmel ve müphem konuları açığa çıkarmak ve yepyeni bir ilmî yöntemle bunları inceleyip gerçeği ortaya koymaktır. Zira bu tür araştırmalar birçok hakikati aydınlatabilir. Ayrıca bu tahkik, hadisi yasaklayanlarla nakledenlerin rivayetleri arasında apaçık çelişki olduğunu da gösterecektir. Şer'î hükümler, sahabenin fikhı, o günkü fikhî yönelimler ve bunların arka planında gizli olan gayeler

ortaya çıkacak ve netice itibariyle *Sihâhu's-Sitte*, *Kütüb-i Erbaa* ve diğer müsned hadis kaynaklarında yer alan hadislerden hangilerinin hüccet olduğu aydınlanacaktır.

Şimdi hep birlikte hadis kaydının yasaklanmasının Sünnet'e nasıl bir iz bıraktığını görelim. Bununla birlikte hadis rivayetinin engellenmesinin etkilerine bakalım ve Nebvî Sünnet ışığında Müslümanların fikhî konularının nasıl bir akıbeta uğradığını anlayalım.

SÜNNETİN KAYIT ALTINA ALINMASINI ENGELLEME NEDENLERİ

İki Şeyh'in (Ebu Bekir ve Ömer) Hz. Peygamber'in (s.a.a) hadisinin kaydedilmesini yasaklaması ve Ömer'in sahabeye Hz. Peygamber'den hadis rivayetini azaltmalarını emretmesi -Karaza b. Kâ'b el-Ensârî'nin rivayetinde olduğu gibi⁽¹⁾- incelenmeye değer bir konudur. Çünkü bunun İslam şeriatının kaynaklarından olan ikinci kaynakla doğrudan ilişkisi vardır. Elinizdeki eser bir ihtisas çalışması olması hasebiyle araştırmacıların birçoğunu harekete geçirmekle birlikte, İslam şeriatı tarihindeki en önemli bir olayı okuyucularla buluşturmaktadır. Bu meselenin açıklığa kavuşması Şia ile Ehlisünnet arasında ihtilaf konusu olan birçok konudaki düğümleri çözecek, bize bu ihtilafların gerçek yüzünü anlama ve köküne ulaşma olanağı sağlayacaktır.

Bu konuda zikredilmiş olan en önemli sebepler⁽²⁾ şunlardır:

Birinci Sebep: Ebu Bekir'den nakledilen sözler.

İkinci Sebep: Ömer b. Hattab'dan nakledilenler.

Üçüncü Sebep: İbn Kuteybe ve İbn Hâcer'in kanaat ettiği görüş.

Dördüncü Sebep: Üstad Ebu Zehve ve Şeyh Abdülhâlik Abdülganî'nin görüşü.

Beşinci Sebep: Hatîb el-Bağdâdî ve İbn Abdülber'in görüşü.

1- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6, 7; *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fî rivâyetih ve hamlih*, 2, 120; *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1, 7; *Kenzü'l-ummâl*, 2, 284, h. 4017; *Sünen-i Dârimî*, 1, 97, Babu Men Hafe'l-Fetya Mehafete's-Sıkt, h. 279; bk. *Târîhu't-Taberî*, 2, 567.

2- Burada sebepler ifadesinden kastedilen şey öne sürülen sözlerdir; bilimsel dikkate dayalı gerçek sebepler değildir.

Altıncı Sebep: Bazı oryantalistlerin görüşü.

Yedinci Sebep: Şîî yazarların çoğunun kanaatini oluşturan görüş.

Son Sebep: Bizim ulaştığımız sonuç.

Bu sebepleri tek tek zikretmekteki maksadımız, İslam şeriatının gerçekte ne şekilde ve hangi koşullar altında bize ulaştığını idrak edip kavramaktır; kimsenin makamına kinayede bulunmak gibi bir kastımız söz konusu değildir. Çünkü meydan konuşma, tenkit etme ve inceleyip araştırma meydanı, zaman ise mantık ve delil zamanıdır. Burada birinin görüşünü atmak, asla onun düşünce harîmine saldırmak ve onurunu çiğnemek anlamına gelmez. Aksine bütün sözler ve görüşlerin incelenip tenkit edilmesi gerekir; hatta bizim görüşümüz de bu genel kaideden istisna tutulamaz. Çünkü gerçeklere ulaşmak -özellikle de dinî konudaki hakikatlere özel bir yöntemle ulaşmak- en ulvî insanî hedeftir. İnsanoğlu için doğru bilgiye ulaşmak son derece önemlidir. Aynı şekilde onu dindar kılacak, basiret ve yakın üzere Yüce Allah'la buluşturacak bir iş de son derece ehemmiyeti haizdir.

Yüce Allah'ın hazır ve nâzır olduğu şu âlem, âhirette hak ve doğruluk üzerinde ayağa kalkıp huzura gelecektir. Bu yüzden bu ihtişamlı ve heybetli huzura çıkma üzerinde ciddi şekilde düşünen kimsenin vehim ve karışıklık yurdunun ölçülerinden çıkıp, erdem ve hakkaniyet yurdunun ölçülerine giriş yapması gerekmektedir. Yardım ancak Allah'tan istenir ve doğru yola ileten O'dur.

1. SEBEP: EBU BEKİR'İN GÖRÜŞÜ

Ebu Bekir'in görüşü iki metinden elde edilmektedir:

a) Ayşe'nin şöyle söylediği nakledilmiştir:

Babam, Resulullah'tan (s.a.a) beş yüz hadis topladı. O, gece uyuyamadı; sürekli bir o yana bir bu yana dönüp duruyordu. Onun bu hâli beni endişelendirdi. "Acaba bir derdin mi var, yoksa sana ulaşan bir haber mi var ki böyle kıvranmaktasın?" diye sordum. Sabah olunca, "Kızım, yanında bulunan hadisleri bana getir." dedi. Ben hadisleri getirdiğimde ise ateş istedi ve sonra da onları yaktı. "Neden onları yaktın?" diye sorduğumda şu cevabı verdi: "Bu hadisler yanımda olduğu hâlde ölmemden korktum. Zira içlerinde kendisine inanıp güvendiğim kişilerden gelen hadislerden bazılarının bana söyledikleri gibi olmama ihtimali bulunduğu hâlde ben onu (o yanlış şeyi) nakletmiş olabilirdim."⁽¹⁾

b) *Tezkiretü'l-huffâz* kitabında şöyle geçmektedir:

İbn Müleyke'den nakledilmiş mürsel rivayetlerden birinde şöyle geçer:

Sıddîk (Ebu Bekir), Peygamber'in vefatından sonra halkı bir araya toplayıp şöyle konuştu: "Sizler Resulullah'tan birtakım hadisler rivayet etmektesiniz ki, kendiniz bunlar üzerinde ihtilafa düşmektesiniz. Sizden sonraki insanların ihtilafı daha şiddetli olacaktır. O hâlde, artık Resulullah'tan hiçbir şey rivayet etmeyin. Sizden soranlara da şöyle söyleyin: Bizimle sizin aranızda Allah'ın Kitabı vardır; onun helalini helal, haramını da haram sayın."⁽²⁾

1- *Tezkiretü'l-huffâz*, 1, 5; *el-İ'tisâm bi hablillâhi'l-metîn*, 1, 30; *er-Riyâzü'n-nazire fi fezâil-lî'l-aşere*, 2, 144; *Hücciyetü's-sünne*, 394.

2- *Tezkiretü'l-huffâz*, 1, 2-3; *Hücciyetü's-sünne*, 394.

Bu iki metni değerlendirmeden önce cevabı verilmesi gereken iki sorumuz olacaktır:

Birincisi: Acaba birinci halife hadislerini Yüce Resul'ün zamanında ve onun emri ile mi, yoksa siyasal koşullar ve sosyolojik bir ihtiyaca binaen Peygamber'den sonra mı toplamıştı?

İkincisi: Acaba hadis nakline engel ve Peygamber Sünnet'inin yazılıp kaydedilmesinin yasaklanması Hz. Peygamber'den sonraki bir zamanda mı ortaya çıktı, yoksa Peygamber'in (s.a.a) kendi döneminde bizzat kendisi mi hadis kaydını yasakladı? Nitekim Ebu Said el-Hudrî'den bu konuda Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğu nakledilmiş:

Her kim benden Kur'ân dışında bir şey yazmışsa onu yok etsin.⁽¹⁾

Birinci sorunun cevabı: İlk metinde geçen Ayşe'nin, "*Babam hadis topladı*" sözünden, halifenin Hz. Peygamber'den (s.a.a) sonra hadis kaydettiğini görüyoruz. Özellikle de bu hadisleri bazı kişilerden aldığını kendi sözlerinden anlıyoruz. Çünkü o aynen şöyle diyor: "Bu hadisler yanımda olduğu hâlde ölmemden korktum. Zira içlerinde kendisine inanıp güvendiğim kişilerden gelen hadislerden bazılarının bana söyledikleri gibi olmama ihtimali bulunduğu hâlde ben onu (o yanlış şeyi) nakletmiş olabilirdim."

Çünkü halifenin bu korkusu, hadisleri Hz. Peygamber'in zamanında toplamış olması durumunda anlamsızdır. Halifenin korkusu, naklettiği hadislerin Resulullah'ın (s.a.a) buyurduğu gibi olmaması ihtimaline dayanıyor. Oysaki eğer bu hadisleri Resulullah (s.a.a) zamanında toplamış olsaydı, üzerinde şüphe duyduğu rivayeti Peygamber'e sunarak kesin kanaat sağlama imkânı vardı.

Eğer şöyle denilirse: Ebu Bekir bir vasıta ile Resulullah'tan (s.a.a) duyduğu hadisleri o Hazret'e sunup, sahih olup olmadığını anlama fırsatı bulamadı.

Şöyle deriz: Hz. Peygamber'e (s.a.a) olan yakınlığına rağmen böyle bir şeyin Ebu Bekir'e gizli kalması ve içindeki şüphenin güçlenmesi makul değildir. Böylesine önemli bir konuyu Hz. Peygamber vefat edinceye kadar ağırdan

1- *Sahîh-i Müslim*, 4, 2298, Babu't-Tesebbut fi'l-Hadis ve Hükmu Kitabeti'l-İlm, h. 3004; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3, 12, 21, 29, az farkla; *Takyîdü'l-ilm*, 29; *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 119.

alıp ertelemiş olduğunu düşünmek hayli uzak bir olasılıktır. Hâlbuki sahabe en basit konuları ve en ufak şüphe duydukları meseleleri dahi Peygamber'e soruyordu. Dolayısıyla bunun zarureti onlara gizli kalmamıştır.

Ancak hadisleri, Resulullah'a (s.a.a) isnadından korktuğu için yaktığını Ebu Bekir şu sözü ile ifade ediyor: "(Peygamberden olmadığı hâlde) onları nakletmiş olabilirdim." "Ölmemden korktum" sözünden de bu işin onun ölümüne yakın bir zamanda gerçekleştiği anlaşılıyor. Bu karineler şunu açıkça ortaya koymaktadır ki, halife bu hadisleri kendi hilafet döneminin sonlarında toplamış; bunlardan tek bir hadisi dahi doğrudan Resulullah'tan (s.a.a) duymamıştı. Yoksa Resulullah'tan (s.a.a) şifahî olarak duymuş olduğu bir şeyi yakma iznini hiç kendisine verir miydi?

Ayrıca eğer halife bu rivayetleri Resulullah (s.a.a) hayatta iken toplamış olsaydı, tarih ve siyer yazarları bunları zikrederdi ve o, gece boyunca kıvranıp durmazdı; Peygamber'den (s.a.a) sonra bunları kayda geçip geçmemesinin cevazı konusunda tereddüt etmezdi!

O zaman Ayşe'nin sözü de şöyle olurdu: "Babam Resulullah (s.a.a) zamanında hadis topladı." veya "Resulullah (s.a.a) babama dikte etti, o da yazdı." veyahut buna benzer bir ifade olurdu.

Evet, halife -kendisinin Bahreyn valisi olan- Malik b. Enes'e mektup yazmış ve bu mektupta sadaka (zekât) hisselerine değinmişti.⁽¹⁾ Aynı mazmunda bir mektup da Amr b. As'a yazmıştı.⁽²⁾

Ancak bu, sahîfesini yaktırdığı konusunda kendisinden nakledilen şeyle çelişmemektedir. Zira Enes için yazdığı şey zekât ve toplanan vergilerle ilgiliydi; bunlar halifenin devletini güçlü kılan unsurlar olduğundan zaten onları ihmal etmesi mümkün değildi. Amr b. Hazm'dan gelen rivayete göre Ebu Bekir, içerisinde sadakalar (zekâtlar) hakkında Peygamber'den (s.a.a) nakledilen hadislerin bulunduğu bir kitap yazmıştı.⁽³⁾ Bu konuda halife Ömer b. Hattab'ın da bir kitabı vardı. O kitap Hafsa'nın yanında idi ve daha sonra Ebu Hattab hanedanı nezdinde korunmaktaydı.⁽⁴⁾ Dolayısıyla devleti güçlen-

1- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 2, 527; *Kitabu'z-Zekât*, Babu Zekâti'l-Ğanem, h. 1386;

Takyîdü'l-ilm, 87; *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4, 85, Babu Keyfe Furize's-Sadaka, h. 7038.

2- *el-Muvatta'*, 1, 5, h. 1000; *Dirâsât*, 1, 94. Bu hadisi *Muvatta'* kitabında bulamadım.

3- *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4, 91, Babu Keyfe Furiza's-Sadaka, h. 7050.

4- *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-maanî ve'l-esânîd*, 20, 139.

direcek bir şeyin yazılmasıyla hadis kaydını yasaklamak için getirilen sebep birbirinden ayrı şeylerdir.

İkinci sorunun cevabına gelince: Ebu Bekir ile Ömer'in yaptıklarına ve diğer Müslümanların uygulamalarına baktığımızda, ikinci sorunun cevabını net bir şekilde verebiliriz. Birinci halifenin beş yüz hadis toplamış olması bile Peygamber'in (s.a.a) hadis kaydedilmesini yasaklamadığına dair delil olarak kâfidir. Çünkü eğer daha evvel o Hazret'ten bu konuda bir yasak gelmiş olsaydı, halife bu hadisleri yazmamış olurdu.

İkinci halife konusunda da durum aynıdır. Zira eğer hadis kaydı geçmişte yasak olsaydı, ikinci halife sahabeyi toplayıp bu konuda onlara danışmaz, sahabe de kendisini hadis kaydına irşat etmezdi.⁽¹⁾

Eğer iddiamızı bir kenara bıraksak ve "genelde kaydetmek ve özelde Sünnet'in kaydedilmesi yasaklanmıştır" dersek, o zaman da Peygamber'den (s.a.a) sahih olarak gelen, Müslümanlara Mekke'nin fethinde buyurduğu hükümleri⁽²⁾ veya Medine'ye hicret ettikten sonra zekât ve onun miktarları hakkındaki hükümleri yazmalarını emretmesini nereye koyacağız? İki sahîfe yazılı olan bu hükümler Ebu Bekir es-Sıddîk ve Ebu Bekir b. Amr b. el-Hazm'ın evinde kaldı.⁽³⁾ Veya Peygamber'in (s.a.a), "*Yazın ve hiçbir sıkıntı yok.*" sözü ya da bu istikamette olan ve açık şekilde Müslümanlara hükümleri ve Nebvî Sünnet'i yazmayı teşvik ettiği sözlerinden ne anlayacağız?

Buradan şunu anlıyoruz ki, yazmak ve kayda geçirmek, Resulullah (s.a.a) zamanında hiçbir şekilde yasak değildi. Şeyheyn (Ebu Bekir ve Ömer), Hz. Peygamber (s.a.a) hayattayken onun hadisini yazıp kaydetmemiştir. Aksine birinci halife, Peygamber'in (s.a.a) vefatından sonra bazı hadisler yazıp kaydetmiştir.

İlmi yazıp kayıt altına almak hikmetli Kur'ân'ın da önemle vurguladığı konulardan biridir. Bu konuda Yüce Allah'ın şu sözlerini görmekteyiz:

1- Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11, 257, Babu Kitabi'l-İlm, h. 20484; *Takyîdü'l-ilm*, 49; *Hücciyetü's-sünne*, 395.

2- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 53, Babu Kitabeti'l-İlm, h. 112 ve 6, 2522, Babu Men Kutile lehu Ketil fe-huve bi-Hayri'n-Nezereyn, h. 6486.

3- *Tarîhul-fıkhü'l-İslâmî*, 173.

Nûn. Andolsun kaleme ve yazdıklarına.⁽¹⁾

O, kalemle (okumayı ve yazmayı) öğretti.⁽²⁾

Az veya çok, onu yazmaktan usanmayın.⁽³⁾

Onu yazın.⁽⁴⁾

Onun hakkındaki bilgi, benim Rabbimin katında bir kitaptadır.⁽⁵⁾

Araplar yazarlara saygı duyar ve yazmaya ilgi gösterirdi. İbn Habîb el-Bağdâdî, eşraf kesiminden cahiliye döneminde ve İslam'ın ilk yıllarında ilim öğrenmiş kişilerin ve onların fakihlerinin isimlerinin fihristini zikretmiştir.⁽⁶⁾

İbn Sa'd şöyle der:

Cahiliye Dönemi'nde ve İslam'ın başlangıç yıllarında Araplar içinde Arapça yazabilen, yüzme ve atıcılığı iyi bilen kimse kâmil sayılırdı.⁽⁷⁾

Mekke'de⁽⁸⁾, Medine'de⁽⁹⁾, Tâif'te⁽¹⁰⁾, Enbâr'da⁽¹¹⁾, Hîre'de⁽¹²⁾ ve Dûmetü'l-Cendel'de⁽¹³⁾ ders okutulan mektepler vardı. Resulullah'la (s.a.a) ilgili, o Hazret'in mescidinde bir çardak yaptırdığı ve Abdullah b. Said b. As'ın orada isteyen herkese yazı ve hat sanatı öğrettiği nakledilmiştir.⁽¹⁴⁾

Dr. Ahmed Emin şöyle der:

1- Kalem, 1.

2- Alak, 4.

3- Bakara, 282.

4- Bakara, 282.

5- Tâhâ, 52.

6- *el-Mihber*, 475-477.

7- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 542.

8- age, 3, 522; *el-Kasd ve'l-ümem*, 22.

9- *Fütûhu'l-büldân*, 583, h. 1113; bk. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 450 ve 465.

10- age, 579, h. 1103

11- *Uyûnü ahhân'r-Rızâ*, 1, 43; *el-Kasd ve'l-ümem*, 22; *Ebcedü'l-ulûm el-veşiyi'l-merkûm fî beyâni ahhâli'l-ulûm*, 2, 265.

12- *Fütûhu'l-büldân*, 579, h. 1103; *el-Kasd ve'l-ümem*, 22; *Ebcedü'l-ulûm el-veşiyi'l-merkûm fî beyâni ahhâli'l-ulûm*, 1, 158.

13- *el-Mihber*, 475.

14- bk. *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 3, 920; *et-Tuhfetü'l-latîfe fî tarîhi'l-Medîneti's-Şerîfe*, 1, 47.

Araplar arasında okuma yazma bilmeme durumu bazı yazarların ve oryantalistlerin zannettiği gibi çok da yaygın değildi. Fakat Hîre ve Şam bölgesindeki Araplar için bunun aksini söyleyebiliriz. Zira onların uzun süre Farslar ve Rumlarla komşuluk ve ticarî ilişkileri olmuş ve bu medenî topluluklarla çeşitli aşamalarda etkileşim içinde bulunmuşlardır. Bu yüzden yazmayı öğrenmiş olmaları yadırganacak bir durum olmadığı gibi, yaşamlarını kolaylaştıracak ilim ve davranışları da etkileşim içinde oldukları bu topluluklardan öğrenmelerinden daha doğal bir şey yoktur.⁽¹⁾

Görüldüğü gibi Kur'ân, yazmayı ve kaydetmeyi meşrulaştırmış, Sünnet de bu iki konuya özel olarak teveccüh ve teşvikte bulunmuştur. Hatta Bedir Savaşı'nda müşriklerden alınan esirlere, özgürlüklerine karşılık her birinin Müslümanların çocuklarından on tanesine okuma yazmayı öğretmeleri teklif edilmiştir.⁽²⁾ Hâl böyle iken, Resulullah (s.a.a) tarafından Sünnet'in kaydedilmesinin yasaklanmış olduğu görüşünün hiçbir manası yoktur.

Ayrıca neden burada Hz. Peygamber'in (s.a.a) kültür, düşünce ve öğrenim konularına teşvik etmedeki genel uygulaması alınmıyor? Örneğin, bir topluluğu kınayıp sitem ettiğinde şöyle buyurmuştur:

Bazı topluluklara ne oluyor da komşularının idrak ve düşünce kapasitesini geliştirmiyorlar, onlara öğretmiyorlar, nasihatle bulunmuyorlar; onlara iyiliği emretmiyorlar ve onları kötülükten sakındırmıyorlar? Bazı topluluklara ne oluyor da komşularından öğrenmiyorlar, onlardan fikir ve öğüt almıyorlar?...⁽³⁾

Yine bir rivayette şöyle geçer:

Resulullah (s.a.a) Abdülkays heyetine sordu: "*Kardeşlerinizin size karşı ikramını ve misafirperverliklerini nasıl buldunuz?*" Dediler: "Onlar en hayırlı kardeşlerdir; bize yumuşak döşekler serdiler ve tertemiz yiyecekler verdiler. Sabah-akşam bize Rabbimizin kitabını ve Peygamberimizin Sünnet'ini öğrettiler." Bu sözler Peygamber'in çok hoşuna gitmiş ve bizi gördüğü için mutlu olmuştu. Sonra tek tek bize yönelerek öğrendiklerimiz ve öğrettiklerimizi kendisine söylememizi istedi...⁽⁴⁾

1- *Fecrü'l-İslâm*, 13-14.

2- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2, 22, bk. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 247.

3- *et-Terğîb ve't-terhîb mine'l-hadîsi's-şerîf*, 1, 71; *Mecmau'z-zevâid*, 1, 164.

4- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 206.

Huzeyfe'den nakledilen rivayete göre de Resulullah (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

"İnsanlardan, İslam'ı dillendirenleri benim için yazın." Bunun üzerine bin beş yüz kişinin ismini yazdık.⁽¹⁾

Siyer yazarları Resulullah'ın (s.a.a) 26 veya 42 ya da 45 vahiy kâtibinin bulunduğunu yazmışlardır.⁽²⁾

Öğretme, öğrenme, okuma ve yazma konusundaki bunca vurguya, daha önce aktardığımız Hz. Peygamber'in yazmak ve kayda germe konusundaki emrini, sahabenin de o Hazret'in zamanındaki ve sonrasındaki -Ebu Bekir yasaklayıncaya kadar- uygulamasını eklediğimizde şunu anlıyoruz ki, Resulullah'a (s.a.a) hadis kaydını yasakladığı isnadı safsatadan başka bir şey değildir. Hedefi ise İslam'ın çehresini bozup onu çirkin göstermek, İslam düşmanlarının eline şu söylemleri konusunda bahane vermektir: "Müslümanlar ilme karşıdır. Resulullah'tan (s.a.a) hadis nakledilmesini ve Sünnet'in kayıt altına alınmasını kabul etmiyorlar. Çünkü daha sonrasında tutumlarına aykırı hareket ederek kaydettiklerini görüyoruz! Eğer hadis kaydı caiz idiyse neden onu yasakladılar ve eğer yasak idiyse neden onu kaydettiler?!"

Yazmak ve kayda geçmenin yasaklandığı görüşü, Resulullah'tan (s.a.a) gelmiş olan şu sözlerle çelişmektedir:

Yazın.⁽³⁾

Kaydedin.⁽⁴⁾

Yaz; canımı elinde bulundurana yemin olsun ki ondan sadece hak çıkmıştır.⁽⁵⁾

Hafızan için elinden destek al.⁽⁶⁾

1- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 3, 1114, Babu Kitabeti'l-İmam en-Nas, h. 2895.

2- bk. *es-Sîretü'l-Halebiyye*, 3, 422.

3- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 53, Babu Kitabet'il-İlm, h. 112; *Sahîh-i Müslim*, 2, 988, Babu Tahrimi Mekke ve Sayduha, h. 1355; *Sünen-i Tirmizî*, 5, 39, Babu Ma Cae fi'r-Ruhsat, h. 2667.

4- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 1, 188, Kitabü'l-İlm, h. 362.

5- age, 1, 187, Kitabü'l-İlm, h. 359; *Takyîdü'l-ilm*, 80-81; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2, 162; *Sünen-i Dârimî*, 1, 136, Babu Men Rahhasae'l-İlm, h. 484; *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fi rivâyetih ve hamlih*, 1, 7.

6- *Sünen-i Tirmizî*, 5, 39, Babu Ma Cae fi'r-Ruhsati Fih, h. 2666; *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1, 245, h. 801 ve 3, 169, h. 2825.

O Hazret'ten nakledilmiş buna benzer birçok rivayet vardır ki, sözü daha fazla uzatmak istemiyoruz.

Bu konu açıklığa kavuştuğuna göre şimdi birinci metin üzerindeki itirazımızı şu sorularla sürdürüyoruz:

Neden birinci halife gece boyunca bir o yana, bir bu yana dönüp duruyordu? Acaba bir rahatsızlıktan mı mustarıptı? Yoksa hilafet ve Müslümanların işleriyle ilgili halifeyi uyutmayan ve uykuyu ona haram etmiş vahim bir durum mu vardı? Nitekim daha önce Ayşe'nin buna benzer şu sorusunu gördük: "Acaba bir derdin mi var, yoksa sana ulaşan bir haber mi var ki böyle kıvranmaktasın?" Bu soruyla ilgili halifenin gerekçesini de okuduk.

Halifenin beyan ettiği, "Bana rivayet ettikleri gibi olmama ihtimali vardır." gerekçesi hakikaten doğru görülebilir mi ve topladığı hadisleri yakmak için mazeret sayılabilir mi? Neden bunları özellikle yaktı? Oysaki mesela suyla silebilir veya toprağa gömebilirdi?

Birinci sorunun cevabını, "Sabah olunca babam, 'Kızım, yanında bulunan hadisleri bana getir.' dedi. Ben getirdiğimde..." karinesiyle anlıyoruz ki, halifenin kıvranıp durması fizikî bir rahatsızlığından dolayı olmadığı gibi, gazveler ve savaşlarla ilgili bir konu da değildi. Aksine, bu sahifelerde bulunan kendi içtihatlarına aykırı bazı sözler onu gece uykusuz bırakmıştı. O, Peygamber'den hadis nakletmenin ihtilaf çıkarıcı olduğu görüşündeydi. Burada kendisine rivayet edilen sözler arasında fark gözetmemiş; vasıta ile kendisine ulaşanlarla doğrudan kendisinin Peygamber'den (s.a.a) duyduklarını birbirinden ayırmamıştır. Zira İbn Ebu Müleyke'nin mürsel rivayetinde şöyle gelmiştir: "Hadis olarak hiçbir şey nakletmeyin." Oysaki bizim için halifenin başlangıçta bu görüşe yönmediği sabittir.

Ancak hadisleri yakmak için ifade ettiği, "Bu hadisler yanımda olduğu hâlde ölmemden korktum. Zira içlerinde, kendisine inanıp güvendiğim kişilerden gelen hadislerden bazılarının bana söyledikleri gibi olmama ihtimali bulunduğu hâlde ben onu (o yanlış şeyi) nakletmiş olabilirdim." gerekçesine birkaç eleştirimiz vardır:

Birincisi: Mutmain ve güvenilir bir kişi nasıl güvenilir ve emin olmayan birine dönüştü?

Sonra -Medine-i Münevvere'de Peygamber'in yanında olan- Ebu Bekir ile

Resulullah (s.a.a) arasında hadis konusunda vasıtaya mı ihtiyaç vardı?

Ebu Bekir'in hayatı boyunca Peygamber'le olan birlikteliği, onun hadis naklinde vasıtaya ihtiyaç duymuş olmasıyla çelişmektedir. Zira Peygamber'le birlikte olması, vasıtaya olan ihtiyacını ortadan kaldırmaktadır. Özellikle hakkında "İslam'ı kabul eden ilk kişidir." denilen bir şahıs için nasıl böyle bir şey söz konusu olabilir!

İkincisi: Haberi nakleden kimse güvenilir ve emin biri ise -nitekim Ebu Bekir ona inanıp güvendiğini söylemiştir- sırf yalan ve hata yapabileceği ihtimaline dayanarak böyle birinin rivayetlerini itibarsız sayacak ve onu almayacak mıyız?

Bu tutum, güvenilir kişinin haberinin hüccet/delil olma niteliğini inkârı gerektirmez mi? Ondan sonra da artık hiç kimsenin naklettiği habere itimat edemeyiz; zira o haberde yalan ihtimali vardır!

Râfi' b. Hadîc şöyle der:

Bir gün aramızda konuştuğumuz sırada Resulullah (s.a.a) yanımızdan geçti. Hazret: "*Ne konuşuyorsunuz?*" diye sordu. "Sizden duyduğumuz hadisleri konuşuyoruz ey Allah'ın Resulü!" dedik. Buyurdu: "*Hadis söyleyin; ancak bana yalan isnat eden kimse cehennemdeki yerini hazırlasın!*" Resulullah (s.a.a) [bu sözü söyledikten sonra] işi için ayrıldı ve oradaki cemaat sessizliğe büründü. Daha sonra döndüğünde sordu: "*Bunlara ne olmuş, neden konuşmuyorlar?*" "Sizden duyduğumuz sözden dolayı ey Allah'ın Resulü!" diye cevap verdiler. Peygamber buyurdu: "Maksadım bu değildi. Bilerek bana yalan isnat edenleri kastetmiştim." Bunun üzerine biz birbirimize hadis nakletmeye başladık. Ben sordum: "Ey Allah'ın Resulü! Sizden bazı şeyler duymaktayız; onları yazalım mı?" Buyurdu: "*Yazın, hiçbir sakıncası yoktur.*"⁽¹⁾

Bu rivayetin metni, bizim, hadisi nakletmenin, yazmanın ve kaydetmenin Peygamber (s.a.a) zamanında caiz ve meşru olduğu yönündeki sözümüzü açık şekilde ortaya koymaktadır. "*Hadis söyleyin.*" sözü, kimsenin o Hazret'e yalan isnat etmesine alan oluşturmayacak bir titizlikle hadis nakletmenin caiz olduğuna delalet etmektedir. Dolayısıyla ravinin yalancı olma ihtimali veya yalan korkusu, halifenin hadisi ihmal etmesine gerekçe olamaz.

1- Takyîdü'l-ilm, 73; el-Mu'cemü'l-kebîr, 4, 276, h. 4410; el-Kâmil fî duafâ'i'r-ricâl, 1, 36.

Evet, Resulullah'ın (s.a.a) hadis naklinde titiz davranılmasına yönelik çağrısı, sahih hadisin sakim hadisten ayırt edilmesi içindir. Bu çağrı, rivayet ve hadis kapısını kapatmayı meşru kılmamıştır. Dolayısıyla halifenin görevi hadisleri tashih etmektir. Eğer içlerinde yalan olanı varsa onu silmeli, izaha ihtiyacı olanı varsa onu açıklamalı ve netleştirmeli, eğer başka bir durum da söz konusu ise ona işaret etmeliydi. Kalkıp da hepsini bir şek ve yalan ihtimali uğruna yok etmesi doğru değildi.

Genel olarak ilim, yok edilmesi caiz görülmeyen şeylerden iken, nasıl olur da Yüce Peygamber'in sözüne [ki gerçek ilimdir] böyle bir şey reva görülebilsin? Bu esasa binaen rivayetlerin yakılması hiçbir durumda caiz değildir; hele ki, çoğunda "Allah" ismi ve ilahî hükümler olduğu düşünülürse bunlara ihanette bulunmak asla caiz değildir. Ebu Bekir bu rivayetleri yok etmek istediğinde önünde müphemiyetten uzak başka yollar da mevcuttu. Mesela onları suyla yok edebilirdi veya toprağa gömebilirdi yahut...

Öte yandan Müslümanlar hadis nakli ile kaydı arasındaki köklü irtibatı hissetmişlerdi. [Bu da onların şuurlu ve kültürlü olduklarını göstermektedir.] Bu yüzden Hz. Peygamber'in (s.a.a) hadislerini yazmanın cevazı hakkında sorular sormuşlardır. Çünkü o Hazret'in bunu yasaklaması veya birtakım kayıtlara bağlaması veyahut bazı koşullar ileri sürmesi ihtimalini taşıyorlardı. Peygamber (s.a.a) de cevap olarak buyurmuştu ki: "*Yazın, hiçbir sakıncası yoktur.*" Dikkat edilirse Peygamber (s.a.a) yazmak konusunda bu kaygıyı yok saymış ve yasağı kaldırmıştır. Zira bir Müslüman'ın görevi, Peygamber'den (s.a.a) yazıp kaydedeceği şey konusunda titiz davranması ve yalan şeyleri yazmamasıdır. Bunun ötesinde bir şart yoktur.

Üçüncüsü: Eğer yalan ihtimalinin -halifenin dediği gibi- rivayeti itibardan düşürdüğüne inanırsak, sahih ve müsned hadis kitaplarında Resulullah'tan (s.a.a) rivayet edilmiş hadislerin tümünü atmamız gerekir. Zira bu ihtimal onlar için de geçerlidir. Fakat hiç kimse bunu kabul etmiyor. Çünkü bunu kabul etmek, İslam şeriatının temel kaynaklarından biri olan Nebvî Sünnet'in tamamen lağvedilip geçersiz kılınmasını iktiza eder. Yani hadislerden elde edilen bütün fer'î hükümlerin geçersiz kılınmasını gerektirir.

Peki, halife nasıl böyle bir şeyi söylüyor? Peygamber'in (s.a.a) adil sahabîlerin verdiği habere dayanarak gazve ve savaşılar hazırlandığı gerçeği halifeye

gizli mi kalmıştı? Nebe ayeti⁽¹⁾ ve diğer başka ayetler âhâd haberlerinin hüccet olduğunun ve Müslümanların adil kimselerin verdikleri haberlere amel ettiklerinin delilidir. Ancak haberi getiren şahıs fasık olduğunda onu araştırıyorlardı. Akıl sahiplerinin genel davranış pratiği de adil ve güvenilir kişinin haberini kabulüne hükmeder. Sırf yalan söylemesi veya hata yapmış olması ya da unutuş olması vb. ihtimali, akıl sahiplerinin davranış pratiği (kuruntudan ibaret olan ihtimalleri dikkate almama ilkesi) ile ortadan kalmaktadır.

Doğrusu, -"Allah sahabeden yalanı, sehvi, şekki, gururu ve ... gidermiştir" diyen- İbn Hacer'in inancı ile halifenin şahitliğini nasıl bir araya getireceğimizi de bilmiyoruz! Zira eğer halife bazı sahabîler hakkında bedbin ise -bu ihtimaller onları kapsar ve- bu, yalan derecesine kadar ulaşır. Tabii olarak bizzat İbn Hacer'in inancına göre de Ebu Bekir sahabenin durumunu daha iyi bilmektedir.

Eğer tartışma babından şunu kabul edersek, şek ve ihtimal, sırf şek eden açısından haberin itibarını düşürür. Bu durumda onun diğerleri -rivayet hakkında şek etmeyenler- nezdinde delil olma itibarından düştüğünü kabul etmeyiz. İşte bu yüzden halifenin rivayetleri nakletmesi gerekirdi. Rivayetleri -her ne sebeple olursa olsun- gerçeğe mutabık olmadığı için, bizzat kendisinin şek duyduğu rivayete de işaret etmeliydi. Böylece rivayetin ulaştığı kimse de dinin kendisine farz kıldığı şeyi dikkate alarak ona amel eder veya etmezdi.

Eğer bu haklı çıkarma çabası kabul edilirse başkasına engel olunmamasını gerektirir. Fakat halife kendi engellemesiyle mutlak şekilde sahabenin hadis nakletmesine mâni olmak istiyordu. Çünkü ikinci metinde şöyle diyor: "Resulullah'tan hadis aktarmayın." Eğer kaydetmek caiz ise nehyetmek ne anlama geliyor? Eğer gerçekten bu söz doğruysa ve Peygamber (s.a.a) hadis naklini yasaklamışsa, Ebu Bekir neden beş yüz hadis topladı?

Dolayısıyla halifenin Resulullah'tan (s.a.a) hadis naklini yasaklaması ve topladığı hadisleri yakmasının hiçbir şer'î dayanağı yoktur.

İkinci nassa gelince: Burada ümmetin Resulullah'tan (s.a.a) sonraki durumu tasvir edilmiş ve halife, insanlar arasındaki ihtilafı o Hazret'ten naklettikleri hadislere dayandırmıştır. Çünkü şöyle demiştir:

1- Hucurât, 6.

Sizler Resulullah'tan (s.a.a) birtakım hadisler söylüyorsunuz ki, kendiniz bunlar üzerinde ihtilaf etmektesiniz. Sizden sonra gelen insanların ihtilafı daha şiddetli olacaktır.

İbn Ebî Müleyke'nin hadisi -mürsel rivayetlerden de olsa- Sünnet'in kaydının yasaklandığını ifade eden büyüklerin kelimasında gelmiştir ve onda, Peygamber'den (s.a.a) hadis nakline itimat etmenin halifelerle zıtlasma ve-silesine dönüştüğüne işaret vardır.⁽¹⁾ Peygamber'in yokluğu Müslümanlar arasında süratle etkisini gösterdi. Müslümanlar Peygamberlerinin Sünnet'i ve ümmete getirdiği dinin hükümlerini korumanın zaruretiyi iyice hissettiler. Bu yüzden Peygamber'den (s.a.a) hadis naklederek dinin hükümlerinin yayılmasını sağlıyor, onların unutulup gitmesini önüyorlardı.

Sahabe, Müslümanların ilk kuşağını oluşturması hasebiyle kendilerini dinî hükümleri insanlara anlatmak ve Peygamber'den duyduklarını -tâbiîn diye adlandırılan- yeni nesle rivayet etmek zorunda görüyordu. Zira yeni kuşak, dinî hükümleri tanımada Peygamber'in (s.a.a) sözleri, fiilleri ve takrirlerine şiddetle muhtaçtı. Bunlara ulaşmanın da tek yolu vardı: Kur'ân'dan sonra Resulullah'ın (s.a.a) canlı hafızaları sayılan adil sahabeden gelen hadisleri almak.

Ebu Bekir, tâbiîndeki bu ciddi dinî ihtiyacı, sahabenin onların sorularına cevap vermeleri gerektiğini ve konunun zaruretiyi çok iyi biliyordu. Zaten onun konuşmasında geçen, "Sizden soranlara da şöyle söyleyin..." cümlesi de bunun göstergesidir.

Her hâlükârda bir taraftan hadis rivayeti ihtiyaç iken, diğer taraftan rivayetlerde görülen ihtilaf önemli bir meseleye dönüşmüştü ve bunun bir şekilde çözümlenmesi gerekiyordu.

Birinci halife, Peygamber'in (s.a.a) vefatından sonra açıkça kendini gösteren bu sorunların çözümü için hadis naklinin yasaklanması ve sadece Kur'ân'la yetinilmesi yöntemine başvurdu. Halife ihtilafı rivayetleri bir araya getirerek onların arasını bulmaktan veya onları ayıklamaktan aciz olduğu için -hiçbir istisnada bulunmaksızın- tümünü yasaklamak zorunda kalmıştır. Özellikle halifenin zaman süreci içerisinde Peygamber'den (s.a.a) nakledilecek hadislerdeki ihtilafın daha da genişleyeceğini biliyor olması bu tutumunda etkili olmuştur.

1- Bu husus ileriki sayfalarda daha net açıklanacaktır.

Ebu Bekir'in hadis naklini yasaklaması yönündeki bu tutumu birkaç problemi beraberinde getirmiştir:

Birincisi: Peygamber (s.a.a) -özellikle de İnzâr Ayeti⁽¹⁾ indikten sonra- halka öğretmenlik ve uyarıcılık yapmaları için sahabenin büyük şahsiyetlerini görevlendiriyor, insanlardan da onların sözlerini dinlemelerini ve onlardan dinî konuları öğrenmelerini istiyor.

Dolayısıyla bir sahabîye, duyduğu rivayeti aktarmasını ve ona amel etmesini yasaklamak, bir âlimden, dini öğretmek ve insanları irşat etmek gibi şer'î vazifesinden vazgeçmesini istemektir. Evet, bu arada sahabeden bazıları tarafından Peygamber'e (s.a.a) yalan ve iftira isnadında bulunulması da mümkündür; buna engel olunmalı ve önlenmelidir; ama tümüyle hadis naklini yasaklayarak değil!

Peygamber (s.a.a) hayatta iken, bir hükümde zorlukla karşılaşıldığında ve sahih görüşe ulaşılamadığında ona müracaat edilirdi. O Hazret'in vefatından sonra ise diğer sahabîlerle -ki bu konuda Peygamber'den bir hadis duymuş olmaları muhtemeldi- istişarede bulunulurdu. Böylece nakledilen haberin sıhhati ve güvenilirliği tespit edilirdi. Nitekim bu tutumu bazı sahabîler hakkında görmekteyiz.

İkincisi: Halife, sahabeyi bir komisyonda toplayarak onların rivayetlerini dinleyebilir, sahih olanı tespit edip şüpheli olan rivayetleri silebilirdi.⁽²⁾ Böylece Peygamber'den (s.a.a) nakledilenler birleştirilebilirdi. Bu, oldukça basit bir işti. Çünkü sahabe -Ömer'in zamanında olduğu gibi- savaş ve fetih için yeryüzünün farklı bölgelerine dağılmamıştı henüz. Peygamber'le (s.a.a) onların arasında da uzun bir zaman arası oluşmamıştı. Bu da unutmalarının asgarî seviyede ve hatalarının çok az düzeyde olması anlamına geliyordu. Yani rivayetlerinin çok basit bir yolla birleştirilmesi için altın fırsata sahiptiler. Özellikle de rivayette vasıtaları saymak gibi bir gereksinim söz konusu olmadığı için ravinin durumunu çok yakından bilmek imkân dâhilindeydi. Çünkü sahabîlerin çoğu Medine'de ve henüz hayattaydı.

1- Şuarâ, 214.

2- Elbette bu, olabilecek en kötü faraziye; yoksa rivayetin hatta şüpheli olanının dahi silinmesi caiz değildir. Zira onun Resulullah'tan (s.a.a) gelmiş olma ihtimali vardır. Bu, aynı zamanda ister Sünnî olsun ister Şiî, kible ehli muhaddislere, hadis kitaplarında hatta zayıf hadisleri dahi unutmamayı gerekli kılmaktadır.

Üçüncüsü: Hadis naklinin yasaklanması -zaman geçtikçe- Müslümanlar nezdinde meçhul hükümlerin sayısını artıracaktı. Çünkü onlar bilinmeyen konularda kabul edilmiş genel rivayetlerden faydalanmak zorundaydılar. Hadis naklinin yasaklanması neticesinde hüküm çıkarma yaklaşımlarında çeşitlilik ortaya çıktı. Hâlbuki eğer hadis nakli sağlam bir zeminde devam etse ve rivayet kaydı bir akıma dönüşseydi, bu ihtilafların tümü ortadan kalkardı.

"Sizden sonra gelecek insanların ihtilafı daha şiddetli olacak" diyerek, durumun farkında olan halifenin insanları şer'î hükümlerle ilgili alanda cehalet girdabında bırakmaması gerekirdi. Yahut onların -hüküm çıkaranların kişisel görüşlerinin fazlalığı ve çok sesliliği nedeniyle- daha feci ve acı bir ihtilafta yozlaşmalarına göz yummamalıydı. Bu yasak sebebiyle -İbn Hazm'ın belirttiği gibi⁽¹⁾- Ebu Bekir'den sadece yüz kırk iki rivayet nakledilmiştir.

Nitekim eğer toplanmış rivayetler, ortadan kaldırılmış rivayetlerle mukayese edilecek olursa, ortadan kaldırılmış rivayetlerin bir hayli fazla olduğu görülür.

Dördüncüsü: Hadislerin katiyen Müslümanların dinî ve dünyevî hayatlarında ihtiyaçları olan temel konuları içerdiği dikkate alındığında, hadis söylemeyi yasaklamak imkânsız bir hâl alır. Zira hükümleri zayi edip onları ortadan kaldırmak haram ve yasaktır. Çünkü böyle bir şey dinin erkân ve ahkâmının lağvedilmesi ile sonuçlanır. Dolayısıyla burada uygun olan şey, halifenin belli kıstaslara göre rivayetleri birleştirmesi, yalancılardan ağzına gem vurma ve onların hadis rivayet etmelerine engel olmasıydı. Halife, rivayetlerdeki zahîr ihtilafı Kur'ân'a veya sahabenin diğer sağlam rivayetlerine sunarak ya da hadis zaptındaki diğer yöntemlerle giderebilirdi. Bugün Müslümanların takip ettiği metotları uygulamaya koyabilirdi.

Öte yandan halifenin sahabeye yönelik, kendilerine herhangi bir soru yöneltildiğinde, "Bizimle sizin aranızda Allah'ın Kitabı vardır; onun helalini helal, haramını haram sayın." şeklinde cevap vermelerini emretmesinde apaçık bir müsamaha söz konusudur. Zira Sünnet'e müracaat etmeksizin tek başına Kur'ân'dan hükümleri anlamak nasıl mümkün olabilir? Acaba Kur'ân, içeriğinde mücmel-mübeyyen, muhkem-müteşâbih, umum-husus, nasih-mensûh gibi farklı yönleri bulunduran bir kitap değil midir? Hâl böyle iken, sadece Kur'ân'dan helal ve haramı elde etmek nasıl mümkün olabilir?

1- bk. İbn Hazm, *Esmâ'ü's-sahabeti'r-rüvât ve mâ li-küllî vâhidin mine'l-ade*, tahkik: Abdülhamîd Sa'dünî, neşr: Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire: 1991 miladi.

Nasıl oluyor da o insanları Kur'ân'a havale ederken kendisi *kelâle*⁽¹⁾ hakkında şöyle diyor:

Kelâle hakkında kendi görüşümü söylüyorum; eğer doğru ise Allah'tandır ve eğer hata ise bendendir!⁽²⁾

Neden Ebu Bekir, Peygamber'den (s.a.a) Ensâr hakkında, "Acaba onların bu işten (hilafetten) payları var mıdır? Erkek kardeşin oğlu ve halaoğlunun mirası nasıldır?..."⁽³⁾ diye sormayı arzu etmiştir, Peygamber'in (s.a.a) vefatından sonra Kur'ân'da gelmiş olan helal ve haram kendisine yetiyor iken?!

Eğer halifenin sözü doğru ise peki, muhtelif mezhepleriyle tüm Müslümanların, dinin hükümlerini tanımak için Sünnet'e rücû etmenin zarureti üzerindeki icmâ ve ittifakını nasıl yorumlayacağız?

Hatta Resulullah'tan (s.a.a) mütevatir şekilde bize ulaşmış -İslam'ı tanıma- da iki temel kaynağı Kur'ân ve Itret olarak tasvir eden- *Sekaleyn Hadisi*'ni nasıl açıklayacağız?

Acaba burada maksat Müslümanların arasında somut şekilde hazır olan Itret ve Sünnet değil midir? Peygamber'in sözü referans alındığında Kur'ân'ın, Itret ve Sünnet'in tefsirine muhtaç olduğu anlaşılmıyor mu? Bu da bir kez daha şu gerçeği ortaya koymaktadır ki, Allah'ın hükümlerini sadece Kur'ân'dan anlamak mümkün değildir.

O hâlde, Resulullah (s.a.a) ümmetini Sünnet ve Itret'e yönlendirirken onları apaçık Sünnet'e ve müşahhas Itret'e irşat etmiş olmalıdır.

Erîke⁽⁴⁾ Hadisi

Ebu Bekir'in bu sözü ("Bizimle sizin aranızda Allah'ın Kitabı vardır; onun helalini helal, haramını haram sayın." sözü), Resulullah'tan (s.a.a) birkaç kanalla nakledilmiş olan "Erîke Hadisi"ni hatırlatmaktadır.

1- Nisâ, 176.

2- *Sünen-i Dârimî*, 2, 462, Babu'l-Kelâle, h. 2972; *Te'vîlü muhtelefi'l-hadîs*, 1, 20.

3- bk. *Tarîhu medîneti Dimaşk*, 30, 430; *Mecmau'z-zevâid*, 203; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 1, 63, h. 43; *Kenzü'l-ummâl*, 5, 631, h. 14113; *Tarîhu't-Taberî*, 2, 620.

4- Erîke, divan ve koltuk anlamına gelir. Rivayette özellikle hadisi küçümseyen kişinin, süslü koltuğa yaslanmış mağrur bir vaziyette konuştuğu için bu isimle anılmıştır. (Mütercim).

Müsned-i Ahmed, Sünen-i İbn Mâce, Sünen-i Ebu Dâvud, Sünen-i Dârimî, Sünen-i Beyhakî⁽¹⁾ ve diğer kaynaklarda bu hadis şöyle geçmektedir:

Süslü koltuğuna yaslanmış bir adama benim hadislerimden biri okunup da o kişinin, vaziyetini hiç bozmadan, "Bizlerle sizler arasında Allah Teâlâ'nın Kitabı vardır. Onda bulduğumuz helal şeyleri helal sayıyoruz, haram olarak bulduğumuz şeyleri de haram kabul ediyoruz." deme zamanı yaklaşmıştır."

Yukarıdaki rivayetin zeylinde, bazı metinlerinde şu ifade de yer almaktadır:

Biliniz ki, bana Kur'ân ve onun misli verildi.⁽²⁾

Başka bir rivayette de şöyle geçmektedir:

Biliniz ki, bana Kur'ân ve beraberinde bir misli daha verilmiştir.⁽³⁾

Bir diğer rivayette ise şöyle geçmektedir:

Ona, benim emrettiğim ve nehyettiğim şey ulaştığında şöyle der: "Bunları bilmem; Allah'ın Kitabı'nda neyi bulduysak ona uyarız."⁽⁴⁾

Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye* kitabında Cabir b. Abdullah'tan Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

Sizden birine benim bir hadisim geldiğinde süslü koltuğuna yaslanmış olduğu hâlde şöyle der: "Bu sözleri bırakın! Allah'ın Kitabı'nda ne bulduysak ona uyacağız."⁽⁵⁾

İbn Hazm da kendi rivayet zinciriyle İrbâd b. Sâriye'den şöyle nakletmiştir:

Resulullah (s.a.a) insanlara hutbe okuduğu sırada, yanında bulunan İr-

1- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 132, h. 17233; *Sünen-i İbn Mâce*, 1, 6, Babu Tazimi Hadisi Resulillah (s.a.a) ve't-Tağlîz ala Men Arezehu, h. 12; *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 4, 200; Babun fî Lüzumi's-Sünnet, h. 4604; *Sünen-i Beyhakî*, 9, 331, Cimaui Ebvabi Ma Yehillu ve Yehrumu Mine'l-Hayvan, h. 19252; *Delâilü'n-nübüvve*, 1, 25, 6, 549; *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 2, 210, Faslu fî Kavmin La Yettekune'llahe fî ma Yunsebu ile'n-Nebi (s.a.a); *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, 23.

2- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 130, h. 17213; *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, 23.

3- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 130; *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 4, 2000, h. 4604.

4- *Sünen-i İbn Mâce*, 1, 6/13; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 1, 190, h. 368; *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, 24; *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 1, 88.

5- *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, 26.

bâd, Peygamber'in (s.a.a) şöyle söylediğini rivayet eder: "Acaba sizden biri tahtına yaslanmış olduğu hâlde, Yüce Allah'ın Kur'ân'da bulunanların dışında bir şeyi haram kılmadığını mı sanıyor? Dikkatli olun! Allah'a yemin olsun ki, ben emrettim ve uyardım; birtakım şeylerden nehyettim ki, onlar Kur'ân gibidir."

İbn Hazm şöyle diyor:

Peygamber (s.a.a) doğru söylemiştir; onlar, Kur'ân gibidir. Bize farz olması noktasında onlar arasında hiçbir fark yoktur. Yüce Allah da bunu şu sözü ile tasdik etmiştir: **"Her kim Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiştir."**⁽¹⁾ Ayrıca onlar, Allah katından gelen vahiy olmaları hasebiyle de Kur'ân gibidirler. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **"Peygamber, arzusunun göre konuşmamaktadır. O, ancak (kendisine) vahyedilen bir vahiydir."**⁽²⁾⁻⁽³⁾

Erîke hadisi hakkındaki sözü tamamlamadan önce bu metnin iyice okumasını yapalım:

"Erîke", lügatçilerin de ifade ettiği gibi, bir kümbette veya evde bulunan süslü döşemelere sahip taht anlamına gelir.⁽⁴⁾ Ya da Şafîî⁽⁵⁾ ve Hâzîmî'nin⁽⁶⁾ tefsir ettikleri gibi mutlak manada taht ve koltuk anlamındadır. Halka hükmeden ve onların işlerinde hüküm yürüten hâkim ve halife, tahta oturmaya en layık olan kimsedir. Peygamber'in (s.a.a) sözünde geçen *"yakındır"* anlamına gelen *"yûşeku"* fiilini mülâhaza ettiğimizde, bu fiilin bir işin gerçekleşmesinin yaklaşmış olduğuna delalette kullanıldığını anlıyoruz. Çünkü bu fiil *"ef'al-i mukarebe"* diye nitelendirilen ve *"yakınlık"* anlamına delalet eden fiillerden biridir. Durumu araştırdığımızda, halifeler arasından Resulullah'ın (s.a.a) zamanına birinci halifeden daha yakın biri olmadığını görüyoruz. O, Resulullah'tan (s.a.a) sonra doğrudan hükümet koltuğuna oturan ve Peygamber'in haber verdiği bu hadisin başrolünde olan kimsedir. Nitekim Zehebî şöyle rivayet etmektedir:

1- Nisâ, 80.

2- Necm, 3-4.

3- *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 2, 159, Faslı fî mâ İddea Kavmun min Taaruzi'n-Nusûs.

4- *el-Câmiu's-sahîhu'l-Muhtasar*, 1, 6, "erk" sözcüğü.

5- *er-Risâle*, 91, Babu Ma Ebanellah li Halkihi Min Fardihi ala Rasulih; *Menâkabü's-Şâfiî*, 1, 330.

6- *el-İ'tibâr fî'n-nasih ve'l-mensûh mine'l-asâr*, 7.

Sıddık -Ebu Bekir-, Peygamberlerinin vefatından sonra insanları bir araya toplayıp şöyle dedi: "Sizler Resulullah'tan birtakım hadisler rivayet etmektesiniz ki, kendiniz bunlar üzerinde ihtilafa düşmektesiniz. Sizden sonraki insanların ihtilafı daha şiddetli olacaktır. O hâlde, artık Resulullah'tan hiçbir şey rivayet etmeyin. Sizden soranlara da şöyle söyleyin: Bizimle sizin aranızda Allah'ın Kitabı vardır; onun helalini helal, haramını da haram sayın."⁽¹⁾

Bunu bildiğimizde şu gerçeği de net olarak görüyoruz ki, Ebu Bekir, Peygamber'in (s.a.a) haber verdiği; koltuğuna yaslanarak, "Bizimle sizin aranızda Allah'ın Kitabı var." diyen kişi olmaktan çekinmemiştir.

Dolayısıyla bu hadis, nübüvvetin en büyük delillerinden ve en açık nişanelerindendir.⁽²⁾

Tarihin hafızasında -yönetimleri Peygamber'in vefatına daha yakın zamanda tahakkuk eden- Ebu Bekir ve Ömer'den daha şiddetli şekilde hadisin karşısında duran bir iktidar sahibi yöneticinin bulunmaması gerçekten ilginçtir. Bu tarihî hafızadan da bu hadislerle o ikisinden başkasının kastedilmemiş olduğunu anlıyoruz. Zira daha sonra gelenler bu ikisinin yolunu sürdürmüş ve onlardan daha şiddetli şekilde hadisi yasaklamamışlardır.⁽³⁾

Hadis Nakli Mi Yoksa Hadis Yazımı Mı, Hangisi Daha Önce Yasaklandı?

Burada, Ebu Bekir'in hadis nakli ve hadis yazımını aynı zamanda mı, yoksa bunlardan birini diğerinden önce mi yasakladığı konusu, üzerinde durulması gereken bir husustur.

Görüldüğü kadarıyla -son sebebin açıklamasında zikredeceğimiz birtakım nedenlerden dolayı- birinci halife başlangıçta hadis kaydetmiş ve daha sonra hadis naklini öncelikli olarak yasaklamıştır. Belki de bu yasağı koymadaki kastı, siyasî sahada sağladığı nüfuz ve otoriteye dinî alandaki hâkimiyeti de eklemektir. Böylece İslamî hilafetin sağlamlaşması için gerekli zemini oluşturmaktadır.⁽⁴⁾

1- Tezkiretü'l-huffâz, 1, 2-3.

2- bk. Delâilü'n-nübüvve, 1, 24 ve 6, 549.

3- bk. Tedvînü's-sünneti'ş-şerife, 356-357, azıcık bir tasarrufla.

4- Bu iddia inşallah son sebebin beyanında açıklanacaktır.

Hadis nakli yasaklandıktan sonra Peygamber'in (s.a.a) eserlerinin yazılıma olan ihtiyaç iki kat daha artmıştı. Zira hem Peygamber (s.a.a) vefat etmişti hem de halife hadis naklini yasaklıyordu. Reye dayalı hüküm vermek ve bunun (şeriattan gelen) herhangi bir hükmün bulunmadığı alanlardaki etkisini göstermesi sahabeden bazılarını duydukları şeyleri yazmak suretiyle bunları gelecek kuşak için koruma teşebbüsüne sevk etti. Bu yüzden hadis nakli yasağının ardından, halife ikinci adımı atarak hadis yazmayı ve onu kayda geçmeyi de yasakladı. Bu yasaklama zinciri -zaman açısından değerlendirildiğinde- çok da ehemmiyeti haiz bir konu değildir. Zira hadisin nakline ve yazımına konulan yasak dört yılı geçmedi; sadece bu sahada atılmış ilk tohumdu. Daha sonra Ömer de aynı yolu sürdürdü. Ali b. Ebu Talib'in hükümeti hariç diğerleri zamanında bu yasak, Emevî hükümetinin sonlarına doğru hadis kaydına konulan yasak kaldırılincaya kadar devam etti.

Şu bir gerçektir ki, Ebu Bekir, Ömer ve Osman hadis kaydını yasaklama konusunda büyük başarı kazanmışlardı. Fakat aynı başarıyı hadis naklini yasaklama konusunda sağlayamadılar. Sahabe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn her ne kadar hadis kaydetmekten vazgeçtikleri görüntüsü veriyor idiyseler de hadis nakletme yasağına bağlı kalmadılar. Bu süreç Ömer b. Abdülaziz tarafından hadis kaydetme kapısı açılincaya kadar devam etti.

Hadis kaydının -Emevîlerin zamanında hâkim olan- hükümet tarafından serbest kılınması her yönüyle açık şekilde uydurma hadislerin yayılmasına bir zemin oluşturdu ve Emevî hâkimleri, çok sayıda hadis yazarını, onların hoşuna gidecek hadisleri kaydetmeleri için bir araya topladı. Bu durum Emevîlerin ilk dönemlerinde hadis uydurmanın yayılmasından sonra olmuştur. *Vudûu'n-Nebî/Resulullah'ın Abdest Alışı* kitabında detaylı şekilde bu konuyu anlattık.⁽¹⁾ Orada şunu söyledik: Muaviye, Kâ'b el-Ahbâr'a mescitte oturup insanlara kıssa anlatmasını emretti. Bu vesileyle Muaviye'nin istediği hadisleri uyduracak ve onun beğenmediği hadislerle karşı çıkacaktı. Bu şekilde onun vasıtasıyla Hz. Peygamber'in (s.a.a) dilinden birçok hadis uyduruldu.

Bu yüzden şunu diyebiliriz: Her ne kadar hadisi yasaklamaya ilk başladığında rivayetler arasındaki ihtilaftan korktuğu ve bu yüzden -sadece-

1- *Vudûu'n-Nebî*, s. 256.

Allah'ın Kitabı'na tutunmaya çağırdığını söylese de, aslında Ebu Bekir'in bir görüşü vardı; o, hadis nakletme ve hadis kaydetme kapısını kapatmak istiyordu.

Hadis naklini yasaklamasına temel teşkil eden ihtilaf sebebiyle Ebu Bekir'in kalbindeki şek derinleşti ve sözlerine güvenilen adil sahabîleri de içine aldı. Sonuçta bütün rivayetler itibardan düştü. Hatta kendisinin yazdıkları bile itibarını kaybetti. Bu yüzden daha fazla radikalleşti; hadis naklini yasakladıktan sonra onun yazılmasını ve kaydedilmesini de yasaklamaya yöneldi.

Dr. Hüseyin el-Hâcc Hasan, *Nakdül-hadis* kitabında hadisın ortaya çıkışından söz ederken şöyle der:

Sahabîlerin asrına geçtiğimizde onların çoğunun hadis nakletmeye istekli oldukları hâlde hadis kaydından hoşlanmadıklarını görüyoruz. Bu, ilginç bir durumdur; hadis nakletmeyi seviyorlar; ama onu yazmaktan nefret ediyorlar! Bu, araştırma ve tefsire ihtiyacı olan bir sorudur.⁽¹⁾

Bunu Ebu Bekir'in getirdiği iki gerekçeden anlamak mümkündür. Bununla birlikte hadis kaydının yasaklanmasını gerçekte -Ebu Bekir'in zikrettiği iki sebepten- başka sebeplere dayandırmak mümkündür. Zira biz daha önce getirdiğimiz eleştirilerle bu iki sebebi itibardan düşürdük. Hadis kaydının yasaklanmasının gerçek sebebi -inşallah- son sebebin açıklamasında gelecektir.

Böylece hadis kaydının yasaklanması hususunda Ebu Bekir'in zikrettiği gerekçenin ikna edici olmadığı ve eleştirilerin önünde duracak gücünün bulunmadığını anlamış olduk.⁽²⁾

1- *Nakdül-hadis*, 1, 142.

2- Daha fazla bilgi için *Tarihu hadisi'n-Nebevî, el-müessirat fî ahd-i Ebubekir* kitabımıza müracaat edebilirsiniz. Orada görüşümüz daha açık şekilde ortaya konmuştur.

2. SEBEP: ÖMER B. HATTAB'IN GÖRÜŞÜ

Onun görüşünü aşağıdaki iki metinden elde etmek mümkündür:

a) Urve b. Zübeyr'den şöyle rivayet edilmiştir:

Ömer b. Hattab, Peygamber'in (s.a.a) Sünnetlerini yazmak istiyordu. Bu konuda Resulullah'ın (s.a.a) ashabına danıştı. Onlar bunları yazmasını önerdi. Bunun üzerine Ömer, Sünnet'i yazma konusunda bir ay Allah'tan hayır diledi. Sonra bir gün sabahladığında Allah'ın kendisine verdiği azim ve kararlılıkla şöyle dedi: "Ben Sünnetleri yazmak istiyordum. Sizden önceki kavmin durumunu hatırladım; onlar bazı kitaplar yazdılar ve bunlarla meşgul oldukları için Yüce Allah'ın kitabını bıraktılar! Allah'a yemin olsun ki, ben, asla Allah'ın Kitabı'nı başka bir şeyle perdelemeyeceğim (ve karıştırmayacağım)."⁽¹⁾

Yahya b. Ca'de'den de şöyle rivayet edilmiştir:

Ömer b. Hattab Sünnet'i yazmak istedi; sonra ona, bu işi yapmaması gerektiği aşikâr oldu. Bunun üzerine şehirlere (gönderdiği bir genelgede) şöyle yazdı: "Her kimin yanında Sünnet'ten bir şey varsa onu yok etsin."⁽²⁾

b) Kasım b. Muhammed b. Ebu Bekir'den şöyle rivayet edilmiştir:

Ömer b. Hattab'a, insanların ellerinde bazı yazılar olduğu haberi ulaştığında bunları bilmezden geldi, bundan rahatsız oldu ve şöyle dedi: "Ey cemaat! Bana gelen bilgiye göre elinizde birtakım yazılar var; onlardan Allah'a en sevgili olanı, en düzgün ve en sağlam olanıdır. Kimin yanında bir yazı varsa bana getirsin ki, onunla ilgili görüşümü vereyim."

1- Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11, 257; *Musannefu Abdürrezzak*, 11, 258, Babu Kitabeti'l-İlm, h. 20484; *Takyîdü'l-ilm*, 49; *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, 1, 407.

2- *Kenzü'l-ummâl*, 10, 292, h. 29476; *Takyîdü'l-ilm*, 53; *Hücciyetü's-sünne*, 395.

Cemaat, Ömer'in bunları inceleyeceğini ve hiçbir ihtilafın olmayacağı bir konuda sağlamlaştıracığını zannederek yanlarında bulunan yazıları ona getirdiler. Sonra da Ömer onları yaktı! Ardından da şöyle dedi: "(Sizinkisi) ehlikitabın arzusu gibi boş bir arzuydu!"⁽¹⁾

et-Tabakatü'l-kübrâ kitabında şöyle geçmektedir:

Ardından da şöyle dedi: "Ehlikitabın Musennat'ı gibi bir Musennat'tı."⁽²⁾

Buradaki "Musennah" kelimesinin "Mişnat" sözcüğünün tahrife uğramış hâli olması da muhtemeldir. "Mişnat" ise, Yahudilerin Tevrat dışında topladığı ağızdan ağza ulaşan rivayetlerdir; Yahudi âlimleri onları şerhettikten sonra ona "Gemârâ" ismi verilmiştir. Daha sonra onlar iki kitabı bir araya getirip ikisinin -asıl ve şerhin toplamına "Mişnâh" ismini verdiler.⁽³⁾

Dr. Hasan Zâzâ şöyle der:

Yahudilerin kutsal kitabının yanı sıra zaman süreci içinde başka kutsal metinler ortaya çıktı; onların en meşhuru "Mişnâ" ve "Gemârâ"dır. Birinci kitap İbranicedir ve onun tefsiri olan ikinci kitap ise Aramicedir. Bu ikisinin toplamından dünyada nam salmış meşhur "Talmud" ismiyle tanınan kitap oluşturuldu.⁽⁴⁾

Az önce geçen iki metinden ikinci halifenin, Sünnet'in yazılmasını yasaklamada sadece iki gerekçe ileri sürdüğünü anlıyoruz:

- 1- Kur'ân'ın terk edilmesi ve ondan başka bir şeyle meşgul olunması korkusu.
- 2- Hadisin Kur'ân'la karıştırılması endişesi.

İlk gerekçe: Söz konusu gerekçeye birkaç eleştiri yöneltmek mümkündür:

Birincisi: Bu gerekçe, öncesi olan birtakım kanaatler ve özel koşulların etkisi altında oluşmuştur. Çünkü onun sözü şöyledir: "Sizden önceki kavmin durumunu hatırladım..." ve "Kitap Ehli'nin arzusu gibi boş bir arzuydu!"

1- *Hücciyetü's-sünne*, 395.

2- *et-Tabakatü'l-kübrâ*, 1, 140.

3- bk. Dr. Hasan Zaza, *el-Fikru'd-dîniyyu'l-Yahudî*, 65-81; *Delâilü'n-nübüvve*, 638, 428. rakamının altında; *es-Sahîh min sîreti'n-Nebiyyi'l-A'zam*, 1, 59; *el-Mevsuatu'l-arabiyyetu'l-müeyssere*, 543 (Talmud); *Tedvînü's-sünneti's-şerîfe*, 340; *Mevsûatü'l-mevrid*, 4, 199 (Gemara).

4- *el-Fikru'd-dîniyyu'l-Yahudî*, 65, 83.

Biz, son gerekçeyi açıklarken bu maceranın perde gerisindeki sırları açıklayacağız.

Ayrıca şu da söylenebilir: Halifenin bu tasavvuru ilk sahabîler hakkında kabul edilemez. Çünkü bu gerekçe onları kapsamamaktadır.

İkincisi: Bu gerekçede azımsanmayacak ölçüde muğlaklık ve belirsizlik vardır. Bunun (Kur'ân'ın terk edilmesi korkusunun), tek başına halifenin doğrudan yasaklama sebebi olması insanı şüpheye düşürmektedir. Çünkü Müslümanlardan hiç kimse Kur'ân'ı terk ederek ondan başka bir şeyle ilgilenilmesinin yasaklanmış ve şer'en haram olduğu gerçeğini inkâr etmemektedir. Fakat Kur'ân'dan başka bir şeyle ilgilenmenin Kur'ân'ı terk etmeye yol açacağını iddia etmek açık bir kafa karışıklığı ve dakik olmayan bir sözdür. Zira Kur'ân'ın terkine sebep olan şeyin, (Tevrat ve İncil'e yönelip onlardaki inanç ve görüşleri almak gibi) Kur'ân'a aykırı şeye yönelmek olduğu sabittir. Fakat Kur'ân'ın müfessirine ve açıklayıcısına odaklanmayı Kur'ân'ın terk edilmesi ve ondan ayrılış sebebi saymak, bir kuruntudan ibaret olup hak ile batılı birbirine karıştırmaktır. Yüce Allah, Kur'ân'da Peygamber'e (s.a.a) hitaben şöyle buyurmuştur:

İnsanlara, kendilerine indirilmiş olanı açıklayasın ve belki öğüt alırlar diye sana da Zikr'i (Kur'ân'ı) indirdik.⁽¹⁾

Yani hadise yönelmek, aslında tefsirini ve manalarını açığa çıkarmak bağlamında Kur'ân'a yönelmektir.

Üçüncüsü: Halifenin bu gerekçesi, sahabeyi hıfzedip naklettikleri Allah kelamını -şerh ve tefsir makamında sadır olan- Peygamber'in sözünden ayıramamakla itham etmek anlamına gelmektedir. Hâlbuki biz biliyoruz ki, Kur'ân metni özel bir kalıp ve ayrıcalıklı bir belâgate sahiptir, ondaki ruhanî cazibe hiç kimseye gizli değildir. Bu yüzden hadislerle karıştırılması mümkün değildir. Zira Kur'ân ayetleri konu birliği ile birbirine irtibatlandırılmış, birbiriyle kenetlenmiş tek dokuya sahiptir; onun başka bir sözle karıştırılması imkânsızdır. Eğer ki, Kur'ân'ın bazı kelimelerinde veya bir ayetle ilgili, mesela, "Kur'ân'dan mıdır yoksa Peygamber'in kelimelerinden midir?" diye bir belirsizlik olursa bu, cüz'î bir konudur ve halife, sahabîlerin çoğundan sorulması yoluyla bir araştırma yapılmasını emrederek bu belirsizliği giderebilir.

1- Nahl, 44.

Nitekim Ebu Bekir Kur'ân'ı toplarken böyle yapmıştı.⁽¹⁾ Böylesine basit bir işi çözmenin -Halife Ömer'in yaptığı gibi- hadis nakli ve kaydını yasaklamayı genelleştirmeye ihtiyacı yoktur. İşte bu yüzden görüyoruz ki, Ebu Bekir, hadis kaydını yasaklarken bunu, Kur'ân'la karıştırılacağı gerekçesine bağlamadı. Çünkü o, bu ihtimali halletti ve bu olasılık onu, Ömer'in üslubuna tutunma gereğine sürüklemedi.

Evet, -bu sözden yola çıkıp- Kur'ân ile hadisi ayırt etmeksizin, tek kitapta karıştırılması ve ayrıştırılamaması zannına yol açacak şekilde bir araya getirildiğini farz edersek o zaman bu görüş sahih olur. Fakat gerçek böyle değil ve Müslümanlardan hiçbiri böyle bir şey yapmamıştır.

Müslümanların ellerinde bulunan rivayete dayalı tefsirler bu gerçeğin kanıtıdır: Aradan asırlar ve uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen Kur'ân'la Nebvî hadis birbirine karışmamıştır.

İkinci gerekçe ise şuydu: Ömer hadisin Kur'ân'la karışmasından korkuyordu. Bu yüzden de şöyle diyordu: "Ben asla Allah'ın Kitabı'nı başka bir şeyle perdelemeyeceğim (karıştırmayacağım)." Bu söze de birkaç eleştiri getirebiliriz:

Birincisi: Kur'ân nassı, üslup ve belâgat yönünden taşıdığı sabit üstünlüklerle rivayet nassından ayrılmaktadır. Çünkü Kur'ân nassı Mucizevî nitelikte sadır olmuş, -beyanda belâgat ehli olan- Arap müşriklerine onun benzerini getirmeleri hususunda meydan okumuştur. Bu iddia Kur'ân'da muhtelif üsluplar ve ezici/vurucu ifadelerle tekrarlanmıştır. Buna şu ayetleri örnek olarak sunabiliriz:

Eğer doğru söylüyorsanız, "Allah katından bu ikisinden hidayet bakımından daha üstün bir kitap getirin de ben de ona uyayım." de.⁽²⁾

De ki: "İnsanlar ve cinler, bu Kur'ân'ın benzerini getirmek için bir araya gelseler, birbirlerine destek olsalar bile, onun benzerini getiremezler."⁽³⁾

1- *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*, 4, 332; *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi't-Tirmizî*, 8, 408, Babu Sureti't-Tevbe; *İtkânü mâ yahsünü mine (min beyâni)'l-ahbâri'd-dâ'ire (el-ahâdisi'l-câriye) ale'l-elsün*, 1, 162-163.

2- Kasas, 49.

3- İsrâ, 88.

Yoksa, "Onu (Kur'ân'ı) o uydurdu." mu diyorlar? De ki: "Doğru söylüyorsanız, siz de ona benzer on uydurulmuş sure getirin ve Allah'tan başka gücünüz yettiği herkesi (yardıma) çağırın."⁽¹⁾

Eğer kulumuza indirdiğimiz (Kur'ân) hakkında şüphedeyseniz, -doğru söylüyorsanız- ona benzer bir sure getirin. Allah'tan başka tanıklarınızı da çağırın. Eğer (bunu) yapmazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının. O, inkâr edenler için hazırlanmıştır.⁽²⁾

Kur'ân belâgat ve etkileyici beyanı ile Kureyş'i öyle bir hayrete düşürmüş ki onun hakkında, **"Süregelen bir sihirdir."**⁽³⁾ demişlerdir. Oysaki Resulullah'ın (s.a.a) hadisi meydan okuma ve mucize makamında olmamıştır.

İkincisi: Hz. Peygamber'in (s.a.a) sözü, hükümleri açıklamak için gelmiştir. Dolayısıyla da onun cümlelerinde belâgat yapısı teveccüh odağı olmamıştır. Bununla birlikte, hatta Peygamber'in (s.a.a) bazı rivayetleri manası aktarılmıştır. Hâlbuki Müslümanlar Kur'ân'ı biliyorlar ve onu diğer sözlerden ayırt edebiliyorlardı. Kur'ân'ı ezberliyorlardı ve ona özel bir makam atfediyorlardı. Kur'ân'la irtibatla olan kimseye de özel saygı gösterirlerdi. Yüce Allah'ın, **"Tertemiz kılınmış olanlardan başkası ona dokunamaz."**⁽⁴⁾ sözünün gereği olarak, abdestsiz şekilde ona dokunmuyorlardı. Ayetlerini birbirlerine hediye ediyor, gece-gündüz onu okuyorlardı.

Müslümanlar bu ölçüde ve hatta daha fazla Kur'ân'la irtibat hâlindeyken, onun hadisle karıştırılmasından endişe edilebilir mi?!

Mucizevî bir şekilde gelmiş olan bir sözle mucize makamında bulunmayan bir söz nasıl sahabeye gizli kalabilir ki, sahabenin bu ikisini birbirinden ayırt edemeyeceğini söylemek zorunda kalalım?

Evet, şu söylenebilir: Hz. Peygamber'in (s.a.a) sözü diğer insanların sözleri gibi sıradan değildir. Onun sözü, Arap hatiplerinin ve en fasih konuşanlarının kelamı olup, fesahat ve derinlikte Kur'ân'a benzemektedir. Dolayısıyla

1- Hûd, 13.

2- Bakara, 23-24.

3- Kamer, 2.

4- Vâkıa, 79.

da herkes rahatlıkla onu Kur'ân'dan ayırt edemez. İşte bu yüzden onunla Kur'ân'ın birbirine karıştırılmasından endişe ediliyordu!

Gerçek şu ki, bu söz, tahammül derecesini iyice zorlamaktadır. Zira Nebevî Sünnet'in; söz, fiil ve takrirden ibaret olduğu düşünüldüğünde bu sözü söyleyenlerin delili sadece sözlü Sünnet'te veya sözlü Sünnet'in bir kısmında geçerli olabilir. Çünkü Peygamber'den (s.a.a) sadır olan sözlerden çoğu, insanların arasında alışılmış normal sözlerden ibaretti ve hatta Resulullah'tan (s.a.a) gelen birçok rivayetin -lafzı değil- manası nakledilmektedir.

Üçüncüsü: Önceki sözü kabul etsek dahi bu, Kur'ân'ı korumak için hadisi terk etmenin vacip olmasını gerekli kılmaz. Zira hadis, Kur'ân'ın müfessiridir. Müslümanların onu yazıp kaydetmesi ve çokça dersini yapıp okumaları, Kur'ân'ı anlamalarına hizmet eder. Dolayısıyla hadisle Kur'ân arasında hiçbir çelişki yoktur.

Elbette Hz. Peygamber'den (s.a.a) naklederken onun doğruluğu üzerinde durmak ve düşünmek vaciptir; bunun vurgulanması gerekmektedir. Bu, aynı zamanda o Hazret'in şu sözü ile vurguladığı bir gerçektir:

Bana yalan bir sözü kasten isnat eden kimse cehennemdeki yerini hazırlasın.

Bu cümle üzerinde iyice düşünen biri, Resulullah'ın Sünnet'ine benzer söz getirilebileceği ve o Hazret'e yalan isnat edilmesinin imkân dâhilinde olduğunu anlamakta zorlanmaz. Oysaki hiç kimse Kur'ân'ın benzerini getiremez.

Şimdi soruyoruz: Bu açık gerçekler hakkında cahil olması Halife Ömer b. Hattab'a nasıl isnat edilebilir? Öyle ki, onun iddiasından, mucize olan Kur'ân'ın belâgati ile Nebevî Sünnet'in belâgati arasındaki farkı göremediği ortaya çıkıyor!

Bunların karıştırılacağını söylemenin küfre götürdüğünden nasıl gaflet edilebilir? Kur'ân'ın Sünnet'le karıştırılması ihtimaline inanan kimse Yüce Allah'ın şu sözlerini tekzip etmiş sayılır:

Batıl ona (Kur'ân'a) giremez.⁽¹⁾

1- Fussilet, 42.

Kuşkusuz, Zikr'i (Kur'ân'ı) biz indirdik ve elbette onu biz koruyacağız.⁽¹⁾

Burada oldukça garipsenecek şey, Ömer'in kendi görüşünü temellendirmek için başvurduğu çeşitli gerekçelerdir. Kur'ân'ın Sünnet'le karıştırılması veya bu durumun; kendisine, geçmiş kavimlerin, Rablerinin kitabını bırakıp ruhbanlarının kitaplarıyla meşgul olmalarını hatırlatması veyahut Sünnet'te titiz davranmak (rivayette aceleden kaçınmak) gibi. İşte bu türden gerekçelerle Resulullah'tan (s.a.a) hadis nakledenleri sınırladı ve yanında Peygamber'den (s.a.a) bir rivayet olan herkesi baskı altına aldı.

Her hâlükârda Ömer'in hadis nakli, yazımı ve kaydını yasaklaması kible ehlinin âhâd haberlerinin hücciyeti konusundaki görüş birliğine aykırıdır. Aynı zamanda Ehlisünnet'in çoğunluğunun tüm sahabenin adaleti hakkındaki icmasına da aykırıdır. Bu yasak, akıl sahiplerinin güvenilir kişinin haberini muteber saymaları yönündeki genel davranış tarzına da aykırıdır. Ömer bu hareketi ile Hz. Peygamber'in (s.a.a) hadislerinden birçoğunu zayi etti ve şeriatta geçerli olan temel ilkeler hakkında şüphe yarattı. Zira sahabîlerden birçoğunun Peygamber'den (s.a.a) duyup da diğerlerinin duymadığı sözler vardı. Bu, şu anlama geliyordu: Duyulanları nakletmek, ancak Peygamber'den sadır olduğu konusunda iki şahit getirdikten sonra caizdi. Ki böyle bir şeyi gerçekleştirmek ise ashabın çoğu için imkânsızdı.

Kısacası, Ömer tarafından dillendirilen bu iki gerekçe, hadis kaydını yasaklamak için kâfi değildir. Dolayısıyla başka bir gerekçe aramalı ve onda ikna edici cevabı bulmalıyız.

1- Hicr, 9.

3. SEBEP: İBN KUTEYBE VE İBN HACER'İN GÖRÜŞLERİ

İbn Kuteybe⁽¹⁾, İbn Hacer⁽²⁾ ve diğerlerine⁽³⁾ göre, hadis kaydının yasaklanması sahabenin yazma konusundaki cehaletinden dolayı olmuştur.

Fakat bu görüş, kendisine yönelik eleştiri ve incelemeler karşısında cevapsız kaldığı gibi, birçok itiraz ve reddiye ile karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan biri, Muhammed Accâc el-Hatîb'in ifade ettiği şu reddiye dir:

Yüce Peygamber'in (s.a.a) hizmetinde vahyi yazmayı üstlenmiş otuz küsur kâtip bulunmuşken ve Hazret'in yazı işlerini yerine getiren başka kâtipler olduğu gerçeği varken, bu görüşü kabul etmemiz mümkün değildir.

Kâtiplerin az olduğu ve düzgün yazamadıklarına inanmamız da mümkün değildir. Dolayısıyla İbn Kuteybe'nin bu genellemesi hiçbir delile dayanmamaktadır.⁽⁴⁾

Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn* kitabında şöyle demiştir:

Bizim bu araştırmamızda, yazarların hadis kaydının yapılmamasına gerekçe olarak getirdikleri alışlagelmiş taklide dayalı sebepleri kabul etmemiz mümkün değildir. Onların Peygamber (s.a.a) döneminde kitabetin az oluşunu; yazı araçlarının az bulunması, kâtiplerin azlığı ve yazılarının kötü oluşu gibi gerekçelere bağlamalarını da onaylamamız mümkün değildir. Yüce Peygamber'in (s.a.a) hizmetinde vahyi yazmayı üstlenmiş

1- *Te'vîlü muhtelefi'l-hadîs*, 287 ve bk. *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, 10.

2- *Hude's-sârî*, 4 ve bk. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 3, 245.

3- *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18, 541; *Tezkiretü'l-huffâz*, 3, 1182.

4- *Usulü'l-hadîs ulûmühû ve mustalahuh*, 146.

otuz kûsur kâtip bulunmuşken ve Hazret'in yazı işlerini yerine getiren başka kâtipler olduğu gerçeği varken, bu görüşü kabul etmemiz mümkün değildir.

İçlerinde Zeyd b. Sabit ve Abdullah b. Amr b. As gibi son derece güzel ve sağlam yazanlar olduğu hâlde kâtiplerin az oluşu ve düzgün yazamadıkları iddiasını dikkate almamız mümkün değildir. Eğer -tartışma sürsün diye- yazı araçlarının az oluşu ve zor temin edilmesini kabul edecek olsak dahi bunun reddi için de şu cevap yeterlidir ki, Müslümanlar o dönemde Kur'ân'ı yazdılar ve bu konuda hiçbir zorlukla karşılaşmadılar. Dolayısıyla hadis yazmak istemeleri hâlinde de bu gereçleri temin etmede zorlanmaları söz konusu değildi. Nitekim Peygamber'in (s.a.a) isteği ile hadis yazanlar bu işte zorluk çekmemişlerdi. O hâlde başka sebepler bulmak gerekir...⁽¹⁾

Dr. Mustafa A'zamî şöyle diyor:

Onların yazma kabiliyetlerini inkâr edecek olursak, Kur'ân'ı yazdıklarına nasıl hükmedebiliriz ki? Sahabe en başından beri Kur'ân'ı yazmıyor muydu?!

Sonra, eğer insanlar yazma gücüne sahip olmasalardı, "*Benden Kur'ân dışında bir şeyi yazmayın.*" sözü anlamsız olurdu ve böyle bir yasağın hiçbir mantığı olmazdı.

Dolayısıyla Peygamber'in (s.a.a), "*Benden Kur'ân dışında bir şeyi yazmayın.*" sözü, sahabenin Kur'ân'ı yazmalarının yanı sıra Kur'ân'dan başka şeyler de yazdıklarına delalet etmektedir.

Ayrıca Peygamber'e (s.a.a) kâtiplik yapan çok sayıda insan vardı. Râşid halifeler dönemindeki o büyük devletin işlerinin idaresi için hesap-kitap bilen çok sayıda kâtime ihtiyaç olduğu da bir gerçektir.

Binaenaleyh, şunu söylemekten başka çare kalmıyor: O dönemde çok sayıda okuryazar olan kimse vardı. Hatta sahabe döneminde dahi okuryazar birçok kişi vardı. Peygamber'in (s.a.a) eğitim stratejisi kendi döneminde meyvesini verdiğine göre, o Hazret'in vefatından sonra bunun katlanarak devam etmesi gerekir.

1- *es-Sünne kable't-tedvîn*, 301-302.

Peygamber (s.a.a) döneminde her ne kadar halkın çoğu yazı ile aşına olmasa da yeterli sayıda sahabenin okuryazar olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Yani okuryazar olanların sayısı yeterli seviyede idi.⁽¹⁾

Üstad Hatîb, hadis kaydının yasaklanması için ikna edici bir sebep sunmaya çalışmış; bu yüzden -başkalarına eleştiri oklarını attığı- klişe sebeplerden birini getirerek şöyle demiştir:

Peygamber (s.a.a) zamanında Sünnet'in resmî olarak kayıt altına alınmasının yasaklanmasındaki sebep, Müslümanların okuryazar sahibi olmayışları değildi. Zira onların arasında Kur'ân'ı yazmış olan kariler ve kâtipler vardı. Burada başka sebepler vardır. Onlardan en önemlisi, Kur'ân'ın Sünnet'le karıştırılması korkusuydu. Ayrıca Müslümanların Sünnet'i kaydetmekle meşgul olması onları Kur'ân'ı yazmak, öğretmek ve ezberlemekten alıkoyabiliyordu...⁽²⁾

Aynı hataya, Dr. Abdülganî de düşmüş ve İbn Kuteybe'nin sözünü reddederken şöyle demiştir:

Hadis kaydının yasaklanmasındaki asıl delil, Ebu Said el-Hudrî'nin hadisidir ve o hadisten anlaşılıyor ki, Peygamber (s.a.a) Kur'ân'ın yazılmasına izin vermiş; ancak Sünnet'in yazılmasını menetmiştir. Eğer yasağın sebebi, "yazmada hata yapılması korkusu" ise, nasıl oluyor da Peygamber (s.a.a) Kur'ân'ı yazmalarına izin veriyor?⁽³⁾

Seyyid Hâşim Marûf şöyle diyor:

Bu sözlerin tümünden, Mekkeliler arasında okuryazar olanların nadir olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Belazürî de *Fütûhu'l-büldân* kitabında bunu iddia ederek şöyle demiştir: "İslam zuhur ettiğinde Kureyşliler arasında sadece on yedi kişi iyi düzeyde yazmayı biliyordu." Medine'de bulunan Evs ve Hazrec arasında on bir kişi Yahudi komşularından yazmayı öğrenmişti. Eğer bu söz doğru ise ve yazmayı iyi bilenler bu az sayının ötesine geçmemişse diğerleri arasında ya olmamış veya daha az sayıda bulunmuştur...⁽⁴⁾

1- *Dirasâtun fi'l-hadîsi'n-Nebevî*, 1, 73.

2- *es-Sünne kable't-tedvîn*, 340.

3- *Hücciyetü's-sünne*, 430 ve 444.

4- *Dirasâtun fi'l-Kâfi ve's-Sahih*, 14; *Dirasât fi'l-hadîs ve'l-muhaddisîn*, 17.

Ahmed Emin'in *Fecrû'l-İslâm* kitabında bu konudaki sözü daha önce geçmişti.⁽¹⁾

Dr. Subhî es-Sâlih *Mebâhisun fî ulûmi'l-hadîs ve mustalahuhu* kitabında şöyle demiştir:

Sahabenin hadis hıfzında sadece sinelerinde olana itimat etmeye yetiniyor olduklarını, bunları yazıyla satırlara dönüştürmediklerini görmekteyiz. Dolayısıyla bunun sebebine dair eskiden beri alışlagelmiş ve araştırmacıların bu konudan söz ederken değindikleri klişe nedenlerin dışında bir gerekçe aramalıyız. Onların, Peygamber (s.a.a) zamanında hadis kaydının az oluşunu birinci derecede yazı araçlarının az olmasına dayandırmaları kuruntusuna tâbi olamayız. Zira söz konusu azlık, bu kadar abartılacak bir hadde ulaşmamıştır. Evet, göreceli olarak yazı araçlarının az olması, hadis kaydının terk edilmesinin etkenlerinden biri olabilir. Ama kesinlikle tek sebep değildir. Bu araçların az oluşu, Peygamber'in (s.a.a) ahabını, zorluk ve sıkıntılara tahammül ederek, Kur'ân'ın tümünü yüze-yi düz olan ince taşlara, hurma dallarına, omuz kemiklerine, deve semerlerine ve deri parçalarına yazmaktan alıkoyamamıştır. Eğer hadisi kaydetme amaçlarındaki heyecan ve enerjileri, Kur'ân'ı yazma gayelerindeki şevk ve enerjiye ulaşmış olsaydı, onun araçlarını temin etmek için gerekli her adımı atarlardı. Fakat onların kendi istekleriyle ve Peygamberlerinin yönlendirmesiyle hadis toplamada takip ettikleri yöntem, Kur'ân'ı toplamadaki yöntemlerinden çok farklı olmuştur.⁽²⁾

Seyyid Muhammed Rıza Celâlî, İbn Hacer'in görüşünü şu sözüyle yorumlamıştır:

Hâfız İbn Hacer Askalânî gibi bir muhaddis, Rical âlimi ve tarihçiye böylesine açık bir hakikatin örtülü kalması ve "Onlar yazmayı bilmiyorlardı!" demesi gerçekten şaşırtıcıdır. Onun bu sözünden, sahabenin tümünün böyle olduğu anlaşılmaktadır.

Herhâlde Hafız Süyûtî, İbn Hacer'in buradaki sürçmesini görmüş ki, onun ifadesini dengelemiş ve şöyle demiştir:

Onların çoğu iyi şekilde yazamıyordu.⁽³⁾

1- bk. *Fecrû'l-İslâm*, 13-14.

2- *Mebâhis fî ulûmi'l-hadîs ve mustalahih*, 6.

3- *Tedvînü's-sünneti's-şerîfe*, 392-393; *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, 1, 88.

Böylece sahabenin tümü hakkında yazmayı bilmedikleri iddiasının doğru olmadığı anlaşıldı. Çünkü yazmayı bilmeyen birine "Yazma!" denilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla yazmaktan sözde menetmek bizatihi, onlardan yazma ehliyetini haiz olanların mevcudiyetine veya yazma işinin vukuuna delildir. Aksi hâlde, burada yapılacak nehiy -özellikle de şiddetli ise- beyhude olur.

Sebtü'l-beledî kitabının muhakkiki, "*Benden Kur'ân dışında hiçbir şey yazmayın; kim de yazmışsa onu yok etsin.*" hadisini şerh ederken şöyle demiştir:

Bu hadisteki ifadeler, Resulullah'ın (s.a.a) hayatı döneminde ilk olarak hadis yazan kimselerin bulunduğu delalet etmektedir...⁽¹⁾

1- *Sebtü'l-beledî*, 77, Mukaddimetu'l-Muhakkik.

4. SEBEP: ÜSTAD EBU ZEHVE VE ŞEYH ABDÜLGANÎ'NİN NAKLETTİĞİ SÖZ

Üstad Ebu Zehve şöyle diyor:

Peygamber'in (s.a.a) hadis kaydını yasaklamasına sebep olan başka bir şey daha var ve o da şudur: Sahabîler ezberleme yeteneği ile hadisi hıfzetme ayrıcalığına sahiptiler. Eğer hadis yazacak olsalardı, artık yazılı metne güvenerek ezberlemeyi ihmal edeceklerdi; böylece zaman süreci içinde bu yetenekleri kaybolup gidecekti.⁽¹⁾

Şeyh Abdülhâlik Abdülganî şöyle diyor:

İkinci söz şudur: Hadis yazmaktan menetmenin sebebi, onların yazıya güvenmek suretiyle karakteristik mizaçlarına dönüşmüş olan ezberleme huyunu ihmal etmeleri endişesidir. Bu, onlardaki ezberleme yeteneğinin zayıflamasına yol açabilirdi... Dolayısıyla bu yasak, ezberi güçlü olan ve unutmaktan güvende olan kimseye hastır.⁽²⁾

Bu sözünün öncesinde ise şöyle demiştir:

Şeriatı muhafaza etmede, hıfz ve yazmak arasında karşıt bir ilişki vardır. Genellikle bunlardan biri güçlendiğinde, diğeri zayıflar. İşte bu yüzden hadis kaydının yasaklanması sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkan şey; sahabenin, öğrencilerini hadis hıfzına teşvik ederken onları hadis yazmaktan menetmeleri olmuştur. Çünkü onlar yazıya güvenmenin ezberleme yeteneğini zayıflattığını görüyorlardı. Oysaki hıfzetme yeteneği onların mizacı ve karakteristik bir özellikleri hâline gelmişti. Şu da bir gerçektir ki, nefis alıştığına meyleder ve kendisine aykırı gelen şeyden hoşlanmaz, onu zayıflatır.⁽³⁾

1- *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*, 123.

2- *Hücciyetü's-sünne*, 428; bk. *Tedribü'r-râvî*, 2, 67.

3- *Hücciyetü's-sünne*, 405.

Dr. Muhammed Accâc el-Hatîb şöyle demiştir:

Onlar, hadis ehlinin, defterlerine kapanarak bunları ilimlerinin hazineleri kılmasını kabul etmediler. Hadisi muhafaza etmede sahabenin yöntemi olan hafızaya güvenme metoduna aykırı davranmak hoşlarına gitmedi. Yazılanlara itimat edilmesinden hoşlanmamakta da hakları vardı. Zira sadece yazılana güvenmekte, hafızayı zayıflatmak ve hadise amel-den yüz çevirmek vardır.⁽¹⁾

Tedvînü's-sünneti's-şerîfe kitabının sahibi, Şeyh Abdülganî'nin kelimine şu yorumu getirmiştir:

Bu kelimada hoş bir hitabetin ötesinde hiçbir ilmî nükte ve herhangi bir istidlal bulunmamaktadır. Ayrıca üzerinde konuştuğumuz konudan da uzaktır. Zira konu, hadis yazmanın haram olmasıdır. Hâlbuki bu kelamın bununla hiçbir alakası yoktur. O sadece temayüller ve mizaçlar pazarında dolaşmakta, insanın hoşuna giden ve gitmeyen şeylerden bahsetmektedir.

Acaba bu, hadis gibi önemli bir şer'î meselenin bırakılması, onun zapt edilmemesi, yazı ve kayıt altına alınarak sağlamlaştırılmaması neticesinde unutulma veya hafızadan kaynaklı diğer afetlere açık durumda kalmasına yol açmaz mı?⁽²⁾

Bu görüş karşısında iki nüktenin altını çizmekteyiz:

Birincisi: Bu gerekçe ancak yasağın Peygamber'den (s.a.a) sadır olması var sayımında geçerli olabilir. Fakat ileride böyle bir nehyin şer'î olmadığını göreceğiz. Dolayısıyla bu hususta Peygamber'den (s.a.a) rivayet edilen söz de sahih değildir. Bilakis, nehy hadisleri birtakım siyasal koşullar ve önyargıların etkisi altında şekillenmiş olup, hadis nakli ve kaydının daha geniş bir alana açılmasını istemeyen belli kişilerce pazarlanmıştır.

İkincisi: Bu görüşün sahih olduğunu kabul etmek, hadis yazmanın haram olmasını gerektirir. Oysaki yazılana güvenmenin mekruh sayılması onun haram olduğu anlamında değil, aksine böyle bir şeye rağbetin olmadığı manasındadır. Eğer haram olsaydı sahabeden bazıları onları yazmazdı. İşte

1- *es-Sünne kable't-tedvîn*, 333. Bu sözü onlardan önce es-Sem'ânî, *Edebü'l-implâ' ve'l-istimplâ'* kitabında (s. 146), Kadı İyâz, *el-İlmâ'* kitabında (s.149), İbn Esir, *Câmiu'l-usûl*'da (1, 40), İbnü's-Salâh, *Mukaddime*'sinde (301) ve *Ulûmu'l-hadis*'inde (192) ve diğerleri ifade etmiştir.

2- *Tedvînü's-sünneti's-şerîfe*, 370.

bu yüzden onu ezberlediklerinde ortadan kaldırıyorlardı. Nitekim bu, Kadı İyâz'dan nakledilmiştir.⁽¹⁾

Hadisi muhafaza etme nedeniyle hadis kaydının yasaklanması düpedüz paradoks ve çelişkidir. Bir öğretmen düşünülebilir mi ki, öğrencilerini ilim ve bilgi öğrenmeye çağırsın, onlara, hafızalarındaki bilgileri unutmamak için korumalarını tembihlesin. Sonra da onlara desin ki, sakın öğrendiklerinizi yazmaya kalkışmayın?

Acaba ilmi yazarak ve kayıt altına alarak koruyup muhafaza etmek, onu ezberleyerek korumaya çalışmaktan daha etkili değil midir?

Eğer "Yazılan kalır ve ezberlenen kaçıp gider." sözünü hatırlayacak olursak, o hâlde neden hâfızlar tarafından hadis hıfzetmek ve onun geçerliliği bu kadar çok vurgulanıyor ve hafızayı korumak için yazmak yasak sayılıyor? Hâfız sahabe öldüğünde onun hafıza gücü ne işimize yarayacak? Acaba melekler hıfzetme konusunda insanoğlundan daha kâmil ve daha güçlü değil midir? Hâl böyle iken, neden Yüce Allah onları bile yazmakla görevlendirmiş ve şöyle buyurmuştur:

Onlar değerli yazıcılarıdır.⁽²⁾

Şöyle denilebilir: Hafıza, uygulamalı eğitimle daha keskin ve güçlü hâle getirilebilecek bir kabiliyettir. Bu yüzden kör birindeki duyma yeteneği, gözü gören birinden çok daha güçlüdür. Çünkü o, gözünün yerine kulağından destek almaktadır. Aynı şekilde okuryazar olmayan bir esnafın hafızasının, okuryazar olan bir esnaftan daha güçlü olduğunu görürüz. Çünkü o, okuma yazması olmadığı için hafızasını diğerinden daha fazla kullanmakta ve hafızasından daha çok faydalanmaktadır.

Eğer bu izah sahabenin hafızası hakkında doğru ise ve Araplar güçlü hafızaya sahip kimseler idiye, özellikle de Yüce Allah'ın kendilerini şeriatı koruyup onu daha sonraki kuşaklara aktarma sorumluluğunu yüklediği sahabe böyle bir özelliği taşıyor idiye... peki, Hafîb'in Malik'in rivayetinde, Beyhakî'nin Şu'abü'l-îmân'da ve Kurtubî'nin tefsirinde sahih senetle Abdullah b. Ömer'den getirdiği şu rivayet nasıl yorumlanabilir: Abdullah b. Ömer diyor ki:

1- Hadis yazmış olan sahabeden bazıları şunlardır: Asım b. Damra (bk. *el-Muhaddisu'l-fasl*, 1, 382), Halid el-Hezza (bk. *Takyîdü'l-ilm*, 59) ve Ubeyde (bk. *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fî rivâyetih ve hamlih*, 1, 166).

2- İnfitâr, 11.

Ömer, Bakara Suresi'ni on iki yılda öğrendi ve onu tamamladığında kurban olarak bir deve kesti.⁽¹⁾

Bu konuda ne diyebiliriz? Acaba Şeyh Abdülganî, Üstad Ebu Zehve ve bu görüşü benimseyenlerin hata yaptıklarını mı söyleyelim? Yoksa Ömer'le ilgili bu rivayeti nakleden İbnü'l-Cevzî, Zehebî ve Kurtubî'yi mi yanlış yapmakla suçlayalım?

Burada hafıza ve onunla övünmenin dışında kesinlikle başka bir şey vardır ki, inşallah bu, ileride açıklık kazanacaktır.

Üstad Yusuf el-Aşş, *Takyîdü'l-ilm* kitabının önsözünde şöyle yazmıştır:

İnsanların çoğunun hafızası, ilmin tüm konularını kuşatabilecek, onları muhafaza edebilecek ve uçup gitmesini önleyecek kapasitede değil, aksine bundan acizdir. Ayrıca hafıza her ne kadar birilerinde güçlü olsa da başka birilerinde zayıftır ve bu durum bir kesime hıyanet edilmesine, bilgilerinin zayıf bırakılmasına yol açar.⁽²⁾

Rical âlimleri, kitaplarında sahabe ve ravilerden yazılarında karışıklığa düşmüş bazı isimleri zikretmişlerdir. Bununla birlikte onların hadislerindeki vehim ve hata birinci kısımdakilerden daha az olmuştur. Elbette oldukça dikkatsiz davranıp ihmalkâr hareket edenler bunun dışındadır. Mesela, kitabı dışında bir yerden hadis nakletmiş veya kitabını birine vermiş, sonra da onda birtakım eksiltme ve artırma yapılmış, bu da kendisine gizli kalmış olan kimseden söz etmiyoruz. Nitekim hadis önderleri, hadislerinde bu tür zâfiyetler olanlar hakkında gerekenleri söylemişlerdir.

Bu hususa binaen adil olan, ama ezberden hadis okumayan, ancak kitabında yazılı olana itimat ederek hadis getiren kimse üzerine düşen görevi yapmıştır. Bu durumda onun hadisi tartışmasız sahihtir.

Şimdi Hâfız İbn Hacer'in *Nuketün alâ İbni's-Salâh*'ta sahabeden sonra gelen sahih ravilerin özelliğini anlattığı sözünü getiriyoruz:

... Rivayetinde, kitabında yazılı olana itimat eden kimse ayıplanmamalı-

1- *Şerhu'n-Nehc*, 12, 66; *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*, 1, 54; *Sîretü Ömer b. Hattab*=*Tarîhu Ömer b. Hattab*, 165; *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*=*Tefsîr-i Kurtubî*, 1, 40. Bu kaynakta "on küsur yılda" ibaresi geçmiştir. *Tarîhu'l-İslam*, 267.

2- *Mukaddimetu Takyîdü'l-ilm*, 8.

dır. Bilakis bu, sahabe ve tâbînin büyüklerinden sonra gelen sahih ravilerin çoğunun özelliğidir. Zira sahih raviler iki kısımdır:

Bir kısmı, ezberledikleri hadislere itimat eden kimselerdir. Onlardan her biri kendi hadisini ezberlemek için çaba sarf etmiş, defalarca tekrar ederek onu sağlamlaştırmıştır. Rivayetlerdeki ravi halkalarının az ve hadis metninin kısa olması birçoğuna göre bu işi kolaylaştırmıştır. Öyle ki, bazıları yerlerini parmaklarıyla işaret edebilecekleri bin hadis ezberlemişti. Bu yüzden bazılarının vehim ve yanlış girmiştir. Çünkü insanoğlu hataya düşebilmekte ve unutabilmektedir.

Bir kısım raviler ise duyduklarını yazarak muhafaza ediyor, onu asla ellerinden çıkarmıyor ve bu metin üzerinden hadisi okuyorlardı.

Bunlar, meselenin bazılarının tasvir ettiği gibi olmadığını ve burada işaret edilmesi gereken başka bir şeyin olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Peygamber'in (s.a.a) Sünnet'i sadece Arapların inhisarında değildi ki, Şeyh Abdülganî ve Üstad Ebu Zehve'nin ileri sürdüğü gibi, "onların hafızası güçlü idi" diyelim. Aksine orada Sünnet'i kaydetmek isteyen Fars, Türk ve diğer milletlerden olan Müslümanlar da vardı. Bu durumda nasıl bir cevap verilebilir?

Eğer bir şeyin [yazılmaksızın] ezberlenmesi vacip idiyse bunun Kur'ân hakkında daha vacip olması gerekmez miydi?

Eğer hıfzetme kapasitesinin genişliği ve hafızanın güçlü olması, bir şeyin yazılmasına engel teşkil ediyorsa neden sahabeden birçok hâfız bulunduğu hâlde Kur'ân'ın yazılması engellenmedi?

Eğer hıfzetmenin böyle bir itibar ve saygınlığı varsa neden yazmak ve yazmayı teşvik edip övmek hakkında inen ayetlerin onda biri kadarını hıfzetmek hakkında bulamıyoruz?

İddia edildiği gibi, hafızayı korumak amacına matuf olan hadis yasağı, amaçı temin edememiş ve Müslümanların Peygamber'in (s.a.a) Sünnet'ine olan ihtiyacını giderememiştir. İşte bu yüzden Ebu Bekir açıkça şunu ifade etmiştir: Sahabeler, Peygamber'den rivayet ettikleri hadislerin naklinde ihtilafa düşmüşlerdir. Hiç kuşkusuz, hafızadaki zaafiyet ve yetersizlik bu ihtilafta etkin olan sebeplerden biridir.

Ebu Bekir'in sözleri arasında şu cümle vardır: "Sizler Resulullah'tan bir takım hadisler rivayet etmektesiniz ki, kendiniz bunlar üzerinde ihtilafa

düşmektedir." Bu sözden anlıyoruz ki, o gün, rivayetin sahabe tarafından nakletme şekillerindeki ihtilaftan dolayı bazı fer'î meselelerde ihtilaf vardı.⁽¹⁾ Bu sözün manası, hadis naklinde içlerinden bazılarının yalan konuştuğudur. Nitekim Peygamber (s.a.a) bu minvalde şöyle buyurmuştur:

Benden sonra bana yalan isnat edenler çoğalacaktır.⁽²⁾

Demek ki, bunların rivayeti, sözü doğru olan sahabenin nakli ile çelişmekteydi. Ya da bu ihtilaf, unutkanlıktan, hatadan veya içlerinden bazısının yanlış yüzünden meydana geliyordu. Neticede bu nakillerle sahih hadisleri ezberlemiş olan hâfızların rivayeti arasında ihtilaf vardı.

Ya da nakillerdeki çelişki zahirde bir çelişkiden ibaretti ve bu durum, hâl ve makam/durum kardineleriyle ihtilafı giderip, bu rivayetleri ortak paydada buluşturamayan kimselere gizliydi.

Binaenaleyh, hadise tam manada güven duymak isteyen kimse onu alırken ihtiyatlı davranmalıdır. Bir hadis hakkında şekkettiğinde ise yapması gereken şey, tahkik edip sahih hadisi ortaya çıkarmak ve uydurma hadisi tanımadır. Sırf bir ihtimale dayanarak hadisi imha etmek ve onun yakılmasını emretmek caiz değildir. Zira bu, hadisi zayi etmek ve onu korumada tefrit/aşırıya kaçma anlamına gelir.⁽³⁾

Burada değinilmesi gereken bir konu var; o da şudur: Sahabenin hadis naklinde gösterdiği ısrar ve sahabeden hadis kabul etmeyi vurgulayan metinlerin yanı sıra Sa'd b. Ebî Vakkas ve Abdullah b. Mes'ud gibi sahabîlerin hadis nakletmekten -katmak veya eksiltmek imkânı bulunduğu için- korkmaları ve Zeyd'in, "Yaşlandık ve artık Resulullah'ın (s.a.a) hadisini unuttuk." sözü... bunların tümü, hafızayı koruma görüşünün sahih olmadığının altını çizmektedir.⁽⁴⁾

1- Detaylı bilgi için bk. *Tarîhu hadîsi'n-Nebevî; el-Müessirât fî ahdi Ebu Bekr*, 111-124.

2- bk. *el-Mu'teber fî şerhi'l-Muhtasar*, 1, 29; *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 52, Babu İsmi Men Kezibe ale'n-Nebi, h. 16, kendi senediyle Ali b. Ebu Talib'den Peygamber'in (s.a.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Bana yalan isnat etmeyin; zira kim bana yalan isnat ederse ateşe girer."

3- Nitekim daha önce zikri geçen Râfî b. Hadîc'in Resulullah'tan (s.a.a) naklettiği rivayette de bu gelmiştir.

4- *el-Usûl ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, 55-58. Bu hadis için bk. İbn Mâce'nin *Sünen* kitabında (1, 11), Babu Tazimi Hadisi Resulillah (s.a.a) ve't-Tağlizi ala Men Arezeh, h. 25; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 370, h. 19323 ve 19324 ve diğer kaynaklar.

5. SEBEP: HATÎB EL-BAĞDÂDÎ VE İBN ABDÜLBERR'İN GÖRÜŞÜ

Hatîb el-Bağdâdî şöyle demiştir:

Eğer birisi, "Neden Ömer, sahabenin Peygamber'den (s.a.a) hadis nakletmesine tahammül edemedi ve bu konuda onlara baskı yaptı?" diye soracak olursa ona şu cevap verilir:

Ömer bunu dinde ihtiyat ve Müslümanların hayrını düşündüğü için yapmıştır. Çünkü o, Müslümanların dinî amelleri bırakıp hadislerin zahirine güvenmelerinden korktu. Oysaki tüm hadislerin hükmü onların zahirî manası olmadığı gibi, hadisi duyan herkes de onun fıkhnı bilemez. Bazen bir hadis mücmel olarak gelir; onun mana ve tefsiri başka bir hadisten elde edilir. Dolayısıyla Ömer, hadise; maksadına aykırı bir anlam yüklenmesinden veya onun hükmüne muhalif olduğu hâlde zahiri ile yenginilmesinden korkuyordu. Ömer'in hadis rivayeti konusunda sahabeye uyguladığı bu baskının arka planında Resulullah'ın (s.a.a) hadisini korumak ve sahabeden olmayan kimseleri de korkutmak suretiyle onların, Peygamber Sünnetlerine Sünnet'ten olmayan şeyleri katmalarını engellemek gibi gerekçeler de vardır.⁽¹⁾

Dr. Muhammed Accâc el-Hatîb, Hatîb el-Bağdâdî'nin sözünü naklettikten sonra şöyle demiştir:

Bu, İbn Abdülber, Hatîb el-Bağdâdî ve diğer hadis imamlarının görüşüdür. Ben de bu görüşü benimsemekte ve ona inanmaktayım.⁽²⁾

Hatîb el-Bağdâdî'nin sözü, şu birkaç soruyu akla getirmektedir:

1- *Şerefü ashâbi'l-hadîs*, 97-98.

2- *es-Sünne kable't-tedvîn*, 106.

Acaba Ömer, Resulullah'tan (s.a.a) daha fazla mı Allah'ın dinine düşküdü? Resulullah (s.a.a) bu konuda soru soran kişiye, "*Benden hadis naklet, sakıncası yoktur.*" buyuruyorken ve başka bir yerde de "*Yazın, sakıncası yoktur.*" demişken, Ömer'in korku ve ihtiyatı ne anlama geliyor?

Peki, Peygamber'in (s.a.a), hakkında, "*Gökyüzü Ebu Zer'den daha doğru konuşan biri üzerine gölge etmemiş ve yeryüzü ondan daha doğru sözlü birini üzerinde taşımamıştır.*" buyurduğu Ebu Zer el-Gıfârî gibi bir sahabe nasıl ihtiyat etmeyip hadis nakletmiştir de, İbn Mes'ud ve diğer sahabîler nasıl ihtiyat etmeyip hadis nakletmişler?

Ayrıca Ömer hadis kaydını yasaklama işini yaparken, -Ebu Zer ve İbn Mes'ud gibi- hadis nakleden sahabîlere ömrünün sonuna kadar yanında bulunmaları emrini vermiş; böylece onları gözetim altında tutarken, açık şekilde hadis yasağı konusundaki uydurma hadisleri onların rivayetleri gibi göstermeye çalışmıştır. Ömer b. Hattab kesinlikle onların hadis rivayet etmelerini engellemiş ve kendilerini Medine'de zorunlu ikamete maruz bırakmıştır. Çünkü onlar Hz. Peygamber'den hadis naklediyorlardı. Dolayısıyla onların hadis yasağı ile ilgili hadislerin ravileri olmaları mümkün değildir. Zira eğer böyle olsaydı onlar, Peygamber'den (s.a.a) naklettikleri hadis nakletme yasağına bağlı kalırlardı ve o Hazret'ten hiçbir şey nakletmezlerdi. Eğer onlar rivayeti ve hadis naklini yasaklayanlardan olsalardı, halifenin onları bir araya toplamasına ve kendilerini hadis naklinden engellemesine gerek kalmazdı. Çünkü böyle bir şey, tahsil-i hasıl olurdu.⁽¹⁾

Acaba bu görüşte, sahabenin tahkiri ve aşağılanması söz konusu değil midir? Bu görüş, İbn Hacer'in sahabe hakkında söylediği, "Peygamber onlardan yalan, günah, hata, şek ve övünmeyi uzaklaştırmıştır!" sözünü yalamıyor mu?

Eğer sahabenin nakli tedricî ve kendi içtihatlarına dayalı olarak gerçekleşmişse, acaba Ömer'in onların yaptığı işi nakzetmesi reva mıdır?

Eğer böyle değilse, neden onlardan yazdıkları şeyleri getirmelerini istedi?

1- Tahsil-i hâsıl, zaten elde edilmiş bir sonucun peşine düşüp onu elde etmeye çalışmaktır. (Mütercim).

Acaba bu bile hadis kaydının caiz olduğuna delil değil midir? Hz. Peygamber'in (s.a.a), kendi hadisinin nakledilmesini -ki bu vesileyle Sünnet'i insanlara ulaştırmaktadır- yasaklaması makul müdür? Hâlbuki o şöyle buyurmuştur:

Allah, benim sözümü işitip kavrayana ve onu benden başkalarına ulaştıran kişiye rahmet etsin.⁽¹⁾

Hadis naklini yasaklamanın dinî ihtiyatın gereği olduğunu iddia etmeleri ise gerçekten çok gariptir. Hâlbuki ihtiyat, tam aksine, hadis yasağının kaldırılmasındadır. Çünkü yasakla birlikte birçok hüküm zayi olmakta, Müslümanlara ulaşmamakta ve Allah'ın hükmü gizli kalmaktadır. Oysaki hadis rivayeti ve kaydı her ne kadar hata ve yanılığa açık olsa da, Müslümanların dinî hükümler hakkında bilgisiz ve cahil kalmalarından daha faydalıdır.

Eğer ikinci halifenin -Hatîb el-Bağdâdî'nin dediği gibi- dinde ihtiyat nede niyle ve insanların dinî amellerden vazgeçerek hadislerin zahirine yönelmesinden korktuğu gerekçesiyle hadis kaydını yasakladığını kabullensek bile bu, halifenin gerek cahiliye döneminde,⁽²⁾ gerekse İslam'ın ilk yıllarındaki sahip olduğu aceleci yapısı ile çelişmektedir. Çünkü o, sabır ve tahammül ehli değildi. Aksine, birçok konuda aceleci davranıyor, sonra da pişman oluyordu. Onun daha önce Hudeybiye Anlaşması'nda yaptığı işten pişman olduğunu görüyoruz.⁽³⁾ Hz. Peygamber (s.a.a) bir münafığın (cenaze) namazını kıldığı zaman o Hazret'e karşı davranışından pişman olmuştu.⁽⁴⁾ Hakem b.

1- *Sünen-i Tirmizî*, 5, 34, Kitabü'l-İlim an Resulillah (s.a.a), Babu Ma Cae fi'l-Hassi ala Tebliği's-Sami, h. 2658; *Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahîhi Müslim*, 1, 41, h. 12; *Sünen-i İbn Mâce*, 1, 84, Babu Men Belleğa İlmen, h. 230 ve 1, 85, h. 231 ve 1, 86, h. 236; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 80, h. 16784 ve 4, 82, h. 16800.

2- bk. *el-Münemmak fî ahhâri Kureş*, 130.

3- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 2, 978, Babu's-Şurut fi'l-Cihad ve'l-Musalehe Maa Ehli'l-Harb, h. 2581 ve 3, 1162, Babu İsmi Men Ahede Summe Ğader, h. 3011 ve 3, 1832, Babu İz Yubayuneke Tahte's-Şecere, h. 1785; *Sahîh-i Müslim*, 3, 1411, Babu Sulhi'l-Hudeybiye, h. 1785.

4- *Tarîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, 1, 372, kendi senediyle Şa'bî'den şöyle nakletmiştir: Ömer dedi ki: "İslam'da öyle bir hataya düştüm ki, öyle bir hata yapmamıştım!" Ömer daha sonra Peygamber'in (s.a.a) münafık Abdullah b. Ubey'e (cenazesine) namaz kılması olayını anlattı. Ömer, Peygamber'i (s.a.a) namazdan engellemek için elbisesinden tutup çekerek itiraz etmişti. *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 3, 264; *Kenzü'l-ummâl*, 2, 419, h. 4393.

Keysân esir olarak Peygamber'e (s.a.a) getirildiğinde Peygamber (s.a.a) onu İslam'a davet etmiş ve bu iş biraz uzadığında Ömer yine aceleci davranarak şöyle demişti:

Ey Allah'ın Resulü! Neden bununla böyle konuşuyorsun ki? Vallahi, bu adam asla İslam'ı kabul etmeyecektir. Bırak da onun boynunu vurayım ve cehenneme savurayım.

H. Peygamber (s.a.a) Ömer'i dikkate almadı ve sonunda Hakem Müslüman oldu.

Ömer şöyle diyor:

Çok geçmeden Hakem'in Müslüman olduğunu gördüm. Daha önce olup bitenleri hatırladım ve kendi kendime şöyle dedim: "Peygamber'e ben-den daha iyi bildiği bir konuda nasıl karşı çıktım?" Sonra kendime şu cevabı telkin ettim: "Ben bu davranışımın Allah ve Resulü için hayır irade etmişim."

Ömer sözüne şöyle devam ediyor:

Hakem İslam'a girdi ve Müslümanlığı kusursuz oldu. Allah yolunda cihat etti. Bi'r-i Maüne gazvesinde şahadete erdiğinde Resulullah (s.a.a) ondan razı idi. O, cennete girdi.⁽¹⁾

Onun Ebu Bekir'in hilafeti döneminde de bu tarz tutumları olmuştur. Müslüman müellefelerinden⁽²⁾ bir grup beytûlmalden paylarını almak için Ebu Bekir'in yanına geldiklerinde Ebu Bekir onların haklarını yazarak kendilerini Ömer'e gönderdi. Ebu Bekir'in yazısını ona gösterdiklerinde Ömer buna yanaşmadı, mektuba tükürüp onların yüzlerine fırlattı... Bunun üzerine Ebu Bekir'in yanına döndüler ve dediler ki: "Sen mi halifesin yoksa Ömer mi?" Ebu Bekir şu cevabı verdi: "Elbette istediği zaman o."⁽³⁾

1- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, İbn Sa'd, 4, 137, Tercemetü'l-Hakem b. Kisan; *el-Hasaisü'l-kübrâ*=*Kifâyetü't-Tâlibi'l-lebîb fi hasâisi'l-habîb*, 2, 26, Babu Ma Vakaa fi İslam'il-Hakem b. Kisan; *el-Muntazam fi tarîhi'l-mülûk ve'l-ümem*=*Muntazamu İbni'l-Cevzî*, 3, 209.

2- Müslüman müellefelerinden maksat, kalpleri İslam'a yönelsin diye kendilerine beytûlmalden pay verilen kâfirlerdir. (Mütercim)

3- *Kitâbu Fezâili's-sahâbe*, 1, 292; *Tefsîr-i Âlûsî=Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 10, 123; *Kenzü'l-ummâl*, 3, 914, h. 9151 ve 12, 546, h. 35738; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 9, 196.

Kendi hilafeti döneminde de çeşitli konularda aceleyle verdiği birçok kesin karar olmuştur. Nasr b. Haccac'ı kadının biri kendisine bağırdı diye sürgün etti.⁽¹⁾ Tek celsede üç talak vermeyi meşru kıldı.⁽²⁾ Beytü'l-Haram'ın (Kâbe'nin) altınını almak istedi. Sonra sahabenin itirazı karşısında bu işten vazgeçti...⁽³⁾

Halife Ömer b. Hattab'ın davranış tarzında bunları gördükten sonra onun ihtiyat sebebiyle hadis kaydını yasakladığına inanmamız mümkün değildir. Zira acelecilik ve kendi görüşüne dayanma ruhu ihtiyatla çelişmektedir.

Sahabenin fiili hakkında ne diyelim?

Acaba sahabenin dinde ihtiyat etmediklerini söylememiz doğru olur mu? Hâlbuki onlar ihtiyatı tam da halifenin görüşünün tersi yönünde görüyorlardı.

Sahabe kendisine hadis kaydetmesini önermiş olduğu hâlde, Ömer'in yaptığının ihtiyat olduğunu söylemek nasıl doğru olabilir ki?! O, kendi görüşüne uyarak yazılanların tümünü yaktı ve hadis kaydını yasakladı. Hâl böyle iken, Resulullah'ın (s.a.a) sahabesine muhalefet etmek nasıl ihtiyat olabilir?

Gerçek ihtiyat, halifenin sahabenin çoğunluğunun görüşüne muvafakat etmesindeydi. Zira Yüce Allah "müminlerin, işlerini aralarında istişare yoluyla yaptıklarını"⁽⁴⁾ buyurmuştur. Ömer b. Hattab ise, sahabeye olan muhalefeti ile ihtiyatı nakzetmiş ve kendisinin dem vurduğu şûrayı da yerle yeksan etmiştir.

1- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, İbn Sa'd, 3, 285, Babu Zikri İstihlâfı Ömer; *el-İstîâb fî ma'rife-ti'l-ashâb*, 1, 326; *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 6, 485, t. 8845; *el-Mebsût*, 9, 45, Kitabü'l-Hudud.

2- *Sahîh-i Müslim*, 2, 1099, Babu Talaki's-Selas, h. 1473; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 2, 214; Kitabü't-Talak, h. 2792-2793; *Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahîhi Müslim*, 4, 153, Babun fi'r-Recul Yutallik İmraeteh, h. 3472 ve 3473; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 314, h. 2877; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7, 336, Babu Men Ceale's-Selase Vahide, h. 14749, 14750, 14751.

3- *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 2, 152, 6, 249; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 3, 456-458; *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 2, 215, Babun fi Mal'il-Kâbe, h. 2031; *Sünen-i İbn Mâce*, 2, 1040, Babu Mal'il-Kâbe, h. 3116; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5, 159, Babu ma Cae fi Mal'il-Kâbe, h. 9511.

4- Şûrâ, 38.

Tüm bu gerçeklerin ışığında bu görüşün zayıflığı ortaya çıkmaktadır. Bu görüş, kendisine yönelik eleştiri ve incelemeler karşısında duramaz. Dolayısıyla meselenin çözümü için bir sonraki sebebe geçiyoruz.

6. SEBEP: BAZI ORYANTALİSTLERİN GÖRÜŞÜ

Ünlü oryantalist Sprenger şöyle yazıyor:

Ömer'in hedefi sadece bedevi Arapları eğitmek değildi. O, Arapların şecaatini ve dine olan inançlarını güçlü tutmak, böylece onları dünyaya hâkim olan yöneticiler kılmak istiyordu. Fakat yazı ve bilginin yayılması onun bu hedefi doğrultusundaki çabasına ters düşüyordu.⁽¹⁾

Sprenger'in bu sözünden şunu anlıyoruz: O, bu sözünü Ömer'in hadis kaydını yasaklamasını suiistimal ederek, İslam dininin bilgiden uzak bir zorbalıkla yayıldığı imajını vermek istiyor. Ona göre yazı ve bilgi bedevi Arap anlayışındaki şecaate ve Ömer'in savaşçı ruhuna ters düşen bir şeydir!

Fakat gerçekte bu söz, müsteşriklerin saptırmaya yönelik çarpıtmalarından başka bir şey değildir. Onlar tarafından havaya atılmış, hiçbir delil ve kanıt bulunmayan iddialardan biridir.

Başka bir müsteşrik (J. Schacht), Müslümanlar nezdinde rivayet edilen hadislerden fikhî konuda hiçbir sahih hadisin bulunmadığını, mevcut fikhî hadislerin ise -daha sonraları- mezhebî maslahatlara binaen uydurulmuş olduğunu iddia ediyor!⁽²⁾

Goldziher, bundan daha da ileriye giderek tüm rivayetlerin uydurma olduğu iddiasında bulunmuş ve birinci asra isnat edilen hadis kitaplarının tamamen mesnetsiz olduğunu söylemiştir.⁽³⁾ Buna benzer içi boş iddialar birçok müsteşrik tarafından dillendirilmiştir.

1- *Tedvînu's-sünneti's-şerîfe*, 530; *Delâilu't-tevsîki'l-mübekkir li's-sünne ve'l-hadîs*, 330-331.

2- bk. *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî*.

3- Onun araştırmalarından 1890 yılında Almanca basılmış *Muhammedanische Studien*.

Bazı Müslüman yazarlar da (mesela İsmail b. Edhem, hicrî 1353 yılında basılmış risalesinde) Ehlişünnet'in Sihâh kaynaklarındaki hadislerin sağlam kökü ve dayanağı bulunmadığına inanmış, onların şüpheli olduğunu savunmuş ve çoğunun uydurulmuş olduğunu iddia etmiştir.⁽¹⁾

Müsteşriklerin bu alandaki kuruntuları ve onların cevapları ile ilgili daha detaylı bilgi edinmek isteyenler Dr. Muhammed Mustafa A'zamî'nin *Dirâsâtun fi'l-hadisi'n-Nebevî* kitabına veya Muhammed Ebu Zehve'nin *el-Hadis ve'l-muhaddisûn* kitabına ve yine oryantalistlerin iftiralarına reddiye olarak yazılmış diğer kitaplara müracaat edebilirler.

Biz içi boş ve hiçbir delili olmayan bu iftiralara cevap vermeye gerek bile görmüyoruz.

1- bk. *Dirâsât fi'l-hadisi'n-Nebevî*, 1, 27, Sibâî'nin *es-Sünnetü ve Mekanetuha* eserinden naklen, 213; Muhammed Abduh, Dr. Tefik Sıdkî, Seyyid Reşid Rıza ve diğerleri Kur'ân'ın Sünnet'in yerine kifayet edeceğine inanmışlardır. (*Dirâsât fi'l-hadisi'n-Nebevî*, 1, 26).

7. SEBEP: ŞİÎ YAZARLARIN ÇOĞUNLUĞUNUN KANAATİNİ OLUŞTURAN GÖRÜŞ

Şia yazarlarının çoğunluğunun hadis kaydının yasaklanmasının sebebi konusunda sundukları görüşlerin özeti şudur: Bu yasak, Ehlibeyt'in faziletlerinin yayılmasını sınırlamak amacına matuf olup, Ali ve evlatlarının fazileti⁽¹⁾ ile onların imametine delalet eden⁽²⁾ Hz. Peygamber'den (s.a.a) rivayet edilen hadislerin şöhet bulması konusundaki korkudan kaynaklanmıştır. Bu yasak Muaviye döneminde daha da şiddetlendi. Öyle ki o, cuma hutbelerinde Müslümanların minberlerinden İmam Ali'ye (a.s) lanet okunmasını emrediyordu.⁽³⁾

Bu sebep, İslam ümmetinin Resulullah'tan (s.a.a) sonraki durumu ve hilafet sistemi ile içine düştüğü siyasal ve sosyal yapının ürünüdür. Şu da bir gerçektir ki, kültürel hareketler siyasal hareketlerden bağımsız değildir. Halife yeni düzen içerisinde Ehlibeyt'e herhangi bir makam verilmesini istemiyordu. Aksine, onların dayandıkları tüm referansları ellerinden almak için çaba sarf ediyordu. Dolayısıyla Ömer b. Hattab'ın hadis kaydının yasaklanması yönündeki son kararlarının bu amaç doğrultusunda gerçekleşmiş olması uzak bir ihtimal değildir.

Bu görüş, Hatîb el-Bağdâdî'nin Abdurrahman b. Esved'den, onun da baba-sından naklettiği şu rivayetle sağlamlaşmaktadır:

Alkame Mekke'den veya Yemen'den bir yazı getirdi. Onun getirdiği sahîfedeyi Peygamber'in Ehlibeyt'i hakkında hadisler vardı. Biz Abdullah [b.

1- *Dirasât fî'l-hadîs ve'l-Muhaddisîn*, 22; ti: 134.

2- *Tedvînü's-sünneti's-şerîfe*, 415, 421, 470, 534, 557; *eş-Şîatu'l-İmâmiyye ve neş'etu'l-ulûm*, 123-124.

3- *Meâlimü'l-medreseteyn*, 2, 57, *es-Sahîh fî sîreti'n-Nebi*, 1, 177; bk. *Cevâhiru'l-metâlib fî menâkıbı'l-İmâmi'l-Celîl Ali b. Ebî Tâlib*, 1401.

Mes'ud]'dan izin istedik ve onun huzuruna çıktık. Sahîfeyi ona verdik. O, cariyesini çağırdı ve bir kap su getirmesini istedi. Biz ona dedik ki: "Ey Ebu Abdurrahman! O sahîfeye bak! İçinde güzel hadisler var!" Fakat o, bu hadisleri suda imha etmeye başladı ve bu işi yaparken şu ayeti okuyordu: **"Biz, bu Kur'ân'ı sana vahyederek en güzel anlatımla sana kıssaları anlatırız."**⁽¹⁾ Daha sonra, "Kalpler kaplardır; onları Kur'ân'la meşgul edin ve Kur'ân'dan başka bir şeyle meşgul etmeyin." dedi.⁽²⁾

Bu sebebi kabul edenler, İbn Mes'ud'un Ehlibeyt yolundan saptığı neticesine varmış ve şöyle demişlerdir: O, Ali'den yüz çevirmişti⁽³⁾ ya da bu konuya ehemmiyet vermiyordu. O, sahîfeyi yok etmekle Kur'ân'ın, ondaki hadislerin yerine kâfi geleceğine dair yersiz düşüncesini ima etmeye çalışmıştı.⁽⁴⁾ Binaenaleyh hadis kaydının yasaklanmasındaki temel sebep, imamet delillerini ortadan kaldırmak olmuştur ve burada başka doğru bir sebep görülmemektedir.⁽⁵⁾

Bu Görüşe Şu Şekilde Eleştiriler Getirilebilir

Birincisi: Kaynaklara müracaat edildiğinde, İbn Mes'ud'un hadis rivayet ve kaydına çağrı yaptığını vurgulayan sözleri görülmektedir. O, bu tutumundan dolayı Ömer b. Hattab'ın hilafeti döneminde Medine'ye çağrılmış ve Ömer'in hilafetinin sonuna kadar zindanda tutulmuştur. Şimdi size onun hadis rivayet ve kaydına çağıranlardan olduğunu vurgulayan metinlerden bazılarını sunacağız:

Amr b. Meymûn rivayetinde şöyle demiştir:

Hiçbir cuma akşamı olmadı ki, onda İbn Mes'ud'un yanına varmamış olayım...⁽⁶⁾

1- Yûsuf, 3.

2- *Takyîdü'l-ilm*, 54.

3- *Dirasatun fi'l-Kâfi ve's-Sahîh*, 19; *Dirasât fi'l-hadîs ve'l-Muhaddisîn*, 22.

4- *Tedvînü's-sünneti's-şerîfe*, 413.

5- bk. *Tedvînü's-sünneti's-şerîfe*, 421, 470.

6- *Sünen-i Dârimî*, 1, 95, Babu men Hafe'l-Fetya, h. 270; *Sünen-i İbn Mâce*, 1, 10, Babu't-Tevekki fi'l-Hadis an Resulillah (s.a.a), h. 23; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 452, h. 4321; *Kitabü't-temyîz*, 174.

Abdullah b. Zübeyr'den şöyle dediği nakledilmiştir:

Babama dedim ki: "Niçin İbn Mes'ud'dan, falandan ve falandan... işitiğim gibi senden de Resulullah'ın (s.a.a) hadisini naklettiğini işitmiyorum?"⁽¹⁾

Ebu Kulâbe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

İbn Mes'ud dedi ki: "Aranızdan çekilip alınmadan önce ilme sarılın! İlmin çekilip alınması, ilim ehlinin aranızdan gitmesiyledir. Hiçbiriniz ona ne zaman ihtiyaç duyacağını bilmez! Çok yakında sizleri Allah'ın Kitabı'na davet ettiklerini sanan kavimlerle karşılaşacaksınız; oysaki kendileri onu arkalarına atmışlardır."⁽²⁾

Ma'n şöyle der:

Abdurrahman b. Abdullah b. Mes'ud bir kitap çıkardı ve onu, babasının (Abdullah b. Mes'ud'un) kendi eliyle yazdığına dair yemin etti.⁽³⁾

Sahîh-i Buhârî kitabının "el-Kıraat" bölümünde,⁽⁴⁾ Buhârî, yanında bulunan bir nüshaya işaret etmiş veya onun üzerinden yazmıştır. Arkadaşlarından, ilim talebi ve kaydı için zaman zaman onun yanına yolculuk yaptıkları nakledilmiştir.

Şa'bî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

İnsanlardan, bu dünya üzerinde Mesrûk'tan daha fazla ilim peşinde koşan birini bilmiyorum. Abdullah [b. Mes'ud]'un ashabından insanları okutan ve onlara Sünnet'i öğretenler şunlardı: Alkame, Mesrûk...⁽⁵⁾

1- *Sünen-i İbn Mâce*, 1, 14, Babu't-Tağlîz fi Taammüd'il-Kizb ala Resulillah, h. 36; *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 5, 295, Babun fi Taammüd'il-Kizb ala'n-Nebi (s.a.a), h. 26242; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 165, h. 1413; bk. *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 52, Babu İsmi men Kezibe ala'n-Nebi (s.a.a), h. 107.

2- *Tezkireti'l-huffâz*, 1, 16; *Mecmau'z-zevâid*, 1, 126; Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11, 252, Babu'l-İlm, h. 20465; *İ'tikâdu Ehli's-sünne*, 1, 87, h. 108.

3- *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fi rivâyetih ve hamlih*, 1, 72; bk. *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 5, 313, Babu men Rahhase fi Kitab'il-İlm, h. 26429.

4- *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî*, (127) Buhârî'den nakletmiş.

5- *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fi rivâyetih ve hamlih*, 1, 94; *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 27, 454; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4, 65.

İbn Ayyâş şöyle diyor:

Mugire'nin şöyle dediğini işittim: "Ali'yi hadis naklinde Abdullah b. Mes'ud'un ashabından başka kimse tasdik etmezdi.⁽¹⁾ Ali sevgisiyle tanınmış Alkame ve benzerleri gibi."

Tarih-i Fesevî'de şöyle geçmektedir:

İbn Mes'ud'un torunu, Ma'n'ın yanına babası Abdurrahman b. Abdullah b. Mes'ud'un hattıyla yazılmış, İbn Mes'ud'un rivayet ettiği hadisler ve onun fikhî görüşünü içeren bir kitap getirdi.⁽²⁾

Taberânî, Âmir b. Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle nakletmiştir:

O, Peygamber'in bazı hadislerini ve İbn Mes'ud'un fetvalarından bir kısmını yazıp Yahya b. Ebî Kesîr'e gönderdi.⁽³⁾

Tüm bu yazıların yanı sıra İbn Mes'ud hakkında şunları söylemişlerdir: O, İslam'a girmede hızlı davranan ilk altı sahabeden biridir. Resulullah (s.a.a), ona şöyle buyurdu: "*Sen öğretici bir gençsin.*"⁽⁴⁾ Yine onun hakkında şöyle buyurdu: "*Her kim Kur'ân'ı taze ve zinde olarak duymak istiyorsa İbn Ümmi Abd'ı dinlesin.*"⁽⁵⁾ Ömer b. Hattab da insanlara dinî konuları öğretmesi için onu Kûfe'ye gönderdi.

Bu ibaretlerden de anlaşıldığı gibi, İbn Mes'ud İslam kültüründe öne çıkan parlak bir şahsiyettir. O, Resulullah'tan (s.a.a) duyduğu hadisleri insanlara okutmakta ısrar ediyordu; hatta Halife Osman b. Affan tarafından kaburgası kırıldı.⁽⁶⁾

1- *Sahîh-i Müslim*, 1, 1, Babu'n-Nehy ani'r-Rivayeti ani'z-Zuafa ve'l-İhtiyat fi Tahammulihâ, h. 7; *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*, 1, 132, h. 82.

2- *Tarih-i Fesevî*, 3, 215; *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî*, 154.

3- *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 10, 56, h. 9942.

4- *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, 4, 234, h. 4957; *Fethu'l-bâr bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1, 252; *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, 3, 988, h. 1659; *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 1, 125; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 1, 465; *Usdü'l-ğâbe*, 3, 255; *el-Muntazam fi tarîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, 5, 30.

5- *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, 3, 99, 1659; *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, 2, 314.

6- *Şerhu'n-Nehc*, 3, 43, Vâkidî'den naklen.

Binaenaleyh, durumu bu olan bir şahsiyet hakkında gelen rivayetlere karşı ihtiyatlı davranmak ve fevri karar vermemek, onun hadis rivayeti ve kaydını yasaklayan bir eğilim taşıdığına inanmamak, bu tür isnatları da dikkat ve ihtiyatla incelemek gerekir.

İkincisi: Alkame'nin -Hatîb el-Bağdâdî tarafından zikredilen- haberinin devamını İbn Sellâm'ın *Garîbü'l-hadis* eserinde bulamadık. Çünkü orada "Getirdiği sahîfede Peygamber'in Ehlibeyt'i hakkında hadisler vardı." ifadesi yer almamaktadır.⁽¹⁾

Ayrıca burada nakledilen şey, İbn Mes'ud hakkında söylenenlerle çelişmektedir. O, hilafet konusunda Ebu Bekir'i inkâr eden on iki kişiden biri olmuştur. Onun sözlerinden biri şöyledir:

Ey Kureyşliler! Siz de seçkinleriniz de çok iyi bilmektedir ki, Peygamber'inizin Ehlibeyt'i, Resulullah'a sizden daha yakındır. Eğer sizler Peygamber'e olan yakınlığınız ve imandaki önceliğinizden dolayı hilafet iddiasında iseniz Peygamber'inizin Ehlibeyt'i, Resulullah'a sizden daha yakın ve iman konusunda sizden daha ileridedirler... Önceki cahiliye hâlinize geri dönmeyin ki, hüsrana uğrayanlardan olursunuz.⁽²⁾

İbn Mes'ud'un, "Ashab-ı Kisâ" olarak nitelenen beş büyük şahsiyet, özellikle de Hasan ve Hüseyin hakkında hadis nakletmesi meşhurdur.⁽³⁾

el-İsâbe kitabı ve diğer kitaplarda Ebu Musa'dan şöyle söylediği nakledilir:

Ben ve kardeşim Yemen'den geldiğimizde İbn Mes'ud'u Peygamber (s.a.a) ailesinden biri olarak görüyorduk. Çünkü onun ve annesinin sürekli Peygamber'in (s.a.a) evine gidip geldiklerini görüyorduk.⁽⁴⁾

1- *Garîbü'l-hadis*, İbn Sellâm 4, 48. Burada şöyle gelmiştir: "Abdullah, içinde hadis bulunan bir sahîfe getirdi. Sonra su istedi ve eliyle onu silmeye başladı." bk. *Hücciyetü's-sünne*, 296.

2- *Kitabü'l-Hisâl*, 464.

3- bk. *el-Müsnedu Ebî Ya'lâ*, 9, 25, h. 5368; *Mecmau'z-zevâid*, 9, 179; *Kâmilu'z-Ziyârât*, 112, el-Bab: 14, h. 5.

4- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 3, 1373, Babu Menakıbı Abdullah b. Mesud (r.a), h. 3552 ve 4, 1593, Babu Kudum'il-Eş'ariyyin ve Ehl'il-Yemen, h. 4123; *Sahîh-i Müslim*, 4, 1911, Babun min Fezaili Abdullah b. Mes'ud ve Ummih, h. 2460; *Sünen-i Tirmizî*, 5, 672, Babu Menakıbı Abdullah b. Mes'ud (r.a), h. 3806; *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 4, 235, h. 3957, Abdullah b. Mes'ud.

İbn Mes'ud, Peygamber'den (s.a.a), o Hazret'in ardından gelecek halifelerin sayısının İsrailoğulları'nın nakiplerinin sayısı kadar -on iki halife- olacağını rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Hazzâz, *Kifâyetü'l-eser* kitabında kendi rivayet zincirine yer vererek İbn Mes'ud'un şöyle dediğini nakletmiştir:

Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu duydum: "Benden sonraki imamlar on ikidir; dokuzu Hüseyin'in neslindendir ve dokuzuncusu Mehdi'leridir."⁽²⁾

Ahmed b. Hanbel kendi senediyle Mesrûk'tan şöyle dediğini nakletmiştir:

Biz mescitte Abdullah b. Mes'ud'la oturmuştuk ve o, bize hadis okuyordu. Tam o sırada bir kişi geldi ve sordu: "Ey İbn Mes'ud! Acaba Peygamberiniz kendisinden sonra kaç halife olacağı konusunda size hadis söyledi mi?" İbn Mes'ud şu cevabı verdi: "Evet, İsrailoğulları'nın nakiplerinin sayısı kadar."⁽³⁾

el-Bidâyetu ve'n-nihâyet kitabında İbn Mes'ud'dan şöyle rivayet edilmiştir:

Resulullah (s.a.a) buyurdu: "Benden sonra halifeler Musa'nın ashâbı sayısınca olacaktır."⁽⁴⁾

Hâkim en-Nisâbü'rî, kendi senediyle İbn Mes'ud'dan şu rivayeti nakletmiştir: İbn Mes'ud şöyle dedi:

Resulullah'ın (s.a.a) yanına gidiyorduk. Bir anda o Hazret mutlu bir hâlde dışarı çıktı; yüzünden sevinçli olduğu anlaşılmaktaydı. Kendisine ne sorduysak o konuda bizi bilgilendirdi. Ne zaman sükût ettiysek o bizimle konuşmaya başladı. Ta ki, Haşımoğulları'ndan aralarında Hasan ve Hüseyin'in de bulunduğu bir grup genç yanıımızdan geçinceye kadar... Onları görünce kucağına aldı ve gözlerinden yaşlar akmaya başladı! Biz

1- *Kitabü'l-Hisâl*, 468, Babu'l-Hulefa ve'l-Eimmetu Ba'de'n-Nebi, h. 6-11; *Tenkîhu'l-Makâl*, 2, 215 eski baskı.

2- *Kifâyetü'l-eser fi'n-nas ale'l-Eimmeti'l-İsnâ Aşer*, 23.

3- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 406, h. 3859; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 13, 212.

4- *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6, 248, Babu'l-İhbar ani'l-Eimmeti'l-İsna Aşer Ellezine Kulluhum min Kureyş.

sorduk: "Ey Allah'ın Resulü! Biz senin beğenmediğin ve rahatsız olma-na sebep bir şey görmedik?" Bunun üzerine şöyle buyurdu: *"Biz, Allah'ın hakkımızda ahireti dünyaya tercih edip seçtiği bir hanedanız. Çok yakında Ehlibeyt'im -benden sonra- şehirlerden kovulacak ve diyar diyar sürgün edilecektir, ta ki, doğudan siyah sancaklar kalkacak ve hakkı isteyenler; ama onlara bunu vermeyecekler. Onlar sonra yine hakkı isteyenler ve istedikleri şey kendilerine verilmeyecek. Bunun üzerine savaşacaklar ve zafer kazanacaklar..."*⁽¹⁾

Hâkim'in *el-Müstedrek* kitabında İbn Mes'ud, Resulullah'tan (s.a.a) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

Fatıma iffetini korumuştur ve Allah, onun soyuna ateşi haram kılmıştır.⁽²⁾

Ali'nin yüzüne bakmak ibadettir.⁽³⁾

İbn Mes'ud, Amr b. Abduved'le savaşmak için meydana çıkan Ali (a.s) hakkında Peygamber'in (s.a.a) buyurduğu şu sözü de rivayet etmiştir:

İmanın tümü şirkin tümünün karşısına çıkmıştır.⁽⁴⁾

Peygamber'in (s.a.a) şu sözünü de rivayet etmiştir:

Ali'ye buğzettiği hâlde bana iman ettiğini zanneden kimse yalancıdır ve mümin değildir.⁽⁵⁾

İbn Mes'ud, Resulullah'ın (s.a.a) Uhud günü muhacirlerin sancağını Ali'ye verdiğini rivayet etmiştir.⁽⁶⁾

1- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 4, 511, h. 8434; *el-Mu'cemü'l-evsat*, 6, 30, h. 5966; bk. *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*, 1, 146, h. 55 ve 56.

2- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 165, h. 4726; *Müsned-i Bezzâr* (4-9), 5, 223, h. 1829; *Tarihü Bağdâd*, 3, 266, tercüme: 1313.

3- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 152, h. 4682; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 10, 76, h. 10006; *Firdevsü'l-ahbâr bi-me'sûri'l-hitâb el-muharrec alâ Kitâbi's-Şihâb*, 4, 294, h. 6765, Muaz b. Cebel'den; *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 5, 58.

4- *Yenâbü'l-mevedde*, 1, 281, el-Bab 23; *Te'vilü'l-âyât fî fezâili'l-İtreti't-Tâhira*, 2, 451.

5- *Menâkıb-ı Harezmi*, 35; *Tarihü medîneti Dimaşk*, 42, 280.

6- *Tarihü't-Taberî*, 2, 66; Gazvetü Uhud; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4, 20; *Maktelu Hamza; es-Sikât*, 1, 224; *Mecmau'z-zevâid*, 6, 114, Uhud Gazvesi hakkındaki bölümde; *el-İrşâd*, 1, 80.

Aynı şekilde Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. İmam Hasan ve Hz. İmam Hüseyin'i öven daha birçok rivayetler ondan nakledilmiştir. Örnek olarak İbn Mes'ud'un dilinden nakledilmiş şu rivayetleri sunabiliriz:

Resulullah döneminde münafıkları ancak Ali b. Ebu Talib'e duydukları nefretlerinden tanıyorduk.⁽¹⁾

Hikmet on bölüme ayrıldı; dokuz bölümü Ali'ye, bir bölümü de diğer insanlara verildi. Ali, insanlara verilmiş olan bir bölümde bile onlardan daha bilgilidir.⁽²⁾

Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur; bu harflerden her birinin zahiri ve batını vardır. Zahir ve batın ilmi Ali b. Ebu Talib'in yanındadır.⁽³⁾

İbn Mes'ud şöyle dedi:

Peygamber'in huzurunda yetmiş sure okudum ve Kur'ân'ın tümünü insanların en hayırlısı Ali b. Ebu Talib'in huzurunda hatmettim.⁽⁴⁾

A'meş, Ebu Amr Şeybânî'den, o da Ebu Musa'dan şu rivayeti nakletmiştir:

Allah'a yemin olsun ki, Abdullah'a [İbn Mes'ud'a] baktığımda onu ancak Âl-i Muhammed'in bir kölesi olarak görüyordum.⁽⁵⁾

İbn Mes'ud'un namazlarda Hz. Muhammed ve Ehlibeyt'ine salâvat gönderilmesinin farz olduğu kanaati taşıdığı meşhurdur. Kadı İyâz'ın *eş-Şifâ'* kita-

1- *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 7, 504; *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-i-bâd*, 11, 290; *el-Babu'l-Aşır, Tefsîr-i Âlûsî-Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 26, 78.

2- *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 1, 65; *Firdevsü'l-ahbâr bi-me'sûri'l-hitâb el-mu-harrec alâ Kitabi's-Şihâb*, 3, 27, h. 4666; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7, 360; *Feyzü'l-Kadîr*, 3, 46; *Fethu'l-melikî'l-âlî bi-sıhhati hadîsi "bâbü medîneti'l-ilm Alî*, 69; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 42, 384.

3- *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 1, 65; *İtkânü mâ yahsünü mine (min beyânî)'l-ahbânî'd-dâ'ire (el-ahâdisi'l-câriye) ale'l-elsün*, 2, 493, h. 6370; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 42, 400; *Yenâbü'l-mevedde*, 448, bab: 65; *el-el-İctihâd fi's-şerîati'l-İslâmiyye*:135.

4- *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 9, 76, h. 8446; *el-Mu'cemü'l-evsat*, 5, 101, h. 4792; *Müsterşid fi imâmeti Emîri'l-mü'minîn Ali b. Ebî Talib*, 278; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 42, 401; *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-ibâd*, 11, 403 Taberânî'den.

5- *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 1, 468; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 33, 84, 151.

bında İbn Mes'ud'un Peygamber'den (s.a.a) naklettiği şu rivayet yer almaktadır:

Her kim bir namaz kılar da onda bana ve Ehlibeyt'ime salâvat göndermezse kıldığı namaz ondan kabul edilmez.⁽¹⁾

Buna benzer daha birçok rivayet vardır ki, biz konuyu uzatmamak için onları zikretmiyoruz. Zaten dikkat ehli olan için zikrettiklerimiz yeterlidir.

İbn Mes'ud'un birçok olayda ve konuda Osman'a muhalefet ettiği de bilinen bir gerçektir. O, mevcut siyasî baskılara rağmen Resulullah'tan (s.a.a) duyduklarını naklediyordu.

Eğer İbn Mes'ud hakkında söylenen bu sözler doğru ise, acaba Hatîb el-Bağdâdî'nin onun hakkında -Alkame'den naklettiği- söze insanın kalbi nasıl mutmain olabilir?!

Eğer Hatîb'in İbn Mes'ud hakkında naklettiği rivayeti kabul edecek olursak, o zaman onun Hz. Fatıma'nın (s.a) cenaze namazı ve definde hazır olduğu hususundaki rivayeti nereye koyacağız?

Acaba bu, İmam Ali'nin (a.s) seçkin dostları ve halis Şîîlerinin ayrıcalıklarından sayılan bir özellik değil midir?

Eğer İbn Mes'ud Ehlibeyt dostlarındansa, Peygamber'in Ehlibeyt'i hakkındaki hadislerini nasıl yok edebilir?

Şeyh Saduk *el-Hisâl* ve *el-Emâlî* kitaplarında, kendi rivayet zinciriyle İmam Ali'den (a.s) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Yeryüzü yedi kişi için yaratılmıştır; onların bereketiyle insanlara rızık verilmekte, yağmur yağdırılmakta ve başarı verilmektedir." İmam, Abdullah b. Mes'ud'u onlardan biri olarak saydı ve şöyle buyurdu: "Onlar Fatıma'nın (s.a) [cenaze] namazında hazır bulunan kimselerdir."⁽²⁾

1- bk. *Edvâun ale's-sünneti'l-Muhammediyye*, 86 eş-Şifâ'dan.

2- *Kitabü'l-Hisâl*, 361, Babu's-Seb'a; *Ravzatü'l-vâizîn*, 280, *Tenkîhu'l-Makâl*, 2, 215. Elbette bizim İbn Mes'ud hakkında detaylı bir araştırmamız vardır. Orada net olarak şunu ispat ettik ki, İbn Mes'ud'un fıkıhı Ehlibeyt'in fıkına yakındır. Bazı büyük âlimlerin de görüşü bu yöndedir. Bu araştırma, Hatib el-Bağdâdî'nin İbn Mes'ud hakkında getirdiği rivayeti zayıflatmaktadır.

Hatta bu olaydan sonra İbn Mes'ud, Ebu Zer'in cenaze namazında; onun guslü, kefenlenmesi ve defninde hazır bulunmuştur.

İbn Mes'ud hakkında nakledilenlerin her biri onun için bir imtiyaz ve ayrıcalıktır. Zira Peygamberimiz (s.a.a), kendisinden sahih olarak gelen rivayette Ebu Zer'in vefatı hakkında şöyle buyurmuştur:

Bir grup mümin kişi Ebu Zer'in cenazesinde hazır bulunacaktır.⁽¹⁾

Keşşî'den gelen rivayette ise, "*ümmetimden salih kişiler*"⁽²⁾ ifadesi geçmiştir.

Bu cümleler açık şekilde İbn Mes'ud'un yüce makamına işaret etmektedir. Seyyid Murtaza da *eş-Şâfi* kitabında şöyle der:

Ümmet arasında İbn Mes'ud'un paklığı, fazileti ve imanı, yine Resulullah'ın (s.a.a) onu methedip övdüğü ve onun övülmüş bir hâl üzereyken vefat ettiği hususunda ümmet arasında hiçbir ihtilaf bulunmamaktadır.⁽³⁾

Binaenaleyh, İbn Mes'ud'un hadis kaydını yasaklaması hakkındaki rivayet-gerçekten ondan böyle bir şeyin sadır olduğunu kabul etsek bile- söz konusu hadislerin içeriğindeki bazı kıssalardan dolayı olabilir. Zira ravi şöyle diyor:

Fakat o, bu hadisleri eliyle imha etmeye başladı ve bu işi yaparken şu ayeti okuyordu: "**Biz, bu Kur'ân'ı sana vahyederek, en güzel anlatımla sana kıssaları anlatırız.**"⁽⁴⁾

Başka bir rivayette gelen şu haber de bunu teyit etmektedir:

Şam'dan bir kişi Abdullah b. Mes'ud'un yanına geldi. Onun yanında içinde Ebü'd-Derdâ'nın sözlerinden bir kısmı ve kıssalarından bazılarının bulunduğu bir sahîfe vardı. Dedi: "Ey Ebu Abdurrahman! İçinde kardeşin Ebü'd-Derdâ'nın sözünün bulunduğu şu sahîfeye bakmayacak mısın?"

1- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 388, h. 5470; *Mecmau'z-zevâid*, 9, 331, Babu ma Cae fi Ebizer. Heysemî şöyle der: Bu rivayetin senedindeki rical sahihtir. Bezzâr onu kısaca rivayet etmiştir. *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, 1, 254, Babu Cundeb; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4, 233, 234, Tercemetü Ebuzer el-Gifarî.

2- *İhtiyârü ma'rifeti'r-ricâl=Ricâlü'l-Keşşî*, 1, 283, Babun fi ihvat-i Zurare, h. 117; *ed-Derecatu'r-Rafia*, 252, Babu Ammar b. Yasir ve Ahbarih.

3- bk. *Tenkîhu'l-Makâl*, 2, 215.

4- *Takyîdü'l-ilm*, 54.

İbn Mes'ud onu alıp okumaya ve incelemeye başladı, evine vardığında ise şöyle dedi: "Ey cariyeye! Bana su dolu bir leğen getir!" Sahifeyi suya daldırmaya başladı ve bunu yaparken de şu ayeti okuyordu: "**Elif. Lâm. Râ. İşte budur açıklayan kitabın ayetleri. Biz, anlayasınız diye onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. Biz, bu Kur'ân'ı sana vahyederek en güzel anlatımla sana kıssaları anlatırız.**" Allah'ın kıssalarından daha güzel kıssalar mı istiyorsunuz? Allah'ın sözünden daha güzel bir söz mü istiyorsunuz?⁽¹⁾

İbn Mes'ud'un haberinde şu üç ihtimal vardır:

a) Rivayetlerin yok edilme sebebi, [yedinci sebepte belirtildiği gibi Şia'nın büyük âlimlerinin de ifade ettiği] içeriğinde yer alan Peygamber Ehlibeyt'i-nin faziletleriydi.

b) Onların imha edilmesinin sebebi, içeriğinde bulunan kıssalardı. Çünkü Ebü'd-Derdâ ve Kâ'b el-Ahbâr, geçmiş kavimlerin İslâmî inançlarla ilgili kıssaları ve diğer konuların anlatımında gerekli özeni göstermiyorlardı. Dikkat edildiğinde İbn Mes'ud'un bu işi yaparken okuduğu "**en güzel anlatımla sana kıssaları anlatırız.**" ayeti de bunu desteklemektedir. Ayrıca araştırmacılar, hadis uydurulmasına sebep olan on iki veya on altı sebepten biri olarak kıssalar ve vaazları saymıştır.⁽²⁾ Belki [de bizim bilemediğimiz] başka sırlar vardı.

c) Muhtemelen İbn Mes'ud, Ehlibeyt hakkındaki bu tür kıssalara vâkıf olduğu için onları beğenmedi ve suyla yıkayıp yok etti.

Binaenaleyh, bu işin sebebini sadece birinci ihtimale münhasır kılıp, onu esas sebep görmekte gözle görülür bir ihmâl ve müsamaha vardır.

Burada, İbn Mes'ud'u -diğer bazı sahabîler gibi- bağımsız görüş sahibi (kişisel reyine göre fetva veren) olduğu için kadh ve zemmetmek isteyenlerin sözüne de işaret etmekte fayda vardır. Ancak bu da uzak sayılacak bir olasılık değildir. Çünkü o, insanların mercii konumundaydı ve verdiği fetva, yanında bulunan sahih hadise dayanabileceği gibi, kendi görüşü ve istinbatına da dayanabilirdi.

1- *Takyîdü'l-ilm*, 54.

2- bk. *es-Sünne kable't-tedvîn*, 210; *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*, 265.

Bu bakış açısını bazı tâbiîn veya tebeu't-tâbiîn nezdinde de görmekteyiz. Ebu Hanife, Süfyan es-Sevrî, Hasan-ı Basrî ve diğerlerinin fetvaları bu kabilendir.

Bunların tutumları ve kişisel reylerine göre fetva vermeleri, devletle uyum içinde hareket etmeleri anlamına gelmez. Onların ortaya koydukları görüş kimi zaman yöneticinin görüşüne muvafık olmakla birlikte bazen de sahip oldukları temel ilkelere uygun şekildedir.

Dolayısıyla onların yönelimleri, yöneticilerle muvafakat ve onlara olan sempatilerini göstermeye yönelik bir refleks olmamıştır. Biz *Vudûu'n-Nebî/Resulullah'ın Abdesti* kitabında geniş şekilde bu konuya açıklık getirdik.

Evet, bunlar Mikdad, Ebu Zer, Ammar ve Huzeyfe gibi Ali'nin fıkına ve yöntemine inanıp onu bizzat Peygamber'in Sünnet'i gören [sahabe veya tâbiîn-den olan] şahsiyetler gibi değillerdi. Aksine, bunların inandıkları usul ve metodolojik yöntemler, görüşlerinde ihtilafa yol açmaktaydı.

Elbette bu söz, taviz [ve söz konusu iddiayı kabullenme] varsayışına göredir. Yoksa işin hakikatine bakıldığında ve İbn Mes'ud'un fikhî görüşü değerlendirildiğinde onun, kişisel reyine göre fetva verenlerin listesinde yer almadığı görülmektedir. O, şer'î bir mesele hakkında kendisine defalarca müracaat eden bir topluluğa, konu hakkında bilgisi olmadığı şeklinde cevap vermiştir. Eğer (fetva verecek seviyede kimse bulunmadığı için) fetva vermesi ona vâcib-i aynî olmasaydı asla fetva vermezdi. Ahmed b. Hanbel'in onunla ilgili naklettiği şu rivayeti okuyun:

Bir grup insan İbn Mes'ud'un yanına gelip ona, mihrinin miktarı belirlenmeden bir erkekle evlenmiş ve ilişkiye girmeden önce kocası ölmüş kadın hakkında sordular. Onlar yaklaşık bir ay boyunca İbn Mes'ud'un yanına gidip geldiler ve "Bu konudaki görüşünü söylemeni istiyoruz." dediler. İbn Mes'ud şöyle dedi: "O kadının mihri, benzerlerinde olan diğer kadınların mihri (ne az ve değersiz ne de çok fazla ve abartılı) miktarındadır. Bu kadın, kocasından miras alır ve vefat iddeti beklemek zorundadır. Bu hüküm eğer isabetli ve doğruysa Allah'tandır; eğer hatalıysa benden ve şeytandandır, Allah ve Resulü ondan beridir." Bunun üzerine aralarında Cerrâh ve Ebu Sinân'ın da bulunduğu Eşca' kabilesinden bir grup ayağa kalkarak şöyle dediler: "Bizler şahitlik ederiz ki, Resulullah (s.a.a) bizim kabileden Berva' bint Vâşık ismindeki bir kadın hakkında senin verdi-

ğin hükmün aynısını verdi." İbn Mes'ud, verdiği hükmün Resulullah'ın (s.a.a) hükmüne muvafık olduğunu duyunca son derece mutlu oldu.⁽¹⁾

İbn Şazan'dan nakledilenin aksine İbn Mes'ud, hak ile batılı birbirine katacak ve [batıl ehli olan] o kavmi sevecek, onlara meyledecek veya onların sözüne uyacak biri değildi.⁽²⁾

Sihah ve Sünen kitaplarında İmam Ali'den (a.s), kendisine İbn Mes'ud hakkında soran birine şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Kitap ve Sünnet konusunda âlim bir şahsiyetti, ondan öteye geçmedi ve bu ona yetti.⁽³⁾

Veya şu sözü nakledilmiştir:

Kur'ân'ı okudu; onun helalini helal, haramını haram saydı; dinde fakih ve Sünnet konusunda âlimdir o.⁽⁴⁾

Evet, İbn Mes'ud'un diğer kitaplarda zikredilen faziletleri Şia nezdinde olanlardan çok daha fazladır. Onların hepsi de onun kadrinin yüceliği ve makamının azametine şahitlik etmektedir.

Dolayısıyla Hatîb el-Bağdâdî'nin daha önce naklettiği ve Şia büyüklerinin de istidlalde bulunduğu şey onların görüşü için tatmin edici bir delil olmaz. Zira:

Birincisi: "*Peygamber Ehlibeyti hakkındaki hadisler*" ifadesi, bu hadislerin Ehlibeyt'in faziletlerine dair olduğu konusunda açık değildir. Çünkü bu hadislerin Ehlibeyt'in zemminde veya onlara dair guluv (aşırıılık) içerikli olması da muhtemeldir. Nitekim bu olasılık, İbn Mes'ud'un tutumu ve Ehlibeyt hakkında rivayet ettiği faziletlerle ilişkin aktardıklarımızla da uyuşmaktadır.

1- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 447, h. 4276; bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7, 246, h. 14195; *Sünen-i Nesâî* (el-Mucteba) 6, 121, Babu İbaheti't-Tezvic bi-ğayri Sadâk, h. 3354; *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3, 316, h. 5515.

2- bk. *Mu'cemu ricali'l-hadis*, 11, 344-345, tercüme: 7172 Abdullah b. Mes'ud.

3- *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 6, 385, Babu Ma Zukire fi Abdullah b. Mes'ud, h. 32238; *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 1, 129; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2, 346; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 360, h. 5392; *el-Ahâdisü'l-muhtâre*, 2, 123, h. 494; *Sıfâtü's-Safve*, 1, 401, Tercemetü Abdullah b. Mes'ud; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 1, 491.

4- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 357, h. 5380; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 1, 492; *Miftâhu'l-cenne fi'l-i'tisâm (ihticâc) bi's-sünne*, 1, 70.

İkincisi: "Hadis kaydına yasak, Ehlibeyt'in faziletleri ve imamet delillerini yok etmek içindi." iddiasında bulunan kişinin sözü, Şeyheyn (Ebu Bekir ve Ömer) tarafından verilmiş genel yasakla örtüşmemektedir ve bu delil, iddia edilen şeyden daha özeldir. Çünkü Ebu Bekir genel olarak hadis naklini yasakladı ve sadece Kur'ân'la yetinilmesi çağrısında bulundu. Bu hareketi ise kendi yanında bulunan beş yüz hadisi yaktıktan sonra başlattı. Ömer de kimin yanında ne kadar hadis varsa hepsini getirmesini istedi ve amacının, bunları inceleyip hangisinin daha adil ve sağlam olduğunu görmek olduğunu söyledi.

Eğer onların amacı sadece Ehlibeyt'in faziletlerini ve imamet delillerini yok etmek olsaydı ve bundan başka bir amaçları olmasaydı, birinci halife, beş yüz hadisin arasından sadece Ehlibeyt'in faziletleri ve hilafeti hakkında olanları yok eder, diğerlerine dokunmazdı. Aynı şekilde Ömer -rivayetlerin bulunduğu yazıları yanına getirdiklerinde- sadece faziletleri içeren hadisleri yok edebilir, geri kalanları ise bir kitapta toplayıp insanlara farzları bu rivayetlerden almaları emrini verebilirdi. Aynı şekilde tefsir, ahlak ve insanî faziletlerle ilgili hadisleri, nasihat ve irşat hakkındaki rivayetleri vaaz ve irşatla meşgul olan, halifenin de güvendiği kimselere bırakabilirdi. Böylece işin hakikati Müslümanlara gizli kalır ve neticede hak ile batıl birbirine karıştırılabilirdi.

Hadis kaydındaki yasağın, Ehlibeyt'in faziletlerini ortadan kaldırma amacı taşıdığı iddiasında bulunanlar, bu açıklamaya karşı şu gerekçeyi ileri sürebilirler: Ömer, sadece İmam Ali ve Ehlibeyt'in faziletleri hakkında olan hadisleri özel olarak yasaklamaya cüret edemediği için bu yola başvurmuş; genel olarak hadis naklini yasaklamak suretiyle faziletleri içeren rivayetlerin de yayılmasını engellemiştir!

Fakat Ömer'in hayat hikâyesi ve davranış şekli hakkında azıcık araştırma yapan kimse onun sert mizaçlı ve haşin biri olduğunu, hiç kimseden korkup çekinmediğini görür. Tarih, onun Ebu Bekir'e biatten kaçınan ve Fatıma'nın (s.a) evinde toplanmış olan [Ali, Abbas, Fazl b. Abbas, Zübeyr, Halid b. Said, Mikdad, Selman, Ebu Zer, Ammar, Berâ b. Âzib, Übey b. Kâ'b⁽¹⁾, Sa'd b. Ebî Vakkas, Talha b. Ubeydullah... gibi] sahabîlere hücum ettiğini... Ömer'in ateşle evin kapısına doğru yöneldiğini, evi yakmak istediğini kaydetmiştir.

1- bk. *Tarîhu'l-Ya'kûbî*, 2, 124.

Fatıma (s.a) onları karşılayarak şöyle dedi: "*Ey Hattab'ın oğlu! Evimizi yakmak için mi geldin?!*" Ömer şu cevabı verdi: "Evet, ya da ümmetin girdiği işe siz de girersiniz."⁽¹⁾

Kenzü'l-ummâl, kitabında şöyle geçmektedir:

Ömer, Fatıma'ya dedi: "Babandan sonra bizim nezdimizde senden daha sevimli biri yoktur! Allah'a yemin olsun ki bu sevgi, senin yanında toplanmış olmaları hâlinde evin kapısının üzerlerine yakılması emrini vermemi engelleyemez."⁽²⁾

el-İmâme ve's-siyâse kitabında da şöyle yer almıştır:

Ömer geldi ve Ali'nin evinde bulunanları (dışarı çıkmaları için) çağırdı. Onlar dışarı çıkmaktan imtina edince Ömer odun istedi ve şöyle dedi: "Ömer'in canını elinde bulundurana yemin olsun ki, ya dışarı çıkacaksınız ya da bu evi içindekilerle birlikte yakacağım!" Ona dediler: "Ey Ebâ Hafs! Bu evde Fatıma var!" Dedi: "Olsun."⁽³⁾

Ensâbü'l-eşrâf kitabında ise şöyle geçmektedir:

Ebu Bekir, birini Ali'ye göndererek ondan biat istedi. Fakat o biat etmedi. Bunun üzerine Ömer elinde ateşle geldi; evin kapısında Fatıma ile karşılaştı. Fatıma, "*Ey Hattab'ın oğlu! Evimi mi yakacaksın?*" diye sordu ona... Ömer, "Evet, bu iş, babanın getirdiği dini daha güçlü kılacak!" dedi.⁽⁴⁾

Bu ve benzeri naslar Ömer'in ne kadar sert olduğunu göstermekte, görüşlerini sunmada ne kadar şiddetli davrandığını gözler önüne koymaktadır. Böyle bir davranışa sahip birinin sırf Ehlibeyt'in faziletleri ve imamet delillerini imha etmek için, tüm hadislerin kaydını yasaklamış olması uzak bir olasılıktır.

Eğer Ömer bunu istemiş olsaydı hiç kimseden çekinmezdi, sahabenin tereddüde düşmesinden korkmazdı ve yapmak istediği şeyde asla duraksamazdı; hadis kaydı konusunda kırmızıçizgiler belirlerdi. Nitekim müt'a konusunda bunu yapmış ve cüretle şöyle demiştir:

1- *el-Ikdü'l-ferîd*, 5, 13; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1, 156; *Ensâbü'l-eşrâf*, 1, 278, başka bir basısında s. 586.

2- *Kenzü'l-ummâl*, 5, 651; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 2, 45.

3- *el-İmâme ve's-siyâse*, 1, 30.

4- *Ensâbü'l-eşrâf*, 1, 586; *Abdullah b. Sebe ve esâtîrun uhrâ*, 1, 133.

Resulullah döneminde iki müt'a vardı; ben onları haram kılıyorum ve bu ikisini yapanı cezalandıracağım.

Binaenaleyh, hilafet konusu, Hz. Zehra'ya (s.a) karşı saygısızca hareketler, Fedek arazisini ondan çekip almak, Ebu Bekir'e biat etmesi için Ali b. Ebu Talib'i tutuklayıp biate zorlamak vb. tüm bunlar bir şey, belli bir amaç için hadis kaydını yasaklamak ise bambaşka şeydir.

Üçüncüsü: Tarihte Şeyheyn (Ebu Bekir ve Ömer) tarafından Ali b. Ebu Talib ve Peygamber Ehlibeyt'inin faziletleri hakkında çok sayıda rivayet nakledildiği kayda geçmiştir. Muhibbüddin Taberî kitabında "Ali'nin Faziletleri Hakkında Ebu Bekir'in Naklettikleri" başlığı altında bir bölüm açmıştır. Orada getirdiği rivayetlerden bazıları şunlardır:

Ali'ye bakmak ibadettir.

Ali'nin eli Peygamber'in eliyle eşittir.

Peygamber, Ali için bir çadır ve oğulları için başka bir çadır kurdu.

Ali'nin Peygamber'e nispeti, Peygamber'in Rabbine nispeti gibidir.

Ali'nin yazmış olduğu geçiş belgesi olmadan hiç kimse Sırat köprüsünden geçemeyecektir.

Peygamber (s.a.a) buyurdu: "Her kim bana en yakın olan insanı görmekten mutlu olursa Ali'ye baksın."

Ebu Bekir, kendisinden Peygamber'in özelliklerini anlatmasını isteyen birini Ali'ye yönlendirdi.⁽¹⁾

el-Müstedrek ale's-Sahîhayn kitabında Ömer b. Hattab'ın şöyle dediği nakledilmiştir:

Ali b. Ebu Talib'e üç haslet verilmiştir; onlardan birinin bende olmasını kırmızı tüylü develere sahip olmaktan daha çok isterdim." Ona sordular: "Bunlar nelerdir ey müminlerin emîris?" Ömer şu cevabı verdi: "Resulullah'ın kızı Fatıma ile evlenmesi, Peygamber'le birlikte mescitte mesken edinip orada Resulullah'a helal olan her şeyin ona da helal olması ve Hayber günü sancağın ona verilmesi." Hâkim en-Nîsâbü'rî dedi: "Bu hadis senedi sahihtir."

1- *er-Riyâzü'n-nadire fî fezâil (menâkıb)i'l-aşere*, 3, 232.

Ömer b. Hattab'ın, kendi hilafeti döneminde sürekli İmam Ali'ye (a.s) sorular sorduğu kayda geçmiştir. *Menâkıb-ı Harezmî* kitabında şöyle geçmektedir:

İki kişi Ömer'in yanına gelerek ona, "Cariyenin boşanması hakkındaki görüşün nedir?" diye sordular. Bunun üzerine yerinden kalkıp bir topluluğun yanına gitti. Onların arasında bulunan ve saçının ön kısmı dökmüş olan kişiye, "Cariyenin boşanması konusundaki görüşün nedir?" diye sordu. O da şu cevabı verdi: "İki defa boşanması kendi elindedir." Ömer dönüp o ikisine dedi: "İki defa boşayabilir." Onlardan biri Ömer'e şöyle dedi: "Biz halife olduğun için sana gelip bir soru sorduk ve cariyenin talakı hakkındaki görüşünü öğrenmek istedik. Fakat sen gidip bunu başka bir adama soruyorsun! Vallahi artık seninle konuşmayacağım!" Bunun üzerine Ömer ona şöyle dedi: "Yazıklar olsun sana! Onun kim olduğunu biliyor musun? O, Ali b. Ebu Talib'dir. Ben Resulullah'tan (s.a.a) duydum, şöyle buyuruyordu: "Eğer gökler ve yeryüzü terazinin bir kefesine, Ali'nin de imanı diğer kefesine konulacak olursa, Ali'nin imanı göklerden ve yeryüzünden daha ağır gelir."⁽¹⁾

Yine Ömer'den şu sözler nakledilmiştir:

Aramızdan yargı ilmini en iyi bilen Ali'dir.⁽²⁾

Ali olmasaydı Ömer helak olurdu.⁽³⁾

Allah, beni Ebu'l-Hasan'ın bulunmadığı bir müşkülde bırakmasın.⁽⁴⁾

Tarîhu medîneti Dimaşk kitabında zikredilen bir rivayette Ömer, Resulullah'tan (s.a.a) şöyle nakletmiştir:

1- Harezmî, *el-Menâkıb*, 77; *Tarîhu medîneti Dimaşk*, 42, 34; İbn Meğazilî, *Menâkıb-ı Ali*, 289, sayı. 330; *er-Riyâzü'n-nadire fî fezâil (menâkıb)i'l-aşere*, 2, 167; bk. *Firdevsü'l-ahbâr bi-me"sûri'l-hitâb el-muharrec alâ Kitâbi's-Şihâb*, 3, 363, h. 7294; *Kenzü'l-ummâl*, 11, 616, h. 32992.

2- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 345, h. 5328; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 5, 113, h. 21123; *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 6, 138, h. 30129; *Mecmûu fetâvâ İbn Teymiyye*, 16, 482; *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 3, 38.

3- *Feyzü'l-Kadîr şerhu'l-Câmii's-sagîr*, 4, 357; *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 3, 1103; *Fethu'l-melikî'l-alî bi-sıhhati hadîsi "bâbü medîneti'l-ilm Alî"*, 71; *Te'vilü muhtelefi'l-hadîs*, 1, 162.

4- *el-Gadîr*, 6, 106, *Nûru'l-ehsâr*, 79; *er-Riyâzü'n-nadire fî fezâil (menâkıb)i'l-aşere*, 3-4, 166; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 1, 18, azıcık bir farkla *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 1, 628, h. 1683; *Sübülü's-selâm fî şerhi Bulûgi'l-merâm min edilleti'l-ahkâm*, 2, 206.

Ali'nin bana olan konumu, Harun'un Musa'ya olan konumu gibidir. Ancak benden sonra peygamber yoktur.⁽¹⁾

Yine Peygamber'in (s.a.a) [Ali -a.s- hakkındaki] şu sözünü nakletmiştir:

Sen ilk Müslüman ve ilk iman edensin.⁽²⁾

Sahîh-i Buhârî kitabında "Menâkıbu Ali" babında Ömer'in onun hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Resulullah vefat ettiğinde ondan razı idi.⁽³⁾

Muhibbüddin Taberî, kitabında "Ömer'in Ali Hakkında Rivayet Ettikleri" başlığı altında bir bap açmış ve orada Ömer'den bu konuda rivayetler nakletmiştir ki, onlardan bazıları şunlardır:

- Hayber gününde sancağın verilmesi hadisi
- Ali'nin üç özelliğinden birine sahip olma arzusu
- Menzilet hadisi
- Ali'nin imanının göklerden ve yeryüzünden ağır olması
- Gadîr hadisi
- Ömer dedi: "Emir olmayı ancak o gün sevdim ki, Peygamber, Ali'ye buyurdu: Seni falan falan iş için gönderiyorum..."
- Ömer ona tebrikte bulunarak dedi: "Sen her Müslüman erkek ve kadının mevlası oldun; Peygamber kimin mevlası ise Ali de onun mevlasıdır."
- "Ali benim mevlâmdır."
- Yargı ile ilgili birçok meseleyi İmam Ali'ye yönlendirmiş ve onun hakkında, "Yargı ilmini en iyi bilenimiz Ali'dir." diyerek çoğu konuda ona müracaat etmiştir.⁽⁴⁾

1- *Tarîhu Bağdâd*, 7, 63, t 4023; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 42, 166, 167.

2- *Kenzü'l-ummâl*, 13, 124, h. 36395, İbn Neccâr'dan; *Kâdetünâ keyfe Ne'rifuhum*, 2, 412-413; *Esne'l-Metâlib*, el-Babu's-Sâdis, 29, sayı: 21.

3- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 3, 1357, Bab-ı Menâkıb-ı Ali; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 7, 72.

4- *er-Riyâzü'n-nadire fî fezâil (menâkıb)i'l-aşere*, 3, 295.

Bunlar Ebu Bekir ile Ömer'in Ali (a.s) hakkında naklettiği birçok faziletten sadece az bir bölümüdür. Hiç kuşkusuz sahabe, Şeyheyn döneminde Ali'nin faziletlerini anlatıyordu ve onların bu konudaki rivayetleri sadece Resulullah'ın (s.a.a) dönemine sınırlı değildi.

Hâkim, kendi rivayet zinciriyle Ukab b. Sa'lebe'den şu rivayeti nakletmiştir:

Ebu Eyyûb el-Ensârî, Ömer'in hilafeti döneminde bana Resulullah'ın (s.a.a) hadisini aktardı ve şöyle dedi: Resulullah (s.a.a) Ali b. Ebu Talib'e Nakisin, Kasitin ve Marikin güruhlarıyla⁽¹⁾ savaşmasını emretti.⁽²⁾

Eğer Şeyheyn tarafından konulan hadis yasağı sadece Ehlibeyt'in faziletleri veya imamet delillerini yok etmek mantığına dayandırılırsa ve Peygamber Ehlibeyt'inin faziletlerinin nakledilmesinin hâkim düzene zarar verdiği ve hükümetin yürürlükte olan politikalarıyla uyuşmadığı sözü sahih olsaydı, o zaman Ebu Eyyûb'un sözü doğru olmazdı. Ayrıca Sihah ve Sünen kaynaklarında Ehlibeyt'in imametine delalet eden birçok hadis bize ulaşmamış olurdu. Mesela o hadislerden bazıları şunlardır:

Ali Kur'ân ile ve Kur'ân Ali ile dir.⁽³⁾

Ben aranızda iki ağır emanet bırakıyorum; Allah'ın Kitabı ve İtret'im olan Ehlibeyt'im.⁽⁴⁾

Ehlibeyt'im Nuh'un gemisi gibidir; kim ona binerse kurtulur ve kim ondan ayrılırsa boğulur.⁽⁵⁾

1- Nakisin; ahdini bozanlar anlamına gelir. Cemel harbinde İmam Ali'nin karşısına çıkan Talha ile Zübeyr'in başını çektiği muhaliflerdir. Kasitin; zalimler anlamına gelir; Sıffin harbinde İmam Ali'nin karşısında çıkan Muaviye ve dostlarıdır. Marikin; haktan çıkmış kimselerdir. Bunlar Nehrevan'da İmam Ali'nin karşısına çıkan Haricîlerdir. (Mütercim).

2- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 150.

3- *el-Câmiu's-sagîr fî ahâdisi'l-beşîri'n-nezîr*, 2, 177, h. 5594; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 134, h. 4628; *el-Mu'cemü's-sagîr*, 2, 28, h. 720; *Feyzü'l-Kadîr şerhu'l-Câmi-i's-sagîr*, 4, 356.

4- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 160; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3, 17, h. 11147; *Mecmau'z-zevâid*, 9, 163; *Sünen-i Dârimî*, 2, 524; *el-Mu'cemü'l-evsat*, 4, 33, h. 2542.

5- *el-Câmiu's-sagîr fî ahâdisi'l-beşîri'n-nezîr*, 2, 533, 8162; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 2, 373, h. 3312, 3, 163, h. 4720; *el-Mu'cemü'l-evsat*, 4, 10, h. 3478, 5, 355, h. 5536; *Kitâbü Fezâili's-sahâbe*, 2, 785, h. 1401.

Ben kimin mevlası isem şu Ali de onun mevlasıdır.⁽¹⁾

Ömer'in şu sözü: "Emir olmayı ancak o gün sevdim ki, Peygamber, Ali'ye buyurdu..."⁽²⁾

Fakat şu gerçeği de söylememiz gereklidir: Her ne kadar Ebu Bekir ve Ömer Ehlibeyt'in faziletlerini ve onların imamet delillerini rivayet etmiş olsalar da İmam Ali'nin (a.s) hilafeti konusunu aşikâr kılacak açıklamalar ve ilmî tartışmaların yapılmasından şiddetle kaçınmışlardır. Veya sadece Kur'ân ve Sünnet'e sarılmak gerektiği görüşünü savunup, içtihat ve kişisel reye karşı olan sahabîlerin varlığından asla haz etmemişlerdir. Dolayısıyla Şeyheyn, her ne kadar sadece faziletlerin nakledilme alanında baskı kurmamış olsalar da halk arasında kendi hilafetlerine zarar verecek konuların yayılması onların hoşuna gitmemiştir. Bu yüzden Ebu Bekir'in, Müslümanları hilafet konusunda konuşmaktan vazgeçirmeye çalıştığını ve Ali'nin, hilafeti daha çok hak ettiğini belirten hadisleri yasakladığını görüyoruz. Çünkü bu tür hadislerin sadece nakledilmesinde bir sorun yoktu; ama beyanı, tefsiri ve çeşitli boyutları üzerinde konuşulması hükümetin temelini sarsmaktaydı.

Şeyh Abdurrahman b. Yahya Muallimî Yemânî şöyle der:

Eğer İbn Ebî Müleyke'nin naklettiği mürsel rivayetin aslı varsa bu, Peygamber'in vefatından sonra hilafet konusuyla ilgili emrin nişanesidir. Görünen o ki, insanlar biat ettikten sonra ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları Peygamber'in şöyle böyle dediğini gerekçe göstererek Ebu Bekir'in daha ehliyetli olduğunu savunurken, bazıları da Peygamber'in falan veya filanın ismini zikrettiğini ileri sürerek başkasının halife olması gerektiğine inanmışlardır. Ebu Bekir ise insanları bu konuda tartışmaya girişmekten uzaklaştırmak istiyordu.⁽³⁾

1- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 118, 119, 126, 143, 419, 613; *Sünen-i Tirmizî*, 5, 633, h. 3712; *Mecmau'z-zevâid*, 9, 103-109, Babu Kavlihi (s.a.a) men Kuntu Mevlah Fe-Aliyyun Mevlah; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5, 131, h. 8468-8472; *Sünen-i İbn Mâce*, 1, 45, h. 121 ve diğer kaynaklar.

2- *Sahîh-i Müslim*, 4, 1871, h. 2405; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5, 110, h. 8405, 5, 179, h. 8603; *Kitabü's-Sünen*, 2, 215, h. 2474; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 7, 94; *Kitâbü Fezâili's-sahâbe*, 2, 659, h. 1122.

3- *el-Envârü'l-kâşife limâ fî Kitâbi Edvâun ale's-sünneti'l-Muhammediyye mine'z-zelel ve't-tadlîl ve'l-mücâzeze*, 54.

Şunu görüyoruz ki, Ömer, ihlâs ve samimiyetle Ali'nin hilafetini savunmakta olan Abdullah b. Abbas'a tariz ve tehditte bulunuyor.

İbn Abbas, İmam Ali'nin (a.s) hilafeti daha çok hak ettiği konusunda Ömer'le tartışınca Ömer ona şöyle dedi: "Ey İbn Abbas! Senden bir söz bana ulaştı ki, onu söylemek ve böylece senin benim yanımdaki makamını yok etmek istemiyorum." İbn Abbas, "Nedir?" diye sorunca Ömer şöyle dedi: "Bana ulaşan habere göre demişsin ki, hilafet haset ve zulümle bizden alındı." Bunun üzerine İbn Abbas kendi görüşünde daha haklı olduğunu savunmaya devam etti ve Ömer'in karşısında geri adım atmadı. Kalkıp gitmek istediğinde Ömer ona dedi: "Ben geçmişte olduğu gibi senin hakkını riayet edeceğim..."⁽¹⁾

Başka bir tartışma sırasında Ömer, İbn Abbas'ın sözünden rahatsızlık duydu ve bozuldu. İbn Abbas bu durumu şöyle anlatmıştır: "Ömer benden yüz çevirdi ve süratle uzaklaştı, ben de geri döndüm."⁽²⁾

Ömer'in hilafet konusundaki tartışmayı ve Ehlibeyt'in bu makama daha layık olduğunun açıklanmasını yasakladığını daha açık şekilde ortaya koyan bir başka olay daha vardır. İbn Abbas tartışmada onu yenince [artık söyleyecek sözü kalmayan] Ömer ona şöyle dedi: "Bu sözü başkalarına söyleme! Eğer bu sözü senden başka birinden duyacak olursam, şu iki dağ arasında rahatça uyuyamam."⁽³⁾ Başka bir nüshada ise şöyle geçmektedir: "Eğer bu sözü senden başka birinden duyacak olursam, bu bölgede rahatça başını yere koyup uyuyamazsın."

Her iki metinde de Ömer'in bu sözü üçüncü bir şahıstan duymaktan korktuğu çok açık şekilde görülmektedir. Çünkü bu, halkı hükümete karşı ayaklandırmak sayıldığı gibi içtihat ve rey esasına dayalı hükümetin meşruiyetinin temellerinin de dağılması anlamına gelir.

Bu baskı ve sıkı kontrolden şunu net olarak anlıyoruz: Bu işte kurnazca gerçekleştirilen siyasî bir manevra vardır. Bir taraftan gerçek politikaları ortaya çıkmasın diye belli ölçüde faziletlerin nakledilip iştirilmesine müsamaha gösterilirken, diğer taraftan kırmızıçizgilerinin aşılmasına yol açacak hadis naklini ve hadislerin aktarılmasını yasaklamışlardır. Buradan da anlaşılıyor

1- *Tarîhu't-Taberî*, 2, 577-578; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 12, 52-55.

2- *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 12, 46.

3- *Nazmü düreri's-simtayn*, 133.

ki, Ehlibeyt'in faziletlerine sansür koymak, hadis kaydının yasaklanması-daki tek ve son sebep değildir. Elbette bu yasakta bunun -özellikle hilafetin aslına dokunan hadislerin yasaklanmasının- cüz'î etkisi olduğunu inkâr etmiyoruz. Biz diyoruz ki: Bu cüz'î sebep çok geniş kapsamlı bir hedefi gerçekleştirmek için getirilmiş geniş kapsamdaki yasak şemsiyesinin sadece bir parçasıdır.

Özetle şöyle diyoruz: Hatîb el-Bağdâdî'nin (öl. 463) *Takyîdü'l-ilm* kitabında naklettiği şey, zikri geçen görüş için tam manada bir delil olamaz. Zira bu görüşe yönelik eleştirilere ilave olarak Kasım b. Sellâm'ın (öl. 224) rivayetinde "Ehlibeyt" lafzı geçmemiştir. Dolayısıyla yasağın gerekçesi sadece bu sebeple sınırlı olmadığı için onu esas ve temel sebep olarak görmek doğru değildir.

İbn Mes'ud ve Yasak Rivayetleri

Takyîdü'l-ilm kitabında hadis kaydının yasaklanmasına ilişkin İbn Mes'ud'dan nakledilen rivayetler sadece Alkame'nin sahîfesinde getirilmiş olanlarla sınırlı değildir. Aksine, bu konuda toplamda yedi rivayete ulaşan bir grup rivayet daha vardır:

1- ... İbn Fudayl'dan, o da Husayn b. Abdurrahman b. Mürre'den şöyle dediğini nakletmiştir:

Biz Abdullah [İbn Mes'ud]'un yanındayken İbn Kurre bir kitap getirdi ve şöyle dedi: "Bunu Şam'da buldum, [içeriğindeki konular] beni şaşırttı. Bu yüzden onu sana getirdim." Abdullah ona baktı ve sonra şöyle dedi: "Sizden öncekiler başkalarının kitaplarına uyup kendi kitaplarını terk ettikleri için helak oldular." Daha sonra su dolu bir leğen istedi ve o kitabı onda yıkayarak yok etti.⁽¹⁾

2- ... Abdurrahman b. Esved, babasından şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Ben ve Alkame bulduğumuz bir sahîfeyi alıp Abdullah'ın yanına gittik; evine vardığımızda kapının önüne oturduk. Güneş battı veya batması yakındı ki, Abdullah uykudan uyandı ve "Git bak, kapıda kim var?" diyerek cariyesini gönderdi. Cariye baktı ve geri dönüp dedi: "Alkame ve Esved kapıda!" Abdullah dedi: "Onları içeri çağır da yanıma gelsinler." Biz içeri

1- *Takyîdü'l-ilm*, 53; *Sünen-i Dârimî*, 1, 134, h. 477.

girince dedi: "Herhâlde kapıda çok beklediniz?" "Evet." dedik. "Neden kapıyı çalmadınız?" diye sordu. "Uyuyor olmanızdan korktuk!" diye cevap verdik. Dedi: "Hakkımda bu zanna kapılmanızı istemem; zira biz bu saati gece namazıyla mukayese ederiz." Biz dedik: "Şu sahîfeyi bulduk ve onda acayip bir hadis var." İbn Mes'ud dedi: "Ey cariyeye! Bir leğen getir ve onun içine su dök." Sonra da o sahîfeyi eliyle [suya] daldırarak yok etmeye başladı. O, bu işi yaparken şu ayeti okuyordu: **"... En güzel anlatımla sana kıssaları anlatırız."**⁽¹⁾ Biz dedik: "Ona bak, içinde güzel hadis (de) var." Fakat o, sahîfeyi silmeye devam etti ve sonra da şöyle dedi: "Şu kalpler, kaplardır; onları Kur'ân'la doldurun, ondan başka bir şeyle doldurmayın."⁽²⁾

3- ... Abdurrahman b. Esved, babasından rivayet etti ki o şöyle dedi:

Alkame, Mekke veya Yemen'den bir kitap getirdi; o, içerisinde Peygamber'in Ehlibeyt'i hakkında hadislerin bulunduğu bir sahîfe idi. Biz Abdullah'tan izin istedik ve yanına girdik. Sonra o sahîfeyi ona verdik. O, cariyesini çağırdı ve kendisine içinde su bulunan bir leğen getirmesini istedi. Biz ona dedik: "Ey Ebu Abdurrahman! Ona bak; zira içinde güzel hadisler var." Fakat İbn Mes'ud o sahîfeyi suyla temizleyip yok etmeye başladı. Bunu yaparken de şu ayeti okuyordu: **"Biz, bu Kur'ân'ı sana vahyederen güzel anlatımla sana kıssaları anlatırız."**⁽³⁾ Sonra da şöyle dedi: "Şu kalpler, kaplardır; onları Kur'ân'la doldurun, ondan başka bir şeyle doldurmayın."⁽⁴⁾

4- ... Süleym b. Esved'den şöyle rivayet edilmiştir:

Ben Abdullah b. Mirdas ile birlikteydim. Neha' kabilesinden bir adam gördük. Onun yanında, içerisinde kıssalar ve Kur'ân yazılı bir sahîfe vardı. Onunla mescitte buluşmak üzere sözleştik. Abdullah b. Mirdas dedi ki: "Ben bu sahîfeleri bir dirheme satın alırım." Biz, mescitte oturmuş o adamın gelmesini bekliyorduk ki, o anda biri gelip dedi ki: "Gelin, Abdullah sizi çağırıyor."

1- Yûsuf, 3.

2- *Takyîdü'l-ilm*, 53-54; *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fî rivâyetih ve hamlih*, 1, 66.

3- Yûsuf, 3.

4- *Takyîdü'l-ilm*, 54-55.

Süleyym devamla diyor:

Biz cemaati yararak kendimizi Abdullah b. Mes'ud'a ulaştırdık. Sahîfe-nin onun elinde olduğunu gördük. Abdullah dedi: "En güzel kılavuz Muhammed'in (s.a.a) hidayeti ve yol göstericiliğidir. En güzel söz Allah'ın Kitabı'dır. İşlerin en kötüsü ise yeni ortaya çıkan bidatlerdir ki, siz onları hadis kılıyorsunuz ve sizler için hadis oluyor. Ne zamanki yeni bir şey (bidat) görürseniz birinci kılavuza sarılın! Zira sizden önceki ehlikitabı da bu sahîfe ve benzeri şeyler helak etti; bunları kuşaktan kuşağa birbirlerinden miras aldılar ve Allah'ın Kitabı'nı öyle arkalarına attılar ki, sanki hiç bilmiyorlardı. Bu sahîfenin yerini bilen adama onu bana getirmesi için yemin verdim. Allah'a andolsun ki, eğer onun Hint tapınağında olduğunu bilsem [almak için] oraya giderdim."⁽¹⁾

5- Eş'as b. Süleyym, babasından şöyle dediğini nakletmiştir:

Bir grup insanla sürekli mescitte otururdum. Bir gün onlarla buluştuğumda yanlarında bulunan bir sahîfeyi okuduklarını gördüm. O sahîfede zikir, hamd ve Allah'a övgü vardı; bana ilginç geldi ve sahibine dedim: "Onu bana ver de üzerinden bir nüsha alayım." Dedi: "Onu başka bir adama vermek için söz verdim; sen sahîfelerini hazırla onun işi bittiğinde sana vereyim." Bunun üzerine ben de sahîfelerimi hazırladım. Bir gün mescide geldiğimde cemaatin arasından bir gencin geçtiğini ve şöyle dediğini gördüm: "Abdullah b. Mes'ud'un evine koşun!" Halk onun evine doğru hareket edince ben de onlarla beraber gittim. Aynı sahîfelerin onun elinde olduğunu gördüm. Şöyle diyordu: "Şunu bilin ki, bu sahîfelerde yazılı olanlar fitnedir, sapkınlıktır ve bidattir. Sizden önceki ümmetler Allah'ın Kitabı'nı bırakıp başka kitaplara uydukları için helak oldular. Ben bu sahîfe hakkında bilgisi olan adamı sıkıştırdım da onu bana gösterdi. Abdullah'ın canını elinde bulundurana yemin olsun ki, eğer bu sahîfe Hint tapınağında bile olsaydı [onu elde edip ortadan kaldırmak için] oraya giderdim. Hatta bu yolu yaya gitmek zorunda kalsaydım dahi bunu yapardım." Abdullah b. Mes'ud daha sonra su istedi ve o sahîfeyi suyla yıkadı.⁽²⁾

1- *Takyîdü'l-ilm*, 55.

2- *Takyîdü'l-ilm*, 55-56; *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fî rivâyetih ve hamlih*, 1, 65.

7- ... Dedi:

İbn Mes'ud'a bir grup insanın yanında bir kitap olduğu bilgisi ulaştı. Bunun üzerine sürekli olarak onlardan bu kitabı kendisine getirmelerini istiyordu. Sonunda getirdiler ve İbn Mes'ud onu yok edip şöyle dedi: "Sizden önce ehlikitap, kendi âlimleri ve rahiplerinin kitaplarına yönelerek Rablerinin kitabını bıraktıkları için helak oldular." Veya şöyle dedi: "Tevrat'ı ve İncil'i terk ettiler de onlar eskidi, içlerindeki farzlar ve hükümler kaybolup gitti." ⁽¹⁾

8- Abdurrahman b. Esved, babasından şu rivayeti nakletmiştir:

Şam'dan bir kişi Abdullah b. Mes'ud'un yanına geldi. Onun yanında, içinde Ebü'd-Derdâ'nın sözlerinden bir kısmı ve kıssalarından bazılarının bulunduğu bir sahife vardı. Dedi: "Ey Ebu Abdurrahman! İçinde kardeşin Ebü'd-Derdâ'nın sözünün bulunduğu şu sahîfeye bakmayacak mısın?" İbn Mes'ud onu alıp okumaya ve incelemeye başladı; evine vardığında ise şöyle dedi: "Ey cariyeye! Bana su dolu bir leğen getir." Cariyeye su dolu leğeni getirdi; İbn Mes'ud sahîfeyi suya daldırmaya başladı ve bunu yaparken şu ayeti okuyordu: "Elif. Lâ. Ra. İşte budur açıklayan kitabın ayetleri. Biz, anlayasınız diye onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. Biz, bu Kur'ân'ı sana vahyederek en güzel anlatımla sana kıssaları anlatırız." Allah'ın kıssalarından daha güzel kıssalar mı istiyorsunuz? Allah'ın sözünden daha güzel bir söz mü istiyorsunuz?" ⁽²⁾

Eğer rivayetlerin toplamına dikkat edecek ve bunları birbirine ekleyerek değerlendirecek olursak, önceki görüşü savunanların ulaştığından farklı neticelere ulaşırız. Bunu birkaç noktada izah etmemiz gerekiyor:

a) *Takyîdü'l-ilm* ve diğer kaynaklardaki rivayetlerden ortaya çıkan bir gerçek var, o da şudur: Bu sahîfeler ve kitaplar -veya onların çoğu- Müslümanların daha önce hiç de duymadıkları ilginç konular içermekte ve bunlar şeriatın doğasıyla uyuşmamaktaydı. İşte bu yüzden ilginç ve şaşırtıcı telakki edilmiştir. Eğer bu kitapların içeriğindeki konular Müslümanların düşünce dokusu ve alışageldikleri mantıkla uyum içinde olsaydı onu ilginç ve şaşırtıcı bulmazlardı.

1- *Takyîdü'l-ilm*, 56.

2- *Takyîdü'l-ilm*, 54-55 ve Yûsuf Suresi'nin 1-3. ayetleri.

Bu rivayetlerde şu ifadeler geçmiştir: "Bunu Şam'da buldum, beni şaşırttı.", "Şu sahîfede acayip bir hadis var!", "Onların yanında bir sahîfe vardı... Bana ilginç geldi.", "Bir grup insanın yanında ilginç buldukları bir kitap vardı." Dolayısıyla bu ifadelerden, söz konusu sahîfelerdeki konuların aslında ne Allah'ın Kitabı'ndan ne de Peygamber'in Sünnet'inden olduğu açık şekilde anlaşılmaktadır. Çünkü böyle olsaydı şaşırılmaz ve acayip sayılmazdı, Peygamber'den (s.a.a) gelmiş olan diğer konular gibi olurdu.

b) Bu sahîfeler -Ebü'd-Derdâ'nın sözü ve kıssalarını ihtiva edeni hariç- bir sahabînin sözü veya Peygamber'den ya da sahabîden rivayet edilen bir söz değildi. Zira bu rivayetlerde o hadislerin sahipleri ve kendilerinden hadis nakledilenlerin isimleri gelmemiştir. İşte bu, onların senedi olmadığına kâfidir. Çünkü hadisi söyleyen kişi bilinmiyor, hatta tam manasıyla meçhuldür. Böylelikle bu rivayetlerde zımnî olarak onları yazanın ve muhtevası kendisinden nakledilen kişinin cehaletine tasrih edilmiştir.

Bu sahîfeler hakkında şu ifadeler geçmiştir: "Bir kitap buldum.", "Elime bir sahîfe geçti.", "Şam halkından bir kişi geldi... onun yanında bir sahîfe vardı.", "Neha' kabilesinden olan bir kişinin yanındaki sahîfeyi gördük.", "Bir grup insanla oturdum. Bir gün... yanlarında bulunan bir sahîfeyi okuduklarını gördüm.", "Bir grup insanın yanında bir kitap olduğu...", "Bir kişinin yanında bir sahîfe gördüm."

Bu ifadeler, sözü geçen kitap ve sahîfelerin çıkış yeri ve kaynağının meçhul olduğuna delalet etmektedir. Dolayısıyla hiçbir şekilde onlara itimat edilemezdi.

Ebü'd-Derdâ'nın sahîfesi ise Peygamber'in (s.a.a) kelamı olmayıp, sadece onun kendi sözleri ve muteber olmayan kaynaklardan edindiği kıssaları içermekteydi.

c) Bu kitaplardan bir kısmı Şam'dan, bir kısmı da Mekke'den veya Yemen'den getirilmişti. Bir kısmınınnsa nereden getirilmiş olduğunu bilmiyoruz! Dolayısıyla bunlar sahabenin kaleme aldığı eserlerden sayılmıyordu ve vahyin indiği yerden, nübüvvet evinden ve sahabenin ikametgâhından gelmemişti. Bunlardan bazılarında şu ifadeler yer almıştır: "Şam'da bir kitap buldum." "Şam halkından bir kişi geldi, yanında bir sahîfe vardı." Bazılarında da şu ifade geçmiştir: "Mekke'den veya Yemen'den." Zahiren buradaki tereddüt ravide değil, işin hakikati ve özündedir.

Diğer taraftan, sosyolojik ve coğrafî etkenlerin bu rivayetlerde büyük ölçüde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira Şam halkı Hristiyan olan Rum'a yakın olduğundan, o günkü şartlarda Hristiyanlık o bölgede güçlü idi. Bu rivayetler belki de "misyonerlik broşürleri" idi ve Hristiyanlar bunlarla İslamî düşünce iklimine nüfuz etmeye çalışıyorlardı. Dolayısıyla bunlar gerçekten Peygamber'in buyurduğu sözleri içermiyordu.

Bu sahîfeler; kaynağı, dikte edeni, yazanı ve rivayet edeni meçhul olduğu için itibarsız sayıldığından, Ehlibeyt'in (a.s) bu nükteyi dikkate aldığını ve bu tür hadislerin itibardan sakıt olduğunu bildikleri için yanlarında bulunan sahîfelere vurguda bulunurken onların kaynağını, yazarını ve dikte edicisini açıkladıklarını görmekteyiz. İmam Cafer Sadık (a.s), kendisine, "kitaptan okuyan" manasında "suhufî" lakabını veren kimseye, "(*Ebu Hanife*) doğru söylemiş, ben suhufî bir kişiyim; atalarım İbrahim ve Musa'nın sahîfelerini okudum." buyurdu.⁽¹⁾ Ehlibeyt İmamları da İmam Ali'nin (a.s) Kitabı'nın özelliğine ilişkin şunu söylemişlerdir: "*Bu kitap, İmam Ali'nin yazısıyla Resulullah'ın (s.a.a) iki dudağından çıkan şeylerdir.*" Onlar, kendi sahîfelerinin Peygamber'den itibaren babadan oğla miras şeklinde intikal ettiğini, İmamların ise bunların kâtipleri ve hafızları olduğunu; bu sahîfelerde İbrahim ve Musa'nın zamanından Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.a) kadar gelmiş ilahî hükümlerin bulunduğunu açıklamışlardır.

İbn Adî'nin *el-Kâmil* kitabında şöyle geçmektedir:

Cafer b. Muhammed'in, babası aracılığıyla Cabir'den ve babası aracılığıyla babalarından naklettiği birçok hadis vardır. Cafer b. Muhammed'in rivayet ettiği Ehlibeyt'e ait birçok nüsha vardır..⁽²⁾

d) Bu sahîfelerin -veya birçoğunun- içeriğinde farzlar ve hükümler yoktu; tefsir ve ayetlerin açıklaması görülmemekteydi. Aksine, bunların dışındaki konuları içermekteydi. Zahiren bunların içerisinde Allah'ın, hakkında hiçbir delil indirmedığı bazı kıssalar, haberler, hadisler ve zikirler bulunmaktaydı. Bu tür konular hikâyecilerin zihninin mahsulü olup, haber uyduranlar tarafından topluma hâkim konjonktüre göre kendi grupsal istekleri ve taassup-

1- *İlelü's-şerâi' ve'l-ahkâm*, 1, 89; bk. *Ravzâtü'l-cennât*, 8, 169; *Kamûsu'r-ricâl*, Tercemetü Muhammed b. Abdullah b. Hasan, 8, 243; *Riyâzü's-sâlikîn* (*Şerh-i Sahîfe-i Seccâdiyye*), 1, 100.

2- *el-Kâmil fî duafâ'i'r-ricâl*, 2, 134; *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2, 88, (tercüme: 156); *es-Sünne kab-le't-tedvîn*, 358.

ları ekseninde şekillenmiştir. Aynı şekilde artırıp eksiltme ve değiştirip dönüştürmede etkisi olan diğer faktörlerin bunda rolü olmuştur. Bu vesileyle onlar bazı olayları büyütmede, bazılarını ise örtmektedirler. Bu rivayetlerde şu tabirleri görmekteyiz:

"İçeriğinde Ebü'd-Derdâ'nın sözlerinden bir kısmı ve kıssalarından bazılarının bulunduğu bir sahîfe vardı."

"Onun yanında içerisinde kıssalar ve Kur'ân yazılı bir sahîfe vardı."

"O sahîfede zikir, hamd ve Allah'a övgü vardı."

Bu ifadelerden de açıkça anlaşılıyor ki, sözü geçen sahîfelerin içeriğini Ebü'd-Derdâ'nın kıssaları ve senetsiz hadisleri oluşturmaktaydı. Bugün tefsirlere ve Kur'ân kıssalarını konu alan diğer kitaplara Tevrat'tan geçmiş olan şu tarzdaki hikâyelerdir:

– Hz. Yusuf hakkında şöyle söylenmektedir: "Yusuf Mısır azizinin karısının iki uyluğunun arasına (bir erkek, eşiyle ilişkiye girdiğinde oturduğu şekilde) oturdu."⁽¹⁾

– Hz. Davud hakkında da şöyle denilmektedir: "Komutanlarından birini, öldürülsün ve ondan sonra karısıyla evlenebilsin diye savaşa gönderdi."⁽²⁾

– İnsanlar (ilahî azapla) helak olduktan sonra Lut Peygamber'in iki kızı kurdukları bir planla babalarını sarhoş ettikten sonra onunla -Allah'a sığınırız- cinsel ilişkiye girdiler ve babalarından hamile kaldılar; böylece insan nesli devam etti.⁽³⁾

– Hatta şöyle rivayet edilmiştir: "Huveylid, müminlerin annesi Hz. Hatice'nin Muhammed Peygamber'le (s.a.a) evlenmesine rıza göstermiyordu. Hatice kurduğu bir planla önce onu sarhoş etti ve sonra Peygamber'i kendisini istemeye çağırdı. Huveylid sarhoş hâlde iken bu evliliğe rıza gösterdi. Kendine geldiğinde durumu ona anlattıklarında ise gerçekleşen işe teslim oldu..."⁽⁴⁾

1- *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 5, 154, bab: 33, Fi Şerayii'l-Enbiyâ.

2- *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 6, 343, h. 31894; *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*=*Tefsîr-i Kurtubî*, 15, 168, 15, 180-181.

3- bk. *Kıyasu'l-Kur'ân*.

4- *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*, 2, 166; bk. *er-Ravzü'l-ünüf fî şerhi's-sîreti'n-Nebeviyye li-İbn Hişâm*, 1, 325.

Acaba bu tür uydurma hikâyeleri Ebü'd-Derdâ, Kâ'b el-Ahbâr ve bunlar gibi Hristiyanlık ile Yahudilik öğretilerinin etkisi altında kalmış kimselerden başkası anlatmış mıdır?

İşte bu yüzden İbn Mes'ud, bunlara karşı gösterdiği tepkisinde şu ayeti okumuştur: **"En güzel anlatımla sana kıssaları anlatırız."** Ve de şöyle demiştir: "Allah'ın kıssalarından daha güzel kıssalar mı istiyorsunuz? Allah'ın sözünden daha güzel bir söz mü istiyorsunuz?" Yine şöyle demiştir: "En güzel kılavuz Muhammed'in (s.a.a) hidayeti ve yol göstericiliğidir. En güzel söz Allah'ın Kitabı'dır. İşlerin en kötüsü ise yeni ortaya çıkan bidatlerdir." Bu cümlelerin tümü, aslında sözü geçen sahîfelerin içeriğinde nelerin yer aldığına işaret etmektedir.

İbn Mes'ud'un, bu sahîfeleri suyla yıkarken söylediği "En güzel kılavuz Muhammed'in (s.a.a) hidayeti ve yol göstericiliğidir." sözü, zaten bunların içerisinde yazılı olanların Peygamber'in Sünnet'i ve hadisleri olmadığını ortaya koymaktadır. Aksine, bunlar yeni ortaya atılmış birtakım bidatlerdi ve İbn Mes'ud onlara tahammül edemiyordu. Zira İbn Mes'ud onları, ilginç buldukları bu sahîfelerden Peygamber'in Sünnet'ine ve hidayetine, Allah'ın Kitabı'na yönlendirmişti. Nitekim Ömer b. Hattab da ehlik kitabın sahîfelerindeki bilgileri ilginç bulduğu için Peygamber'in hadisini terk ettiğinde Allah Resulü onu kınamıştır.

Süyûtî bu konuyu şöyle aktarmıştır:

Ömer b. Hattab dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü! Kitapehli, bize birtakım hadisler rivayet etmektedir ki, kalplerimizi alıp götürüyor. Onları yazmak niyetindeyiz." Peygamber buyurdu ki: *"Ey Hattab'ın oğlu! Acaba siz de lanetlenmiş Yahudiler ve Hristiyanlar gibi her işe başvurmak mı istiyorsunuz? Canımı elinde bulundurana yemin olsun ki, ben size hak, parlak ve pak bir din getirdim; [hikmet ve ibret verici] sözlerin tümü bana verilmiştir."*⁽¹⁾

Ömer'in, "kalplerimizi alıp götürüyor." sözü, İbn Mes'ud'a getirilen sahîfeler hakkında söylenenlere ne kadar da çok benzemektedir! O sahîfeler hakkın-

1- *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 5, 148. Elbanî bu hadise düştüğü bir dipnotta şöyle der: En azından bu hadis, hasen hadistir. bk. *Musannefu Abdürrezzak*, 6, 114; *Feyzü'l-Kadîr şerhu'l-Câmii's-sagîr*, 2, 720.

da da "insanları şaşırtan", "içinde acayip hadis bulunan", "bana ilginç gelen" vb. ifadeler vardı.

Buna karşılık Resulullah'ın (s.a.a) Ömer'e cevap olarak verdiği, "*Ben size hak, parlak ve pak bir din getirdim.*" sözünü, İbn Mes'ud'un o sahifeleri ilginç ve şaşırtıcı bulanlara cevap olarak söylediği, "En güzel kılavuz Muhammed'in (s.a.a) hidayeti ve yol göstericiliğidir." sözüyle mukayese ettiğinizde onun Resulullah'la (s.a.a) aynı tepkiyi ortaya koyduğunu görürsünüz.

Şu nüktayı de bunlara ekleyebilirsiniz: Biz, Yahudilerin yazılarından etkilenen ve ona karşı Resulullah'ın (s.a.a) tehdidini içeren -Ömer'den nakledilenler dışında- başka bir rivayet bulamadık. İbn Mes'ud'un bu sahifeleri yok ederken sunduğu gerekçeye dikkatlice baktığımızda onun şeriatın yolunu takip ettiğini görürüz. O, özellikle sahîfeleri suyla temizliyor ve ateşle yakmıyor. Bunu yaparken de şunu söylüyor: "En güzel kılavuz Muhammed'in (s.a.a) hidayeti ve yol göstericiliğidir. En güzel söz Allah'ın Kitabı'dır. İşlerin en kötüsü ise yeni ortaya çıkan bidatlerdir."

Hatta İbn Mes'ud, bazı rivayetlerde geçen "Şunu bilin ki, bu sahîfelerde yazılı olanlar fitnedir, sapkınlıktır ve bidattir." sözüyle amacını daha açık şekilde belirtmiştir. Yine başka bir yerde geçen "Sizden önce Kitap Ehli, kendi âlimleri ve rahiplerinin kitaplarına yönelerek Rablerinin kitabını bıraktıkları için helak oldular; Tevrat'ı ve İncil'i terk ettiler de onlar eskidi, içlerindeki farzlar ve hükümler kaybolup gitti." sözüyle de buna daha fazla açıklık getirmiştir.

Belli ki, İbn Mes'ud'un yanına getirilen kitap ve sahîfelerin farzlarla ve hükümlerle hiçbir ilgisi yoktu; onlar sadece kıssalar, hikâyeler, efsanelere bağlı bazı sözler, hurafeler ve kayda geçmiş fazlalıklardı.

Bununla birlikte bu sahîfelerde bulunanların Temîm ed-Dârî'nin kıssaları olması ihtimali de vardır. Temîm ed-Dârî, Hristiyan rahibi idi; kıssa anlatmak için Ömer'den izin istemişti ve Ömer ona izin vermişti.⁽¹⁾ Ona benzeyen kıssalar da olabilir.

İbn Mes'ud'un, "Bu sahîfenin yerini bilen adama onu bana getirmesi için yemin verdim. Allah'a andolsun ki, eğer onun Hint tapınağında olduğunu bilsem [almak için] oraya giderdim." veya "Abdullah'ın canını elinde bulundurana yemin olsun ki, eğer bu sahîfe Hint tapınağında bile olsaydı [onu

1- *el-Müzekkir ve't-tezkîr ve'z-zikr*, 63; *Kenzü'l-ummâl*, 10, 280, 29445 ve 29446.

elde edip ortadan kaldırmak için] oraya giderdim. Hatta bu yolu yürüyerek gitmek zorunda kalsaydım dahi bunu yapardım." sözünde bu hakikat daha net şekilde belli olmaktadır. Başka bir rivayette ise Hint diyarı anlamına gelen "dârü'l-Hind" ifadesi geçmiştir.⁽¹⁾ Yani Kûfe'ye uzak bir yerde olsa bile oraya yürüyerek giderdim.⁽²⁾

İbn Mes'ud'un bu sahîfeleri yok etme konusunda gösterdiği ciddiyet ve ısrarın sebebi, bu hadislerin ehlikitaba ait kıssa ve efsanelerden alıntı yapıp onlarla harmanlanmış olmasıdır. Görünen o ki, İbn Mes'ud, bunların tapınak ashabı tarafından uydurulmuş kıssalar ve ehlikitabın efsaneleri olduğunu, gayesinin ise zayıf ve gafil Müslümanları saptırmak olduğunu anlamıştı. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, insanoğlunun nefsi efsaneler nakletmeye, ilginç ve garip şeyler dinlemeye meyillidir. Belki de kasıtlı olarak Hristiyanlar bu tarz şeyleri öğretip yaymaktaydılar. İşte bu yüzden İbn Mes'ud bazen bu sahîfeleri görür görmez ve hatta incelemeye bile gerek duymadan yok ediyordu. Çünkü içeriğini biliyordu.

İbn Mes'ud'un bu sahîfeler karşısındaki tutumu, sağlam bir duruşu göstermektedir. Onun tutumu Ömer'in başını çektiği hadis nakli ve kaydı aleyhindeki çıkışıyla aynı dönemde olduğu için menfi şekilde algılanabilir. Oysaki akıl ve basiret sahibi, bu iki yasak arasındaki farkı gayet iyi görür.

İbn Mes'ud'a isnat edilen yasak rivayetlerini inceledikten sonra vardığımız neticeye dayanarak şunu söyleyebiliriz: Dârimî'nin rivayetine göre söz konusu kitapta, "Sübhânallâhi ve'l-hamdülillâhi ve lâ ilâhe illallâhu vellâhu ekber" zikri vardı. Fakat kitabın içeriği sadece bu zikirden ibaret değildi, onda başka şeyler de vardı. Bunu, İbn Mes'ud'un başka rivayette geçen şu sözlerinden anlıyoruz: "Bu sahîfelerde yazılı olanlar fitnedir, sapkınlıktır ve bidattır!" Çünkü eğer o kitapta sadece tesbih, hamd, tevhid ve tekbir cümle-

1- Deyr-i Hind, Dımaşk köylerindendir. Deyr-i Hind-i Suğra Hiyre'dedir ki, Numan b. Münzir'in kızı Hind orada konaklamıştır. Hind-i Kübra da Hiyre'dedir ve orayı, Hâris b. Amr b. Hücr'in kızı ciğer yiyen Hind yapmıştır. *Mu'cemü'l-Büldân*, 2, 542 -543. Bazen Deyr-i Hind'den Deyr-i Hind-i Suğra kastedilir. *el-Egânî*, 2, 131. Her hâlükârda Dârü'l-Hind'den maksat Deyr-i Hind'dir. Bize göre İbn Mes'ud'un maksadı Şam'da bulunan manastırdır. Zira bu kitaplar Şam'dan getiriliyordu. Diğer taraftan Şam mesafe olarak uzaklığı hasebiyle amacı daha açık ifade etmektedir. Zira zahiren bu sözler İbn Mes'ud tarafından Kûfe'de beyan edilmiştir. Çünkü raviler Kûfelidirler.

2- *Sünen-i Dârimî*, 1, 130, h. 479; *el-Musannef İbn Ebî Şeybe*, 5, 315, h. 26447.

leri olsaydı, bunlar hakkında sıradan bir Müslüman'ın dahi bu şekilde konuşması makul olmazdı. Hele ki, sabah-akşam tüm namazlarında bu yüce kelimeleri telaffuz eden İbn Mes'ud gibi büyük bir sahabînin böyle konuşması akla mantığa sığmazdı.

İbn Mes'ud'un sözündeki engellemeyi, doğrudan, yazmak ve kayda geçmeye yönelik kılıp konuyu göz ardı etmek suretiyle sırf yazmanın sapkınlık sayıldığını savunmak, söz konusu ifadeyle örtüşmez. Çünkü İbn Mes'ud şöyle diyor: "Bu sahîfelerde yazılı olanlar..." Burada, yazılı olanların muhtevası kastedilmiştir, sırf kaydedilip yazılması değil. Yoksa şöyle diyebilirdi: "Şunu bilin ki, yazmak bidattir, fitnedir ve sapkınlıktır."

Aynı sözü Abdurrahman b. Esved tarafından nakledilen tek rivayet için de söyleyebiliriz. Zira onun iddiasına göre bu sahîfelerde Peygamber (s.a.a) Ehlibeyt'inin faziletleri vardı. Bu rivayet sahih varsayılsa dahi tüm karine-ler o sahîfede yalan ve uydurulmuş konuların varlığına delalet etmektedir. Kim bilir, Ehlibeyt'in sîre ve faziletleri olduğu iddia edilen şeylerin belki de gerçekte hiçbir irtibatı yoktu veya abartılı şeylerden ibaretti. Velhasıl, İbn Mes'ud'un Ehlibeyt'in faziletlerini yok ettiğini kabul etmek imkânsızdır. Zira İbn Mes'ud, Ehlibeyt'in fazilet ve sözlerinin en büyük muhaddislerinden ve naşirlerindendir.

Bununla birlikte İbn Mes'ud, yazılı metinleri yok etme konusunda Ebu Bekir ve Ömer gibi davranmamıştır. Çünkü o, yakma yöntemiyle mevcut olan ne varsa hepsini ortadan kaldırmaya yönelmemiştir. Aksine, suyla yıkama yönteminden yararlanmıştır ki, bu, içerisinde Allah'ın, peygamberlerin, vasilelerin ve imamların isimleri bulunmasına rağmen asıl maksat olarak batılı hedefleyen yazıları ortadan kaldırmada kullanılması caiz olan şer'î yöntemdir. Çünkü bunları yakmak haramdır. Onları ortadan kaldırmanın yolu yıkamak veya toprağa gömmektir.

Bu söylediklerimizi bazı tanınmış âlimlerin sözü de teyit etmektedir. Ebu Ubeyd şöyle der: "İbn Mes'ud, bu sahîfelerin ehlikitaptan alıntı yapıldığını biliyordu. İşte bu yüzden onlara bakmak [bile] istemiyordu." Mürre de şöyle der: "Eğer Kur'ân ve Sünnet'ten olsaydı onları yok etmezdi. Ancak onlar ehlikitabın yazılarındanı."⁽¹⁾

1- *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fî rivâyetih ve hamlih ve Sünen-i Dârimî*, 1, 134, h. 477, *Tedvînü's-sünneti's-şerîfe*, 341.

Burada daha yakın bir ihtimal görüyoruz. O da şudur: İbn Mes'ud bunu takiyye ile veya bir maslahata binaen veyahut Ömer'in kırbacından korktuğu için yapmıştır. Çünkü o, Ömer'in, sahîfelerin yok edilmesi ve Peygamber'den hadis naklinin azaltılması emrini verdiğini biliyordu. Sahabîlerden bazıları bu emre aykırı davrandığı için dövülmüş, bir kısmı da zindana atılmıştı ki, İbn Mes'ud onların arasındaydı. Dolayısıyla böyle bir zamanda İbn Mes'ud'un bu tepkisi, İslam devletinin oluşturduğu mevcut genel havaya uyma ve Ömer'in tutuklamasından korkma veya maslahatı gözetme refleksiyle şekillenmiş olabilir. Nitekim Hâris b. Süveyd şöyle demiştir: Abdullah b. Mes'ud'un şöyle dediğini duydum: "Hiçbir güç sahibi, benden bir veya iki kırbacı defedecek bir söz söylemeye beni zorlamamıştır ki, onu söylemiş olayım!" İbn Hazm bu sözün akabinde şöyle demiştir: "Bu konuda sahabe-den ona muhalif olan biri tanınmamıştır."⁽¹⁾

İbn Mes'ud'la alakalı şöyle bir olay anlatılmıştır: O, Osman'ın Kûfe valisi olarak atadığı Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt'ın arkasında takiyye namazı kıldı. Velid sabah namazını dört rekât kıldı ve sonra cemaate dönerek, "Sizin için artırayım mı?" diye sordu. İbn Mes'ud ona şöyle dedi: "Bugünden itibaren seninle hep fazlalıkta olacağız."⁽²⁾

Binaenaleyh, hatta İbn Mes'ud'un hadis kaydını yasaklamasının sahih olduğunu varsayacak olsak dahi bu iş, Ömer'in kırbacının korkusuyla ve İslam devletinin varlığını korumak refleksiyle olmuştur. Zira onun, kendi itikadına aykırı olduğu hâlde fitne ve kötülükten kaçınmak için Mina'da namazı Osman'la dört rekât kıldığı meşhurdur.

İbn Mes'ud'a dediler: "Sen bize hadis naklederek, Peygamber'in (s.a.a) Mina'da (öğlen namazını) iki rekât kıldığını ve Ebu Bekir'in de iki rekât kıldığını söylemiyor muydun?" O şu cevabı verdi: "Doğrudur, şu anda da aynı hadisi söylüyorum. Fakat Osman imamdı ve ben ona muhalefet edecek değilim! Muhalefet şerdir, kötülük doğurur."⁽³⁾

İbn Avf, Mina'da namazı tam kılan Osman'a itiraz ettikten sonra İbn Mes'ud'la görüştü. İbn Mes'ud ona şöyle dedi: "Muhalefet şerdir! Osman'ın

1- *el-Muhallâ*, 8, 336, Mesele: 1409.

2- *Şerhu'l- Akîdeti't-Tahâviyye*, 2, 532; *Vakiut-takiyye ind'el-mezâhib vel-firâki'l-İslâmiyye*, 106.

3- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3, 144, h. 5221; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7, 218.

namazı tam kıldığı haberi bana ulaşınca ben de arkadaşlarımla namazı dört rekât kıldım!"

İbn Avf şöyle dedi: "Osman'ın, namazı dört rekât kıldığı haberi bana ulaştığında ben namazı arkadaşlarımla birlikte iki rekât şeklinde kıldım. Ancak şu anda senin dediğini kabul ediyorum ve artık namazı onunla birlikte dört rekât olarak kılacağız."⁽¹⁾

Bu karineler, sahabîlerin İslam'ın ilk yıllarında kendi içlerindeki inancı korumakla birlikte İslam'ın bünyesine bir zarar gelmemesi için ortaya koydukları genel davranış şeklini ortaya koymaktadır. Elbette bu sözle bizim, İbn Mes'ud hakkında söylediğimiz, onun hadis nakli ve kaydını yayanlardan ve Ehlibeyt'in faziletlerini nakledenlerden olduğu görüşümüz arasında çelişki bulunmamaktadır. Zira insan bazen inancını bir maslahat veya korku sebebiyle gizli tutabilir ki, bu durum İbn Mes'ud'un yaşam tarzında kendini göstermektedir. Ondandır Ali, Zehra, Hasan ve Hüseyin'in faziletleri hakkında hadisler nakledilmiştir. O, Hz. Zehra'nın defnedilmesinde hazır bulunan yedi kişiden biridir. Aynı zamanda Ebu Bekir'in hilafeti gasp etmesini eleştiren on iki kişiden biridir. Onun fıkı Ehlibeyt'in fıkına yakındır. Tüm bunlar, Şia yazarlarının çoğunluğunun İbn Mes'ud hakkında getirdikleri gerekçelendirmeye aykırıdır.

Bir kişi düşünün ki Ehlibeyt'ten sayılıyor; çünkü onların yanına çok sık gidip geliyordu. Hatta o evde o kadar çok görülmüştü ki hakkında şöyle diyorlardı: "Biz onu Muhammed Ehlibeyt'inin kölesi olarak görüyoruz." O, namazda Muhammed'in Ehlibeyt'ine salâvat gönderilmesi gerektiğine inanırdı. Buna benzer diğer şahitleri dikkate aldığımızda onun hakkında yapılan tahlillerin gerçeği yansıtmadığını görmekteyiz. Dolayısıyla buradaki rivayeti daha önce söylediğimiz gibi takıyye, maslahat ve ona benzer şeylere hamletmemiz gerekir.

Dolayısıyla biz, yedinci görüşü tamamen inkâr etmediğimiz gibi, bunun mutlak ve tek temel sebep olduğuna da inanmıyoruz. Bu açıklama şu anlama gelir: Yedinci sebep, detaylarını açıkladığımız ölçüde sahih görüşe yakın olup, hadis yasağı sebebinin bir parçasıdır, tümü değil.

1- *Tarîhu't-Taberî*, 2, 606, Ehdâsu Seneti 29 Hicrî, (Hicrî, 29. Yılındaki Olaylar); bk. *el-Kâmil fi't-tarîh*, 3, 494; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7, 154.

Şimdi hadis kaydının Şeyheyn tarafından yasaklanmasının gerçek sebebi ni açıklamanın zamanı gelmiştir. Burada şu sorunun cevabını anlamamız gerekmektedir: Neden halifeler halkı Kur'ân'a yönlendiriyorlardı? Ebu Bekir şöyle diyordu: "Bizimle sizin aranızda Allah'ın Kitabı vardır."⁽¹⁾ Ömer ve Ayşe şöyle diyorlardı: "Allah'ın Kitabı bize yeter."⁽²⁾, "Allah'ın Kitabı'ndan sonra bir şey yoktur." Ve bunlara benzer ifadeler.

Şeyheyn, bazı yazarlar, müsteşrikler, Şîî ve Sünnî Müslümanlar tarafından eski ve yeni olarak zikredilen ve buraya kadar zikrettiğimiz gerekçeleri gördük. Şimdi zikredeceğimiz son sebepte peşinde olduğumuz gerçek delile ulaşacağımızı ümit ediyoruz.

1- *Tezkiretü'l-huffâz*, 1, 2-3; *Hücciyetü's-sünne*, 394.

2- Ömer'in bu sözü, Resulullah'ın (s.a.a) vefatından önce ve o hazret hasta yatağında iken söylemiş olduğu bilinen bir gerçektir. bk. *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, Kitabü'l-İlim, Babu Kitabetü'l-İlim, Kitabü'l-Cihad, Babu'l-Meğazi Babu Meradi'n-Nebi, Kitab'ül-Merda, Babu Kavli'l-Meriz (Kumu annî/Yanımdan kalkın), Kitabü'l-İ'tisam Babu Keraheti'l-Hilaf; bk. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1, 209; *İrşâdü's-sârî li şerhi'l-Buhârî*, 1, 169; *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1, 575; *Sahîh-i Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, 2, 90-92; *Musannefu Abdürrezzak*, 5, 438 ve 439, h. 9757, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 334, h. 2992, 1, 336, h. 3111; *Delâilü'n-nübüvve*, 7, 181, 283 ve diğer kaynaklar. Ayşe de bu sözü (Kur'ân size yeter) söylemiştir. bk. *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, Cenaiz Kitabı 2, 77, h. 1226; *Sahîh-i Müslim*, 2, 642, h. 929, Babu't-Teşdid fi'n-Nihaye.

SON SEBEP: BİZİM ULAŞTIĞIMIZ SONUÇ

Hadis nakli ve kaydının yasaklanması bir anda ortaya çıkmış bir şey değildir ve bir tek sebebe bağlanamaz. Aksine burada geniş çapta hadis nakli ve yasağının şekillenip yayılmasının önünü açan faktörlerden söz edilebilir. Bize göre bu işte şu dört temel faktör etkili olmuştur:

Birinci Faktör: Yedinci sebepte geçtiği gibi, Ehlibeyt hakkındaki hadisleri ve doğrudan hilafet ekolünü hedef alan rivayetlerin tefsir ve beyanını önlemektir. Fakat içeriklerindeki gizli mesajdan bağımsız olarak sadece faziletlerin nakledilmesi -ki bu aynı zamanda tüm hadisleri kapsar- onların hadis yasağındaki temel amaçlarını oluşturmamıştır. Bu çerçevede yönetime hâkim Kureyş büyüklerinin eksiklik ve kusurlarının yayılmasını önlemek de zikredilebilir. Zira Kur'ân-ı Kerim ve Resulullah (s.a.a) bir kısım insanları övmüş, bir kısmını da yermiştir.⁽¹⁾

Binaenaleyh, onlar ashabı Kur'ân tefsiri ve hükümlerin nüzul sebebi hakkında⁽²⁾ ve aynı şekilde faziletler ve eksiklikler⁽³⁾ hususunda konuşmaktan

1- Sadece bu bile onlar açısından hadis kaydını yasaklamaları için yeterli bir nedendi.

Zira bu şekilde kendi olumsuz davranışlarının üzerini örtmüş olacaklar ve toplumun algısını kendi istedikleri tarafa yönlendirebileceklerdi. (Mütercim)

2- حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى ayetini Ayşe, Hafsa ve Ümmü Seleme kendi Mushaflarında şu şekilde okumuşlardır: وَصَلَاةَ الْعَصْرِ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ
İbn Abbas, Ubey b. Kâ'b, İbn Mes'ud ve Ali b. Ebu Talib ise فَأَتَوْهُنَّ أُجُورَهُنَّ
فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ şeklinde okumuşlardır.

3- Süyûtî *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* adlı tefsirinde (2, 298) İbn Mes'ud'dan şu rivayeti nakletmiştir: İbn Mes'ud şöyle dedi: Biz Resulullah (s.a.a) zamanında

...يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ...

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ- أَلَا عَلَى مَوْلَى الْمُؤْمِنِينَ- وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ

Veya "Size bir fasık haber getirdiğinde..." ayetinin tefsiri ya da "Sesinizi Peygamber'in

menettiler veya Kur'ân'la karışması ve nakilde temkinli davranmak iddia-sıyla bunu sınırladılar.

İkinci Faktör: Yöneticiler şeriatın tüm hükümlerine vâkıf değillerdi. Bu durum onları, yavaş yavaş şeriatta insanların çoğunun kendileriyle muvafık olmadığı yeni bir yöntem tasarlamaya itti.

Halifeler ilk zamanlar Kur'ân ve Sünnet'te yer alan ama kendilerinin bilmediği hükümleri sahabeden soruyor ve açık bir müşkül olmadıkça onların cevaplarını kabul ediyorlardı. Ancak zaman süreci içerisinde bu cevaplar birtakım münakaşa ve karşılıklı hata isnatlarına dönüştü.

Ömer b. Hattab, Tevbe Suresi'nin 100. ayetini şu şekilde okudu:

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ

Ayette geçen "الانصار" kelimesini merfu şekilde okudu ve ondan sonra gelen و/ vav harfini okumadı. Zeyd b. Sabit ona ayeti şu şekilde okudu:

مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ

Ömer ise şöyle okudu: "الذين اتبعوهم باحسان" Zeyd şöyle dedi: "Müminlerin Emîri daha iyi bilir." Bunun üzerine Ömer, "Bana Übey b. Kâ'b'ı getirin!" dedi. İbn Kâ'b onun yanına geldiğinde bunu ona sordu. Übey, Ömer'e şöyle dedi: "Allah'a yemin ederim ki, ben onu Resulullah'a şu şekilde okudum: 'والذين اتبعوهم باحسان' Ve o gün sen Bakû'l-garkad'da oturmaktaydın." Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: "Siz hıfzettiniz, biz ise unuttuk; siz boşunuz, biz ise doluduyuk; siz hazırdınız, biz ise kayıptık..."⁽¹⁾

Böyle bir durumda hadis nakli ve kaydını yasaklamak, itiraz kapısını kapamanın ve zorluk karşısında durmanın en güzel yolu idi. İşte bu yüzden halifeler hadis naklinin azaltılması emrini verdikten sonra muhaddisleri tehdit ediyor ve zindana atıyorlardı.

sesinin üstünde yükseltmeyin" ayetinin tefsiri veya "Siz ikiniz ona karşı birbirinize destek olursanız" ayetinde sözü geçenler ya da "Kur'ân'da lanetlenmiş ağaç (soy)" hakkındaki ayetin tefsiri vb.

1- *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Taberî*, 11, 7; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 305; *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 3, 269; *el-Keşf ve'l-beyân*, 5, 1832, bu kaynakta zikredilen haberin alt kısmı gelmiştir. bk. *el-Muhtesab*, 1, 300.

Üçüncü Faktör: Halifeler daha sonraları kendileri için bir şekilde şeriatın kaynağı olma ve kanun koyma hakkı gördüler. Hatta işi öyle bir noktaya taşıdılar ki, Kur'ân ve Sünnet'in yanında önce iki şeyhin (Ebu Bekir ve Ömer'in) sünneti (uygulaması) gündeme getirilir oldu. Diğer şer'î yasalar bunlardan sonra gelirdi. Tüm bunlar halifelerin -siyasî egemenlikleriyle birlikte- şer'î açıdan da hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak içindi. Ömer b. Hattab'ın teravih namazı hakkındaki "Ne güzel bir bidattır!" sözü, müt'a hakkında, "Resulullah zamanında iki müt'a vardı ve ben bunları haram kılıyorum." demesi ve bunlara benzer diğer söylemleri, aslında daha sonraları "içtihat" adını verdikleri bu şer'î hâkimiyet için birer örnektir. Onlar bu tutumlarıyla halifeleri neredeyse Peygamber'in seviyesine çıkardılar, Peygamber'i ise zannına dayanarak fetva veren bir müçtehit konumuna indirdediler. Onların bu projesi hadis nakli ve kaydını yasaklamayı gerektirdi. Çünkü bunu yapmamış olsalardı, halifenin fetvası ile semavî yasalar ve Resulullah'ın (s.a.a) beyan ettiği şey arasında ihtilaf meydana gelecekti.

Dördüncü Faktör: Çevre ve toplumun düşünce ve kültür iklimine etkisi de bu faktörlerden biridir. Zira hadis yasaklayanlar öyle bir ortam ve toplumda yetişmişlerdi ki, insanlar şiir okumaya, Arap tarihindeki bazı olaylarla övünmeye vb. şeylere son derece önem gösteriyorlardı. Ancak onlar yazma ve ilmi kayıt altına alma konusunda bu duyarlılığa sahip değillerdi. Dolayısıyla o çevrede bu tür işlerin -tarihî bir zaruret olarak- büyük gösterilmesinin İslam kültürüyle kesiştiği gerçeği de göz ardı edilemez.

Burada okuyucuya şunu hatırlatmakta yarar görüyoruz ki, bizim açımızdan ikinci ve üçüncü faktör diğer iki faktörden daha dikkate değer ve merkezî bir konumdadır. Çünkü sahabenin tefsirle ilgili açıklamaları ve toplumun sosyolojik durumunun hadis yasağındaki etkisi müstakil bir araştırmayı gerekli kılmaktadır ki, onu başka bir zamana bırakıyoruz. Dolayısıyla asıl konudan söz ederken bunlara sadece işaret etmekle yetiniyoruz.

Şimdi kendi görüşümüzü iki ana eksen üzerinde açıklayacağız:

Birinci Eksen: İçtihat Düşüncesinin Gelişmesi

İslam tarihi üzerinde araştırma yapan kimse, eğer İslam dininin geldiği peygamberlik yıllarında sahabenin yaklaşımına dikkat edecek olursa onların Resulullah'ın (s.a.a) sözleri karşısında iki gruba ayrıldığını görür:

Birinci Grup: Allah ve Resul'ünden gelmiş olan hükümlere mutlak şekilde itaat edip uygulama yöntemini benimseyen kimseler. Zira:

- a) Bu hükümler, Peygamber'in kutsiyetinin yanı sıra tek olan Yüce Allah'ın katından gelmiş olması hasebiyle kutsal sayılmaktaydı.
- b) Yasa koyucuya itaat farz, O'na muhalefet etmekse caiz değildi. Zira Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

Allah'a ve Resul'üne itaat edin.⁽¹⁾

Kim Allah'a ve Peygamber'ine itaat eder, Allah'tan korkar ve O'ndan sakınırsa işte zafere erenler bunlardır.⁽²⁾

Peygamber size neyi verdiyse onu alın ve sizi neden sakındırıyorsa ondan sakının.⁽³⁾

Hayır, (sandıkları gibi değil,) Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem kılıp sonra senin verdiğin hüküm hakkında kalplerinde bir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.⁽⁴⁾

Aralarında hüküm vermesi için Allah ve Peygamber'ine çağırıldıkları zaman, müminlerin sözü, ancak "İşittik ve itaat ettik." demeleridir. İşte bunlar, kurtuluşa erenlerdir.⁽⁵⁾

Allah ve Peygamber'i bir şeye hüküm verdiği zaman, hiçbir mümin erkek ve mümin kadına kendi işlerinde (isteklerine göre) seçme hakkı yoktur. Allah ve Peygamber'ine karşı gelen, açıkça sapmış olur.⁽⁶⁾

Ve diğer ayetler.

- c) Bireysel ve toplumsal davranışları düzenlemede kişisel görüşleri hâkim kılmak için bir alanın bulunmaması. Çünkü İslam şeriatı/yasaları kâmilidir. Tüm hükümler Kur'ân'da mevcuttur; herhangi bir hacet ve eksiklik yoktur

1- Enfâl, 20.

2- Nûr, 52.

3- Haşr, 7.

4- Nisâ, 65.

5- Nûr, 51.

6- Ahzâb, 36.

ki, onu tamamlayıcı bir şeye ihtiyaç duyulsun. Şeriat zaten tam ve kâmilidir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

Kitabı sana, her şey için açıklama olarak indirdik.⁽¹⁾

Bu grubun özelliği, Peygamber'den (s.a.a) sadır olan açıklamalara mutlak teslimiyettir ve ilahî beyan karşısında hiçbir görüşün onlar nezdinde itibarı yoktur. Ayrıca şunu da dikkate almak gerekir ki, bazıları masum olmağı için söylemlerinde hata ve yanlış yapabilir, unutkanlıkla karşılaşabilirler.

İkinci Grup: Peygamber'i bazen isabetli konuşan ve bazen hata yapabilen, bazen lanet okuyan ve sonra dönüp onlar için istiğfar eden⁽²⁾ sıradan bir insan gibi gören kimselerdir. Onlara göre, Peygamber'in Allah tarafından kendisine verilmiş hiçbir kutsiyeti ve özel makamı yoktur. Ancak bunlar, Allah'ın emrettiği şekilde Peygamber'e davranmamışlardır. Bu, Kur'ân ve hadislerin delalet ettiği bir gerçektir.

Bu hususta Kur'ân'da birçok ayet vardır. Onlardan biri şu ayettir:

Ey iman edenler! Sesinizi Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. (Peygamber'in sesini bastırarak şekilde konuşmayın.) Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi onunla yüksek sesle (bağırarak) konuşmayın. Yoksa farkına varmadan işledikleriniz boşa gider.⁽³⁾

Ayet, sahabîlerden bazılarının yanında Peygamber'in (s.a.a) kutsiyeti bulunmadığına işaret etmekte ve Yüce Allah onun makamının riayet edilmesinin lüzumunu vurgulamaktadır.

Bir başka ayette şöyle buyuruyor:

Ey iman edenler! Size ne oldu ki, 'Allah yolunda (savaş için) hareket edin.' denildiği zaman ağırlaşarak yere çakılıp kaldınız?...⁽⁴⁾

1- Nahl, 89.

2- bk. *Sahîh-i Buhârî*=*el-Câmiu's-sahîh*, 5, 2339, h. 6000; *Sahîh-i Müslim*, 4, 2007, h. 2600 ve 2008, h. 2601 ve 2009, h. 2602; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2, 390, h. 9062 ve 488, h. 10341 ve 3, 400, h. 15329; *Sünen-i Dârimî*, 2, 406, h. 2765.

3- Hucurât, 2.

4- Tevbe, 38.

Bu ayet de, cihat emri geldiğinde sahabeden bazılarının işi ağırdan aldıklarına ve emre uymadıklarına delalet etmektedir.

Şu ayetlerde ise sahabeden bazılarının Peygamber'i (s.a.a) üzüp incittiğine dair açık delalet vardır:

Kuşkusuz, Allah ve Peygamber'ini incitenlere Allah dünya ve ahirette lanet etmiştir.⁽¹⁾

Onlardan bazıları Peygamber'i incitir...⁽²⁾

Bir başka ayette şöyle buyurmaktadır:

Gizli konuşmaktan menedilen, sonra menedildikleri şeyi tekrar tekrar yaparak aralarında günahı, haksızlığı ve Peygamber'e karşı gelmeyi gizlice konuşanları görmedin mi? Sana geldiklerinde, Allah'ın seni selamlamadığı biçimde seni selamlıyorlar...⁽³⁾

Bu Kur'ânî naslar ve bunlara benzeyen onlarca ayet aslında şu gerçeğe delalet etmektedirler: Sahabeden bazıları nübüvvet hakikatini derk edememişti ve onlar için Peygamber'in İslam şeriatındaki konumunun hiçbir anlamı yoktu. Bu yüzden Peygamber'e (s.a.a) karşı seslerini yükseltiyorlardı.⁽⁴⁾ Allah yolunda cihada çıkmaktan kaçınıyorlardı.⁽⁵⁾ Peygamber'in işlerine itiraz ediyorlardı.⁽⁶⁾ [Kur'ân veya hadisten] açık nassa rağmen hayalî vesveselerinin kurguladığı maslahatın peşinden gidiyorlardı.⁽⁷⁾ Bazıları Peygamber'in huzurunda kendi görüşüne göre fetva veriyordu.⁽⁸⁾ Bir kısmı ise Peygamber'den, Allah'ın hükümlerini [onların tavsiye ettiği] maslahatlar doğrultusunda değiştirmesini istiyordu. Peygamber onlara cevap olarak şöyle diyordu:

1- Ahzâb, 57.

2- Tevbe, 61.

3- Mücadele, 8.

4- bk. *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 4, 1833; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 8, 59; *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân=Tefsîr-i Kurtubî*, 16, 303; *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm (Tefsîr-i İbn Kesîr)*, 4, 206; *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Taberî*, 26, 117-119.

5- bk. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm (Tefsîr-i İbn Kesîr)*, 2, 358; *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Taberî*, 10, 133-134; *Me'âlimü't-tenzîl*, 2, 292.

6- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 3, 1321, h. 3414; *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 1, 89.

7- bk. *Sahîh-i Müslim*, 2, 896, h. 1222; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 50, h. 351.

8- *Sübü'l-l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*, 5, 53; bk. *el-Ahâdîsü'l-muhtâre*, 1, 325; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 1, 72, 6, 88.

Kendi yanımdan onu değiştirmek benim hakkım değildir. Ben sadece vahyedilene uymaktayım.⁽¹⁾

Yüce Allah Kur'ân'ın birçok yerinde Peygamber'e (s.a.a) hitaben şunu vurgulamaktadır:

Sonra seni din konusunda bir yol yordam sahibi kıldık. Sen ona uy ve bilgisi olmayanların isteklerine (heveslerine) uyma.⁽²⁾

Bunlar sadece münaflıklar ve kalpleri İslam'a ısındırılan kimselerle sınırlı olmamıştır. Aksine, sahabenin hayatı hakkında kaydedilmiş tarihî gerçekler bize, onlardan bir kısmının ilahî naslar ve Peygamber'in sözleri -özellikle de işleri- hakkında doğru olmayan düşünceler taşıdığını açık şekilde göstermektedir. Bu durum, onların geçmişten geleneksel olarak taşıdıkları birtakım kanaatlerin kalıntılarından kaynaklanıyordu. Onlar bu düşünce kalıntılarının etkisinde kalarak Peygamber'i (s.a.a), işlerinde hata ve doğruluk imkânı olan deneyimli bir lider olarak görüyorlardı. Bu yüzden, sıradan bir insana yönelik itirazları rahatlıkla Peygamber'e de yöneltiyorlardı! Hâlbuki Yüce Allah ve Nebvî Sünnet bu tür düşüncelerden menetmiştir. Bu hususta Hz. Peygamber'den (s.a.a) birçok hadis nakledilmiştir. Onlardan bazıları şöyledir:

Peygamber (s.a.a), ashabından bazılarına şöyle buyurdu:

Size ne oluyor da bazı ayetleri tutup bazı ayetleri atıyorsunuz (görmezden geliyorsunuz)? Oysaki sizden öncekiler bundan dolayı helak oldular.⁽³⁾

Ben aranızda olduğum hâlde Allah'ın Kitabı'nı oyuncak mı ediniyorsunuz?⁽⁴⁾

Acaba bununla mı emrolundunuz? Yoksa buna mı mecbur kılındınız? Bazı ayetleri bahane ederek bazı ayetleri görmezden gelmekle mi emrolundunuz? Sizden önceki ümmetler buna benzer işle saptılar. Siz niçin

1- Yûnus, 15.

2- Câsiye, 18.

3- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2, 178, h. 6668 ve 185, h. 6741 ve 2, 195, h. 6845; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 9, 100-101; *el-Mu'cemü'l-evsat*, 2, 79, h. 1308 ve 3, 227, h. 2995; 7, 124, h. 7052.

4- *Sünen-i Nesâî*, 6, 142, h. 3401, İbn Hacer *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı kitabında (9, 362), "Hadisin ravileri güvenilir kimselerdir." demiştir; *el-Mübdî' fi şerhi'l-Muknî*, 7, 262.

böyle yapıyorsunuz? Emrolunduğunuz şeye bakın ve onu yapın, menedildiğiniz şeyden de sakının.⁽¹⁾

Peygamber (s.a.a) bu yanlış düşünceyi ortadan kaldırıp yerine Peygamber'in ismet makamına yakışan görüşü hâkim kılmak için bunlara benzer birçok hadis buyurmuştur. Çünkü o günün toplumu bu konuda doğru bir bakış açısına sahip değildi. Aksine, onu kimi zaman hata yapan, kimi zaman isabetli davranan, bazen yanlış yapabilen ve bazen unutan sıradan bir kişi gibi görüyorlardı. Bu yüzden birçok olayda Peygamber'e itiraz ediyorlardı. Nitekim münafık biri olan Abdullah b. Übeyy'e cenaze namazı kılması, Hudeybiye Antlaşması'nı kabul etmesi vb. birçok konuda Peygamber'e itiraz etmişlerdir. Oysaki Peygamber (s.a.a) onlara Yüce Allah katından indirilmiş olan sahih hakikati açıklamaktaydı.

Bu durum iyice incelendiğinde şu acı gerçek gün yüzüne çıkmaktadır ki, onların birçoğu geçmişteki gidişatlarından vazgeçmediler ve kendilerine açıklanan hakikatlere boyun eğmediler. Aksine, şeriatın sahibinin emirlerini unutarak veya unutmış görüntüsü vererek Resulullah'tan (s.a.a) kendi düşüncelerini köklü hâlde getirmek için ciddiyetle çalıştılar.

En basitinden kelime-i şهادeti ikrar eden bir insanın İslam'ın koruması altına girip kanının dökülemeyeceği son derece açıkken ve Peygamber (s.a.a) İslam'ın başlangıcında bunu vurgulamış olduğu hâlde Üsâme b. Zeyd'in bu kelimeyi ikrar eden Mirdas b. Nehik'i öldürdüğünü görüyoruz. Olay özetle şöyle olmuştur: Üsâme b. Zeyd'in savaşçıları aralarında Mirdas b. Nehik'in bulunduğu topluluğa gizli baskında bulundu. Mirdas savaşçıları görünce koyunlarını bir kayanın yarığına doğru sürdü. Askerler onun yanına vardığında tekbir getirdiler, Mirdas da tekbir getirerek dağdan aşağı indi ve şöyle dedi: "Lâ ilâhe illallah, Muhammedun Resulullah, es-selâmu aleyküm!" Buna rağmen Üsâme onu öldürüp koyunlarını ganimet olarak aldı! Olayı Resulullah'a (s.a.a) haber verdiklerinde Peygamber şiddetle öfkeleni ve şöyle buyurdu: "*Siz, koyunlarını almak için onu öldürdünüz!*" Sonra şu ayeti okudu:

1- Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 2, 195, h. 6845; es-Sünne İbn Ebî Âsım 1, 177, h. 406; İ'tikâdu Ehli's-sünne=Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâa mine'l-Kitâb ve's-Sünne ve icmâi's-sâhabe, 4, 627, h. 1119; el-Mu'cemü'l-evsat, 2, 79, h. 1308.

Size selam verene, kalıcı olmayan dünya malını elde etmek için, "Sen mümin değilsin." demeyin..."⁽¹⁾

Bundan daha açık olanı ise Halid b. Velid'in Benî Cezîme kabilesine yaptığıdır. Taberî, Hicret'in sekizinci yılındaki olayları anlatırken şöyle der:

Bu yılda Halid b. Velid'in Benî Cezîme gazvesi gerçekleşmiştir. Resulullah (s.a.a) Mekke'nin fethinden sonra Mekke'nin etrafında yaşayan toplulukları İslam'a davet etmek için onlara bazı birlikleri gönderiyordu. Peygamber, gönderdiği birliklere savaş emri vermemişti. Peygamber'in gönderdiklerinden biri de Halid b. Velid idi. Peygamber onu davetçi olarak göndermişti, savaşçı olarak değil... Halid, Benî Cezîme'nin karargâhına vardığında onlar silahlarını ellerine aldılar. Halid onlara, "Silahlarınızı bırakın." dedi. Bunun üzerine halk Müslüman oldu ve silahlarını da bıraktı. Fakat Halid onların, omuzlarından bağlanarak esir alınmasını emretti. Sonra da onları kılıçtan geçirdi ve onlardan öldürebildiği kadar öldürdü.

Bu haber Peygamber'e (s.a.a) ulaştığında ellerini semaya kaldırarak şöyle dedi: *"Allah'ım! Halid'in yaptığı işten beriyim, sana sığınırım!"* Sonra Ali'yi görevlendirerek yanına bir miktar mal alıp onların dökülen kanlarının ve yağmalanan mallarının tazminatını ödemesini emretti...⁽²⁾

Bu yaklaşım hep devam etti ve Şeyheyn (Ebu Bekir ve Ömer) zamanına kadar bu düşünce tarzı ortaya çıkan olaylar ve işlerde etkisini gösterdi. İbn Hacer, Halid hakkında şöyle der:

Halid, Ebu Bekir'in önüne geçiyordu ve Ebu Bekir'in görüşüne aykırı olan işleri yapıyordu.⁽³⁾

Üsâme ve Halid bu konuda yalnız değildi. Aksine bu tutum, ashabın birçoğunun genel gidişatıydı. Onlar, Peygamber (s.a.a) zamanında Kitap ve Sünnet'e aykırı şekilde kendileri için görüş oluşturdular ve kendi görüşlerini uygulamaya geçirdiler. Rey ve içtihat ashabı olarak niteleyebileceğimiz bu grubun muhacirler içindeki oranı, çoğunluğunu mutlak itaat ehlinin oluşturduğu ensardan çok daha fazlaydı.

1- Nisâ, 94.

2- bk. *Tarîhu't-Taberî*, 2, 164; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4, 313-314, 6, 323; *el-Muntazam fi tarîhi'l-mülûk ve'l-ümem*=*Muntazamu İbni'l-Cevzî*, 3, 331.

3- *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, 2, 255, Tercemetü Halid b. Velid, no. 2203.

Bu sahabîler içtihat ve rey ekolünün ilk tohumlarını o gün attılar ve bunun devamında hadis nakli ve kaydını yasaklamanın temelini şekillendirdiler.

Evet, işte bunlar Abdullah b. Amr b. As'ı Resulullah'ın (s.a.a) hadisini kaydetmekten alıkoydular. Belli birtakım düşünce ve görüşleri yayanlar da bunlardı ki, daha sonraları bu düşünce ve görüşler Peygamber'in (s.a.a) şeriatından sayıldı.⁽¹⁾

Ebu Bekir ve Ömer'in Bu İki Yöntem Karşısındaki Duruşu

Hadis kaydının yasaklanması konusunda Ebu Bekir ve Ömer'in görüşünü anlamak son derece önemlidir. Şunu bilmemiz gerekir: Acaba Şeyheyn mutlak itaatin yârenlerinden miydi, yoksa içtihat ve rey yanlısı ashabından mı? Zira bu sorunun cevabı ışığında hadis yasağına ilişkin görüşümüzü tasvir edebiliriz. Gerçi mezhebî dürtüleri kabartmasından korktuğumuz için bu tür konulara girmeye pek hevesli değiliz. Ancak bu araştırma bizi buna mecbur bırakmaktadır. Çünkü ondan sarfınazar etmek; birçok gerçeğin gizli kalması, üzerine perde çekilmesi ve hadis kaydının yasaklanmasının arkasındaki asıl gizli sebebe ulaşamamak demektir. Hatta bu yaklaşım, karşımıza çıkacak bir yığın inanç ve düşünceye karşı fikir ve neden sunabilme noktasında fikir özgürlüğümüzü ortadan kaldırır.

Bu konu, Şeyheyn (Ebu Bekir ile Ömer) ve bazı sahabîlerin konumuyla ilgili bazı menfi noktaları içerse de meselenin anlaşılması adına bazı metinleri aktarmak zorundayız. Onlardan biri şudur:

Âbid Adamın Hikâyesi

Ebu Said el-Hudrî, Enes b. Malik, Cabir b. Abdullah el-Ensârî ve diğer büyük sahabîler -biz Ense'ten aktarıyoruz- şöyle rivayet etmişlerdir:

Peygamber'e (s.a.a), ibadette çok ciddi ve takvalı bir adamdan söz edildi. Peygamber, "*Ben onu tanımıyorum.*" buyurunca, "*Şöyle böyle özellikleri var.*" dediler. Peygamber (s.a.a) buyurdu: "*Ben onu tanımıyorum.*"

1- Mesela şöyle dediler: "Resulullah'a vahiy meselesi gizli kaldı, ta ki Varaka b. Nevfel onu durumdan haberdar etti." Hâlbuki bu söz, Peygamberimizin (s.a.a) özelliklerine ve onun omzunda nübüvvet mührü bulunduğu, dolayısıyla da İbn Nevfel ve diğerlerinin onun nübüvvetine dair şahitliklerine ihtiyacı olmadığı gerçeğine aykırıdır. bk. *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 4, h. 3 / 3, 1241, h. 3212 / 4, 1894, h. 4670 / 6, 2651, h. 6581.

Biz bu şekilde konuşurken sözü edilen adam göründü. "İşte bu, o adam ey Allah'ın Resulü!" dediler. Peygamber (s.a.a) buyurdu: *"Ben onu tanıımıyorum. O, ümmetimin arasında gördüğüm şeytana tâbi olan ilk kişidir; yakinen şeytanın bir bölümü ondadır."*

Adam iyice yaklaştığında selam verdi ve selamına cevap verdiler. Resulullah (s.a.a) ona şöyle buyurdu: *"Seni Allah'a yemin veriyorum; buraya doğru geldiğinde nefsin sana, 'Şu cemaatin arasında senden daha üstünü yoktur.' dedi mi?"*

Adam, "Evet." dede, sonra da mescide girdi ve namaza durdu. Peygamber (s.a.a), Ebu Bekir'e, *"Git onu öldür!"* buyurdu. Ebu Bekir gitti; ama onu namazda gördü. Kendi kendine şöyle dedi: "Namazın hürmeti ve hakkı vardır! En iyisi gidip Peygamber'e danışayım."

Geri döndüğünde Peygamber (s.a.a) ona, *"Onu öldürdün mü?"* diye sordu. "Hayır." dedi ve devam etti: "Onu namaz kılarken gördüm; namazın hakkı ve hürmeti olduğunu düşündüm. İsteseydim onu öldürürdüm." Peygamber (s.a.a) buyurdu: *"Sen buna ehil değilsin! Ey Ömer! Sen git ve onu öldür!"*

Ömer mescide girdiğinde onu secde hâlinde gördü. Uzun süre bekledi ve kendi kendine şöyle dedi: "Secdenin hakkı vardır; iyisi gidip Resulullah'la istişare edeyim." Geri geldiğinde Peygamber (s.a.a) sordu:

"Onu öldürdün mü?" Ömer cevap verdi: "Hayır, secdede olduğunu gördüm, secdenin hakkı vardı. Dileseydim onu öldürebilirdim." Peygamber (s.a.a) buyurdu: *"Sen bu işin ehli değilsin! Kalk ey Ali, eğer onu bulabilsen sen bu işin ehlisin!"*

Ali mescide geldiğinde adam çıkıp gitmişti. Ali, Peygamber'in yanına döndü. Peygamber (s.a.a), *"Onu öldürdün mü?"* diye sordu. "Hayır." dedi. Peygamber (s.a.a) buyurdu: "Eğer o adam bugün öldürülmüş olsaydı, Deccal çıkıncaya kadar ümmetimden iki kişi dahi ihtilafa düşmezdi."

Daha sonra Resulullah (s.a.a) ümmetler hakkında konuştu ve şöyle buyurdu:

Musa'nın ümmeti yetmiş bir fırka olacak; yetmiş cehennemde ve biri cennettedir. İsa'nın ümmeti yetmiş iki fırkaya bölünecek; onlardan yetmiş biri cehennemde ve biri cennette olacaktır. Benim ümmetim ondan

bir fırka fazla olacak; onların yetmiş ikisi cehennemde ve bir fırkası cennette olacaktır.⁽¹⁾

Gerçekte Ebu Bekir'in -Resulullah'ın (s.a.a) huzurundaki- bu tutumu, onun içtihadı dayalı görüşünü ortaya koymaktadır. O, kendince kurguladığı maslahata binaen o adamı öldürmedi. Çünkü onun namaz ve huşusunu görmüştü! Ancak kendisi Peygamber'in fermanı karşısında o itaat ve teslimiyeti göstermiyor. Bu durum son derece açıktır.

Ömer b. Hattab konusunda da durum aynıdır. O da maslahat takdirinde bulundu ve adamı öldürmeye razı gelmedi. Hem de Ebu Bekir'in gerekçesini duyduktan sonra Resulullah'ın (s.a.a) vurgulu emrine rağmen böyle bir takdirde bulundu!

Şimdi akla şu soru geliyor: Ömer neden Resulullah'ın (s.a.a) emrini uygulamaktan kaçındı? Acaba Allah Resulü'nün (s.a.a) zahit bir adamın öldürülmesini emretmesinin reva olmadığını mı düşündü? Hâlbuki o, Ebu Bekir'in emri yerine getirmeme gerekçesini de duydu!

Yoksa Peygamber'in (s.a.a) huşu ile namaz kılan ve öldürülmeyi hak etmeyen bir insanın öldürülmesini emretmesinin caiz olmadığını mı düşünerek emre itaat etmedi? Oysa Peygamber (s.a.a) hakkında özellikle can (ölüm-hayat mevzu) söz konusu iken hata yapmış olabileceği nasıl tasavvur edilebilir?

Eğer onun öldürülmesi caiz, hatta farz ise -çünkü "onu öldür" diye emir kipinde buyurmuştur- Ebu Bekir ve Ömer'in Peygamber'in emrini yerine getirme konusunda gösterdikleri gevşekliğin sebebi nedir?

O ikisi Yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu bilmiyorlar mıydı?

Peygamber size neyi verdiyse onu alın ve sizi neden sakındırıyorsa ondan sakının.⁽²⁾

Bu Kur'ân, pek değerli, çok güçlü, Arş'ın sahibi katında itibarlı, orada (meleklerin arasında) sözü dinlenen, güvenilir bir elçinin (Cebrael'in) sözüdür ve şu sahibinin de deli değildir.⁽³⁾

1- *el-Müsnedu Ebî Ya'lâ*, 6, 341, h. 3668; *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 3, 227; *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*, 10, 157, Ebu Said el-Hudrî'den; *Müsne-dü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3, 15, h. 11133; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7, 299.

2- Haşr, 7.

3- Tekvîr, 19-22.

O (Kur'ân), bir şairin sözü değildir. Ne az inanıyorsunuz! Bir kâhinin sözü de değildir. Ne az hatırlayıp düşünüyorsunuz!⁽¹⁾

Arkadaşınız (Muhammed) ne doğru yoldan saptı ne de yanlışla düştü. O, kendi arzu ve hevesine göre konuşmaz. O (Kurân), ancak (kendisi-ne) vahyolunan bir vahiydir.⁽²⁾

Bu iki şeyhin (Ebu Bekir ve Ömer'in), kendi içtihatlarına dayanan görüş ve maslahatı ileri sürmek suretiyle Peygamber'in (s.a.a) huzurunda iken onun emrine itaatsizlikte bulunmaları, üzerinde durulması ve analiz yapıp anlaşılması gereken bir konudur.

Hudeybiye Barış Antlaşması

Ömer, Hudeybiye Sulh Antlaşması'nda Hz. Peygamber'e (s.a.a) itiraz etti ve şöyle dedi: "Acaba sen gerçekten Allah'ın peygamberi değil misin?"

Buyurdu: "*Evet (elbette peygamberim).*"

Dedi: "Biz hak üzere ve onlar batıl üzere değiller mi?"

Buyurdu: "*Evet.*"

Dedi: "O hâlde neden dinimizde zillate tahammül ediyoruz!"

Buyurdu: "*Ben Allah'ın elçisiyim, O'na başkaldırmıyorum ve O, benim yar-dımcımdır.*"

Dedi: "Sen, 'Bizler Beytü'l-Haram'a gireceğiz ve Kâbe'yi tavaf edeceğiz.' demiyor muydun?"

Buyurdu: "*Evet, ama 'biz bu yıl oraya gireceğiz' diye haber verdim mi?!"*

Dedi: "Hayır."

Buyurdu: "*Sen [sonraki yıl] gelip orayı tavaf edeceksin.*"

Ömer devamla şöyle diyor: Ebu Bekir'in yanına gittim ve dedim ki: "Ey Ebu Bekir! Gerçekten bu kişi Allah'ın peygamberi midir?"

Dedi: "Evet (elbette peygamberdir)."

1- Hakkâ, 40-41.

2- Necm, 2.

Dedim: "Peki, neden o zaman dinimizde zillete boyun eğmekteyiz?"

Dedi: "Ey adam! O, Allah'ın elçisidir; Rabbine isyan edecek değildir ve Rabbi onun yardımcısıdır. Onun buyruğunda ol! Allah'a yemin olsun ki o hak üzeredir."

Dedim: "O bize, 'Bizler Beytül-Haram'a gireceğiz ve Kâbe'yi tavaf edeceğiz.' demiyor muydu?"

Dedi: "Evet, ama 'Biz bu yıl oraya gireceğiz.' diye haber verdi mi?"

Dedim: "Hayır."

Dedi: "Sen [sonraki yıl] gidip orayı tavaf edeceksin."⁽¹⁾

Ömer'in sözleri, Peygamber'in (s.a.a) sözünün sıhhatinde şüpheye düştüğü ve onun sözüne güvensizlik duyduğu konusunda hiç kimse için hiçbir tereddüde mahal bırakmayacak kadar açıktır. Zira onun bu meseleyi ikinci kez Ebu Bekir'e sorması, Peygamber'in sözüne güvenmediğini göstermektedir. Ebu Bekir'in, "Ey adam! O, Allah'ın elçisidir; Rabbine isyan edecek değildir." sözü ve Ömer'den Peygamber'in buyruğuna tâbi olmasını istemesi de bu gerçeği vurgulamaktadır.

Görüyoruz ki Ömer, Ebu Bekir'in cevabına rağmen sorusunda ısrar ediyor. Üçüncü kez kuşkuya kapılıp soruyor: "O bize, 'Bizler Beytül-Haram'a gireceğiz ve Kâbe'yi tavaf edeceğiz.' demiyor muydu?"

Bu rivayet açıkça gösteriyor ki Ömer, mutlak itaat ekolü takipçilerinden değildi. Yoksa Peygamber'in (s.a.a) sözüne uyardı; Ebu Bekir veya başka bir sahabîye danışma gereği duymazdı. Zira açık şekilde şu cümleyi kuruyor: "Vallahi, Müslüman olduğum günden beri o gün hariç hiç şüpheye düşmedim!"⁽²⁾

1- Bu haber meşhur ve hatta mütevatirdir. Müfessirler ve tarihçilerin çoğu onu zikretmiştir. bk. *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 2, 978, h. 2581, (Misver b. Mehreme ve Mervan b. Hakem kanalıyla), 3, 1162, h. 3011, (Sehl b. Huneyf'ten); *Sahîh-i Müslim*, 3, 1411, h. 1785 (Sehl b. Huneyf'ten); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* kitabında kısaca (1, 72, h. 82).

Ömer'den nakletmiştir. Beyhakî de kısaca *el-Medhal* kitabında (1, 192, h. 217); İbn Hacer 5, 347; *Müsned-i Bezzâr*, 1, 254, h. 148 (İbn Ömer, Ömer'den nakletmiş). Aynı şekilde bk. *Sîretü Ömer b. Hattâb=Tarîhu Ömer b. Hattâb*, 58.

2- *Musannefu Abdürrezzak*, 5, 339; *Sahih-i İbn Hayyân*, 11, 227; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 20, 14; *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Taberî*, 26, 129; *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tef-*

Ömer'in, Peygamber'in görüşlerini bildiği hâlde, kendine has görüşleri olduğu, bunları uygulamaya geçirmeye çalıştığı ve sahabeyi de buna mecbur kıldığı yönündeki stratejisini ortaya koyan diğer örnekler de vardır.

Ölüye Ağlamak

Ömer, ölüye ağlanmasından hoşlanmıyordu. Bu yüzden de babasına ağlayan Ebu Bekir'in kızı Ümmü Ferve'yi dövdü.⁽¹⁾ Yine Peygamber'in kızı Rukayye'ye⁽²⁾ ve Peygamber'in oğlu İbrahim'e ağlayanlardan bazılarını Peygamber'in (s.a.a) huzurunda dövdü. O, bunu yaparken Peygamber'in (s.a.a) şu sözünü de hiç önemsemedi: "*Kalp mahzun olur ve gözden yaş akar.*"⁽³⁾ Peygamber (s.a.a) bu sözüyle şuna işaret ediyordu: Musibet ve belaya uğramış birine şiddet uygulamak ve dayak atmak caiz değildir; aksine, ona şefkat ve merhametle yaklaşmak gerekir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.a) ile ilgili, kızı Fatıma'nın (s.a) ablası Rukayye'ye ağladığını görünce onun gözyaşını sildiği ve amcası Hamza'nın şehadetinden sonra ensar kadınlarına amcası için ağlamalarını emrettiği haberi gelmiştir. Peygamber (s.a.a) kendisi amcasına ağlarken şöyle buyurdu: "*Hamza'ya ağlayan yok!*"⁽⁴⁾ Bazı rivayetlerde Ömer b. Hattab'ın -ölüye ağlanmasından hoşlanmadığı hâlde- Halid b. Velid'e ağlanması emrini verdiği,⁽⁵⁾ kendisinin de Nu'mân b. Mukarrin'e ve diğerlerine ağladığı zikredilmiştir.⁽⁶⁾ Musibete uğramış insanın gayriihtiyari olarak ağlaması, son derece tabii ve fitrî bir durumdur; kutsal İslam şeriatı bunu ya-

sîr bi'l-me'sûr, 6, 77; *Tarîhu medîneti Dimaşk*, 57, 229; *Sübü'l-l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*, 5, 53.

- 1- *Menhetu'l-ma'bûd*, 1, 158; *Ahbâru İsfahân*, 1, 91; *et-Tabakâtü'l-kübrâ* 3, 209, 346, 362; *Te'vîlü muhtelefi'l-hadîs*, 245.
- 2- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 237, h. 2127, 1, 335, h. 3103; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 398; *Müsnedü Tayâlisî*, 1, 351, h. 2694.
- 3- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 439, 1241; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1, 139; *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 1, 175.
- 4- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 1, 538 ve 3, 215, h. 4883; *Beyhakî*, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4, 70, h. 6946; *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 3, 63, h. 12127.
- 5- *et-Terâtibü'l-idâriyye (Nizâmü'l-hükûmeti'n-nebeviyye)*, 2, 375; *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 1, 415; *Sıfâtü's-Safve*, 1, 655; *Usdü'l-ğâbe*, 2, 96; *Hayâtü's-sahâbe*, 1, 465; *Musannefu Abdürrezzak*, 3, 558; *Tarîhu'l-hamîs*, 2, 247; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 7, 79; *el-Fâik fî garîbi'l-hadîs*, 4, 19; *Rebü'l-ebrâr*, 3, 330; *Tarîhu'l-hulefâ*, 88; *Lisânü'l-Arab*, 8, 363.
- 6- *er-Riyâzü'n-nadire fî fezâil (menâkıb)i'l-aşere*, 2, 378

saklamamıştır. Evet, İslam dini feryat ve figan koparmak, yüzü yırtmak, saçı yolmak vb. şeylerden menetmiştir.

Yine Ayşe, (Peygamber'in oğlu) İbrahim'e ağlamıştır.⁽¹⁾ Ebu Hureyre Osman'a ağlamıştır. Haccac, evladına ağlamıştır.⁽²⁾ Süheyb, Ömer'e ağlamıştır.⁽³⁾

Bazıları, Ömer'in bu işte ehlikitaba uyduğunu söylemişlerdir. Zira Tevrat'ta şöyle yer almaktadır:

Ey Âdemoğlu! Bir vuruşla gözünün şehvetini alırım! Öyleyse dövünme, ağlama, gözyaşı dökme ve ölümler için feryat etme!⁽⁴⁾

Ömer'in Başka Tutumları

Ömer'le ilgili şu olay da tarihte yer almıştır: O, münafık birine cenaze namazı kılan Resulullah'a (s.a.a) itiraz ederek Peygamber'in elbisesini çekti ve ona şöyle dedi: "O münafık olduğu hâlde ona namaz mı kılıyorsun?"⁽⁵⁾ Ömer daha sonra Peygamber'e (s.a.a) karşı yaptığı işten pişman oldu.

Ömer'in tutumları bunlarla sınırlı kalmamış ve daha da ileri gitmiştir. Örneğin, Resulullah'ın (s.a.a) Bedir esirlerinden fidye almasına karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre Hamza, kardeşi Abbas'ı öldürmeliydi; Ali, kardeşi Akil'i öldürmeliydi. Aynı şekilde her Müslüman, esirlerin arasında bulunan kendi akrabasını kendi elleriyle öldürmeliydi. Böylece esirlerden geriye hiçbir kalmamalıydı!⁽⁶⁾

Ancak Peygamber (s.a.a) -rahmet ve hikmete mutabık olan- vahye itaat etmek suretiyle bu görüşten yüz çevirdi.

Fıkîhî ve tarihî ekollerin bir kısmını [Şeyheyn döneminde temeli atılmış olan] saray dalkavukları kaleme aldığı için şunu görüyoruz: Bazı tarihçiler ve muhaddisler, Ebu Bekir ve Ömer'in işlerini doğrultmak uğruna Peygamber'in makamını aşağı çekmiş, eleştirilir hâle getirmişlerdir. Dolayısıyla onlar Ebu

1- *Menhetu'l-ma'bûd*, 1159.

2- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 81; *Rebü'l-ebrâr*, 2, 586.

3- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 362; *Menhetu'l-ma'bûd*, 1, 159.

4- Hezkiyal, el-İshah, 24; *el-Fegare*, 16-18.

5- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 4, 1716, h. 4395.

6- *Sahîh-i Müslim*, 3, 1385, h. 1763; *Müsnedü Ebî Avâne*, 4, 255, h. 6692; Beyhakî, *es-Süne-nü'l-kübrâ*, 6, 320, h. 12622.

Bekir ve Ömer'in söyleminin aslında bu konuda indirilmiş olan ayetin tefsiri olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre şu ayet, Peygamber ve ashabını tehdit ve tenkit için inmiştir:

Hiçbir peygambere, yeryüzünde düşmanı ezmeden esir almak düşmez. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, oysa Allah, ahireti (ahiretteki nimetlere erişmenizi) istiyor. Allah üstündür ve hikmet sahibidir.⁽¹⁾

Onlara göre, Resulullah (s.a.a) ve yârenleri düşmanı yeryüzünde tamamen ezmeden önce dünya metanını ahirete tercih ederek esir aldılar ve esirleri fidye karşılığı salıverdiler. Bu yüzden Yüce Allah, Peygamber'i kınamıştır. Zanlarınca o gün Ömer'den başka hiç kimse [Resulullah da dâhil] hatadan korunamadı!

Elbette bu ayetin tefsirinden detaylı şekilde söz edecek değiliz. Sadece Seyyid Şerefuddin'in şu sözlerini aktarmakla yetiniyoruz:

Peygamber'in (s.a.a) kâfirlerden birçoğunu öldürmeden önce fidye elde etmek uğruna esir aldığını zannedenler yalan konuşmuşlardır. O Hazret bu işi yaptığında, Kureyş'in [Ebu Cehil, Utbe, Şeybe, Velid, Hanzala gibi] meşhur tağutları ve pehlivanları helak edilmişti. Küfrün elebaşları ve sapkınlığın önderlerinden yetmiş kişi öldürülmüştü. Bu, herkes için malum ve aşikâr olan bir gerçektir. Hâl böyle iken, nasıl olur da o Hazret bu işinden dolayı kınanır? Allah zalimlerin dile getirdiklerinden çok daha yücedir.

Gerçek şudur: Ayet, Kureyş'in ticaret kervanına saldırımayı (cihada) yeğleyen kimseleri tehdit etmektedir. Yüce Allah olayı şu şekilde anlatmaktadır:

"Hani Allah iki topluluktan birini "O sizindir." diye size vadeliyordu ve siz güçsüz olan topluluğun size ait olmasını diliyordunuz. Ama Allah, sözleri ile hakkı yerleştirmek ve kâfirlerin kökünü kazımak istiyordu."⁽²⁾

Peygamber (s.a.a), ashabına danışarak onlara şöyle dedi: *"Kureyş çetin ve uysal develer üzerinde yola çıkmıştır! Ne diyorsunuz; kervan mı cihat mı? Hangisi sizin için daha sevimli?"* Dediler ki: *"Bizim için kervana sal-*

1- Enfâl, 67.

2- Enfâl, 7.

dırmak, düşmanla karşılaşmaktan daha hoştur." Ancak Peygamber'in (s.a.a) savaşa ısrarlı olduğunu gören bazı sahabîler şöyle dediler: "Neden çıktığımızda savaştan söz etmedin ki, ona göre hazırlansaydık? Biz kervan [yağmalamak] için çıktık, savaş için değil." Resulullah'ın (s.a.a) yüzünün rengi değişti. Bunun üzerine Yüce Allah şu ayeti indirdi:

"Nitekim Rabbin hak üzere seni evinden dışarı çıkarmıştı. Hâlbuki müminlerin bir kesimi bundan hoşlanmıyordu. Apaçık ortaya çıkmamasından sonra yine o hak konusunda seninle tartışırlar. Sanki gözleri baka baka ölüme sürükleniyorlardı."⁽¹⁾

İşte böyle bir durumda Yüce Allah, Peygamber'in savaşa ısrarı ve kervana olan ilgisizliğine yönelik gerekçesini zikretmek suretiyle onları ikna etmek için şöyle buyurdu:

"Hiçbir peygambere, yeryüzünde düşmanı ezmeden (onlardan birçoğunu öldürmeden) esir almak düşmez..."⁽²⁾

Yani sizin Peygamberiniz de diğer ilahî peygamberler gibi ancak düşmandan birçoğunu öldürdükten sonra onlardan esirler almıştır! İşte bu yüzden Ebu Süfyan ve yârenlerini esir almayı pek de umursamadı **"Siz geçici dünya malını istiyordunuz, oysa Allah, -düşmanın ihtişamını ortadan kaldırmak suretiyle- ahireti (ahiretteki nimetlere erişmenizi) istiyordu. Allah üstündür ve hikmet sahibidir."**⁽³⁾ Allah'ın izzet ve hikmeti, o gün düşmanın ihtişamını yıkmayı ve böylece çıkardıkları ateşin sönmesini gerektiriyordu.

Ardından Yüce Allah şu tehditte bulunuyor:

Allah tarafından önceden verilmiş [o kervanı yağmalamanız ve kervandakileri esir almanızı engellemesi yönündeki] bir yazı (hüküm) olmasaydı, [düşmandan hiç kimseyi öldürmeden] aldığınız şeyler [ve esirler] yüzünden size büyük bir azap erişirdi."⁽⁴⁾

Yüce Allah'ın sözünün manası işte budur; hâşâ ki, Yüce Allah o cahillerin söylediklerini kastetmiş olsun!⁽⁵⁾

1- Enfâl, 5-6.

2- age, 67.

3- age, 67.

4- age, 68.

5- *el-Fusûlu'l-mühimme*, 113.

Uhud Savaşı'nda ortaya çıkan durumlar bizim sözumüze şahit niteliğindedir. Zira bu savaşta Resulullah (s.a.a) Medine'yi ön tarafına ve Uhud Dağı'nı arkasına aldı. Sayıları elli kişiyi bulan bir grup okçuyu bu dağın tepesine yerleştirdi. Abdullah b. Cübeyr'i de onlara komutan olarak atayıp [tüm tarihçiler ve muhaddislerini aktardığı bilgiye göre] şöyle buyurdu: *"Ok atarak süvarileri bizden uzaklaştırın ki, arkadan bize saldırmasınlar. Biz galip gelsek de mağlup edilsek de mevzilerinizi asla terk etmeyin."* Peygamber (s.a.a) bu emrini sıkça vurguladı ve onlara komutanlarının emrine uymalarını tembihledi.

Fakat maalesef -o gün- onlar Peygamber'in (s.a.a) emir ve yasaklarına uymayıp kendi görüşlerini tercih ettiler. Çok çetin ve amansız bir savaş başladı. Müslümanlar düşman ordusunun birlikleri üzerine hücum ediyor, onların sancaktarlarına şiddetle saldırıyorlardı. Emîrül-Müminin (a.s), onları ardı ardına öldürüyor ve düşmanın sancakları yere düşüyordu. Hiç kimse ona yaklaşamıyordu. Nihayet kâfirler, Müslümanlar karşısında yenilgiye uğradı ve her taraftan kaçışmaya başladılar. Müslüman ordusu da düşmandan geride kalan silahları, malları ve yiyecekleri toplamaya koyuldu. Müslümanların ganimetleri toplamakla meşgul olduklarını gören okçular, ganimet toplama tamahı ile mevzilerini terk ettiler. Komutanları -Abdullah b. Cübeyr- onları bu işten alıkoymak istediye de fayda etmedi. Onlar geri adım atmayıp şöyle dediler: *"Artık bizim yerimiz burası değil! Müşrikler yenilgiye uğradı."*

Abdullah dedi: *"Allah'a yemin olsun ki, Resulullah'ın emrinden çıkmayacağım!"* O, yanında duran on kişiden az sayıdaki okçuyla yerinde sabit kaldı.

Halid b. Velid el-Mahzûmî, dağın yarığında bulunan okçuların sayısının az olduğunu görünce bir grup süvariyle onlara hücum etti. İkrime b. Ebu Cehil de onunla birlikteydi. Onlar az sayıdaki okçu grubunu öldürdüler. Abdullah b. Cübeyr'in organlarını kestiler, bağırsaklarını karnından dışarı çıkardılar. Sonra da kendilerini fark etmeyen Müslümanların üzerine saldırdılar. Onlar kendilerine has sloganlarını haykırıyor; *"Ey Uzza! Ey Hubel! Bize yardım edin!"* diye bağırıyorlardı...⁽¹⁾

Burada şu nükte gerçekten ilginçtir: "Peygamber'in İctihadı" ve "Sahabenin İctihadı" ekolünün taraftarlarına göre müçtehidin görüşü gerçeğe isabet etti-

1- el-Fusûlu'l-mühimme, 116.

ğinde iki mükâfat, hata yaptığında ve isabet etmediğinde de bir mükâfat alır.

Bunlar bu ilkeyi kabul ettikleri hâlde Yüce Allah'ın, Bedir esirlerinden fidye aldığı için Peygamber'i kınadığına inanıyorlar! Eğer [onların vehmine göre] Resulullah bu meselede içtihat etmişse ve müçtehit mükâfatlandırılmışsa, o hâlde Peygamber'in (s.a.a) ağlaması ve azabın o Hazret'e yaklaşması ne anlama geliyor? Yine onun şu sözü ne anlama geliyor: "Azabın inmesi yaklaştı ve eğer inmiş olsaydı Ömer'den başkası kurtulamazdı!"⁽¹⁾

Böylece şunu anlıyoruz ki: Sahabe arasından bazıları -Peygamber'in sözü ve fiili karşısında- kendi görüşüne son derece ehemmiyet veriyor ve Peygamber'in hareketini "düzeltmek" için azami çaba sarf ediyordu. Onlar, Peygamber'in hatasını -Allah'a sığınırız- kendisine hatırlatmak suretiyle yaptığı işin Allah'ın dinine aykırı olduğunu belirtiyorlardı!

Bunun karşısında Peygamber'in emirlerine mutlak şekilde uymanın gerekli olduğuna ve o Hazret'in sözü, davranışı ve teyidine muhalefetin asla caiz olmadığına inanan bir grup da vardı. Zira onlar, Yüce Allah'ın şu sözüne iman etmişlerdi:

[Allah ve Resul'ünün hükmü olduğu yerde] Onlar için seçim hakkı yoktur. Allah münezzehtir ve onların ortak koştukları şeylerden yücedir.⁽²⁾

Kur'ân-ı Kerim'de bu manayı ortaya koyan birçok ayet vardır:

Müminler, ancak Allah'a ve Peygamber'e iman eden, topluca yapılan bir iş için Peygamber'le beraber olduklarında ondan izin istemeksizin bırakıp gitmeyen kimselerdir. Kuşkusuz, şu senden izin isteyenler, işte onlar, Allah'a ve Peygamber'e iman edenlerdir...⁽³⁾

Ey iman edenler! Size hayat verecek olan şeye çağırdığında Allah'a ve Peygamber'e icabet edin ve Allah'ın, kişi ile kalbi arasına girdiğini ve toplu hâlde ona doğru götürüleceğinizi bilin. İçinizden yalnız zulmedenlere erişmeyen fitneden sakının ve bilin ki, Allah'ın azabı çetindir.⁽⁴⁾

1- *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*, 170 ve 347; *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 4, 173 ve 221; *el-Meb-sût*, Serahsî, 5, 475; *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, 5, 475 ve diğer kaynaklar.

2- Kasas, 68.

3- Nûr, 62.

4- Enfâl, 24-25.

Zübeyr b. Avvâm "**fitneden sakının...**" ayetinin tefsirinde şöyle diyor:

Bizler Resulullah'ın yanındayken özel olarak bu ayete mahsus kılındığımızı sanmazdık.⁽¹⁾

Yine onun şöyle dediği nakledilmiştir:

Bu ayeti okuduğumuzda kendimizi onun ehlerinden görmezdik. Bir anda onunla kendimizin kastedilmiş olduğunu gördük.⁽²⁾

Süddî şöyle der:

Ayet -özel olarak- Bedir ehli hakkında nazil oldu ve [fitne] Cemel günü onlara erişti de birbirleriyle savaşa girdiler.⁽³⁾

Maslahattan sayılan ve Ömer b. Hattab'ın Resulullah'ın (s.a.a) huzurunda ortaya attığı konulardan biri de Peygamber'in vefat ettiği gün gerçekleşen şu olaydır:

Peygamber (s.a.a) buyurdu: "Bana bir kürek kemiği ve divit getirin; size bir yazı yazayım da benden sonra sapkınlığa düşmeyesiniz." Ömer dedi: "Bu adam sayıklıyor, Allah'ın Kitabı bize yeter!"⁽⁴⁾

Burada okuyucunun dikkatini konuyla ilgili bir noktaya çekmek istiyorum: Yazmak için kürek kemiği ve divit getirilmesi talebi Peygamber'in emridir; o, kendisinden sonra ümmetinin sapmaması için bunu istiyor. Ancak gördüğünüz gibi burada Ömer, ona muhalefet ediyor. Bu, tamamen Ebu Bekir'in vefatı anında vuku bulan olayın aksi yönde gerçekleşmiş bir durumdur. Zira Ebu Bekir vefatı anında vasiyet etmek istediğinde bazı sözler dile getirdi ve sonra bayıldı. O sırada Osman b. Affan, Ömer'in ismini Ebu Bekir'in halifesi olarak ilave etti. Ebu Bekir uyanıp kendine geldiğinde Osman'ın yazdığı şeyi imzaladı.⁽⁵⁾ Nasıl oluyor da Ömer'in isminin kaydedilmesi hezeyan sayılmıyor; ama Resulullah'ın (s.a.a), kendisinden sonra ümmetin sapmaması için bir yazı yazmak istemesi [bunların vehmine göre] hezeyan sayılıyor?

1- *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm (Tefsîr-i İbn Kesîr)*, 2, 488-489.

2- age, 2, 300.

3- age.

4- *Sahîh-i Müslim*, 3, 1259, h. 1637; *Müsnedü Ebî Avâne*, 3, 478, h. 5762.

5- bk. *Tarîhu't-Taberî*, 2, 353; *Maasirü'l-inâfe fî me'âlimi'l-hilâfe*, 1, 49; *el-Muntazam fî tarîhi'l-mülûk ve'l-ümem=Muntazamu İbni'l-Cevzî*, 4, 126.

Burada şu sorularla yüzleşmekteyiz:

– Neden Ebu Bekir'e hezeyan isnadında bulunulmadı? Hâlbuki ölüm anında onun durumu Resulullah'tan çok daha vahimdi. Ancak Peygamber'e böyle bir isnatta bulunuldu!

– Nasıl oluyor da hastalığı sırasında Ömer'in şûra üyelerini tayin etmesi konusundaki sözünü kabul ediyorlar da asla nefsanî arzusuyla konuşmayan Resulullah'ın sözünü almıyorlar?

– Nasıl oldu da insanlar Resulullah'ın huzurunda bölündüler; ama Ömer'in karşısında bölünmediler? Ömer'in makamı Peygamber'in makamından oldukça aşağıda olduğu hâlde neden orada bulunanlardan biri çıkıp da, "Ömer bu işinde ve kararında hezeyana düşmüştür!" demiyor?

– Acaba vasiyet etmek Müslüman'ın haklarından değil midir? O hâlde Ömer neden Peygamber'in vasiyetinin karşısında durdu? Acaba Peygamber'in makamı, sıradan bir Müslüman'ın makamından -hâşâ- daha mı aşağıydı?!

– Eğer Allah Resulü vasiyet etmemiş ve seçimlerini kendileri yapsın diye ümmeti öndersiz kendi başına bırakmışsa, neden Ebu Bekir kendisi için hâlife tayin etti? Bu, Resulullah'ın Sünnet'ine muhalefet değil midir?

– Acaba Peygamber'in, ümmetini kendi hâline bıraktığını kabul etmek mümkün müdür? Oysaki o Hazret insanlara, kendilerinden sonra şeriatları tahriften ve sapkınlıktan korunsun diye yerlerine vasiler bırakan önceki peygamberlerin yöntemini anlatıyordu. Önceki peygamberlerin yöntemi, vasiyette bulundukları ve vasi belirlediklerine delalet etmektedir. Peygamberimizin yöntemi de onlardan ayrı değildir. Zira Peygamberimiz, yerine birini bırakmadıkça Medine şehrinden ayrılmıyordu.⁽¹⁾ Hz. Musa da Rabbiyle buluşacağı yere gittiğinde yerine kardeşi Harun'u bırakmıştı.⁽²⁾ Bütün bunlarla birlikte Peygamber'in ümmetini öndersiz kendi başına bırakmış olması mantıklı mıdır? Özellikle de -kendisinden sonraki- hilafet konusundaki açık beyanları ve bu meselede ihtilafa düşülmemesi için konuyu yazılı hâlde getir-

1- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 2, 367, h. 3294. Hâkim şöyle der: Bu hadis sahih olduğu hâlde Buhârî ve Müslim onu getirmemişlerdir.

2- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 4, 1652, h. 4154; *Sahîh-i Müslim*, 4, 1871, h. 2404; *Sünen-i Tirmizî*, 5, 638, h. 3724.

mek istemesi dikkate alındığında böyle bir şey makul olabilir mi?⁽¹⁾

Tüm bunlardan anlaşılmaktadır ki, Şeyheyn [Ebu Bekir ve Ömer], Peygamber'in söylediklerine mutlak şekilde tâbi olmuyor, aksine onun huzurunda kendilerince maslahata göre davranıyorlardı. Onların taşıdığı Kureyşçi kabile ruhu bu konularda şiddetle kendini göstermiştir.

Burada Peygamber'in sözü karşısında en ufak şek taşımaksızın ve onu sorgulamaksızın boyun eğip itaatte bulunanların yöntemine "mutlak itaat" ismini veriyoruz.

Kendi görüşlerine ehemmiyet veren ve kendilerinde hükümlere müdahale hakkı gören kimselerin yöntem ve gidişatına ise "içtihat ve rey" adını veriyoruz.⁽²⁾

Her iki yöntem, Resulullah'ın zamanında ve ondan sonraki dönemde hep var olmuştur. Mesela ömür boyu oruç tutmak meselesini ele alacak olursak, burada sahabeden bazılarının Resulullah'ın (s.a.a) bu husustaki nehyini ve şu sözünü dikkate almadıklarını görürüz:

Her kim ayın başını, ortasını ve sonunu oruç tutarsa ömür boyu oruç tutmuş gibi olur.⁽³⁾

Elbette sahabeden bazıları -her aydan- bu üç günü Peygamber'in emrine itaat olarak oruç tutmak suretiyle ömür boyu oruç tutmanın faziletine nail olmaya çalışıyordu. Fakat bazıları -Resulullah'ın yılın tüm günlerinde oruçlu olmaktan menettiğini duydukları hâlde- her gün oruç tutmaktaydı!

Peygamber, Tebuk Savaşı'nda develeri kesip etinden yemelerine izin verdiği hâlde, sahabeden bazıları develerin kesilmesine karşı çıkmıştır!⁽⁴⁾

1- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 54, h. 114 / 3, 1111, 2888 ve 1155, h. 2997 / 4, 1612, h. 4167 / 5, 2146, h. 4168 / 6, 2680, h. 6932; *Sahîh-i Müslim*, 3, 1257, h. 1637 ve 3, 1259, h. 1637; *Sahîh-i Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, 11, 89; *ed-Dibâc alâ Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 4, 330.

2- Daha fazla bilgi için *Tarîhu'l-Hadîsi'n-Nebevî* kitabımızın "el-Muessirat fi Ahdi Ebî Bekr" bölümüne bakınız.

3- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 2, 697, Babu Hakkî'l-Cism fi's-Savm, h. 1874; *Sahîh-i Müslim*, 2, 812, Babu'n-Nehy an Savmi'd-Dehr, h. 1159; *Sahîhu İbn Hibbân bi-tertibî İbn Balabân*, 2, 65, Babu Zikri'l-Emr li'l-Mer'i bi-İtyani't-Taata ala Rifk, h. 352.

4- *Sahîh-i Müslim*, 1, 56, Babu'd-Delil ala men Mate ala't-Tevhid Dehale'l-Cennete Kat'en, h. 27; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3, 11, h. 11095; *Müsnedü Ebî Avâne*, 1, 7; *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, 2, 412, h. 1199.

Uhud Savaşı'nda müşriklerden beş kişi Peygamber'e saldırdı; biri alnını yaraladı, diğeri dişini kırdı, üçüncüsü yanağına darbe vurdu. Peygamber istiyordu ki, müşrikler onun hayatta olduğunu bilmesinler ve tekrar Müslümanlara saldırmassınlar. Peygamber'in hayatta olduğunu gören Kâ'b b. Malik yüksek sesle bağırdı: "Ey Müslümanlar! Müjde olsun! İşte Allah'ın Resulü! O öldürülmemiş!" Peygamber, düşmanın durumu anlayıp kendisine saldırmaması için ona susmasını işaret etti. O da sustu.

Ebu Süfyan, Müslümanlara baskın gelince sordu: "Acaba Muhammed aranızda mıdır?"

Resulullah (s.a.a) iki defa buyurdu: "*Ona cevap vermeyin.*" [Peygamber, kendisinin hayatta olmasını bilmesi hâlinde Ebu Süfyan'ın, yanındaki Allah ve Resulünün düşmanları ile ona karşı şiddeti artırmalarından endişe ediyordu].

Ebu Süfyan daha sonra şöyle seslendi: "Ey Ömer! Seni Allah'a ant veriyorum, Muhammed'i öldürdük mü?"

Ömer dedi: "Allah'a yemin olsun ki, hayır, o şu anda senin sözünü işitmektedir."

Ebu Süfyan dedi: "Sen, İbn Kasî'e'den daha doğru sözlü ve daha iyisin."⁽¹⁾

Peygamber "Ebu Süfyan'a cevap vermeyin." diye tembihte bulunduğu ve bu işten menettiği hâlde Ömer, Ebu Süfyan'a cevap vermiştir. [Kesinlikle şöyle diyorlardır:] Ömer'in yaptığı sadece Resulullah'ın sözünü yanlış tahlil etmesiydi ki, tahlilinde hata yaptı!

Resulullah (s.a.a) sadakaları taksim ettiğinde Ömer gelip şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resulü! Bunlardan -Ashab-ı Suffe'den- başkaları daha çok hak ediyor!" Resulullah (s.a.a) buyurdu: "*Siz beni kaba sözle kendisinden bir şey istediğiniz veya kendisine cimrilik isnat ettiğiniz biri olmam arasında tercih yapmaya zorluyorsunuz, oysaki ben cimri değilim.*"⁽²⁾

1- Sîretü İbn İshâk, 3, 513; Tarîhu't-Taberî, 2, 71; es-Sikât, 1, 232; el-İktifâ' fî (bimâ tedam-menêhû min) megâzî Resûlillâh ve's-selaseti'l-hulefâ', 2, 80.

2- Sahîh-i Müslim, 2, 730, Babu İ'tai men Seele bi-Fuhşin ve Gılza, h. 1056; Müsne-dü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 1, 20, h. 127 ve 1, 35, h. 234; Mu'cemü's-sahâbe, 1, 286.

Buharî'de şöyle geçmektedir: Abdullah dedi:

Peygamber bazı zamanlar yaptığı gibi malları bölüştürdüğünde ensardan bir kişi şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki, bu bölüştürmede Allah'ın rızası kastedilmemiştir!" Dedim: "Bu sözü Peygamber'e ileteceğim." Geldim ve Peygamber'i ashâbı ile birlikte buldum. O haberi Hazret'in kulağına fısıldadım. Bu söz ona o kadar ağır gelmişti ki, yüzünün şekli değişti ve öyle öfkelen-di ki, ben bu haberi ona iletmemiş olmayı arzu ettim. Sonra şöyle buyurdu: "*Musa bundan daha çok eziyet gördü; ama sabretti.*"⁽¹⁾

Talha ile başka bir sahabînin -ki Süddî'nin rivayeti ve tahkikine göre Osman'dır- şöyle dedikleri nakledilmiştir: "Biz öldüğümüzde Muhammed bizim kadınlarımızla evleniyor da o öldüğünde biz onun kadınlarıyla evlenemeyecek miyiz? Eğer ölürse kadınlarını kura ile isteyeceğiz!"⁽²⁾ Başka bir rivayette Talha'nın şöyle dediği nakledilmektedir: "Eğer Muhammed'den sonra yaşarsam Ayşe ile evleneceğim."⁽³⁾

Talha Ayşe'yi istiyordu ve Osman, Ümmü Seleme'yi istiyordu. Onlar bu davranışlarıyla Peygamber'i incitmek istiyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah şu ayeti indirdi:

... Peygamber'i incitmeye ve ondan sonra da ilelebet eşleriyle evlenmeğe hakkınız yoktur. Bu, Allah katında büyük bir günahdır.⁽⁴⁾

Bir şeyi açığa vursanız da onu gizleseniz de kuşkusuz, Allah her şeyi bilir.⁽⁵⁾

1- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 5, 2263, Kitâbü'l-Adab, Babu's-Sabr ala'l-Eza, h. 5749; *el-Edebü'l-müfred*, 1, 141, Babu's-Sabri ale'l-Eza, h. 389; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 411, h. 3902 ve 441, h. 4204.

2- *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân=Tefsîr-i Kurtubî*, 14, 229; *Tefsîr-i Âlûsî=Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 22, 74.

3- *Tefsîrü'r-Râzî=et-Tefsîrü'l-kebîr*, 25, 225; *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân=Tefsîr-i Kurtubî*, 14, 229; *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm (Tefsîr-i İbn Kesîr)*, 3, 506; *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 6, 639; *Me'âlimü't-tenzîl*, 3, 541; *Meânî'l-Kur'ânî'l-Kerîm=Tefsîru'n-Nühâs*, 5, 373; *Tefsîr-i Âlûsî=Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 22, 73; *Gâyetü's-sûl fi sîreti'r-Resûl*, 223; *es-Sîretü'l-Halebiyye*, 1, 448; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8, 201; *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, 6, 416; *Kitâbü Gavâmizi'l-esmâ'i'l-mübheme el-vâkıa fi müttûni'l-ahâdîsi'l-müsnede*, 2, 712, Süddî, Osman'ın bu sözü söylediğini nakletmiştir. bk. *Delâilu's-Sıdk*, 3, 337-339, eski baskı.

4- Ahzâb, 53.

5- Ahzâb, 54.

Kuşkusuz, Allah ve Peygamber'ini incitenlere, dünya ve ahirette Allah lanet etmiş ve onlara aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.⁽¹⁾

Peygamber, müminlere kendilerinden daha önceliklidir. Eşleri, onların analarıdır...⁽²⁾

Buharî "Kitabü'l-adâb"da şu rivayeti getirmiştir:

Peygamber, bir konuda ruhsat verdi. Ancak insanlar o işten kaçındılar. Haber Peygamber'e ulaştığında öfkeleni ve şöyle buyurdu: *"Bazı topluluklar benim yaptığım işten kaçınarak ne yapmaya çalışıyorlar? Allah'a yemin olsun ki, ben onların hepsinden daha iyi bilen ve hepsinden daha çok Allah'tan korkanım!"*

Böylece Kur'ân-ı Kerim'in, sadakaların taksimi konusunda Peygamber'i eleştiren ve sözleriyle onu iğneleyen sahabîlerden,⁽³⁾ bir ticaret veya eğlence gördüklerinde Hazret'i namazda tek başına bırakarak oraya doğru koşan sahabîlerden söz ettiğin görüyoruz.⁽⁴⁾ Bazıları Peygamber'i incitiyordu.⁽⁵⁾ Bazıları cihattan imtina ediyordu.⁽⁶⁾ Bir kısmı sesini Peygamber'in sesinden daha fazla yükseltiyor, onun buyruğunu dinlemiyordu.⁽⁷⁾ İçlerinden Peygamber'in namusuna iftira edenler,⁽⁸⁾ hatta -Akabe gecesinde- Resulullah'a suikast için plan kuranlar bile vardı.⁽⁹⁾

Onların arasında kapsamlı şekilde Peygamber'e (s.a.a) itaat eden müminler de vardı. Onlar tam manada Peygamber'in emrine uymakta ve menettiği şeylerden sakınmakta olup, asla onun hükmüne aykırı bir adım atmıyorlardı.

1- Ahzâb,57.

2- age,6.

3- Tevbe, 58.

4- Cuma, 11.

5- Ahzâb, 53-57.

6- Tevbe, 38-86.

7- Hucurât, 1-6. bk. *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 4, 1587, h. 4109 ve 6, 2662, h. 6872.

8- Nûr 11.

9- Tevbe 74. bk. *Sahîh-i Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, 17, 12; *el-Mu'cemü'l-evsat*, 4, 146, h. 3831, 8, 102, h. 8100; *el-Ahâdisü'l-muhtâre*, 8, 221, h. 260, "Hadisin senedi sahihtir." dedi. *Mecmau'z-zevâid*, 1, 109; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5, 20, *Sahîh-i Müslim*, 4, 124, h. 2778 ve h. 2779; *es-Sünenü'l-kübrâ* 8, 198; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 319.

[Meleklerin guslettiği] Hanzala, savaş meydanından geri kalmadı ve ancak Peygamber'den aldığı izinle gerdek gecesini eşinin yanında geçirdi.⁽¹⁾ Hâl böyle iken, aynı savaşta sahabeden birçoğunun izin almaksızın savaş meydanından geri kaldıklarını görüyoruz...

Burada Hanzala'nın bu tutumu, onun "mutlak itaat" tarafında, diğerlerinin tutumu ise onların "içtihat ve rey" tarafında olduklarını göstermiyor mu?

Esasında Peygamber'in bazı işlerine dikkat edildiğinde o Hazret'in bunlar sayesinde ashabından parmakla işaret edilen bazı kişileri sınadığı gözden kaçmamaktadır. Kendini ibadete vermiş Zü's-sedye⁽²⁾ lakaplı kişi hakkındaki kıssa, vefat anında bir şey yazmak istemesi, yaşı henüz 18'i bile geçmemiş Üsame b. Zeyd gibi bir genci Ebu Bekir, Ömer ve Ebu Ubeyde gibi şahsiyetlerin başına ataması gerçekten üzerinde durulup düşünülmeye değer konulardır.

Biz diğerlerinin davranışlarına "içtihat ve maslahatçılık" ismini verdik. Çünkü onlar muhalefetlerini bu tür kelimelerle gerekçelendirmeye çalışmaktadırlar. "Neden falan sahabî cihattan geri kaldı?" diye sorduğunuzda şu cevabı verirler: "Maslahatı bunda gördü ve bu yüzden geri durdu veya tevilde bulundu; ama hata etti veyahut içtihat etti ve her müçtehidin görüşü; eğer gerçeikle mutabık olursa iki sevap alır, eğer hatalı çıkarsa bir sevap alır..."

Aslında daha önce ifade edilen konuların çoğu, ashabı arasından Resulullah'a (s.a.a) mutlak şekilde itaat eden gerçek müminlerle diğerlerinin birbirinden ayırt edilmesi için gerçekleşmiş birer ilahî imtihandan ibarettir. Çünkü şeriatın temelini oluşturan şey Peygamber'in emir ve nehiyelerine uymaktır. Bu alanda müminlerin seçim hakkı yoktur. Resulullah'ın buyruğuna itaat etmenin lüzumu sadece tebliğ ve şer'î hükümlerle ilgili alana özgü bir durum değildir. Aksine, bu konudaki ayet veya ayetlerin hükmü mutlak ve geneldir; onlarda tebliğ ve şer'î hükümlerin beyanı kaydı bulunmamaktadır. Peygamber neye hükmederse mümin ona boyun eğmeli ve onun emrettiği şeyden çıkmamalıdır.

1- *Sahihu İbn Hibbân bi-tertîbi İbn Balabân*, 4, 15, h. 7025; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 225, h. 4917; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4, 15, h. 6605; *Tuhfetü'l-muhtâc ilâ edilleti (ahâdîsi)'l-Minhâc*, 1, 602; *et-Tuhfetü'l-latîfe fî tarihi'l-Medîneti's-şerîfe*, 1, 310, Tercüme, sayı, 1080 Hanzala b. Ebî Ömer; *es-Sîretü'l-Halebiyye*, 2, 525; *Tarihu't-Taberî*, 2, 69.

2- Zü's-sedye, pazularındaki sarkık kasları kadınların göğsüne benzeyen kişinin lakabıdır. (Mütercim).

Allah ve Peygamberi bir şeye hüküm verdiği zaman, hiçbir mümin erkek ve mümin kadına kendi işlerinde (isteklerine göre) seçme hakkı yoktur.⁽¹⁾

Binaenaleyh, Peygamber'in kalem ve kâğıt istediği ve Ömer'in engel olup o Hazret'i sayıklamakla itham ettiği perşembe gününün acı olayı, yazılacak şeyin muhtevasında ümmetin hidayetinin bulunmasının yanı sıra bir yönüyle de bu tür sahabîlerin Resulullah'a nasıl davrandıklarını diğerlerine göstermek içindi. Aynı şekilde 18 yaşındaki Üsâme'yi Ebu Bekir ve Ömer gibi ileri yaştaki kişilere komutan olarak ataması, Peygamber'in emrine kimin uyup kimin uymadığının tanınıp bilinmesi amacıyladır.

Peygamber'den (s.a.a), bu konuda şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Ey cemaat! Üsâme'yi komutan kılmam hakkında bazılarınızdan bana ulaşan sözler de ne oluyor? Eğer Üsâme'yi komutan atamama itiraz ediyorsanız [bu şaşılacak bir durum değil, çünkü] daha önce de onun babasını komutan olarak atamamı eleştirmiştiniz.⁽²⁾

Böylece Peygamber (s.a.a) zamanında iki eğilimin bulunduğu ortaya çıkmaktadır:

Birincisi: Resulullah'ın açık nassı karşısında görüş ortaya koymayı meşru gören maslahatçı yaklaşımdır. Bu eğilimdekiler Peygamber'in sözüne teslim olmaz, hatta fiiline dahi itiraz ederler. Açık nas bulunduğu hâlde kendi maslahat anlayışını öne çıkarırlar. Nitekim zikrettiğimiz birçok olayda bu eğilimi gördük.

İkincisi: Peygamber'in sözüne mutlak şekilde teslim olan, en kritik gecede dahi Peygamber'in yatağına yatmak suretiyle canları pahasına o Hazret'i tehlikeden korumaya razı olan müminlerin yaklaşımıdır. Tüm anlattıklarımızın ışığında Ebu Bekir ve Ömer'in [açık nas karşısında] içtihat ve rey görüşü tarafında olduğu ortaya çıkmaktadır.

1- Ahzâb, 36.

2- *Sahîh-i Buhârî*=*el-Câmiu's-sahîh*, 4, 1551, h. 4004; *Sahîh-i Müslim*, 4, 1884, h. 2426; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2, 20, h. 4701.

Tahlil ve Sonuç

Ömer [kendisinin mutlak teslimiyete sahip olmayışından mütevellit olan] hadis kaydından menetme sebebini iki şeyle sınırlamıştır:

- 1- Yahudiler ve Hristiyanlardan etkilenme.
- 2- Peygamber'in sözlerinin alınıp, Kur'ân'ın terk edilmesi korkusu.

Ancak İbn Hazm, Ömer'in nehyinin Nebevî Sünnet'e ilişkin olmasını uzak bir ihtimal saymış ve onun yasağının önceki ümmetlerden nakledilen haberlere hamledilmesi gerektiğini savunmuştur. O şöyle diyor:

Ömer'in Resulullah'ın hadis ve Sünnet'ini yasaklaması -eğer doğruysa- Karaza'dan⁽¹⁾ nakledilen hadiste beyan edilen manada bir yasaktır. Ömer önceki ümmetlerin haberlerini ve ona benzer şeyleri anlatmayı yasaklamıştır. Ömer'in nehyi, Resulullah'ın Sünnet'ini içermez. İnsanın sıradan bir Müslüman hakkında dahi böyle bir zanda bulunması doğru değildir, nerede kaldı ki, Ömer hakkında böyle düşünsün! Zira Ömer -bizzat kendisi- Peygamber'den (s.a.a) birçok hadis rivayet etmiştir. Eğer o Hazret'ten hadis nakletmek mekruh ise Ömer'in bu konudaki payı herkesten daha çoktur. Bir Müslüman için, Ömer hakkında, onun, kendi yaptığı işten başkalarını menettiğini düşünmesi reva değildir.⁽²⁾

Dr. Muhammed Accâc el-Hatîb'in de aralarında bulunduğu başka bir grup -İbn Hazm'a uyarak- Ömer b. Hattab'ın sahabenin hadis nakletmesini yasakladığı veya İbn Mes'ud'u hapse attığı ya da bunlar gibi diğer konuları uzak bir ihtimal saymışlardır. Zira aklın, böyle bir şeyin Ömer b. Hattab gibi bir halifeden sadır olmasını kabul etmediğini dile getirmişlerdir.⁽³⁾

Ancak İslam'ın ilk yıllarındaki olayların gidişatından haberdar olanlar, İbn Hazm ve ona tâbi olan diğer şahsiyetlerin sözünün zaafını bilmekte ve bu sözün gerçekçi olmadığını görmektedirler. Zira Ömer'in yasağı hakkında gelen rivayetler inkâr edilemez veya savunulamaz. Bu rivayetler mutlakdır; sahabîlerden bazılarına has olmadığı gibi, özel bir hadis türüyle ilgili de değildir.

1- O hadisin mazmunu şudur: "Ömer, Karaza b. Kâ'b'ı sahabeden bir grupla birlikte -kendi temsilcileri olarak- Kûfe'ye gönderdi. Onlara az hadis nakletmelerini emretti ve dedi: Resulullah'tan (s.a.a) az hadis nakledin, ben bu işte sizinle beraberim."

2- *el-İhkâm fî usûl'l-ahkâm*, 2, 266; Dr. İmtiyaz Ahmed, *Delâilu't-tevsiki'l-mubekker* kitabında (s. 230) hapis haberlerinin sahih olduğuna inanmıştır.

3- *es-Sünne kable't-tedvîn*, 106-107.

Aksine Ömer'in, muhaddisleri ve hadis kâtiplerini baskı altına aldığı sabit olan bir gerçektir. Bu gerçeği husumetlilerden başkası inkâr etmiyor. Zaten bu yüzden İbn Hazm ve takipçileri, halifenin bu tutumu için gerekçe oluşturmaya çalışmakta, birtakım meşrulaştırmalara başvurmaktadırlar. Burada yapabildikleri tek şey, bu işi uzak bir olasılık sayıp garipsemek olmuştur. Bir gerçeği sırf garipsemenin ve uzak olasılık saymanın ise hiçbir ilmî değeri yoktur.

Ömer'in Karaza ve dostlarına, Peygamber'den az hadis nakletmeleri yönündeki emri ise iki hâlden hariç değildir:

Birincisi: Ömer onların hepsini Peygamber'e yalan isnadında bulunmakla itham etmiştir.

İkincisi: Halife onlardan, Allah'ın, Peygamber'in diline akıttığı gerçekleri gizlemelerini istemiştir.

Bu iki durum veya bunlardan biri İbn Hazm ve takipçilerinin kabullenebilecekleri bir şey değildir. Gerçi biz bunlardan birincisine -bir şey de ekleyerek- temayül etmekteyiz. Şu karineyi ekliyoruz: Ömer valilerini itham ediyor ve onların mallarını bölüştürüyordu. Ömer'in sîresine baktığımızda sahabeyi baskı altına aldığını ve onlara kırbaç vurduğunu görüyoruz. Ömer'in sahabeye karşı tutumu, onlara güvenmediği gerçeğini ortaya koymaktadır. Sürekli onlara iğneleyici sözler söylüyor ve kusurlarını Müslümanların karşısında aleni olarak dile getiriyordu.

Her hâlükârda İbn Hazm ve takipçileri bu iki durumu beğenmedikleri için Ömer'in yasağını geçmiş ümmetlerin haberlerini nakletme konusuna yor-maktadırlar ki, bu yorum hiçbir şekilde izah edilemez. Çünkü hadis yasağı ile ilgili rivayetlerin hiçbirisi mutlak olduğu için buna delalet etmemektedir. Ayrıca Ömer'in sîresi ve hadis yasağı konusundaki tutumu bu yorumla sınırlanmayacak derecede kayıtsız ve şartsızdır. Öte yandan Ömer'in bu alandaki şiddetli tutumu öyle bir hadde ulaşmıştı ki, Sünnet'in nakli ile geçmiş ümmetlerin haberlerini nakletmek arasında herhangi bir fark gözetmiyordu; hatta Ammar'ın, Peygamber'in hayatı döneminde Ömer'in de şahidi olduğu kesin bir konuyu (teyemmüm meselesini) bile nakletmesini yasaklamıştır.

Karaza'nın rivayetinin ise geçmiş ümmetlerin zayıf haberleri ile hiçbir alakası yoktur. Ancak başka bir inayetle böyle bir şey mümkün olabilir. Biz bunun

halifenin hadis yasağındaki amaçlarına etki eden faktörlerden biri olduğunu düşünüyoruz. Bu iş biraz da Ömer'in geçmişteki psikolojik zihniyeti ve içindeki ukdelere dönmektedir. Çünkü İslam'ın başlangıcı ile birlikte Peygamber Müslümanları, Yahudilerin haberlerinin peşine düşmekten menetmişti. Ömer o sırada ehlikitabın kitaplarından bir şey yazınca Peygamberin ezici yasağı ile karşılaşmıştı. Dolayısıyla Ömer'in bugünkü yasağı, aslında onun Peygamber dönemindeki menfi tutumunun yansıması olabilir ve neticede hadis kaydından -ister Sünnet olsun ister başka bir şey, ister geçmiş ümmetlerin sahih haberleri olsun ister zayıf haberleri- nefret etmesinin sebebi olabilir.

Halid b. Ufute, Ömer'in şöyle dediğini nakletmiştir: Ben gidip ehlikitaptan bir yazı aldım ve onu bir derinin üzerine yazdım.

Resulullah buyurdu: "Elindeki nedir ey Ömer?"

Dedim: "Ey Allah'ın Resulü, bir kitaptan yazdım ki, ilmimize ilim eklemiş olalım."

Peygamber öyle bir kızdı ki, yanakları kızardı! Sonra umumi bir çağrı ile halkı mescide çağırttı. Ensar dedi ki: "Peygamberiniz kızdırılmış! Silah alın, silah alın." Hemen çıkageldiler ve Resulullah'ın minberinin etrafında halka oluşturdular.

Peygamber şöyle buyurdu: "Ey cemaat! Bana sözlerin kapsayıcıları ve en sonuncuları verilmiş, benim için özetlenmiştir. Size apaçık ve tertemiz sözler getirdim. Şüphe etmeyin ve şaşkınlık sizi aldatmasın."

Ömer diyor: Orada ayağa kalktım ve dedim ki: "Rab olarak Allah'a, din olarak İslam'a ve peygamber olarak sana razı oldum." Sonra Resulullah minberden aşağı indi.⁽¹⁾

Abdullah b. Sabit'ten nakledilmiş bir başka haberde de şöyle geçmektedir:

Ömer b. Hattab gelip şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resulü! Bir Yahudi kardeşimin yanından geçtim; bana Tevrat'tan kıymetli sözler yazdı. Onları sana sunmamı istemez misin?"

1- *Takyîdü'l-ilm*, 52.

Peygamber'in yüzünün rengi değişti!

Bunun üzerine Abdullah [b. Sabit] şöyle dedi: "Allah senin aklını bozsun! Resulullah'ın yüzünü görmüyor musun?"

Ömer dedi: "Rab olarak Allah'a, din olarak İslam'a ve peygamber olarak Muhammed'e razı oldum."⁽¹⁾

Bunlardan Ömer'in Yahudilerle gitgeli olduğu, onların kitaplarından bir şeyler yazdığı, okuduğu ve onların haberlerini sevdiği anlaşılmaktadır. Onları reddetmek veya yalan olduklarını ortaya koymak için okumuyordu. Aksine o haberler hoşuna gidiyordu ve [kendi tabiriyle] ilmine ilim katmak istiyordu! İşte bu yüzden Resulullah (s.a.a) şiddetli şekilde öfkelen-di. Çünkü o Hazret, Müslümanları Yahudilerden sakındırıyordu. Kur'ân'ın birçok ayetinde onların hile ve düzenlerinden söz edilmiş ve şöyle buyrulmuştur:

Ey iman edenler! Yahudi ve Hristiyanları kendinize veli (koruyucu ve dost) edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridirler. Sizden kim onları kendine veli edinirse, şüphesiz o da onlardandır. Şüphesiz, Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.⁽²⁾

Kuşkusuz, insanlar içerisinde iman edenlerin en çetin düşmanı olarak Yahudileri bulursun...⁽³⁾

Bu olay Ömer'in ruhunda şiddetli bir şok etkisi yarattı ve onda bir tür olumsuz tepki oluştu. Öyle ki, hadis nakledenler ve hadis kaydedenlere karşı şiddetli tutumlar sergilemeye başladı; onlara karşı tepkisini hapse atmak, fizikî şiddet ve baskı uygulamak şeklinde gösterdi. Dolayısıyla kendi yaşağına gerekçe olarak da şöyle diyordu: "Bu hadisler, ehlikitabın kuruntularına benzeyen birtakım kuruntulardır..."

Biraz evvel zikri geçen Halid b. Ufute'nin rivayetinin başında yer alan şey de bunu vurgulamaktadır. O şöyle diyor:

1- *Musannefu Abdürrezzak*, 6, 113, h. 10164 ve 10, 313, h. 19213; *Mecmau'z-zevâid*, 1, 174.

Bu rivayette şöyle gelmiş: "... Ey Allah'ın Resulü! Tevrat'tan bu kıymetli sözleri Benî Zureyk kabilesinden olan bir kardeşimden aldım." Bunun üzerine Resulullah'ın yüzünün rengi değişti.

2- *Mâide*, 51.

3- *age*, 82.

Ben Ömer'in yanında idim. Abdülkays kabilesinden bir adam geldi. O, Sus'ta ikamet ediyordu. Ömer ona dedi ki: "Sen falan kulun oğlu filan mısın?"

Dedi: "Evet."

Ömer sordu: "Sus'ta mı oturuyorsun?"

Dedi: "Evet."

Bunun üzerine Ömer elindeki çubukla ona vurdu.

Adam: "Ne yaptım ki, ey müminlerin emîri?!" diye sordu.

Ömer ona dedi: "Otur!"

Adam oturunca ona şu ayetleri okudu:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Elif. Lâm. Ra. İşte budur açıklayan kitabın ayetleri. Biz, anlayasınız diye onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. Biz, bu Kur'ân'ı sana vahyederek en güzel anlatımla sana kıssaları anlatırız. Kuşkusuz, bundan önce sen (bunlardan) habersizlerdendin.⁽¹⁾

Bu ayetleri üç defa ona okudu ve üç defa ona vurdu.

Adam ona, "Ne yaptım ki, ey müminlerin emîri?!" diye soruyordu.

Ömer dedi: "Sen Dânyâl'ın kitabından bir nüsha alan kişi misin?"

Adam dedi: "Bana emrini söyle, ona uyayım."

Ömer dedi: "Git onu sıcak su ve beyaz yünle temizle; onu okuma ve insanlardan hiç kimseye de okutma. Eğer onu okuduğunu veya birine okuttuğunu duyacak olursam seni şiddetli şekilde cezalandırırım."

Sonra ona dedi: "Otur." Adam karşısına oturunca Ömer, Resulullah ile arasında geçen kıssayı anlattı ve şöyle dedi: "Ben Resulullah'ın zamanında ehlik kitabın kitabından bir nüsha yazdım..."⁽²⁾

Eğer geçmiş ümmetlerin kitaplarından nüsha almak, belli bir metnin yanlışlığını açıklamak veya ona cevap vermek için değil idiyse böyle bir yasak

1- Yûsuf, 1-3.

2- *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm (Tefsîr-i İbn Kesîr)*, 2, 468; *el-Ahâdîsü'l-muhtâre*, 1, 216, h. 115.

-ki rivayette gelmiştir- iyi ve yerinde bir iş olmuştur. Eğer sadece bununla yetinilmiş olsaydı doğru bir yöntem olurdu. Fakat ne yazık ki, hadis kaydı meselesinde içtihat ve reyin o kadar çok müdahalesi olmuştur ki, konunun seyir ve içeriğini içinden çıkılmaz bir hâle sokmuştur.

Bu olumsuz eğilim Üsâme b. Zeyd konusunda da ortaya çıkmıştır. O, bir Müslümanı -kılıç korkusuyla İslam'ı kabullendiği zannına dayanarak- öldürdü. Geri döndüğünde şu ayet nazil oldu:

Size selam verene, kalıcı olmayan dünya malını elde etmek için, "Sen mümin değilsin." demeyin...⁽¹⁾

O günden sonra Üsâme sürekli korku ve tedirginlik içindeydi. Hatta Nakisîn, Kasitîn ve Marikîn güruhlarına karşı yapılan savaşlarda İmam Ali'nin (a.s.) yanında yer almaktan şu gerekçeyle imtina etti: "Ben Müslüman öldüren biri olmak istemiyorum."

Üsâme bu tutumunda kendi içtihat ve reyine göre hareket etti. O, bu içtihadının Allah'ın Kitabı'na ve Peygamber'in Sünnet'ine aykırı olmasına da aldırış etmedi. Oysaki ayetler, Nebvî Sünnet, hadisler ve sahabenin icması zina işlemiş olan veya dinin zarurî konularından birini inkâr eden veyahut azgınlık ve bozgunluk çıkaran bir Müslüman'ın ve ... öldürülmesine delalet etmektedir.

Şimdi bunu, sahabeyi hıyanet ve yalancılıkla itham eden, muhaddislerden bazısını hapse atan, bazılarını kırbaç vuran, tehdit eden ve ... Ömer'in tutumu ile yan yana koyduğumuzda... ve "Neden Ömer kendisi için hadis nakletmeyi mubah görürken, başkalarını bundan menediyordu?" diye sordüğümüzde ortaya şu sonucun çıktığını görürüz: Ömer kendisini bu işe layık görmekteydi; kendisinin mutlak hakka sahip olduğu görüşündeydi. Zira o, Müslümanların halifesi idi; bu yüzden yaptığı her iş ve sergilediği her davranış doğrudur. Fakat başkaları hadis nakletmemeliydi; çünkü onlara güvenilmez veya onların hata ve yanlışlığına düşmeleri söz konusuydu.

Ömer b. Hattab'ın davranış tarzı, İbn Hazm'ın gerekçesini yalanlamaktadır. Çünkü Ömer, İslam'a girmiş olan ehlikitap ve Yahudilerin hikâyelerine son derece tutkundu. Özellikle Kâ'b el-Ahbâr'ın onun yanında saygınlığı vardı.

1- Nisâ, 94.

Kâ'b, içinde Tevrat'tan bazı ayetlerin bulunduğu kenarları yırtılmış bir kitapla Ömer'in yanına geldi; bunları okumak için Ömer'den izin istedi.⁽¹⁾ Ömer ona izin verdi. Böylece Kâ'b gece ile gündüzün belirli vakitlerinde onları ona okuyordu.⁽²⁾ Sonuçta Ömer onların yakılıp yok edilmesi emrini vermedi ve Kâ'b'ı bu işten menetmedi.

Ömer, Beytül-Mukaddes'i fethettiğinde Kâ'b ona şöyle dedi: "Senin bugün yaptığın iş, beş yüz yıl önce bir peygamberin şu şekilde buyurarak haber verdiği bir iştir: Ey Urşelim! Müjde sana ki, Faruk seni pisliklerinden temizleyecek."⁽³⁾

Başka bir rivayete göre ona şöyle dedi: "Tevrat'ta şöyle yazılıdır: İsrailoğulları'nın bu yurdu salihlerden olan bir kişinin eliyle fethedilecektir." Ömer bu sözü duyunca Allah'a hamdetti.⁽⁴⁾

Bir gün Kâ'b, Ömer'e şöyle dedi: "Tevrat'ta şunu okuyoruz: Göğün hükümdarı[nın hesabın]dan dolayı yerin hükümdarına vay olsun!" Ömer dedi: "Ancak nefsin hesabına çeken müstesnadır." Bunun üzerine Kâ'b şöyle dedi: "Canımı elinde bulundurana yemin olsun ki, Tevrat'ta da bu şekilde yazılmıştır." Ömer bunu duyunca tekbir getirdi ve secdeye kapandı.⁽⁵⁾

Bir dağın yarığında su aramak için giden ve dört gün kaybolduktan sonra dönüp gelen bir kişi [bu sürede] cennete girdiğini iddia etti. Bunun üzerine Ömer, Kâ'b el-Ahbâr'ı çağırıp ona sordu: "Acaba sizin kitaplarınızda bizim ümmetten bir kişinin cennete girdikten sonra oradan çıkmış olduğuna dair bir haber var mıdır?" Kâ'b dedi: "Evet; eğer o kişi bu toplulukta ise onu sana haber veririm." Ömer dedi: "O, bu cemaatin arasındadır." Kâ'b azıcık bekledi ve sonra şöyle dedi: "İşte bu, o kişidir."⁽⁶⁾

Yine şöyle geçmektedir: Bir ulak gönderip Kâ'b'ı çağırttı ve geldiğinde ona şöyle dedi: "Ey Kâ'b! Benim vasfımı nasıl buluyorsun?"

1- Bu ifadeden Kâ'b'ın İslam'a girdikten sonra ve Ömer'in halifelik döneminde onun yanına geldiği anlaşılmaktadır.

2- bk. İbn Selam, *Garîbü'l-hadîs*, 4, 262; el-Herevî, *Garîbü'l-hadîs*, 3, 95; *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, 2, 468.

3- bk. *Tarîhu't-Taberî*, 4, 160.

4- bk. *Tarîhu medîneti Dimaşk*, 50, 162.

5- *Kenzü'l-ummâl*, 12, 575, h. 35797.

6- bk. *Mu'cemü'l-Büldân*, 4, 386.

Kâ'b dedi: "Senin vasfını demire yakın olarak görüyorum."

Ömer sordu: "Sonra ne olacak?"

Dedi: "Senden sonra bir halife gelecek ve zalim bir guruh onu öldürecek."

Ömer sordu: "Sonra ne olacak?"

Kâ'b şu cevabı verdi: "Sonra bela ve sıkıntı olacak."⁽¹⁾

Ömer hilafet meselesi gibi en kritik konularda bile Kâ'b'a danışıyordu. Ona Ali'nin hilafeti hakkında sordu ve şöyle dedi: "Ali hakkında ne diyorsun? Görüşünü bana söyle."

Kâ'b dedi: "O, reye dayalı içtihadı maslahat görmez ve onunla amel etmez. Dini sağlam bir kişidir. Namussuzluğa göz yummaz ve hiçbir hataya müsamaha göstermez."⁽²⁾

Kâ'b -Tevrat'ın öğretilerine dayalı olarak- ölümünden haber vermek üzere Ömer'in yanına geldi ve şöyle dedi: "Ey müminlerin emîri! Vasiyet et; zira üç gün içinde öleceksin."

Ömer sordu: "Nereden biliyorsun?"

Kâ'b şu cevabı verdi: "Bunu, Allah'ın Kitabı Tevrat'ta gördüm."⁽³⁾

Ayrıca Buharî'nin getirmiş olduğu bir rivayet İbn Hazm ve takipçileri tarafından sunulan gerekçeye iptal mührü vurmuştur. Zira İsrailoğulları'ndan nakilde bulunmanın caiz olduğunu rivayet etmektedir. Ebu Hureyre'den şöyle dediği nakledilmiştir:

Ehlikitap, Tevrat'ı İbranice okuyor ve Müslümanlar için Arapça tefsir ediyorlardı. Peygamber buyurdu:

Ehlikitabı ne tasdik edin ne de tekzip edip yalanlayın. Şöyle deyin: "Allah'a iman ettik; bize indirilmiş olana ve size indirilmiş olana inandık..."⁽⁴⁾

1- *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 1, 84; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*'de (9, 65) bunu rivayet ettikten sonra şöyle demiştir: Bunu Taberânî rivayet etmiştir ve onun ricali güvenilir kişilerdir.

2- *Şerhu Nehci'l-belâğ*a, 12, 81.

3- *Tarîhu't-Taberî*, 3, 264.

4- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 8, 160.

İbn Kesir şöyle yazmıştır:

Kâ'b el-Ahbâr -Ömer zamanında- Müslüman olunca Ömer b. Hattab'ın yanında ehlikitabın ilimlerinden söz etmeye başladı. Ömer onunla oturur, sözlerini ve aktardığı bilgileri hayranlıkla dinlerdi... İşte bu yüzden ve İsrailoğulları'ndan hadis nakletmek caiz olduğu için birçok kişiye Kâ'b'ın söylediklerini rivayet etmek konusunda izin verdi. Ancak Kâ'b'ın rivayetlerinde büyük yanlışlıklar ve çok sayıda hatalar görülmekteydi.⁽¹⁾

Böylece İbn Hazm için Ömer'in tutumuna bahane ve gerekçe oluşturması konusunda hiçbir mazeret kalmamaktadır.

Biz, araştırmacılar için halifenin işinin sırrını açıkladık. Tereddütsüz şekilde halifenin tutumu sabit olduktan sonra da artık halifenin davranışı ile sözü arasındaki çelişkinin sorumlusu biz değiliz.

İki Gerekçe Daha

Bazıları Ömer'in hadis kaydı konusundaki yasağını şu şekilde mazur göstermeye çalışmışlardır:

Ömer, ihtiyatı gözetmiş ve yanlış rivayetlerin yayılmasından korktuğu için Peygamber'den nakledilen hadisleri sınırlamıştır ki, Sünnet güvende kalsın. Dolayısıyla Ömer'in fermanı, rivayetleri sağlam temele dayalı olan, hadis ve onun hükmünü dakik şekilde anlayan kimseleri kapsamına almamıştır.⁽²⁾

Bu tür sözler, akli başında olan herkesi gerçekten şaşırtmaktadır. Çünkü burada ihtiyata mahal yoktur. Eğer muhaddis güvenilir ve doğru sözlü biriyse onun hadis nakletmesini engellemenin ihtiyatla izahı mümkün değildir. Hatta böyle bir şey ihtiyata aykırı bir tutumdur. Özellikle de hadis nakletmesi engellenen ravilerden bazıları hakkında Peygamber'den bize, onların üstün makama sahip oldukları ve doğruluklarına delalet eden ifadeler ulaştığını görmekteyiz.

Eğer halife gerçek manada bir ihtiyatı uygulamak isteseydi, bu tür insanların hadis aktarmalarını ve Peygamber'den duydukları her şeyi nakletmelerini teşvik ederdi. Böylece Peygamber'in Sünnet'inin bir kısmı insanlara

1- *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1, 19.

2- *es-Sünne kable't-tedvîn*, 105.

meçhul kalmamış olurdu ve Müslümanlar ilahî hükümler hakkında cehalet girdabında kalmamış olurlardı.

Eğer ihtiyattan kastedilen şey ravinin hata yapması veya yanlış düşmesi ya da unutmış olması vb. hususlar ise tüm bunlar halifenin kendi sözünde de geçerlidir. Dolayısıyla halife başkalarına zorunlu kıldığı şeyden kendisini muaf tutamaz.

Ömer'in yasağının "rivayetleri sağlam temele dayanan, hadis ve onun hükmünü dakik şekilde anlayan kimseleri kapsamadığını" zannedenlerin söylemi gerçekten çok şaşırtıcıdır. Oysaki Ömer, sahabenin önde gelenlerinden olan Ebu Zer, İbn Mes'ud, Ebu Mes'ud el-Ensarî ve Ebü'd-Derdâ gibi şahsiyetleri hapse atmış, Ammar ve Ebu Musa el-Eş'arî gibi sahabîlerin hadis nakletmesini yasaklamıştır. Hâlbuki bunlardan çoğu, İslam'da sahabenin seçkinlerinden ve birinci kuşağından sayılmaktadır.

Bundan daha uzak olasılık ise şöyle denilmesidir: Engel olmak, hapsedmek, dövmek ve yasak koymak Ömer'in şahsiyeti ile uyuşmamaktadır. Zira o, Müslümanların halifesi ve büyük sahabîlerden biriydi. Dolayısıyla onu bu tür işleri yapmaktan tenzih etmeliyiz!

İnkârı mümkün olmayan bir gerçek vardır. O da şudur: Halife öteden beri hep sertlik ve kabalıkla meşhurdur.⁽¹⁾ Ebu Bekir'in hilafeti döneminde de bu huyunu devam ettirdi.⁽²⁾ Hilafete ulaştığında meydanı açık görünce eline kırbaç aldı, birini vurup diğerini cezalandırdı.⁽³⁾ Üçüncü birini zindana attı.⁽⁴⁾ Dördüncüsünü gurbet diyarına sürgün etti.⁽⁵⁾ Hilafetinin başlangıcında Al-

1- *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 3, 171, h. 1354; *Hayâtü'l-hayevânî'l-kübrâ*, 1, 71.

2- *Sünen-i Mansûr*, 5, 132, Babu Tefsiri Sureti'l-A'râf, h. 932; *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 6, 358, h. 32013 ve 7, 434, h. 37056; el-Hallâl, *es-Sünne*, 1, 275, h. 337.

3- *Tarîhu't-Taberî*, 2, 270; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 1, 181, 12, 75; *Maasirü'l-inâfe fî maâlimi'l-hilâfe*, 3, 339; *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3, 14, tercüme no. 317.

4- *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 5, 294; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 1, 193, h. 374; *Tezkiretü'l-huffâz*, 1, 7; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 40, 501; *el-Mu'tesar mine'l-muhtasar min müşkili'l-âsâr*, 2: 380.

5- *Mesâilu'l-İmâm Ahmed*, 1, 489; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 285, 2, 609; *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 1, 326; *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 6, 485, tercüme no. 8845 ve 6, 182 tercüme no. 8142; *et-Tuhfetü'l-latîfe fî tarihi'l-Medîneti's-şerîfe*, 1, 264; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 62, 27; *Tezkiretü'l-huffâz*, 2, 609; *Garîbü'l-hadis*, İbn Kuteybe, 2, 544, 545, Babu Hadisi Urve b. Zubeir; *İ'tikâdu Ehli's-sünne=Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâa*

lah'tan, kalbini yumuşatmasını⁽¹⁾ istedi ki, eğitim ve irşadın ilaç olabileceği yerde şiddet uygulamasın.

Tarihçiler, Ömer'in davranış tarzına ilişkin çeşitli tasvirler kaydetmişlerdir. Hatta İbn Ebu'l-Hadîd'in *Şerhu Nehci'l-belâğa* adlı kitabında Ömer'in ahlakında kabalık ve kendini beğenmişliğin net şekilde görüldüğü belirtilmiştir.⁽²⁾ O, çok sert, asi, hırçın, haşin ve sürekli asık suratlı idi. Bunun fazilet, aksinin ise eksiklik olduğuna inanıyordu.⁽³⁾

Dolayısıyla halifenin, hadis nakli konusunda kendisine muhalif olanları bu şekilde baskı altına alması garipsenecek bir durum değildir. Özellikle de Yahudi kitaplarından yazdıkları sebebiyle Peygamber tarafından kendisine yasak konulması dikkate alındığında bu durum daha iyi anlaşılır. Tüm bunlarda, halifeyi etkisi altına alan kabile ruhunu da göz ardı etmemek gerekir. Ayrıca hadis nakletmek doğrudan onun hilafetinin meşruiyetine de dokunmaktaydı.

Bunlardan daha garip olan şey ise, Ömer'in birkaç fikhî meselede kendisine muhalefet eden Ebü'd-Derdâ'yı zindana atmasıdır. O, müt'ayı haram kılması konusunda kendisiyle aynı görüşü paylaşmadıkları için Ebu Zer ve İbn Mes'ud'u da zindana attı. Bir grup sahabînin de Medine'den çıkmasına izin vermedi.⁽⁴⁾

Görüldüğü gibi Ömer bunlara şiddet uygulamıştır; çünkü bunlar, halifenin hoşuna gitmeyen birtakım hadisleri naklediyorlardı. Yoksa onları zindana atmaz ve 5374 hadisin sahibi Ebu Hureyre'yi serbest bırakmazdı. Ebu Hureyre'yi zindana atmadı, işkence etmedi, kınamadı. Sadece onu tehdit ve

mine'l-Kitâbi ve's-Sünneti ve icmâi's-sâhabe, 4, 635, h. 1138; *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*, 6, 208; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 23, 408 ve 59, 361; *Tashîfâtü'l-muhaddisîn fî garîbi'l-hadîs*, 2, 896; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3, 231, h. 1586; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 7, 4; *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta'* mine'l-meânî ve'l-esânîd, 9, 89; *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 2, 521, Tercüme 2754.

1- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 274; *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 6, 56, h. 29511 ve 7, 256, h. 35835; *Sîfâtü's-Safve*, 1, 280.

2- *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 1, 183.

3- age, 6, 327.

4- *Tarîhu't-Taberî*, 2, 679, Babu Zikr-i Ba'di Siyer-i Osman b. Affan.

sürgünle yetindi. Diğerlerine hadis nakletme izni vermediği hâlde ona bu izni verdi.

Ömer'in bu yöntemi, ensardan bir grubu Kûfe'ye gönderdiğinde daha net ortaya çıkmaktadır. Medine'ye yakın bir yere kadar onlara eşlik etti. Ömer onlara şöyle dedi: "Biliyor musunuz, neden size eşlik ettim veya sizinle birlikte yürüdüm?"

Dediler: "Evet, Peygamber'in ashabı ve ensardan olduğumuz için."

Ömer dedi: "[O kendi yerinde] ama ben sizinle birlikte yürüdüm ki, size bir söz söyleyeyim... Resulullah'tan (s.a.a) az hadis nakledin ve ben sizin şerikinizim."⁽¹⁾

Ömer, onları hadis nakletmekten menetti veya sınırlama getirdi. Çünkü onlar ensardandı ve mutlak teslimiyet yöntemini benimseyen kimselerdi. Onların nakledecekleri bazı hadisler halifenin hoşuna gitmiyordu ve ilmî açıdan onun acziyetini ortaya çıkaracağı için bu hadislerin Müslümanlar arasında yayılmasını istemiyordu.⁽²⁾

Ömer'i savunmak için ileri sürülen gerekçelerin her biri, yöneltile eleştiriler ve yapılan ilmî araştırmalar karşısında cevapsız kalmaktadır.

Dikkat edilirse birilerinin Ömer'in hadis kaydını yasaklama emrini vermesini uzak bir olasılık görmesi, sadece Ömer'in şahsiyeti hakkında iç dünyalarında oluşturdukları resme dayanmaktadır. Bunu İbn Hazm'ın kurduğu cümlede net olarak görmek mümkündür. O şöyle demiştir: "İnsanın sıradan

1- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6, 7; *Sünen-i Dârimî*, 1, 97, h. 279; *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fi rivâyetih ve hamlih*, 2, 120; *Tezkiretü'l-huffâz*, 1, 7; *Kenzü'l-ummâl*, 2, 284, h. 4017 ve diğer kaynaklar.

2- *Vuduu'n-Nebi* kitabında (yazarın kitabı) şunu getirdik: Kurza iki meshi olan (baş ve ayakların meshedildiği) bir abdest alıyordu ve ayakların yıkanmasını beğenmiyordu. O, Allâme Meclis'in *Bihârü'l-envâr*, eserinde (32, 354) "*el-Kâfiye fi İbtâli Tevbet'il-Hatie*" kitabından naklettiğine göre Ali'nin Şifilerindendi. Amr b. Şimr, âabir vasıtasıyla Ebu Cafer'den şöyle nakletmiştir: Emîrül-Müminin Basra'dan Kûfe'ye geldiğinde ve oraya yaklaştığında halk Kurza b. Kâ'b ile onu karşılamaya çıktı. Nazr b Ziyad ve takipçileri dışında herkes o hazrete kazandığı zaferi tebrik etti. Hazret alınındaki teri sildiği sırada Kurza b. Kâ'b ona şöyle dedi: "Ey Emîrül-Müminin! Allah'a hamdolsun ki dostunu aziz kıldı ve düşmanını zelim etti; azgınlara karşı savaşında sana yardım etti..."

bir Müslüman hakkında dahi böyle bir zanda bulunması doğru değildir, nerede kaldı ki, Ömer hakkında böyle düşünsün!"

Elbette bu arada, Ömer'in hadis kaydını yasaklamasına yol açan ve aynı zamanda içtihat ve rey görüşüne dayalı maslahat teşhisi dairesini iyice genişleten başka etkenler de vardır. Bu yaklaşım tarzı, zaten Peygamber zamanında, başlarında Ömer'in bulunduğu bir grup sahabînin zihninde iyice yer etmişti. Ömer bu düşüncenin temellerini sağlamlaştırmak için ciddi şekilde çalıştı.

Birinci Eksende Zikrettiklerimizin Özeti

1- Sahabe, Peygamber zamanında iki yöntem üzere olmuşlardır: Bazıları mutlak teslimiyet yöntemini benimsemiş, bir kısmı ise içtihat ve rey yöntemine yönelmiştir.

2- Ebu Bekir ve Ömer ikinci yöntemin takipçilerindendi.

3- Ömer b. Hattab -hükümeti döneminde- kendi yönteminin temellerini güçlendirmek için büyük adımlar attı.

4- Ömer b. Hattab'ın hadis nakli ve kaydını yasaklamasının nedenlerinden biri, kendisinin Yahudilerin kitaplarından bir şeyler yazması karşısında maruz kaldığı olumsuz tepkidir.

5- Ömer'in hadis nakli ve kaydını yasaklaması konusunda İbn Hazm'ın getirdiği gerekçeler tarihî gerçekler karşısında boş bir iddiadan öteye gitmemektedir. Çünkü Ömer'in nehyi genel ve mutlaktır. Bilakis Ömer'in, kendi hilafeti döneminde ehlikitap ve Kâ'b el-Ahbâr'a karşı tutumu İbn Hazm'ı tekzip etmektedir. Aynı şekilde zikredilen diğer iki gerekçeyi de -ihtiyat iddiası ve Ömer b. Hattab'ın şahsiyetinin böyle bir şeyle uyuşmadığı sözü- yine tarihî gerçekler boşa çıkarmaktadır.

İkinci Eksen

Müslümanların halifesi iki gücü elinde bulundurmalıdır:

1- Siyasî gücü elinde bulundurmalı, savaşta ve barışta ümmetin işlerinin idaresinde yetkin olmalıdır. İslam ülkelerinin sınırlarını koruma konusunda ve İslam'ın çağrısını kabul ettirip dinin hükümlerine boyun eğdirinceye kadar din düşmanlarına karşı savaşta bilgi ve tecrübe sahibi olmalıdır. Ay-

rica umuma ait mallar, sadakalar ve malların zekâtlarını toplamak, gelir ve giderleri belirlemek, ihtiyaç sahiplerine yetişmek ve toplumu idare etmek için gerekli olan diğerk devlet işlerinde de yeterli kabiliyete sahip olmalıdır.

2- İlmî gücü elinde bulundurmalı, Kur'ân ve Sünnet temeline dayanarak fetva vermede merci konumunda bulunmalıdır. Zira halk, Peygamber hayatayken dinin hükümlerini ona soruyor ve ortaya çıkan yeni durumlarda Peygamber'e müracaat ediyordu. Peygamber'in vefatından sonra halk, şer'î hükümleri öğrenmek, ortaya çıkan yeni durumlarda vazifelerini bilmek ve hükümlerin şerhi için halifeye müracaat etmeye başlamıştı. Çünkü onların birçoğı Mekke ve Medine'de yaşamıyordu. Ayrıca Peygamber'i görmemiş olan tâbiîn, dinin öğretilerini sahabeden öğrenmek istiyordu. Onların tümü, birinci derecede hükümleri halifeden, yani Peygamber'den sonra gelen ikinci kişiden öğrenmek istiyordu. Tabîi ki, halife ile Peygamber arasındaki bariz farkı mülahaza ederek...

Çünkü insanların geneli; **"O, arzusuna göre konuşmamaktadır. O, ancak (kendisine) vahyedilen bir vahiydir."** ayeti esasına göre Resulullah'ı (s.a.a) yasa koyucu olarak görmekteydi. Bu yüzden onun hükmü geçerli ve etkiliydi, ona karşı muhalefet ve tereddüt caiz değildi. Zira onun hükmü vahyin sözü idi.

Halife, Peygamber'deki bu özelliğı haiz değildi. İnsanlar onu yasa koyucu olarak görmüyordu.⁽¹⁾ Onu sadece Resulullah'tan (s.a.a) hadis nakleden biri olarak görüyorlardı, başka bir şey değil.

Ebu Bekir ve Ömer bu gerçeğı anlamışlardı. Bu yüzden işlerinin başlangıcında Kur'ân veya Sünnet'ten şer'î hükümleri naklediyorlardı. Bir konu kendilerine gizli kaldığında ise sahabenin büyüklerine müracaat ederek Peygamber'in böyle bir durumda nasıl hüküm verdiğini onlardan öğrenmeye çalışıyorlardı. Böylece hükümleri öğrenmenin yanı sıra kendilerine soru yöneltenler de Allah ve Resul'ünün hükmüne vâkıf oluyorlardı.

a) Meymun b. Mihran'dan şöyle rivayet edilmiştir:

Ebu Bekir'e bir davada şikâyetçi geldiğinde Allah'ın Kitabı'na bakardı; eğer onda hakemlik etmek için bir hüküm bulamazsa bunu Sünnet'te aramaya

1- bk. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 1, 11.

koyulurdu. Bir neticeye varamadığında da Müslümanlara sorar ve şöyle derdi: "Karşıma falan mesele çıkmıştır! Ben Allah'ın Kitabı'na ve Sünnet'e baktım, bir şey bulamadım. Acaba sizler, Peygamber'in bu konuda ne hüküm verdiğini biliyor musunuz?"

Bazen bir grup kalkıp şöyle derdi: "Evet, şu şekilde ve böyle hükümde bulunurdu." Bunun üzerine Ebu Bekir, Resulullah'ın hükmü ile hüküm verirdi... Şayet bu meselede bir cevap bulamazsa Müslümanların ileri gelenleri ve ulemasını toplayarak onların görüşlerini alırdı. Onların hepsi bir konuda görüş birliğine vardığında ise onunla hüküm verirdi."⁽¹⁾

b) Malik b. Ebu Davud, İbn Mace, Darimî ve diğerleri şu rivayeti aktarmışlardır:

Bir büyükanne Ebu Bekir'in yanına gelip ondan mirası hakkında sualde bulundu. Ebu Bekir ona şöyle dedi: "Allah'ın Kitabı ve Resulullah'ın Sünnet'inde senin için miras olduğunu görmüyorum. Geri dön ki, ben meseleyi halka sorayım."

Ebu Bekir bu konuyu halka sorduğunda Mugiyre şöyle dedi: "Resulullah, yanına gelen büyükanneye mirasın altıda birini verdi."

Ebu Bekir sordu: "Acaba senin sözünü teyit edecek başka biri var mıdır?"

Muhammed b. Mesleme ayağa kalkıp Mugiyre'nin söylediği sözün aynısını söyledi. Bunun üzerine Ebu Bekir büyükanne hakkında altıda bir hükmünü geçerli saydı.⁽²⁾

Ömer de bu konuda Ebu Bekir gibi davranıyordu; bilmediği bir husus olduğunda onu sahabeye sorar ve böylece o konuda uygulamaya koyacağı hükümde emin olma yoluna giderdi.

c) Beyhakî, senediyle Sülemi'den şöyle rivayet etmiştir:

Ömer'in yanına susuzluktan canı dudağına gelmiş bir kadını getirdiler. Kadın, bir çobanın yanından geçerken su istemişti. Çoban ise ancak ona

1- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10, 114; bk. *İ'lâmü'l-muvakkîn an Rabbi'l-âlemîn*, 1, 62.

2- *el-Muvatta'*, 2, 513, h. 4; *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 3, 121, h. 2894; *Sünen-i İbn Mâce*, 2, 909, h. 2724; *Sünen-i Dârimî*, 2, 359 (azıcık bir farkla).

kendisini teslim etmesi karşılığında su verebileceğini söylemiş, o da bunu yapmıştı.

Ömer onu recmetme konusunda halka danıştı.

Ali (a.s) şöyle dedi: "Bu kadın, zaruret hâlinde idi; dolayısıyla onu serbest bırakmalısın."

Bunun üzerine Ömer, kadını serbest bıraktı.⁽¹⁾

d) Ömer b. Hattab, Ebu Vâkîd el-Leysî'ye sordu: "Resulullah, iki bayram namazında ne okurdu?"

Ebu Vâkîd şu cevabı verdi: "Kaf ve İkterabet (Kamer) surlerini."⁽²⁾

e) Hâkim, Said b. Müseyyib'den şöyle rivayet etmiştir:

İman eden ve imanlarını zulümle karıştırmayan kimseler var ya, işte güven onlarındır ve onlar hidayete erişmişlerdir."⁽³⁾ ayetini Ömer b. Hattab'a sorduklarında Übey b. Kâ'b'ın yanına gidip ona sordu: "Bizim hangimiz zulüm etmemiş ki?"

Übey şu cevabı verdi: "Ey müminlerin emîri! Buradaki zulümden maksat şirktir. Lokman'ın oğluna söylediği şu sözünü duymadın mı? **Ey oğulcuğum! Allah'a ortak koşma. Kuşkusuz, Allah'a ortak koşmak, büyük bir zulümdür.**"⁽⁴⁾

f) Rivayete göre, ilk muhacirlerden olan bir kişiyi şarap içtiği için Ömer'in yanına getirdiler. Ömer ona kırbaç vurulmasını emretti. O adam şöyle dedi: "Neden bana kırbaç vuruyorsun? Hâlbuki benimle senin aranda Yüce Allah'ın Kitabı vardır."

Ömer sordu: "Kur'ân'ın neresinde sana kırbaç vurmamam gerektiğini gördün?"

1- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8, 236; *Zehâirü'l-ukbâ fî menâkıbı zevi'l-kurbâ* 81; *et-Turuku'l-l-hükmiyye fî's-siyâseti's-şer'iyye*, 1, 80.

2- *el-Muvatta'*, 1, 180, h. 8; *Sahîh-i Müslim*, 2, 607, h. 891; *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 1, 300, h. 1154; *Sünen-i Tirmizî*, 2, 413, h. 533; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 475, h. 11551; *Sünen-i İbn Mâce*, 1, 408, h. 1282; *Sünen-i Nesâî*, 3, 183, h. 1567.

3- *En'âm*, 82.

4- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 345, h. 5330; bk. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Taberî*, 7, 257. Ayet: Lokmân, 13.

Adam şu cevabı verdi: "Yüce Allah, kitabında şöyle buyurmuştur: **'İman edip salih işler yapanlara... yedikleri şeyler yüzünden bir günah yoktur...'**⁽¹⁾ Ben, iman edip salih işler yapanlardan, sonra takvalı olup iman edenlerden ve sonra takvalı olup iyilikte bulunanlardanım. Bedir'de, Hudeybiye'de, Handek'te ve diğer savaşlarda Resulullah'ın yanında bulundum."

Bunun üzerine Ömer, "Şu adamın cevabını vermeyecek misiniz?" diye sordu.

İbn Abbas şöyle dedi: "Bu ayetler geçmiştekiler için mazeret ve geriye kalanlar içinse hüccettir. Zira Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlar ve fal okları ancak şeytan işi birer pisliktir...**⁽²⁾ İbn Abbas ayeti okumaya devam etti ve [o adamın okuduğu ayetin devamı olan] şu bölümü okudu: **"Takvalı oldukları, iman ettikleri ve salih işler yaptıkları, sonra takvalı oldukları ve iman ettikleri, sonra yine takvalı oldukları ve iyilik ettikleri takdirde..."**⁽³⁾ Dolayısıyla Yüce Allah şarap içilmesini yasaklamıştır.

Ömer dedi: "Doğru söyledin; peki görüşünüz nedir?"

Ali (a.s) buyurdu: "Bu adam şarap içip sarhoş oldu ve sarhoş iken saçma sapan sözler söyledi. Bunları söylerken iftirada bulundu. Yalan yere iftirada bulunan kimsenin cezası ise seksen kırbaştır." Bunun üzerine Ömer, ona seksen kırbaç vurulmasını emretti.⁽⁴⁾

Bu rivayetlerden [ve konuyu fazla uzatmamak için getirmediğimiz diğer hadislerden] de anlaşılıyor ki, Ebu Bekir ve Ömer başlangıçta Peygamber'in tüm hükümlerini bildiklerini veya o Hazret'in hadislerini nakletme hakkının sadece kendilerine ait olduğunu iddia etmiyorlardı. Onların durumu da şeriatın birçok meselesini bilmeyen diğer birçok sahabî gibiydi.

Bu konuda mübalağa yapmak ve o ikisinin tüm hükümleri bildiklerini, bütün ilimleri ihata ettiklerini ve diğerlerine nazaran Peygamber'e daha yakın olduklarını söylemek, duygusal bir bakış açısının mahsulü olup taassupkâr bir yaklaşımdır ki, tarihî gerçeğe de uzaktır. Çünkü bu konudaki rivayetlerin çoğunun içerisinde şek ve kuşku vardır. Onlardan bazıları şunlardır:

1- Mâide, 93.

2- age, 90.

3- age, 93.

4- *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 3, 166, h. 245; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 4, 417, h. 8132; *Beyhakî*, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8, 320; *Sünen-i Nesâî*, 3, 252, h. 5288.

* Ali b. Ebu Talib'e (a.s) şöyle söylediği isnat edilmiştir: "Biz, [aramızda] bir meleğin Ömer'in dilinden konuştuğu hadisini naklederdik."⁽¹⁾

* İbn Mes'ud'un şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Eğer Ömer'in ilmi terazinin bir kefesine ve yeryüzünde yaşayanların hepsinin ilmini ise terazinin diğer kefesine koysalar, Ömer'in ilmi daha ağır gelir."⁽²⁾

* Peygamber'e (s.a.a) şöyle buyurduğu isnat edilmiştir: "Eğer benden sonra peygamber gelseydi, muhakkak Ömer b. Hattab olurdu."⁽³⁾

Buna benzer abartılı ifadelerin arka planında birçok amaç ve neden vardır.

Şu da gayet açıktır ki, eğer Ebu Bekir ve Ömer bu özelliklere sahip olsalardı, hükümlerin beyanında ilk ve son sözü söyleyen onlar olurdu kendilerine gizli kalan konuları sahabeye sormazlardı, ikisinden nakledilen rivayetler ve görüşler arasında ihtilaf olmazdı, başkalarının rivayeti ve sahabe'nin görüşleri karşısında kendi fetvalarından dönmezlerdi. Hatta bu durum, Ömer'in, "İnsanların hepsi Ömer'den daha bilgilidir."⁽⁴⁾ ve başka bir rivayete göre, "Perdelerin ardındaki genç kızlar dahi Ömer'den daha bilgilidir."⁽⁵⁾ diyeceği bir noktaya varmazdı!

Dolayısıyla işin başında hükümleri tanımada temel kaide, Allah ve Resul'ün hükmüne teslimiyet olarak kabul edilmekteydi. Herkes de bunu bili-

1- *Tarîhu Vâsit*, 1, 167; Kitabun min hadisi Hayseme, 1, 42; İbn Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 1, 42; *er-Riyâzü'n-nadire fî fezâil (menâkıb)i'l-aşere*, 1, 376; Taberî, *Mu'cemul-Evsat* kitabında (7, 18, h. 6726) Ebu Said Hudrî vasıtasıyla Resulullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Hiçbir Peygamber gönderilmemiştir ki, onun ümmetinde bir 'muhaddeş' bulunmamış olsun ve eğer ümmetimden biri onlardansa, bu, Ömer'dir!" "Ey Allah'ın Resulü! O, nasıl muhaddestir?" diye sorduklarında şöyle buyurdu: "Melekler onun dili ile konuşur."

2- *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, 1, 126, h. 70; *et-Temhîd li-mâ fî'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, 3, 198; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 92, 4497; *Tehzîbü'l-kemâl fî es-mâi'r-ricâl*, 21, 325, tercüme no. 4225; *A'lâmu'l-Muvakkîin*, 1, 16 ve 2, 272.

3- *Sünen-i Tirmizî*, 5, 619, h. 3686; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 92, h. 4495; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 154; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 7, 51.

4- *el-Keşşâf*, 1, 358; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 1, 182; *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Kurtubî*, 14, 277; *ed-Dürri'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 6, 682; *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 2, 253; *Tefsîr-i Neseî*, 1, 213.

5- *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 1, 182.

yordu ve İslam tarihinin bu kısmında bu konu hiç kimseye gizli değildi. Ebu Bekir, Ömer ve diğerleri her ne kadar bazı yerlerde Peygamber'in emrinden çıkmış ve böylece pratikte nas karşısında içtihat etmiş olsalar da nassın karşısında içtihat etmemeleri gerektiğini çok iyi biliyorlardı.

Şu kesin bir şekilde bilinmektedir ki, Hz. Peygamber fetva vermekte ve ashabından hazır olanlar için hüküm vermektedir. Bu hükmün bir veya iki ya da yalan üzerinde anlaşmaları imkânsız olan bir grup tarafından nakledilmesi, orada hazır bulunmayanlara hüccetin tamamlanması için yeterliydi.⁽¹⁾

İbn Hazm bu sözünün ardından şunu eklemiştir:

Bazı sahabîlerin ellerine geçen bir hadisi tevil ederek zahirî anlamının dışına çıkardıklarını görmekteyiz. Aynı şekilde onların, Sünnet'lerden birçoğunun kendilerine ulaşmadığını itiraf ettiklerini görüyoruz. Nitekim Ebu Hureyre'nin şu meşhur hadisi de bu gereceği dillendirmektedir: "*Muhacir kardeşlerimin pazar yerlerinde alışveriş yapmaları ve ensar kardeşlerimin de mallarıyla ilgilenmeleri onların kendileriyle meşgul olmalarını beraberinde getirdi.*"⁽²⁾

Buradan, halifeye özel konum kazandıran ve onu diğerlerinden üstün kılan bu abartılı tasvirin, aslında ona yönelik aşırı ilginin neticesi olduğu net şekilde ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, halifenin kendisi bile bu resmi beğenmiyor ve ondan bizar olduğunu söylüyor. Burada sahabeden sunacağımız bazı açıklamalar konuyu daha fazla aydınlatacaktır.

Bazı Sahabîler ve Ömer b. Hattab

1- Muaz b. Cebel:

a) Bir adam Ömer'in yanına gelip şöyle dedi: "Ben iki yıldır karımdan ayrıldım ve şimdi geldiğimde onun hamile olduğunu gördüm."

Ömer, kadının recmedilmesi konusunu halka danıştı. Muaz b. Cebel şöyle dedi: "Ey müminlerin emîri! Eğer o recmedilecekse karnındaki ceninin bir suçu yoktur. Onu doğuruncaya kadar kendi hâline bırak."

1- *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 1, 108.

2- age, 2, 151; *Sahîh-i Müslim*, 4, 1940, h. 2492; *Delâilü'n-nübüvve*, 1, 86, h. 78; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2, 595.

Ömer, kadını serbest bıraktı. Kadın bir oğlan doğurdu. Çocuğun ön dişleri ortaya çıktığında [bu alametle] adam, çocuğun kendisine benzediğini anladı ve şöyle dedi: "Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki, o benim oğlumdur."

Ömer dedi: "Kadınlar Muaz gibisini doğurmaktan acizdirler. Eğer Muaz olmasaydı Ömer helak olurdu."⁽¹⁾

b) Müslüman bir kişi, zimmî bir kâfirin kafasını yardı. Ömer ona kısas uygulamak istedi. Muaz dedi: "Sen de bilirsin ki, onun böyle bir hakkı yoktur. Buna dair Peygamberden rivayet vardır."

Ömer b. Hattab kafasının yarılmasından dolayı zimmî kâfire bir dinar verdi ve o razı oldu.⁽²⁾

2- Zeyd b. Sabit:

a) Mücahid'den şöyle rivayet edilmiştir: Ömer b. Hattab Şam'a geldiğinde bir Müslüman'ın, zimmî bir kâfiri öldürmüş olduğunu öğrendi. Ona kısasta bulunmak istedi. Zeyd b. Sabit dedi: "Acaba kölendenden dolayı din kardeşine kısas mı uygulayacaksın?" Bunun üzerine Ömer onun için diyet ödenmesine karar verdi.⁽³⁾

b) Mekhûl'dan şöyle rivayet edilmiştir: Ubade b. Sâmit, Nabat kabilesinden bir kişiye -Beytü'l-Mukaddes'e doğru kaçmakta olan- hayvanını yakalaması için seslendi. Fakat o bundan kaçındı. Ubade onu vurdu ve kafasını yardı. O da Ömer'e şikâyetle bulundu.

Ömer, Ubade'yi çağırdı ve ona, "Neden böyle bir şey yaptın?" diye sordu.

Ubade şu cevabı verdi: "Ey müminlerin emîri! Ondan, hayvanımı yakalamasını istedim, bundan kaçındı. Ben de haşin mizaçlı biri olduğum için onu vurdum."

Ömer dedi: "Kendini kısas için hazırla."

1- *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 3, 322, h. 281; *Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ*, 7, 443, h. 15335; *Musannefu Abdürrezzak*, 7, 354, h. 13454; *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 5, 543, h. 28812; *Siyeru'l-lâmi'n-nübelâ*, 1, 452; *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 28, 111 ve bk. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 6, 137.

2- *Musannefu Abdürrezzak*, 10, 100, h. 18511; *Kenzü'l-ummâl*, 15, 97, h. 40243.

3- *age*, 10, 100, h. 18509; *Kenzü'l-ummâl*, 15, 97, h. 40242.

Zeyd b. Sabit dedi: "Kölen için kardeşine kısas mı uygulayacaksın?"

Bunun üzerine Ömer kısastan vazgeçti ve diyet ödenmesine hükmetti.⁽¹⁾

c) Zeyd b. Sabit'ten şöyle rivayet edilmiştir: Bir gün Ömer b. Hattab, Zeyd'in yanına varmak için izin istedi. Zeyd ona izin verdi. Ömer içeri girdiğinde Zeyd'in başı, cariyesinin elinde idi. Cariye onun saçını tarıyordu. (Zeyd, Ömer'i görünce) başını cariyenin elinden çekti.

Ömer ona dedi: "Bırak, saçını düzeltsin."

Zeyd dedi: "Ey müminlerin emîri! Keşke haber gönderseydiniz de ben size gelseydim."

Ömer dedi: "Benim sana ihtiyacım vardı. Sana geldim ki, dedenin mirası hakkındaki görüşünü söyleyesin."

Zeyd dedi: "Hayır, Allah'a yemin olsun ki, dede hakkında bunu [mirastan pay almasını] kabul etmiyoruz."

Ömer dedi: "Bu söz vahiy değil ki, onu eksiltip arttırmayalım! Sadece aklımıza gelen bir şeydir. Eğer senin görüşün benim görüşümle aynı istikamette olursa onu alırım, değilse sana bir beis yoktur."

Zeyd imtina etti ve Ömer öfkeli bir hâlde onun yanından ayrılırken şöyle dedi: "Beni bu ihtiyacımdan kurtaracağını zannederek sana gelmişim."

Daha sonra Ömer yine -ilk geldiği saatte- Zeyd'in yanına geldi ve isteğini ısrarlı şekilde sürdürdü. Ta ki, Zeyd ona şöyle dedi: "Bu konuda sana bir yazı yazacağım." Sonra da bir parça deri üzerine [dedenin mirası ile ilgili] şöyle bir misal yazdı: Dedenin misali bir gövdesi olan ağaç gibidir; ondan bir dal çıkmış ve o daldan da başka bir dal meydana gelmiş. Gövde dala su ulaştırır. Eğer birinci dal kesilirse su ikinci dala döner ve eğer ikinci dal kesilirse su birinci dala döner.

Ömer hutbeye çıktı ve yanına aldığı bu yazıyı okuyarak şöyle dedi: "Zeyd b. Sabit'in dede hakkında bir sözü var ve ben onu onayladım."

Ravi şöyle der: "Ömer, İslam'da miras alan ilk dededir; torununun tüm ma-

1- *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8, 32; *Tezkiretü'l-huffâz*, 1, 31, tercüme no: 66, Zeyd b. Sabit; *Ken-zü'l-ummâl*, 15, 94, h. 40232.

lını almak ve meyyitin kardeşlerine hiçbir şey vermemek istiyordu. Ondan sonra Ömer b. Hattab malı taksim etti."⁽¹⁾

3- Ebu Ubeyde b. Cerrâh:

Ömer b. Abdülaziz'den şöyle rivayet edilmiştir: Zimmî kâfirlerden biri Şam'da kasten öldürülmüştü. O sırada Ömer b. Hattab oradaydı. Bu haber ona ulaştığında şöyle dedi: "Zimmîlere saldırmaya mı başladınız? Onun katilini öldüreceğim."

Ebu Ubeyde b. Cerrâh dedi: "Böyle bir hakkın yoktur."

Ömer namazı kıldıktan sonra Ebu Ubeyde'yi çağırdı ve ona sordu: "Neden, onu kısas etme hakkım olmadığını düşünüyorsunuz?"

Ebu Ubeyde şu cevabı verdi: "Acaba bir Müslüman, kölesini öldürürse ona kısas mı uygularsın?"

Ömer sustu ve daha sonra diyet olarak ona bin dinar verilmesine hükmetti ve katile oldukça sert davrandı.⁽²⁾

4- Huzeyfe b. Yemân:

Huzeyfe b. Yemân, Ömer b. Hatab'la karşılaştığını ve aralarında şu diyalogun geçtiğini anlatmıştır:

Ömer ona dedi: "Ey İbn Yeman! Nasıl sabahladın?"

Huzeyfe dedi: "Nasıl sabahlamamı istersin? Allah'a yemin olsun ki, öyle bir şekilde sabahladım ki, hak hoşuma gitmiyor, fitneyi seviyorum, görmediğim şeye şahitlik ediyorum, yaratılmamış olana saygı duyuyorum, abdestim olmadan namaz kılıyorum ve benim yeryüzünde sahip olduğuma Allah gökyüzünde sahip değil."

Ömer onun bu sözüne sinirlendi ve acelesi olduğu için hemen yanından uzaklaştı. Fakat bu sözünden dolayı Huzeyfe'ye eziyet etmeye karar verdi. Yolda giderken Ali b. Ebu Talib'le karşılaştı. Yüzündeki kızgınlığı gören Ali (a.s) sordu: "Ey Ömer! Seni öfkeliendiren nedir?"

1- *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 4, 93, h. 80; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 247, h. 12208; *Fet-hu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 12, 21.

2- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8, 32; *Kenzü'l-ummâl*, 15, 14, h. 40234.

Ömer dedi: "Huzeyfe b. Yemân'la karşılaştım ve ona nasıl sabahladığını sordum. Bana dedi ki: Öyle bir şekilde sabahladım ki hak hoşuma gitmiyor."

Ali (a.s) buyurdu: "Doğru söylemiş; ölüm hak olduğu hâlde onun hoşuna gitmiyor."

Ömer dedi: "Diyor ki, ben fitneyi seviyorum."

Ali (a.s) buyurdu: "Doğru söylemiş; malı ve evladı seviyor. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Mallarınız ve evlatlarınız fitnedir.**"⁽¹⁾

Ömer dedi: "Ya Ali! O diyor ki: Ben görmediğim şeye şahitlik ediyorum."

Ali (a.s) buyurdu: "Doğru söylemiş; Allah'ın tek olduğuna, ölüme, ölümden sonra dirilişe, kıyamete, cennete, cehenneme ve sırata şahitlik ediyor. Oysa ki bunların hiçbirini görmemiştir."

Ömer dedi: "Ya Ali! O dedi ki: Yaratılmamış olana saygı duyuyorum."

Ali (a.s) buyurdu: "Doğru söylemiş; Yüce Allah'ın kitabı olan Kur'ân'a saygı duymaktadır ve o yaratılmamıştır."

Ömer dedi: "Diyor ki, abdestim olmadan namaz kılıyorum."

Ali (a.s) buyurdu: "Doğru söylemiş; amcamoğlu Resulullah'ın cenaze namazını kılmıştır ve abdestsiz cenaze namazı caizdir."

Ömer dedi: "Ya Ebul-Hasan! Bunlardan daha büyük bir şey dedi."

Ali (a.s) sordu: "O nedir?"

Ömer dedi: "O dedi ki: Benim yeryüzünde sahip olduğuma Allah gökyüzünde sahip değil."

Ali (a.s) buyurdu: "Doğru söylemiş; onun eşi ve evladı vardır. Allah ise eş ve evlattan münezzehtir."

Ömer dedi: "Eğer Ali b. Ebu Talib olmasaydı neredeyse Hattab'ın oğlu helak olacaktı."⁽²⁾

1- Teğâbun, 15; Enfâl, 28.

2- *el-Fusûlü'l-mühimme*, 35; *Kifâyetü't-Tâlib fî menâkıbı Ali b. Ebî Tâlib*, 218-219.

5- Abdullah b. Mes'ud:

İbrahim en-Nehaî'den şöyle rivayet edilmiştir: Ömer kasten adam öldürmüş olan bir kişinin öldürülmesi yönünde fetva verdi. Maktulün velilerinden biri onu affetti. [Buna rağmen] Ömer onu öldürmelerini emretti.

İbn Mes'ud dedi: "Bu kişinin canı onların [maktulün velilerinin] malıdır. Bu veli affetmekle onun canını diriltti. Dolayısıyla bunlardan biri, diğeri almak istemedikçe onun canını alamaz."

Ömer sordu: "Çare nedir?"

İbn Mes'ud dedi: "Benim görüşüm, onun malından diyet belirlemen ve affeden kişinin hissesini ondan kaldırmaktır."

Ömer dedi: "Benim de görüşüm budur."⁽¹⁾

6- Übey b. Kâ'b:

Hasan'dan şöyle rivayet edilmiştir:

Ömer dedi: "Keşke Kâbe'de olanları alsaydık ve paylaştırsaydık."

Übey b. Kâ'b dedi: "Allah'a yemin olsun ki, bu işi yapmamalısın!"

Ömer sordu: "Neden?"

Übey dedi: "Zira Allah her malın yerini açıklamıştır ve Resulullah (s.a.a) onu bırakmıştır."

Ömer dedi: "Doğru söyledin."⁽²⁾

İbn Kayyim şöyle der:

Ömer, Kâbe'nin malını almak istedi - Kâbe'nin o mala ihtiyacı olmadığını düşünüyordu-, Yemen halkını deve idrarı ile parçaları boyamaktan menetmek istedi, hac müt'asını yasaklamak istedi.

1- *el-Üm*, 7, 329; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8, 60; *el-Hücce alâ ehli'l-Medîne*, 4, 385; İbn Mes'ud'la ilgili bir başka olay daha vardır. bk. *Kenzü'l-ummâl*, 11, 33, h. 30513; *İ'lâmü'l-muvakkîn an Rabbi'l-âlemîn*, 2, 237 İbn Mes'ud yüzden fazla olayda Ömer'e muhalefet etmiştir.

2- *Musannefu Abdürrezzak*, 5, 88, h. 9084; bk. *Kenzü'l-ummâl*, 14, 100, h. 38052.

Übey b. Kâ'b dedi: "Resulullah ve ashabı bu malı görmüştü; ashabın ihtiyacı da olduğu hâlde Peygamber onu almadı. O hâlde sen de alma. Resulullah (s.a.a), ashabının Yemen elbiseleri giydiğini görüyordu; onların deve idrarı ile boyanmış olduğunu da biliyordu. Bununla birlikte ashabına bu elbiseleri giymelerini yasaklamadı. Biz Resulullah'la birlikte hac müt'ası yaptık. O bunu yasaklamadı ve Allah, bu konuda bir yasak indirmedir."⁽¹⁾

7- Dahhak b. Süfyan Kilâbî:

Said b. Müseyyib şöyle der: Ömer b. Hattab'a göre diyet, âkileye aitti ve kadın kocasının diyetinden miras alamazdı. Ta ki, Dahhak b. Süfyan Ömer'e Peygamber'in kendisine yazmış olduğu mektubu gösterdi. Peygamber mektubunda Eşyem b. Dabbabî'nin karısına kocasının diyetinden miras verilmesini istemişti. Bunun üzerine Ömer önceki görüşünden döndü.⁽²⁾

8- Şeybe b. Osman:

Şakîk, Şeybe b. Osman'dan şöyle nakletmiştir: Ömer, senin oturmuş olduğun şu mekâna yaslanıp oturduğu bir vaziyette şöyle dedi: "Kâbe'nin malını taksim etmeden buradan çıkmayacağım." [Yani Kâbe'nin mallarını paylaştırmadan hiçbir iş yapmayacağım.]

Dedim: "Bu işi yapmayacaksın!"

Dedi: "Kesinlikle bunu yapacağım!"

Dedim: "Yapmayacaksın!"

Dedi: "Neden?"

Dedim: "Çünkü Peygamber ve Ebu Bekir bunları gördüler, senden daha çok mala ihtiyaçları olduğu hâlde Kâbe'nin mallarını dışarı çıkarmadılar."

Bunun üzerine Ömer kalkıp dışarı çıktı.⁽³⁾

1- *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*, 2, 208.

2- *el-Üm*, 6, 88; *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 3, 129, h. 2927; *Sünen-i Tirmizî*, 4, 27, h. 1415, 4, 425, h. 2110; *Sünen-i İbn Mâce*, 2, 883, h. 2642; *Nesâî, es-Sünenü'l-kübrâ*, 4, 78, h. 6363, 6364.

3- *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 2, 215, h. 2031; *Sünen-i İbn Mâce*, 2, 1040, h. 3116; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 7, 300, 7195; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 3, 456; bk. *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 2, 578, h. 1517 ve 6, 2655, h. 6847; *Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ*, 5, 159, h. 9511; *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 6, 466, h. 32976; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3, 410.

9- Abdullah b. Abbas:

Nâfi' b. Cübeyr'den gelen rivayete göre İbn Abbas ona şu haberi vermiştir: Benim de hazır bulunduğum bir mecliste Ömer'in yanına altı ayda doğum yapmış bir kadını getirdiler. İnsanlar buna inanamıyordu. Ömer'e dedim ki: "Neden zulmediyorsun?"

Ömer, "Nasıl yani?" diye sordu.

Dedim: "Şu ayetleri okusana: '**Onun (bebeğin) taşınması ve sütten kesilmesi otuz aydır.**'⁽¹⁾ **Anneler, tam iki yıl çocuklarına süt verirler.**'"⁽²⁾

Sordum: "[Ayetin Arapça ifadesinde geçen] Havl ne kadardır?"

Dedi: "Bir yıldır."

Dedim: "Yıl ne kadardır?"

Dedi: "On iki aydır."

Dedim: "O hâlde yirmi dört ay tam iki yıldır. Allah dilediğinde hamilelik süresini geciktirir, dilediğinde öne alır."

Ömer benim bu sözümünden sonra rahatladı.⁽³⁾

10- Ali b. Ebu Talib:

a) İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: Ömer'in yanına zina etmiş deli bir kadını getirdiler. Ömer o kadın hakkında halka danıştıktan sonra recmedilmesi emrini verdi.

Kadını Ali'nin (a.s) yanından geçirdiklerinde sordu: "Bu kadın ne yapmış ki?"

Dediler: "Falan kabileden deli bir kadındır ve zina işlemiştir, Ömer onun recmedilmesi emrini verdi."

Ali (a.s) buyurdu: "Onu geri çevirin."

1- Ahkaf, 15.

2- Bakara, 233.

3- *Musannefu Abdürrezzak*, 7, 352, h. 13449; *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 7, 442; *Fethu'l-Kadîr el-câmî' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*, 5, 19.

Daha sonra Ömer'in yanına gelip şöyle dedi: "Peygamber'in şöyle buyurmuş olduğunu bilmiyor musun? *'Sorumluluk kalemi şu üç kişiden kaldırılmıştır: Ba-liğ oluncaya kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyumakta olandan ve akli başına gelinceye kadar akılsızdan [teklif kaldırılmıştır].'* Bu kadın falan kabilenin delisidir; belki de bu işi yaptığında akli başında değildi. Onu serbest bırak."

Ömer (bunu duyunca) tekbir getirmeye başladı.⁽¹⁾

b) Ömer b. Hattab'a ensardan bir gence tutulmuş bir kadını getirdiler. Kadın gence âşık olmuştu. Ancak genç onun isteğine karşılık vermeyince bir hileye başvurdu. Bir yumurtayı alıp sarısını çıkardıktan sonra beyazını elbisesine ve bacaklarının arasına sürdü. Sonra da feryat ederek Ömer'in yanına geldi ve şöyle dedi: "Bu genç zorla bana sahip oldu, ailemin arasında beni rezil etti! İşte bu [meni] yaptığı işin izidir."

Ömer kadınlardan onun iddiasını incelemelerini istedi. Kadınlar onun elbisesinde meni izi olduğunu söylediler. Ömer ensarlı genci cezalandırmak istedi. Genç yardım dilemeye başladı ve şöyle dedi: "Ey müminlerin emîri! Benim hakkımda araştı. Allah'a yemin ederim ki, çirkin bir iş yapıp zina etmedim. O, beni kendisine çağırdığı hâlde ben kendimi korudum."

Ömer dedi: "Ey Ebu'l-Hasan! Bu ikisi hakkında senin görüşün nedir?"

Ali (a.s) elbisedeki şeye baktıktan sonra iyice kaynamış sıcak su getirmelerini istedi. Sıcak suyu elbisenin üzerine döktü. Elbisedeki beyaz sıvı katılaştı. Sonra alıp onu kokladı ve tadına bakınca yumurta olduğunu anladı. Kadını kınayınca o da gerçeği itiraf etti.⁽²⁾

11- Abdurrahman b. Avf:

a) İbn Abbas'ın rivayetine göre Ömer ona şöyle dedi: "Ey genç! Acaba Resulullah'tan veya sahabîlerin birinden kişinin namazda şüpheye düştüğünde ne yapması gerektiğini duydun mu?"

Bu arada Abdurrahman b. Avf çıkageldi ve sordu: "Ne hakkında konuşuyordunuz?"

1- *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 4, 140, h. 4402, 4399; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 2, 68, h. 2351; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4, 269 ve 8, 264; *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 3, 138, 173; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4, 324, h. 7347.

2- *et-Turuku'l-hükmiyye fi's-siyâseti's-şer'iyye*, 70; *el-Gadîr*, 6, 126.

Ömer dedi: "Bu gence sordum: Acaba Resulullah'tan veya sahabîlerin birinden kişinin namazda şüphe ettiğinde ne yapması gerektiğini duydun mu?"

Abdurrahman dedi: "Ben Resulullah'tan (s.a.a) duydum, şöyle buyuruyordu: '*Sizden biri şüpheye düştüğünde...*'" (Hadisi sonuna kadar aktardı.)⁽¹⁾

b) Katâde şöyle der: Ömer b. Hattab'a cahiliye döneminde iki kez ve İslam'da bir kez talak verilmiş (boşanmış) kadın hakkında sorduklarında şu cevabı verdi: "Sana ne emirde ne de nehiyde bulunurum." (Yani ne karındır, onu tut diyebilirim ne de karın değildir, onu bırak diyebilirim.)

Abdurrahman dedi: "Ancak ben sana emrederim (ki karını tut); zira şirk zamanında verdiğin talakın hükmü yoktur."⁽²⁾

12- Müslüman Kadınlarından Bir Kadın:

Kadınların mihrinin fazla olamayacağı görüşünü savunduğunda bir kadın onun hatasını ortaya çıkardı.⁽³⁾

Buraya kadar aktardıklarımız, konuyla ilgili, sahabe ve tâbiînden naklettığımız bazı naslardır ki, aralarında sahabenin şu büyükleri bulunmaktadır:

- 1- Muaz b. Cebel
- 2- Zeyd b. Sabit
- 3- Ebu Ubeyde b. Cerrâh
- 4- Huzeyfe b. Yemân
- 5- Abdullah b. Mes'ud
- 6- Übey b. Kâ'b
- 7- Dahhak b. Süfyan Kilâbî
- 8- Şeybe b. Osman
- 9- Abdullah b. Abbas
- 10- Ali b. Ebu Talib

1- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 190, h. 1655; *el-Ahâdisü'l-muhtâre*, 3, 97-98, h. 899.

2- *Musannefu Abdürrezzak*, 7, 181, h. 1689.

3- *el-Keşşâf*, 1, 258; *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm (Tefsîr-i İbn Kesîr)*, 1, 467; *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Kurtubî*, 5, 99; *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 2, 466.

11- Abdurrahman b. Avf

12- Müslüman kadınlarından bir kadın.

Aktardığımız bu açıklamalardan, doğru yolun, Allah ve Resul'ünün hükmüne teslimiyet olduğu net şekilde anlaşılmaktadır. Halife, hükümleri açıklarken Allah'ın Kitabı'na ve Sünnet'e müracaat etmelidir. Bu bakış açısı sahabenin ruhuna nüfuz etmişti; çünkü onların Ömer'in görüşlerini düzeltme konusunda Kur'ân ve Sünnet'e başvurup istidlal ettiklerini görmekteyiz.

Bu da gösteriyor ki, Ömer, bütün hükümleri bilme konusunda özel bir yeteneğe sahip olduğunu iddia etmiyordu. Onun özel bir akla sahip olduğu ve deha derecesine ulaştığı, bu yüzden vahyin Ömer'in sözüne muvafakat ettiği, Peygamber'in ifadesiyle hakkın her zaman Ömer'le birlikte olduğu,⁽¹⁾ başkasının değil de sadece onun Peygamber'in ilminin tümünün taşıyıcısı olduğu... gibi abartılı iddialar gerçeği yansıtmamaktadır. Aksine, Ömer'in sahabenin sözü karşısındaki teslimiyeti ve onların Kur'ân ile Sünnet'ten sundukları delilleri kabul etmesi, bu bakış açısında onlarla ihtilafı olmadığını ispat etmekte; hükümlerin sadece Kur'ân ve Sünnet'ten alınması gerektiğini, hâkim olan halifenin bu alanda hiçbir hakkı bulunmadığını vurgulamaktadır.

Fakat zaman süreci içerisinde Ömer, bu tutum ve tavrını değiştirdi. Kendi rey ve görüşünü öne çıkarmaya başladı. Temelini attığı bir yöntemle halifelere (başkalarından) farklı bir statü kazandırdı. Fetva verme makamını yöneticilerin tekeline verdi.

Aktardığımız Nasların Toplamını Üç Konuda Özetleyebiliriz

1- Ömer'in, Kur'ân bir tarafa dursun, Peygamber'in Sünnet'i hakkında dahi tam anlamıyla ilmî bir derinliği yoktu; sahabe onun görüşlerine boyun eğmemiştir.

2- Kur'ân ve Sünnet, İslam şeriatının iki ana kaynağıdır; sahabenin ve hatta Ömer'in görüşüne göre bunların yerine başka bir şey konamaz.

3- Bu rivayetlerden, Ömer'in, özellikle hilafetinin ilk yıllarında şiddetli sıkıntı çekmiş olduğu anlaşılmaktadır. Zira İslam devletinin mutlak hâkiminin,

1- *İctihâdü'r-Resûl*, 299.

sürekli olarak kendisinin ilmî ihtiyacını dile getirmesi pek kolay bir durum değildi. Hele ki -Kur'ân ve Sünnet konusunda ilmî derinliklerinden- Ömer'in asla müstağni olamadığı kişilerin kültür, düşünce, değerler ve birçok konuda Ömer'den ayrı oldukları göz önünde bulundurulursa bunun ne kadar zor olduğu daha iyi anlaşılır.

Gelecek konularda bu durum daha açık şekilde beyan edilecektir.

İKİ YÖNTEMİN HZ. PEYGAMBER'DEN SONRA GENİŞ ÖLÇÜDE YAYILMASI

Krizler ve Çıkış Yolları

Doğal olarak halifenin hep hatalı çıkarılması sürdürülebilir bir durum değildi. Çünkü bu durum hilafet merkezinin zaafa uğramasına yol açıyor, Müslümanlar nezdinde onun sosyal konumunu yıpratıyordu. Netice olarak bu gidişat, İslamî hilafet makamının temelini etkileyecekti. Çünkü halife, sahabenin -özellikle de muhaddislerin- birçok konuda onu hatalı çıkarmak için çaba sarf ettiklerini görüyordu. Bazen Ömer'in hatasını ortaya çıkaran ve kimi zaman da şüphe uyandırıcı olan bu görüşler, eğer devam etseydi sahabeyi Ömer'in şahsiyetine karşı cüretlendirecek ve onun görüşleri karşısındaki dirençlerini artıracaktı.

Sürekli hatalı çıkarılmasından ve sahabe tarafından görüşlerinin tashih edilmesinden bıkan Ömer artık bu sıkıntılı durumu tamamen önünden kaldırmak için yeni bir yöntem edinmeyi kendisine gerekli gördü. O, bu yöntemle karşısına çıkacak yolların önüne set çekecek, ileride yapacağı işlere gerekçe kazandıracak ve içtihatlarını doğrultmuş olacaktı. Zira Ömer'in fetvalarının Kur'ân ve Peygamber'in hadisleriyle mukayese edilip, her ikisindeki ihtilafın gerekçeleri ve şeriatın temel ilkelerinin beyanı, halkı Ömer'le karşı karşıya getiriyor, onun kişisel düşünce ve görüşlerine dayanarak çıkardığı yasalara karşı durmaya sevk ediyordu. Bu durum halifenin toplum nezdindeki konumunu günden güne zayıflatmakla birlikte onu, muhalifleri tarafından dile getirilen konuları kabullenmede esnek davranmak zorunda bırakıyordu.

İşte tam bu noktada Ömer -Peygamber döneminde sahip olduğu- " maslahatçılık" görüşünü güçlendirmek ve içtihat düşüncesini ihya edip, sahabe arasında genelleştirmenin bir zaruret olduğunu gördü. Böylece verdiği fet-

valarda mazur sayılacaktı. Halifenin aklına gelen şu iki görüş daha sonra bazı Müslümanlar nezdinde de bir akıma dönüştü:

- 1- Maslahatçı kabullenmek.
- 2- Sahabenin içtihadını delil saymak.

Bu iki yaklaşımın tarihî seyrinden (gerçeğe yakınlık ve uzaklığından) söz etmeden önce Muhammed b. Abduh'un sahabe nezdinde maslahatçılık hakkındaki sözünü naklediyoruz. O şöyle diyor:

Sahabe bir şeyde maslahat olduğunu gördüğünde Sünnet'e aykırı olsa bile ona hükmediyorlardı. Âdeta onlar temel kaideyi, hükümlerin ayrıntı ve detaylarında değil, maslahat olan şeyi almada görüyorlardı.⁽¹⁾

Şeyh Abdülvehhâb Hallâf da şöyle der:

Sahabe, karşılarına çıkan bir vakaya Kur'ân ve Sünnet'ten delalet eden açık bir nas bulamadıklarında onun hükmünü içtihat yoluyla istinbat ediyorlardı. Onlar içtihatlarında -Peygamber'in sohbet meclisinden edindikleri- yasa koyma yeteneklerinin yanı sıra, şeriatın sırları ve genel prensiplerine olan bilgilerinden faydalanıyorlardı. Bazen hakkında nas bulunmayan bir konuyu nassı olan bir meseleye kıyas ediyorlardı. Kimi zaman da maslahatın iktiza ettiği ve bir mefsedeyi defetmenin gerektirdiği şeyi şer'î bir hüküm olarak kabul ediyorlardı. Maslahat söz konusu olduğunda riayeti farz olan hiçbir kayıt ve şarta bağlı kalmıyorlardı. Bu yüzden nassın bulunmadığı yerlerde, onların içtihatlarının alanı oldukça geniştir. İnsanların ihtiyaç ve maslahatları onlar için geniş bir zemin oluşturmuştu.⁽²⁾

Ömer'in fetvaları da Abduh ve Hallâf'ın sözünün doğruluğunu göstermektedir. Okuyucu azıcık çaba ile halifenin -şeriatın gerçek hükmü ile çelişen fetvalarının oranını anlayabilir.

Dolayısıyla sahabenin halifeyi sürekli hatalı çıkaran yaklaşımlarının neticede bir krize dönüşerek Ömer'in, hadis nakli ve Peygamber Sünnet'inin kayıt altına alınmasını engellemesinin sebeplerinden birini oluşturması şaşıla-cak bir durum değildir.

1- *el-Menâr*, 4, 31.

2- *Hulâsatü Tarîhi't-teşrî'l-İslâmî*, 40.

Velhasıl, İslam şeriatındaki iki yaklaşım ve metodun -Peygamber'in vefatından sonra dahi- devam ettiği hususunda hiç şüphe yoktur:

Birincisi: Naslara tutunmak ve onlara teslim olmak ki, buna "mutlak teslimiyet yöntemi" ismini verdik.

İkincisi: Ricalin sözüne tutunmak ve -sözde şeriatın ruhunu idrak etmiş olan- sahabenin içtihatlarını delil saymak. Bu içtihatların alanı gitgide genişledi. Peygamber'in (s.a.a) vefatından sonra bu iş iyice çığırından çıktı ve hiçbir sınır tanımaz hâle geldi. Onların içtihatları artık sadece nassın bulunmadığı konularla sınırlı kalmadı, hatta açık nassın bulunduğu alanlara da sirayet etti. Biz bu yönteme "ictihat ve rey yöntemi" ismini verdik.

Dr. Muhammed Selâm Medkûr şöyle der:

... Kim sahabenin ve onların başında Ömer'in işlerini inceleyecek olursa, onların birçok yerde hükümleri maslahat gereği değiştirdiklerini ve nasları maslahata uygun bir yorumla sunduklarını görür. Tâbiîn de bu yolu takip ederek, Peygamber yasaklamış olduğu hâlde mallara rayiç bedel belirlemenin cevazına fetva verdi. Onlar şu bahaneyi ileri sürdüler: İnsanlar sahip oldukları hırs ve tamahla fütursuzca günah işliyorlar.⁽¹⁾

Şeyh Abdülvehhâb Hallâf da şöyle der:

... Sahabe zamanında yasa koyucuların sayısı çoğaldığı için bazı hükümlerde aralarında ihtilaf çıktı; bir olay hakkında onlardan muhtelif fetvalar çıkmaya başladı.

Onların arasında görülen bu ihtilaf kaçınılmazdı; zira nasların muradını anlama konusunda onların akılları ve bakış açıları muhtelifti. Hepsisi eşit düzeyde Sünnet'e agâh değildi ve onu aynı şekilde ezberlememişti. Bazen birinin haberdar olduğu şeyden diğeri bîhaber olabiliyordu. Öte yandan, hükümlerin temelini oluşturan maslahatların -yasa koyucu ricalin yaşadığı genel ortamın ihtilafı nispetinde- ölçüleri muhtelif olabiliyordu. Bu sebeplerden dolayı bazı vakalar konusunda onların fetva ve hükümleri birbirinden farklı olmuştur.

İkinci asırda yasa çıkarma mesuliyeti müçtehit imamlar tabakasına ulaştığında, yasa koyan rical arasındaki ihtilafın mesafesi daha geniş bir hâle

1- *Menâhicü'l-ictihâd fi'l-İslâm*, 303.

geldi. Zira sahabe döneminde ihtilafa yol açan üç faktöre yeni sebepler de eklendi ki, nasların tatbikini anlamada şer'î hükümlerin kaynakları, oryantasyonu ve lugat kurallarıyla irtibatı vardı.

Bu yüzden, ihtilaf sadece fetvalar ve fer'î meselelerle sınırlı değildi. Aksine, yasa koyucunun dayandığı temel prensiplerin çerçevesinde de ihtilaf oluştu. Böylece her fırka için kendine has varyantlarla elde ettiği fer'î hükümleri bulunan özel bir mezhep şekillenmiş oldu.⁽¹⁾

Bu da gösteriyor ki, fetva merkezlerinin çoğalması içtihat ve rey ihtilafından kaynaklanmıştır. Bu ihtilaf, bazen sahabîler arasında olduğu gibi, bazen de sahabe ve halife arasında görülmüştür.

Dr. Medkûr bu gerçeği başka bir tabirle şu şekilde aydınlatıyor:

... Sahabenin içtihadı kıyasta durmadı. Bilakis, reyin tüm yöntemlerini kucakladı. Onların bu sahadaki dayanakları bedahet, fitrat ve şeriâtın ruhundan aldıkları kazanımlardı. Elbette reyin dayanağı ve şer'î hükümleri izhar etmede önemli rolü olan aklî esasla birliktelik içinde bunu yapıyorlardı. Bu esasa binaen onlar basiret üzere içtihat ediyorlardı ve içtihatları muhtelifti. Bazıları kıyası bir dayanak olarak gördüğü hâlde, bazıları da maslahata dayanarak fetva vermektedir. Hakeza daha sonraları ıstilahî isimlerle tanınan aklî kaynaklar konusunda da farklı düşünüyorlardı.⁽²⁾

O, daha sonra sözlerine şöyle devam ediyor:

Bakış açılarındaki ihtilaf, fetva ve hükümlerdeki farklılık tabîi olarak içtihat ve rey yöntemi üzerine kurulmuştur. Çünkü fakihler bu realiteyle birlikte çeşitli bölgelere dağıldılar ve muhtelif akımların öncülüğünü yaptılar ki, ehl-i hadis ve rey ekolü bu şekilde vücuda gelmiş oldu.⁽³⁾

Dr. Mustafa Dîb el-Bugâ, sahabenin sözünün hüccetliğini inkâr edenlerin delillerini beyan ederken şöyle der:

Sahabe birçok meselede kendi arasında ihtilafa düştü; her biri diğerine muhalif bir yol tuttu. Nitekim bu ihtilaf, "meyyitin kardeşleri olduğunda dedesinin mirası" konusunda, karısına "sen bana haramsın" diyen kişi-

1- *Hulâsatü Tarîhi't-teşrî'i'l-İslâmî*, 72.

2- *Menâhicü'l-ictihâd fi'l-İslâm*, 79-80.

3- age.

nin hakkında ve diğer konularda kendini göstermektedir. Eğer sahabenin görüşü tâbiîn için hüccet olsaydı, Allah'ın hüccetleri birbiriyle çelişkili ve muhtelif olurdu. Ayrıca tâbiünden olan birinin sahabeden bazısına uyması, diğerlerine uymasından daha evla sayılmazdı.⁽¹⁾

İçtihadın meşruiyetini kabullenmek, muhtelif görüşlerin ve onlar arasındaki ihtilafın meşru olduğu anlamına gelir. Ömer -şeriatı anlamada bir görüş ve gerekçe olarak içtihadı kullandığında diğerlerine de bu şekilde fetva çıkarma yetkisi vermeliydi ki, böylece kendi içtihadı sahih olabilsin. Ancak bu şekilde diğerlerinin sözlerinden kendi uygulamaları için referans elde etmiş veya en azından görüşüne saygı duyulmuş ve ona itiraz edilmemiş olurdu.

Ömer'in Karaza'dan, az hadis nakletmesini istemesi ve daha sonra sahabenin içtihatta bulunmasına izin vermesi, şu gerçeği ispat etmektedir ki, hali fe, yasa koymada eksen değişikliğine gitmek istiyordu. Daha önce şeriatın eksenini oluşturan şer'î nasların yerine ricalin görüşlerini hâkim kılmaya çalışıyordu. Nitekim sahabeden bazıları bu fikirsel hataya dikkat çekmiş, hakkın kişilerle tanınamayacağını hatırlatmışlardır. İmam Ali'den (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Ey Hâris! Senin kafan karışmıştır! Hak ve batıl kişilerin kadri ve değeri ile tanınmaz! Hakkı tanı ki, ehlini de tanıyasın.⁽²⁾

Ömer, içtihadın alanını genişletmek ve güçlendirmek suretiyle -başkalarına içtihat izni vermek yoluyla- kendisine yasa koyma hakkı sağlamaya ve böylece kendisini hüküm koyucu olarak kabullendirmeye çalışıyordu.

Molla Ali el-Kârî *Şerhu's-Şifâ'* kitabında "*Bana bir kâğıt getirin.*" hadisini şerh ettikten sonra şöyle yazıyor:

Velhasıl Ömer (r.a.), "Bir şey yazılmasına gerek yoktur." diyenlerin tarafındaydı. Allah daha iyi bilir.⁽³⁾

Şihabüddîn el-Hafâcî, *Nesîmü'r-riyâz* kitabında Hattab'ın oğlunun sözünü getiriyor ve tam da bizim söylediğimiz şeyin altını çiziyor:

1- *Eserü'l-edilleti'l-muhtelef fihâ fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, 247.

2- *Tarîhu'l-Ya'kûbî*, 2, 210; *Feyzü'l-Kadîr*, 1, 22 ve 4, 17; *Ebcedü'l-ulûm el-veşîyyi'l-merkûm fî beyâni ahvâli'l-ulûm*, 1, 126.

3- Kadî İyâz'ın eseri olan *Nesîmu'r-Riyâz* kitabına haşiye olarak Molla Ali Kari'nin kaleme aldığı *Şerh-i Şifâ*, 4, 280.

Ömer'in bu sözü dile getirmesinin sebebi şuydu: Eğer Peygamber bir şey veya bir şeyler yazmış olsaydı, ulemanın görüşleri ve içtihat batıl olurdu.⁽¹⁾

Hulefa-i Râşidîn dönemi hakkında siyasî uzmanlığı olanlar şunu çok iyi bilmektedirler ki, eğer Ömer yasa koyucu rolünden ayrılseydi isteklerini gerçekleştiremezdi. O, ister istemez kendisi için daha fazla hak sağlamalıydı; zira hilafet makamında oturuyordu ve kendisinde hüküm koyma liyakatini görüyordu.

Halife fetva merdiveniyle yukarı çıktı ve bir süre sonra rey, içtihat ve maslahatla fetva verme yetkisinin dizginlerini sadece kendi eline aldı; kendi tekelinde bulundurdu, diğer Müslümanları bundan menetti veya sınırladı yahut kendi görüşünü mutlak üstün ya da rakibi olmayan üstün görüş saydı.

Buradan yola çıkarak Ömer geçmişte tasvir ettiği içtihadın erkânını müşahhas etti ve ondan kendisi için daha fazla nasip elde etmeye yöneldi. Bu yüzden Ömer'in, artık meselelere tek başına cevap verdiğini ve sahabeden hiç kimseye danışmadığını; kendi görüşüne muarız olan bir görüşe asla tahammülü olmadığını, kendi görüş ve yöntemine uyulması çağrısında bulunduğunu görüyoruz. Başlangıçta Resulullah'ın (s.a.a) Sünnet'ini sorar, onu arardı; ama artık Sünnet'e ve Kur'ân'a ters düşse de kendi görüşünün alınması için ısrar ediyordu. Çünkü artık o, Allah'ın hükümlerini ve Peygamber'in Sünnet'ini en iyi bilen kişi olmuştu! İş öyle bir raddeye varmıştı ki, sahabeden bir grup insanı etrafına toplayıp onlara şöyle diyordu: "Hayatta olduğum sürece benden ayrılmayın. Zira ben sizin için bir şeyi tutmakta veya reddetmekte en bilgili kişiyim."⁽²⁾

Ömer bununla da yetinmemiş, daha da ileri gitmiştir. Ammar b. Yasir ve diğer sahabîlere, Resulullah (s.a.a) zamanında kendisinin yaptığı işi hatırlatma iznini dahi vermemiştir.

Sahîh-i Müslim'de şöyle geçmektedir: Bir adam Ömer'in yanına gelerek, "Ben cünüp oldum ve su bulamadım, ne yapayım?" diye sordu. Ömer, "Namaz kılma!" dedi. Bunun üzerine Ammar şöyle dedi: "Ey müminlerin emîri! Hatırlamıyor musun? Ben ve sen bir savaşa cünüp olmuştuk

1- *Nesîmu'r-Riyâz*, 4, 278.

2- *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 40, 500; *Kenzü'l-ummâl*, 10, 293, h. 29479.

ve su bulamamıştık. Sen namaz kılmadın ve ben teyemmüm edip namaz kıldım. Peygamber de buyurmuştu: *Böyle bir durumda iki elini yere vurup üfledikten sonra yüzüne ve iki eline mesh etmen yeterlidir.*"

Ömer dedi: "Ey Ammar, Allah'tan kork!"

Ammar dedi: "Eğer isteğin buysa artık bu hadisi söylemeyeceğim."⁽¹⁾

Başka bir rivayete göre Ammar şöyle dedi:

Ömer'in yanında bulunduğum sırada bir adam geldi ve şöyle dedi: "Ey müminlerin emîri! Bir veya iki ay bir yerde kalıyoruz. [Cünüp oluyoruz] ve su bulamıyoruz, ne yapmalıyız?"

Ömer dedi: "Ben su bulmadıkça namaz kılmam."

Ammar dedi: "Ey müminlerin emîri! Hatırlıyor musun? Falan yerde deve otlatıyorduk ve sen cünüp olduğumuzu fark etmiştin?"

Ömer dedi: "Evet."

Ammar dedi: "Ben toprakta yuvarlanmıştım [ve namaz kılmıştım]. Peygamber'in yanına gelip yaptığım şeyi anlattığımda Hazret gülümüş ve şöyle buyurmuştu: *'Temiz toprak sana yeterlidir.'* Sonra iki elini toprağa vurduktan sonra üflemiş, ardında iki elini yüzüne çekmiş ve her iki elinden bir bölümüne mesh etmişti."

Ömer dedi: "Ey Ammar, Allah'tan kork!"

Ammar dedi: "Ey müminlerin emîri! Eğer istiyorsan yaşadığın sürece veya ben yaşadığım sürece onu bir daha anlatmam."

Ömer dedi: "Vallahi yok; ancak bu konuda üstlendiğin görevi [tebliğ ve fetva işini] senin uhdene bırakıyorum."⁽²⁾

1- *Sahîh-i Müslim*, 1, 280, h. 368; *el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsne'de an Resulillâh sallâlahü aleyhi ve sellem*, 1, 41, h. 125; *Müsne'd-i Şâî*, 2, 425, h. 1028; *Müsne'dü'l-müstahrec alâ Sahîhi Müslim*, 1, 404, h. 812; *Sünen-i Nesâî*, 1, 165, h. 312 ve 1, 170, h. 319; *Sünen-i İbn Mâce*, 1, 188, h. 569.

2- *Müsne'dü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 319; *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 1, 88, h. 322; *Sünen-i Nesâî*, 1, 168; *Nesâî, es-Sünenü'l-kübrâ*, 1, 133, h. 302; *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, 19, 273; *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Taberî*, 5, 113.

Bu hadis açıkça gösteriyor ki, halife cünüp şahsın -su bulamadığı süre içinde- teyemmüm edemeyeceğine inanıyordu. Hatta onun namaz kılmamasına izin veriyordu.

Bedreddin Aynî şöyle yazıyor:

Bu rivayete göre Ömer, cünüp kişinin teyemmüm edemeyeceği kanaatini taşıyordu. Zira Ammar ona dedi ki: "Sen namaz kılmamıştın." Ömer teyemmüm ayetinin sadece küçük hades konusunda olduğu düşüncesindeydi ve onun içtihadına göre cünüp kimse teyemmüm edemezdi.⁽¹⁾

İbn Hacer şöyle der:

Ömer'in bu görüşü meşhurdur.⁽²⁾

Buharî, A'meş vasıtasıyla Şakîk'ten şöyle dediğini rivayet eder:

Abdullah ve Ebu Musa el-Eş'arî ile birlikte oturmuştum. Ebu Musa ona şöyle dedi: "Eğer bir kişi cünüp olursa ve bir ay su bulamazsa teyemmüm ederek namaz kılması gerekmez mi? Mâide Suresi'ndeki şu ayeti nereye koyacaksınız? **Eğer su bulamazsanız temiz toprağa teyemmüm edin...**"⁽³⁾

Abdullah dedi: "Eğer insanlara bu durumda izin verilirse su soğuk olduğunda da teyemmüme yönelirler."

Ben sordum: "Sırf bu yüzden mi teyemmümü sevmiyorsunuz?"

Dedi: "Evet."

Ebu Musa dedi: "Peki, Ammar'ın sözünü duymadın mı ki, Ömer'e dedi: Resulullah beni gönderdi..."⁽⁴⁾

Daha önce geçen rivayetler de bu hüküm ve diğer hükümlerin perde arkasında Ömer'in olduğunun altını çizmektedir. O, bu konuda inmiş ve Peygamber tarafından beyan edilmiş ayete açıkça muhalefet etmiştir. Bu yüzden Am-

1- *Umdetü'l-karî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 4, 19.

2- *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1, 443, h. 331.

3- Mâide, 6.

4- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 133, h. 340; *Sahîh-i Müslim*, 1, 280, h. 368; *Sünen-i Ebî Dâvûd* 1, 87, h. 321; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 264; *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 1, 179, h. 15.

mar ile Ebu Musa ona karşı çıkmış ve -Ömer'in temelini attığı bu hükmü- fakihler de garipsemişlerdir.

Şu hâlde, "Sahabe mutlak içtihat hakkına sahiptir ve şeriatın ruhuna vâkıftır, dolayısıyla onların görüşü dinden başka bir şey değildir" diyerek bu tür fetva ve görüşlere meşruiyet atfedilemez!

Eğer bu faraziye doğru ise, Ömer'in Ammar'ı susturmaya çalışması ve tehditkâr bir üslupla ona hitapta bulunması yakışık almazdı. Çünkü bu görüşe göre Ammar da şer'î hükmü nastan ve şeriatın ruhundan almış bir sahabe idi. Ayrıca görüşünün benzerini Peygamber'den duymuştu. Dolayısıyla Ömer'in ona itiraz etmesi reva değildi. Aksine o, şeriatın ruhunu derk etmiş bir sahabeye saygı göstermeliydi.

Bu söz diğer sahabîler hakkında da geçerlidir. Eğer hepsinin içtihat yapması caiz olsaydı, Ammar'ın Ömer'in verdiği hükmü inkâr etmemesi gerekirdi. Aynı şekilde Ebu Musa ve diğer sahabîler -bu fetvada kendileriyle muvafık olmayan- Ömer'in fetvasına karşı çıkmamalıydı.

Büyük sahabî İmrân b. Husayn'ın şu sözünün Ömer'e gizli kalmış olması gerçekten insanı hayrete düşürüyor:

Resulullah (s.a.a), bir köşeye çekilip insanlarla namaz kılmayan bir adamı görünce ona şöyle buyurdu: *"Ey falan! Neden cemaatle namaz kılmıyorsun?"*

Dedi: "Ey Allah'ın Resülü, cünüp oldum ve su bulamadım."

Peygamber buyurdu: "Toprağa yönel; zira o sana yeter."⁽¹⁾

Başka bir rivayete göre de şöyle buyurdu: *"Toprağa tutunmalısın."*⁽²⁾

Üçüncü bir hadise göre ise şöyle buyurdu: *"Cebrail'in bana öğrettiği gibi ben de sana teyemmümü öğreteceğim..."*⁽³⁾

1- Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh, 1, 134, h. 341; Sünen-i Dârimî, 1, 207, h. 743; es-Sünenü'd-Dârekutnî, 1, 202, h. 3; Sünen-i Nesâî, 1, 171, h. 321; Teysîrü'l-vusûl ilâ Câmi'i'l-usûl, 3, 115.

2- Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 2, 278, h. 7733, 2, 352, h. 8611; Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, 1, 216, h. 979.

3- Tarîhu Bağdâd, 8, 373; Kenzü'l-ummâl, 9, 598, h. 27582.

Acaba Ebu Hureyre, Ebu Zer ve diğerlerinin teyemmüm hakkında rivayet ettikleri hadisler Ömer'e gizli mi kalmıştı? Aynı şekilde namazı muhafaza etmenin ve onu hiçbir şekilde terk etmenin caiz olmadığını ifade eden hadisler ona gizli mi kalmıştı?

Bunların tümü halifenin hatalı bir yola girmiş olduğunu göstermektedir. O, sonraları kendisi için iddia ettiği gibi şer'î hükümleri diğerlerinden daha iyi bilmiyordu veya Dr. Nâdiye el-Umrî ve diğerlerinin iddia ettikleri gibi başkalarından farklı mümtaz bir akla sahip değildi.

Ayrıca Ömer'in -vahye aykırı- görüşü sadece su bulamayan cünüp kimse ile sınırlı değildi ki, birilerinin gerekçelerinin kabul edilebileceği istisnai bir durum olsun. Aksine o, bu görüş üzerine yetiştirdi ve haddi aştı. Çünkü Ömer, her ne kadar bir vakada muhtelif görüşler sunulmuş olsa da kendisinin görüşlerine uyulması gerektiğini vurguluyordu.

Hakem b. Mes'ud es-Sekafî'den şöyle rivayet edilmiştir:

Ben kendim bizzat şahit oldum: Ömer, baba ile anne bir olan kardeşleri anne tarafından olan kardeşlerle mirasın üçte birine ortak etti. Bir kişi ona şöyle dedi: "Hilafetin ilk yılında bundan farklı hüküm vermiştin." Ömer sordu: "Nasıl hükmetmiştim?" Dedi: "Mirasın üçte birini anne tarafından olan kardeşe vermiştin ve baba-anne bir olan kardeşlere bir şey vermemiştin." Ömer dedi: "O olay hükmettiğimiz gibiydi ve bu vaka da hükmettiğimiz gibidir."⁽¹⁾

Başka bir rivayette Ömer şöyle dedi: "O, o gün için verdiğimiz bir hükümdü ve bu, bugün için verdiğimiz bir hükümdür."⁽²⁾

Bu rivayetler, Ömer'in kendi fıkıh temellerini resmîleştirmek, onun ilk ve son ölçü sayılmasını sağlamak için çaba sarf ettiğini göstermektedir. Bu, içinde bulunduğu ahval ve koşulların ona dikte ettiği bir görüştü ve herkesi buna çağırıyordu. Ömer'den sonra da bu düşünce tarzı yaygınlaştı ve öyle bir raddeye ulaştı ki, Müslümanlardan bazıları şöyle demeye başladılar: "Sahabenin sözü ve fiili Allah'ın kelamını tahsis edebilir."

1- *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 255, h. 12247 ve 10, 120.

2- *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 4, 88, h. 66; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 255, h. 12249.

Dr. Medkûr şöyle der:

Her hâlükârda Peygamber zamanında şer'î hükmün ancak vahiy kanalıyla geldiği herkes için sabit bir durumdur. Peygamber'e içtihadı caiz görenler dışında hiç kimse bundan başka bir söz söylememiştir.⁽¹⁾

Daha sonra Devalibî'nin *el-Medhal ila usul'il-fıkf* eserinden şu ifadeleri naklediyor:

Peygamber kendi döneminde hükümleri elde etmek için -üçüncü kaynak olarak- içtihadı belirlemiştir.⁽²⁾ Daha sonra Dr. Sellâm bu görüşü reddediyor ve Peygamber döneminde içtihadın, şer'î hükümlerin bir kaynağı olmadığını savunuyor.⁽³⁾

Evet, halifeler ve dostlarının ekolüne tâbi olanlar, Ömer'in Kur'ân ve Sünnet'e aykırı içtihatlarını mazur göstermeye çalışmakta ve bu doğrultuda gerekçeler beyan etmektedirler. Bunlardan biri Dr. Sellâm'dır. O şöyle diyor:

Ömer'de vehmettiği gizli kusuru arayan eleştirmenin yanında, aradığı eksikliğe dair bir belge sunulamamıştır. Derken hadis ikinci tabakada birçok kanaldan nakledilmiş ve noksanlık kuruntusu kaybolup gitmiş, neticede onu almışlardır.⁽⁴⁾

Ömer'in Müslümanları kendi görüşüne uymaya çağırması, sosyolojik realitenin ona yüklediği siyasî bir ihtiyaçtı. Ömer'in hadis kaydı ve hadis naklini menetmesi de aynı saikle olmuştur. Çünkü bu konuda Peygamber'den şer'î bir nas yoktu. Şayet olsaydı Ömer muhakkak onu hatırlatırdı; hadis nakli ve kaydını yasaklamada onu dile getirirdi; yasağı sadece kendisine isnat ederek vebal altına girmezdi.

Ömer'i -nassa aykırı olsa dahi- kendi görüşüyle fetva vermeye iten şartlardan bir kısmının evveliyatı vardır ki, onlardan bazısına işaret ettik. Bu esasa binaen Ömer'in daha önce Peygamber karşısındaki sergilediği tutumlarını da aynı kabilden saymak mümkündür. Zira o, cahiliye döneminde bu davranışlardan bir kısmına sahipti ve kendisi için inandığı yetkilerin alanını

1- *Menâhicü'l-ictihâd fi'l-İslâm*, 356.

2- age, Devâlîbî'nin *İlm-i usûl'il-fıkf* eserinden naklen: 11.

3- age, 356.

4- age, 154.

İslam'da ve Peygamber nezdinde de geniş şekilde tahkim etmek istiyordu. Fakat bu iki dönem arasında yerden göğe fark vardı.

Elbette bazıları halifenin böyle bir içtihat anlayışına sahip olduğunu reddetmiş, aksine onu Peygamber'in Sünnet'ine teslim olanlardan saymış ve buna dair de bazı metinleri örnek olarak sunmuşlardır. Mesela o, rüknün karşısında durduğunda şöyle dedi:

Ben biliyorum ki, sen bir taşsın; ne bir yarar ne de bir zarar verebilirsin. Eğer Resulullah'ın seni öptüğünü görmeseydim seni öpmezdim.

Daha sonra yaklaşıp Hacerülesved'i öptü.⁽¹⁾

Ya'la b. Ümeyye şöyle der:

Ömer b. Hattab'la tavaf ediyordum. Kâbe'nin kapısından sonra rükne vardığımda elini Hacerülesved'e dokundurması için tuttum. Ömer dedi: "Resulullah'la tavaf yapmadın mı?" Dedim: "Evet." Sordu: "Onun buna dokunduğunu gördün mü?" Dedim: "Hayır." Dedi: "Peygamberin yaptığı işe uy; zira o senin için en güzel örnektir."⁽²⁾

Fakat Ömer'in teorik ve pratik içtihatlarının hacminin yanında bu tür metinler söz konusu iddianın ispatı için yeterli değildir.⁽³⁾ Bu olayda ve diğer sözlerinde hadislere sarılmanın ve içtihadı atmanın zarureti dillendiren

1- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 46, h. 325; *Müsned-i İbn Ca'd*, 1, 316, h. 2152; *Nesâî, es-Sünenü'l-kübrâ*, 2, 400, h. 3918; *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, 2, 395, h. 1567; *Şuabü'l-îmân*, 3, 451, h. 4040; *Feyzü'l-Kadîr*, 3, 409.

2- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 37, h. 253 ve 1, 45, h. 313; *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-dehr ve hadîsih*, 1, 150, h. 184; *el-Ahâdisü'l-muhtâre*, 1, 418, h. 297.

3- Bu söz, "Hacerü'l-Esved" hadisinin teslimiyete delalet ediyor olması farzıyladır. Oysaki gerçekte "Hacerü'l-Esved'i öpme" hadisi Ömer'in ahkâma olan cehaletine delalet etmektedir. Çünkü İmam Ali b. Ebu Talib (a.s) Hacerü'l-Esved hakkında şöyle buyurmuştur: "Bu taş fayda verir. O, kayamet günü kendisine dokunanların lehinde şahitlik edecektir." Ayrıca Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu: "Hacerü'l-Esved cennet taşlarındandır; onu öpmek cennete ve onun eserlerine olan iştiahtır. Hacerü'l-Esved Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir; onun vasıtasıyla kullarıyla tokalaşır. Resulullah ile biati gerçekleştiremeyenler Hacerü'l-Esved'e dokunduklarında Allah ve Resul'üne biat etmiş gibi olurlar."

Şerhu'l-Umde fi'l-fikh, 3, 436; *Şerhu Fethi'l-Gadîr*, 2, 449; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 3, 240; *İrşâdü's-sârî li şerhi'l-Buhârî*, 3, 190; *Nasbü'r-râye li-tahrîci ahâdisi'l-hidâye*, 3, 116; *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*, 1, 176.

Ömer'in yaklaşımına dikkat ettiğimizde ve daha sonra onun açık nassın bulunduğu yerlerde dahi kendi içtihatlarını ön plana çıkarmasına baktığımızda şu gerçeği anlıyoruz: Şartlar, Ömer'i bu noktaya getirmiş ve neticede o, farkında olarak veya olmayarak Peygamber'in Sünnet'ine aykırı bir tutum içine girmiştir.

Çünkü -Müslümanlar nezdinde- onun hata ile ithamının devam etmesi sürdürülebilir bir durum değildi; bu durumun sonuçta siyasî önderlikle ilmî önderliği birbirinden ayırması kaçınılmazdı. Bu aynı zamanda, Müslümanların Hz. Peygamber (s.a.a) zamanında alıştıkları tek kişiye müracaat etme geleneğinden çıkmaları ve Ömer'in manevî konumunun zedelenmesi anlamına gelirdi. Onların iddiasına göre genel maslahatı dikkate alıp maslahatçı düşünmek, sahabenin -özellikle de Ebu Bekir ve Ömer'in- rey ve içtihatlarını delil saymayı gerektiriyordu. Buna gerekçe olarak da şunu iddia ediyorlardı: Ebu Bekir ve Ömer hükümlerin kriterlerini ve şeriatın ruhunu iyi biliyorlardı. Bu yüzden, en doğrusu, onların emsali olan kimselerin içtihatlarına uymaktı. Daha sonra bu konuda Peygamber'den bazı hadisler de naklettiler.

Sonra Müslümanlar yeni hükümleri Resulullah'tan (s.a.a) gelmiş olan şer'î naslardan almaları gerektiğini ve hiç kimsenin rey ve içtihadına göre fetva verme hakkına sahip olmadığını anladılar. Ömer, Peygamber'den gelmiş olan nasların hepsini hatırlamadığı veya tefsirini bilmediği için kendi görüşlerine gerekçe olması için kıyasın temelini attı. Bu sayede, "Onun sözü falan kaideye veya falan ayete dayanmaktadır." denilecekti.

İşte bu şekilde içtihat -Müslümanlar nezdinde- kimsenin yadırgamadığı sıradan bir meseleye dönüştü ve tüm sahabeyi kapsamına aldı. Bununla birlikte dikkat ettiğimizde sahabeden bazılarının rey ve içtihatla fetva verirken, bazılarının ise nassa bağlı kaldıklarını, Kur'ân ve Sünnet'ten başka bir şeye teslim olmadıklarını görüyoruz. Onların meselelere cevap verirken kullandıkları yöntem, Kur'ân ve Sünnet'ten sahih çıkarsamada bulunmak suretiyle sadece Allah ve Resul'ünün muradını temin etmekte; reye dayalı içtihadın bunda hiçbir rolü yoktu.

Evet, Ömer'in bu siyasî yönetime sarılmasının sebebi, hiç kimsenin onun fetvalarına muhalefet etme cesaretini kendisinde bulmaması ve herkesin onun görüşlerine teslim olmasıydı.

Ebu Musa el-Eş'arî hakkında onun müt'a fetvası verdiği nakledilmiştir. Bunu bilen bir adam ona şöyle dedi: "Bazı fetvalarında ağır davranmalı ve durmalısın. Herhâlde bilmiyorsun; müminlerin emîri senden sonra hac ibadetleri hakkında nasıl bir yenilik getirdi!"

Ebu Musa, Ömer'le buluştuğunda bunu sordu. Ömer şu cevabı verdi: "Peygamber ve ashabının bu işi yaptığını biliyorum. Ancak Erâk'ta⁽¹⁾ kadınlarla cima etmeleri ve daha sonra gusûl katreleri başlarından damlarken [Arafat'a gidip] hacca devam etmeleri benim hoşuma gitmedi."⁽²⁾

Bu ve benzeri metinler, Ömer'in, kendi görüşünü şer'î hükümlerin önüne geçirdiğini ispat etmektedir. Zira Ebu Musa el-Eş'arî sahabenin büyüklerinden sayılmakla birlikte müt'a fetvası veremiyordu. Çünkü hac ibadetleri hakkında Ömer'in yeni görüşünden habersizdi. O, sabretmeli ve halifenin bu konudaki yeni görüşünün kendisine ulaşmasını beklemeliydi!

Ömer, birilerinin kendi yanında fetva vermesine de asla tahammül etmezdi. Böyle yapmış olan birine şöyle demiştir: "Emîr olmadığın hâlde insanlara nasıl fetva verebiliyorsun? Bu işin sıkıntı ve zorluğunu, onun rahatlık ve serinliğini tatmış olana bırak."⁽³⁾

Şer'î yasamanın ahval ve koşullarını anladıktan sonra şunu söyleyebiliriz: Sahabenin sözünün delil sayılması, Peygamber hakkında içtihat kavramının kullanılması, o Hazret'in Bedir esirlerinden fidye alırken ve münafık birine namaz kılarken (hâşâ) hata yaptığı iddiası, Peygamber'den nakledilen "Bilin ki, ben bir beşerim. Size dininizle ilgili bir emirde bulunursam onu derhal alın. Eğer kendi reyime dayanan bir şey emredersem, bilin ki, ben bir insanım."⁽⁴⁾ vb. sözlerin tümü, aslında Ömer'in içtihatlarını tashih etmek ve onun görüşlerine meşruiyet kazandırmak için kurgulanmıştır.

Şer'î bir hükmü sahabenin Ömer'den sorması veya Ömer'in onlardan sorması şu anlama gelir: Herkes Allah ve Resul'ünün hükmünü aramaktaydı. Eğer

1- Erak, Arafat'ta bulunan bir tür ağaçtır. (Mütercim).

2- *Sahîh-i Müslim*, 2, 896, h. 1222; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2, 348, h. 3715; *Müsned-i Bezzâr*, 1, 346, h. 226; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 3, 418; *Sünen-i İbn Mâce*, 2, 992, h. 2979; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 50, h. 351.

3- Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11, 329; *Musannefu Abdürrezzak*, 8, 301, 15293; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 2, 495, 4, 612.

4- *Menâhicü'l-ictihâd fi'l-İslâm*, 349.

onların nezdinde Ömer'in içtihadı hüccet olsaydı muhakkak onu alırlardı ve Peygamber'in söylediği veya yaptığı şeyi ona hatırlatmazlardı; Ömer de birçok yerde fetvalarından geri dönmezdi. Bu da gösteriyor ki, İslam'ın ilk yıllarında -ve şûra teşkilinden önce- Müslümanlar nezdinde Ebu Bekir ve Ömer'in yöntemi hüccet değildi. Çünkü sahabe Ömer'i hata yapmakla itham ettiği gibi, kendi arasında da birbirini hata yapmakla suçluyordu.

Eğer Peygamber'e isnat edilen "Benden sonra gelen iki kişiye; Ebu Bekir ve Ömer'e uyun..." sözü doğruysa neden sahabenin Resulullah'ın (s.a.a) emrine uymadığını ve ondan sonra Ebu Bekir ve Ömer'e muhalefet ettiklerini görüyoruz?

Dr. Dîb el-Bugâ sahabenin görüşünün hüccetliğini reddedenlerin sundukları delilleri açıklarken şöyle diyor:

Sahabe, her müçtehit sahabînin diğerine muhalefetine caiz olduğu konusunda ittifak etmiştir. Ebu Bekir ve Ömer de muhalif müçtehitlerin sözlerini inkâr etmemişlerdir.⁽¹⁾ Bilakis içtihadî konularda her müçtehidin kendi içtihadına uyması gerektiğine inanmışlardır.

Eğer sahabenin görüşü hüccet olsaydı, bu doğru olmazdı ve onların her birinin diğerine uyması gerekirdi. Bu ise muhaldir.⁽²⁾

Halkın geneli, Resulullah'ın (s.a.a) Sünnet'ini bilmek istiyordu. (Şeyheyn'in Sünnet'ini değil.) Ömer ise Sünnet'in tamamını bilmiyordu. Bu yüzden karşısında çözümü için düşünmesi gereken ciddi bir sorun vardı. Çünkü sahabe Peygamber'in hadislerini nakletmek suretiyle Ömer'in görüşünün zayıflığı ve şeriattan uzak oluşu hususunda kamuoyu oluşturunuyordu. Doğal olarak halkın bu yönde bilinçlenmesi -Ömer'in görüşüne göre- hilafetin bünyesine ve yeni ayağa kalkmış olan İslam devletine zarar vermekte, siyasî önderlikle ilmî önderliğin birbirinden ayrılmasına yol açmaktaydı. Bu gidişat halkın genel durumuna ve halifenin konumunun güçlenmesine hizmet etmiyordu.

Böyle bir durumda Ömer'in bu çıkmazdan kurtulması için kendine has bir yöntem belirlemesi artık bir zorunluluktu.

1- Aksine Ömer, hükümleri tanımada yegâne merci olduğunu duyurunca sahabeden birçoğunun görüşüne tahammül etmedi, onları tehdit edip cezalandırdı.

2- *Eserü'l-edilleti'l-muhtelef fihâ fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, 347.

Başlangıçta rey ve kıyasa yöneldi. [Oysa zahirde kendisini bu ikisine muarız olarak gösteriyordu.] Zira bu iki yöntemin içine sindiğini ve soru sahibini ikna edici olduğunu anladı.

Sahabeden bazılarının Ömer'i ikna etmek için onun rey ve anlayışına paralel olarak "temsil" ve "teşbih" yöntemini kullandıklarını daha önce gördük. Örneğin, Ebu Ubeyde Cerrâh, halifenin öldürülen zimmî kâfir karşılığında Müslüman hakkında kısas hükmü vermesine şu cümlesiyle karşı gelmişti: "Eğer bir Müslüman, kölesini öldürürse onu [kölesine karşılık] kısas mı edeceksin?" Ömer de bu cümle karşısında susmuştu. Veya Zeyd b. Sabit, dedenin mirası konusunda bir ağacı örnek vermişti...

Kıyas ve temsil, aklî bir kanal olup bazılarının hükümleri tanımada istifade ettiği bir yöntemdir. Sahabe Ömer'i ikna etmek için ve Ömer de halkı ikna etmek için kendi görüşüyle -özel şekilde- kıyastan yararlanmıştı. Ömer b. Hattab'ın Şüreyh'e yazdığı mektubunda şunlar yer almaktaydı:

Eğer Allah'ın Kitabı'nda bir şey bulursan, onunla hüküm vermelisin; kişilerin sözleri seni ondan saptırmamalıdır. Eğer karşına bir mesele gelir de onun hükmünü Allah'ın Kitabı'nda bulamazsan, Resulullah'ın Sünnet'i-ne bak ve onunla hüküm ver. Eğer Allah'ın Kitabı'nda ve Peygamber'in Sünnet'inde bulunmayan bir hadise ile karşılaşırsan, halkın o meselede icma ettiği görüşe rücu edip onu al. Eğer Kitapta ve Sünnet'te bulunmayan ve senden önce hakkında hiç kimsenin bir söz söylemediği bir konu karşına çıkarsa, iki şeyden birini seç; istersen kendi görüşüne göre içtihat ederek onda öncü ol ya da dilerse hüküm vermeyi erteleyp geciktir ve ben ertelemeyi senin için daha hayırlı görüyorum.⁽¹⁾

Halife Ömer'in Ebu Musa el-Eş'arî'ye yazdığı mektupta da şu ifadeler yer alır:

Birbirine benzeşen ve birbirinin emsali olan şeyleri tanı; sonra da işleri onlara kıyas et. Ardından Allah'ın en çok hoşnut olacağı ve hakka en fazla benzeyen şeye yönelip itimat et.⁽²⁾

1- *Sünen-i Dârimî*, 1, 71, h. 167; *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 4, 543, h. 22990; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10, 115.

2- *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 4, 206-207, h. 15 ve 16; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10, 150; *Şerhu nehci'l-belâğa*, 12, 91.

İbn Hazm bu mektubun, Ömer tarafından valisi Ebu Musa'ya yazılması hususunda tereddüt etmekte, fakat Şüreyh'e yazdığı mektubu bazı eleştirileri olmakla birlikte kabullenmektedir.⁽¹⁾

Dr. Nâdiye el-Umrî şöyle demiştir:

Ömer, Ebu Musa'ya yazdığı mektubunda kıyas kavramını kullanmıştır. Lakin bu ıstılah ve kaideler -bugünkü isimleriyle- o zaman yaygın değildi.⁽²⁾

Bu doğru bir sözdür. Çünkü kıyasın fıkıh ıstılahları arasına girmesi Hulefa-i Râşidîn döneminden sonra olmuştur. Fakat onun ilk tohumları ve nüveleri genel olarak Ebu Bekir ve Ömer'in yanında, kendine has şekliyle de Ömer nezdinde görülmüştür. Bu gerçeği ancak sabit fikirli ve inatçı kimse inkâr edebilir. Elbette burada kıyas kavramının kullanılmasının sahih olup olmaması çok da mühim değildir. Çünkü pratikte Ömer kendi fıkında kıyastan faydalanmıştır; hem kıyası hem de diğer kaideleri kullanmıştır.

Ebu Bekir ile Ömer ve onların fikirsel takipçilerinden olan sahabenin yönetime yönelik bu eleştiri, birçok sahabîye gizli değildi. Onların birçoğu farklı yerlerde hükümlerin değişmesinin temelini oluşturan içtihatlar, kıyaslar ve maslahatların karşısında direnmişlerdir. Bazen de bunların tatbik edilmesine karşı çıkmış veya yeni hükümler çıkarılmasına engel olmuşlardır.

Burada sahabenin büyükleri sadece muhalefet etmek, hatayı bulmak, bir veya birkaç yerde düzeltmede bulunmakla yetinmediler. Aksine, Kur'ân'ın tasrihte bulunduğu ve Sünnet'te gelmiş olan genel bir kaideyi beyan ettiler. Bu kaidenin mefhumu şudur: Reye dayanarak hüküm çıkarılamaz. Zira Kur'ân ve Sünnet'ten alınmamış yeni bir hüküm, şeriatın eksikliği ve risaletin tebliğ edilmediği anlamına gelir. Bu da hiçbir Müslüman'ın kabul edeceği bir şey değildir.

Ayrıca bu, şunu kabullenmeyi gerekli kılar: Sahabe, yasa koyucuya gizli kalmış genel bir hükme ulaşmıştır. Bu da bazı hükümlerin bazı sahabeye özel olduğu ve diğerlerine saklı kaldığı anlamına gelir. Bu aynı zamanda Peygam-

1- *Münâzarât fî usûli's-şerîati'l-İslâmiyye beyne İbn Hazm ve'l-Bâcî*, 398, *el-İhkâm*'dan naklen, 7, 443.

2- *İctihâdü'r-Resûl*, 326.

ber'in, hükümleri bazılarına ulaştırmadığını veya sahabeden bazılarının Allah tarafından hükmün gerekçe ve amacına agâh kılındığı hâlde Allah'ın hükümlerini beyan etmekle görevli olan Resulullah'ın (s.a.a) bunları beyan etmediğini kabul etmeyi gerektirir! Böyle bir düşünceden Allah'a sığınırız.

Sahabenin hükümlere temel teşkil eden amaçları, maslahatları ve zararları bildiklerine inanmak aslında içtihat ve rey ekolünün doğruluğunu ispatlamaya yönelik girişimlerdir. Çünkü insanın nâkıs akli hükümlerin tüm maslahatlarını ve zararlarını ihata edemez. Bu yüzden Yüce Allah hiç kimseye hüküm çıkarma yetkisi vermemiş, onu kendi kutsî zatına has kılmıştır; zira tüm maslahatları ve zararları bilen, onları ihata eden sadece O'dur.

Bu durumda geriye şunu söylemekten başka bir şey kalmıyor: Muhammed'in şeriatı dakik ve kâmil hükümlere sahiptir. Hiçbir hüküm yoktur ki, Peygamber onu özel ilimle donatılmış olanlar için bir şekilde açıklamamış ve halkı onlara doğru irşat etmemiş olsun; "ilimde derinleşmiş olanlar" onu insanlara açıklamakla görevlendirilmişlerdir. Onlar bu hükümleri Kitap ve Sünnet'ten -Allah'ın istediği şekilde- çıkarırlar, zihinlerine gelen maslahatlara ve nâkıs akıllarının isteğine göre değil.

Bu, sahabenin parlak simalarından birçoğunun da açıkça dile getirdiği bir gerçektir. Örnek olarak; İmam Ali b. Ebu Talib (a.s) ve İbn Mes'ud, her ikisi de bu hakikate açıklık getirmiş ve kişilerin anlayış kapasitesinin, ilahî hükümleri tam manasıyla idrak etmede ve gayesini anlamada yetersiz olduğunu vurgulamışlardır, Kur'ân'da hükmü olmadığına değil.

İmam Ali b. Ebu Talib (a.s) şöyle buyurmuştur:

Hiçbir şey yoktur ki, onun ilmi Kur'ân'da bulunmamış olsun; ancak kişilerin reyi (fikri) onu anlamaktan acizdir.⁽¹⁾

Abdullah b. Mes'ud'un da şöyle dediği nakledilmiştir:

Hiçbir şey yoktur ki, onun hükmü Kur'ân'da bizim için beyan edilmemiş olsun. Fakat bizim anlayışımız onu idrak etmeye yetmez. Bu yüzden Yüce

1- bk. *Hücciyetü's-sünne*, 329; *Yenâbü'l-mevedde*, 3, 218; *el-Kâfi*, 1, 60, h. 6. İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle nakledilmiştir: "Üzerinde iki kişinin ihtilafa düştüğü hiçbir konu yoktur ki, onun hakkında Allah'ın kitabında bir kural bulunmamış olsun; ancak kişilerin akli ona ulaşmaz."

Allah şöyle buyurmuştur: "İnsanlara, kendilerine indirilmiş olanı açıklayasın diye sana Kur'ân'ı indirdik."⁽¹⁾

Bu iki söz, ilahî hükümlerin Kur'ân'da bulunduğunu ve Peygamber'in onları insanlara açıklamakla mükellef olduğunu açık şekilde ortaya koymaktadır. Onun için Yüce Allah, müminleri Peygamber'e müracaat etmeye çağırması ve şöyle buyurmuştur:

Bir şeyde çekiştiğiniz zaman o hususta Allah'a ve Peygamber'e başvurun...⁽²⁾

Evet, bu ayet gayet net şekilde şunu vurgulamaktadır: Müminlerin üzerinde tartıştığı her hüküm, Kitap ve Sünnet'te mevcuttur. Eğer böyle olmasaydı Allah, insanlara bu ikisine başvurma emrini vermezdi. Zira Allah'ın, insanları, çekiştiklerinde çekişmeyi ortadan kaldıramayacak bir yere yönlendirmesi aklen muhaldir.

Fakat biz, sadece Kur'ân'a uymak gerektiğini savunup Sünnet'i inkâr eden İsmail Edhem, Ahmed Tevfik Şevki ve diğerlerinin düşüncesini doğru göstermek istemiyoruz. Şunu anlatmak istiyoruz: Peygamber'le birlikte yaşamış keskin akla sahip bir sahabe, Allah'ın hükmünü Kur'ân'da bulabilir; doğru ve isabetli görüşe ulaşabilir. Eğer bir yere varamaz da Sünnet'e müracaat ederse (ve Sünnet'in tüm yönlerini ve detaylarını biliyorsa) Kitap ve Sünnet'ten elde edemeyeceği hiçbir hüküm yoktur. Dolayısıyla kıyasa ve reyin hüccet olup olmadığına sıra gelmez.

Sahabenin delilden haberdar olmayışı, delil bulunmadığı anlamına gelmez. Çünkü üzerinde tartışma olan konunun hükmü başkalarının yanında olabilir. Nitekim bununla ilgili birtakım örnekler zikredildi ve biz orada gördük ki, Ömer ve diğerleri, Resulullah'ın (s.a.a) Sünnet'ini kendilerine anlatmaları için sahabeye müracaat ediyorlardı. Hâl böyle iken, nasıl oluyor da Ömer şöyle diyebiliyor? "Peygamber'in Sünnet'inde bulunmayan bir konu ile karşılaşırsan, halkın o meseledeki icma ettiği görüşle hüküm ver."

Acaba Allah ve Resul'ünün hükümlerinden ulaşamadığımız şeyler Sünnet'ten değil midir ki, Ömer'in şu sözü doğru olsun? "Eğer istersen kendi

1- Hücciyetü's-sünne, 329; Nahl Suresi, 44; Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Taberî, 14, 162; Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm (Tefsîr-i İbn Kesîr), 2, 583.

2- Nisâ, 59.

görüşünle içtihat et ve onda öncü ol ya da dilersen hüküm vermeyi erteleyip geciktir."

Acaba bu, rivayetlerde menedilmiş olan reyin ta kendisi değil midir? Halife bu sözüyle kendisi tarafından yapılmış şu açıklamaya aykırı davranmamış mıdır?

Ey insanlar! Din konusunda reyi suçlayın! Çünkü ben kendi reyimle içtihat ettiğimde Resulullah'ın emrini reddettiğimi gördüm; Allah'a yemin olsun ki, haktan dönecek değilim. Ebu'l-Cendel, kâtipler ve Mekke halkı Resulullah'ın yanında olduğu gün Peygamber şöyle buyurdu: "*Yazın: Bismillâhirrahmânirrahîm.*" Dediler: "Söylediklerinde seni tasdik ettiğimizi mi düşünüyorsun? Fakat sen şöyle yazacaksın: Bismikellahumme/Senin isminle Allah'ım." Resulullah buna razı olduğu hâlde ben imtina ediyordum. Ta ki, Resulullah (s.a.a) bana şöyle buyurdu: "Ben razı olduğum hâlde sen imtina mı ediyorsun?" Bunun üzerine ben de razı oldum.⁽¹⁾

Reyi kabul eden, aslında Ömer'in şu sözüne istinaden Sünnet'e aşına olmayı önemsiz gören kimselerdendir:

Rey ehlinde kaçının! Zira onlar Sünnet'in düşmanlarıdır. Onlar hadisleri hıfzetmekten aciz oldukları için kendi reylerine göre konuşurlar; böylece sapmış ve saptırmışlardır.⁽²⁾

Ömer'in sözleri arasındaki bu çelişkiler ne anlama geliyor? Bazen reyi savunduğunu ve Peygamber'in nassı karşısında onu meşrulaştırdığını, Peygamber'e kalem-kâğıt getirmek isteyen sahabîleri, "O sayıklıyor!" diyerek engellediğini görüyoruz; bazen de tamamen buna zıt bir sözü ondan duyuyoruz.

Acaba bu metinler, halifenin iki merhaleden geçtiğini; bazen reye yapıştığını, bazen de ona muhalefet ettiğini göstermiyor mu?

1- Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 1, 72, h. 82; *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, 1, 192, h. 217; bk. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 13, 289.

2- *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 4, 146; *en-Nevâdir li Ahmed b. İsa*, h. 12; *İ'tikâdu Ehli's-sünne--Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâa mine'l-Kitâb ve's-Sünne ve icmâi's-sahâbe*, 1, 123, h. 201; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 13, 289; *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, 1, 190, h. 213.

Kıyas eden biri, olayın çeşitli yönleri benzeştiğinde ve hangisinin Allah'ı daha hoşnut edeceğini bilmediğinde -Ömer'in reyine göre- ne yapmalıdır?

Eğer semavî şeriatı kıyas sahih olsaydı o zaman neden şeriat Müslüman'a zina isnadında bulunan hakkında "had" denilen şer'î cezayı farz kıldığı hâlde küfür iftirasında bulunana "had"di farz kılmamıştır?

Neden meninin çıkması ile hayız kanının çıkması, namazın iade edilmesi konusunda farklı hükme sahiptir? Hâlbuki her ikisinde de gusül farzdır.

Neden her üçü de aynı kanaldan çıktığı hâlde "mezî", "bevl" ve "menî" gusül konusunda farklı hükümlere sahiptir?

Neden namahrem bir kadının saçına bakmayı haram; buna karşılık yüzüne bakmayı caiz bilmişlerdir?

Neden Harem'de hata ile veya kasten avlanmanın hükmü eşittir; ama kasten ve sehven adam öldürmenin hükmü farklıdır?⁽¹⁾

Acaba kıyas zanna dayanmıyor mu ve yasa koyucu, şu sözüyle zannın peşine düşmeyi yasaklamamış mıdır?

Bilmediğin bir şeyin ardına düşme.⁽²⁾

Sadece zanna uyuyorlar. Şu da bir gerçek ki, zan asla gerçeğin yerini tutamaz.⁽³⁾

Acaba kıyas, hükümlerin sebepleri hakkındaki görüşlerin ihtilafı temeline dayanmıyor mu? Ooysaki şeriatın hükümleri arasında hiçbir tenakuz bulunmamaktadır.

el-Vâfi el-Mehdi şöyle der:

Sahabe kıyas yöntemini kullanmıştır. Ebu Bekir'in Peygamber'e (ölümünün ardından) halife olmasını -son hastalığında- onun yerine namaz kıldırmasına kıyas ettiler ve dediler: "Resulullah onu bizim dinimizin emîri için beğenmişken, dünyamız için ona hoşnut olmamız gerekmez mi?"

1- *Münâzarât fî usûli's-şerîati'l-İslâmiyye beyne İbn Hazm ve'l-Bâcî*, 416, İbn Hazm'ın *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* eserinden naklen.

2- İsrâ, 36.

3- Necm, 28.

Ebu Bekir, zekâtı namaza kıyas etti ve şöyle dedi: "Her kim namazla zekât arasında fark koyacak olursa onunla savaşıcağım."

Aynı şekilde Ebu Bekir "ahit" ile "akdi" birbirine kıyas etti ve kendisinden sonra Ömer'in halife olmasını ahdetti...⁽¹⁾

Bu konuların çok yönlü şekilde incelenmesi, üzerlerinde daha fazla durmayı gerektirmektedir. Biz sadece kıymetli okuyucuya, İslam'ın ilk yıllarında hâkim olan fikrîsel yönelimlere dair bir tablo sunmak ve bu iki yönelişin temel kaidelerinin kökenlerine aşina olmasını sağlamak için şimdilik bu kadarıyla yetiniyoruz.

Rey ve Kıyas Konusunda Bir Bakış

İmam Cafer Sadık (a.s), Ebu Bekir ve Ömer'in (ve onların takipçilerinin) rey ve kıyasa yönelme sebebini beyan etmiştir. Bu konuda o hazretten birkaç rivayet gelmiştir.

Mısır kadısı Nu'mân Muhammed b. Mansur et-Temîmî Mağribî şöyle anlatmıştır:

Bir kişi İmam Cafer Sadık'a (a.s) sordu: "Ey Resulullah'ın evladı! Bu ümmetin dini ve Peygamberi bir olduğu hâlde [helal ve harama dair] olaylar ve hükümler hakkında düştüğü ihtilaf nereden gelmiştir?"

İmam buyurdu: "Acaba onların Peygamber hayattayken ihtilafı var mıydı?"

Dedi: "Hayır, bilmedikleri ve ihtilafa düştükleri şeyi o Hazret'e sundukları hâlde nasıl ihtilaf edebilirlerdi ki?"

İmam buyurdu: "Aynı şekilde eğer Peygamber'in yerine -ondan sonra- ahkâmı kendisinden almalarını emrettiği kişiyi getirmiş olsalardı ihtilafa düşmezlerdi. Fakat öyle birini öne geçirdiler ki, kendisine gelen her sorunun cevabını bilmiyor, onu sahabeye soruyordu. Sahabenin verdiği cevaplar da muhtelifi. İşte bu, ihtilafa sebep oldu. Eğer Resulullah (s.a.a) zamanında olduğu gibi soru bir kişiye sorulsa ve cevap da aynı kişiden alınsaydı ihtilaf çıkmazdı."⁽²⁾

1- *el-İctihâd fi'ş-şer'ati'l-İslâmiyye*, 63.

2- *Şerhu'l-ahbâr*, 1, 90.

Tefsîrû'l-Ayyâşî'de gelmiş olan uzun bir hadisten şu bölümü seçtik:

Fakih ve âlim olduklarını iddia eden bu iddiacılar (ümmetin ihtiyaç duyduğu ve gerçekten Resulullah'tan olan) dinin tüm ilmini ve fıkhnı bildiklerini zannediyorlardı!

Hâlbuki öyle değildi; onlar Resulullah'ın ilminin tümünü bilmiyorlardı. Ahkâm doğru şekilde Resulullah'tan onlara ulaşmamış ve onu tanımamışlardı.

Zira helal, haram ve ahkâmla ilgili kendilerine sorulan soruya dair yanlarında Resulullah'ın (s.a.a) sözünden hiçbir şey bulunmuyordu. Halkın onlara bilgisizlik isnadında bulunmasından da utanıyorlar, kendilerine sorulduğunda cevap verememekten rahatsızlık duyuyorlar ve neticede insanların, ilmi, madeninde aramasını istemiyorlardı. Bu yüzden Allah'ın dininde rey ve kıyas yöntemini kullandılar. Hadisleri bırakıp Allah'ın dine bidatleri soktular. Oysaki Resulullah (s.a.a) şöyle buyuruyor: 'Her bidat sapkınlıktır.'

Eğer kendilerine Allah'ın dini hakkında sorulduğunda ve yanlarında Resulullah'tan bir eser bulunmadığında onu Peygamber'e ve kendilerinden olan yetki sahiplerine götürecek olsalardı, Muhammed hanedanından içlerinde işlerin gerçeğini anlayan kimseler muhakkak ki, onun hakikatini bilirdi...⁽¹⁾

Kadı Nu'mân kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Kays'tan, o da babasından şöyle dediğini nakletmiştir:

Ameş'in yanındaydık ve insanların ahkâm konusundaki ihtilaflarından söz açıldı. Ameş şöyle dedi: "Ben ihtilafın nereden çıktığını biliyorum." "Nereden?" diye sordum. Dedi: "Burası bunu zikretmenin yeri değil." Daha sonra yanına gittim ve kendisiyle baş başa kaldığımda dedim: "Hani, biz mevcut ihtilaftan söz etmiştik ve sen ihtilafın nereden geldiğini bildiğini söylemiştin. Ben sana nereden geldiğini sorduğumda ise, 'Burası bunu zikretmenin yeri değil.' demiştin. İşte şimdi tek başıma sana

1- *Kitâbü't-Tefsîr (Tefsîrû'l-Ayyâşî)*, 2, 331-332, onun nakli ile *Vesâilü's-Şîa*, 27, 61, h. 33199; *el-Burhân*, 2, 476, h. 6; *Bihârü'l-envâr*, 13, 304, h. 31; Kadı Numan Mağribî'ye ait *İhtilâfu Usûli'l-Mezheb* [Endülüs baskısı, Beyrut, 1973] kitabında şöyle gelmiştir: "... Ebu Abdullah Cafer b. Muhammed'e (a.s) Resulullah'tan sonraki ihtilafın sebebi ve nasıl ihtilafa düştükleri hakkında soruldu..."

geldim. İhtilafın nereden çıktığını bana anlat." Dedi: "Evet, yanında ilim olmayan biri bu ümmetin yönetimini eline aldı. Ona soru sorulduğunda [cevabını bilmediği için sahabeye yöneldi ve] insanlara sordu. Onlar da muhtelif cevaplar verdi. Böylece ihtilafa düştüler."⁽¹⁾

Sahabenin Peygamber'den (s.a.a) Hadis Alması

İbn Hazm ve diğer büyükler şu gerçeğe işaret etmiştir ki: Dünya hayatı ve geçim derdi, sahabenin Peygamber'den daha fazla ilim almalarına imkân vermiyordu. İbn Hazm şöyle diyor:

Medine'de Resulullah'ın etrafına toplanmış olan sahabenin şiddetli geçim sıkıntısı içinde olduğu ve yaşantılarının gereksinimlerini temin etmenin peşine düştükleri herkesçe bilinen bir gerçektir. Nitekim açlığın, Peygamber'i, Ebu Bekir'i ve Ömer'i evlerinden dışarı çıkardığı, metinlerde yer almaktadır.

Dolayısıyla bazıları pazar yerinde alışverişle meşgul olmuş, bazıları da hurmalıklarını onarmakla uğraşmıştır. Onlardan azıcık fırsat bulan bir grup Peygamberimizin huzuruna varıyordu. Bunlar inkârı mümkün olmayan gerçeklerdir. Ebu Hureyre bu gerçeği şu şekilde dile getirmiştir: "Muhacir kardeşlerimi pazar yerlerinde ticaret, ensar kardeşlerimi ise bağ-bahçede çalışma meşgul etti. Ben ise fakir bir adamdım; karın tokluğuna göre Resulullah'a eşlik ediyordum."⁽²⁾

Ömer de bu durumu itiraf etmiş, şöyle demiştir: "Bana Resulullah'tan bunun gibi bir hadis getirin; pazar yerlerinde ticaret yapmak beni meşgul etti..."

Ebu Hureyre'den nakledilen rivayete göre o, daha fazla hüküm öğrenmek için bir gün arayla [iki günün birinde] Resulullah'ın huzuruna varıyordu. İki günün birinde Nezzarlı biri Resulullah'ın yanında bulunur, diğer gün ise Ebu Hureyre'nin sırası gelirdi.⁽³⁾

Bu açıklamalardan da anlıyoruz ki, Ebu Bekir ve Ömer, Peygamber'den ilim öğrenmekten daha ziyade ticaretle meşguldüler. Buna karşılık Resulul-

1- *Şerhu'l-ahbâr*, 1, 196; *Kitâbu Süleym b. Kays*, 2, 105, buna yakın mazmunda bir hadis de gelmiştir.

2- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 55, h. 118 ve 2, 827, h. 2223; *Sahîh-i Müslim*, 4, 1939, h. 2492; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2, 240, h. 7273.

3- *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 2, 245.

lah'ın, bazı sahabîleri ilim ve basiretle tanımladığını görüyoruz. Nitekim İbn Mes'ud'a şöyle buyurmuştur: "*Sen ilim öğretilmiş bir gençsin.*"⁽¹⁾ İbn Abbas hakkında da şöyle dua ediyor: "*Allah'ım, onu dinde fakih kıl.*"⁽²⁾

Aynı şekilde din konusunda belli bir ilmi olduğu için övülmüş bu sahabîlerin yanı sıra Kur'ân ve Sünnet'in tüm ilmine vâkıf olan Ali b. Ebu Talib (a.s) gibi bir sahabî de vardır:

O, Peygamber'in ilminin tümüne sahiptir ve bu özellik, ona has kılınmıştır. O, her sabah ve akşam, günde iki kez Peygamber'le halvet ederdi ve Peygamber birtakım sırları ona aktarırdı.⁽³⁾

Hatta İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Bana Allah'ın Kitabı'ndan sorun; vallahi hiçbir ayet yoktur ki, onun gece mi yoksa gündüz mü, sahrada mı yoksa dağda mı indiğini bilmemiş olayım.⁽⁴⁾

Konuyu iyice pekiştirmek adına aşağıdaki nasları sunuyoruz:

Buharî, Ubeyd b. Umeyr'den şöyle rivayet etmiştir:

Ebu Musa, Ömer'in yanına varmak için üç defa izin istedi. Onu meşgul bulduğu için geri döndü. Ömer dedi: "Abdullah b. Kays'ın (Ebu Musa'nın) sesini duymuyor musunuz? Ona izin verin!" Sonra onu çağırıp sordu: "Neden böyle yaptın (geri döndün)?" Ebu Musa dedi: "Biz bununla emrolunduk. [Yani üç defa izin istemek ve izin verilmediği takdirde geri dönmemiz emrolundu.] Ömer dedi: "Bu sözüne ya delil getirirsin veya elimden çekeceğini sen bilirsin! [Seni cezalandıracağım.]" Ebu Musa çıkıp ensarın yanına gitti. Olayı onlara anlatınca şöyle dediler: "En küçüğümüz bu konuda sana şahitlik edecektir." Ebu Said kalkıp şöyle dedi:

1- *Sahihu İbn Hibbân bi-terfîbi İbn Balabân*, 14, 433, h. 6504 ve 15, 536, h. 7061; *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 6, 327, h. 31801.

2- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 66, h. 143; *Sahîh-i Müslim*, 4, 1927, h. 2477; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 615, h. 6280.

3- *Tarîhu medîneti Dimaşk*, 42, 386; *Şevâhidü't-tenzîl li-kavâidi't-tafdîl*, 1, 48.

4- *Tefsîr-i San'ânî*, 3, 241; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2, 338; *Tarîhu medîneti Dimaşk*, 42, 398; *Zehâirü'l-ukbâ fî menâkıbı zevi'l-kurbâ*, 1, 83; *es-Savâiku'l-muhrika alâ ehli'r-rafz ve'z-zendeka*, 2, 375; *Fethu'l-meliki'l-alî bi-sıhhati hadîsi "bâbü medîneti'l-ilm alî"*, 75 ve diğer kaynaklar.

"Biz böyle davranmakla emrolunduk." Ömer dedi: "Pazar yerlerinde ticaret yapmakla meşgul oldum da Resulullah'ın emri bana gizli kaldı."⁽¹⁾

Nevevî, Ebu Said'in sözüne şu ifadesiyle şerh düşmüştür:

Bu sözün manası şudur: Bu hadis bizim aramızda meşhurdur; büyükle-
rimiz ve küçüklerimiz arasında bilinen bir hadistir. Hatta en küçüğümüz
dahi onu Resulullah'tan (s.a.a) duymuş ve ezberlemiştir.⁽²⁾

Nitekim Yüce Allah bu konuda bazı ayetler indirmiştir:

Size izin verilmedikçe evlere girmeyin...⁽³⁾

Ancak size izin verildiğinde girin...⁽⁴⁾

Başkalarının yanına giriş için izin istemek, ilahî bir emir olmadan önce in-
sanî bir ahlak kuralıdır.

Peki, halifenin Ebu Musa'yı dövmekle tehdit etmesinin sebebi neydi? Aca-
ba hadis hakkında itminan sağlamak, gerçekten böyle bir şeyi mi gerekti-
riyordu?

Eğer Ebu Said el-Hudrî, Peygamber'in (s.a.a) eve izinsiz girmeyi yasakladığı-
na ve onun da Peygamber'in yanına ancak izin aldıktan sonra girdiğine dair
şahitlik etmeseydi Ömer, Ebu Musa'ya ne yapacaktı?

Acaba halifenin bu tutumu, sahabenin adaleti hakkında [hepsinin adil ol-
duğuna dair] söylenenleri şüpheli hâle getirmiyor mu?

Eğer Ebu Musa adil bir sahabî idiyse onun sözünü araştırmak ne anlama
geliyor?

Peki, neden halife çıkardığı hükümlerde sahabeyi beklemiyor ve kendi söy-
lediğinin araştırılmasını sağlamıyor?

1- *Sahîh-i Buhârî*=*el-Câmiu's-sahîh*, 6, 2676, h. 6920; *Sahîh-i Müslim*, 3, 1694, h. 2153; *Müs-
nedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 400, 403; *Sünen-i İbn Mâce*, 2, 1221, h. 3706; *Musan-
nefu İbn Ebî Şeybe*, 5, 268, h. 25968.

2- *Sahîh-i Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, 14, 131; *Avnu'l-ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Davud*, 14, 57.

3- *Nûr*, 28.

4- *Ahzâb*, 53.

Eğer [faraza] sözümüzden geri adım atacak ve Ömer'in bu hadisi araştırmak istediğini kabul edecek olursak, o zaman şimdi getireceğimiz haber ne anlama geliyor?

Devâlibî *el-Medhal ilâ ilmi usulî'l-fıkh* eserinde, *el-Emvâl* kitabının yazarı Ebu Ubeyd Kasım Sellâm'dan şöyle nakletmiştir:

Ebu Ubeyd şöyle dedi: Ömer'in yanına bir bedevi geldi ve şöyle dedi: "Ey müminlerin emîri! Şu topraklarımızda cahiliye döneminde savaştık, İslam zamanında da Müslüman olduk. Peki, neye dayanarak oraları koruyorsun?"

Ömer başını yere eğip bir süre durdu; sonra üfleyip püflemeye ve bıyığını evirip çevirmeye başladı. O, ne zaman sıkıntılı bir durumla karşılaşsa bıyığını evirip çevirir ve derin şekilde solumaya başladılar.⁽¹⁾ Bedevi onun bu hareketini görünce sorusunu tekrarladı. Ömer [hiçbir Kur'ânî ve Nebevî delile istinat etmeksizin kendi maslahatçı düşüncesine dayanarak] şöyle dedi: "Mal, Allah'ın malı, kullar da Allah'ın kullarıdır. Vallahi eğer onlara, Allah yolunda cihadı kabul ettirmeseydim..."⁽²⁾

Hâkim *el-Müstedrek* kitabında İbn Abbas'tan, Beyhakî *es-Sünnen* kitabında ve Kurtubî tefsirinde Beccâle'den şu rivayeti nakletmişlerdir:

Ömer b. Hattab, bir gencin yanından geçerken onun, Ahzâb Suresi'nin altıncı ayetini şu şekilde okuduğunu duydu: **"Peygamber, müminlere kendilerinden daha önceliklidir. Eşleri, onların analarıdır. O da onlar için babadır."** Ömer dedi: "Ey genç! Onu sil!" Genç dedi: "Bu, Übey'in mushafıdır." Ömer, Übey'in yanına gidip ona sordu. Übey, "Beni Kur'ân kendisine meşgul etti, seni ise ticaret." diyerek Ömer'e sertçe çıkıştı.⁽³⁾

1- bk. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 326; *el-Muğnî*, 5, 338; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 6, 177; *Tarîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, 3, 839; *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl*, 6, 10; *Kitâbü'l-ilel ve ma'rifeti'r-ricâl* kitabında (2, 73) Zeyd b. Eslem'in, Amir b. Abdullah b. Zübeyr'den şu rivayeti gelmiştir: "Ömer b. Hattab öfkelenildiğinde bıyığını evirip çevirir ve derinden solurdu." *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 1, 66; bk. *el-Âhâd ve'l-mesânî*, 1, 100; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 10, 348-349.

2- el-Vâfi el-Mehdi, *el-İctihâd fi'ş-şerâti'l-İslâmiyye*, 74; *el-Medhal ilâ ilmi usulî'l-fıkh*, 100; *el-Mühezzeh*, 1, 427; *el-Muğnî*, 5, 338.

3- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 2, 450, h. 2556. Bu kaynakta hadis kısaca gelmiş ve onda şu ifade yer almış: وهو اب لهم وازواجه امهاتهم ; Beyhakî, *Sünnen-i kübra*, 7, 69, h. 13197; *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân=Tefsîr-i Kurtubî*, 14, 126.

ed-Dürrü'l-mensûr kitabında da şöyle geçmektedir:

Übey b. Kâ'b, "Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur."⁽¹⁾ ayetini şu şekilde okudu: "Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin ve buğz edilen çok kötü bir yoldur. Ancak her kim tevbe ederse muhakkak ki Allah bağışlayıcı ve merhametlidir." Bu kıraat Ömer'e ulaştığında onu çağırttı ve kendisinden bu konuyu sordu. Übey dedi: "Ben onu Resulullah'ın ağzından duyduğumda senin Baki'de alışveriş yapmaktan başka işin yoktu."⁽²⁾

Bir diğer rivayette şöyle geçmektedir:

Ömer, [Tevbe Suresi'nin 100. ayetini] "vav" harfi ile (...والذين اتبعوهم باحسان) şeklinde) okuyan birini gördü. [Ömer, ayeti "vav"sız okuyordu.] Ona sordu: "Kim sana bu şekilde okuttu?" Adam dedi: "Übey." Bunun üzerine Übey'i çağırıp ona sordu. Übey şu cevabı verdi: "Resulullah bana onu okuttuğunda sen Baki'de salkım ağacı yaprağı satıyordun." Ömer dedi: "Doğru söyledin. İstersen şöyle diyeyim: [Bu söze] şahit olduk."⁽³⁾

Ebu İdris Havlânî, Übey b. Kâ'b'dan onun şu kıraatini nakleder:

["Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah ise, Peygamber'ine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş..." ayetini] "Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Eğer onların taassup ettiği gibi sizler de taassup etseydiniz Mescid-i Haram fesada uğrardınız, Allah ise, Peygamber'ine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş..."⁽⁴⁾

Bu kıraat Ömer'e ulaştığında ona çok ağır geldi. Birini Übey'i çağırması için gönderdi. Übey o sırada devesine [tedavisi için] yağ sürüyordu. Ömer'in yanına vardığında, Ömer dostlarından aralarında Zeyd b. Sabit'in de bulunduğu bir grup insanı çağırdı. Sonra şöyle dedi: "İçinizden kim Fetih Suresi'ni okuyacak?" Zeyd bugün kıraat ettiğimiz şekilde onu okudu. Bunun üzerine Ömer, Übey'e sert davrandı. Übey dedi: "Konuşa-

1- İsrâ, 32.

2- *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 5, 280; *Kenzü'l-ummâl*, 2, 568, h. 4744; Şevkanî, *Fethu'l-Kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, 3, 225.

3- bk. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Kurtubî*, 18, 102; *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 4, 269.

4- Fetih, 26.

bilir miyim?" Ömer dedi: "Konuş!" Übey dedi: "Sen de biliyorsun ki, ben Peygamber'in yanına giriyordum ve o bana okuyordu. Sizler de kapıda bekliyordunuz. Eğer istersen bu kıraatimle insanlara Kur'ân'ı okurum; aksi hâlde hayatta olduğum sürece ondan hiçbir harfi dahi dile getirmem." Ömer dedi: "Hayır, insanlara oku."⁽¹⁾

Başka bir yerde ise şöyle geçmiştir:

Übey dedi: "Ey Ömer! Vallahi sen de biliyorsun ki, ben Resulullah'ın yanında hazır olurdum; ama siz kaybolurdunuz. Beni çağırıyordu; ama sizi engelliyordu. Bana iyi davranıyordu. Vallahi eğer istersen evimde otururum ve hiç kimseyle hiçbir şey konuşmam."⁽²⁾

Naklettiğimiz şu birkaç metinden okuyucu; Übey b. Kâ'b'ın Kur'ân'ın tahrifine inandığını, zira onun kıraatinin bugünkü kıraate aykırı olduğunu ve Ömer b. Hattab'ın aslında onun kıraatini tashih etmek istediğini tasavvur edebilir. Fakat işin hakikati böyle değildir. Nitekim *Sahîh-i Buhârî*'de Übey b. Kâ'b'ın faziletleri hakkında şu rivayet bulunmaktadır:

Peygamber (s.a.a) Kur'ân'ı ona kıraat etti. Enes b. Malik şöyle der: Peygamber, Übey'e şöyle buyurdu: "Allah bana, sana okumamı emretti [ve Beyyine Suresi'ni okumaya başladı]: **"Ehl-i Kitap'tan ve müşriklerden (İslam'ı) inkâr edenler..."**⁽³⁾ Übey sordu: "Allah, benim adımı mı getirdi?" Peygamber buyurdu: "Evet." Bunun üzerine Übey ağlamaya başladı.⁽⁴⁾

Bu tür örnekleri izah etmeye kalkışmak bizi asıl konudan çıkarır. Zikrettiğimiz rivayetler şunu ispat etmektedir: Ömer'in ilmi hakkında bazılarının çizdiği abartılı tablo gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü onun vaktinin çoğu pazar yerlerinde ve Baki'de geçiyordu, Peygamber'in yanında durmuyordu. İki günde bir o Hazret'in yanına gelirdi. Nitekim kendisi şöyle demiştir: "Pazar yerlerinde alışveriş yapmak beni meşgul etti." Veya Übey ona şöyle demiştir: "Seni ticaret meşgul etmişti veya Baki'de salkım ağacı yaprağı satıyordun."

1- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 2, 245, h. 2891; *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 7, 535; *Kenzü'l-ummâl*, 2, 568, h. 4745.

2- *Kenzü'l-ummâl*, 2, 595, h. 4816.

3- Beyyine, 1.

4- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 3, 1385, h. 3598 ve 4, 1896, h. 4676; *Sahîh-i Müslim*, 1, 550, h. 799; *Sünen-i Tirmizî*, 5, 665, h. 3792; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3, 130 ve 5, 122.

Bu görüşü açıkça ifade etmekle halifeyi aşağılamayı kastetmiyoruz. Aksine, Ömer ve Müslümanların İslam'ın başlangıcında yaşadıkları ortamı anlatıyoruz ve o dönemden sonra gelmiş insanların onlar için çizdikleri resmin gerçeğe uzak olduğunu belirtmek istiyoruz. Übey ve onun kıraati ise başka bir açıklama gerektirir.

Şunu teslim etmek gerekir: Ömer'in fetihlerdeki tecrübesi ve askerî yeteneklerine ilişkin söylenenler bir şey, onun Peygamber'in hadisinin kaydedilmesini engellemedeki rolü ve onların yakılması emrini vermesi de başka bir şeydir.⁽¹⁾

Biz İslamî fetihleri unutmamakla birlikte, Ömer'in hadis naklinin azaltılması yönündeki emirlerini veya hadis kaydını yasaklamasını asla kabul etmiyoruz.

Maalesef tanınmış şahsiyetlerden birçoğu bu iki mevzuyu birbirine karıştırıyor. Ömer'in fetva konusundaki rolüne itiraz etmek için ağzınızı açtığınızda onun fetihleri ile cevap veriyorlar. Bu yöntem kafa karışıklığının göstergesi olup, olayları birbirinden ayırt etme konusundaki dikkat eksikliğini göstermektedir.

Askerî alandaki kişisel bir yetenek, zaruri olarak fetva kürsüsünde de gücü elinde bulundurmayı gerektirmez.

[Ömer'in de arzusu olan] İslam devletinin sınırlarının savunulması ve hilafet alanının genişletilmesinin yararı hem halifeye hem de Müslümanlara dönüyordu. Bunun Ömer'in kültürel şahsiyeti ile hiçbir ilgisi yoktur. Tarih, Müslüman kadınlardan birinin "Mutasım"a ismiyle hitap edip ondan yardım istemesinden övgüyle söz ediyor. Ancak aynı tarih "Mutasım"ın kültürünün düşüklüğüne, ilim ve fıkıhtan hiçbir nasibi olmadığına da şahitlik ediyor.

Buraya kadar, İslam'ın ilk yıllarında Ömer'in fıkına ve görüşlerine karşı çıkan şahsiyetlerden bazılarının ismi öne çıktı. Aşağıdaki isimleri de bu listeye eklemek gerekir:

- 1- Ammar b. Yasir
- 2- Ebu Said el-Hudrî ve ensar
- 3- Abdullah b. Kays
- 4- Ebu Musa Eş'arî

1- bk. *Tarihu't-temeddüni'l-İslâmî*, (İskenderiye Kütüphanesi'nin Yakılması Bölümü.)

ÖMER'İN BAZI İÇTİHATLARININ İNCELENMESİ

Birinci Mesele: Müellefet-i Kulûb Hakkı/Kalpleri İslam'a Isındırılanların Hakkı

Üstad Halid Muhammed Halid şöyle der:

Ömer, maslahatın gerektirdiği yerde Kur'ân ve Sünnet'i bir kenara koyardı. Kur'ân, "müellefet-i kulûb/kalpleri İslam'a ısındırılanlar" grubuna zekâttan hak tanıdığı, Peygamber onu ödediği ve Ebu Bekir de ona bağlı kaldığı hâlde Ömer, işin başına geçtiğinde şöyle dedi: "Biz, birileri İslam'a yönelsin diye hiçbir şey verecek değiliz; dileyen inansın, dileyen inkâr etsin."

Peygamber ve Ebu Bekir, [efendisinden hamile kalmış veya çocuk doğurmuş] "ümmü veled" denilen cariyelerin satılmasını caiz görüyordu. Ömer onların satılmasını haram kıldı.

Bir mecliste üç talak vermek Sünnet ve icmanın hükmü gereği bir talak sayılırdı. Ömer iş başına gelince Sünnet'i terk edip icmayı darmadağın etti.⁽¹⁾

İbn Kudâme şöyle der:

Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in Sünnet'i bizim önümüzdedir. Yüce Allah "müellefet-i kulûb" grubunu zekâttan pay alabilecek zümrelerin arasında zikretmiştir. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Allah onlar hakkında hüküm vermiştir; bu yüzden zekâtı sekiz kısım yapmıştır." Meşhur rivayetlere göre de Peygamber hayatta olduğu sürece çoğunlukla onlara pay verirdi. Ölünceye kadar da bu şekilde davrandı.

Kur'ân ve Sünnet'i terk etmek caiz değildir. Ancak nesh edilirse bu caiz olur. Bir hükmün neshedilmesi ise ihtimalle sabit olmaz. Nesh, ancak

1- *ed-Demokratiya Ebedâ*, Dimeşk Matbaatu Umumiyye Baskısı.

Peygamber hayatta iken mümkündür. Nesh ancak nasla olur ve Peygamber'in vefatı ile birlikte vahiy sona erdiğinden artık nas yoktur. Aynı şekilde Kur'ân, Kur'ân'dan başka bir şeyle neshedilemez. Kur'ân ve Sünnet'te de bu konuda gelmiş bir nesh yoktur. Hâl böyle iken Kur'ân ve Sünnet'i kişisel görüşler ve tahakkümle veya bir sahabînin sözüyle ya da başka bir şeyle değiştirmek nasıl kabul edilebilir? Ayrıca ulema, sahabînin sözünü kıyas karşısında dahi hüccet bilmezlerken, hâlde nasıl olur da ona dayanarak Kitap ve Sünnet'i bir kenara koyabilirler?⁽¹⁾

el-Menâr kitabının sahibi de şöyle der:

Görüyoruz ki, Müslümanları kendilerine köle yapmak ve onları dinlerinden döndürmek isteyen bazı sömürgeci devletler, Müslümanların gönüllerini almak için bütçeden pay ayırmışlardır. Onlardan bir kısmı Müslümanları Hristiyanlaştırmak ve İslam dairesinden çıkarmak için bunu yapıyor. Bir kısmı da İslam devletleri arasında mezhepçiliği ön plana çıkarmak ve Müslümanların vahdetini engellemek için bazı devletleri özellikle destekliyor. Acaba Müslümanlar bu işe onlardan daha evla değil midir?

Ömer'in mantığına göre "müellefet-i kulûb" grubuna pay ayırmak Müslümanlık için rüşvet vermektir. Başka bir ifadeyle bu iş, insanlara gıda ve ilaç yardımı yaparak onları Hristiyanlaştırmaya çalışan misyoner Hristiyanların yaptığına benzetilmektedir! Oysaki Peygamber "mal" ile onları İslam'a davet etmiyordu. Aksine onların kalplerini, İslam'ın davetini kabul etmeye hazır bir kıvama getirmek istiyordu. Böylece onlar inanç ve itikat üzere İslam'a yöneleceklerdi. Peygamber; onları bazen bir grubun başına komutan kılarak, bazen birtakım konularda onlara danışarak ve bazen de onlara mal vererek kalplerini elde etmeye çalışıyordu...

Bu konu İslam'ın zayıf veya güçlü olduğu döneme has bir konu da olmamıştır. Peygamber onların sadece dilde Müslüman olmalarını istemiyordu; aksine canıgönülden İslam'ı kabullenmelerini istiyordu.

Şimdi soruyoruz: Eğer Ömer'in "müellefet-i kulûb" hakkındaki gerekçesi doğru ise ve İslam'ın güçlenmesiyle artık buna gerek kalmamışsa o zaman Dr. Muhammed Accâc el-Hafîb'in *Müsned-i Ahmed*'den naklettiği şu sözün manası nedir? O şöyle naklediyor:

1- İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2, 280.

Resulullah (s.a.a) Mekke'nin fethedildiği gün, sahabeye ve beraberindekilere omuzlarını açmaları ve tavafta hervele yapmalarını (seri adımlarla koşar gibi yürümelerini) emretti. Böylece müşrikler onların gücünü ve çevikliğini, İslam devletinin ihtişamını görecek. Ömer -kendi hilafeti döneminde- artık bu iş için bir delil kalmadığını düşündü ve şöyle dedi: "Şimdi ne diye koşsunlar ve omuzlarını açsınlar? Allah İslam'ı sabit ve sağlam kıldı, küfür ve ehlini ise ortadan kaldırdı. Bununla birlikte Peygamber zamanında yaptığımız bir şeyi bırakacak değiliz."⁽¹⁾

Halife ya mutlak teslimiyet ehliydendi -bu nistan anlaşıldığı gibi- veya maslahatçılıkla tanınmış müçtehitlerdendi (ki onun böyle olduğu sabittir). Eğer teslimiyet ehli idiyse neden müellefet-i kulûb konusunda Resulullah'ın (s.a.a) ameline uymuyor? Eğer müçtehitlerden idiyse neden kendi içtihadı ile elde ettiği görüşü Peygamber'in ameline tercih ediyor?

İkinci Mesele: Üç Talak Konusu

Dr. Nâdiye el-Umrî *İctihâdü'r-Resûl* kitabında ulemanın reye dayalı içtihat meselesindeki ihtilaflarından örnekler sunduğu bahsinde [tek celsede] üç talak meselesi için ayrı bir konu açmış ve şöyle yazmıştır:

Talakta aslolan, onun birbirinden ayrı şekilde gerçekleşmesidir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Boşama iki defadır. Sonra ya (iddet süresinde boşamadan vazgeçerek kadını) iyilikle tutar, ya da güzellikle salıverir..."⁽²⁾

Boşamanın aralıklarla birkaç defa olmasının hikmeti; erkek için müşterek evlilik hayatını sürdürmek konusunda -ki yasa koyucu onun devamlılığını ister- iyice düşünebileceği fırsatı ona vermektir. İki defa boşamanın ardından Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Eğer (üçüncü defa) boşarsa, bu boşamadan sonra, kadın başka bir kocayla evlenmedikçe [ardından ondan boşanmadıkça] kendisine (birinci kocaya) helal olmaz..."⁽³⁾

Bu, Kur'an'ın meşru kıldığı boşamadır ve her biri diğerinden ayrıdır. Ancak eğer erkek, kendisi için tekrar fırsatını ortadan kaldırırsa ve son boşamayı gerçekleştirmede acele davranırsa, başka ifadeyle üç boşamayı bir lafızda zikrederse hüküm nedir?

1- *es-Sünne kable't-tedvîn*, 86; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 450, h. 317 (sahih senetle); *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 2, 178, h. 1887.

2- Bakara, 229.

3- Bakara, 230.

Kur'ân'da üç boşamayı bir lafızda veya bir celsede toplama konusunda bir emir görmüyoruz. Fakat Sünnet'te şöyle geçmektedir:

Rükâne b. Abdi Yezid, eşini bir celsede üç talakla boşadı, sonra şiddetli bir üzüntüye kapıldı. Peygamber (s.a.a) ona sordu: "Onu nasıl boşadın?" Dedi: "Üç defa boşadım." Peygamber sordu: "Bir celsede mi?" Dedi: "Evet." Resulullah (s.a.a) buyurdu: "O, bir boşamadır. İstersen ona dönebilirsin." Bunun üzerine Rükâne eşine döndü.⁽¹⁾

Fakat insanlar Ömer'in hilafeti döneminde boşamayı basit saydılar ve bir celsede üç talak meselsi aralarında çokça görülmeye başlandı. Ömer de maslahatı, bunun imzalamakla onları cezalandırmada gördü...⁽²⁾

Ve devamında şöyle diyor:

Fakat acaba ulema asırlar boyunca Ömer'in yöntemine mutabık olarak mı fetva verdiler? Ulemanın birçoğu Ömer'e muvafakat ederken, başka âlimler de karşı çıkmışlardır.⁽³⁾

Dr. Nâdiye el-Umrî sözlerini şöyle sürdürüyor:

Benim itikadıma göre bu konudaki hüküm, insanların maslahatlarına bağlıdır. Eğer ulû'l-emr (emir sahibi hâkim), onu üç boşama saymanın maslahatı gerçekleştireceği teşhisinde bulunarak imzalarsa imzalayabilir. Nitekim Ömer bunu yaptı. Eğer kamu maslahatı üç boşamanın tek boşama sayılmasını gerektiriyorsa tek boşama sayılır. Nitekim Ömer'in hilafetinin iki yılında böyleydi.

İşte bu yüzden İbn Kayyim -son asırlarda- onun bir defa sayılmasının maslahatı daha çok sağladığı ve toplumsal yozlaşmayı önlediğine inanmış, üç talak sayılması yönündeki fetvanın hülciliği yaygınlaştırdığına dikkat çekmiştir. Şu hâlde kadın ve kocası, Peygamber ve halifesi döneminde geçerli olan, yani hülcilik pazarını kapatan veya onu revaçtan düşüren ya da şerrini azaltan fetvaya yönelmelidirler.⁽⁴⁾

1- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 265, h. 2387; *Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ*, 7, 339, h. 14764; *Bidâyetü'l-müctehid*, 2, 50; *İ'lâmü'l-muvakkîn an Rabbi'l-âlemîn*, 3, 32; *Neylül-lü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*, 7, 17.

2- *İctihâdü'r-Resûl*, 240.

3- bk. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Kurtubî*, 3, 129.

4- *İ'lâmü'l-muvakkîn an Rabbi'l-âlemîn*, 3, 48.

İbn Kayyim, muhtelif asırları birbiriyle karşılaştırıyor ve maslahatın, insanların yaşam koşullarındaki ihtilafa göre değişebileceğine inanıyor ve şöyle diyor: "Bir lafız veya celsede üç talak, Peygamber ve Ebu Bekir döneminde tek talak sayılıyordu; hülle haram ve yasaktı. [Çünkü bir celsede yapılan üç talak bir boşama sayılmaktaydı]. Ömer'in hilafetinin geri kalan bölümünde [bir celsede yapılan üç boşama] üç boşama sayıldı ve hülle yasaklandı. Sonra hülle çoğalıp yayıldığında ve meşhur olduğunda üç talak vermek üç defa oldu. Dolayısıyla ne zaman ki, verilecek cezanın çıkaracağı bozulma, cezaya sebep olan fiilden daha fazla olursa onu terk etmek vacip olur."⁽¹⁾

Kuşkusuz, Ömer b. Hattab'ın içtihadı Müslümanların fıkına etki etmiştir. Malikîler ve Hanbelîler bu işi yapanın (bir celsede üç talak verenin) günahkâr olduğuna inanmaktadırlar. Zira bu, boşamadaki çokluğun yasalaştırılmasındaki gayeyi ortadan kaldırmaktadır. Şafiî ve İbn Hazm bunu, evlâ olana aykırı görmekle birlikte nassın umumiyetine binaen yasak olmadığına inanmaktadırlar. Hanefîler bu boşamanın bir lafız veya birbirinden ayrı lafızlarla bir temizlenme zamanı gerçekleşmesini bid'î (bidate dayalı) talak olarak görmektedirler.⁽²⁾

Dr. Mustafa Dîb el-Bugâ -Ömer'in boşama hakkındaki görüşünü naklettikten sonra- şöyle diyor:

Bu, zamanın değişimine paralel olarak fetvanın da değiştiği yerlerdendir. Sahabe, Ömer'in -bu konuya dair- siyaset ve disiplinindeki güzelliği anladığı için onun zorlamasına muvafakat gösterdi, kendilerinden fetva isteyen herkesi de bu konuda bilinçlendirdiler.⁽³⁾

Şimdi soruyoruz: Nasıl oldu da Ömer maslahatı anladı ve "müellefet-i kulûb" meselesindeki şeriatın ruhundan agâh oldu? Halbûki İbn Kudâme ve *el-Menâr* sahibinin cevabı önümüzde durmaktadır.

Acaba şu kabul edilebilir mi ki, halife maslahatı bilmiş; ama Peygamber ve Ebu Bekir onu bilememiş? Acaba Peygamber ve Ebu Bekir'in maslahatları bilmediklerini kabullenmek makul müdür? Özellikle de vahiyle irtibat hâ-

1- *İctihâdü'r-Resûl*, 242.

2- *Menâhicü'l-ictihâd fi'l-İslâm*, 177.

3- *Eserü'l-edilletü'l-muhtelefi fihâ fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 277. Ehlişünnet'in eski ve yeni âlimlerinin çoğunluğu bunu kabul etmektedir.

linde olan Peygamber hakkında böyle bir şey kabul edilebilir mi? Eğer -masum olmayan- bir insanın, zaman ve mekânın değişimi esasına göre fetva vermesi caiz olursa onun fetvaları nereye varır?

Evet, bazı cüz'î hükümlerde daha önemli bir konuyla tezahüm söz konusu olduğunda değişim olabileceğini reddetmiyoruz ve mutlak surette mevzuların değişiminin hükümlerin de değişimine sebep olduğunu inkâr etmiyoruz. Fakat bizim sorumuz şudur: "Şu hüküm, mevzusunun değişimine binaen değişmiştir" iddiasında bulunan herkesin sözüne nasıl güvenebiliriz? Oysa biz şunu çok iyi biliyoruz ki, hükümler ve gayeleri Allah katındadır; onları masumdan başkası bilemez.

Elbette eğer masum, bir hükmün mevzusunun değiştiğini bize açıklarsa onu almaktan başka çaremiz olmaz. Çünkü o hüküm Allah'tan sadır olmuştur ve masum, güvenilir bir mübellîğden başka bir şey değildir.

Fakat sezgi, tahmin ve [hakkın yerini hiçbir şekilde veremeyen] zanna dayanarak bir hükmün mevzusunun değiştiği ihtimali, asla itminan oluşturmaz.

Hükümlerin sebebini elde etme konusunda ise şunu söyleyebiliriz: Birçok yerde bizim için açıklanan şey hükümlerin hikmetidir, sebebi değil. Mesela deniliyor ki: "Zina haramdır; zira böylece menilerin karışması önlenmektedir." Bu söz, hükmün sebebini değil, hikmetini açıklıyor. Kadının iddet beklemesi konusunda da menilerin karışmasını önlemek, hükmün hikmetidir, sebebi değil. Nitekim bu hususta birçok rivayet vardır.

Diyelim ki, cerrahî operasyonla kadının rahmi alındı veya yakinen kısır olduğunu anladık; yine de iddet beklemesi farz midir, değil midir? Cevabımız olumludur. Yani yine de iddet beklemelidir. Zira Allah onu, "Levh-i Mahfuz"da sabit olan ve insanoğlunun bilmediği bir maslahat için farz kılmıştır. Bu faraziyeğe göre (menilerin karışması söz konusu olmayacağı zannıyla) iddetin gereksiz olduğuna inanmak Allah'ın hükümlerine karşı laubalilik ve onları ciddiye almamaktır.

Elbette sebepleri nasla belirtilmiş olan hükümler ayrıdır ve bu tür hükümler oldukça azdır. Mesela şarabın haram olmasının sebebi sarhoş edici oluşundan dolayıdır. Buna binaen sarhoş edici her şey haramdır, diyebiliriz. Fakat bu kıyas ile Ebu Bekir ve Ömer'in yöneldikleri kıyas mukayese dahi edilemeyecek kadar birbirine uzaktır. Onlar mevcut olmayan ahkâm konusunda bile ıtlak ve genelleme yapılabileceği kanaatindeydiler veya verdikleri hükümler

Kur'ân'da sabit olan hükümlerle çelişebiliyordu. Falan işte maslahat vardır veya filan işte zarar vardır, diyerek hükümlerin alanını genişletiyor veya daraltıyorlardı. Hâlbuki böyle bir şeyi ancak hükümlerin esas ve gayelerine tam anlamıyla vâkıf olan Yüce Allah'ın ilmî açıdan seçkin kıldığı kimseler yapabilir; onlardan başkası böyle bir şeyi yapma ehliyet ve yetkisine sahip değildir. Ömer, Allah'ın seçkin kıldığı kimselerden değildi. O, bir lafızla (veya bir celsede) üç talak verilmesini veya "müellefet-i kulûb" grubunun payını kaldırmayı ya da müt'ayı yasaklamakla bunları ebedî olarak yasalaştırmak istiyordu. Çünkü ona göre zamanın maslahatı bunu gerektiriyordu. Fakat onun yasaklaması geçici bir süre için değildi; ta ki, şöyle denilsin: Bu ikincil bir hükümdü ve halifenin yetkilerindendi.

Diyelim ki, "maslahatların değişmesiyle" hükümlerin de değişeceğini kabul ettik. Peki, bu tür hükümlerde maslahat nerededir? Onu kim belirliyor? Aca-ba hükümler, kişilerin meyilleri ve görüşleri temeline mi dayanmalı, yoksa teslimiyet ve delil esasına mı dayanmalı? Eğer bu hükümlere dair nas ve delil varsa nerededir?

Şeyh Hallâf *İlmü usûli'l-fıkıh* kitabında, "mesâlih-i mürsele"nin şartlarından söz ederken şöyle der:

Mesâlih-i mürselenin üç şartı vardır:

1- Maslahat gerçek olmalı, vehmî ve kurgusal bir maslahat olmamalıdır. Gerçek maslahattan maksudımız şudur: Hüküm konulmasına esas teşkil eden maslahatın, gerçekten bir yarar getirdiği veya bir zararı önlediği sabit olmalıdır. Ancak sırf konulan hükmün faydalı olduğu tevehhümüyle hareket ediliyor, yarar ve zarar muvazenesi yapılmıyorsa buradaki maslahat vehmî ve kurgusaldır.

2- Maslahat genel olmalı, kişisel olmamalıdır. Yani söz konusu vakada konulmuş olan hüküm halkın çoğu için faydalı olmalı veya onların çoğundan zararı defedecek şekilde olmalıdır. Dolayısıyla maslahat bir kişi veya bir zümre için olmamalıdır. Emir/Yönetici için veya büyük bir şahsiyet için [faydalı] olan maslahat veya halkın maslahatlarının gözardı edildiği bir maslahat ölçü değildir.

3- [Nas veya icma yoluyla] şeriatla sabit olan bir hüküm veya prensiple söz konusu maslahat çelişmemelidir.⁽¹⁾

1- Abdulvahhaâb Hallâf, *İlmü usûli'l-fıkıh*, 86-89.

Acaba Ömer'in [talak konusundaki] hükmü halkın çoğu için faydalı mıydı veya halkın çoğuna yönelik bir zararı mı engelliyordu? Hâlbuki biz şunu biliyoruz: Hayatın koşulları ve sorunları bazen öyle sıkıntılar getirir ki, insanın en aşına olduğu konularda dahi ayağı kayabilir.

Eğer erkek kendisine sunulmuş fırsatı ortadan kaldırır ve nihai ayrılığı çabuklaştırırsa -ve Dr. Nâdiye'nin ifadesiyle- bir sözle üç talak verirse, acaba Ömer'in hükmüne boyun eğmesi ve karısının ondan ayrılması farz mıdır? Oysaki biz Dr. Nâdiye Hanımın şunu açıkça ifade ettiğini gördük:

Boşamanın aralıklarla birkaç defa olmasının hikmeti erkek için müşterek evlilik hayatını sürdürmek konusunda iyice düşünebileceği fırsatı ona vermektir... Bu, Kur'ân'ın meşru kıldığı boşamadır ve her biri diğerinden ayrıdır.⁽¹⁾

Hikmetin; boşamanın her birinin diğerinden ayrı olmasında olduğunu, aradaki sürenin erkeğin kendisine gelmesi için bir fırsat oluşturduğunu bildikleri hâlde kalkıp da [bir lafızla veya bir celsede] üç talakın maslahat üzere meşru kılındığını savunanlara ne diyelim ki?

Hiç kuşkusuz bu söz, taassuptan kaynaklanmıştır. Zira hikmetin talaktaki tefrikte olduğunu kabul eden birinin aynı zamanda Ömer'in sözünün maslahat üzere olduğunu söylemesi nasıl mümkün olabilir?

Evet, Dr. Nâdiye Hanım bu sözü söylüyor ve bunu söylerken "hükmün" aslında [Kur'ân ve Sünnet'e değil] Ömer'e döndüğünü de biliyor. Bu işin cezası, kadını ve hiçbir suçu olmayan çocukları kapsamaktadır. Sadece kocaya kısıtlama getirip onu cezalandırmakla sınırlı kalmıyor.

Acaba bu sözleri dikkate alan biri, halifenin hükmünün Kur'ân'dan alınmış olduğunu söyleyebilir mi? Veya onun getirdiği kanunun nassa aykırı olmadığını diyebilir mi? Oysaki Ömer'in beğendiği maslahat Kur'ân'a aykırıdır.

"Üç defa" anlamına gelen "selasen" sözcüğü kadının kocasından ayrılmasına sebep olmaz. Zira bu, şeriata ve akla aykırıdır. Bu aynen şunu kabul etmek gibidir: Kurban ve Ramazan bayramlarının namazında "Allahu Ekber" dedikten hemen sonra "beş defa" anlamına gelen "hamsen" veya "yedi defa" anlamına gelen "seb'an" sözcüğünü söylemek yeterlidir. Bu durumda

1- İctihâdü'r-Resûl, 240.

tekbiri tekrar etmeye gerek yoktur! Veya "yüz defa subhânallah" diyen bir kişinin yüz defa "subhânallah" zikrini tekrar etmiş kimsenin sevabını aldığını zannetmek gibidir. Ya da şöyle diyelim: "İki defa eşhedü en lâ ilâhe illallah" diyen bir kişinin bu cümleyi tekrar etmesi gerekmez. Veya şeytanı taşlama sırasında yedi taşın "bir defa"da atılmasının yeterli olduğunu kabul etmek gibidir. Veyahut lian şahadetlerinde dört defa şahadet etmek yerine "dört defa" manasına gelen "erbaaten" demenin yeterli olduğunu kabul etmek gibidir...

Büyük âlimlerin birçoğu açık şekilde şunu beyan etmişlerdir: Ayette geçen "**boşama iki defadır**"⁽¹⁾ ifadesi bunlardan her birinin ayrı şekilde gerçekleşmiş olmasını iktiza eder. Cessas, ayetin şerhinde şöyle der:

Bu ayet, ister istemez tefriki gerektirir. Çünkü eğer iki defayı bir anda gerçekleştirerek kadını boşarsa, "onu iki defa boşamıştır" denilemez. Aynı şekilde eğer birine iki dirhem vermişse, "iki defa ona dirhem verdim" diyemez. Bunu diyebilmesi için her bir dirhemi verdiği zaman diğerini verdiği zamandan farklı olmalıdır. Dolayısıyla eğer -iki kez boşamaya taalluk etmiş- bu lafızdan kastedilen hüküm rücu etme hakkının bekası ise bu iş "iki defa" zikrinin faydasının düşürülmesine yol açar. Zira bu hüküm kadını ikinci kez talak vermesinin birinci merhalesinde sabittir. Dolayısıyla "iki defa" zikri ile boşamanın iki safhada olması gerektiği ve onları birleştirip bir defada yapmadan menedildiği sabit olmuştur.⁽²⁾

İşte Ömer'in fıkhi hükümlerde etkisini bıraktı. Oysa herkes şunu çok iyi biliyor ki Ömer, hükmü kendi düşüncesindeki bir maslahata tâbi etmiş veya vehmettiği maslahatı hükmün tam manada sebebiymiş gibi davranmıştır. O, Allah'tan başka kimsenin ihata edemeyeceği gerçek maslahatlara göre değil de kendi reyine münasip gördüğü bir maslahat esasına göre hükmü değiştiriyordu.

Dr. Mustafa Dîb el-Bugâ şöyle der:

Sahabe bu hadiseler için kendi idrakine göre -bir yararı temin edip bir zararı önleyecek- maslahata uygun hükümler ihdas ediyor, bunu da hüküm koyma ve şer'î yasa getirirmede yeterli görüyorlardı. Onların bu konuda meşhur olan bir hayli davranışları vardır.⁽³⁾

1- Bakara, 229.

2- Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2, 73.

3- *Eserü'l-edilleti'l-muhtelef fihâ fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, 54.

el-Vâfi el-Mehdi şöyle yazmıştır:

Halifeler döneminde -özellikle de Ömer zamanında- art arda İslâmî fetihler gerçekleşti. Bir anda farklı kültürden farklı insanların onların egemenliği altına girmesi daha önce karşılaşmadıkları [askerî, malî, bireysel, cezaî ve ...] bir dizi karmaşık sorunları da beraberinde getirdi. Bu yüzden onlar, Kitap ve Sünnet'ten açık nassın bulunmadığı konularda kıyas yöntemini kullanmak zorunda kaldılar. Onların içtihatındaki yöntemi Allah'ın Kitabı'na yönelmekti. Onda bir nas bulamadıklarında Peygamber'in Sünnet'ine rücu ederlerdi. Resulullah'ın Sünnet'inden de bir şeye ulaşamadıklarında sahabenin hâfızlarına danışıyorlardı ve onlara, Resulullah'tan, karşılaştıkları olayla ilgili hafızalarında bir şey kalıp kalmadığını sorarlardı. Eğer oradan da bir şey çıkmazsa rey'e yönelirlerdi. İleride gelecek ki, Ömer şunu soruyordu: "Acaba önümüzdeki şu olay hakkında Ebu Bekir'den sabit olan bir şey var mıdır?"⁽¹⁾

Onların kullandığı rey; kıyas, istihsân, maslahat-ı mürsele ve sedd-i zerâi'den oluşuyordu. İşte bu çağda İslam şeriatının kaynaklarına bir yenisi eklendi ki, şeriatın temelinin atıldığı dönemde bilinmezdi. O da icmadır. Ebu Bekir Kitap ve Sünnet'ten nassın bulunmadığı yerde teşri grubu vesilesi ile yasa çıkarıyordu. Ömer'in hilafetinin başlangıcında da böyleydi. Bu gruptan çıkan hükümler, Müslümanların tümünden sadır olmuş gibi görülüyordu.⁽²⁾

el-Vâfi el-Mehdi bir başka yerde şöyle diyor:

Sözün özü şudur: Sahabe, Peygamber hayattayken işlerin çoğunda ona müracaat ediyordu. Fakat Peygamber "refîk-i a'lâ"ya iltihak edince (vefat edince) bu merci ortadan kalkmış oldu. Hâl böyle olunca, onların Pey-

1- Hatta Ömer, Ebu Bekir'in fiilini Peygamber'in ameli ile denk görüyor, şeriatın kaynaklarından biri olarak sayıyordu. O, kendisini Peygamber ve Ebu Bekir'in fiilini delil göstererek Kâbe'nin mallarını almaktan meneden kişiye şu cevabı verdi: "Onlar uyulması gereken iki kişidir." (bk. *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 6, 2655, h. 6847; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3, 410; *Usdû'l-gâbe*, 3, 8.) Görünen o ki Ömer, Ebu Bekir'in ölümünden sonra onun rey ve görüşüne değer veren ilk kişidir. Böylece kendi görüşünün de ölümünden sonra değerli sayılması için ilk adımı atmış oldu. Bu ve benzeri davranışlar neticesinde "Şeyheynin sîreti" vücuda gelmiş oldu ki, Ömer'in Sünnet'i yasaklamasının ardından bu sîret Peygamber'in Sünnet'inin yerine geçti.

2- el-Vâfi el-Mehdi, *el-İctihâd fi'ş-şer'iatil-İslâmiyye*, 46.

gamber'in vefatından sonraki içtihatları daha büyük ve tehlikeli bir merhaleye girmiş oldu.

Üstad Mustafa ez-Zerkâ şöyle der:

Ashabın Peygamber'in hayatı dönemindeki durumu, işitip itaat etmek ve karşılına çıkan sorunlarda o Hazret'ten fetva istemektir. Başka bir ifadeyle, her şeyin anlaşılması ve aktarımında Peygamber'e itimat etmektir. Fakat o Hazret'in vefatından ardından bir anda itimat evresinden içtihat merhalesine geçtiler. Çünkü artık bu merci ellerinden çıkmıştı ve o Hazret'ten geriye kalan yasal miras -Kur'ân ve Sünnet- onun şifahî açıklamalarının yerini almıştı. O günden sonra ortaya çıkan -ve haddi hududu olmayan- yeni olaylar karşısında içtihat kaçınılmaz bir zorunluluk hâlini aldı.⁽¹⁾

Binaenaleyh aslında içtihat, selevin sığındığı bir kamuflajdır. Bununla birlikte halefin, selevin yaptıklarına istinatla kendilerini aklama vesilesi olmuştur. Eğer mesâlih-i mürsele baplarına dikkat edecek olursak bunların, sahabenin yaptıklarını tashih etmek amacıyla oluşturulduğunu görürüz. [Peygamber'in kendi yerine hiç kimseyi tayin etmediğini söyledikleri hâlde] Ebu Bekir'in Ömer'i kendi yerine bırakması konusunda şu gerekçeye sığınmışlardır: "Ebu Bekir Müslümanların maslahatı ve sözlerinin bir olmasını bu işte görmüştü."⁽²⁾ Osman'ın, Kur'ân nüshalarını yakması hakkında da şöyle diyorlar: "O, ihtilafların ortadan kalkmasını ve halkın tek bir Kur'ân'a tâbi olmasını istiyordu."⁽³⁾

Dolayısıyla mesâlih-i mürseleyi kabul etmek, sahabenin fiilleri ve fetvalarını tashih etmek içindir. Zaten Ehlisünnet'in fıkıh usulüne baktığımızda da mesâlih-i mürselenin onların fıkıhındaki zatî kurallardan olmadığını görmekteyiz. Sadece Malik, onu müstakil bir metot olarak saymıştır. Onlar mesâlihi; mülgâ (geçersiz), mürsel ve muteber olmak üzere üçe ayırmış; muteber mesâlih ise zaruri olan, ihtiyaç duyulan ve beğenilen olmak üzere üç kısma bölmüşlerdir. Sonra da her biri üzerine birtakım fer'î konuları ve hükümleri dayandırmışlardır.

1- *el-İctihâd fi's-şer'iatil-İslâmiyye*, 69-70. [Dr. Zerkâ'nın sözü, *el-Fıkhul-İslâmî fi sevbi'el-cedîd* (1, 167) kitabından alınmıştır.]

2- *Târîhu't-Taberî*, 2, 353; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 200; *el-Muntazam fi tarihil-mülûk ve'l-ümem=Muntazamu İbni'l-Cevzî*, 4, 126.

3- *el-Kâmil fi't-tarih*, 3, 7-8; *et-Temhîd ve'l-beyân fi makteli's-Şehîd Osman*, 1, 62-63; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7, 218.

Ömer'in Özel İctihatları

Şimdi halifenin yaklaşımlarına dönelim ve bakalım: Acaba Ömer'in içti-hatları sadece bu kadar mıydı, yoksa bunların dışında birçok görüşü de var mıydı?

Aslında bu konuda uzun uzadıya konuşmaya ihtiyacımız yoktur. Fakat hadis kaydının yasaklanması meselesindeki görüşümüzün iyice aydınlanması için Ömer'in fikhî boyutunu açıklamak ve onun önemli fikhî konularda sadece kişisel rey ve içtihadından faydalanarak getirdiği içtihatları sunmak zorundayız.

O içtihatlardan bazıları şunlardır:

Ömer teravih namazını meşrulaştırdı ve onunla ilgili şöyle dedi: "Bu ne güzel bidattır!"⁽¹⁾

Sabah ezanına "es-salâtü hayrun mine'n-nevm/namaz uykudan hayırlıdır" bölümünü ekledi. O, bir sahabeden duyduğu bu cümle sırf hoşuna gittiği için böyle bir şey yaptı. Buna karşılık Müslümanları cihattan engelliyor bahanesiyle "hayye alâ hayri'l-amel" ifadesini ezandan çıkardı.⁽²⁾

- Ölüye ağlanmasını yasakladı.⁽³⁾
- Büluğa ermenin alametini altı karış olarak belirlerdi. [Yani bir çocuğun boyu altı karış (yaklaşık 130 cm) olduğunda ergenliğe erişmiş olur].⁽⁴⁾ Hâl-

1- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 2, 707, h. 1906; *el-Muvatta'*, 1, 114, h. 250; *Tarîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, 2, 713; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5, 59; *Tarîhu'l-Ya'kûbî*, 2, 140.

2- Bu ekleme ve çıkarma konusunda diğer sebepler ve amaçlar da vardır ki, bunları *el-Ezan beyne'l-asâleti ve't-tahrif* isminde müstakil bir araştırmada getirdik. Üç ciltlik bu eserin iki cildi yayımlanmıştır. Birinci cilde *Hayye ala hayri'l-amel eş-şer'iyye ve'ş-Şiariyye* ismini verdik. Bu eser defalarca Beyrut ve Kum'da yayımlanmıştır.

3- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 432, h. 1226. Bu hadisi Ayşe inkâr etmiş ve şöyle demiştir: "Vallahi Resulullah (s.a.a), 'Mümine, ailesinden bazılarının ona ağlaması ile azap edilir.' buyurmadı. Fakat şöyle buyurdu: 'Allah, kâfir birinin ailesinin ona ağlaması sebebiyle azabını artırır.' Bu konuda Kur'ân size yeterlidir ki, şöyle buyurmaktadır: Hiç kimse başka birinin günah yükünü taşımaz." bk. *Sahîh-i Müslim*, 2, 642, h. 929; *Sünen-i Nesâî*, 4, 18, h. 1858; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 237, h. 2127 ve 1, 335, h. 3103, senediyle İbn Abbas'tan rivayet edilmiş ve şöyle gelmiştir: "Ömer, Peygamber'in kızı Rukayye'ye ağlayan kadınları dövdü. Peygamber ise onu bu işten menetti." *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 210, h. 4869; *el-İcâbe li-îrâdi me'stedrekethü Âişe ale's-sahâbe*, 67.

4- *Musannefu Abdürrezzak*, 10, 178; *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 5, 481, h. 28162.

buki Peygamber'in (s.a.a) sözünden sabit olan şey şudur: "*Genç çocuğa, rüyasında ihtilam olacağı ana kadar teklif yoktur.*"⁽¹⁾

- Acemlerin miras alamayacağı ve ancak Araplar arasında doğmuş olursa miras alabileceğini söyledi.⁽²⁾ Oysaki Peygamber (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "*Arabın Acem'e hiçbir üstünlüğü yoktur; ancak takvayla [üstün olabilir].*"⁽³⁾ Yüce Allah da şöyle buyurmuştur: "**Allah katında sizin en değerliniz, en takvalı olanınızdır.**"⁽⁴⁾
- Şarap içen kişi hakkındaki hüküm onun yanında muhtelifi;⁽⁵⁾ bazen seksen kırbaç ceza vermiş, bazen de altmış kırbaçla cezalandırmıştır. O, Mu'tî'ul-Esved'e şöyle dedi: "Geri kalan yirmi kırbaç bırak; zira ona şiddetli acı çektirdin."⁽⁶⁾
- Ömer akşam namazını kıldı ve kıraati (Fâtiha'yı) terk etti. Namaz bittiğinde kendisine, "Kıraati terk ettin!" denildiğinde şöyle dedi: "Rükû ve secde nasıldı?" "İyi idi." diye cevap verdiklerinde şöyle dedi: "Öyleyse bir sakıncası yoktur."⁽⁷⁾ Hâlbuki Peygamber'den (s.a.a) sahih rivayetle şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "*Fatiha Suresi'ni okumayan kimse için namaz yoktur.*"⁽⁸⁾
- Ömer, kendisine Ebu İsa künyesini verdiği için oğlu Ubeydullah'ı dövdü ve şu gerekçeyi ileri sürdü: "İsa ve Yahya'nın babası yoktu."⁽⁹⁾

1- Sünen-i Dârimî, 2, 225, h. 2296; Sünen-i Ebî Dâvûd, 4, 140, h. 4401; es-Sünenü'd-Dârekutnî, 3, 138, h. 173.

2- el-Muvatta', 2, 520, h. 1086; el-Müdevvenetü'l-kübrâ, 8, 338 ve 383.

3- Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 5, 411, h. 23536; el-Mu'cemü'l-evsat, 5, 86, h. 4749; Mecmau'z-zevâid, 8, 84.

4- Hucurât, 13; bk. Mecmau'z-zevâid, 3, 272.

5- es-Sünenü'd-Dârekutnî, 3, 157, h. 223; Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, 8, 318-319; bk. el-Mu-hallâ, 11, 157, mesele: 2184.

6- Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, 8, 317-318; Şerhu Nehci'l-belâğa, 12, 137, hutbe: 223; el-Fâik fî garibi'l-hadîs, 4, 119; Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî, 12, 73.

7- Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, 2, 347, h. 3678.

8- Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh, 1, 263, h. 723; Sahîh-i Müslim, 1, 297, h. 395; Sünen-i Dârimî, 1, 312, h. 1242; Sünen-i Ebî Dâvûd, 1, 217, h. 822, 823; Sünen-i Tirmizî, 2, 25-26; Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 2, 241, h. 7289 ve 2, 478, h. 10201.

9- Musannefu Abdürrezzak, 11, 42; Sünen-i Ebî Dâvûd, 4, 291, h. 4963; Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, 9, 310; Teysîrül'l-vusûl ilâ Câmi'ul-usûl, 1, 47, 7; Şerhu Nehci'l-belâğa, 12, 44;

- Hişam b. Urve babasından, şöyle söylediğini nakleder: "Ömer, cuma günü minberde secde ayetini okudu, minberden inip secde etti. Cemaat de onunla birlikte secde etti. Bir sonraki cuma yine secde ayetini okudu. Cemaat secde için hazırlanınca şöyle dedi: 'Bana bakın! Biz istemedikçe Allah bize secde yazmamıştır.' O, secde etmedi ve cemaatin de secde etmesine engel oldu."⁽¹⁾

Fıkıh kitaplarını incelediğimizde bu hükmün kalıntı ve uzantılarını İslam fıkıhında görmekteyiz.

Ulema tilavet secdesinin vacip mi, Sünnet mi, yoksa fazilet mi olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Malik,⁽²⁾ Şafîî⁽³⁾ ve Ahmed⁽⁴⁾ onu sünnet bilmişler. Veya Malik'e göre vacip değil de fazilettir. Ebu Hanife⁽⁵⁾ ise onlara muhalefet etmiş ve tilavet secdesinin vacip olduğu görüşünü kabul etmiştir.

Zürkânî, *el-Muvatta* kitabına yazdığı şerhinde⁽⁶⁾ şöyle der: "Tilavet secdesinin vacip mi Sünnet mi oluşu konusunda iki meşhur görüş vardır." Bu konuda Ebu Hureyre'den şu rivayeti nakletmiştir: "Resulullah (s.a.a) Necm Suresi'ni okudu ve secde etti; cemaat de -iki kişi hariç- onunla secde etti."⁽⁷⁾

et-Tabakâtü'l-kübrâ, (5, 69) kitabında Ömer hakkında şöyle nakledilmiştir: "Peygamber'in adını taşıyan (Muhammed ismindeki) çocukları, isimlerini değiştirmek için toplayıp bir eve soktu! Sonra çocukların babaları, Resulullah'ın onlara bu ismi verdiğine dair şahit getirince onları serbest bıraktı..."

1- *el-Muvatta'*, 1, 206, h. 484; *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1, 354; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2, 321, h. 3574 ve 3, 213, h. 5587; *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, 19, 128.

2- *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, 19, 132; *eş-Şerhu'l-kebîr*, 1, 306.

3- *el-Üm*, 1, 133-139; *Hilyetü'l-ulemâ' fi ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ'*, 2, 122.

4- *el-Muğnî*, 1, 361.

5- *Nûru'l-îzâh*, 1, 80; *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, 1, 78.

6- *Şerhu'z-Zerkanî*, 2, 27.

7- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 363, h. 1017. Bu kaynakta Abdullah'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Peygamber (s.a.a) Necm Suresi'ni Mekke'de okudu. Kendisi ve etrafındakiler secde ettiler. Sadece ihtiyar birisi secde etmedi; o, yerden bir avuç çakıl veya toprak alıp alnına doğru kaldırdı ve şöyle dedi: 'Bu bana yeter.' Daha sonraları onun kâfir olarak öldürüldüğüne şahit oldum." Bunun benzeri şu kaynaklarda da gelmiştir: *Sahîh-i Müslim*, 1, 405, h. 576; *Sünen-i Dârimî*, 1, 407, h. 1465; *el-Üm* 1, 135; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2, 321, h. 3572.

Zeyd b. Sabit'ten gelen rivayete göre ise Resulullah Necm Suresi'ni okudu ve secde etmedi.⁽¹⁾

Peygamber'den (s.a.a) nakledilen bir başka rivayete göre Necm Suresi'ni işi-ten ve onu tilavet eden kimsenin secde etmesi vaciptir.⁽²⁾

Ve bunlar gibi, daha sonraları halifenin pozisyonunu tashih etme ve birta-kım mezhebî eğilimleri destekleme gayesi ile vazedilen diğer hadisler...

Eğer okuyucu, sahabenin sözünün hükümlerdeki izlerini süreceksa olursa bunlara dair birçok örnekle karşılaşacaktır ki,⁽³⁾ bunlardan biri, üzerinde durduğumuz bu meselenin hükmüdür. Nitekim Malik'in secdenin Sünnet olmadığına dair istidlaline baktığımızda şunu görmekteyiz: Ömer sahabe-nin huzurunda Necm Suresi'ni okudu ve secde etmedi; hiç kimse de ağzını açıp itiraz etmedi. Tek bir sahabîden dahi buna aykırı bir şey nakledilme-miştir. Oysaki onlar şeriatın emirlerini daha iyi biliyor ve şeriatın maksadını daha iyi anlıyorlardı.⁽⁴⁾

Dr. Muhammed Sellâm Medkûr [Peygamber zamanında içtihadın caiz oldu-ğunu ifade eden bazı rivayetlere yer verdikten sonra] şöyle diyor:

Gerçek şu ki, bunlar, o dönemde [vahiy alması hasebiyle] Peygamber'den başkasının yasa koyma yetkisine sahip olduğuna delalet etmez. Çünkü bu cüz'î meselelerden bir kısmı -mesafenin uzak oluşu veya bir daha Pey-gamber'e müracaat edememe korkusu gibi- bazı özel durumlarda sadır olmuştur. Bu hüküm ve fetvaların bir kısmının saır tatbikî yönü vardı, teşriî değil.

Şunu söyleyebiliriz: Bu nazariye esasına göre Hz. Peygamber'in bu manada içtihadı ihtiyacı olmamıştır.

Dr. Medkûr sözlerini şöyle sürdürüyor:

1- *Sahîh-i Buhârî*=*el-Câmiu's-sahîh*, 1, 364, h. 1022; *Sünen-i Dârimî*, 1, 409, h. 1472; *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 2, 58, h. 1404.

2- *el-Mebsût*, 2, 4; *Bedâiu's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 1, 180; *Nasbü'r-râyê li-tahrîci ahâdî-si'l-hidâye*, 2, 178 ve bk. *Eserü'l-edilleti'l-muhtef fihâ fî'l-fikhi'l-İslâmî*, 355.

3- bk. *Eserü'l-edilleti'l-muhtef fihâ fî'l-fikhi'l-İslâmî*, 353-433.

4- *Eserü'l-edilleti'l-muhtef fihâ fî'l-fikhi'l-İslâmî*, 355; *el-Muğnî*, 1, 361; *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 1, 162 (metin bu kaynaktanır); *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvat-tai'l-İmâm Malik*, 2, 27.

Ancak Peygamber'in vefatının ardından sahabe döneminde ve hicrî birinci asrın sonlarına kadarki devrede fetihlerle sınırları iyice genişlemiş olan İslam devletinde daha önce görülmemiş yepyeni meseleler ortaya çıktı. Vahiy ise sona ermişti. Bu yüzden yeni ayağa kalkmış, hızla gelişmekte olan, her geçen gün yeni toprakları ve farklı kültürden insanları kucaklayan İslam devletinde ortaya çıkan yeni vakalar için fikhî hükümler çıkarmak kaçınılmaz bir zorunluluk hâlini almıştı.⁽¹⁾

Bundan ötürü şunu anladık ki, Ömer fetvalarında sadece kendi reyine (Kur'ân nassına ve Peygamber'in fiiline değil) itimat ediyordu. Hatta bazen onun -maslahat gördüğü- fetvaları Kur'ân'ın açık hükmüne ve Peygamber'in emrine aykırı da olabiliyordu. Nitekim bunu talak ayeti konusunda,⁽²⁾ âbit adamın hikâyesinde⁽³⁾ ve perşembe günü musibetinde⁽⁴⁾ gördük.

Diyelim ki, sahabenin görüşünün hüccet ve bütün sahabîlerin de adil olduğunu kabul ettik. Fakat bu, açık nassa aykırı olsa dahi onların söylediklerine amel etmeyi gerekli kılmaz. En fazla şu söylenebilir: Onların herbiri kendi görüşüne bağlı kalmakla mükellef olup bu görüş sadece o kişinin şahsı için geçerli ve mazur görülür. Fakat başkalarının onun görüşlerine boyun eğmesi gerekli değildir.

Şunu da dikkate almak gerekir ki, Ömer Allah'ın Kitabı'na bakmadan ve Sünnet'e müracaat etmeden fetva veriyordu. Bir müctehidin yapması gereken şeyi yapmıyordu. Yani tüm gücünü ve çabasını Allah'ın Kitabı'ndan ve Sünnet'ten şer'î hükmü elde etmek için harcamıyordu.

Örneğin Ömer, altı ayda doğum yapmış olan bir kadını recmetmek istedi. Hâlbuki Allah'ın Kitabı'nda bulunan iki ayet -azıcık üzerinde düşünüldüğünde- onun hamilelik ve doğumunun meşruiyetine delalet etmekteydi...

1- *Menâhicü'l-ictihâd fi'l-İslâm*, 43-44.

2- *Sahîh-i Müslim*, 3, 130, h. 1471, İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: "Resulullah döneminde, Ebu Bekir'in hilafetinde ve Ömer'in hilafetinin ilk iki yılında [bir celsede] üç boşama tek boşama sayılırdı. Sonra Ömer şöyle dedi: 'İnsanlar kendileri için fırsat olan bir işte acele ediyorlar. Madem böyle yapıyorlar, bize de bunu geçerli saymak düşer.' Sonra onu geçerli saydı." *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 1, 668.

3- *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, 1, 484; *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 3, 227; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3, 15.

4- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 54, h. 114 ve 6, 2680, h. 6932; *Sahîh-i Müslim*, 3, 1259, h. 1637; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 324, h. 2992 ve 1, 336, h. 3111.

Yine Kâbe'nin perdesini kaldırmayı önerdiğinde Şeybe b. Osman ve Übey b. Kâ'b ona karşı çıkmış ve şunu söylemişlerdir: "Resulullah ve Ebu Bekir senden daha çok ona muhtaçtı (ama bunu yapmadılar)."

Aynı şekilde Ömer'in, iddet hâlindeki kadının izdivacının hükmünü bilmesi, zina etmiş deli bir kadını recmetmek istemesi, kendisine sarkıntılık ettiği yönünde bir genci töhmet altında bırakan kadın hakkında acze düşmesi ve bahsi geçen diğer nasların hepsi onun Kur'ân ve Sünnet'i dikkate almadan fetva verdiğini, bununla da kalmayıp sahabeden -onların nezdindeki sabit ve sahih hükme aykırı- halifenin fetvalarına boyun eğmelerini istediğini göstermektedir.

Eğer "sahabenin reyî hüccettir" görüşü doğruysa Ömer'in de başkalarının rivayetlerine [özellikle kendi yanında Resulullah'tan bir eser bulamadığı meselelerde] uyması gerekir, onların görüş ve fetvalarını alması icap eder. Çünkü ona göre sahabîlerin görüşleri hüccettir ve dolayısıyla onları kendi görüşüne uymaya zorlaması doğru değildir.

Şimdi okuyucunun şunları sorması gerekir: Halifenin Ammar'ı veya Übey'i ya da Ebu Musa el-Eş'arî'yi tehdit etmesi nasıl caiz olabilir? Ki Ebu Musa el-Eş'arî'ye, "Vallahi bu söze delil getirmelisin."⁽¹⁾ veya "Buna dair delil getireceksin, yoksa benden çekeceğin var."⁽²⁾; Übey'e, "Söylediğin şeyden vazgeçeceksin." diyebilsin ve ardından onu çekip mescide sokabilsin?⁽³⁾ Yine İbn Mes'ud'a, "Resulullah'tan çokça dile getirdiğin bu hadis de neyin nesi oluyor?"⁽⁴⁾; Ebu Hureyre'ye, "Peygamber'den hadis rivayet etmeyi bırak! Yoksa seni Dûs bölgesine gönderirim."⁽⁵⁾ diyebilsin ve Temîm ed-Dârî'yi kırbaça vurabilsin?⁽⁶⁾

1- bk. *Sahîh-i Buhârî*=*el-Câmiu's-sahîh*, 5, 23, h. 5891.

2- Bu haberin tafsilatı şu kaynaklarda gelmiştir, *Sahîh-i Müslim*, 3, 1694, h. 1203; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8, 339; *el-Vukûf alâ mâ fî Sahîhi Müslim mine'l-mevkûf*, 1, 114, h. 148.

3- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4, 21; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 26, 371; *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 5, 231.

4- *el-Mu'cemü'l-evsat*, 3, 378, h. 3449; *Mecmau'z-zevâid*, 1, 149; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7, 206 ve 11, 555.

5- *Usulü's-Serahsî*, 1, 341; *el-Muhaddisü'l-fasıl beyne'r-râvîve'l-vâî*, 1, 554; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2, 601; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8, 106 ve bk. *Tarîhu'l-Medîneti'l-münevvere* 3, 800.

6- *Buğyetü'l-bâhis an zevâidi Müsnedi'l-Hâris*, 1, 328, h. 214; *Kenzü'l-ummâl*'dan naklen, 8, 49, h. 21810; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2, 248.

Elbette Ehlisünnet uleması, ilk sahabîlerin birbirlerine uymalarının gerekli olmadığı görüşünü ileri sürmüş;⁽¹⁾ böylece Ömer'e mazeret uydurmaya, halifenin sahabeye karşı tutumunu meşrulaştırmaya ve sahabenin de -Ömer'e karşı- muhalefetine etkisini önlemeye çalışmışlardır.

Önceki naslardan elde edilen sonuca göre sahabeye uymanın gerekli olması hususu, sadece Ömer'e muhalif olan sahabîleri kapsamaktadır. Fakat ona muvafık olanlar adeta kutsiyet ve azametten oluşan bir çembere alınmışlardır. Öyle ki, halifeler ve onların takipçilerinden hiç kimsenin hata yaptığını kabul etmiyorlar. Hatta Şeyheyn'in⁽²⁾ sîretini şeriatın tartışmasız bir kaynağı olarak kabul ettiler. Oysaki onlar bu sahabîlerin masum olmadıkları görüşünü savunuyorlar.

Halife kıyası vurgulayarak kendi içtihatlarını sahih göstermek istiyordu; rey üzerindeki ısrarıyla da İslam devletinde üstün bir mevkie sahip olmak istiyordu. İşte bu yüzden onun yasa koyucu biri gibi fetva verdiğini ve karşısına güçlü bir düşünce akımı çıkmadıkça, görüşü Kur'ân ayeti veya üzerinde herkesin ittifak ettiği bir hadisle çürütülmedikçe fetvasından asla dönmediğini görüyoruz. Sadece vahyin sözü karşısında taviz vermek ve görüşünden vazgeçmek zorunda kalıyor.

Herhâlde -Hulefa Ekolü'nde- şer'î hükümlerde "tasvip" görüşünün kaynağı da buradan çıkmıştır.

Tüm aktardıklarımızın özeti şudur: Hulefa Ekolü'ne göre sahabenin sözünün hüccet sayılması ve halifenin maslahat gördüğü şekilde fetva vermesi ilk ve son sözü söylemektedir. Başlangıçta -ve Peygamber zamanında- bu görüş Ömer'in o Hazret'e itirazları şeklinde başladı. Daha sonra bu tasarruflar ve Ömer'in ilerleyen süreç içinde yaptıkları "ictihat ve maslahat" çerçevesinde kendini gösterdi.

Dolayısıyla "Ömer Peygamber'in zamanında birtakım içtihatlarda bulundu"-veya daha doğrusu "onun emirlerine meydan okudu"- sözü ile "Ömer'in Peygamber'in rivayetlerinden bîhaber olması kendisinde içtihat düşüncesini geliştirdi ve siyasî bir adım olarak da bundan faydalandı" sözü arasında hiçbir çelişki yoktur. Çünkü Ömer'deki bağımsızlık ruhu ve nassa teslimiyetsizliği, bu yöntemi benimsemesinde temel faktör olmuştur.

1- bk. *Eserü'l-edilleti'l-muhtelefi fi hâ fi'l-fıkhî'l-İslâmî*, 339.

2- Şeyheyn, iki şeyh anlamına gelir ve maksat Ebu Bekir ile Ömer'dir. (Mütercim).

Binaenaleyh, şimdiye kadar aşağıda zikredeceğimiz hususlar aydınlanmış oldu:

- 1- Şeyheyn [yani Ebu Bekir ve Ömer], onları diğerlerinden ayrıcalıklı kılacak bir özelliğe sahip değillerdi.
- 2- Peygamber'den sonra Müslümanlar iki fikirsel akıma bölündüler.
- 3- Halife Ömer b. Hattab'ın çabası, diğerlerini kendi görüşüne tâbi kılmak içindi.
- 4- Sahabenin sözü hüccet değildir; zira Ömer onların görüşlerine muhalefet etmiş ve onlar da birçok yerde Ömer'e muhalefet etmişlerdir.
- 5- Sahabenin adil olduğu görüşü yaralanmıştır. Çünkü halife onları yalanlıyordu ve onların sözlerine güvenmiyordu. Sahabe de birçok yerde halifeyi yalanlıyordu.
- 6- Sahabîlerin kendi aralarında birbirleriyle tartışması mümkündür. Onları reddetmenin caiz olmadığı görüşü ilk zamanlarda ortaya çıkan fetvalardaki ihtilafı tashih etmek için olmuş ve bu, övgüye şayan görüş sayılmıştır.
- 7- İçtihat için temelini attıkları kıyas, istihsân ve maslahat gibi yöntemler batıldır. Çünkü bunlar çok sonraları zamanın zaruretlerine binaen inşa edildi; Kitap ve Sünnet'ten bunları teyit edecek hiçbir nas yoktur.⁽¹⁾

Bu durumda doğal olarak mutlak teslimiyet tarafında bulunan sahabîler, rey ve içtihat yöntemine karşı Resulullah'tan hadis rivayet etmekle mukabelede bulunmuşlardır. Zira Peygamber'den çok hadis nakletmek, Nebevî mektebin şer'î hüküm ve görüşlerinin rey ve içtihat akımına karşı duruşu anlamına geliyordu. Çünkü Nebevî ekolde vahiy yoluyla alınan gerçekler, hâkimlerden ve diğerlerinden alınmış içtihat ve rey yöntemine dayalı görüşlerle uyuşmuyordu. Hadis ve tarihe müracaat eden herkes açık şekilde bu hakikati görür.

Sahabeden bazıları "rey ve içtihat" yöntemine teslim olmamış, hükümleri sadece Kur'ân ve Nebevî Sünnet'ten almak gerektiği çağrısında bulunmuşlardır. Onlar sahabe ve Şeyheyn'in içtihatlarını kabul etmemişlerdir.

1- Daha sonraları kıyas ve istihsânın meşruiyetine dair istidlal ettikleri şeyler tümüyle reddedilmiştir.

Bazı sahabîler ise Ömer'in sözünün meşruiyetini kabul etmiş, hüccet saymış ve ona teslimiyeti gerekli görmüşlerdir.

Sözün özü şudur: Hadis kaydedenler "mutlak teslimiyet" takipçilerinden olanlardı. Onlar ilmi teşvik eden şeriatın ruhuna muvafık kimselerdi; Peygamber'in vasiyetleri ve ihtimamını önemsiyorlardı. Bu yüzden onun hadislerini kayıt altına aldılar ve naklettiler.

Fakat hadis kaydını yasaklayanlara baktığımızda onların içtihat ve rey (Hulefa Ekolü) takipçileri olduklarını görüyoruz. Hulefa döneminde hadis kaydedenler hakaret ve ihanete maruz kaldılar. Haccac b. Yusuf es-Sekafi'nin zamanı gelip çatığında o, Cabir b. Abdullah el-Ensari'nin eline ve Sehl b. Sa'd Saidi ile Enes b. Malik'in boynuna mühür vurdu; bu şekilde onları zehirlemek, halkın onlardan uzaklaşmasını ve onlardan hadis işitmelerini sağlamak istiyordu.⁽¹⁾

Her İki Ekolün Uzantısından Bazı Örnekler

Şimdi bu durumun daha açık şekilde anlaşılması için bazı metinler sunacağız:

İbn Sa'd *et-Tabakat* kitabında Abdullah b. Âlâ'dan şöyle dediğini nakletmiştir: Kasım'a bana dikte ettiği hadisleri sordum. Şöyle dedi: "Ömer b. Hattab zamanında hadisler çoğalınca bir duyuruda bulunarak, hadisleri onun yanına getirmelerini istedi. Hadisleri getirdiklerinde ise onları yakmalarını emretti ve sonra şöyle dedi: Ehlikitabın Musennat'ı (Mişnâ) gibi bir Musennatt'ır."⁽²⁾

Bu tür hadiseler karşısında doğal olarak okuyucunun aklına dakik ve ikna edici cevaplar aradığı birtakım sorular gelmektedir:

- Neden hadisler -özellikle- Ömer b. Hattab'ın hilafeti döneminde çoğaldı? Bu durum neye delalet ediyor?
- Neden Ömer hadislerin yakılması emrini verdi? Onları suyla yıkayarak veya toprağa gömerek imha etmedi?

1- *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 2, 664, no. 1089; *Usdü'l-ğâbe*, 2, 366; *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 12, 189.

2- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5, 188; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 5, 59.

– Neden halife bu işinde acele ediyor, hiçbir araştırma ve incelemede bulunmuyor?

– Neden her iki halife de hadislerle karşı aynı tutumda birleşiyor? Her ikisi de rivayetleri yıkayarak veya toprağa gömerek imha etmek yerine [İbn Mes'ud'un yaptığı gibi] onları yakmayı tercih ediyorlar? Hâlbuki sahabenin çoğundaki hâkim olan düşünce, hadislerin ortadan kaldırılmasının aksi istikametindeydi. Fakat içtihat ekolü -sözü geçen hâkim otorite- kendi görüşü dışında bir şeyi geçerli saymaya yanaşmadı. Peki, görüşleri Peygamber'in sîresine ve İslamî şeriatın ruhuna muvafık olan onca sahabenin görüşünü küçümsemek ve itina dahi etmemek neyin nesidir?

Burada okuyucuyu kendi hâline bırakıyoruz; daha önce geçen ve ileride gelecek olan nasları okuyarak kendisi cevabını elde edecektir.

Şimdi Said b. Cübeyr'in İbn Abbas'tan müt'a hakkında bize rivayet ettiği bir başka hadisi hatırlatmak istiyorum. O şöyle diyor:

Peygamber (s.a.a) müt'a yaptı... Urve b. Zübeyr dedi: "Ebu Bekir ve Ömer müt'ayı yasakladı." Bunun üzerine İbn Abbas sordu: "Uriyye⁽¹⁾ ne geveliyor?" Dedi: "Diyor ki, Ebu Bekir ve Ömer müt'ayı yasakladı." İbn Abbas şöyle dedi: "Görüyorum ki helak oluşunuz yakındır. Ben, 'Resulullah' diyorum, o ise 'Ebu Bekir ve Ömer yasakladı.' diyor."⁽²⁾

İbn Hazm ve İbn Abdülber, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişler:

Vallahi sizin akıbetinizi ilahî azap olarak görüyorum! Ben size Peygamber'den hadis diyorum, siz bana Ebu Bekir ve Ömer'den söz ediyorsunuz.⁽³⁾

Üçüncü bir hadiste ise İbn Abbas'tan şöyle gelmiştir:

Ben size Peygamber'den hadis diyorum, siz bana, 'Ebu Bekir ve Ömer' diye cevap veriyorsunuz.

1- Herhâlde İbn Abbas "Urve"nin sözüne çok kızdığı için ona tahkir maksadıyla "üryan ve çıplak" anlamına gelen "Uriyye" lakabını kullanmıştır. (Mütercim).

2- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 337, h. 3121; *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*, 2, 206; *İrşâdü'n-nükkad ilâ teysîri'l-ictihâd*, 24-25.

3- *Haccetü'l-vedâ'*, 1, 353; *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, 8, 208; *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*, 2, 206.

İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilir:

Bana göre onlar gökten inecek bir taşın hedefi olacaklar.⁽¹⁾

Urve'nin İbn Abbas'a hitaben, "Vallahi o ikisi Resulullah'ın Sünnet'ine senden daha âlim ve senden daha bağlıdır." ⁽²⁾ sözüne Hatîb el-Bağdâdî şu şerhi düşmüştür:

Ebu Bekir ve Ömer, Urve'nin tavsif ettiği gibidirler. Ancak Resulullah'tan sabit olmuş bir Sünnet'i terk etmede hiç kimseye [başkalarını] taklit etmek yakışmaz.⁽³⁾

Yine Abdullah b. Ömer'den (Allah'ın indirdiği bir hüküm ve Peygamber'in Sünnet'i olan) müt'anın caiz olduğuna dair fetva verdiği nakledilmiştir:

Bazıları ona şu sözleriyle itiraz ettiler: "Nasıl olur da bunu yasaklamış olan babana muhalefet edebilirsin?" O şu cevabı verdi: "Acaba Resulullah'ın Sünnet'ine mi yoksa Ömer'in Sünnet'ine mi uymanız daha layıktır?" ⁽⁴⁾

Başka bir rivayette de şöyle dediği aktarılmıştır:

Acaba babamın emrine mi uyayım yoksa Resulullah'ın emrine mi? Allah Resulü bunu yapmıştır.⁽⁵⁾

Ahmed, *Müsned*'inde Abdül-'Âlâ'dan onun şu sözünü nakletmiştir:

Zeyd b. Erkam'ın arkasında bir cenaze için namaza durdum. O, beş tekbir getirdi. Ebu İsa Abdurrahman b. Ebu Leyla (kendi döneminin devlet fakihî) kalkıp onun elini tuttu ve şöyle dedi: "Unuttun mu?" Zeyd cevap verdi: "Hayır; ancak ben dostum Ebu'l-Kasım'ın arkasında namaz kıldım; beş tekbir getirdi. Ben asla onu terk etmeyeceğim." ⁽⁶⁾

1- *el-Bidâye ve'n-nihâye*, kitabında (5, 141) İbn Ömer'den şöyle rivayet edilmiştir: "Müt'a-ya izin verdiğinde babasına muhalefet ettiği gerekçesiyle kendisine itiraz edildiğinde şöyle dedi: Gökten tepenize bir taş düşmesinden korkuyorum!"

2- *Haccetü'l-vedâ'*, 1, 353-354; *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*, 2, 206.

3- *Takyîdü'l-ilm*.

4- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2, 95, h. 5700; *Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ*, 5, 21, h. 8658; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5, 141.

5- *İrşâdü'n-nükkad ilâ teysîri'l-ictihâd*, 25; *Sünen-i Tirmizî*, 3, 185, h. 823; *Sünen-i İbn Mâce*, 1, 214, h. 2978.

6- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 370; *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1, 494.

Tahavî kendi rivayet zinciriyle Yahya b. Abdullah et-Temîmî'den şu rivayeti nakletmiştir:

[Huzeyfe b. Yemân'ın azat ettiği bir köle olan] İsa ile bir mevtânın cenaze namazını kıldım. O, beş tekbir getirdi. Sonra da bize dönerek şöyle dedi: "Ben ne vehme kapıldım ne de unuttum; lakin efendim ve velinimetimin -Huzeyfe b. Yemân'ın- tekbir getirdiği gibi tekbir getirdim. O, bir mevtânın cenaze namazını kıldı ve beş tekbir getirdi. Sonra bize dönüp şöyle dedi: Ben ne vehme kapıldım ne de unuttum; lakin Resulullah'ın (s.a.a) tekbir getirdiği gibi tekbir getirdim."⁽¹⁾

Vebre b. Abdurrahman'dan şöyle rivayet edilmiştir:

Bir adam İbn Ömer'in yanına geldi ve sordu: "Acaba ihram hâlinde iken Kâbe'yi tavaf edeyim mi?" İbn Ömer dedi: "Seni bundan engelleyen şey nedir?" Adam dedi: "Falan adam bizi bundan menetti. [O diyor sabretmelisiniz.] Ta ki, insanlar vakfe yerinden dönsünler. Gördüm ki, o, dünyaya meyletmış ve sen ondan daha çok bizim hoşumuza gidiyorsun." İbn Ömer dedi: "Resulullah (s.a.a) Kâbe'yi tavafta bulundu ve Safa ile Merve arasında say etti. Eğer doğruyu söylüyor isen Allah ve Resul'ünün Sünnet'i tâbi olunmaya falanın oğlunun sünnetinden daha layıktır."⁽²⁾

İbn Ömer'den şöyle dediği nakledilmiştir:

Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: "*Cariyelerinizin mescitte namaz kılma-larına engel olmayın.*" Onun bu sözünü duyan oğlu [İbn Ömer'in oğlu] dedi: "Biz onlara engel oluyoruz." İbn Ömer şiddetle öfkeleni ve şöyle dedi: "Ben sana Resulullah'tan hadis diyorum, sen ise 'Biz onları engel-liyoruz.' diyorsun!"⁽³⁾

Başka bir rivayette de şöyle gelmiştir:

-
- 1- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 5, 406, h. 23495; *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1, 494; *Tarihü Bağdâd*, 11, 142, no. 5840; *Mecmau'z-zevâid*, 3, 34.
 - 2- *Sahîh-i Müslim*, 2, 905, h. 1233, bu kaynakta "İbn Falan" yerine "İbn Abbas" gelmiş; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2, 56, h. 5194; *Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahîhi Müslim*, 3, 331, h. 2863; bu kaynakta da "İbn Falan" yerine "İbn Abbas" gelmiş ve aynı şekilde Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5, 75, h. 9028; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 3, 478; *es-Sünne kable't-tedvîn*, 90.
 - 3- *Sahîh-i Müslim*, 1, 327, h. 442; *Sünen-i İbn Mâce*, 1, 8, h. 16; *Musannefu Abdürrezzak*, 3, 147, h. 5107; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2, 76, h. 5468 ve 2, 90, h. 5640.

Abdullah onu azarlayıp iterek şöyle dedi: "Yazık sana! Ben, 'Resulullah buyurdu.' diyorum; sen 'Bunu yapmıyorum.' diyorsun."⁽¹⁾

Mecmau'z-Zevâid kitabında şöyle geçmektedir:

Ömer'in, ikinci namazından sonra namaz kılınmasını menetmesinin ardından Temîm iki rekât namaz kıldı. Ömer gelip ona kırbaç vurdu. Temîm namaz hâlinde iken ona oturmasını işaret etti. Ömer oturdu. Temîm namazını tamamladıktan sonra Ömer'e sordu: "Neden bana vurdun?" Ömer dedi: "Çünkü ben menettiğim hâlde sen şu iki rekâtı kıldın." Temîm dedi: "Ben onu senden daha hayırlı biriyle, Resulullah'la kıldım." Ömer dedi: "Benim sözüm aslında size değil. Benden sonra gelecek olan bir kavmin öğlen namazı ile ikindiye birbirine bağladıkları gibi, ikindi namazı ile akşam namazı arasında da sürekli namaz kılmalarından ve böylece Peygamber'in namaz kılınmasını menettiği vakitte [gün batımında] namaz kılmalarından korkuyorum."⁽²⁾

Ebu Eyyûb el-Ensârî ile ilgili gelen rivayette şöyle geçer:

Ebu Eyyûb, Ömer'in hilafetinden önce ikinci namazından sonra iki rekât namaz kıldı. Ömer halife olunca onu terk etti. Ömer ölünce tekrar o namazı kılmaya başladı. "Bu nasıl bir iş?" diye sorduklarında şu cevabı verdi: "Bu iki rekâtı kılan herkesi dövüyordu."⁽³⁾

Sünen-i Beyhakî'de nakledilmiş bir rivayete göre Zeyd b. Sabit şöyle dedi:

Yemâme ehli öldürülünce, Ebu Bekir bana dirilerin ölülerden miras almasını ve ölülerin birbirine vâris kılınmamasını emretti.⁽⁴⁾

Başka bir rivayette de şöyle dedi:

Ömer b. Hattab, tâûn gecelerinde Emvas kabilesi hakkında -ki kabile fertlerinin tümü ölmüş ve başka bir kavim onlardan miras almıştı- bana di-

1- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2, 127, h. 6101; bk. *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fi rivayetihi ve hamlih*, 2, 159.

2- *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8, 296, h. 8684; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 2, 58, h. 1281; *Mecmau'z-zevâid*, 2, 222-223.

3- *Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 222, h. 12030; *Kenzü'l-ummâl*, 11, 23, h. 30468; bk. *Musannefu Abdürrezzak*, 2, 433, h. 3977; *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 2, 394, h. 1103; *el-Muhallâ*, 3, 3; *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, 13, 37.

4- *Musannefu Abdürrezzak*, 10, 298; *Kenzü'l-ummâl*, 11, 23, h. 30467.

rileri ölümlere mirasçı kılmamı ve ölümleri birbirlerine mirasçı kılmamamı emretti.⁽¹⁾

Bu tarihî gerçekler -tüm çıplaklığıyla- sahabe arasındaki ihtilafı gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu ihtilafların çoğu fıkıhta ve şer'î hükümlerin ayrıntılarındanadır. Ömer yeni siyasetinin tatbikinde sahabeyi tamamen teslim alıp kendi görüşüne boyun eğmelerini istiyordu. Fakat onlar buna yanaşmıyorlardı. Çünkü daha önce [Peygamber hayattayken o Hazret'in yanında] cenazeye beş tekbir getiriyorlardı; şafak ile gün doğuşu arasında ve gün batımında namaz kılıyorlardı. Peygamber zamanında müt'a yapıyorlardı ve ...

Ömer onlara kendi görüşünü dayatmanın zor olduğunu görünce Temîm ed-Dârî'ye dedi: "Maksadım siz değildiniz."

Evet, Ömer'in yeni siyaset metodu, fetvalarını uygulamaya koymaktı. Bu yüzden Ammar b. Yasir ona diyor ki: "İstersen bu hadisi bir daha söylemem." İşte bu noktada Übey b. Kâ'b'ın şu sözü de çektiği sıkıntılı durumu gösteriyor: "İstersen evimde oturur ve hiç kimseye bir hadis söylemem."

Bu naslar baskı ve tehdidin hâkim olduğunu göstermektedir. Ömer'in Ammar'a söylediği "Uhdende olan şeyi sana bırakıyoruz." sözü -ki daha önce zikredildi- aslında üstü kapalı bir tehdittir. (Yani haddini bil ve onu aşma). O, Ebu Musa el-Eş'arî'yi dövmekle tehdit etti. Temîm ed-Dârî ve Ebu Hureyre'ye kırbaç vurdu. Bunun gibi diğer tehditler, baskılar ve sindirme çabalarının tümü, o asırda düşünce ve yöntem açısından bu iki ekol arasında ciddi çatışma olduğunu göstermektedir.

Bu gerçekleri gördükten sonra hiç kimse Ömer'in Peygamber'in hadislerinin kayda geçmesini yasakladığını inkâr edemez. Çünkü tarihî naslar ve Ömer'in ilmî ve amelî olaylarıyla ilgili kendisinden nakledilen rivayetler, hadis kaydını yasaklayan ve sahabenin zindana atıldığını ifade eden sözleri zayıf gösterme çabalarını reddetmektedir. Çünkü bu naslar, hadis yasağını teyit etmekte ve güçlü kılmakta; İbn Hazm, Zehebî ve diğerlerinin dile getirdiği [hadis kaydını yasaklamak ve hadis kaydedenleri hapsedmenin Ömer'in makamı ve hâlet-i ruhiyesi ile bağdaşmadığı yönündeki] sözlerini de zayıflatmaktadır.

1- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 222, h. 12031; *Kenzü'l-ummâl*, 11, 25, h. 30479; bk. *Mu-sannefu Abdürrezzak*, 10, 288.

Gerçek şu ki, Ömer'in fikhî görüşlerini incelemek bizi amaç edindiğimiz araştırma ve tahkik zemininden uzaklaştırmaktadır. Fakat Ömer'in reye dayalı yaklaşım ve prensipleri hadis kaydının yasaklanması konusunda bizi desteklemektedir.

Burada, ikinci halife döneminde savaş yapılmadan fethedilen Mısır ve Irak topraklarından elde edilmiş ganimetlerin humus ayeti gereğince taksim edilmesiyle ilgili savaşa katılan mücahitlerle Ömer arasında anlaşmazlık çıkmış ve sonjunda Ömer, "Benim görüşüm budur." diyerek araziden mücahitlere haklarını vermemiştir.⁽¹⁾

En basit fikhî bir meselede dahi sahabe arasında böylesine hararetli ihtilafın çıkması, Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların tek bir ilmî merciin etrafına toplanmamasından kaynaklanmıştır. Bu yüzden görüşler ve içtihatlar çoğaldı; buna paralel olarak çekişme ve tartışma da arttı. Peygamber'in vefatından sonra kendisini hızla gösteren bu menfi gelişmeler aslında Resulullah'ın (s.a.a) önceden "Erîke hadisi'nde ve reyden meneden hadislerde, haklarında Müslümanları uyardığı kimselerdir. Bunların verdiği acıları Ali b. Ebu Talib, samimi sahabîler ve onların has yârenleri yüreklerinde hissediyorlardı. Onların üzüntüsü hilafet ve siyasî hâkimiyeti kaybettikleri için değildi. Bilakis ihtilaf ve tefrikanın acısı, vahdet ve dinî önderliğin ortadan kalkmasının verdiği acı daha can yakıcıydı. İşte bu durum Ali, Enes, Ammar ve diğer sahabîlerin itirazlarına sebep oluyordu. Hatta [münafıkların isimlerini bilen ve Peygamber'in emriyle onu dile getirmeyen sır küpü] Huzeyfe bile çok acı olsa da içtihatlardaki ihtilaf ve çekişmelerin, hilafetin zayi edilmesi ve onu yularının salim olmayan kaynaklara bırakılmasının neticesi olduğu konusunda Müslümanları uyarıyordu.

Ebu Bekir Ahmed b. Abdülaziz Cevherî *es-Sakîfe* kitabında Berâ b. Azîb'den şöyle nakleder:

Berâ, [Peygamber'in vefatından sonra] aralarında Mikdad, Ubade b. Sâmî, Selman, Ebu Zer, Huzeyfe ve Ebu Heysem Teyyihân'ın bulunduğu bir cemaatin arasında idi. Huzeyfe onlara şöyle dedi: "Vallahi haber verdiğim şey olacaktır! Vallahi yalan söylemiyorum ve bana yalan söylenmemiştir!"

1- *Meâlimu'l-Medreseteyn*, 2, 286.

O, bu sözü, hilafeti tam da muhacirlerden oluşan şûraya çevirmek istedikleri sırada söyledi. Sonra şöyle dedi: "Übey b. Kâ'b'ı getirin! Benim bildiklerimi o da biliyor." Biz Übey'e gittik ve kapısını çaldık. O, kapının ardına gelerek, "Kimsiniz?" diye sordu. Mikdad onunla konuştu. Übey sordu: "Ne İstiyorsunuz?" Mikdad dedi: "Kapıyı aç! Konu, seninle kapının arkasından konuşamayacağım kadar büyük." Übey dedi: "Kapıyı açmayacağım. Ne için geldiğinizi biliyorum. Bu akit (hilafet biatı) hakkında görüşümü bilmek istiyorsunuz." Biz "Evet." dedik.

Bunun üzerine Übey sordu: "Huzeyfe aranızda mı?" "Evet." dedik. Dedi: "Söz, Huzeyfe'nin söylediği şeyin ta kendisidir. Allah'a yemin olsun ki, hakkımda yürürlükte olan şey gerçekleşinceye kadar evimin kapısını açmayacağım. Elbette ondan [Ebu Bekir'in hilafetinden] sonrası, ondan da kötü olacak. Şikâyetim sadece Allah'adır."⁽¹⁾

Yine Übey b. Kâ'b'dan şu sözü rivayet edilmiştir:

Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki, akit ehli [hilafette anlaşılanlar] helak oldular. Onlar için üzülmiyorum; üzüntüm helak olacak Müslümanlar içindir!⁽²⁾

Bir başka rivayette de şöyle dediği nakledilmiştir:

Bu konuda [hilafet hakkında] bir söz söyleyeceğim ki, ondan dolayı beni sağ bırakmanızı veya öldürmenizi umursamıyorum.⁽³⁾

Ebü's-Salâh Takiyyüddîn Halebî (öl. 447 h.), Übey ve İbn Mes'ud'un [Peygamber'in vefatından sonraki] ilk dönemde Ehlibeyt'in velayeti üzerinde sebat gösterenlerden ve Ehlibeyt'in has dostlarından olduğunu zikretmiştir.⁽⁴⁾ Halebî sözlerine şunu da eklemiştir:

1- *es-Sakîfe ve Fedek*, 49; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 2, 51-52.

2- *Müsned-i Tayâlisî*, 1, 75, h. 555; *Müsned-i İbn Ca'd*, 1, 197, h. 1291; *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 7, 468, h. 37295; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 5, 140, h. 21301; *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 1, 252 ve 3, 111; Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11, 322, senediyle Huzeyfe b. Yeman'dan.

3- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 500; *Tarihü medîneti Dimaşk*, 7, 340; *Tehzîbü'l-kemâl fî es-mâi'r-ricâl*, 2, 270; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 1, 399.

4- *Takrîbü'l-maârif*, 168 ve bk. *Sefînetü'l-bihâr*, 1, 8.

Übey ömrünün sonlarında -eğer ölümü gelmemiş olsaydı- içinde sakladığı gerçeği aşikâr edecekti.⁽¹⁾

O, Ebu Bekir'e [İmam Ali'yi dışlayarak yönetimi ele geçirdiği için] düşmanlık eden on iki kişinin arasındaydı.⁽²⁾

Übey, bu büyük hadisenin sıkıntı ve acısına tahammül ediyor ve "Şikâyetim sadece Allah'adır." diyerek derdini dile getiriyordu.⁽³⁾ Sa'd b. Ubade'den, İmam Ali'nin (a.s) velayetini vacip kılan konuşmasını işitti.⁽⁴⁾

Böylece Ömer b. Hattab'ın fikhî görüşüne muhalif olanların listesine diğer isimler de eklenmiş oldu:

1- Zeyd b. Erkam

2- Berâ b. Âzib

3- Abdullah b. Ömer

4- Selman-ı Fârisî

5- Ebu Hureyre

6- Temîm ed-Dârî

7- Mikdad b. Esved

8- Ebu Zer el-Gıfârî

9- Sahabeden olan ve olmayan, Allah'ın fey'i (ganimetleri) kendilerine çevirdiği mücahitler.

Reye Karşı Duran Hadis Kaydetme Taraftarları

İddiamızı ve buraya kadar aktardıklarımızın sıhhatini vurgulamak bağlamında isimlerini zikrettiğimiz sahabenin görüşleri üzerinde daha fazla dikkat etmemiz gerekmektedir. Bu araştırmada onlardan tek bir olay zikretmekle yetinmemeli, bilakis onların genel fikhî görüşlerini incelemeliyiz.

1- *Kamûsu'r-ricâl*, 1, 237.

2- *el-Hisâl*, 2, 461.

3- *Şerhu Nehci'l-belâğ*a, 2, 52.

4- *Şerhu Nehci'l-belâğ*a, 6, 44.

Daha önce, bu sahabenin şahsiyetlerini incelediğimizde ise çoğunun hadis kaydetme taraftarı olduklarını gördük. Yani halife ile bunların fikri ve yöntemi arasında açık bir zıddiyet vardı. Şimdiye kadar isimlerine ulaştığımız bu sahabîler şunlardır:

1- Ali b. Ebu Talib (öl. 40 h.)

İmam Ali'nin (a.s) Hz. Peygamber (s.a.a) zamanında hadis kaydedenlerden olduğunu hiç kimse inkâr etmemiştir. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme şöyle der:

Ali b. Ebu Talib, Peygamber'in yanındaydı. Resulullah bir deri istedi ve sonra yazdırmaya başladı; Peygamber söylüyor ve Ali yazıyordu. Derinin önü, arkası ve paçaları doluncaya kadar yazdı.⁽¹⁾

Hz. Ali'nin (a.s) yanında Resulullah'ın (s.a.a) bir sahîfesi vardı; onu kılıcının kınında muhafaza ediyordu. Ali'nin öğrencilerinden ondan fazla kişi bu sahîfeden söz etmiştir.⁽²⁾ İmam Ali'nin Ömer'in görüşlerine karşı olan bazı yaklaşımları daha önce beyan edildi.

2- Übey b. Kâ'b (öl. 22 h.)

Ebu'l-Âliye, Übey b. Kâ'b'dan onun tefsir konusunda büyük bir nüshası olduğunu rivayet etmiştir.⁽³⁾

Daha evvel gördük ki, Übey, halifenin reyine muhalif görüşe sahipti; halifenin ilmî üstünlüğe sahip olmadığını açıkça ifade ediyordu. Kendisini hadis nakli ve Kur'ân kıraatinden menetmesinden de hoşnut değildi.

3- Muâz b. Cebel (öl. 18 h.)

Resulullah (s.a.a) Muâz'ı Yemen'e doğru yola çıkardığında onunla birlikte içerisinde sadakalar hakkında bazı hadislerin bulunduğu bir mektup yazıp gönderdi.⁽⁴⁾

1- *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, 601; *Edebü'l-implâ' ve'l-istimplâ'*, 12.

2- bk. *Marifetu'n-nesh*, 207.

3- *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1, 115; *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî*, 100.

4- *es-Sîretü'n-nebeviyye=Sîretü İbn Hişâm*, 8862 ve 956; *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 1, 240; *Kitâbü'l-emvâl*, 27 ve 37.

Muâz'ın Peygamber'den sadakalar hakkındaki kitabı, Musa b. Talha'nın yanında idi.⁽¹⁾ Yine İbn Âiz'in yanında Muâz b. Cebel'in kitapları vardı.⁽²⁾ Bu metinlerin tümü Muâz'ın yazdığına, onun yazılı eserleri bulunduğu ve halifenin yakmasına, yasak koymasına ve tehdit etmesine rağmen bunların kaldığına delalet etmektedir. Onun, zimmî bir kâfiri öldüren Müslüman'a kısas uygulamak ve kocasının gıyabından iki yıl sonra doğum yapmış kadını recmetmek isteyen Ömer'e karşı duruşundan daha önce söz edildi.

4- Huzeyfe b. Yemân (öl. 36 h.)

Huzeyfe'nin Ömer'le olan konuşması daha evvel zikredildi ki, orada haktan hoşlanmadığını, fitneyi sevdiğini, görmediği şeye şahitlik ettiğini, yaratılmamış olana saygı duyduğunu, abdestsiz namaz kıldığını ve kendisinin yer-yüzünde sahip olduğuna Allah'ın gökyüzünde sahip olmadığını söylemişti.

Huzeyfe b. Yemân, Peygamber için hurmanın sadakalarını yazıyordu. Hicaz hurmasının miktarını tahmin ederek yazıyordu⁽³⁾ ve hurma ağaçlarını tahmin ederek yazıyordu.⁽⁴⁾ Sadakalar konusunda Resulullah'ın kâtibi Zübeyr b. Avvâm'dı. O, kayb olduğunda veya bir mazereti bulunduğu Cehm b. Salt ve Huzeyfe b. Yemân yazardı.⁽⁵⁾ Resulullah (s.a.a) bizzat ondan yazmasını isterdi.⁽⁶⁾

5- Abdullah b. Mes'ud el-Hüzelî (öl. 32 h.)

Cuveybîr, Dahhak vasıtasıyla Abdullah b. Mes'ud'un şöyle dediğini nakletmiştir:

Biz, Peygamber zamanında hadislerden teşehhüt ve istihâre dışında hiçbir şeyi yazmazdık.⁽⁷⁾

1- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 5, 228, h. 22041; *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 2, 96, h. 8.

2- *Delâilu't-tevsîki'l-mübekkir li's-sünne ve'l-hadîs*, 418; *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, 498.

3- *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, 245; *el-İkdü'l-ferîd*, 4, 147.

4- *et-Terâtîbü'l-idâriyye (Nizâmü'l-hükûmeti'n-nebeviyye)*, 1, 124; *Subhu'l-a'sâ fî sinâati'l-inşâ*, 1, 125.

5- *Mekâtîbu'r-Resûl*, 1, 177, İbn Hazm'ın *Cevâmiu's-Siyer* kitabından naklen.

6- *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*, 11, 381; Resûlullah'ın idari yapısından şunu anlıyoruz ki divanları kaydeden ilk kişi Resulullah'tır, Ömer b. Hattab değil.

7- *el-Musannef li-İbn Ebî Şeybe*, 1, 262, h. 3006; *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, 2, 259, h. 2184.

Ma'n'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Abdurrahman b. Abdullah b. Mes'ud bana bir kitap getirdi ve onu babasının kendi eliyle yazmış olduğuna dair yemin etti.⁽¹⁾

İbn Mes'ud hakkında onun hadis kaydını engellediği rivayet edilmiştir. Fakat bu bilgiyi az önce aktardığımız iki haber, İbn Mes'ud'un Ömer tarafından hapsedilmesi ve diğer karineler yalanlamaktadır. İbn Mes'ud'un o sahîfeleri yok etmesi -eğer sahih ise- ehlik kitabın efsanelerini ihtiva ettiği içindir. Nitekim daha önce buna dair delilleri zikrettik.⁽²⁾

İbn Mes'ud'un birçok meselede Ömer'e muhalefet ettiği rivayet edilmiştir. İbn Kayyim onun yaklaşık yüz meselede Ömer'e muhalif görüş sergilediğinden söz etmiştir.⁽³⁾ Bu ifade, İbn Mes'ud'un söylediği iddia edilen şu sözü yalanlamaktadır: "Eğer tüm insanlar bir vadiye doğru giderse ve Ömer başka bir vadiye doğru giderse kesinlikle ben, Ömer'in gittiği vadiye doğru giderim!"⁽⁴⁾ Tüm bunlar onun mutlak teslimiyet ve hadis kaydı tarafında olduğunu teyit etmektedir.

6- Abdurrahman b. Avf (öl. 31 h.)

Bu şahıstan hadis yazımı ve kaydı konusunda herhangi bir belge gelmemiştir. İleride onun Şeyheyn'in [Ebu Bekir ve Ömer'in] sîretinin gündeme getirilmesindeki rolünü ve Ömer nezdindeki konumunu göreceğiz.

7- Ebu Ubeyde b. Cerrâh (öl. 18 h.)

Ömer'in hilafetinden önce öldü. Ona ait bir kitap, el yazısı veya nüsha olduğuna dair hiçbir belge gelmemiştir.

8- Zeyd b. Sabit (öl. 45 h.)

Onun, miras konularında kitap yazmış ilk kişi olduğu söylenir. Cafer b. Berkân şöyle der: "Zührî'nin şöyle dediğini duydum: Eğer Zeyd b. Sabit

1- *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fî rivâyetih ve hamlih*, 1, 72.

2- İbn Mes'ud'un "Yemen'den gelen sahîfeyi" yok etmesi takiiye sebebiyle olabilir. O, bunun fitne çıkarabileceğini düşündü. Tıpkı Mina'da kılınan namaz konusunda sergilediği davranışta olduğu gibi...

3- *İ'lâmü'l-muvakkûn an Rabbi'l-âlemîn*, 2, 237.

4- *el-Musannefi li-İbn Ebî Şeybe*, 2, 103, h. 6984; *İ'lâmü'l-muvakkûn an Rabbi'l-âlemîn*, 1, 20.

ferâizi (miras konularını) yazmamış olsaydı, insanların elinden kaybolup gitmişti."⁽¹⁾ Büyük annenin mirası konusunda, bir Müslüman'ın zimmi kâfiri öldürmesine karşılık kisasında -ve diğer konularda- Ömer'e muhalefet etmiştir.

9- Abdullah b. Abbas (öl. 68 h.)

Selam diyor ki: "Abdullah b. Abbas'ı gördüm; onun yanında Ebu Râfi' tarafından nakledilen Resulullah'ın işlerinden bir bölümünün yer aldığı bazı levhalar vardı."⁽²⁾ İbn Abbas onları yanında taşıyordu. Öldüğünde geriye bir deve yükü kitap bıraktığı meşhurdur.⁽³⁾

İbn Abbas'tan gelmiş olan bazı naslar onun, ilmi yazmak suretiyle kalıcı kılmanın gerektiğine inananlardan olduğunu ortaya koymaktadır.⁽⁴⁾ Tâvûs'un, İbn Abbas'ın yazmaktan hoşlanmadığı yönündeki rivayeti üzerinde düşünmek gerekir; zira bu rivayet İbn Abbas hakkında gelmiş olan diğer rivayetlerle aykırıdır. Nitekim daha önce onun, altı ayda doğum yapmış kadın konusu ve diğer konularda Ömer'e muhalefet ettiğini gördük.

10- Dahhak b. Süfyan el-Kilâbî

Resulullah (s.a.a) ona; Eşyem ed-Dabâbî'nin karısına kocasının diyetinden miras vermesini yazdı.⁽⁵⁾ Dahhak, Ömer b. Hattab'a bir mektup yazdı. Bu mektupta şöyle gelmişti: "Peygamber, Eşyem ed-Dabâbî'nin karısına kocasının diyetinden miras verdi."⁽⁶⁾

11- Şeybe b. Osman el-Abderî (öl. 57 veya 59 h.)

Peygamber, Kâbe'yi koruma görevini ona verdi. Onunla Ömer arasındaki diyaloga daha önce yer verildi. Orada, Ömer'i Kâbe'nin malını almak ve onu

1- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 21, h. 11966; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 19, 322; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2, 436.

2- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2, 371; *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî*, 116.

3- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5, 293; *Takyîdü'l-ilm*, 136; *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, 1, 431, h. 773.

4- *el-İlm*, 34; *Kitâbü'l-İlâl ve ma'rifeti'r-ricâl*, 1, 213, h. 232; *Takyîdü'l-ilm*, 92.

5- Şafiî, *er-Risâle*, 426; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3, 452; *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 4, 76; *Kitabü'l-Ferâiz ve's-Siyer*, h. 27; *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, 12, 120.

6- *Sünen-i İbn Mâce*, 2, 883, h. 2642; *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 3, 129, h. 2927; *Sünen-i Tirmizî*, 4, 27, h. 1415.

paylaştırmaktan sakındırıyordu. Şeybe'den herhangi bir kitap, sahife veya nüsha aktarılmamıştır.

12- Ömer'in Hatalı Olduğunu Ortaya Koyan Kadın

Bu kadının -Dahhak'tan on yaş büyük ablası- Kays kızı Fatıma olması muhtemeldir. Ebu Seleme onun bazı hadislerini (kendisinden naklen) yazmıştır. Muhammed b. Amr şöyle der: "Ebu Seleme bize Kays kızı Fatıma'dan hadis nakletti ve şöyle dedi: Fatıma'nın ağzından çıkanları yazdım; o şöyle dedi: Ben Benî Mahzûm kabilesinden bir kişinin karısı idim. O beni boşadı."⁽¹⁾

Ömer'in bu kadının rivayet ettiği Süknâ hadisi hakkında şöyle dediği aktarılmıştır: "Allah'ın Kitabı ve Peygamberimizin Sünnet'ini, doğru konuşup konuşmadığını bilmediğimiz bir kadının sözünden dolayı bırakacak değiliz."⁽²⁾

13- Ammar b. Yasir (Sıffin Savaşı'nda şehit oldu)

Büyük bir sahabî olup İmam Ali'nin (a.s) takipçilerindendir. Sıffin Savaşı'nda şehit düştü. Resulullah (s.a.a) onun azgın bir güruh tarafından öldüreceğini haber vermişti.

Ammar'a ait yazılı bir esere ulaşamadık. Fakat o, hadis kaydı ekolündendi. Çünkü onun fıkhı, mutlak teslimiyet fıkhıdır. Ayrıca o, halifelerin yöntemini hatalı sayan bir anlayış ve yöntemi benimsemiş, Ali b. Ebu Talib'in (a.s) yolunu takip etmiştir.

14- Abdullah b. Kays Ebu Musa el-Eş'arî (öl. 42 h.)

Ahmed'in *Müsned*'inde Ebu Musa'nın, İbn Abbas'ın mektubuna cevap olarak yazdığı şu mektubu yer almaktadır: "Resulullah (s.a.a) yürüyordu..."⁽³⁾

Bekir b. Abdullah Ebu Zeyd şöyle der:

1- *Sahîh-i Müslim*, 2, 1116; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 6, 413, h. 27374; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8, 274.

2- *Sahîh-i Müslim*, 2, 1118; *Sünen-i Ebî Dâvûd* 2, 288, h. 2291; *Sünen-i Tirmizî*, 3, 484, h. 1180; *Nasbü'r-râye li-tahrîci ahâdisi'l-hidâye*, 3, 273, Nafaka babındaki dördüncü hadis.

3- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 396; *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 1, 1, h. 3; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1, 93, h. 450.

Ebu Musa el-Eş'arî'ye ait el yazma eseri bir sahîfe Türkiye'de Şehit Ali Paşa Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.⁽¹⁾

Onunla ilgili olarak Sünnet'in kayıt altına alınmasını savunduğu bilgisi gelmiştir. Biz ileride sahabenin fıkından söz ederken onun fikhî yöntemine ve görüşünün mutlak teslimiyete mi yoksa içtihadı mı muvafık olduğuna değineceğiz.

15- Sa'd b. Malik Ebu Said el-Hudrî (öl. 74 h.)

Ebu Said el-Hudrî'den şöyle söylediği aktarılmıştır: "Biz Kur'ân ve teşehhüt dışında bir şeyi yazmazdık."⁽²⁾

A'zamî, onun bazı Nebvî hadisleri Abdullah b. Abbas'a yazmış olabileceği ihtimalini vermiştir.⁽³⁾

Fakat bu açıklamalar, onunla ilgili meşhur olan Resulullah'tan (s.a.a) rivayet ettiği şu sözle çelişmektedir: "*Benden bir şey yazmayın ve kim Kur'ân dışında bir şey yazmışsa onu yok etsin.*"⁽⁴⁾

16- Zeyd b. Erkam (öl. 66 h.)

Bazı Nebvî hadisleri yazdı ve onları Enes b. Malik'e gönderdi. Harre olayı sırasında (Yezid zamanında Medine ahalisinin askerlere mubah kılınması vakasında) Enes'e bir mektup yazıp, evlatları ve yakınlarının öldürülmesinden dolayı ona teslimiyette bulundu. O mektupta şöyle geçmektedir: "Sana Resulullah'ın bir müjdesini vereceğim; Resulullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: Allah'ım! Ensarı ve onların evlatlarını bağışla!"⁽⁵⁾ Zeyd, Ömer'in bazı fetvalarında hatalı olduğunu ortaya koymuş ve Ali'nin (a.s) faziletleri hakkında birçok rivayet nakletmiştir.

1- *Ma'rifetü'n-nash*, 182.

2- *el-Musannefli-İbn Ebî Şeybe*, 1, 260, h. 2991; *Takyîdü'l-ilm*, 1, 93; *Kenzü'l-ummâl*, 8, 152, h. 22343.

3- bk. *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî*.

4- bk. *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî*; *Sahîh-i Müslim*, 4, 2298, h. 3004; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3, 12, h. 11100; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 1, 216, h. 437.

5- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 370; *Sünen-i Tirmizî*, 5, 713, h. 3903; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 8, 651.

17- Berâ b. Âzib (öl. 72 h.)

Muhammed Accâc el-Hatîb şöyle der:

Resulullah'ın sahabîsi Berâ b. Âzib hadis naklediyordu ve etrafındakiler yazıyordu.⁽¹⁾

Vekî' de şöyle der:

Babam, Abdullah b. Haneş'ten bize hadis nakletti; o şöyle demiş: "Berâ'nın yanında, ellerinde kamıştan kalem bulunan kişileri yazarken gördüm."⁽²⁾

Ali b. Ebu Talib'in (a.s) faziletleri hakkında Berâ'dan birçok rivayet nakledilmiştir. Daha önce onun biat konusundaki tutumunu gördük.

18- Abdullah b. Ömer b. Hattab (öl. 74 h.)

Ondan Nebevî hadisleri yazdığı rivayet edilmiştir. İbrahim Sâig, Nâfi'den İbn Ömer hakkında şu rivayeti nakletmiştir: "Onun, sürekli gözden geçirip incelediği bazı kitapları vardı. Yani ilim kitaplarıydı."⁽³⁾ İleride İbn Ömer'in babası karşısındaki duruşunu ve mutlak teslimiyet ekolüne verdiği desteği göreceksiniz. Gerçi bazı zamanlarda onun da bu yöntemin dışına çıktığı görülmektedir.

19- Selman-ı Fârisî (öl. 32 h.)

İbn Şehrâşûb şöyle der:

Sahih -ve bazılarına göre meşhur- görüş, ilk tasnifte bulunan kişinin Emîrû'l-Müminîn Ali b. Ebu Talib ve ondan sonra Selman-ı Fârisî olduğudur.⁽⁴⁾

Seyyid Hasan Sadr, Selman hakkında şöyle der:

1- *es-Sünne kable't-tedvîn*, 320.

2- *el-Musannef li-İbn Ebî Şeybe*, 5, 314, h. 26438; *Kitâbü'l-İlâl ve ma'rifeti'r-ricâl*, 1, 213; *Kitâbü'l-ilm*, 34; *Takyîdü'l-ilm*, 105.

3- *et-Ta'dîl ve't-tahrîc*, 2, 803, Tercüme 777; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 3, 238; *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî*, 120.

4- *Me'âlimü'l-ulemâ'*, 38; *el-Mürâcaât*, 412, no: 110.

O, [Peygamber'in vefatından sonra Rum padişahının gönderdiği elçi olan] Caselîk Rumî hadisini yazdı. Şeyh Tusî bu hadisi *el-Fihrist* kitabında getirmiştir.⁽¹⁾

A'zamî şöyle der: "Bilindiği kadarıyla o, Ebü'd-Derdâ için bazı Nebevî hadisleri yazmıştır."⁽²⁾

Müsned-i Ahmed kitabında Selman'dan nakledilen bir grup hadis onun mutlak teslimiyet takipçilerinden olduğuna delalet etmektedir. Hatta genel yaşam tarzı incelendiğinde onun bu kutsal ekolün büyüklerinden olduğuna kesin gözüyle bakılır. Bunda şaşılacak bir durum yoktur. Zira o, yücelik ve şerefte öyle bir dereceye ulaştı ki, Resulullah (s.a.a) onu Ehlibeyt'ten saydı.

20- Ebu Hûreyre ed-Devsî (öl. 59 h.)

Fazl b. Hasan b. Ömer b. Ümeyye ed-Dumeyrî, babasının şöyle dediğinin nakletmiştir: "Ebu Hureyre'nin yanında bir hadis okudum, onu inkâr etti. Bunun üzerine ona dedim ki: 'Bu hadisi senden duymuştum.' Dedi ki: Eğer öyle ise muhakkak benim yanımda yazılıdır."⁽³⁾ Ebu Hureyre'nin hadisinde onun mutlak teslimiyet ekolünden olduğunu teyit eden delillerin yanı sıra, buna karşı olduğunu gösteren deliller de vardır.

21- Temîm ed-Dârî (Osman'ın öldürülmesinden sonra yaşamıştır)

Onun, kendisini ikindi namazının ardından namaz kılmaktan meneden halife karşı çıktığından daha önce söz edildi.

22- Mikdad b. Esved (öl. 33 h.)

Onun tasnif ve tedvin ehlinde olduğuna dair hiçbir bilgi gelmemiştir. Fakat Mikdad, Ali b. Ebu Talib'e (a.s) tâbi olup onun çizgisini takip etmede mümtaz bir konuma sahipti. Dolayısıyla her ne kadar yazılı bir eseri olmamış veya bize ulaşmamışsa da o, mutlak teslimiyet ekolündendir.

1- Tusî, *el-Fihrist*, 142, h. 338; *Tesîsu's-Şîa li ulûmi'l-İslâm*, 280.

2- *Müsned-i Bezzâr*, 6, 506, h. 2546; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 6, 254, h. 6143; *et-Tarîhu's-sagîr*, 2, 139, h. 2078-2079; *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fi rivâyetih ve hamlih*, 1, 74.

3- *Kitâbü'l-İlâle ve ma'rifeti'r-ricâl*, 2, 591, h. 3807; *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, 3, 584, h. 6169; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahihî'l-Buhârî*, 1, 215.

23- Ebu Zer el-Gıfârî (öl. 32 h.)

İbn Şehrâşûb İslam'da tasnifleri olanların isimlerini zikrederken Selman'ın ardından Ebu Zer'in ismini eklemiştir.⁽¹⁾ Ebu Zer'in yöntem, tefekkür ve prensiplerinin içtihat ve rey takipçilerine muhalif olduğu aşikârdır. Onun genelde hükümetlere ve özelde Osman'a karşıt olduğu gizletilemeyecek kadar meşhurdur. Bununla birlikte Ebu Zer, mutlak teslimiyet ekolünün imamı olan Ali b. Ebu Talib'in (a.s) özel yârenlerindendi.

Sonuçlar

Özet bir şekilde sunduğumuz bu dökümde şunu gördük ki, halifenin yöntemi-ne karşı çıkan sahabîler genellikle aşağıdaki niteliğe sahip iki kişiden biridir:

1- Kitap ve eser sahibidir: Şöyle ki, mutlak teslimiyet tarafındakilerden hadis kaydı konusunda hiçbir yasaklama nakledilmemiştir. Bilakis onlar, genel tutumu hadis nakli ve kaydını yasaklamaktan yana olan müçtehitlerin aksine, hadis kaydına muvafık kimselerdi. Yani burada hadis kaydı ile mutlak teslimiyet arasında gördüğümüz mülâzeme ve yakınlığı birebir hadis yasağı ile içtihat arasında müşahede etmekteyiz. Mesela: Ammar kendisine ait yazılı bir eseri olmasa dahi -ileride de açıklayacağımız gibi- mutlak teslimiyet tarafındadır. Ömer b. Hattab, Zeyd b. Sabit ve diğerleri, kendilerine ait yazılı eserleri olduğu hâlde içtihat ve rey tarafındadırlar. Çünkü onların eserlerini tek tek okuduğumuzda, yazdıklarının şahsi görüşlerinden öteye geçmediğini görürüz; onların rivayetleri de sadece bu yöndedir. Dolayısıyla kitap ve eser sahibinden kastımız, mutlak teslimiyet taraftarı olup içtihat ve rey ekolüne karşı çıkanların başında gelen kimselerdir.

2- Ali b. Ebu Talib'in yârenlerinden ve onun savaşlarında yer alanlardır: Bu konunun incelenmesiyle -bu doğrultuda- şu önemli gerçekler elde edilmektedir:

1- "Resulullah (s.a.a), kendi hadisinin yazılmasını yasakladı." diyenlerin sözünün zaafi.

2- Peygamber döneminde ilmin kaydedilmesi o Hazret'in emri doğrultusunda gerçekleşti. Sonra bu durum -Peygamber'den sonra- naslara teslim olan sahabîler tarafından sürdürüldü.

1- *Me'âlimü'l-ulemâ'*, 38.

3- Ömer zamanında sahabenin yanında birtakım müdevvenât vardı. Bu yüzden onları kendisine getirmelerini emretmiştir.

4- Sünnet'in kaydının yasaklanması, sonraları Ebu Bekir ve Ömer tarafından gerçekleştirilmiştir; meşruiyetini Peygamber'in nassından almamıştır.

Muallimî şöyle der:

Eğer Peygamber mutlak şekilde hadis yazmayı yasaklamış olsaydı Ebu Bekir onları yazmazdı ve Ömer onlardan endişe etmezdi.⁽¹⁾

Binaenaleyh diyoruz ki: Eğer Sünnet'in metinleri kaydedilmiş hâlde mevcut idiyse neden Ömer onların yayılmasını istememiştir? Nasıl "Allah'ın Kitabı bize yeter!" diyebilmiştir?

Eğer söylediklerimiz doğru ise neden İbn Hazm ve diğerleri Ömer'in sahabilerin hapsedilmesi emrini vermesini uzak bir ihtimal olarak görmüştür?

Evet, şu bir gerçektir ki, Ebu Bekir ve Ömer'in içtihatlarının karşısındaki asıl engel Peygamber'in hadisinin nakledilmesi ve kayıt altına alınmasıydı. O ikisinin, insanları Kur'ân'a amel etmeye yönlendirmeleri ve hadis naklini azaltıp hadis kaydını yasaklamaları da bu yolda atılmış ilk adım sayılmaktaydı. Böylece insanlarla hadis arasındaki mesafe açılacağından onun yerini alacak bir alternatifte -sahabenin içtihadına- duyulan ihtiyaç için uygun zemin oluşacaktı. Bu alternatif ise hadis nakli ve kaydını yasaklamak için atılmış ikinci adımdı.

Resulullah (s.a.a) çok yakın gelecekte böyle bir şeyin vuku bulacağını, ef'âl-i mukârebeden (zamansal yakınlık manasındaki fiillerden) olan "yûşeku/يوشك" sözüyle haber verdi ve vuku bulacak olan şeyden razı olmadığını da vurguladı. Çünkü hadisi inkâr edecek kişinin, "Onu bilmem" veya "Onu Allah'ın Kitabı'nda bulamıyorum" şeklinde gerekçe sunacağından söz etti ve kendi sözünün Allah'ın kelamı olduğunun, onunla Allah'ın kelamı arasında hiçbir çelişkinin bulunmadığının altını çizdi ve buyurdu: "*Şunu bilin ki, benim sözüm Allah'ın sözüdür.*"

Ömer'in hadis naklini yasaklaması sosyolojik bir zaruretti ve içinde bulunduğu koşullar onu buna zorlamıştır. Bu aynı zamanda onun Peygamber'in

1- bk. *Tedvînü's-sünneti's-şerîfe*, 264 ve 273; *el-Envârü'l-kâşife limâ fî Kitâbi Edvâun ale's-sünneti'l-Muhammediyye mine'z-zelel ve't-tadlîl ve'l-mücâzeze*, 38.

sözlerinden bîhaber oluşunun olumsuz yansıması ve Tevrat'tan bazı sözleri yazdığında Peygamber'in kendisini bundan menetmiş olmasından çıkarım da bulunmasıdır. Halife hadis kaydını yasaklamakla aslında içtihat etmek istiyordu. Bu yüzden Peygamber'in, ehlikıtabın eserlerinin tesiri altında kalınmasından menetmesini, hadis naklini ve Sünnet'in kayıt altına almasını yasaklamak için kullandı. Hâlbuki bu ikisi arasındaki fark aşikârdır.

Peygamber'in ehlikıtabın sahîfelerini yazmaktan menetmesi, onların tahrife uğramış olmasından dolayıdır ve bunun, Ömer'in Resulullah'ın Sünnet'inin yazılmasını yasaklamasıyla hiçbir ilgisi yoktur.

Muhaddisleri Hapsetmek

Konunun açıklanması için bu hususta bir metin sunacağız:

Zehebî, Sa'd b. İbrahim'den, o da babasından şu rivayeti nakletmiştir:

Ömer üç kişiyi hapsetti: İbn Mes'ud, Ebü'd-Derdâ ve Ebu Mes'ud el-Ensârî. Onlara şöyle dedi: "Siz Resulullah'tan çok hadis naklettiniz!"⁽¹⁾

Hatîb'in *Şerefü ashâbi'l-hadîs* kitabında şöyle geçmektedir:

Ömer b. Hattab birini Abdullah b. Mes'ud, Ebü'd-Derdâ ve Ebu Mes'ud'a gönderip onlara şunu dedi: "Peygamber'den bu kadar çok hadis nakletmekle ne yapmak istiyorsunuz?" Sonra da onları Medine'de hapsetti.

Hâkim, Sa'd b. İbrahim'den, o da babasından şu rivayeti nakletmiştir:

Ömer b. Hattab; İbn Mes'ud'a, Ebü'd-Derdâ'ya ve Ebu Zer'e dedi ki: "Peygamber'den hadis nakletmekten amacınız nedir?" Zannediyorum ki, ölünceye kadar onları Medine'de hapsetti.⁽²⁾

Muhtasarı Tarihi Dımaşk kitabında şöyle yer almaktadır:

Abdurrahman b. Avf dedi: Ömer b. Hattab, ölmeden önce Resulullah'ın ashabına haber gönderip onları (Abdullah, Huzeyfe, Ebü'd-Derdâ, Ebu

1- *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, 1, 553; *Tezkiretü'l-huffâz*, 1, 7; *Hücciyetü's-sünne*, 395.

2- *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 5, 294, h. 26229; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 1, 110; bk. *Telhis-i Zehebî; Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 2, 345.

Zer ve Ukba b. Âmir'i) uzak bölgelerden bir araya topladı ve şöyle dedi: "Resulullah'tan bu hadisleri uzak bölgelere yaymakla neyi kastediyorsunuz?" Dediler: "Bize hadis nakletmeyi yasaklıyor musun?" Dedi: "Hayır, yanımda kalacaksınız! Vallahi, yaşadığım sürece yanımdan uzaklaşmanıza izin vermeyeceğim! Elbette biz sizden daha iyi biliriz, sözlerinizi duyacağız ve cevap vereceğiz." Onlar, Ömer ölünceye kadar Medine'den dışarı çıkamadılar.⁽¹⁾

"Resulullah'tan çok hadis naklettiniz" veya "Resulullah'tan bu hadisleri uzak bölgelere kaydınız" cümlesi, Peygamber'in hadislerini nakledilmesi Müslümanları bilinçlendirmekte ve o günkü koşullarda Ömer'i sıkıntıya sokmaktaydı. Dolayısıyla Ömer'in onlara serzenişte bulunması, "çok hadis nakletmeleri" ve "hadisleri yaymaları" yüzünden olmuştur; Peygamber'e iftira ve yalan isnadında bulundukları için değil.

Çünkü hadisi yaymak, özellikle Peygamber'den sadır olan hadis zahir ve aşikâr olduğu takdirde halifeyi hatalı çıkarmakla eşdeğerdi. Bu gerçek Ömer'in Übey b. Kâ'b'a verdiği cevap üzerinde dikkat ettiğimizde daha net anlaşılmaktadır:

Übey dedi: "Ey Ömer! Acaba Resulullah'tan hadis nakletme konusunda beni töhmet altında mı bırakıyorsun?"

Ömer dedi: "Ey Ebu Münzir! Vallahi bu konuda seni itham etmiyorum. Ancak Resulullah'tan gelen hadisin zahir olmasını (açığa çıkmasını) istemiyorum."⁽²⁾

Ömer'in şu sözü de bu gerçeği ortaya koymaktadır:

Resulullah'tan, amel edilen konular dışında hadis nakletmeyi azaltın.⁽³⁾

Birinci metindeki yasaklama sırrı gün gibi aşikârdır; Ömer, Peygamber'in hadisinin açığa çıkmasını istemiyor. "Resulullah'tan gelen hadisin zahir olmasını (açığa çıkmasını) istemiyorum." diyor. Çünkü bu vesileyle iktidarında veya şahsında fikhî bir çatlak ve eksikliğin ortaya çıkmasını istemiyor.

"Amel edilen konular" kaydı da aynı amacı taşımaktadır. Yani halife, Müslü-

1- Muhtasarı Tarîhi Dımaşk, 17, 101; Kenzü'l-ummâl, 10, 293, h. 29479.

2- et-Tabakâtü'l-kübrâ, 4, 21-22.

3- Ma'mer b. Râşid, el-Câmi', 11, 262; el-Bidâye ve'n-nihâye, 8, 107.

manlar arasında ahkâm ve diğer konularda amel edilen meşhur hadisleri nakletmeye cevaz veriyor. Çünkü bu hadisleri diğerleri gibi halife de bilmektedir.

İnsanların bilmediği veya kimi zaman halifenin bilemeyeceği hadislerin nakledilmesine gelince; halife buna da izin vermiyor. Çünkü bu tür hadislerle halifenin içtihadı arasında çelişki olabilir ve bu, -İslam ümmeti için fikhî bir merci ve otorite olması gereken- hükümet mekanizmasını sıkıntıya sokabilir.

İşte bu yüzden Ömer sahabîlere şöyle diyor: "Yanımda kalacaksınız! Vallahi, yaşadığım sürece yanımdan uzaklaşmanıza izin vermeyeceğim! Elbette biz sizden daha iyi biliriz, sözlerinizi duyacağız ve cevap vereceğiz."

Böylece Ömer'in hadis nakledilmesinden hoşlanmadığı açıklık kazanmış oldu. Nitekim sahabeden birçoğu onun bu tutumunu kabul etmiyordu. Görüldüğü gibi bu durum, bazılarının yaymaya çalıştığı "Ömer sadece hadis kaydını yasaklamıştır" sözüyle çelişmektedir.

Buradan halifenin görüşüne muhalif olanların listesine şu isimler de eklenebilir:

- 1- Ebü'd-Derdâ
- 2- Ebu Mes'ud el-Ensârî
- 3- Ukbe b. Âmir

Biz burada bu isimlerin detayına girmek istemiyoruz. Sadece şunu belirtmek istiyoruz ki, sahabeden birçok kişinin fikhî Ehlibeyt'in fikhî ile aynı idi ve bunların sayısı İbn Hacer'in zannettiği gibi 13 kişi veya Musa Carullah'ın zannettiği gibi 7 kişiyle sınırlı değildi.

Birbiriyle Çelişen Görüşler

İbn Abbas'a, vefat ettikten sonra geride bir kız ile aynı anne ve babadan doğma bir kız kardeş bırakan kişinin mirası hakkında sorduklarında şöyle dedi: "Mirasın yarısı kızınındır ve kız kardeşine mirastan bir şey verilmez."

Soruyu soran kişi bu cevabı duyunca şöyle dedi: "Fakat Ömer bundan farklı şekilde hüküm verdi."

İbn Abbas dedi: "Siz mi daha iyi bilirsiniz, Allah mı?"

Soruyu soran diyor: İbn Tâvûs el-Yemânî'ye bu konuyu soruncaya kadar onun maksadını anlamamıştım. İbn Abbas'ın sözünü ona hatırlattığımda şöyle dedi: "Babamın bana verdiği habere göre o, İbn Abbas'ın şöyle dediğini duymuş: "Yüce Allah şöyle buyurmuştur: 'Eğer bir erkek ölür de çocuğu olmaz ve yalnız bir kız kardeşi olursa, geriye bıraktığı malın yarısı onundur.'⁽¹⁾ Şimdi siz diyorsunuz ki, hatta çocuğu olsa bile mirasın yarısı kız kardeşine aittir."⁽²⁾

Ömer -mirasta- ölen kişinin kızı ile onun aynı anne ve babadan doğma kız kardeşi arasında fark gözetmiyordu. Zira onun görüşüne göre, kız çocuğuna (daha önce Arap kültüründe yaygın olduğu gibi) gerçek manada "evlat" unvanı verilmiyordu.

Oysa bu görüşün Kur'ân'ın açık nassına aykırı olduğu ortadadır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

Allah, evlatlarınız hakkında size şöyle tavsiye eder: Erkeğe iki kadının payı verilir.⁽³⁾

Bu ayet, "kadın"a Kur'ânî, örfî ve hakikî anlamda evlat denildiğine delalet etmektedir. Evlat olduğu sürece de mirasta kardeş ve kız kardeşe sıra gelmez. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

Çocuğu olmazsa erkek kardeş ondan miras alır. Eğer (ölüden miras alacak) kız kardeşler iki kişi olurlarsa bıraktığı malın üçte ikisi onlarındır. Eğer (miras alacak kardeşler) birkaç tane kız ve erkek kardeş olurlarsa o zaman erkekler kadınların iki payını alırlar. Allah, sapıklığa düşmeyesiniz diye (bu hükümleri) size açıklıyor. Allah her şeyi bilir.⁽⁴⁾

Ayet, ölen kişinin çocuğu olması durumunda erkek ve kız kardeşlerin mirastan hakkı olmadıklarına delalet etmektedir.

Halifenin avl konusunda (mirasta payın paydadan çok çıkması hususunda) farklı bir görüşü vardır ve İbn Abbas buna muhalefet etmiştir:

1- Nisâ, 176.

2- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 4, 376, h. 7979; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 233, h. 12113; *Kenzü'l-ummâl*, 11, 44, h. 30558.

3- Nisâ, 11.

4- age, 176.

Ömer şöyle dedi: "Vallahi Allah'ın hanginizi öne geçirip hanginizi geriye bıraktığını bilmiyorum. Bu malı aranızda eşit şekilde paylaşmaktan daha güzel bir şey aklıma gelmiyor."

- İbn Abbas dedi: "Allah'a yemin olsun ki, eğer Allah'ın öne geçirdiği öne geçirilir ve Allah'ın geriye bıraktığı da geriye bırakılırsa hiçbir pay fazla gelmez. (Mirasta 'avl' ortaya çıkmaz.)"⁽¹⁾

- Ömer; ölüp geride kocası, annesi, annesinden olan iki kardeşi ve aynı anne-babadan olan iki kardeşi bulunan kadının mirası hakkında iki farklı hüküm verdi:

İlk hükmünde, kocasına mirastan hissesi olan malın yarısını, annesine hissesi olan malın altıda birini, annesinden olan iki kardeşine de mirasın geri kalan üçte birini verdi, kadının aynı anne-babadan olan iki kardeşini ise mirastan düşürdü, onlara bir şey vermedi.

İkinci kez benzer vakada önceki hükmü vermek istediğinde aynı anne ve babadan olan kardeşler ona itiraz edip şöyle dediler: "Ey Müminlerin Emîri! Bizim onlarla ortak bir annemiz var. Bizim babamız da var; ama onların babası yok. Eğer bizi babamızdan dolayı mirastan mahrum ediyorsan onlara anne tarafından miras verdiğin gibi bize de anne tarafından miras ver. Farz et ki bizim babamız bir eşektir! Sonuçta biz onlarla aynı rahimden çıkmamış mıyız?" Ömer, "Doğru söylüyorsunuz" dedi ve onları da anneden olan kardeşleriyle mirasın üçte birine ortak etti.⁽²⁾

Başka bir rivayette ise şöyle gelmiştir: "Babamızı denize atılmış bir taş farz et ve bizi annemizden olan yakınlığımızı dikkate alarak mirasa ortak kıl." Bunun üzerine Ömer malın üçte birini dört kardeş arasında eşit şekilde dağıttı.

Bu olayı gören bir adam şöyle dedi: "Ama sen falan yıl aynı anne-babadan olan kardeşleri mirasa ortak kılmadın!" Ömer dedi: "O, o gün için verdiğimiz bir hükmüydü ve bu, bugün için verdiğimiz bir hükmüdü."⁽³⁾

1- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 253, h. 12237 ve bk. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 4, 378, h. 7985.

2- *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3, 24, Bâbu'l-Müşrike.

3- *Sünen-i Dârimî*, 1, 162, h. 645; *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 4, 88, h. 66; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 255, h. 12247 ve 10, 120.

● Şafiî *Müsned*'de, aynı şekilde Ebu Davud ve Beyhakî, Tâvûs'tan şu rivayeti nakletmiştir: Ömer sordu: "Resulullah'tan cenin hakkında bir şey duymuş olan biri var mı?" Hamel b. Malik b. en-Nâbiga ayağa kalktı ve dedi: "Benim iki eşim vardı. Onlardan biri diğerine bir değnekle vurdu. O da ölü bir cenini düşürdü. Resulullah bu hususta hüküm verdi ve onun diyetini bir cariyeye veya köle (değeri kadar) kıldı." Ömer dedi: "Eğer bunu duymasaydık bundan farklı hükümde bulunacaktık; neredeyse böyle bir konuda kendi görüşümüze göre fetva verecektik."⁽¹⁾

Ubeyde Selmanî şöyle der: "Dedenin mirası hakkında Ömer b. Hattab'a ait hafızamda yüz farklı hüküm vardır."⁽²⁾

Dr. Muhammed Sellâm Medkûr, Ömer'in nine (mirası) hakkındaki emrine şu dipnotu düşmüştür:

Fakat Ömer, dedenin kardeşlere önceliği dışında bir şeyi kabule yanaşmıyor ve şöyle diyordu: "Eğer bugün buna hüküm verirsem mirasın tümünün dedeye ait olduğuna hükmetmem gerekir." Ancak o görüşünden döndü ve Ali'ye dedi: "Onların hiçbirini (mirastan) mahrum etmeyeceğim. Çünkü hepsi hak sahibi olabilir." Daha sonra altıda birden az olmasa şartıyla mirası paylaştırmaya koyuldu. Başka bir defasında ise üçte birden az olmaması şartıyla taksim etmeye başladı. Ömer'in görüşünde ortaya çıkan bu ihtilaf ve istikrarsızlığın tek sebebi, meselenin tamamen içtihadî oluşu ve konunun hükmünü açıklayacak açık bir nassın bulunmamasıdır.

Zeyd b. Sabit ile Ömer b. Hattab arasında geçen diyalogdan da, Zeyd'in belâgatli bir teşbihle kendi görüşünü akıl ve imtinaya yaklaştıracak bir üslup kullandığını anlayabiliriz.⁽³⁾

Dr. Muhammed Revvas Kal'ecî, "Ölenin çocuğu varsa, baba ve annesinin her birine altıda bir hisse düşer. Eğer çocuğu yoksa ve baba ve annesi ondan miras alırsa, annesinin payı üçte birdir." buyuran Nisâ Suresi'nin 11.

1- *Müsnedü's-Şâfiî*, 1, 241; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8, 114; *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 2, 76.

2- *Musannefu Abdürrezzak*, 10, 261; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 245; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 12, 21; *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta'i'l-İmâm Mâlik*, 3, 142; *Mevsûatü fîkhi Ömer b. Hattâb*, 53.

3- *Menâhicü'l-ictihâd fî'l-İslâm*, 172.

ayetin ardından Ubeyde Selmanî'nin sözünü getirmiş ve şöyle demiştir: "Ayetten anlaşıldığına göre, mirastan geriye kalan, dedenin hakkıdır."⁽¹⁾

Ömer'in, dede ile kardeşlerin mirası vakasında kafası karıştı. Sahabîlerle -bu konuda- defalarca istişare etti. Yine de kesin bir görüşe ulaşamadı. Ölümünden önce bu konuda kargaşadan kurtulmayı ve bir şekilde istikrar bulmayı çok istiyordu. Dede ve kelâle (ölen kimsenin hayatta olan kardeşi/ kardeşleri) hakkında bir yazı yazdı; biraz duraksadı ve Allah'tan hayır talep edip şöyle dedi: "Allah'ım! Eğer bunda bir hayır biliyorsan onu geçerli kıl." Sonra [bu yazıdan dolayı] yerildiğinde onu getirmelerini istedi ve yazıyı yok etti. Sonra da hiç kimse onda ne olduğunu bilemedi. Sonra da şöyle dedi: "Ben dede ve kelâle hakkında bir yazı yazdım ve Allah'tan hayır talep ettim. Sonra sizi bulduğunuz durum üzerinde bırakmayı uygun gördüm."⁽²⁾

Süyûtî *el-Eşbâh ve'n-nezâir* kitabında Ömer'in nine hakkındaki içtihatlarına şu notu düşmüştür:

Bu, ikinci içtihadı birinci içtihadından daha güçlü olmadığı içindir. Zira böyle bir şey hükümde istikrarsızlığa yol açmaktadır ve bunda şiddetli meşakkat vardır. Çünkü bu hüküm nakzedildiğinde nakzedilmesi de nakzedilir ve bu böylece sürüp gider.⁽³⁾

Ömer'in Kitap ve Sünnet karşısında içtihat ettiğine kesin olarak delalet eden bir diğer delil de şudur: Peygamber ona, ölünceye kadar dedenin mirası konusundaki hükmü asla bilemeyeceğini bildirdi. Buna rağmen o geri adım atmadı ve bu meselede kendi görüşlerini uygulattı. Said b. Müseyyib'den şöyle dediği nakledilmiştir: "Ömer, Peygamber'e (s.a.a), 'Dedenin hissesi nasıl taksim edilir?' diye sordu. Peygamber buyurdu: 'Bu nasıl bir soru ya Ömer?! Ben zannederim ki, sen ölünceye kadar bunu bilmeyeceksin.' Nitekim o, bu meseleyi bilmeden öldü."⁽⁴⁾

1- *Mevsûatü fıkhi Ömer b. Hattâb*, 53.

2- age, 54, *Musannefu Abdürrezzak* 6, 43; *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Taberî*, 6, 43; *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 6, 279.

3- *el-İctihâd fî ş-şer'ati'l-İslâmiyye, neş'etuh ve tetavvuruh ve't-ta'rîf bih*, 452; *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 101.

4- Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 4, 295, h. 4245; *Tabakatü'l-muhaddisîn bi-İsbehân*, 3, 564; *Mecmau'z-zevâid*, 4, 227; *Kenzü'l-ummâl*, 11, 58, h. 30611.

Salihî Dîmaşkî *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd* kitabında şöyle yazmıştır:

İbn Râheveyh ve İbn Murdeveyh rivayet ettiler ki, Şeyh -sahih senetle İbn Müseyyeb'den naklen- dedi: Ömer, Resulullah'tan kelâlenin (ölen kimsenin hayatta olan kardeşi/kardeşleri) mirasının ne şekilde olacağını sordu. Peygamber buyurdu: "*Meğer Yüce Allah onu beyan etmemiş mi?*" Sonra Nisâ Suresi'nin 12. ayetini okudu. Elbette Ömer anlamadı.

Bu yüzden Yüce Allah Nisâ Suresi'nin "**Senden fetva istiyorlar. De ki: Allah kelâle (kardeşler) hakkında şöyle fetva veriyor...**" şeklinde başlayan 176. ayetini indirdi. Fakat Ömer yine anlamadı.

Bunun üzerine Hafsâ'ya dedi: "Resulullah'ı neşeli gördüğünde bu meseleyi ona sor." Hafsâ meseleyi sorunca Peygamber buyurdu: "*Bunu, baban sana söylemiş. Görüyorum ki, baban asla onu bilemeyecek.*"

Daha sonraları Ömer hep şöyle derdi: "Zannediyorum ki, ben onu asla bilemeyeceğim. Zaten Resulullah söyleyeceğini söylemiş."⁽¹⁾

Herhâlde İmam Ali'nin (a.s), "*Her kim cehennemın mikropları arasına dalmak istiyorsa dede ile kardeşler arasında hüküm versin.*"⁽²⁾ sözü de Ebu Bekir ile Ömer'in içtihatlarına ve dedenin mirası konusunda onlardan bilinen çelişkili fetvalara atfen ifade edilmiştir. Özellikle de dedenin mirası hususunda Allah'ın Kitabı'na muhalif çeşitli fetvalar vermiş olan Ömer b. Hattab'ın görüşlerine atfen bu beyanda bulunmuştur.

Peygamber'in (s.a.a) İctihadı!

Önceki metinlerden de anlaşıldı ki, yöneticilerin, içtihadı zorunlu bir ihtiyaç edinmeleri, sahabîler arasındaki görüş farklılıklarını, daha önemlisi halifenin kendi fetvaları arasındaki veya başka bir sahabînin kendi fetvalarındaki çelişkileri gerekçelendirme mantığına dayanıyordu. Çünkü hulefa ve içtihat ekolünün sözcüleri ve Peygamber zamanında bile ona amel edenler, sahabe fıkıhı arasında mevcut olan tezat ve çelişkileri gidermede bu kılıfa sığınmak zorunda kalmışlardır.

1- *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*, 9, 287; *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3, 18; *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm* (Tefsîr-i İbn Kesîr), 1, 595; *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 2, 754.

2- *Sünen-i Dârimî*, 2, 450, h. 2902; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 245, h. 12196; *Musannefu Abdürrezzak*, 10, 262; *el-Musannef li-İbn Ebî Şeybe*, 6, 268.

Fakat biz aklî ve gerçekçi bir yaklaşımla bu meseleyi kökünden irdelemek, böylece şu hususun iyice açığa çıkmasını istiyoruz: Gerçekten Peygamber içtihat ediyor muydu, yoksa sahabenin içtihatlarını tashih etmek için mi o Hazret'e böyle bir isnatta bulunulmuştur?

Acaba Âlemlerin Rabbinin elçisi olan ve Allah katından gelmiş hükümleri insanlara açıklamakla memur kılınan Peygamber'in, semavî bir hükmü elde etmede içtihadı bir araç olarak kullanması makul müdür?

Eğer Peygamber'in içtihat etmesi caiz idiyse neden liân⁽¹⁾ konusunda veya hala ve teyzenin mirası⁽²⁾ hususunda duraklamış ve vahyin inmesini beklemişti?

Acaba içtihat hata olasılığı bulunan bir yöntem değil midir? İctihadın zandan başka bir faydası var mıdır?

Yakin elde etme gücü olan Peygamber, nasıl olur da -yakinden daha aşağı derecedeki- zanna amel edebilir?

Ayrıca Peygamber'e uymanın gerekliliğini emreden şu Kur'ân ayetlerini ne-reye koyalım?

Peygamber size ne verdiyse onu alın ve sizi neden sakındırıysa ondan sakının.⁽³⁾

Hayır, (sandıkları gibi değil,) Rabbine ant olsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem kılıp sonra senin verdiğin hüküm hakkında kalplerinde bir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.⁽⁴⁾

Diyelim ki, içtihadı muteber saydık; ancak onun zanna dayalı olması hesabıyla hata ihtimali taşıdığı bir gerçektir. Peki, nasıl olur da Yüce Allah

1- bk. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Taberî*, 18, 83; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 238, h. 2131; *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 2, 277, h. 2256; *Esbâbü'n-nüzûl*, 213; *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*, 153.

2- bk. *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 4, 80, h. 42 ve 4, 98, h. 90 ve 4, 99, h. 98; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 4, 381, h. 7997; *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Kurtubî*, 8, 60; *ed-Dürü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 2, 450; *el-Merâsîl*, 1, 263.

3- Haşr, 7.

4- Nisâ, 65.

hükümlerinde zanna ve hataya uyulmasını zorunlu kılabilir? Oysaki zanna uyulmasını nehyetmiş ve şöyle buyurmuştur:

Hiçbir zan, (insanı) hakikatten hiçbir şekilde müstağni kılmaz.⁽¹⁾

Görünen o ki, Peygamber'in içtihat yaptığı görüşünde ısrarcı olmak, sahabe-nin içtihatlarını tashih edip onlara, özellikle de Ebu Bekir ve Ömer'in fetvalarına meşruiyet kazandırmak içindir. Hadis ve tarihî objektif bir bakış açısıyla okuyan herkes bunu görür. Eğer rey ekolüne mensup usul âlimlerinin Peygamber'in içtihadı hakkındaki istidlalleri üzerinde iyice düşünürseniz ve delillerini inceleyecek olursanız şunu görürsünüz ki, bu işin sırrı, teşri makamında Peygamber'e birtakım hataların isnat edilmiş olmasıdır. Onlar içtihat ve rey kanalı ile bu müşkülü halletmek istemişlerdir.

Peki, eğer Peygamber'in sözleri ve fiilleri o Hazret'in kendisine caiz olan içtihatlarından ise onun bir münafığın cenazesine namaz kılmakla Allah'ın emrine aykırı davrandığı veya gözleri görmeyen Abdullah b. Mektum'a yüzünü ekşiterek en temel insanî kuralları gözetmediği iddiasını ve o Hazret'e isnat ettikleri benzer hususları nereye koymak gerekir? Hatta Zemahşerî cüret ederek "**Allah, seni affetsin!...**"⁽²⁾ ayetinin tefsirinde, "Bu söz cinayetden kinayedir." demiş ve şu izahı getirmiştir:

Zira af, cinayetin ardından gelir. Dolayısıyla ayetin manası şudur: Sen hata ettin ve ne de kötü bir iş yaptın!⁽³⁾

Zamehşerî'nin nasıl da Peygamber'in kutsî harimine saygısızlık ettiğini görüyor musunuz?

Hadis kaydını yasaklayan içtihat ekolü takipçileri, Peygamber hakkında buna benzer ifadeleri rahatlıkla kullanabiliyorlar. Onlar, Peygamber'in bazı konularda hata yaptığını ve bir kısım olayda vahyin Ömer b. Hattab'ı doğruladığını ve Peygamber'in de buna şahitlik ettiğini söylüyorlar. Okuyucu bu tezat ve çelişkinin özünü kavrayabilir; Peygamber'in hatalı çıkarılması ve Ömer'in görüşünün selametini, vahyin, Peygamber'i değil de Ömer'i doğrulamasının (!) sırrı sebebini anlayabilir.

1- Yûnus, 36 ve Necm 28.

2- Tevbe, 43.

3- *el-Keşşâf*, 2, 153.

Denilmektedir ki, Peygamber rabbanî melekeleri olan bir beşerdir ve onun şahsî işlerinin çoğunun vahiyle hiçbir ilgisi yoktur. Mesela, Peygamber birine şöyle buyuruyor: Nasılsın? Ne yiyorsun? Falan iş için falanın yanına git. Bana su getir, susadım vb. Peygamber bu sözleri Allah'ın emrini yerine getirmek için söylemiyor. Peygamber'in, eşleriyle ve müminlerle şakalaşması ve genel yaşamıyla ilgili diğer konular bu kabildendir. Savaşları konusunda da bu geçerlidir. Peygamber, sahabeyle istişare ederdi. Nitekim Gatafân Barış Anlaşması, Hendek Savaşı,⁽¹⁾ Uhud'a çıkma⁽²⁾ gibi kritik konularda bunu yapmıştır. Ahzab/Hendek Savaşı sırasında Medine'nin etrafına hendek kazılması konusunda Selman-ı Fârisî'nin görüşünü kabul etti.⁽³⁾ Bedir gazvesinde suyun yanına inmek konusunda Habbâb'ın görüşünü ve bir gölgelik yapılması hususunda da Sa'd b. Muâz'ın görüşünü kabul etti.⁽⁴⁾ Buna benzer başka örnekler de vardır.

Eğer, Peygamber'in bunları Allah'ın emriyle yaptığını ve konuştuğunu, bunların tümünün Yüce Allah'ın muradına muvafık olduğunu, ashabıyla meşveret ederken onlara değer verdiğini göstermekle birlikte kendilerine tecrübe ve tedbiri öğretmek istediğini, Müslümanların maslahatına olan nihai kararı ise Allah'ın ona göstermesiyle kendisinin verdiğini ve bunun da Allah'ın muradı olduğunu görmezden gelip yukarıdaki iddiaların hepsini kabul ettiğimizi varsaysak dahi şunu diyoruz:

Burada sözü geçen vakıalar ve tutumlar tamamen savaş işleri ve şeriatın dışındaki konulardır. Bunlar halife Ömer b. Hattab'ın içtihatları gibi değildir. Çünkü halifenin içtihadî görüşlerinin çoğu şer'î hükümlerdedir, şeriatın dışındaki konularda değil. Diyelim ki, bu duruma göz yumduk! Peki, Peygamber'in içtihadı -bu iddianın doğru olduğunu varsaysak bile- başkalarının içtihadı ile eşdeğerde olabilir mi? Zira Peygamber en üstün akla sahip olduğu için gerçeği tam manasıyla idrak eder ve onun içtihadı [maslahatları, zararları, mukaddimleri ve sonuçları bildikten sonra] Allah'ın gerçek hükmüyle uyum içindedir. Hiç bu içtihatla başkalarının içtihadı bir olur mu?

1- *es-Sîretü'n-nebeviyye=Sîretü İbn Hişâm*, 4, 104; *İctihâdü'r-Resûl*, 95.

2- bk. *Buhârî*, *Müslim*, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, *Nesâî* ve *es-Sîretü'n-nebeviyye=Sîretü İbn Hişâm*, 3, 64. Hatta tüm tarih kaynaklarına bakabilirsiniz.

3- *es-Sîretü'n-nebeviyye=Sîretü İbn Hişâm*, 3, 235

4- *age*, 2, 271, bu konu ve benzerleri hakkında daha detaylı bilgi için Dr. Nâdiye el-Umrî'nin *İctihâdü'r-Resûl* (s. 83-146) kitabına bakabilirsiniz.

Evet, onlar bu nazariyeyi ileri sürerek Peygamber'i sahabeyle aynı düzeye getirmek, bu durumu tümüne teşmil etmek istiyorlar. Böylece sahabenin sözlerindeki mevcut ihtilaf ve çelişkilerden şu sözü söyleyerek kurtulmanın peşindeler: Bunlar da Peygamber'in içtihatları gibi birtakım içtihatlardır!

Oysaki "Peygamber'in içtihadı" diye adlandırılan şeyin sahabenin içtihadından başka bir şey olduğuna herkesin şahitlik ettiğinden hiçbir kuşku yoktur. Eğer o Hazret'in müçtehit olduğunu kabul etsek (!) dahi şu bir gerçektir ki, Peygamber'in içtihadı sadece şeriatın dışındaki konular ve savaşla ilgili hususlarda olmuştur. Yani o Hazret dinî hükümlerde aynı şekilde içtihat etmezdi.

Zahirî duruma göre amel etmek ise bugün içtihat olarak bilinen şey anlamına gelmez. Peygamber (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

Ben zahire göre hüküm veririm. Siz yanıma şikâyet için geliyorsunuz; o ki, biriniz diğerinden daha iyi konuşur. Eğer malî bir davada zahirî delillere dayanarak lehine hüküm verdiğim kişi o malın, aslında din kardeşine ait olduğunu bilirse onu almasın. Çünkü bu, onun için ateşten koparılmış bir parçadır.⁽¹⁾

Hiz. Peygamber'in (s.a.a) bu sözü şu manaya gelmektedir: Hâkimin görevi zahiren mevcut olan delillere göre hüküm vermektir; batına ve hakikate göre değil. Hatta işin hakikati Peygamber'e tamamen aşikâr olsa dahi vazifesi zahire göre hükümde bulunmaktır. Zira Yüce Allah'ın kendilerini gerçek hükümle mükellef kıldığı Hızır (a.s) gibi kimseler hariç tüm peygamberler, resuller ve vasiler zahire göre hüküm vermekle emredilmişlerdir.

Resulullah'ın (s.a.a) Medine'de insanlar arasında deliller ve yargıda belirlenmiş ölçülere göre hakemlik ettiği herkesçe bilinen bir gerçektir. Hiç kuşkusuz bu şunun içindir: Delillerin zahirine göre hüküm vermeyi yasallaştırmakla alt yapısını Sünnetullah'ın oluşturduğu şeriat kurallarının ve beşerî kanunların zafiyete uğrayıp bozulması önlenmiş olur.

Peygamber (s.a.a) vahiyle olan irtibatı ve Levh-i Mahfuz'a olan marifeti sayesinde şeriatın hükmünü biliyordu. Zira Müslümanlar nezdinde sabit olan bir gerçek vardır. O da Kur'ân'ın iki defa indirildiği konusudur. Birinci inişi,

1- bk. *İctihâdü'r-Resûl*, 97.

Kadir Gecesi'nde gerçekleşen kâmil nüzulüdür. İkincisi ise muhtelif vakıalar ve hâdiseler esnasında gerçekleşen tedricî inişidir.

Peygamber'den sadır olan her söz ve davranış, her ne kadar o an için hak-
kında nüzulün ikinci aşamasına binaen henüz açık bir ayet inmemiş olsa da
Levh-i Mahfuz'a olan bilgisine dayanmaktaydı.

Nitekim Resulullah'ın kıblenin Mescid-i Haram'a doğru değişmesini arzu
etmesi de bu kabildendir. Eğer bu iş icthattla gerçekleşmiş olsaydı, hiç bek-
lemeden onu değiştirdi; altı ay veya yedi ay Mescid-i Aksa'ya doğru namaz
kılarak kıblenin değiştirileceği günü beklemezdi. **"Yüzünü göğe doğru çe-
virdiğini görüyoruz."**⁽¹⁾ ayeti de Peygamber'in bu konuda vahyi beklediğini
ve semadan gelecek emre teslim olduğunu, kendi yanından ilahî şeriata ay-
kırı bir hüküm çıkarmanın peşinde olmadığını göstermektedir.

Peygamber'in icthadına şu ayetle istidlal edilmiştir:

**Biz sana Kitab'ı, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği şekilde
hükmetmen için indirdik.**⁽²⁾

Ayette geçen **"sana gösterdiği şekilde"** ifadesini, hükümlerde görüş ve içti-
hada göre davranmak biçiminde tefsir etmek, ayetin zahirine aykırıdır. Zira
ayetin siyakına bakıldığında hükmü kendi icthadında değil, Allah'ın Kita-
bı'nda aramanın gerektiğinin açıkça beyan edilmiş olduğu görülmektedir.

Rey ekolü taraftarları icthatlarının alanını şer'i hükümleri kapsayacak şe-
kilde genişletmek istiyorlardı. Doğal olarak bu durum Peygamber'in zama-
nından sonra gerçekleşti. Çünkü Peygamber hayattayken hükümleri nas
yoluyla ve o Hazret'ten almayı tercih ediyorlardı. Bilakis Peygamber, onları
kendi görüşleriyle icthatta bulunmaktan menediyordu. Zira Peygamber,
onların karşısına çıkan hataları tashih etmede başvurdukları kaynaktı.
Ancak Peygamber'in vefatından sonra hakkında nas bulunan ve bulunma-
yan her konuda icthat ettiler.

Bu yöneliş özellikle ikinci halife döneminde iyice kökleşti. Zira Peygamber
dönemindeki müçtehitler ve saf teslimiyetçiler sonraları bu gidişatın etkisi
altında kaldılar.

1- Bakara, 144.

2- Nisâ, 105.

Peygamber döneminde konular o Hazret'e intikal ediyor ve onun emrine amel ediliyordu. Bu, şu anlama geliyordu: Yasa koyucu tarafından imzalanan hüküm, Peygamber'in imzasıyla hüccet oluyordu. Dolayısıyla Peygamber'in imzası hüccet ve delildi, sahabenin fiili ve sözü değil.

Eğer reye dayalı içtihat -bugünkü kavramsal manasıyla- Peygamber zamanında hüccet idiyse, neden içtihat ederek bir adamı öldüren Üsame diyet ödemekle mükellef kılındı?⁽¹⁾ Neden Peygamber, "Allah'ım, ben Halid'in yaptığı işten beriyim." buyurdu?⁽²⁾

Dr. Medkûr'un şu sözü de daha önce geçti: "Bu nazariyeye göre Peygamber'in bu manada içtihadı ihtiyacı yoktur... Ancak Peygamber'in vefatının ardından sahabe döneminde ve hicrî birinci asrın sonlarına kadarki devrede fetihlerle sınırları iyice genişlemiş olan İslam devletinde daha önce görülmemiş yepyeni meseleler ortaya çıktı..."

Dr. Maruf Devâlîbî ise şöyle der:

Genel olarak Kitap ve Sünnet'in yönlendirmesiyle hükümleri elde edilemeyen ve yeni sayılan alışılmadık vakıalar bulunmuyordu. Yani Peygamber hayattayken içtihadın önemli bir rolü yoktu. Aksine çok sınırlı ve parmakla sayılacak kadar az konuda uygulanacak zemin bulmuştur.⁽³⁾

Dr. Nâdiye el-Umrî şöyle diyor:

Ömer, Resulullah (s.a.a) döneminde şeriatla ilgili uygulamalarda fazilet, hak ve maslahat gördüğü konuları öneriyordu.⁽⁴⁾

Bu sözler bizim ulaştığımız neticeyi, yani, içtihadın bugünkü manasıyla Peygamber zamanında hüccet olmadığı, daha sonraları Ebu Bekir, Ömer ve bu ikisinin yolunu takip edenlerin vesilesiyle terminolojik olgunluğa ulaştığını desteklemektedir. Bu durum, hükümlere ihtiyaç duydukları hâlde onların tümüne ve istidlal yöntemlerine hâkim olmadıkları için gerçekleşmiştir.

Şimdi konunun aslına dönelim ve Ömer b. Hattab'ın sahabeye, sahabenin de ona karşı nasıl bir tutum içinde olduğunu görelim. Onun, Ammar'la bir-

1- bk. *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3, 223.

2- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 4, 1577, h. 4084; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2, 150, h. 6382; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2, 148; *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 2, 428.

3- *el-İctihâd fî ş-şer'iati'l-İslâmiyye*, 32; *el-Medhâl ilâ usûli'l-fikh*, 78, 5. Baskı 1965.

4- *İctihâdü'r-Resûl*, 259.

likte insanlara dinî konuları öğretsinler diye Kûfe'ye gönderdiği bir sahabî olan İbn Mes'ud'a nasıl davrandığını daha önce gördük. Ömer, o ikisini gönderdiğinde Kûfelilere şöyle yazmıştı:

İbn Mes'ud ve Ammar Bedir ehlinden olup Muhammed'in saygın sahabîlerindendir. O ikisine uyun ve sözlerini dinleyin. Ben Abdullah b. Mes'ud'u kendi yerime sizler için seçtim.⁽¹⁾

Onun diğer sahabeye de bakışı bu şekildeydi.

Evet, Ömer, İbn Mes'ud gibi büyük bir sahabîyi, Peygamber'in hadislerini yaydığı ve o Hazret'in sözlerini çok naklettiği için hapsedmiş, hesaba çekmiştir. Ömer'in bu tavrı, Osman'ı cüretlendirmiş ve İbn Mes'ud'a karşı daha şiddetli davranmaya sevk etmiştir. Osman, onun hadis nakletmesini engelledi ve mushafının okunmasını yasakladı. Oysaki Resulullah (s.a.a) tekitle buyuruyordu: "*İbn Ümmü Abd'in -yani İbn Mes'ud'un- kıraatiyle okuyun.*" İbn Mes'ud'a kırk kırbaç vurdu.⁽²⁾ Onun kaburga kemiklerinden birini kırdı; hatta iş öyle bir yere vardı ki, vefat ettiğinde garip ve kimsesiz bir şekilde defnedildi.

Ömer, kendi fıkhi konusunda sahabenin yaklaşımını anlayınca, onların Peygamber'in Sünnet'ine aykırı içtihatlarla tahammül edemediğini ve itirazlarının süreceğini görünce onlara karşı son derece sert davranmıştır. Buna rağmen sahabe, Peygamber'den aldıkları Sünnet'e bağlı kalmakta ısrar ediyordu. Hatta onlardan bazıları, Müslümanların huzurunda halifenin kavrayışını sınamak suretiyle onun içtihatlarının Sünnet'ten uzak olduğunu duyurmaya çalışmışlardır.

Sahabenin Ömer'i Sorgulaması

Bu hususta iki nas sunuyoruz:

Birincisi: Hâris'ten, o da Abdullah b. Evs'ten şöyle söylediği nakledilmiştir:

Ömer b. Hattab'ın yanına gidip ona, tavaf yapmakta olan bir kadının hayız görmesi hâlinde ne yapması gerektiğini sordum? Ömer şu cevabı verdi: "Onun yapacağı son iş tavaf olmalıdır." Ben, "Ama Resulullah [se-

1- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6, 8; *Tezkiretü'l-huffâz*, 1, 14; *el-Mu'tesar mine'l-muhtasar min müşkili'l-asâr*, 2, 314.

2- *Şerhu Nehci'l-belâğ*, 3, 44.

nin sözüne aykırı olarak] bana şu şekilde fetva verdi." dedim. Ömer dedi: "Elin kırılсын! Peygamber'e sorduğun bir şeyi neden bana soruyorsun ki, ben de ona muhalefet etmiş olayım?"⁽¹⁾

İkincisi: Hişam b. Yahya el-Mahzûmî'den şöyle nakledilmiştir:

Sakif kabilesinden bir adam Ömer'e gelerek, "Acaba Kurban Bayramı günü Allah'ın evini ziyaret etmiş bir kadın hayız kanı görmesi hâlinde temizlenmeden önce gidebilir mi?" diye sordu. Ömer, "Hayır." deyince Sakifli adam dedi ki: "Allah Resulü, böyle bir kadın hakkında senin verdiği fetvadan farklı bir fetva verdi." Ömer ayağa kalkıp ona kırbaç vurmaya başladı ve şöyle diyordu: "Resulullah'ın fetva vermiş olduğu bir konuda neden benden fetva istedin ki?"⁽²⁾

Burada dikkate şayan husus, o dönemde "fetva" kavramının yürürlükte olması ve Ömer'in Peygamber hakkında bile bu lafzı kullanıyor olmasıdır. Oysaki biz şunu çok iyi biliyoruz: "Risalet" ile "fetva" arasında fark vardır; fetva -ister haber verme şeklinde olsun ister inşa- her iki türünde de neshi kabul eder. Fakat "risalet" neshi kabul etmez ve o, salt haberden ibarettir.⁽³⁾

Ömer âdeta -kendince her derdin devası olarak gördüğü- içtihadın alanını elinden geldiği ölçüde genişletmeye çalışıyor. Çünkü onun görüşünün Peygamber'in sözü derecesine yükselebilmesi, ancak birkaç merhaleyi geçtikten sonra mümkün olabilirdi. Ezcümle Peygamber'in de müçtehitlerden biri olduğu veya verdiği hükümlerden bazılarının kişisel görüşüne dayandığı algısını oluşturmak gerekirdi. Bu durumda Peygamber'in sözleri diğer müçtehitlerin görüşlerinin seviyesine inmiş olacağından kabul veya reddinin imkânı, onların denginde olacaktır. Bu ise çok garip bir durumdur.

Eğer sahabenin Ömer'in program ve görüşlerine yönelik muhalefeti üzerinde dikkatle düşünecek olursak şunu net olarak anlarız: Ömer'in fıkhnın doğruluğu üzerindeki şek, sahabe nezdinde gündeme getirilmiş bir konudur.

1- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3, 416; *Sünen-i Ebî Dâvûd* 2, 208, h. 2004; *el-Âhâd ve'l-mesânî*, 3, 228, h. 1589; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 3, 262, h. 3353; *el-Gadîr*, 6, 112. *Sünen-i Ebî Dâvûd*'da ise Ömer'in şöyle dediği nakledilir: "Ellerin kurusun veya anan yasına otursun; Resulullah'a sorduğun bir şeyi bana sordun ki, ona muhalefet etmiş olayım!"

2- *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, 1, 104, h. 24; *Miftâhu'l-cenne fi'l-i'tisâm (ihticâc) bi's-sünne*, 1, 44; *Îkâzü'l-himem üli'l-epsâr*, 1, 8, Ebu Davud da benzer bir rivayet getirmiştir.

3- bk. *İctihâdü'r-Resûl*, 352-353.

Bunu sunmaktaki amacımız, Müslümanların kusur araştırmak ve sınamak maksadıyla soru sormalarını meşru göstermek değildir. Çünkü sınamak ve kusuru ortaya çıkarmak için soru soran kimseyi kötüleyen bir sürü hadis vardır: Örneğin Ali b. Ebu Talib'den (a.s) şöyle nakledilmiştir:

Anlamak için sor, sıkıntıya sokmak ve hatayı ortaya çıkarmak için değil. Zira ilim arayan cahil âlime benzer; insafsız ve sapkın âlim ise çok konuşarak sıkıntı çıkaran cahile benzer.⁽¹⁾

Yine o Hazret'in şu sözü vardır:

İnsanlar, Allah'ın korudukları hariç, eksiklik ve anormalliklerle doludurlar; soru soranları hata tutmaya çalışır, cevap verenleri ise sıkıntıya sokar.⁽²⁾

Bizim peşinde olduğumuz şey, gerçeklerin anlaşılmasıdır. Dikkat edilirse sahabe, sınamak kastıyla sormanın çirkinliğine vâkıf oldukları hâlde Ömer'e karşı bu tutumu sergilemişlerdir. Zira bunu, içinde bulundukları şiddetli krizden çıkış için sığınılacak bir yöntem olarak görüyorlardı. Ayrıca bu tavrın sürekli tekrarlanması, Ömer'in fıkının birçok konuda Resulullah'tan gelen hükümlerle uyuşmadığının diğer insanlar açısından netlik kazanmasını sağlıyordu. İster ikinci halife kendi fetvasına aykırı bir nassın varit olduğundan haberdar olsun, ister Peygamber'den o konuda rivayet gelip gelmediğini hiç bilmemiş olsun, fark etmez.

Ayrıca sahabe, Ömer'in şer'î hüküm koyma yetkisine sahip olmadığını, Kur'ân ve Sünnet'ten hüküm çıkarma salahiyeti bulunmadığını ve onun görüşünün Kur'ân ve Sünnet ile aynı ayarda olmadığını Müslümanlara haber vermek istemişlerdir.

Gayet açıktır ki, sahabenin bu yönetime başvurusu ve sorularını bu kadar çok tekrarlaması sadece halifenin şahsiyetini küçük düşürmek kastıyla olmamıştır. Bilakis, onlar bu tutumlarıyla İslam şeriatının esasını savunmak istemiş, başkalarının da kişisel görüşlerini dine mal etmelerini önlemeye çalışmışlardır.

Evet, tüm bunlardan Ömer'le birçok sahabî arasında hükümlerde birbirine aykırı farklı görüşlerin olduğu gayet açık şekilde anlaşılmaktadır. Hatta ba-

1- *Nehcü'l-belâğa*, (el-Hikem), 4, 76.

2- age, 80; *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 9, 290.

zen bir vakıada Ömer'in kendi fetvaları arasında bile ihtilaf olduğu görülmektedir. Doğal olarak bu durum daha sonraki dönemlerde şer'î hükümler üzerinde etki etmiştir.

İşte bu yüzden büyük şahsiyetlerin birçoğu -kendi içtihatlarına dayalı hükümlerle Nebevî hükümlerin karıştırılmasından kaçınmak adına- Müslümanları amel noktasında sıkıntıda bırakmamak için bunları ayırmanın ve ayırt edilmesinin zaruretinin hızlı şekilde gündeme getirmişlerdir. Onların hükümlerine içtihat ismi verilmiş -daha sonra "eser" olarak adlandırılmış- ve Peygamber'den sadır olan hükümlere "Sünnet" denilmiştir.

Sahabeden bazıları söyledikleri sözün kendi görüşleri olduğunu açıkça dile getirmiş ve onun, Peygamber'in Sünnet'inden olmadığını belirtmişlerdir.

Dr. Medkûr şöyle der:

Görüşler, fetvalar ve hükümlerdeki ihtilaf, reye dayalı içtihadın doğal sonuçlarındandır.⁽¹⁾

Yine şöyle demiştir:

Sahabenin içtihadı kıyas sınırında durmadı, aksine reyin tüm yönlerini kapsamına aldı. Onların bu konudaki dayanağı tamamen sezgi, fıtrat ve aklî esas hakkında kâmil bir idrak ile şeriatın ruhundan temas edebildikleri reye temel oluşturabilecek ve şer'î hükümleri izhar etmede rolü olan her şeydi.⁽²⁾

Reylerin Fıkıh Üzerindeki Etkisi

Bazı yazar ve araştırmacılar sahabîlerin görüşlerindeki ihtilafı -daha önce aktarılanlara ilave olarak- onların akıl, kavrayış ve yöntemlerindeki farklılıktan kaynaklandığına bağlamaya çalışmışlardır. Onlar, Ömer'in -ve Peygamber döneminde reye tâbi olan dostlarının- görüşleri noktasında İslam devletindeki genel koşulların getirdiği ihtiyaçları unutmış gibi görünmeye çalışıyorlar. Zira herkes şunu çok iyi bilmektedir ki, Müslümanlar arasındaki ihtilaf, Kur'ân ve Sünnet'in hüccet olup olmadığı konusunda ortaya çıkmamıştır. Aksine buradaki söz, Peygamber'e isnat edilen şeyler üzerindedir;

1- *Menâhicü'l-ictihâd fi'l-İslâm*, 80.

2- age.

gerçekten bunlar Sünnet midir, ta ki, ona uymak farz olsun, yoksa Sünnet değil midir? Acaba bu sözler falan mezhep ve falan halifeyi teyit etmek için midir, yoksa onlarla hiçbir ilgisi olmayıp salt beyandan mı ibarettir?

Görünen o ki, hükümler hakkında sahabeden nakledilen rivayetlerdeki ihtilafın, ifade edilen sebepten (bu ihtilafın, içtihadın doğal sonucu olması) farklı bir anlamı vardır. Zira bu ihtilaf, o zamana ait tutumlardaki farklılığa işaret etmektedir. Dolayısıyla her ihtilafı içtihat ve reye bağlamak doğru değildir.

Örnek olarak "Besmele" konusunu ele alalım. Sihah ve Sünen kitaplarına baktığımızda, bu konuda bir sahabiden farklı sözler nakledilmiş olduğunu görüyoruz. Bazen Enes'ten Besmele'yi aşikâr okuduğunu rivayet ediyorlar, bazen rivayet getiriyorlar ki, Enes şöyle dedi: "Besmele'yi sesli okumayın. Ben Ebu Bekir ve Ömer'in arkasında namaz kıldım; o ikisi sesli okumuyordu." Bazen de bunlara aykırı üçüncü bir hüküm getiriyorlar...

Fahreddin er-Râzî, Enes'e isnat edilen dört görüşe işaret ettikten sonra şöyle diyor:

Bu üç rivayet Hanefîliğin görüşünü güçlü kılarken, diğer üç rivayet ise onlarla çelişmektedir:

Birincisi: Enes'in naklettiği, Muaviye'nin namazda "Bismillâhırrahmânırrahîm"i terk etmesine muhacir ve ensarın karşı çıkması yönünde daha önce aktardığımız rivayettir. Biz bu tepkinin, bu kelimelerin sesli şekilde okunmasının onlar arasında mütevatir bir konu olduğuna delalet ettiğini belirttik.

İkincisi: Ebu Kallâbe, Enes'ten şöyle rivayet etmiştir: "Resulullah, Ebu Bekir ve Ömer Bismillâhırrahmânırrahîm'i sesli okuyorlardı.

Üçüncüsü: Enes'e Bismillâhırrahmânırrahîm'in sesli ve sessiz okunması hakkında sorulunca şu cevabı verdi: "Bu meseleyi bilmiyorum."

Dolayısıyla bu mesele hakkında Enes'ten gelen rivayetler karışık ve büyük ölçüde düzensiz olduğundan birbiriyle çelişmektedir. Bu yüzden başka delillere müracaat etmek gerekir. Ayrıca onda başka bir töhmet daha vardır; o da şudur: Ali (a.s) "Besmele"nin sesli okunması için çaba sarf ediyordu. Ancak hükümet Ümeyyeoğulları'na geçince onlar -Ali'nin izlerini tamamen ortadan kaldırmak için- sesli okumayı yasaklamak için ellerinden gelen çabayı gösterdiler. Belki de Enes onlardan korktu ve bu yüzden "Besmele" konusundaki sözleri düzensiz oldu.

Biz her şeyden kuşku duysak da şundan asla şüphe etmeyiz: Enes ve İbn Mugaffel ile [ömrü boyunca sesli okumakta istikamet gösteren] Ali b. Ebu Talib'in sözleri arasında çelişki ortaya çıktığında Ali'nin sözünü kabul etmek daha evlâdır. Bu mesele hakkındaki kesin cevap da budur.⁽¹⁾

Fahreddin er-Râzî'nin bu sözü, şer'î hükümlerdeki ihtilafta hükümetin rolünü açık şekilde ortaya koymaktadır.

İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilir:

İnsanlar, Yüce Allah'ın Kitabı'nda öyle bir ayetten gaflet ettiler ki [Süleyman b. Davud hariç] Peygamber'den başka hiç kimseye nazil olmamıştır. O, "Bismillâhirrahmânirrahîm"dir.⁽²⁾

Kasım b. Muhammed'den "Besmele"nin kıraati hakkında şöyle dediği nakledilmiştir:

Eğer onu terk edecek olursam, kendilerine iktida edilen insanlar onu bırakmıştır ve eğer onu okuyacak olursam, kendilerine iktida edilen kimse-ler onu okumuştur.⁽³⁾

Bu söz, her iki yöntemin sahabe ve tâbiîn arasında mevcut olduğunu göstermektedir. Onların hepsi de iktida edilen kimselerdendi.

Dolayısıyla net şekilde açıklığa kavuşmuş oldu ki, sahabenin rivayetlerindeki böylesine geniş ihtilaf (özellikle de Ehlibeyt'e muhalefet edilmiş konularda) şeriatla iki yönelimin bulunduğu işaret etmektedir:

1- Ehlibeyt ve sahabeden "Besmele"nin surenin bir parçası olduğunu vurgulayanlar ve onun sesli okunması gerektiğini savunanlar.

2- Böyle bir inanca sahip olmayan diğerleri. Mesela, Muaviye "Besmele"yi tamamen terk etmiştir.

Namazda elleri bağlamak veya elleri açmak konusunda da durum aynıdır ve her ikisi hakkında naslar mevcuttur.⁽⁴⁾ Diğer şer'î hükümler de böyledir.

1- *Tefsîrû'r-Râzî=et-Tefsîrû'l-kebîr* 1, 206.

2- *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 1, 20; *İtkânü mâ yahsünü mine (min beyânî)'l-ah-bâri'd-dâire (el-ahâdisi'l-câriye) ale'l-elsün*, 1, 116, 211; *Şuabü'l-îmân*, 2, 438, h. 2328.

3- *Ra'bu's-Sa'd*, 1, 255, no: 353.

4- İmam Malik, namazda Sünnet'in elleri açmak olduğuna kesin hükmetmiştir. bk. *Be-dâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, 1, 201.

Demek ki, sahabe arasındaki görüş farkı, onlardan bazıları nezdinde kabul edilmiş kökleri derin olan birtakım usule dayanmaktadır. Biri, kendi görüşüne göre sahih olan Peygamber'in hadisine istinat ederken, diğeri kavmin büyüklerinin fetvasına, onun Resulullah'ın sözü ve fiili hakkındaki içtihadına, ahkâmın esasına ilişkin bilgisine istinat etmektedir.

Bu söz, -namazda Hamd Suresi'nden sonra- "âmin" demek" hakkında da geçerlidir. Kimi onu Sünnet sayarken, kimi bidat görmüştür. Onu caiz görmeyen kimse, içtihadı dayanarak böyle bir şey demiyor. Aksine onun, bunu reddetmede tutunduğu bir kaide ve delil vardır.

"Hayye alâ hayri'l-amel" cümlesinin ezandan olduğunu savunanların da aynı şekilde tutunduğu bir delil vardır. Ehlibeyt'e muhalefet edilen diğer şer'î hükümlerde de durum aynıdır.

Sahabenin bazı hükümlerdeki ihtilafının kaynağı; yönelimler, yöntemler ve kaide olarak kabul edip delil saydıkları şeylerdir; onların yekûnu [özellikle de Ehlibeyt mektebi ile muvafık oldukları meseleler] sırf içtihatlardan ibaret değildir. Bu konu, müsait olmayan tüm koşullara rağmen inandıkları usul ve delillere bağlı kalan sahabenin var olduğunu ispatlamaktadır. Bu gerçeklerin ardından nasıl olur da biri kalkıp bu rivayetlerin zayıf olduğunu ve zındıklar tarafından fıkha sokuşturulduğunu iddia edebilir? Veya hiçbir referansı bulunmayan ve hakkında hiçbir sağlam delilin ikame edilmediği benzer sözleri sarf edebilir?

Sahabenin büyükleri, Kur'ân ve Peygamber'in Sünnet'ine (başka bir şey değil) istidlalde bulunmanın yanı sıra başkalarına burada baka bir yöntemin de olduğunu açıklamak istiyorlardı. O da şudur: Nas bulunmadığında veya ona ulaşmak mümkün olmadığında ve hatta nassın olması hâlinde dahi reye tutunulabilir! Yani isteyen Kur'ân ve hadise teslim olsun ve isteyen reye yapışsın, nassı ona feda etsin!

Konunun tatbiki açısından, Kâbe'yi tavaf ettikten sonra hayız olan kadının hükmüne bakalım. Acaba temizlenmeden önce yola çıkabilir mi (Minâ'dan Medine'ye gidebilir mi), yoksa Ömer b. Hattab'ın verdiği fetvada olduğu gibi (temizleninceye kadar) beklemeli midir?

Ömer, hayız olan kadının temizleninceye kadar beklemesi ve sonra veda

tavafını yapması gerektiğini emretti. Temizlenmeden yola çıkmasına cevaz vermedi.⁽¹⁾

Zeyd b. Sabit ve İbn Ömer hakkında bilinen şudur ki, bu ikisi halifenin görüşünden etkilenmişler ve bu meselede onun söylediği şekilde fetva vermişlerdir.

Ancak Zeyd⁽²⁾ ve İbn Ömer⁽³⁾ görüşlerinden dönmüşlerdir. Denildiğine göre, Ömer birinci uygulamasını terk etmiştir. Belki de bunun sebebi; Buharî, Müslim ve diğerlerinin Ayşe'den naklettikleri şu rivayet olmuştur:

Safiyye ifâza tavafını yaptıktan sonra hayız oldu. Bunu Peygamber'e söylediğimde buyurdu ki: "Acaba o bize engel midir?" Dedim: "Ey Allah'ın Resulü! Safiyye ziyaret tavafından sonra hayız gördü." Peygamber buyurdu: "O hâlde [sizinle birlikte] yola çıkmalıdır."

Veya başka bir hadisten dolayı Ömer önceki görüşünden vazgeçmiştir.⁽⁴⁾

Fakat Zeyd'in İbn Abbas'a yazdığı mektupta şöyle geçmektedir:

Söylediklerini, dediğin gibi buldum." İbn Abbas dedi ki: "Ben, Resulullah'ın kadınlar hakkındaki sözünü biliyorum; ama Allah'ın Kitabı'nda bulunan şeyi söylemeyi sevdim." Sonra şu ayeti okudu: **"Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve o Beyt-i Atik'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler."**⁽⁵⁾ Böylece hayızdan temizlendi, adağını yerine getirdi ve Kâbe'yi tavaf etti. Geriye ne kaldı?⁽⁶⁾

İbn Abbas'ın sözünde Peygamber'den nakledilen hadisin, Allah'ın Kitabı'nda kökünün bulunduğu gerçeğine vurgu yapılmıştır. Nitekim Ömer, insanları Kur'ân'la yetinmeye çağırıyor ve şöyle diyordu: "Allah'ın Kitabı bize yeter!" İbn Abbas'ın bu olaydaki yaklaşımı, Ömer'i kendi sözüne ilzam etmektir ve Zeyd b. Sabit, halifenin görüşünün Kur'ân'a aykırı olduğunu bildirmiştir.

1- *Mevsûatü fıkhi Zeyd b. Sâbit Ebî Hureyre*, 107; *el-Muğnî*'den naklen, 3, 461.

2- *age*, 107

3- *Mevsûatü fıkhi Abdillâh b. Ömer*, 285.

4- bk. *Mevsûatü fıkhi Ömer b. Hattâb*, 333; *el-Muhallâ*'dan naklen, 7, 170.

5- Hac, 29.

6- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5, 163, h. 9543; *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî*, 136.

İmam Ali (a.s) ve İbn Abbas'ın ihtilaflı birçok hükümde Kur'ân'ın metni, mefhumu, içyüzü veya delalet türlerinden biriyle istidlalde bulunmaları şu hususları ortaya koymaktadır:

a) Amelî bir yöntemle Müslümanlara; şer'î hükümleri (veya onların birçoğunu) dikkat, tefekkür, çıkarsama ve salim bir fikhî akılla Allah'ın Kitabı'ndan elde etmelerinin mümkün olduğunu göstermek.

Bu aynı zamanda yeni mikyaslar keşfetmeye, temelsiz kurallar icat etmeye, "içtihad ve rey" in ipini tamamen bırakmaya ihtiyaç olmadığına dair başlıca bir delildir. Zira ayetlerin arasında hükümleri bulmak ve onlara istidlal etmek mümkündür.

b) Sahabe ve onların rivayetleri arasında, hatta bir sahabînin tek bir vakıadaki rivayetleri arasında fahiş ihtilafın bulunuyor olması, buna ilave olarak -doğrudan değil de- bir veya birkaç vasıta ile elde edilmiş eksik duyumlar, ayrıca ravilerin rivayet edilen hükmün veçhine agâh olmayışı veyahut yöneticiler tarafından konulmuş hadis nakli ve kaydı yasağının yanında sahabenin korkusuyla birlikte elde edilen duyumlar... tüm bunlar Sünnet'i istidlali müşkül, faydası az ve ikna etmede yetersiz duruma düşürmüştü. Çok az yerde nakiller birbiriyle mutabık durumdaydı. Bu durum akıl sahibini Kur'ân'a istidlal etmek durumunda bırakıyordu; böylece hiç kimse onun istidlalini reddetme cüretinde bulunamazdı.

c) İçtihat ekolü takipçilerini, inandıkları şeyle sıkıştırıp ona amel etmeye zorunlu hâle getirmek. Çünkü onlar "Allah'ın Kitabı bize yeter!" diyorlardı; ama problemlerin çözümünde bu küllî söylemle ilmî ve amelî sahada uygulamaya dönük çıkarımlarındaki başarısızlıkları arasında açık çelişki kendisini gösteriyordu. Aksine mutlak teslimiyet ekolüne bağlı olanlar, Kur'ân ayetlerinden hükümleri çıkarma ve elde etme konusunda üstün bir güce sahip oldukları hâlde ahkâmın beyanında Kur'ân'la Sünnet'i birleştirmeyi zarurî görüyorlardı.

Her hâlükârda İslam fıkhnın Ömer b. Hattab'ın içtihatlarından etkilendiği ve onun görüşlerindeki ihtilafın hükümlere yansıdığı husunda hiç kuşku yoktur. Çünkü o, kendi fetvalarını Peygamber'in üzerinde tekitte bulunduğu uygulanması gerekli olan Sünnet konumuna getirmek için ciddi şekilde çaba sarf ediyordu. Nitekim sahabeden bazıları bu görüşün etkisi altında kalmış ve kendilerini Şeyheyn'in (Ebu Bekir ve Ömer'in) Sünnet'ine uymak-

la yükümlü görmüşlerdir. İşte bu şekilde İslam şeriatı sahasında ihtilafa geçit verilmiş ve bu durum İslam mezhepleri arasında yürürlükte olan şer'î hükümlerde etkisini göstermiştir.

Örneğin, Ebu Hanife ve iki arkadaşı (Ebu Yusuf ve Muhammed), İbn Hanbel, Zafer ve İbn Ebu Leyla aynı anne ve babadan olan kardeşlerin mirastan mahrum olduğu görüşündedirler; zira Ömer ilk vakıada buna hükmetmişti.

Malik ve Şafîi ise aynı anne ve babadan olan kardeşleri, anne tarafından olan kardeşlerle malın üçte birine ortak saymışlardır. Çünkü Ömer, ikinci vakıada bu hükmü vermişti.

Ehlisünnet'in her iki fetvayı da Ömer'den sadır olduğu gerekçesiyle sahih sayması gerçekten tuhaftır. Hâlbuki onun masum olmadığı konusunda hepsinin ittifakı vardır!

Evet, onlar istidlallerinde sadece Ömer'in görüşüne uymuşlardır; onu başka karinelerle güçlendirmeye çalışmak suretiyle iki sözden birini tercih etmişlerdir.

Böyle bir durum karşısında herhâlde insanın şu soruyu sorma hakkı vardır: Allah'ın hükmünü, bu iki görüşün hangisinde bulacağız?

Acaba Allah'ın hükmü, Ömer'in birinci görüşüne mi, yoksa ikinci görüşüne mi mutabıktır? Eğer birinci görüşüne mutabıksa ve aynı anne-babadan olan kardeşlerin mirastan mahrum bırakılması hak hüküm ise, neden ikinci vakıada onlara miras verdi? Oysa şunu biliyordu ki, miras malî bir haktır ve Ömer alıp onlara verdiği mal miktarında zimmetini borçlu duruma sokmuştur.

Yok, eğer her ikisine de mirastan pay vermek hak ise, o hâlde neden birinci vakıada onları mahrum bıraktı? İşte eleştiriler böyle uzayıp gider...

Şeyheyn'in⁽¹⁾ Sünnet'ini böylesine şiddetli şekilde referans almak bu tür olaylarda Peygamber'in Sünnet'inin tamamen unutulmasına ve ehli dışında hiç kimsenin onu tanımamasına vesile oldu. Böylece nistan kopuk bu renkteki içtihat Müslümanların hayatına girmiş oldu. İslam tarihinin bu döneminde Şeyheyn'in fıkhi hüküm sürdü ve hadis kaydını yasaklayan rivayetler meydana ele geçirdi.

1- İki şeyh anlamına gelen bu kavramla "Ebu Bekir ve Ömer" kastedilmektedir. (Mütercim).

Evet, İslam hukukunda Ebu Bekir ve Ömer'in Sünnet'i uygulamaya konuldu. Bunun üzerine sahabe de halifelere sorular yöneltip onları sorgulamayı bir gelenek hâline getirdiler. Halifeler bunu sezince bu sahabîleri tehdit etmeye başladılar. *Tarihu Dımaşk* ve *Hayâtü's-sahâbe* kitaplarında şöyle geçmektedir:

Said b. Süfyan Osman b. Affan'a bir mesele hakkında soru sordu. Osman şöyle dedi: "Acaba bunu benden önce birine sordun mu?" Said, "Hayır." dedi. Osman şöyle dedi: "Şayet bunu benden önce birine sormuşsan ve onun fetvası benim fetvama aykırı çıkarsa boynunu vururum!"⁽¹⁾

Hiçbir yorum yapmadan okuyucuyu bu sözle baş başa bırakıyoruz.

Hadis Kaydını Yasaklama Gerekçesinde Halifeye Uymak

Halifenin dostları -geniş şekilde- Ömer'in hadis kaydını yasaklamadaki gerekçelerini nakletmeye başladılar. Böylece hadisi yasaklayan diğer sahabîlerle halifenin gerekçeleri birleşmiş oldu. Bu da gösteriyor ki, halife ve dostları, bu siyasî gerçeğin perde arkasında bulunuyordu.

Ömer b. Hattab, Sünnet ile Kur'ân'ın birbirine karışmasından korktuğu için hadis kaydını terk etti veya insanların hadise yönelmekle Kur'ân'ı bırakmaları tehlikesinin bulunduğu gerekçesini ileri sürdü. Aynı gerekçeyi Ebu Hureyre'nin hadisinde, İbn Mes'ud'dan, Ebu Sâid el-Hudrî'den ve Ebu Musa el-Eş'arî'den nakledilen rivayetlerde de görüyoruz.

Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, babasından, o Ata b. Yesâr'dan, o da Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Biz hadisleri yazmakla meşgul olduğumuz sırada Resulullah (s.a.a) bize doğru çıkageldi. "Ne yazıyorsunuz?" diye sordu. "Sizden duyduğumuz hadisleri yazıyoruz." dedik. Buyurdu: "Acaba Allah'ın Kitabı'ndan başka bir kitap mı istiyorsunuz? Sizden önceki ümmetler Allah'ın kitabı olduğu hâlde kitaplar yazdıkları için sapıklığa düştüler." Bunun üzerine Ebu Hureyre sordu: "Ey Allah'ın Resulü! Sizden hadis nakledelim mi?" Buyurdu:

1- *Tarihu medîneti Dımaşk*, 1, 248; *Tehzîbu Tarihu medîneti Dımaşk*, 1, 54 (Metin bu kaynaktır); *Hayâtü's-sahâbe*, 2, 390-391; *Âmilî es-Sahîh* kitabında bu iki kaynaktan naklen, 1, 89.

"Evet, benden hadis nakledin, sıkıntı yoktur. Her kim kasten bana yalan isnat ederse cehennem ateşinde yerini hazırlasın."⁽¹⁾

İbrahim et-Teymî'den şöyle dediği nakledilir:

İbn Mes'ud'a, bizim yanımızda bulunan ve insanların hoşuna giden bir kitap olduğu bilgisi ulaştı. İbn Mes'ud, sürekli onlarla irtibat hâlindeydi; nihayet kitabı ona getirdiler. İbn Mes'ud onu ortadan kaldırdıktan sonra şöyle dedi: "Ehlikitap, sizden önce âlimlerinin kitaplarına yönelerek Allah'ın kitabını terk ettiği için helak oldu."⁽²⁾

Bir başka nakilde şöyle gelmiştir:

"Onlar (ehlikitap) âlim ve oskoflarının kitaplarına yöneldiler; Tevrat'ı ve İncil'i terk ettiler; böylece bu iki semavî kitap eskidi, içeriklerinde bulunan farzlar ve hükümler kaybolup gitti."⁽³⁾

Ebu Nadra'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Ebu Said el-Hudrî'ye sordum: "Acaba bize hadis yazacak mısın?" Dedi: "Asla yazmayacağım. Fakat benden hadis alın; nasıl ki, ben Resulullah'tan aldım."⁽⁴⁾

Yine ondan şöyle dediği nakledilmiştir:

Ebu Said el-Hudrî'ye, "Senden duyduğumuzu yazmayalım mı?" diye sordum. Şöyle dedi: "Mushaflar oluşturmak mı istiyorsunuz? Peygamberiniz bize hadis söylüyordu ve biz onları hafızamızda tutuyorduk."⁽⁵⁾

Yine şöyle rivayet edilmiştir:

Ebu Said el-Hudrî'ye dedim ki: "Sen Resulullah'tan ilginç hadis naklediyorsun ve biz onu artırıp eksiltmekten korkuyoruz. [Müsaade et de onu yazalım.]" Dedi: "Onu Kur'ân kılmak mı istiyorsunuz? Hayır; biz nasıl Resulullah'tan hadis aldıysak, siz de aynı şekilde bizden hadis alın."⁽⁶⁾

1- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3, 12, h. 11107; *Takyîdü'l-ilm*, 33 (metin bu kitaptandır); *Mecmau'z-zevâid*, 1, 151, Babu Kitabeti'l-İlm.

2- *Sünen-i Dârimî*, 1, 133, h. 469; *Takyîdü'l-ilm*, 53, 55, 56.

3- *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 12, 102; *Takyîdü'l-ilm*, 56.

4- *Takyîdü'l-ilm*, 37.

5- age.

6- age, 38 ve bk. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 651, h. 6393.

Ebu Musa el-Eş'arî'den şöyle dediği nakledilir:

İsrailoğulları bir kitap yazdılar; sonra da ona uydular ve Tevrat'ı terk ettiler.⁽¹⁾

Dikkat edilirse bu metinlerin hepsinde getirilen gerekçe müsterektr. Onlara göre hadis yazma yasağındaki gerekçe, âlimlerinin kitaplarına uydukları için Tevrat'ı terk eden İsrailoğulları'na benzemekle sınırlıdır. Bu, Ömer b. Hattab'ın söylediği sözün aynısıdır. Aynı gerekçeyi İmam Ali b. Ebu Talib (a.s) ve İbn Abbas'a isnat etmişlerdir. Tüm bunlar, o dönemde Ömer'in görüşünü benimsemiş ve onu sağlamlaştırmaya çalışan bir akımın olduğunu göstermektedir. Biz daha önce Ömer'in hadis yasağı konusundaki gerekçesini genişçe inceledik, yetersiz ve zayıf olduğunu ortaya koyduk.

Hadis kaydına izin veren hadislerle onu yasaklayan hadisler arasında çelişki bulunmamaktadır; bu yüzden onları karşılaştırarak muvazeneye tâbi tutacak değiliz.⁽²⁾ Gerçi onların sözlerinde bizim görüşümüzü ispat edecek karine ve şahitler vardır. Zira onların sözü -farz edelim- doğru olsa bile durum şudur: Hadis kaydı seçkin sahabîler için meşru kılınmış ve genel için yasaklanmıştır. Bu ise Ömer b. Hattab'ın -hadis kaydı ve diğer konularda- sahabenin büyüklerine yaptığı işle çelişmektedir. Zira Ömer, verdiği emirle sahabeden yanlarında bulunan hadisleri getirmelerini istedi ve bu konuda onlardan hiç kimseyi istisna etmedi. Biz, halifenin, seçkin sahabîlerden birinin yazdığı bir şeyi kabul ettiğini ne duyduk ne de okuduk.

Onlar bir de şu iddiada bulunmuşlardır: "Hadis kaydı yasağı birinci asırda, yani Kur'ân'ın indiği dönemde gerçekleşmiştir. Peygamber onları Sünnet'i yazmaktan menetti ki, Kur'ân'la Sünnet karışmasın. Kur'ân'ın nüzulü tamamlanınca ve sahabe de bunu bilip anlayınca Peygamber kendi hadisinin yazılmasına izin verdi." Bu iddia ise hadis kaydı yasağının Peygamber'in hayatının sonlarında kaldırıldığını açıkça belirtmekte ve o Hazret'in döneminde hadis kaydının meşru olduğunu, dolayısıyla da Ömer'in hadis kaydını yasaklamasının meşru olmadığını, aksine halifenin şahsi kararı olduğunu ispatlamaktadır. Zira Peygamber'den nakledilen "Benden bir şey

1- *Sünen-i Dârimî*, 1, 135, h. 480; *el-Mu'cemü'l-evsat*, 9, 358-359, h. 5548; *Takyîdü'l-ilm*, 56.

2- Nitekim Dr. Suphi Salih *Ulûmu'l-hadis* (s. 11) kitabında, Dr. Accâc Hatîb *es-Sünne kab-le't-tedvîn* (s. 306-309 ve 316) kitabında, Seyyid Muhammed Rıza Celâlî *Tedvînu's-sünneti's-şerîfe* (s. 302-314) kitabında ve diğerleri bunu yapmıştr.

yazmayın." veya "Benden Kur'ân dışında bir şey yazmış olan onu yok etsin." şeklindeki rivayet eğer sahih ve Peygamber'in döneminde sadır olmuş idiyse ashab onu biliyordu; bu yüzden Ebu Bekir ve Ömer'in hadis kaydını yasaklarken getirmeleri gereken ilk delil Peygamber'in bu sözü olmalıydı. Oysaki Şeyheyn, Peygamber'in hadis yazma yasağına istidlal etmemiştir. Sadece bu bile Peygamber'in hadis kaydını yasakladığı iddiasının geçersizliğine delil olarak yeterlidir.

Eğer zikri geçen hadis sahih ise neden Ebu Bekir, Peygamber'in emrine aykırı davranarak beş yüz hadis yazdı? Ve nasıl oldu da Ömer hadis kaydı konusunda sahabeyle istişare etti? Hâlbuki bu konuda yasak gelmemiş miydi? Hatta sahabe ona hadis kaydının yapılmasını tavsiye ettiği hâlde nasıl onların görüşüne aykırı davrandı? Peki, Peygamber'den yasağı iştmiş olan sahabe nasıl oldu da hadis kaydedilmesi yönünde görüş sundu?

Esasen Ömer'in, "Kimin yanında bir yazı varsa onu yok etsin." veya "Kimin yanında bir kitap varsa onu bana getirsin." sözü, onun hilafetinden önce yazılmış olan birtakım Mushaflar ve kitapların varlığına delil değil midir?

Ayrıca onların zikrettiği gerekçe, iddialarına delil olamaz. Çünkü geçmiş ümmetlerin sapmasındaki faktör, Tevrat ve İncil'i bırakarak papaz ve ruhbanlarının sözlerine yönelmiş olmalarıdır, peygamberlerinin söz ve yazılarına değil. Oysaki Yahudi ve Hristiyanların rahip ve oskofları tarafından kaleme alınmış kitaplarla varlık âleminin efendisi Hz. Muhammed'in (s.a.a) sözleri ve Sünnet'i arasında dağlar kadar fark vardır. Çünkü burada kaydedilecek şey Peygamber'in hadisleri ve Sünnet'idir, başka bir şey değil. Ayrıca geçmiş ümmetlerin âlimleri saptılar ve kendi semavî kitaplarının metnini değiştirdiler. Muhammed ümmetinin âlimleri ise dinin muhafızları, Kur'ân'ın müfessirleri, Peygamber'in eser ve hükümlerinin kaydedicileriydiler.

Evet, bu gerekçe ashabın şahsi görüş ve fetvaları, onların muhtelif içtihatlarının kaydedilmesinin yasaklanması konusunda doğrudur. Zira içeriğinde sadece Peygamber'in Sünnet'i bulunmayan, aksine şahsi görüşleri de ihtiva eden kitapların telifinin yasaklanması şöyle bir makul izahı olabilir: Bu kitaplar içeriğinde doğruyu ve yanlış, muteber ve batıl sözü barındırmaktadır. Belki de onlarda sapkın bir kişiden gelmiş ve gelecek kuşakların zihnini bulandıracak ve onları gerçekten uzaklaştıracak bazı sakıncalı konulara yer verilmiştir.

Fakat Ömer'in Peygamber'den duyulan sözlerin ve o Hazret'in eserlerinin kayda geçmesini yasaklaması, sözü geçen gerekçe ile örtüşmemektedir.

Bazıları, âlimlerin kitaplarının telifinin yasaklanmasını Sünnet'in yasaklanması şeklinde yorumlamışlardır. Aslında onlar bu delilin sözü geçen iddiayı ispat için yeterli olmadığından gaflet etmişlerdir; zihinlerine Ömer b. Hattab'ın yasağı gelmiş, içlerine yer etmiş ve sonraki kuşaklara sirayet etmiştir. Nihayet Ömer b. Abdülaziz iş başına geldiğinde hadis kaydı yasağını kaldırmıştır.

Her hâlükârda mevcut deliller, Peygamber (s.a.a) zamanında hadis kaydının meşru olduğunu göstermekte ve yasağın o Hazret'ten sonra birtakım özel koşullar altında gerçekleştiğini bildirmektedir. Yine kanıtlar şunu gösteriyor ki, sahabe ve tâbiînden bazıları Ömer'in yasağını Müslümanların kalplerinde kökleştirmek istiyorlardı. Hatta onlar nezdinde hadis yazmak, sırf Ömer b. Hattab'ın hoşuna gitmediği için mekruh sayılmıştır. Sonra halife Ömer b. Abdülaziz hadis kaydını gerekli görünce bu mekruh, onlar nezdinde güzel sayılmıştır.

Zührî şöyle der:

Biz ilmi yazmaktan hoşlanmazdık; ta ki, emîrler bizi ona zorladı. Bunun üzerine artık Müslümanlardan hiç kimsenin ilim yazmasına engel olmamız gerektiğini gördük.⁽¹⁾

Sünen-i Dârimî'de şöyle geçmektedir:

Ta ki, sultan bizi yazmaya mecbur etti.⁽²⁾

Başka bir yerde şöyle geçmektedir:

Padişahlar benden kendileri için hadis yazmamı istediler. Onlara hadis yazdım; ama onu padişahlar için yazıp diğerlerinden esirgediğim için Allah'tan utandım.⁽³⁾

Ebu Melih şöyle der:

1- Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11, 258; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2, 389; *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, 1, 409, h. 739.

2- *Sünen-i Dârimî*, 1, 122, h. 404.

3- *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fî rivâyetih ve hamlih*, 1, 77.

Bizim yazmaya hevesimiz yoktu. Ta ki, Hişam, oğulları için Zührî'yi hadis yazmaya mecbur etti. Ondan sonra insanlar hadis yazmaya başladılar.⁽¹⁾

Vudûu'n-Nebî⁽²⁾ kitabının giriş kısmında bu konuyu şerh ettik, Sünnet'in kaydedilmesi hususunda yöneticilerin rolünü açıkladık, onların bu yaklaşımındaki sırrı ortaya koyduk ve net olarak şu tespitte bulunduk: Yöneticilerin ilmî fakirlikten çektikleri sıkıntı onları önce hadis kaydını yasaklamak, sonra da onu kaydetmek zorunda bıraktı. Çünkü sahabe hadisler vasıtasıyla onlara karşı çıkıyordu. Bu boşluğu doldurmak için hadis nakli ve kaydını yasaklamaktan başka çare bulamadılar. Böylece [hükümetin görüşlerine Peygamber'in rivayetleriyle karşı koyan] bu güçlü akımın karşısında ilmî zaafiyetleri ortaya çıkmayacaktı.⁽³⁾

Bu durum geniş çapta yayıldı ve gelişti. Öyle ki, içtihat ekolü, icmânın hüccet olmasının temelini attı ve insanları -halifenin emriyle- ümmetin üzerinde icmâ ettiği şeye uymakla yükümlü kıldı ve -halifeler tarafından atanmış- özel bir komisyonun verdiği fetvanın tüm sahabîleri temsil ettiği karara bağlandı. Artık onun vereceği fetva icmâ sayılıyor, ona aykırı davranmak ve onu nakzetmek caiz görülüyordu.

Dr. Vâfi el-Mehdi, sahabe dönemi hakkında şöyle diyor:

Bu dönemde İslâmî yasa hukuku kaynaklarına yeni bir kaynak eklendi ki, İslam şeriatının tesis edildiği dönemde mevcut değildi ve o, "icmâ" idi. Ebu Bekir, [Kur'ân ve Sünnet'ten hakkında bir metin bulamadığı konuda] yasama meclisi yoluyla yasa çıkarmaya başladı. Ömer'in hilafetinin başlangıcında da durum böyleydi. Yasama meclisi tarafından çıkartılan hükümler, tüm ümmet tarafından çıkarılmış gibi sayılıyordu.⁽⁴⁾

Ömer b. Hattab -Müslümanların işlerini idare edecek, ihtiyaçlarını giderecek ve şer'î taleplerini karşılayacak- ilmî bir heyet kurdu. Kendi zamanını diğer işlere ayırabilmesi için fetva makamını güvendiği kimselere bıraktı.

1- *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 3, 363; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 9, 345; *er-Rivâyetü't-tarihîyye fî bilâdi's-Şâm*, 107.

2- Yazarın, "Peygamber'in abdest alma şeklini anlattığı" eseridir. (Mütercim)

3- *Vudûu'n-Nebî*, 207-211.

4- *el-İctihâd fî's-şer'iatü'l-İslâmiyye, neş'etuh ve tetavvuruh ve't-ta'rîf bih*, 46 (*Hülâsatü Tarîhi't-teşrî'l-İslâmî*, 41 kitabından naklen).

Ali b. Ribah Lehmi, babasından şöyle dediğini rivayet eder:

Ömer cemaate konuşma yaptı ve şöyle dedi: "Kim Kur'ân hakkında sormak istiyorsa Übey b. Kâ'b'a gitsin. Kim helal ve haram hakkında mesele sormak istiyorsa Muâz b. Cebel'e gitsin. Kim ferâiz (miraslar) hakkında sormak istiyorsa Zeyd b. Sabit'e başvursun. Kim mal hakkında sormak istiyorsa bana gelsin; zira ben onun hazinedarıyım."⁽¹⁾

Bu metin, Ömer'in kendi canını tehlikeden uzaklaştıracak bir merkez oluşturmaya ve -kafasındaki- rey ve istihsânı köklü hâle getirmeye ihtiyacı olduğunu ispatlamaktadır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, ahkâmı elde etmede "reyi" bir yöntem olarak benimseyen ilk kişi Ömer değildi. Ondan önce Ebu Bekir bu yönetime başvurmuştur. "Âbit adamın hikâyesi"nde onu huşû hâlinde gördüğü gerekçesiyle öldürmekten kaçındığını daha önce belirttik. O daha hükümetinin başlangıcında kendisinin "rey ve içtihat" yöntemini kabul ettiğini şu sözleriyle duyurdu: "Sizden hayırlı olmadığım hâlde üzerinize yönetici oldum. Eğer doğru yolda olursam bana yardım edin ve eğer sapacak olursam beni doğrultun."⁽²⁾ Yine Ebu Bekir, Halid'e şöyle dedi: "O, kendine göre bir tevil yaptı ve neticede hata etti."⁽³⁾ Yine Halid, Ebu Bekir'den şu şekilde özür diledi: "Ey Resulullah'ın halifesi! Ben bir tevilde bulundum, bir sonuca vardım ve hata ettim."⁽⁴⁾

İçtihat Akımı Karşısında Ehlibeyt'in Tutumu

Bu metinler -diğer bir yönüyle de- "rey ve tevil" kavramının sahabenin sözleri ve fiilleri arasında kendini gösterdiğini ispat etmektedir. Bu yüzden İmam Ali (a.s), hilafeti döneminde -İslam fıkı, tarihi ve dininde açılmış olan- bu gediği tedavi edip kapatmak için harekete geçti. İmam Ali (a.s), bunun sebebini açıkladı ve hükümlerin beyanı hususunda muhtelif olan insanları tasnif ederek onların, dizginleri koyuverilmiş yöntem ve iddialarının geçersiz

1- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 306. Hâkim şöyle der: "Bu hadis, *Buhârî* ve *Müslim*'de olması şartıyla sahihtir ve onlar bunu getirmemiştir."

2- *es-Sikât*, 2, 157; *Tarîhu'l-Ya'kûbî*, 2, 127 (metin bu kaynaktandır); *el-İktifâ' fî (bimâ tedam-menehu min) megâzî Resûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ'*, 2, 446; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5, 248, 6, 301; *Tahrîcü'd-delâlati's-sem'îyye*, 1, 42; *es-Sîretü'l-Halebiyye*, 3, 483.

3- *Tarîhu't-Taberî*, 2, 273; *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 5, 755.

4- bk. *Tarîhu't-Taberî*, *Tarîhu'l-Ya'kûbî*, 2, 132.

olduğuna delil getirdi. Şimdi konunun daha iyi açıklanması için o Hazret'in reyî yerdiği sözlerinden bazılarını zikredeceğiz.

İmam Ali (a.s) ulemanın fetvada düştükleri ihtilafın eleştirisinde şöyle buyuruyor:

Bazen bunlardan birine herhangi bir hükümle ilgili bir mesele yöneltilir, o da o konuda kişisel görüşünü esas alan bir hüküm verir. Sonra aynı mesele (hâkim olarak kurulan) bir başkasına iletilir, o ise öncekinin hükmüne aykırı bir hüküm verir. Derken bütün hâkimler kendilerine hâkimlik yetkisini veren liderlerinin yanında toplanırlar. O da hepsinin hükmünün doğruluğuna hükmeder. Hâlbuki bunların ilahları bir, peygamberleri bir, kitapları birdir. Böyle olduğu hâlde Allah onlara ihtilaf etmelerini emretti de O'nun emrine mi uydular? Yoksa ihtilaf etmelerini yasakladığı hâlde O'na isyan mı ettiler? Yoksa yüce Allah eksik bir din göndermiş de tamamlanması için onlardan yardım mı istemiştir? Ya da onlar Allah'ın ortakları mıdır da (dinle ilgili olarak) diledikleri gibi konuşma hakkına sahiptirler ve Allah da buna razı olmak mecburiyetindedir? Veya yüce Allah eksiksiz bir din gönderdi de Resulullah (Allah'ın salât ve selâmı ona ve Ehlibeyt'ine olsun) mı bu dinin tebliği ve gereklerinin yerine getirilmesi hususunda bir kusur işledi? Oysa yüce Allah, **"Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık."**⁽¹⁾ buyurmuştur. O kitapta her şeyin açıklaması vardır. Yine kitabın bir kısmının bir kısmını tasdik ettiğini vurgulamış, onda çelişki olmadığını hatırlatarak, **"Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı."**⁽²⁾ buyurmuştur. Kur'ân'ın dışı alabildiğine güzel, içi de olabildiğince derindir. Olağanüstülükleri tükenmez, alışılmadık saptamalarının sonu gelmez. Karanlıklar da ancak Kur'ân'la aydınlanır.⁽³⁾

Ehil olmadıkları hâlde ümmet arasında hüküm vermeye kalkışanlar hakkında şöyle buyurmuştur:

Allah'ın, yaratılmışlar arasında en fazla öfkelendiği, sevmediği iki kişi var... Diğeri de kendisi için bilgisizliklerden bir düşünce ören kimsedir. Bu kimse ümmetin cahilleri arasında hileyle faaliyet gösterir. Fitne ve fesadın zifiri karanlıklarına doğru süratle yol alır. Birileri arasında uzlaşma

1- En'âm, 38.

2- Nisâ, 82.

3- *Nehcü'l-belâğ*a, 1, 55, hutbe, 18; *Şerhu Nehci'l-belâğ*a, 1, 288.

sağlamaya çalışırken alabildiğine kördür. İnsan görünümlüler onu âlim/bilgin sayarlar, oysa ilimden haberi yoktur. Geceyi sabah ederken azı çoğundan daha iyi olan şeyleri derlemekten başka bir şey yapmamıştır. Nihayet (cehaletten, adına ilim dediği) kokuşmuş suya kanmış, (kanısınca ilimden) hiçbir işe yaramayan şeyleri yığmış, yararsız hazineler edinmiştir. İnsanlar arasında hâkim diye kurulur; başkasına karışık gelen meseleleri çözüp açıklığa kavuşturma (hakkı sahibine verme) sorumluluğunu üstlenir. Kendisine bilinmeyen, müphem bir mesele getirildiğinde, onun hakkında ipe sapa gelmez birtakım boş sözler hazırlar, işe yaramaz görüşler oluşturur, sonra da (sonuç olarak karar verdiği) o görüşüne kesin (hakikatmış gibi) inanır. Oysa o, şüpheler karşısında, ağını örmekte olan örümcektan farksızdır. İsabet mi etmiş yoksa yanılmış mı, kendisi de bilmez. Öyle ki -tesadüfen- isabet ettiğinde (ve doğru karar verdiği), yanlış hüküm vermiş olmaktan endişe eder. Yanlış karar verdiği ise isabet etmiş olmayı temenni eder. Cahildir, cehaletlerin kör karanlığında ayakları birbirine dolanan (cahilliklerde bocalayıp yoldan saptıkça sapan). Kördür, önünü görmeyen gece körü develere biner. Bugüne kadar ilim lokmasına diş geçirmiş (öğrendiklerinin hiçbirini kesin bilgiye dayalı olarak öğrenmiş) değildir. Rivayetleri, rüzgârın kurumuş otları savurduğu gibi savurur (birbirine karıştırıp kendince bir sonuca ulaşmak ister). Allah'a yemin ederim ki, kendisine iletilen sorunlar hakkında hüküm verme gücüne sahip olmadığı gibi, uhdesine verilmiş işin de ehli değildir. Bilmediği şeyi bir başkasının bileceğine ihtimal vermez. Kendi ulaştığının ötesinde başkası için bir yol (görüş) olacağını düşünmez. Bir mesele kendisine karanlık geliyorsa (hakkında bilgi sahibi olmadığını görürse), hemen üzerini örtmeye çalışır, çünkü kendi cahil olduğunu bilir. Zulüm esaslı hükümleri yüzünden dökülen kanların feryadı dinmez. (Haksız yere başkalarına verdiği) mirasların iniltisi yürekleri dağlar. Cahil olarak yaşayanları, sapıklık üzere ölenleri Allah'a şikâyet ediyorum.⁽¹⁾

Yine şöyle buyurmaktadır:

Fitnelerin meydana gelişi heva ve heveslere uymakla, uydurulmuş hükümlere tâbi olmakla başlar. Fitne ortamında insanlar Allah'ın kitabına aykırı davranırlar ve Allah'ın dininden bir dayanak olmaksızın başka insanlara egemen olurlar. Şayet batıl, hakka karışmaktan tamamen sıyrılmış olsaydı, kuşkular içinde bocalayıp da hak peşinde koşanlara giz-

1- *Nehcü'l-belâğa*, 1, 51-54, hutbe: 17 ve bk. *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 1, 283.

li kalmazdı. Eğer hak, batıla bulaşmaktan arınmış olsaydı, bu takdirde inatçıların ona uzanan dilleri kesilmiş olurdu. Ne var ki biraz batıl, biraz da hak alınmış, birbirine karıştırılmıştır. İşte burası şeytanın dostlarına musallat olduğu bir noktadır. Sadece **"Allah'ın önceden rahmetinin kapsamına alma lütfunda bulunduğu kimseler"** şeytanın boyunduruğu altına girmekten kurtulurlar.⁽¹⁾

Evet, rey ve tevil şeriata giren ilk iki kavram oldu; bunlar birbirine karıştırıldı. Neticede reyden kastettikleri şey tevildi ve ikisiyle (rey ve teville) kastettikleri şeyse içtihattı. Kıyas, istihsân, mesâlih-i mürsele ve diğer yeni kavramlar ise çok nadir ibaretlerin dışında görülmemiş ve bugünkü manasında kullanılmamıştır. Gerçi amelî pratik açısından bu kavramların köklerini o dönemde görmek mümkündür.

Hatta iş öyle bir noktaya vardı ki, tâbiîn (sahabeyi gören Müslümanlar), "tevil" kavramını "değiştirmek" şeklinde tefsir ettiler; bu kelimeye ait hiçbir mefhum ve manadan çekinmiyorlardı. Üstelik bu tefsir zamanla makbul ve baskın duruma geldi. Öyle ki, ısrarla İmam Hüseyin'den (a.s) ilahî kazayı değiştirmesini istediler. Onların kastettiği şey, İmam Hüseyin'in Irak'a gitmekten vazgeçmesiyle Allah'ın kazasını değiştirmesiydi. Ömer b. Ali'nin, İmam Hüseyin'e (a.s) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Neden Yezid'e biat ederek, Allah'ın senin öldürülmen yönündeki kazasını tevil etmiyorsun (yani değiştirmiyorsun)!!" Dolayısıyla içtihat kavramı tevil ile eşanlamlı duruma geldi ve bu mana günden güne değişti. Ta ki, Emevîler ve Abbasîler döneminde ulaşabileceği en geniş alana kadar yayıldı.

Abdurrahman b. Avf -altı kişilik şûranın toplandığı gün- Osman ve Müslümanlara Şeyheyn'in (Ebu Bekir ile Ömer'in) sünnetine amel edilmesi şartını sunmakla [zaten Ebu Bekir ve Ömer tarafından temeli atılmış ve yayılmış olan] rey ve tevilin gelişimini engelleyemedi. Onun tüm çabası içtihadı sadece Ebu Bekir ve Ömer'in fiilinde sınırlı tutmak, diğer sahabeyi bundan engellemekti. Ancak bunu duyacak kulak kalmamıştı; zira rey ve tevil kapısının iki ağız da açılmıştı; onu kapatmak isteyen kimse için artık onu kapatmak çok zordu... Herkes -daha önce- Ebu Bekir ve Ömer'in yaptığı gibi kendi içtihadının kabul görmesini istiyordu.

İbn Avf, bu şartı koşmakla rey ve içtihada dayanarak yasa çıkarma hakkı-

1- *Nehcü'l-belâğa*, 1, 99-100, hutbe: 50; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 3, 240.

nı Osman'dan almak istiyordu. Hâlbuki Osman'ın İslam'da belli bir geçmişi vardı, Peygamber'in "damadı" ve Müslümanların gelecekteki halifesiydi. İbn Avf'ın, Osman'dan, Müslümanların önünde Allah'ın Kitabı'na ve Şeyheyn'in sünnetine eşit şekilde [yani üçünü de aynı düzeyde görerek] bağlı kalacağına dair söz alması da bu sebepleydi.

Burada önemli olan, siyasî, dinî bir planlamayla Ebu Bekir ve Ömer'in kanun koyma dairesini kendilerine münhasır -başkalarına değil- kalacak şekilde çizmiş olmalarıdır. Amaç, o ikisinin sözlerinin şer'i açıdan Sünnet olarak sayılmasıydı. Ancak bu sınırlama ve tahsisin -gerçekte- kabul edilebilir bir yönü yoktu ve neticede bu istek gerçekleşmedi.

İmam Ali (a.s), Şeyheyn ve İbn Avf'ın şariat üzerindeki siyasetlerini anlamış olanlardandı. Onların bu işleriyle ve -Ebu Bekir'le Ömer'in fetvaları ekseninde dönüp dolaşan- reye böylesine vurguda bulunmalarıyla ne istediklerini görüyordu. Bu yüzden zikri geçen koşulla hilafeti kabul etmekten kaçındı. Böylece Ebu Bekir ve Ömer'in Kur'ân ve Sünnet'e aykırı olan içtihatlarını onaylamamış oldu. Çünkü bu şartı kabul etmek [Kur'ân ve Sünnet'te kökü olmayan] bu yeni düşünceye meşruiyet kazandırmak anlamına gelirdi. Oysaki bu, tam da İmam Ali'nin (a.s) istemediği ve razı olmadığı bir şeydi.

İmam Ali'nin zikri geçen şartı reddetmesi ve İbn Avf'ın hilafeti o Hazret'e teslim etmekten kaçınması, Ebu Bekir ile Ömer'in yöntem ve içtihatlarının Kur'ân ve Sünnet'e aykırı olduğunu göstermektedir. Zira İmam Ali'nin imanı, kavrayışı ve fıkhi konusunda hiç kimsenin şüphesi yoktur. Resulullah'tan (s.a.a) mütevatir olarak gelen hadislere göre İmam Ali, sahabenin en âlimi, onların arasından fıkhi ve yargıyı en iyi bilenidir⁽¹⁾ ve hak onun etrafında dönüp durmaktadır.⁽²⁾ Şûranın bu tutumu aslında iki yaklaşım tarzının nişa-

1- A' l'âmü'n-nübüvve, 1, 174; el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm, 4, 244; el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân=-Tefsîr-i Kurtubî, 15, 162 ve 164; Tabakatü'l-Hanefiyye, 524; Mukaddime, 197; Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs, 1, 184.

2- bk. el-Mu'temed fî usûli'l-fikh, 2, 368, 369. Bu kaynakta şöyle gelmiştir: Peygamber (s.a.a) buyurdu: "Allah'ım, hakkı Ali'yle birlikte döndür, o nereye dönerse hakkı onunla döndür." el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl, 170; el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fikh, 6, 181; el-Gurretü'l-münife fî tahkiki ba'zı mesâili'l-İmâm Ebî Hanife, 51; Mecmau'z-zevâid, 7, 235. Tarîhu Bağdâd, 14, 320'de Ümmü Seleme'ye dayandırılarak şöyle gelmiştir: Ümmü Seleme dedi: "Resulullah'ın şöyle buyurduğunu duydum: Ali hak ile ve hak Ali ile; bu ikisi kıyamet günü havuzun başında bana varıncaya kadar asla birbirinden ayrılmayacaktır."

nelerini çok açık şekilde ortaya koymaktadır. Onlar Ali'yi (veya yeni halife-yi) içtihat ve rey ekolüne bağlı kalmaya davet etmekteydi. İmam Ali ve onun yöntemi üzere olanlar ise insanları mutlak teslimiyet ekolüne (yani Kur'ân ve Sünnet'e tutunmaya) davet ediyorlardı. Gerçi onun bu tutumu kendisini Müslümanlara fiilen halife olmaktan uzaklaştırmıştı.

Teviller ve Reyler

Ebu Bekir, "kelâle"nin manasının tefsirinde [Kur'ân, onun hükmünü açıkladığı hâlde] rey ve teville itimat ettiğini açıkça belirtmiş, kelâle hakkında kendisine sorulduğunda şöyle demiştir: "Bu konuda kendi rey ve görüşümü söyleyeceğim; eğer doğru olursa hiçbir şeriki olmayan Allah'tandır. Eğer hata olursa benden ve şeytandandır, Allah da ondan beridir. Bana göre kelâle baba ve evlat dışındakilerdir."⁽¹⁾

Fakat bu görüş, Kur'ân'ın şu ayetteki açık hükmüne aykırıdır:

Senden (kelâlenin mirası hakkında) fetva istiyorlar. De ki: Allah kelâle (kardeşler) hakkında şöyle fetva veriyor: Eğer bir erkek ölür de çocuğu olmaz ve yalnız bir kız kardeşi olursa geriye bıraktığı malın yarısı onundur. Ölen kız kardeş olur ve çocuğu da olmazsa erkek kardeş ondan miras alır. Eğer (ölüden miras alacak) kız kardeşler iki kişi olurlarsa bıraktığı malın üçte ikisi onlarındır. Eğer (miras alacak kardeşler) birkaç tane kız ve erkek kardeş olurlarsa o zaman erkekler kadınların iki payını alırlar. Allah, sapıklığa düşmeyeziniz diye (bu hükümleri) size açıklıyor. Allah her şeyi bilir.⁽²⁾

Eğer babası, annesi ve çocuğu olmayan bir erkek veya kadın miras bırakır ve onun (anne tarafından) bir erkek kardeşi veya kız kardeşi olursa, o ikisinden her birinin hissesi altıda birdir...⁽³⁾

1- Musannefu Abdürrezzak, 10, 304; Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Taberî, 6, 43; Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, 6, 223, h. 12043; et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd, 5, 196; Meâlimü't-tenzîl, 1, 403; Tuhfetü'l-muhtâc ilâ edilleti (ahâdîsi)'l-Minhâc, 2, 323, h. 1350; Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ahâdîsi'r-Râfi'iyi'l-kebîr, 3, 89; et-Takrîr ve't-tahbîr fî ilmi'l-usûli'l-câmi' beyne istilâhi'l-Hanefiyye ve's-Şâfiyye, 3, 412; ed-Dürri'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr 2, 756 (metin bu kaynaktır).

2- Nisâ, 176.

3- age, 12.

Evet, onlar sahabe tarafından kullanılan reyi, nasların tefsiri şeklinde gerekçelendirmeye çalıştılar. Dr. Medkûr daha önceki sözüne, reyin hangi aşamalarda şekillendiğine işaret ederek şunları eklemiştir:

Daha sonra "rey" kelimesi, "ilim" ismiyle özelleşmiş nasların karşısında olan şeylere ıtlak edilmeye başlandı. Sonra usul âlimlerinden bazıları'nın, "reyi" sadece "kıyas" anlamına yorumladıklarını görüyoruz. Onlardan bazıları'nın ise "reyin" Kitap, Sünnet ve icmanın karşısında ne varsa hepsini kapsadığı kanaatinde olduklarını görüyoruz.

Son manada zikredilen rey, içtihattan daha özel bir anlama gelir; zira bu hâliyle rey bir tür içtihatdır. Bu, bizim ifade ettiğimiz "nassın tefsiri çerçevesinde içtihad"ın tam da karşısındaki "rey ile içtihad" ismini verdikleri şeydir.

"Rey"den maksat, şeriatın -hakkında nas bulunmayan bir konunun hükmünü elde etmede- irşat ettiği vesilelerden biri üzerinde fikir ve akıl yürütmektir. Fakat içtihat, zannî bir nassın hüküm elde etmeyi kapsadığı gibi, zahiren birbiriyle çelişkili olan nasları birbiriyle uyumlu hâle getirmeyi de kapsamına almaktadır. Aynı şekilde "rey ile içtihat" olarak ifade ettiğimiz şeyi de kapsar.

"Rey", "şeriatın makul bir manası vardır" hususuna dayandığı için, onun alanı genellikle alışıl gelmiş konulardır ki, bunlardan dünyevî maslahatların temini kastedilir. Fakat ibadetlerin usullerinde olduğu gibi şeriat hakkında özel bir mana derk edilemediğinde nassa tâbi olmak gerekir, rey de değil.⁽¹⁾

Dr. Düreynî *el-Menâhicü'l-usûliyye* kitabında şöyle yazmıştır:

Görüyoruz ki, büyük sahabî ve rey ehlinin önderi Ömer b. Hattab, Enfâl Suresi'ndeki ayetin umumi ifadesinin alanını daraltıyor. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **"Şunu bilin ki, elde ettiğiniz her türlü ganimetin (maddi yararın) beşte biri Allah'a, Resul'üne, Peygamber'in yakınlarına ve (onlardan olan) yetimlere, fakirlere ve yolda kalmışlara aittir."**⁽²⁾ Ayet, "ganimetlerin beşte birinin" zikri geçen kimselere ait olduğunu belirliyor. Ayetin mefhumundan, geriye kalan beşte dördün ganimeti elde edenlere

1- *Menâhicü'l-ictihâd fî'l-İslâm*, 343.

2- Enfâl, 41.

ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Hayber Savaşı'nda Resulullah'ın (s.a.a) ameliyle de teyit edilmiştir. Zira Hazret -menkul ve gayrimenkul olarak ele geçen- ganimetin beşte dördünü ganimeti elde edenler arasında paylaştırdı. Böylece ganimet alanların -elde ettikleri ganimet üzerindeki- hakkı Kur'ân ve Peygamber'in amelî sünneti ile sabittir. Fakat Ömer b. Hattab, ayet üzerinde kendi reyine göre içtihat etti. Ayetin, ganimeti elde edenlerin menkul ve gayrimenkul mallarda hakkı olduğu yönündeki zahirî ve umumi ifadesine muhalefet etti. Ayetin genel manasında alan daraltması yaptı ve onu sadece menkul olan mallarla sınırlı tuttu. Buradaki alan daraltmasının delili ise "kamu maslahatı"dır. Nitekim Ömer'in istidlali ve kendisine muhalefet eden sahabîlerle arasında geçen diyalog bunu göstermektedir. Hatta Ömer b. Hattab, muhaliflerini şeriata ait nasların tümünü "kamu maslahatı" ışığında anlamaları gerektiğine zorladı.

Ömer'in -rey ile içtihadı dayanarak- ayetin genel ifadesinde alan daraltmasına gitmedeki delili, "amme maslahatı" veya "şeriatin ruhu"ndan başka bir şey değildi. Çünkü onun bu meselede herhangi özel bir delile istinat ettiği sabit olmamıştır. Aslında nassın tatbiki, o zamanki delalet ve genel maslahatın etkisi altında kalmıştır. Ayetin fehminden çıkan bu tatbikin keyfiyetinde mevcut ahval ve koşulların tesiri olmuştur. Yasa koyucunun muradını, mevcut koşulları mülahaza ederek sınırlamak, böyle bir tatbikin -bu koşullarda- "umumi maslahat"a çok etkisi olduğu içindir. Dolayısıyla Şâri'in (yasa koyucunun) ayetin nassından muradı, lügat mantığı esasına göre ve aynı şekilde şer'î yasa koymanın genel prensipleri temelini gerektirdiği biçimde sınırlandırılmalıdır. Yoksa bu anlayış üzerinde ısrar eden ve "bu benim reyimdir" diyen Ömer'in sözü ne manaya gelir ki? O, daha sonra bu reyi, şeriattaki temel maksada [yani, umumi maslahata] isnat ederek gerekçelendirmekte ve şöyle demektedir: "Ben arazileri çalışanlarıyla birlikte kimseye vermemeyi ve onun gelirine vergi koymayı uygun gördüm; onların zimmetine cizye bırakacağım ki, savaşçılara ve onlardan sonra gelecek nesillere fey olarak ödesinler."

Daha sonra şöyle yazmıştır:

Sahabe nezdinde "tevil" sağlam reydenidir. Zira Ömer, ayetin yapısından da anlaşılan apaçık genel ifadesini, özel bir alana, yani [gayrimenkul olmayan] menkul mallara sınırlarken "umumi maslahata" istinat etmiştir.⁽¹⁾

1- *el-Menâhicü'l-usûliyye*, 171.

Böylece halifelerin rey eksenli tutumlarının, birtakım özel siyasî veya içtimâî şartlara tâbi olduğu açığa çıkmaktadır. Ebu Bekir'in Halid'e İslamî haddi (ceza) uygulamayı konusundaki tutumu, "kelâle" hakkındaki sözü, "yakınların hissesi", Hz. Zehra'ya hibe edilmiş Fedek arazisi konusundaki tasarrufu, ilmin yazılmasını engellemesi, hadisleri yakması, Üsâme'nin ordusuna katılmaktan geri durması ve diğer içtihatları, tümüyle bu manadan haber vermektedir.

Dolayısıyla araştırmacı birinin halifenin reyini tercih ettiği naslarda birazcık duraksaması; eğer Kur'ân'la muvafık ve hükmü Sünnet'ten alınmışsa onu alması ve eğer reye dayanıyorsa onu atması gerekir. Zira Kur'ân ve Sünnet'ten bir hükme ulaşıldığında reye göre hareket etmek caiz değildir.

Burada üzerinde durulması gereken birçok konu vardır: Ezcümle; Peygamber'in hadis kaydını yasakladığına dair iddia veya "Müctehit içtihadında hata ederse bir sevap alır ve eğer gerçeğe ulaşırsa iki sevap alır." sözü, aynı şekilde içtihadın meşru olduğu hakkında Muâz ve diğerlerinden naklettikleri rivayetler...

Bunların tümünde baskın gelen şey, hâkim olan halifenin reyini sağlamlaştırma gayretidir. Hadis kaydının yasaklanmasının arkasında (Ebu Bekir ve Ömer'in ondaki rolü bilindikten sonra), bir hükümet kararı olduğu net şekilde ortaya çıkmaktadır. Çünkü biz, Peygamber'in (s.a.a) hadis kaydına izin verdiğini biliyoruz ve sahabenin yanında Peygamber'in hadislerini ihtiva eden müdevvenat mevcuttu... Dolayısıyla burada, (Peygamber'den geldiği iddia edilen) yasak hadisleriyle hadis nakli, yazımı ve kaydını teşvik eden hadisleri bir araya getirerek incelemeye tâbi tutmanın hiç de zarureti yoktur.

Tekçilik ve Çoğulculuk

Halifelerin içtihat zeminini oluşturmak ve yaymak için gösterdikleri çaba ve bu konudaki ısrarlı tavırları, kendilerine meşruiyet kazandırmak içindi. Onlar, çıkardıkları fetvalara ve ileri sürdükleri görüşlere itirazın doğru olmadığı müctehitler unvanını elde etmek istiyordu. Bu gerçek anlaşıldıktan sonra içtihat hadisleri karşısında sergilenecek tutum aynı şekilde olmalıdır. Bu da bu minvalde rivayet edilmiş olan hadisler üzerinde duraksamayı, Peygamber'den gelip gelmediği konusunda güvenirlilik sağlamayı gerektirir.

Acaba fıkhıta ileri sürülen tevillerin hepsini sahih olarak görebilir miyiz?

Acaba Peygamberimizin (s.a.a) buyurduğu ifade edilen "*Ümmetimin ihtilafı rahmettir.*"⁽¹⁾ hadisi, ona yükledikleri anlam bağlamında doğru mudur?

Eğer bu söz doğru ise o zaman Peygamber'in (s.a.a) buyurduğu şu sözünü nasıl tefsir edeceğiz?

İhtilafa düşmeyin; zira sizden öncekiler ihtilafa düşüp helak oldular.⁽²⁾

Veya şu sözünü nasıl yorumlayacağız?

Yakında ümmetim yetmiş küsur fırkaya bölünecektir; bir fırka kurtuluşa erecektir ve diğerleri ateştedir.⁽³⁾

Kitapları bir ve peygamberleri bir olduğu hâlde neden Müslümanlar arasında bu kadar çok ihtilaf görmektediriz?

Biri elini açarak namaz kılarken, diğeri namazda ellerini bağlıyor. Biri ayaklarının arasını açarken, diğeri ayaklarını birbirine yapıştırıyor. Biri elini göbeğinin üzerine bırakırken, diğeri göbeğinin altına bırakıyor. Biri Besmele'yi sesli okurken, diğeri sessiz okuyor. Biri Hamd Suresi'nden sonra "âmin" derken, diğeri bundan kaçınıyor.

Asıl tuhafılık ise bunların hepsinin -bunca açık tezat ve çelişkiye rağmen- yaptıkları işi Resulullah'a (s.a.a) isnat ediyor olmalarıdır. Acaba bunların hepsini Resulullah (s.a.a) demiş midir ve yapmış mıdır? Bu isnat gerçekten dedikleri gibi sahih midir? Yoksa Peygamber'in bunların hepsinde tek bir fiili mi vardı? Eğer hâl böyle idiyse... Peki, inkârı mümkün olmayan bunca ihtilaf nereden gelmiştir?

1- *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2, 314; *Sahîh-i Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, 11, 91; *el-Câmiu's-sagîr fi ahâdîsi'l-beşîrîn-nezîr*, 1, 48, h. 288. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs*, 1, 66, h. 153 kitabında şöyle demiştir: "Ehlisünnet imamlarından birçoğu bu hadisin aslı olmadığını zannetmiştir."

2- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 2, 349, h. 2279, 3. 1282, h. 3289 metin bu kaynaktan-
dır; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 411, h. 3907 ve 3908; *Müsnedü İbn Ca'd*, 1, 83, h. 464; *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, 9, 234, h. 5341.

3- *Musannefu Abdürrezzak*, 10, 156; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3, 145, h. 12501; *Sünen-i Dârimî*, 2, 314, h. 2518; *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 4, 198, h. 4597; *Sünen-i İbn Mâce*, 2, 1322, h. 3993.

Acaba Allah'ın şeriatında bir görüş üzerinde durmakla mı emrolunduk, yoksa ihtilaf etmekle mi?

Eğer ihtilaf "rahmet" sayılır ise bu, Peygamber'in sözünün aksini, yani tüm fırkaların kurtuluşa ereceğini ve sadece bir fırkanın ateşte olacağını ispat etmez mi?

Neden şeriatı iki yaklaşım tarzı ortaya çıktı? Biri reyde çoğulculuğa davet ederken diğeri tekçilik ve vahdete çağırmaktadır?

Eğer çoğulculuk ve ihtilaf Şâri'in istediği şey ise neden Peygamber, ümmetinden kurtuluşa erecek fırkayı yetmiş üç fırka içinden tek fırkayla sınırlamış ve diğerleri hakkında "onlar ateştedir" buyurmuştur?

Eğer tekçilik ve vahdet Şâri'in istediği şeyse, neden çoğulculuk sahih sayılmakta ve ona bağlı kalınmaktadır?

Gerçekten ümmetin ihtilafı hakkında söylenen söz -ihtilafın rahmet olduğu- doğru mudur? O hâlde Yüce Allah'ın söz birliğine tekidi ne anlama geliyor? Acaba Allah bize vahdeti mi yoksa bölünmeyi mi emretmiştir? Eğer bölünmek Şâri'in istediği şeyse o zaman şu ayette buyurduğu söz ne anlama gelir?

Eğer Kur'ân Allah'tan başkası tarafından gönderilmiş olsaydı, onda birçok çelişki bulurlardı.⁽¹⁾

Aynı şekilde Yüce Allah'ın şu sözü ne anlama gelir:

Kuşkusuz ki, bu benim doğru yolumdur. Artık bu yola uyun; sizi O'nun yolundan ayrı düşürecek diğer yollara uymayın. İşte takvalı olasınız diye (Allah) bunları size tavsiye etti.⁽²⁾

Bunların tümünü açıklamak için Ömer b. Hattab ile İbn Abbas arasında geçen bir diyalogu aktarıyoruz:

Müttakî el-Hindî, İbrahim et-Teymî'den şöyle dediğini rivayet eder:

Bir gün Ömer b. Hattab yalnız kalınca kendi kendine konuşmaya başladı. Sonra birini gönderip İbn Abbas'ı çağırttı. İbn Abbas gelince Ömer ona sordu: "Kitapları, peygamberleri ve kibleleri bir olduğu hâlde nasıl oluyor

1- Nisâ, 82.

2- En'âm, 153.

da bu ümmet ihtilaf ediyor?" İbn Abbas dedi: "Ey müminlerin emîri! Bize Kur'ân indi; onu okuduk ve ne hakkında inmiş olduğunu anladık. Bizden sonra gelen kavimler Kur'ân'ı okuyorlar ve ne hakkında indiğini bilmiyorlar. Bu yüzden her kavmin onun hakkında bir rey vardır. Dolayısıyla da ihtilafa düştüler. İhtilafa düşünce de birbirleriyle savaştılar." Ömer, bu sözleri duyunca İbn Abbas'ı azarladı ve yanından kovdu. İbn Abbas da dönüp gitti. Daha sonra Ömer onu yine çağırdı ve sözünü haklı bulup şöyle dedi: "Pekâlâ, sözünü tekrar et."⁽¹⁾

Aslında bu rivayet (ve benzerleri) birçok nas ve düşünce mirasını tekrardan gözden geçirmek için bir yöntemi şekillendirmektedir. Özellikle Müslümanlar arasındaki ihtilafla ilgili hadisler, [onların koşullarını incelemek için] konuyla ilgili araştırma yapacak kişinin önünü açmakta; onu, -zayıf oldukları hâlde- bunlara teslim olmaktan uzaklaştırmakta, dinde gereksiz ihtiyat ve sıkıntının bulunmadığı hakikati ile buluşturmaktadır. Zira teşri/yasama şartlarının ve nassın çıktığı zamanla ilgili durumun incelenmesi, bu meselelerin öncesinin bilinmesi (ve halifeler tarafından nasıl kabul edildiği), bizi doğru olanı doğru olmayandan daha iyi ayırt edebilme ve Müslümanın şer'î düşüncesinin oluşumunda etkili olan tarihî gerçekleri daha güçlü şekilde kavramamız noktasına getirir. Atacağımız bu adım, bizi Peygamber'in (s.a.a) şu sözüne teslimiyet gösteren kimselerden kılacaktır:

Allah, benim sözümü işitip onu hafızasında tutan ve duymamış kimsele-re ulaştıran kula rahmet etsin!

Burada içtihat ekolünün kabul ettiği bir başka rey daha vardır. Ömer b. Abdülaziz'den şöyle dediği nakledilmiştir: "Resulullah'ın ashâbı arasında görüş farkı olmaması benim hoşuma gitmez. Zira eğer tek bir söz hâkim olursa insanlar sıkıntı içinde kalır."⁽²⁾ Kasım b. Muhammed'den de buna yakın bir söz nakledilmiştir. Bu söz -gördüğünüz gibi- keyfilik ve rahatlığa meyilli olup Allah'ın dinini basite alma hesabıyla dile getirilmiştir. Yoksa Allah'ın dininde hiçbir çelişkinin olmadığı besbelli ortadadır. Eğer Ömer b. Abdülaziz'in gerekçesi doğru olsaydı, Yüce Allah tüm hükümleri seçenekli şekilde gönderebilirdi veya şöyle buyurabilirdi: Kolayınıza gelen hükümleri alın ve zor hükümleri bırakın.

1- *Kenzü'l-ummâl*, 2, 333, h. 4167.

2- *Menâhicü'l-ictihâd fi'l-İslâm*, 142-143.

Acaba tek olan Allah'ın sözüne bağlı kalmak sıkıntılı mıdır?

Eğer durum böyleyse fıkhıta gelmiş tek hüküm hakkında bahsedilmelidir. Nitekim Şâtîbî de bunu şu sözleriyle ifade etmiştir:

İhtilaf ne kadar fazla da olsa şeriatın furuatı tek bir söze dönmelidir. Nasıl ki, şeriat, usulünde tek bir söze dönmektedir; yani hakkında çelişkili iki sözün anlaşılacağı bir şey bulunamaz. Şeriatın delilleri -birbiriyle taaruz/ çelişki hâlinde olsa da- zatında taaruzdan uzaktır.⁽¹⁾

Sünnet'i Kur'ân'a sunmanın gereğine yönlendiren rivayetlere dikkat ettiğimizde, sahih hadisi sakim hadisten ayırt etmede birtakım özel kurallara uymanın zarureti dikkate aldığımızda, ravisinin doğruluğunu ve güvenilirliğini anlamak için araştırmanın gerekli olduğu nasları mülâhaza ettiğimizde... bu rivayetlerin tümü ve Müslümanların üzerinde ittifak ettiği ölçülerin tamamı, şer'î hükmün ve İslam fıkhnın tek olduğu görüşünü teyit etmekte; reyle içtihad, çokçuluk ve ihtilaf⁽²⁾ tarafını benimseyen yaklaşımı reddetmektedir.

Ömer b. Abdülaziz'in görüşü, reye asalet kazandırmak ve reyle içtihatla bulunmuş yöneticilerin tutumlarını mazur göstermek için atılmış bir adımdır.

İslam'ın ilk yıllarında sadır olmuş metinleri incelemek bir zarurettir. Dolayısıyla "(Müminlerin annesi) Ayşe'nin görüşü şöyledi, (Müslümanların halifesi) Ömer'in görüşü şuydu, bu hadisi Ebu Hureyre rivayet etmiştir ve Buharî ile Müslim onu sahih saymıştır" ... gibi bahanelere sığınarak bu zarurettten kaçmak doğru değildir.

Müslümanın dinî gayreti, "**Size verdiğimiz şeye kuvvetle sarılın.**"⁽³⁾ ayetinin de bir gereği olarak hiçbir gevşeklik ve kuşkuya geçit vermeyen sağlam ve güçlü dindarlığa olan düşkünlüğü, takva, sadakat, insaf ve hakikatlere

1- *Menâhicü'l-ictihâd fi'l-İslâm*, 141, Şâtîbî'nin *el-Muvâfakât* adlı eserinden naklen.

2- İbn Abdülber, Sünnet'in Kur'ân'a sunulması hadisini naklettikten sonra şöyle demiştir: "Peygamber'den nakledilen bu ifadeler, ilim ehli nezdinde sahih hadisi sakim hadisten ayırt etmede sahih bir ölçüt değildir..." *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fi rivâyetih ve hamlih*, 2, 191 ve bk. *Ârizatü'l-ahvezî fi şerhi't-Tirmizî*, 10, 132. Başka bir yerde de şöyle diyor: "Bu hadisi zındıklar ve Haricîler uydurmuştur." *Hücciyetü's-sünne*, 474.

3- Bakara, 63.

sarılma hissi... tüm bunlar bir Müslümanı dinî bilgisini alacağı temiz kaynaklar arama konusunda gevşek davranmamaya itmekte ve mirasla kendisine ulaşmış bazı konuların tartışmasız kesin doğrular olmadığına yöneltmektedir.

Bir Müslüman'ın bu alandaki ölçüsü -orijinal Nebevî Sünnet'ten de önce hakkı batıldan, gerçeğe gerçek olmayanı ayıran Allah'ın Kitabı olmalıdır. Sadece Allah'ın Kitabı, halis ilahî dinden olan şeyi, tarihî koşullara göre din diye yutturulan şeylerden ayırabilir.

Bu iş dinî şecaat ister, hakkın saf ve asil manalarını arayıp bulma yürekliliğini ortaya koymayı gerektirir, Allah'ın hışmından ve azabından uzaklaştıracak sağlam bilgilerin peşinde olmayı icap eder.

Burada zikre şayan bir konu vardır, o da şudur: Bazıları selefi bir kutsallık çemberi içine almak suretiyle onların söz ve fiillerinin eleştirilmez olduğunu; zira onların ölüp gitmiş bir grup insanlar olduğunu, iyilik ve kötülüklerinin de kendilerini ilgilendirdiğini ve bizim onların işlerine karışmamamız gerektiğini savunurlar.

Bu söz, onları şeriatta hiçbir rolleri bulunmayan sıradan insanlar olarak saydığımız takdirde geçerli olur. Fakat gerçek böyle değil. Çünkü şer'î konuların çoğu onlardan alınmıştır ve şeriatta aktif rolleri olmuştur. Dolayısıyla onlardan gelen metinler üzerinde durup düşünmek ve yaşam tarzları hakkında incelemede bulunmak kaçınılmazdır. Zira bunun bizim ilmî ve amelî hayatımızla doğrudan ilişkisi vardır.

Biz, araştırmalarımızı ilmî açıdan sabit olan temeller (Kur'ân, Sünnet, icmâ-ı muhassal⁽¹⁾ ve aklın kesin hükmü) üzerinde sağlamlaştırmamız gerektiğini vurguluyoruz. Nitekim Peygamber Ehlibeyt'inden gelmiş olan naslarda ihtilaflı konuların çözümünde bir ölçü olarak Allah'ın Kitabı'na vurguda bulunulmuştur. Ehlibeyt, Müslümanlardan şunu istemektedir: Her şeyi Kur'ân'a boyun eğdirmekten sakın korkmayın; zira Kur'ân her konuda son sözü söyleyecek hak kelimadır ve onun hâkimiyeti her şeyi kapsamaktadır... Kur'ân'a muhalif olan ve onunla uyuşmayan her şey atılmalıdır. Müslüman-

1- İcmâ-ı muhassal, bir fakihin bir konuda tüm fakihlerin fetvalarını araştırarak kendisinin elde ettiği icmâdır. Bunun karşısında, araştırmaya değil de tamamen nakle dayalı "icmâ-ı muhassal" denilen icmâ vardır. (Mütercim)

ları eğitmek ve onların dinî algılarını basirete dönüştürmek için Ehlîbeyt'ten gelmiş olan hadisler açıkça şunu ifade etmektedir: Allah'ın Kitabı'na muhalif olan her şey batıl ve yalandır.

Bizim bu konudaki çağrımız, Ebu Bekir ve Ömer hakkında söylenenlerle [lezzetlerden vazgeçip İslam devletini genişletmek, onun sedasını en uzak yerlere kadar yaymak için hizmet ettikleri gerçeği ile] asla çelişmemektedir ve bu, kendi yerinde mahfuzdur... Anlaşılması gereken husus şudur: Yaşantının zorlukları, fetihler, savaş ve barışın yükünü taşımak bir şey, halis kaynakları ve özellikleri olan ilahî şer'î konular ise ayrı bir şeydir, bunlar birbirinden farklıdır. Bu hakikat, dakik bir anlayışa sahip olup konuları birbirinden ayırt edebilen, sapla samanı birbirine karıştırmayan, sosyolojik ve tarihî koşulların uzantılarını dinin içeriğine sokmayan herkes için son derece açıktır.

Sahabenin hadis kaydının zarureti konusundaki ısrarına rağmen Peygamber'in hadisini nakletmenin yasaklanması -nasıl ki, Urve b. Zübeyr'in haberinde geçti⁽¹⁾- sonra halifenin sahabenin görüşüne muhalefet etmesi, hem de kendisinden sonraki hilafet konusunda şûra atamasında bulunması dikkate alındığında... hadis kaydının kültür ve medeniyet oluşturacak büyük bir iş olduğu anlaşılmaktadır. Bunun siyasetle de irtibatı vardı ve halifenin onu bilmezden gelmesi mümkün değildi.

Peygamber'in Sünnet'inin kaydedilmesine getirilen yasak, sadece kültürel bir konu değildi. Yani mesele, Ömer'in iddia ettiği gibi Sünnet ile Kur'ân'ın karıştırılması endişesi ve geçmiş ümmetlerin başına gelen işin Müslümanların da başına gelmesinden korkulduğu için değildi. Sayısız delillerin arasından meselenin ilimle irtibatı olduğu açık şekilde anlaşılmaktadır. Ömer ahkâm hakkında genel bir yaklaşımdan yoksundu ve Resulullah'ın (s.a.a) açıklamalarına tam anlamda vâkıf değildi.

Fakat onun diğer yönleriyle ilgili söylenenler sadece askerî güç ve siyasî tecrübeyle ilgili hususlardır. Siyasî tecrübeye sahip birinin ise ilim kürsüsünü kendi hizmetine alabileceği, birçok kıvrımları olan kanalların arasından geçerek onu kendi tasarrufuna geçirebileceği -işin uzmanları nezdinde- bilindik bir gerçektir. Fakat askerî güçle ilgili aynı şey söylenemez.

1- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 287; *Takyîdü'l-ilm*, 50; *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fi rivâyetih ve hamlih*, 1, 64; *Kenzü'l-ummâl*, 10, 293, h. 29480.

Bu mesele bizi, Ebu Bekir ve Ömer'den (veya bu ikisinin arkasından gidenlerden) gelmiş olan rivayetleri yeni bir okumaya tâbi tutmak zorunda bırakmaktadır. Bu okuma sadece dinî motivasyonla olmalı ve hakka ulaşma saikiyle yapılmalıdır... Ayrıca gerçekçi bir araştırma sakın ve telaşsız şekilde yapılmalıdır, alalecele ve eksik sonuçlar alarak değil.

Ebu Bekir ve Ömer'den çıkmış söz ve fiilleri bir kutsiyet çemberi içine almak ister istemez bir Müslüman'ı onlar üzerinde araştırmaya girmekten korkutur. Öyle ki, bu durum kimi zaman insan için hiç de hoş olmayan bir tür fikir kargaşası meydana getirerek her türlü diyalog ve münazara kapısını kapatır, itiraza sıra bile gelmez. Ebu Bekir ve Ömer'i peygamberlerle aynı ayar da gösteren veya daha yukarı çıkaran bu tabloyu hiçbir fikir ve din adamı benimseyemez. Özellikle de tarihî olaylar sahabenin ilim, iman ve makam açısından birbirlerinden farklı olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca birçok yerde onların birbirlerine hata isnadında bulunduklarını, birbirlerinin tutumlarını eleştirdiklerini görüyoruz... Hâl böyle iken, onları araştırmaya tâbi tutmamızda hiçbir beis ve sıkıntı yoktur.

İslam'ın ilk yıllarına ait haberler, hadisler ve tarihî gerçekler hakkında bilgisi olanlar, şunu bilmektedirler ki, Ebu Bekir ve Ömer masum değildi. Bilakis onların içtihatlarının çoğu mutlak reye dayanıyordu; tanımadıkları Kur'ân veya Sünnet'ten beslenmiş veya alınmış değildi.

İbn Kayyim el-Cevzî'nin Görüşü Üzerinde Düşünme

Ebu Bekir ve Ömer'in fetvaları, İbn Kayyim el-Cevzî'nin söyledikleriyle sınırlı değildir. İbn Kayyim, bu fetvaların çıkışında altı ihtimalin tasavvur edilebileceğine inanmaktadır:

- 1- Onu Peygamber'den duymuş olabilir.
- 2- Onu Peygamber'den duymuş olan birinden duymuş olabilir.
- 3- Onu Allah'ın Kitabı'ndaki bir ayetten bize gizli kalmış bir anlayışla anlamış olabilir.
- 4- Herkes onun üzerinde ittifak etmiş olmasına rağmen bize sadece fetva verenin sözü nakledilmiş olabilir.
- 5- Fetva bizim bilmediğimiz lügat bilgisine ve lafzın özel delaletine dayalı

olabilir veya hitap anında birtakım hâl karineleri görülmüş olabilir veya zaman süreci içerisinde ortaya çıkan birtakım konuların toplamının yardımıyla anlamış olabilirler. Mesela; Peygamber'in fiilleri, ahvali, davranış tarzı, o Hazret'in sözünü duymak ve maksatlarından haberdar olmak, vahyin inişine şahit olmak ve Peygamber'in amelî tevilini görmekle bir şey idrak etmiştir ki, biz onu derk edemiyoruz. Bu beş takdire göre onun fetvası hüccettir ve uyulması vaciptir.

6- Peygamber'in muradı olmayan bir şeyi anlamış ve anlayışlarında hata etmiş olabilir. Yani Peygamber'in muradı, onun anladığından başka bir şeydir. Bu takdire göre onun sözü hüccet değildir. Kesin olarak malumdur ki, beş durumdan birinin vuku ihtimali belli bir ihtimalden daha fazladır. Bundan hiçbir akıl sahibi şüphe duymaz...⁽¹⁾

Gerçek şu ki, durum hiç de İbn Kayyim'in zannettiği gibi değildir. Aksine bu zannın çok uzağındadır. Zira:

Bu fetvaların bazıları Kitap ve Sünnet'in açık naslarına aykırıdır. Fetva sahibi de nassın ondan başka olduğunu ve fetvasından başka bir şeyde zuhuru bilmektedir. Eğer selefin her fiilinin doğruluğunu kabul etme ve bunu gerekçelendirme düşüncesine saplanıp kalmazsak bu fetvaların, içtihattan ziyade düpedüz Kitap ve Sünnet'e rakip şeyler icat ettiğini görürüz.

Ebu Bekir ve Ömer'in fetvalarından bazıları açık naslara aykırıdır. Fakat bu aykırılık, fetva sahibinin Peygamber'in hadislerinden habersiz olmasından kaynaklanmıştır; nitekim bunları bildikten sonra fetva, nassa dönüş yapmıştır. Bu kısım nispeten daha hafiftir ve serzenişi daha azdır.

Eğer büyük şahsiyetler nezdinde sabit olan kaideler esasına dayalı bir içtihattan söz ediyorsak, burada içtihat sahibinin şartların tümünü tamamlaması gerekir. Birinci delil hakkında araştırma safhasını bitirmeli ve ona ulaşmaktan ümidini yitirmiş olmalıdır. Ancak ümidini yitirdikten sonra fetva ve hüküm çıkarabilir.

Ancak [halife ve selef-i evvelden birçoğunun yöntemine göre] sadır olmuş fetva ve görüşlerin, dakik istinbat güvenilirliğinden yoksun olduğunu görmekteyiz. Onlar yeterli düzeyde bir araştırma yapmadan önce alelacele fetva ve hüküm veriyorlardı veya konuyla ilgili verilecek fetvanın istifade süre-

1- *İ'lâmü'l-muvakkûn an Rabbi'l-âlemîn*, 4, 148.

sinin kısa olmasını göz önünde bulundurarak, onlara ulaşabilecekleri hâlde Kur'ân ve şeriat konusunda âlim olan kişilere başvurmuyorlardı. Sorulup halledilmesi gereken bir müşkül ortaya çıktığında bu âlimlere müracaat etmiyorlardı... Elbette burada kusurludurlar ve serzenişi hak etmektedirler. Zira ulaşabilecekleri bu âlimler varken hüccet onlara tamamlanmıştı. Nitekim daha önce zikrettiğimiz nasta İbn Hazm da buna değinmişti.

Burada İbn Kayyim'in ihtimallerine şu ihtimalleri de eklemek uygun olacaktır:

Birincisi: Ebu Bekir ve Ömer'in fetvaları Resulullah'ın sözüne aykırıydı. Sahabe onlara bu gerçeği hatırlattıklarında ise fetvalarından dönüş yapıyorlardı. Tabii olarak sonraki zamanlarda bu tutumu Ömer'in yaklaşımında görmüyoruz. Zira artık böyle bir sorumluluktan kurtulmuştu.

İkincisi: O ikisinin fetvaları Peygamber'in hadisine veya Kur'ân ayetine aykırı idi. Sahabe onları uyarıyordu; ama onlar fetvalarından dönmüyordu. Bu yüzden İslam fıkıhına bu tür hükümlerin girmiş olduğunu görmekteyiz. Eh-lisünnet fakihleri halifelerin görüşlerini tercih ederek şöyle demişlerdir: Bu sahabîlerin reyleri, onlardan çıkmış birer içtihat olup nakzedilmesi mümkün değildir. Çünkü İslam'ın ilk yıllarında yaşamış olan sahabenin içtihatları hüccettir!

Üçüncüsü: Halife, sahabenin hazır bulunmadığı bir zamanda herhangi bir mesele hakkında Resulullah'ın hadisine veya Kur'ân'a aykırı fetva vermiş olabilir. Doğal olarak sahabe orada bulunmadığı için kendisini o mesele hakkında Resulullah'ın sözü veya Kur'ân vahyinden haberdar edememiş olabilir. Burada da halifenin çizgisindeki uzantının, sahabenin bu konularda naklettikleri rivayetlerden daha güçlü olduğunu görmekteyiz.

Dördüncüsü: Belki de halife, Kur'ân ayeti ve Resulullah'ın Sünnet'ine aykırı fetva vermiştir. Ancak sahabîler kırbaç yeme korkusuyla veya halifenin heybetinden çekinerek veyahut görüşlerinin Müslümanların geneli tarafından çığneneceği ve halifenin görüşünün umumiyetle kabul edileceğini bildikleri için sessiz kalmışlardır. Nitekim halifenin bu kısımdaki yöntemi, önceki ihtimallerde zikredilenden daha güçlüdür. Zira Müslümanlar bu fetvalara amel etmişlerdir. Bazen sahabe ve tâbiinden halifenin görüşüne muhalif birtakım naslarla karşılaşmaktayız. Ancak zikri geçen hususlardan daha zayıftır.

Beşincisi: Halifenin fetvası, içtihadına ve kendisinin uygun gördüğü veya umumun görüşüne uygun bir maslahata dayalı olabilir. Zira halife ne dediğini diğer sahabeden daha iyi bilir. Bununla birlikte bu maslahat halifenin tasavvur ettiği düzeyde olmayabilir ve neticede yanlış maslahat teşhisinin sonucu olarak yanlış bir hüküm vermiş olabilir. Hiç kimse de bunu halifeye hatırlatmamış veya bu konuda Müslümanları uyarmamış olabileceğinden bu hüküm genel ve kapsayıcı bir hüküm olarak tüm asırlarda uygulanmış olabilir.

İbn Kayyim'in unuttuğu veya görmezden geldiği bu ihtimaller hakkında birçok tarihî deliller vardır ki, bunlardan bir kısmına daha önce yer verildi.

Allah'ın Kitabı Bize Yeter!

Nas karşısında içtihadın, Peygamber (s.a.a) zamanında o Hazret'in nehyine rağmen uygulanmış bir yöntem olduğu net olarak anlaşıldı. Daha İslam'ın ilk döneminde "Allah'ın Kitabı bize yeter!" ve "Bizimle sizin aranızda Allah'ın Kitabı vardır." sözleri dillere düşmüştü.

Elbette sahabe arasında yeni ortaya çıkmış bu garip düşünceden hiç de hoşnut olmayan Ali b. Ebu Talib (a.s) gibi şahsiyetler de vardı. İmam Ali, Haricîlere karşı delil sunmak isteyen İbn Abbas'a şunu tavsiye etti:

Onlarla Kur'ân'dan delil getirerek tartışmaya girme. Zira Kur'ân çeşitli manaları taşımaya müsaittir. Sen (bir ayet) söylersin, onlar (başka bir ayetle) cevap verirler. Fakat onlara Sünnet'ten delil getir. Zira onlar bunu kabul etmekten başka yol bulamayacaklardır.⁽¹⁾

İmam Ali'yi (a.s) böyle bir tavsiyede bulunmaya iten şey, Haricîlerin körü körüne Kur'ân ayetlerinin zahirine tutunuyor olmalarıydı. Ne yazık ki, onların bu yöntemi Müslümanların başına birçok felaket açmıştı. Akıl ve tedbir, üzerinde iki kişinin dahi ihtilafı olmayan Peygamber'in yöntem ve fiillerini delil göstermeyi gerektiriyordu. Üzerinde ihtilaf edilen şeyle ve Kur'ân'dan anladıkları yanlış bir çıkarımla ihtilaf giderilemezdi. Nitekim kendisi de Muaviye ile anlaşmasında Ali b. Ebu Talib isminin başından "Emîrü'l-Müminîn" vasfının çıkarılmasına itiraz eden Haricîleri, Peygamber'in (s.a.a) Hudeybiye Anlaşması'nda "Resulullah" vasfının silinmesini kabul ettiği yönündeki

1- *Nehcü'l-belâğa*, 3, 136, hutbe: 77; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 18, 71; *Miftâhu'l-cenne fi'l-i'tisâm (ihticâc) bi's-sünne*, 1, 59.

amelini delil getirerek susturdu.⁽¹⁾ Bu, Haricîlerle diyalogda kullanılacak en uygun ve etkili üsluptu.

Evet, Kur'ân ve Sünnet birbirinin tamamlayıcısıdır; Sünnet'i atıp sadece Kur'ân'la yetinmek mümkün değildir. Bunun aksi için de aynısı geçerlidir. Bu iki temel kaynak arasında en ufak bir çelişki yoktur ve birini bırakıp diğere yönelmek doğru değildir.

İbn Hazm, *el-İhkâm* kitabında şöyle der:

Kur'ân naslarından hiçbirisi ile Peygamber'in sözleri ve kendisinden nakledilen fiilleri arasında taâruz yoktur. Nitekim Yüce Allah, Resulü hakkında şöyle haber vermektedir: **"Arzusuna göre konuşmamaktadır. O, ancak (kendisine) vahyedilen bir vahiydir."**⁽²⁾

Başka bir ayette şöyle buyuruyor: "Kuşkusuz, Allah Resulü'nde sizin için güzel bir örnek vardır."⁽³⁾

Diğer bir ayette de şöyle buyuruyor: "Eğer Kur'ân Allah'tan başkası tarafından gönderilmiş olsaydı, onda birçok çelişki bulurlardı."⁽⁴⁾

Dolayısıyla Yüce Allah şunu bildirmektedir ki, Peygamber'inin sözü, aynen Kur'ân gibi vahiydir ve O'nun katındandır.⁽⁵⁾

Ebu Bekir, Resulullah'ın (s.a.a) vefatından sonra -daha önce zikri geçen İbn Ebî Müleyke'nin mürsel rivayetinde olduğu gibi- "Bizimle sizin aranızda Allah'ın Kitabı vardır." sözüyle Kur'ân'la yetinilmesi gerektiğini kastetti. Daha evvel Ömer b. Hattab, Peygamber'in hastalığı sırasında, "Allah'ın Kitabı bize yeter!" diyerek ondan öne geçti.

Resulullah'ın kızı Fatıma, Fedek konusunda Ebu Bekir'le tartışmasında ona sadece Kur'ân'dan delil getirdi. Çünkü bu şekilde onu, kendisinin söylemiş olduğu "Allah'ın Kitabı bize yeter!" sözüne göndermek yaparak susturmuş

1- *Musannefu Abdürrezzak*, 10, 158; *Sünen-i Nesâî*, 5, 166, h. 8575; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 10, 257, h. 10598; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 2, 164, h. 2656. Hâkim şöyle demiştir: "Bu hadis Buhârî ve Müslim şartıyla sahihtir ve o ikisi bu hadisi getirmemiştir." *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 1, 319; *el-Ahâdisü'l-muhtâre*, 10, 414.

2- Necm, 3-4.

3- Ahzâb, 21.

4- Nisâ, 82.

5- *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 2, 170.

oluyordu. Fatıma, miras ayetlerinin umumi delaletini ve peygamberlerin miras bırakıp miras aldıklarına delalet eden ayetleri delil olarak okudu. Fakat Ebu Bekir bunun üzerine Peygamber'den (s.a.a) duyduğunu iddia ettiği "Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız." hadisini delil getirdi. Oysa Allah'ın Kitabı'nı yeterli gören Ebu Bekir'in Sünnet'ten olduğu iddia edilen bir delile sığınması apaçık bir çelişkidir.

Onlar hakikaten bu sözleriyle neyi kastediyorlardı? Hâlbuki zaman açısından [Müslümanların hepsinden] şeriata daha yakındılar! Acaba daha sonraları ortaya çıkan [ve Sünnet'ten el çekerek her konuyu anlamada Kur'ân'dan yardım almaya çalışan] Haricîlerin istediği şeyi mi istiyorlardı?

Kur'ân'ı tutup Sünnet'i bir kenara bırakma çağrısı (Peygamber'in açık beyanı ile Erike hadisinde onun sözünün Allah'ın sözü olduğu ve ilahî hükümlerin açıklayıcısı olduğu gerçeğine rağmen), sonra da Sünnet'in yerine kendi içtihatlarını koymak, Ebu Bekir ve Ömer'in inançlarını tashih etmek için alınmış siyasi bir karardı. Çünkü bir insanın tüm hükümlerini -sadece- Kur'ân'dan elde etmesinin mümkün olmadığı konusu Ebu Bekir ve Ömer'e gizli değildi. Nitekim İmrân b. Husayn, "Sünnet'i bırak da bana Kur'ân'dan konuş!" diyen kişiye şu cevabı verdi: "Eğer sen ve arkadaşların Kur'ân'a terk edilecek olursanız; acaba ikinci namazının dört rekât olduğunu, öğlen namazının dört rekât olduğunu, akşam namazının üç ve sabah namazının iki rekât olduğunu onda bulabilir misiniz? Acaba Kur'ân'da Kâbe'yi yedi defa tavaf etmen gerektiği ve Sefa ile Merve arasındaki tavafın sayısı gelmiş midir?"⁽¹⁾

Dolayısıyla bu tür konuların Ebu Bekir ve Ömer'e gizli kalmış olması mümkün değildir. Eğer gizli değil idiyse neden Kur'ân'la yetinilmesi çağrısında bulundular ve "Allah'ın Kitabı bize yeter!" dediler?

Böylece yasağın, halifenin bilmediği ve onu sıkıntıda bırakan rivayetleri kapsadığı sabit olmaktadır. Müslümanların bildikleri ve naklettikleri, -diğerleri gibi- halifeye de gizli olmayan tanınmış hadislerden korkmaya gerek yoktu. Bu tür hadislerin hilafetin meşruiyetine dokunmadığı takdirde nakledilmesi de yasak değildi.

1- *el-Kifâye fî ilmi'd-dirâye*, 1, 15, *Usul-i Kâfî*, (1, 15) kitabında İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "*Resulullah'a namaz nazil oldu, ancak üç rekât mı yoksa dört rekât mı olduğu hakkında bir şey söylenmedi. Ta ki Allah Resulü onu insanlar için tefsir etsin.*"

Ebu Bekir'in, "Bunlardan sonra gelen insanlar daha şiddetli bir ihtilafa düşecektir." sözünden, gelecekteki Müslümanların farklı rotalara sahip olacakları anlaşılmaktadır; zira onlardan her biri, bir sahabînin görüşünü alacaktır. Peygamber'den (s.a.a), "ümmetinin kendisinden sonra ihtilafa düşeceği" yönünde gelmiş olan hadis de Ebu Bekir'in bu sözünü desteklemektedir.

Bu sahabîlerin nakillerinin Ebu Bekir ve Ömer'in içtihatları ile çeliştiği konusunda hiçbir şüphe yoktur.

Resulullah'ın Sünnet'i karşısında Şeyhey'nin Sünnet'ine meşruiyet kazandırmak (veya onu Peygamber'in Sünnet'i derecesine çıkarmak), ardından sonraki halifeleri buna teslim olmaya zorlamak, bunu Peygamber'in yaşam tarzı ve devlet kanunu yapmak... tam da Ömer'in söz ettiği maslahattır ve bunu tüm sıkıntıların anahtarı olarak görmek mümkündür.

Zira Ömer'in muhaddislerden tedirgin olduğunu, onların faaliyetlerini sınırlandığını, kendilerinden az hadis nakletmelerini istediğini, "Resulullah'tan çok hadis naklediyorsunuz, Peygamber'in hadislerini yaymaktasınız." diyerek onları hapse attığını biliyoruz.

Peygamber'in hadislerinin yaygınlaşması ve o Hazret'ten hadis naklinin çoğalması Ebu Bekir ve Ömer'i rahatsız ediyordu. Çünkü bu hadisler o ikisinin nakli ve içtihatlarıyla uyuşmuyordu. Böyle bir durumda Şeyhey'nin -ilahî hükümleri tanımada Kur'ân'ın yeterli olduğuna inanmadıkları hâlde Kur'ân merkezli duruşu slogan edinmeleri gayet doğaldı. Onlar insanları Kur'ân'a yönlendirdiklerinde şunu çok iyi biliyorlardı ki, Kur'ân Sünnet'e muhtaçtır ve Peygamber'in vazifesi, **"İnsanlara, kendilerine indirilmiş olanı açıklayasın diye sana da Zikr'i (Kur'ân'ı) indirdik."**⁽¹⁾ ayetinde de ifade edildiği gibi, insanlara hükümleri açıklamaktır. Bununla birlikte insanları Sünnet'ten uzaklaştırarak Kur'ân'la yetinmeye çağırmak, o ikisine şu fırsatı sundu: Kendi içtihatlarını Sünnet'in yerine koydular. Kendilerinin diğerlerinden daha bilgili olduğu ve dinî hükümlerde yegâne merci sayılmaları gerektiği inancını oluşturdular.

Sahabe arasında Ebu Bekir ve Ömer'in içtihatlarına tahammül edemeyen kimseler de vardı. Zira onlar şunu biliyorlardı ki, şariat hükümlerinde Kitap ve Sünnet iki temel kaynaktı, reyle içtihat değil. Eğer Şeyhey'nin içti-

1- Nahl, 44.

hadına dair özel bir nas gelmiş olsaydı, onu dinleyip kabullenirlerdi ve asla şunu demezlerdi: "Ömer'in Sünnet'ine mi uyalım, yoksa Resulullah'ın Sünnet'ine mi?"⁽¹⁾ Veya şöyle demezlerdi: "Sizin helak olacağınızı görüyorum! Ben 'Resulullah buyurdu' diyorum, siz ise 'Ebu Bekir ve Ömer yasakladı' diyorsunuz."⁽²⁾

Çok enteresandır ki, İslam'ın ilk yıllarındaki olayları incelediğimizde -ortamı iyice bulandırmak için olsa gerek- rey ve içtihat ashabının defterinde İbn Mes'ud, Muâz, İbn Abbas gibi hadis kaydı taraftarı ve mutlak teslimiyet ekolünden olan sahabîleri görüyoruz ki, onlara birtakım naslar isnat edilmiş! Bunların senedine göz yumulsa dahi tarihsel açıdan vuku bulmuş olması çok uzaktır. Çünkü o dönemin koşullarını dikkate aldığımızda halife taraftarlarının bu tür dayanaklara ihtiyaçları olduğu da bir gerçektir. Eğer ilmî açıdan bu olayları inceleyecek olursak birçok kapalılık ve karışıklık olduğunu anlarız.

İbn Hazm -ve Ehlisünnet'in diğer büyükleri- Muâz'la ilgili hadisin uydurma olduğunu ispat etmişlerdir. İbn Hazm şöyle der:

Bu hadisin uydurma ve batıl olduğunun delili şudur: Resulullah'ın, "Eğer Allah'ın Kitabı'nda ve Peygamber'in Sünnet'inde bir hüküm bulamazsanız" demiş olması batıl ve olanaksızdır. Oysaki Peygamber (s.a.a) Yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu duymaktadır: **"Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun."**⁽³⁾, **"Bugün dininizi size kâmil kıldım."**⁽⁴⁾, **"Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa kendi nefesine zulmetmiştir."**⁽⁵⁾ Peygamber'den (s.a.a) sabit olansa dinde reye yönelmenin haram olduğudur.⁽⁶⁾

Şeriatla ortaya çıkmış bu olayların analizi, araştırmacıya şer'î konulara daha geniş bir ufuktan ve bilimselliğe daha yakışır bir zaviyeden bakabilme

1- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 420, h. 7500; bk. *Sünen-i Tirmizî*, 3, 185, h. 824; *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 2, 231. Bu kaynakta müminlerin annesi Ayşe'nin şu sözü nakledilmiştir: "Resulullah'ın Sünnet'i mi yoksa Ömer'in Sünnet'i mi uyulmaya daha layıktır?" *el-Füru'* ve *Tashîhu'l-Füru'*, 3, 224; *Şerh-i Sünen-i İbn Mâce*, 214, h. 2978.

2- *Haccetü'l-vedâ'*, 353, h. 292; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 15, 243; *Tezkiretü'l-huffâz*, 3, 837; *el-Ahâdisü'l-muhtâre*, 10, 331, h. 357.

3- Zümer, 55.

4- Mâide, 3.

5- Talâk, 1.

6- *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 6, 208, bab: 35.

olanağı sağlayacaktır. Yine şunu vurgulamakta yarar görüyoruz: Bu alanda duygusallıklar ve hassasiyetlerden uzak bir şekilde olaylara bakmak gerekir. Düşünce tamamen hür olmalı ve nasları tüm şartlarıyla birlikte incelemeye tâbi tutmalıdır; onlarda duygusallıklara yer verilmemelidir.

Evet, şu soruların cevabını aramak gerekir: Acaba Peygamber (s.a.a) kendisi ümmetin arasında olduğu hâlde Müslümanların reye yönelmelerine izin verir mi? Yoksa o Hazret'in maksadı [zan ve tahmine dayalı içtihadı değil], Kitap ve Sünnet'in (sahabe nezdinde bulunan) sahih naslarına amel edilmesi midir?

Rey Hakkındaki Görüşler

Macar asıllı Musevî bir müsteşrik olan Goldziher'den, Peygamber döneminde reyin olmadığı ve bunun Peygamber'den sonra şeriata eklendiğine inandığı nakledilmiştir. Dr. Muhammed Yusuf Musa, bu görüşü şu sözlerle açıklıyor:

Evet, İslam araştırmalarına kendisini tamamen kaptırmış bir araştırmacı olan bu müsteşrik "reyin" İslam tarihinde birinci kuşak içinde ortaya çıktığına inanmaktadır. Fakat bu merhalede karmaşık, olumlu bir gerekçeden yoksun, mezhep ve mezhebî yöntemden uzak sayılmaktaydı. Daha sonraki asırda belirli bir tanım elde etti ve sabit bir yöne doğru harekete geçti. İşte o zaman "kıyas" şekillenmiş oldu.⁽¹⁾

Dr. Musa, Goldziher'i eleştirmiş, onun ve oryantalist öğrencilerinin görüşünün değerinde tereddüt etmiş ve şöyle demiştir:

Çünkü onlar İslam'ın ruhunu anlamaktan uzaktırlar. Bunun için İbn Kayyim'in zikrettiği rivayetlerin delaleti kâfidir.

Bununla birlikte o, sözünden dönmüş ve Goldziher'in görüşüne yakın olan şu sözleri söylemiştir:

Gerçek şu ki, İslam fıkhi tarihinin bu kesitinde olan "rey", daha sonraları dört mezhep fakihleri arasında tanınan "kıyas" değildir. Sahabîlerden bazılarının kullandıkları rey, eğer kıyas değil idiye ondan çok da uzak bir şey sayılmıyordu. Gerçi kıyasın kullanılmasındaki kaçınılmaz sebepler,

1- *Muhâdarât fî Tarîhî fıkhi'l-İslâmî*, 24. Aynı şekilde Seyyid Muhammed Tâki Hekîm'in *en-Nas ve'l-ictihâd* kitabının mukaddimesinde s. 52.

yöntemler ve tartışmalardan [bu fakihlerin zamanına dair bildiklerimizden] hiçbir şey kalmamıştır.⁽¹⁾

Bu doktorun şüphesinin kıymeti çok da mühim değildir. Asıl önemli konu, Ebu Bekir ve Ömer'in "rey"e karşı duruşlarını bilmemizdir. Şunu bilmeliyiz: Acaba o ikisi sadece Allah ve Resul'ünün hükmünü bilmedikleri zaman mı rey ile fetva veriyorlardı? Yoksa Kur'ân ve Peygamber'in Sünnet'inden açık bir nas olduğunda dahi kendi rey ve içtihatlarını hüccet biliyorlardı?

Önceki naslar şu gerçeği ispatlamaktadır ki, onlar nas olduğunda bile rey ile inanıyorlardı. Çünkü Halid b. Velid'in, [öldürdüğü] Malik b. Nüveyre'nin iddet hâlindeki eşiyle ilişkiye girmesi olayında Yüce Allah'ın şu sözünün Ebu Bekir'e gizli kalmış olması mümkün değildir:

İçinizden vefat eden erkeklerin geride bırakmış olduğu eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler.⁽²⁾

Halife Ebu Bekir bu nassa vâkıf olmasına rağmen nasıl olur da Ömer'e şöyle diyebilir: "Onu öldürmeyeceğim. Zira o, tevilde bulundu ve hata etti."⁽³⁾

Acaba bu, nassın karşısında içtihat değil midir?

Acaba ayet halifeye gizli mi kaldı, yoksa o, maslahatı bu hükümde mi gördü?

Acaba maslahat ve kıyasa, nassın olmadığı yerde mi amel edilir, yoksa nas olsa dahi onlar geçerli midir?

Şimdi Taberî'nin nakline göre kısaca Halid'in hikâyesini sunuyoruz:

Halid mescide girdiğinde Ömer kalktı ve okları onun başından çekip kırarak şöyle dedi: "Riyakârlık mı yapıyorsun? Bir Müslüman'ı öldürdün ve karısıyla birlikte oldun! Vallahi kendi taşlarınla seni recmedeceğim!" Halid b. Velid onunla hiç konuşmuyordu, Ebu Bekir'in görüşünün de Ömer'in görüşüyle aynı olduğunu zannediyordu. Nihayet Ebu Bekir'in yanına girdiğinde...⁽⁴⁾

1- *Muhâdarât fî Tarîhi fîkhi'l-İslâmî*, 24.

2- Bakara, 234.

3- *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 5, 755.

4- *Tarîhu't-Taberî*, 2, 273; *es-Sikât* 2, 169; *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 2, 255; *Siyeru a'lâ-mi'n-nübela'*, 1, 378; *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, 1, 15.

Taberî şu rivayeti aktarmıştır:

Ömer b. Hattab, hilafeti döneminde bir adamla karşılaştı. Adamın başından geçen bir olayda Ali b. Ebu Talib görüş belirtmişti. Bunun üzerine Ömer ona sordu: "Ne yaptın?" Adam dedi: "Ali şu şekilde hüküm verdi." Ömer dedi: "Eğer ben olsaydım, şöyle hüküm verirdim." Adam dedi: "Seni bundan engelleyen nedir, güç senin elinde değil mi?" Ömer dedi: "Eğer seni Allah'ın Kitabı veya Peygamber'in Sünnet'ine döndürebilseydim bunu yapardım. Fakat seni kendi reyime döndürmek istiyorum. Oysaki rey müşterektir ve iki reyden hangisinin daha hak olduğunu bilmiyorum."⁽¹⁾

İbn Hazm'ın *el-İhkâm* kitabında şöyle geçmektedir:

Ebu Muhammed şöyle der: "Böylece sabit oldu ki, sahabe zorunluluktan reye dayalı fetva vermiyordu ve verdikleri fetvanın hak olduğuna da inanmıyordu. Zanna dayalı fetva veriyorlardı ve zanna dayalı bu fetvalarından dolayı da istiğfar ediyorlardı. Ya da iki hasmın arasında sulh sağlamak için bu işi yapıyorlardı. Dolayısıyla bir Müslüman'ın, onların -bu minval üzere verdikleri- fetvalarını delil olarak görmesi uygun değildir."⁽²⁾

İbn Hazm şöyle diyor:

Minber üzerinde insanlara teşehhüdü öğreten Ömer'in uygulamasında onun Peygamber'den olduğuna delalet edecek hiçbir şey yoktur. Ömer minber üzerinden, kadınların mihrinin fazla olmasından menetti ve bunu insanlara öğretti. Oysaki bu yasağın Peygamber'den olmadığı konusunda hiç kimsenin şüphesi yoktur. Bu, sadece Ömer'in içtihadının mahsulüydü. Nitekim bu yasağın, Kur'ân'a aykırı olduğu kendisine hatırlatılınca duraksamaksızın ondan vazgeçti.

İbn Abbas, Ayşe, İbn Mes'ud ve Ebu Musa'dan rivayet edilen teşehhütler, sahih senetle Peygamber'e olan isnadından dolayı es geçilemez. Ancak Ömer'in minber üzerinden insanlara öğrettiği teşehhüde oğlu Abdullah, İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ayşe ve diğer sahabiler muhalefet etmişlerdir. Onlar Ömer'in bunu minberde söylediğine de şahit olmuşlardır...⁽³⁾

1- *el-İctihâd fî ş-şerâti'l-İslâmiyye, neş'etuh ve tetavvuruh ve't-ta'rîf bih.* 47. Tüm sahabe için rey hakkının bulunduğu meşruiyet kazandırmak için mutlak teslimiyet tarafında bulunan Ali b. Ebu Talib'in isminin nasıl da rey ashabının listesine sokuşturulduğuna dikkat edin!

2- *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 6, 222.

3- age, 2, 183-184.

Dr. Nâdiye el-Umrî, Ömer hakkında [Kur'ân ve Sünnet'ten bir hüküm bulma konusunda acze düştüğünde Ebu Bekir'in o konuda bir hükmünün olup olmadığına bakması ve Ebu Bekir'den bir hüküm olması hâlinde ona uyduğu yönünde] söylenenleri reddetmek bağlamında şunları yazmaktadır:

Ömer -kendi nezdindeki üstün makamına rağmen- Ebu Bekir'in görüşüne mutlak şekilde bağlı değildi. Ancak Kitap ve Sünnet'e istinat etmesi durumunda Ebu Bekir'in görüşüne uyardı ki, böylece gerçekte nassa uymuş olurdu. Nasıl ki, Peygamber'in vefatının ardından Ebu Bekir, Kur'ân'daki bir ayeti ona hatırlatınca Ömer'den bu tutumu görüyoruz.

Fakat sadece şûra ve rey ile çözüm bulacak konularda -Ömer'in de dile getirdiği gibi- rey müşterektir. Nitekim Ömer zekâtta "müellefet-i kulûb" grubuna pay verilmesi konusunda Ebu Bekir'e muhalefet etti ve Ebu Bekir, Ömer'in reyini kabul etti. Aynı şekilde hilafet konusunu şûraya bırakmakla Ebu Bekir'in hilafına adım atmış oldu. Dolayısıyla Ömer, Ebu Bekir'in reyine aşına idi. Fakat onu -Kur'ân ve Nebvî Sünnet'in nasları gibi- bağlayıcı olarak görmüyordu. Çünkü birçok konuda ve birçok yerde Ebu Bekir'e muhalefet etmiştir.⁽¹⁾

Şimdi soruyoruz: Ebu Bekir ile Ömer'in nakilleri ve içtihatları arasındaki ihtilafı gördüğümüz hâlde nasıl o ikisinin yöntemini alalım? "Benden sonra gelecek iki kişiye uyun."⁽²⁾ şeklinde Peygamberimize isnat edilen hadisi nasıl sahih kabul edebiliriz? Veya o Hazret'e atfedilen, "Onlara azı dişinizle ısıtırır gibi sımsıkı sarılın."⁽³⁾ sözünü nasıl kabul edebiliriz? Hâlbuki çeşitli olaylarda ve yerlerde onlar arasında açık ihtilaf olduğunu görüyoruz.

Acaba Halid'in olayında Ebu Bekir'in reyini mi hüccettir, yoksa Ömer'in reyini mi?

Acaba Peygamber'in, hayatı döneminde görüş ve içtihatlarından haberdar olduğu masum olmayan bir şahsın reyine uymayı bize vacip kılması makul müdür?

Ömer'in içtihadı hakkında ne söyleyebiliriz? Nitekim onun müellefet-i

1- *İctihâdü'r-Resûl*, 299-300.

2- *Müsnedü'l-Humeydî*, 1, 214, h. 449; *el-Mu'cemü'l-evsat*, 4, 140, h. 3816; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8, 153 ve diğer kaynaklar.

3- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 126; *Sünen-i Dârimî*, 1, 57, h. 95; *Sünen-i Tirmizî*, 5, 44, h. 2676; *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 4, 200; *Sünen-i İbn Mâce*, 1, 15, 16, h. 42 ve 43.

kulûb⁽¹⁾ grubunun hissesini reddettiğini söylüyorlar.⁽²⁾ Oysaki Kur'ân'ın açık ifadesi şu ayette bunu vacip kılmaktadır:

Sadakalar, Allah tarafından belirlenen bir farz olarak, ancak fakirler, zavallılar, zekât toplayan görevliler, kalpleri (İslam'a) ısındırılmış olanlar...⁽³⁾

Ömer'in dede ile kardeşlerin mirasındaki görüşü,⁽⁴⁾ bir mecliste üç boşamanın geçerli sayılması,⁽⁵⁾ efendisinden çocuğu olan cariyelerin satılması,⁽⁶⁾ mirasta hisselerin fazla çıkması,⁽⁷⁾ su bulunmadığında namaz için teyemmümün vacip olmaması,⁽⁸⁾ ikinci namazından sonra namaz kılmanın yasaklanması,⁽⁹⁾ cenaze namazında dört tekbir getirilmesi⁽¹⁰⁾ gibi reylerine nasıl bir açıklama getirilebilir? Hâlbuki bunların tümünde Peygamber'den gelmiş olan naslar Ömer'in görüşüne muhalefet etmektedir.

Ebu Bekir ve Ömer'i mazur görüyor olmaları, onların söyledikleri hakkında iyi ve güzel anlamına gelen "hasen" ifadesini kullanıyor olmaları gerçekten hayret vericidir. Hâlbuki Ömer'in bizzat kendisi "teravih namazı"nın bidat olduğunu açıkça belirtmiştir. Elbette güzel bidatmış!

1- Müllefet-i kulûb, kalpleri İslam dinine ısındırılmak istenen gayri müslim kimselerdir. (Mütercim)

2- bk. *Fethu'l-Kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*, 2, 373.

3- Tevbe, 60; *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Taberî*, 10, 163; *Şerhu Fethi'l-Gadîr*, 2, 259; *Nasbü'r-râye li-tahrîci ahâdîsi'l-hidâye*, 2, 394.

4- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 245, h. 12192. İbn Sîrin senetleriyle Ubeyde'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Benim hatırımda Ömer'den dedenin mirası hakkında yüz mesele vardır ki, her biri diğerini nakzetmektedir." bk. *Fethu'l-bâr bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 12, 21; *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta'i'l-İmâm Malik*, 3, 142.

5- *Sahîh-i Müslim*, 2, 1099, h. 1472; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 2, 214, h. 2793; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 314, h. 2877.

6- *Musannefu Abdürrezzak*, 7, 292, h. 13225; *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 4, 134, h. 33 ve h. 34; *el-Mebsût*, 13, 5; *Sübülü's-selâm fi şerhi Bulûgi'l-merâm min edilleti'l-ahkâm*, 3, 12.

7- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 4, 378, h. 7985; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 253, h. 12237; *el-Muğnî*, 6, 175; *Menâru's-sebil*, 2, 76.

8- *Musannefu Abdürrezzak*, 1, 238, h. 915; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 319; *Nesâî*, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1, 133, h. 302.

9- *el-Musannefu li-İbn Ebî Şeybe*, 2, 133, h. 7342; *Musannefu Abdürrezzak*, 2, 433, h. 3974; *Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahîhi Müslim*, 2, 428, h. 1885.

10- *Şerhu Meâni'l-âsar*, 1, 499; *Müsned-i Ebu Hanîfe*, 1, 82; *el-Muhallâ*, 5, 124.

Daha sonra ulema bidati şer'î manada değil de lugat anlamında tefsir ediyor ve teravih namazının meşruiyeti için bir rivayet getiriyorlar ki, özetle şöyledir: Peygamber gece vakti namaz için mescide çıktı. Halk o Hazret'e iktida etti. İkinci gün insanların sayısı çoğaldı. Üçüncü gün cemaat o kadar çoğaldı ki, mescidin dışına taştı. Peygamber bu durumu görünce artık mescide gelmedi ve bu işten menetti.

Sonra da bidati -lugat anlamında- tefsir etmeye başlıyorlar.

Eğer teravih namazı meşru idiyse ve Peygamber ondan menetmediyse Ömer'in sözündeki bidatin -büyük ulema nezdinde- lugat manasına hamledilmesinin ne anlamı vardır?

Eğer Ömer'in maksadı şer'î bidat ise onun fiilini tevil etmenin ne anlamı vardır?

Şahıslar için söylenen bu çelişkili sözler ve kılıf uydurmalar, araştırmacıların dikkatinden kaçmamaktadır.

Acaba nasları ve kadim dinî mirasta gelmiş olanları mı tasdik etmeli, yoksa üstatların Ebu Bekir ve Ömer hakkındaki yönlendirmelerini mi kabullenmeli?

Acaba Allah, Şeyheyn'i hatadan korudu mu? Özel bir sebeple onların içti-hatlarına izin mi verdi? Onların reylerine teslim olmayı farz mı kıldı? Naklettikleri rivayete göre Peygamber şöyle buyurmuş: "Benim Sünnet'ime ve hidayet üzere olan râşid halifelerin Sünnet'ine sarılın!..."⁽¹⁾

Gerçekten Peygamber'e isnat edilen bu rivayet sahih midir, yoksa ondan, Peygamber'in Sünnet'inin karşısında mevcut olan başka bir yöntemin konusu mu geliyor?

Acaba Peygamber'in kendi Sünnet'ini, kendisinden sonra gelecek olan halifelerin Sünnet'iyle eşdeğer kılması makul müdür? Oysaki o, ümmetinin ihtilafından haberdardır ve Kur'ân şöyle diyor:

Acaba Muhammed ölür veya öldürülürse geriye mi döneceksiniz?⁽²⁾

1- Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 4, 126; Sünen-i İbn Mâce, 1, 15, h. 42, h. 43; el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, 1, 174-177, h. 329, h. 331, h. 332, h. 333.

2- Âl-i İmrân, 144.

Eğer yukarıdaki rivayeti -tüm eksikliklerine rağmen- kabul etsek bile başka bir sorunla karşılaşırız ve o, halifelerin görüşleri arasındaki çelişkidir. Aca-ba hangisinin görüşünü alıp uymakla emrolunmuşuz? Hangi halifeler kas-tedilmiştir? İlk dört halife mi, yoksa hilafet makamının yularını eline almış ve kudret kürsüsüne oturmuş olan herkes mi?

Eğer bu hadis sahih ise neden Peygamber'in Sünnet'ini savunan ve o Haz-ret'in hadislerini yayan on iki halifeye tatbik edilmiyor? Çünkü İmam Ali (a.s) Peygamber'in (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

Allah'ım! Benden sonra gelecek, Sünnet'imi rivayet edecek ve onu insan-lara öğretecek olan halifelerime rahmet eyle!⁽¹⁾

Peygamber (s.a.a) onlar hakkında bir başka hadisinde şöyle buyurmuştur:

Onlardan öne geçmeyin, helak olursunuz; onlardan geri kalmayın, helak olursunuz; onlara bir şey öğretmeye kalkışmayın; zira onlar sizden daha iyi bilirler.⁽²⁾

Ve şöyle buyurmuştur:

Kur'ân ve Ehlibey'time tutunduğunuz sürece benden sonra asla sapmaz-sınız.⁽³⁾

Yine şöyle buyurmuştur:

Ehlibey't'im, ümmetim için ihtilaftan güvende olma vesilesidir.⁽⁴⁾

Ve bu konuda gelmiş olan diğer mütevatir hadisler...

Evet, Resulullah [Havuz hadisinde] bize; ashabı arasından bazılarının ha-vuzdan kovularak uzaklaştırılacağını bildirmiştir.

1- *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, 1, 479, h. 1960; *Kenzü'l-ummâl*, 10, 221, h. 29167; bk. *Müs-tedrekü'l-vesâil ve müstenbitü'l-mesâil*, 17, 299, h. 21403; *Feyzü'l-Kadîr şerhu'l-Câmi-i's-sagîr*, 2, 149.

2- *Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr*, 5, 166, h. 497; *es-Savâiku'l-muhrika alâ ehli'r-rafz ve'z-zendeka*, 2, 439, 653, 654; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 37, 373, 374.

3- *el-Mebsût*, 16, 69 ve Serâhsî'nin *Usûl* kitabı, 314.

4- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 2, 486, h. 3676 ve 3, 162, h. 4715 ve 3, 517, h. 5926; bk. *Müsnedü Rûyânî*, 2, 253, h. 152.

Ne hikmetse Peygamber (s.a.a) Ehlişünnet'in nakline göre, "Allah'ın Kitabı ve Sünnet'ime sarılın." ifadesiyle yetinmemiş "ve benden sonraki halifelerin Sünnet'ine sarılın." veya "Benden sonra gelen iki kişiye uyun." buyurmak suretiyle bu ikisine bir şey daha eklemiş! Acaba Peygamber'in Sünnet'inin eksik olması makul müdür ki, Şeyheyn'in yöntemi ile tamamlanmış olsun?

Acaba Peygamber Sünnet'inin yanında "Benden sonraki halifelerin Sünnet'i" veya "Benden sonraki iki kişiye uyun." kaydı, Müslümanların ilmî hayatında ortaya çıkan ve tertemiz Sünnet'e aykırı olan yepyeni içtihatların göstergesi değil midir? Böylece bu kayıt Peygamber'in diline atfedilerek her iki yaklaşım tarzı da tashih edilmek istenmiştir.

Acaba aklen ve şer'an bu söz sahih olabilir mi? Acaba Ömer'in söylediği sözle Resulullah'ın (s.a.a) sözü nasıl bir araya gelebilir?

Örnek olarak; müt'a nikâhı ya meşrudur; zira Ömer, "Resulullah zamanında iki müt'a vardı." demiştir ya da haramdır; zira Ömer, "Ben bu ikisini haram kılıyorum." demiştir. Şeriatta buna benzer örnekler oldukça fazladır.

Bu naslarda baskın tercih şudur: Halifelerin isimlerinin geçtiği veya "benden sonraki iki kişi" gibi hilafet zamanı tertibini -Ebu Bekir, Ömer, Osman ve İmam Ali- vurgulayan naslar asıl manasından tahrif edilmiştir veya Peygamber'den sonra Ebu Bekir'le Ömer'in (ve bunların içtihat ekolüne uyanların) eğilimini tashih etmek için uydurulmuştur. Bizim bu konuda tafsilatlı delillerimiz var ve yeri geldiğinde onları sunacağız.

Gelişmeler ve Değişmeler

Burada sonraki asırlarda ümmetin başına gelen olaylara işaret etmek gerekmektedir.

Dr. Nâdiye, *el-İctihâd fi'l-İslâm* kitabında şöyle yazıyor:

Sonraki fakihlerin ihtiyaç anında -kendi imamlarından nakledilmiş- birçok hükmü değiştirdiği sabit olan bir gerçektir. Nitekim Şafiî Irak ve Hicaz'ı terk ederek Mısır'a geldiğinde eski mezhebini yenileyerek değiştirdi ve *el-Üm* ve *er-Risâle* kitaplarını kaleme aldı. Aynı şekilde İbn Kayyim *el-Cevzî* de bunu yaptı.⁽¹⁾

1- *el-İctihâd fi'l-İslâm*, 104, birinci baskı, er-Risale Müessesesi, 1401 hicrî, Beyrut.

Dr. Türkî şöyle der:

Aslında kıyastan kaçmak için kişisel bir takdir olan istihsân, İbn Hazm'ın açıklamasına göre hicrî üçüncü asırda ortaya çıkmıştır.⁽¹⁾

el-Vâfi el-Mehdi şöyle der:

Dört mezhebin kuruluş zamanında İslam şeriatı örfün etkisi altında kaldı ve fakihlerin birçoğu örfü, nas için tahsis edici/kayıtlandırıcı saydılar. İnsanın, elinde bulunmayan bir şeyi satın alması ve satması buna örnektir. Hadis bunu yasakladığı hâlde bazı fakihler bu yasağı "iş yapmak" tabiriyle tahsis etmişlerdir. Yani iki kişi belirli özelliklere sahip bir şeyin yapımı ve kıymeti üzerinde anlaşabilirler. Bazıları böyle bir alışverişi caiz saymışlardır. Hâlbuki bu, insanın yanında bulunmayan bir şeyi satması gibidir.⁽²⁾

Üstad Reşîd Rıza şöyle der:

Yüzlerce ayetin nesh edildiğini söylemek, zanna dayanarak yakini bozmak ve içtihadı nassa tercih etmek, kıyasta ve Allah'a karşı gelmede umursamazca davranmaktır.

Daha sonra, Şafî'nin kimi zaman kendi kendine söylendiği şu sözünü zikreder: "Kıyasa murdarı yemek gibi, ancak zaruret hâlinde başvurulur."

Mısırlı araştırmacı Şefîk Şehâte şöyle der:

Kıyasın şeriat için başvurulacak bir kaynak derecesine çıkabilmesi için mutlak tarihî sebeplere dayandırılması gerekir.⁽³⁾

Bu bölümü esefle ve üzülerek, mutaassıp mezhepçilerden biri olan Sâvî'nin, *Tefsîr-i Celâleyn*'e yazdığı haşiyedeki şu sözleriyle tamamlıyoruz:

Dört mezhebin dışındaki bir görüşü -sahabenin sözüne, sahih hadise ve ayete muvafık olsa dahi- taklit etmek caiz değildir. Dört mezhebin dışına çıkan kimse sapkıdır ve saptırıcıdır. Belki de bu görüş onu küfre götürür.

1- Münâzarât fî usûli's-şer'iatî'l-İslâmiyye beyne İbn Hazm ve'l-Bâcî, 333.

2- el-İctihâd fî's-şer'iatî'l-İslâmiyye, neş'etuh ve tetavvuruh ve't-ta'rîf bih, 208.

3- Münâzarât fî usûli's-şer'iatî'l-İslâmiyye beyne İbn Hazm ve'l-Bâcî, 330, Logigue P. 23'ten naklen.

Çünkü Kitap ve Sünnet'in zahirini almak, küfrün temellerindendir.⁽¹⁾

Bu söz, dört mezhebin imamının görüşüne muhaliftir: Onlar insanların, ayet ve sahih hadise muhalif bir sözü kendilerinden kabul etmelerine izin vermemişlerdir.

Böylece İslam şeriatının ve fıkhıdaki gelişmelerin tarihî sürecine dair özet mahiyetinde bir bilgi sunmuş olduk. Bunu okuyucunun bilinçlenmesi, İslam'ın ilk döneminde ortaya çıkan yöntemlerden ve Müslümanlar arasındaki ihtilafın köklerinden haberdar olması için yaptık. Nasıl oldu da rey taraftarı olan fakihler reyde çoğulculuğu caiz bildiler? Oysaki hepimiz biliyoruz ki, Allah, Peygamber ve Kur'ân birdir. Allah, fıkıh ve inançta bizi vahdete davet etmiş, ihtilaf ve ayrılığa düşmekten sakındırmıştır. Resulullah (s.a.a) açık ifadesiyle ümmetinden kurtuluşa erecek olan fırkanın sadece bir fırka olacağını vurgulamıştır.

Başlangıca Dönüş

Resulullah'ın (s.a.a) şeriat ve devlet işlerinin her ikisini bir arada üstlendiği açık bir gerçektir. Elbette ardından gelecek temsilcisinin de her iki makamı üstlenecek ehliyeti haiz olması gerekirdi. Diğer taraftan sabit olan bir gerçek de şudur: Ebu Bekir ve Ömer sadece hâkimdiler, [şeriata] âlim değildiler. İslam'da hükümetin ilme ihtiyacı olduğu da bir gerçektir. Bu yüzden sözlerine meşruiyet kazandırmak ve onları, sonraki asırlarda hatalı sayılması mümkün olacak şahsi içtihatlar dairesinden çıkarmak için bazı usullerde tasarruf etmekten başka çare bulamadılar.

Daha evvel de ifade ettiğimiz gibi, Ebu Bekir ve Ömer hilafetlerinin başlangıcında Resulullah'ın (s.a.a) ilminin tümüne vâkıf oldukları iddiasında bulunmadılar. Aksine bilmedikleri (nine hakkındaki hükümler ve diğer meseleler gibi) konuları sahabeye soruyorlardı. Ne zaman ki, onların reyî ile Peygamber'in arasında ihtilaf olsa fetvalarından dönüyorlardı ve bu durum

1- *Hâşiyetü Allâme Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, 3, 10, Dâru İhyâi't-türasi'l-Arabî; Katar devletinin dinî mahkemesinin başyargıcı Şeyh Ahmed b. Hacer Alu Butami, *es-Sünnetü ve'l-Kur'ân an kevnihima masdara'd-dalal ve'l-kufran* adlı kitabında Sâvî'nin sözünü reddediyor. (Umman saltanat müftüsü Allâme Halilî'nin kaleme aldığı *el-Hakku'd-Damığ* (s. 10) kitabından naklen).

birçok yerde vuku bulmuştur. Fakat Ömer, hilafetinin son döneminde verdiği fetvadan dönmeyi kabul etmedi. Aksine sahabileri eceli gelip ölünceye kadar yanbaşında hapsetti. Kabul ve ret konusunda ölçünün kendisi olduğunu iddia etti.

Ebu Bekir ve Ömer -hatta Müslümanların tümü- yasa koyucunun sadece Allah ve Resulü olduğunu biliyorlardı. Hiç kimsenin Kur'ân ve Sünnet karşısında hüküm çıkarma hakkı yoktu. O ikisinin en nihai sahip olacakları hak, hükümleri Kur'ân ve Sünnet'ten elde etmeleri idi. Zaten fetvalarından dönerek sahabe ve Resulullah'tan hadis nakledenlerin sözünü tutmaları da şunu gösteriyor ki, [Şeyheyn nezdinde de] asıl kaynak Sünnet'ti, onların içtihatları değil.

Fakat belli bir süre sonra kendi görüş ve içtihatlarının delil olduğunda ısrar etmeye başladılar. Hatta bu, Peygamber'in sözüne veya kendilerinin daha önceki içtihatlarına aykırı olsa bile fetvalarında ayak dirediler. Mesela Ömer şöyle diyordu: "O, hükmettiğimiz gibiydi ve bu da hükmettiğimiz gibidir." Evet, o, şunu çok iyi biliyordu: Sahabenin Resulullah'tan (s.a.a) naklettikleriyle kendi içtihatları arasındaki ihtilaf sürekli devam edecek olursa bir noktadan sonra siyasal önderlikle ilmî önderliğin ayrılmasına yol açacaktı ve bu durum, halifenin hiçbir şekilde kabul edebileceği bir şey değildi.

Peygamber'in hadislerinin nakledilmesine izin vermek insanları Sünnet hakkında şuurlandırıyor, bilinç ve basiret düzeylerini yükseltiyordu. Ömer, Hz. Peygamber'in hadislerinin tümüne vâkıf olmadığından ister istemez onun bazı içtihatları Peygamber'in sözüne muhalif çıkabiliyordu. Bu durum ise onu sahabilerin karşısında zora sokuyor, hükümlerde onların görüşlerine ters düşmesine yol açıyordu. Buna son vermek için Ömer sahabeyi toplamış ve onlara şöyle demişti: "Sizler Peygamber'in hadisini her tarafa yaydınız." Başka bir nakle göre de şöyle demişti: "Sizler çok hadis naklettiniz." Çünkü hadisin yayılması ve çoğalmasının karşılığının ağır olduğunu görüyordu.

Evet, Ömer kıyas ve reye sarılmaya ısrar ediyordu. Nitekim bunu onun Ebu Musa el-Eş'arî ve Kadî Şüreyh'e yazdığı iki mektubunda daha önce gördük. Muaz, Amr b. As ve diğerlerinden reye dayalı içtihat hakkında nakledilen hadisler de halifenin bu yaklaşımını tashih etmek içindir.

Ömer'in içtihat ettiği ve onun bu işe Ebu Bekir'den önce giriştiği yönündeki sözümüz, kıyasın daha sonraki asırlarda [devlet ve fakihlerin içinden geçtiği

zamanın zaruretleri sonucunda] ortaya çıktığı yönünde söylenmiş olan sözlerle hiçbir şekilde çelişmemektedir. Çünkü daha önceki bahislerden de anlaşıldığı gibi, içtihat fikrinin başlangıcı ve ilk tohumlarının atılması Ömer'in icatlarındandır. Fakat yeni ortaya atılan bu düşünce henüz tüm yönleriyle tamamlanmamıştı. Sahabe ve tâbiînin birçoğu ona itiraz ediyordu. Derken temelleri tamamlandı, tam ve özel bir yapıya kavuşarak onu hicrî ikinci asrın başlarında şekillendirilmiş diğer usullerden ayırdı. İşte bu yüzden onun yanında istihsân, mesâlih-i mürsele vb. yepyeni isim ve istilahların ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu da gayet açıktır ve üzerinde hiçbir şüphe bulunmamaktadır.

İmam Ali'nin (a.s) Beyanı

İşte bu şekilde fetvalar, kıyas ve içtihattan elde ediliyordu; hepsi nassa ve rivayete dayanmıyordu. Bu yüzden bazı sahabîler, nassın olmadığı yerde içtihadı kabul etmediler. Çünkü şeriâtın indirilmiş olduğu zamana yakındılar ve bazı insanları tanıyorlardı ki, onların hafızasında yeni olaylara ilişkin Peygamber'in açıklamaları mevcuttu. Bu açıklamaların halifeye gizli kalmış olması, içtihat için geniş kapılar açmasına mazaret olamazdı. Zira bu iş İslam fıkhi ve inancını tehlikeye atmaktaydı. İmam Ali b. Ebu Talib (a.s), Şıkkıkiye hutbesinin bir bölümünde İslam tarihinin o hassas dönemini şu cümlelerle ifade ediyor:

(Meselelerdeki) tutum ve davranışlarında tökezlemesi çok olurdu, tökezledikçe de ondan dolayı özür dilerdi. Hilafet sahibi; dizginini çeksen burnu parçalanacak, salıversen uçuşuruma yuvarlanacak serkeş bir devenin süvarisinden farksızdı. Allah'a yemin olsun, onun zamanında insanlar yolunu şaşırmış, huysuzlaşmış, (ikiyüzlülükle) renkten renge girmiş, yoldan çıkmış bir şekilde yaşadılar. Ve ben bu uzun zamana, bitmek tükenmek bilmeyen bu ağır mihnete sabrettim.⁽¹⁾

İbn Ebi'l-Hadîd, İmam'ın (a.s), "*Tutum ve davranışlarında tökezlemesi çok olurdu, tökezledikçe de ondan dolayı özür dilerdi.*" ifadesi hakkında şöyle diyor:

İmam'ın maksadı şudur: Yol düz ve geniş değil; aksine yolda o kadar çok çakıl var ki, yürüyen kişinin ayağı sürekli kaymakta ve yere düşmektedir.

1- *Nehcü'l-belâğa*, 3. Hutbe (Şıkkıkiye Hutbesi).

İmam'ın sözünün orijinalinde geçen "*ve'l-i'tizaru min-ha=tökezledikçe de ondan dolayı özür dilerdi.*" ifadesindeki "min" edatı gerçek manasında kullanılmış olabilir. O zaman şu mana ortaya çıkar: Ömer çoğu zaman hüküm verdiği bir konuda daha sonra onu bozardı; fetva verirdi, sonra ondan dönerdi ve verdiği ilk fetvadan dolayı özür dilerdi.

Burada "min" edatının sebebiyet manasında da kullanılmış olması da mümkündür. Yani Ömer'in verdiği fetvalar sebebiyle insanlar, yaptıklarından ve davranışlarından dolayı çokça özür dilerlerdi...⁽¹⁾

İmam'ın bu ifadesi, Ömer'in hükümeti zamanında ümmetin başına gelen değişim ve dönüşümün aşamalarını ve insanların, dinî ve siyasî hayatlarında takip etmeleri gereken yoldan uzaklaşarak böylesine çaresi olmayan bir duruma nasıl düştüklerini ortaya koymaktadır. İmam, ilk aşama hakkında buyuruyor: "*Allah'a yemin olsun, onun zamanında insanlar yolunu şaşırmış... yaşadılar.*" Yani doğru yolu bulmadılar, yollarını kaybedip başka yollara saptılar. Zira Peygamber'in vefatından sonra onun yerine oturan kişinin [dinî, kültürel, rehberlik ve hatta siyasal] tüm alanlardaki yetersizliği aşikâr oldu. O döneme hâkim siyaset, birinci halifeyi siyasî düşmanlarından kurtarmak için mürtetlerle hükümetin siyasî muhaliflerini aynı cephede gördü. Bu yüzden Malik b. Nüveyre'nin haksız yere öldürüldüğünü ve halife tarafından bunu engelleyici bir teşebbüsün ortaya konulmadığını görmekteyiz. Evet, Ebu Bekir'in hilafet zamanının çok kısa olması birçok gediği kapattı ve sapmalar çok da kendini göstermedi. Fakat Ömer b. Hattab'ın uzun süren hilafetinde daha önce görülmemiş bidatler kendini gösterdi. İşte bu yüzden İmam Ali (a.s), Ömer'in hilafeti dönemine vurgu yapıyor; zira değişim ve başkalaşım büyük ölçüde onun dönemine aittir.

Halife birçok şeyi bilmediği için insanları da cehalet ve bilgisizlik içinde bıraktı. Çünkü tebaa hâkim ve yöneticisinden destek alır. Eğer hâkim, kendisini düzeltecek birilerine muhtaç olur ve acziyetini itiraf ederse toplum yolunu kaybeder; neticede yaşam yöntemleri, Peygamber'in Müslümanlar için çizdiği yolun dışına çıkar. Doğal olarak böyle bir ortamda görüşler ve içtihatlar çoğaldı. Herkes kendisinin doğru olduğunu ve diğerlerinin hataya düştüğünü iddia etmeye başladı. Hatta halifenin bizzat kendisi bir fetva veriyor ve daha sonra onun zıddı veya hilafı yönünde fetva çıkarıyordu. Sonra

1- Şerhu Nehci'l-belâğâ, 1, 171-173.

da bunların hepsinin sahih olup, kendisine ait görüşlerin tümünün hüccet ve bağlayıcı olduğunu iddia ediyordu. Böylece yol kayboldu, ortada geniş, düzgün ve açık bir cadde kalmadı. İnsanlar hareket ettikleri ana caddeyi kaybedince kendilerini karmaşık ve dolambaçlı derelerde buldular. Bu, tam da İmam Ali'nin (a.s) başka bir sözünde şu şekilde işaret ettiği şeydir:

İsabet mi etmiş yoksa yanılmış mı, kendisi de bilmez. Öyle ki -tesadüfen- isabet ettiğinde (ve doğru karar verdiğinde), yanlış hüküm vermiş olmak-tan endişe eder. Yanlış karar verdiğinde ise isabet etmiş olmayı temenni eder. Cahildir, cehaletlerin kör karanlığında ayakları birbirine dolanır (cahilliklerde bocalayıp yoldan saptıkça sapar). Kördür, önünü görme-yen gece körü develere biner. Bugüne kadar ilim lokmasına diş geçirmiş (öğrendiklerinin hiçbirini kesin bilgiye dayalı olarak öğrenmiş) değildir. Rivayetleri, rüzgârın kurumuş otları savurduğu gibi savurur (birbirine ka-rıştırıp kendince bir sonuca ulaşmak ister).⁽¹⁾

Birinci aşamadan sonra İmam (a.s), "huysuzlaşmış" anlamına gelen "şimas" sözcüğünü kullanmıştır. Çünkü rehbersiz olarak eğri bir yolda hareket etme-nin doğal sonucu, ölçüsüz tepkiler ve davranışlardır. Bu yüzden Müslüman-lar arasında (dinin doğru yolunu kaybettikleri ve onu zayi ettikleri için) daha önce hiç görülmemiş doğal olmayan birtakım vakıa ve davranışları görmek-teyiz. Nitekim kölelerine karşılık öldürülen efendilerin artışı buna örnektir. Ömer, Resulullah'ın "*Hür, köle karşılığında öldürülmez.*"⁽²⁾ sözünün hilafına "köle karşılığında hür insanın öldürüleceği"⁽³⁾ yasasının temelini attı.

Burada kaçış ve doğal olmayan ölçüsüz tepkiyi her iki tarafta da görmek mümkündür: Birincisi; "halife" ana caddeyi halka kaybetti. İkincisi; "halk" bu İslamî kanundan suiistimalde bulundu. Bu durum; metinlerden alınmış, cana kıymayı yasaklayan ve başkalarına karşı yakışsız davran-mayı haram kılan bir dinî şuurun olmayışının sonucudur. Böyle bir şey de inatlaşma ve ürküp kaçmanın ta kendisidir. Bu ise toplumlar içinde komp-lekslerin, intikamcılık duygularının, keşmekeşlerin ve toplumsal infiallerin at koşturduğu çok tehlikeli bir durumdur.

1- *Nehcü'l-belâğa*, 17. Hutbe.

2- *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 3, 133, h. 158, h. 160; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8, 35; bk. *Mu-sannefu İbn Ebî Şeybe*, 5, 409, h. 27477; *el-Muvatta'*, 2, 873.

3- *ed-Diyât*, 1, 54, senediyle Amr b. Şuayb'dan, o babasından, o da dedesinden şöyle riva-yet etmiştir: Ebu Bekir ve Ömer şöyle diyorlardı: "Köleye karşılık hür öldürülür."

Örnek olarak Nasr b. Haccac'a laf atan kadının olayında olduğu gibi, kadınların erkeklere askıntı olmasının görülmesi, toplumun kendi beğenisiyle uyuşmayan [özellikle savaş zamanlarında ve erkeklerin sayısının azaldığı durumlarda toplumu sağlam tutmada son derece etkili olan müt'a nikâhı gibi] bazı fikhî konulardan nefret edip uzaklaşması ve Allah'ın yasağını görmezden gelmesi gibi...

Ömer'in icraatları, sahabeden bazıları ona muhalefet ederken diğerlerinin onu teyit etmesi sonucu aralarında oluşan gedik ve Peygamber zamanında bulunmayan çok nadir durumların ortaya çıkışı üzerinde iyice düşünürsek, Ömer'in onlar karşısında aciz kaldığı veya olumsuz manada sağlam bir duruş ortaya koyduğunu anlarız. Mesela memurların mallarını taksim olayında bunu görmekteyiz. Acaba Peygamber'in memurları ne zaman Allah'ın malına ve Müslümanların malına hıyanet ettiler? Ne zaman Peygamber onların mallarını taksim etti? Eğer bu mallardan bir kısmı Müslümanlardan çalınmış ise halife, sadece çalınmış olan miktarı geri almalıdır. Her hâlükârda mühim olan, İslam toplumunda baş gösteren kaçışın ümmeti ana caddeden çıkarıp sapkın yola düşürmüş olmasıdır.

İmam Ali (a.s), daha sonra üçüncü aşama olan değişime dikkat çekiyor ve onu "renkten renge girme, başkalaşım ve değişim" anlamına gelen "televvün" (ikiyüzlülükle) kavramıyla ifade ediyor. Zira ikinci halife zamanında hükümlerin değişmesi tabî bir hâle geldi. Halife hem yeni hüküm çıkarabilirdi hem mevcut hükmü lağvedebilirdi hem de bir hükmü mutlak ya da mukayyet kılabilirdi. Kur'ân ayetleri ve Peygamber'in amelini neshedebilirdi. İstedliğini sürgün edebilir, bir suçluyu cezalandırabilir veya affedebilirdi. Peki, bunca yetkinin kaynağı nedir? Cevap: Çünkü halife müçtehittir. Onun kendine özgü reye sahip olma hakkı vardır, ona saygı duyulmalıdır ve halife, maslahatı diğerlerinden daha iyi bilir.

Bu algı iyice yerleşti. Özellikle dinî şuur açısından ideal bir noktada bulunmayan veya Peygamber zamanında reye eğilimli olan sahabîlerin etkisi altında olan Müslümanların birçoğunun ruhunda boy atıp gelişti. Bu gidişatın sonucunda her şey gerçek şeklinden uzaklaştı ve başkalaştı. Dolayısıyla sahabenin attığı dayak (sapkınları cezalandırmak sayıldığından) tercihe şayan oldu! Bir helali haram kılmak veya bir haramı helal saymak (Müslümanların maslahatına binaen) halifenin doğal hakkı oldu. "Nine" hakkında ve diğer meselelerde birden fazla fetvanın olması alışılır bir durum oldu. Çünkü hak-

kında müçtehidin fetva verdiği her şey Allah'ın hükmüdür! Ömer zamanında her hüküm sahih sayıldı. Nitekim halife (bir mevzuda verdiği iki farklı fetvaya dair) şöyle demiştir: "O, o yıl verdiğimiz bir hükümdü ve bu, şimdi verdiğimiz bir hükümdür." Yine "müellefet-i kulûb" grubuna ait hisse halife tarafından (İslam aziz olduğu itibarıyla) lağvedildi...

İşte tüm bunlar, Müslümanlara musallat olan ve sonradan gerçekleşen değişim ve dönüşümleri ortaya koymaktadır. Böylece Müslümanlar nezdinde sahih olmayan bir fıkıh şekillendi ve -ölüye ağlama ve başka olaylarda olduğu gibi) Peygamber'in kabul etmediği itikatlar ve hiçbir temeli bulunmayan görüşler yaygınlaştı.

Asıl büyük musibet, değişimin dördüncü aşamasında meydana geldi; o da yolu doğru çizgide gitmemek [ve doğru yoldan çıkmak] anlamına gelen "el-i'tirâz" kavramı ile belirtilmiştir. Sanki insan düz yolda yürürken yoldan sapmış ve yolun enine doğru hareket etmeye başlamış. Böyle biri ne kadar hızlı hareket etse hızı, onu doğru yoldan uzaklaştırdıkça uzaklaştırır. İmam'ın bu tabiri gerçekten çok dakiktir. İmam, bunu "el-i'tirâz" sözcüğü ile çok güzel şekilde özetlemiş, özünü ve manasını ortaya koymuştur.

Önceki aşamalarda ilerleyiş, sapkın yolda idi ve insanların yol üzerinde bir alamet ve delille karşılaşarak yeniden yola dönmeleri ümidi bulunmaktaydı. Fakat sağlam delili kaybetmeleri son iki aşamayı geçmelerine yol açtı ve hareketleri "yoldan çıkmak"la sonuçlandı ki, artık onu doğrultmak imkânsızdı. Çünkü ortaya atılan usuller temel gerçeğe dönüşmüş ve doğal olmayan mecradaki seyir, bir kural sayılır olmuştu. Başkalaşım, artık muayyen bir zamanda vuku bulan ve tedavisi mümkün olan nadir bir vakia değildi.

"İ'tirâz" kavramının manasına dikkat ettiğimizde şunu anlıyoruz ki, eğri gidilen yol devam ettiği sürece sapmada meydana gelen gedik daha fazla genişlemekte ve zaman uzadıkça birinci yoldan uzaklaşmak da aynı ölçüde uzamaktadır. Caddeyi dümdüz bir çizgi olarak resmedelim ve "i'tirâz" denen yolu ise ondan azıcık eğimli bir çizgi (münhani) olarak çizelim. Sonra da her iki çizgiyi de uzatabildiğimiz kadar uzatalım. Düz çizgiyi ne kadar uzatırsak uzatalım hep aynı istikamette devam edecektir. Çünkü o, asıl yoldur. Fakat eğimi olan çizgiyi ne kadar çok uzatırsak o ölçüde asıl yolu temsil eden düz çizgiyle arasındaki mesafenin artacağını görürüz. Oysaki bu yolun yolcusu düz caddede ilerlediğine inanmaktadır. Bu, tam da bugünün Müslümanları arasında derinleşmiş olan ihtilafın resmidir; öyle ki, bazen onlardan iki fır-

kanın arasını buluşturmak imkânsızdır. Hatta onları ihtilafî tek bir konuda bile birleştirmek çok zordur.

Birisi "kıyas hüccettir" derken diğeri, "ilk kıyas yapan, İblis'tir" diyor. Bir fırka "müt'a daima meşrudur" derken ötekisi, "müt'a Ömer'in sözüyle nesh edilmiştir" diyor. Bir grup, "imamet, nas ve tayinledir" derken diğer grup, "ehl-i hâl ve'l-akde⁽¹⁾ biatledir" diyor. Gördüğünüz gibi tek olan ilahî ve Nebvî şeriatın emirlerinin çoğunda "i'tirâz"ı müşahade etmekteyiz.

İşte İmam Ali (a.s) o dönemi ve ortaya atılan reyleri betimlerken, son derece yerinde ve uygun bir tabir kullanmıştır.

Dolayısıyla içtihat ve Ömer'in yüksek sesle dillendirip yaptığı rey, hiç kimse-nin karşı koyamayacağı son derece esnek ve akışkan bir konudur. Ona karşı koymak isteyen, serkeş bir devenin binicisine benzer; yularını çekse burnu yırtılır, dizginlerini salsa nefsini yokluğa, helake atar.

Bu yüzden görüyoruz ki, İbn Avf, Osman'dan Şeyheyn'in sünnetine (yönte-mine) bağlı kalması yönünde söz almış olduğu hâlde onun içtihatlarına mani olamadı. Mesela; onun Mina'da namazı tam kılması hususundaki içtihadına karşı duramadı. Çünkü Osman, Ömer b. Hattab'ın meşrulaştırdığı rey ve içti-hadı uygulamıştı. Dolayısıyla İbn Avf ve diğerlerinin Osman'ın uygulamaları-nı sınırlama imkânları yoktu. Zira o, Resulullah (s.a.a), Ebu Bekir ve Ömer'in Mina'da namazı kısalttıklarını bildiği hâlde verdiği hükümde içtihat etmişti.

Bu yaklaşımla artık diğer sahabîleri veya Muaviye, Yezid ve Abdülmelik b. Mervan gibi diğer halifeleri Resulullah'tan (s.a.a) gelmiş olan naslarla sı-nırlamak da mümkün değildi. Çünkü onların dile getirdiği şeyler de kendi içtihatlarıydı.

İmam Ali'den (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Ey Allah'ın kulları! Müminin ilk yıllarda helâl saydığını bu yıl da helâl sayacağını; ilk yıllarda haram saydığını, bu yıl da haram sayacağını bilin. Size haram kılınmış olan şeyler, başkalarının çıkardığı bidatlarla helal olmaz. Helâl, Allah'ın helâl kıldığı; haram da Allah'ın haram kıldığıdır.⁽²⁾

1- Azletmek veya atamak salahiyetine sahip olan insanlardan oluşan kurul ve meclis de-mektir. (Mütercim)

2- *Nehcü'l-belâğ*, 2, 94, 176. hutbenin bir bölümü.

Başka bir sözünde ise şöyle buyurmuştur:

Size her şeyi açıklayan Kitab'ı indirdi ve Peygamber'ini bir zaman içinizde yaşattı. Sonunda Kitab'ında bildirdiği, razı olduğu dinini onun ve sizin için tamamladı. Amellerden sevdiklerini ve sevmediklerini, yasakladıklarını ve emrettiklerini onun diliyle bildirdi. Sizler için özür yollarını kapadı, sizlere hücceti tamamladı, tehdidini bildirdi ve önünüzdeki şiddetli azapla korkuttu sizi.⁽¹⁾

Elde Ettiğimiz Sonuca Vurgu

Beyhakî sahih senetle şöyle rivayet etmiştir:

Ebu Bekir halife olunca üzüntülü bir hâlde evinde oturdu. Ömer b. Hattab onun yanına girdi. Ebu Bekir, insanlar arasında hüküm vermekten şikâyetlendi. Ömer'i kınamaya başladı ve şöyle dedi: "Sen beni bu işe zorladın!" Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: "Bilmez misin ki, Resulullah şöyle buyurdu: Vali için içtihat edip isabet ettiğinde iki sevap vardır ve içtihat edip hata yaptığında ise ona bir sevap vardır."⁽²⁾

Ebu Bekir hakkında şöyle nakledilmiştir:

Hüküm verdiğinde [Bilâl, Suheyb ve o ikisinin yaşıtı olan] küçük sahabîler onun hükmünü nakzediyordu.⁽³⁾

Hiçbir yorum yapmadan Ebu Bekir ve Ömer'in karşılaştıkları ilmî sorunlara ilişkin aktardıklarımızla o ikisinin birçok yerde kendilerini zora sokan nefsî sıkıntılarını mukayese etsin diye okuyucuyu aşağıdaki metinle baş başa bırakıyoruz.

Dr. Muhammed Revvas Kal'acî, *Mevsûatü fıkhi's-selef* kitabının mukaddimesinde şöyle yazmıştır:

Rey ekolünün üstadı Ömer b. Hattab'dır. Zira o, kendisinden önce ve sonraki halifelerin karşılaşmadığı konularda yasa çıkarmaya ihtiyaç duydu.

1- *Nehcü'l-belâğa*, 1, 150, 86. hutbenin bir bölümü.

2- *el-Câmi'*, 2, 328; *Kitâbü fezâili's-sahâbe*, 1, 180, h. 185; *Şuabü'l-îmân*, 6, 73, h. 7530 (metin bu kaynaktır).

3- *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 20, 27.

Onun eliyle fetihler gerçekleşti ve şehirler ele geçirildi. Fars ve Rum'un uygar milletleri İslam hâkimiyetine boyun eğdi.⁽¹⁾

Üstad Ahmet Emin *Fecrû'l-İslâm* kitabında şöyle der:

Benim için aşikâr olan bir gerçek vardır, o da şudur: Ömer, "rey"i bizim zikrettiğimizden çok daha geniş bir anlamda kullanıyordu. Çünkü biz, "rey"i ancak Kitap ve Sünnet'ten bir nassın bulunmadığı yerde kullanılabileceğini belirttik. Oysaki Ömer bundan daha ileriye gitmiştir. O, hakkında ayet veya hadis bulunan bir konunun maslahatını tanımaya çalışıyor, sonra da o maslahat vesilesiyle hükümleri buluyordu. Bu durum, bugün "kanunun ruhunu kavramak, harflerini değil" tabiriyle dillendirilen şeye daha yakındır...

Herhâlükârda böylece reye amel ortaya çıktı. Ebu Bekir, Ömer, Zeyd b. Sabit, Übey b. Kâ'b ve Muâz b. Cebel gibi büyük sahabîler bazı konularda kendi reylerine göre fetva verdiler. Gördüğümüz kadarıyla bu ekol veya mezhebin sancaktarı Ömer b. Hattab olmuştur.⁽²⁾

Dr. Nâdiye el-'Umrî *İctihâdü'r-Resûl* kitabında şöyle der:

Reyle içtihat, kıyasla amel ve şeriatın maksatlarının keşfi Irak'ta ikamet eden tâbiîn tarafından ortaya atılmış bir bidat değildir. Bilakis bu, onlardan önce -Ömer b. Hattab'ın da aralarında bulunduğu- bir grup sahabenin yöneldiği bir yöntemin gelişmiş Halidir...⁽³⁾

Dr. Muhammed Sellâm Medkûr *Menâhicü'l-İctihâd* kitabında şöyle diyor:

Sahabe döneminde art arda sağlanan İslamî zaferler, yepyeni konularla karşı karşıya gelmeyi kaçınılmaz kılıyordu. Bu konuların bir kısmı yeni fethedilen bölgelerin tabiatından kaynaklanırken, bir kısmı da savaş koşulları sonucu ortaya çıkmıştı. Bu konular, sahabeyi reyle içtihat etmeye yöneltmiştir. Çünkü elde mevcut olan naslar sayılı ve sınırlı iken, ortaya çıkan olaylar sayısızdı. Bunun yanı sıra henüz Sünnet yazılmamış, kayıt altına alınmamıştı.⁽⁴⁾

1- bk. *Mukaddimetü Mevsûatü fihî İbrâhîm en-Neha'î*.

2- *Fecrû'l-İslâm*, 240.

3- *İctihâdü'r-Resûl*, 321.

4- *Menâhicü'l-İctihâd fî'l-İslâm*, 77.

Başka bir sözünde ise şöyle diyor:

Sahabenin rey ve içtihadına dayalı sözü, eğer akılla idrak edilebilecek kabiliyeti haiz ise ve sahabeden ona muhalefet eden varsa bu, fakihlerin üzerinde ihtilaf ettiği bir görüştür. Bazıları bunu kıyasa aykırı olsa dahi hüccet sayarken, bazıları onun hücciyetini sadece Ebu Bekir ve Ömer'den sadır olması durumunda (diğerleri hakkında değil) kabul etmişlerdir.

Şia, Şafiî -iki sözünden birinde-, Ahmed -kendisinden nakledilen iki rivayetten birinde- ve -Hanefîlerden olan- Kerhî bunun hüccet olmadığı görüşündedirler. Malik, Hanefîlerden bazıları, -diğer sözünde- Şafiî ve Ahmed b. Hanbel -kendisinden gelmiş bir rivayette- bunu kıyasa mukaddime olması hasebiyle hüccet saymaktadırlar.

Amidî'nin görüşüne göre bu hüccet değildir. Gazzalî *el-Müstesfâ* kitabında bunun hüccet olmadığını şu sözleriyle gerekçelendirir:

Hüccet değildir. Çünkü delil ve ismetten yoksundur. Sahabe arasında onunla ilgili ihtilaf vardır ve onlar, kendilerine muhalefetin caiz olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Nitekim Şevkanî de buna şu delili zikrediyor: Gerçek şudur ki o, hüccet değildir. Çünkü Allah, ümmete Peygamberimiz Hz. Muhammed'den başkasını göndermemiştir. Ümmetin hepsi, Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in Sünnet'ine uymakla emrolunmuştur. Bu konuda sahabe ile onlardan sonra gelenler arasında hiçbir fark yoktur.⁽¹⁾

İmam Kerhî şöyle der:

Aslanan şudur: Ashabımızın sözüne muhalif olan her ayet, neshe veya tercihe hamledilir. Bu ikisini uyumlu hâle getirmek için en iyisi ayeti tevil etmektir. Aslanan şudur: Ashabın sözüne muhalif olarak bize ulaşmış olan her hadis neshe hamledilmeli veya misline muarız addedilmeli ve başka delil aranmalıdır veyahut ashabımızın ihticac ettiği tercih yönleri esasına bağlı kalarak tercih edilmelidir ya da o ikisi uyumlu hâle getirilmelidir.⁽²⁾

Şeyh Hallâf şöyle der:

Sahabe döneminde birtakım olaylar meydana geldi ve Müslümanlar, Peygamber zamanında sabıkası olmayan bazı vakalarla karşı karşıya

1- *Menâhicü'l-ictihâd fi'l-İslâm*, 244 ve sayfa 347'de onun bu konuda diğer sözüne de bakınız.

2- *Usulü Kerhî* (Müessesesi-i er-Risale, ikinci baskı, 1402 hicrî).

kaldılar. İctihat ehli olan sahabe, geçmişte örneği olmayan bu vakalarda içtihat ettiler; hüküm ve fetva verdiler, şer'î hüküm çıkardılar. Kendi içtihatlarıyla elde ettikleri hükümleri, birincil hükümlere eklediler. Bu yüzden ikinci dönemdeki fikhî hükümler; Allah ve Resul'ünün hükümleriyle kaynakları Kur'ân, Sünnet ve sahabenin içtihadı olan sahabîlerin fetvaları ve yargılarıyla şekillenmiş oldu...⁽¹⁾

Böylece şunu anlamış olduk ki, "rey" Hanefîlik veya başka mezheplerde ortaya çıkmış bir olgu değildir; bu yüzden rey yöntemini doğrudan onlara isnat etmek doğru değildir. Bilakis, bu ekolün temel esaslarını Ömer çizmiştir. Daha önce geçen metinler, "Ömer'in reye karşı olduğu" yönündeki sözü reddetmekte ve reyi meşrulaştıran ilk kişinin Ömer olduğunu ispatlamaktadır. Ömer'den "rey"i yasakladığı yönünde nakledilen metinlere gelince; bunu ya hilafetinin başlangıcında veya hilafetinin sonlarında dile getirmiş olabilir. Yani sahabenin reye yönelişinin geniş şekilde yayılması ve kendisinin son içtihatlarıyla ortaya çıkan değişimleri görünce bu işe muayyen bir sınır koymanın çok zor olduğunu anladı. Veyahut Ömer diğerlerine teslimiyeti lazım görüyordu. Rey ve içtihadı sadece kendisine caiz görüyor, diğerlerinin onun sözüne bağlı kalmaları gerektiğine inanıyordu. Çünkü son zamanlardaki iddiasına göre en bilgili kişi kendisi idi!

Onunla ilgili şöyle rivayet edilmiştir: [Ömer] sahabenin ihtilaf ettiğini duyunca minbere çıktı ve şöyle dedi:

Resulullah'ın ashabından iki kişi ihtilaf etmiş. Peki, Müslümanlar hanginizden çıkan fetvayı alsınlar? Bundan sonra iki kişinin ihtilafa düştüğünü duyarsam onlara ne yapacağımı ben bilirim.⁽²⁾

Böylece iki ekolün de usulü aydınlanmış oldu ve şunu anladık: Bazıları rey ve kıyasın meşruiyetine inanırken, bazıları bunu kabul etmemekte ve şu delili getirmektedirler: Kur'ân ve Sünnet bizi, rey ve kıyastan müstağni kılmaktadır. Şeriat eksik değil ki kıyasla tamamlansın!

Bu iki ekol sürekli ihtilaf hâlinde olmuştur. Resulullah'ın (s.a.a) Sünnet'ine tutunmak gerektiği çağrısını yapanlar reyi yasaklıyor, Sünnet'in kaydedil-

1- *İlmü usûli'l-fıkḥ*, 15.

2- *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*, 1, 296; *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 4, 13; *İ'lâmü'l-muvakkîn an Rabbi'l-âlemîn*, 1, 260.

mesinin lüzumunu açıkça dile getiriyor ve Kur'ân'ın eksik olmadığını, onda her şeyin beyanının mevcut olduğunu vurguluyorlardı. Onlar boyunlarının üzerine eğilmez keskin kılıç konulmuş olsa dahi Sünnet'i naklediyorlardı.⁽¹⁾ Oysaki içtihat ve reye davet edenler, Sünnet'in kaydedilmesine karşı çıkmış ve her konuda reyin kapısını açmışlardır.

İctihat ve Hilafetin Kodları

Diğer taraftan Ebu Bekir ve Ömer'in görüşlerini -hatta naslara muhalif olsa bile- kabul etmenin gereğine inananlar, Peygamber'den fazla hadis getirilmesini istemiyorlardı ve hadisin kaydedilmesine tahammülleri yoktu. Hilafet şûrasının karar aldığı güne müracaat ettiğimizde şu gerçekle karşı karşıya kalmaktayız: Ömer b. Hattab, İbn Avf'ın bulunduğu kanadın tercih edilmesini istemiş, herkese onun kararına uymak zorunluluğunu yüklemiştir... Peki, neden? Buradan yola çıktığımızda bu olayların aslında siyasî bir gerçeği ortaya koyduğunu anlamaktayız. Nitekim Dr. İbrahim Beydûn bu konuda şöyle diyor:

Ömer'in suikasta uğraması olayının akabinde ansızın Abdurrahman b. Avf'ın gündeme getirilmesi, tam da münasip bir zamanda Ömer'in yanında sahne alması [ve karnından bıçaklanmış olan Ömer'in Abdurrahman'dan cemaat namazını kıldırmasını istemesi] tartışılması gereken bir konudur. Hep kıyıda kenarda kendi hâlinde yaşamakta olan bu aristokrat sahabî, bir anda kendisini olayların merkezinde buldu ve halifenin belirlenmesinde başrolü aldı.⁽²⁾

Dolayısıyla bugün şeriatın bir parçası sayılan temel kurallardan bazısının arkasında birtakım siyasî meselelerin olduğu net şekilde anlaşılmaktadır. Şeyheyn zamanında ortaya çıkan kanunların tatbiki bunlardan biridir. Zira onun merkezi, bu şartı kabul veya redde dayalı şûradır. Eğer yeni halife, Şeyheyn'in yöntemine amel etmeyi kabullenirse hilafet onundur. Aksi hâlde hilafet ona emanet edilmez.

İbn Avf, şûra günü İmam Ali'ye (a.s) şöyle dedi: "Ey Ali! Acaba Allah'ın Kita-

1- Ebu Zer gibi. bk. *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 37, h. 67; *Sünen-i Dârimî*, 1, 146, h. 545; *Hücciyetü's-sünne*, 3, 464.

2- *Melâmihi't-teyyârâti's-siyâsiyye fi'l-kârni'l-evveli'l-hicrî*, 103.

bı, Peygamber'inin Sünnet'i, Ebu Bekir ve Ömer'in yöntemi üzerine benimle biatleşiyor musun?"

Ali (a.s) buyurdu: "Allah'a yemin olsun ki, hayır!"⁽¹⁾

Burada insafli bir hukukçunun şu soruları sorması gerekir:

* Mustakbel halifenin yol haritasını kendileri çizdiği ve onu istedikleri zorunluluklarla sınırladıkları hâlde hilafetin şûra ile gerçekleştiğinden nasıl söz edilebilir?

* Acaba şûra, biati üç günden fazla geciktirmeleri hâlinde üyelerinin boyunlarının vurulması kararıyla uyuşuyor mu? Ya da Ömer'in dört kişi veya aralarında Abdurrahman'ın bulunduğu üç kişinin görüşüne muhalefet eden kimsenin öldürülmesi yönündeki emriyle uyuşuyor mu?

* Acaba zorba ve tehditle muhasara edilmiş kaygı dolu bu gruptan İslam ruhu taşıyan insicamlı bir şûra olarak söz edilebilir mi? Hatta yeni demokrasi kriterlerine göre bu gruba şûra denilebilir mi?

* Bir sahabî nasıl olur da bu kayıtlarla sınırlandırılabilir? Oysaki o, altı kişilik şûranın üyelerinden biridir; karar mercii kişilerden olup büyük sahabîlerdendir?

* Acaba böyle bir seçimi, özgür bir seçim olarak adlandırmak mümkün müdür?

* Başlarının üzerinde kınından çıkmış kılıçlar var! Üç gün içinde konuyu kesinlikle tamamlamak zorundalar! Kitap ve Sünnet'in karşısında Şeyheyn'in içtihatlarına muvafakat etmeleri şartı koşulmuş! Tüm bunlara rağmen nasıl özgür bir seçim tasavvur edilebilir?⁽²⁾

Evet, görüldüğü gibi bugünkü manasıyla bir "şûra"dan söz etmek mümkün değildir. Çünkü bugünkü manada demokrasi ve özgürlük ruhundan tamamen yoksundu. Onunla varılmak istenen nokta, Resulullah'ın Sünnet'inin karşısında Şeyheyn'in yöntemini meşrulaştırmaktı. Kitap ve Sünnet'in yanında bu

1- *Tarîhu't-Taberî*, 2, 586; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7, 146; *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*, 11, 278.

2- *Tarîhu't-Taberî*, 2, 581.

düşüncenin dayatılması şunu gösteriyor ki, bu işlerin tümünün arkasındaki maksat -baskı ve zorla da olsa- bu şartın kabul ettirilmesidir. Çünkü Kitap ve Sünnet'e uyma konusunda hiçbir ihtilaf yoktur; dolayısıyla bunları uygulamaları için büyük sahabîlere bunca ısrar ve tehdidin de anlamı yoktur.

İbn Avf, İmam Ali'nin (a.s) şeriata eklenen -ve dinî hükümlerin arasına sıkıştırılmaya çalışılan- bu şartı reddettiğini anlayınca, bu sefer Osman b. Affan'a dönüp şöyle dedi: "Acaba Allah'ın Kitabı, Peygamber'inin Sünnet'i, Ebu Bekir ve Ömer'in yöntemi üzerine benimle biatleşiyor musun?"

Osman dedi: "Allah'a andolsun ki, evet!" Sonra eliyle omuzlarına işaret ederek şöyle dedi: "Siz istediğiniz sürece." Sonra o ikisi ayağa kalkıp mescide girdiler ve birisi şöyle bağırdı: "Cemaat, toplanın..."⁽¹⁾

Bu son şart ve İbn Avf'ın onu vurgulaması [en azından teslimiyet ekolünden olan İmam Ali ve takipçilerine göre] Peygamber'in Sünnet'iyle Şeyheyn'in yöntemi arasında ihtilaf olduğuna delalet etmektedir. Zira eğer Peygamber'in yöntemi ile Şeyheyn'in yöntemi bir olsaydı, İbn Avf'ın ikincisinin kabulünü şart koşması anlamsız olurdu. Eğer bu ikisi arasında çelişki yoksa ve her ikisi de aynı şeyse neden İbn Avf, Şeyheyn'in yöntemine uymakla zorunlu tuttuğu İmam Ali'nin (a.s) "Allah'ın Kitabı ve Peygamber'inin Sünnet'ine evet." cevabını kabul etmedi ve hilafeti o Hazret'e bırakmadı? İmam Ali'nin bu şartı kabul etmemesi ve İbn Avf'ın hilafeti o Hazret'e bırakmaması, iki yaklaşım arasında apaçık ayrılık olduğunun delilidir.

Evet, mutlak teslimiyet yöntemiyle [Ebu Bekir ve Ömer'in temelini attığı] içtihat ve rey ekolü arasında tezat vardı. İbn Avf, Şeyheyn'in yöntemine ısrarla vurgu yaparken, aslında Ebu Bekir ve Ömer döneminde Sünnet'e dönüşen görüşleri uygulatmak, onlara meşruiyet kazandırmak ve yeni halifenin, önceki iki halifenin içtihatlarına muhalefet etmesinin önünü kesmek istiyordu!

Fakat mutlak teslimiyet ekolündeki şahsiyetler bu hükümleri, vahiyden alınmadığı için meşru saymıyordu. Onlarla muhalefet ediyorlardı. Peygamber'den -Şeyheyn'in hükümleriyle tezat içinde olan- hadisleri nakletmekte ciddi çaba sarf ediyorlardı.

Hulefa ekolünün yardımcılıyorsa Peygamber'in dilinden halifenin görüşüne

1- bk. *Tarîhu't-Taberî*, 2, 586; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7, 147.

yardım edecek hadisler uyduruyorlardı. Nitekim iki ekol tarafından nakle-dilen hadisler arasında görülen açık ihtilaf, işin perde arkasındaki bu gizli gerçeği ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla Ehli-sünnet nezdinde bulunan birbirine muhalif rivayetler ve Ehlibeyt ekolünü destekleyici hadisler, Şiîler veya zındıklar tarafından uydurulmamıştır.⁽¹⁾ Aksine, sahabe nezdinde başat bir yaklaşım tarzının bulunduğu ve boyunlarının üzerinde tutulan keskin kılıçlara rağmen Resulullah'ın (a.s) hadislerini rivayet eden bir kesimin olduğunun açık gös-tergesidir. Halife Ömer, kendisinden sonra bu tür sahabîlerin hilafet ve fetva kürsüsüne oturmalarından korkuyordu. Çünkü hilafet makamının bu tes-limiyetçilerin eline geçmesi, onlarla Ömer arasındaki çelişkiyi gün yüzüne çıkaracaktı. Bu durum ise Ömer'in konumunun zayıflamasına ve kınanma-sına yol açacaktı.

Ömer'in içine düşen bu kuşku, kendisini rey ve içtihat kapısını açmaya ve onu yasallaştırıp mutlak meşruiyet kazandırmak için harekete geçmeye sevk etti. Bu gerçek, Hâfız Muvaffak b. Ahmed'in senediyle Muhammed b. Halid Dabbî'den naklettiği şu metinden de anlaşılmaktadır:

Ömer b. Hattab hutbe okurken cemaate sordu: "Eğer sizi tanıdığınız şey-den tanımadığınız şeye döndürürsek ne yaparsınız?" Herkes sustu. Ömer bu cümleyi üç defa tekrarladı. Ali radiyallah anı ayağa kalktı ve şöyle dedi: "Ey Ömer! Bu durumda senden tövbe etmeni isteriz ve eğer tövbe edersen kabul ederiz." Ömer sordu: "Peki, tövbe etmezsem?" Ali (a.s) buyurdu: "O zaman boynunu vururuz!" Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: "Hamdolsun Allah'a ki, bu ümmette, eğrildiğimizde bizi düzeltecek kim-seler bırakmıştır."⁽²⁾

Bu metinden birkaç nüktelyi açıklığa kavuşturabiliriz:

1- Halife Ömer b. Hattab şu ifadeyi kullandı: "Tanıdığınız şeyden tanımadı-ğınız şeye..." Hâlbuki şöyle de diyebilirdi: "Tanıdığımız şeyden tanımadı-ğımız şeye..." Ama böyle demedi. Bu tabirde basiret ehli için işaret vardır. İyi düşünün.

1- Bazıları böyle bir iddiada bulunmuştur. İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef* kitabının mukad-dimesine bakabilirsiniz.

2- el-Harezmî, *el-Menâkıb*, 98.

2- Üç defa sözünü tekrarladığı hâlde Müslümanların sessiz kalması, ikinci halifenin sahabe hakkında uygulamaya koyduğu düşünce özgürlüğünü bastıran bir zorbalık siyasetinin hâkim olduğuna açık delalettir. Bu tespit, onun sahabeyi Medine'de yanı başında hapsedmesi, hadis nakli ve kaydına engel olmasıyla ilgili daha önce aktardıklarımızla da örtüşmektedir.

3- Teslimiyet ekolü takipçilerinin net ve açık duruşu şunu göstermektedir ki onlar, dayanağı içtihat ve rey olan hükümlerin getirilmesini asla kabul etmiyorlardı. Onlar, Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in Sünnet'inden "tanıdıkları şey"e tutunuyorlardı, içtihat ve reye dayalı "tanımadıkları şey"e değil.

4- Tövbe talebi anlamına gelen "istitâbe", ancak Sünnet ve teslimiyet ekolünde mevcut olan İslamî bir kavramdır ve dinden sapma durumunda gündeme gelir. Dinden sapmış kişi eğer tövbe etmezse öldürülür. Bu ekol, tevili kabul etmez ve diğerlerinin hata ve yanlışlarını düzeltmek için "tevilde bulundu ve hata etti" diyerek bahaneler getirmez. Bu, aynı zamanda daha sonraları Müslümanların Osman hakkında uyguladıkları bir kavramdır. Nitekim dinde çıkardığı bidatlerden tövbe ettiğini duyurunca Müslümanlar onu kendi hâline bıraktı. Ne zaman ki, bidatlerinde ısrar etti ve teslimiyet ekolü takipçilerinin öldürülmeleri yönünde ferman verdi, işte o zaman geri dönüp onu öldürdüler. Burada bazı yazarların şu sözünü hatırlatmak da gerekir: Eğer Ömer'in hilafeti biraz daha uzasaydı Müslümanlar, Osman'ı öldürdükleri gibi onu da öldürürlerdi.

Ömer, hilafetin Sünnet ve teslimiyet ekolü takipçilerinin eline düşmesini önlemek için İbn Avf'ın sözünü ölçü kıldı. Öyle ki şûra üyeleri arasında ihtilaf olması hâlinde İbn Avf'ın sözü son söz olacaktı. Böylece kendi reyini İbn Avf'ın eliyle dikte edecekti ve İbn Avf bu gemiyi güven içinde Ömer'in arzu ettiği sahile ulaştıracaktı.

Ömer'in derinden çektiği "ah" ve "vah"lar üzerinde düşündüğümüzde bu gerçek daha net kendini göstermektedir. Ömer, hemfikri olan Ebu Ubeyde ve azat ettiği kölesi Salim'in hayatta olmayışından ve hilafeti onlardan birine teslim edemeyişinden yakınıyordu.

Hâlbuki Salim'in mevâliden olduğu herkesin bildiği bir gerçektir.⁽¹⁾ Sakîfe

1- bk. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 85; *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 4, 1799, tercüme: 3265; *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 3, 13, tercüme: 3054.

gününde ise hilafet tartışmaları sırasında Ömer, ensara itiraz ederken halifenin Kureyş'ten olması gerektiğini ısrarla savunmuştu.⁽¹⁾ Ancak şimdi (ne hikmetse) mevâlîden olan Salim'in ardından hayıflanıyor! Aslında işin özü şudur: Ömer, hilafetin, kendisinden hoşlanmayan ve onunla aynı görüşte olmayan kimselerin eline düşmesini istemiyordu.

Ömer, hilafetin Ali b. Ebu Talib, Ebu Zer, İbn Abbas, İbn Mes'ud, Ammar ve... gibi Peygamber'den hadis nakledilmesi çağrısı yapan sahabîlerden birinin eline geçmesini istemiyordu. Çünkü onlar, Ömer'in içinde olduğu yol ve yöntemin yanlış olduğunu savunuyorlardı ve onun karşısındaki ekolü destekliyorlardı.

Abdullah b. Ömer ve Babasına Muhalefeti

Buraya kadar anlattıklarımızdan, şûrada neden son seçim hakkının İbn Avf'a devredilmiş olduğu anlaşılmış oldu. Azıcık düşündüğümüzde Ömer'in neden kendi yerine oğlunu bırakmadığı veya onu altı kişilik şûraya dâhil etmediğinin sırrını da rahatlıkla anlarız. Çünkü Ömer'in bu konuda sunduğu gerekçesinin Abdullah'ın ilmî şahsiyetiyle onun fıkıh ve ahkâm bilip bilmemesiyle hiçbir ilgisi yoktur. Zira Ömer, yerine oğlu Abdullah'ı bırakmasını öneren kişiye şöyle dedi: "Allah canını alsın senin! Vallahi sen bu sözünle Allah'ı [rızasını] kastetmedin. Yazıklar olsun sana! Ben, kendi karısını boşamaktan bile aciz olan birini nasıl yerime bırakabilirim?"⁽²⁾

Ancak gerçek, Ömer'in söylediğinden başka bir şeydi ve onu bu karardan alıkoyan şey, ikisi arasında mevcut olan düşünce ve yöntem farkıydı.

Eğer bu gerekçe doğru olsaydı böyle bir öneride bulunan kişiye şu cevabı vermesi icap ederdi: "Yazıklar olsun sana! Ali, İbn Avf, İbn Mes'ud, Sa'd b. Ebî Vakkas gibi büyük sahabîler var olduğu hâlde nasıl Abdullah'ı kendi yerine bırakayım?"

Ömer, oğlu Abdullah hakkında böyle bir söz söyledi. Çünkü Abdullah, birçok olayda onun hatalı olduğunu söylemiştir. Onun müt'a hakkındaki şu sözü daha önce geçti: "Acaba Resulullah'ın Sünnet'i mi, yoksa Ömer'in Sün-

1- bk. *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 6, 2506, h. 6442; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 55, h. 391; *Tarîhu't-Taberî*, 2, 235.

2- *Tarîhu't-Taberî*, 2, 580; *Tarîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, 3, 923; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 1, 190.

net'i mi uyulmaya daha layıktır?" Ve [Ömer hakkında] şöyle dediği aktarılmıştır: "Onun rivayetini kabul ederim; ama dirayetini terk ederim."

Üstad Revvas Kal'acî *Mevsûatü Abdullah b. Ömer* kitabında Abdullah'ın babasına muhalefet ettiği konuları şu şekilde saymıştır:

- 1- Ömer hac veya umrede ihram hâlindeki kişinin gölgelenmesini caiz saymıştır. İbn Ömer bunu caiz görmüyor.
- 2- Ömer helal olan ezgiyi hac veya umre ihramında olan kimse için caiz görürken, İbn Ömer bunu caiz görmemektedir.
- 3- Ömer'in görüşüne göre ihram hâlindeki kişi -av emrini vermemişse ve ihram hâlinde olmayan biri onun için avlanmamışsa- ihramda olmayan kişinin avladığı avdan yiyebilir. Fakat İbn Ömer bundan sakınmakta ve onun caiz olduğu yönünde fetva vermemektedir.
- 4- Ömer, haraç arazilerimnin (savaşla elde edilip sahiplerinin elinde bırakılan toprakların) satışını yasaklıyordu. İbn Ömer ise bunu caiz görüyordu.
- 5- Ömer satılan cariye'nin satıcı ve sonra da alıcı tarafından istibrâya tâbi tutulmasını vacip görüyordu.⁽¹⁾ İbn Ömer ise sadece müşteri tarafından istibrâyı vacip saymaktaydı.
- 6- Ömer esirlerin öldürülmesini caiz görüyordu. İbn Ömer onların öldürülmelerini caiz görmüyordu.
- 7- Ömer'in görüşüne göre yolculukta üç gün ikamet kastı olan kişi namazını tam kılmalıdır. Fakat İbn Ömer (namazı tam kılmak için) on iki günlük ikamet kastı olmasını gerekli görmüştür.
- 8- Ömer, gümüş eklenmiş bir kaptan su içen kişinin, kabın gümüş bulunmayan bölümüne dudağını değdirmesi hâlinde su içmesini caiz görüyordu. İbn Ömer böyle bir kabı kırıyordu.

1- Bu görüşe göre, cariyesini satmak isteyen kimse, hayız kanı görüp temizleninceye kadar onunla ilişkiye girmemelidir. Eğer âdet oluyorsa 45 gün onunla ilişkiye girmemelidir. Onu satın alan kişi de cariye âdet olup temizleninceye kadar onunla ilişkiye girmemelidir. Eğer âdet olmuyorsa 45 gün bekledikten sonra onunla ilişkiye girmelidir. (Mütercim)

- 9- Ömer necis olmuş şeylerin, onlardan faydalanılması mümkün olsa bile satışını caiz görmüyordu. İbn Ömer onların satılmasının caiz olduğu inancına sahipti.
- 10- Ömer evlatlar arasında bağış yapmada eşitliği vacip görüyordu. İbn Ömer onlardan bazılarını üstün tutmanın caiz olduğuna inanıyordu.
- 11- Ömer teserri ile sıhriyetin⁽¹⁾ haram olduğunu sabit görürken, İbn Ömer böyle bir haramın sabit olduğu kanaatini taşııyordu.
- 12- Ömer tavafın sünnet namazını kerahet vakitlerinde mekruh sayıyordu. İbn Ömer bunu mekruh görmüyordu.
- 13- Ömer temettü ve kıran haccında kurban olarak koyun kesilmesini caiz görüyordu. İbn Ömer inek ve deveden başka bir kurbanı caiz görmüyordu.
- 14- Ömer kadınların ziynet eşyalarında zekâtı vacip görüyordu. İbn Ömer ise ziynet eşyalarının zekâtını, onları ödünç vermede görüyordu.
- 15- Ömer "hul"u "talâk-ı bâyin" olarak görüyordu. İbn Ömer ise onu fesh olarak görmekteydi, talak olarak değil.
- 16- Ömer, "hul" talakı" ile ayrılmış kadının iddetini, boşanma iddeti olarak görüyordu. İbn Ömer, bunda istibranın vacip olduğunu, iddetin söz konusu olmadığını savunuyordu.
- 17- Ömer, abdestte başörtüsü üzerinden mesh edilmesini caiz görüyordu. İbn Ömer bunu caiz görmüyordu.
- 18- İbn Ömer'in görüşüne göre hayvanın kesilmesinin ardından rahmin-den çıkan cenin -yaratılışı tamamlanmış ve tüyü çıkmışsa- ayrıca kesil-melidir. Fakat Ömer'in görüşüne göre cenin çıktığı sırada aynen karnın-dan çıktığı hayvan gibi hareketsiz ve ölmüş ise yenilmesi helaldir. Ama eğer diri olarak çıkmışsa ancak kesilmesi hâlinde helal olur.
- 19- Ömer, sütle oluşacak mahremliğin bir veya iki defa süt vermekle ger-çekleşmeyeceğine inanıyordu. Fakat İbn Ömer, bir kez süt vermekle süt mahremiyetinin oluşacağı görüşündeydi.

1- Teserri ile sıhriyet, insanın bir cariye-yi odasına alması ve onunla birlikte olması sonu-cu oluşacak dünürlük ve akrabalık anlamına gelir. (Mütercim)

20- Ömer, "mudebber"⁽¹⁾ kölenin malın aslından azat edilmesi görüşündeydi. İbn Ömer ise onu malın üçte birinden azat etmek gerektiği görüşündeydi ve onu diğer vasiyetler gibi görüyordu.

21- Ömer'in görüşüne göre "muhalil" için şer'î had yoktu. İbn Ömer ise bunu zina saymaktaydı.

22- Ömer, efendisinden izin almamış bir kölenin nikâhını şer'î haddi (cezası) olmayan bir günah olarak görüyordu. İbn Ömer ise bunu zina sayıyordu ve bu hususta ona zina haddinin uygulanması gerektiğine inanıyordu.

23- Ömer tilavet secdesini, ancak okuyan veya dinleyen kişinin, kastedererek okuması ve dinlemesi hâlinde vacip görüyordu. İbn Ömer ise secdenin, secde ayetini duyan veya okuyan herkese vacip olduğu görüşündeydi.

24- Ömer musiki ve onu dinlemeyi birtakım şartlarla caiz görüyordu. İbn Ömer onu hiçbir şekilde mubah görmüyordu.

25- Ömer "yevmu's-şek"⁽²⁾ gününün orucuna inanmıyordu. İbn Ömer ise gökyüzü dumanlı olduğunda o günün orucunun tutulması gerektiği görüşündeydi.

26- Ömer'in görüşüne göre yolcu, vitir namazını yerde kılmalıdır, binek üzerinde değil. İbn Ömer ise onu bineğin üzerinde kılmanın caiz olduğu görüşündedir.

27- Ömer sabah namazında kunut [duası] okurdu. İbn Ömer ise bunu bidat sayardı.

28- Ömer'e göre cemaat namazına sonradan katılan kişinin yetişebildiği rekât, [cemaatin son rekâtı olsa dahi] onun ilk rekâtı sayılır. İbn Ömer'e göre ise bu onun namazındaki son rekâtı sayılır.

29- Ömer'e göre, ölen kimsenin cenaze namazını kılmaya en layık kişi onun velisidir. Abdullah b. Ömer ise şöyle derdi: "Ona namaz kılmaya en layık kişi hâkimdir."

1- Efendisinin "Benim ölümünden sonra azatsın." dediği köleye "mudebber köle" denilir. (Mütercim)

2- Yevmu's-şek, şaban ayının son günü mü yoksa ramazanın ilk günü mü olduğu kesin belli olmayan güne denir. (Mütercim)

30- Ömer, Ramazan ayının ancak iki şahitle ispat edilebileceği görüşündeydi. İbn Ömer ise bir şahitle de ispat edilebileceği görüşünü taşıyordu.

31- Ömer, ara vermeksizin sürekli oruç tutmayı mekruh sayıyordu. İbn Ömer bunu yapıyordu.

32- Ömer'in görüşüne göre, talak niyeti ile kinayeli sözcükler kullanarak talak verildiğinde bir talak gerçekleşmiş olur. Fakat İbn Ömer'in görüşüne göre kinayeli sözcükler eğer talak hususunda zahir ise üç talak gerçekleşmiş olur. Eğer zahir değilse talak verenin niyetine göre talak gerçekleşir.

33- Ömer'in görüşüne göre, talâk-ı bâinle boşanmış bir kadının iddet döneminde nafaka hakkı vardır. Fakat İbn Ömer'e göre onun nafaka hakkı yoktur.

34- Ömer, efendinin cariyesi ile ilişkiye girmesinin, ondan doğacak çocukta nesebi ispatladığı görüşündedir. İbn Ömer, bunun nesebi ispatlamadığı ve ancak efendisinin iddiasıyla nesebin sabit olacağı görüşündedir.

35- Ömer'in görüşüne göre kaybolan kişinin eşi, bekleme süresi sona erdiğinde onun velisi tarafından boşanır. Fakat İbn Ömer'e göre böyle bir durumda velinin boşamasına gerek yoktur.

36- Ömer, ölünün üç parça bezle kefenlenmesi gerektiği görüşündeydi. İbn Ömer ise beş parça bezle kefenlenmesi gerektiği kanaatindeydi.

37- Ömer'in görüşüne göre, nezir (adak) keffaresinde vacip olan şey, yemin keffaresinde vacip olan şeyin aynıdır. Fakat İbn Ömer onda müekket yemin keffaresinin vacip olduğuna inanıyordu.

38- Ömer, yeminin bir çeşit olduğuna ve keffaresinin de bir olduğuna inanırdı. İbn Ömer ise diyordu ki: İki tür yemin vardır: Müekket ve gayri müekket; bunlardan her birinin keffaresi farklıdır.

39- Ömer nikâh akdinin sıhhatinde şahit tutmayı şart koşuyordu. Fakat İbn Ömer onda şahidi şart görmüyordu.⁽¹⁾

Oğlu Abdullah ile arasında mevcut olan bu fikhî ihtilaf noktaları ve diğer ihtilaflar Ömer'i oğluna karşı bir hayli öfkelendirmiş ki onu -en basit şer'î hükümlerde dahi- fikhî acizlikle ve aklî noksanlıkla itham ediyor. Bu işin gerçek sebebi şudur: Ömer, oğlunun muhalefetlerine tahammül edemiyor-

1- bk. *Mevsûatü fıkhi İbn Ömer*, 33-39.

du. İbn Ömer birçok meselede ve özellikle "bir mecliste üç talak verildiğinde üç mü, yoksa bir mi sayıldığı" konusunda babasıyla aynı görüşü paylaşmıyordu. Ömer, bir mecliste üç talakın gerçekleşebileceği hususunda ısrar ediyordu; böylece Müslümanlar arasında boşamanın çoğalmasını önlemek istiyordu. İbn Ömer ise onun aksine Kitap ve Sünnet'e uymanın daha önemli olduğuna inanıyordu. Bu yüzden Ömer, oğlunu şûra üyeleri arasına sokmamış ve ona olan öfkesini şu sözle ifade etmiştir: "O, karısını bile boşayamaz!" İşte bu tepkinin sebebi, zikrettiğimiz ihtilaftan dolayıdır. Hilafet konusunda kendisine, oğlunu öneren kişiye verdiği şu cevabın tonuna bakar mısınız: "Allah canını alsın senin! Vallahi sen bu sözünle Allah'ı [rızasını] kastetmedin. Yazıklar olsun sana! Ben, kendi karısını boşamaktan bile aciz olan birini nasıl yerime bırakabilirim?"

İbn Ömer'in babasıyla olan ihtilafı özellikle o zaman daha çok şiddetlendi ki:

Ömer, oğluna şöyle dedi: "Ey Abdullah! Şu kürek kemiğini bana ver de üzerindeki yazıyı yok edeyim. Eğer Allah dileseydi onu tamamlardı." İbn Ömer dedi: "Ben senin yerine onu yok edebilirim." Ömer dedi: "Allah'a andolsun ki, hayır! Benden başka hiç kimse onu yok edemez!" Sonra da Ömer, onu kendi eliyle imha etti. Onda dedenin mirası yazılmıştı.⁽¹⁾

Üstad Revvas Kal'acî, Abdullah'ın fıkıhta babasından etkilendiği konulardan bir kısmının listesini zikretmiştir. Lakin bunlar, Abdullah'ın babasına muhalefet ettiği konulardan daha azdır. Dolayısıyla bunların toplamı şu görüşü güçlendirmektedir ki, Ömer, rey ve istinbat konusunda oğluyla olan ihtilafından dolayı onu hilafetten (hilafete ulaşma imkânından) uzaklaştırmıştır.

Bu sözümüzle Abdullah'ı mutlak teslimiyet ekolünden gösterme veya onun Ömer'i hatalı sayma konusunda haklı olduğunu ispatlama peşinde değiliz. Çünkü Ömer'in kabul ettiği hükümlerden bazıları asil olduğu, Kur'ân ve Sünnet'e dayandığı hâlde Abdullah onlara muhalefet etmiştir. Dolayısıyla bizim halifeye olan muhalefetimiz, bu tür meseleleri kapsamamaktadır. Bizim ona eleştirimiz, Kur'ân'da ve Sünnet-i seniyyede sabit olan hükümleri bırakıp nassın varlığına rağmen reye sarılmasıdır.

1- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 341; *el-İmâme ve's-siyâse*, 1, 40; *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 4, 151.

Abdullah da içtihadı caiz görme konusunda babası gibidir. Fakat Abdullah'ın içtihadı halife olan babasının içtihadına oranla çok dar çerçevede olmuştur. İbn Ömer'in kendi rey ve içtihadına dayanarak Resulullah'ın Sünnet'ine aykırı fetva verdiği birçok mesele vardır. Kendisine aşırı zahitliğin baskın geldiği bazı konular ise onu teslimiyetten çıkarmıştır. Bununla birlikte -babasına kıyasla- ondaki baskın görüntü, Resulullah'ın yaptıklarını takip etmesi ve onun Sünnet'ine uymasıydı, içtihat ve rey değil.

İbn Hallikân ve diğerleri şöyle demişlerdir:

İbn Ömer, çoğunlukla Resulullah'ın eserlerine uyardı; sahabe de buna şahitlik etmiştir. Nitekim Ayşe şöyle demiştir: "Peygamber'in yaptıklarını -kendi asli konumlarında- hiç kimse İbn Ömer gibi takip etmiyordu."⁽¹⁾

Nâfi' şöyle rivayet eder:

Abdullah, Resulullah'ın nişanelerini arardı ve o yerlerde namaz kılardı. Hatta [vaktiyle] Peygamber bir ağacın altında inip dinlenmişti. Bu yüzden İbn Ömer, kurumasın diye sürekli ağaca su verirdi.⁽²⁾

Malik, kendisine hadis rivayet eden kişiden şu rivayeti nakletmiştir:

İbn Ömer, Resulullah'ın emrine, nişanelerine ve hâline tâbi idi; buna o kadar çok önem veriyordu ki, aklını kaybetmesinden korkuluyordu.⁽³⁾

Biz, İbn Ömer hakkında *Vudûu'n-Nebî* kitabında şunu beyan ettik: O, hilafet hakkındaki ekseriyete ve umumi görüşe muvafık olarak ve babası döneminde temeli atılan rey geleneğine boyun eğerek öldü. Abdullah, ayak üzerine mesh edilmesi görüşündeydi ve ayakkabı üzerine meshedilmesine karşıydı. Fakat sonunda ayakların yıkanması konusunda halkın geneline muvafakat ederek öldü. Zira Fahreddin er-Râzî, Ata'dan şöyle dediğini nakletmiştir: "İbn Ömer, ayağa meshetmek konusunda halka muhalefet ediyordu. Ancak öldüğünde onlarla aynı görüşteydi."⁽⁴⁾

1- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4, 145; İbn Hallekan, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3, 29.

2- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5, 245; *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 3, 213; *Usdü'l-ğâbe*, 3, 227.

3- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4, 144; *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, 3, 247, h. 6376; *Hilyetü'l-evliyâ* ve *tabakâtü'l-asfiyâ*, 1, 310; *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 3, 213.

4- *Tefsîrü'r-Râzî=et-Tefsîrü'l-kebîr*, 11, 164.

Bazı tarihçilere göre İbn Ömer, babasından önce İslam'ı kabul etmiştir. İbn Şehab'dan şöyle nakledilmiştir: "Hafsa ve İbn Ömer, Ömer'den önce Müslüman oldular..."⁽¹⁾

Bu ve benzeri metinler, akla şunu getirmektedir ki, bunları söyleyen kişi, Abdullah'ın İslam'da bir adım daha ileride olduğunu, daha takvalı ve Peygamber'e diğerlerinden daha yakın olduğunu ispatlayarak onun görüşünü babasının görüşüne tercih etmek istemektedir.

Ömer b. Hattab'ın içtihatlarının çoğunun Peygamber'in Sünnet'ine muhalif olduğu ve onlardan çok azının Peygamber'in Sünnet'ine muvafık olduğu anlaşılmış oldu. Aksine, Peygamber'in Sünnet'inin tamamı İmam Ali b. Ebu Talib'in yanındaydı ve bu özelliği, onu diğer sahabeden ayırmıştır. Nitekim Ömer ve sahabenin büyükleri de bu gerçeğe şahitlik etmişlerdir.

İbn Hacer *Fethu'l-bârî* kitabında şöyle rivayet etmiştir:

Ömer dedi ki: "Eğer şu ecleh (yani Ali b. Ebu Talib) hilafeti ele alırsa insanları doğru yola [yani Sünnet'e] sevk edecektir." Oğlu ona sordu: "O hâlde neden yönetimi ona bırakmıyorsun?" Ömer şu cevabı verdi: "Hayatımda da ölümümünden sonra da hilafetin yükünü çekmek istemiyorum."⁽²⁾

1- *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 3, 209; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4, 173-174.

2- *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 7, 68. Bu sözü şu şahsiyetler de kitaplarında getirmişlerdir: İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 342'de; Ebu Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 4, 152'de ve İbn Abdülber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 3, 1154'de.

ÖMER B. HATTAB'DAN SONRA İKİ YÖNTEMİN UZANTISI

Dârimî, kendi rivayet zinciriyle Mervan b. Hakem'den şu rivayeti aktarmıştır:

Ömer, dedenin mirası konusunda eleştirilince onlarla meşveret ettikten sonra şöyle dedi: "Benim dedenin mirası hususunda bir reyim vardır; hoşunuza giderse ona uyun!" Bunun üzerine Osman şöyle dedi: "Eğer senin görüşüne uyacak olursak bu rüştür ve eğer senden önceki Şeyh'in görüşüne uyarsak o da iyi bir görüşe sahipti."⁽¹⁾

Tabakatü'l-kübrâ kitabında Mahmud b. Lübeyd'in şöyle dediği aktarılmıştır:

Osman'ın, minber üzerindeyken şöyle dediğini duydum: "Hiç kimseye Resulullah'tan, Ebu Bekir ve Ömer döneminde işitilmemiş bir hadisi rivayet etmesi helal değildir."⁽²⁾

Muaviye'den söylediği şu sözler nakledilmiştir:

Ey cemaat! Resulullah'tan rivayeti azaltın ve eğer hadis nakletmeniz zorunlu olursa Ömer döneminde nakledilen hadisleri rivayet edin!⁽³⁾

Müslim ve Ahmed'in rivayetinde Muaviye'nin sözü şu şekildedir:

Peygamber'den, Ömer döneminde zikredilmiş olanlar dışında hadis getirmekten kaçının!⁽⁴⁾

1- *Musannefu Abdürrezzak*, 10, 263; *Sünen-i Dârimî*, 1, 159, h. 631 ve 2, 452, h. 2916 (metin bu kaynaktandır); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 246, h. 12201.

2- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2, 336; *Tarihü medîneti Dımaşk*, 39, 180; *Kenzü'l-ummâl*, 10, 295, h. 29490, Ebu Sa'd'dan.

3- *Müsnedü's-Şâmiyyîn* (er-Risale Müessesesi yayınları, 2. Baskı), 3, 251; *Tarihü medîneti Dımaşk*, 26, 382; *Kenzü'l-ummâl*, 10, 291, h. 29473.

4- *Sahîh-i Müslim*, 2, 718, h. 1037; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 99; *el-Mu'ce-mü'l-kebîr*, 19, 370, h. 869.

Hac ile Umreyi Birleştirme

Ahmed, *Müsned*'inde getirdiği rivayette Abdullah b. Zübeyr'in şöyle dediği-
ni nakletmiştir:

Allah'a yemin olsun ki, biz Cuhfe'de Osman b. Affan'la birlikteydik. Onun yanında aralarında Habib b. Mesleme Fihri'nin de bulunduğu şam ehlin-
den bir grup vardı. Osman hacda temettü umresine ilişkin şöyle konuştu:
"Hac ve umre konusunda en iyi olan bu ikisinin -bir arada- hac aylarında
yapılmamasıdır. Eğer bu umreyi ertelerseniz Kâbe'yi yeniden ziyaret etme-
niz gerekir ki, bu daha faziletlidir. Yüce Allah, hayırda genişlik sunmuştur."

Osman'ın bu sözü sahrada devesi için ot toplamakla meşgul olan Ali b.
Ebu Talib'e ulaştığında gelip Osman'ın karşısında durdu ve şöyle dedi:
"Peygamber'in Sünnet'i ve Allah'ın Kitabı'nda -hacla umrenin birleştiril-
mesi konusunda- kulları için sabit kıldığı genişlik hakkında baskı mı ya-
pıyorsunuz? İnsanları baskı altına alarak onları, ihtiyaç sahibi ve evi uzakta
bulunan için olan bir Sünnet'ten alıkoymak mı istiyorsun?"

Sonra Ali (a.s), hac ve umrenin bir arada yapılması çağrısında bulundu.
Osman, cemaate dönerek şöyle dedi: "Ben onu yasakladım mı? Ben ona
engel mi oldum? Ben sadece kendi reyime işaret ettim; dileyen onu alır
ve dileyen terk eder."⁽¹⁾

Malik'in *el-Muvatta'* kitabında Cafer b. Muhammed'den, babasından şöyle
buyurduğu nakledilmiştir:

Mikdad, (Mekke yolu üzerinde veya Mekke ile Medine arasında bulunan
bir bölge olan) Sukyâ'da Ali b. Ebu Talib'in huzuruna varıp şöyle dedi:
"Osman, hac ile umrenin bir arada yapılmasından menetmektedir."
Hazret o sırada unla karıştırdığı otları deve yavrularına yedirmekle meş-
guldü. Bunu duyunca elinde un ve ot izi olduğu hâlde yola çıktı. Onun
dirseklerine kadar ellerinde görünen un ve otun izini hiç unutmuyorum.
Osman'ın yanına vardığında sordu: "Sen mi hacla umrenin bir arada ya-
pılmasından menediyorsun?" Osman dedi: "Bu bir reydir (görüştür)." Ali
(a.s) öfkeli hâlde dışarı çıktığında şöyle diyordu: "Bir aradaki hac ve umre
için lebbeyk allahümme lebbeyk!"⁽²⁾

1- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 92, h. 707; *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 6, 219.

2- *el-Muvatta'*, 1, 336, h. 742.

Sünen-i Nesâî'de şöyle geçmektedir:

Ali ve Osman hac için yola çıktılar. Yolun bir yerine vardığımızda Osman temettüden menetti. Bunun üzerine Ali şöyle dedi: "Onun gittiğini gördüğünüzde siz de gidin." Sonra Ali ve yârenleri umre için lebbeyk getirdiler. Ancak Osman onları engellemedi. Ali ona sordu: "Senin temettüden menettiğin haberi doğru mudur?" Osman, "Evet" dedi. Ali ona şöyle dedi: "Resulullah'ın temettü yaptığını duymadın mı?" Osman cevap verdi: "Elbette ki, evet."⁽¹⁾

Sindî, *Nesâî*'nin dipnotunda şöyle yazmıştır:

Ali'nin, "Onun gittiğini gördüğünüzde siz de gidin." sözünden kastı şudur: Umre için lebbeyk getirerek onunla gidin ki, Sünnet'i Osman'ın sözüne tercih ettiğiniz ve Sünnet karşısında ona itaat edilmeyeceği malum olsun.⁽²⁾

Başka bir haberde şöyle gelmiştir:

Ali, Osman'ın temettü ve hac ile umrenin bir arada yapılmasını menettiğini görünce ikisinin bir arada yapılabileceğini haykırarak şöyle dedi: "Bir aradaki hac ve umre için lebbeyk allahümme lebbeyk."

Osman dedi: "Ben menettiğim hâlde onu yapacak mısın?"

Ali dedi: "Resulullah'ın Sünnet'ini insanlardan hiçbirinin hatırı için terk edecek değilim."⁽³⁾

Sindî bu hadise düştüğü dipnotta şöyle yazmıştır:

Osman, söylediği sözüyle şunu kastediyordu: Ben bütün insanları bu işten menediyorum. Sen nasıl bu işi yapabilirsin ve halifenin emrine karşı gelebilirsin? Ali ise şuna işaret etmiştir: Sünnet'e aykırı bir işte Sünnet'e vâkıf olanların hiç kimseye ittâat etmesi söz konusu olamaz. Allah daha iyi bilir.⁽⁴⁾

1- *Sünen-i Nesâî*, 5, 152, h. 27333; *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 2, 287, h. 231; *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, 1, 644, h. 1735. Hâkim şöyle der: "Bu hadis -Buhârî ve Müslim şartıyla- sahihtir ve bu iki kaynak onu getirmemiştir."

2- *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni'n-Nesâî*, 5, 152.

3- *Sünen-i Nesâî*, 5, 148, h. 2723.

4- *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni'n-Nesâî*, 5, 149.

Üçüncü bir metinde şöyle geçmektedir:

Ali buyurdu: "Resulullah'ın yapmış olduğu bir işi engellemek mi istiyorsun?"

Osman dedi: "Beni rahat bırak!"

Ali buyurdu: "Seni [bu konuda] kendi hâline bırakamam."

Ali onun bu tutumunu görünce bir arada hac ve umre çağrısında bulundu.⁽¹⁾

Önceki örnekler, Şeyheyn -ve özellikle Ömer- tarafından temeli atılmış uygulamaların nasıl yayıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Burada dikkate şayan bir nükte vardır. O da şudur: Osman, Muaviye ve Amr b. As'ın, Ömer'in yöntemine göre amel etmekle birlikte onu vurguluyor olmaları Ebu Bekir ve Ömer'in uygulamalarının uzantısını ortaya koymaktadır. Bunu -Resulullah döneminde reye göre amel eden- halifelerin yönteminin, naslara teslim olan İmam Ali ve onun İbn Abbas gibi takipçilerinin fıkı ile muhalefetine daha şeffaf şekilde görmekteyiz...

Muaviye, Ali ve İbn Abbas'a lanet okunması emrini vermiştir.⁽²⁾ Abbasî halifesi Mansur, Malik'e şöyle dedi: "Ali ve İbn Abbas'a muhalif olsa bile İbn Ömer'in sözünü (görüşünü) al!"⁽³⁾ Haccac b. Yusuf Sekafî, Sehl b. Sa'd Saidî ve diğer hadis metni yazarların boynuna damga vurdu.⁽⁴⁾ Tüm bunlar, ikinci halifenin yönteminin sürdüğüne ve Ebu Bekir'le Ömer'den sonra gelenlerin, onların koyduğu uygulamaya amel edilmesini vurguladığına delalet etmektedir.

Şimdi bu hususta başka metinler sunacağız:

1- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 2, 569, h. 1494; *Sahîh-i Müslim*, 2, 897, h. 1223; *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*, 2, 113.

2- Amr b. Asım'ın *es-Sünne* kitabına (2, 602, h. 1350) bk. *Tarîhu'l-Ya'kûbî*, 2, 223; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 4, 56; *Cevâhiru'l-Metalib fî menâkıbı'l-İmâmî'l-Celîl Ali b. Ebî Tâlib*, 2, 227.

3- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4, 147.

4- Tarih kaynaklarında Haccac'ın Medine'ye girdiğinde Resulullah'ın sahabîlerini tahkir ettiği, Cabir b. Abdullah'ın eline ve Enes b. Malik ile Sehl b. Sa'd'ın boyunlarına kurşunla damga vurarak onları küçük düşürmeye çalıştığı kaydedilmiştir. bk. *Tarîhu't-Taberî*, 3, 543 (74 yılındaki olaylar); *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 2, 664, Sehl b. Sa'd Saidî'nin Biyografisi, 1089; *Usdü'l-ğâbe*, 2, 366; *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 12, 189.

Kıraatin Terk Edilmesi

Bedâ'i'u's-sanâ'i' kitabında şöyle geçmektedir:

Ömer, akşam namazının ilk iki rekâtından birinde kıraati terk etti ve sonra üçüncü rekâtta onu kaza etti, sesli şekilde okudu. Osman da yatsı namazının ilk iki rekâtında kıraati terk etti ve son iki rekâtta onları kaza ederek sesli okudu.⁽¹⁾

Kaybolan Kişinin Karısı

İbn Şihab, Said b. Müseyyib'den, o da Ömer'den kocası kaybolan kadın hakkında şöyle rivayet etmiştir:

Ömer dedi: "Eğer kadın evlendikten sonra kocası çıkıp gelirse kadını veya mihrini seçmek hususunda muhayyerdir. Eğer mihri seçecek olursa diğer koca onu ödemelidir. Eğer karısını isterse kendisine helal olması için onun iddet beklemesi gerekir. İddeti tamamlanınca birinci kocanın evine döner. Kadının mihrini ise onun namusunu kendisine helal kılmış diğer kocası ödemelidir." İbn Şihab şöyle dedi: Ömer'den sonra Osman da aynı şekilde hüküm verdi...⁽²⁾

Annenin Mirasının Altıda Bire Döndürülmesi

Taberî, tefsirinde Şu'be tarikiyle İbn Abbas'tan şu rivayeti aktarmıştır:

O, Osman'ın yanına gelip şöyle dedi: "Neden iki kardeş, annenin mirastan sahip olduğu üçte birlik hakkını altıda bire döndürmektedir? Hâlbuki Allah şöyle buyurmuştur: '**Eğer ölenin kardeşleri varsa...**'⁽³⁾ Ve senin kavminin dilinde 'iki kardeş' ile 'kardeşler' aynı şey değildir."⁽⁴⁾ Osman dedi: "Kendimden öncekinin emrini bozabilir miyim? İnsanlar bu şekilde miras almış ve farklı şehirlere dağılıp gitmişler."⁽⁵⁾

1- *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, 1, 111; *el-Mebsût*, 1, 18 h. 221.

2- *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7, 446, h. 15348.

3- Nisâ, 11.

4- Arapçada iki kardeş için tesniye kipi olan "ehevân/أخوان" sözcüğü kullanılır. Çoğul anlamındaki "kardeşler" içinse "ihve/أخوة" kelimesi kullanılır. Nitekim ayette kardeşler anlamına gelen "ihve" ifadesi geçmiştir. (Mütercim)

5- *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Taberî*, 4, 278.

Hâkim ve Beyhakî'nin rivayetinde ise şöyle dediği nakledilmiştir:

Ben kendimden önce verilmiş, şehirlerde geçerli sayılmış ve insanların ona göre birbirlerinden miras almış olduğu bir hükmü nakzedemem.⁽¹⁾

Atın Zekâtı

Belâzürî *el-Ensâb* kitabında, kendi rivayet zinciriyle Zührî'den şu rivayeti getirmiştir:

Osman, atlardan zekât alıyordu. Onun bu işini reddettiler ve şöyle dediler: "Resulullah şöyle buyurdu: Sizleri, atlar ve kölelerin zekâtından muaf tuttum."⁽²⁾

İhtimalen Osman bu meselede Ömer'e tâbi olmuştur. Çünkü İbn Hazm *el-Muhallâ* kitabında İbn Şîhâb'dan şu rivayeti aktarmıştır:

[Nemir'in kızkardeşinin oğlu olan] Saîb, İbn Şîhab'a, kendisinin Ömer için atların zekâtını getirdiğini haber verdi. İbn Şîhab diyor ki: "Osman, atlardan zekât alınmasını istiyordu."⁽³⁾

Hârîse'den şöyle dediği nakledilmiştir:

Şam halkından bir grup Ömer'in yanına gelerek şöyle dediler: "Elimize mallar, atlar ve köleler geçti; onların zekâtını vermek ve mallarımızın temizlenmesini istiyoruz." Ömer dedi: "Benden önceki iki yoldaşım bunu yapmadılar ki ben de yapayım." Daha sonra aralarında Ali'nin de bulunduğu Muhammed'in ashabıyla istişarede bulundu. Ali (radiyallah anh) buyurdu: "Eğer senden sonra sabit bir vergi şekline dönüşmez ise güzel bir iştir."⁽⁴⁾

İmam Ali burada şu uyarıda bulunuyor: Müslümanları, -kendileri istediklerinde- mallarını temizlemekten menetmek şer'an caiz değildir. Aksine müstehaptır. Fakat bunun yanlış bir düşünceye dönüşmesinden endişe ediyor. O da bunun Sünnet ve şeriata dönüşmesidir ki, bu durumda şer'an haram

1- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 4, 372, h. 7960; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, h. 12077.

2- *Ensâbu'l-eşrâf*, 5, 26 ve bk. *el-Muhallâ*, 5, 227-229.

3- *el-Muhallâ*, 5, 227.

4- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 14, h. 82; *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 2, 126, h. 2 ve 3; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 1, 557, h. 1456.

olur. Dolayısıyla İmam Ali (a.s), atlardan zekât alınmasının caiz olduğunu ve onun vacip addedilmemesi gereğini vurguluyor. Yani hiçbir Müslüman, atlarının zekâtını ödemeye zorlanamaz. Aslında Ali (a.s), cevaz hükmü ile vücut tevehhümü ikazını birleştirmiştir ki, doğru olan da budur. Peygamber bunu Mina'da namaz konusunda yapmıştı. İnsanlara yolcu oldukları için namazı kısaltmaları uyarısında bulunurken şehir halkının tam kılması gerektiğini buyurmuştu.

Böylece Osman'ın bazı hükümlerde önceki iki yoldaşının yöntemine tâbi olduğu anlaşılmış oldu. Gerçi başka zamanlarda kendine özgü görüşleri de olmuştur ve bu görüşleriyle diğerlerine muhalefet etmiştir. Çünkü rey kapısı bir kere açıldı mı artık onu kapatmak mümkün olmaz. Nitekim İmam Ali (a.s) şöyle buyurmuştur:

Hilafet sahibi; dizginini çeksen burnu parçalanacak, salıversen uçuruma yuvarlanacak serkeş bir devenin süvarisinden farksızdı.⁽¹⁾

Evet, hülefânın ekolünde rutin olan şey, hâkim halifenin kendisinden önceki halifenin yöntemine uymak ve nassa aykırı olsa bile onun reyini sahih saymaktır.

Kelâle

Şa'bî'den şöyle dediği nakledilir:

Ebu Bekir'e "kelâle" hakkında sorduklarında şöyle dedi: "Ben ona ilişkin kendi reyimi söyleyeceğim; eğer doğru olursa Allah'tandır, eğer hata olursa benden ve şeytandandır! Bana göre veled (çocuk) ve vâlidin (babanın) olmadığı durumdadır."

Ömer onun ardından hilafete geldiğinde de şöyle dedi: "Ben, Ebu Bekir'in söylediği bir sözü reddetmekte Allah'tan hayâ ederim."⁽²⁾

Câhiz, *el-Fütüyâ* kitabında üstadı İbrahim b. Seyyâr en-Nezzâm'dan Ömer'in bu sözü üzerine yazmış olduğu şu dipnotu nakletmiştir:

Ben Ömer'in bu sözüne hayret ediyorum! Eğer Ömer, muhalefeti caiz olmadığı için veya hakkın Ebu Bekir'le olduğuna inandığı için Ebu Bekir'e

1- *Nehc'ü-belaga*, 3. Hutbe.

2- *Sünen-i Dârimî*, 2, 462, h. 2972; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 223, h. 12043.

tâbi olmuş idiyse neden dedenin mirası konusunda yüz defa ona muhalefet etmiştir? Aynı şekilde neden mürtet olanlar hakkında, müellefet-i kulûb konusunda ve daha birçok hususta ona aykırı görüş ortaya koymuştur?⁽¹⁾

Fedek

Eğer "Fedek" ve mallara ait "humus" konusunu -misal babından- dikkate alacak olursak, şer'î hükümlerin nasıl da dış etkenler ve dönemin siyasetine teslim edildiğini daha iyi anlarız. Bu durum geniş yelpazede genel bir politika hâline dönüşünceye kadar devam etti ve sonraki halifeler onu hayatî bir kural gibi gördüler.

Eğer "Fedek" -birinci halifenin dediği gibi- ümmetin hakkı idiyse Osman onu Afrika'nın humusu ile birlikte nasıl Mervan'a bağışladı? Eğer o -Resulullah'ın kızı Fatıma'nın dediği gibi- şahsi bir mülk idiyse neden Fedek arazisini ona vermediler? Konunun izahı için şu metni okuyalım:

Beyhakî kendi *Sünen*'inde Mugiye tarikiyle Fedek hakkında bir rivayet nakletmiştir:

Osman b. Affan'ın hilafeti döneminde Fedek Mervan'a bağışlanmıştır. Osman bu konuda Resulullah'tan rivayet edilen şu hadisi tevil yoluna gitmiştir: "Ne zaman Allah, bir peygambere bir yiyecek (rızk) verirse o ondan sonra yerine gelecek kişiye aittir. Eğer o da ihtiyaçsız olursa bunu sıla-i rahim olarak akrabalarına bağışlar."⁽²⁾

Bu, acayip bir çelişki ve apaçık bir paradokstur. Gerçekten hangisi doğrudur? Acaba Ebu Bekir'in sözü mü doğrudur; yani Fedek Müslümanların malı mıdır? Yoksa Ömer'in iddiası mı sahihtir ki, orduyu teçhiz ve İslam topraklarını genişletmek için Müslümanların malına ihtiyaç olduğunu söylemiştir? Ya da Osman'ın iddiası mı doğrudur ki, Peygamber'in temsilcisi olması hasebiyle onu kendi malı olarak görüyordu?

Cevap ne olursa olsun, bu iddialar Hz. Fatıma'yı (muhtelif içtihat ve bahanelerle) Fedek'ten mahrum etmek için ileri sürüldü. Bu durum devam etti, sonra gelen hâkim öncekinin izinden gitti. Bu mevzu aynı zamanda içtihat

1- *el-Fusûlü'l-Muhtâre*, 207 (*el-Fetyâ* kitabından naklen).

2- *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 301, h. 12516.

ve rey ekolünün kesintisiz bir doktrinle -sünnete mutlak teslimiyet ekolü karşısındaki- gelişimini de belirtmektedir.⁽¹⁾

Hadis kaydının yasaklanması -hadis kaydı kapısını açan- Ömer b. Abdülaziz'in hilafeti dönemine kadar devam etti. Bu halife, Fedek'i Hz. Fatıma'nın evlatlarına iade etti.⁽²⁾ Sanki bu işte bir gereklilik ve bağlantı vardı. Çünkü gerçekleşen hadis kaydı -eksikliklerine rağmen- Müslümanlar için faydalı idi ve birçok gerçekleri ortaya çıkarıyordu. Gerçi başka açıdan amaç, içtihat ekolü temellerini sağlamlaştırmak ve böylece onun, tedvin ve hadis nakli ekolü karşısında kendisini savunabilmesini sağlamaktı. Yine de Ömer b. Abdülaziz'in girişimleriyle bu gerçeklerin ortaya çıkmasının güzel sonuçları olmuştur. Zira tedvinle tarihçiler ve sünen sahiplerinin Fatıma'nın (s.a) Fedek konusundaki iddiası -Fedek'in Fatıma'nın elinde olduğu ve Resulullah tarafından kendisine verildiği gerçeği⁽³⁾- üzerindeki ittifakı ortaya çıkmış ve bu durum halife Ömer b. Abdülaziz'in mantığında apaçık şekilde yerini bulmuştur. Böylece onun Fedek arazisini Fatıma'nın (s.a.) evlatlarına geri vermesiyle birlikte mutlak teslimiyet ekolünün kefi içtihat ve rey ekolü kefesinden ağır gelmiştir.

Humus

İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmiştir:

Allah, Peygamber'in ruhunu kabzedince Ebu Bekir, Peygamber akrabalarının payını Müslümanların mallarına döndürdü ve onu Allah yolunda harcamaya başladı.⁽⁴⁾

Yine İbn Abbas'tan Necdet el-Harûrî'nin humusta geçen yakın akrabaların payı hakkındaki sorusuna cevap olarak şöyle dediği nakledilmiştir:

- 1- Hz. Zehra'nın, İmam Ali'nin ve Ehlibeyt'in sözünde buna dair açık delaletler vardır. Mesela Hz. Zehra'nın muhacir ve ensar kadınlarına hitaben söylediği şu sözü vardır: "Gelecek zamandaki Müslümanlar, ilk Müslümanların temelini attığı işin akabetini anlayacaklardır!..." Fedek hutbesinde de şöyle buyurmuştur: "Fırsat kolluyordunuz; zamanın bizim aleyhimize değişmesi için gelecek haberleri bekliyordunuz..."
- 2- *Fütûhu'l-büldân*, 1, 38; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 16, 278; *Mu'cemü'l-büldân*, 4, 239; *el-Kâmil fi't-tarih*, 2, 104-105.
- 3- *Müsnedu Ebî Ya'lâ*, 2, 334, h. 1075 ve h. 1409; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 16, 268; *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 5, 273-274.
- 4- *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Taberî*, 10, 7 ve bk. *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4, 243-245.

Biz diyorduk ki: Peygamber'in akrabaları bizleriz. Fakat kavmimiz bunu kabul etmedi ve şöyle dediler: "Kureyş'in tamamı akrabalığa sahiptir."⁽¹⁾

Şafî, Abdurrahman b. Ebu Leyla'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Ehcârü'z-zeyt'te⁽²⁾ Ali ile karşılaştığımda ona sordum: "Babam-anam sana feda olsun! Ebu Bekir ve Ömer, siz Ehlibeyt'in humustan olan hakkınızda ne yaptılar?..."

Ali (a.s) buyurdu: "Ömer dedi ki: 'Sizin bir hakkınız var ve benim ilmim ona ulaşmıyor; eğer çok olursa hepinize yeter. Dilerseniz biz, maslahat gördüğümüz kadarını size verelim.' Biz onun tamamını almaktan başka bir şeyi kabul etmedik. O da tamamını bize vermekten kaçındı."⁽³⁾

Ömer b. Hattab buna benzer bir sözü İbn Abbas'a da dedi. O da İmam Ali b. Ebu Talib gibi cevap verdi.⁽⁴⁾

Sormak lazım: Eğer humus Müslümanların hakkı ise nasıl oluyor da Osman farklı bir tevilde bulunma hakkına sahip oluyor; onu bazen İbn Serh'a, bazen de Mervan b. Hakem'e veriyor?⁽⁵⁾

Eğer Osman'ın bu tevilini Müslümanlar kabul etmiyorsa neden bugün Ehli-sünnet imamlarının çoğu, humustan "zevi'l-kurbâ"ya (Peygamber akrabası sayılan seyitlere) bir hak tanımıyor?⁽⁶⁾

Görünen o ki, gerçek, selefi kutsamada aşırı gidenlerin zihinlerini dolduran şeyden başka bir şeydir. Onlar her türlü tartışmayı haram saymakta, farklı konumlanmalar üzerinde inceleme ve araştırma yapmaktan korkmaktadırlar. Hatta kimi zaman bu tür münazaraları dinsizlik saymaktadırlar.

1- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 294, h. 2685; *Sünen-i Nesâî*, 7, 129, h. 4134; *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Taberî*, 10, 6 (metin bu kaynaktandır); *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 3, 360; *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 4, 68.

2- Medine'de bir yerdir ki, taşları, sanki zeytinyağı sürülmüş gibi parlamaktadır. (Mütercim)

3- *el-Üm*, 4, 148; *Müsnedü's-Şâfî*, 1, 325; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 344, h. 12742.

4- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 320, h. 2943; *Sünen-i Nesâî*, 7, 128; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 10, 334, h. 10829.

5- *Tarîhu't-Taberî*, 2, 597; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7, 152 (Hicrî 27 Yılındaki Olaylar); *el-Kâmil fî't-tarîh*, 2, 481 (Hicrî, 26 Yılındaki Olaylar).

6- bk. *en-Nassu ve'l-ictihâd*, 53.

İCTİHAT VE REY AKIMININ MUAVİYE DÖNEMİNDEKİ UZANTISI

Ebu Bekir ile Ömer'in içtihatlarının uzantısını Muaviye döneminde ve ondan sonra gelen halifelerin zamanında da görmekteyiz. Daha önce aktardığımız Ahmed'in *Müsned*'inde getirdiği rivayetin yanı sıra İbn Asâkir şöyle yazmıştır:

Muaviye Dımaşk minberi üzerinde yaptığı konuşmada şöyle diyordu: "Resulullah'tan Ömer döneminde zikri geçmiş rivayetlerin dışında hadisler nakletmekten kaçının."⁽¹⁾

Sahîh-i Müslim'de Yahsubî'den şöyle dediği nakledilmiştir:

Muaviye'nin şöyle dediğini duydum: "Ömer döneminde zikredilen hadisler dışındaki hadisleri nakletmekten kaçının; zira Ömer, insanları [bu konuda] Allah'tan korkutuyordu."⁽²⁾

İbn Adî, İsmail b. Ubeydullah'tan şöyle nakletmiştir:

Muaviye, Ömer zamanında zikredilmiş ve Ömer'in imzalamış olduğu rivayet dışında Resulullah'tan hadis nakledilmesinden menediyordu.⁽³⁾

İbn Asâkir, Recâ b. Hayve'den şu rivayeti aktarmıştır:

Muaviye, hadis naklinden menediyor ve şöyle diyordu: "Resulullah'tan hadis nakletmeyin."⁽⁴⁾

1- *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 29, 274.

2- *Sahîh-i Müslim*, 2, 718/98, h. 1037; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 19, 370, h. 869; *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, 3, 129, h. 1933. Bu kaynakta "Resulullah'ın hadislerini nakletmekten kaçının." ifadesi geçmiştir.

3- *el-Kâmil fî duafâ'i'r-ricâl*, 1, 19, 14. bab.

4- *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 59, 167.

Muhammed b. Abdullah'tan şöyle nakledilmiştir:

O, Muaviye b. Ebu Süfyan'ın hac yaptığı yılda Sa'd b. Ebu Vakkas ile Dahhak b. Kays⁽¹⁾ arasında geçen bir müzakereyi duymuş. O ikisi hacda temettü hakkında konuşuyorlardı.

Dahhak şöyle dedi: "Bunu ancak Allah'ın emri hakkında cahil olan biri yapabilir."

Sa'd dedi: "Pek de kötü konuştun ey kardeşimin oğlu."

Dahhak dedi: "Ama Ömer b. Hattab bundan menetti."

Sa'd dedi: "Fakat Resulullah bunu yaptı ve biz de Resulullah'la birlikte bunu yaptık."⁽²⁾

Sünen-i Dârimi'de şöyle geçmektedir:

Sa'd şöyle dedi: "Ömer benden üstündür. Ancak bunu Peygamber yapmıştır ve o, Ömer'den daha üstündür."⁽³⁾

Aslında Dahhak, temettüden menederken Osman'a uymuştur. Osman ise Ömer'e tâbi olmuştu. Muaviye, bu yasağı daha şiddetli şekilde savundu. Çünkü o, Ali taraftarları ve Peygamber ashabından onları takip edenlerin fıkından apayrı çeşitli boyutlara ve müstakil temellere sahip yeni bir fıkın inşasını zaruret olarak görüyordu.

Şeyheyn'in fıkı ise bu yüksek binanın temellerinin üzerine atılacağı ana mihver olarak görülüyordu.

Muaviye, kurnazlığıyla hadis nakli kapısının tamamen kapatılması gerektiğini anladı; böylece Ömer'in içtihat ve kararları takviye edilecekti. Zira

1- Dahhak b. Kays el-Fihri el-Kureşî, Muaviye'nin zülüm-kâr ordusunun komutanıydı. O, Hz. Peygamber'in vefatından yedi yıl önce dünyaya geldi ve Muaviye'nin muhafız birliklerinin komutanlığına getirildi; onun yanında savaşıyordu. Irak halkına ve hacılara gece baskınları yaparak onların mallarını yağmalardı. Muaviye'nin defin işlerini üstlendi. Yezid'den sonra İbn Zübeyr'e biat etti ve Mervan'a karşı savaştı. Hicrî, 65 yılında Mercirâhit Savaşı'nda öldürüldü.

2- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 174, h. 1503; *Sünen-i Tirmizî*, 3, 185, h. 823. Tirmizî diyor ki: "Bu, sahih bir hadistir." *Sünen-i Nesâî*, 5, 152, h. 2734 (metin bu kaynaktanır).

3- *Sünen-i Dârimî*, 2, 55, h. 1814.

ancak bu şekilde yepyeni bir yapıyı onun yerine koyabiliirdi. *Vudûu'n-Nebî* kitabında şunu özellikle vurguladık ki: Emevî veya Abbasî halifeleri Talibîlerden (Hz. Ali evlatları ve onun mektebinin takipçilerinden) korkuyorlardı. Bu yüzden onları tanımak için planlar kuruyorlardı. İnsanların Ali'nin fıkıyla çelişkili olan bir fıkıh üzere amel etmelerine karar verdiler. Böylece Hz. Ali'nin takipçilerini tanıyabilecek ve diğerlerinden ayırt edeceklerdi. İşte bu yüzden ahkâm konusunda bazen Ömer'in sözünü takip ettiklerini, bazen Ayşe'nin sözüne uyduklarını, kimi zaman Ebu Hureyre'nin peşine takıldıklarını ve bazen Osman'ın sözünü tuttuklarını... görüyoruz.

Burada onlar için önemli olan, Hz. Ali'nin (a.s) sözüne muhalefet etmektir. Sonra da ümmeti istedikleri şeyin etrafına topluyorlardı. Talibîlerden birini ele geçirmek istediklerinde ise onun hakkında ümmetin üzerinde ittifak ettiği şeyin dışına çıktığı şayiasını yayıyorlardı; zira onun fıkıhı Müslümanların fıkına aykırıydı! Abdestine baksanıza, mesh ediyor! Namazına baksanıza, eli açık namaz kılıyor! Kıraatine baksanıza, sesli namaz kılıyor! Buna benzer diğer tuzak ve hileleri kullanıyorlardı.

Ömer tarafından hadis nakli ve tedvin kapısının kapatılması, Muaviye'ye, alternatif bir yapının temelini atabilme fırsatı yaratmıştı. Aynı şekilde o, kendi görüşüne uygun ve muhaliflerinin konumuna zarar verecek tarzda hadisler uydurmaları için kıssacıları ve yalancıları ciddi şekilde destekledi. Osman ve Şeyheyn'in faziletleri üzerine vurguda bulunmak, Muaviye'nin hükümetinin temellerini sağlamlaştıran temel unsurlardan idi.

Amr b. As'tan şöyle dediği nakledilmiştir:

Çok iyi hatırlıyorum ki, Resulullah şöyle buyurmuştu: "Ömer'in size okuduğunu okuyun ve size ne emrederse ona uyun."⁽¹⁾

Muaviye, şehirlerdeki memurlarına şu mektubu yazdı:

Osman'ın takipçilerine ve onun dostlarına -Osman'ın fazilet ve menkıbelerini sayıp dökenlere- teveccüh edin. Onların toplantılarına katılın; onları kendinize yakınlaştırmak ve saygı gösterin. Onlardan her birinin rivayet ettiği şeyi bana yazıp bildirin. Onların ismini, babalarının ve kabilelerinin ismini kaydedin.⁽²⁾

1- *Kenzü'l-ummâl*, 12, 593/h. 35844; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 44, 234.

2- *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 11, 44.

Osman'ın faziletleri yayılınca onlara şu mektubu yazdı:

Osman hakkında hadis iyice çoğaldı; her şehir, semt ve nahiyede yayıldı. Mektubum size ulaştığında insanları sahabenin ve ilk halifelerin faziletleri hakkında hadis nakletmeye çağırın. Müslümanlardan kim Ebu Turab hakkında bir rivayet getirmişse onunla çelişen bir rivayeti sahabe hakkında getirin.⁽¹⁾

Bu söz, Muaviye'nin politikasını açık şekilde ortaya koymaktadır. O, İmam Ali dışındaki bütün sahabîlerden hoşnuttu. Onun döneminde hadis uydu-
rulması yaygınlaştı ve bunlar fıkha sirayet etti.

Beyhakî şu rivayeti getirmiştir:

Muaviye, Resulullah'ın ashabından bir gruba şöyle dedi: "Acaba Resulullah, kaplan derisinin süs olarak kullanılmasını yasakladı mı?" Dediler: "Evet." Dedi: "Ben de buna şahitlik ederim."

Sonra şöyle dedi: "Acaba Peygamber'in altın giysi giymekten -parça dışında- menettiğini biliyor musunuz?" Dediler: "Evet." Dedi: "Peygamber'in hacla umrenin bir arada yapılmasını yasakladığını biliyor musunuz?" Dediler: "Allah'a yemin olsun ki hayır!" Dedi: "Allah'a yemin olsun ki, bunların hepsi birliktedir."⁽²⁾

Muaviye'nin yöntemine bakar mısınız? Nasıl da adım adım ilerliyor? Önce Müslümanlar nezdinde sabit olan konuları ileri sürüyor, sonra da insanları yanıltıp saptırmaya ve istediği şeyi bunların arasında yutturmaya çalışıyor.

İbn Kayyim bu hadisi getirdikten sonra şöyle diyor:

Biz, Allah'ı şahit tutuyoruz ki, bu söz, Muaviye'den bir yanlış veya ona isnat edilmiş bir yalandır. Çünkü Resulullah (s.a.a) asla bundan menetmemiştir.⁽³⁾

Aslında bu yanlış İbn Kayyim'dendir. Zira o da Müslümanlardan birçoğu gibi Muaviye hakkında hüsnüzanda bulunmuş, "onun yanlış olduğunu"

1- Şerhu Nehci'l-belâğa, 11, 45.

2- Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 4, 99; el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd, 157, h. 419; Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, 5, 19, h. 8651 (metin bu kaynaktandır).

3- Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd, 2, 138.

söylemiştir. Hâlbuki Peygamber ve Müslümanların yapmış olduğu böylesine açık bir hükümde yanılının olması mümkün değildir. Bu konudaki ihtilaf Ömer b. Hattab zamanında ortaya çıktı. Ömer, umre ile haccın bir arada yapılmasını menetti. Bunların tümü Muaviye'ye gizli kalmış ve yanılıya düşmüş, öyle mi?!

Neden bu söz -İbn Kayyim'in ifadesine göre- Muaviye'ye yalan isnadı oluyor da Resulullah'a yalan isnadı olmuyor? Neden bu, daha önceden tasarlanmış, Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in Sünnet'i karşısında ısrarla temeli atılmak istenen yeni yasanın adımı olarak görülüyor?

Muaviye bu planı halife Ömer b. Hattab'ın Sünnet'ini ihya etmek için kurguladı. Fakat zaman içinde yalanı üzerindeki perdenin kalkacağını ve hilesinin tüm çıplaklığıyla ortaya çıkacağını kaçınılmaz olduğunu biliyordu.

Buhârî, Müslim ve Ahmed, İbn Abbas'tan Muaviye'nin ona söylediği şu sözü nakletmişlerdir: "Biliyor musun ki, ben Merve tepesinde uzun bir bıçağın ağzı ile Peygamberin saçını kısalttım?" İbn Abbas dedi: "Bu işi senin aleyhine bir delilden başka bir şey görmüyorum."⁽¹⁾

Yani bu senin lehine değil, aleyhine bir delildir. Çünkü Muaviye bu sözüyle kendisinin Resulullah'a yakın olduğuna ve onun hizmetinde bulunduğuna işaret etmek istemiştir. Oysa kaçırdığı bir şey vardı. O da şudur: Bu, onun daha evvel vermiş olduğu ve Resulullah'tan olduğunu iddia ettiği fetvası ile çelişmektedir.

Sa'd b. Ebu Vakkas'tan gelen bir habere göre ondan müt'a hakkında sorduklarında şöyle dedi: "Biz bunu yapıyorduk. Hâl böyle iken bu, o zaman 'arş'a kâfir idi."

Ravi diyor ki: Maksat Mekke'nin evleridir.⁽²⁾ Başka bir rivayette ise "maksat Muaviye'dir" denilmiştir.⁽³⁾

1- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 2, 617, h. 1643; *Sahîh-i Müslim*, 2, 913, h. 1246 (hadisin metni Müslim'dendir).

2- *Sahîh-i Müslim*, 2, 898, h. 1225.

3- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 181, h. 1568; *Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahîhi Müslim*, 3, 324, h. 2841; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 3, 566.

"Arş" kelimesini "uruş" şeklinde okumak suretiyle onu "arîş" kelimseinin çoğulu sayanlar da olmuştur. Aynen "kalîb" ve "kulub" kelimesi gibi... Böylece Mekke'nin evleri manasına gelmiştir.⁽¹⁾

Şayet Sa'd, onu "arş" olarak teleffuz etmiştir ve maksadı, o günlerde onun, Arş'ın Rabbine kâfir oluşuydu.

İşte bu şekilde birçok yerde Sa'd b. Ebu Vakkas Muaviye'ye muhalefet etmiştir. O, sahabenin ileri gelenlerindendir ve Irak'ın fatihidir. Aynı zamanda Ömer'in kendisinden sonra belirlediği altı kişilik hilafet şûrasının üyelerinden biridir. Onun gibileri -sahip oldukları konumları itibarıyla- Muaviye'ye muhalefet edebiliyordu. Fakat diğer sahabîler, Muaviye'nin içtihatlarına karşı koyamıyordu.

Evet, Sa'd b. Ebu Vakkas, İmran b. Husayn, Ubade b. Samit ve diğer meşhur sahabîler, Muaviye'nin görüşleri -hatta kimi zaman Osman ve Ömer'in görüşleri- karşısında direnebiliyorlardı. Ancak bununla birlikte onların gücünden de korkuyorlardı. Özellikle de hile ve entrikayla meşhur olan Muaviye'nin gücünden çekiniyorlardı...

İmran b. Husayn'le ilgili gelen bir rivayete göre o, Şeyheyn [Ebu Bekir ve Ömer] döneminde içinde sakladığı bir sırrı açığa vurmuştur. Bunu ölüm anı gelip çatığında yanındaki sırrı "Mutarrif"e bildirmiştir. Müslim ve diğerleri Mutarrif'ten şöyle dediğini nakletmişlerdir:

İmran b. Husayn -ölümüyle sonuçlanan hastalığı sırasında- bana haber göndererek yanına gitmemi istedi. Yanına vardığımda şöyle dedi: "Sana bazı hadisler söyleyeceğim; umulur ki, Allah, benden sonra onlarla sana fayda versin. Eğer yaşarsam, bunları benden bile gizle! Eğer ölürsem, dersen onları nakledebilirsin. Benim için kesin bir konu vardır. Şunu iyi bilmelisin ki, Peygamber hac ile umreyi bir arada yaptı. Ondan sonra bu konuda ayet de nazil olmadı ve Peygamber ondan menetmedi. Sonra bir adam çıkıp bu konuda kendi görüşüne göre istediğini söyledi."⁽²⁾

1- Onlardan biri; *İslâhu galati(hata'i)'l-muhaddisîn*, 121; *et-Tatrîf fi't-tashîf*, 31 ve bk. *Garîbü'l-hadîs* (Ebu Ubeyd), 4, 20, 21; *Sahîh-i Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, 8, 204; İbnü'l-Cevzî, *Garîbü'l-hadîs*, 2, 81.

2- *Sahîh-i Müslim*, 2, 899, h. 1226; *Sahîh-i Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, 8, 206; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 428; *Mu'cemü's-şü'yûh*, 345; *Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahîhi Müslim*, 3, 325, h. 2845.

Mutarrif'ten nakledilen bir diğer rivayette ise şöyle geçmektedir:

İmran b. Husayn bana dedi ki: "Bugün sana öyle bir hadis söyleyeceğim ki, Allah bugünden sonra onunla sana fayda verecektir. Şunu bil ki, Resulullah (s.a.a), ailesinden bir grubu Zilhicce ayının ilk on gününde umreye gönderdi; onu nesh edecek bir ayet inmedi. Peygamber de ondan menetmedi. Ta ki, vefat edince herkes kendi görüşü ve istediği şeyi dile getirdi."⁽¹⁾

Evet, İmran b. Husayn hadisi naklediyor; ama işin akıbetinden de tedirgin olduğunu ele veriyor. Mutarrif'ten onu kendi yanında hıfzetmesini istiyor ve gelecekte ondan faydalanacağını bildirirken "iyileşmesi hâlinde hadisi gizli tutmasını" tembihliyor.

Acaba bu korku ve endişe, sahabenin birçoğunun Ebu Bekir, Ömer, Osman ve daha sonraları Muaviye'nin kendi reyleriyle çıkardıkları içtihatlardan memnun olmadıklarını net şekilde ortaya koymuyor mu?

İbn Kayyim Cevzî'nin Müt'a Nikâhı Hakkındaki Sözü

İbn Kayyim, müt'adan meneden rivayetlerle onu caiz sayan hadisleri birleştirirken şöyle diyor:

Eğer şöyle denirse: Müslim'in *Sahih*'inde Cabir b. Abdullah'tan rivayet ettiği şu hadisi nereye koyacaksınız? O şöyle diyor: "Biz, Resulullah ve Ebu Bekir zamanında bir avuç hurma ve un karşılığında kadınlarla müt'a yapıyorduk. Ta ki Ömer, Amr b. Hureys'in macerasında onu yasakladı." Ömer'in de şöyle dediği sabittir: "Resulullah döneminde iki müt'a vardı ve ben her ikisini de yasaklıyorum; kadınların müt'ası ve hac müt'ası."

Buna karşılık şu cevap verilir: İnsanlar bu konuda iki gruba ayrılmıştır: Bir grup şöyle der: Ömer onu haram kılmiş ve ondan menetmiştir. Resulullah ise raşit halifelerin sünnetine uyulmasını emretmiştir. Bu grup, Sebre b. Ma'bed'in "Mekke'nin fethi sırasında müt'anın yasaklandığına" dair naklettiği hadisi sahih saymamaktadır. Zira bu rivayeti Abdülmelik b. Rebi' b. Sebre, babası vasıtasıyla dedesinden nakletmiştir. İbn Mûin, onun güvenilirliğini eleştirmiştir. Buharî, şiddetle bu hadise ihtiyaç duy-makla birlikte ve bu, İslam'ın temel ilkelerinden biri sayıldığı hâlde ona

1- *Sahîh-i Müslim*, 2, 898; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4, 334, h. 8513; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 18, 111-112, h. 211, h. 213, h. 214.

Sahih'inde yer vermiyor. Eğer bu hadis Buhârî'ye göre sahih olsaydı ona yer vermekten ve onunla istidlalde bulunmaktan kaçınmazdı.

Bu grup şöyle diyor: Eğer Sebre'nin hadisi sahih olsaydı bu durum, İbn Mes'ud'a gizli kalmazdı ve ayeti delil göstererek onların müt'a yaptıklarını savunmazdı. Eğer bu hadis sahih olsaydı Ömer, "Bu iki müt'a Resulullah döneminde vardı; ama ben onu yasaklıyorum ve her kim yapacak olursa onu cezalandıracağım." demez, aksine şöyle derdi: Peygamber onu haram kılmış ve yasaklamıştır. Yine şöyle diyorlar: Eğer bu hadis sahih olsaydı -hakkıyla Peygamber'in halifesi olan- Ebu Bekir döneminde bu iş yapılmazdı.

İkinci grup ise Sebre'nin hadisini sahih saymakta ve şöyle demektedir: "Eğer bu hadis sahih değilse Ali'nin hadisi sahihtir ki, şöyle dedi: "Resulullah kadınların müt'asını haram kıldı." Dolayısıyla burada Cabir'in hadisini şuna hamletmek gerekir: Burada müt'adan haber vermekte olan kişiye onun yasaklandığı haberi ulaşmamıştır. Bu hadis meşhur değildi. Ta ki, Ömer'in zamanında onun hükmü hakkında tartışma çıktığında [önceden] yasaklandığı aşikâr oldu ve yayıldı. Bu konuda gelen hadisleri işte bu şekilde toparlayıp birleştirmek mümkündür. Başarı sadece Allah'tandır.⁽¹⁾

Reddiye ve İzah

Bizim açımızdan İbn Kayyim'in sözü gözden geçirilmelidir; zira İmam Ali'den (a.s) kadınların müt'asının haram olduğu yönünde bir beyan sabit olmamıştır ki, iddia konusuna delil kılınsın. Aksine, İmam Ali ve onun amcası oğlu Abdullah b. Abbas, müt'ayı caiz sayanların öncülüğünü yapanlardandı. Onun evlatları olan İmamlar (a.s) da tarih boyunca müt'anın cevazını savunmuşlardır. Hâl böyle iken, müt'anın haram kılındığı sözü nasıl İmam Ali'ye isnat edilebilir? Oysaki tarih kayıtlarına göre halifelerin, Hz. Ali neslinden olan İmamlarla tertipledikleri münazaralarda sunulan sorular listesinin başında müt'a hakkındaki soru gelmekteydi.⁽²⁾

Eğer müt'anın haram kılınması Ali'den sabit olsaydı, o Hazret'in soyunun müt'anın helal olduğunu ısrarla savunması ne anlama gelirdi? Peki, neden

1- *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*, 3, 462.

2- bk. *Uyûnü ahhân'r-Rızâ*, 1, 132.

İmam Ali'nin takipçileri müt'anın meşru olduğuna inandıkları için eleştiri ve muhalefet oklarının hedefine konulmuştur? Neden bu yüzden Şia'ya savaşı açılmıştır?

Evet, İmam Ali'den müt'anın helal olduğu yönünde açıklamaların bulunduğu, [her iki ekol nezdinde] farklı kanallarla sabittir. Mutlak teslimiyet ekolünün İmamları da bunda ittifak etmişlerdir. Müt'anın haram olduğu yönünde İmam Ali'den ve diğer sahabîlerden geldiği iddia edilen rivayeti ise sadece içtihat ve rey ekolü taraftarları nakletmektedirler.

Defalarca şunu vurguladık ki, hükümet ve yandaşları, kendi isteklerini -halifenin görüşlerine muhalif olan- büyük sahabîlere isnat etmek suretiyle halifelerin amelini temize çıkarmak istiyordu. Dolayısıyla Hz. Ali, İbn Mes'ud, Sa'd b. Ebu Vakkas ve diğer sahabîleri, sanki "halifeyle aynı düşüncüyü paylaşıyorlarmış" gibi sunmaya çalışıyorlardı.

Bu durum bize, içtihat ve rey ekolü taraftarlarınca bir sahabîden nakledilen ihtilaflı rivayetlerin arka planını da açıklamaktadır. Özellikle o sahabî Ebu Bekir ve Ömer'in fikhına muhalifse bu durum daha net anlaşılmaktadır. Bu yöntemin arkasında bir nevi karmaşa çıkarma ve gerçeği örtbas etme çabası vardır.

Bir sahabîden ihtilaflı rivayetin gelmesi, dinde başka bir ekolün uzantısının varlığını göstermektedir. İşte bu yüzden biz, zaman zaman hadislerdeki şüphe ve kapalılık perdesinin kaldırılması için inceleme yapılmasının zaruretini vurguluyoruz. Yani halife veya müminlerin annesi Ayşe gibi şeriatta rolü bulunan kimselerin görüşünü incelerken şunu da araştırıyoruz: Acaba Resulullah'ın (s.a.a) sahabesinden bu konuda onlara muhalefet eden biri olmuş mudur? Bu yöntemle şer'î hükümler hakkında gözden kaçmış gizli ipuçlarına ulaşmak mümkün olabileceği gibi, rivayetin çıktığı zaman ve mekânla fetva ve görüşlerin ortamı arasındaki ilişki de anlaşılabilir.

Örnek olarak müt'a meselesini ele alacak olursak, her iki ekolün uzantılarını onda çok net şekilde görürüz.

İbn Abbas, İbn Ömer, Sa'd b. Ebu Vakkas, Ali b. Ebu Talib, Ebu Musa Eş'arî ve diğer sahabîler müt'anın meşru olduğunu vurguluyorlar, onu meşru bir iş sayıyorlar; zira Allah ve Resul'ünün onun hakkında nassı vardır ve asla nesh edilmemiştir.

Fakat Osman b. Affan, Muaviye b. Ebu Süfyan ve hâkim fıkıhın önderleri bunu kabul etmiyorlar; zira Ömer b. Hattab ona cevaz vermemiş, müt'ayı haram kılmıştır.

Doğal olarak hâkim kanadı güçlendirmek için müt'anın yasaklanmasını İmam Ali ve İbn Abbas'a isnat etmişlerdir. Hatta bu yasağı İbn Ömer'e bile isnat etmişler, böylece halifenin yöntemini takviye etmeye çalışmışlardır. Burada araştırma yapacak kişinin -Ömer'in müt'ayı yasakladığını bildikten sonra- temettü hakkında söyledikleri hususunda biraz düşünmesi gerekir. Acaba gerçekten nesh edilmiş midir? Veya İmam Ali ve İbn Abbas ondan menetmiş midir? (Hükmedenlerin fetva ve yöntemini pekiştirecek diğer iftiralar hakkında da aynı şekilde düşünmesi gerekir.)

Sünnî ile Şia'nın tarih ve hadis kaynaklarındaki şahitler, bu rivayetlerin zaafını açığa çıkarmaktadır.

Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid* kitabında şu rivayeti getirmiştir:

Urve b. Zübeyr, İbn Abbas'ın yanına gelip şöyle dedi: "Ey İbn Abbas! Uzun süredir insanları saptırıyorsun."

İbn Abbas dedi: "Ne saptırması ey tıfıl?!"

Urve dedi: "Adam hac veya umre için ihrama giriyor. Tavaf ettikten sonra zannediyorsun ki, ihramdan çıkmış oluyor. Hâlbuki Ebu Bekir ve Ömer bundan menetmişti."

İbn Abbas dedi: "Yazıklar olsun sana! Acaba o ikisi mi senin yanında üstündür, yoksa Allah'ın Kitabı'nda bulunan ve Resulullah'ın ashabı ve ümmeti arasında Sünnet olarak bıraktığı şey mi üstündür?"

Urve dedi: "Ebu Bekir ve Ömer, Allah'ın Kitabı'nı ve Sünnet'i benden ve senden daha iyi bilirdi."⁽¹⁾

Eyyub'dan ise şöyle nakledilmiştir:

Urve, İbn Abbas'a şöyle dedi: "Acaba Allah'tan korkmaz mısın ki, müt'aya cevaz verirsin?"

İbn Abbas dedi: "Ey tıfıl! Git de annene sor."

Urve dedi: "Ama Ebu Bekir ve Ömer bunu yapmadı."

1- *Mecma'u'z-zevâid*, 3, 234, Taberânî'den naklen *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1, 11, h. 21.

İbn Abbas dedi: "Vallahi sizin işinizin sonunda Allah'ın azabını görmekteyim. Ben size Peygamber'den hadis diyorum, siz ise 'Ebu Bekir ve Ömer' diyorsunuz."⁽¹⁾

İbn Abbas'ın Urve'yi annesine -Ebu Bekir'in kızı Esmâ'ya- yönlendirmesinin sebebi şudur: Zübeyr onunla müt'a nikâhı yapmıştı ve Abdullah müt'a nikâhından dünyaya gelmişti.⁽²⁾

Ebu Nazre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Biz Cabir'in yanındaydık. Biri gelip şöyle dedi: "İbn Abbas ve İbn Zübeyr kadınların müt'ası ve hac müt'ası hakkında ihtilafa düştüler." Cabir dedi: "Biz Resulullah'la birlikte bunu yaptık. Daha sonra Ömer bizi o ikisinden menetti ve biz de bir daha onları yapmadık."⁽³⁾

Burada İbn Abbas'tan gelmiş bazı metinleri aktarmamızdaki maksat, okuyucuyu İbn Abbas'a [ve onun emsali kimselere] müt'a hakkında isnat edilen bazı sözlerin doğru olmadığı konusunda bilgilendirmektir. Çünkü bu tür görüşler, hâkim fıkıhın kanalından gelmekte olup hükümet muhaliflerinden sabit olan sarîh metinlere aykırıdır.

Muaviye'nin minberler üzerinden Ali ve hanedanına lanet okuyan, İbn Abbas'ı lanetleyen ilk kişi olduğu meşhur ve bilinen bir gerçektir. O, insanlara Ehlibeyt'e düşmanlık ve nefret ruhunu aşıladı. Hz. Ali'ye olan kin ve nefretinden dolayı şeriatı gerçek mecrasından saptırmak ve tahrif etmek için elinden gelen çabayı gösterdi.

Acaba bu koşullar altında Hz. Ali'nin ve İbn Abbas'ın fıkıhının, hâkim fıkıh gibi baki olması mümkün müydü? Oysa biz şunu çok iyi biliyoruz ki, Emevî ve Abbasî halifeleri, Şeyheyn, Osman ve Ayşe'nin fıkıhını aldılar. Hatta onlar, Talibîlere olan düşmanlıkları sebebiyle İmam Ali'ye aykırı olan her görüşü diğerlerinin fıkıhına tercih ediyorlardı.

1- *Haccetü'l-vedâ'*, 353, h. 391; *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta'* mine'l-meânî ve'l-esânîd, 8, 208 (metin bu kaynaktanır); *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd*, 2, 206.

2- *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 3, 214; *el-İkdü'l-ferîd* 2, 139; *Cemheretu resâilil-Arab fi usûri'l-Arabiyyeti'z-zâhire*, 2, 127. Bu kaynakta İbn Abdürabbih'in kitabı *el-İkdü'l-ferîd* kitabından şu rivayeti getirmiştir: "Müt'a ile ilk alevlenen meşale Zübeyr hanedanıdır."

3- *Sahîh-i Müslim*, 2, 914, h. 1249 ve 2, 1023, h. 1405; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7, 206, h. 13947; *Fethu'l-bâr bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 9, 174.

HÂKİMLER VE HÜKÜMET FIKHİNİN NORMALLEŞTİRİLMESİ

Şafiî *el-Ûm* kitabında Ubeyd b. Rufâa kanalıyla babasından şu rivayeti nakletmiştir:

Muaviye Medine'ye geldi ve halka namaz kıldırđı. Bismillâhirrahmânirrahîm'i okumadı. Rükûa gittiğinde ve rükûdan doğrulduğunda tekbir getirmedir. Namazın ardından muhacirler ve ensarın sesi yükseldi: "Ey Muaviye! Sen namazından mı çaldın? Bismillâhirrahmânirrahîm nereye gitti? Rükûa eğildiğinde ve doğrulduğunda tekbir nereye gitti?" Bunun üzerine Muaviye onlara başka bir namaz kıldırđı ve önceki namaz hakkında kendisini eleştirdikleri şeyleri yerine getirdi.⁽¹⁾

Şafiî, bu rivayetten önce Enes b. Malik'ten şu rivayeti aktarmıştır:

Muaviye, Medine'de namaz kıldı. Namazı sesli kıldı. Fâtıha Suresi'nden önce Bismillâhirrahmânirrahîm'i okudu ve ondan sonraki surede Besmele'yi okumadı. Secdeye eğildiğinde tekbir getirmedir. Bu şekilde namazı tamamladı. Selam verdiğinde bunu duyan muhacirlerin her taraftan sesi yükseldi: "Ey Muaviye! Namazdan çaldın mı, yoksa unuttun mu?" Ondan sonra namaz kıldığında Fâtıha'dan sonra okuduğu sure için de Bismillâhirrahmânirrahîm'i okudu ve secdeye kapanmadan önce tekbir getirdi.⁽²⁾

1- *el-Ûm*, 1, 108; *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 1, 311, h. 34; *Beyhakî*, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2, 49, h. 2239; *et-Tedvîn fî ahhârî Kazvîn*, 1, 154.

2- *el-Ûm*, 1, 108; *Sünen-i kübrâ-i Beyhakî*, 2, 49, h. 2237; *et-Tedvîn fî ahhârî Kazvîn*, 1, 154; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 2, 270; *Avnu'l-ma'bûd*, şerhu Süneni Ebî Davud, 3, 45; *Neylû'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*, 2, 366; Said b. Müseyyib'den şöyle dediğı nakledilmiştir: "Tekbir'i ilk terk eden kişı Muaviye'dir."

Zührî'den şöyle nakledilmiştir:

Bismillâhirrahmânirrahîm'i Medine'de sessiz okuyan ilk kişi Amr b. Said b. As'tır.⁽¹⁾

Fahreddin er-Râzî *Ahkâmü'l-Besmele*'de Zührî'nin sözüne şu dipnotu düşmüştür:

Ben derim ki: Amr, Yezid b. Muaviye zamanında Medine valisi oldu ve bu konuda birileri ona tâbi oldu. İşte bu yüzden Yahya b. Ca'de şöyle der: "Şeytan, imamlardan Besmele'yi çaldı." İmamlardan maksat yönetici âlimlerdir. Zührî şöyle diyor: Besmele Allah'ın Kitabı'ndan bir ayettir, insanlar onu terk etti." Mücahid şöyle diyor: "İnsanlar daha önce mevcut olan uygulamayı unuttular. Sahabe'nin, Muaviye'nin Besmele'yi terk etmesine karşı gösterdiği tepkiden sonraki dönemde ortaya çıkan bidatlerde hiçbir hayır yoktur. Dolayısıyla şöhret bulmuş ve yayılmış bir konuda âlimlerden nakledilen şey hüccettir, yöneticilerin yaptığı işler değil."

Eğer dersin: Bu iş hak olmasa, âlimler onu inkâr ederdi.

Derim ki: Muaviye'ye karşı inkâr ettiler ve o, yaptığı işten döndü. Ancak, Medine'de -Eşdek, Haccac ve Hubeyş b. Delce gibi- zalim yöneticiler iş başına geldiğinde güçlerinden korktukları için hiç kimse onların işini inkâra kalkışmadı veya inkâr eden bazı insanların sözü kabul edilmedi. Dolayısıyla geriye kalanlar da inkârdan vazgeçtiler ve bu durumda bir genişlik gördüler; her iki durum da -Sünnet'in terkine yol açtığı hâlde- caiz sayıldı. Âlimler fitne korkusuyla bu meseleye göz yumdular.⁽²⁾

Daha sonra İbn Zübeyr'in şu sözünü nakletmiştir:

Yöneticileri "Besmele"yi sesli okumaktan engelleyen tek şey kibirdi.

Sonra şöyle yazıyor:

Amr b. Said Eşdek'in [ki Medine'de Besmele'yi ilk kez sessiz okudu] bu hareketi, İbn Zübeyr'e muhalefet etmek içindi. Zira namazda Besmele'yi sesli okumak, İbn Zübeyr'in görüşüydü. Hatta Besmele'yi namazda sesli okuma konusunda Eşdek'den sonra Medine'ye vali olan Mervanoğulları da ona uymuşlardır. Eşdek'in bunu kastetmiş olması uzak bir olasılık

1- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2, 50, h. 2240; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5, 434.

2- *Ahkâmü'l-Besmele ve mâ yetaallaku bihâ mine'l-ahkâm ve'l-meânî vehtilâfi'l-ulemâ*, 76.

değildir. Eşdek, İbn Zübeyr'e doğru ordu gönderdi ve onu Mekke'de muhasaraya aldı. Haccac da onu izledi ve ikinci kez İbn Zübeyr'i kuşatma altına aldı. Öncesinde Kâbe'yi yıktı ve Hacer'i oradan çıkardı. İbn Zübeyr'in onda yaptığı işleri değiştirdi. Onlar mümkün olan her yolla İbn Zübeyr'e muhalefet etmek istiyorlardı. Besmele'yi sessiz okumanın da bu stratejinin bir parçası olduğu uzaksanacak bir durum değildir. Aksine çok yakın bir ihtimaldir. Çünkü bu, üzerinde ihtilaf olan bir konuydu.

Bekr b. Abdullah Müznî şöyle der: "Abdullah b. Zübeyr'in arkasında namaz kıldım. O, Besmele'yi sesli okudu." Başka bir rivayette şöyle geçmektedir: "O, kıraatine Bismillâhirrahmânirrahîm'le başlıyordu ve şöyle diyordu: Sizi bundan engelleyen tek şey kibirdir."⁽¹⁾

Fahreddin er-Râzî, bundan önce Muhammed b. İshâk Müseyyibî'den şu rivayeti aktarmıştır:

Babam bana rivayet etti ki o, Medine'de cemaatle namaz kıldığında Bismillâhirrahmânirrahîm'i sesli okudu. Babam diyor ki: Sonra -Malik b. Enes'in kız kardeşinin oğlu olan- Ebu Bekir Aşâ yanıma gelip Malik b. Enes'in selamını getirdi ve onun bana şöyle dediğini aktardı: "Medine halkına muhalefetten dolayı birileri için korkuyordum; sen onlardan değilsin; zira sende bir şey gördüm." "O nedir?" diye sordum. Şu cevabı verdi: "Bismillâhirrahmânirrahîm'i sesli okumak."

Dedim: "Bana gönderdiği selamın aynısını ona da ulaştır ve ona de ki: Senden birçok defa duydum, hep şöyle diyordun: Irak halkından hadis almayın! Arkadaşlarımızdan hiçbirinin onlardan hadis naklettiğini görmedim. Besmele'nin terk edilmesi hadisini Humeyd et-Tavîl'den aldım. Eğer Irak halkından hadis almak hoşuna gidiyorsa bu hadisi ve diğerlerini onlardan alabiliriz. Aksi hâlde, Humeyd'i de diğerleriyle birlikte terk ederiz. Bu işte senin bana karşı hiçbir delilin yoktur. Ben defalarca senden şöyle dediğini duydum: Her ilmi ehlden alın ve Kur'ân ilmini Medine'de İbn Ebu Nuaym'dan alın. Ben ona Bismillâhirrahmânirrahîm'in okunması hakkında sorduğumda onu okumamı emretti ve şöyle dedi: Şahitlik ederim ki o Seb'u'l-Mesânî'nin (Hamd Suresi'nin) bir parçasıdır ve Allah onu indirmiştir. İbn Ömer'in azatlısı olan Nâfi', İbn Ömer'den

1- *Ahkâmü'l-Besmele ve mâ yetaallaku bihâ mine'l-ahkâm ve'l-meânî vehtilâfî'l-ulemâ'*, 76; *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 1, 362, h. 1456; *Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ*, 2, 49, h. 2235.

bana rivayet etti ki o, her sureye Besmele okuyarak başlar, Besmele'yle açardı."⁽¹⁾

Bu iki yöntemin fakihler üzerindeki etkisi daha sonraları kendisini gösterdi. Bu yüzden hükümetin fakihi olan Malik, sureye Besmele'yle başlamazdı. Fakat İshak Müseyyibî, onun Resulullah'tan ve bazı sahabîlerden sabit olduğu görüşündeydi.

Burada dikkate değer bir husus vardır, o da şudur: Medine halkının fıkı çoğunlukla Ehlibeyt'e muhalifti. Fakat Irak halkının -yani Kûfe halkının- fıkı çoğunlukla Ehlibeyt'e muvafıktı. Malik'in *el-Muvatta'* kitabını Abbasî halifesi Mansur'un isteği üzerine yazdığı bilinen bir gerçektir.

Mansur ona dedi ki: "Ey Ebu Abdullah! Bu ilmi topla ve ondan kitaplar oluştur. Bu kitapta Abdullah b. Mes'ud'un şaz görüşlerinden, İbn Abbas'ın ruhsatlarından ve İbn Ömer'in katı görüşlerinden kaçın; orta bir yol seç; imamların ve sahabenin üzerinde ittifak ettiği şeyleri bir araya toplayıver. Biz de insanları senin ilmine ve kitaplarına zorlayalım; onları şehirlerde yayalım. Şehir halklarına bunlara muhalefet etmemelerine ve bunlara aykırı hükümde bulunmayacaklarına dair sözleşme göndereyim." Malik dedi: "Allah, Emire selamet versin. Irak halkı bizim ilmimizi beğenmiyor ve bizim görüşümüze hiçbir değer vermiyor."

Başka bir rivayette şöyle geçmektedir: Mansur, Malik'e dedi ki: "Ey Ebu Abdullah! Bütün ilimleri tek ilim kıl." Bunun üzerine Malik şöyle dedi: "Resulullah'ın sahabîleri şehirlere dağılmışlardır ve onlardan her biri bulunduğu şehirde kendi görüşüne göre fetva vermektedir. Mekke halkının bir görüşü vardır, Medine halkının başka bir görüşü vardır ve Irak halkının da farklı bir görüşü vardır." Mansur şöyle dedi: "Irak halkından hiçbir hadisi kabul etmem! İlim, Medine halkı nezdindedir; bu ilmi insanlar için telif et."⁽²⁾

1- *Ahkâmü'l-Besmele ve mâ yetaallaku bihâ mine'l-ahkâm ve'l-meânî vehtilâfi'l-ulemâ'*, 74-75; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2, 48, h. 2233.

2- bk. *Vudû'u'n-Nebî*, 354 (İmam Malik'ten naklen s.133); *Tertibü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*: 30-33; bk. *el-İmâme ve's-siyâse*, 2, 142. Bu kaynakta Malik'ten şöyle dediği nakledilmiştir: Mansur'a dedim ki: "Irak halkı bizim ilmimizi beğenmiyor!" Bunun üzerine Ebu Cafer Mansur dedi: "Kılıçla onları bu işe zorlarız ve -bunu kabullendirmek için- kırbaçlarla sırtlarını paramparça ederiz." (*ed-Dibâcü'l-Müzheb*, 25).

Medine halkının fıkhı çoğunlukla Ehlibeyt'in fıkhına muhaliftir. Nitekim Resulullah'ın (s.a.a) soyundan olan İmamların (a.s) ifadeleri de bunu ortaya koymaktadır.

Irak halkının fıkhına gelince; onlar -her ne kadar reyî kabul etmiş ve hükümet hadislerinin etkisi altında kalmışsa da- sözleri çoğunlukla Ehlibeyt ekolü ile uyushmaktadır. Mansur'un sözleri de (Irak halkından hiçbir hadisi kabul etmem! İnsanları senin ilmine ve kitaplarına zorlayalım; onları şehirlerde yayalım. Şehir halklarına bunlara muhalefet etmemelerine ve bunlara aykırı hükümde bulunmayacaklarına dair sözleşme gönderelim...) hiçbir kuşkuyla yer bırakmaksızın bu gerçeği ortaya koymaktadır.

Malik'in, Mısır halkının fakihî olan Leys b. Sa'd'a yazdığı mektubunda şu ifadeler yer almaktadır:

Bana ulaşan bilgiye göre sen, bizim halkımız arasında ve şehrimizde uyguladığımız görüşe aykırı şekilde fetvalar veriyormuşsun! Hâlbuki senin emanet ehli ve fazilet sahibi olduğun, kimseye gizli değildir...⁽¹⁾

Gerek Emevî hükümeti gerekse Abbasî hükümeti, gücü elverdiği ölçüde Ehlibeyt fıkhına muhalefet politikasıyla hareket etmekteydi. Bu, dürüst ve insaflı olan herkes için inkârı mümkün olmayan bir gerçektir. Aktardığımız metinler de bu duruma delalet etmektedir.

Bu arada Emevîler ve Abbasîlerin "Besmele" hakkındaki tutumlarının kesin olarak Ebu Bekir ve Ömer'in yönteminden aldıklarını söylemek peşinde değiliz. Onlardan bazıları Ebu Bekir ve Ömer'in görüşünü teyit etmek için bunu yapmış, bazıları da Muaviye'yi veya Abdülmelik b. Mervan'ı ya da Mansur'u veyahut diğerlerini teyit etmek için yapmıştır. Burada âlimler ve araştırmacılara görev düşmektedir ki, meseleyi anlamak için bunların üzerinde iyice dursunlar.

Fahreddin er-Râzî'nin, *Ahkâmu'l-Besmele* kitabında Beyhakî'nin *el-Hilâfiyyât* kitabından naklen Cafer b. Muhammed'in şöyle buyurduğu aktarılmıştır:

Muhammed'in Ehlibeyti, Bismillâhirrahmânirrahîm'i sesli okumak üzerinde ittifak etmiştir. Ebu Cafer Muhammed b. Ali şöyle buyurmuştur:

1- *Tarihu Yahyâ b. Maîn*, 4, 499, Babu Risalet-i Malik ila Leys b. Sa'd.

"Besmele'yi sesli okumayan kimsenin arkasında namaza durmaya gerek yoktur."⁽¹⁾

İmam Rıza'dan (a.s) şu rivayet nakledilmiştir:

Muhammed'in Ehlibeyti, Bismillâhirrahmânirrahîm'i sesli okumak üzerinde ittifak etmiştir.⁽²⁾

Deâimü'l-İslâm kitabında İmam Seccad'dan (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Biz Fatıma evlatları bunun (Besmele'nin sesli okunması) üzerinde ittifak etmişiz.⁽³⁾

Başka bir rivayette şöyle geçmektedir:

Resulullah'tan, Ali'den, Hasan'dan, Hüseyin'den, Ali b. Hüseyin'den, Muhammed b. Ali'den ve Cafer b. Muhammed'den bize rivayet edilmiştir ki, onların hepsi de kıldıkları namazların her rekâtında Fâtîha'nın başında ve surenin başlangıcında Bismillâhirrahmânirrahîm'i sesli olarak okuyorlardı.⁽⁴⁾

İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Takıyye benim de dinimdir, babalarımın da dinidir. Bununla birlikte üç konuda takıyye etmem. Onlardan biri Bismillâhirrahmânirrahîm'i sesli okumaktır.⁽⁵⁾

Ebu Hureyre'den şöyle rivayet edilmiştir:

Resulullah (s.a.a) Bismillâhirrahmânirrahîm'i sesli okurdu. Sonra insanlar onu terk etti.⁽⁶⁾

1- *Ahkâmü'l-Besmele ve mâ yetaallaku bihâ mine'l-ahkâm ve'l-meânî vehtilâfi'l-ulemâ'*, 40.

2- *Tefsîr-i Ebu'l-Fütûh er-Râzî=Ravzu'l-cinân ve ravhu'l-cenân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1, 20; *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 3, 289, Beyhakî'nin *el-Hilâfiyyât* kitabından naklen; *Müstedrekü'l-vesâil ve müstenbitü'l-mesâil*, 4, 189, h. 4455.

3- *Deâimü'l-İslâm*, 1, 160; *Müstedrekü'l-vesâil ve müstenbitü'l-mesâil*, 4, 189, h. 4455.

4- *Deâimü'l-İslâm*, 1, 160.

5- *age*, 1, 110 ve 2, 132; bk. *Usulü'l-ahkâm fi'l-helâl ve'l-harâm*, 2, 410

6- *Ahkâmü'l-Besmele ve mâ yetaallaku bihâ mine'l-ahkâm ve'l-meânî vehtilâfi'l-ulemâ'*, 45 *es-Sünenü'd-Dârekutnî*'den (1, 307, h. 20) naklen; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 1, 357, h. 850. Son iki kaynakta "sonra insanlar onu terk etti." ifadesi yer almamıştır. Beyhakî onu *es-Sünenü'l-kübrâ*'da (2, 47, h. 2226) getirmiştir.

Şunu anlıyoruz ki, Muaviye sadece müt'ayı tahrifle ve namazda Besmele'yi terk etmekle veya her eğilme ve doğrulmadan önce tekbiri terk etmekle yetinmedi. Bilakis, birçok alanda Peygamber'in Sünnet'ini ortadan kaldırmak için çalıştı. Nitekim İmam Ali b. Ebu Talib (a.s) ve evlatlarının da bu acı gerçeği vurguladıklarını görmekteyiz.

Ahmed b. Hanbel, kendi rivayet zinciriyle Abbad b. Abdullah b. Zübeyr'den şöyle dediğini nakletmiştir:

Muaviye hac için yanımıza geldi. Onunla birlikte Mekke'ye vardığımızda öğlen namazını bize iki rekât olarak kıldırdı. Sonra da Dâru'n-Nedve'ye gitti.

İbn Zübeyr şöyle diyor: Bir dönem Osman namazı tam kılıyordu; Mekke'ye geldiğinde öğlen, ikindi ve yatsı namazlarını dört rekât olarak kılıyordu. Mina ve Arafat'a gittiğinde namazı kısaltarak kılıyordu. Haccı tamamladığında ve Mina'da ikamet ettiğinde ise Mekke'den çıkıncaya kadar namazı tam kılıyordu.

Muaviye öğlen namazını iki rekât kılınca Mervan b. Hakem ve Amr b. Osman ayağa kalkıp ona şöyle dediler: "Hiç kimse senden daha çirkin şekilde amcazadeni suçlamadı." Muaviye, "Ne suçlaması?!" diye sordu. Dediler: "Bilmez misin ki, Osman Mekke'de namazı tam kılıyordu?" Muaviye dedi: "Yazıklar olsun size! Gerçek benim yaptığımdan başka bir şey midir? Ben Resulullah'la, Ebu Bekir'le ve Ömer'le iki rekât olarak kıldım." O ikisi şöyle dedi: "Ama senin amcan oğlu (Mekke'de) namazı tam kılıyordu. Senin ona muhalefet etmen ayıptır."

İbn Zübeyr diyor: Bunun üzerine Muaviye ikindi namazı için çıktığında onu bize dört rekât olarak kıldırdı.⁽¹⁾

Yöneticilerin siyaseti hep böyleydi. Onlar bazı hükümleri Resulullah'tan (s.a.a) görmüş oldukları hâlde rahatlıkla bunlardan çark edebiliyorlardı. Bakar mısınız, Muaviye aynen şöyle diyor: "Gerçek benim yaptığımdan başka bir şey midir? Ben Resulullah'la, Ebu Bekir'le ve Ömer'le iki rekât olarak kıldım." Buna rağmen kabilecilik damarı ve akrabalık taassubu baskın geliyor, nefsanî arzularına uyarak şöyle diyorlar: "Ama senin amcan oğlu namazı tam kılıyordu. Senin ona muhalefet etmen ayıptır."

1- Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 4, 94; Mecmau'z-zevâid, 2, 156; bk. Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî, 2, 457; Neylül'evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr, 3, 259.

İbn Asâkir, tarihinde Hasan-ı Basrî kanalıyla şu rivayeti getirmiştir:

Ubade b. Samit Şam'da iken gümüş kapların içindekilerin iki misli karşılığında satıldığını gördü. Ubade halka doğru yürüdü ve şöyle dedi: "Ey cemaat! Beni tanıyan tanımıştır. Tanımayan da bilsin ki, ben, Ubade b. Samit'im. Şunu iyi bilin ki, ben Peygamber'in hayatta olduğu son ramazan ayının perşembe gecesinde ensarın toplantılarından bir toplantıda Resulullah'ın şöyle buyurduğunu duydum: *Altın karşılığında altın eşit ağırlıkta olursa caizdir; fazla olursa ribadır (faizdir).*"

Bunun üzerine insanlar dağıldılar. Haber Muaviye'ye ulaşınca Ubade'yi huzuruna çağırttı ve şöyle dedi: "Eğer sen Peygamber sahabîsi isen ve o Hazret'ten hadis duymuş isen şunu bilmelisin ki, biz de onunla arkadaşlık ettik ve ondan hadis duyduk."

Ubade dedi: "Sen mi Peygamber'le arkadaşlık ettin ve ondan hadis duydun?"

Muaviye dedi: "Bu hadisten vazgeç ve onu bir daha zikretme."

Ubade, "Evet, Muaviye'nin burnunu yere sürmesine rağmen." dedi, sonra da onun yanından kalktı. Bunun üzerine Muaviye ona şöyle dedi: "Kendimle Muhammed'in ashabı arasında onları bağışlamaktan daha anlamlı bir yol bulamıyorum."⁽¹⁾

Bu tarihî nakil üzerinde birazcık dikkat edilirse Ubade b. Samit'in görüşündeki derinlik daha iyi anlaşılır. Zira o, içtihat ekolü ile aynı asırda yaşıyordu ve onların gerekçelerinden haberdardı. Kitap ve Sünnet'e aykırı olarak çıkarmak istedikleri her hükümde nesih iddiasını ileri sürdüklerini de bilmekteydi. Bu yüzden hadisi bizzat kendisinin Peygamber'den duyduğunu vurguluyor. Ayrıca faize dayalı bir muamelenin Peygamber'in son ramazan ayında dile getirildiğinin altını çizerek onların nesih iddiasında bulunmalarının önünü kesiyor. Çünkü Peygamber'in hayatının sonlarında sabit olan hükümler hakkında nesih iddiasında bulunmak yersizdir. Yine görüyoruz ki o, Peygamber'den rivayet ettiği hadis konusunda hiç kimse onu yalanlayamasın diye duyduğu günü dahi net bir şekilde dile getiriyor.

1- bk. *Tarîhu medîneti Dımaşk*, (İbn Asâkir), 26, 199.

Müslim ve Beyhakî'nin rivayetinde şöyle geçmektedir:

Bu haber Muaviye'ye ulaştığında minbere çıkıp şöyle dedi: "Bazı kişilerin Resulullah'tan, bizim de onun huzurunda bulunduğumuz hâlde kendisinden duymadığımız bazı hadisleri getirmekteki amacı nedir?"

Bunun üzerine Ubade b. Samit ayağa kalktı ve hadisi ne şekilde duyduğunu anlattıktan sonra şöyle dedi: "Muaviye rahatsız olsa da Resulullah'tan neyi işittiysek onu anlatacağız... Karanlık bir gecede ordusunda ona yol-
daşlık etmezsem hiçbir şeye aldırımam."⁽¹⁾

Muaviye doğrudan oracıkta Ubade'yi yalanlayamadı. Çünkü Ubade duyduğu sözün tarihini ve yerini (Ramazan ayının perşembe gecesi ensarın toplantılarından biri) belirlemişti. Muaviye sadece bu ve benzer hadisleri kendisinin duymadığını iddia etti. Nesih iddiasından aciz olduğu için Ubade'yi yalanlamaya cüret edemedi. Ancak bu hadisi bilmezlikten geldi.

* Bu örneklerden biri de el-Vâfi el-Mehdi'nin Mervan hakkında söylediği şu sözdür:

Mervan, karısını dönüşü olmayacak şekilde boşamış kimsenin boşamasını üç boşama saymıştır. Nitekim *el-Muvatta'* kitabında da bu şekilde gelmiştir. Zürcânî, Müvâziye'den şöyle nakletmiştir: "Peygamber karısını kesin olarak ve dönüşü bulunmayan bir talakla boşayan kimseyi üç boşamaya yükümlü kıldı. Ömer de bu hususta üç boşamaya hükmetti."⁽²⁾

Mervan hakkında şu rivayet nakledilmiştir:

O, birini gönderip İbn Abbas'ı çağırttı. Sonra ona dedi ki: "Acaba on parmağın diyetinin on deve olduğuna dair fetva mı veriyorsun? Oysa sen de biliyorsun ki, Ömer başparmağın diyeti için on beş veya on üç deve olduğuna, ondan sonra gelen parmağın diyetinin on iki veya on deve, orta parmağın diyetinin on deve, ondan sonraki parmağın diyetinin dokuz deve ve serçe parmağın diyetinin ise altı deve olduğuna dair fetva vermiştir."

1- *Sahîh-i Müslim*, 3, 121 (metin bu kaynaktanır); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5, 277, h. 10260.

2- *el-İctihâd fi's-şer'iatil-İslâmiyye, neş'etuh ve tetavvuruh ve't-ta'rîf bih*, 191; *el-Muvatta'*, 2, 551, h. 1149; *Şerhu'z-Zürcânî alâ Muvatta'i'l-İmâm Mâlik*, 3, 218; *el-Fevâkih* (Devanî), 2, 34.

İbn Abbas dedi: "Allah Ömer'e rahmet etsin! Resulullah'ın sözü Ömer'in sözünden uyulmaya daha layıktır."⁽¹⁾

Gördüğünüz gibi Mervan bir oturumda üç boşamanın olabileceği ve parmakların diyeti konusunda Ömer b. Hattab'a tâbi olmuştur. Aynı durum Muaviye'nin ikindiden sonra kıldığı namaz hakkında rivayet edilen şey için de geçerlidir.

* *Müsned-i Ahmed* kitabında Ebü't-Teyyâh'tan şu rivayet aktarılmıştır:

Humran b. Eban'dan duydum; Muaviye'den hadis naklediyordu ki, o, ikinci namazından sonra bazı insanların namaz kıldıklarını görünce şöyle demiş: "Sizler bir namaz kılıyorsunuz ki, biz Peygamber'le olan birlikteliğimizde onun böyle bir namaz kıldığını görmedik ve bu namazdan menetti." Maksudı ikindiden sonra kılınan iki rekâtı.⁽²⁾

Nitekim daha evvel Ömer'in ikindiden sonra namaz kılınmasını yasakladığını aktarmıştık.

Evet, hükümetin fıkıh yöntemi ve onların Resulullah'tan (s.a.a) olan rivayetlerinin çoğu halifelerin -özellikle ilk üç halifenin ve hususen Ebu Bekir ile Ömer'in- görüşlerini doğrultmak içindi. Bu, sadece üç talak ve ikindiden sonra kılınan namazla da sınırlı kalmamıştır...

Bu, sosyal hayatta ve hilafetin yönetim sisteminde yürürlükte olan genel bir politikaydı. Teravih namazından başlayıp diğer içtihatlara kadar ne varsa hepsini kuşatıyordu.

Dr. Nâdiye el-Umrî *İctihâdü'r-Resûl* kitabında teravih namazıyla ilgili hadisi incelerken şöyle yazıyor:

Rivayetlere göre bu iş hicretin 14. yılında gerçekleşmiştir. Ömer şehirlere yazdığı mektuplarda Müslümanlara bu namazı kılmalarını emrediyordu. O, insanlar için iki imam atadı: Bir imam erkeklere, bir imam da kadınlara namaz kıldırıyordu.⁽³⁾

1- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8, 93; *el-Üm*, 6, 75-76; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2, 189, h. 6772; *Sünen-i Dârimî*, 2, 254, h. 2369; *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 4, 187, h. 4556.

2- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 99; *el-Musannef li-İbn Ebî Şeybe*, 2, 113, h. 7326.

3- *İctihâdü'r-Resûl*, 285; bk. *el-Musannef li-İbn Ebî Şeybe*, 2, 34, h. 6149; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 281; *Tarîhu't-Taberî*, 2, 580; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 4, 253; *Tenvîr-ri'l-havâlik alâ Muvatta'i Mâlik*, 1, 105.

Dr. Mustafa A'zamî, Pakistan'da Sünnet'i inkâr edenlerden birinin sözünü naklediyor. O sözün içeriğinde şunlar geçmektedir:

Diyorlar ki: Hulefa-yi Râşidîn'den sonra ortaya çıkan ve bugüne kadar Müslümanlar arasında süren temel hata, onların İslam'ın ruhunu yakalayamamış olmalarıdır. Çünkü İslam şûra ve meşveret temeline dayalı bir sistemdir. Kur'ân'ın bize olan çağrısı küllî şekildedir ve onun detaylandırılması Müslümanların oluşturacağı istişare mekanizmasına bırakılmıştır. Böylece Müslümanlar zaman ve mekân faktörlerini dikkate almak suretiyle namazla zekât arasındaki orantıyı müşahhas etmektedirler. İşte bu, tam olarak Ebu Bekir ve Ömer'in, Hulefa-yi Râşidîn'in anladıkları şeydir. Onlar sahabe ile istişare ediyorlar ve "sünnet"e bir şey eklenmesi gerektiğini hissettiklerinde onu ekliyorlardı ve değiştirmek yönünde bir zaruret görmedikleri takdirde ise onu olduğu gibi bırakıyorlardı. Eğer Peygamber'in Sünnet'i daimî olsaydı, Resulullah onu bir kitap hâlinde bizlere verirdi.

"Allah'a itaat edin ve Peygamber'e itaat edin."⁽¹⁾ ayeti, vefatından sonra Peygamber'e uyulması anlamına gelmez. Çünkü o Hazret'in Sünnet'i, zatında devamlılık ve kalıcılık unsurunu ihtiva etmemektedir. **"Peygamber'e itaat edin."** emri, Kur'ân'ın yönlendirdiği sisteme uymak anlamına gelmektedir ki, Peygamber hayattayken bunun bir örneği idi. Yani ayette nübüvvet öğretileri temeline dayalı hilafetin ikame edilmesi istenmektedir.

Bu sistem Hulefa-yi Râşidîn dönemine kadar hep devam etti. Ancak daha sonra Emevîlerin siyaset meydanına çıkmasıyla durum değişti. Dinle siyaset arasındaki mesafe iyice açıldı. İnsanlar Peygamber'e itaatin ne demek olduğunu anlamadılar. Bu yüzden hadislere yöneldiler. Zira ahkâm (şer'î hükümler) Kur'ân'da oldukça azdır ve hayatın onlara olan ihtiyacı son derece fazladır. Nübüvvet eksenli hilafetin vazifelerinden biri, yeni ortaya çıkan vakialarda toplumun ihtiyaçlarını temin etmektir. Fakat bu manada bir devletin olmayışı, halkı hadislere yöneltti. Bu alandaki hadis metinlerinin yetersiz oluşu ise çok sayıda hadis uydurulmasına yol açtı.⁽²⁾

Bu tür insanlardan gelen böyle bir söz, aslında "Şeyheyn tarafından hadis kaydının yasaklanması ve insanları içtihadı davet ederek Allah'ın Kitabı bize yeter" anlayışının etkisi altında beyan edilmiştir. Bu konuda sözü çok

1- Nisâ, 59.

2- *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî*, 1, 33-34.

da uzatmak istemiyoruz. Çünkü bu, bizi asıl konunun dışına çıkarabilir. Eğer yönetime hâkim olan halifeler hakkı kabullenerek şer'î hüküm koyma işini bırakmış olsalardı, bu onları -Müslümanları kuşatmış olan- hadis ve hükümlerde ihtilaftan uzak kılmış olacaktı. Artık -bazen helalin haram, bazen de haramın helal olmasına yol açan- rey, kıyas ve benzeri şeyleri meşru- laştırmaya da gerek duymayacaklardı. Bu durumda din istikrar bulacaktı ve onda çeşitli görüşler ortaya çıkmayacaktı.

Evet, onlar yasama emrinin ve Allah'ın hükümlerini beyan etme görevinin Ehlibeyt'te olmasını istemiyorlardı. Çünkü bu, onların konumunu zayıflattı. Eğer birileri vasiyet ve hilafet hadislerini görmezden ve bilmezlikten gelseler dahi hiç kimse Peygamber'in İmam Ali hakkındaki şu sözünü bilmezlikten gelemezler:

Ben ilmin şehriyim ve Ali onun kapısıdır.⁽¹⁾

İmam Ali'nin (a.s) Resulullah'ın (s.a.a) yanındaki konumu, ilmî derinliği ve hadis naklindeki doğruluğu hiç kimse tarafından inkâr edilemez. Nitekim o şöyle buyurmuştur:

Resulullah (s.a.a) bana ilimden bin kapı öğretti ki, her kapıdan bin kapı açılıyordu.⁽²⁾

Evet, Müslümanlar İmam Ali'ye ve mutlak teslimiyet ekolünün takipçisi olan Hazret'le aynı görüşteki sahabîlere müracaat etmeliydiler. Çünkü onlar Peygamber'in Sünnet'ini korudular; tedvin ettikleri hadis mecmualarında onu kaydettiler ve dinî bilgilerini bunlardan aldılar. Nitekim İmam Ali'nin, Resulullah'tan sonra makamından uzaklaştırılmasıyla birlikte Kur'ân ve hadis toplamakla meşgul olduğu herkesin kabullendiği bir gerçektir. O, Kur'ân'ı ve Resulullah'ın hadislerini tedvin etmiştir. O Hazret'in yanında, Resulullah'a indirilmiş ayetler ve indiriliş sebebinin beyanı hakkında Peygamber'in sözlerinin yazılı olduğu levhalar vardı.

1- *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11, 65, h. 11061; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 137, h. 4637 ve 3, 138, h. 4639; *Firdevsü'l-ahbâr bi-me'sûri'l-hitâb el-muharrec alâ Kitâbi's-Şihâb*, 1, 44, h. 106 (Enes'ten naklen); *Feyzü'l-Kadîr şerhu'l-Câmîi's-sagîr*, 1, 36.

2- *Kenzü'l-ummâl*, 13, 114, h. 36372; *Ravzatü'l-vâizîn*, 75; *Cevâhiru'l-metâlib fî menâkıbı'l-İmâmi'l-Celîl Ali b. Ebî Tâlib*, 75; *Nazmü dürreri's-simtayn*, 113; *Yenâbü'l-mevedde*, 1, 231.

Sahabenin, Peygamber'in (s.a.a) Hadisine Muhalefetine Dair Uygulamalı Örnekler

Dr. Abdülkerim b. Ali b. Muhammed Nemle, Riyad'da hicrî 1415 yılında Mek-tebetü'r-Rüşd müessesesi tarafından basılmış *Muhalefetü's-sahabî li'l-hadi-si'n-Nebeviyyi's-şerîf dirasetün nazariyyetün tatbikiyyetün* kitabında "muha-lefet" kavramının lügat anlamını inceledikten ve muhalefetin "zıtlık, isyan ve uyumsuzluk"⁽¹⁾ manasına geldiğini açıkladıktan sonra sahabenin lügat ve ıstılah anlamını ortaya koymuş,⁽²⁾ sonra da bu doğrultuda bazı uygulamalı örnekler getirmiştir. O, şöyle yazıyor:

İslam uleması bu konuda iki görüşe ayrılmıştır:

Birinci Görüş: Hadisin delil olma özelliği devam eder ve sahabenin -ya-kından olsun uzaktan olsun- muhalefetinin hiçbir etkisi yoktur. Bu muhalefet yüzünden hadise amelden vazgeçilmez.⁽³⁾

İkinci Görüş: Sahabenin sözü alınır ve hadis delil olmaktan düşer.⁽⁴⁾

O, daha sonra sahabenin kendi rivayet ettiği hadise külliye muhalefet ettiği konusunda bazı örnekler sunuyor. Ardından ihtilafın etkisini açıklıyor ve şöyle diyor:

Bu usulî konuda ulemanın ortaya koyduğu iki farklı görüşü ve bunlardan her birinin delillerini anladığımıza göre, şimdi sahabenin kendi rivayeti-ne küllî şekilde muhalefetini gösteren bazı uygulamalı örnekleri zikret-memiz gerekir. Bu, meselenin daha iyi anlaşılması ve okuyucunun konu hakkındaki tasavvurunun daha iyi şekillenmesi içindir. Binaenaleyh, ba-şarı Allah'tandır, diyor ve örnekleri sunuyoruz:

Birinci Örnek:

Buharî ve Müslim *Sahih*'lerinde, Ebu Davud *Sünen*'inde, Tirmizî *Sü-nen*'inde, Nesâî *Sünen*'inde, İbn Mâce *Sünen*'inde, Dârimî *Sünen*'inde, İmam Malik *el-Muvatta'* kitabında, İmam Ahmed *Müsned*'inde Ebu Hu-reyre'den şu hadisi nakletmişlerdir: Peygamber şöyle buyurdu: "*Sizden*

1- bk. *Muhâlefetü's-sahâbiyy li'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf*, 22-29.

2- age, 30-86.

3- age, 87-105.

4- age, 106-123.

birinin tabağını köpek yalarsa onu birincisi toprakla sürtmek olacak şekilde yedi defa yıkaması gerekir."⁽¹⁾

Gördüğünüz gibi, bu hadisi Peygamber'den nakleden kişi Ebu Hureyre'dir; ama hadise amel etmemiştir. Tam aksine, hadise muhalefet etmiş ve köpeğin yaladığı tabağı üç defa yıkamıştır.

Tahâvî *Şerhu Meâni'l-Asâr* kitabında, Dârekutnî *Sünen*'inde ve İbn Cevzî *el-İlelû'l-Mütenâhiye* kitabında Ebu Hureyre'nin böyle bir tabağı üç defa yıkadığını kaydetmişlerdir.⁽²⁾

Burada, bir sahabî olan Ebu Hureyre, bizzat kendisinin rivayet ettiği hadise muhalefet etmiştir.

Sonuç olarak -cumhuru teşkil eden- birinci görüşteki ulemaya göre köpeğin yaladığı tabağın yedi defa yıkanması farzdır. Onlar bu hususta hadise istidlal etmişler ve kendi usullerinin gereği olarak Ebu Hureyre'nin muhalefetini dikkate almamışlardır.

Fakat ikinci görüşteki ulema Ebu Hureyre'nin hadise muhalefet ettiğini görünce kendi yöntemlerine başvurmuşlardır. O da şudur: Ne zaman ki, bir sahabî rivayet ettiği hadise aykırı davranırsa ölçü ve alınması gereken şey, onun muhalefetidir, hadis değil.⁽³⁾ Bu yüzden onlar köpeğin yaladığı tabağın üç defa yıkanmasının yeterli olduğu görüşünü kabul etmişler ve Ebu Hureyre'nin naklettiği hadise amel etmemişlerdir.

İkinci görüşe tâbi olanların bir kısmı, "hadis nesh mi edilmiş yoksa yedi kez yıkamayı müstehap anlamına mı yormak gerekir?" konusunda ihtilaf etmişlerdir. Burada üç görüş vardır:

Birinci görüş: Hadis neshedilmiştir. Bu, Kemalüddin b. el-Hümmam'ın *et-Tahrîr* kitabındaki görüşüdür. Emîr Pâdişah *Teysîrû't-Tehrîr*'de ve İbn

1- *Sahîh-i Buhârî*=*el-Câmiu's-sahîh*, 1, 75, h. 170; *Sahîh-i Müslim*, 1, 234, h. 279; *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 1, 19, h. 71 (metin bu kaynaktandır); *Sünen-i Tirmizî*, 1, 151, h. 91; *Sünen-i Nesâî*, 1, 52, h. 63 ve 64; *Sünen-i İbn Mâce*, 1, 130, h. 363 ve h. 364; *el-Muvatta'*, 1, 52, h. 65; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2, 460, h. 9931.

2- *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1, 33; *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 1, 66, h. 17; *el-İlelû'l-mütenâhiye fi'l-ahâdîsi (ahbâri)'l-vâhiye*, 1, 333, h. 544.

3- Örnek olarak bk. *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi't-Tirmizî*, 2, 78. Şöyle demiştir: "Ulemanın temel kural olarak kabul ettiği ilkelerden biri şudur: Ne zaman ki bir sahabî kendi rivayetine muhalefet ederse bu, o rivayetin nesh edildiğini gösterir."

Emîr el-Hac *et-Takrîr ve't-Tahbîr* kitabında ona muvafakat etmiştir.

İkinci görüş: Hadis neshedilmemiştir. Fakat müstehap olmaya hamledilmiştir. Yani üç defa yıkamak vacip, yedi defa yıkamak ise müstehaptır. Semerkandî *Bezlu'n-nazar* ve *el-Mîzan* kitabında bu görüşü kabul etmiştir.

Üçüncü görüş: Hadisin neshedilme ihtimalinin yanı sıra müstehap olmaya hamledilme ihtimali de vardır. Serahsî, kendi *Usul*'ünde ve Nesefî *Keşfü'l-esrâr* kitabında bu görüşü benimsemiştir.

Dr. Abdülkerim daha sonra şöyle diyor:

Bu meselede tercih edilen, elbette birinci görüştür. Yani köpeğin yaladığı kabın yedi defa yıkanması gerektiği görüşüdür. Şu gerekçelerden dolayı:

Birincisi: Ebu Hureyre'den sabit olan -önceki- hadis (*Sizden birinin tabağını köpek yalarsa onu yedi defa yıkaması gerekir.*) sahihtir ve buna muarız sayılabilecek herhangi bir delil sabit olmamıştır.

İkincisi: Böyle bir kabın yedi defa yıkanması gerektiği, Resulullah'tan başka bir kanalla nakledilen diğer bir rivayetle de sabittir.

Müslim *Sahih*'inde, Ebu Davud *Sünen*'inde, Nesâî *Sünen*'inde, İbn Mâce *Sünen*'inde, Dârimî *Sünen*'inde ve Ahmed *Müsned*'inde Abdullah b. Mukaffel'den Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: "*Köpek bir kabı yaladığında onu yedi defa yıkayın ve sekizinci yıkamada onu toprakla sürtün.*"⁽¹⁾

Farz-ı muhal ile sahabenin kendi rivayet ettiği hadise muhalefet etmesinin tesiri olduğunu farz etsek dahi bunun, başkasının rivayet ettiği hadise asla tesiri olamaz.

Üçüncüsü: İkinci görüş tarafındakiler veya onlardan bir kısmının sözü, "kabın üç defa yıkanması gerektigidir." Onların bu hükümdeki dayanağı Ebu Hureyre'nin böyle bir kabı üç defa yıkamış olmasıdır. Bu hükümde, rivayet ettiği hadise muhalefet vardır. Bu yüzden rivayet edilen hadis itimada şayan değildir. Zira Ebu Hureyre'den gelen rivayet muhtelifdir. On-

1- *Sahih-i Müslim*, 1, 235, h. 270; *Sünen-i Ebî Dâvûd* 1, 19, h. 74; *Sünen-i Nesâî*, 1, 177, h. 337; *Sünen-i Dârimî*, 1, 204, h. 737; İbn Ömer de bu hadisi Hz. Peygamber'den rivayet etmiştir. bk. *el-Musannefi li-İbn Ebî Şeybe*, 1, 59, h. 1831; *Sünen-i İbn Mâce*, 1, 130, h. 366; *el-Mu'cemü'l-kebîr* 12, 365, h. 13307.

dan nakledilen bir rivayete göre, yedi defa yıkamak gerektiği yönünde fetva vermiştir. Bir rivayete göre ise üç defa yıkanılmasına fetva vermiştir.

İkinci Örnek:

Ebu Davud, Tirmizî, Dârimî ve Dârekutnî *Sünen*'lerinde, Hâkim *Müstedrek*'inde, İmam Ahmed *Müsned*'inde ve Tahâvî *Şerhu Meâni'l-Asâr*'da Ayşe'den şu rivayeti aktarmışlardır: Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu: "*Velisinin izni olmadan evlenen kadının nikâhı batıldır.*"⁽¹⁾

Gördüğümüz gibi, bu hadisi Resulullah'tan (s.a.a) Ayşe rivayet etmiştir. Ancak o, bu hadise uymamış, aksine muhalefet etmiştir. Çünkü Ayşe, kardeşi Abdurrahman'ın kızı Hafsa'yı kızkardeşinin oğlu Münzîr b. Zübeyr ile evlendirdiğinde kardeşi Abdurrahman (Hafsa'nın velisi) orada yoktu ve Şam'da bulunuyordu.⁽²⁾

Bu hadis karşısında ulema ihtilafa düşmüştür:

Birinci görüşün tarafında bulunanlar -sahabenin muhalefetine aldırış etmeyip rivayeti alanlar- hadisin gereğine göre amel ediyorlar. Onlara göre, bir kadının kendisini başka biriyle nikâhlanması caiz değildir ve onlara göre, Ayşe'nin hadise muhalefeti ciddiye alınmaz. Onlar ulemanın cumhurudur.

İkinci görüşün taraftarları ise Ayşe'nin muhalefedinin ölçü olduğuna inanmışlar ve ona göre amel etmişlerdir, hadise istidlali bırakmışlardır. Bu yüzden onlar, kadının kendisini evlendirmesini caiz görüyorlar.

Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-esrar* kitabında Hanefîliğin meseleye yaklaşımını beyan ederken şöyle diyor: "Ayşe, kardeşinin kızını onun izni olmaksızın evlendirmeyi caiz görmüş ve bu akdi sağlam bir akit saymıştır; öyle ki, ancak nikâh akdinin sahih ve sabit olması şartına bağlı olan cinsel münasebete izin vermiştir. Dolayısıyla onun, rivayet ettiği hadisi sahih saydığı hâlde böyle bir şeye inanması imkânsızdır."

1- *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 2, 229, h. 2083; *Sünen-i Tirmizî*, 3, 407, h. 1102; *Sünen-i Dârimî*, 2, 185, h. 2183; *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 3, 221, h. 10; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 2, 182, h. 2706; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 6, 47, h. 24251 ve 6, 66, h. 24417; *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 3, 7.

2- bk. *el-Muhallâ*, 9, 455; *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, 2, 249; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 9, 225.

Daha sonra bu doğrultuda başka bir delalet vechi getiriyor ve şöyle diyor: "Ayşe'nin onu evlendirmesi, kadının kendisini evlendirmesini caiz gördüğüne delalet etmektedir. Çünkü eğer nikâh akdi başka bir kadının ifadesi ile gerçekleşiyorsa, evlenen kadının bizzat kendi ifadesiyle gerçekleşmesi daha evladır. Dolayısıyla burada Ayşe kendi rivayetine aykırı amelde bulunmuştur."

Üçüncü bir delalet şeklini ise şu şekilde beyan ediyor: "Ayşe onu -velisinin izni olmadan- evlendirmekle kadının bizzat kendisinin evlenebileceğinin daha fazla caiz olduğuna inanmıştır. Çünkü kendisini evlendirmeye yetkisi olmayan birinin, başkasını evlendirmeye yetkili olmaması daha evladır. Başkasını evlendirmeye yetkili olan ise kendisini evlendirme hakkına daha fazla yetkilidir."

Hanefîlerden bazıları [Serahsî'nin *Usul*'ünde kaydettiği ve Nesefî *Keşfü'l-esrâr*'da belirttiği gibi] bu hadisin neshedildiğini söylemişlerdir. Çünkü Ayşe (onların kaidesine göre) kendi rivayetine aykırı şekilde amel etmiştir.⁽¹⁾

İmam Ahmed, Harb b. İsmail'in rivayetinde bu konuyu açıkça ifade etmiş ve şöyle demiştir: "Ayşe'den nakledilen bu hadis sahih değildir; zira o, kendi kız kardeşinin kızlarını evlendirdi. Oysaki bu hadis ondandır."

Yine Mervezî'nin rivayeti hakkında şöyle demiştir: "Bu hadis sahih değildir; çünkü Ayşe ona aykırı şekilde amel etmiştir."

Daha sonra Dr. Abdülkerim önceki söze şu dipnotu düşüyor:

Burada tercih edilen söz cumhurun görüşüdür. İki husustan dolayı:

Birincisi husus: Buharî *Sahih*'inde, Ebu Davud *Sünen*'inde, Tirmizî *Sünen*'inde, İbn Mâce *Sünen*'inde ve İmam Ahmed *Müsned*'inde Ayşe'den şu rivayeti getirmişlerdir: Peygamber şöyle buyurdu: "*Velinin izni olmadan nikâh gerçekleşmez.*"⁽²⁾ Yine İbn Abbas ve Ebu Musa el-Eş'arî'nin de rivayet ettiği bu hadis sahihtir. Mervezî şöyle demiştir: "Ahmed ve Yahya'dan

1- bk. *Usulü's-Serahsî*, 2, 6. Serashî şöyle diyor: "Ayşe'nin kendi hadisine aykırı şekilde amel etmesi bu hadisin nesh edildiğinin göstergesidir."

2- *Sahih-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 5, 1970; *Sünen-i Ebî Dâvûd* 2, 229, h. 2085; *Sünen-i Tirmizî*, 3, 307, h. 1101-1102; *Sünen-i İbn Mâce*, 1, 605, h. 1880; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 250, h. 2261.

bu hadis hakkında sorduğumda, 'Sahihtir.' dediler."⁽¹⁾ Bu, konu hakkında açık bir nastır.

İkinci husus: Ayşe'nin hadise muhalefeti açık bir muhalefet değildir. Faraza açık muhalefet olduğunu kabul etsek dahi Ayşe'nin veya diğerlerinin ameli, sözlerine güvenilen hadis imamlarının hiçbirinin üzerinde şek etmediği sabit bir hadisi itibardan düşürmez. Allah daha iyi bilir.

Üçüncü Örnek:

Buharî *Sahih*'inde, Müslim *Sahih*'inde, Ebu Davud *Sünen*'inde, Tirmizî *Sünen*'inde, Nesâî *Sünen*'inde, İbn Mâce *Sünen*'inde, İmam Malik *el-Muvatta'* kitabında ve İmam Ahmed *Müsned*'inde Zührî'den, o Sâlim'den, o da babası Abdullah b. Ömer'den şu rivayeti nakletmişlerdir: "Resulullah'ı gördüm; namaza başladığında, rükûa gittiğinde ve ondan doğrulduğunda ellerini omuzlarının seviyesine gelecek şekilde kaldırıyor. Ancak secdede bunu yapmıyordu."⁽²⁾

Bu hadisi Abdullah b. Ömer Resulullah'tan (s.a.a) rivayet etmiştir. Fakat ona amel etmemiş, aksine muhalefet etmiştir. O, sadece namaza başladığında ellerini kaldırıyor. İbn Ebî Şeybe *Musannef*'inde şu rivayeti getirmiştir: Mücahid şöyle dedi: "İbn Ömer'i namaza başlaması haricinde ellerini kaldırdığını görmedim." Tahâvî bu rivayeti *Şerhu Meâni'l-Asâr*'da sahih senetle getirmiştir.⁽³⁾

İbn Ömer bir sahabîdir ve burada bizzat kendi rivayet ettiği hadise muhalefet etmiştir. Bunun neticesinde ulema arasında ihtilaf çıkmıştır:

Sahabenin kendi rivayetine muhalefetini, hadise istidlali etkilemediğini düşünen birinci görüşün takipçileri, hadisin iktizasına amel etmeyi gerekli görmüşlerdir. Yani namaza başlarken, rükûdan önce ve rükûdan doğrulunca elleri kaldırıyorlar. Bu, cumhurun görüşüdür.

1- *el-Muğnî*, 6, 7; *Keşşâfü'l-kanâ' an (metn)i'l-İknâ'*, 5, 48.

2- *Sahih-i Buhârî=el-Câmiu's-sahih*, 1, 257, h. 702; *Sahih-i Müslim*, 1, 292, h. 390; *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 1, 191, h. 721; *Sünen-i Tirmizî*, 2, 35, h. 255; *Sünen-i Nesâî*, 2, 182, h. 1025; *Sünen-i İbn Mâce*, 1, 279, h. 858; *el-Muvatta'*, 1, 75, h. 63; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2, 8, h. 4540.

3- *Musenef-i İbn Ebî Şeybe*, 1, 214, h. 2452; *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1, 227; *ed-Dirâye fî tahrîci (telhîsi, müntehabi) ahâdîsi'l-hidâye*, 1, 149.

Sahabenin muhalefetini, hadisi delil olmaktan düşüreceği kanaatindeki ikinci görüşün takipçileri ise burada sahabenin ameli ölçü almış ve hadisi terk etmişlerdir. Onlar Abdullah b. Ömer'in fiiline göre amel etmişlerdir. Yani sadece namaza başlarken elleri kaldırmışlar ve hadise ameli terk etmişlerdir. Hanefîlerin çoğu bu görüştedir.

Cessas *el-Fusul* kitabında şöyle diyor: "Peygamber'den hadis naklettiği hâlde İbn Ömer'in namazda ellerini yukarı kaldırmaması, hadisin neshedilmiş olduğunun göstergesidir. Aksi hâlde onu terk etmezdi. Çünkü onun gibi bir sahabînin -bizzat kendisinin rivayet ettiği ve teveli mümkün olmayan- Peygamber'in Sünnet'ine muhalefet etmiş olduğu düşünülemez."

Hanefîlerin çoğu Ebu Bekir Cessas'ın söylediklerini kesin şekilde kabul etmiştir. Onlara göre, İbn Ömer'in -bizzat kendisinin rivayet ettiği- bu hadise muhalefet etmesinden hadisin neshedilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Zeyd Debusî *el-Esrâr fi'l-usul ve'l-fürû*'da, Sicistânî *el-Ganiyye fi'l-usul*'de, Serahsî *Usul*'de, Kemalüddin b. el-Hümmam'ın *et-Tahrîr*'de, Abdülaziz Buharî *Keşfü'l-esrâr*'da, Emîr Pâdişah *Teysîrü't-Tehrîr*'de, İbn Emîr el-Hac *et-Takrîr ve't-Tahbîr*'de, Nesefî *Keşfü'l-esrâr*'da ve Molla Cîven *Nûrû'l-envâr fî şerhi'l-menâr*'da bunu kabul eden Hanefî ulemasındandır.

Hanefîlerden bazıları ise şöyle demişlerdir: İbn Ömer'in bizzat kendi rivayet ettiği hadise muhalefet etmesi, hadisi itibardan düşürmektedir ve bu durumda ona istidlal edilmez. Onlar, hadisin neshedilmiş olduğunu söylememişlerdir. Bezdevî *Usul*'ünde ve Habbazî *el-Muğnî*'de bunu ifade edenlerdendir.

Daha sonra Dr. Abdülkerim b. Nemle şöyle diyor:

Tercih edilen görüş, cumhur ulemanın kabul ettiği görüştür. Yani tekbire-tü'l-ihramda, rükû anında ve rükûdan doğrulduğunda elleri kaldırmaktır. Birkaç husustan dolayı:

Birinci husus: Peygamber'in (s.a.a) yaptığı iş hüccettir; sahabeden birinin yaptığı iş değil. Bu sahabî ister İbn Ömer olsun ister bir başkası, hiç fark etmez.

İkinci husus: Peygamber'in ashabı bu hadisin gereğine göre amel etmiştir. Hasan şöyle der: "Peygamber'in ashabını gördüm; namazın tekbire-

tü'l-ihramında, rükûunda ve rükûdan doğrulduklarında ellerini pervaneler gibi kaldırıyorlardı."⁽¹⁾

Buharî şöyle diyor: [Kendi zamanının en bilgini olan] İbn Medînî şöyle der: "Müslümanların bu hadisten dolayı [tekbir anında] ellerini kaldırmaları uygundur."⁽²⁾

Üçüncü husus: Mücahid'in, "İbn Ömer'in namazın başlangıcı haricinde ellerini kaldırdığı görülmemiştir." şeklindeki sözü, Tâvûs'un zikrettiği şeyle çelişmektedir. Tâvûs, İbn Ömer'i Peygamber'in (s.a.a) hadisine muvafık şekilde davrandığını gördüğünü söylemiştir.

Aynı şekilde İmam Ahmed'in sözüyle de çelişmektedir. Zira ona bu mesele sorulduğunda şu cevabı verdi: "Evet, kim bundan şüphe edebilir ki? İbn Ömer ellerini kaldırmayan birini gördüğünde onu taşlardı ve ellerini kaldırmasını emrederdi."⁽³⁾

Biz Tâvûs'un ve İmam Ahmed'in rivayetini Mücahid'in rivayetine tercih ediyoruz. Çünkü bu, İbn Ömer'in rivayet ettiği hadise de muvafık olduğu için akıl onu teyit etmektedir. Allah daha iyi bilir.

Abdülaziz Buharî'nin *Keşfü'l-esrâr*'da iddia ettiği şu sözüne de itina edilmez: "İbn Ömer'in namaza başlarken, rükûda ve rükûdan doğrulduğunda ellerini kaldırması, rivayet ettiği hadisin neshedildiğini bilmeden önce olmuştur. Neshedilmiş olduğunu anlayınca bu ameli terk etmiş ve kendisi hakkında anlatıldığı gibi sadece namaza başlarken ellerini kaldırmıştır." Zira Abdülaziz Buharî'nin bu sözü sadece bir ihtimaldir, ispatı için delil ve burhana ihtiyacı vardır. Herhangi bir delil olmadığı sürece bunda durmayı ve hiçbir ihtimal içermeyen şeye, yani Peygamber'den sabit olan ve büyük sahabîlerin amel ettiği şeye amel ederiz. Yani hepsinde elleri kaldırırız. Allah daha iyi bilir.

Bunlar sözü geçen usul kaidesi üzerindeki bazı uygulamalı örneklerdi.

1- *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, 9, 217; *el-Muğnî*, 1, 295; *ed-Dirâye fi tahrîci (telhîsi, müntehabi) ahâdisi'l-hidâye*, 1, 155; *Nasbü'r-râye li-tahrîci ahâdisi'l-hidâye*, 1, 416.

2- *et-Tahkîk fi ahâdisi't-ta'lik (fi ahâdisi'l-hilâf, fi'htilâfi'l-hadîs)*, 1, 331, h. 419; *el-Muğnî*, 1, 295; *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, 2, 88.

3- *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, 9, 224; *Telhîsü'l-habîr fi tahrîci ahâdisi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*, 1, 220.

Söz konusu örnekler hakkında daha fazla ve detaylı bilgi isteyenler veya başa örnekler arayanlar fıkıh kitaplarına müracaat edebilirler.⁽¹⁾

Özet ve Sonuç

Bu örnekleri getirmemizdeki maksat şu gerçeği ispatlamak içindi: Yöneticiler için Allah'ın sözüne ve vahyin öğretilerine bağlılıktan çok, kendi görüşlerine meşruiyet kazandırmak önemliydi. Eğer Osman'ın, Muaviye'nin ve o ikisinin yöntemi üzere olanların fıkına bakacak olursak şunu görürüz: Osman'ın yeni görüşleri Ömer b. Hattab'ın yönteminin uzantısı olmuştur. Eğer bazı yerlerde az da olsa Şeyheyn'in Sünnet'inden çıkılıyorsa -mesela öğlen namazını Mina'da tam kılmak, Osman nezdinde hutbenin öne alınması ve Muaviye tarafından iki bayramda ezan okutulması ve hutbenin namazdan öne alınması- bunun manası, onların her konuda görüşlerinin Ebu Bekir ve Ömer'in görüşüne aykırı olduğu anlamına gelmez. Aksine onlar, halifenin temelini attığı maslahat ve tercihe dayalı kanun koyma yetkisi kaidesine dayanarak yeni görüş getirmişlerdir. Kendi görüşlerinin, önceki halifelerin görüşüne tercih edilmesi gerektiğine inanıyor olmaları ise gayet doğaldır.

Osman ve Muaviye'nin yöntemi, kendilerinden önceki halifelerin yönteminin ta kendisiydi. Onların rey ve içtihadı, Şeyheyn tarafından meşrulaştırılmış rey ekolünün uzantısıydı.

Böylece Müslümanlar arasında iki yöntem ve yönelim tarzı meydana çıkmış oldu:

1. Şer'î metinlere bağlı olan, Allah ve Resul'ünün hükmü karşısında hiç kimsenin görüşünü kabul etmeyen yaklaşım tarzı... Çünkü Peygamber, hükümleri rey ve kıyasa göre beyan etmiyordu. Bilakis Allah'ın ona gösterdiği şekilde hükmediyordu.

Biz sana Kitab'ı, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği şekilde hükmetmen için indirdik.⁽²⁾

Arzusuna göre konuşmamaktadır. O, ancak (kendisine) vahyedilen bir vahiydir.⁽³⁾

1- bk. *Muhâlefetü's-sahâbiy li'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf*, 124-145.

2- Nisâ, 105.

3- Necm, 3-4.

Bu ayetin manası şudur: Peygamber, kendisine indirilen vahye teslim olmuştur ve kendi görüşüne göre fetva vermemektedir. Nitekim bu teslimiyet manasını o Hazret'in soyundan olan İmamların (a.s) sözlerinde de görmekteyiz. Zira onların hepsi de şunu vurguluyorlar ki, sözleri kendi şahsî bir görüş ve fetva değil; aksine, kuşaktan kuşağa Peygamber'den tevarüs eden ilahî emrin ta kendisidir.

2. Bu görüşün karşısında "içtihat ve rey" veya "maslahat" yöntemi olarak adlandırdığımız bir başka yaklaşım tarzı ortaya çıkmıştır. Sonradan ortaya çıkan bu görüş ilerleyen dönemlerde iyice sağlamlaştı.

Bu yöntemin ilk tohumları Resulullah (s.a.a) döneminde bazı sahabîler tarafından atılmıştır. Nitekim daha önce Ebu Bekir ve Ömer'in abit görünümlü adam konusunda namaz ve huşuunu gerekçe göstererek onu öldürmekten kaçındıklarını (ve böylece Peygamber'in emrini yerine getirmediklerini) veya Resulullah ömür boyu oruç tutmaktan menetmiş olmasına rağmen sahabeden bazılarının ömür boyu oruç tuttuğunu ve ... gördük. İşte bu sahabîler reyin meşruiyetine davet ediyorlardı. Halife Ömer b. Hattab, nas kıtlığı ile karşılaştığını hissedince kıyas ve içtihadı izin verdi. Sonra da minbere çıkıp sahabe arasındaki görüş farklılığını kınamaya başladı. Yani o ve Ebu Bekir şunu istiyorlardı: Sadece o ikisinin reyi hüccet sayılsın, başkalarının değil. Sahabeyi de kendi söylediklerine teslimiyetle yükümlü tutuyorlardı. Ancak bu konuda başarılı olamadılar. Çünkü içtihat ve reyin meşruiyet kazanması, hiç kimsenin tekelinde tutmasının mümkün olmayacağı kadar akışkan, esnek ve kendine geniş alan açacak bir mevzudur.

Çok görüşlülüğe meşruiyet kazandırılması, İslam ümmetini ihtilafa soktu. Nitekim Ebu Bekir bu gerçeği dile getirmiş ve şöyle demiştir: "Sizden sonra gelecek olanların ihtilafı daha şiddetli olacaktır." Bunun benzeri bir sözü de -Beyhaki'nin getirdiği rivayette belirtildiği gibi- insanlar arasında hükmetmekten Ömer'e şikâyetlendiğinde söylemiştir...

Fakat İmam Ali (a.s) bu konuyu Şıkkıkiye hutbesinde en açık şekilde beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur:

(Meselelerdeki) tutum ve davranışlarında tökezlemesi çok olurdu, tökezedikçe de ondan dolayı özür dilerdi. Hilafet sahibi; dizginini çeksen burnu parçalanacak, salıversen uçuruma yuvarlanacak serkeş bir devenin süvarisinden farksızdı. Allah'a yemin olsun, onun zamanında insanlar

yolunu şaşırmış, huysuzlaşmış, (ikiyüzlülükle) renkten renge girmiş, yoldan çıkmış bir şekilde yaşadılar...

Eğer Peygamber'in (s.a.a), "*Kalem ve kâğıt getirin de size öyle bir şey yazayım ki, ondan sonra asla sapkınlığa düşmeyesiniz.*" sözü hakkında ve "*Kur'ân ve Itret'e sarıldığınız sürece asla sapmayacaksınız.*" buyurduğu Sekaleyn Hadisi üzerinde iyice düşünürsek ve bunu, Ehlibeyt'ten rivayet edilmiş reye göre amel etmeyi yasaklayan ve onu Sünnet'ten uzaklaşmak olarak niteleyen hadislerle birlikte değerlendirsek şu sonucu elde ederiz: Hadis kaydı izninin ve hadis yasağının şeriatla doğrudan irtibatı vardır. Ancak halifeler bu iki konuyu kendi maslahat ve görüşlerine hizmette kullandılar. Yasağı zaruri gördüklerinde hadis kaydını yasakladılar ve arzu ettikleri zamanda ise onun önünü açtılar.

İslam ümmeti imtihana maruz kaldı ve Ehlibeyt'ten uzaklaştığı ölçüde, hedefini şaşırp haktan ve doğru yoldan gitgide uzaklaştı.

Bu, tam da Peygamber'in ümmet hakkında kaygısını taşıdığı ve korktuğu şeydi. Çünkü ümmetin siyaseten onunla mesafeyi açıp velayet ve hilafet konusunda itaatsizlik göstermesi, onları Peygamber'in Sünnet'inden uzaklaştırmakta, ana yoldan sapmalarına neden olmaktaydı. Zira İmam Ali'nin hilafete aday gösterilmemesi ve o Hazret'in işlerin idaresine atanmaması, Peygamber'in, "*Aranızda iki kıymetli emanet bırakıyorum...*" yönündeki emrini ve hadislerini boşa çıkarıyordu. Bu hadise göre ümmet, dinini Ehlibeyt'ten almaya memur kılınmıştır. Yani eğer ümmet, şeriatla Peygamber'in soyundan gelen İmamların sözlerini almazsa yoldan çıkacak ve Sünnet'ten uzaklaşacaktır.

Peygamber (s.a.a), İmamların (a.s) kendisinden sonra insanların ihtilaflarını açıklığa kavuşturacak ümmetin kılavuzları olduğunu ciddi şekilde vurgulamıştır. Bu hususta şu birkaç örneği sunabiliriz:

Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu:

Ben uyarıcıyım ve Ali kılavuzdur. Ya Ali! Hidayet bulanlar benden sonra seninle hidayete ererler.⁽¹⁾

1- *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 42, 359; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 140, h. 4646; *Câmi-u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Taberî*, 13, 108; *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-azîm=Tefsîr-i İbn Kesîr*, 2, 503; *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 4, 608; *Fethu'l-Kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*, 3, 70; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 8, 376.

Yine şöyle buyurmuştur:

Her kim benim gibi yaşamak, benim gibi ölmek ve Rabbimin bana vadettiği ebedi cennete yerleşmek istiyorsa Ali b. Ebu Talib'i veli edinsin; zira o, asla sizi hidayetten çıkarmaz ve asla sizi sapkınlığa sokmaz.⁽¹⁾

Peygamber'den (s.a.a), hükümleri sadece İmamlardan almanın -başkalarından değil- gereğini vurgulayan başka hadisler de vardır. Peygamber'in (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

Sizden öncekiler, Allah'ın Kitabı'nın bir kısmıyla bir kısmını yalanlamaya kalkıştıkları yüzünden helak oldular. Oysaki Allah'ın Kitabı öyle bir şekilde inmiştir ki, onun bir kısmı diğer bir kısmını tasdik etmektedir. O hâlde onun bir kısmı ile bir kısmını yalanlamayın. Ondan bildiğinizi söyleyin, bilmediğinizi ise onun mana ve tefsirini bilene bırakın.⁽²⁾

Başka bir rivayette de şöyle buyurmuştur:

Ey kavmim! Ağır olun! Sizden önceki ümmetler peygamberleri üzerinde ihtilafa düştükleri ve kitapların bir kısmıyla diğer bir kısmını yalanlamaya kalkıştıkları için helak oldular. Kur'ân, bir kısmı bir kısmını yalanlayacak şekilde inmemiştir. Aksine, onun bir kısmı bir kısmını tasdik etmektedir. Ondan bildiğinize amel edin ve bilmediğinizi onu bilene götürün.⁽³⁾

Übey b. Kâ'b'dan şöyle rivayet edilmiştir:

Halk Osman'ı öldürmeye teşebbüs ettiğinde ona sordular: "Bu işte çıkış yolu nedir?" O şu cevabı verdi: "Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in Sünnet'idir. Size açık olan şeye amel edin, müşkül olan şeyi ise onu bilene bırakın."⁽⁴⁾

1- *el-Kâfî*, 1, 209, h. 5; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 5, 194, h. 5067; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 139, h. 4642.

2- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2, 185, h. 6741 (metin bu kaynaktanır); *el-Mu'cemü'l-evsat*, 3, 227, h. 2995; *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, 1, 429, h. 790; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 343, h. 5321.

3- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2, 181, h. 6702; bk. c. 2, s. 300, h. 7976; *Sahihu İbn Hibbân bi-terfîhi İbn Balabân*, 1, 275; buna yakın bir mana *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8, 307, h. 8715; *İ'tikâdu Ehli's-sünne=Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâa mine'l-Kitâb ve's-Sünne ve icmâi's-sahâbe*, 1, 117, h. 183.

4- *Halku ef'âli'l-ibâd*, 63; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 343, h. 5321 (metin bu kaynaktanır); *Miftâhu'l-cenne fi'l-i'tisâm (ihticâc) bi's-sünne*, 70; *Hücciyetü's-sünne*, 358.

İmam Cafer Sadık'tan (a.s) -*Tefsîr-i Ayyâşî*'de- nakledilen bir hadiste o Hazret şöyle buyurmuştur:

Kendilerine Allah'ın dini hakkında bir şey sorulduğunda eğer yanlarında Resulullah'tan bir hadis olmadığında onu Allah'a, Peygamber'e ve kendilerinden olan emir sahiplerine döndürmüş olsalardı, Muhammed Ehlibeyti'nden konunun mana ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu bilirdi.⁽¹⁾

Resulullah'a (s.a.a) kalem ve kâğıt getirilmesinin engellenmesi, ardından Sünnet'in tedvini ve Peygamber hadislerinin naklinin yasaklanıp "Allah'ın Kitabı bize yeter!" denilmesi, bunlardan sonra rey ve kıyasa meşruiyet kazandırılması, şeriatta muhtelif görüşlerin caiz sayılması, sahabenin sözünün Kur'ân ve Sünnet'in alanını daraltması ve... tüm bunlar İslam ümmetinin kendi bünyesinde gördüğü merhalelerdir ki, bunların neticesinde Müslümanlar doğru yoldan ve vahyin çizdiği çizgiden uzaklaşmışlardır.

Bunlar Nebevî hadisin başına gelen musibetin ve şeriatın bedenine musallat olan "rey"nin özetidir. Eğer bu konuda daha geniş izahata kalkışacak olursak değinmek istediğimiz esas mevzudan çıkmış oluruz.

İşbaşına gelen hükümet bütün görüşleri sahih görüyordu; mutlak teslimiyeti ve hadis kaydını savunan kanadı temsil eden İmam Ali (a.s) ve takipçilerinin fikhı dışında sahabîlerin hepsinin sözlerini geçerli sayıyordu. Yöneticilerin nazarında İmam Ali fikhının İslam'la hiçbir bağı yoktu ve Müslümanların fikhından tamamen uzaktı!

Nitekim fikhî hadis mirasımızı gözden geçirdiğimizde taassup ruhunun ona nasıl da musallat olduğunu görmek pek de zor değildir. Ehlisünnet'in hadis mecmualarında İmam Ali'den (a.s) nakledilen hadislerin sayısı "on"ların ötesine geçmez. Bununla birlikte zaruret durumları hariç bu hadisleri esas alarak fikhî hükümler sadır etmezler. Bilakis onlar mümkün mertebe İmam Ali'nin Peygamber'in doğrudan ağzından duyup Hazret'in imlasıyla kaydettiği rivayetleri ve hükümleri nakletmekten korkarlar ve göz ardı etmeye çalışırlar. Buna karşılık Ebu Hureyre, İbn Ömer ve Ayşe'den naklettikleri hadislerin sayısı binlerle ifade edilir ve onlar nezdinde şeriatın eksenini oluşturur.

1- *Kitâbü't-Tefsîr (Tefsîrül-Ayyâşî)*, 2, 331-332.

Görüyorsunuz işte... Peki, bu dengesizliğin sebebi nedir? Acaba Ebu Hureyre, İbn Ömer ve Ayşe, İmam Ali'den daha önce mi Müslüman olmuşlardı? Veya ilimleri Ali'nin ilminden daha mı çoktu? Ya da Resulullah'a Ali'den daha mı yakındılar? Yoksa burada başka bir şey mi var?

Neden Malik, *el-Muvatta'* kitabında Ebu Hureyre'den naklettiği kadar Ali'den hadis kaydetmemiştir?⁽¹⁾

Neden Ehlisünnet'in fıkında Ehlibeyt'in hükümlerine hiç işaret edilmez? Hâlbuki Ehlisünnet fakihlerinin, takipçileri kalmamış en uç fikhî mezheplerin bile şaz görüşlerini zikrettiklerini görüyoruz.

Tüm bunlar ne anlama geliyor? Neden bugün dinî mirasımızda taassup düşüncesinin kalıntılarını görüyoruz? Sırf bu yüzden araştırmacıların gerçekleri ortaya çıkaracak konulardan haberdar olmaları engelleniyor. Eğer biri böyle bir şeye teşebbüs etse Müslümanlar arasında tefrika çıkarmakla itham ediliyor.

Gerçekten büyük bir hayret ve şaşkınlık içindeyiz. Herhâlde şu soruyu sorma hakkımız vardır: Hakikatleri beyan etmek ve bilinmeyenleri açıklamak ne zamandan beri tefrikacılık ve fitnecilik olmuştur?

Önemli Detaylar

Yöneticilerin hükümler hakkındaki hareket tarzı ve metodunu daha iyi anlayabilmemiz için aşağıdaki rivayete dikkat etmemiz yeterlidir:

Tezkiretü'l-huffâz kitabının mukaddimesinde Şuayb b. Cerîr'den gelen rivayete göre o, Süfyan es-Sevrî'den kendisine Ehlisünnet'in inançlarını anlatmasını istediğinde Süfyan şöyle demiştir:

Yaz: "Bismillahirrahmanirrahim. Kur'ân Allah'ın kelmadır, mahlûk değildir... Ey Şuayb! Mest üzerine meshetmeye inanmadıkça, Besmele'yi sessiz okumayı sesli okumaktan daha faziletli bilmedikçe, kadere inanmadıkça, iyi veya kötü herkesin arkasında namaza durmadıkça, cihadı kıyamete kadar geçerli bilmedikçe, zalim veya adil yöneticinin sancağı altında sabretmedikçe yazdıklarının sana hiçbir faydası olmayacaktır!

1- Malik'in *el-Muvatta'*'da Ali b. Ebu Talib'den naklettiği sadece sekiz hadis vardır. Oysaki aynı kitapta Ebu Hureyre'den 170 hadis naklettiğini görmekteyiz.

Bunun üzerine sordum: "Ey Ebu Abdullah, tüm namazları mı?"

Cevap verdi: "Hayır. Sadece cuma ve bayram namazlarını kimi bulursan onun arkasında kıl. Diğer namazlarında ise muhayyersin; kendisine güvendiğin ve Ehlisünnet'ten olduğunu bildiğin kimsenin arkasında namaz kıl."⁽¹⁾

Gördüğünüz gibi Besmele'yi sessiz okumak, mest üzerine meshetmek, iyi ve kötü herkesin arkasında namaza durmak... bunların tümü hükümet politikasının uydurduğu şeylerdir. Bildiğiniz gibi Ehlibeyt ekolünde Besmele'yi sesli okumak müminin alametlerindendir. Büyük sahabîlerden birçoğu da bu görüşü teyit etmiştir. Eğer konunun dışına çıkma durumu söz konusu olmasaydı, onların isim ve rivayetlerine temas ederdik. Ancak burada mühim olan şey, sözü geçen detayların İmam Ali'nin (a.s), İbn Abbas'ın ve sahabenin büyük şahsiyetlerinin görüşüne muhalif, saray fakihlerinin görüşüne ise muvafık olmasıdır. İşte sadece bu, delil ve nişane olarak yeterlidir.

Bunlar siyasetin usul ve yöntemlerinden bir kısmıydı. Şimdi Ömer b. Hat-tab'ın yöntemini vurgulamasının ve neden onun, insanları hadis nakletmekten korkuttuğunun sırrını açıklayacağız.

Hz. Peygamber'e (s.a.a) isnat edilen bazı rivayetlere göre o Hazret şöyle buyurmuştur:

Benden sonraki iki kişiye; Ebu Bekir ve Ömer'e iktida edin.⁽²⁾

Bu metinde, onun Osman'ın hilafetinin başlarında uydurulduğuna delalet eden bazı işaretler vardır. Çünkü Ömer ve Abdurrahman iki şeyden korkuyorlardı:

Birincisi: Hilafetin başına Ebu Bekir ve Ömer'in içtihadını kabul etmeyen birinin gelmesinden korkuyorlardı.

1- bk. *İ'tikâdu Ehli's-sünne=Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâa mine'l-Kitâb ve's-Sünne ve icmâi's-sahâbe*, 1, 152-154; haberin tamamını bu kaynakta zikretmiştir ve onda, "Kur'ân mahlûk değildir" ifadesi yerine "Kur'ân yaratılmış bir kelimadır" ifadesi gelmiştir. *Tezkiretü'l-huffâz*, 1, 206 (metin bu kaynaktandır); *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, 2, 48 (özet şekilde).

2- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 5, 382, h. 23293; *Sünen-i İbn Mâce*, 1, 37, h. 97; *Sünen-i Tirmizî*, 5, 609, 610, h. 3662, 3663; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 80, h. 4455.

İkincisi: İctihadın hadsiz hudutsuz şekilde yayılmasından korkuyorlardı. Zira fetva merkezlerinin çoğalması ve herkesin görüşünün hüccet olduğunun kabullenilmesi -özellikle de İslam tarihinin o döneminde- eğer serbest bırakılsaydı artık hiç kimse onun karşısında duramazdı. İşte bu yüzden İbn Avf'ın Osman'a, Ebu Bekir ve Ömer döneminde olmayan işleri yaptığı için itiraz ettiğini, ondan Şeyheyn'in içtihatları üzerinde durmasını ve bunların ötesine geçmemesini istediğini görüyoruz.

Fakat Osman İbn Avf'ın isteğini yerine getirmede ve sözünü kabul etmedi. Çünkü o, makam olarak kendisini Ebu Bekir ve Ömer'den daha eksik görmüyordu ki, onlara tâbi olsun ve o ikisinin içtihadını takip etsin. Ortada o ikisinin görüşünü kendi görüşüne tercih etmesini gerektirecek bir durum da yoktu. Eğer Ebu Bekir ve Ömer kızlarını Peygamber'e vermek yoluyla o Hazret'le yakınlık kurmuşsa Osman [bazı rivayetlere göre] Peygamber'in iki kızını almak suretiyle iki bağla o Hazret'e yakınlık kurmuştu.

Evet, Osman kendi kendine şöyle diyordu: Eğer içtihat meşru ise neden ben dinin hükümlerinde içtihat yapamayayım ki? Bunlar hangi hakla beni Şeyheyn'in görüşünü takip etmek ve o ikisinin izinden gitmekle yükümlü tutuyorlar? Oysa ben şunu görüyorum ki, o ikisi Peygamber'in sözüne teslim olmuş değillerdi ve kendi görüşlerine göre içtihat ediyorlardı? Eğer içtihat caiz değilse neden onlar için mubah sayıyorlar da beni bundan engelliyorlar?

Elbette bu muvazene hakkındaki yaklaşım tarzları farklı idi. İbn Avf ve onun düşüncesinde olanların amacı, içtihadın alanını sadece Şeyheyn'in (Ebu Bekir ve Ömer'in) yöntemi ile sınırlamaktı. Bu yüzden Osman'ı onunla yükümlü tutuyorlar ve ondan bu konuda verdiği sözü yerine getirmesini istiyorlardı.

Fakat İmam Ali b. Ebu Talib (a.s), bu yaklaşım tarzına karşıydı. O Hazret bu muvazene metodunun yanlış olduğunun bilinci içindeydi; içtihat herkese açık bir kapıdır ve onu birine açıp başkasına kapatmak olacak bir şey değildir. Bu yüzden İbn Avf'a şöyle buyurdu: "*Allah ikinizin arasına Minşem kokusunu*⁽¹⁾ *saçsın.*"⁽²⁾

-
- 1- Minşem, Mekke'de esans satan bir kadındı. Hüzaa ve Cürhüm kabileleri savaşmak istediklerinde üzerlerine onun esansından sürerlerdi; böylece aralarında savaş şiddetlenirdi. Daha sonra bu söz "darbimesel" olarak kullanılmaya ve şöyle denilmeye başlandı: "Minşem kokusundan daha kötüdür!" bk. *Sihâh-ı Cevherî*, 5, 2041 (Mütercim)
 - 2- *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 1, 188, 9, 55.

İmam bu sözüyle o ikisi arasında çıkacak ihtilafı beddua kalıbında ifade etmiştir. Çünkü İmam basiretiyle hilafetin dönüp kendisine varacağını görüyordu ve nitekim öyle de oldu.

Emevîler Osman'ın ismini itaati vacip olan ve yöntemlerine uyulması gereken halifelerin listesine eklediler. Birçok metinde üç halifeden (Ebu Bekir, Ömer ve Osman) söz edilir ve Ali b. Ebu Talib'in ismi geçmez. Ali'nin isminin dördüncü halife olarak kaydedilmesi ise ancak birinci Abbâsî halifeleri döneminin başlarında olmuştur. O hazretin ismini halifeler listesine eklediler. Abbâsî hükümetinin başlarında İmam Ali'nin ismini halifeler listesine eklemekten başka yol bulamadıkları için bunu yaptılar.⁽¹⁾ Çünkü Abbâsîler, Emevî rengi ve kokusu veren her şeyi ortadan kaldırmak istiyorlardı. Ali (a.s), Hâşimoğulları'ndan olduğundan onu kendileri için bir vesile edindiler. Nitekim "Benden sonraki raşit halifeler" ifadesini içeren rivayetlerin çıkışı tarihin bu kesitine aittir. Halifelerin, özellikle üç (Ebu Bekir, Ömer ve Osman) olduğu vurgusu, Emevîlerin bidatlerindendir! "Benden sonra iki kişiye iktida edin" ve benzeri rivayetler ise şûra gününden sonra ve Şeyheyn'in yöntemine bağlı kalınmasının gereğinin vurgulandığı günlerde çıkmıştır.

Ömer b. Abdülaziz'in Hadis Kaydını Tercih Etmesinin Sebebi

Evet, siyasetin bu metinlerin ve "cennetle müjdelenen on kişi", "sahabenin hepsinin adil olduğu" vb. diğer rivayetlerin çıkmasında büyük rolü olmuştur. Bu metinlerin hepsi de iki halife tarafından (Ebu Bekir ve Ömer) -hadis nakli ve kaydını yasaklamak suretiyle- tohumları atılan çok görüşlülük ekolünü ortaya koymaktadır.

Sahabeden bazıları nezdinde hadis merkezli bir tutum sıklıkla görülürken, bazıları da rey merkezli bir yöntemi benimsemişler, bazıları ise her ikisini birbirine katmışlardır... Tüm bunlar Peygamber'in Sünnet'ini sahabenin görüşleriyle harmanlamıştır. Böylece yaşla kuru birlikte yanmış, eğri ile doğru birbirine karışmış, Sünnet'le halkın genel gidişatı birbirine karışmıştır.

1- Bildiğim kadarıyla halifelerin dört tane olduğu vurgusu Ahmed b. Hanbel ve Abbâsî halifesi Mutevekkil zamanında ortaya çıkmıştır.

Ömer b. Abdülaziz, Şeyheyn'in (Ebu Bekir ve Ömer'in) yöntemini sağlamlaştırmak ve ona Müslümanlar arasında uygulanan yasal bir statü kazandırmak için geldi.

Ömer b. Abdülaziz, Ebu Bekir b. Amr b. Hazm'a şöyle yazmıştır:

Peygamber'in hadisinden veya Sünnet'ten veya Amre'nin hadisinden ne varsa ona dikkat et ve yaz. Zira ben ilim ve ulemanın kaybolup gitmesinden korkmaktayım.⁽¹⁾

Başka bir nakilde, "Ömer'in hadisinden"⁽²⁾ şeklinde yer almıştır.

Üçüncü bir nakilde ise Ömer b. Abdülaziz'in ondan Abdurrahman'ın kızı Amre'nin yanında bulunan ve hakeza Kasım b. Muhammed'in yanında olan hadisleri kendisi için yazmasını istediği, onun da bunları yazdığı yer almıştır.⁽³⁾

Hilyetü'l-evliyâ kitabında Hatîb b. Huleyf el-Burcûmî'den şöyle nakledilmiştir:

Ömer b. Abdülaziz'in halife olduğu sırada hutbesinde şöyle dediğine şahit oldum: "Resulullah ve onun iki arkadaşının (Ebu Bekir ve Ömer'in) sünnet kıldığı şey, bizim dinimizdir, ona bağlı kalacağız ve bunlardan başkasının sünnetini bırakacağız."⁽⁴⁾

Takyîdü'l-ilm kitabında şunu okuyoruz:

Ömer b. Abdülaziz, Medine valisine bir mektup yazdı. Affan'ın naklinde onun Medine halkına şöyle yazdığı aktarılmıştır: "Resulullah'ın hadisine dikkat edin ve onu yazın. Zira ben [onun kaybolup gitmesinden] korkuyorum." Affan'ın naklinde şöyle gelmiştir: "Ben, ilim ve âlimlerin kaybolup gitmesinden korkuyorum."⁽⁵⁾

1- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 49, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8, 480; *Sünen-i Dârimî*, 1, 137, h. 488; *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, 17, 251; *Takyîdü'l-ilm*, 105, 106 (metin bu kaynaktanır).

2- *Sünen-i Dârimî*, 1, 137, h. 487.

3- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2, 387; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1, 21 ve 9, 337 (metin bu kaynaktanır); *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 33, 140.

4- *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 5, 298; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 11, 385; *Tarîhu'l-hulefâ'*, 1, 241.

5- *Takyîdü'l-ilm*, 106.

Ömer b. Abdülaziz, valilerinden bazısına şöyle yazdı:

Sünnetin temelini atan kimse, ona muhalefetin hata, yanlış, ahmaklık ve yersiz duraksama olduğunu bilmektedir. O hâlde, bu kavmin kendisi için beğendiği şeyi sen de kendin için beğen. Zira onlar, vâkıf oldukları bir bilgi üzere bu işi yapmışlardır, geçerli bir basiretle yetinmişlerdir. Onlar din işlerinin keşfinde daha güçlü ve içinde bulundukları hükümlerin tercinde daha öncelikli idiler. Eğer hidayet sizin üzerinde bulunduğunuz şeyse o zaman siz onlardan önce gelmişsiniz. [Oysa bu batıl ve saçma bir sözdür; zira onlar sizden önce gelmiştir.] Eğer bidatlerin onlardan sonra ortaya çıktığını söylerseniz şu bir gerçektir ki, bu bidatleri onların yoluna tâbi olmayıp kendilerini onlardan üstün görenlerden başkası çıkarmamıştır. Hâlbuki onlar hidayette öncüdürler ve onlar dinde söylenmesi gerekenleri söylemişler, gelecektekilerin işine yarayacak açıklamaları yapmışlardır. Onlardan geri kalanlar tembellik etmiş, ileri geçenler ise kendilerini zahmete sokmuşlardır. Onlar hakkında tefrite düşenler cefa etmiş, ifrata sapanlar ise aşırılığa düşmüşlerdir. Onlar (selef-i salih) orta yolu seçmiş kimselerdir ve sırat-ı müstakim üzeredirler...⁽¹⁾

Başka bir sözünde de şu ifadeler yer almıştır:

Resulullah ve ondan sonra gelen valiler birtakım sünnetler bıraktı ki, bunlara uymak, Allah'ın Kitabı'nın tasdiki, Allah'a itaatin kemali ve Allah'ın dininin kuvvetidir. Hiç kimsenin bunları değiştirme, yerine başka bir şey koyma ve aykırı bir görüş getirme hakkı yoktur. Her kim onlarla hidayet aramışsa yolunu bulmuştur ve her kim onlara yardım etmişse başarıya ulaşmıştır. Her kim onlara muhalefet etmişse müminlerin yolundan başka bir yola girmiştir...⁽²⁾

Evet, Ömer b. Abdülaziz, Ebu Bekir b. Hazm'ın yazdıklarını tüm şehirler için sünnet kıldı. Hâlbuki onun kitabında halifelerin içtihatları, Amre'den, Kasım b. Muhammed'den, Ayşe'den ve diğerlerinden aktarılmış olan sözler vardı. Zaten halifelerin fıkhını kökleştirmek, mevcut yönetimin de istediği şeydi.

1- *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 4, 203, h. 4612; *Hakikatü'l-bida' ve ahkâmuha* (Gâmidî), 1, 74; *el-Bida'* (İbn Vaddâh), 30.

2- *es-Sünne* (Abdullah b. Ahmed), 1, 357; *İ'tikâdu Ehli's-sünne=Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâa mine'l-Kitâb ve's-Sünne ve icmâi's-sahâbe*, 1, 94; *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 6, 324 (metin bu kaynaktanır); *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen mea cevâmi'i'l-kelim*, 264.

Bu bağlamda İbn Şihab ez-Zührî'den şöyle dediği nakledilir:

Ömer b. Abdülaziz bizden sünnetleri toplamamızı istedi. Biz bunları birkaç defter hâlinde yazdık. Daha sonra bu defterlerden her birini yönetimi altında bulunan bölgelere gönderdi.⁽¹⁾

Tarihî kayıtlara göre ilmin [ve dinî konuların] tedvini yöneticilerin talebi ile gerçekleşmiştir. Nitekim Abbasîler döneminde dört Ehlisünnet mezhebinin resmîyetinde hükümetin hatırı sayılır ölçüde rolü olmuştur. Binaenaleyh, İbn Abdülaziz sadece Peygamber'in Sünnet'ini toplamaya çalışmıyordu. Aksine, halifelerden sadır olan hükümleri kökleştirmek ve hulefa ekolünü (icthât ve rey yöntemini) ihya etmek istiyordu. Bu işe teşebbüs ettiğinde ise fıkıh kendi kaynak ve köklerinden ayrılmış, ilim bir asırdan beri veya daha uzun müddetten beri İslam ümmetinin arasından kaybolup gitmişti.

Böyle bir sünnetin zaten güven veremeyeceği aşikârdı. Çünkü hadis uydurmanın yaygınlaştığı ve kabile taassuplarının egemen olduğu bir ortamda tedvin edilmişti.

Elbette hükümetin genel siyasî yaklaşımının hoşlanmadığı bazı hadislerin varlığı, tedvin işini üstlenenlerin şeriatı koruma konusunda art niyetli olmadıklarını göstermez. Bilakis, bu hadisler her iki ekolün mevcudiyetinin o döneme kadar uzadığını ve o dönemde bile Resulullah'ın (s.a.a) Sünnet'ini savunanların var olduğunu göstermektedir.

Zira hükümetin tahrifi, büyük ve asıl olan düşünce akımı karşısında direne-miyordu. Çünkü Kur'ân ve diğer rivayetler yönetime hâkim olan grubun hata ve yanlışlarını açığa çıkarıyordu. Takva ehli sahabîler ve sağlam mantığa sahip insanlar, onların yanlış karşısında tepkilerini ortaya koyuyordu.

İşte bu yüzden "rey ve icthât ekolü"nün takipçileri tarafından tedvin edilmiş "Sihâh" ve "Müsned" ismiyle anılan hadis mecmualarında "mutlak teslimiyet ekolü"nün hadislerini de görmekteyiz. Mevcut olan tüm zorluklar ve belirsizlik ortamına rağmen bu rivayetler Müslümanların fıkına girmiştir. Bunların fıkın çoğu baplarında görülüyor olması, iki düşünce yöntemin-den haber vermektedir: Birisi reye davet edip sahabenin icthadına mutabık şekilde fetva verirken, diğeri naslara davet etmekte, Kitap ve Sünnet'te var olan şeye (başka bir şeye değil) amel etmektedir.

1- *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fî rivâyetih ve hamlih*, 1, 76.

Takyîdü'l-ilm kitabında şöyle geçmektedir:

Salih b. Kisan bize haber verdi ve dedi: Ben ve Zührî [din hakkında] ilim elde etmek için birlikte hareket ettik. "Sünnetleri yazalım." dedik ve Peygamber'den ulaşan sözleri yazdık.

Sonra o şöyle dedi: "Peygamber'in sahabîlerinden gelenleri de yazalım; zira onlar da Sünnet'tir."

Ben, "Hayır, onlar Sünnet değil, onları yazmayalım." dedim.

Buna rağmen o yazdı ve ben yazmadım. Sonuçta o başardı ve ben zayı ettim.⁽¹⁾

Ebu Zühre şöyle diyor:

Malik'i gördük; onların (sahabenin) fetvalarını sanki Sünnet'miş gibi alıyordu.⁽²⁾

Musa Carullah şöyle diyor:

Biz Ehlisünnet ve'l-cemaat fakihleri, ümmetin hayatı ve devletin yönetimiyle ilgili şer'î hükümlerin ispatında Şeyheyn'in (Sıddık ve Faruk'un) yöntemini, şeriatın sahibi olan Peygamber'in Sünnet'leriyle eşit seviyedeki muteber kurallardan saymaktayız. Diyoruz ki: Hulefa-i Râşidîn, risaletin masumlğu gibi bir masumiyete sahiptirler.⁽³⁾

Niye böyle olmasın ki? Hulefa ekolünün arkasında hükümet var; istediklerini kaydediyorlar ve hoşlanmadıklarını bırakıyorlar.

Ebu Bekir San'ânî şöyle naklediyor:

Malik b. Enes'in yanına gittik. O -kendisinin üstadı ve muallimi olan Râbiatü'r-Rey'den bize hadis nakletti. Biz ondan daha fazla hadis nakletmesini istiyorduk. Bir gün bize şöyle dedi: "Neden şu tarlada uyuyan Râbia'nın yanına gitmiyorsunuz?"

Bunun üzerine biz Râbia'nın yanına gittik ve dedik: "Nasıl oluyor da Malik senden hadis naklediyor; ama sen kendin bunu yapıyorsun?"

1- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2, 389; *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 3, 360-361; *Takyîdü'l-ilm*, 106-107 (metin bu kaynaktır).

2- *Kitâbu İbn Hanbel li-İbn Zührî*, 251-255; *Kitâbu Mâlik li-İbn Zührî*, 90.

3- *el-Veşîa*, 77.

Şu cevabı verdi: "Devlet tarafından verilen miskalin, ilim yükünden daha hayırlı olduğunu anlamadınız mı?"⁽¹⁾

Bu, her iki ekolün uzantısının Emevî ve Abbasî dönemine kadar devam ettiğini göstermekle birlikte nasların birbirine karıştığı için onlardan sahih olanı sakiminden ayırt etmenin son derece zorlaştığını ortaya koymaktadır. Bu durum ise tam da sonraki dönemlerde gelen halifelerin istediği şeydi!

Sorular ve Değerlendirme

On sahabînin, isimleri açıkça belirtilerek cennetle müjdelendikleri⁽²⁾ hususu, onların yöntemlerinden müşahade edilen gerçek amelî uygulamalarına tamamen aykırıdır. Talha ve Zübeyr zamanının meşru halifesi olan İmam Ali'ye karşı savaştıkları hâlde nasıl bu hadisi sahih sayabilir ve hepsinin de cennetlik olduğunu kabul edebiliriz? Oysaki biz hakkın bir olduğunu biliyoruz. Eğer Ali haklı ise Talha ve Zübeyr batıl üzeredir. Eğer o ikisi haklı ise o zaman da Ali batıl üzeredir!

"Aşere-i mübeşşere"⁽³⁾ hadisini Buharî'nin Resulullah'tan (s.a.a) naklettiği şu hadis karşısında nasıl kabul edelim?

"İki Müslüman birbirine kılıç çekip savaştığında öldüren de öldürülen de ateştedir." Ravi sordu: "Ya Resulullah! Bu katildir. Peki, maktul neden cehennemliktir?" Buyurdu: *"Çünkü o da rakibini öldürmeye kastetmişti."*⁽⁴⁾

Bu hadis insanı şaşkınlık içinde ve çıkmazda bırakıyor; hangisini tasdik etsin? Talha ve Zübeyr'in cennetlik mi olduğunu, yoksa cehennemlik mi olduğunu?

Sahabenin vazifesi nedir? Acaba Allah'ın emrine dönünceye kadar zalim olan güruha karşı savaşmalı mıdır, yoksa İbn Ömer'in dediği gibi kim galip gelirse ona mı uymalıdır?

1- *Tarîhu Bağdâd*, 8, 424; *Tabakâtü'l-fukahâ'*, 54; *Sıfâtü's-Safve*, 2, 151.

2- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 187, h. 1629; *Sünen-i İbn Mâce*, 1, 48, h. 133; *Sünen-i Tirmizî*, 5, 647, h. 3747.

3- "Cennetle müjdelenen on kişi" demektir. Ehlişünnet'in naklettiği hadise göre bu on kişi şunlardır: Ebu Bekir, Ömer, Osman, Hz. Ali, Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdurrahman b. Avf, Said b. Zeyd ve Ebu Ubeyde b. Cerrah. (Mütercim)

4- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 20, h. 31 ve 6, 2520, h. 6481 ve 6, 2594, h. 6672; *Sahîh-i Müslim*, 4, 2213, h. 2888.

Eğer bu on kişinin her birine, cennet ehlinde olması hasebiyle istediği şeyi dilediği şekilde yapması caiz ise, neden kendileri bu hakikati idrak edemediler ve birbirlerinin yakasını bırakmadılar? Eğer bu mantık doğruysa neden düşünce olarak kargaşa ve kaosu reddediyoruz? Acaba bu söz Müslümanların kanlarını, mallarını ve namuslarını küçümsemekten başka bir şey midir?

Peki, neden Ömer b. Abdülaziz, Ebu Bekir Amr b. Hazm'dan ısrarla Resulullah'ın ve onun iki arkadaşının sünnetini yazmasını istiyor veya başka bir rivayete göre Amre'nin hadislerini ve üçüncü bir rivayette ise Ömer'in naklettiklerini yazmasını istiyor?

Ömer b. Abdülaziz'in hutbesinde ifade ettiği, "Resulullah ve onun iki arkadaşının (Ebu Bekir ve Ömer'in) Sünnet kıldığı şey, bizim dinimizdir, ona bağlı kalacağız ve bunlardan başkasının sünnetini bırakacağız..." sözünün içyüzü nedir acaba?

Neden Ömer b. Abdülaziz, Osman ve Ali'nin sünnetini bıraktı? Acaba bu ikisi Resulullah'ın -söylediği iddia edilen, "Benim sünnetime ve benden sonraki raşit halifelerin sünnetine sarılın." buyruğu doğrultusunda- sözlerinin alınması gerektiğini vurguladığı raşit halifelerden değil miydi? Acaba o dönemde yaygın olan şey Resulullah'ın Sünnet'i mi yoksa sahabenin Sünnet'i miydi?

Bunlar birtakım sorulardan ziyade, fikhî ve tarihî açıdan incelenmesi gereken bazı çelişkilerdir ve bu hâliyle asla kabul edilmemelidir.

Burada cerh ve tadil usulünün de bir işe yaraması söz konusu değildir. Zira bu kurallar Peygamber'den sonra yöneticiler tarafından, onların kontrol ve gözetimi altında şekillenmiştir. Ayrıca taassup ruhu bu usule galip gelmiştir. Ali takipçilerine sapkınlık, itikat bozukluğu, yalancılık vb. olumsuz nispetlerin atfedilmesinin sebebi ise onların rivayetlerinin bunların düşüncelerine aykırı olmasıdır. Nitekim bu usul bizim genel gidişatımızda izlerini bırakmıştır ki, inceleme ve araştırma yapmadan bunlardan kurtulmak mümkün değildir. Dolayısıyla bunların fikhî ve tarihî kökleri üzerinde inceleme yapmaktan başka çare bulunmamaktadır. Biz inanıyoruz ki, bu tür olayları irdelemek araştırmacının önüne doğruluk ve dikkate dair daha önce hiç karşılaşmadığı yepyeni bilgi ufuklarını açacaktır. Bu yüzden araştırmacıların özellikle bu konulara yoğunlaşmaları son derece isabetli bir iş olacaktır. Bu konuların arasından ve hakeza Peygamber'den sonraki "Sünnet" hakkında kaleme aldığımız *Tarih-i Sünnet-i Nebvî* kitabımızdan aldığımız sonuçlar

şunu ispat etmektedir ki, bugün Sünnet olarak yaygın olan şey, aslında Peygamber'in Sünnet'i değildir. Bilakis, Sünnet hakkında açılmış baplar ve başlıkların ciddi bir bölümü belli kişilerin sünnetidir.

Konu Hakkında Ehlibeyt'in Görüşü

Ehlibeyt İmamları açıkta ve gizlide bu gerçeğe hep işaret etmişlerdir. Şimdi onların rivayetlerinden bir kısmını getireceğiz ve böylece onların rey eko-lünden ayıran yaklaşımlarını ortaya koyacağız.

İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) Cabir'e şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Ey Cabir! Eğer biz insanlara kendi reyimize ve isteğimize göre fetva verseydik helak olanlardan olurduk. Biz Resulullah'tan (s.a.a) gelen haberlere ve onlara dayalı usule göre fetva veririz. Bizler bu haberleri nesilden nesle miras olarak almış bulunmaktayız. İnsanların altın ve gümüşlerini koruduğu gibi, bizler de bu ilim hazinelerini korumaktayız.⁽¹⁾

Birisi İmam Cafer Sadık'a (a.s) bir mesele hakkında sordu ve hazret onun cevabını verdi. Fakat adam şöyle dedi: "Eğer bu mesele şöyle şöyle olsaydı acaba sizin görüşünüze göre hükmü ne olurdu?" İmam ona şöyle buyurdu:

Sus! Verdiğim cevabı sana Resulullah'tan aktardım. Biz, Senin görüşün nedir?" diye soracağın kimselerden değiliz.⁽²⁾

Said el-A'rec'den şöyle rivayet edilmiştir:

İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: "Bizim yanımızda bazı fakihler var ve onlar şöyle diyorlar: Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in Sünnet'inde bula-madığımız konu hakkında kendi reyimize göre hüküm veriyoruz." İmam buyurdu: "Yalan söylüyorlar; Kitap'ta ve Sünnet'te olmayan hiçbir şey yoktur."⁽³⁾

Birisi bir mesele hakkında İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) bir soru sordu, İmam da onun cevabını verdi. Soruyu soran kişi şöyle dedi: "Ama fakihler bunu demiyor." İmam buyurdu:

1- *Besâiru'd-derecât*, 320.

2- *el-Kâfi*, 1, 58, h. 21.

3- *Besâiru'd-derecât*, 32-322, bab: 15, h. 2; *el-İhtisâs*, 281; *Evâ'ilü'l-makâlât ve mezâhi-bü'l-muhtârât*, 230; *Müstedrekü'l-vesâil ve müstenbitü'l-mesâil*, 17, 258, h. 21279.

Yazıklar olsun sana! Sen şimdiye kadar hiç fakih gördün mü ki?! Gerçek fakih dünyada zâhid ve ahirete rağbetli olup Peygamber'in Sünnet'ine tutunan kimsedir.⁽¹⁾

Başka bir rivayette İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle nakledilmiştir:

Biz Ehlibeyt'i yalanlayan veya bize yalan isnat eden kimseden, Allah ve Resul'ünü daha fazla yalanlayan yoktur! Zira biz Allah'tan ve Resulullah'tan hadis söyleriz. Bu yüzden biz yalanlandığımızda Allah ve Resulü yalanlanmıştır.⁽²⁾

İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

Eğer biz kendi reyimizle hadis söylemiş olsaydık bizden öncekilerin sapkınlığa düştüğü gibi biz de doğru yoldan sapardık.⁽³⁾

Başka bir hadiste ise şöyle gelmiştir:

Eğer bu olmasaydı bizler de şu insanlar gibi olurduk.⁽⁴⁾ Ancak biz Rab-bimizin, Peygamber'ine açıkladığı ve Peygamber'in de bize beyan ettiği açık delil üzere hadis söyledik.⁽⁵⁾

O Hazret'ten gelen bir başka rivayet ise şöyledir:

Yüce Allah, Peygamber'ine tenzil ve tevil ilmini öğretti. Allah'a yemin olsun ki, Resulullah (s.a.a), o ilmi Ali'ye öğretti ve o da bize öğretti.⁽⁶⁾

İbn Hazm kendi rivayet zinciriyle İbn Şübrüme'den aktardığı rivayete göre Cafer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin (İmam Cafer Sadık), Ebu Hanife'ye şöyle buyurdu:

Allah'tan sakın ve kıyas yapma! Yarın kıyamet gününde biz ve muhaliflerimiz Allah'ın huzurunda duracağız. Biz diyeceğiz: "Resulullah buyurdu ki... Allah Teâlâ buyurdu ki..." Ama sen ve ashabın şöyle diyeceksiniz:

1- *el-Kâfî*, 1, 70, h. 8.

2- bk. *Kurbu'l-İsnâd*, 350; *Müstedrekü'l-vesâil ve müstenbitü'l-mesâil*, 9, 91-92, h. 10309 (metin bu kaynaktandır); *Câmiu ahâdisi's-Şîa*, 1, 181.

3- *Besâiru'd-derecât*, 319, bab: 14, h. 2.

4- age, 321, bab: 14, h. 9.

5- age, 319, bab: 14, h. 2.

6- *el-Kâfî*, 7, 442, h. 15; *Vesâilü's-Şîa*, 23, 224, h. 29426.

"[Allah'ın ve Peygamber'in sözünü] işittik ve [buna rağmen] kendi reyimizle hükmettik." İşte o zaman Allah, bizim ve senin hakkında dilediğini yapacak.⁽¹⁾

Ebu Nuaym *Hilyetü'l-evliyâ* kitabında, senediyle İbn Şübrüme'den şu rivayeti nakletmiştir:

Ebu Hanife ile birlikte Cafer b. Muhammed'in yanına gittik. İmam, İbn Ebî Leyla'ya sordu: "*Yanındaki bu adam kimdir?*"

İbn Ebî Leyla dedi: "Din konusunda güçlü ve keskin görüşü olan bir kişidir."

İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu: "*Herhâlde [maksadın, onun] din konusunda kendi görüşüyle kıyas yapıyor olduğudur.*"

Dedi: "Evet."

İmam buyurdu: "*Ey Nu'man! Şimdiye kadar hiç başını kıyas ettin mi?*"

Ebu Hanife dedi: "Nasıl başımı kıyas edeyim?"

İmam buyurdu: "*Senin bir şeyi düzgün yaptığını görmüyorum. Acaba başı küfür, sonu iman olan sözü biliyor musun?*"

Ebu Hanife dedi: "Siz bana bir söz söyleyin ki, başı küfür, sonu iman olsun."

İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu: "*Kul, 'lâ ilahe = (hiçbir ilah yoktur)' dediği zaman kâfir olur. Fakat 'illallah = (sadece Allah vardır)' demesi imandır.*"

İmam sonra Ebu Hanife'ye yönelerek şöyle buyurdu: "*Ey Nu'man! Babam bana ceddîm Resulullah'tan (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet etti: ... Din konusunda ilk kıyas yapan, İblis idi. Yüce Allah ona Âdem'e secde etmesini buyurduğunda şöyle dedi: 'Ben Âdem'den üstünüm; zira beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan!'*"⁽²⁾ Bu yüzden her kim dinde kendi görüşüne göre kıyas yaparsa Yüce Allah kıyamette onu İblis'e yakın kılacaktır. Çünkü İblis kıyası daha iyi görür."

1- İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 8, 513, bab: 38, Faslı fî İbtali'l-Kıyas.

2- A'râf, 12.

Daha sonra İmam (a.s) Ebu Hanife'ye sordu: *"Adam öldürmek mi, yoksa zina mı daha büyüktür?"*

Ebu Hanife cevap verdi: "Adam öldürmek."

İmam buyurdu: *"Peki, neden Allah adam öldürmenin ispatında iki adil şahidin şahitliğini kabul ediyor da zinaya şahitlikte dörtten az kişinin şahitliğini kabul etmiyor?"*

Daha sonra sordu: *"Hangisi daha büyüktür: Namaz mı, oruç mu?"*

Ebu Hanife dedi: "Namaz."

İmam buyurdu: *"Peki, neden hayızlı kadının orucunu kaza etmesi gerekirken, namazını kaza etmesine gerek yoktur? Yazıklar olsun sana! Kıyası delil olarak mı görürsün? Allah'tan sakın ve dinde kendi reyine göre kıyas etme."*⁽¹⁾

Ebu Şeybe'den şöyle nakledilmiştir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu işittim:

İbn Şübrüme'nin ilmi zayi olmuştur! Bizim yanımda Resulullah'ın imlası ve Ali'nin eliyle yazdığı Câmia (kapsamlı bir kitap) vardır. Câmia, hiç kimseye söyleyecek bir söz bırakmamıştır; onda helal ve haramın ilmi vardır. Kıyas ehli, kıyas yöntemiyle din ilmini elde etmek istiyor. Bu yöntem onların sadece haktan uzaklaşmasını artırır. Kıyasla Allah'ın dini elde edilmez.⁽²⁾

İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilmiştir:

Allah, Muhammed'i son peygamber olarak gönderdi. Ondan sonra peygamber yoktur. Allah, ona son semavî kitabı indirdi ve bu kitaptan sonra semavî kitap yoktur... Peygamber kalıcı bir ilmi vasileri arasında bıraktı; fakat insanlar onları terk etti. Bu vasiler her dönemin insanlarına şahittirler. Fakat bu insanlar onların velayetini aşıkâr eden ve ilimlerini arayan kimselere karşı çıktılar. Bu, insanların Kur'ân'ın bir kısmını diğer bir kısmıyla yalanlamaya kalkışmaktan dolayıdır. Mensuhu nasih sanarak ona istidlal ettiler. Özeli genel zannedip ona istidlalde bulundular. Aye-tin başına istidlalde bulundular ve onun tevili konusundaki Sünnet'i terk

1- *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 3, 196-197.

2- *Besâiru'd-derecât*, 166, bab: 11, h. 23; *el-Kâfî*, 1, 57, h. 14.

ettirler. Sözü başına ve sonuna bakmadılar; onun giriş ve çıkış noktalarını anlamadılar. Çünkü onu ehinden almadılar. Bu yüzden saptılar ve saptırdılar.⁽¹⁾

Peygamber'den (s.a.a) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Her kim nasih ve mensuhu, muhkem ve müteşabihi bilmediği hâlde insanlara fetva verirse helak olmuş ve diğerlerini de helak etmiştir.⁽²⁾

Muhammed b. Hekîm şöyle diyor:

İmam Cafer Sadık'a (a.s) şöyle arz ettim: "Arkadaşlarımızdan bir grup, fıkıh öğrendiler, bir ilme ulaştılar ve hadisler rivayet etmeye başladılar. Onlara bir mesele sorulduğunda o konuda kendi rey ve görüşlerini söylüyorlar. [Acaba bu doğru mudur?]" İmam buyurdu: "*Hayır! Geçmiştekileri helak eden, bu ve benzerlerinden başka bir şey miydi?*"⁽³⁾

Kenzü'l-ummâl, kitabında Resulullah'tan (s.a.a) şu rivayet nakledilmiştir:

Bu ümmet bir müddet Allah'ın Kitabı'na göre amel edecek. Sonra bir süre Resulullah'ın Sünnet'ine göre amel edecek. Daha sonra gelecek olan bir zamanda reye göre amel edecek. İşte o zaman sapacak ve saptıracaktır.⁽⁴⁾

İbn Ebî Umeyr birkaç kişi vasıtasıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şu rivayeti nakletmiştir:

Allah kıyas ehline lanet etsin! Zira onlar Allah'ın kelamını ve Peygamber'in Sünnet'ini değiştirdiler. Allah'ın dininde sadık olanları (din önderlerini) töhmet altında bıraktılar.⁽⁵⁾

Bu sözün benzeri İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) farklı bir şekilde rivayet edilmiştir. Rivayete göre Ubeyde Selmanî şöyle demiştir:

Ali'nin (a.s), efendisinden çocuğu olan cariyelerin satışını caiz gördüğü

1- *Vesâilü's-Şîa*, 27, 200-201, h. 33593, Seyyid Murtaza'nın *Risâletü'l-muhkem ve'l-müteşâbih* kitabından naklen.

2- *el-Mehâsin*, 1, 205, h. 61; *el-Kâfi*, 1, 43, h. 9.

3- *el-Mehâsin*, 212, h. 88.

4- *Müsnedu Ebî Ya'lâ*, 10, 240, h. 5856; *Firdevsü'l-ahbâr bi-me'sûri'l-hitâb el-muharrec alâ Kitâbi's-Şihâb*, 2, 63, h. 2355; *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 6, 220.

5- *el-Emâlî* (Müfid), 52; *Vesâilü's-Şîa*, 27, 59, h. 33194.

rivayet edilmiştir. Bu rivayeti duyan İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: *"Ubeyde'ye yalan isnat etmişlerdir -veya Ubeyde Ali'ye yalan isnat etmiştir-. Bunlar kıyasla elde edilen hükmü o Hazret'e isnat etmek istiyorlar; ama bunu yapamayacaklardır. Bizler Ali'nin evlatlarıyız ve Ali'den size naklettiğimiz hadis onun sözüdür; inkâr ettiğimiz şey ise ona yapılan iftiradır. Biz kıyasın, Ali'nin dininden olmadığını çok iyi bilmekteyiz. Kıyası, ancak Kur'ân'ı ve Sünnet'i bilmeyen kimse yapar. Onların sözü sizi saptırmasın. Onlar saptırmaktan vazgeçecek değildirlere..."⁽¹⁾*

Ebu Besîr'den şöyle rivayet edilmiştir:

İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim: "Karşımıza bazı konular geliyor ki, onların cevabını Kur'ân'da ve Sünnet'te bulamıyoruz. Acaba onlar hakkında görüş ortaya koyabilir miyiz?" İmam (a.s) buyurdu: *"Hayır! Bilmez misin ki, eğer doğruyu söylemiş olsan sana sevap verilmez ve şayet hata edersen Yüce Allah'a yalan isnat etmiş olursun."*⁽²⁾

Ali b. Hüseyin'den (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

Allah'ın dini noksan akıllarla, batıl reylerle ve çürük kıyaslarla elde edilmez; teslimiyetten başka bir yolla ona ulaşılmaz. Kim bize teslim olursa salim kalır, kim bize tâbi olursa hidayet bulur ve her kim kıyasla amel ederse helak olur. Bizim söylediklerimiz veya hükmettiklerimiz karşısında daralan kimse farkına varmadan tekrarlanan yedili⁽³⁾ ve azametli Kur'ân'ın kendisine indirildiği kimseyi inkâr etmiştir.⁽⁴⁾

Resulullah'tan (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

Rey ashabından sakının! Onlar sünnetleri korumaktan aciz kaldılar. Bu yüzden helal ve haram konusunda kendi görüşlerini söylediler; Allah'ın

1- *Deâimü'l-İslâm*, 2, 536, h. 1902; *Müstedrekü'l-vesâil ve müstenbitü'l-mesâil*, 17, 254, h. 21267.

2- *el-Mehâsin*, 1, 213, h. 90; *el-Kâfî*, 1, 56, h. 11. İmam'ın burada üstü kapalı şekilde içtihat ekolüne bağlı olanların hatasına imâda bulunmayı kastetmiş olması uzak bir olasılık değildir. Zira onlar, Abdullah b. Amr b. As ve diğerlerinden nakledilen rivayete dayanarak yönetici ve hâkimlerin fetvalarını sahih saymaktadırlar.

3- Hicr Suresi'nin 87. ayetinde geçen "Seb'u'l-mesânî"yi bu şekilde tercüme ettik. Maksat, namazlarda tekrarlanan ve yedi ayetten oluşan Fâtiha Suresi'dir. (Mütercim)

4- *Kemâlü'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me*, 324; *Müstedrekü'l-vesâil ve müstenbitü'l-mesâil*, 17, 262, h. 21289.

haramını helal ve helalini haram kıldılar. Kendileri saptıkları gibi başkalarını da saptırdılar.⁽¹⁾

İmam Ali'den (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Ey bizim muhabbetimizi benimsemiş Şiîlerimiz! Rey ashabından uzak durun; zira onlar Sünnet'in düşmanlarıdır. Hadisler ellerinden kaçmıştır, onları hıfzedememişler ve Sünnet'i kavrayamamışlardır... Onlara bilmedikleri bir konu sorulduğunda bilgisizliklerini itiraf etmekten kaçınırlar. Bu yüzden kişisel görüşleriyle dine muhalefet ederler. Kendileri saptığı gibi diğerlerini de saptırırlar.⁽²⁾

Habib'den şöyle nakledilmiştir: İmam Cafer Sadık (a.s) bize şöyle buyurdu:

Hiç kimse bana sizden -Ehlibeyt takipçilerinden- daha sevgili değildir. İnsanlar muhtelif yolları tutmuşlardır. Onlardan bir kısmı arzusuna tâbi olurken bir kısmı da kendi reyini kabul etmiştir. Sizlerse esas olan sağlam bir şeye sarıldınız.⁽³⁾

Ebu İshak Sebiî'den şöyle nakledilmiştir: Emîrül-Müminîn'in (a.s) şöyle buyurduğunu duydum:

İnsanlar Resulullah'tan (s.a.a) sonra üç grup oldu: Allah'ın yanındaki bir ilimle kendisini diğerlerinin ilminden müstağni kıldığı ilahî hidayet üzere olan âlim. İlimden hiçbir nasibi olmadığı hâlde ilim iddiasında bulunan cahil; azıcık ilmiyle kendini beğenmiş ve dünya onu aldatmış, o da diğerlerini aldatmıştır. İlahî hidayet ve kurtuluş üzere olan bir âlimden ilim alan öğrenci. Artık kendinden bir iddiası olan ve iftirada bulunan helâk olmuştur.⁽⁴⁾

İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilmiştir:

Biz, yanımızda bulunan şeyle insanlara ihtiyaç duymayız. Aksine insanlar bize muhtaçtırlar. Bizim yanımızda Resulullah'ın imlası ve Ali'nin hattıyla yazılmış kitaplar, içinde helal ve haramın bulunduğu sahîfe var-

1- *Avâli'l-le'âli'l-azîziyye fi'l-ahâdisi'd-dîniyye*, 4, 65; *Müstedrekü'l-vesâil ve müstenbitü'l-mesâil*, 17, 256-257, h. 21272.

2- *Müstedrekü'l-vesâil ve müstenbitü'l-mesâil*, 17, 256-257, h. 21272.

3- *el-Mehâsin*, 156, h. 87; *el-Kâfî*, 8, 146, h. 126.

4- *el-Kâfî*, 1, 33, h. 1; *Vesâilü's-Şîa*, 27, 18, h. 33093.

dır. Sizler bizim yanımıza geldiğinizde neyi tuttuğunuzu ve neyi bıraktığınızı biliriz.⁽¹⁾

İmam Ali (a.s), insanların elindeki hadisleri üç kısma ayırıyor ve onlardaki ihtilafın sebebini şu sözleriyle açıklıyor:

İnsanların elinde hak ve batıl, doğru ve yalan, nasih ve mensuh, genel ve özel, muhkem ve müteşabih, hıfzedilmiş ve şüpheli olan (rivayetler) vardır. Resulullah'ın (s.a.a) sağlığında bile hadis uydurdular. Nitekim Resulullah bir gün minbere çıktığında: "Benim adıma bilerek yalan söyleyen kimse cehennemde yerini hazırlasın." buyurdu.

Sana dört kişi hadis getirir. Bunların beşincisi olmaz. (Bu dört kişinin ilki) İman gösterişinde bulunan, Müslümanların yaptıklarını yapan münafıktır. Günahtan korkmaz, suçtan çekinmez, Resulullah'a (s.a.a) karşı kasten yalan isnat eder. Eğer, insanlar onun yalancı bir münafık olduğunu bilseler, söylediğini kabul etmezler, sözünü tasdik etmezlerdi. Fakat onlar, "O, Resulullah'ın arkadaşıdır; onu görmüş, ondan duymuş, duyduğunu bellemiştir." deyip sözünü kabul ederler. Allah, münafıkları haber vermiş, hâlleri nasılsa öylece anlatmıştır sana: **"Onları gördüğünde vücut yapıları hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerini dinlersin."**⁽²⁾ Resulullah'tan (s.a.a) sonraya da kalan münafıklar, yalan ve iftirayla halkı ateşe çağıran dalalet önderlerine yaklaştılar, yaklaştıkları kimseler de onları iş başına geçirdiler, insanlar üzerinde hüküm sahibi yaptılar, onlarla dünyayı yediler. Allah'ın koruduğu kişinin dışındaki insanlar, dünya ve yöneticilerle beraberdir. İşte bu (rivayet eden) dört gruptan biridir.

(İkinci kişiye) Resulullah'tan bir söz duymuş, fakat gereği gibi belleye-memiştir. Yanlışlık etmiştir; ama kasten yalan söylemez. O, gözler önündedir, rivayet eder. Onlarla amel eder, "Ben bunu Resulullah'tan (s.a.a) duydum." der. Müslümanlar onun bu hususta hata içinde olduğunu bilseler, onu kabul etmezler. O da yanıldığını bilseydi, onu terk ederdi.

Üçüncü kişi, Resulullah'ın (s.a.a) bir şeyi emrettiğini işitmiş, ama daha sonra onu nehyettiğini bilmemiştir veya Peygamber'in bir şeyi nehyettiğini işitmiş, ama daha sonra onu emrettiğini bilmemiştir. Mensuhunu öğrenmiş, fakat nasihini belleye-memiştir. Neshedildiğini bilseydi onu terk

1- *el-Kâfî*, 1, 242-243, h. 6; bk. *Besâiru'd-derecât*, 174, h. 7.

2- *Münâfikun*, 4.

ederdi. Müslümanlar da ondan duydukları şeyin neshedildiğini bilselerdi onu terk ederlerdi.

Dördüncüsü ve sonuncusu ise Allah'a ve Resul'üne karşı yalan isnat etmez. Allah'tan korkarak, Resul'üne (s.a.a) saygı duyarak yalandan nefret eder ve hataya düşmez. Aksine, duyduğunu olduğu gibi ezberler. Duyduğu sözü bir şey katmadan, eksiltmeden rivayet eder. Nasihî bilir, onunla amel eder; mensuhu bilir, ondan kaçınır. Hükümün özel ve genelini, muhkem ve müteşabihini tanır. Her şeyi yerli yerine koyar.

Resulullah'ın sözleri, Kur'ân gibi bazen iki yönlü idi. Bazen özel ve bazen de genel... Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **"Peygamber size ne verdiyse onu alın ve sizi neden sakındırıysa ondan sakının."**⁽¹⁾ Münezzeh olan Allah ve Resul'ünün (s.a.a) neyi kastettiğini anlamayan kimse o sözü duyar; gerçek anlamını bilmeden, hangi amaçla söylendiğini anlamadan ve neden böyle söylendiğini derk etmeden farklı bir anlam vererek bir çeşit tevil eder.

Resulullah'ın ashabının tümü, ondan bir şey sorup cevabını bilmek isteyen kimseler değildi. Bazıları ona suru sorar, ama cevabının peşinde olmazdı. Hatta bedevi ve yabancı birinin gelip Resulullah'a bir şey sormasını arzular, cevabı işitince sevinirlerdi.

Hâlbuki ben her gün bir defa ve her gece bir defa olmak üzere Resulullah'ın yanına varır, onunla baş başa kalırdım. Nereye gitse onun etrafında pervane gibi dönüp durardım. Resulullah'ın ashabı çok iyi bilir ki, Peygamber, benim dışımda hiç kimseye böyle davranmazdı. Kimi zaman ben evde olduğumda Peygamber yanıma gelirdi ve çoğunlukla böyle olurdu. Bazı evlerinde onun yanına vardığımda benimle yalnız kalmak için kadınlarını yanımdan kaldırırdı ve yanında benden başka kimse kalmazdı.

Benimle yalnız kalmak için evime geldiğinde ise Fatıma yanımdan kalkmazdı ve oğullarımdan hiçbirisi kalkmazdı. Ona sorduğumda bana cevap verirdi. Sustuğumda ve sorularım tükendiğinde ise o benimle konuşmaya başlardı. Kur'ân'dan Resulullah'ın bana okutmadığı, imlada bulunmadığı, benim de kendi el yazımla yazmadığım; Resulullah'ın bana tevil ve tefsirini, nasih ve mensuhunu, muhkem ve müteşabihini, özel ve genelini öğretmediği hiçbir ayet inmemiştir... Resulullah'ın, hıfzedip kavraya-

1- Haşr, 7.

bilmem için dua ettiği günden sonra bana imla ettiği hiçbir ilmi unutmadım. Resulullah, Allah'ın kendisine öğrettiği bütün helal ve haramları, geçmiş ve gelecekteki emir ve yasakları, geçmişteki peygamberlere semavî kitap hâlinde inmiş olan itaat ve günahların tümünü bana öğretti ve ben onları tek bir harfini dahi unutmaksızın hıfzettim. Sonra da elini göğsümün üzerine koyup kalbimi ilim, kavrayış, hikmet ve nurla doldurması için Allah'a dua etti.⁽¹⁾

Bu sistematik taksimle İmam Ali (a.s) Ehlibeyt ekolündeki sahabe algısını bize anlatmakta ve onların Hz. Peygamber'den olan rivayetlerinin gerçek yüzünü, kendisinin Resulullah nezdindeki konumunu ve Kureyş'in şeriat-taki rolünü açık şekilde beyan etmektedir. Bu minvalde *Nehcü'l-belâğa*'dan sunacağımız şu metnin de ufuk açıcı olacağını düşünüyoruz:

... Bir de Allah'ın onlara Resul'ünü yollayıp nimetlendirdiği zamana bakın; diniyle itaatlerini pekiştirdi, onları daveti etrafına toplayarak uzlaşmalarını sağladı, bu dinde birleşmeleri yüzünden yücelik kanatlarını gererek nimetini üzerlerine nasıl yaydı! Türlü türlü nimetlerini, bereketlerini, hayırlarını üzerlerine akıttı. Nimetler içinde yüzenler, o nimetle yaşamanın zevkine erdiler. Güçlü bir hükümet gölgesinde işleri düzene girdi, izzet içinde yaşayacak güzel bir konuma geldiler. Sağlam, güvenilir bir güç sayesinde işleri derlenip toparlandı. Âlemlerin hâkimleri ve etraflarında iktidar sahibi oldular. Önceden kendilerini yönetenlerin işlerini kendileri idare ettiler, kendilerine hükmedenlere hükmettiler. Kimse onlara mızrak ve taş atamaz oldu.

Dikkat edin, siz ellerinizi itaat bağından çektiniz, sizin için inşa edilmiş olan Allah'ın kalesini cahiliye hükümleriyle deldiniz. Allah bu ümmetin arasını birlik ipiyle bağlamış, gölgesinde yaşayanlara dirlik düzenlik vermiş, himayesine sığınmalarını sağlamış; yarattıklarından hiçbirinin kıymetini bilemeyeceği, bütün değerlerden üstün, bütün karşılıklardan değerli bir nimet ihsan etmişti.

Bilin ki, hicretten sonra çöl Arapları hâline geldiniz, birbirinizi sevip dost olduktan sonra hiziplere dağılıp darmadağın oldunuz. Siz İslam'dan, isimden başka hiçbir şeye sahip değilsiniz, imandan onun şeklinden başka bir şey tanıımıyorsunuz!

1- *Nehcü'l-belâğa*, 2, 189, hutbe: 210; *el-Kâfi*, 1, 62, h. 1, Süleyman b. Kays'ın kitabından (s. 182) naklen. Metin ondan nakledilmiştir.

Cehenneme evet, utanca hayır diyorsunuz. Sanki Allah'ın hürmetlerini çiğneyerek ve Allah'ın yeryüzünde kanunlarına sınır kılıp yarattıkları arasında güvenliği sağlamak üzere sizden aldığı ahidini bozarak İslam'ı baş aşağı çevirmek istiyorsunuz. İslam'dan başkasına yönelirseniz, kâfirler sizinle savaşıyor, artık ne Cebrail, ne Mikail, ne muhacirler ve ne de ensar yardımınıza gelmez ve Allah aranızda hükmedinceye kadar kılıçla savaşmaktan başka çareniz kalmaz.

Allah'ın azabına uğrattığı kullar ile belalara, çetin olaylara düşürdüğü günlere ait önünüzde pek çok örnek var. O hâlde, azabı hakkında bilginiz olmadığı bahanesiyle Allah'ın intikamını hafif sayarak ve kendinizi Allah'ın intikamından uzak görerek Allah'ın azabından emin olmayın. Allah, sizden önce geçmiş ümmetleri ancak iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmayı terk etmeleri sebebiyle rahmetinden uzak kılmıştır. Sefihleri günah işledikleri için; bilgi ve anlayış sahibi olanları da kötülükten sakındırmadıkları için rahmetinden uzak kılmıştır.

Uyanık olun ki, gerçekten İslam bağını kestiniz, hadlerini işlevsiz kıldınız, hükümlerini öldürdünüz. Bilin ki, Allah bana, yeryüzünde bozgunculuk eden, biat edip biatından dönen, azgınlık edip yeryüzünde fitne çıkaran kimselerle savaşmamı emretti. Bu esas üzere ahdi bozanlar (Nâkisîn) ile savaştım, zalimler (Kasitîn) ile mücadele ettim, dinden çıkanları (Mârikîn) mahvettim, zelil kıldım. Redhe Şeytanı'nı (Haricîlerin başı Züs-südeyye), ardından yüreğinin çarpıntısını ve göğsünün titrediğini gördüğüm, korkunç bir feryatla işini bitirdim. Asilerden ardımda kalan kaldı. Allah izin verirse yine savaş için üzerlerine yürüyeceğim de onlardan ancak uzak ülkelere dağılanlar kurtulabilecek.

Henüz küçükken Arab'ın büyüklerini yere serip, Rabia ve Mudar kabilelerinin eşrafının boynuzlarını kırdım. Resulullah'a (s.a.a) ne kadar yakın olduğumu, yanında nasıl özel bir makama ulaştığımı bilirsiniz. Çocukluğumda beni bağrına basar, yatağına alır, güzel kokusunu bana koklatırdı. Lokmayı çiğnedikten sonra bana verirdi. Ne söylediğimde bir yalan, ne yaptığımda bir kötülük bulmuştur. Allah, süttten kesildiği andan itibaren meleklerin büyüklerinden birini ona (s.a.a) arkadaş etmişti. O melek, ona gece gündüz yüceliklerin yolunu, âlemin güzel ahlakını öğretirdi. Ben de yavru annesinin arkasından nasıl giderse onu öylece takip ederdim. Her gün huylarından birini öğretir, ona uymamı isterdi. Her yıl Hira Dağı'na çekilirdi, onu ben görürdüm, benden başkası da görmezdi. O gün İslam Resulullah ve Hatice'nin evinden başka hiçbir evde yoktu; ben de onların üçüncüsü-

düm. Vahyin ve risaletin nurunu görür, nübüvvetin kokusunu duyardım.

Gerçekten de ona (s.a.a) vahiy geldiği zaman, şeytanın inlemesini duydum da, "Ya Resulullah! Bu inleme nedir?" dedim. "Bu, kendisine kulluk edilmesinden ümidini kesen şeytandır. Benim duyduğumu duyuyor, gördüğümü görüyorsun. Ancak sen nebi değilsin, vezirsin ve hayır üzeresin." dedi. Kureyş'in ileri gelenleri ona (s.a.a) geldiğinde onunla beraberdim. "Ya Muhammed, sen atalarından ve ailenden hiç kimsenin bulunmadığı büyük bir iddiada bulunuyorsun, biz senden, nebi ve resul olduğunu bilmemizi sağlayacak bir şey göstermeni istiyoruz. Eğer yapmazsan, seni sihirbaz ve yalancı biliriz." dediler. Resulullah (s.a.a), "Ne istiyorsunuz?" dedi. "Bizim için şu ağacı çağır da köküyle beraber yerinden sökülüp yanına gelsin." dediler. O (s.a.a), "Allah şüphesiz her şeye kadirdir; eğer Allah sizin için bunu yaparsa hakka iman ederek şahadet eder misiniz?" dedi. "Evet." dediler. "İstediğinizi size göstereceğim, hayra dönmeyeceğinizi de biliyorum. İçinizde (Bedir'de) kuyuya atılacak, (Hendek'te) hi-ziplere ayrılacak kimseler var." dedi. Sonra, "Ey ağaç, eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyor ve benim Allah'ın Resulü olduğumu biliyorsan, Allah'ın izniyle kökünle beraber sökül ve önümde dur." dedi. Onu hak ile gönderen Allah'a yemin olsun ki, ağaç yerinden söküldü, şiddetli bir gürültü kopardı, kuşun kanatlarını çırpması gibi ses çıkararak yerinden sökülüp geldi, dalları kuşların kanatları gibi birbirine değerek Resulullah'ın (s.a.a) önünde durdu. En yüksek dalı Resulullah'ın (s.a.a) üzerine, bazı dalları da benim omuzlarıma geldi. Ben Resulullah'ın (s.a.a) sağında idim. Onlar bunu gördüğü zaman kibirlenip böbürlenerek, "Ona emret tekrar gelsin; fakat yarısı orada kalsın." dediler. O da bunu emretti. O da daha şaşırtıcı bir şekilde daha şiddetli bir sesle yarım olarak geldi; neredeyse Resulullah'a (s.a.a) sarılacaktı. İnkâr ve kibir dolu olarak, "Tekrar bu yarısına emret de geldiği gibi öbür yarısına dönsün." dediler. Resulullah, o yarıya emretti ve o da döndü. "Allah'tan başka ilah yoktur; ben sana iman edenlerin ilkiyim ya Resulullah!" dedim. "Sözünü yüceltmek, nübüvvetini tasdik etmek için Allah'ın emriyle bu ağacın emredileni yaptığını ikrar edenlerin de ilkiyim." dedim. Onların hepsi birden, "Hayır, sihirbaz ve yalancıdır! Sihrinin şaşırtıcılığı bu işi kolaylaştırdı. Bu işinde ancak bunun (beni kastediyorlardı) gibiler sana inanabilir!" dediler. Ben, Allah yolunda olan, kınayıcının kınamasına aldırış etmeyen, simaları sıddıkların siması, sözleri iyilerin sözleri olan bir toplumdandım. Onlar geceyi (ibadetle) ihya ederler, gündüzün yol gösteren işaretleri olurlar. Onlar, Kur'ân'a sınıksız sarılmışlardır. Allah'ın ve Resul'ünün sünnetle-

rini diriltirler, kibirlenmezler, büyüklük taslamazlar, hıyanet etmezler, bozgunculuk yapmazlar, kalpleri cennette, bedenleri ameldedir.⁽¹⁾

Evet, maalesef ümmetin hâli böylesine vahim bir noktaya kadar ulaştı. Nitekim Dihlevî, risalesinde bu konuyu şöyle değerlendirmiştir:

Hulefa-i Râşidîn dönemi sona erince hilafet, ilimde, fetva ve hükümde hiçbir kabiliyeti bulunmayan liyaketten yoksun bir kavmin eline düştü. Dolayısıyla onlar, fakihlere tevessül etmek ve her hâllerinde onlarla birlikte olmak zorunda kaldılar. Birinci derece âlimlerden sadece birkaç kişi kalmıştı. Onlar yöneticiler tarafından talep edildiklerinde kaçtılar ve uzaklaştılar. O zamanın âlim olmayan insanları, ümmetin kendilerine yöneldiği hâlde ulemanın onlardan yüz çevirmesini görünce izzete ulaşmak amacıyla ilim öğrenmeye talip oldular. Bunun neticesinde ise talep edilen fakihler, talep eden fakihlere dönüştü; sultanlardan yüz çevirdikleri için aziz iken, sultanlara yöneldikleri için zelil duruma düştüler. Sadece Allah'ın başarılı kıldığı [ve bu zilletten kurtardıkları] müstesnadır...⁽²⁾

Endişe ve Kökleştirme

Peygamber (s.a.a), şeriata kabileciliğin nüfuz etmesinden hep kaygı duymaktaydı. Bu, aynı zamanda Kur'ân'ın menettiği bir şeydi. Resulullah (s.a.a), Hz. Ali'nin tüm ayet ve hadislerin tevil ve tefsirini bilen yegâne kişi olduğunu vurgularken, bunun kabilecilik ruhundan ve kişisel görüşlerden tamamen uzak olduğunun da altını çiziyordu.

Ebu Bekir halife tayin edildikten sonra Ebu Süfyan İmam Ali'ye şöyle dedi:

Bu iş (hilafet) Kureyş'in en küçük kabilesinin eline düşecek kadar önemsiz değildir... Elini uzat, sana biat edeyim. Vallahi eğer istersen Ebu Bekir'e karşı savaşmak için Medine'yi süvariler ve piyadelerle doldururum.

Fakat İmam Ali onunla biatleşmekten geri durdu.⁽³⁾ Bazı metinlerde şöyle geçmektedir:

1- *Nehcü'l-belâğa*, 2, 153-160, 192. Hutbe (Kasia Hutbesi).

2- bk. *Risâletü'l-insâf* (Dihlevî), bu söz Ferîd Vecdî'nin *Dâiretü'l-ma'ârif*'inde "cehd" kelimesinde gelmiştir. Feyz el-Kaşânî onu *el-Usûlu'l-asliyye*, 183'te getirmiştir.

3- *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 1, 221; bk. *Musannefu Abdürrezzak*, 5, 451, h. 9767; *Târîhu't-Ta-berî*, 2, 237; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 83, h. 4462; *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 3, 974 ve 4, 1679.

İmam Ali (a.s) Ebu Süfyan'a şöyle dedi: "Ey Ebu Süfyan! Çoktan beri İslam'a ve Müslümanlara düşmanlık etmekte sin. Ancak bu düşmanlığınla İslam'a hiçbir zarar veremedin."⁽¹⁾

Rib'î, İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

Hudeybiye olayının gerçekleştiği günde müşriklerden bir grup bizim yanımıza geldi. Aralarında Süheyl b. Amr ve müşrik elebaşlarından bazıları vardı. Dediler ki: "Ey Allah'ın Resulü! Din konusunda hiçbir idraki olmayan evlatlarımız, kardeşlerimiz ve kölelerimizden bir kısmı mallarımızdan kaçmak ve ziyan vermek için size gelmişler. Onları bize geri ver."

Peygamber (s.a.a) buyurdu: "Eğer din konusunda idrakleri yoksa (merak etmeyin,) biz onları aydınlatırız. Ey Kureyş topluluğu! Artık (inkârdan) vazgeçin (ve iman edin). Yoksa Allah, kalbini imanla imtihan etmiş olduğu birini size gönderecek ve din yolunda kılıçla boyunlarınızı vuracak."

Dediler: "O kimdir ey Allah'ın Resulü?"

Ebu Bekir dedi: "Ya Resulullah! O kimdir?"

Ömer dedi: "Ya Resulullah! O kimdir?"

Buyurdu: "Ayakkabıyı yamayan kişidir."

Peygamber o sırada yama atması için ayakkabısını Ali'ye vermişti ve Ali ayakkabıyı tamir etmekle meşguldü."⁽²⁾

Hadis ve tarih metinlerinden anlaşıldığı üzere Resulullah (s.a.a), ümmetinin kendisinden sonra ihtilafa düşeceğinin kaçınılmaz olduğunu biliyordu. Nitekim o Hazret'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Cebrail bana gelip şöyle dedi: "Ey Muhammed! Ümmetin senden sonra ihtilafa düşecektir."⁽³⁾

Tirmizî, naklettiği bir rivayette Ömer b. Hattab'ın şöyle dediğini aktarmıştır:

Resulullah (s.a.a) yanıma geldi. Onu mahzun bir hâlde gördüm. Sakalım-

1- *Tarîhu't-Taberî*, 2, 449.

2- *Sünen-i Tirmizî*, 5, 634, h. 3715. Ebu İsa şöyle der: "Bu hadis hasen, sahih ve gariptir."

3- *Usdü'l-ğâbe*, 4, 26; *Sünen-i Tirmizî*, 5, 298; *Zehâirü'l-ukbâ fî menâkıbı zevi'l-kurbâ*, 76; *el-Fethu'r-rabbânî li-tertîbi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 1.

dan tuttu ve şöyle dedi: "İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn (Kuşkusuz biz Allah'tanız ve kuşkusuz O'na döneceğiz.)"⁽¹⁾ Sonra şöyle dedi: "Cebrail bana geldi ve şöyle dedi: 'İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn.' Ben de dedim: Evet, biz Allah'tanız ve O'na döneceğiz. Peki, neden bunu söyledin ey Cebrail?"

Cebrail şöyle dedi: "Ümmetin senden kısa bir süre sonra fitneye düşecektir."

Sordum: "Küfür fitnesi mi, yoksa sapkınlık fitnesi mi?"

Dedi: "Her iki fitneye de yönelecekler."

Dedim: "Ben onların arasında Allah'ın Kitabı'nı bıraktığım hâlde bu fitne nereden çıkacak?"

Dedi: "Allah'ın Kitabı'yla sapacaklar! Bu iş ilk olarak kâiler ve emirler tarafından vuku bulacaktır. Yöneticiler halkın hukukunu vermeyecektir. Bu yüzden aralarında savaş çıkacak ve kan dökülecektir. Kariler ise yöneticilerin taraftarlığını yapacak ve insanları sapkınlığa daldıracak, haksızlığa mani olmayacaklardır."

Dedim: "Ey Cebrail! Bu fitneden kurtulacak olanlar nasıl kurtulacak?"

Dedi: "Vazgeçme ve sabırla; eğer hakları onlara verilirse alırlar ve eğer ondan mahrum edilişlerse onu bırakırlar."⁽²⁾

Ümmetin imtihanı, onların Peygamber Ehlibeyt'inin sözlerini tutup tutmaları ekseninde cereyan etmektedir. Nitekim Halid b. Urfute'den rivayet edilen hadise göre Resulullah (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

Çok yakında -benden sonra- Ehlibeyt'im konusunda imtihan edilecek, sınanacaksınız.⁽³⁾

1- Bakara, 156.

2- İbn Ebî Asım, *Kitabü's-sünne*, 1, 132, bab: 57, h. 303; *Nevâdiru'l-usûl fî ahâdisi'r-Resûl*, 2, 248-249 (metin bu kaynaktan); *el-İlelü'l-mütenâhiye fî'l-ahâdisi (ahbâri)'l-vâhiye*, 2, 851-852, h. 1424; *ed-Dürü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 3, 634.

3- *el-Mu'cemü'l-kebîr* 4, 192, h. 4111; *el-Câmiu's-sagîr fî ahâdisi'l-beşîri'n-nezîr*, 1, 388, h. 2535.

Veya Sekaleyn Hadisi'nde şöyle buyurmuştur:

... En insanlar! Ben bir beşerim. Yakında ölüm meleği bana gelecek ve ben ona icabet edeceğim. Ben aranızda paha biçilmez iki emanet bırakıyorum: Allah'ın Kitabı ki, onda hidayet ve nur vardır. Allah'ın Kitabı'nı alın ve ona sarılın." Peygamber Allah'ın Kitabı'na teşvik ettikten sonra şöyle buyurdu: "Ve Ehlibeyt'im! Ehlibeyt'im konusunda size Allah'ı hatırlatırım! Ehlibeyt'im konusunda size Allah'ı hatırlatırım! Ehlibeyt'im konusunda size Allah'ı hatırlatırım."⁽¹⁾

Yine Peygamber'den (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

Sizden biri, ben kendisine canından daha sevgili olmadıkça, ailem ona kendi ailesinden daha sevgili olmadıkça, İtret'im ona kendi itretinden daha sevgili olmadıkça ve zatım ona kendi zatından daha sevgili olmadıkça [gerçek manada] iman etmiş sayılmaz.⁽²⁾

Peygamber'den (s.a.a) şöyle de rivayet edilmiştir:

Aranızda iki paha biçilmez emanet bırakıyorum; Allah'ın Kitabı ve so-yumdan olan Ehlibeyt'im. Bu ikisi Havuz'un başında bana varıncaya kadar asla birbirinden ayrılmayacaktır. Benden sonra onlar hakkında nasıl davranacağınıza bakın.⁽³⁾

el-Fethu'r-Rabbânî kitabında önceki hadise şu dipnotu düşülmüştür:

Yani eğer Allah'ın Kitabı'nın emir ve nehiyelerine boyun eğerek Ehlibeyt'in irşadıyla hidayet ararsanız ve İtret'in yöntemini takip ederseniz doğru yolu bulursunuz ve sapkınlığa düşmezsiniz.⁽⁴⁾

Tuhfetü'l-Ahvezî kitabında Peygamber'in, "Benden sonra onlar hakkında nasıl davranacağınıza bakın." sözünün şerhinde şöyle der:

1- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4, 366; *Sahîh-i Müslim*, 4, 1873, h. 2408; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 5, 183, h. 5028.

2- *el-Mu'cemü'l-evsat*, 6, 59, h. 5790; *Firdevsü'l-ahbâr bi-me'sûri'l-hitâb el-muharrec alâ Kitâbi's-Şihâb*, 5, 154, h. 7796; *Kenzü'l-ummâl*, 1, 41, h. 93, *el-Mu'cemü'l-evsat*'tan naklen; orada zatım ona kendi zatından sevgili olmadıkça" ifadesi yerine "zürriyetim ona kendi zürriyetinden sevgili olmadıkça" ifadesi yer almıştır.

3- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3, 17, 11147; *Sünen-i Tirmizî*, 5, 663, h. 3788; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5, 45, h. 8148; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 3, 65, h. 2679.

4- *el-Fethu'r-rabbânî li-tertibî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 22, 104.

Burada "bakın" şeklinde tercüme edilen "fenzuru" kelimesi, tefekkür ve dikkatli olma anlamına gelmektedir. Yani dikkatli olun ve benden sonra doğru halef mi, yoksa kötü halef mi olduğunuz üzerinde iyice düşünün.⁽¹⁾

Zürkânî *Şerhu'l-Mevâhib*'de şöyle der:

Peygamber'in Kur'ân'a vurgu yapmasının sebebi şudur: Bu kitap dinî ilimlerin, sırların, şer'î hikmetlerin, hakikat hazineleri ve gizli inceliklerin madenidir.

Ehlibeyt'in önemi ise şundandır: Soyun pak oluşu, dinî kavrayışa yardımcı olur. Soyun temiz oluşu, ahlakın güzelliğine vesile olur. Ahlakın güzelliği ise kalbin saflığına, istikametine ve temizliğine sebep olur. Bu yüzden Resulullah birçok yerde Ehlibeyt'ine uyulmasının gereğini vurgulamış; onların, ümmetin işlerini riayet etmede insanların en üstünü olduklarına dikkat çekmiştir. Bu yüzden onları Nuh'un gemisine benzetmiştir; kim ona binerse kurtulur ve kim ondan geri kalırsa boğulur.⁽²⁾

et-Tâcü'l-câmiu li'l-usûl kitabının yazarı önceki hadisin şerhinde şunları yazmıştır:

Peygamber (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "*Allah'ın Kitabı ve Ehlibeyt konusunda onlara saygı göstermede, Allah'ın Kitabı'na ve Ehlibeyt'ten ilim ehli olanların görüşüne diğerlerinden daha çok amel etmede bana iyi halef olunuz.*"⁽³⁾

Nevevî, Sekaleyn Hadisi'ne yazdığı dipnotta şöyle der:

Kitap ve İtret, azamet ve büyüklüğüne binaen "Sekaleyn" olarak ifade edilmiştir. Bazıları ise bu ikisine amel etmenin ağırlığına binaen onlara "Sekaleyn" denildiğini söylemişlerdir.⁽⁴⁾

Hüseyn b. Muhammed b. Abdullah et-Tîbî, *el-Kâşif an hakâ'iki's-sünen* kitabında şöyle der:

Peygamber'in, "*Ben aranızda bırakıyorum*" ifadesinde bu ikisinin Resu-

1- *Tuhfetü'l-ahvezi şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, 10, 197.

2- *Şerhü'l-Mevâhib*, 2, 8; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 2, 373, h. 3312 ve 3, 163, h. 4720; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 3, 46, h. 2638; *el-Mu'cemü'l-evsat*, 6, 85, h. 5870; *el-Mu'cemü's-sağîr*, 2, 84, h. 825; *Müsnedü's-Şihâb*, 2, 273, h. 1342, h. 1343.

3- *et-Tâcü'l-câmi' li'l-usûl fî ahâdisi'r-Rasûl*, 1, 48.

4- *Sahîh-i Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, 15, 180.

lullah'tan geriye kalan birbirine eşdeğer ikizler konumunda olduğuna işaret vardır.⁽¹⁾

Nurüddin Semhûdî, *Cevâhirü'l-ikdeyn* kitabında şöyle der:

Kur'ân-ı Azim ve Ehlibeyt-i Pak, dinî ilimlerin, sırların, şeriattaki nefis hikmetlerin, incelikleri içeren hazineler ve hakikatlerin elde edileceği kaynak olmaları hasebiyle Peygamber (s.a.a) bu ikisine "Sekaleyn" demiştir. Peygamber'in (s.a.a) Ehlibeyt'e iktida edilmesini, onlara tutunulmasını ve onlardan ilim öğrenilmesini teşvik eden diğer hadisleri de aslında bu gerçeğe yönlendirmektedir.⁽²⁾

İbn Hacer el-Heytemî, *el-Savâiku'l-muhrika* kitabında şöyle yazmıştır:

Resulullah (s.a.a), Kur'ân ve Ehlibeyt'ine "Sekaleyn" ismini verdi. Çünkü bunların her biri koruma altına alınmış önemli ve kıymetli bir değerdir. Zira bunlardan her biri dinî ilimlerin, sırların, semavî hikmetlerin ve şer'î hükümlerin kaynağıdır. Bu yüzden Peygamber (s.a.a) o ikisine uymayı, onlara sarılmayı ve onlardan ilim öğrenmeyi teşvik etmiş, şöyle buyurmuştur: "*Hikmeti biz Ehlibeyt'in arasında kalan Allah'a hamdolsun!*"

Şöyle denilmiştir: "Kur'ân ve Ehlibeyt'e 'Sekaleyn' ismi verilmiştir; zira bu ikisinin hukukunu riayet etmek farzdır."⁽³⁾

Hattabî *Garîbü'l-hadîs* kitabında, İbn Manzûr *Lisânü'l-'Arab*'da, Zebîdî *Tâcî'l-Arûs*'ta, İbn Esîr *en-Nihâye*'de, Nevevî *Sahîh-i Müslim*'e yazdığı şerhinde ve diğerleri Sekaleyn Hadisi'nin şerhinde şöyle demişlerdir:

Bu ikisine "Sekaleyn" ismi verilmiştir; çünkü bunları tutmak ağırdır ve bunlara amel etmek ağırdır.⁽⁴⁾

Şehâbeddin Hafâcî, *Nesîmü'r-riyâz* kitabında Sekaleyn Hadisi'nin açıklaması hakkındaki görüşleri sayıyor ve şöyle diyor:

"Sekaleyn", ağır olan ve hafifin zıt anlamlısı manasına gelen "sekal" sözcüğünün tesniyesidir/ikilidir. İnsanlar ve cinlerden oluşan topluluğa

1- *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi't-Tirmizî*, 10, 197.

2- *es-Savâiku'l-muhrika alâ ehli'r-rafz ve'z-zendeka*, 2, 442.

3- age.

4- *Garîbü'l-hadîs* (Hattabî), 2, 192; *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, 1, 216; *Lisânü'l-'Arab*, 2, 192; *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 7, 245; *Sahîh-i Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, 15, 180.

da sekaleyn denilmiştir. Peygamber'in (s.a.a) Kur'ân ve Ehlibeyt'e "Sekaleyn" ismini vermesi, bu ikisinin şanını yüceltmek ve dinin ihyasının bunlara bağlı olduğunu belirtmek içindir. Dünya insanlar ve cinlerle mamur olduğu gibi, din de Kur'ân ve Ehlibeyt'le mamur olur. Bu ikisinin değeri diğer değerlere baskın geldiği için Resulullah onlara bu ismi vermiştir. Zira terazide baskınlık ona konan şeyin ağırlığına bağlıdır. Ya da o ikisinin hukukuna riayet etmek ağır olduğu için bu ismi almışlardır.

Yedinci görüş: Kur'ân ve Ehlibeyt'in hatadan, saçmalıktan, yanlıştan ve sürçmeden korunmuş olması; bu ikisinin kirden, çirkinlikten, batıldan ve yalandan temiz oluşudur. Nitekim hadisin bir bölümü bunu teyit etmekle birlikte bu görüş "sekaleyn" sözcüğünün lugat manasıyla da örtüşmektedir. Çünkü daha evvel de ifade edildiği gibi "sekal", korumaya alınmış kıymetli şey anlamına gelmektedir.

Kur'ân'ın, adı geçen eksikliklerden temiz oluşu malumdur. Zira o, her şeyi bilen Allah'ın katındandır; O'nun nezdinde yücedir ve hekîmdir (semavîdir ve hikmet doludur). Hiçbir şekilde batıl ona yol bulmaz.

Ehlibeyt'in temizliği ise Yüce Allah'ın onlardan her türlü kiri giderdiği ve onları tam bir temizlemeyle temizlediği⁽¹⁾ içindir. Onların sözünde, davranışında ve çağrısında batıla yer yoktur. Onlar, Yüce Allah'ın müminlere kendileriyle birlikte olmalarını emrettiği doğruların⁽²⁾ ta kendisidir. Eğer böyle olmasalardı Kur'ân'ın dengi olmazlardı. Zira Kur'ân'a ancak temizlenmiş olanlar dokunabilir.^{(3),(4)}

İbn Hacer el-Heytemî'nin, İmam Seccad'dan (a.s) bir dua naklettikten sonra *el-Savâiku'l-muhrika* kitabında bir sözü var. O şöyle diyor:

Bu ümmetten geriye kalanlar kime sığınsın? Dinin büyükleri kaybolup gitmiş, ümmet ise tefrika ve ihtilafa düşmüş, birbirlerini tekfir etmektedir. Oysaki Allah şöyle buyurmuştur: **"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra bölünen ve ihtilafa düşen kimseler gibi olmayın..."**⁽⁵⁾ Hüceti ulaştırma ve hükmü yorumlamada Kitab'ın dengi olanlardan, Hidayet

1- Ahzâb, 33.

2- Tevbe, 119.

3- Vâkıa, 79.

4- *Câmiu ahâdisi's-Şîa*, 1, 83, *Nesîmu'r-riyâz*'dan (3, 409) naklen.

5- Âl-i İmrân, 105.

İmamları'nın evlatlarından ve karanlık gecelerin meşalelerinden başka kime müracaat edilebilir ki? O önderler ki, Allah onlarla kullarına hüccetini tamamlamış ve mahlukâtını hüccetsiz bırakmamıştır. Acaba onları mübarek ağacın dallarından ve Yüce Allah'ın kendilerinden her türlü kiri giderip tertemiz kıldığı, afetlerden koruduğu ve Kur'ân'da sevgilerini farz kıldığı seçkinlerin geriye kalanlarından başka bir yerde bulmak ve tanımak mümkün müdür?⁽¹⁾

Tüm bunlardan açıkça anlaşılıyor ki, Resulullah'ın (s.a.a), Ehlibeyt'ine bunca vurguda bulunmasındaki maksadı, insanların itikadı ve fikhî konular başta olmak üzere hayatın tüm alanlarında onlara müracaat etmeleridir. Zira Peygamber'in Ehlibeyt'i ve zürriyeti, o Hazret'in Sünnet'ini bilmektedirler. Peygamber, ümmetinin akıbetinden endişe ediyordu ve onların, yolundan ve Sünnet'inden sapmalarından korkuyordu. Zira hilafetin kabileci taassuplarının sonuçları -ister istemez- hükümler üzerinde etki edecek ve insanları Ehlibeyt'ten uzaklaştıracaktı. Neticede insanlar İslam'ın gerçek kanun koyucu kaynağından -yani Nebvî Sünnet'ten- uzaklaşmış olacaktı. Nitekim bugün gördüğümüz şey tam da budur.

Eğer Peygamber'in (s.a.a) ve onun evlatlarından olan İmamların (a.s) hadisleri üzerinde dikkat edecek olursak, özellikle "sırat-ı müstakimden uzaklaşmak" anlamına gelen "sapkınlık" kavramı üzerinde durulmuştur:

* Perşembe günü musibetinin yaşandığı günde Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu:

Bana divit (kalem-kâğıt) getirin, size öyle bir şey yazayım ki, benden sonra asla sapkınlığa düşmeyesiniz.⁽²⁾

* Veda Haccı'nda da şöyle buyurmuştu:

... Bu ikisine (Kur'ân ve Ehlibeyt'e) tutunduğunuz sürece asla sapmayacaksınız.⁽³⁾

1- *Câmiu ahâdîsi's-Şîa*, 1, 84, *es-Savâiku'l-muhrika alâ ehli'r-rafz ve'z-zendeka*'dan (s. 150) naklen; *Savâik* kitabının yeni baskısında c. 2, s. 444 "Kitab'ın dengi olanlardan" ifadesi yerine "Kitab'ın ehli olanlardan" ifadesi geçmiştir.

2- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 4, 1612, h. 4168; *Sahîh-i Müslim*, 3, 1259, h. 1637.

3- *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3, 59, h. 11578; *Sünen-i Tirmizî*, 5, 662, h. 3786; *el-Mu'cemü'l-evsat*, 5, 89, h. 4757; *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, 3, 118, h. 4577.

* Ömer, Tevrat'tan bazı bilgiler getirdiğinde Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu:

Canımı elinde bulundurana yemin olsun ki, eğer şimdi Musa aranızda olursa ve siz ona uyup beni terk ederseniz kesinlikle sapmış olursunuz.⁽¹⁾

Bu mana Ehlibeyt'in kelamında da bulunmaktadır; Peygamber'in kızı Fatima-tü'z-Zehra'nın (s.a) hutbelerinde ve sözlerinde açık şekilde görülmektedir.

Şeyh Muhammed Hanefî, *Şerh-i Câmi-i Sagîr* kitabında⁽²⁾ ve Şerh-i Azizî'nin haşiyesinde (c.2, s.417) şöyle yazmıştır:

Hadîsü'l-aybe (aybetü ilmî), yani "benim ilmimin çantası ve koruyucusu Ali'dir"; zira o ilim şehri idi. Bu yüzden sahabe sorunların çözümünde ona muhtaçtı. Muaviye savaş zamanında bazı müşkül meseleleri ona sordu ve Ali onların cevabını verdi. Cemaat ona şöyle çıktı: "Sana ne oluyor? Düşmanımıza cevap mı veriyorsun?" Bunun üzerine şöyle buyurdu: "Onun bize muhtaç oluşu size yetmiyor mu?"

Ömer'in karşılaştığı açılması zor birçok düğümü o Hazret açtı. Bu yüzden Ömer şöyle demiştir: "Allah beni, aralarına Ebu'l-Hasan'ın bulunmadığı bir kavim içinde bırakmasın." O, Ali'den sonra yaşamamayı istemiştir.

Daha sonra "hadis-i latm"i de anlattığı bazı olaylardan söz etmiştir. Muhibbüddin et-Taberî onları *er-Riyâzu'n-nadire* kitabında getirmiştir.

Münâvî Feyzü'l-Kadîr'de "Hadîsü'l-aybe" hakkında şunu yazmıştır:

"Aybe", insanın çok kıymetli eşyalarını koruduğu çantaya denir.⁽³⁾ İbn Düreyd şöyle der: "Bu, Ali'nin batınî işlere yetkinliğinin irade edildiğini ve ondan önce hiç kimsenin bu konulara muttali olmadığını ortaya koyan veciz sözlerdendir ki, buna dair daha evvel hiçbir darbimesel geçmemiştir. Bu da Ali hakkındaki övgünün son noktasıdır."

Şu ana kadar aktardıklarımızdan Ehlibeyt ekolü ile hulefa ekolü arasındaki metodoloji ihtilafının bir bölümü aşikâr oldu. Şunu anladık ki, bu iki kanat arasındaki en büyük ihtilaf unsuru, iki ekolün düşünce altyapısıdır. Ehli-

1- Musannefu Abdürrezzak, 6, 113, h. 10164; Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 3, 470, 4, 265; Sünen-i Dârimî, 1, 126, h. 435.

2- Hâşiyetü'l-Hanefî alâ şerh-i Câmi's-sagîr, 2, 458

3- Feyzü'l-Kadîr şerhu'l-Câmi's-sagîr, 4, 356.

beyt; hilafeti, şeriatın hedeflerini ve Peygamber'in Sünnet'ini gerçekleştirmek için istiyordu. Çünkü hilafetin haddizatında onlar için hiçbir değere sahip değildi ve ona dönük en ufak bir rağbetleri yoktu. İbn Abbas şöyle der:

Zîkar bölgesinde Emîrül-Müminin Ali'nin (a.s) yanına vardım. İmam Ali oturmuş yırtık ayakkabısını dikiyordu. Bana, "Bu ayakkabımın değeri ne kadardır?" diye buyurdu. "Hiç değeri yok." dedim. O zaman İmam Ali (a.s) şöyle buyurdu: *"Allah'a yemin olsun ki, bir hakkı doğrultmam veya bir batılın önünü almam dışında bu ayakkabı, bana, sizlere emir olmaktan daha sevimlidir."*⁽¹⁾

Bununla birlikte Ehlibeyt, kendilerinden nakledilen rivayetlere doğrudan amel edilmesini kabul etmemiş ve onların Kur'ân'a sunulmasını istemiştir. Eğer Kur'ân'a muvafık ve onunla mutabık olduğu ortaya çıkarsa alınmalı, eğer Kur'ân'ın öğretilerine aykırı olursa -Ehlibeyt'in ifadesiyle- duvara vurulmalı ve atılmalıdır. Tüm bu titizlik ve hassasiyetin tek sebebi vardı: Onlar hadisin kabulü veya reddine sebep olacak ölçüt ve kriterleri netleştirmişlerdir. Beyan ettiğimiz konular ve delillerden de anlaşılacağı üzere sahabeye hüsnüzanda bulunmak vb. hususlar şeriat ve fıkının temelini oluşturmada itimat edilecek konulardan değildir.

Düşünce ve yöntemde vahdetin manası budur. Ehlibeyt'in kelamı Kur'ân'ı tefsir eder ve Kur'ân, Ehlibeyt'in paklığı ile ayakta durur. *"Ali Kur'ân'ladır ve Kur'ân Ali'yledir."*⁽²⁾ Dolayısıyla Ehlibeyt'in kelamında Kur'ân'a muhalefet göremezsiniz ve bunu tersinden de söylemek mümkündür.

Hulefa ekolünde ise durum tam da bunun aksinedir. Onlar kişilerin fıkını Kur'ân'a sunmayı kabul etmezler ve çoğu zaman bunu dinsizlerin amelinden sayarlar.⁽³⁾ Çünkü birçok konuda Kur'ân'la sahabenin içtihatları arasında ayrılık olduğunu çok iyi biliyorlar. Hatta onlar sahabenin fıkı ve ameli ile -en ufak bir şüphenin dahi yol bulamadığı- Kur'ân'da alan daraltması yapıyorlar. Çünkü körlüğü seviyorlar. Nitekim Şeyh Muhammed Ebu Zehra şöyle der:

1- *Nehcü'l-belâğa*, 1, 80, hutbe: 33.

2- *el-Mu'cemü's-sagîr*, 2, 82, h. 720; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 134, h. 4628. Hâkim şöyle der: "Bu, senedi sahih hadis olmakla birlikte Buhârî ve Müslim onu getirmemiştir."

3- Bu konuda daha evvel İbn Abdülber'in *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fi rivâyetih ve hamlih* kitabındaki sözü geçti. Ayrıca İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef* kitabının mukaddimesine de bakabilirsiniz.

Hanefîler ve Hanbelîler sahabenin amelini Kur'ân için muhassis (alan daraltıcı) sayıyorlar. Onların gerekçesi şudur: Âlim bir sahabî Kitab'ın genel bir hükmünü ancak bir delille terk eder. Bu yüzden onun Kur'ân'ın genel hükmüne aykırı ameli, tahsis (alan daraltması) için bir delil olur ve sahabenin sözü, ameli konumundadır.⁽¹⁾

Daha önce Sâvî'nin bundan daha da şaşırtıcı olan sözünü ve dört mezhebin dışına çıkan kimseyi sapkın ve saptırıcı saydığını gördük.⁽²⁾ Gerçekten bu söz insanı hayretler içinde bırakıyor.

Ömer b. Hattab ve Emevîler

Emevîlerin fıkhnın tahkiminde Ömer b. Hattab'ın rolünü görmezden gelmek mümkün değildir. Çünkü o, Emevîlerin ayaklarını basacakları yerleri sağlamlaştırdı. Şam yönetimini Yezid'den sonra kardeşi Muaviye'ye verdi.⁽³⁾ Ebu Bekir'e, velâ zamanetini ödemesi için Ebu Süfyan'ın elinde bulunan sadakaları ona bırakmasını⁽⁴⁾ ve oğlu Yezid b. Ebu Süfyan'ı Şam ordusuna komutan olarak atamasını önerdi. Muaviye hakkında şöyle dedi: "Kisra'dan söz ediyorsunuz, oysaki yanınızda Muaviye var!"⁽⁵⁾ Onun yanında Muaviye ve Kayser ile o ikisinin dehasından söz edilince şöyle dedi: "Bizim yanımızda Kureyş'in gencini kınamayı bırakın! O, Kureyş'in efendisinin oğludur. Öfke anında güler ve rızadan başka bir şeye ulaşmaz. Başının üzerindeki tutmaz; ancak ayaklarının altından tutar."⁽⁶⁾

Tarih kitaplarında şöyle geçmektedir:

Muaviye, Ömer tarafından vali olarak atandığında bir mektup babasın-

1- Ebu Zehra, *Ebu Hanîfe*, 304.

2- *Hâşiyetü Allâme Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, 3, 10.

3- *Musannefu Abdürrezzak*, 5, 456, h. 9770; *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 2, 625, tercüme: 988 (Said b. Amir; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8, 21; *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 6, 152, tercüme: 8074).

4- *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 2, 44, Cevherî'nin *es-Sakîfe* eserinden naklen.

5- *Tarîhu't-Taberî*, 3, 264; bk. *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 3, 1417, tercüme: 2435, bu kaynakta şöyle geçmiştir: "Ömer Şam'a geldiğinde Muaviye büyük ve ihtişamlı bir heyetle onu karşıladı. Ömer dedi: Bu, Arab'ın Kisra'sıdır!" *Tehzîbü'l-esmâ*, 2, 407; *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 6, 153, tercüme: 8074.

6- *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 3, 1418, tercüme: 24350; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 59, 112 (metin bu kaynaktandır); *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8, 124.

dan ve bir mektup da annesinden ona ulaştı. Babası mektubunda ona şöyle diyordu: "Evladım! Şu muhacirler grubu bizden öne geçtiler ve bizi geri attılar. Bu ileri gidiş onları yükseltti ve gecikmemiz ise bizi hükümetten mahrum bıraktı; onlar yönetici ve efendiler oldular, bizlerse yönetilenler ve takipçiler olduk. Şimdi seni önemli makamlardan birine atamışlar. Bu iş senin elinde olduğu sürece onlara muhalefet etme, bu meydanda koşmaya devam et ve şayet hilafete ulaşırsan onu kendinden sonraki nesline bırak."

Annesi ise mektubunda şöyle yazmıştı: "Ey evladım! Vallahi senin gibi birini doğuracak hür kadın çok azdır! Bu adam (yani Ömer) seni bu iş için görevlendirmiş. O hâlde hoşuna giden ve gitmeyen her konuda onun itaatinde ol."⁽¹⁾

Ömer Şam'a geldiğinde Muaviye ona şöyle dedi: "Ey müminlerin emîri! Bana istediğiniz şeyi emredin." Ömer dedi: "Sana emir ve nehyde bulunmayacağım."⁽²⁾

Muaviye bu politikasıyla Ömer'in gönlünü elde etmeyi başardı. Ömer, Ümeyyeoğulları ve onların dostlarından bir kısmını bazı bölgelerin yönetimine atadı. Amr b. As'a Filistin ve Ürdün valiliğini verdi.⁽³⁾ Benî Tağlib kabilesinin sadakalarını Muaviye'nin yakınlarından olan Velid b. Ukbe'ye bıraktı.⁽⁴⁾ Ya'lâ b. Ümeyye'ye Yemen'in bazı beldelerinin yönetimini verdi.⁽⁵⁾ Muğîre b. Şu'be'yi Kûfe valiliğine atadı.⁽⁶⁾ Osman'ın sütkardeşi olan Abdullah b. Ebu Serh'a Mısır ovasının yönetimini verdi.⁽⁷⁾ Osman döneminde Mısır'ın tamamı buna eklendi.⁽⁸⁾

1- *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 70, 186; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8, 118.

2- *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 3, 1417; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 59, 112; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8, 125; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3, 133 ve bk. *Tarîhu't-Taberî*, 3, 265.

3- *Tarîhu halîfe*, 1, 155; *Fütûhu'l-büldân*, 1, 145; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 46, 157 ve 59, 111.

4- *el-Muntazam fî tarîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, 6, 5; *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 31, 54; *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11, 126; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8, 214.

5- *Tarîhu't-Taberî*, 2, 361 ve 2, 380; *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 3, 256 ve 5, 390; *Tehzîbü'l-esmâ*, 2, 459, tercüme: 703, Ya'la b. Ümeyye.

6- *Tarîhu halîfe*, 1, 154; *Fütûhu'l-büldân*, 1, 297; *Tarîhu't-Taberî*, 2, 499; *Tarîhu'l-hulefâ*, 1, 133; *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhârî men zeheb*, 1, 56.

7- *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3, 43; *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 4, 110.

8- *Tarîhu halîfe*, 1, 178; *Fütûhu'l-büldân*, 1, 244; *Tarîhu't-Taberî*, 2, 516; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5, 350-351.

Halife Ömer b. Hattab, vilayetlere yaptığı atamalarda ve işlerinde, Emevîlere ve onların destekçilerine güvendiğini açık şekilde göstermiştir. Bununla birlikte Hâşimoğulları'na yönetim vermekten yüz çeviriyordu. Humus valisi ölünce İbn Abbas'tan oranın yönetimini üstlenmesini isteyen Ömer ona şöyle dedi: "Ey Abbas'ın oğlu! Ölümün beni gelip bulmasından ve senin benden sonra görevinde kalıp halka şöyle demenden korkuyorum: 'Bize doğru gelin!' Oysaki sizden başkasının size gelmeyeceği malumdur."⁽¹⁾

Ebu Bekir ve Ömer'in bu politikasının tatbiki doğrultusunda İbn Avf, İmam Ali'ye (a.s) şöyle demişti: "Hâşimoğulları'ndan hiç kimseyi insanların başına getirmemen şartıyla sana biat ederim."⁽²⁾

Ömer, Umeyr b. Sa'd'ı Humus hükümetinden azledip yerine Muaviye'yi atadığında insanların ona itirazı çoğaldı. Halk, "Nasıl olur da Umeyr'i azledip Muaviye'yi yönetime getirebilir?" diye sesini yükselttiğinde Ömer şöyle dedi: "Muaviye'yi sadece hayırla zikredin; zira ben Resulullah'tan duydum, şöyle diyordu: Allah'ım, onu hidayet et."⁽³⁾

Elbette bu rivayetin Muaviye'nin saltanatı döneminde yaptığı icraatlara meşruiyet kazandırmak için Emevîler tarafından mı, yoksa insanların itirazlarını dindirmek için Ömer tarafından mı uydurulduğu tam olarak belli değil.

Acaba Resulullah'ın (s.a.a), Âlemlerin Rabbi'nden Muaviye için hidayet talep etmesi, o Hazret'in Muaviye, babası ve kardeşi hakkındaki lanetiyle çelişmiyor mu? Her hâlükârda Muaviye, Ömer'in onun konumunu sağlamlaştırarak desteğinden istifade ediyordu. Muaviye'nin Sa'saa b. Sûhân'a söylediği şu sözler de bu gerçeği desteklemektedir:

Vallahi benim, İslam'da belli bir geçmişim vardır. Gerçi benden geçmişi daha iyi olanlar da vardır. Lakin bu zamanda yaptığım iş konusunda ben-

1- *Mürücü'z-zeheb*, 2, 330.

2- *el-İmâme ve's-siyâse*, 1, 31; bk. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, İbn Sa'd, 3, 344; *Tarîhu't-Taberî*, 2, 560; *Musannefu Abdürrezzak* 5, 481, h. 9776; *Musannefu İbn Ebî Şeybe* 7, 439, h. 37071; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8, 151. (Bu kaynaklarda Ömer'in bu sözü, şûra üyelerini belirlediği gün İmam Ali ve diğerlerine söylediği gelmiştir.)

3- *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8, 122. *Tarîhu medîneti Dımaşk'te* (c. 59, s.85) Ebu Saib'den şöyle rivayet edilmiştir: "Babamdan duydum: Ömer b. Hattab'ın Muaviye b. Ebu Süfyan'ı vali olarak atadığından söz edildiğinde insanlar dediler: 'Yönetimi bir gence vermiş!' Bunun üzerine Ömer dedi: Beni kınamayın; zira ben Resulullah'tan duydum, şöyle diyordu: Allah'ım, onu hidayet bulmuş ve hidayet edici kıl; onu hidayet et ve onunla hidayet et.'"

den daha güçlü biri yoktur. Nitekim Ömer b. Hattab bunu anladı. Eğer ben-
den daha güçlüsünü bulsaydı, ne bana ne de bir başkasına katlanırdı. Ayırı-
ca ben bidat çıkarmadım veya yanlış bir iş yapmadım ki kenara çekileyim.
Eğer müminlerin emîri (Osman) ve Müslümanların cemaati azledilmemi
uygun görüyorlarsa bana bir mektup gönderirler, ben de çekilirim...⁽¹⁾

Muhammed b. Ebu Bekir, Muaviye'ye bir mektup yazdı. Mektubunda İmam
Ali'nin faziletlerini saydı ve şöyle dedi:

Yazıklar olsun sana ey Muaviye! Sen kendini Ali'ye denk mi görüyorsun?
Hâlbuki Ali Peygamber'in vârisi, vasisi ve evlatlarının babasıdır. Peygam-
ber'e tâbi olan ilk kişi ve onunla biatini yenileyen son kişidir...

Muaviye Muhammed'in bu mektubuna şu cevabı yazdı:

Mektubunda Ebu Talib'in oğlunun hakkından, geçmişinden, akrabalı-
ğından ve... söz ederek bana itirazda bulunmuşsun. Kendi faziletinle de-
ğil, bir başkasının faziletiyle bana iftihar ediyorsun. Allah'a hamdolsun
ki, bu fazileti sana vermemiş, senden başkasına nasip etmiş.

Peygamber hayatayken ben ve baban, Ali'nin hakkını kendi üzerimizde gö-
rüyorduk. Onun bize olan fazileti aşikârdı. Allah, Peygamber için dilediğini
seçti, vaadini yerine getirdi ve davetini aşikâr etti, hüccetini açığa çıkardı
ve onu kendi katına aldı. Senin baban ve Ömer, onun hakkını gasp eden,
ona karşı gelen ve bu işte birbirleriyle ittifak eden ilk kimseler oldular...

Baban bu sofrayı ona açtı, saltanatını duyurdu ve sağlamlaştırdı. Eğer
bugün içinde bulunduğumuz iş doğru ise baban onun öncüsüdür; eğer
zulüm ise baban başına buyruk davranıp bu zulmü elde etmiştir ve bizler
onun ortaklarıyız. Onun yolunu tuttuk ve onun ameline uyduk. Eğer ba-
banın yaptıkları olmasaydı, biz de Ebu Talib'in oğluna muhalefet etmez-
dik ve yönetimi ona bırakırdık. Fakat babanın bizden önce ona yaptığı
iş gördüğümüzde, biz de babanı takip ettik ve ona uyduk. O hâlde eğer
bildiğin bir şey varsa önce babanı kına ya da bu işten vazgeç. Selam olsun
sapkınlığından tövbe edip hakka dönene!"⁽²⁾

1- *Tarîhu't-Taberî*, 2, 638; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 2, 133; *el-Kâmil fi't-tarîh*, 3, 35.

2- *Ensâbü'l-eşrâf*, 3, 1092-1093; *Vak'atu Sıffîn*, 119; *Cemheretu resâili'l-Arab fi usûri'l-Ara-
biyyeti'z-zâhire*, 1, 477, *Mürûcü'z-zeheb*, 'den (2, 600) naklen; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 3,
190; *Tarîhu't-Taberî*, 3, 68 (Bu, Taberî'nin hakkında şu cümleyi söylediği mektuptur:
"Bunu getirmek istemezdim; zira halkın genelinin bunu duymaya tahammülü yok-
tur."); *el-Kâmil fi't-tarîh*, 3, 157.

Yezid b. Muaviye b. Ebu Süfyan'ın, İmam Hüseyin b. Ali'nin (a.s) öldürülmesi konusunda kendisine itiraz eden İbn Ömer'e yazdığı mektupta şu ifadeler yer almaktadır:

Ey Ahmak! Biz süslenmiş, sergileri döşenmiş ve yastıkları dizilmiş evlere adım attık. Onları korumak için savaştık. Eğer hilafet bizim hakkımızsa hakkımız olan şey için savaşıyoruz; yok, eğer bizden başkasının hakkıysa o zaman senin baban bu geleneği koyan ilk kişi olmuş ve hakkı sahibinden alıp kendine mal etmiştir.⁽¹⁾

Bunların tümü Emevîlerin fıkhnın güçlenmesinde Ömer b. Hattab'ın rolünü göstermektedir. O, mutlak teslimiyet ekolüne muhalif olan Osman, Muaviye ve benzerlerinin, İslam şeriatında yeni bir fıkıh oluşturmaları ve yepyeni temeller atmaları için önlerini açtı. Buna karşılık Emevîlerin de Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın fıkhnı sağlamlaştırmak için çaba sarf ettiklerini görüyoruz.

Sahabenin Sözünün Hüccet Olduğu Görüşü

Gazzalî *el-Müstesfâ* kitabında sahabenin sözünün hücciyeti hakkındaki görüşleri getirdikten sonra şöyle demiştir:

Vehmî kaynaklardan biri sahabenin sözüdür. Bir grup kimse sahabenin görüşünün -mutlak surette- hüccet olduğuna inanmıştır. Bazıları onu, kıyasa muhalif olsa dahi hüccet saymışlardır. Bir grup kimse de sadece Ebu Bekir ve Ömer'in sözünü hüccet saymıştır. Zira Peygamber şöyle buyurmuştur: "Benden sonra gelen iki kişiye uyun." Bir grup kimse de Hulefa-i Râşidîn'in sözünün -hepsinin ittifakı durumunda- hüccet olduğunu kabul etmiştir. Bu görüşlerin tümü bizim nezdimizde batıldır.

Gazzalî, daha sonra bu görüşlerin reddine başlıyor ve şöyle diyor:

Yanlış ve hata yapması caiz olan ve masumluluğu sabit olmayan birinin sözü hüccet olamaz. Hata yapması caiz olan birinin sözü nasıl delil kabul edilebilir ki?

Mütevâtir delil olmadan onların masumluluğu nasıl iddia edilebilir ki?

1- *el-Envârü'n-Nu'mâniyye*, 1, 53 (Belâzürî'den naklen); *Bihârüls-envâr*, 45, 328; *Kita-bü'l-erbaîn*, 104.

Kendilerine muhalefet etmenin caiz olduğu bir kavmin masumiyeti nasıl tasavvur edilebilir ki?

İki masum nasıl birbiriyle ihtilafa düşebilir ki? Nasıl oluyor da sahabî, sahabînin görüşüne muhalefetin cevazında ittifak ediyor? Ebu Bekir ve Ömer, o ikisinin içtihadına muhalefet edenleri yadsımamışlardır. Aksine, içtihadî konularda her müçtehidin kendi görüşüne uymasını vacip kılmışlardır.

Binaenaleyh masumiyete dair delilin olmayışı, sahabe arasında vuku bulan ihtilaf ve sahabe tarafından kendilerine muhalefetin caiz olduğu yönündeki açık beyan, sahabenin sözünün hüccet olmadığına üç kesin delildir.⁽¹⁾

Üstad Ebu Zehra şöyle diyor:

Hak şudur ki, sahabenin sözü hüccet değildir. Noksan sıfatlardan münezze olan Allah bu ümmete sadece Peygamberimiz Hz. Muhammed'i gönderdi. Bizim yalnız bir peygamberimiz vardır. O Hazret'ten sonra gelen sahabîler hepsi de onun Kitap ve Sünnet'teki şeriatına uymakla mükelleftirler. Her kim Allah'ın dininde Kitap ve Sünnet'ten başka bir şeyi hüccet sayacak olursa, Allah'ın dininde sabit olmayan bir şeyi dile getirmiş ve Allah'ın emretmediği bir şeriattan söz etmiş olur.⁽²⁾

Dr. Hüseyin el-Hâcc Hasan'ın bu konuda çok zarif bir sözü var. O şöyle diyor:

Peygamber'in sahabîleri de diğer insanlar gibi beşerdirler; dünya ve onun zevkleri bazılarını aldatır. Toplumsal değer yargıları onların çoğunun davranış ve tutumunda etkili olur. Sahabenin melekler gibi günahattan masum olduklarını zannedenler...

Ebu Cehil'in asıl talihsizliği, onun Bedir Savaşı'nda müşriklerin safında öldürülmüş olmasıdır. Eğer zaman ona yardım etseydi -diğerleri gibi o da fırsat bulup yaşasaydı- ve savaş meydanından canını kurtarsaydı, Mekke'nin fethine kadar hayatta kalsaydı ve İslam dinine girseydi, o da İslam'a öncülük ve sancaktarlık yaptığını iddia eden sahabîlerden sayılacaktı!

1- *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*, 168.

2- *Tarih-i mezâhib-i İslâmiyye*, 102 (*Buhusun mea Ehl-i's-sünne*'den (s.235) naklen: *eş-Şîa hum Ehlü's-sünne*, 132)

Bu tamamen tesadüfî bir meseledir. Gelişigüzel ve hasbelkader meydana gelen olayların insanın yaşantısında büyük rolü vardır. Bu, bizim her gün gözlerimizle benzerlerine şahit olduğumuz bir gerçektir. Zira tesadüfen gelişen olaylar birçok Ebu Cehil'i en üstün mevkilere ulaştırmış, muhad-disler ve raviler de onların etrafına pervane olmuş, adeta onları azamet çemberi içine almışlardır...⁽¹⁾

İbn Hazm da, önce Yüce Allah'ın şu sözlerine yer veriyor:

"Allah'a ve Peygamber'e iman ettik ve itaat ettik." derler. Sonra onlardan bir kesim, bunun ardından yüz çevirirler. Bunlar, iman etmiş değillerdir. Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Peygamber'ine çağırıldıkları zaman, onlardan bir kesim hemen yüz çevirirler. Eğer hak onların lehine olursa boyun eğerek ona gelirler. Kalplerinde hastalık mı var, yoksa şüphe mi ettiler yahut Allah ve Peygamber'inin onlara haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır; gerçek şu ki, onların kendileri zalimdirler. Aralarında hüküm vermesi için Allah ve Peygamber'ine çağırıldıkları zaman, müminlerin sözü, ancak "İşittik ve itaat ettik." demeleridir. İşte bunlar, kurtuluşa erenlerdir. Kim Allah'a ve Peygamber'ine itaat eder, Allah'tan korkar ve O'ndan sakınırsa işte zafere erenler bunlardır. Sen kendilerine emrettiğin takdirde (savaşa) çıkacaklarına dair en ağır yeminleriyle Allah'a yemin ettiler. De ki: "Yemin etmeyin; (sizden istenilen, sadece) güzel bir itaattir. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır." De ki: "Allah'a ve Peygamber'e itaat edin." Eğer yüz çevirirseniz, (bilin ki,) o (Peygamber) yükümlü kılındığı şeyden sorumludur ve siz de yükümlü kılındığınız şeyden sorumlusunuz. Eğer ona itaat ederseniz, hidayete erişirsiniz. Peygamber'e düşen, sadece (mesajı) apaçık iletmeğdir."⁽²⁾

Ardından da şöyle diyor:

Bu muhkem Ayetler hiç kimseye bir bahane yolu bırakmamaktadır. Yüce Allah bu ayetlerde zamanımızda yaşayan insanların işlerini açıklamaktadır. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Biz Allah'a ve Resul'üne iman ettik, onlara uymaktayız. Bunula birlikte onlardan bir kısmı -bu ikrarın ardından- yüz çevirmekte, Allah ve Resul'ünden gelen emre muhalefet

1- *Nakdu'l-hadis* (Dr. Hüseyin Hacı Hasan), 1, 350-351; bu söz Dr. Ali Verdî'nin *Vu'a-zu's-selâtin* kitabından (s. 118) alınmıştır.

2- Nûr, 47-54.

etmektedir. Bunlar, Kur'ân'da Yüce Allah'ın açık beyanına göre mümin değildirler. Onlar, Kur'ân ayetine veya hadise çağrıldıklarında eğer bu ayet veya hadis melanetli taklitlerine aykırı olursa ondan yüz çevirirler. Bunu yaparken de şu bahaneleri ileri sürerler: Buna amel edilmemiştir. Bu ayetin konusu özeldir. Bu hadis terk edilmiştir. Falan kimse ona amel etmekten kaçınmıştır. Kıyas bunun aksinedir. Ancak hadis veya Kur'ân ayeti onların taklidine muvafık olduğunda ona her türlü uyumu gösterirler; Yüce Allah'ın betimlediği gibi "boyun eğerek ona gelirler", onu harfi harfine dile getirirler. Yazıklar olsun bunlara, kafalarında ne var acaba? Acaba kalplerinde hastalık ve şek mi var? Yoksa Allah ve Resul'ünün onlara haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Onlar, Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın adlandırdığı gibi "zalimlerin" ta kendisidirler. Zalim topluluk (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun.⁽¹⁾

İbn Hazm bu sözünün ardından sahabenin büyüklerinin -Peygamber'in hadisine muhalefet sayılan- işlerini meşru göstermeye çalışmış ve dinde bidat şüphesini onlardan uzaklaştırma çabasına girmiştir. Çünkü kendi nezdinde bu kişiler için bir kutsallık çemberi çizmiştir. Bununla birlikte sahabenin Peygamber'den sabit olan Sünnet'e aykırı fiil ve sözünün hücciyetini reddederek şöyle demiştir:

Bazıları şöyle diyor: Sahabe ve tâbiünden bazılarının kendilerine ulaşan Peygamber hadislerinden birçoğunu terk ettiği hususunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Onlar ya hadisleri hafife aldıkları için terk etmişlerdir ki, bu, fâilin küfrünü gösterir. Ya da yanlarında daha fazla ilim bulunduğu için terk etmişlerdir ki, onlar hakkında böyle bir zanda bulunmak daha uygundur.

Bu söz birkaç yönden batıldır. Onlardan biri şudur: Eğer biri kalkıp şöyle derse: Onların terk etmiş oldukları hadisler, uydurulmuş olan hadislerdi. Şu cevap verilir: Belki de, "Falan sahabî şu hadisi terk etmiştir" şeklinde gelen rivayet uydurulmuştur. Peygamber'in hadisini rivayet edenler arasında hadis uyduranlar olabileceği gibi, kimlerin hadisleri terk ettiklerini aktaranlar arasında da yalan nakilde bulunanlar olabilir. Bunların hiçbirinin diğerine önceliği yoktur.

Onlardan bir grup kimse bazı hadisleri terk etmiş ve diğer bir grup ise aynı hadisleri almıştır.

1- *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (İbn Hazm), 1, 98-99.

Dolayısıyla burada da, "terk eden bir şey biliyordu da terk etti" sözüyle, "amel eden bir şey biliyordu da amel etti" sözü arasında hiçbir fark yoktur.

Delili olmayan her varsayım geçersiz ve değersizdir.

Daha önce belirttiğimiz gibi esas kıymetli olan haktır. Onu terk eden ister hatayla terk etsin, ister mazeretten dolayı terk etsin veya vebalini üstlenip asi olarak terk etsin... ona amel eden kimse, bunları asla umursamaz. Ona amel etsin veya terk etsin, fark etmez; hakkı duyan herkesin görevi her koşulda ona amel etmesidir.

Aynı şekilde geçmişte selefin terk etmiş olduğu söylenen hadisler, ihticac edenlerin selefin yüz çevirmesinden dolayı terk ettiği hadisler değildir. Aksine bunlar, onların amel ettiklerini terk etmiş, terk ettiklerine ise yapışmışlardır. Bu yüzden onlar için bazı hadislerin seleften bazıları tarafından terk edilmiş olmasında hiçbir hüccet yoktur. Çünkü bunlar bu konudaki ilk muhalifler olup herkesten önce onların terkinin geçersiz kılan kendileridir.

Bir insanın geçersiz saydığı bir şeyi delil olarak getirmesinden daha kötü bir ihticac yoktur. Çünkü kendisi böyle bir ihticacı sabit ve doğru bulmuyor. Aksine, o kendi istidlalini başka bir ihticac edici gibi veya daha şiddetli şekilde çürütmektedir.

Ayrıca onların, "hadisleri terk edenlerin yanında ilim olduğu, bu ilme binaen hadisleri terk ettikleri" yönündeki iftiralarından da Yüce Allah'a sığınıyoruz. Hakkında hayırlı zanda bulunulması gereken ve bu tür nispetlerin atfedildiği şu mukaddes ümmetin büyüklerini de böyle bir şeyden Allah'a sığındırıyoruz. Çünkü böyle bir şeyi yapan kimse Allah'ın lanetiyle lanetlenmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **"İndirdiğimiz açık delilleri ve doğru yolu Kitap'ta insanlara açıklamamızdan sonra gizleyenler var ya, işte Allah onlara lanet eder, lanet edenler de onlara lanet ederler."**⁽¹⁾

Diyoruz ki: Her kim Allah ve Resul'ünden bir ilim bildiği hâlde onu insanlardan gizliyorsa Allah ona lanet etsin! (Kim olursa olsun.) Her kim böyle bir şeyi sahabîye isnat ederse onlara dinde bidat ve şeriatla aldatma nispetinde bulunmuştur ki, bu, küfürden daha şiddetlidir.

Ben bu sözle Kadı Abdurrahman b. Ahmed b. Bişr ve Malikî âlimlerinden büyük bir heyetin huzurunda Leys b. Harfeş el-Abdî'yle tartıştım. On-

1- Bakara, 159.

lardan hiçbir kimse bana karşı bir kelime dahi söz etmedi. Aksine hepsi sessizliğe büründü. Ancak onlardan az bir bölümü benim sözümü tasdik etti. Zira ben Leys'e şöyle dedim: Malik'e öyle bir nispette bulundun ki, eğer senin attettiğin nispet doğruysa o, insanların arasında en fasık kişidir. Çünkü dedin ki: "O, sorunlu, metruk ve mensuh rivayetleri insanlara beyan etti; amel edilen, salim ve nasih rivayetleri ise gizledi, ölünceye kadar bunları kimseye aşikâr etmedi." Oysaki böyle bir şey, İslam'ı tahrip etmek ve Müslümanları aldatmayı kasteden bir kimsenin özelliğidir. Kuşkusuz Allah onu böyle bir şeyden korumuştur. Bilakis Malik, bizim nezdimizde bu ümmetin hayrını isteyen imamlardan biridir. Lakin doğrusu olduğu gibi hatası da vardır. İctihat etmiştir; diğer âlimler gibi [doğruya ulaşmada] bazen başarılı olmuş, bazen de mahrum kalmıştır. Yüce Allah dini tebliğ etmeyi her âlime vacip kılmıştır. Peygamber (s.a.a) şöyle buyurmuştur: *"Her kimin yanında bir ilim olur da ondan sual edildiğinde bunu gizlerse kıyamet günü ağzına ateşten bir gem vurulur..."*⁽¹⁾

İbn Hazm'ın savunduğu reyde çeşitlilik doktrini, inançta birlik hususuna aykırıdır. Gerçi sahabenin amel ve sözünün hüccet olmadığı konusunda onunla aynı görüşteyiz. Hatta şunu da ilave ediyoruz: Mutlak şekilde sahabenin adaletine inanmak Ömer'in Sa'd b. Ubade'ye yaptığı ve onun hakkında söylediği, "Sa'd'ı öldürün, Allah Sa'd'ı öldürsün."⁽²⁾ sözüyle çelişmektedir. Aynı şekilde Temîm ed-Dârî'yi dövmesiyle,⁽³⁾ Amr b. As'ı kamuya ait maldan çaldığında hıyanetle suçlamasıyla⁽⁴⁾ ve Halid b. Velid'in dinini yermesi ve onun recmedilmesini istemesiyle⁽⁵⁾ çelişmektedir.

Bunların tümü, "sahabenin adaleti" konusunun Ebu Bekir, Ömer ve Osman döneminde söz konusu olmadığını göstermektedir. Bu konunun Sünnet'te herhangi bir dayanağı yoktur. Daha sonraları ortaya atılmıştır. Zira bu hususta Peygamber'den nakledilen rivayetler şaibeli ve kuşkuludur. Bu rivayetlerde sahabe için bir kutsallık çemberi çizilmiş, onlara masumların konumu verilmiş ve sözlerinin Kur'ân'ı tahsis edebileceği söylenmiştir! Evet, hulefa ekolü -rey ve maslahatçılık davetçileri- ve yardımcılarının yöntemi böyledir.

1- *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (İbn Hazm), 2, 241-243.

2- *Musannefu Abdürrezzak* 5, 444, h. 9758; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 55, h. 391; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 616; *Tarîhu't-Taberî*, 2, 235.

3- *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 2, 58, h. 1281; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 2, 274.

4- *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 20, 21.

5- bk. *Tarîhu't-Taberî*, 2, 274; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6, 323; *es-Sikât*, 2, 169.

Daha fazla açıklama için Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Makasid*'daki şu sözlerine bakın:

... Sahabe arasında baş gösteren kavga ve çekişmeler -ki tarih sayfalarında kayıtlıdır- onlardan bazılarının hak yoldan fışk ve zulüm haddine varacak ölçüde saptıklarına delalet etmektedir. Bu sapmanın nedeni, onlardan bazılarının vücudunda kök salmış olan kin, inat, haset, düşmanlık duygusu, baş olma sevdası, nefsanî lezzetler ve heveslere düşkünlüktü. Zira her sahabî masum değildir ve Peygamber'i gören her kişi hayırla nam salmamıştır.

Bununla birlikte ulema, Peygamber'in ashabına hüsnüzan babından, konumlarına uygun gelecek bazı yorum ve tevillerde bulunarak, onların sapkınlık ve fasıklıktan korunmuş olduklarına inanmışlardır. Bu, sahabenin büyükleri -özellikle muhacirler, ensar ve cennetle müjdelenenler- hakkındaki inançlarında Müslümanları sapkınlıktan korumak içindir.

Fakat sahabeden sonra Peygamber'in Ehlibeyt'ine yapılan zulüm o kadar ayyuka çıkmıştır ki, onu hiçbir şekilde örtbas etmek mümkün değildir. Bu zulüm o kadar çirkin ve tiksindirici bir hadde ulaşmış ki, hata ihtimali diye bir şeye mahal bırakmamıştır. Çünkü ağzı-dili bağlı cansız varlıklar dahi bu zulme şahitlik etmiş, yerdeki ve gökteki tüm varlıklar ona gözyaşı dökmüştür. Dağlar onun şiddetinden paramparça olmuş ve kayalar yarılmıştır. Bu çirkin iş, zaman ve zemin durduğu müddetçe hep baki kalmıştır. Allah'ın laneti bu zulmü yapan veya ona rıza gösteren veya bu yolda çaba sarf eden kimsenin üzerine olsun! Onlar hakkında ahiretteki azap elbette daha şiddetli ve daha kalıcıdır.

Eğer şöyle denilirse: Mezheplerin âlimlerinden bazıları Yezid'e lanet okunmasını caiz görmüyorlar. Hâlbuki onlara göre Yezid lanetten daha fazlasına müstahaktır.

Şöyle deriz: Bunun sebebi, lanetin Yezid'den daha üstte olan ve ondan önce gelenlere sıçramasını önlemektir. Nitekim bu, Rafizîlerin şiarıdır...⁽¹⁾

Bu sonradan tasarlanmış hatalı usulün ortaya çıkmasındaki en önemli etken hiç kuşkusuz hadis kaydının yasaklanması olmuştur. Bu yasa, reyin naslar üzerine sulta kurmasının önünü açtı.

1- *Şerhu'l-Makâsid* (Teftâzânî), 5, 310.

Süleyman b. Abdülkavi Hanbelî (öl. 716 h.) *Şerhu'l-erbaîn* kitabında şunları yazıyor:

Rivayetler ve metinlerdeki çelişki, ulemanın birbiriyle olan ihtilafının sebebidir. İnsanlardan bazıları bu ihtilafın sebebinin Ömer b. Hattab olduğunu zannetmektedirler. Zira sahabe ondan Sünnet'i yazmaları için kendilerine izin vermelerini istediğinde o, Peygamber'in, "*Baba için bir koyun yazın.*" ve "*İlmi yazarak tutun/kaydedin.*" buyurduğunu bildiği hâlde onların Sünnet'i kaydetmesini engelledi. Eğer sahabeden herkesin Peygamber'den duyduğunu yazmasına izin verseydi Sünnet kayıt altına alınmış olurdu. Ümmetin son ferdiyle Peygamber arasında onun hadisini kaydetmiş sahabeden başka vasıta olmazdı. Böylece bu yazılıp toplanan şeyler, bugün Buharî'den tevatürle rivayet edildiği gibi, onlardan tevatür yoluyla rivayet edilirdi.⁽¹⁾

Şeyh Muhammed Ebu Zehra şöyle der:

Sahabeden bazılarının hadis yazmaktan kaçınması ve onu yasaklamasının sebebi, Peygamber'in hadis yazmaktan menetmiş olması değildir. Zira men ve imtina konusunda onlardan gelmiş olan rivayetlerde böyle bir sebebe istidlal edilmemiştir. Onlar, halkın Allah'ın Kitabı'ndan yüz çevirip hadis yazmakla meşgul olmalarından korkmalarını veya başka gayeleri buna gerekçe olarak göstermişlerdir.⁽²⁾

İşte bu şekilde Peygamber'in (s.a.a) Sünnet'inin birçoğu ortadan kalktı ve -o Hazret'ten olmayan- birçok rivayet ona isnat edildi. Böylece şeriatla birçok kaide ve metot icat edildi. Nebevî miras tamamen rey ve içtihatla harmanlandı. Öyle ki Buharî, kendisini altı yüz bin rivayetin arasından seçim yapmakla yükümlü tuttu. Müslim, Nesâî ve diğerleri de kendilerini buna yakın bir rakam içinden seçim yapmak zorunda gördüler.

Bunlar, kısaca Nebevî hadis konusunda yaşanan sıkıntılar -sonrasında sahabenin söz ve fiilinin hücciyetinin icat edilmesi- ve bu işin akıbetinde şeriatın başına gelen sonuçlardır. Biz konuyu açmak suretiyle okuyucunun şer'î yasama ve Müslümanlar arasındaki ihtilaf sebeplerine dair olup bitenleri anlamasını sağlamaya çalıştık.

1- Bu sözü üstad Esad Haydar, *el-İmam Cafer es-Sâdık ve'l-Mezâhibu'l-Erbea* kitabında getirmiştir. O kitaba müracaat edebilirsiniz.

2- *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*, 234.

Niyetimiz uzun yıllardan beridir Müslümanlara gizli kalmış ve yaklaşık on dört asırdır ablukaya alınmış olan gerçeği beyan etmekten başka bir şey değildi.

SONUÇ

Hadis kaydının yasaklanması konusunda yaptığımız açıklama ve incelemeden üç aşamalı bir sonuca varmaktayız:

- 1- Şeyheyn (Ebu Bekir ve Ömer) dönemi.
- 2- Şeyheyn'in yöntemi üzere devam edenler (Osman ve Muaviye).
- 3- Muaviye'den sonraki ve iktidar tarafından hadis kaydının başladığı zamana kadar olan dönem.

Birinci Aşama

Ebu Bekir ve Ömer döneminde hadis kaydının yasaklanması -onların, hilafete daha layık olan Ehlibeyt'in faziletlerini gizleme yolundaki çabalarını ortaya koyması ve onların aklının sadece rey ve içtihada yatkınlığını göstermesinin yanı sıra- bu ikisinin Peygamber'in hadislerinin tümüne vâkıf olmayışından kaynaklanmıştır. Bir taraftan hilafet makamı, halifenin Peygamber'in hükümlerinden haberdar olmasını gerekli kılarken, diğer taraftan halife, Peygamber'in özel dostlarından olmadığı için o Hazret'ten sadır olmuş tüm hükümleri bilmiyordu. Halifenin Kur'ân'daki tefsir ve tevilin yönleri... hakkında bilgi sahibi olduğu da sabit değildir. Bu yüzden onun fetvalarıyla Resulullah'ın (s.a.a) sözleri ve Kur'ân'ın hükmü arasında çelişiklik çıkması gayet doğaldır.

Eğer bu durum devam etseydi ve -bugün olduğu gibi- halka aşikâr olsaydı büyük bir soruna yol açacaktı. Özellikle halifenin sınır savaşlarıyla ve Müslüman beldelerine komşu ülkelerin topraklarının fethiyle meşgul olduğu dönemde böylesi bir "sorun"a geçit vermemesi gerekirdi. Bu yüzden kendi görüşünü (Kur'ân nassına veya Peygamber'in hadisine aykırı çıksa dahi) nihai hüküm ve söylenecek son söz kılmayı gerekli gördü. Böylece kendisi-

nin beğendiği maslahatlara ulaşmak için mazur olacaktı. Nitekim bunu da açıkça şu sözüyle ifade etmiştir: "O, o günkü kararımızdı ve bu, bugünkü kararımızdır."

Fetihler sonucunda İslam devletinin toprakları genişledi ve İslam'la yeni tanışan çeşitli milletler Müslümanların arasına katıldı. Hükmünün beyan edilmesi gereken yeni vakıalar gitgide çoğaldı. Halife yeni meselelerde gerekli cevabı verecek ilmî yeterliliği kendinde görmüyordu. Çünkü Peygamber'in hadislerine tam manada vâkıf değildi; o Hazret'in gösterdiği şer'î konumu tam olarak haiz değildi. Zira sürekli Peygamber'in yanında bulunacak ve o Hazret'ten ilmî konuları alacak kadar boş vakti yoktu. Kendisinin de ifade ettiği gibi, ensardan olan bir kardeşi ile dönüşümlü şekilde Peygamber'in (s.a.a) huzuruna varıyordu ancak.

Buharî'nin rivayetine göre Ömer şöyle demiştir:

Benim, Medine etrafında bulunan Ümeyye b. Zeyd aşiretinden ensardan bir komşum vardı. Onunla -bir gün o, bir gün ben olacak şekilde- nöbetleşe Peygamber'in yanına gidiyorduk. Ben gittiğimde o günkü vahiy ve diğer haberleri komşuma bildirirdim, o gittiği zaman da aynısını yapardı.⁽¹⁾

Pazar yerlerinde alışverişle meşgul olmak, Ömer'i Peygamber'le birliktelikten ve ilim elde etmekten alıkouyordu. Nitekim kendisi de bunu şu sözüyle itiraf etmiştir: "Pazar yerlerinde alışveriş yapmak beni oyalıyordu."⁽²⁾ Ubey ona şöyle dedi: "Pazar yerlerinde alışveriş yapmak seni meşgul ediyordu."⁽³⁾ Ömer'in Peygamber'den az istifade etmesinin sebeplerinden biri buydu.

Bununla beraber ortaya çıkan yeni vakıalar, Kur'ân ve Sünnet'ten acil olarak cevap bekliyordu. Oysaki halife Sünnet'in tamamına ve tevilin yönlerine dair bilgi sahibi değildi. Bu yüzden içinden çıkılması zor bir sorunla karşı karşıya kaldı. Zira Kur'ân ve Sünnet'e aykırı fetva verecek olursa ashap karşı çıkacak ve söz konusu şer'î meselede Peygamber'den işittiklerini dile getirerek onu sıkıntıya sokacaklardı.

1- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 46, h. 89 ve 2, 871, h. 2335; *Sahîh-i Müslim*, 2, 1112; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 33, h. 222; *Sünen-i Tirmizî*, 5, 420, h. 420.

2- bk. *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 2, 727, h. 1956 ve 6, 2676, h. 6920; *Sahîh-i Müslim*, 3, 1695.

3- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7, 69, h. 13197.

Bu yüzden o, işin başında -daha sonra sıkıntıya düşmemek için- Peygamber'in hükmünü soruyordu veya tartışmaya girmeksizin sahabenin Peygamber'den naklettiği sözleri kabul ediyordu.

Lakin art arda çıkan olaylarda onun sürekli sahabeden sorma durumu devam ederken şu gerçek de göz ardı edilemezdi: Hükümler dinî metinlerden elde edilmektedir. Dolayısıyla halifenin her şer'î tutumunda Allah'ın hükmünü arama çabası doğal olarak birçok fırsatı kaybetmesine yol açması hasbiyle onu sıkıntıya sokuyordu. Bu yüzden hadis kaydı ve naklini yasaklama çerçevesinde içtihat ve reye yönelmeyi bu sıkıntıdan bir çıkış yolu olarak gördü. Zira böylece hem kendisi hem de onun yöntemine uyan Müslümanlar mazur görülebilirdi.

Tam bu noktada Müslümanlar nezdinde iki yaklaşım görülmüştür:

Birincisi: Ancak Kur'ân ve Sünnet'in ışığındaki hükmü ve hüküm istinbatını kabul edenler.

İkincisi: Her durumda -hakkında nas bulunan veya bulunmayan her yerde- içtihadı uygun görenler ve maslahatı ölçü bilenler.

Yöneticilerin tevessül ettikleri en güçlü argüman, "maslahat" oldu. Her emir ve yasakta maslahat iddiasında bulunuyorlardı. Fakat acaba maslahatın meşruiyeti nistan (Kur'ân ve hadisten) alınmış mıydı yoksa alınmamış mıydı?

Mutlak teslimiyet ekolünün takipçilerinin ikincil hükümlere yönelmesi ancak nasların ışığında sınırlı bir zaman ve zaruret ölçüsünde olmuştur. Asla kendi içtihatlarıyla olmamıştır. Fakat hulefa ekolündeki maslahat -hayalî bir maslahat olmakla birlikte- halifenin fiilinden ve onun aklına gelen maslahattan, sürekli bir hüküm olacak şekilde alınmıştır. Bu iki yaklaşım arasında çok büyük fark olduğu gayet açıktır.

Evet, içtihat son derece esnek bir kavramdır; onun için belli bir sınır çizilemez. İctihat aracına binen biri, İmam Ali'nin (a.s) Şıkkıkiye hutbesinde betimlediği gibi, "huysuz bir deveye binmiş kimseye" benzer; ne ona gem vurmamak mümkündür ne de yularını tutmak...

İkinci Aşama

Osman; Ebu Bekir ve Ömer'in sünnetini takip etmeye meyilli olmakla birlikte -o ikisi gibi- kendisini fetva verme ve maslahatçılığa dayalı içtihatla bulunma liyakatini haiz görüyordu. Nitekim fetvayı ve hadisi Şeyheyn döneminde amel edilenlerle sınırlı tutmak -ki Osman hilafete başladığı ilk hutbesinde bunu açıkça dile getirmişti⁽¹⁾- daha sonraları onu ciddi şekilde rahatsız ediyordu. Çünkü onun, İslam'da bir geçmişi vardı. Peygamber'in damadı sayılıyordu ve kendi makamını Ebu Bekir ve Ömer'den az görmüyordu. Osman, Şeyheyn'in bazı içtihatlarına muhalefeti yüzünden halkın kendisine yönelik itirazlarına nasıl tahammül edebilirdi ki? Oysaki aynı halk, Ömer'in Sünnet'e aykırı içtihatları karşısında sükût etmişti. Hatta onun içtihatlarını benimsemiş ve onları Peygamber'in Sünnet'i seviyesinde görüp yaşam biçimine dönüştürmüşlerdi. Hatta birçok yerde bu içtihatlar Sünnet'e aykırıydı. Ömer bunların bir kısmını meşrulaştırmada Osman'dan daha cesur ve cüretli davranmıştı.

Osman kendi kendine şöyle dedi: Nasıl oluyor da Ömer maslahata binaen bir şeyi meşrulaştırma veya yasaklama hakkına sahipken, (teravih namazı, kadınların müt'ası ve diğer konularda olduğu gibi) benim böyle bir hakkım olmuyor? Niçin ben Ebu Bekir ve Ömer'in siyasetine tâbi olayım ve kendim içtihat etmeyeyim ki? Niçin insanlar bana tâbi olmasın?

Nihayet Osman bu sözü açık şekilde dile getirdi. Kendisine itiraz edenlere şöyle dedi:

Allah'a yemin olsun ki, beni ayıpladığınız şeyin aynısını Hattab'ın oğlu hakkında kabul ettiniz! Vallahi işaret ettiğimde bana doğru gelecek daha güçlü, sayıca daha fazla ve yardım bakımından daha yakında olan destekçilerim vardır; onları size karşı hazırladım. Görünen o ki, artık pençe ve diş göstermenin zamanı gelmiştir...⁽²⁾

1- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2, 336; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 39, 180; bu iki kaynakta senediyle Mahmud b. Lübeyd'den şöyle rivayet edilmiştir: "Osman'ın, minber üzerindeyken şöyle dediğini duydum: Hiç kimseye Resulullah'tan, Ebu Bekir ve Ömer döneminde işitilmemiş bir hadisi rivayet etmesi helal değildir."

2- *el-İmâme ve's-siyâse*, 1, 46; *Tarîhu't-Taberî*, 2, 645; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7, 169.

Daha önce İbn Avf'ın Osman'a -Ebu Bekir ve Ömer'in yöntemine göre davranacağına dair- verdiği sözün gereğini yaptırmayı başaramadığını gördük. Osman'la Mina'daki namaza ilişkin yaptığı tartışmanın sonunda susmak zorunda kaldı:

İbn Avf şöyle dedi: "Sen Resulullah'la bu mekânda namazı iki rekât olarak kılmadın mı?"

Osman: "Evet."

İbn Avf: "Ebu Bekir'le iki rekât olarak kılmadın mı?"

Osman: "Evet."

İbn Avf: "Ömer'le iki rekât olarak kılmadın mı?"

Osman: "Evet."

İbn Avf: "Kendi hilafetinin başında iki rekât olarak kılmadın mı?"

Osman: "Evet."

İbn Avf: "O hâlde nasıl bugün dört rekât olarak kılıyorsun?"

Osman: "Aklıma gelen bir reydir/görüştür."⁽¹⁾

Osman, sadece kendi içtihadına dayanarak bunu yaptı.

Peygamber'in şeriatında, nassın karşısında yasaklanmış olan içtihat kırmızıçizgiydi. Ancak bu çizgi aşıldığında artık onun yularını elde tutmak ve başkalarının içtihadına itiraz etmek mümkün olmaz. Çünkü Müslümanların halifesi bunu yaptı. Eğer başkalarının içtihatlarına itiraz edilecekse bu itiraz daha öncesinde içtihat eden Müslümanların halifesine yöneltilmelidir. Eğer içtihat meşru ise Osman ve diğerlerinin de içtihadı meşrudur. Eğer meşru değilse o zaman neden Ebu Bekir ve Ömer daha önce bunu yapmışlardır?

Öte yandan... Sünnet kaydının yasaklanması ve Resulullah'tan (s.a.a) hadis naklinin azaltılmasına yöneliş, Şeyheyn nezdinde içtihadı ortaya çıkaran sebep oldu. O ikisinin içtihadı ise Osman'ın içtihadına yönelmesine ve maslahat gördüğü şeye göre hüküm vermesine sebep oldu. Onlardan sonra gelen -İmam Ali dışındaki- halifeler de arzularını içtihat ve maslahata yönelmekte gördüler. Zira bu yöntem onların kendi görüşlerini tashih etmede en iyi sığınak oldu.

1- bk. *Tarîhu't-Taberî*, 2, 606, Hicrî 29 Yılı'nın Olayları.

Ali b. Ebu Talib'e (a.s) gelince; o, bu yönteme karşı çıktı. *Nehcü'l-belâğa* ve diğer kaynaklarda geçen sözleri bu gerçeği ortaya koymakta ve hiçbir şüpheye yer bırakmamaktadır. Burada o Hazret'in hilafeti döneminde beyan buyurduğu iki metni getireceğiz. Bu iki metin, ihtilaf emarelerini ve meselenin köklerini açıklamaktadır:

Birinci Metin: Sunacağımız ilk metin, Resulullah'ın Sünnet'ine aykırı olmasına rağmen halifeler tarafından meşru hâle getirilen amellerin bir kısmını göz önüne sermekte:

Fitnelerin meydana gelişi heva ve heveslere uymakla, uydurulmuş hükümlere tâbi olmakla başlar. Fitne ortamında insanlar Allah'ın kitabına aykırı davranırlar ve Allah'ın dininden bir dayanak olmaksızın başka insanlara egemen olurlar. Şayet batıl, hakka karışmaktan tamamen sıyrılmış olsaydı, kuşkular içinde bocalayıp da hak peşinde koşanlara gizli kalmazdı. Eğer hak, batıla bulaşmaktan arınmış olsaydı, bu takdirde inatçıların ona uzanan dilleri kesilmiş olurdu. Ne var ki biraz batıl, biraz da hak alınmış, birbirine karıştırılmıştır. İşte burası şeytanın dostlarına musallat olduğu bir noktadır. Sadece **"Allah'ın önceden rahmetinin kapsamına alma lütfunda bulunduğu kimseler"** şeytanın boyunduruğu altına girmekten kurtulurlar.

Ben Resulullah'tan duydum, şöyle buyuruyordu: "Sizi kuşatacak bir fitne çıktığı zaman nasıl olacaksınız? Öyle ki, küçük onunla yetişecek ve büyük onun üzerinde yaşlanacak. İnsanlar ona uyacak ve onu sünnet olarak alacaklar. Öyle ki, ondan bir şey değiştirildiğinde, 'Sünnet değiştirildi, insanlar kötü bir iş yaptı!' denecek. Sonra bela şiddetlenecek ve Müslümanların neslini esir alacak; onları ateşin odunu küle dönüştürdüğü gibi kırıp geçirecek, değirmenin tohumu una dönüştürdüğü gibi un ufak edecek! Böyle bir zamanda Allah'tan başkası için ilimde derinleşirler, ilmi amel için öğrenmezler ve ahiretin işleriyle dünyanın peşine düşerler."

Daha sonra İmam etrafında bulunan ehlibeyti, özel dostları ve Şiîlerine yüzünü çevirerek şöyle buyurdu:

Benden önceki yöneticiler Resulullah'a muhalefet etmek amacıyla birtakım işler yaptılar. O Hazret'in ahdini bozdular ve Sünnet'ini değiştirdiler. Eğer insanları bunları terk etmeye zorlarsam ve Sünnet'leri Peygamber'in zamanında olduğu gibi kendi yerlerine geri çevirecek olursam, ordum etrafımdan dağılacak ve tek başıma kalacağım veya faziletimi ve imame-

timin farz olduğunu Allah'ın Kitabı'ndan ve Peygamber'in Sünnet'inden anlamış olan az sayıdaki takipçilerimle baş başa kalacağım.

Eğer şunların yapılmasını emredecek olursam ne olacağını bana söyler misiniz? Makâm-ı İbrahim'in, Resulullah'ın emrettiği yere konulmasını emredersem; Fedek arazisini Fatıma'nın vârislerine verecek olursam; Resulullah'ın ölçeğini o Hazret'in zamanındaki miktarına döndürürsem;⁽¹⁾ Resulullah'ın ayırarak bazı kavimlere bıraktığı ama o Hazret'in hükmünün geçerli sayılıp uygulamaya konulmadığı arazileri sahiplerine verirsem; Cafer'in evini vârislerine geri verirsem ve ondan mescide katılmış olan bölümün yıkılmasını emredersem;⁽²⁾ haksızca yapılmış olan hakemlikleri geçersiz sayacak olursam;⁽³⁾ haksızca birilerinin karısı olmuş kadınları kocalarına geri çevirirsem ve onlar hakkında daha önce hâkim olan Allah'ın evlilik hakkındaki ahkâmını uygulamaya koyarsam;⁽⁴⁾ Benî Teğlîb kabilesinin çocuklarını esir alırsam;⁽⁵⁾ Hayber topraklarından bölünmüş olanları geri çevirirsem;⁽⁶⁾ Teberru defterlerini ortadan kaldırır-

1- bk. *el-Hilâf*, 1, 129, Mesele: 73.

2- Anlaşılan o ki, onun evini gasp edip mescide eklemişlerdi.

3- Ömer'in miras konusunda avl ve ta'sibe göre verdiği hükümler gibi...

4- İki adil şahit olmaksızın veya hayırlı iken eşini boşayan birinin boşaması gibi. Belki de İmam'ın bu sözünde kendisine biat edildikten sonra yapacaklarına işaret vardır. Nitekim şöyle buyurmuştur: "*Şunu iyi bilin ki, Osman'ın parselleyip haksız şekilde akrabalarına vermiş olduğu arazileri ve bağışladığı malları, beytülmale geri döndüreceğim. Çünkü hak kaybolmaz ve hiçbir şey onu geçersiz kılmaz! Eğer bu malların kadınlara mehir olarak verildiğini anlasam dahi geri alacağım...*" bk. *Nehcü'l-belâğa*, 15. Hutbe ve *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 1, 269.

5- Zira Ömer, onlardan cizyeyi kaldırdı. Onlar ehl-i zimme değildiler; bu yüzden onların evlatlarını esir etmek helaldi. Begavî *Şerhi's-sünne* kitabında şöyle der: "Rivayete göre Ömer Arap Hristiyanlardan cizye almak istediğinde onlar şöyle dediler: 'Biz Arap'ız, Acem'in ödediği şeyi ödemeyiz. Fakat Müslümanlar arasında uygulanan sadakayı (zekâtı) bizden al!' Ömer dedi: 'Allah'ın sizin hakkınızdaki hükmü cizyedir!' Dediler: 'Sadaka ismiyle bize artırabildiğin kadar artır, ama bizden cizye isminde bir şey alma!' Ömer onlarla anlaştı ve iki kat sadaka (zekât) ödemelerine hükmetti."

6- Ömer'in hilafeti zamanında, oğlu Abdullah, Hayber'deki mallarına bakmak için oraya gittiğinde gece vakti ona saldırdılar. Bu haber Ömer'e ulaştığında, Peygamber'in emriyle Hayber topraklarının bir kısmında yerleşen ve mahsullerinden bir bölümünü İslam devletine ödemekle yükümlü tutulan Hayber Yahudilerini bulundukları topraklardan çıkardı. Onların mülklerini ise kendisine yakın saydıkları -oğlu Abdullah b. Ömer, Osman, Zübeyr, Abdurrahman ve ... - arasında paylaştırdı. bk. *Sîretü İbn Hişâm*, 2, 356. (Mütercim)

sam;⁽¹⁾ Resulullah gibi beytülmalinden herkese eşit oranda ödersem [bazı özel kişi veya grupların kamuya ait malları yağmalamasına izin vermem ve böylece] serveti bir grup zenginin arasında dönüp duran bir sermaye kılmasam; yüzölçümünü lağvedersem;⁽²⁾ evliliklerde eşitlik sağlasam;⁽³⁾ Resulullah'ın humusunu Yüce Allah'ın indirdiği ve farz kıldığı gibi uygulamaya koyarsam;⁽⁴⁾ Resulullah'ın mescidini daha önce bulunduğu yere geri getirirsem;⁽⁵⁾ Ona açılan kapıları kapatırsam ve ona kapatılan kapıları açarsam;⁽⁶⁾ çarık/ayakkabı üzerine mesh edilmesini yasaklarsam;⁽⁷⁾ nebîz içene haddini uygularsam⁽⁸⁾ ve iki müt'anın⁽⁹⁾ helal olduğu emrini verirsem; cenaze namazına beş tekbir getirilmesini emredersem;⁽¹⁰⁾ halkı "Bismillâhirrahmânirrahîm"i sesli şekilde okumakla zorunlu tutarsam;⁽¹¹⁾ Resulullah'ın, mescidinden çıkardığı ve o Hazret'ten sonra oraya getirilmiş olanları mescitten çıkarırsam ve Peygamber'in, mescidine getirdiği ve o Hazret'ten sonra çıkarılmış olanları mescide getirirsem;⁽¹²⁾ halkı

-
- 1- Ömer âlimlerin, valilerin ve askerlerin ihtiyaçlarını temin etmek için çiftçiler, sanat-kârlar ve tüccarları aynen farz zekât gibi vergi ödemekle yükümlü tuttu. Bunların ve onların isimlerinin bulunduğu defterler tuttu.
 - 2- Yani vergileri arazinin ölçüsüne göre değil de gelir miktarına göre belirlerdim. Bunun detayları için Seyyid Murtaza'nın *eş-Şâfi* kitabına bakınız.
 - 3- Belki de şuna işaretir: Ömer Kureyşli olmayan birinin Kureyşli biriyle evlenmesini ve Acem'in Arap'la izdivacını yasaklamıştı ve İmam bu yasağı kaldırmaya işaret ediyordu.
 - 4- Ömer vasıtasıyla Ehlibeyt'in humustaki hakkından menedilmesine işaretir.
 - 5- Yani gasp ile mescide ilave edilen bölümü çıkarır isem...
 - 6- Cebraîl'in Yüce Allah'tan, Ali'nin mescide açılan kapısı dışındaki diğer kapıların kapatılması hakkında getirdiği emre işaretir.
 - 7- Ömer'in çarık/ayakkabı üzerine mesh edilmesine izin vermesine işaretir ki, bu konuda Ayşe, İbn Abbas, Ali ve diğerleri ona muhalefet etmiştir.
 - 8- Nebiz hurmadan yapılan şaraptır; Peygamber'den sonra onu helal saydılar. (Mütercim)
 - 9- Kadınların müt'ası ve hac müt'asıdır. Ömer her iki müt'ayı da haram kıldı ve bunları yapanı cezalandıracağını duyurdu. (Mütercim)
 - 10- Huzeyfe, Zeyd b. Erkam ve diğerlerinin rivayetine göre Peygamber cenaze namazını beş tekbirle kıldı.
 - 11- "Bismillahirrahmanirrahim"ın Peygamber (s.a.a) tarafından namazda sesli şekilde okunduğu kesin olarak bilindiği hâlde ve buna dair muteber hadisler olduğu hâlde yöneticiler, Peygamber'in bu Sünnet'ine aykırı şekilde onu sessiz okumada direnmişlerdir. (Mütercim)
 - 12- Muhtemelen yöneticilere muhalefet eden sahabîlere işaretir. Onlar Peygamber'e çok yakın kimseler oldukları hâlde mescitten çıkarıldılar. Öte yandan Hakem b. As gibi Peygamber'in dışladığı ve sürgün ettiği kimselerin mescide girmelerine izin verildi.

Kur'ân'ın hükmüne ve Sünnet temeline dayalı bir boşamaya zorlarsam;⁽¹⁾ sadakaları (zekâtı) sınıflarına ve şer'î ölçülerine göre alırsam;⁽²⁾ abdest, gusül ve namazı vakitlerine, kurallarına ve konumlarına döndürecek olursam;⁽³⁾ Necrân halkını kendi yerlerine döndürecek olursam;⁽⁴⁾ Fars ve diğer ümmetlerin esirlerini Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in Sünnet'ine döndürürsem; eğer bu işleri yapacak olursam etrafımdan dağılacaksınız.

Allah'a yemin olsun ki, halka; Ramazan ayında vacip namazdan başka bir namaza (cemaat niyetiyle) durmamaları çağrısında bulundum ve nafile namazların cemaatle kılınmasının bidat olduğunu duyurdum. Ansızın yanı başımda benimle birlikte savaşan askerlerim şöyle bağırmaya başladılar: "Ey Ehl-i İslam! Ömer'in Sünnet'i ortadan kalktı! Bizi Ramazan ayında nafile namaz kılmaktan alıkoyuyor!" Ordumun içinde isyan çıkmasından korktum.

Bu ümmetin ihtilaflarından, sapkın yöneticilere ve cehenneme davet eden önderlere uymalarından neler çektim, bir bilseniz!

Yine eğer humustan "zevî'l-kurbâ'nın/Peygamber'in yakınları"nın hakkını versem (neler olur neler)! Ki, Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Allah'a ve (hakla batılın) ayrılış günü olan iki topluluğun karşı karşıya geldiği gün kulumuza indirdiğimize inanıyorsanız..."⁽⁵⁾ Allah'a yemin olsun ki, Allah, kendisi ve Resul'ünün yanına eklediği "zevî'l-kurbâ" ile bizi kastetmiş ve şöyle buyurmuştur: "[Allah'ın o memleketlerin halkından peygamberine döndürdüğü ganimetler:] Allah'ın, Peygamber'in, Peygamber'in yakınlarının, (onlardan olan) yetimlerin, yoksulların ve yolda kalanlarıdır. Bu da o malın, içinizden zenginler arasında dolaşan bir mal olmaması içindir. Peygamber size ne verdiyse onu alın ve sizi neden sakındırdıysa ondan sakının ve Al-

1- İmam bu sözüyle Kur'ân'a aykırı olan hükümlere dikkat çekmiştir. Bir celsede üç talak vermeyi meşru saymak gibi (veya evlilikte iki şahidi şart koşturmak ve boşamayı şahitsiz yapmak gibi).

2- Yani dokuz şeyden; dinar, dirhem, buğday, arpa, hurma, kuru üzüm, deve, koyun ve sığırdan.

3- Zira onlar abdestin gerçek ahkâmına aykırı hükümleri onun yerine getirdiler. Biz abdestin hükmünü *Vudûu'n-Nebî* kitabımızda açıkladık.

4- Ömer onları vatanlarından çıkardı.

5- Enfâl, 41.

lah'tan korkun. Kuşkusuz, Allah'ın azabı çok çetindir..."⁽¹⁾

İkinci Metin: Şeyh Tusî, *Tehzîbü'l-ahkâm* kitabında İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şu rivayeti getirmiştir:

Emîrül-Müminin Ali (a.s) Kûfe'ye geldiğinde oğlu İmam Hasan'a (a.s) halkın arasında şu şekilde seslenmesini emretti: "Ramazan ayında mes-citlerde [nafile olarak kılınacak] cemaat namazı yoktur." Bunun üzerine İmam Hasan (a.s), Emîrül-Müminin'in (a.s) emrettiği şeyi duyurmaya başladı. Hasan b. Ali'nin sözünü duyan insanlar şöyle bağırdılar: "Vah Ömer vaaah! Vah Ömer vaaah!" İmam Hasan Emîrül-Müminin'in yanına döndü. İmam Ali (a.s) ona sordu: "Bu ses nedir?" İmam Hasan dedi: "Ey Müminlerin Emîri! İnsanlar, 'Vah Ömer vaaah!' diye bağırıyorlar." Bunun üzerine Emîrül-Müminin buyurdu: "Onlara söyle; namaz kılsınlar."⁽²⁾

Bu iki metinden birkaç nükte anlaşılmaktadır:

- 1- Halifeler tarafından birtakım ameller meşru hâle getirilmiştir ve bunlar Resulullah'ın (s.a.a) Sünnet'ine aykırı olduğu için İmam Ali (a.s) onları ka-bul etmiyor.
- 2- İmam Ali (a.s) bu sünnetleri kaldırmak için çaba sarfediyordu. Ancak bir-çoğunu kaldırmaya gücü yetmedi. Zira Ömer'i savunan ve onun içtihatları-nı, görüşlerini takip eden akım güçlü idi.
- 3- İmam Ali ile Ömer arasındaki ihtilaf sadece hilafet meselesiyle sınırlı kal-mamıştır. Aksine, fıkıh ve şeriat konusunda da aralarında ihtilaf vardı.

Sahabenin rey ve içtihatlarını hüccet sayanlar, Peygamber'den (s.a.a) hadis nakledilmesine ve o Hazret'in Sünnet'inin yazılmasına muhalifteler. Onlar Ebu Bekir ve Ömer'in içtihatlarını her şeye tercih ediyorlardı; zira onların, hükümlerin sırlarını ve şeriatın ruhunu bildiklerini düşünüyorlardı!

Fakat mutlak teslimiyet ekolü takipçileri, bunların tehditleri karşısında durarak Resulullah'ın (s.a.a) fikhını açıklıyorlardı, boyunlarının üzerinde kınından çıkmış kılıçlar olsa dahi insanlara Peygamber'in hadisini nakle-diyorlardı.

1- *Kitâbü Süleyym b. Kays*, 262; *el-Kâfî*, 8, 59, h. 21; bk. *Nehcü'l-belâğa*, 1, 99, hutbe: 50; *İhticâc-ı Tabersî*, 1, 392.

2- *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 3, 71, h. 227.

İmam Ali (a.s) aleyhinde konuşulduğunda o Hazret şöyle buyurdu:

Size vasiyetim, Yüce Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamanız ve Muhammed'in Sünnet'ini zayıf etmemenizdir. Bu iki direği ayakta tutun...⁽¹⁾

İbn Kesîr babasından şöyle dediğini nakletmiştir:

Ebu Zer'in yanına gittim; orta Cemre'nin yanında oturmuştu ve insanlar etrafına toplanmış, ona sorular sorup görüşünü alıyorlardı. Tam o sırada bir adam gelip başının üzerinde durdu ve şöyle dedi: "Sen fetva vermekten menedilmedin mi?" Ebu Zer başını ona doğru kaldırıp şu cevabı verdi: "Sen benim başıma bekçi misin?" Daha sonra -boynunun arkasına işaret ederek- şöyle dedi: "Eğer kılıcı buraya koymuş olsanız ve ben Resulullah'tan duyduğum bir sözü söylemem gerektiğini düşünürsem, siz benim boynumu vurmada önce ben o sözü dile getiririm."⁽²⁾

Dikkat ederseniz Ebu Zer, Resulullah'tan (s.a.a) işittiği sözü tebliğ etmek konusunda son derece ısrarlı davranıyor ve bunu canı pahasına terk etmeyeceğini vurguluyor. Ayrıca soruyu soran kişinin ifadesinde "fetva vermek" tabiri geçtiği hâlde Ebu Zer'in cevabında "Resulullah'tan işittiğim söz" ifadesinin kullanılması aslında iki ekolün farkını da ortaya koyuyor.

Ebu Zer ve mutlak teslimiyet ekolünün diğer takipçileri son nefeslerine kadar Resulullah'ın Sünnet'ini tebliğ etmeleri gerektiğinin sorumluluğunu hissederek çalışmışlardır. Nitekim Ebu Zer'in şu sözü de bu gerçeği göstermektedir: "Eğer ben, Resulullah'tan duyduğum bir sözü söylemem gerektiğini düşünürsem, siz benim boynumu vurmada önce ben o sözü dile getiririm."⁽³⁾

1- Tabaranî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 1, 96, h. 197.

2- *Tarihü medîneti Dimaşk*, 66, 194; *Sünen-i Dârimî*, 1, 146; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2, 64; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2, 354; *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 1, 160. (Bu kaynaktan şöyle gelmiştir: Ebu Zer'in başının üzerinde duran Kureyşli bir genç şöyle dedi: "Müminlerin emîri sana fetva vermeyi yasaklamadı mı?") İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, kitabında (1, 161) şöyle yazmıştır: "Ebu Zer'e hitap eden Kureyşli adam ve onu bu işten meneden kişi Osman'dı." *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*'de (1, 37). Bu rivayetin budanmış bir şekilde getirilmiş olması; Osman'ın yasağından ve Kureyşli bekçiden söz edilmemiş, sadece Ebu Zer'in, "Eğer kılıcı buraya koymuş olsanız..." sözüne temas edilmiş olması düşündürücüdür.

3- *Sünen-i Dârimî*, 1, 146, h. 545; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1, 161.

Ebu Zer nasıl böyle demesin ki? Hâlbuki o, birçok yerde Resulullah'tan (s.a.a), ümmetinin Hz. Ali'ye besledikleri kinleri yüzünden sapkınlığa düşmelerinden, sırat-ı müstakimden uzaklaşarak başkalarının sünnetlerine sınırlmalarından korktuğunu duymuştu.

Haneş el-Kinânî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Ebu Zer'in Kâbe'nin kapısından tutunmuş olduğu hâlde şöyle dediğini duydum: "Ey insanlar! Beni tanıyan kim olduğumu bilir. Her kim beni tanıımıyorsa (bilsin ki) ben Ebu Zer'im. Resulullah'ın şöyle buyurduğunu duydum: *"Benim Ehlibeyt'im Nuh'un gemisine benzer; ona bine kurtulur ve ondan geri kalan boğulur."*⁽¹⁾

Yine Ebu Zer'den, şu sözü nakledilmiştir:

Ey Peygamber'inden sonra şaşkınlığa düşmüş ümmet! Eğer Allah'ın öne geçirmiş olduğunu önünüze alsaydınız ve Allah'ın geriye attığını ardınıza atsaydınız, Peygamber'inizin Ehlibeyt'i hakkındaki veraset ve velayeti kabullenseydiniz başınızın üstünden ve ayaklarınızın altından nimetlerle kuşatılırdınız. Allah'ın velisi asla zayıf düşmezdi ve Allah'ın ferâizinde (miras hukukunda) hiçbir pay hedefini şaşmazdı. Allah'ın hükmü hakkında iki kişi ihtilafa düşmezdi ki, onun ilmini Allah'ın Kitabı ve Peygamber'inin Sünnet'inde bulmamış olasınız. Fakat madem yapacağınızı yaptınız, o hâlde işinizin vebalini tadın! Nihayet zulme gömülenler, nasıl bir devrimle devrileceklerini çok yakında öğrenecekler.⁽²⁾

Emîr'ül-Müminin İmam Ali (a.s), Ebu Zer'e şöyle buyurdu:

İnsanlar dünyaları için senden korktular ve sen dinin için onlardan korktun.⁽³⁾

1- *el-Mu'cemü'l-evsat*, 5, 355, h. 5534; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 3, 45, h. 2636; *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, 2, 373 (metin bu kaynaktanır); *Müsnedü's-Şihâb*, 2, 273, h. 1343, aralarında Ebu Said el-Hudrî ve İbn Abbas'ın bulunduğu diğer sahabîler de bu hadisi nakletmişlerdir. *el-Mu'cemü'l-evsat*, 6, 85, h. 5869; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 3, 46, h. 2638 ve 12, 34, h. 12388; *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 4, 306.

2- *Tarîhu'l-Ya'kûbî*, 2, 171.

3- *Nehcü'l-belâğâ*, 2, 12, hutbe: 130; *Şerhu Nehci'l-belâğâ*, 8, 252; Leysî, *Uyûnu'l-hikem ve'l-mevâiz*, 552; *el-Kâfî*, 8, 207; Cevherî, *es-Sakîfe ve Fedek*, 78; bk. *el-Mehâsin*, 2, 354, bab: 12, h. 45; *Mekârimu'l-ahlâk*, 249.

Bu metinlerden anlaşılacağı üzere ümmet, geri alınması gerekeni öne geçirdiği ve öne geçirilmesi gerekeni geri attığı için şaşkınlık içinde kalmıştır. Burada sahabe iki yaklaşım tarzı ile başı çekmiştir:

Ebu Zer ve onun gibi mutlak teslimiyet ekolüne bağlı olanlar, Resulullah'ın (s.a.a), Ehlibeyt'i arasında mevcut olan Sünnet'inin alınması gerektiğini vurguluyorlardı. Çünkü Ali b. Ebu Talib'in makamı hakkında Peygamber'den duydukları çok sayıda hadis vardı. İmam Ali (a.s), Resulullah'ın (s.a.a) hayatı döneminde o Hazret'in sözlerini kaydetmişti. Ona ait bir sahîfe ve içinde Resulullah'tan duyduğu sözleri yazdığı *Kitabü'l-Câmia* ve *el-Cifr* mevcuttu. Sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa Peygamber'le baş başa kalıyordu. Kur'ân'daki her ayetin nerede, kimin hakkında ve ... nazil olduğunu bildiğini açık şekilde belirtmiştir.

Buna karşılık Ömer'in sözüne tutunan ve Resulullah'tan (s.a.a) hadis kaydedilmesini kabul etmeyen; bilakis o Hazret'in sözü karşısında içtihadı meşru gören ve bunu da içtihat yapan sahabenin "şeriatın ruhuna vâkıf olduğu" ile gerekçelendiren sahabîler de vardı.

Daha evvel geçtiği gibi:

İbn Abbas şöyle dedi: "Neden insanlardan, 'Lebbeyk' sesini duymuyorum?"

[Ravi diyor:] Dedim: "Muaviye'den korkuyorlar."

Bunun üzerine İbn Abbas çadırından dışarı çıktı ve şöyle dedi: "Muaviye'nin burnu yere sürülse de 'Lebbeyk Allâhümme lebbeyk!' Allah'ım, bunlara lanet et; zira bunlar, Ali'ye besledikleri kin yüzünden Sünnet'i terk ettiler."⁽¹⁾

İkrime'den şöyle dediği nakledilmiştir: "Mekke'de bir şeyhin arkasında namaza durdum. O, [namazın tamamında] yirmi iki tekbir getirdi. Bunun üzerine İbn Abbas'a şöyle dedim: "O ahmaktır!"

İbn Abbas şöyle dedi: "Anan yasında otursun! Bu, Ebu'l-Kasım'ın Sünnet'idir."⁽²⁾

1- *Sünen-i Nesâî*, 5, 253, h. 3006; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 1, 636, h. 1706; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5, 113 (metin bu kaynaktandır); *el-İ'tisâm bi-hablillâhi'l-metîn*, 1, 360.

2- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 272, h. 755.

Muaviye, "Besmele"yi sureden çaldı; altından bir kabı veya altından bir yaprağı ağırlığından daha fazlasına sattı. Ebü'd-Derdâ ona itiraz etti ve bunun caiz olmadığına dair Resulullah'tan bir hadis nakletti. Muaviye şöyle dedi: "Bunda bir beis görmüyorum."

Bunun üzerine Ebü'd-Derdâ ona şöyle dedi: "Kim Muaviye'ye karşı beni mazur görecek (bana yardım edecek)? Ben ona Resulullah'tan haber verdiğim hâlde o bana, kendi görüşünden söz ediyor. Ben, seninle aynı yeri mesken edinmeyeceğim."⁽¹⁾

Tüm bunlar ve daha önce geçen metinler iki ekolün usul ve anlayıştaki ihtilafını açıkça ortaya koymaktadır.

Üçüncü Aşama

Bu, Muaviye'den sonraki halifeler döneminden hükümet kararıyla hadis kaydına izin verildiği çağa kadar olan merhaledir. Bu dönemde hâkim olan halifelerin hedefleri kendilerinden önceki ve sonraki halifelerin hedeflerine benzemektedir. Bunlar -asırlar boyunca hep muhalifler zümresinde bulunan- Ehlibeyt takipçilerinin faaliyetlerini engellemek ve onları tanımak maksadıyla birinci asra hâkim düşünceleri ve onların takipçilerinin -sahabenin reyinin meşruiyetine dair- kanaatlerini sonuna kadar kullandılar. Nitekim şu gerçek gözümüzden kaçmıyor: Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz, İbn Şihab Zührî'ye Nebevî Sünnet'in tedvinini emrederken ısrarla Ebu Bekir ve Ömer'in Sünnet'ini kaydetmesini istemiştir. İbn Şehâb şöyle diyor: Biz Sünnet'i kaydetmekten hoşlanmazdık; ta ki, sultan bizi buna zorladı."⁽²⁾

Şunu da unutmamak gerekir ki, bu yöneticiler kerhen İslam'a girmiş olan Ebu Süfyan ve Hakem b. As'ın oğullarıydı.

Şu sözü Ebu Süfyan söylememiş midir? "Ebu Süfyan'ın yemin ettiği şeye kâsem olsun ki, ne cennet vardır ne de cehennem."⁽³⁾

1- *el-Muvatta'*, 2, 634, h. 1302; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5, 280, h. 10274; *er-Risâle*, Şa-
fiî, 446.

2- *Sünen-i Dârimî*, 1, 122, h. 404.

3- *Tarîhu't-Taberî*, 5, 622; *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 4, 1679; *el-Egânî*, 6, 371; *Şerhu Neh-
ci'l-belâğâ*, 2, 45 / 8, 30 / 9, 53 / 15, 175; *Mürûcü'z-zeheb*, 2, 343.

Acaba Resulullah'ı (s.a.a) küçümseyerek ona küstahça şu şekilde dil uzatan, Muaviye değil midir? "... Şu Ebu Kebeşe'nin⁽¹⁾ oğlunun adını her gün beş defa haykırıyorlar! 'Eşhedü enne Muhammeden Resulullah!' Hangi amel kalacaktır? Bu şahadetten sonra hangi hatıra kalabilir? Ey babasız! Vallahi bunları birbiri ardınca öldürüp defnetmekten ve faziletlerini yok etmekten başka çare yoktur."⁽²⁾

Peygamber'in nübüvvetini inkâr kastıyla İbn Ziba'râ'nin şu şiirini okuyan Yezid değil midir?

"Hâşimoğulları saltanatla oynamıştır / Ne bir haber gelmiş ne bir vahiy inmiştir."

Ebu Said el-Hudrî'den gelmiş olan şu rivayeti gizlemek mümkün müdür? "Mervan bayram namazını kılmadan önce hutbeye çıkmak istediğinde Ebu Said el-Hudrî onun eteğinden çekerek şöyle dedi: Allah'a yemin olsun ki [şeriatı] değiştirdiniz." Mervan ona şu cevabı verdi: "Ey Ebu Said! Senin bildiğin şey kaybolup gitmiştir." Ebu Said dedi: "Allah'a yemin olsun ki, benim bildiğim şey, bilmediğimden daha hayırlıdır." Mervan dedi: "İnsanlar namazdan sonra oturmuyorlar; bu yüzden ben de hutbeyi namazdan önceye aldım."⁽³⁾

İmam Muhammed Abduh şöyle der:

Emevîlerin devletinde, insanların genelinin yalan konuşmaya müptela oldukları bir gerçektir. Nakledicilerin sayısı çoktu; ama sadıkların sayısı azdı. Sahabenin büyüklerinden birçoğu, emanettarlığına güvendikleri dışındakilere hadis nakletmekten kaçınıyorlardı. Çünkü kendilerinden alacakları hadisleri tahrif etmelerinden korkuyorlardı.⁽⁴⁾

Şeriatı ayaklar altına almada Abbasîler Emevîlerden geri kalmamıştır. Onlar da dini hükümet ve düzenin maslahatı doğrultusunda kullandılar. Nitekim daha evvel Mansur'un Malik b. Enes'ten "nasıl bir Sünnet" tedvin etmesini

1- Ebu Kebeşe, Peygamberimizin anne tarafından dedesinin künyesi idi. (Mütercim)

2- *el-Ahbârü'l-muvaffakiyyât*, 576-577; *Mürûcû'z-zeheb*, 3, 454; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 5, 130.

3- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 326, h. 913; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3, 280, h. 5929.

4- *Edvâun ale's-sünneti'l-Muhammediyye*, 389, İmam Muhammed Abduh'un *Tarihi*'nden (2, 347) naklen.

ve insanları onun etrafında toplamasını istediğini gördük. Ayrıca Ebu Hanife'yi İmam Cafer Sadık'la (a.s) tartışmaya çağırmıştır...⁽¹⁾ Bu konuda iki ekol arasındaki fikrî ve metodolojik ihtilafı vurgulayıcı başka metinler de vardır.

Onlar, Ehlibeyt takipçilerini teşhis etmek için fikhî ihtilafı bir araç olarak kullandılar. Bu yüzden birbirini nakzeden hadisler ve İslam şeriatı içinde bazı mezhepleri üstün sayan rivayetler çoğaldı.⁽²⁾

Üstad Ahmed Emin şöyle der:

... Çok ilginçtir ki, hadis için açıklayıcı bir tablo çizdiğimizde karşımıza uç kısmı Peygamber zamanında görülen bir piramit çıkıyor ve bu, zamanla yayılarak -Peygamber'e en uzak zamanda- piramidin tabanı oluşuyor. Hâl-buki aklen bu durum tam tersine olmalıdır. Zira Peygamber'in sahabîleri herkesten daha çok o Hazret'in hadislerine aşına idiler. Tedricen onların ölümü ve kendilerinden rivayet eden kimsenin bulunmayışı sebebiyle hadisin azalması ve bu sürecin aşağı yönde devam etmesi gerekirdi. Fakat Emevîler dönemindeki hadislerin Hulefa-i Râşidîn zamanındaki hadislerden daha çok olduğunu görüyoruz ve Abbasîler dönemindeki hadislerin Emevîler dönemindeki hadislerden daha çok olduğunu görüyoruz!⁽³⁾

O daha sonra bu durumu hadise ulaşmak için yapılan hicret hareketinin yanı sıra Yahudiler ve Hristiyanların şeriatı bozmaya yönelik teşebbüsüne bağlamaya çalışmış; burada hâkim yönetim ve onun siyasî hedeflerinin rolünü görmezden gelmiştir.

Ancak şu soruyu sormak gerekir: Zillet içinde elden cizye ödemek zorunda olan Yahudilerin hükümet tarafından hiçbir destek almaksızın veya göz yumulmaksızın böylesine büyük bir tahribatta rol almaları mümkün müdür? Bana göre siyasî etkenler ve sahabenin tümünün görüşünün meşru olduğuna inanmak, bu durumun en önemli nedenlerindendir. Nitekim Resulullah (s.a.a) bu durumun ortaya çıkacağını önceden bildirmiş, şeriatın geleceğine dair korkusunu haber vermiş; insanları, Sünnet'ine bağlılığın ve Ehlibeyt'in sözüne tutunmalarının zaruretiye yönlendirmiştir. Sekaleyn Hadisi ve diğer hadislerde bunu açıkça dile getirmiştir. Ebu Bekir de böyle bir durumun

1- bk. *Vudûu'n-Nebî*, 349-353.

2- *Vudûu'n-Nebî* kitabında bu konuyu iyice açıp detaylandırdık.

3- *Duha'l-İslâm* 2, 128-129.

ortaya çıkacağını bekliyordu. Fakat bunun çözümünü, insanları sadece Allah'ın kitabına yetinmeye davet etmede gördü.

Tüm anlattıklarımızdan açıkça anlaşılıyor ki, bu ve diğer düşünceler; Sünnet'in tedvinine konulan yasa, sahabenin görüşünün hücciyetine bağlılık ve diğer siyasî etkenlerden dolayı ortaya çıkmıştır.

Geometride çıkan bir milimetrelilik sapma bir kilometreye varabilir; hatta sonsuza kadar sürüp gider. Bugün bu gerçeği açık şekilde Peygamberimizin hadislerinde ve şeriatın başına getirilen musibette müşahede etmekteyiz. Sünnet'in hâli öyle bir noktaya varmış ki, sadece sahabenin fiiliyle tanınabilir! Hatta sahabenin sözü ve fiili Kur'ân için muhassis (alanını daraltıcı) kılınmıştır.

Burada Ehlibeyt'in sözlerinden rey ekolünün meşru olmadığını vurgulayan ve birçok şüpheye cevap olacak bazı metinleri getireceğiz.

İmam Cafer Sadık'ın (a.s) dostlarına yazmış olduğu uzun bir mektup vardır. Onun bir bölümünde şu ifadeler yer almıştır:

Ey rahmet ve kurtuluşa ereceği umulan cemaat! Allah size verdiği hayrı kâmil kıldı. Şunu bilin ki, Allah, kullarından hiçbirinin, dininde hevesine, reyine ve kıyaslara uymasını istemez. Allah Kur'ân'ı indirdi ve her şeyin beyanını onda karar kıldı. Kur'ân ve onun eğitimi için ilahî ilme sahip olan, dininde hevesine, reyine ve kıyasa uymayan kimseleri ehil kıldı. Onlar, Allah'ın kendilerinden sorulmasını emrettiği "Zikir Ehli"dir...

Resulullah vefatından önce onlardan söz aldı. Fakat Hazret'in ölümünden sonra onlar şöyle dediler: "Allah, Peygamber'inin ruhunu kabzettikten sonra artık insanların üzerinde icma ettikleri şeyi almada bizi serbest bırakmıştır!" Yani bizden aldığı söz ve verdiği emre rağmen Allah ve Resul'üne muhalefet edebiliriz! Bunlar Allah'a karşı ne kadar da cüretkardır! Ne kadar da açık sapkınlıktadır bunlar! Serbest bırakıldıklarını mı zannediyorlar? Allah'a yemin olsun ki, Allah'ın kullar üzerindeki hakkı, ona itaat etmeleri, Peygamber'in (s.a.a) hayatında ve vefatından sonra emrine tâbi olmalarıdır.

Acaba Allah'ın bu düşmanları, Peygamber hayattayken birinin rey ve kıyasa göre amel edebileceğini mi sanıyorlar? Eğer "evet" diyecek olurlarsa Allah'a yalan isnat etmiş ve uzak bir sapkınlığa düşmüş olurlar. Eğer "hayır" diyecek olurlarsa kendi aleyhlerindeki hücceti ikrar etmiş olurlar.

Muhammed (s.a.a) döneminde nasıl hiç kimsenin heves, rey ve kıyasa göre amel etme hakkı yok idiye o Hazret'ten sonra da hiç kimsenin böyle bir hakkı yoktur...

Peygamber'in hadislerine ve Sünnet'ine uyun, onları sıkıca tutun; heves ve reye tâbi olmayın, yoksa sapkınlığa düşersiniz. Zira Allah indinde insanların en sapkını, Allah katından hiçbir hidayet olmaksızın kendi nef-sine ve görüşüne uyan kimsedir...

Ey cemaat! Resulullah'ın hadislerine ve Sünnet'ine sıkıca sarılın. Resu-lullah'tan sonra onun Ehlibeyt'inden olan Hidayet İmamları'nın eserleri-ne ve Sünnet'ine sıkıca sarılın. Kim bunlara sarılacak olursa hidayet bu-lur; kim de bunları terk eder ve yüz çevirirse sapkınlığa düşer. Zira onlar, Allah'ın itaat ve velayetlerini farz kıldığı kimselerdir.⁽¹⁾

İmam Cafer Sadık (a.s), babaları vasıtasıyla Emîrü'l-Müminin İmam Ali'den (a.s) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

Mümin dinini Rabbinden alır, reyinden değil.⁽²⁾

Yine İmam Cafer Sadık (a.s), Resulullah'tan (s.a.a) şöyle buyurduğunu riva-yet etmiştir:

Yüce Allah şöyle buyurdu: "Kendi reyine göre benim kelimimi tefsir eden kimse bana iman etmemiştir ve beni, mahlûkatıma benzeten kimse beni tanımamıştır."⁽³⁾

Muaviye b. Meysere b. Şureyh şöyle dedi:

Hîf mescidinde İmam Cafer Sadık'ı gördüm; etrafında yaklaşık iki yüz kişi vardı. Onlardan biri olan Abdullah b. Şübrüme şöyle dedi: "Ey Ebu Abdullah! Biz Irak'ta Kitap ve Sünnet'e göre hüküm veriyoruz. Bazen kar-şımıza gelen bir meselede kendi reyimize göre içtihat ediyoruz..."

1- *el-Kâfî*, 8, 5-6, h. 14; *Vesâilü's-Şîa*, 27, 37, h. 33152 (metin bu kaynaktan alınmıştır); İmam Cafer Sadık (a.s) uzun bir hadiste içtihat ekolü tarafından Peygamber'in içtihat yaptığı ve ona isnat edilen, "Ümmetimin ihtilafı rahmettir." şeklindeki sözü reddet-miştir. bk. *el-Muhkem ve'l-müteşâbih*, 91; *Vesâilü's-Şîa*, 27, 52-53, h. 33188.

2- *el-Emâlî* (Şeyh Saduk), 342, h. 570; *Meâni'l-ahbâr*, 185, h. 1; *Vesâilü's-Şîa*, 27, 44-45, h. 33171.

3- *Uyünü ahabân'r-Rızâ*, 2, 107, h. 4; *Vesâilü's-Şîa*, 27, 45, h. 33172.

İmam (a.s) şöyle buyurdu: "*Ali b. Ebu Talib nasıl bir kişiydi?*" İbn Şübrüme, onu övmeye başlayarak azametinden söz edince İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "*Ali, Allah'ın dinine rey sokmaktan, dindeki bir konu hakkında rey ve kıyasa dayanarak görüş vermekten kaçınırdı...*"

Daha sonra şöyle buyurdu: "*Eğer İbn Şübrüme insanların nereden helak olduklarını bilseydi kıyasa yaklaşmaz ve ona amel etmezdi.*"⁽¹⁾

İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Ey Zürrare! Dinde kıyas eden kimselerden uzak dur; zira onlar kendilerinden istenen ilmi bıraktılar ve yeterli kıldıkları şeyde kendilerini zahmete attılar. Haberleri tevil ederler ve Allah'a yalan isnadında bulunurlar.⁽²⁾ Sanki onlardan bir kişiyi görür gibiyim; önünden onu çağrıldığı hâlde o arkasına doğru cevap veriyor, arkasından çağrıldığı hâlde önüne doğru cevap veriyor. Onlar yeryüzünde ve dinde yollarını kaybettiler, şaşkınlık içine saplanıp kaldılar.⁽³⁾

İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Kitaplarınızı koruyun; zira yakında onlara ihtiyaç duyacaksınız.⁽⁴⁾

Yine şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Yazın; zira siz yazmadıkça koruyamayacaksınız.⁽⁵⁾

Yine şöyle buyurmuştur:

Yaz ve din kardeşlerinin arasında ilmini yay. Öldüğünde de evlatlarına miras olarak kitaplarını bırak; zira öyle bir kargaşa ve keşmekeş zamanı gelecek ki, insanlar o zamanda sadece kitaplarıyla dostluk kuracaklar.⁽⁶⁾

1- *el-Mehâsin*, 1, 210, h. 77; *Vesâilü's-Şîa*, 27, 51, h. 33183.

2- Zanna göre konuştukları için Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "De ki Allah mı size izin verdi yoksa Allah'a iftirada mı bulunuyorsunuz?!"

3- *Vesâilü's-Şîa*, 27, 59, h. 33193.

4- *el-Kâfî*, 1, 52, h. 10; *Şerhu Usûli'l-Kâfî*, 2, 221; *Vesâilü's-Şîa*, 27, 81, h. 33262 ve 27, 323, h. 33845.

5- *el-Kâfî*, 1, 52, h. 9; *Şerhu Usûli'l-Kâfî*, 2, 220; *Vesâilü's-Şîa*, 27, 81, h. 33261.

6- *el-Kâfî*, 1, 52, h. 11; *Şerhu Usûli'l-Kâfî*, 2, 221; *Vesâilü's-Şîa*, 27, 82, h. 33263; *Müstedrekü'l-vesâil ve müstenbitü'l-mesâil*, 17, 292, h. 21381.

Bunların dışında daha birçok rivayet vardır ki, sözü fazla uzatmaktan çekindiğimiz için onları getirmekten sarfınazar ettik. Bu rivayetlerin tümünün ortak anlamı; tedvinin zarureti, Peygamber'in (s.a.a) halis sahabîlerinden hadis tedvin etmiş olanlara uymak ve mutlak teslimiyetin zaruretinin yanı sıra Peygamber'in (s.a.a) getirdiği usule uymayan rey, içtihat ve fetvayı atmak. Zira bunlar daha sonraki zamanlarda ve birtakım özel koşullar altında ortaya çıkmıştır.

SON SEBEBİN ÖZETİ

Buraya kadar yapılan açıklamaların tümünden, tedvin yasağının arkasındaki gerçek sebebin şu birkaç muharrik unsura dayandığı sonucuna ulaşmaktayız:

- 1- Ehlibeyt'in her açıdan en üstün liyakate sahip olduğunu açıklayıcı ve insanları onların imamet ve hilafetine çağırıcı nitelikteki faziletlerini ortadan kaldırmak.
- 2- Hâkim yöneticilerin ahkâma yeterli ölçüde vâkıf olmayışı.
- 3- Halifelerin miras olarak aldıkları kültürel kalıntılar ve içtihatla uyuşan düşünce yapıları.

Tüm bu sebeplerden dolayı, halifenin kendisinde hissettiği fikhî acizliği de gizleyebileceği yeni bir ortam oluşturmak için yepyeni bir fikhî-siyasî yapının temelini atmış oldular. Bu durum aşağıdaki mukaddimeler üzerinde düşündüğümüzde daha da açığa çıkmaktadır:

a) Hadis tedvininin yasaklanması konusundaki ilk kıvılcım, Peygamber'in vefatından önce amelî şekilde Ömer b. Hattab'ın dilinde görülmüştür. Peygamber, kendisinden sonra ümmetinin sapmasını önlemek adına bir şey yazmak için kalem ve kâğıt getirilmesini istediğinde Ömer onun isteğini reddetti ve şöyle dedi: "Bu adam sayıklıyor! Allah'ın Kitabı bize yeter!"

Her ne kadar tedvin konusundaki bu yasak -o an için- Ömer'in, Peygamber'den sonraki hilafeti kendi isteğine göre çevirebilmesi için ortaya koymak zorunda kaldığı özel bir durum olsa da ancak bu, Peygamber'in kutsallığına ve kadrinin yüceliğine indirilmiş bir darbeydi, onun masumluğunu yaralamaktaydı. Ayrıca Ömer'in kişisel görüşünü orada hazır bulunan sahabîlere ve evdekilere dayatması için de kapı açmıştı. Hatta o, "Resulullah'ın isteğini yerine getirin!" diyen Peygamber eşlerine şu cevabı verdi: "Kesin sesinizi!

Sizler, Peygamber hastalandığında surat asardınız, iyi olduğunda ise boynuna yapışdınız."

Bunun üzerine Peygamber şöyle buyurdu: *"Onlar (eşlerim) sizden daha hayırlıdır."*⁽¹⁾

Bu metinden Peygamber'in, Ömer'in yaptığı işi kabul etmediği açık şekilde anlaşılmaktadır. Bilakis Peygamber daha önce Veda Haccı'nda buyurduğu sözü bir kez daha vurgulamak istiyordu; kendisinden sonra ümmeti arasında biri diğerinden büyük iki ağır emaneti (Kur'ân ve Ehlibeyt'i) bırakmak istiyordu.

Ömer b. Hattab ise Peygamber'in bu vurgusundan korkuyordu. Bu yüzden Resulullah'ın kudsi makamına hezeyan isnadında bulundu. Böylece o Hazret'in sözünü değersiz kılmaya çalıştı ve eğer Peygamber bunu yazma fırsatı bulsa dahi onun önemini küçültmek istedi. Zira Peygamber'in sayıklama olasılığı ortaya atıldıktan sonra o Hazret'in yazacağı şey itibardan düşmüş olacaktı. İşte bu durum Peygamber'in (s.a.a) yazmaktan vazgeçmesine ve şöyle demesine sebep oldu: *"Kalkan ve benim yanımda tartışmayın; zira benim yanımda çekişmek uygun değildir."*⁽²⁾ Dolayısıyla buradaki yasak -ki, Ehlibeyt'in hilafetinin açıkça ifade edilmesini önlemek içindi- yazmanın ve tedvinin esasına ve faydasına darbe indirmişti. Bu yasağın "siyasal" ve "teşrii" olmak üzere iki yönü olmuştur.

Tedvinin yasaklanma sebebi -yedinci sebepte büyüklerin söylediklerine ilave olarak- halifenin "benim aklıma gelen bir görüştür" nazariyesinin tesisi ve halifenin, kendisini şiddetli sıkıntıya düşüren fikhî acizliğini kapatabilmek için görüş çokluğuna müsamaha göstermesidir.

İnsanlar yasa koyucunun Allah ve Resulü olduğunu bildikleri için doğal olarak ahkâmı, sadece Resulullah'a yakınlığıyla tanınan, tenzil ve tevilin tüm sınırlarına vâkıf olan kimselerden almak istiyorlardı. Öte yandan ortaya çıkan birtakım olaylar halifeyi -hadislerden uzaklaşmak ve- kendi reyine göre fetva vermek zorunda bırakıyordu. Onun içtihat yapması kaçınılmaz olunca,

1- *Tabakatü'l-kübrâ*, 2, 244; *el-Mu'cemü'l-evsat*, 5, 288, h. 5338; *el-Beyân ve't-tarîf fî es-bâbi vürûdi'l-hadîsi's-şerîf*, 2, 257; bk. *Kenzü'l-ummâl*, 5, 644, h. 14133.

2- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 1, 54, h. 114; *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 7, 425; *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb* 1, 169; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1, 209.

başkalarının da içtihat yapmasına müsamaha gösterdi. Zira ancak bu vesileyle kendi içtihadında mazur görülebilir ve çıkardığı bidatte tek başına yalnız kalmaktan kurtulmuş olabilirdi. Daha sonra ise içtihadı kendisine ve ondan önceki halifeye münhasır kılmak için çaba sarf etti. Fakat Osman bunu kabul etmedi.

b) Ebu Bekir ve Ömer, Peygamber'den sadır olmuş konuların tümünü bildikleri iddiasında bulunmadılar. Aksine, o ikisi reye göre fetva veriyorlardı. Ebu Bekir'den "kelâle" hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: "Eğer doğru söylemişsem Allah'tandır, eğer hata yapmışsam benden ve şeytandandır." Yine o ikisi bilmedikleri hükümleri sahabeye soruyor, sahabenin sözünü kabul edip uyguluyorlardı. Hatta Ömer, verdiği fetvada kendisini hatalı çıkaran kadının Ömer'den daha fakih (bilgili) olduğunu itiraf etmiştir.⁽¹⁾

Şeyheyn'e gizli kalan hükümler az olmayıp bir-iki meseleyle sınırlı değildi; ta ki, bir şekilde tevil yoluyla onları çözüme kavuşturmak mümkün olsun. Ayrıca bu meselelerin hükümleri diğer sahabîlerin yanında mevcuttu. Yani Resulullah'ın hükmünü Muâz, Huzeyfe, İbn Mes'ud, Ali ... gibi diğer sahabîler biliyorlardı.

Buradan Ömer b. Hattab'ın bir grup sahabîye hitaben söylediği şu sözün ne anlama geldiği daha iyi anlaşılmaktadır: "Biz sizden neyi alacağımızı ve neyi reddedecğimizi daha iyi biliriz." Ya da Urve b. Zübeyr'in İbn Abbas'a söylediği şu söz daha net anlaşılmaktadır: "Allah'a yemin olsun ki, o ikisi (Ebu Bekir ve Ömer) Resulullah'ın Sünnet'ini senden daha iyi biliyor ve senden daha fazla takip ediyorlardı..." Bu ve benzeri sözler, devlet içinde Şeyheyn'in ilmî konumunu sağlamlaştırmak ve diğerlerini o ikisinin -velev rey ve içtihatla- verdikleri hükümlere uymaya zorlamak içindi. Çünkü iddiaya göre o ikisi, Müslümanların maslahatlarını diğerlerinden daha iyi bilmekteydi.

İnsanlar sahîfelerini Ömer'e getirdiklerinde şunu bekliyorlardı ki, Ömer bunların içinden en sağlam ve doğru olanı seçecektir. Yoksa son görüşün halifeye ait olmasını ve onun uygun göreceği reyin doğrunun ta kendisi olacağını asla kastetmiyorlardı.

1- bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7, 233, h. 14114; Said b. Mansur, *Kitâbü's-Sünen*, 195, h. 598.

Ne zaman ki, işler halifenin lehinde iyice yerine oturdu ve hadis tedvinine getirilen yasak büyük bir aşamayı katetti, işte o zaman halifenin en bilgili kişi olduğu görüşü ortaya atıldı. Bu iki kanal, halifeye sahabeyi korkutarak susturma ve kendisi için her ilmi iddia etme olanağını sundu. Halifenin başlangıçta sahabeye içtihat etme izni vermesi ve onların içtihatları ve şer'î görüşleri karşısında yumuşak davranması, aslında hedefe ulaşmak için attığı ilk adımdı. Çünkü bu sahabîlerin arasında şan, ilim ve İslamî geçmiş açısından Ömer'den daha geride olan Ebu Hureyre, Semüre b. Cündeb vb. şahsiyetler vardı. Dolayısıyla bunların yöntemini sahih saymak aslında "bi't-tarîki'l-evlâ/en doğru ve tercihe değer yol ile" halifenin görüşünü sahih bilmeyi gerektiriyordu. Zira halife eğer onlara tercih edilmemiş olsa bile gerçekte onlardan az değildi.

Ayrıca halifenin tertiplemediği fikhî meclislerde ilk ve son kâr eden, hep halife oluyordu. Zira içtihat kapısının sahabîlere de açılmış olması ve bu vesileyle onların birbirlerini hatalı çıkarmaları hükümetin çıkarınaydı. Çünkü bu durum, Ömer'in hataları için en güçlü mazereti ve en mantıklı gerekçeyi oluşturuyordu. Sahabîler, kendilerinin de ortağı oldukları rey ve içtihattan doğan diğer hataları gördükleri için artık Ömer'in hatalarını eleştiremiyorlardı.

Elbette burada, tedvini yasaklamanın ve sahabîlerin yanındaki sahîfeleri sansürlemenin rolünü unutmamak gerekir. Çünkü bu, şeriatla büyük bir boşluk meydana getirdi ve onun yerini içtihattan başka bir şey dolduramazdı. Zaten içtihat, tam da halifenin arzu ettiği ve hadis tedvinini yasaklamakla ulaşmak istediği şeydi.

c) Sahabeden bazılarının birtakım sorularla ikinci halifeyi imtihan ettikleri ve onun hatalarını hatırlatmak suretiyle kendisini uyardıkları yönündeki bazı metinleri daha önce okuduk. Bazen aynı meselenin hükmünü farklı zamanlarda sormak suretiyle onu, verdiği cevaplardaki çelişkilerle yüzleştiriyorlardı.

Halife bu tür sahabîlerin hareketlerinden çok rahatsız oluyordu. Daha önce Resulullah'tan cevabını öğrendiği biri konuyu kendisine soran kişiye cevap olarak şöyle dedi: "Ellerin kurusun! Peygamber'e muhalefet edeyim diye mi Resulullah'a sormuş olduğun bir şeyi bana soruyorsun?"⁽¹⁾

1- *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 3, 174, h. 13181; *el-Âhâd ve'l-mesânî*, 3, 228, h. 1589 (metin bu kaynaktır); *Şerhu Meânî'l-âsâr*, 2, 232; *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 3, 262, h. 3353.

Halifenin hatasını ortaya çıkarma olgusunun, diğer halifeler zamanında değil de özellikle Ömer döneminde açık şekilde kendisini göstermesi, "Benim uygun gördüğüm görüştür." kapısına engel koymanın artık mümkün olmayacak bir boyuta ulaştığını gözler önüne sermektedir.

Hükümleri bilen biri sorudan korkmaz; aksine, kendisine soru sorulmasını ve onlara cevap vermeyi ister. İmam Ali b. Ebu Talib'den (a.s) şu sözü nakledilmiştir: "*Beni kaybetmeden önce bana sorun.*" Fakat yanında Peygamber'in ilmî eserlerinden hiçbir şey bulunmayan kimse sorudan korkar; çok soru sorduğu için Sabîğ b. Asel'e kırbaç vurur ve onu zındıklıkla itham eder.⁽¹⁾

1- bk. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 3, 459, tercüme: 4127; *Sünen-i Dârimî*, 1, 66, h. 144; *Nasbü'r-râye li-tahrîci ahâdisi'l-hidâye*, 3, 324; *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Kurtubî*, 17, 29; *ed-Dürü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 2, 152; *Fethu'l-Kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, 1, 319; *Tarîhu medîneti Dîmaşk*, 23, 114; *Kenzü'l-ummâl*, 2, 334.

İmam Ahmed, *el-Mesâil* kitabında (1, 478, h. 81) şöyle der: "Ebu Osman Nehdî şöyle rivayet ediyor: Benî Yerbû veya Benî Temim'den bir kişi gelip Ömer b. Hattab'a 'ez-Zâriyât', 'el-Mürselât', 'en-Nâziât' veya bunların bir bölümü hakkında sorular sordu. Ömer ona, 'Başını aç!' dedi. Adam başını açtığında çok saçı olduğu görüldü. Ömer dedi: 'Şunu iyi bil ki, eğer başını tıraş edilmiş hâlde görseydim vallahi boynunu vururdum!' Daha sonra Basra ahalisine yazdığı bir mektupta o adamla her türlü irtibatı kesmelerini ve asla onu konuşturmamalarını emretti."

Ravi şöyle der: "Eğer biz, yüz kişi bir yerde toplu hâlde oturmuş olsak, onun bize doğru geldiğini gördüğümüzde hemen dağılırdık. O adamın ismi Sabîğ b. Asel'di..."

Buna karşılık Hâkim Nisâbü'rî kendi rivayet zinciriyle Ebu Tufeyl'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Emîrü'l-Müminin Ali b. Ebu Talib'i minber üzerinde gördüm, şöyle diyordu: "Beni kaybetmeden önce bana sorun; zira benden sonra soru soracağınız benim gibisini asla bulamayacaksınız!" İbn Kevva kalktı ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! 'Ve'z-zâriyâtî zervâ' nedir?" Buyurdu: "Rüzgârlardır."

Dedi: "el-Hâmilati vikrâ nedir?"

Buyurdu: "Bulutlardır."

Sordu: "Fe'l-câriyati yusrâ nedir?"

Buyurdu: "Gemilerdir."

Sordu: "Fe'l-Mukassimâti emrâ kimlerdir?"

Buyurdu: "Meleklerdir."

Sordu: "Allah'ın nimetine nankörlükle karşılık veren ve toplumlarını helak yurduna,

d) İslam devletinin sınırlarının gitgide genişlemesinin, ortaya çıkan yepyeni meselelerin artmasının, bunlara Kur'ân ve Sünnet ışığında çözümler sunulmasının gerekliliği, ancak halifenin Resulullah'tan sadır olmuş hadislerin tamamına vâkıf olmayışı, onun rivayetleriyle diğer sahabîlerin Peygamber'den naklettiği hadisler arasında çelişki olasılığı... tüm bunların karşısında Ömer, daha önceki yöntemini -yani rey ve maslahatı- güçlendirmeyi, onu Resulullah'ın Sünnet'ine tercih etmeyi, içtihadın meşruiyetini sağlamlaştırırmayı ve hadis naklini engellemeyi bir zaruret olarak gördü. Çünkü hadis nakli ve tedvini, halkın aydınlanmasına ve Ömer'in hatalarının gün yüzüne çıkmasına sebep oluyordu.

Ömer -hükümetinin bir bölümünde- sahabeye içtihat izni vermiş; ama hadis nakletmelerine müsaade etmemiştir. Bunu, sırf kendi işini temize çıkarmak adına yapmıştır. Onun sahabeye hadis naklini azaltmaları yönündeki emri de bu doğrultudadır. Yani halife, kendisinin bilmediği konuları diğerlerinin işitmesini istemiyordu. Bundan dolayı hadis kaydının yasaklanması özel bir alana münhasır olmaktan çıkmaktadır. Yani bunun sadece hilafet ve imamet konusuyla ilgili olduğuna ilişkin söylenenler çok uzak bir olasılıktır.

e) Ömer'in İmam Ali (a.s) ve Ehlibeyt'in faziletlerini dile getirdiği, meşhur ve bilinen bir gerçektir. Lakin onların tefsirinden korkuyordu. Bu yüzden Ehlibeyt'i hilafetten uzaklaştırmak için; Kureyş'in, nübüvvet ile hilafetin tek bir ailede olmasını istemediği gerekçesini ileri sürdü.

Ömer'in hilafeti ele geçirmesinin ardından Ali'nin faziletleri hakkında nakledilen hadisler, Resulullah'ın (s.a.a) fıkhnın faziletleri ve hadislerinin

girecekleri cehenneme yerleştirenleri görmedin mi? (İbrâhîm, 28-29) ayetinde kastedilenler kimlerdir?"

Buyurdu: "Kureyş'in münafıklarıdır."

Hâkim Nisâbü'rî şöyle diyor: "Bu hadisin senedi sahihtir. Ancak Buhârî ve Müslim onu getirmemişlerdir." *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 2, 506, h. 3736; *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 10, 19; *Kenzü'l-ummâl*, 13, 159-162; *el-Ahâdisü'l-muhtâre*, 2, 126, h. 494 ve 176, h. 556 ve 298, h. 678; *Müsnedü's-Şâfi*, 2, 96, h. 620; *Târîhu medîneti Dımaşk*, 27, 99; *el-Mi'yâr ve'l-muvâzene*, 298; *Nazmü düleri's-Simtayn*, 126; *Nehcü's-saâde fî müstedreki Nehci'l-belâga*, 2, 631; *el-İhticâc*, 1, 386; *Cevâhiru'l-metâlib fî menâkıbı'l-İmâmi'l-Celîl Ali b. Ebî Tâlib*, 1, 300. Bu kaynakların bir kısmında hadis daha uzun şekilde aktarılmış, birçok soru ve Emîrü'l-Müminin'in onlara verdiği cevaplar getirilmiştir. Daha fazla malumat için onlara müracaat edilebilir.

yayılması kadar [Ömer'in yöntemine] zarar verici değildi. Çünkü bu fıkıh, Ömer'in içtihatlarının Kur'ân ve Sünnet'e muhalefetini açıkça ortaya koymaktaydı. Bu da halifenin işlerinin bozulmasına ve Müslümanların ona karşı ayaklanmasına yol açıyordu. Yani devletin bünyesini zaafa uğratacak şey tam da buradan geliyordu.

Evet, Ömer hilafeti ele aldıktan sonra Ali'nin faziletlerinin şerhine, tafsilatına ve tefsirine tahammül etmedi. Çünkü bunların yayılıp çoğalması halifenin konumunu sarsmakta, yönetim mesnedinin çöküşüne zemin hazırlamakta ve Ehlibeyt taraftarlarının mevzisini güçlendirip, meşru hilafetin Peygamber hanedanının hakkı olduğunu açığa çıkarmaktaydı.

Aynı şekilde Ömer'in "Perşembe günü musibeti"nde hadis kaydına engel olması da bu manadadır. Ömer, bu yasakla fetva makamında karşısına çıkabilecek bir müşkülü ortadan kaldırmış oluyordu. Yani fetvalarının siyasî ve fikhî sonuçlarından güvende olmak için hadis kaydının yasaklanmasını genel siyaseti hâline getirdi.

Halifelerin genel devlet politikası, İmam Ali'nin fikhî ve siyasî imametten uzaklaştırılması yönünde olmuştur. Nitekim İbn Abbas'ın şu sözünde bu gerçeği açık şekilde görmek mümkündür: "Eğer Allah'ın öne geçirdiği öne geçirilmiş olsaydı ... asla farâizde (miras taksimatında) avl meydana gelmezdi."⁽¹⁾ Zira fikhî şuur, siyasî şuurdan daha değersiz değildir. İmam Ali'nin ahkâm konusundaki kudreti ve karşısındaki zatın zaafiyetinin halk tarafından bilinmesi, kesinlikle halifenin ilmî kudretine dair şüpheye yol açacaktı. Bu durum ise hilafetin iki kanadından biri olan ilmî kudret kanadının kırılması anlamına gelirdi.

Dolayısıyla genel olarak hadis kaydının yasaklanması ve hadis naklinin azaltılması, ardından da rey, kıyas vb. şeylerle içtihat kapısının açılması, tüm bunlar hadis kaydının yasaklanmasının ardında muhtelif sebeplerin bulunduğunu, yasağın sadece büyüklerin yedinci sebepte beyan ettikleri hususla sınırlı olmadığını göstermektedir.

f) Ömer'in fikhına karşı çıkan sahabîlerden nakledilmiş metinlerdeki fikhî bakışın daha baskın olduğu görülmektedir. Yani onlardan gelen hadisler;

1- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6, 253, h. 12237.

imamet, Ehlibeyt'in faziletleri, idarecilik ve hükümet işlerinden ziyade daha çok şer'î hükümleri beyan etmektedir.

İbn Abbas'ın -bu yöndeki- şu sözü gerçekten ilginçtir: "Ben onlara, 'Resulullah buyurdu' diyorum. Onlar bana, 'Ama Ebu Bekir ve Ömer şöyle dedi...' diyorlar." İbn Ömer'in şu sözü de ilginçtir: "Ömer'in Sünnet'ine mi uyulmalı, yoksa Resulullah'ın Sünnet'ine mi?"⁽¹⁾ Başka bir sözünde de şöyle demiştir: "Ebu'l-Kasım'ın Sünnet'ini hiç kimsenin sözünden ötürü terk edecek değilim."⁽²⁾ Veya şöyle demiştir: "Bunu Ebu'l-Kasım yapmıştır ve o, Ömer'den daha hayırlıdır." Bu metinler, ihtilafın, hükümlerin beyanında ve bunları çıkarmak için temelini attıkları içtihat, kıyas vb. usul üzerinde tavan yaptığını vurgulamaktadır.

Ehlibeyt'in faziletlerinin tefsiri ve imamet delillerinin naklinin yasaklanması, Nebevî fıkıh ve hadislerin naklinin yasaklanması ve genel olarak Ehlibeyt ekolünü sağlamlaştıracak her şeyin yasaklanması, halifelerin siyasi hareketlerinin genel hattını oluşturmaktaydı. Aşağıda aktaracağımız metin tam da bunu vurgulamaktadır:

Abdurrahman b. Yezid'in şöyle dediği nakledilir:

Süleyman b. Abdülmelik -veliahtlığı sırasında- hicrî 82 yılında hacca doğru yola çıktı ve Medine'ye geldi. Halk onun huzuruna varıp kendisini selamladı. O, Peygamber'in namaz kıldığı yerleri ve Uhud'da dostlarıyla yaralandığı yeri görmeye gitti. Bu gezide Ebân b. Osman, Amr b. Osman ve Ebu Bekir b. Abdullah ona eşlik ediyordu. Onu Kuba Mescidi'ne, Fedîh Mescidi'ne, Ümmü İbrahim Meşrebisi'ne ve Uhud'a götürdüler. Süleyman bu mekânlarda vuku bulmuş olaylar hakkında soruyordu ve onlar da kendisine bilgi veriyordu.

Bu arada Eban b. Osman'dan Peygamber'in sîretini ve savaşlarını kendisi için yazmasını istedi. Eban şöyle dedi: "Bunlar yazılı hâlde yanımda

1- *el-Bidâye ve'n-nihâye* 5, 141; bk. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2, 95, h. 5700. Bu kaynakta şöyle gelmiştir: Bir grup insan İbn Ömer'e dedi: "Nasıl babana muhalefet ediyorsun? O, hac müt'asını yasakladı." İbn Ömer şu cevabı verdi: "Acaba Resulullah'ın Sünnet'ine mi, yoksa Ömer'in Sünnet'ine mi uymanız haktır?" Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5, 21, h. 8658.

2- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 2, 567, h. 1488; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1, 135, h. 1139.

mevcuttur; onları güvendiğim kimselerden tashih edilmiş şekilde aldım."

Süleyman onun kopyasını yazmaları için on kâtibi görevlendirdi. Onlar da bunu ince bir deriye yazıp ona verdiler. Bu yazıda iki Akabe'de yer alan ve Bedir'de bulunan ensardan söz edilmişti.

Süleyman dedi: "Bu kavmin bunca fazilete sahip olacağına inanmıyorum. [Oysa benim hanedanımdan hiç söz edilmemiş.] Benim hanedanımı ya küçümsemişler veya onlar gerçekten bu faziletlere sahip değilmişler."

Eban b. Osman şöyle dedi: "Ey Emîr! Mazlum şehide yaptıkları haksızlık ve onu yalnız bırakmaları, bizim hakkı söylememize engel olamaz. Onlar, bu kitapta anlattığımız gibidirler."

Süleyman, "Bu kitaptan kopya alınmasına ihtiyacım yok. Önce onu müminlerin emîrine bildireyim; belki buna muhalefet edebilir." dedi ve emriyle kitap parçalanıp imha edildi. Sonra şöyle dedi: "Döndüğümde bunu müminlerin emîrine soracağım; şayet uygun görürse onu nüshasından çoğaltmak kolaydır."

Süleyman, Abdülmelik'in yanına döndüğünde olayı ona anlattı. Abdülmelik şöyle dedi: "İçerisinde bizim hakkımızda hiçbir faziletin bulunmadığı bir kitabı getirmenin ne gerekçesi olabilir ki?! Şam halkını, bilmelerini istemediğimiz konulardan haberdar mı edeceksin?!"

Süleyman dedi: "Bu yüzden ben de müminlerin emîrinin görüşünü almak için nüshasını aldığım yazıların yok edilmesini emrettim." Böylece onun görüşünü onayladı.⁽¹⁾

Şimdi bir kısmına daha önce vâkıf olduğumuz ve bir kısmını da ileride göreceğimiz konuların bütününden faydalanarak yasağın aşamalarından söz edeceğiz ve hadis kaydı yasağının süreç içerisinde nasıl bir düşünceye dönüşerek İslam'ın ilk yıllarında içtihat kapısının açılmasını meşru kıldığını anlatacağız.

1- *el-Ahbârü'l-muvaffakiyyât*, 332-333.

YASAĞIN AŞAMALARI

Şu ana kadar aktardıklarımızdan -içtihat ve rey kapısının açılmasıyla sonuçlanan- hadis kaydı yasağının, birtakım temel merhalelerden geçmiş ve belirli evreleri geride bırakmış olduğunu anladık. Bu, kesinlikle taabbüdî bir konu değildi ve Peygamber'den alınmamıştı. Hadis tedvinine konulan yasağın en önemli aşamaları şunlardır:

1- Çok Hadis Nakledildiğine Dair Düşüncenin Yaygınlaşması

Şeyheyn'in (ve sahabeden o ikisinin yöntemi üzere olanların) içtihatları çoğalınca müçtehitlerin sözleriyle Resulullah'ın Sünnet'i arasında çelişki ortaya çıktı. Sahih olan şer'i hükme en temiz şekliyle ulaşabilmek için Peygamber'den hadis nakledilmesinin zaruri olduğu herkes için bedihî bir konuydu. Ancak bu içtihatlar, genel olarak hadis nakletme seyrinden açık şekilde ayrı tutulmaktaydı. Zira sahabe zaten hadis nakline alışık ve hadis nakletmek onların nezdinde doğal bir şeydi. Birinci halifenin, "Sizler Peygamber'den bazı hadisleri dile getiriyorsunuz ve kendiniz onlarda ihtilaf ediyorsunuz. Sizden sonra gelecek insanların ihtilafı daha da şiddetli olacaktır." sözü, onun zamanındaki yönelimlerin çokluğuna işaret olabilir. Yani sahabeden her biri özel bir yöntem ve yaklaşımı benimsemişti. Bu ise daha sonraları gelecek olan Müslümanlar arasındaki ihtilaf ateşinin yayılmasına hizmet ediyordu.

Her hâlükârda hadis nakli Ebu Bekir zamanında güçlü bir akımdı ve Ebu Bekir'den sonra da kendini kurtarmaya çalışan içtihat akımı karşısında iyice sağlamlaştı. Nitekim bu, ikinci halife Ömer b. Hattab'ın şu sözünde kendisini göstermektedir: "Resulullah'tan çok hadis naklettiniz." *Tabakatü'l-kübrâ* kitabında şöyle geçmektedir: "Hadisler Ömer b. Hattab zamanında çoğaldı." *Takyîdü'l-ilim* kitabında şunu okuyoruz: "Ömer'e, insanların elinde bazı kitaplar olduğu haberi ulaştı..."

2- Ebu Bekir'in Hadis Naklini Yasaklaması ve Kendi Hadis Mecmuasını Yakması

Peygamber'den hadis nakli çoğalınca ve önü alınmaz bir sele dönüşünce Ebu Bekir sahabeye, Peygamber'den hadis söylememelerini emretti ve şöyle dedi: "Artık Resulullah'tan hiçbir şey nakletmeyin. Şayet birisi size soru soracak olursa deyin ki, bizimle sizin aranızda Allah'ın Kitabı vardır..." Daha sonra kendi hadis mecmuasını yaktı. Kızı Ayşe'ye şöyle dedi: "Kızım! Yanında bulunan hadisleri getir." Ayşe onları getirince ateş istedi ve sonra da onları ateşe verdi.

3- Ömer'in Sahabeden, Hadis Naklini Azaltmalarını İstemesi

Hadis nakli ve ondaki artışın -Ömer b. Hattab'ın hilafeti döneminde- devam ettiği ve hadis nakleden sahabîlerin Ebu Bekir'in isteğine taviz vermeyişi gerçeği karşısında ikinci halife, Ebu Bekir'in yöntemini daha dayatmacı ve ısrarlı şekilde takip etmeye koyuldu. Kûfe'ye gönderdiği temsilcilerine Medine yakınlarında bulunan Sırar bölgesine kadar eşlik etti ve onlara gittikleri yerde şunu söylemelerini tembihledi: "Resulullah'tan rivayeti azaltın ve ben sizin şerikinizim." Ve şu sözü söyledi: "Resulullah'tan rivayeti azaltın; ancak amel edilen hadisleri nakledin." Veya şöyle dedi: "Resulullah'ın hadisinin yayılmasını istemiyorum."

4- Ömer'in Sahabeye Ait Hadis Mecmuasını Toplayıp Yakması

Hadis naklinin yasaklanması ve daha sonra Ebu Bekir'in kendi hadis mecmuasını yakması, Şeyheyn'i memnun edecek ölçüde sahabede karşılık bulmadı. Aksine, sahabeden birçoğunun yanında birçok hadisi içeren hadis mecmuası mevcuttu. Bunlar varlığını korurken ve hadis kaydetmekle meşgul olan birçok sahabe varken, halife amacına ulaşamıyordu. Bu yüzden Ömer b. Hattab bir adım atarak bütün hadis mecmuasını toplama kararı aldı ve şöyle dedi: "Kimin yanında bir kitap varsa onu bana getirsin!" Sahabe, Ömer'in bunları incelemek istediğini ve üzerinde hiçbir ihtilafın bulunmayacağı bir kitap derlemek amacı taşıdığını zannettiler. Fakat onlar bu kitapların aniden yakılmasıyla gafil avlandılar. Zira ravi şöyle diyor: "Kitaplarını getirdiklerinde Ömer onları ateşle yaktı."

Bu kitaplar sahabîlerin elinde halifeyi hatalı çıkarmak için birer resmî senet hükmündeydi. İşte bu yüzden halife onları yaktı. Ömer bu senetlerin onların elinde bulunmasını ve sonucunu hiç de beğenmediği kendi aleyhindeki bazı konuların açığa çıkmasını istemiyordu.

Ayrıca İslam'ın ilk yıllarında sahabenin kalemiyle kaydedilmiş olan kitapların o kadar çok kıymeti vardı ki, halifenin görüşünü temelsiz kılabilirdi. Ancak şifahî şekilde nakledilecek bir hadisin böyle bir etkisi olamazdı; zira aynı anda başka bir hadis uydurmak suretiyle onun karşısında durmak mümkündü. İşte bu yüzden hadis nakline izin veriyorlardı; ama onun kaydedilmesini yasaklıyorlardı.

Bazı yazarlar hadis nakline izin verilip onun kaydının yasaklanmasının, Yahudilerden bir fırkanın yazmaya olan itikadından kaynaklandığı üzerinde durmuşlardır. Buna karşılık başka bir fırka da [Tevrat'ı] ezberlemeye davet etmiştir.

Kâ'b el-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih, halife Ömer'in kendileriyle istişare ettiği kimselerdendi. Dolayısıyla hadis nakline müsamaha gösterip tedvini yasaklama konusunda bu iki kişinin görüşünün etkisi altında kalmış olması da muhtemeldir. Zira Ömer'in, Resulullah'tan nakledilen bazı hadisleri sınırlandırmaya ihtiyacı vardı. Hadis nakli ile hadis kaydını birbirinden ayırmak ise bu mesele için en iyi çözümdü. Rivayete göre Ömer, Kâ'b el-Ahbâr'a "şiiir" hakkında sorduğunda o şu cevabı verdi: "İsmail evlatlarından bir grup kimsenin İncilleri sinelerinde bulunmaktadır ve hikmetle konuşurlar."⁽¹⁾ Başka bir rivayete göre Vehb'den şöyle dediği nakledilir: "Musa dedi: 'Ey Rabbim! Tevrat'ta bir ümmeti gördüm ki, onların İncilleri sinelerindedir. Oysa onlardan öncekiler kitaplarını yüzünden okurdular ve onu ezberlemezdiler. Ya Rabbi! Onları benim ümmetim kıl!' [Allah] buyurdu: Onlar, Ahmed'in ümmetidir."⁽²⁾

Dr. Hasan Zâzâ'nın *el-Fikrû'd-dîniyyî'l-İsrâîlî* kitabının 79. sayfasında (Talmud Haytayn 60 b – Temurah-14 b) şöyle geçmektedir: "Ağızdan ağıza riva-yet eden bir ümmetin şifahî olan rivayetlerini yazmaya hakkın yoktur."⁽³⁾

1- *el-Umde fî sinâati's-şî'r*, 1, 25.

2- *Tarîhu medîneti Dimaşk*, 3, 395; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6, 62; *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*, 10, 359.

3- bk. *Buhûsün mea Ehli's-sünne ve's selefiyye*, 97; *Tarihu't-teşrî'l-İslâmî*, 40.

5- Bazı Sahabîleri Hapsedip Hadis Nakli ve Kaydının Terk Edilmesi Yönünde Genelge Yayımlaması

Ardı arkası kesilmeyen çabalar ve birbirini destekler nitelikteki tedbirlere rağmen bazı büyük sahabîler, halifenin görüşüne itina etmeksizin Resulullah'tan duyduklarını rivayet etmeyi sürdürüyorlardı.

Bu durum karşısında Ömer elleri bağlı şekilde oturmadı. Aksine, hadis nakli ve kaydını yasaklayıcı daha sert ve keskin kararlar aldı. Bir hutbesinde şöyle dedi: "Hadisiniz en kötü hadis ve sözünüz en kötü sözdür! Kim konuşacaksa Allah'ın Kitabı'yla konuşmak için kalksın; yoksa yerinde otursun."⁽¹⁾ Ömer b. Hattab, Resulullah'ın hadisini nakleden Ammar b. Yasir, Ebu Musa el-Eş'arî ... gibi sahabîlerin hadis rivayet etmelerini engellemek için onlara karşı tehdit edici ifadeler kullandı. Hadis rivayet eden sahabîleri onun reyine aykırı hadis nakletmelerini önlemek ve kontrol altında bulundurmak için Medine'de tuttu. Tarihî metinlerde şöyle geçmektedir:

Ömer b. Hattab, Peygamber'in sahabîlerinden bazılarını hapsedti... Abdurrahman b. Avf'tan şöyle dediği nakledilmiştir: "Ömer b. Hattab, Resulullah'ın farklı bölgelerdeki sahabîlerine haber göndererek, 'Yanımda kalın! Allah'a yemin olsun ki, yaşadığım sürece benden ayrılmazsınız.' demedikçe ölmedi. Onlar da Ömer ölünceye kadar ondan ayrılmadılar."

6- Ameli Sadece Kur'ân'la Sınırlamak

Ebu Bekir ve Ömer, Peygamber'in hadisine alternatif olarak veya tedvin yasasına gerekçe mahiyetinde şu sözü ortaya attılar: "Bizimle sizin aranızda Allah'ın Kitabı vardır.", "Allah'ın Kitabı bize yeter!", "Allah'ın Kitabı'nı asla herhangi bir şeyle karıştırmayacağım." Çünkü bu söylemle Sünnet'teki metinlere teslimiyetten kaçarak herkesin inandığı ve kutsal saydığı Kur'ân'da kendileri için daha geniş manevra alanı bulabiliyorlardı.

7- Ömer'in Sahabîlere İctihat ve Kıyasta Bulunma İzni Vermesi

Ömer, birçok meseleyle karşılaştığı hâlde bunlara dair yanında hadis olmadığını anlayınca kendisine ve sahabeye icthât izni vermeyi zaruri gördü.

1- *Tarîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, 3, 800.

Böylece kıyas, maslahat vb. konular İslamî yasamada temel prensiplere dö-nüş-tü.

8- İctihadın İnhisarı İçin Çalışma

İctihat geniş şekilde sahabe arasında revaç bulunca görüşler arasında ihtila-f baş gösterdi, bir görüşü diğerine tercih etmek zorlaştı. Bu durum halifeyi harekete geçirdi. O, minbere çıkarak sahabeyi ihtilaftan sakındırdı. Etrafın-da toplanmış olan sahabîlere hitaben şöyle konuştu: "Biz sizden daha iyi biliriz; sizden alırsınız ve size döndürürüz."

Şûra'da Şeyheyn'in yöntemine yapılan vurgu, Osman ve Muaviye'nin sadece Ömer döneminde amel edilen hadislerin nakliyle yetinilmesine izin verme-si, Ömer b. Abdülaziz'in tedvin konusunu sadece Ebu Bekir ve Ömer'in Sün-net'iyle sınırlaması ve onun dışındakileri bırakması⁽¹⁾ ve az önce zikrettiği-miz metnin benzeri nasların tümü, bu aşamalar içinde Ebu Bekir ve Ömer'in görüşlerinin amelî bir Sünnet'e dönüştüğüne delalet etmektedir. Süreç için-de o ikisinin içtihadı İslam şeriatına temel sayılan üçüncü kaynağa dönüştü ki, Ebu Bekir ve Ömer'in dahi böyle bir iddiası yoktu.

Buradan açıkça ortaya çıkmaktadır ki, İsmail Edhem, Tevfik Sıdkî, Reşid Rıza⁽²⁾ ve Pakistan'da Sünnet'i inkâr ederek Kur'ân'ı yeterli sayanların sözle-ri, Ebu Bekir ve Ömer'in Resulullah'ın (s.a.a) hadisinin kaydedilmesini ya-saklamasının kesin sonucudur.

Yine anlaşılmaktadır ki, Şeyheyn'in hadis kaydı yasağı konusunda getir-diği gerekçe, Şiî ve Sünnî yazarların sunduğu gerekçeler, oryantalistlerin ve Müslümanların zikrettikleri ve ... doğru değildir. Çünkü hadis kaydının yasaklanması, hilafetin kodlarında ortaya çıkan özel koşullara, evveliyatı olan kanılara, Ömer b. Hattab ve ondan önce Ebu Bekir nezdindeki kişisel sebeplere dayanmaktadır. Onlardan sonra da Osman, Emevîler ve ... bunu takip etmişlerdir.

1- Hacîb b. Halife Bercemî şöyle der: Ömer b. Abdülaziz'i gördüm. O, halife olmuştu; cemaate hutbe okuyor ve şöyle diyordu: "Şunu iyi bilin ki, Resulullah'ın Sünnet'i ve onun iki arkadaşının Sünnet'i, bizim tutunmamız gereken dinimizdir. Sadece onunla yetineceğiz ve diğerlerinin söylediklerini bir kenara bırakacağız." *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 5, 298; *Tarîhu'l-hulefâ'*, 1, 241.

2- bk. *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî*, 32.

AKTARDIĞIMIZ BİLGİLERİ İKİ KONUDA ÖZETLEMEK MÜMKÜNDÜR

Birincisi

Hadis kaydına konulan yasak şer'î bir nehye dayanmıyordu ve tedvini yasakladığı yönünde Resulullah'a (s.a.a) isnat edilen rivayetler sahih değildir. Aksine men ve yasak kararı, Ömer b. Hattab ve ondan sonra gelen halifelerin uyguladığı siyasî-fikhî bir duruşun mahsulüdür. Resulullah'tan yasak konusunda nakledilen rivayetler ise tabîi olarak halifenin tutumunu doğru göstermek içindir.

Eğer Peygamber'den bu konuda bir yasak olsaydı, kesinlikle Müslümanların ondan haberi olurdu ve Ebu Bekir beş yüz hadis yazmazdı, itimat edip güven duyduğu kimselerden hadis almazdı. Amr b. As ve Enes b. Malik sadaka ve diğer konularda Resulullah'ın hadislerini yazmazdı. Böyle bir yasak olsaydı Ömer b. Hattab, tedvin konusunda meşveret etmek için sahabîleri toplamaz ve onlara danışmazdı. Ayrıca, "Kimin yanında bir kitap varsa onu bana getirsin." demezdi.

Bu metinlerin hepsinde tedvinin meşruiyetine işaret vardır. Allah'ın izniyle, Sünnet'i kaydeden sahabîlerin, ensarın ve Ali b. Ebu Talib'in savaşlarına katılan sahabîlerin fikhî hakkında uzun bir araştırmayı sunacağız. Böylece bunların fikhının, hadis nakli ve kaydını yasaklayan hâkim sistemin yöntemiyle nasıl farklı olduğunu göstereceğiz. Ayrıca Ali'nin (a.s) savaşlarına katılan hadis yazıcısı sahabîler ve ensarın büyük bir bölümünün mutlak teslimiyet ekolünün taraftarlarından olduklarını da vurgulayacağız.

İkinci halife, sahabeden bazılarının yanında Resulullah'ın (s.a.a) hadislerinin kayıtlı olduğu birtakım hadis mecmuasının olduğunu bildiği için onlardan bunları getirmelerini istedi. Onlar, Ömer'in bu hadislerin içinden en

sağlam olanlarını alacağını zannediyorlardı. -Nitekim böyle bir iddiada bulunmuştu.- Fakat kitapları ona getirdiklerinde hepsinin yakılmasını emretti ve onlar da bu karar karşısında neye uğradıklarını şaşırırlar.

Resulullah'tan (s.a.a) olduğu iddia edilen yasakla ilgili rivayetler üzerinde biraz düşünen kimse, yasağın tedvinin meşruiyetinden sonra geldiğini anlar. Yani Resulullah -onların iddiasına göre- tedvine önce izin vermiş, sonra da yasaklamıştır. Zira güya şöyle söylemiş: "Kim bir şey yazmışsa onu yok etsin."⁽¹⁾ Ancak bu, Dr. Subhî es-Salih ve diğerlerinin sözüyle çelişmektedir. Zira onlar diyorlar ki:

Resulullah, davetinin başlangıcında hadisle Kur'ân'ın karışmasından korktuğu için tedvini yasakladı. Fakat Kur'ân kaydedilince artık hadisin yazılmasına izin verdi.⁽²⁾

Bir kez daha diyoruz: Yasak, bir hükümet kararıydı ve meşruiyetini Sünnet'ten almamıştır. Çünkü Resulullah'tan -daha önce de aktardığımız gibi- ilim öğrenmeyi, hadis naklini, yazmayı ve tedvinini teşvik edici metinler mevcuttur. Peygamber (s.a.a), Bedir esirlerinden her birinin fidyesi olarak on Müslüman'a yazmayı öğretmeleri kararını verdi. Ayrıca kendi hadislerinin yayılmasını ısrarla istiyordu. Dr. Subhî es-Salih ve diğerlerinin sözü, tedvinin yasaktan sonra geldiğini ortaya koyarken, önceki haber açık şekilde bunun aksini vurgulamaktadır.

Böylece yasağın, siyâsî ve fikhî olmak üzere iki yönü bulunduğu sonucuna ulaştık. Bunun detayını da açıkladık. Resulullah'ın (s.a.a) hadisindeki ihtilaf ise mezhebî faktörlerin yanı sıra bu kararın sonuçlarındandır...

Böylece Goldziher'in, "hadis yazma yasağı ile ilgili hadisleri rey taraftarlarının uydurduğu ve hadis kaydını ispat eden hadisleri ise hadis taraftarlarının uydurduğu"⁽³⁾ sözünün, gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkmaktadır. Gerçi rey taraftarlarının Peygamber zamanında gizlice ve hulefanın hükümeti döneminde açık şekilde yasak hadislerinin uydurulmasında oynadıkları rol inkâr edilemez. Fakat hadis nakli ve tedvini İslam'ın temel direklerinden sayılmak-

1- *Sahîh-i Müslim*, 4, 2298, h. 3004; *Sünen-i Dârimî*, 1, 130, h. 450; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3, 12, 11100.

2- *Mebâhis fî ulûmi'l-hadîs ve mustalahih*, 7-9; *es-Sünne kable't-tedvîn*, 53, 306-307.

3- bk. *Dirâsât fî'l-hadîsi'n-Nebevî*, 82.

tadır; sahabenin büyükleri ona amel etmiş ve Resulullah (s.a.a) onu meşru kılmıştır. Dolayısıyla bu, mutlak teslimiyet tarafındaki hadis ehlinin uydurduğu bir şey değildir. Evet, eğer hadis taraftarlarından maksadı, sultanların kâtipleriye sözü yerinde bir sözdür. (Çünkü onlar hadis uyduruyorlardı.)

Meseleye bu açıdan bakıldığında bazı kâtiplerin yasak hadisleriyle cevaz hadislerinin ortasını bulma yönündeki çabalarının hiçbir gereği olmadığı görülür. Çünkü mesele izah ettiğimiz şeyin ötesine geçmemektedir. Bu ise hadislerin ortasını bulma konusunda ileri sürdükleri sebeplerden daha önemlidir. Mesela şöyle demişlerdir: "Bazı hadisler merfu ve bazıları ise mevkuttur; merfu hadisler mevkuf olanlara tercih edilir..."

Sahabe Reyin Yazılmasından Korkuyordu, Hadisin Yazılmasından Değil

Sahabe ve tâbiînin yazmaktan menetmeleri ve ona karşı isteksiz oluşları -onların ruhuna işlemiş olan- hükümet yasağına dönmektedir. Reye dayalı olan sözlerinin yazıyla kalıcı hâle getirilmesini de istemiyorlardı; çünkü bu sözlerin Peygamber'in rivayetleriyle karışmasından korkuyorlardı. Hatta kendi içtihatları arasındaki çelişkilerin aşikâr olmasını ve Sünnet'le olan aykırılıklarının açığa çıkmasını istemiyorlardı.

Evet, onlar bugünkü sözleri ile dünkü sözleri arasında ihtilaf olmasın diye kendi görüşlerini kaydediyorlardı. Ancak bununla birlikte bu yazıların yapılmasını istemiyorlardı, onları yok etmek için özel çaba sarf ediyorlardı.

Şa'bî şöyle rivayet eder:

Mervan, Zeyd b. Sabit için perde arkasında bir kişiyi oturttu. Daha sonra Zeyd'i çağırttı; ondan sorular soruyordu. Bir grup kişi de onun söylediklerini yazıyordu. Zeyd onlara baktı ve şöyle dedi: "Ey Mervan! Özür diliyorum, söylediklerim benim reyimdir."⁽¹⁾

Dr. Muhammed Accâc el-Hatîb şöyle der:

Tâbiînin şahsi reyleri yaygın hâle gelince, onlar görüşlerinin yazılmasından daha çok rahatsızlık duydular. Zira öğrencilerinin bu görüşleri hadisle birlikte tedvin etmelerinden, diğerlerinin nakletmesinden ve bun-

1- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2, 361.

ların hadisle karışmasından korktular. Dolayısıyla şunu anlayabiliriz: Yazmaktan rahatsızlık duyan ve bunda ısrarlı olan herkes, kendi reyinin yazılmasından rahatsızlık duymaktaydı. Hocamız Dr. Yusuf el-Uşşi, bu hususta şöyle diyor: "Bu kuşak arasında görülen yazdırmaktan kaçınma olgusu, bizim vardığımız sonuca aykırı değildir. Onların hepsi de fakih idi ve aralarında fakih olmayan bir muhaddis yoktu. Fakih, hadis ile reyî birleştirir; bu yüzden kendi rey ve içtihadının Peygamber'in hadislerinin yanında kaydedilmiş olmasından korkar..."

O daha sonra kendi görüşünü iyice açıklamak için birtakım örnekler getiriyor ve şöyle diyor:

Reyin yazılmasının mekruh olduğuna delalet eden bazı haberler mevcuttur. Zeyd b. Sabit'in, onun sözlerini kaydeden Mervan'dan özür dilemesi buna örnek gösterilebilir.

Yahya b. Said şöyle rivayet etmektedir: "Bir kişi, (yazmaya muhalif olan fakihlerden) Said b. Müseyyib'in yanına geldi ve ona bir şey sordu. Said onun cevabını yazdırdı. Daha sonra Said'in görüşünü istedi. Said cevap verdi ve adam yazdı. Said'in yanında oturan arkadaşlarından biri şöyle dedi: 'Ey Ebu Muhammed! Senin görüşün de yazılmalı mıdır?' Bunun üzerine Said adama şöyle dedi: 'Onu bana ver!' Sonra da yazıyı adamın elinden alıp parçaladı."⁽¹⁾

Cabir b. Zeyd'e şöyle dediler: "Bunlar senin reyini yazıyorlar!" Cabir, "Bir şeyi yazıyorsunuz ki, belki de yarın ondan döneceğim (ve görüşüm değişecek)." dedi.⁽²⁾

Dr. Subhî es-Salih şöyle diyor:

Şahsi görüşlerinin yayılması, bu kavmin yazmaktan rahatsızlığını artıran sebeplerden sayılabilir. İnsanlar onların dilinden hadisleri yazarken, onlara ait şahsi görüşleri de yazabilirlerdi. İşte bu durum onları endişelendiriyordu. Nitekim bunu ispat edici nitelikte birtakım haberler vardır. Büyük tâbiîn döneminde bunlardan en açık olanı belki de şu rivayettir: Cabir'e şöyle dediler: "Bazı insanlar senin reyini yazıyorlar..."⁽³⁾

1- *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fî rivâyetih ve hamlih*, 2, 144.

2- *age*, 2, 31; *es-Sünne kable't-tedvîn*, 323 ve 324.

3- *Mebâhiş fî ulûmî'l-hadîs ve mustalahih*, 34.

İbn Avf'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ey İsmail! Çok yakında bu yazılar, insanları saptıracaktır."⁽¹⁾

Muhtemelen Ömer'in "ninenin mirası" hakkında yazdığı şeyden dönmesi de bunun gibidir. Yani görüşlerin birbiriyle çelişmesinden ve bunların Resulullah'ın Sünnet'iyle ters düşmesinden korkuyordu. Aynı şekilde sahabe ve tâbiînin, evlatlarına yazdıkları şeyleri yok etmeleri ve onları suyla yıkayarak silmeleri yönündeki emirleri de bu kabildendir. Demek ki, bu yazılar onların şahsi görüşleri imiş ve Resulullah'ın (s.a.a) sahih hadisleri değildir.

Dr. Muhammed Accâc el-Hatîb şöyle der:

Bu sözlerin hepsi de ulemadan rivayet edilmiştir. Tarihçiler şunu kaydetmiştir ki, ulema, onlara ait sözlerin yazdırılmasını istemiyordu. Bu da rahatsızlığın hadis yazımı ile ilgili olmadığına açık şekilde delalet etmektedir. Rahatsızlık, reyin yazılması konusunda olmuştur. Dolayısıyla genel olarak yazmayı yasaklayan rivayetler aslında özellikle reyin yazılmasını kastetmektedir... Nitekim aynı tâbiînin yazmayı teşvik etmeleri ve öğrencilerine kendilerinin naklettikleri hadisleri yazmaları yönünde izin vermiş olmaları bizim nezdimizdeki bu görüşü desteklemektedir.⁽²⁾

Bunlara dayanarak Zeyd'in dilinden yazılmış olanların ona ait kişisel görüşleri olduğunu anlamak mümkündür. Zaten bu yüzden onların yazılmasından rahatsızlık duymuştur. Said b. Müseyyib ve diğerlerinin rahatsızlığı da bu türdendir. Rical ve hadis kitaplarında bu konuda birçok metin bulmak mümkündür.⁽³⁾

Bu sahabîlerin davranışı, Peygamber'in (s.a.a) Sünnet'in tedvin ve yazılmasını istemediğine delil olamaz. *Tekyîdû'l-ilm* kitabında şöyle geçmektedir:

Sahabe, hıfzetmek için Peygamber'in hadisini yazıyorlardı; hıfzettiklerinde ise onu yok ediyorlardı. Eğer bu haberle sahabenin çoğu zaman kendi görüşlerine göre fetva verdikleri gerçeğini birleştirecek şu neticeye varırız: Bu keşmekeşte sahabenin görüşü ile hadisin, birbirinden ayırt edilemeyecek ölçüde karışması söz konusu oluyordu. Bu yüzden Nebevî

1- *Takyîdû'l-ilm*, 57; *et-Tasdir* (Dr. Yusuf Uş), 21.

2- *es-Sünne kable't-tedvin*, 324.

3- *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fi rivâyetih ve hamlih*, 1, 74; *Takyîdû'l-ilm*, 64.

rivayetlerin çoğunun, sahabenin sözü ve anlayışından başka bir şey olmadığını görmekteyiz...⁽¹⁾

Bilhassa bizim kanaatimize göre hadis kaydının yasaklanmasının perde gerisinde Ebu Bekir ve Ömer vardır. Bu, tamamen kişisel bir konu olup, hükümet koşulları Şeyheyn'in bu kararı almasına yol açmıştır. Dolayısıyla bu meselenin hiçbir şer'î yönü bulunmamaktadır.

Şeyh Muhammed Ebu Zehv, *el-Hadis ve'l-muhaddisûn* kitabında tedvin yasağına ilişkin şöyle diyor: "... Tedvin yasağı Ömer'in görüşüydü."⁽²⁾

Yahya b. Ca'de şöyle diyor: "Ömer b. Hattab Sünnet'i yazmak istedi. Sonra bunu yapmaması gerektiğini anladı ve şehirlere şu yazıyı gönderdi: Kimin yanında Sünnet'ten yazılı bir şey varsa onu yok etsin."

"Yazmak istedi", "yapmaması gerektiğini anladı" ve "şehirlere yazı gönderdi" gibi tabirler, Ömer b. Hattab'ın bu işi şahsi isteği ile ve özel bir amaç doğrultusunda yaptığını açık şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim *et-Tevsîku'l-mübekkir* kitabında şunları okuyoruz:

Hadis kaydına karşı çıkanların şahsi amaçları vardı. Hatta hadis kaydına şiddetle karşı çıkan Ömer bile kendi görüşünü destekleyecek hiçbir hadisi nakletmemiş veya delil getirmemiştir.⁽³⁾

Kasım b. Muhammed b. Ebu Bekir de şöyle diyor: "Ömer'e insanların elinde birtakım kitapların bulunduğu haberi ulaştığında onları reddetti ve bunlardan rahatsızlık duydu." Bu söz, açıkça şuna delalet ediyor: Hadis kaydından rahatsızlık duyulması Ömer'dendir, Peygamber'den (s.a.a) değil. Ayrıca halifenin görmeden bu hadisleri reddetmesi de üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

Ömer'in politikası, genel olarak hadis kaydının yasaklanması yönündeydi. Çünkü hadis, faziletleri ve hükümleri içeriyordu. Dolayısıyla tedvin yasağı tamamen Ömer'in şahsi reyine dayanmaktadır ve meşruiyetini Resulullah'tan almamıştır. Bu yüzden biz, yazmayı yasaklayan ve yazmayı teşvik eden rivayetleri bir araya toplamaktan kaçındık.

1- Bu konuyu *Vuduu'n-Nebi* kitabıyla diğer kitaplarda etraflıca irdeledik.

2- *el-Hadis ve'l-muhaddisûn*, 126.

3- *et-Tevsîku'l-mübekkir li's-sünne ve'l-hadis*, 239; *Tedvinü's-sünneti's-şerîfe*, 288.

İkincisi

Usul ve İlkelerde Birbirine Muhalif Olan İki Ekolün Ortaya Çıkması

Sahabîlerden bazıları rey ve zannın -karşısında kesin delil olsa dahi- meşruiyetini kabul etti; Ömer b. Hattab'ın "müellefet-i kulûb" grubunun zekâtta ki payı konusundaki (diğer vakıalar ve ahkâm daki) içtihatlarını hüccet saydılar.

Bazı sahabîler ise bu tür içtihatları kabul etmemiş, ancak Kur'ân veya Sünnet'ten bir nassa dayanması hâlinde kabul edilebileceği görüşünü savunmuşlardır. Bu sahabîler, Resulullah'ın (s.a.a) bile nassa tâbi olduğuna, asla rey ve zan üzere bir söz söylemediğine, aksine olaylarda kesin karar vermek ve kesin hükmü belirtmek için vahyi beklediğine inanmaktadırlar. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

O, arzusuna göre konuşmamaktadır; (söylediği söz) ancak kendisine vahyedilen bir vahiydir.⁽¹⁾

Yine şöyle buyurmuştur:

Biz sana Kitab'ı, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği şekilde hükmetmen için indirdik.⁽²⁾

Şu ayet içtihat ve rey ekolünü iptal etmektedir:

Allah ve Resulü bir şeye hüküm verdiği zaman, hiçbir mümin erkek ve mümin kadına kendi işlerinde (isteklerine göre) seçme hakkı yoktur...⁽³⁾

Şu ayet de Peygamber'in huzurunda maslahat arayışında bulunan bu tür müçtehitlerin amelinin batıl olduğuna dair apaçık bir belgedir:

Rabbin dilediğini yaratır ve seçer. Onlar için seçim hakkı yoktur.⁽⁴⁾

Yüce Allah bu işin caiz olmadığını açıkça beyan etmiştir; zira Kitab'ında şeriatını kâmil şekilde getirmiş, Peygamber'ini de ahkâmını insanlara açıklamakla görevlendirmiştir. Ümmetin bilge adamı unvanıyla tanınan İbn Ab-

1- Necm, 3-4.

2- Nisâ, 105.

3- Ahzâb, 36.

4- Kasas, 68.

bas, imamet konusunda Ömer b. Hattab'ı redderken bu ayeti delil olarak göstermiştir.⁽¹⁾

İşlerde içtihat ve zanna göre davranmanın vahiyden hiçbir kesin delili bulunmamaktadır. Aksine bu, şeriatın alanına tecavüz etmek ve Allah'ın indirmedığı hükümle fetva vermek sayılmıştır. Zira Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

De ki: Allah mı size izin verdi yoksa Allah'a yalan mı isnat ediyorsunuz?⁽²⁾

Evet, nassa tâbi olan mutlak teslimiyet tarafındaki sahabe reye uymayı caiz görmüyordu. Çünkü aralarında yaşayan ve Yüce Allah tarafından fehim ve ilimle özel donatılıp tenzil ve tevilden haberdar edilmiş olan kimseyi tanıyorlardı. Şunu da biliyorlardı ki, sahabenin içtihadının ilahî şeriatla hiçbir bağlayıcılığı yoktur ve onun sözü şahsi bir görüşten ibaret olduğu için terk edilmesi caizdir.

Ebu Bekir ve Ömer'in reyinin Resulullah'ın (s.a.a) sözüne tercihi veya bu ikisinin sözünün Kur'ân ve Sünnet'e sunulmadan kabulü, hakikatlerin karşısında sebat gösterebilecek bir mantık değildir. Zira bu görüşe göre halife, şeriatın sahibinin maksadını herkesten -hatta şeriatın sahibinden bile- daha iyi bilmektedir!

Elbette Ömer, hükümeti için zaruri olan bir şeyi iyice sağlamlaştırmak istiyordu. O da ölümünden sonra içtihatlarındaki hatanın ortaya çıkarılmaması hususu idi. Hatta o, söylediği her sözün şeriatın sayılmasını istiyordu. Nitekim Abdurrahman b. Avf'ı, Osman'dan "Allah'ın Kitabı, Peygamber'in Sünnet'i ve Şeyheyn'in yöntemine" bağlı kalmayı taahhütte bulunmasını istemeye iten şey de buydu. Başka bir ifadeyle Müslümanları Şeyheyn döneminde Sünnet olmuş şeye amelle sınırlamak istedi. Zira bu içtihatlarla muhalefet, halifeye karşı olan kanadın güçlenmesi anlamına geliyordu.

Osman bu şartı kabullendiğinde onun gereğine göre amel etmek istiyordu. Fakat hükümetinin son altı yılında bu şartı ihlal etti. Çünkü artık kendisini içtihat etmeye layık ve Şeyheyn'in ayarında görüyordu.

1- *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 12, 53.

2- Yûnus, 59.

Ancak İmam Ali b. Ebu Talib (a.s), nas karşısında içtihadı onaylamadı; İbn Avf tarafından önerilen son şartı (Şeyheyn'in yöntemi üzere davranmak şartını) kabul etmedi. Sadece ilk iki şartı, yani Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in Sünnet'i şartını kabul etmekle yetindi.⁽¹⁾

İşte bu şekilde şeriatta birbirine zıt iki farklı yöntem şekillenmiş oldu:

Bir tarafta İmam Ali b. Ebu Talib ve [Abdullah b. Abbas, Ammar b. Yasir, Ebu Zer, Selman gibi] takipçilerinin ve daha sonraki dönemlerde İmam Hasan, İmam Hüseyin, İmam Zeynelabidin, İmam Muhammed Bâkır, İmam Cafer Sadık, İmam Musa Kâzım gibi Ehlibeyt İmamları'nın temsil ettiği yöntem...

Diğer tarafta Ebu Bekir, Ömer, Osman, Muaviye gibi halifeler ve onların [Amr b. As ve oğlu, Abdullah b. Ömer, Ebu Hureyre, Semüre b. Cündeb gibi] takipçileri ile Hişam b. Abdülmelik, Ebu Cafer Mansur, Harun Reşid gibi Emevî ve Abbâsî yöneticilerin temsil ettiği yöntem...

Reyi kabul edenler, batıl olan içtihat ve tevili, içine düştükleri zor durumlardan çıkış yolu olarak kullandılar. Onlar içtihat ve teville başvurarak İmam Emîrül-Müminin Ali b. Ebu Talib'in katili olan Abdurrahman b. Mülcem'i mazur göstermeye çalıştılar. Hâlbuki İbn Mülcem'in sahabî olmadığını biliyorlardı. Bununla birlikte ona bu suçtan çıkış yolu arıyorlardı.

İçtihat ve teville başvurarak İmam Hüseyin'i öldürmesi olayında Yezid'i mazur göstermeye çalıştılar!

Ammar'ın öldürülmesi olayında Ebu'l-Adiye'yi mazur göstermek istediler.

İmam Hasan'ı zehirletmesinde Muaviye'yi mazur göstermeye çalıştılar.

Mushafları yakmasında Osman'ı, hadisleri yakmasında Ömer'i, Malik'i öldürüp eşiyle zina eden Halid b. Velid konusundaki tevillerinde Ebu Bekir'i mazur göstermeye çalıştılar.

Sonuçta halifeler yasa çıkarma makamında bulundukları için "mefdul"un "efdal"dan öne geçmesinin cevazı⁽²⁾ görüşü ortaya çıktı.

Muaviye mefduldur, Yezid mefduldur, Mervan b. Hakem mefduldur ve bun-

1- bk. *Tarîhu'l-Ya'kûbî*, 2, 162; *el-Emâlî* (Tusî), 709.

2- Mefdul, fazileti daha aşağıda olandır. Efdal ise fazileti daha çok olandır. (Mütercim)

ların evlatları mefdul kimselerdir. Ancak maslahat, mefdulun efdal olanın önüne geçmesini gerekli kılmıştır.

Şimdi, Ehlibeyt'in inançları üzerinde istikamet göstermeleri ve bidatçilerin hurafeleri ile karışmamış din üzerinde ısrarla direnmelerine karşılık katlandıkları zulümlerden bir kısmına işaret edeceğiz.

İmam Ali'nin Duruşu

İmam Ali (a.s), Hâşimoğulları'nın Kureyşlilerden çektiği sıkıntılardan söz etmiş ve onların Allah'ın dinini değiştirdiklerine şu sözleriyle dikkat çekmiştir:

Allah, Peygamber'inin ruhunu kabzedince Kureyş, hilafeti kendisine has kıldı ve biz, herkesten daha çok layık olduğumuz hakkımızdan engellendik. Gördüm ki, bu duruma sabretmek, Müslümanların arasına tefrika düşürmek ve onların kanlarının dökülmesine yol açmaktan daha faziletlidir. Zira onlar İslam'la yeni tanışmışlardı; din yayıkta çalkalanmış süt gibiydi ve ufak bir gevşeklik onu bozabilir, azıcık bir gaflet onu devirebilirdi.⁽¹⁾

Kardeşi Akil'e yazdığı mektubunda da şöyle buyurmuştur:

... Arap benden önce Resulullah'a (s.a.a) karşı savaşmakta birleştikleri gibi, bugün de kardeşine karşı savaşmakta ittifak etmişlerdir...⁽²⁾

İmam başka bir konuşmasında şöyle buyurmuştur:

Ey Allah'ım! Kureyş'ten ve onlara yardım edenlerden intikamımı almanı istiyorum. Çünkü akrabalık bağımı kestiler, tasımı-tabağımı devirdiler. Başkalarından daha layık olduğum bir hak hususunda hepsi benimle çekişti. "Hakkı alabiliyorsan al; ama haktan mahrum kılınırsan ister keder içinde sabret, istersen üzgün olarak öl." dediler. Baktım da ehlibeytimden başka yardım edip destekleyen, hakkımı savunan ve yardım eden kimsenin olmadığını gördüm...⁽³⁾

1- Şerhu Nehci'l-belâğa, 1, 308.

2- bk. Nehcü'l-belâğa 3, 60-61, 36. Mektup; el-Mi'yâr ve'l-muvâzene, 180; el-İmâme ve's-si-yâse, 54; Şerhu Nehci'l-belâğa, 2, 119; Cevâhiru'l-metâlib fî menâkıbı'l-İmâmî'l-Celîl Ali b. Ebî Tâlib, 1, 365.

3- Nehcü'l-belâğa, 2, 202, 217. Hutbe; el-Mi'yâr ve'l-muvâzene, 47; Şerhu Nehci'l-belâğa, 4, 104.

Bir sözünde de şöyle buyurmuştur:

... Allah, Peygamber'inin ruhunu kabzedince onlardan bir bölük topukları üzerinde geri döndüler. Helâk edici çeşitli yollara yürüdüler. İçlerinden geçen batıl inançlara dayandılar. Yakın olmayanlarla birleştiler, sevgileri emredilen sebebi (Ehlibeyt'i) terk ettiler, binayı temelinden söküp başka bir yerde kurdular...⁽¹⁾

Başka Bir Metin

İmam Muhammed Bâkır (a.s) dostlarından birine şöyle buyurdu:

Ey Falani! Bilmez misin biz, Kureyş'ten ve onların destekçilerinden ne haksızlıklar gördük? Şiîlerimiz ve sevenlerimiz de bunlardan neler çektiler?

Peygamber vefat etmeden bizim, insanları yönetmeye en layık kimseler olduğumuzu haber vermişti. Fakat Kureyş hilafeti asıl mecrasından çıkarmak için bize karşı birleşti. Bizim hakkımız ve bizim hüccetimizle ensara karşı delil getirdiler. Sonra da onu kendi aralarında döndürüp durdular. Ta ki, hilafet bize döndü. O zaman ise bize olan biatlerini bozdular, bize karşı savaş başlatıldı. Bu işin sahibi (İmam Ali) zor yollardan ve yokuşlardan geçti, nihayetinde ise öldürüldü.

Ondan sonra oğlu Hasan'a biat ettiler ve söz verdiler. Fakat ona ihanet edildi ve anlaşmaya zorlandı. Irak halkı ona karşı ayaklandı, hatta böğrüne hançer batırıldı. Ordusu yağmalandı, cariyelerinin ayaklarındaki halhallar talan edildi. Sonunda o, hükümeti Muaviye'ye bırakarak kendisinin ve -gerçekten çok az sayıda olan- ehlibeytinin kanını korudu.

Daha sonra Irak halkından yirmi bin kişi Hüseyin'e biat etti. Lakin biatlerine sadık kalmadılar; onun biati boyunlarında olduğu hâlde kendisine karşı savaşp onu öldürdüler.

Ondan sonra biz Ehlibeyt hep horlandık ve haksızlığa uğradık, değersiz sayıldık ve tahkir edildik, mahrum edildik ve öldürüldük. Hep korku içindeydik; kendi kanımız ve dostlarımızın kanları konusunda güvende değildik. Bu arada yalancılar ve bizim hakkımızı inkâr edenler, her şehirde kendilerini hâkimlere, kadınlara ve valilere yaklaştırmak için fırsat buldular. Onlar, bizim söylemediğimiz ve yapmadığımız uydurma ve yalan hadisleri rivayet ederek insanları bize düşman etmeye çalıştılar.

1- *Nehcü'l-belâğa*, 2, 36, 150. Hutbe; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 9, 132.

Muaviye zamanında -ve Hasan'ın (a.s) ölümünden sonra- bu daha da şiddetlendi. Şiîlerimiz her şehirde öldürüldü; Şiî olduğu zannına binaen eller, ayaklar kesildi. Bizim sevgimizden ve bize bağlılıktan söz eden herkes zindana atılıyor, malı yağmalanıyor veya evi yıkılıyordu. Bu bela Hüseyin'in (a.s) katili Ubeydullah b. Ziyad zamanına kadar günden güne artarak ve şiddetlenerek devam etti. Sonra Haccac geldi ve Şiîlere katliam uyguladı. O, her türlü zan ve töhmetle Şiîleri tutukluyordu. Hatta bir kişiye "zındık" veya "kâfir" denilmesi, ona "Ali Şiası" denilmesinden daha iyi idi!

İş öyle bir noktaya varmıştı ki, toplumda iyi isim yapmış, takvalı, zahit ve doğru sözlü olarak tanınan kimseler geçmişteki valilerin faziletleri hakkında acayip hadisler naklediyorlardı. Yüce Allah'ın vücuda getirmediği ve o güne kadar hiç vuku bulmamış olan şeyleri anlatıyorlardı. Bunları duyanlar ise gerçek olduğunu düşünüyorlardı; zira bunları nakledenlerin çoğu yalancı ve laubali kimseler olarak tanınmamıştı.⁽¹⁾

İmam Ali (a.s) başka bir sözünde ümmetin Allah'ın Kitabı'na ve Peygamber'in Sünnet'ine amel etmediğine dikkat çekmiş, başka eğilimlerin onlara baskın geldiğini şu ifadeleriyle dile getirmiştir:

... Ne kadar acayip! Şu fırkaların hatadan ötürü dinlerine delil saydıkları şeylerde ihtilaflı oluşlarına nasıl şaşmam ki? Hiçbir peygamberin izini takip etmiyor, hiçbir vasinin yaptıklarına uymuyor, hiçbir gayba iman etmiyor ve hiçbir ayıptan sakınmıyorlar. Şüpheli şeyleri işlerler, şehvetleri peşinde koşarlar. Maruf (zanlarınca) kendilerinin iyi bildikleri şeylerdir, münker de (zanlarınca) kendilerinin inkâr ettikleri şeylerdir. Gizli ve anlaşılması zor şeylerde kendi reylerine dayanırlar, güç ve ağır işlerde kendilerine sığınır. Onlardan her biri, sanki kendisinin imamıdır. Kendince güvenilir gördüğü şeylere yapışmış, sağlam sebeplere bağlanmıştır...⁽²⁾

Başka bir yerde de şöyle buyurmuştur:

Şüphesiz Kur'ân benimledir, kendisiyle arkadaş olduğumdan beri ondan ayrılmadım. Resulullah'la birlikteyken... Fakat İslam'da kardeşler olduğumuz hâlde İslam'a giren eğrilik, sapıklık, şüphe ve tevil yüzünden birbirimizle savaşmaktayız.⁽³⁾

1- *Şerhu Nehci'l-belâğâ*, 11, 43-44.

2- *Nehcü'l-belâğâ* 1, 56, 88. Hutbeden; *Şerhu Nehci'l-belâğâ*, 6, 384.

3- *Nehcü'l-belâğâ*, 1, 36, 122. Hutbeden.

İmam Ali'nin (a.s) Sıffın'den döndüğünde okuduğu hutbede şu ifadeler yer almaktadır:

Onu gönderdiği sırada insanlar fitne girdabına kapılmışlardı. Dinin ipi kopmuştu. Kesin imanın ve sarsılmaz akidenin sütunları sarsılmış, (hak-
kı tanıma yollarının) aslı karışmış, insanların işleri karmakarışık bir hâle
gelmişti. (Fitnelerden) çıkış yolu geçit vermeyecek kadar daralmış, sığı-
nılacak ana kaynak da belirsizliğe bürünmüştü. Hidayet/Doğru yol unu-
tulmuş, sapıklık ve körlük ise her yanı kaplamıştı. Böylece Rahman'a baş
kaldırılıyor, Şeytan'a arka çıkılıyordu. İman yüzüstü desteksiz bırakılmış,
temel dayanakları yerle bir olmuş, alametleri değişmiş, yolları viran edil-
miş, patikaları köhneyip silinmişti.⁽¹⁾

Başka bir konuşmasında şöyle buyurmuştur:

Sizden hainlik akıbetlerini her zaman bekliyordum. Sizde aldanmışların
nişanelerini görüyordum. Fakat tertemiz niyetim, gönül temizliğim saye-
sinde bütün bunları görebildiğim hâlde din kisvesine bürünmüşlüğünüz
size karşı açık bir tavır almama engel oluyordu, bunları görmezlikten ge-
liyordum. Sapıklığa götüren caddeler arasında, sizin için hakka ulaştıran
yolun başında duruyordum. Sizse şaşkına dönmüştünüz, rehberiniz yok-
tu. Su (rehber) buluruz ümidiyle yeri deşip duruyordunuz; ama nafile, su
bulamıyordunuz (susadığınız rehbera ulaşamıyordunuz). (Oysa ben size
gerçek pınarın yolunu gösterdim.)⁽²⁾

Deliller ve Göstergeler

İslam'a davetin başlangıcında Kureyş, Hâşimoğulları'na [ekonomik ve sos-
yal] ambargo uygulamak için elinden geleni esirgemedi. Ancak Hâşimoğul-
ları üç yıl boyunca Şi'bü Ebî Talib bölgesinde direnerek Arab'ın muhasara-
sına tahammül etti.

Daha sonra Arap, Peygamber'i öldürmek için ittifak etti; böylece Hâşimo-
ğulları onun intikamını almaya güç yetiremeyecekti. İşte bu yüzden Resu-
lullah (s.a.a), Hâşimoğulları'nı överek şöyle buyurmuştur:

1- *Nehcü'l-belâğa*, 1, 29, 2. Hutbeden; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 1, 136.

2- *Nehcü'l-belâğa*, 1, 29, 4. Hutbeden; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 1, 207.

"Onlar cahiliye döneminde de İslam'da da benden ayrılmadılar; biz ve onlar tek vücuduz." Peygamber bu sözü söylerken parmaklarını birbirine geçirdi.⁽¹⁾

Hâşimoğulları Resulullah'ı bırakmadı ve onu düşmana teslim etmediler. Aksine, ona muhafız ve siper oldular, hayatının son anına kadar o Hazret'i savundular.

Arap nasıl Hz. Peygamber'e karşı savaşta ittifak ettiyse Kureyş de aynı şekilde Peygamber'in vefatından sonra Ehlibeyt'ine karşı düşmanlık ve onları ortadan kaldırmakta ittifak etti. Peygamber hayattayken duyurmaya başladıkları şey, Peygamber'den sonra yaygınlaştı ve kökleşti. Zira onlar en başından beri reyin meşruiyetine, uygun görülen maslahatın geçerliliğine, hükümlerin kriterlerinin idrakine, tedvinin yasaklandığına ve diğer bidatlere inanıyorlardı.

Biliyoruz ki, bunların hepsi de daha sonraları tatbik edilip uygulandı. "Resulullah hiç kimseyi yerine bırakmadı." dedikleri hâlde veliahtlık, Ebu Bekir'in yerine Ömer'i bırakması fiiline istinaden meşruiyet kazandı.

Ömer'in fiiline istinaden mekruh ve kaçınılması gerekli görülen tedvin, Ömer b. Abdülaziz'in teşebbüsüne istinaden caiz görüldü.

Ebu Bekir ve Ömer'in uygulamasına tâbi olarak nübüvvetle imametın bir yerde birleşmeyeceğine ve Resulullah'ın miras bırakmadığına inandılar.

Burada İmam Ali'nin Osman'a biat edildiğinde buyurduğu sözü getirmemiz münasip olacaktır. Amcası Abbas ona şöyle dedi: "Sana dememiş miydin (şûraya katılma)?" İmam Ali (a.s) şöyle buyurdu:

Ey amca! Sen asıl meseleyi bilmiyorsun! Ömer'in minber üzerinden söylediği şu sözü duymadın mı? "Allah bu hanedan için hilafetle nübüvveti birlikte mukadder kılmamıştır!" Ben (şûraya katılarak) istedim ki, o, kendi diliyle kendisini yalanlasın; insanlar da onun dün söylediği sözün yalan ve batıl bir söz olduğunu; bizim hilafete layık olduğumuzu bilsinler.

Bunun üzerine Abbas sükût etti.⁽²⁾

1- Sünen-i Ebî Dâvûd, 3, 146, h. 2980; el-Müctebâ mine's-Sünen=Sünen-i Nesâî, 7, 130, h. 4137; Müsnedu Ebî Ya'lâ, 13, 396, h. 7399.

2- İlelü's-şerâî ve'l-ahkâm, 171, bab: 133, h. 2; Bihârü'l-envâr, 31, 355-356.

Eğer gerçekten Hz. Peygamber geride miras bırakmamış idiyse neden Ebu Bekir şöyle dedi: "Peygamber'in asası, bineği ve ayakkabısını Ali'ye verdim."⁽¹⁾ Neden Peygamber'in eşleri Ebu Bekir'den miraslarını istediler? Bunlar cevaplanması gereken sorulardır. Görünen o ki, bu alandaki yanlış tasavvurlar, doğru olmayan inançlara dönüşmüş, bugüne kadar Müslümanların tarihinde ve hayatında etkili olmuştur.

Bilmiyorum neden kitap, hikmet ve hükümetin İbrahim hanedanına verilmiş olması şaşkınlığa sebep olmuyor da İbrahim hanedanına verilenlerin Muhammed hanedanına verilmiş olması şaşkınlığa yol açıyor? Oysaki Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

Yoksa insanlara Allah'ın kendi lütfu ile verdiği şeyi mi kıskanıyorlar? Gerçekten biz İbrahim soyuna kitap ve hikmet verdik, biz onlara büyük bir hükümlerlik verdik.⁽²⁾

İmam Ali b. Ebu Talib (a.s) şöyle buyurmuştur:

Allah'a yemin olsun ki, Kureyş, sadece Allah bizi onlara tercih etti diye bizden intikam almaya kalkışmaktadır. Biz onları kendi zümremize kattık.⁽³⁾

Nitekim Muaviye'nin Muhammed b. Ebu Bekir'e yazmış olduğu mektubu daha önce aktarmıştık. O mektupta Muaviye şu ifadeleri kullanmıştı:

Senin baban ve Ömer, onun hakkını gasp eden, ona karşı gelen ve bu işte birbirleriyle ittifak eden ilk kimseler oldular...⁽⁴⁾

Yani burada vurgulamaya çalıştığımız şey, siyasî amaçların ve hükümet politikalarının fıkıh üzerinde ne derecede etkili olduğudur. Hâkim yöneticiler ve rey taraftarı halifeler tarafından dikte edilen şeyler, gerçek dinî hükümlerin tamamen gizli kalmasına yol açmıştır.

Burada *el-İ'tisâm* kitabından bir metin nakledeceğiz. İbn Arabî'nin (Endülüslü Malikî fakihlerinin önde gelenlerinden, muhaddis) aktardığı bu

1- bk. *Şerhu Nehci'l-belâğâ*, 16, 214.

2- Nisâ, 54.

3- *Nehcü'l-belâğâ*, 1, 82, 33. Hutbeden.

4- *Cemheretu resâili'l-Arab fî usûri'l-Arabiyyeti'z-zâhire*, 1, 477; *Mürücü'z-zeheb*, 2, 60; *Şerhu Nehci'l-belâğâ*, 3, 190.

metin, ifade ettiğimiz şeyin üzerindeki perdeyi kaldırmaktadır. İbn Arabî şöyle diyor:

Bizim şeyhimiz -Ebu Bekir el-Fihrî- rükû anında ve rükûdan başını kaldırdığında ellerini kaldırıyor. Bu, Malik ve Şafiî'nin mezhebidir. Şia da bunu yapmaktadır.

O, bir gün sınırdaki İbn Şevvâ'nın ikametgâhında benim ders verdiğim yerde öğlen namazı vaktinde yanıma geldi. Orada bulunan mescide girdi ve ön safta durdu. Ben pencerenin kenarında denize doğru onun arkasında oturdum; şiddetli sıcağa karşı deniz tarafından gelen esintiyle serinlemeye çalışıyordum. Benim bulunduğum safta deniz komutanı Ebu Semene, bir grup arkadaşıyla namazı bekliyordu ve aşağı limandaki gemilere bakıyordu.

Şeyh Fihrî rükû sırasında ve rükûdan doğrulduğunda ellerini kaldırdı. Bunu gören Ebu Semene ve arkadaşları şöyle dediler: "Şu meşrikliyi görmüyor musunuz; nasıl bizim mescidimize girmiş? Kalkın, onu öldürün ve denize atın; hiç kimse sizi görmeyecektir (ve kınamayacaktır)."

Benim neredeyse kalbim yerinden fırlayacaktı. Dedim ki: "Sübhânallah! Bu, üzeri çamurlu adam zamanın fakihidir."

Bana dediler: "Peki, neden ellerini kaldırıyor?"

Dedim: "Peygamber (s.a.a) böyle yapıyordu ve bu, Medine halkının rivayetine göre Malik'in görüşüdür."

Bu şekilde onları susturmaya ve sakinleştirmeye başladım. Şeyh, namazını tamamladıktan sonra ben onun karargâhtaki mekânına gittim. Rengimin değiştiğini görünce şaşırıp ve sebebini sordu. Durumu ona bildirdiğimde güldü ve şöyle dedi: "Ne gezer bende o liyakat ki, bir Sünnet'ten dolayı öldürüleyim?!"

Dedim: "Bunu yapmak sana caiz değildir. Zira sen öyle bir topluluğun içindesin ki, bu Sünnet'i yerine getirirsen sana karşı kıyam ederler, belki de kanın dökülür."

Dedi: "Bırak bu sözü ve başka konuya geç."⁽¹⁾

1- *el-İ'tisâm bi hablillâhi'l-metîn* 1, 358; *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Kurtubî*, 19, 281 (metin bu kaynaktan alınmıştır).

İbn Arabî, üstadını -Şeyh Fihri'yi- takıyye yapmaya davet ediyor; ama üstadı Peygamber'in Sünnet'ini ihya etme yolunda öldürölmek istiyor.

Buharî ve Müslim'in rivayetler ve ravileri seçmedeki tutumu, siyasî nedenlerin kişilerin davranışı üzerindeki etkisi konusunda sunulacak en bariz örneklerdendir. Bu ikisi Mervan b. Hakem'den, Ebu Süfyan'dan, Muaviye'den, Amr b. As'tan, Mugîre b. Şu'be'den, Abdullah b. Amr b. As'tan, Nu'mân b. Beşîr'den birçok rivayet naklettikleri hâlde Peygamber'in (s.a.a) iki torunu İmam Hasan ve İmam Hüseyin'den tek bir rivayet bile getirmiyorlar. Buharî asla İmam Cafer es-Sadık'ın (a.s) sözüne delil olarak başvurmamıştır.

Buharî'nin en fazla rivayet ettiğı kişiler şunlardır: Ebu Hureyre, Ayşe, Ömer b. Hattab, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Amr b. As.

O, Ebu Hureyre'den dört yüz kırk altı hadis nakletmiştir. Abdullah b. Ömer'den iki yüz yetmiş hadis ve Ayşe'den dört yüz kırk iki hadis nakletmiştir. Hâlbuki Peygamber'in kızı Fatıma'dan tek bir hadis dahi nakletmemiş ve İmam Ali b. Ebu Talib'den sadece yirmi dokuz hadis rivayet etmiştir.

Neden Buharî *Sahih*'inde İmam Ali'den, Ebu Hureyre'e oranla daha az hadis nakletmiş? Neden Ebu Hureyre'den 446 hadis naklettiğı hâlde, Ali b. Ebu Talib'den sadece 29 hadis rivayet etmiş? Acaba Ebu Hureyre ve Abdullah b. Amr b. As, Resulullah'a (s.a.a) Ali'den daha mı yakındılar? Yoksa Ali, Ebu Hureyre'nin "Ticarette çok uğraşmak, onu Resulullah'la görüşmekten alıyordu." diye nitelendirdiğı sahabîlerden midir?

İşin hakikatine bakıldığında bu yaklaşımın, şeriatta Kureyşlilik ruhunu tahkim etme refleksine dayandığı görülür.

Şûra gününde Mikdad'la Abdurrahman b. Avf arasında şu konuşma geçtiğı nakledilmiştir:

Mikdad dedi: "Ey Abdurrahman! Allah'a andolsun ki, sen Ali'yi bıraktın! Oysaki o, hakla hükmedenlerden ve hakkın etrafında dönenlerdendir."

Abdurrahman dedi: "Ey Mikdad! Vallahi Müslümanlar için içtihat ettim."

Mikdad dedi: "Peygamberlerinden sonra Ehlibeyt'in başına getirilen musibetin benzerini görmedim. Kureyş'e şaşıyorum! Öyle bir kişiyi terk ettiler ki, ondan daha âlim ve daha adil birini tanımıyorum. Keşke ona yâverler bulabilseydim!

Abdurrahman dedi: "Ey Mikdad! Allah'tan kork! Senin hakkında fitne-den korkuyorum."

Bir adam Mikdad'a sordu: "Allah sana rahmet etsin! Şu Ehlibeyt kimdir? [Ve sözünü ettiğin] o kişi kimdir?"

Mikdad dedi: "Ehlibeyt, Abdülmuttalib'in evlatlarıdır ve o kişi, Ali b. Ebu Talib'dir."⁽¹⁾

Şunu belirtmekte de yarar vardır ki, Ömer, Abdurrahman b. Avf'dan daha liyakatlisinin bulunduğunu bildiği hâlde onu altı kişilik şûraya kattı. Buharî, kendi rivayet zinciriyle İbn Şihab'dan, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ud'dan, İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmiştir: "Ben muhacirlerden bir grup erkeğe Kur'ân'ı okutuyordum; onlardan biri Abdurrahman b. Avf'tı."⁽²⁾

Tarihu Dimaşk'ta, rivayet zincirine yer verilerek Malik b. Enes'ten, Zührî'den, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ud'dan şu rivayet aktarılmaktadır: "Abdullah b. Abbas ona, kendisinin Ömer'in hilafeti döneminde Abdurrahman b. Avf'a Kur'ân okuttuğunu haber verdi..."⁽³⁾

Zehâirü'l-ukbâ kitabında da İbn Abbas'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Ben muhacirlerden bir grup erkeğe Kur'ân'ı okutuyordum; Abdurrahman b. Avf onlardan biriydi."

Bu rivayete Buharî ve Müslim de yer vermişlerdir. Ebu Râfi'den şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "İbn Abbas, Ömer'le o kadar sıkı irtibat hâlindeydi ki, [neredeyse] ailesinden sayılıyordu; ona Kur'ân okutuyordu." Bu rivayeti Ebu Hatem tahric etmiştir.⁽⁴⁾

Evet, hilafetin önce Osman'a, sonra Muaviye'ye ve onun ardından Yezid'e intikal etmesi bu zalim şûranın sonuçlarındandır. Küçük Muaviye ise hilafet mesnedine adım attığında, "şûra"da Ehlibeyt'e yapılmış olan haksızlığı hissetti. O maruf hutbeyi okudu ve kendisini hilafetten azletti. Ravi şöyle diyor:

1- *Tarîhu't-Taberî*, 5, 38; *el-Kâmil fi't-tarih*, 3, 37.

2- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 8, 152.

3- *Tarîhu medîneti Dimaşk*, 30, 280.

4- *Zehâirü'l-ukbâ fi menâkıbı zevi'l-kurbâ*, 243.

O sırada minberin dibinde oturmuş olan Mervan ona dedi ki: "Ey Ebu Leyla! Maksadın Ömer'in sünneti midir?" Küçük Muaviye şu cevabı verdi: "Benden uzak dur! Dinimle mi beni aldatacaksın... Ömer hilafeti şûraya bıraktığında onu, adaletinde hiçbir şüphe bulunmayan kişiden engellemekle en büyük zulmü işledi."⁽¹⁾

Resulullah'tan, (s.a.a) Veda Hutbesi'nde şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Ey insanlar! Dünyevî bir arzu için olmadıkça ve sadece Allah'ın rızası için olursa sultanın başışını alın. Fakat ne zaman ki, Kureyş yönetim için birbirinin canına kastederse ve başışlarıyla sizin dininizi satın almaya kalkışrsa (sizleri istedikleri işe sürüklemeye çalışırsa) onu bırakın.⁽²⁾

İki Yöntem Arasında

Şimdi bu iki yöntem arasındaki farkı aşağıdaki hususlarla açıklayabiliriz:

* Hadisi bırakıp sadece Kur'ân'a tutunmak, iki yöntemin ayrışma noktasıdır. Çünkü Ömer şöyle dedi: "Resulullah'tan hadis nakletmeyin! Kim sizden bir şey soracak olursa, 'Bizimle sizin aranızda Allah'ın Kitabı var.' deyin."

* İctihat ekolü, Peygamber'in içtihadının meşruiyetine inanır. Fakat mutlak teslimiyet ekolü bunu reddeder; zira içtihat zanna dayanır. Oysaki tahminle yakın arasında yerden göğe kadar fark vardır.

* İctihat ekolü, Peygamber'in kendisinden sonrası için vasi tayin etmediğine inanır. Fakat Ehlibeyt ekolü Resulullah'ın -kendisinden sonrası için- Hz. Ali'yi ve Ehlibeyt'i nasla açıkça vasi tayin ettiğine inanır.

* Kureyş ve içtihat ekolü, Peygamber'in Sünnet'inin kayıt altına alınmasını engelledi. Fakat Ehlibeyt ekolü, Peygamber'in Sünnet'inin tedvini için çalıştı, o döneme hâkim olan zor koşullara rağmen Sünnet'in tedvin edilmesi çağrısında bulundu.

* İctihat ekolü, "Allah'ın Kitabı bize yeter!" ve "Allah'ın Kitabı'na başka bir şeyi karıştırmam." mantığına inanıyordu. Fakat Ehlibeyt ekolünün Kur'ân

1- *Samtu'n-nücûmi'l-avâlî*, 3, 213.

2- Ebu Davud, *el-Müsned*, 3, 137, hadis no: 2958.

hakkındaki görüşü şöyleydi: "*Kur'ân çok yönlü bir kitaptır.*"⁽¹⁾ Kur'ân'ın hakikatleri ve ayetlerinin detayı, ancak Sünnet yoluyla ve Yüce Allah'ın Kur'ân ilmiyle özel kıldığı şahsiyetlerin tefsiriyle anlaşılabilir.

* İctihat ekolü, sahabenin sözünün Kur'ân'a sunulması gerektiğini kabul etmez. Aksine, sahabenin sözü ve fiilinin Kur'ân'a muhassis olduğuna, yani onda alan daraltması yaptığına inanır. Fakat Ehlibeyt ekolü, Ehlibeyt'in sözlerinin Kur'ân'a sunulması ve Kur'ân'a aykırı olanların atılması gerektiğine inanır. İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "*Size söylediğim her şeyin Allah'ın Kitabı'ndaki dayanağını sorun.*"⁽²⁾ Veya şöyle buyurmuştur: "*Benim sözümü Allah'ın Kitabı'na sunun; Kur'ân'a uyanı alın ve ona aykırı olanı atın.*"⁽³⁾

* İctihat ekolü şer'î hükümlerde tasvip görüşündedir; zira sahabenin adaleatine inanmaktadır. Fakat Ehlibeyt ekolü içtihatla ulaşılmış şer'î hükümlerde hata ihtimali bulunduğu görüşündedir.

* İctihat ekolü, Buhârî ve Müslim'deki rivayetlerin sahih olduğuna inanır. Fakat mutlak teslimiyet ekolü, *el-Kâfî* kitabında ve *Kütüb-i erbaa*'da⁽⁴⁾ geçen rivayetlerin hepsinin sahih olduğu görüşünde değildir.

* İctihat ekolü, şer'î hükümlerin birçoğunda (kadılık gibi) ve hatta ibadetlerde adalet şartına inanmaz. Dolayısıyla ister iyi olsun ister kötü olsun herkesin arkasında namaza durmanın caiz olduğunu savunurlar. Fakat Ehlibeyt ekolü bunu kabul etmez.

1- *Nehcü'l-belâğa*, 3, 136, hutbe: 77. İmam Ali (a.s), Haricilerle münazara etmesi için Abdullah b. Abbas'ı gönderdiğinde bu sözü ifade etmişti ve şöyle buyurmuştu: "Onlara Kur'ân'la istidlalde bulunma; zira Kur'ân çok vecihleri/yorumları taşıyabilecek bir kitaptır. Sen bir şey söylersin, onlar başka bir şey söyler..." bk. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*, 1, 444.

2- *el-Mehâsin*, 1, 269, bab: 37, h. 358; *el-Kâfî*, 1, 59, h. 5.

3- *el-İstîbâsâr fî ma'htülîfe mine'l-ahbâr* 1, 190, bab: 112, h. 9668.

4- Şia nezdinde kaynak niteliğindeki dört temel hadis mecmuasına (*el-Kâfî*, *Tehzîbü'l-ah-kâm*, *İstîbâsâr*, *Men lâ yahduruhü'l-fakîh*) "*Kütüb-i erbaa*" denir. (Mütercim).

EMEVÎLER DÖNEMİNDE İKİ YÖNTEMİN KÖKLEŞMESİ

Mutlak teslimiyet taraftarları nezdinde hadis tedvini -onun izlerini ortadan kaldırma yönündeki tüm çabalara rağmen- istikrar bulunca içtihat ekolü ona paralel şekilde kafilesini yürütmeyi ve gelecekte yasa koymada sıkıntı çekmemek için bu alanda bir şeyler yapmayı bir zaruret gördü. Zira tedvinin ertelenmesi, hadisin zayı olup ortadan kalkması anlamına geliyordu.

Bu yüzden içtihat ekolünün takipçileri, mutlak teslimiyet ekolüne karşı koyabilmek için alternatif bulmalıydılar. İşte bu yüzden Hişam b. Abdülmelik -başka bir rivayete göre de Ömer b. Abdülaziz- İbn Şihab'a (öl. 124 hicrî) Sünnet'i tedvin etmesi emrini verdi.

1- Halifeler ve Tedvin

Muammer, Zührî'den şöyle dediğini nakletmiştir:

Biz ilmi yazmaktan hoşlanmazdık; ta ki, şu emîrler bizi ona zorladılar. Sonra baktık öyle bir duruma gelmişiz ki, artık hiç kimseyi ondan menetmiyoruz.⁽¹⁾

Başka bir nakilde şöyle geçmektedir:

Yöneticiler benden kendileri için yazmamı istediler. Ben de Allah'tan hayâ ettim; yöneticiler için yazayım; ama başkaları için yazmayayım.⁽²⁾

Üçüncü bir nakilde Ebu'l-Melih'ten şöyle dediği rivayet olunmuştur:

1- *Takyîdü'l-ilm*, 107; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2, 389; bk. *Sünen-i Dârimî*, 1, 122, h. 404; *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 3, 363; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 9, 341.

2- *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fî rivâyetih ve hamlih*, 1, 77.

Zührî'nin yanında hadis yazmaya ümidimiz yoktu. Ta ki, Hişam onu evlatları için yazmaya mecbur etti. Ondan sonra artık insanlar hadis yazdılar.⁽¹⁾

Edvâun ale's-sünneti'l-Muhammediyye kitabında şöyle geçmektedir:

İbn Şihab, Hişam'a muhalifti. Fakat çok geçmeden onun yanında saygın bir konuma sahip oldu. Kendisiyle hac yaptı ve Hişam onu evlatlarının öğretmeni yaptı.⁽²⁾

Bu işin güvenilirliği, kendiliğinden geliştiği ve halifelerin niyetlerinin doğruluğu konusunda bizi şüpheye düşüren şey, Peygamber döneminde tedvini yasaklayanların Kureyşli olmalarıdır. Onlar Abdullah b. Amr b. As'ı hadis kaydetmekten menettiler. Ayrıca onların Ömer b. Hattab, Osman b. Affan ve Muaviye b. Ebu Süfyan dönemlerinde bu halifeleri destekleyici ve onlara itaat edici tutumlarıyla hadise ne şekilde yaklaştıklarını da çok iyi bilmekteyiz. Ebu Süfyan, Muaviye ve Yezid'in Peygamber'e ve onun risaletine karşı nasıl bir tutum içinde olduklarını da gayet iyi biliyoruz.

Ebu Süfyan'ın -Peygamber'in amcası- Hamza'nın kabrine yaptığı şey üzerinde birazcık düşünürsek gerçeği daha net anlarız. Nitekim o, Hamza'nın kabrini tekmeleyerek şöyle konuşmuştu: "Ey Ebu Umare! Dün uğruna kılıçla birbirimize düştüğümüz şey, bugün bizim gençlerin eline düşmüş ve onunla oynuyorlar."⁽³⁾ Muaviye'nin Kûfe'ye girdiğinde Mugîre'ye söylediği söz de birçok gerçeği bize anlatmaktadır. Mugîre şöyle diyor:

Muaviye'den Hâşimoğulları'na eziyetten vazgeçmesini istedim ve bunun, onun namını daha kalıcı kılacağından söz ettim. Muaviye bana şu cevabı verdi: "Heyhat! Heyhat! Hangi namın kalmasını ümit edeyim? Tîm kabilesinden bir adam yönetimi ele geçirdi ve elinden ne geldiyse yaptı. Fakat henüz o ölmeden namı kaybolup gitti. Meğerki biri çıkıp 'Ebu Bekir' desin! Sonra Adî kabilesinden olan kişi yönetimi ele aldı. On yıl zahmet çekti ve çaba gösterdi. Fakat ölmeden önce namı yok olup gitti. Meğerki biri çıkıp 'Ömer' desin! Fakat şu İbn Kebeşe'nin⁽⁴⁾ her gün beş defa ismi haykırılıyor: 'Eşhedü enne Muhammeden Resulullah.' Ey babasız! Bu

1- *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 3, 363.

2- *Edvâun ale's-sünneti'l-Muhammediyye*, 260.

3- *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 16, 136.

4- Kebeşe, Hz. Peygamber'in anne tarafından dedesinin ismidir. Muaviye, Peygamber'i küçümsemek için bu tabiri kullanmıştır. (Mütercim)

haykırışın ardından hangi amel baki kalabilir ve hangi nam devam getirebilir? Allah'a yemin olsun ki, onları birbiri ardınca gömmekten başka çare yoktur."⁽¹⁾

Muaviye Küfe'ye geldiğinde de şöyle demişti:

Allah'a yemin olsun ki, namaz kılasınız, oruç tutasınız, hac yapasınız ve zekât veresiniz diye sizinle savaşmadım. Bunları yapmakta olduğunuzu zaten biliyorum. Ancak ben üzerinizde emîr olmak için sizinle savaştım ve Allah bunu bana verdi. Oysaki siz bundan hoşlanmıyorsunuz."⁽²⁾

Peygamber nezdinde değeri ve kıymeti böyle olan, Peygamber'in şahsına ve risaletine karşı böyle bir tutum içinde bulunan bir kaynaktan dinimizin hükümlerini almak ne derece sağlıklı olabilir ki? Ayrıca bunların bazılarının Peygamber'in diliyle lanetlenmiş olduklarını da biliyoruz. Yalan ve hilelerle, asabiyet ve tefrika ruhuyla Müslümanları nasıl parçaladıklarını bildiğimiz hâlde, yine de onların rivayetlerine itimat edebilir miyiz ve Sünnet'in hazineleri konusunda onları emin sayabilir miyiz?

Ne oldu ki, Sünnet zorla ve baskıyla tedvin edilir hâle geldi, onun iyisi ve kötüsü herkesi bağlayıcı hâl aldı? Hâlbuki daha önce [halifeler döneminde] tedvin şiddetli cezalarla yasaklanıyordu.

Nevevî'nin *Şerh-i Sahîh-i Müslim* eserinde şöyle geçmektedir:

Beşîr el-Advî, İbn Abbas'ın yanına geldi. Hadis okuyor ve şöyle diyordu: "Resulullah şöyle buyurdu, Resulullah böyle buyurdu..." İbn Abbas onun hadisini dinlemiyordu ve yüzüne bile bakmıyordu. Bunun üzerine şöyle dedi: "Ey İbn Abbas! Neden hadisimi dinlemiyorsun? Ben sana Resulullah'tan hadis naklediyorum ve sen dinlemiyorsun."

İbn Abbas şöyle dedi: "Bir zaman vardı ki, birisi, 'Resulullah buyurdu.' dediğinde gözlerimizi ona diker, kulaklarımızı ona kabartırdık. İnsanlar serkeş ve uysal ayırt etmeden önüne gelen her bineğe binmeye başlayınca biz de sadece bildiğimiz hadisleri onlardan almaya başladık."⁽³⁾

1- *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 5, 130, Zübeyr b. Bekkâr'ın *el-Ahbârü'l-muvaffakiyyât* eserinden naklen (metin bu kaynaktan aktarılmış); *el-Müsterşid fî imâmeti alî b. Ebî Tâlib*, 680.

2- *el-Musannef li-İbn Ebî Şeybe*, 6, 187, h. 30556; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 59, 150; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3, 147; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8, 131.

3- *Sahîh-i Müslim*, 1, 13, h. 7; *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 4, 186.

Evet, Emevî siyaseti tahrif ve tehdit üzerine kurulmuştu. Muhaddisler ve rivayet erbabı nezdinde gerçekler açık olmakla birlikte onlar, bu hakikatleri açığa çıkaracak güce sahip değildi.

Fethu'l-bârî kitabında şöyle geçmektedir:

Hişam b. Abdülmelik, Zührî'den, "**İçlerinden bu günahın önemli kısmını üstlenene ise büyük bir azap vardır.**"⁽¹⁾ ayetinin Ali hakkında indiğine dair bir rivayet uydurmasını istedi.

Oysaki Zührî'nin, Ali hakkında Muammer'e hadis rivayet ettikten sonra ona şöyle dediğini görüyoruz: "Bu hadisi gizli tut ve benden başka herkesten gizle. Zira bunlar (Emevîler) Ali'nin övgüsü ve onun zikri konusunda hiç kimseyi mazur görmezler."

Muammer diyor: "Dedim: Ey Ebu Bekr! Bu sözü duymuş olduğun hâlde neden şu grupla birlikte oldun?" Dedi: "Kes sesini be adam! Onlar bizi mallarına ortak etti, biz de onların arzularına boyun eğdik."⁽²⁾

İmam Zeynelabidin'in (a.s) Zührî'ye yazdığı mektubunda, zamanın hükümeti tarafından onun nasıl bir baskı altında bulunduğu tasvir edilmiştir. O mektupta şu ifadeler geçmiştir:

Allah, bizi ve sizi fitnelerden korusun ve ateşe yakalanmaman için sana rahmetsin. Bugün öyle bir duruma düşmüşsün ki, seni tanıyan herkesin sana acıması gerekir... Şüphesiz, Allah sana verdiği sağlıklı vücut ve uzun ömür ile yükünü ağırlaştırmıştır. Kur'ân'ın ilmini sana öğrettiği, seni dininde fakih kıldığı ve peygamberi olan Muhammed'in (s.a.a) Sünnet'ini sana tanıttığı için de hüccetleri sana tamam olmuştur. Sana verdiği her nimet ve gösterdiği her delil karşısında da sana bazı vazifeleri farz kılmıştır... Öyleyse bak gör, yarın Allah'ın huzuruna çıktığında nasıl birisi olacaksın; "Sana verdiği nimetlere nasıl riayet ettin ve emrine bıraktığı hüccetlerin hakkını nasıl eda ettin?" diye seni sorguya çekecektir. Sanma ki, Allah senin mazaretini kabul edip kusurlarına göz yumacaktır. Heyhât, heyhât; sandığınız gibi değildir. Allah âlimlerden, "**(Bildiğiniz hakikatleri) insanlara mutlaaka açıklayacaksınız ve gizlemeyeceksiniz.**"⁽³⁾ diye söz almıştır.

1- Nûr, 11.

2- *Menakıbu İbn Meğazilî*, 142, h. 186; *Cevâhiru'l-metâlib fî menâkıbü'l-İmâmi'l-Celîl Ali b. Ebî Tâlib*, 1, 243.

3- Âl-i İmrân, 187.

Bil ki, gizlediğin en ufak hak ve taşıdığın en hafif günah, zalime yaklaşmakla ve davetini kabul etmekle onun yalnızlık ve korkusunu giderip sapıklık yolunu ona kolaylaştırmandır. Beni korkutan şey, yarın günahınla birlikte hainlerle Allah'ın huzuruna çıkman ve zalimlerin zulmüne yardım etmenle de aldığın ücretten sorguya çekilmendir. Çünkü sen, hakkın olmayan bir malı alarak hiç kimsenin hakkını vermeyen bir adama yaklaştımsın. Ona yaklaşmanla da hiçbir batılı önleyememiş ve Allah'a düşmanlık eden bir kimseyle dostluk kurmuşsun. Acaba onlar, kendi yanlarına çağırarak seni kendi zulüm değirmenlerinin etrafında döndürdükleri bir eksen, kendi gayelerine ulaşmak için bir köprü, dalaletlerine bir merdiven, sapık yollarına tebliğci ve gittikleri yolu izleyen birisi yapmamışlar mı? Seninle gerçek âlimler hakkında şüphe icat ederek cahillerin kalplerini kendilerine çekiyorlar. Onların fesatlarının üzerini kapamakta, havas ve avamın (âlim ve cahillerin) ayağını onların kapısına açmakta, onların en yakın vezir ve en güçlü yardımcılarının bile yapamadığı hizmeti sen yapmaktasın. Senden aldıkları şeye karşılık, verdiklerine ne de azdır! Senin için onardıkları değersiz şey karşısında, gör, başına neyi yıkıyorlar! (Verdikleri dünya mal ve makamı karşılığında, ahiretini ve şerefini yok ediyorlar.) Öyleyse kendi hâline bak -çünkü başkası senin hâlini düşünmez- ve sorumlu bir kimse gibi kendi hesabına yetiş. Küçüklük ve yaşlılık döneminde nimetleri ile seni rızıklandıran Allah'a nasıl şükredeceğine dikkat et. Beni en fazla korkutan şey, Allah'ın şu ayette buyurduğu gibi olmandır: "Onlardan sonra yerlerine namazı zayi eden, hevâ heveslerine uyan bir kuşak geçti..."^{(1),(2)}

Muaviye, "İnsanlardan öylesi var ki, Allah'ın rızasını elde etmek için canını satar (feda eder)." ⁽³⁾ ayetinin İmam Ali'nin (a.s) katili olan İbn Mülcem hakkında indiğine dair rivayet uydurması karşılığında Semüre b. Cündeb'e dört yüz bin dirhem verdi.⁽⁴⁾

Muaviye döneminde hadis uydurmak kötü bir şey sayılmıyordu. Hadis uydurucuları, hükümete faydası olan hadisleri uydururken ve iktidar sahiplerinin hoşuna gitmeyen hadisleri yalanlayıp yasaklarken asla Allah'tan korkmaz ve takvayı riayet etmezlerdi.

1- Meryem, 59.

2- *Tuhefû'l-ukûl*, 274.

3- Bakara, 207.

4- *Şerhu Nehci'l-belâğâ*, 4, 73; *Şevâhidü't-tenzîl li-kavâidi't-tafîl*, 1, 132.

Medainî şöyle der:

Çok sayıda uydurma hadis ortaya çıktı. Yalan ve iftira öylesine yayıldı ki, fakihlerin, kadınların ve valilerin öncelikli işi bu oldu. Riyakâr kariler ve abit kılıklı basiretsiz düşkünler, insanların başındaki en büyük belaydı. Onlar yöneticilere yaranmak ve valilere yaklaşıp mal, mülk, servet edinebilmek için hadis uyduruyorlardı. Daha sonra bu hadisler yalan ve iftira ehli olmayan dindar müminlerin eline ulaştığında ise gerçek olduğu zannıyla onları kabullendiler ve nakletmeye başladılar. Eğer bunların batıl olduklarını bilselerdi, kesinlikle rivayet etmezlerdi ve onlara inanmazlardı.⁽¹⁾

Dihlevî *el-İnsâf* risalesinde şöyle der:

Hulefa-i Râşidîn dönemi sona erince hilafet ilimde, fetva ve hükümde hiçbir kabiliyeti bulunmayan liyakatten yoksun bir kavmin eline düştü. Dolayısıyla onlar, fakihlere tevessül etmek ve her hâllerinde onlarla birlikte olmak zorunda kaldılar. Birinci derece âlimlerden sadece birkaç kişi kalmıştı. Onlar yöneticiler tarafından talep edildiklerinde kaçtılar ve uzaklaştılar. O zamanın âlim olmayan insanları, ümmetin kendilerine yöneldiği hâlde ulemanın onlardan yüz çevirmesini görünce izzete ulaşmak amacıyla ilim öğrenmeye talip oldular. Bunun neticesinde ise talep edilen fakihler, talep eden fakihlere dönüştü; sultanlardan yüz çevirdikleri için aziz iken, sultanlara yöneldikleri için zelil duruma düştüler. Sadece Allah'ın başarılı kıldığı [ve bu zilletten kurtardıkları] müstesnadır...⁽²⁾

Mekkî'ye ait *Menakıbü Ebî Hanîfe* kitabında şöyle geçmektedir:

Ebu Hanife, Emevî yöneticilerden biri tarafından fikhî bir meseleye cevap vermesi için çağrıldığında şöyle dedi: "Ben istirca ettim;⁽³⁾ zira benim o meseledeki görüşüm, Ali radiyallah anh'ın sözüne mutabıktı ve ona göre amel ediyordum. 'Şimdi ne yapacağım?!' diye içimden geçirdim. Sonra doğruyu söylemeye karar verdim; Allah'a kulluk ettiğim dine göre fetva verecektim." Bu endişenin sebebi şuydu: Ümeyyeoğulları Ali'nin sözüne uygun şekilde asla fetva vermez, ona itina etmezlerdi... O asırda Ali'nin

1- *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 11, 46, Medâinî'nin *el-Ahâdis* kitabından naklen.

2- bk. *el-İnsâf fî beyâni sebebi'l-ihtilâf*. Bu söz Ferîd Vecdî'nin *Dâ'iretü'l-ma'ârif*'inde "cehd" kelimesinde gelmiştir.

3- İnsanın bir musibetle karşılaştığında, "Biz Allah'a aیتiz ve dönüşümüz O'nadır" manasına gelen "innâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn" âyetini okumasıdır. (Mütercim)

ismi bile anılmazdı. Şeyhler arasında Ali'ye işaret edilmek istendiğinde, "Şeyh şöyle dedi..." ifadesi kullanılırdı. İnsanların çocuklarına Ali' ismini vermesini bile yasakladılar. Evladına Ali' ismini vermiş olanlar belalara hedef oluyorlardı.⁽¹⁾

Buna yakın bir rivayet Hasan-ı Basrî'den gelmiştir. Yunus b. Ubeyd'den şöyle dediği nakledilir:

Hasan-ı Basrî'ye şöyle dedim: "Ey Ebu Said! Sen Resulullah'ı (s.a.a) görmediğin hâlde nasıl 'Resulullah buyurdu.' diyerek hadis naklediyorsun?"

Hasan-ı Basrî şu cevabı verdi: "Ey kardeşimin oğlu! Bana öyle bir şey sordun ki, senden önce hiç kimse bana bunu sormamıştı. Eğer benim yanımdaki kadrin olmasaydı asla cevap vermezdim. Biz, senin de şahit olduğun bir zamanda yaşıyoruz. -O, Haccac'ın memuru idi- Ne zaman 'Resulullah buyurdu.' dediğimi duyarsan bil ki, o, Ali b. Ebu Talib'dir. Ancak öyle bir zamanda yaşıyorum ki, Ali'nin ismini zikredemiyorum."⁽²⁾

Şa'bî'den şöyle dediği nakledilmiştir:

Şu Ebu Talib hanedanından çıktığımız nedir?! Eğer onları seversek öldürülüyoruz ve eğer onlara buğzedersek cehenneme giriyoruz!⁽³⁾

Şeyh Ebu Cafer İskafî şöyle der:

Muaviye sahabeden bir grubu ve tâbiînden bir grubu, Ali hakkında nefret oluşturacak kötuleyici rivayetler uydurmakla görevlendirdi ve onlar için herkesin rağbet edeceği hatırı sayılır ödül belirledi. Sahabeden Ebu Hu-reyre, Amr b. As, Mugîre b. Şu'be ve tâbiînden Urve b. Zübeyr bu alanda Muaviye'yi hoşnut edecek rivayetler uyduranlardan bazılarıdır.⁽⁴⁾

Niftaveyh olarak tanınan İbn Arafe şöyle der:

Ashabın fazilet ve menkıbeleri hakkında uydurma rivayetlerin çoğu, Ümeyyeoğulları hükümeti döneminde insanları kendilerine yaklaştı-

1- *el-İmâmü's-Sâdık ve'l-mezâhibü'l-erbaa*, 1, 396; *Menâkıb-ı İmam Ebu Hanife*, 1, 117.

2- *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, 6, 124; *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, 1, 204.

3- *Uyûnü'l-ahbâr-i İbn Kuteybe*, 2, 112; *el-İmam Cafer es-Sâdık (a.s)*, 107.

4- *Şerhu Nehci'l-belâğ*, 4, 63.

mak ve bu vesileyle Hâşimoğulları'nın burnunu yere sürtmek amacıyla uydurulmuştur.⁽¹⁾

Evet, işte bu tutumlar İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) açık şekilde şöyle buyurmasına yol açmıştır:

İnsanlar bizim üzerimizde büyük bir imtihanla sınanmaktadır; onları [hakka] çağırdığımızda bize uymazlar, kendi hâllerine bıraktığımızda ise bizden başkasıyla doğru yolu bulamazlar.⁽²⁾

İmam Zeynelabidin (a.s) de şöyle buyurmuştur:

Sürekli bizi kötilediniz ve sonunda insanları bize düşman ettiniz (onların kalplerine bize karşı kin ve nefret duygusunu yerleştirdiniz).⁽³⁾

Yine İmam Zeynelabidin'in (a.s) duasında şu ifadeler geçmektedir:

Allah'ım, bu makam senin halifelerine ve seçkin kullarına aittir... Sonra durum öyle oldu ki, seçmiş olduğun halifelerin yenik düştüler, zulme uğradılar, hakları ellerinden alındı, hükmün değiştirildi, Kitab'ın uzaklara atıldı, farzların öngördüğün yönlerinden saptırıldı, Peygamber'inin Sünnet'leri terkedildi...⁽⁴⁾

İmam Zeynelabidin (a.s) ümmetin ihtilafını ise şu sözleriyle açıklıyor:

Nasıl olacaklar? İfrat ve tefrite düşerek haktan uzaklaşınca kendi hâllerine bırakıldılar; sapkınlıklar ve karanlıklar içinde ibadet ettiklerini sanıyorlar.

Bu ümmetten bir grup ihlâs ve dindarlık bahanesiyle din önderlerinden ve nübüvvet hanedanından ayrılarak kendilerini ruhbaniyetin pençesine attılar, ifrata düştüler. İslam'ı en güzel vasıflarla anlattılar, kendilerini en güzel Sünnet'le bezediler. Derken üzerlerinden uzun zaman geçti (ve on-

1- *en-Nesâihu'l-Kâfiye li-men yetevellâ Muâviye*, 89; *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 11, 46; bk. *Fecrî'l-İslâm*, 213.

2- *el-İrşâd*, 2, 168; *Menâkıbü Âli Ebî Talib*, *İbn Şehrâşûb*, 4, 206; *İ'lâmü'l-verâ bi-a'lâmi'l-hüdâ*, 1, 508.

3- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5, 214; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 41, 392; *Tehzîbü'l-kemâl fî es-mâi'r-ricâl*, 20, 387; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 9, 122.

4- *es-Sahîfetü's-Seccâdiyye li ed'iyeti'l-İmam Ali b. Hüseyin (a.s)*, 351, Kurban Bayramı ve Cuma Günleri Okuduğu Dua'dan.

lar umduklarını elde edemediler), bu çetin yol kendilerine uzak geldi. Sadıkların imtihanlarıyla sınandıklarında ise hidayet yolundan ve kurtuluş sancağından gerisin geriye döndüler.

Diğer bir grup bizim hakkımızda tefrite düştü. Onlar, Kur'ân'ın müteşabih ayetlerine istidlal ettiler, Kur'ân'ı kendi reylerine göre tevil ettiler, mevcut hadisleri töhmet altında bıraktılar. Kitab'ın nurundan ve gerçek ilmin eserinden faydalanmaksızın işlerine geldiği gibi şüphelerin girdabında ve karanlıkların bağrında yol aldılar, bununla da doğruya ulaştıklarını sandılar.

Bu ümmetin evlatları kime sığınacak?!

Halk ve dinin büyükleri tefrikacılık ve ihtilaf yüzünden mahvoldu. Onlar birbirlerini tekfir ediyorlar. Oysaki Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra bölünen ve ihtilafa düşen kimseler gibi olmayın."**⁽¹⁾

Acaba hücceti ulaştırma ve hikmeti tebliğde -Allah'ın, varlıklarıyla kullarına bahane yolunu kapadığı ve böylece insanları hüccetsiz olarak kendi hâllerine bırakmadığı- hidayet önderlerinden ve karanlıkları aydınlatanlardan başka güvenilecek kimse var mıdır?

Acaba bereketli nübüvvet ağacının dalları ve Yüce Allah'ın seçkin kılıp kendilerinden her türlü pisliği gidererek onları tertemiz kıldığı ve kendilerini her türlü afetten koruduğu, muhabbetlerini Kitab'ında farz kıldığı kimselerin evlatlarından başkasını tanıyor veya bulabiliyor musunuz?⁽²⁾

O Hazret kendisiyle fikhî bir meselede tartışmaya kalkışan kişiye şöyle buyurdu:

Ey adam! Eğer bizim hanelerimize gidip gelseydin sana Cebrail'in ayak izlerini gösterirdik. Acaba Peygamber'in Sünnet'ini bizden daha iyi bilen var mıdır?⁽³⁾

Yine şöyle buyurmuştur:

Nakıs akıllarla, batıl reylerle ve fasit kıyaslarla Allah'ın dinine ulaşılamaz. Allah'ın dini ancak teslimiyetle elde edilir. Bize teslim olan esenlik

1- Âl-i İmrân, 105.

2- *Keşfu'l-gumme*, 2, 98-99.

3- *Nüzhetü'n-nâzır*, (Halvânî), 45.

bulur, bize uyan doğru yola ulaşır. Her kim kıyas ve rey'e göre amel ederse helak olur.⁽¹⁾

Evet, İslam ümmeti tahrife duçar oldu. Ebu Zehra *Tarîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye* kitabında şöyle der:

... Ali'nin (a.s) yargı ve fetva konusundaki sözlerinden birçoğunun gizli kalmasında Emevî hükümetinin eli vardı. Çünkü bir taraftan minberler üzerinden Ali'ye lanet okurken, diğer taraftan ulemayı Ali'nin ilmini anlatmak, onun fetva ve sözlerini nakletmek konusunda serbest bırakmalarını makul değildir. Özellikle İslam hükümetinin esasıyla ilgili konulardaki sözlerinin anlatılmasına izin vermiş olmaları mümkün değildir.⁽²⁾

Bu konuyu detaylandırmaya kalkışacak olursak ciltlerce kitap yazmamız gerekir. Fakat burada hadis tedvininden yana olan kimselerin Haccac b. Yusuf es-Sekâfî döneminde neler çektiklerini anlamak için İbn Esir'in şu sözlerini aktarmakla yetiniyoruz:

Haccac b. Yusuf, Emevîler tarafından Irak valisi oldu. O, Cabir b. Abdullah el-Ensârî'nin eline ve Sehl b. Sa'd Saidî ile Enes b. Malik el-Ensârî'nin boynuna mühür vurdu. Bu şekilde onları küçük düşürmek; halkın onlardan uzaklaşmasını sağlamak ve insanların onları dinlememesini istiyordu.

2- Ehlibeyt ve Tedvin

Ehlibeyt'in tedvini caiz gördüğü tevatürle sabit olan bir gerçektir. Zira İmam Ali (a.s), kendi hattıyla ve Resulullah'ın (s.a.a) imlasıyla yetmiş zıra/arşın uzunluğunda bir sahîfe yazdı.⁽³⁾ Dr. Rifat Fevzî Abdülmuttalib bu sahîfede

1- *Kemâlü'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me*, 324, b. 31, h. 9.

2- *Tarîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye fi's-siyâse ve'l-akâid*, 285-286.

3- bk. *A'yânü's-Şîa*, 1, 330; *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 4, 418, h. 5914, Hasan b. Faddal, İmam Ali b. Musa Rıza'dan (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "İmam'ın bazı alametleri vardır; o, insanların en bilgini, en iyi hüküm vereni, en takvalısı, en hilimli, en şecaatlisi, en cömerdi, en âbidi... Onun yanında bir sahîfe vardır ki, içerisinde kıyame-kadar gelecek olan Şiîlerinin ve kıyamete kadar gelecek olan düşmanlarının isimleri vardır. Onun nezdinde Câmia vardır. Câmia, yetmiş zıra uzunluğunda bir sahîfedir ki, içerisinde Âdemoğullarının ihtiyaç duyacağı her şey mevcuttur. İmam'ın yanında Cefr-i ekber ve Cefr-i asgar vardır; o, bir keçi veya koç derisidir ki, içinde tüm ilimler; hatta tırmalamanın diyeti, bir kırbaç veya yarım kırbaç ya da kırbaçın üçte birinin diyeti dahi mevcuttur. İmamın yanında Fatma'nın mushafı vardır." (*Uyûnü ahhbâr'r-Rızâ*, 2, 193).

fıkhın çeşitli bablarına dağılmış olan rivayetleri *Sahîfetü Ali b. Ebî Talib an Resulillâh dirasetü tevsîkiyye fıkhiyye* ismini verdiği bir kitapta toplamıştır.⁽¹⁾

Bu sahîfe İmamların (a.s) hep yanında idi; onlar, birbirlerinden miras olarak aldıkları bu sahîfeyi korumak için azami çabayı gösteriyorlardı. İmam Hasan'dan (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

İlim bizdedir ve biz onun ehliyiz. İlmin tamamı bizim yanıımızda toplanmıştır. Kıyamet gününe kadar vuku bulacak her şey -hatta tırmalama karşısında ödenecek diyet dahi- Peygamber'in imlası ve Ali'nin hattıyla yazılı olarak bizim yanıımızdadır.⁽²⁾

Ona, babasının "ihtiyar/seçme yetkisi" hakkındaki görüşü sorulduğunda içinde kitapların bulunduğu sandığı getirmelerini emretti ve ondan Ali'nin (a.s) "ihtiyar" hakkındaki sözünün yazılı olduğu sarı bir sahîfe çıkardı.⁽³⁾

Bu kitap, daha sonra İmam Hüseyin'in (a.s) yanındaydı. Ondan sonra İmam Seccad'ın (a.s) yanında, sonra İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s), sonra İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanında...⁽⁴⁾

Görüldüğü gibi, İmam Ali'nin (a.s) evlatları bu sahîfeye benzeri görülmemiş ölçüde önem vermişlerdir. Hatta onca ağır musibetler bile İmam Hüseyin'i, (a.s) bu sahîfeyi İmam Seccad'a (a.s) vermesi için büyük kızı Fatuma'nın yanında bırakmaktan alıkoyamadı. Bu kitaplar Peygamber'in emaneti ve Âl-i Muhammed'den geriye kalmış hazineler olarak hep Ehlibeyt'in yanında bulunmuştur.⁽⁵⁾ Bu sahîfenin önemi o kadar büyük ki, Hz. Fatımatü'z-Zehra (s.a.) -bir ara onu bulamayınca- cariyesi Fizze'ye şöyle dedi: "*Vay olsun sana! Onu hemen arayıp bul! Zira o, benim nezdimde Hasan ve Hüseyin'le eşittir.*"⁽⁶⁾

Gösterilen bu aşırı itina, şahsi bağlılık ve rağbetle izah edilemez. Çünkü bu sahîfenin Resulullah'ın iki reyhan gülüne, yani Hasan ve Hüseyin'nine eşdeğer olması, gerçekten üzerinde uzunca düşünmeyi gerektiren bir husustur.

1- Bu kitap, hicrî, 1406 yılında Halep'te basılmıştır.

2- *el-İhticâc* (Tabersî), 2, 6; *Bihârü'l-envâr*, 44, 100.

3- *Kitâbü'l-İlâ ve ma'rifeti'r-ricâl*, 1, 346.

4- bk. *Besâiru'd-derecât*, 164.

5- *el-Kâfî*, 1, 303, h. 1; *Besâiru'd-derecât*, 168, b.13, h. 9; *el-İmâme ve't-tebsîre*, 63.

6- *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 22, 413.

Demek ki bu sahîfede gizli olan ilim, İmam Hasan ve İmam Hüseyin'in Resulullah'tan aldıkları ilimle eşdeğerdir. Demek ki, bu sahîfenin Müslümanlar üzerindeki rolü ve etkisi, İmam Hasan ve İmam Hüseyin'in ümmet üzerinde üstlendikleri görevin etkisi kadardır.

Lakin mutlak teslimiyet tarafında genel olarak müdevvenata ve özel olarak da İmam Ali'nin (a.s) kitabına gösterilen ciddi riayeti, rey ve içtihat ekolü tarafında göremiyoruz. Ebu Bekir, kendi kitabını yaktı. Ömer başkalarının kitaplarını ateşe verdi. Osman mushafları yaktı. Muaviye hadis naklinin azaltılmasını emretti ve sadece Ömer döneminde rivayet edilmiş olan hadislerin nakledilmesine izin verdi. Diğer halifeler de bu şekilde davrandılar. Oysaki Ehlibeyt (a.s) İslam şeriatının en başından ve vahyin indiği günden sonraki zamanlara kadar tedvinden asla geri kalmamış ve kendi kitaplarını korumuştur.

Resulullah (s.a.a), Hz. Ali'ye (a.s) tedvinde bulunmasını emretti ve şöyle buyurdu: "Sana imla ettiklerimi yaz."

Ali (a.s) sordu: "Ey Allah'ın Peygamberi! Unutmamdan mı korkuyorsun?"

Peygamber buyurdu: "Senin unutmandan korkmuyorum; zira Allah'tan seni hıfzettirmesini ve sana unutturmamasını istedim. Lakin ortakların için yaz."

Ali sordu: "Benim ortaklarım kimdir ey Allah'ın Resülü?"

Buyurdu: "Senin neslinden olan İmamlardır."⁽¹⁾

Böylece şuna kesin olarak kanaat getiriyoruz ki, Peygamber (s.a.a), tedvin yoluyla şeriatını Ehlibeyt'inin ve diğerlerinin yanında korumak istemiş; bunun ilmî bir hazine ve miras olarak sonraki Müslüman kuşaklar arasında kalmasını murat etmiştir.

Ehlibeyt İmamları İmam Ali'nin Kitabı'nı referans alarak, ona bakarak ve diğerlerini de buna şahit tutarak şunu vurgulamak istemişlerdir: Bizim söylediklerimiz ve naklettiklerimiz reye dayalı boş sözler değildir; bilakis onun aslı Resul-i Ekrem'den (s.a.a) ve vahiydendir.

İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

1- bk. *Besâiru'd-derecât*, 187, h. 22; *el-İmâme ve't-tebsîre*, 54, b. 6, h. 38.

Ali b. Hüseyin, Ali'nin Kitabı'nı alıp ona bakar ve şöyle derdi: "Kimin buna (bu sözleri getirmeye veya bu ibadete) gücü yeter?"⁽¹⁾

Şeyh Müfid *el-İrşâd* kitabında İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şu rivayeti nakletmiştir:

Babam İmam Seccad bana şöyle buyurdu: "Evladım! Bana, içinde Ali b. Ebu Talib'in ibadetinden söz edilen şu sahîfelerden bir kısmını ver." Ben onları kendisine verdiğimde azıcık okudu, sonra elinden yere bıraktı ve derin bir ah çekerek şöyle buyurdu: "Ali'nin ibadetine kimin gücü yeter?"⁽²⁾

Bu iki metin konusunda dikkate şayan husus şudur: Acaba İmam Ali'nin Kitabı sadece şer'î farzlar ve fikhî hükümleri mi içeriyordu, yoksa diğer ilmî konuları da kapsıyor muydu?

Bu iki nas; İmam Ali'nin Kitabı'nın ibadetlerin usulünü ve müstehap amelleri ihtiva ettiğini, bununla birlikte İslam dininin tüm usul ve ilkelerini -kâmil bir mecmua hâlinde- içerdiğini ve Müslümanların ihtiyaç duyacakları her konuyu kapsadığını vurgulamaktadır. Nitekim İmam Zeynelabidin (a.s), bu kitapta bulunan müstehap, nafil ve sünnet amellere vâkıf olduğunda -kendisinin onca ibadetine, geceleri kıyam ve gündüzleri oruçlu geçirdiği için nasırlaşmış bedenine rağmen- şöyle buyurmuştur: "*Kimin buna gücü yeter?*"

Binaenaleyh tedvin yöntemi ve müdevvenatın korunması Ehlibeyt İmam-ları'nın geleneği olmuştur. Buna karşılık içtihat ve rey ekolü taraftarlarının geleneğinde ise hadisleri yakmak, yok etmek, hadis nakli ve kaydına engel olmak vardır. Bu durum, Ehlibeyt ve mutlak teslimiyet ekolü nezdinde hüccet sayılan şeyin daha sağlam ve mazbut olduğu konusunda hiçbir kuşku bırakmıyor. Bunun tam aksine çeşitli reylerden etkilenmiş içtihat ve rey ekolünün çıkış noktası nas karşısında içtihat ve reye meşruiyet vermek olduğundan zamanla kıyas kök salmış, ortaya yepyeni usuller çıkmış ve sonunda bu ekole dayalı ortaya atılan rey ve yaklaşımlar hiçbir sınır tanımamıştır.

İmam Muhammed Bâkır ve oğlu İmam Cafer Sadık'ın sözlerine müracaat ettiğimizde onların İmam Ali'nin Kitabı'na ciddi anlamda yoğunlaşıp özen gösterdiklerini görmekteyiz.

1- *el-Kâfî*, 8, 163, h. 172.

2- *el-İrşâd*, 2, 126; İbn Şehrâşûb, *Menâkıbü Âli Ebî Talib*, 3, 290; *İ'lâmü'l-verâ bi-a'lâ-mi'l-hüdâ*, 1, 487.

Uzafir Sayrafi'den şöyle dediği rivayet edilir:

Hakem b. Uteybe ile İmam Muhammed Bâkır'ın yanındaydık. O, İmam'ın nezdinde saygın biriydi; İmam'a sorular yöneltiyordu. Derken bir konuda ihtilafa düştüler. Bunun üzerine İmam Muhammed Bâkır buyurdu: *"Oğlum! Kalk ve Ali'nin Kitabı'nı getir."* İmam Cafer Sadık sandıktan, dürülmüş kocaman bir kitabı çıkarıp getirdi. İmam Muhammed Bâkır kitabı açtı ve incelemeye başladı. Sonunda üzerinde tartıştıkları meseleyi buldu ve şöyle buyurdu: *"Bu, Ali'nin hattı ve Resulullah'ın imlasıdır."* Sonra Hakem'e dönerek şöyle buyurdu: *'Ey Ebu Muhammed! Sen, Seleme ve Ebu'l-Mikdam -sağa ve sola- istediğiniz tarafa gidebilirsiniz. Allah'a yemin olsun ki, kendilerine Cebrail'in nazil olduğu kavmin yanındakinden daha güvenilir bir ilim bulamazsınız."*⁽¹⁾

Başka bir hadiste Hakem b. Uteybe'nin o Hazret'ten dişlerin diyeti hakkında sorduğunda İmam şu şekilde cevap vermiştir: *"Ali'nin Kitabı'nda bu şekilde bulduk."*⁽²⁾

Zürare b. A'yen'den şöyle rivayet edilmiştir:

İmam Muhammed Bâkır'a dedenin mirası hakkında sordum... İmam, oğlu Cafer'e dönüp şöyle buyurdu: *"Zürareye ferâiz sahîfesini (miras kitabını) oku..."* Bunun üzerine o Hazret büyük bir devenin buduna benzeyen bir sahîfe çıkardı... Sahîfeye dokunduğumda onun kalın bir kitap olduğunu gördüm; öncekilerin kitaplarından olduğu belliydi. Kitaba baktığımda onda bulunanların, insanların elindekilerin aksine olduğunu gördüm... Ertesi gün sabah İmam Muhammed Bâkır'la buluştuğumda bana sordu: *"Ferâiz/miras sahîfesini okudun mu?... Ey Zürare! Allah'a yemin olsun ki, gördüklerin hakkın ta kendisidir. Gördüklerin Resulullah'ın imlası ve Ali'nin kendi eliyle yazdıklarıdır... Babam bana dedesinden hadis nakletti ki, bunu, Emîrû'l-Müminin ona söylemiş..."*⁽³⁾

Ebu Eyyûb el-Hazzâz'ın İmam Cafer Sadık'tan (a.s) naklettiği bir rivayete göre o Hazret şöyle buyurdu:

1- Ricâlü'n-Necâşî, 260.

2- bk. el-Kâfî, 7, 329, h. 1. Bu ifade birçok yerde İmamların dilinden tekrar edilmiştir; bk. Muhtelefû's-Şîa, 9, 367; el-Mühezzebü'l-Bâri, 5, 228; Mecmau'l-fâide, 11, 524.

3 el-Kâfî, 7, 95, h. 3 (Babu Mîrasi'l-veled mea'l-ebeveyn).

Her rahim sahibi, tarafına doğru çekildiği rahim konumundadır.⁽¹⁾ [Yani daha yakın biri ve herhangi bir mani olmadıkça ona miras ulaşır.]

Süleyman b. Halid, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

Ali'nin Kitabı'nda şöyle geçmektedir: "Peygamberlerden biri kaza hakkında Allah'a sualde bulundu..."⁽²⁾

Bu tür rivayetler, bizim, İmam Ali kitabının kapsayıcılığı konusundaki sözümüzü vurgulamaktadır ve şunu ortaya koymaktadır ki, bu kitap, Peygamber'in (s.a.a) Yüce Allah'tan getirdiği dinî ve dünyevî tüm ilimleri içermektedir. Zira son metinde vurgulandığı gibi, Ali'nin Kitabı'nda geçmişteki peygamberler ve ümmetler hakkındaki haberler yer almıştır.⁽³⁾ İmam Ali, bunları Resulullah'ın iki dudağı arasından alıp tedvin etmiştir. Geçmiş dinler, hayvana dönüştürülmüş kavimler ve azaba uğramış kimseler vb. hakkındaki haberler İmam Ali'nin Kitabı'ndan bize ulaşmıştır.

Bu büyük kitabın ihtişam ve kapsayıcılığını göstermek için ondaki konulardan bazılarını sunuyoruz:

1- *el-Kâfî*, 7, 414, h. 3 ve 4 (Babu Enne'l-kada bi'l-beyyinât).

2- age.

3- İbn Uzeyne, Bureyd el-İclî'den şöyle rivayet etmiştir: İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) Yüce Allah'ın, "Allah, emanetleri sahiplerine vermenizi ve insanlar arasında hükmedince adaletle hükmetmenizi emrediyor." [Nisâ, 58] sözü hakkında sorduğumda şöyle buyurdu: "*Ayette biz kastedilmişiz! Önceki imam kendisinden sonra gelen imama kitapları, ilmi ve silahı vermelidir.*"

Allâme Mâzenderânî *Şerhu Usûli'l-Kâfî*, kitabında (c. 6, s. 84) şöyle yazmaktadır: "Kitaplar'dan maksat, Ali b. Ebu Talib'in topladığı yazılardır. Cefr-i ebyâd denilen kitapta Davud'un Zebur'u, Musa'nın Tevrat'ı, İsa'nın İncil'i, İbrahim'in Suhuf'u ve Fatıma'nın mushafı vardır. Hz. Fatıma, Cebrail'in kendisine öğrettiği kıyamet gününe kadar vuku bulacak ve insanların ihtiyaç duyacakları şeyleri Hz. Ali'ye söylemiş ve o Hazret de bunları yazmıştır. Ayrıca Resulullah'ın imlası ve Ali'nin hattıyla yazılmış olan 'Câmia' kitabı da vardır. Bir de peygamberler ve vasilerin ilmiyle geçmişteki ulemanın amelinini içeren Cefr kitabı vardır. Ayrıca Cebrâil-i Emin'in âlemlerin Rabbinden getirdiği öğütleri içeren bir sahife vardır. 'İlim'den maksat, İmam'a has olan ilimdir. Yani geçmiş, hâl ve kıyamete kadar gelecekle ilgili olan ilimdir. 'Silah'tan maksat ise Peygamber'e ait miğfer, zırh, sancak, gömlek, kılıç, yüzük vb. özel eşyalardır."

Kedinin yediği tabaktan geriye kalan yiyeceğin hükmü,⁽¹⁾ cenabet guslünün abdestten kifayet etmesi,⁽²⁾ cenazelerle ilgili hükümler, öğlen ve ikinci namazlarının fazilet vakti ile namazda teşehhüt,⁽³⁾ ihram hâlinde ölen kişiye nasıl bir cenaze merasimi yapılacağının hükmü,⁽⁴⁾ eti haram olan hayvanın tüyünden yapılmış elbiseyle namaz kılmanın hükmü,⁽⁵⁾ namazda teşehhüt,⁽⁶⁾ Allah'ın çok namaz ve orucu mükâfatlandırması,⁽⁷⁾ cemaat imamının adaleti,⁽⁸⁾ dua adabı,⁽⁹⁾ zekâtı engellemek,⁽¹⁰⁾ emr-i marufla ilgili konular, zinanın yayılması ve akrabalık bağlarının koparılması,⁽¹¹⁾ hilalin görülmesiyle oruç tutmak,⁽¹²⁾ ihramdaki kişinin altın dokumalı parça giymesinin hükmü,⁽¹³⁾ ihram hâlindeki kişinin avı,⁽¹⁴⁾ Kâbe'yi tavafta turların sayısındaki şekkin hükmü,⁽¹⁵⁾ Müslümanlara katılan kimseye eman vermenin hükmü,⁽¹⁶⁾ oğulun

- 1- *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 1, 227, h. 655 ve 9, 86, h. 364; bk. *el-Kâfî*, 3, 9, h. 4.
- 2- *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 1, 139, h. 398.
- 3- *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 2, 23, h. 64; *el-İstîbsâr*, 1, 251, h. 90027; *Münteha'l-matlab fî tahkîki'l-mezheb*, 1, 207; *Vesâilü's-Şîa*, 4, 144, h. 4754 ve 147, h. 398.
- 4- Bu konuda dört rivayet vardır; birincisi Abdullah b. Senân'dan (bk. *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 5, 383, h. 1337), ikincisi Ebu Meryem'den (bk. *el-Kâfî*, 4, 368, h. 3), üçüncü ve dördüncüsü ise Abdurrahman b. Ebu Abdullah'tan (bk. *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 5, 383, h. 1337).
- 5- *el-Kâfî*, 3, 397, h. 1; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 2, 209, h. 818; *el-İstîbsâr*, 1, 383, h. 1453; *Evâli'l-leâli*, 3, 74, h. 34.
- 6- *Besâiru'd-derecât*, 165, h. 14.
- 7- *age*, 185, h. 11; *Vesâilü's-Şîa*, 4, 103, h. 4630 ve 10, 407, h. 13714.
- 8- *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 3, 28, h. 96.
- 9- *el-Kâfî*, 3, 484, h. 2 ve 485, h. 7; *Vesâilü's-Şîa*, 7, 80, h. 8785.
- 10- *el-Kâfî*, 3, 505, h. 17; *Vesâilü's-Şîa*, 9, 26, h. 11431.
- 11- *İlelü's-şerâi' ve'l-ahkâm*, 2, 584, b. 385, h. 26; Şeyh Saduk, *el-Emâli*, 385, h. 493.
- 12- *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 4, 158, h. 441; *el-İstîbsâr*, 2, 64, h. 208; *Vesâilü's-Şîa*, 10, 255, h. 13349.
- 13- *el-Kâfî*, 4, 340, h. 7; *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 2, 217, h. 21; *İlelü's-şerâi' ve'l-ahkâm*, 2, 408, h. 1.
- 14- *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 5, 344, h. 1190 ve 1191 ve 355, h. 1233; *el-İstîbsâr*, 2, 203, h. 3; *el-Kâfî*, 4, 389, h. 5 ve 4, 390, h. 9; *Evâli'l-leâli*, 3, 173, h. 86 ve 88.
- 15- *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 5, 152, h. 502; *el-İstîbsâr*, 2, 240, h. 835; *Vesâilü's-Şîa*, 13, 366, h. 17966 ve 367, h. 17972.
- 16- *el-Kâfî*, 5, 31, h. 5.

malını kullanma hükmü,⁽¹⁾ vasiyette "şey" in ne demek olduğu,⁽²⁾ evlilik⁽³⁾ ve yeminler⁽⁴⁾ hakkında bazı hükümler, doğan ve şahinin avdan yemesi,⁽⁵⁾ av ve hayvanın tezkiyesi hakkında birtakım meseleler,⁽⁶⁾ canlı koyunun kuyruğundan koparılan parçanın hükmü,⁽⁷⁾ yılanbalığı ve ölmüş balığın haram olması,⁽⁸⁾ dikenli balık,⁽⁹⁾ dalak ve denizin dışarı attıkları,⁽¹⁰⁾ ejder balığı,⁽¹¹⁾ evcil eşek eti,⁽¹²⁾ arazilerin hükmü,⁽¹³⁾ miraslar,⁽¹⁴⁾ yargı,⁽¹⁵⁾ şer'î cezalar (hudud)⁽¹⁶⁾ ve

- 1- *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 6, 343, h. 961.
- 2- *el-Kâfî*, 7, 40, h. 1; *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 4, 151, h. 1; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 9, 211, h. 836; *Meâni'l-ahbâr*, 217, h. 1.
- 3- *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 3, 263, h. 37 ve 286, h. 6; *el-Kâfî*, 5, 135, h. 5 ve 452, h. 1; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 7, 432, h. 1723 ve 481, h. 1932; *el-İstîsâr*, 3, 48, h. 158.
- 4- *el-Kâfî*, 2, 347, h. 4; *Füru-u Kâfî*, 7, 436, h. 9; *Kitâbü'l-Hısâl*, (Şeyh Saduk), 1, 124, h. 119; *Sevâbü'l-a'mâl ve ikabü'l-a'mâl*, 270, h. 8.
- 5- *el-Kâfî*, 6, 202, h. 1 ve 207, h. 1; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 9, 22, h. 88; *Kitâbü't-Tefsîr (Tefsîrü'l-Ayyâşî)*, 1, 294, h. 28 ve 295, h. 30.
- 6- *el-Kâfî*, 6, 232, h. 1 ve 3; *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 3, 210, h. 61; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 9, 57, h. 237; *Vesâilü's-Şîa*, 24, 23, h. 29891 ve h. 29892 ve 65, h. 30010 ve 136, h. 30175.
- 7- *el-Kâfî*, 6, 254, h. 1; *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 3, 209, h. 57.
- 8- *Tehzîbü'l-ahkâm*, 9, 5, h. 12; *el-İstîsâr*, 4, 590, h. 5; *Evâli'l-leâli*, 3, 464, h. 9.
- 9- *el-Kâfî*, 6, 219, h. 1; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 9, 2, h. 1.
- 10- *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 9, 9, h. 18; *Vesâilü's-Şîa*, 24, 134, h. 30170.
- 11- *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 9, 4, h. 9 ve 10; *el-İstîsâr*, 4, 58, h. 201 ve 59, h. 3.
- 12- *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 9, 40, h. 169.
- 13- *el-Kâfî*, 1, 407, h. 1; *el-Kâfî*, 5, 279, h. 5; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 7, 152, h. 674; *el-İstîsâr*, 3, 108, h. 383; *Kitâbü't-Tefsîr (Tefsîrü'l-Ayyâşî)*, 2, 25, h. 66; *Vesâilü's-Şîa*, 25, 414, h. 32246; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 17, 112, b.2, h. 1.
- 14- *el-Kâfî*, 7, 77, h. 1; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 9, 269, h. 976; *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 4, 306, h. 13; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 9, 308, h. 1103; *el-Kâfî*, 7, 136, h. 1; *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 4, 225, h. 1; *Evâli'l-leâli*, 2, 152, h. 424.
- 15- *el-Kâfî*, 7, 414, h. 3 ve 415, h. 7; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 6, 228, h. 550 ve 551; bk. *Besâiru'd-derecât*, 163, h. 7.
- 16- *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 4, 53, h. 14; *el-Mehâsin*, 1, 273, h. 377, b.37; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 10, 146, h. 579; *Evâli'l-leâli*, 3, 549, h. 18; *el-Kâfî*, 7, 200, h. 12 ve 214, h. 12 ve 214, h. 4 ve 216, h. 11; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 10, 55, h. 203 ve s. 90, h. 348 ve 345 ve s. 108, h. 421.

diyetler,⁽¹⁾ zina⁽²⁾ büyük günahlar,⁽³⁾ yetim malını yemek,⁽⁴⁾ günahların cezası,⁽⁵⁾ ibadette ciddiyet,⁽⁶⁾ müminin sınanması,⁽⁷⁾ dünyanın misali,⁽⁸⁾ Allah'a hüsnüzanda bulunmak,⁽⁹⁾ komşuya hürmet⁽¹⁰⁾ ve halka saygı,⁽¹¹⁾ cumartesi ashabı,⁽¹²⁾ ilim aramak,⁽¹³⁾ dişlerin diyeti⁽¹⁴⁾ ve daha birçok konular ve ilimler...

Bunlar, İmam Ali'nin Kitabı'nda zikredilmiş öğretiler ve bilgilerden sadece bazı örneklerdi. Amacımız, Şia kaynakları ve hadisleri arasında bu kitabın fihristini tam olarak sunmak değil, aksine hilafet meselesinden sonra Müslümanlar arasında ortaya çıkan iki fikhî ekol arasındaki çelişkiyi göstermekti.

Bu arada mutlak teslimiyet ekolü, İmam Ali'nin Kitabı'nı referans alıp onun asaletine ve bu öğretilerin kaynağının Peygamber ve vahiy olduğuna dair kanıt sunmuşlardır. İşte bu yüzden tedvini yasaklayanlar tarafından bu kitap sansürleniyordu. Öyle ki, bir süre sonra ondaki bazı hükümleri garipse-diler; çünkü daha önce hiç duymamışlardı.

-
- 1- *el-Kâfî*, 7, 316, h. 1 ve 329, h. 1; *el-Kâfî*, 1, 238, h. 1; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Mukni-a=et-Tehzîb*, 10, 251, h. 996 ve 70, h. 21063 ve 277, h. 9 ve 254, h. 1005; *el-İstibsâr*, 4, 266, h. 1004, h. 72 ve 630, h. 55; *Kitabü'l-Hisâl*, 539, h. 9; *Besâiru'd-derecât*, 171, h. 3.
 - 2- *el-Mehâsin*, 1, 107, h. 93, b.46; *el-Kâfî*, 5, 541, h. 4.
 - 3- *el-Kâfî*, 2, 278, h. 8; *Vesâilü's-Şîa*, 15, 321, h. 20631.
 - 4- *Sevâbü'l-a'mâl ve ikabü'l-a'mâl*, 233; *Kitâbü't-Tefsîr (Tefsîrül'l-Ayyâşi)*, 1, 223, h. 39; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 13, 190, h. 3, b.58; *Vesâilü's-Şîa*, 17, 247, h. 22443.
 - 5- *Sevâbü'l-a'mâl ve ikabü'l-a'mâl*, 254; *el-Emâlî* (Şeyh Saduk), 385.
 - 6- *el-Kâfî*, 8, 135, h. 100 ve 163, h. 172; *Vesâilü's-Şîa*, 1, 91, h. 215.
 - 7- *et-Temhîs*, 44, h. 55; *el-Kâfî*, 2, 259, h. 29; *İlelü's-şerâi' ve'l-ahkâm* 1, 44, h. 1.
 - 8- *el-Kâfî*, 2, 136, h. 22; *Tenbîhu'l-havâtır*, 2, 194.
 - 9- *el-İhtisâs*, 227; *el-Kâfî*, 2, 71, h. 2.
 - 10- *el-Kâfî*, 2, 666, h. 2.
 - 11- *Tefsîr-i Kummi*, 1, 36; *Kitâbü't-Tefsîr (Tefsîrül'l-Ayyâşi)*, 1, 26, h. 2; *Bihârü'l-envâr*, 11, 127, h. 55.
 - 12- *Tefsîr-i Kummi*, 1, 244; *Kitâbü't-Tefsîr (Tefsîrül'l-Ayyâşi)*, 2, 33, h. 93; *Bihârü'l-envâr*, 14, 52, h. 5, b. 4.
 - 13- *el-Kâfî*, 1, 41, h. 1; *Bihârü'l-envâr*, 1, 106, h. 2, b. 3 ve 2, 67, h. 14 ve 227, h. 5, b. 29; *Keş-fu'l-gumme*, 2, 346.
 - 14- *el-Kâfî*, 7, 329, h. 1; *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 4, 104, h. 12; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Mukni-a=et-Tehzîb*, 10, 254, h. 1005; *el-İstibsâr*, 4, 288, h. 1089; *el-İhtisâs*, 254.

İmam Ali b. Ebu Talib (a.s)

İmam Ali'nin (a.s) kitabı sadece Resulullah'ın (s.a.a) imlasıyla yazdığı kitapla sınırlı kalmamıştır; kaynağını Hz. Peygamber'in ilminden alan başka kitapları da vardır. Nitekim Seyyid Murtaza (öl. 436 hicrî) *el-Muhkem ve'l-müteşâbih fi'l-Kur'ân*⁽¹⁾ kitabını ve Eş'arî Kummî (öl. 103 hicrî) *Nasihu'l-Kur'ân ve mensûh*⁽²⁾ kitabını İmam Ali'ye isnat etmiştir. Hâfız b. Ukde el-Kûfî (öl. 333 hicrî) Kur'ân ilimlerinde İmam Ali'ye (a.s) ait altmış kategoriden söz etmiştir.⁽³⁾

İmam Ali'nin evlatları ve dostları o Hazret'e iktida ederek her alanda çeşitli kitaplar yazmışlardır.

Hâris el-A'ver el-Hemdânî, Emîrül-Müminin'den kâmil bir kitap rivayet etmiştir.⁽⁴⁾

Ebu Râfi', İmam Ali'den bir kitap nakletmiştir.⁽⁵⁾

Rebîa b. Semî', zekât hakkında Emîrül-Müminin'den (a.s) bir kitap rivayet etmiştir. İmam bu kitabı ona, kendisini zekâtları toplamaya gönderdiğinde yazmıştı.⁽⁶⁾

Meysem b. Yahya et-Temmâr'ın kitabı, hicrî yedinci asra kadar tedavüldeydi. Taberî bu kitabı doğrudan ondan aldı.⁽⁷⁾

Esbağ b. Nebâte Mücâşîî, yargı kitabını İmam Ali'den (a.s) rivayet etmiştir. Bu kitap *Akdiyyetü Emîrül-Müminin*⁽⁸⁾ veya *Acâibü ahkâmi Emîri'l-Müminin*⁽⁹⁾ isminde basılmıştır.

Süleym b. Kays'a ait bir kitap vardır; Ebân b. Ayyâş bu kitabı ondan rivayet etmiştir.

1- bk. *ez-Zerîa ilâ tesânîfi's-Şîa*, 20, 154-155.

2- *Ricâlü'n-Necâşî*, 177, no: 467; *ez-Zerîa ilâ tesânîfi's-Şîa*, 4, 276 ve 24, 8; *Bihârü'l-envâr*, 1, 15 ve 32 ve 84, 382 ve 92, 40 ve 66.

3- *A'yânü's-Şîa*, 1, 321; *Bihârü'l-envâr*, 93, 3.

4- *Ricâlü'n-Necâşî*, 7, 2; *el-Fihrist* (Tusî), 62, 119.

5- *Ricâlü'n-Necâşî*, 9, 1; *Tesîsü's-Şîa*, 280.

6- *Ricâlü'n-Necâşî*, 7 ve 8, sayı: 3; *Nakdü'r-ricâl* (Tefrûşî) 2, 238, tercüme: 1957.

7- *Tesîsü's-Şîa*, 283.

8- *ez-Zerîa ilâ tesânîfi's-Şîa*, 2, 273, sayı: 1105, Âga Büzürg-i Tahrânî şöyle demiştir: "Asha-bından biri onu telif etmiştir."

9- bk. *ez-Zerîa ilâ tesânîfi's-Şîa*, 17, 152, sayı: 794.

Sahabe ve tâbiîn arasında, İmam Ali'den kitap nakleden veya onun ilminden rivayette bulunan başka kimseler de vardır.

Süyûtî'ye ait *el-Eşbâh ve'n-nezâir* kitabında İbn Asakir'den şöyle nakledilmiştir:

Nahiv âlimlerinden bazıları, yanlarında Ebu'l-Esved'e ait dipnotların bulunduğu söz etmişlerdir ki, bunları Ali b. Ebu Talib ona öğretmişti.⁽¹⁾

İmam Ali (a.s), Malik Eşter en-Nehaî'yi Mısır'a vali olarak atarken ona bir ahitnâme yazmıştır. Bu mektup, *Nehcü'l-belâğa* kitabında yer aldığı gibi müstakil bir kitap olarak da basılmıştır. Büyük âlimler bu mektuba birçok şerh yazmışlardır. Zira bu mektupta yönetici ile yönetilenin haklarının yanı sıra İmam'ın siyasî, idarî ve içtimaî konulardaki düşüncesinin derinliği ve yüceliği görülmektedir.

A'meş, İbrahim'den, o da babasından şöyle dediğini nakletmiştir:

Ali bize hutbe okudu ve şöyle dedi: "*Her kim, bizim dile getirdiklerimizi Allah'ın Kitabı'nda ve şu sahîfede⁽²⁾ okumadığımızı zannediyorsa yalan söylemiştir.*"⁽³⁾

Tarık'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Ali'yi minber üzerinde gördüm, şöyle diyordu: "*Bizim yanımızda Allah'ın Kitabı ve şu sahîfeden başka size okuyacağımız bir şey yoktur.*"⁽⁴⁾

Bu iki metin ve diğer naslar, Ali'nin Kitabı ve tedvin hakkında çok önemli nükteleri ortaya koymaktadır. Çünkü görünen o ki, Müslümanlardan bir kısmı tedvine ve faydalarına dair bilgisizliklerinin neticesinde -aynı şekilde hadis ve nakil konusundaki cehaletleri, tenzil ve tevil hususundaki bilgisizlikleri ve... neticesinde- İslamî ilimler konusunda İmam Ali'nin yanında kitap veya kitaplar olabileceğini garipsediler. Hatta belki de o Hazret'i, Al-

1- *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1, 12-14; *Tarîhu medîneti Dimaşk*, 7, 55; *İnbâhü'r-ruvât*, 1, 39; *Siye-ru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4, 84.

2- Ravi diyor: "O Hazret'in kılıcının kılıfına bir sahife asılıydı; o sahifede zekât olarak alınması gereken devenin yaşı ve yaraların diyeti yazılıydı."

3- *Takyîdü'l-ilm*, 88; *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fî rivâyetih ve hamlih*, 1, 71; bk. *Buhârî*, 6, 2662, h. 6870; *Sahîh-i Müslim*, 2, 995, h. 1370.

4- *Takyîdü'l-ilm*, 89.

lah'ın Kitabı'ndan başka bir kitabı okumakla suçladılar veya elinde başka bir Kur'ân olduğunu iddia ettiler. Nitekim İslam'ın ilk yıllarında vuku bulan tedvin ve ortaya çıkan müdevvenat hakkında dakik bilgisi olmayan bugün-kü bazı Müslüman yazarlar da aynı zanna kapılmışlardır.

İmam Ali (a.s), bu sözüyle meselenin hakikatini açıklamaktadır ve şunu belirtmektedir: Kendisinin sahip olduğu ilimler Kur'ân'dan ve Resulullah'ın dilinden dökülmüş cümlelerin yazılı olduğu sahîfeden alınmıştır ki, bu da aslında Kur'ân'ın kapsamlı bir tefsiri mahiyetinde bir kitaptır. Yani vahiy vasıtasıyla indirilmiş olan her şey -tüm yönleriyle- onda mevcuttur. Dolayısıyla İmam Ali'nin dile getirdiği sözler, bu iki temel kaynağın dışında değildir.

İmam Ali'nin sözü, o Hazret'in yanında Allah'ın Kitabı ayarında veya ona aykırı başka bir kitap bulunduğu yönündeki şüphe veya iftirayı gidermek içindi. Bu yüzden ravi kitaptaki bazı özelliklerini detaylı şekilde zikretmiş, onda yaraların diyet miktarı ve zekât olarak alınacak devenin yaşı vb. konuların bulunduğundan söz etmiştir. Çünkü insanlar bunları hatırlıyordu ve Peygamber döneminde bu hükümleri detaylı şekilde ve tüm ayrıntılarıyla olmasa da özet olarak biliyorlardı. Görünen o ki, İmam'ın o anda özellikle bu sahîfeden söz etmesini gerektirecek bir durum ortaya çıkmıştır. Yoksa kelimelerin akışı, o Hazret'in yanında başka müdevvenat bulunmadığı yönünde değildir. Çünkü biz biliyoruz ki, Ehlibeyt'in yanında o Hazret'e ait bu sahîfeden başka kitaplar da mevcuttur.

Binaenaleyh İmam'ın, "*Allah'ın Kitabı ve şu sahîfe*" sözüyle işaret etmek istediği gerçek şudur: Kendisinin dile getirdiği her sözün aslı, Resulullah'ın kelimelerinden çıkmıştır.

Şu bir gerçektir ki, Ali'nin Kitabı, Ehlibeyt nezdinde ilimlerin başı ve kitapların en kıymetlisi sayılmıştır. Bu yüzden Ali ve evlatları şiddetle ona tekittir bulunmuşlardır. Hatta İbn Sîrîn bu kitabı görmeyi ve onu elde etmeyi arzulamış, şöyle demiştir: "Eğer o kitaba ulaşıydım birçok ilim elde ederdim."⁽¹⁾

Ali b. Ebu Talib (a.s), genel olarak ilmin tedvini konusunda, özellikle de Peygamber'in ilminin kaydedilmesi hususunda en ciddi duyarlılık ve ısrarı gösterenlerdendi. Hâris'ten nakledilen rivayete göre İmam Ali (a.s) şöyle buyurdu: "*Kim bir dirhem karşılığında benden ilim satın alacak?*"

1- *el-İmâm Cafer es-Sâdık (a.s)*, 199.

Hâris diyor: "Bunun üzerine İmam'ın yanına gittim ve bir dirhem verip birkaç sahîfe satın alıp getirdim."⁽¹⁾

İmam Ali'nin (a.s) Müslümanları tedvine teşvik eden daha birçok hadisi vardır. Onlardan bazıları şunlardır:

İlmi kaydedin, ilmi kaydedin.⁽²⁾

Hat alamettir, ne kadar açık olursa o kadar güzel olur.⁽³⁾

Kâtibi olan Ubeydullah b. Ebu Râfî'ye şöyle buyurdu:

Hokkaya yün koy, kaleminin ucunu uzun tut, satırların arasını aç, harflerin arasını sıklaştır...⁽⁴⁾

Yine kâtibine, harflerin yazılışı ve güzel yazı yazma konusunda birtakım tavsiyelerde bulunmuştur.⁽⁵⁾

Hattatlık tekniği konusundaki bu dakik tavsiyeler tedvin usulünün önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Nitekim hattatlar bugüne kadar güzel yazı konusunda hep bu usulden faydalanmış ve onu uygulamışlardır. Evet, Ehlibeyt tedvin konusuna son derece önem veriyordu; zira bu konudaki incelikler hususunda dostlarını ve kâtipleri uyarıp bilgilendiriyorlardı. Bu metinler, "kitapların tedvin edilmesi ve korunmasını yasakladı" yönünde İmam Ali'ye isnat edilen iddianın iptali için en güzel delil olmakla birlikte hâkimlerin hadis uydurup yalanı yaydıklarına dair söylediklerimize de en güzel şahittir.

İbrahim b. Muhammed es-Sekafî'nin (öl. 283 hicrî) *el-Gârât* kitabında getirdiği rivayet, İmam Ali'nin Kitabı'nın azametini daha çok ortaya koymakta ve onda ne kadar çok ilmin olduğunu, Emevîlerin ise İmam'ın söylediklerini tahrif etmek istediklerini göstermektedir. İmam Ali'nin -dinin yasaları hakkındaki- kitabının Muhammed b. Ebu Bekir ve Mısır halkına götürüldüğünden söz ettikten sonra şöyle diyor:

1- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6, 168; *Takyîdü'l-ilm*, 90; *Tarîhu Bağdâd*, 8, 355.

2- *Takyîdü'l-ilm*, 89, 90.

3- *Kenzü'l-ummâl*, 10, 312, h. 29562.

4- *Nehcü'l-belâğa*, 4, 75, kısa sözler: 315; *Kenzü'l-ummâl*, 10, 312, h. 29563.

5- *Kenzü'l-ummâl*, 10, 313, h. 29564.

Abdullah b. Muhammed b. Osman, Ali b. Muhammed b. Ebu Seyf'ten, o da dostlarından bana şu hadisi nakletti: Ali (a.s), Muhammed b. Ebu Bekir'e bu cevabı gönderdi. Muhammed onu inceliyor, öğreniyor ve gereğine göre hüküm veriyordu. Ne zaman ki, Amr b. As ona galip geldi ve Muhammed öldürüldü, Amr ona ait bütün kitapları alıp Muaviye b. Ebu Süfyan'a gönderdi. Muaviye bu kitabı inceliyordu ve şaşkınlıktan afallıyordu.

O sırada Muaviye'nin yanında bulunan ve şaşkınlığını gören Velid b. Ukbe şöyle dedi: "Bu hadislerin yakılmasını emret." Muaviye dedi: "Kes sesi ni ey İbn Muayt! Çok düşüncesizsin!" Velid dedi: "Asıl gafil olan sensin! Halkın Ebu Turbb'ın hadislerinin senin yanında olduğunu, ondan ilim öğrendiğini ve ona göre hüküm verdiğini bilmeleri, sence akıllıca bir davranış mı? O hâlde ne diye onunla savaşıyorsun?" Muaviye dedi: "Yazıklar olsun sana! Benden böyle bir ilmi yakmamı mı istiyorsun? Vallahi ben şimdiye kadar bundan daha kapsamlı, daha sağlam ve daha açık bir ilim duymadım." Velid dedi: "Eğer onun ilmini ve hükmünü beğeniyorsan ne diye onunla savaşıyorsun?" Muaviye dedi: "Eğer Ebu Turab Osman'ı öldürmemiş olsaydı ve fetva verseydi kesinlikle ondan kabul ederdik."

Muaviye bir süre sessiz kaldı ve sonra yanında oturanlara bakarak şöyle dedi: "Biz, bunların Ali b. Ebu Talib'in kitapları olduğuna inanmıyoruz. Lakin şunu diyoruz: Bunlar Ebu Bekir Sıddık'ın kitaplarıdır; oğlu Muhammed'in yanında idi. Biz onunla hükmediyor ve fetva veriyoruz."⁽¹⁾

Bu kitaplar, hilafet Ömer b. Abdülaziz'e ulaşınca kadar hep Ümeyyeoğulları'nın hazineleri arasında kaldı. Ömer b. Abdülaziz yönetime gelince bunların Ali b. Ebu Talib'in hadisleri olduğunu aşıkâr etti.

Ali b. Ebu Talib (a.s) bu kitabın Muaviye'nin eline geçtiğini duyunca şiddetli şekilde üzüldü.⁽²⁾

Ebu İshâk⁽³⁾ şöyle der: Bekir b. Bekir, Kays b. Rebî'den, Meysere b. Habib'den, Amr b. Mürre'den, Abdullah b. Seleme'den bize şu hadisi nakletti:

Ali (a.s) bize cemaat namazı kıldırды. Namazı tamamlayınca ise şu beyitleri okudu:

1- *Şerhu Nehci'l-belâğa* (6, 72) kitabında "onunla hükmediyor ve fetva veriyoruz" ifadesi yerine "ona bakıyor ve ondan alıyoruz" cümlesi nakledilmiştir.

2- *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 6, 73; *Bihârü'l-envâr*.

3- *el-Gârât* kitabının sahibi İbrahim b. Muhammed es-Sekâfi.

*Öyle sürçtü ki ayağım, bahane sunamam
Bundan sonra daha dikkatli davranacağım
Parçalanıp dağılmış işleri toparlayacağım*

Biz, "Ne demek istiyorsunuz ey Müminlerin Emîri? Senden böyle sözler duyduk!" diye sorduğumuzda ise şöyle buyurdu: *"Ben Muhammed b. Ebu Bekir'i Mısır'a atadım. Bana, kendisinin Sünnet'i bilmediğini yazdı. Ben de kendisine bir yazı gönderdim ve o yazıda Sünnet'i açıkladım. Fakat o öldürüldü ve kitap/yazı ele geçirildi."*⁽¹⁾

Bu tarihî metin, Nebevî Sünnet'in Muaviye tarafından tahrif edilmesinden İmam Ali'nin ne derece endişeli olduğunu ortaya koymaktadır. Hazret, yazının Muaviye'nin eline geçtiğini anlayınca şiddetli şekilde hüznlenmiş ve üzölmüşür.

H. Fatimatü'z-Zehra (s.a)

H. Fatıma'nın yanında babasından aldığı bir kitap vardı. Şia ve Ehlişünnet bu kitaptan söz etmiştir.

Ehlişünnet'in kitaplarında şöyle geçmektedir:

Übey b. Kâ'b, -H. Muhammed'in kızı- Fatıma'nın yanına geldi. Fatıma bir bohça çıkardı; onda şu yazı vardı: *"Kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyor-sa komşusuna iyilik etsin."*⁽²⁾

Kasım b. Fudayl şöyle der: Muhammed b. Ali bize şöyle dedi:

Ömer b. Abdölaziz bana yazdığı bir mektupta Fatıma'nın vasiyetinden bir nüsha yazmamı istedi. Vasiyetinde bir perde meselesi vardı ki, insanlar onu, Fatıma'nın bizzat kendisinin kurguladığını zannediyorlardı. Resulullah (s.a.a) Fatıma'nın yanına geldiğinde bu perdeyi görmüş ve geri dönmüşü...⁽³⁾

İbn Bâbeveyh el-Kummî, kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

1- *el-Gârât*, 1, 251-254.

2- *Mekârimü'l-ahlâk* (Harâitî), 43, sayı: 317, Kahire baskısı, Mektebetu's-Selam.

3- *Müsneü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 6, 283, h. 26464; *Mekârimü'l-ahlâk* (Harâitî), 37.

Fatıma'nın kitabına bakıyordum, şunu gördüm: "*Hükümdarlığa ulaşmış hiçbir sultan yoktur ki, onun ve babasının ismi bu kitapta kaydedilmemiş olsun.*"⁽¹⁾

el-Kâfî kitabında şöyle geçmektedir:

İmam Cafer Sadık (a.s), kendisine sorulan bir soruya Fatıma'nın (s.a) kitabına dayanarak cevap verdi.

Hız. Fatıma'nın kitabı "Mushaf" ismiyle meşhur olmuştur. Bu isim, Şia'ya karşı önyargılı olanların, Ehlibeyt mektebi taraftarları aleyhinde konuşmaları için bir bahaneye dönüşmüştür. Hâlbuki "Mushaf" ve "Sahîfe", her ikisinin de İslam'ın ilk yıllarında her kitap hakkında kullanılan bir tabir olduğu ve Yüce Allah'ın Kitabı'na has olmadığı gayet iyi bilinmektedir. Dolayısıyla onların söyledikleri asla doğru değildir.

Şeyh Tahir Cezairî şöyle der:

Peygamber (s.a.a) vefat edince sahabe, o Hazret'in zamanında yazılmış olanları tek bir yerde toplamaya teşebbüs ettiler ve ona "el-Mushaf" ismini verdiler.⁽²⁾

İmam Hasan (a.s)

İmam Hasan'ın yanında muhafaza ettiği, babası Ali b. Ebu Talib'in sahîfesi vardı ve Peygamber'in (s.a.a) ilimlerini ondan naklediyordu. Abdurrahman b. Ebu Leyla şöyle der:

Hasan b. Ali'ye, "ihtiyar/seçme hakkı" konusunda İmam Ali'nin (a.s) görüşünü sordum. Bunun üzerine sandığı getirmelerini emretti ve ondan Ali'nin (a.s) "ihtiyar" hakkındaki sözünün yazılı olduğu sarı bir sahîfe çıkardı.⁽³⁾

Bu hadisten iki konuyu anlayabiliriz:

1- bk. *el-Kâfî*, 1, 242, h. 8.

2- *Marifetü'n-nesh*, 31 ve 145; *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, 6. Bu metnin mazmunu gerçeğe uzaktır. Ancak bizim için ondaki şahit "Mushaf" kelimesidir ki, Kur'ân'dan başka kitaplar hakkında da kullanılmaktadır.

3- *Kitâbü'l-İlâl ve ma'rifeti'r-ricâl*, 1, 346.

Birincisi: Sahabe arasında "ihtiyar/seçme hakkı" konusunda ihtilaf ve farklı görüşler vardı. Bu durum İbn Ebu Leyla'yı konu hakkında İmam Ali'nin görüşünü aramaya sevk etmişti.

İkincisi: İmam Ali'nin (a.s) fıkhnın Müslümanlar arasındaki asaletini ve özgünlüğünü ortaya koymaktadır ki, bu durum, İbn Ebu Leyla'yı İmam Hasan'a müracaat edip ona İmam Ali'nin görüşünü sormaya yöneltmiştir; zira inancına göre İmam Ali'nin (a.s) kitabı o Hazret'in yanındaydı.

Öte yandan İmam Hasan (a.s) gerçek ilmin yayılmasının önemini defalarca vurgulamış, şeriatın korunmasında hadis tedvini ve naklinin zarureti dikkat çekmiş, bu doğrultuda Ehlibeyt ve evlatlarının sorumluluğundan söz etmiştir.

Şürahbîl b. Said'den şöyle rivayet edilmiştir:

Hasan b. Ali (a.s), kendi oğullarını ve kardeşinin oğullarını çağırıp şöyle buyurdu: *"Ey evlatlarım ve kardeşimin oğulları! Sizler şu anda bir topluluğun küçüklerisiniz; ama az bir zaman sonra başka bir topluluğun büyükleri olacaksınız. O hâlde ilim öğrenin. Sizden her kim rivayet edemiyorsa onu yazsın ve evinde muhafaza etsin."*⁽¹⁾

İmam (a.s) oğullarına ve yeğenlerine çocukluktan itibaren ilimle süslenmelerini, ondan kendileri faydalandığı gibi diğerlerine de fayda sağlamalarını vasiyet ediyor. Çünkü ilim uçurumun kıyısındadır ve her an kaybolup gitme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Ebu Amr b. Âlâ'dan şöyle rivayet edilmiştir:

Hasan b. Ali'ye (a.s), "Seksen yaşındaki bir kişi de hadis yazsın mı?" diye sorduklarında şu cevabı verdi: *"Eğer güzel yaşamak istiyorsa, evet."*⁽²⁾

Eğer bu kayıtlar bugüne kadar bize ulaşmamış olsaydı, İslam şeriatinin akıbeti ne olurdu acaba? Zira müdevvenatın yazılmasındaki gecikme yüzünden bazı hükümlerin zayi olması ve ihtilafa yol açması tüm çıplaklığı-

1- *Tarih-i kebîr*, 8, 408, tercüme: 3501; *Sünen-i Dârimî*, 1, 140, h. 511 (metin bu kaynaktan-
dır); *Târîhu Bağdâd*, 6, 399, tercüme: 3454; *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, 371, h. 632;
Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl, 6, 242; *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fî
rivâyetih ve hamlih*, 1, 82.

2- *Şerefü ashâbi'l-hadîs*, 69, sayı: 146.

la ortadayken, düşünsenize eğer tedvin diye bir şey olmasaydı durum ne olurdu?

İmam Hüseyin (a.s)

İmam Hasan'ın (a.s) vefatından sonra İmam Ali'nin Kitabı'nın İmam Hüseyin'e (a.s) intikal ettiği, Ehlibeyt ve takipçileri nezdinde sabit olan bir gerçektir. İmam Hüseyin (a.s), ileride başına gelecek hadiseleri görünce -*Besâiru'rü'd-derecât* kitabında ifade edildiği gibi- kızı Fatimatü'l-kübrâ'yı çağırdı ve bir tomar gibi sarılmış olan kitabı ona verdi...⁽¹⁾ Başka bir rivayette şöyle geçmektedir:

Kitaplar Ali'nin (a.s) yanındaydı. O, Irak'a giderken bu kitapları Ümmü Seleme'ye emanet etti. İmam Ali'nin (a.s) şehadetinden sonra kitaplar İmam Hasan'ın (a.s) yanındaydı. İmam Hasan'ın (a.s) ardından İmam Hüseyin'in (a.s) yanında kaldı. İmam Hüseyin'in (a.s) şehadetinden sonra ise Ali b. Hüseyin'e (a.s) intikal etti...⁽²⁾

Bu kitap, Resulullah'ın (s.a.a) Ümmü Seleme'nin yanına emanet olarak bırakıp kendisinden sonraki halifesine -ondan istemesi şartıyla- vermesini vasiyet ettiği kitap değildir. Ümmü Seleme hep o kitabı koruyordu. Ne zaman ki, halk Ali'ye (a.s) biat etti, Ali (a.s) Ümmü Seleme'ye geldi ve kendisinden kitabı istedi. Ümmü Seleme de kitabı ona teslim etti.⁽³⁾

Ali b. Hüseyin'den (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

Muhammed b. Hanefiyye, Hüseyin b. Ali'nin (a.s) yanına gelip şöyle dedi: "Bana babamdan kalan mirasımı ver." İmam Hüseyin (a.s) ona şöyle buyurdu: "Baban -tahsisatından artan- yedi yüz dirhemden başka bir şey bırakmamış." Dedi: "İnsanlar öyle zannediyorlar ve bana soruyorlar; ben de onlara cevap vermek zorunda kalıyorum." Muhammed daha sonra şöyle dedi: "Bana babamın ilminden ver." Bunun üzerine İmam Hüseyin (a.s) onu çağırdı ve bir karıştan küçük veya dört parçaktan büyük bir sahîfe getirdi. Dedi: "Onu okuyunca bir ağaç gibi ilimle doluverdim."⁽⁴⁾

1- *Besâiru'rü'd-derecât*, 168, bab: 13, h. 9 ve 183, c. 4, h. 3; *el-Kâfî*, 1, 290, h. 3; *Menâkıbü Âli Ebî Talib*, *İbn Şehrâşûb*, 3, 308.

2- *Besâiru'rü'd-derecât*, 182, c. 4, h. 1 ve 187, h. 20 (metin bu kaynaktan alınmıştır).

3- *Menâkıbü Âli Ebî Talib*, *İbn Şehrâşûb*, 1, 317; *Besâiru'rü'd-derecât*, 186, c. 4, h. 16 ve h. 23.

4- *Besâiru'rü'd-derecât*, 179, h. 29.

Resulullah'ın (s.a.a), Ümmü Seleme'nin yanına emanet olarak bıraktığı kitap, Ali b. Ebu Talib'e imla ettiği kitap değildi. Zira bu kitap, halifenin hükümette ihtiyaç duyacağı konuları içeriyordu. Ancak Ali'ye (a.s) imla ettirdiği ikinci kitap şeriat ve ümmetlerin ahvali hakkındaydı.

Bu kitabın ehemmiyetine binaen İmam Hüseyin (a.s) -en zor koşullar altında olmasına rağmen- bu ilmi kendisinden sonraki vasiye ulaştırmak için şevk ve iştiaqla hareket etmiştir. Buradan müminlerin annesi Ümmü Seleme'nin gerçek siması da ortaya çıkmaktadır. Zira o, tedvini koruyan ve onun yasaklanmasının tehlikesini kavrayan ilk kadınlardandır. Bu salih kadın Ehlibeyt İmamları'nın hepsi tarafından takdir edilmiştir. Onlar Muhammedî şeriata ait kıymetli müdevvenatı bu hanımın yanında emanet olarak bırakıyorlardı.

Evet, İmam Hüseyin (a.s) hadis kaydı ve nakline çağırarlardandı. Bunu, Mina'da okuduğu hutbesinde gelen şu ifadeler teyit etmektedir:

Şu azgın güruhun bize ve Şiîlerimize neler yaptıklarını sizler de gördünüz, biliyorsunuz ve şahitsiniz. Sizden bir şey istiyorum; doğru söylersem beni tasdik edin ve eğer yalan söylersem beni yalanlayın. Söylediklerimi dinleyin ve sözümü gizleyin. Sonra şehirlerinize ve kabilelerinizin arasına döndüğünüzde kendilerine itminan duyup güvendiğiniz kimselelere öğretin. Zira ben bu hak sözlerin eskiyip gitmesinden korkuyorum.⁽¹⁾

Abdullah b. Senan'dan şöyle rivayet edilmiştir:

İmam Cafer Sadık'a (a.s); ihram hâlinde ölen kişiye ne yapılması gerektiğini sorduğumda şöyle buyurdu: "*Abdurrahman b. Hasan b. Ali, ihram hâlindeyken Ebvâ bölgesinde vefat etti. İmam Hüseyin, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Cafer'le birlikte onun yanındaydı. Normal bir cenazeye yapılan işlemleri ona yaptı, yüzünü kapattı ve ona güzel koku sürmedi.*" [Yani hunut olarak secde uzuvlarına kâfur sürmedi.] İmam daha sonra şöyle buyurdu: "*Bu hüküm, Ali'nin Kitabı'ndadır.*"⁽²⁾

Bu olay, İmam Hüseyin'in (a.s) kardeşi Muhammed b. Hanefiyye hakkında da müsnet bir hadiste gelmiştir.⁽³⁾ Bunlar, İmam Ali'nin (a.s) evlatlarının ted-

1- *el-İhticâc*, 2, 19 ve az bir farkla Süleym b. Kays'ın kitabından: 320.

2- *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 5, 383, h. 1337.

3- *el-İmâmü's-Sâdık ve'l-mezâhibü'l-erbaa*, 1, 550.

vin taraftarlarından olduğuna delalet etmektedir. Onlar, Nebevî Sünnet'i korumak ve Peygamber'den yapılan nakillerin güvenilirliğini sağlamlaştırmak için yazma işine önem gösteriyorlardı.

İmam Zeynelabidin (a.s)

İmam Seccad'dan (a.s) geriye birkaç risale kalmıştır. *Hukuk Risalesi*⁽¹⁾ ve *Sahîfe-i Seccadiye*⁽²⁾ bunlardan en meşhur olanıdır. Ebu Hamza Sumâlî şöyle der:

Ali b. Hüseyin'den (a.s) züht hakkında bir sahîfe okudum ve onda bulunanları yazdım, sonra da Hazret'e sundum. İmam [Seccad -a.s-] onu tanıdı ve doğruladı.⁽³⁾

Belki de *Sahîfe-i Kâmile-i Seccadiye*'nin bir bölümü Ebu Hamza'ya ulaşmıştı ve onu okumuştur... Zira *Sahîfe-i Seccadiye*'nin içeriği sadece züht ile sınırlı değildir, onda farklı konular da bulunmaktadır.

Ebu Hamza'nın okuduğu şeyin İmam Seccad'ın (a.s) senediyle Ali b. Ebu Talib'in (a.s) kitabından nakledilmiş bir bölümle ilgili olması da muhtemeldir. Zira İmam Ali'nin (a.s) kitabı o Hazret'in yanındaydı.

Rivayete göre İmam Seccad'a (a.s) malı hakkında vasiyet ederken "şey" ifadesini kullanan kişi hakkında sordular. [Güya malımdan bir "şey" de şuraya verin... demiş]. İmam buyurdu: "*Ali'nin Kitabı'nda 'şey'den maksat altıda birdir.*"⁽⁴⁾

Küleynî kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

Ali b. Hüseyin, Ali'nin Kitabı'nı aldı ve ona bakıp şöyle buyurdu: "*Kimin buna (bu ibaretlere veya ibadetlere) gücü yeter?*" Ravi diyor: Sonuçta İmam ona amel ediyordu.⁽⁵⁾

1- Bu risale defalarca basılmış ve hakkında birçok şerh yazılmıştır.

2- Bu kitap da sürekli basılmaktadır ve hakkında birçok şerh yazılmıştır.

3- bk. *el-Kâfî*, 8, 14, h. 2; *el-Fihrist* (Tusî), 68, sayı: 138.

4- *el-Kâfî*, 7, 40, h. 1 ve 2; *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 4, 204, h. 5473; *Meâni'l-ahbâr*, 217, h. 1.

5- *el-Kâfî*, 8, 163, h. 172.

İbn Üzeyne, Eban b. Ebu Ayyâş'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Bu, Süleym b. Kays Amirî Hilâlî'nin kitabının nüshasıdır; onu Eban b. Ebu Ayyâş'a verdi, ona okudu ve Ali b. Hüseyin'e okuduğunu sandı. Dedi: "Süleym doğru söylemiştir; bu, bizim tanıdığımız bir hadistir."⁽¹⁾

İmam Muhammed Bâkır (a.s), Zeyd b. Ali ve Hüseyin el-Asgar [İmam Seccad'ın (a.s) oğulları], hac hükümleri hakkında babalarından bir risale rivayet etmişlerdir.⁽²⁾

İmam Zeyd ile İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) tedvin konusuna önem verdikleri bilinen bir gerçektir. Nitekim Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir *Miftâhu künûzi's-sünne* kitabının önsözünde, *el-Mecmû'* veya *Müsned-i İmam Zeyd* (bu isnadın sahih olması faraziyesiyle) kitabını, önceki imamlardan geriye kalmış en eski kitaplardan saymıştır.⁽³⁾

Üstad Muhammed Accac el-Hatib de benzer şeyi şu cümlelerle ifade etmiştir:

... *el-Mecmû'* kitabı, hicrî ikinci asrın başlarına tasnif ve telifin mevcudiyetini gösteren en önemli tarihî senetlerdendir. Hadis mecmuaları ve tasniflerini incelediğimizde bunlardan elle tutulur ilk örneği elde edememekle birlikte bu gerçeği görmekteyiz. Bu doğrultuda sadece Malik'in *el-Muvatta'* kitabı karşımıza çıkmaktadır ki, onun telifi hicrî ikinci asrın ilk yarısının sonlarına doğru tamamlanmıştır. Dolayısıyla *el-Mecmû'* kitabının yazılması ondan otuz yıl önce gerçekleşmiştir. Belli ki, basılmış olan *el-Mecmû'* kitabı fıkıhla hadisi bir araya toplamış ve aslında fıkıh ve hadis olmak üzere iki mecmuayı ihtiva etmektedir. Ancak bu ikisi birbirinden kopuk değildir.⁽⁴⁾

Üstad Esad Haydâr *Temhîdun li tarihi'l-felsefeti'l-İslâmiyye* kitabından şu sözü naklediyor:

Milano şehrinin Ambrosia Kütüphanesi'ndeki güney Arap ülkelerine has eski el yazma nüshalar arasında Zeyd b. Ali'ye ait fikhî bir kitap ortaya çıkmıştır. Bu el yazma eser, İslamî fıkıh alanında yazılmış en eski mec-

1- *İhtiyârü ma'rifeti'r-ricâl*=*Ricâlü'l-Keşşâ*, 1, 321/167; *Vesâilü's-Şâa*, 27, 101.

2- İmam Zeyd'e ait olan bu risale Allâme Seyyid Hibetuddin Şehristânî'nin ön sözü ile Bağdat'ta el-Furat matbaası tarafından çap edilmiştir.

3- *Miftâhu künûzi's-sünne*, Mukaddime Şeyh Ahmed Şakir.

4- *es-Sünne kable't-tedvîn*, 371.

mua sayılmakla birlikte İslam fıkhnın telif edildiği tarih konusunda da itibar edilmeye şayan ölçüde değerlidir.⁽¹⁾

Bu kitap, *Müsned-i İmam Zeyd b. Ali* ismiyle basılmıştır.

Ancak Resulullah (s.a.a) asrından kayda geçmiş ve İmam Zeyd'in kitabından daha eski müdevvenatın var olduğu da bir gerçektir. Bu müdevvenatın en somut örneği hicrî birinci asra dönmekte, Ebu Hamza Sumalî ve diğerleri tarafından tedvin edilen *Hukuk Risalesi* ve *Sahîfe-i Seccadiye*'de kendisini göstermektedir. Bu iki numune eser, günümüze kadar canlılığını korumuştur.

Şunu da hatırlatmakta yarar vardır ki, İmam Seccad'ın paha biçilmez müdevvenatı, Müslümanların kayda geçen kültüründe yepyeni bir yöntem getirmiş ve sürekli Müslümanların düşünce mirasını artıracak bir alan açmıştır. Dua ve hukuk, Müslümanların en önemli ve en köklü kültür mayasını oluşturmaktadır. İmam Seccad -kendi döneminde- bu iki konuyla ilgilenmeyi bir zaruret olarak gördü ve onlara yoğunlaştı. Zira İslamî ahlâk, bireysel ve toplumsal hukuk Yezid ve sonrasındaki dönemde yok olmanın eşiğine gelmişti. İmam'ın bu iki risaleyi tedvin etmesi, aslında tarihin bu merhalesindeki hastalıklar ve onların ilaçlarının neler olduğunun tespit edilip yazılması anlamına gelmekle birlikte İslamî öğretilerde önemli bir merhale ve İslamî ilimlerden yepyeni bir ilmi ortaya koyan tarihî bir belge sayılmaktaydı.

Bu durum İmam Zeyd b. Ali'nin müdevvenatına (eğer ona olan isnadı sahihse) ve İmam Muhammed Bâkır'ın müdevvenatına olan güvenilirliği artırmaktadır. Çünkü birçok yerde babaları ve dedelerinden naklettikleri şeyler aktarılmıştır.

İbn Safvan şunu zikretmiştir:

Zeyd'in *el-Killetü ve'l-cemaa*⁽²⁾ hakkında bir kitabı vardı; düşmanlarına delil sunarken onu kullanır ve ona sığınır.⁽³⁾

Naci Hasan, İmam Zeyd'in eseri olan *es-Safve* kitabına yazdığı tahkikin mukaddimesinde şöyle yazıyor:

1- bk. *el-İmâmü's-Sâdık ve'l-mezâhibü'l-erbaa*, 1, 550, *Temhîd li Tarih-i felsefeti'l-İslâmiyye* (s. 200) kitabından naklen.

2- Azınlık ve çoğunluk. (Mütercim)

3- *et-Tuhaf şerhü'z-Zülef*, 30; *Sevratü Zeyd b. Ali*, 35.

Kelam, tefsir, fıkıh ve ahbar gibi muhtelif konularda yazılmış on küsur risale Zeyd'e isnat edilmektedir.⁽¹⁾

Müeyyidî Hasanî, *et-Tuhaf Şerhu'z-Zülef* kitabında İmam Zeyd'e ait kitapların isimlerini saymıştır.⁽²⁾ Biz başkalarının kaydında onları bulamadık.

Üstad Abdülhalim Cündî şöyle der:

Amr b. Ebu Mikdam, fıkıh konusunda İmam Zeynelabidin'den (a.s) rivayette bulunduğu bir câmiâ (kapsamlı eser) yazdı.⁽³⁾

Seyyid Muhammed Cevad Celâli, İmam Zeyd b. Ali'nin *Garîbü'l-Kur'ân* kitabını tahkik etmiştir. Bu kitap, İslamî Tebliğ Teşkilatı tarafından İran'da basılmıştır.

Böylece şunu net olarak görmekteyiz ki, Ehlibeyt İmamları hadis kaydı ve naklini daima ciddi telakki etmiş, kendileri yazdıkları gibi evlatlarını da tedvine yönlendirmiş ve dostlarını da bu hususta teşvik etmişlerdir. Özellikle de İmam Seccad (a.s) dönemine ibret gözüyle bakmamız gerekir; zira Âl-i Muhammed uleması için tarihin belki de en zor dönemi sayılmaktadır. Elim Kerbela vakiasının ardından bu dönemde -tedvin ekolünün inayeti ile- haki-katen çok kıymetli eserlerin tedvin edilmiş olması, İslamî kültür tarihindeki mucizelerden biri sayılabilir.

İmam Muhammed Bâkır (a.s)

İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'ın (a.s) asrı, tedvin ekolüne ait hükümlerin yayılması için altın çağ sayılmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan siyasî koşullar hükümetleri kendine meşgul etti. Emevîlerin çöküşü ile Abbasîlerin iktidara gelişi arasında oluşan ortam, tedvin ekolü taraftarlarına yanlarındaki hadisleri hiçbir korkuya kapılmadan rahatça yazma ve nakletme fırsatını sağladı.

Doğal olarak bu alanda ilk kaynak olması hasebiyle *Kitabu İmam Ali* ve Ehlibeyt'e ait diğer müdevvenat en çok öne çıkan kaynakları oluşturmaktaydı. Zira bunlar İslamî ilimler alanındaki en kadim ve en sağlam kitaplar

1- *es-Safve* (Mukaddimetu'l Muhakkik), 9.

2- bk. *et-Tuhaf şerhü'z-Zülef*, 30.

3- *el-İmâm Cafer es-Sâdık* (a.s), 202.

sayılmaktaydı. Çünkü Peygamber döneminde o Hazret'in emriyle yazılmışlardı. Bunları imla eden Peygamber, yazan İmam Ali ve koruyan ise -Yüce Allah'ın kendilerinden her türlü pisliliği giderdiği- Peygamber'in iki torunu idi. Allah'ın Kitabı'ndan sonra bu özellikler ise başka hiçbir müdevvenatta görülmemiştir.

Bu esasa dayalı olarak -ve zikrettiğimiz hususları dikkate alarak- İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'ın kendi dostlarına, soru soranların geneline ve hadis kaydını yasaklayıcı ekolün takipçilerine neden İmam Ali'nin Kitabı'nı gösterdiklerini daha iyi anlamaktayız. Bu kitap daha çok, ihtilaflı konulardaki tartışma şiddetlendiğinde ortaya çıkarılıyordu. Bununla birlikte Ehlibeyt İmamları normal durumlarda dahi dostlarının inancını sağlamlaştırmak için onu aşikâr ediyorlardı. Zira onlar kendi gözleriyle İmam Ali'nin yazısını ve Peygamber'in imlasını gördüklerinde peşinde oldukları -Peygamber'in Sünnet'inden mülhem- düşüncelerine olan inançları daha çok artıyordu.

Burada belirtilmesi gereken önemli nükte şudur: Bu iki imamın asrı, ilmî canlılığın müşahade edildiği ulemanın ve görüş ehli fakihlerin artış gösterdiği bir dönemdir. Rivayete göre bir zamanda dört bin ravi mevcuttu ve hepsi de şöyle diyordu: Cafer b. Muhammed bana hadis nakletti...

Bu dönem aynı zamanda dört Ehlisünnet mezhebinin şekillendiği dönem olduğu için İmam, rey ekolünün hatasını ortaya çıkarmayı ve terazinin mutlak teslimiyet ekolü kefesini ağırlaştırmayı bir zaruret olarak gördü. Bu işi ise Peygamber zamanından geriye kalmış ve güvenilirliğinde hiçbir Müslüman'ın ihtilaf etmediği bir kitabı ortaya çıkarmak suretiyle gerçekleştirdi. İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık rey taraftarlarının görüşünü iptal etmek, kendi sözlerinin ise -hiçbir değişim ve tahrifat olmaksızın- tamamen Peygamber'in rivayetlerinin nakli olduğunu ve siyasî akımlardan etkilenmediğini ispatlamak için hep İmam Ali'nin Kitabı'nı öne çıkarıyorlardı.

İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) Zürrareye şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Ey Zürrare! Din hakkında kıyas ashabından uzak dur. Onlar sorumlu oldukları ilmi bıraktılar ve onları ilgilendirmeyen ilimde kendilerini zahmete soktular. Haberleri tevil ediyorlar ve Allah'a yalan isnadında bulunuyorlar. Sanki onlardan birinin durumunu görür gibiyim; önünden çağırıldığı hâlde arkasına doğru cevap veriyor, arkasından çağrıldığı hâlde

önüne doğru cevap veriyor. Onlar yollarını kaybetmişler, hayatta ve dinde şaşkınlık içindedirler.⁽¹⁾

Daha önce Uzafir Sayrafi'den şöyle dediğini aktarmıştık:

Hakem b. Uteybe ile İmam Muhammed Bâkır'ın yanındaydık. O, İmam nezdinde saygın biriydi; Hazret'e sorular yöneltiyordu. Derken bir konuda ihtilafa düştüler. Bunun üzerine İmam Muhammed Bâkır buyurdu: *"Oğlum! Kalk ve Ali'nin Kitabı'nı getir."*

İmam Cafer Sadık dürülmüş kocaman bir kitabı çıkarıp getirdi. İmam Muhammed Bâkır kitabı açtı ve incelemeye başladı. Sonunda üzerinde tartıştıkları meseleyi buldu ve şöyle buyurdu: *"Bu, Ali'nin hattı ve Resulullah'ın imlasıdır."*

Sonra Hakem'e dönerek şöyle buyurdu: *"Ey Ebu Muhammed! Sen, Seleme ve Ebu Mikdam -sağa ve sola- istediğiniz tarafa gidebilirsiniz. Allah'a yemin olsun ki, kendilerine Cebrail'in nazil olduğu kavimin yanındakinden daha güvenilir bir ilim bulamazsınız."*⁽²⁾

Elbette Hakem, eğitim kürsüsü olan uleamadandı; bu yüzden İmam nezdinde saygınlığı vardı. Rical âlimlerinin yazdıklarına göre onun arkadaşı olan Seleme b. Kuheyl ve Ebu Mikdam da aynı saygınlığa sahip kimselerdi. Görüldüğü gibi burada İmam, söz konusu ihtilaflı meselede Peygamber'in sözünü göstermek için Hz. Ali'nin Kitabı'nı getirmiştir.

Rivayette geçen "Sandıktan dürülmüş kocaman bir kitabı çıkarıp getirdi" ifadesi İmam Ali'nin Kitabı'nın İslamî ilimler ansiklopedisi konumunda bir eser sayıldığını göstermektedir. Ehlibeyt'in ona özel teveccüh ve ihtimamı vardı; çok kıymetli eşyalar gibi onu sandık içinde muhafaza ediyor, ciddi şekilde koruyorlardı.

Muhammed b. Müslim'den nakledilen bir başka rivayette onun şöyle dediği aktarılmıştır:

Ebu Cafer (İmam Muhammed Bâkır) bir sahîfeyi açtığı anda gözüme ilk çarpan şey onda yazılı olan şu yazıydı: *"Vâris sadece kardeş oğlu ve dede olduğunda, onlardan her biri malın yarısını miras olarak alır."* Bunun üze-

1- *el-Emâlî* (Şeyh Müfid), 52.

2- *Ricâlü'n-Necâşî*, 260.

rine dedim ki: "Canım sana feda olsun! Devlet kadıları, dede olması hâlinde kardeş oğlunun mirastan pay alamayacağına hükmediyorlar." Hazret şöyle buyurdu: "*Burada yazılı olan şey, Ali'nin el yazısı ve Resulullah'ın imlasıdır.*"⁽¹⁾

Muhammed b. Müslim, bu kitaba baktığında hükümet kadılarının onda yazılı olan şeye göre hüküm vermediklerini anladı ve sahîfenin sırrının ne olduğunu sordu. İmam da ona, "Bu sahîfede yazılı olan şeyler; tahrife uğramış, unutkanlık ve hataya maruz kalmış ve kişilerin nefsanî arzularının oynacağı olan son zamanlara ait bilgiler değil. Aksine bu öyle bir sahîfedir ki, Resulullah'ın imlası ve Ali'nin el yazısını taşımakta olup her türlü tahrif ve hatadan korunmuştur." şeklinde cevâ vermiştir.

Başka bir rivayette İbn Uyeyne el-Basrî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Ben İbn Ebî Leyla'nın yanında şu olaya şahit oldum: Bir adam, arazisinden mahsul alma hakkını akrabalarından birine bıraktı ve bu hususta nihai bir zaman belirlemedi. Sonra adam öldü. İbn Ebî Leyla, adamın vârislerini bir araya topladı. Arazinin istifade hakkı kendisine bırakılmış olan akrabayı da çağırdı. Sonra şöyle hüküm verdi: "Benim görüşüm, tarla sahibinin bıraktığı şekilde devam etmesi (ve bu akrabanın arazinin mahsulünden yararlanmayı sürdürmesi)dir."

Muhammed b. Müslim dedi: "Ama Ali b. Ebu Talib, -bu mescitte- senin verdiğin hükme aykırı bir hükümde bulundu." İbn Ebî Leyla sordu: "Nereden biliyorsun?" Dedi: "*Ebu Cafer'den şöyle dediğini duydum: Ali b. Ebu Talib (a.s) hapsedilmiş malların reddine ve [istifade hakkı zaman belirtilmeksizin bir kişi veya bir cemaate bırakılmış olan mallarda] miras kanunlarının uygulanmasına hükmetti.*"

İbn Ebî Leyla sordu: "Acaba bu söz senin yanında bulunan bir kitapta mıdır?" Dedi: "Evet." İbn Ebî Leyla dedi: "Birini gönder; onu getirsin de göreyim." Muhammed b. Müslim dedi: "Bir şartla! O kitapta bulunan sadece bu hadise bakacaksın." Dedi: "Tamam, sana söz veriyorum." Bunun üzerine Muhammed b. Müslim kitabı getirdi ve kitaptaki Ebu Cafer'in hadisini ona gösterdi. İbn Ebî Leyla da hükmünden döndü.⁽²⁾

1- *el-Kâfî*, 7, 112, h. 1.

2- *el-Kâfî*, 7, 35, h. 27; *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 4, 345, h. 5581.

Bu rivayetten şunu anlıyoruz ki İbn Ebî Leyla, İmam Ali'nin (a.s) kitabına vâkıf olmak istiyordu; zira Muhammed b. Müslim'in sözünün -tek başına-hüccet olmadığını biliyordu. Sonuçta o da İbn Ebî Leyla gibi bir fakihti! Diğer fakihler gibi onun da reyî/görüşü vardı. Bu yüzden ona sordu: "Nereden biliyorsun?" (Bildiğin şeyin delili nedir?)

Muhammed b. Müslim, bu sözün İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) ait olduğunu söyledikten sonra İbn Ebî Leyla bu cevapla yetinmedi ve ondan, bunun yer aldığı kitabı kendisine göstermesini istedi. Zira öncelikle müdevvenatın önemini ve onlara güvenilebileceğini çok iyi biliyordu. Ayrıca kesin olarak İmam Muhammed Bâkır'ın, bu sözü İmam Ali'nin Kitabı'ndan aktardığını anlamıştı. İşte bu yüzden o sözün İmam Ali'nin Kitabı'ndan olduğunu özellikle gözleriyle görmek istedi.

Buna karşılık Muhammed b. Müslim, İbn Ebî Leyla'ya sadece üzerinde ihtilaf ettikleri konuya bakması şartıyla kitabı kendisine gösterebileceğini söyledi. Bu da şunu gösteriyor ki, Ehlibeyt'in dostları İmam Ali'nin Kitabı veya ondaki bilgi ve hadislerin ehil olmayan kimselerin eline düşmemesi için son derece titiz davranıyorlardı; çünkü bu kitaba kendi içtihatlarını ve görüşlerini kattıktan sonra onu İmam Ali'ye isnat edebilirler, böylece ondaki orijinal rivayetlerin elden çıkmasına yol açabilirlerdi.

Burada İbn Ebî Leyla gerçeğe yakın etmiş ve kendi hükmünü geri çekmiş, İmam Ali'nin Kitabı'na göre hüküm vermiştir.

Bu anekdot, tedvinin önem ve faydasını gösteren canlı bir örnektir. Eğer bütün hadisler ve hükümler bu şekilde yazılmış olsaydı -yok sayılacak kadar az yerler dışında- ihtilaf edilecek hiçbir mesele kalmazdı.

Besâirü'd-derecât kitabında Abdülmelik'ten şu rivayet aktarılmıştır:

Ebu Cafer (İmam Muhammed Bâkır), Ali'nin Kitabı'nı istedi. İmam Cafer Sadık onu getirdi. Bir insanın uyluk kemikleri gibi dürülmüştü. Onda, kadının kocasının evinden ve arazisinden miras alamayacağı yazılmıştı. Ebu Cafer buyurdu: "*Vallahi bu, Ali'nin (a.s) eliyle yazdığı ve Resulullah'ın (s.a.a) ona imla ettiği yazıdır.*"⁽¹⁾

1- *Besâirü'd-derecât*, 185, h. 14.

Usul-u Kâfi kitabında Ebu Basir'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Ebu Cafer'e, "Acaba zinazâdenin şahitliği geçerli midir?" diye sordum. Buyurdu: "*Hayır!*" Dedim: "Hakem b. Uteybe onun caiz olduğunu zannediyor." Buyurdu: "*Allah'ım, onu bağışlama! [Sanki] Allah, Hakem için buyurmamıştır: 'Bu Kur'ân sana da senin kavmine de bir öğüttür.'*"⁽¹⁾ *Hâkem istediği gibi sağa veya sola gitsin! Allah'a yemin olsun ki, ilim, Cebrail'in kendilerine nazil olduğu Ehlibeyt'in dışında bir kaynaktan alınmaz.*"⁽²⁾

Muhammed b. Müslim, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

İnsanlar yanlarındaki hak ve doğru olan sözleri biz Ehlibeyt'ten almışlardır. İnsanların hak ve adaletle verdikleri hükmün anahtarı, kapısı, başlangıcı ve sebebi Emîrül-Müminin Ali b. Ebu Talib'dir. Ne zaman ki işler onlar için karışır da hata edecek olurlarsa hata kendilerindendir; dile getirdikleri doğru söz ise Ali b. Ebu Talib'dendir."⁽³⁾

Bununla birlikte İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) yanında babalarından, dedelerinden ve Peygamber'in salih sahabîlerinden almış olduğu başka kitaplar da vardı. Aynı zamanda miras aldığı birçok ilmi yazıya geçirdi ve Hazret'in dilinden tedvin edilmiş kitaplar meydana çıktı.

Muhammed Accac el-Hatib şöyle der:

Muhammed el-Bâkır b. Ali b. Hüseyin nezdinde (hicrî 56-114) birçok kitap vardı; bunlardan bir kısmını oğlu Cafer es-Sadık ondan duymuş ve bir kısmını da okumuştur.⁽⁴⁾

Abdullah b. Muhammed b. Akil b. Ebu Talib şöyle der:

Ben ve Ebu Cafer, ara sıra Cabir b. Abdullah'ın yanına giderdik; yanımızda bazı levhlar vardı ve biz onlara yazardık.⁽⁵⁾

1- Zuhurf, 44.

2- *el-Kâfi*, 1, 400, h. 5; *Besâiru'd-derecât*, 29, h. 3.

3- *el-Emâlî* (Şeyh Müfid), 96, 11. Meclis, h. 6.

4- *es-Sünne kable't-tedvin*, 354-355.

5- *Takyîdü'l-ilm*, 104, uzun bir rivayette İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "*İmam Muhammed Bâkır (a.s), Resulullah'tan hadis naklettiğinde Medine halkı şöyle diyordu: 'Bu adamdan daha yalancı birini görmedik! Görmediği birinden*

Çok açıktır ki Cabir, bazı vasiyetleri İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) ulaştırmak için Peygamber (s.a.a) tarafından vasi kılınmıştı.

Ebu'l-Carud el-Abdî, Kur'ân tefsiri hakkında İmam Muhammed Bâkır'dan bir kitap rivayet etmiştir.⁽¹⁾ İmam'ın ashabından bir grup kimsenin yanında o Hazret'e ait başka kitap ve nüshalar da vardı.⁽²⁾ Nitekim İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) ashabından birçoğu Hazret'in hadis olarak dile getirdiği sözlerini tedvin edip kayda geçtiler.

İmam Cafer Sadık (a.s)

İmam Cafer Sadık (a.s), tedvini vurgulamış ve zaman zaman İmam Ali'nin Kitabı'nı, özellikle de ihtilaflı konularda- ashabı ve soru soranlar için çıkarıp göstermiştir.

Ebu Basir Muradî'den şu rivayet nakledilmiştir:

İmam Cafer Sadık'a (a.s) miras hakkında bir soru sordum. Bana şöyle buyurdu: "Sana Ali'nin Kitabı'nı getireyim mi?" Dedim: "Ali'nin Kitabı yok olmadı mı?" Buyurdu: "Ali'nin Kitabı yok olmaz." Sonra İmam Ali'nin Kitabı'nı çıkarıp getirdi; muazzam ve muhteşem bir kitaptı. Onda şöyle yazılıydı: *"Eğer bir adam ölür ve geride bir amca ve bir dayı bırakırsa mirasın üçte ikisi amcanın, üçte biri ise dayınınındır."*⁽³⁾

Ebu Basir, Ehlibeyt İmamları'na yakın olan ve onlardan hadis alan kimselerden olduğu hâlde Ebu Bekîr'in tedvini yasaklaması veya Ömer tarafından sahabeye ait kitapların yakılması yahut Muaviye'nin İmam Ali'nin şehadetinden sonra Hazret'in kitabını yok etmek için onu araması gibi etkenleri göz önünde bulundurmuş ve İmam Ali'nin Kitabı'nın yok olabileceğini san-

hadis rivayet ediyor!' İmam Muhammed Bâkır (a.s) bu durumu görünce sözünü sahih saysınlar diye onlara Cabir'den rivayet etmeye başladı. Oysaki Allah'a yemin olsun ki, Cabir o Hazret'in yanına gelir ve ondan ilim öğrenirdi." (bk. *İhtiyârü ma'rifeti'r-ricâl= Ricâlü'l-Keşşî*, 1, 222; *Usulü Kâfi*, 1, 469-470, h. 2.) Anlaşılan o ki İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) Peygamber'den hadis rivayet etmesini eleştirenler, İmam Ali'nin (a.s) müdevvenatı ve kitabının önemini anlamamış ve İmam'ın ilim yollarından bihaber kimselerdi.

1- *el-Fihrist* (İbn Nedim): 36; *Tesîsü's-Şîa*, 327; *el-İmâm Cafer es-Sâdık (a.s)*, 1, 552.

2- bk. *Ricâlü'n-Necâşî*, 151, sayı: 396 ve 397 ve s. 178, sayı: 468; *Tesîsü's-Şîa*, 285.

3- *el-Kâfi*, 7, 119, h. 1; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 9, 324, bab: 30, h. 2.

mıştır. Fakat İmam Cafer Sadık (a.s) kesin bir dille "İmam Ali'nin Kitabı'nın asla yok olmayacağı"nı ifade etmiştir. İmam bu açıklamasıyla aslında bir gerçeği de aşikâr ediyor. O da şudur: İmam Ali'nin Kitabı, Ehlibeyt İmamları nezdinde en kıymetli şeydir. Dolayısıyla onun yıpranması ve ortadan kalkması imkânsızdır. Aksine, bu kitap Ehlibeyt'in yanında korunmaktadır; onu birbirlerinden miras alarak muhafaza etmektedirler.

Ayrıca İmam'ın bizzat kendisi Ali'nin Kitabı'ndan söz etmiş ve onu, soruyu soran kişiye göstermek istemiştir. Bu da, İmam Ali'nin Kitabı'nın Müslümanların fıkında ve onların arasında gerekli konumu bulabilmesi için İmam Cafer Sadık'ın ne kadar ısrarcı olduğunu göstermektedir. İmam Cafer Sadık (a.s) bu kitaba ve onun izhar edilmesine son derece önem göstermiştir.

İmam Cafer Sadık'ın (a.s) müdevvenata ve kitaplara verdiği öneme binaen ona [ilmini sahîfelerden ve yazılı belgelerden alan anlamına gelen] "suhufî" denilmiştir. İmam kendisine yapılan bu isnattan onur duymuş ve şöyle buyurmuştur: *"Evet, ben suhufiyim; babalarım İbrahim ve Musa'nın sahîfelerini okudum."*⁽¹⁾

Ebu Basir'den şöyle rivayet edilmiştir:

İmam Cafer Sadık'ın (a.s) huzuruna vardım. Beni görünce şöyle buyurdu: *"Basra halkından bir cemaat yanıma geldi ve yazmış oldukları hadisler hakkında benim görüşümü sordular. Sizi yazmaktan alıkoyan şey nedir? Oysa yazmadıkça asla hıfzedemez ve koruyamazsınız."*⁽²⁾

el-Kâfî kitabında şöyle geçmektedir:

Ashabımızdan bir grup kimse Sehl b. Ziyad'dan, Hasan b. Zarif'ten, babası Zarif b. Nasih'ten, o da Abdullah b. Eyyûb ismindeki bir kişiden şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ebu Amr b. Mütetabbib bana hadis nakletti ve dedi ki: "Bu kitabı [yani Zarîf'in 'diyât' konusundaki kitabını] İmam Cafer Sadık'a gösterdim."

1- bk. *İlelü's-şerâi' ve'l-ahkâm* 1, 89, bab: 81, h. 5. (Ehlibeyt'ten gelen rivayetlerde İmamların, peygamberlerin ilimlerini bildikleri ve onların kitaplarını yanlarında bulundurdıkları belirtilmiştir. bk. *Besâiru'd-derecât*, 158.)

2- *Câmiu ahâdisi's-Şâa*, 1, 298.

Şeyh Saduk ve Şeyh Tusî kendi senetleriyle getirdikleri rivayette bu kitabın İmam Cafer Sadık (a.s) ve İmam Rıza'ya (a.s) sunulduğundan söz etmişlerdir.⁽¹⁾

Ehlibeyt İmamları'nın miras, yargı ve şahitlikler konusunda yaptıkları vurgular da söylediklerimizi desteklemektedir. Örneğin, Muhammed b. Müslim şöyle rivayet etmiştir:

İmam'a sordum: "İlim mirasından ne ulaşmıştır? Acaba ilimden külliyatla ilgili hususlar mı yoksa bunlardan insanların hakkında konuştukları talak ve miras gibi tüm konuların tefsiri ulaşmış mıdır?" İmam buyurdu: "*Ali (a.s), ilmin tümünü yazdı; yargı, miras...*"⁽²⁾

İmam'ın cevapta [tüm ilimleri açıklarken], soruda geçen "talak"ı atlayıp yargıdan ve mirastan söz etmesi, özellikle bu iki alandaki tahrif ve değişikliğin çokluğunu göstermektedir. Bu aynı zamanda genelin ardından özelin zikrinde yatan nüktenin ta kendisidir.

Şunu çok iyi biliyoruz ki, Ömer b. Hattab yargı ile ilgili hükümlerin çoğunu bilmiyordu. Dedenin mirası, kelâle ve daha birçok konudan habersizdi... Birçok yerde Ali b. Ebu Talib ve diğer sahabîlerin yargısına itimat ediyordu. Müslümanlar yargı ve miras konusunda fikrî karmaşa yaşadıkları ve değişime uğradıkları için İmamlar özellikle bu iki bapla ilgili İmam Ali'nin yazdıklarını gösterme gayreti içinde olmuşlardır.

İmam Cafer Sadık (a.s), yanında bulunan *İmam Ali'nin Sahîfesi* ve *Cifr* kitabıyla⁽³⁾ iftihar eder, bu ikisinin Hz. Peygamber'in (a.s) gizli kalmış ilimlerin-

1- *el-Kâfî*, 7, 324, h. 9; *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 4, 54, h. 194; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 10, 295/1141.

2- *Besâiru'd-derecât*, 163, h. 7.

3- Molla Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* kitabında (1, 591), Cefr ve Câmia ilmi başlığını atmış ve bunlar hakkında bazı bilgiler sunmuş, şöyle demiştir: "Bu ilmi Ehlibeyt, onlara mensup olan kimseler ve onlardan ilim öğrenenler (kâmil şeyhler) birbirlerinden miras alıyor, tüm olanakları ile onu diğerlerinden gizliyorlardı."

Şöyle demişlerdir: "Bu kitabın hakikatine -ahir zamanda ortaya çıkması beklenen- Hz. Mehdi'den başka hiç kimse ulaşamaz. Bu konu geçmiş peygamberlerin kitaplarında mevcuttur. Nitekim Hz. İsa'dan şöyle dediği nakledilmiştir: Biz peygamberler size tenzili (inen hükümleri) getiririz. Ancak tevili (bu gerçek hükümlerin yorumunu) benden sonra gelecek olan Bargalit [yani Hz. Ali] getirecektir..."

İbn Talha şöyle der: "Cefr ve Câmia iki kıymetli kitaptır. İmam Ali (a.s) bunlardan bi-

den olduğunu söylerdi.

Abdullah b. Senan, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet ederek şöyle der:

İmam'ın yanında Hasan'ın evlatlarının yazdıklarından söz edildiğinde biz Cifr kitabını zikrettik. Bunun üzerine şöyle buyurdu: *"Allah'a yemin olsun ki, bizim yanımda üzerinde Peygamber'in imlası ve Ali'nin el yazısı bulunan keçi ve koyun derisi vardır. Bizim yanımda Peygamber'in imla ettiği ve Ali'nin el yazısıyla yazılmış yetmiş zıra uzunluğunda bir sahîfe vardır. Onda ihtiyaç duyulan her şey, hatta tırmalamanın diyeti dahi mevcuttur."*⁽¹⁾

Böylece şunu anlıyoruz ki İmam Cafer Sadık (a.s), [Ehlibeyt İmamları içinde] tedvin piramidinin başını oluşturmuştur. Onun itimadının çoğu Ali'nin Kitabı ve babalarının -peygamberlerin sahîfelerinden tevarüs ettiği- diğer kitaplardı.

Ne tuhaf bir durumdur ki, tedvini yasaklayan ekolün takipçileri -hatta sonraki dönemlerde bile- tedvin taraftarlarını kınıyorlar ve yazılı belgelerden yapılan nakli tenkit ediyorlar! Bununla birlikte [kendi yöntemleri olan,] kişilerin ağzından alınmış şifahî nakilleri ilim sayıyorlar! Ebu Hanife, İmam Cafer Sadık'ın "suhufî" [yani sözlerini sahîfeler üzerinden söyleyen biri] olmasını eleştirmiştir. Fakat İmam Cafer Sadık (a.s), o ve onunla aynı görüşü paylaşanlar hakkında şöyle buyurmuştur:

Onların sizinle işi var ki?! Sizden ne istiyorlar ve neye dayanarak sizi kınıyorlar? Allah'a yemin olsun ki, bizim yanımda bulunan şeylerle hiç kimseye ihtiyacımız yoktur ve insanlar bize muhtaçtır. Bizim yanımda Resulullah'ın imlası ve Ali'nin el yazısı ile yazılmış bir kitap vardır; o, içinde her helal ve haramın yer aldığı yetmiş zıra uzunluğunda bir sahîfedir.⁽²⁾

rini Kûfe minberi üzerinde hutbe okurken dile getirmiş, diğerini ise Resulullah (s.a.a) gizlide ona öğretmiş ve yazmasını emretmiştir."

İmam Ali (a.s), onu dağınık harflerin yer aldığı "deri kitap" yöntemiyle cefre; yani boyanmış deve derisinden olan bir varak üzerine yazdı ve halk arasında onunla meşhur oldu. Zira evvelin (öncekiler) ve ahirin (sonra gelecek olanlar) hakkındaki olmuş ve olacakları onda bulmak mümkündür. İnsanlar onun vaz'ı ve teksirinde muhtelifirler. Bazıları Cafer Sadık (a.s) gibi küçük teksirle onu kırıp büyük babın hafiyesine koymaktadırlar. ... ا ب ت ث ve ebcedin küçük babı قرشت ve ...

1- *Besâiru'd-derecât*, 174, h. 10.

2- age, 169, bab: 13, h. 14.

İmam Cafer Sadık'ın (a.s) baba ve dedelerinden aldığı kitaplar ile ashabı için yazdığı kitaplar Şia ve Ehlisünnet nezdinde meşhurdur. İbn Adî şöyle der:

Cafer'in hadisleri ve nüshaları vardı; o, Yahya b. Muîn'in dediği gibi güvenilir insanlardandı. Amr b. Ebu Mikdam şöyle der: "Cafer b. Muhammed'e ne zaman baksam, onun peygamberlerin soyundan olduğunu anlıyordum."⁽¹⁾

Muhammed Accac el-Hatib, *et-Tehzîb* kitabı yazarının sözünü şu şekilde nakletmiştir:

Cafer es-Sadık b. Muhammed'in (hicrî 80 – 148) yanında risaleler, hadisler ve nüshalar vardır. O, güvenilir muhaddislerdendi.⁽²⁾

İmam Cafer b. Muhammed, Müslümanların o dönemde tanıdığı en büyük düşünür ve en büyük fikhî şahsiyetti. Hazret keskin basireti ile Müslümanların geleceğini tehdit eden şeyi çok iyi görerek tedvine gerekli önemi vermiş, Mufaddal b. Ömer Cûfî'ye şöyle buyurmuştur:

Yaz ve ilmini kardeşlerinin arasında yay. Öldüğünde evlatlarının arasında kitaplarını miras bırak. Zira kargaşanın hüküm süreceği bir zaman gelecek ve o zamanda insanlar kitaplarından başka bir şeyle ünsiyet kurmayacaklardır.⁽³⁾

Bu söz, Ehlibeyt âlimleri nezdinde tedvinin kesintisiz olarak yoğun şekilde devam ettiğini göstermektedir. İmam Hasan (a.s) -Emevîlerin fikrî terör estirerek rivayette bulunmalarını engellediği- dostlarına yazmayı emrediyordu. İmam Cafer Sadık (a.s) da bu sebeple ashabını tedvine teşvik ediyordu. Çünkü aynı trajedi Abbasîler döneminde de yeniden ortaya çıkmış veya yeni bir şekil ve başka bir çerçevede kendini göstermek [ve düşünce dünyasını kontrolü altına almak] üzereydi. Gerçi bu dönemde tedvin yasağı hemen hemen yok gibiydi. Fakat asıl sıkıntı ve sorunlar Abbasî yöneticilerinin ülke sınırlarını Fars, Türk ve diğer komşu ülkelere açmalarından sonra başladı. Mansur zamanında başlayan eğlence meclisleri Harun er-Reşîd döneminde tavan yapmıştı. Ortaya çıkan bu durum insanların ilahî ilimden yüz çevirip ulvî hedeften yoksun boş işlere veya diğer ilimlere yönelmelerinde olduk-

1- *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2, 88, tercüme: 156.

2- *es-Sünne kable't-tedvîn*, 358.

3- *el-Kâfi*, 1, 52, h. 11.

ça çok etkili olmuştu. Hatta nefsi tezkiye ve ahlakî, itikadî sorumluluklarla meşgul olmak çok zorlaşmıştı. Böylesine çalkantılı bir ortamda gerçek ilme ulaşmak neredeyse imkânsız bir hâl almıştı.

İşte bu yüzden İmam Cafer Sadık (a.s) sürekli müdevvenatın korunmasının zaruretiyi vurgulamıştır. Zira hâkim yönetimin politikaları sonucu oluşan ihtilafların kararttığı böylesi bir ortamda insanlar ancak bu kitapların ışığı ile yollarını bulabilirlerdi.

İmam Cafer Sadık (a.s) hakkında gelen rivayetlerde şu gerçeği de görmekteyiz ki, Hazret ve dostları tedvin için oluşan en küçük fırsatları dahi değerlendirmişlerdir. İmam, ashabından birine şöyle buyurdu: "*Meseleyi hıfz edemeyeceksin; senin için yazan arkadaşın nerede?*" Adam dedi: "Bir işle meşgul olduğumu sanıyorum. Ben ihtiyaç duyduğum anda bu meseleyi öğrenmeyi ertelemek istemedim."

Bunun üzerine İmam Cafer Sadık (a.s) orada bulunan bir adama, "*Bunun için yaz.*" buyurdu.⁽¹⁾

İmam'ın ashabı, Hazret'in söylediklerini usul ve kitaplarda tedvin ettiler. İmam Cafer Sadık'a (a.s) ait kendisinin yazdığı risaleler vardır. Bunlardan bir kısmı ateistlere yönelik reddiyeler,⁽²⁾ bir kısmı Ahvaz Valisi Abdullah Necaşî'nin sorularına cevaplar,⁽³⁾ bir kısmı "Caferiyyat" veya [ravisi İbn Eş'as'a isnaden] "Eş'asiyyat"⁽⁴⁾ ismi verilmiş bazı şer'î hükümler hakkındaki açıklamalardır.

Yahya b. Said şöyle demiştir: "İmam Cafer Sadık (a.s) hac konusunda bana uzun bir hadis imla etti."⁽⁵⁾

İmam Musa Kâzım (a.s)

İmam Musa Kâzım da tedvin ve müdevvenatın korunması -özellikle İmam Ali'nin Kitabı'nı muhafaza etme- konusunda baba ve dedelerinin yöntemini takip etti. Ancak o dönemde tedvin, İmam'ın ashabına yazdığı ve Harun'un demir parmaklıkları ardından onların dinî meselelerine cevap verdiği giz-

1- *Delâilü'l-İmâme*, 555.

2- bk. *ez-Zerîa ilâ tesânîfi's-Şîa*, 2, 484; *Bihârü'l-envâr*, 1, 15 ve 32, 55.

3- *el-Erbeûne hadîsen fî hukûki'l-ihvân*, 46, h. 6.

4- Bu kitap defalarca muhtelif şekillerde basılmıştır.

5- bk. *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2, 88.

li mektuplar şeklinde kendisini gösterdi. İmam Kâzım (a.s) bazı rivayetlere göre yedi, bazı rivayetlere göre de on beş yıl zindanda kalmıştır. Bu uzun süreli hapis dönemi doğal olarak mektuplaşma yöntemini gerektiriyordu. Bu yüzden İmam (a.s), ashabıyla sürekli yazışlıyordu. Yani ashabından birilerinin gizli şekilde yanına gelip dinî sorularına şifahî olarak cevap almasıyla yetinmiyor, hükümet memurlarının eline düşmesi tehlikesine rağmen yazmaya devam ediyordu.

Diğer taraftan -Harun hükümetinde- maddî ve fikrî anlamda yolsuzluğun, oyun ve eğlencenin artışı, salih ve takvalı insanları inzivaya yöneltti, halktan uzaklaştırdı ve tasavvuf yöntemine sevk etti. İlmî sapmalar süratle fikrî sapkınlıklara dönüştü ve Müslümanlar arasında çok tehlikeli düşüncelerin yayılmasına yol açtı. Ortaya çıkan bu durum karşısında İmam Kâzım (a.s), tüm çabasını İslam mektebinde gerçek manada zühdü açıklamak ve ona ulaşmanın doğru yöntemini aşikâr etmek üzerine yoğunlaştırdı. İmam'ın bu aydınlatıcı faaliyetleri neticesinde Bişr el-Hâfî ayyaşlık ve fesattan vazgeçerek züht ve takvanın en üstün derecelerine ulaştı.

Uzun yıllar zindanda kalmak, sapkınlıkları düzeltmek ve yeni ortaya çıkan mezheplere çözüm sunmak, tüm bunlar "Kâzımî fıkıhı" azıcık da olsa, öne çıkan konuların arka planında bırakıyordu.

Tüm bu akımlara rağmen İmam Kâzım'dan (a.s) tedvin konusunda çok açık örneklerin öne çıktığını da görmekteyiz. Ancak hakkını teslim etmek gerekir ki, bunlar önceki iki İmamın (İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık) yanındaki müdevvenata nazaran daha azdır.

Musa b. İbrahim Ebu İmran Merzevî Bağdâdî, İmam Kâzım'dan (a.s) birtakım meseleler nakletmiştir ki, bunları Harun'un zindanında o Hazret'ten duymuştu. İmam Kâzım (a.s) bunları baba ve dedelerinin yer aldığı senetle Resulullah'tan (s.a.a) rivayet etmiştir. Bu müsnedi Şeyh Tusî ve Necâşî kendi kitaplarında zikretmişlerdir.⁽¹⁾

Kâtip Çelebî bu müsnedi, *Keşfü'z-zunûn*'da zikretmiş ve şöyle demiştir:

Ebu Nuaym İsfahanî onu rivayet etmiştir. Bu müsnedi ondan Musa b. İbrahim rivayet etmiştir.⁽²⁾

1- bk. *el-Fihrist* (Tusî), 244, tercüme: 722; *Ricâlü'n-Necâşî*, 407, sayı: 1082.

2- *Keşfü'z-zunûn*, 1682.

Bu kitap defalarca yayımlanmıştır.

Bununla birlikte İmam Ali'nin (a.s) kitabı İmam Kâzım'ın (a.s) yanındaydı. İmam Cafer Sadık (a.s), Mufaddal b. Ömer'e o Hazret'i "İmam Ali'nin Kitabı'nın Sahibi" unvanı ile tanıtmıştır. Nu'mânî *el-Gaybet* kitabında Abdül-vâhid'den, Ahmed b. Muhammed b. Ribâh'tan, Ahmed b. Ali Himyerî'den, Hasan b. Eyyub'dan, Abdülkerim b. Amr el-Hasa'mî'den, Hammad Sâîğ'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Mufazzal b. Ömer'in Ebu Abdullah'a (İmam Cafer Sadık'a) şöyle sorduğunu duyduğum: "Acaba Allah'ın bir kula itaati vacip kıldıktan sonra göğün haberini ona gizlemesi mümkün müdür?" İmam buyurdu: "*Allah kuluna itaati vacip kıldıktan sonra sabah-akşam göğün haberini ona gizlemeyecek kadar yücedir, kerimdir, kullarına şefkatli ve merhametlidir.*"

Tam o sırada Ebu'l-Hasan Musa (a.s) göründü. Bunun üzerine Ebu Abdullah (a.s) şöyle buyurdu: "*Acaba 'Ali'nin Kitabı'nın sahibine bakmak seni sevindirmiyor mu?*" Mufaddal dedi: "Hangi şey beni bundan daha fazla sevindirebilir ki?" İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu: "*O, Ali'nin Kitabı'nın sahibidir.*"⁽¹⁾

Ahmed b. İsa Eş'arî'nin *en-Nevâdir* kitabında şöyle geçmektedir: İbn Ebî Umeyr'in Ali b. Yaktîn'den şöyle rivayet ettiğini duyduğum:

İmam Kâzım'a (a.s) müt'a hakkında sorduğumda şöyle buyurdu: "*Senin bununla ne işin olabilir ki? Allah seni ondan müstağni kılmıştır.*" Dedim: "Hükmünü bilmek istiyorum." Buyurdu: "*O, Ali'nin Kitabı'ndadır.*" Dedim: "Bazen kadın [mihrin miktarını] artırıyor ve [müt'anın süresi] artıyor [yani iddet beklemeksizin kadın müt'aya devam ediyor]?" Buyurdu: "*Acaba onun hoşluğu bununla [yani isteğe göre nikâhın devam etmesinde] değil midir?*"⁽²⁾

Ali b. Cafer, din ilimlerini kardeşi Musa b. Cafer'den (a.s) öğrendi ve bunları bir kitapta topladı. O kitabın ismi *Mesâilu Ali b. Cafer*'dir. Bu kitap defalarca neşredilmiştir ve son yıllarda Kum kentindeki Âlu'l-Beyt müessesesi tarafından basılmıştır. Aynı şekilde ashâbı tarafından İmam Kâzım'dan (a.s) nakledilmiş başka risale ve kitaplar da mevcuttur.

1- *el-Gaybe* (Nu'mânî), 327, h. 4; *Hatîmetü'l-Müstedrek*, 4, 113.

2- *en-Nevâdir li Ahmed b. İsa*, 78, h. 199; *el-Kâfî*, 5, 452, h. 1.

İmam Kâzım (a.s), kıyas ve reye göre amel etmek gibi sonradan ortaya çıkmış usullere karşı mücadele etmiştir. Hazret'in Semâa b. Mehran⁽¹⁾ ve Muhammed b. Hekîm'e hitaben söylediği söz tam da bu doğrultudadır. Muhammed b. Hekîm şöyle diyor:

İmam Kâzım'a (a.s) dedim: "Canım sana feda olsun! Dinde derinleştik; Allah sizin vesilenizle bizi insanlardan [muhaliflere müracaat etmekten] müstağni kıldı. Bizim bulunduğumuz bir mecliste soru sorup da cevabını almamış hiçbir kimse yoktur. Gerçekten sizin vücudunuzla Allah bize lütufta bulunmuştur. Bununla birlikte bazen karşımıza bir mesele geliyor ki, onun hakkında sizden ve dedelerinizden bize bir haber ulaşmamıştır. Böyle bir durumda biz, aklımıza gelen en iyi hükmü ve sizin hadislerinizle en fazla uyumlu olan görüşü alıyoruz. [Acaba bu iş caiz midir?]" İmam buyurdu: "Asla böyle bir şey yapma, ey Hekîm'in oğlu! Allah'a yemin olsun ki, helak olanlar, bu yöntemle helak oldular..."⁽²⁾

Başka bir rivayette şöyle geçmektedir:

Ebu Yusuf, İmam Kâzım'a (a.s) sordu: "Acaba ihram hâlindeki kişi gölgelik edinebilir mi?" İmam buyurdu: "Hayır." Ebu Yusuf dedi: "Ama duvar ve tahtirevan gölgesinden geçebilir, eve ve çadıra girebilir, öyle mi?" İmam buyurdu: "Evet."

Ravi diyor:

Bunun üzerine Ebu Yusuf alaylı bir edayla güldü. İmam Kâzım (a.s) ona şöyle buyurdu: "Ey Ebu Yusuf! Din, senin ve ashabının kıyası ile elde edilmez. Yüce Allah Kur'ân'da boşama emrini verdi ve özellikle onda, iki adil şahidin hazır olmasını vurguladı. Evlenme emrini verdiğinde ise şahit olmaksızın onu geçerli saydı. Siz ise Allah'ın iki şahidi şart koymasını geçersiz saydınız ve şahit istemediği konuda şahit istediniz. Deli ve sarhoşun boşamasını geçerli saymaktasınız. Allah Resulü hac yaptığında ihram giydi ve gölgelik edinmedi. Lakin eve ve çadıra giriyordu, tahtirevan ve duvarın gölgesine giriyordu. Biz, Resulullah'ın (s.a.a) yapmış olduğu ameli uyguluyoruz." Bunun üzerine Ebu Yusuf sustu.⁽³⁾

1- el-İhtisâs (Şeyh Müfid), 281; Besâiru'd-derecât, 321, bab: 15, h. 1; Müstedrekü'l-vesâil ve müstenbitü'l-mesâil, 17, 259, h. 21282.

2- el-Mehâsin, 1, 212, h. 89; el-Kâfi, 1, 56, h. 9; Vesâilü's-Şîa, 27, 86, h. 33280.

3- el-Kâfi, 4, 353, h. 15.

İmam Ali'nin Kitabı, İmam Kâzım'ın yanında korunmaktaydı. İmam o kitaba amel ediyordu. Onu -özellikle de ihtilafı konularda- ashabına ve diğerlerine gösteriyordu.

Hammad b. Osman'dan şöyle dediği nakledilmiştir:

İmam Kâzım'a (a.s), vefatının ardından geride annesi ve kardeşini bırakmış kişi hakkında sordum. Buyurdu: *"Ey Şeyh! Hükmü [Ali'ye ait] kitaptan bilmek ister misin?"* Dedim: "Evet." Buyurdu: *"Ali (a.s), malı en yakın ve daha yakın olana verirdi."* Dedim: "O zaman kardeş mirastan bir şey almıyor." Buyurdu: *"Sana dedim ki, Ali (a.s), malı en yakın ve daha yakın olana verirdi."*⁽¹⁾

İmam'ın cevabı, meselenin tafsilatına girmeksizin sadece küllî bir kaidenin beyanı şeklinde olmuştur. Zira dinleyici, maksadı anlamıştır. İmam hükmü sarîh şekilde söylemedi. Zira hâkimler ve onların takipçileri o Hazret'in babası, dedeleri ve Peygamber'den ne nakledeceğini gözlemliyorlardı.

Bu hadiste görüldüğü gibi İmam (a.s), cevabını kitaba sunarak soruyu soran kişiyi ona yönlendiriyor; böylece verdiği cevabı sağlamlaştırmak suretiyle onun daha fazla itminana ermesini sağlıyor. Yani İmam, kendi yanından cevap veren diğerleri gibi cevap vermiyor.

Eğer İmamlar nezdinde "Hz. Ali'nin Kitabı'na" ait tarihi inceleyecek olursak, bu kitabın tedrici olarak yavaş yavaş ilerlediğini, İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'ın fıkında dikkate değer şekilde kendini gösterdiğini, daha sonra İmam Kâzım'ın yanında belirgin bir şekilde ortaya çıktığını ve sonraki zamanlarda hep gündemde olduğunu görürüz. Bu yüzden sahih fıkıh ve Nebvî rivayetler, Hz. Muhammed'in (s.a.a) Ehlibeyti tarafından nakledilen hadislerin ta kendisidir. Onlar, tüm Müslümanlara; Ali'nin Kitabı'nın kendi yanlarında bulunduğunu, din ilmini ondan -ve onun ayarındaki diğer kitaplardan- naklettiklerini duyurmuşlar. Bu durum gelişerek devam etti ve zikri geçen üç İmamın döneminde genel hatları şekillenmiş bir ekole dönüştü. Özellikle bu üç İmamın dinî ilimleri sağlamlaştıırıp neşretmek için Hz. Ali'nin Kitabı'nı sıklıkla referans gösterdiklerine şahit oluyoruz.

1- el-Kâfî, 7, 91, h. 2; Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb, 9, 270, h. 981.

Önemli Bir Husus

İmamlar, Hz. Ali'nin Kitabı'ndan hatırı sayılır ve dikkate şayan ölçüde miras, yargı ve şahitlik konusunu ön plana çıkarmışlardır. Acaba bunun sırrı ne olabilir?

Bu konuyu irdelediğimizde çok önemli bir gerçekle karşılaşmaktayız. O da şudur: Halifelerin, dinî önderliği üstlendikleri hâlde bu alandaki eksiklikleri, esasında onları hadis nakli ve kaydını yasaklamak zorunda bırakan temel faktörlerdendir. Bunun yanı sıra rey ve içtihatteki esneklik, sıkıştıklarında onların imdadına yetişiyordu. Hz. Ali'nin Kitabı'nda miras, yargı ve şahitlikler hakkındaki rivayetlerin yığınlar hâlinde çok oluşu da bu gerçeği ispat etmektedir.

Çünkü Peygamber'in vefatından sonra ilk fikhî ihtilaf Hz. Fatıma ile Ebu Bekir arasında çıktı. Bu ihtilaf, etkileri bugüne kadar süren büyük bir kargaşaya yol açtı.

Fedek arazisi Hz. Zehra'nın elindeydi; Ebu Bekir onu Hz. Zehra'nın vekilinin elinden çekip aldı. Hz. Zehra, onu Ebu Bekir'den geri almak için geldi ve Müslümanların huzurunda Peygamber'in hayatta iken Fedek arazisini kendisine verdiğini iddia etti. Ebu Bekir şahit istedi. Bunun üzerine Fatıma; Ali, Hasan, Hüseyin, Ümmü Eymen ve Ümmü Seleme'yi şahit olarak getirdi.

Ebu Bekir bu mecliste [Allah'ın Kitabı'na ve Resulullah'ın Sünnet'ine mutabık olmadığı için Hz. Zehra nezdinde kabul edilmeyen] birtakım gerekçeleri ileri sürerek onların şahitliklerini reddetmek zorunda kaldı. Bu, aynı zamanda Müslümanlar arasında yargı ve şahitlikler konusunda ortaya çıkan ilk ihtilaftı. Ebu Bekir şahitleri reddedip onların şahitliklerini geçersiz sayınca Hz. Zehra ona karşı "Fedek" in bir hediye değil ve miras olduğu faraziyesine göre mirasla ilgili ayetlerin umumi delaletine dikkat çekti. O, meşhur ve olağanüstü hutbesinde şöyle buyurdu:

Siz, bizim (Peygamber evlatları olarak) mirasımız olmadığını mı zannediyorsunuz? "Acaba onlar, cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Yakinen bilen (kesin bilgiye sahip olan) bir topluluk için hükmü Allah'ın hükmünden daha güzel olan kimdir?"⁽¹⁾

1- Mâide, 50.

Ey Ebu Kuhafe'nin oğlu! Allah'ın Kitabı'nda sen babandan miras alıyorsun da ben babamdan miras almıyor muyum? Kendi yanından bir yalan uydurdun! Acaba kasten mi Allah'ın Kitabı'nı bıraktınız ve onu arkanıza attınız? Zira Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **"Süleyman, Davud'a mirasçı oldu."**⁽¹⁾ Ayrıca Yahya b. Zekeriya'nın kıssasında Hz. Zekeriya'dan şöyle dediğini aktarmıştır: **"Benim mirasçım olsun ve Yakub soyunun da mirasçısı olsun."**⁽²⁾ Yine şöyle buyurmaktadır: **"Allah'ın Kitabı'nda, akrabalar birbirlerine göre (miras konusunda) öncelik taşırlar."**⁽³⁾ Ve şöyle buyurmaktadır: **"Allah, evlatlarınız hakkında size şöyle tavsiye eder: Erkeğe iki kadının payı verilir."**⁽⁴⁾ Ayrıca şöyle buyurmuştur: **"Birinize ölüm geldiği zaman, kendinden sonraya (çok miktarda) mal bırakıyorsa, ana, baba ve yakınları iyi ve beğenilir bir tarzda vasiyet etmesi (hükmü) size yazılmıştır. Bu, takvalılara düşen bir hak ve görevdir."**⁽⁵⁾ [Bunca delil ve şahide rağmen] benim mirastan hiçbir nasibim olmadığını mı zannediyorsunuz?!...⁽⁶⁾

Burada halife tek başına Peygamber'den şu hadisi duyduğunu iddia etmek zorunda kaldı: "Biz peygamberler, miras olarak dirhem ve dinar bırakmayız." Bu, ikinci ihtilaftı. Zira Hz. Zehra ona; Kur'ân'daki mirasla ilgili ayetleri, Davud'un Süleyman'a miras bırakmasını... delil göstererek karşı çıktı. Ebu Bekir'in iddiasının çürütülmesi için sadece şu yeterlidir: O, damadı Zübeyr b. Avvam'a (Esmâ'nın kocası ve Abdullah b. Zübeyr'in annesi), Muhammed b. Mesleme'ye ve diğerlerine Peygamber'den geriye kalmış olan mallardan miras verdi.⁽⁷⁾

İşte buradan yola çıkılarak fıkıhın bu iki babında (diğer baplardan daha çok) değiştirme ve tahrif gerçekleşmiş ve bazen de bilmezden gelmek şeklinde kendisini göstermiştir.

Bu iki bapta değişimlerin geniş şekilde yayılmış olması yukarıda ifade ettiğimiz gerçeği vurgulamaktadır. Nitekim Halid b. Velid'in Malik b. Nüveyreyi öldürmesi ve onun eşiyle zina etmesi, "cahilleştirme ve yargıda rey kapısını

1- Neml, 16.

2- Meryem, 6.

3- Enfâl, 75.

4- Nisâ, 11.

5- Bakara, 180.

6- *el- İhticâc*, 1, 138; bk. *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 16, 209-253.

7- bk. *er-Risâletü'l-Mısriyye* dergisinin 11. yılı, 518. sayısı, s. 457; *en-Nas ve'l-ictihâd*, 124.

açma" politikasının bir uzantısıdır. "Tevilde bulundu ve hata yaptı" sözü, burada ortaya çıkan yargı krizinde Ebu Bekir için bir çıkış kapısı oldu. Çünkü Halid, Malik'in eşiyle ilişkiye girdiğini inkâr edemedi; zira aralarında adil ve güvenilir kişilerin de bulunduğu askerler buna şahitlik etmekteydi.

Buna benzer bir olay da Ömer b. Hattab'ın hilafeti döneminde ortaya çıktı. Hz. Ali ile Abbas, Ömer'in yanında -bir rivayete göre de Ebu Bekir'in yanında- Resulullah'ın mirası hakkında (göstermelik olarak) tartışılar. Ömer, Resulullah'ın merkebi, silahı ve yüzüğünün Ali'ye ait olduğuna hükmetti. Bunun üzerine Ömer'e şu şekilde itiraz edildi: "Sen daha evvel Ebu Bekir'in peygamberlerin miras bırakmadıkları yönündeki rivayetini desteklememiş miydin? Peki, şimdi neden Ali ve Abbas'ı Peygamber'e mirasçı kılıyorsun?" Bu yüzden Ömer onları yanından kovmak zorunda kaldı ve bu meselenin çözümüne müdahil olmaktan vazgeçti. Bu aslında halifenin miras, yargı ve şahitlik konusundaki kaçışını göstermektedir ki, bu yüzden ilahî kanunlar atıl duruma düşmüştür.

Ömer'in hükümeti döneminde ortaya çıkan bir diğer olayda ise Mugîre b. Şu'be zina işlemiş ve Ömer Mugîre'den cezayı uzaklaştırmak için dördüncü şahitle işbirliği yapmıştır. Hâlbuki üç şahidin zina hakkındaki şahitliği onu ispata yetmese dahi en azından ta'ziri⁽¹⁾ sabit kılıyordu. Zira Mugîre evli bir kadınla halvet etmişti; şahitler ise onu kadının üzerinde görmüş, o ikisinin nefeslenmelerini duymuş ve ilişkiye girdiklerini açıkça görmüşlerdi... Fakat bunların hiçbirisi Ömer'i ikna etmeye yetmedi. Aksine bu sözlerin hepsini duvara vurdu, duymazdan geldi. Bu, yargı ve şahitlikler konusunda ortaya konmuş bir içtihat ki, onunla ilahî kanun işlevsiz sayılmıştır.

Buna benzer bir durum da Osman b. Affan'ın hilafeti döneminde Velid'in şarap içtikten sonra halka cemaat namazı kıldırması olayında görülmüştür. Şahitler tamamlandığı hâlde Osman onu şer'î cezadan muaf tutmak istiyordu. Fakat İmam Ali ve Müslümanların şer'î haddin uygulanması konusundaki ısrarı ona geri adım attırdı. Bunu Osman'ın Velid'i temize çıkarmak için gösterdiği çaba ve şahitleri tehdit etmesinden net şekilde anlamaktayız. Hatta Ayşe bu konuda şöyle demiştir: "Osman ilahî cezaları geçersiz kıldı ve şahitleri korkuttu."⁽²⁾

1- Ta'zir, şer'î had cezasının altındaki cezalandırmadır. (Mütercim)

2- *Ensâbü'l-eşrâf*, 5, 34; *Tarihü't-Taberî*, 4, 276.

Miras konusunda da tahrif aynı şekilde devam etti. Nitekim Osman Fedek arazisini ve Medine'nin etrafındaki verimli toprakları Mervan b. Hakem'e bağışladı. Bu uygulamasıyla hem Hz. Zehra'nın iddiasına -oranın Fatıma'ya hediye veya miras kaldığına- hem de Ebu Bekir'in sözüne -yani onun Müslümanlara ait olduğuna- muhalefet etti.

Bu durum hep devam etti ve bir krize dönüştü. Hatta iş Yezid'e ulaştığında o, istediği haramı işliyor, insanların gözleri önünde şarap içiyordu. Muaviye ona hiçbir şer'î had uygulamadığı gibi, hatta en azından günahını aleni şekilde yapmasını dahi önlemiyordu.

Bununla birlikte Emevîler -özellikle de Muaviye- miras deliline sığınarak ve [sırf büyük babaları ortak olduğu için] Osman'ın vârisi oldukları gerekçesini ileri sürerek İmam Ali'ye karşı savaştılar. Hâlbuki Osman'ın oğlu hayatta idi ve Osman'ın dökülen kanının velisi o idi, Muaviye değil.

Muaviye miras gerçeklerini tahrif etmiş ve iddialarıyla Şam Müslümanlarını aldatmıştı; öyle ki miras konusundaki bu çirkin tahrif yüzünden onun yanında savaştılar ve öldürüldüler.

Bu tahrifin bir benzeri de Sakîfe'de görülmüştü. Zira Kureyş, ensar karşısında hilafeti, Resulullah'a daha yakın oldukları iddiasıyla aldılar. Hz. Ali'yi ise kendilerinin de Peygamber'in aşireti oldukları, deneyimli yaşlı kişiler olmaları hasebiyle hükümet yönetiminde ondan daha güçlü oldukları ve Ali'nin yaşça kendilerinden daha küçük olduğunu gerekçe göstererek bıraktılar.

Abbasîlerin yönetime gelmesiyle miras, yargı ve şahitlikler konusunda büyük bir facia başladı. Zira Abbasîlerin rakibi olan Alevîler nesep açısından Peygamber'e daha yakın kimselerdi. Bu durum ise Abbasîlerin, "Peygamber'e daha yakın oldukları için hilafeti diğerlerinden daha çok hak ettikleri" iddiasını boşa çıkarıyordu. İşte bu yüzden miras yasalarını tahrif etmek için ciddiye çalıştılar; Allah'ın Kitabı ve Nebvî Sünnet'teki kavram ve nasları değiştirdiler. Hatta Mervan b. Ebu Hafsa'yı şu şiiri okumak durumunda bıraktılar:

Nasıl olur böyle bir şey şu âlemde

Kızın oğulları vâris olsun amcalara.

Şia şairi, İmamlarından yaptığı alıntıyla -bazı kaynaklarda mirastaki bu tahrife cevap verenin İmam Rıza (a.s) olduğu ifade edilmiştir- şöyle cevap vermiştir:

*Niye kızın oğulları amcalara vâris olmasın ki?
 Bu, muhakkak gerçekleşmiş bir iştir elbet
 Baba mirasının yarısı kızıdır
 Amcanın onda hiçbir payı yoktur elbet.
 Azad olmuş kölenin ne işi var mirasta
 O, kılıç korkusuyla secde etti elbet.⁽¹⁾*

Yine rivayete göre:

Harun er-Reşîd Resulullah'ın (s.a.a) Medine'deki kabrinin başına gelip şöyle dedi: "Selam olsun sana ey amca!" Bunu duyan İmam Musa Kâzım ise şöyle dedi: "*Selam olsun sana babacığım!*" Harun er-Reşîd bu sözden dolayı öfkelenildi.⁽²⁾

Başka bir mecliste şöyle geçmektedir:

Harun er-Reşîd, İmam Kâzım'a (a.s) sordu: "Siz neye dayanarak Peygamber'in evladı ve vârisleri olduğunuzu iddia ediyorsunuz?" İmam Kâzım, Harun er-Reşîd'e sordu: "*Eğer Resulullah senin kızına talip olursa onunla evlendirir misin?*" Harun er-Reşîd dedi: "Allah'a yemin olsun ki evet! Bununla da Arap ve Acem'e karşı övünürüm." Bunun üzerine İmam Kâzım şöyle buyurdu: "*Fakat eğer benim kızıma talip olursa onunla evlendiremem; zira o benim babamdır.*"

Bu ezici delil karşısında Harun er-Reşîd sustu ve artık hiçbir şey diyemedi.⁽³⁾ Yahya b. Abdullah b. Hasan ile Harun er-Reşîd arasında geçen olay da bu şekilde olmuştur.⁽⁴⁾

İşte bunlar Harun er-Reşîd'i İmam Musa Kâzım'a, Yahya'ya ve Ehlibeyt hanelerinden gelen diğer insanlara düşmanca bir tutum içinde olmaya sürüklemiştir.

1- Uyûnü ahhbân'r-Rızâ, 1, 189, bab: 43, h. 2; el-İhticâc, 2, 167; es-Sırâtü'l-müstakîm ilâ müstahikki't-takdîm, 1, 67; İbn Cebr Nehcû'l-îmân kitabında (s.386) bu şiiri İbn Ebî Avca'ya isnat etmiştir.

2- bk. Ravzatü'l-vâizîn, 216; Fusûlü'l-Muhtâre, 36.

3- bk. Uyûnü ahhbân'r-Rızâ, 2, 80; el-İhticâc, 2, 164; Vesâilü's-Şîa, 20, 363, h. 25837.

4- Makâtîlü't-Tâlibiyyîn, 310-313.

Miras, yargı ve şahitlikler konusunda art arda gelen bunca tahrif hakikaten dikkat çekicidir. Harun er-Reşîd'den sonra Müslümanları yönetmeye aday olan Emin şarap içmiş, Harun ve saraydakilerden bazıları onu sarhoş hâlde görmüştü. Harun, Müslümanlar karşısında bu ahlakî sorundan dolayı fena hâlde sıkıştı. Eğer haddi uygulamaktan vazgeçse mesele yayılacak ve kendisinin "müminlerin emîri" olduğu iddiası çürümüş olacaktı. Öte yandan o, veliahdına ve kendisinden sonra müminlerin emîri olmaya aday konumundaki birine şer'î haddi uygulamak istemiyordu. İşte bu yüzden Kadı Ebu Yusuf'u çağırttı ve ondan yardım istedi. Kadı Ebu Yusuf ise ona yasta olan kadınları bile güldürecek bir çıkış yolu gösterdi. [Bunun üzerine] Harun şükür secdesi yaptı ve Ebu Yusuf'a muazzam miktarda mal bağışladı.⁽¹⁾

Acaba yargı ve şahitlikler konusunda bundan daha büyük tahrif var mıdır?

Bu kısacık anlatımdan bile Ehlibeyt İmamları'nın neden bu iki babı özellikle vurguladıklarını net şekilde anlamak mümkündür. Sonraki dönemlerde gelen yöneticilerin, halkın mallarına el koymak gibi bazı uygulamaları hayata geçirebilmeleri, ancak miras ve mallarla ilgili kanunlarda birtakım oynamalarda bulunmalarıyla mümkündü. Aynı şekilde şarap, eğlence, müzik, dans, şarkı vb. günahları içeren toplantılar düzenleyebilmek ve bunları işleyenlere şer'î cezaları uygulamamak için şahitleri geçersiz kılmak ve yargı kanunlarını değiştirmek gibi birtakım hükümler çıkarmak gerekiyordu. Oysaki sahih fıkıh bu varsayım ve iddiaların tümünü geçersiz saydığı gibi, Allah'ın yeryüzündeki halifeyi bağışladığı ve onu hesaptan muaf tuttuğu iddialarını da reddetmektedir.

İmam Rıza (a.s)

Ehlibeyt'in kitapları İmamların nezdinde hep muhafaza edilmiştir. Onlardan en önemlisi *Kitabu İmam Ali, el-Cifr* ve *el-Câmia* kitabıdır; bu kitap babalarından İmam Rıza'ya (a.s) ulaşmıştır.

Keşşî, *Rical*'inde Nasr b. Kabus'tan şöyle rivayet etmiştir:

O, İmam Kâzım'ın evindeydi. İmam Kâzım, *el-Cifr* kitabına bakmakta olan oğlu İmam Rıza'yı Nasr'a göstererek şöyle buyurdu: "*Bu, oğlum Ali'dir; baktığı kitap ise Cefr'dir.*"⁽²⁾

1- *Nişvârul-muhâdara*, 1, 252.

2- *İhtiyârü ma'rifeti'r-ricâl*=*Ricâlü'l-Keşşî*, 382.

Ali b. İbrahim Muhammed b. İsa'dan, o Yunus'tan, o da İmam Rıza'dan; yine o babasından, o da İbn Faddal'dan şöyle dediğini nakletmiştir: İmam Ali'nin Kitabı'nı Ebu'l-Hasan'a (İmam Rıza'ya) sundum. Şöyle buyurdu: "*Sahih bir kitaptır; Emîrül-Müminin, yaralanan uzuvların diyetine ilişkin hüküm vermiştir.*"⁽¹⁾

Ali b. İbrahim Muhammed b. İsa'dan, o Yunus'tan, o da İmam Rıza'dan; yine o babasından, o da İbn Faddal'dan şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu kitabı Ebu'l-Hasan'a sundum."⁽²⁾

Ali b. İbrahim babasından, o İbn Faddal ve Muhammed b. İsa'dan, hepsi Yunus'tan o ikisinin şöyle dediğini nakletmiştir: "Biz, Emîrül-Müminin'den nakledilen ferâiz (miras) kitabını Ebu'l-Hasan'a sunduğumuzda şöyle buyurdu: "*O sahihtir.*"⁽³⁾

İmam Rıza (a.s) ve sonrasındaki zaman, tasnif ve müdevvenat adına yepyeni bir dönemin başlangıcı sayılabilir. Bu, İmam Ali'nin Kitabı'ndan ve Ehlibeyt'in naklettiği dinî hükümlerden olduğu iddia edilen müdevvenatın tasnif edilip doğruluğunun ve güvenilirliğinin sağlandığı dönemdir. İmamların dostları bunları topluyor ve daha sonra bu nakillerin sıhhatini doğrulamak için onları İmamlara sunuyorlardı.

Abdullah b. Cu'fî'den şöyle dediği nakledilmiştir:

İmam Rıza'nın (a.s) huzuruna vardığımda yanımda bir sahife veya bir kâğıt vardı. Onda İmam Cafer es-Sadık'tan (a.s) nakledilen şu söz yazılıydı: "*Dünya bu işin sahibi için, kırılmış bir ceviz gibi içini göstermiştir.*" [Yani İmam her şeyden haberdardır.] İmam Rıza buyurdu: "*Ey Hamza! Vallahi bu söz haklı; onu deri üzerine aktar.*" [Yani deri üzerine yazarak kalıcı olmasını sağla.]⁽⁴⁾

Dikkat edilirse burada İmam Cafer Sadık'tan nakledilen bir rivayet, sıhhati konusunda itminan sağlamak için İmam Rıza'ya sunulmuştur. Veya bir önceki hadisten anlaşıldığı gibi İmam Rıza'ya, nezdinde korunan kitapta yer alıp almadığına bakması için aktarılmıştır. Ya da bunlardan daha genel bir durum söz konusudur. Şöyle ki, bu rivayet, babalarından aldığıyla uyuşup

1- Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb, 10, 292, h. 1135.

2- el-Kâfî, 7, 327, h. 7.

3- el-Kâfî, 7, 330, h. 1 ve 7, 327, h. 9; Vesâilü's-Şîa, 27, 85.

4- el-Kâfî, 7, 330, h. 1; el-İstîsâr, 4, 299, bab: 179, h. 3.

uyuşmadığını kontrol etmesi için İmam'a sunulmuştur. Her hâlükârda maksat ve hedef, üç İmamdan (İmam Muhammed Bâkır, İmam Cafer Sadık ve İmam Kâzım) nakledilen ve nihayetinde Hz. Ali'ye ve Peygamber'e ulaşan rivayetlerin güvenilirliğini sağlamaktır. Bu aynı zamanda Ehlibeyt'in alışılmış tabîî yöntemidir.

Hamza b. Abdullah el-Caferî şöyle der:

Bir kâğıdın arkasına *"Dünya İmam için, kırılmış bir ceviz gibi içini göstermiştir."* sözünü yazdım. Sonra onu Ebu'l-Hasan'a [İmam Rıza'ya] verdim ve dedim: "Canım size feda olsun! Ashabımız bir hadis rivayet etmiştir ve ben onu inkâr etmedim. Ancak sizden duymak istiyorum." İmam ona baktı ve ardından kâğıdı öyle bir dürdü ki, bu sözün onu üzdüğünü sandım. Fakat şöyle buyurdu: *'Bu söz haktır, onu deri üzerine geçir.'*⁽¹⁾

İmam Rıza (a.s) tedvin konusuna son derece önem gösterirdi; hatta ilim ve dine hizmet için yazmak isteyen kimselere divit verirdi. Ali b. Esbat'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir:

İmam Rıza'dan (a.s) şöyle buyurduğunu duydum: *"Allah'ın buyurduğu 'Altında ikisine ait bir hazine vardı...' (2) ayetinde geçen hazine..."* Dedim: "Canım size feda olsun! Bunu yazmak istiyorum." Bunun üzerine İmam diviti benim önüme koymak için elini ona doğru uzattı. Ben de elini tutup öptüm ve diviti alıp buyurduğu sözleri yazdım.⁽³⁾

İmam Rıza (a.s), söylediği sözlerin Resulullah'tan (s.a.a) kendisine miras kalmış hak söz olduğunu ve Peygamber'in gerçek mirasının kendisinin yanında bulunduğunu sürekli vurgulardı. Yakub b. Cafer şöyle der:

Mekke'de İmam Rıza'nın (a.s) huzurundaydım. Adamın biri ona şöyle dedi: "Siz, Allah'ın Kitabı'nı daha önce hiç duymadığımız şekilde tefsir ediyorsunuz." İmam buyurdu: *"Kur'ân, insanlara inmeden ve onlara tefsir edilmeden önce bize inmiş ve tefsir edilmiştir. Biz onun helal ve haramını tanımaktayız... Bu, bir ilimdir ki, sana ulaştırdım ve gerekli gördüğüm şeyi sana ilettim. Eğer kabul ettiysen şükürünü yerine getir ve eğer terk ettiysen [şunu bilmelisin ki] Allah her şeye şahittir."*⁽⁴⁾

1- *Besâiru'd-derecât*, 428, bab: 14, h. 4.

2- *Kehf*, 82.

3- *el-Kâfî*, 2, 59, h. 9.

4- *Besâiru'd-derecât*, 218, bab: 8, h. 4.

Abdusselam b. Salih Herevi şöyle der:

İmam Rıza'dan (a.s) şöyle buyurduğunu duydum: *"Allah, bizim emrimizi ihya eden kula rahmet etsin."* Ben ona sordum: *"Sizin emrinizi nasıl ihya eder?"* Buyurdu: *"Bizim ilimlerimizi öğrenir ve onları insanlara öğretir [bu şekilde emrimizi ihya eder]. Zira eğer insanlar bizim ilimlerimizdeki güzellikleri bilselerdi kesinlikle bize tâbi olurlardı."*⁽¹⁾

Ebu Nasr'dan şöyle rivayet edilmiştir:

İmam Rıza'ya (a.s) dedim ki: *"Canım size feda olsun! Yârenlerimizden bazıları şöyle diyorlar: Sizden ve babalarınızdan nakledilen bir hadis işitiyoruz; ona kıyasta bulunarak amel ediyoruz."* İmam buyurdu: *"Fesühphannallah! Vallahi bu yöntem Cafer'in (a.s) dininden değildir. Bunlar, bize ihtiyaç duymayan ve itaatimizden çıkmış bir gürühtür. Bizim konumumuza el atmışlardır [yani imamet iddiasında bulunmaktadırlar]. O hâlde bunların Cafer ve Ebu Cafer'i taklit etmeleri nerede kaldı?! Cafer şöyle buyurmuştur: Kıyasa göre amel etmeyin; zira kıyasa muadil olan [kıyas ile elde edilen] hiçbir uygulama yoktur ki, kıyas onu parçalamamış olsun."*⁽²⁾

Aynı şekilde İmam Rıza'nın (a.s), şüpheye düşmüş ve dinin emri kendilerine karmaşık hâle gelmiş olan kimseler hakkında şu sözünü görmekteyiz:

Bunlar, şeytanın düşüncelerine yol bulduğu, kendilerini şüphelerle aldattığı ve dinlerinin emrini kendilerine karmaşık hâle getirdiği bir topluluktur. Bunlar, kendi yanlarından hidayet bulmak istiyorlar ve şöyle diyorlar: *"Neden? Ne zaman? Nasıl?"* Helak oluş, onlara ihtiyatlarıyla sağladıklarını sandıkları sığınaktan gelir. Bu, kendi elleriyle kazandıklarının sonucudur. **"Rabbin kullarına zulmedici değildir."** Bu, ne onların lehine ne de aleyhinedir. Aksine onların şaşkınlık hâlinde durmaları ve bilmedikleri şeyi bilene ve doğru istinbat sahibine götürmeleri gerekir. Zira Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **"Hâlbuki onu Peygamber'e ve kendilerinden olan yetki sahiplerine götürecektir olsalar, içlerinde işlerin gerçeğini anlayan kimseler muhakkak ki onu(n gerçeğini) bilirlerdi."** Ayetin maksadı Hz. Muhammed'in (s.a.a) Ehlibeytidir. Onlar Kur'ân'dan istinbat eden, helal ve haramı bilen kimselerdir. Onlar; Allah'ın, kulları üzerindeki hüccetidir.⁽³⁾

1- *Meâni'l-ahbâr*, 180, h. 1; *Uyûnü ahhân'r-Rızâ*, 2, 275, bab: 63, h. 69.

2- *Kurbu'l-İsnâd*, 356-357, h. 1275.

3- *Vesâilü's-Şîa*, 27, 171, h. 33519; *Kitâbü't-Tefsîr (Tefsîrül'l-Ayyâşî)*, 1, 260, h. 206; bk. *Câmiu ahâdisi's-Şîa*, 1, 232.

İmam Rıza'ya (a.s) ait, babalarından rivayet ettiği *Sahîfetü'r-Rıza* isminde bir sahîfe vardır. Bu sahîfe birçok defa basılmıştır.

Yine o Hazret'e ait Abbasî halifesi Me'mun için yazdığı *Risâletü'z-zehebiyye* isminde bir eser vardır. Me'mun bu eserin altın ile yazılmasını emretti. Bu yüzden "Zehebiyye" ismi verilmiştir. [Bu ismin verilmesinde başka bir sebep olduğu da söylenmiştir.] Bu eser de defalarca neşredilmiştir.

Elbette bunların tümü, İmam'ın (a.s) ashabına, fakihlere ve zamanın fıkıh öğrencilerine imla etiklerinden farklı şeylerdir. Çünkü İmam'ın ayrıca tedris ve imla meclisleri vardı.

[Meşhur şair Di'bil b. Ali el-Huzaî'nin kardeşi] Ali b. Ali el-Huzaî şöyle der:

"Ebu'l-Hasan Ali b. Musa Rıza (a.s), Tus'ta 198 yılının recep ayında bize hadis imla etti ve şöyle buyurdu: '*Babam Musa b. Cafer bana anlattı.*'"⁽¹⁾

Bu metin, İmam Rıza'nın (a.s), Müslüman âlim ve hâfızlara İslamî ilimleri imla ettiği meclisler olduğunu ve hazretin tedvin ve müdevvenatı önemsedini açık şekilde göstermektedir.

İmam Muhammed b. Ali el-Cevad (a.s)

İmam Cevad (a.s), tedvin ve müdevvenatın korunması yöntemini sürdürdü; bunların zabtı ve bekası için azami çabayı sarf etti. Abbasî halifesi Me'mun, o Hazret'i delil ve burhanla mat etmek veya yaşının küçük olması hasebiyle ilmî makamını düşürmek için münazara meclisleri düzenledi. Fakat amaçlarına ulaşamadıkları gibi, aksine bir neticeyle karşılaştılar. Zira İmam [Allah vergisi olan] ilim ve bilgisiyle fakihleri ve Müslümanları hayretler içinde bıraktı. O Hazret, [yaşadığı dönemin koşulları gereği] fıkıh ve hadis tedvininin yanı sıra daha çok itikadî konulara gösterdiği ehemmiyetle tanınmıştır.

İmam Cevad (a.s), çalışmalarını sadece ilmî münazara meclislerinin idaresi ve bu meclislerde sunulan ilmî konuların beyanı ile sınırlı tutmamıştır. Aksine, rivayetlerin güvenilirliğini sağlamak yöntemini o da sürdürmüştür. O, İmam Ali'nin Kitabı'ndaki bilgilere ve İmam Muhammed Bâkır ile İmam Cafer Sadık'tan nakledilen rivayetlere vâkıf idi.

1- *el-Emâlî* (Şeyh Tusî), 1, 359-361; bk. *Ricâlü'n-Necâşî*, 277, sayı: 727.

Muhammed b. Hasan b. Ebu Halid şöyle der:

İkinci Ebu Cafer'e [İmam Cevad'a] dedim ki: "Canım size feda olsun! Bizim ihtiyarlarımız İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan birçok rivayet almışlar. Ancak şiddetli takıyyeden dolayı kitaplarını gizli tutmuşlar ve onlardan rivayet gelmemiş. [Yani bizimle onlar arasındaki vasıta ortadan kalkmış.] Öldüklerinde kitapları elimize geçmiştir. [Ne yapalım]?" İmam buyurdu: "*O kitapları hadis olarak nakledin; zira onlar haktır.*"⁽¹⁾

Bu rivayetten, Emevî ve Abbasî halifeleri tarafından dayatılan düşünceye yönelik baskının ve özellikle de tedvin konusundaki baskının ne dereceye ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, hatta İmam'ın yakın dostlarından biri dahi kendi yanında bulunan, ama bu baskı ortamı yüzünden nakledilmemiş rivayetlerin sıhhati konusunda tereddüt etmiş, yakın elde etmek için meseleyi Hazret'e sorma gereği duymuştur. Tam bu noktada İmam'ın rolü ortaya çıkmaktadır. İmam -rivayetler ve müdevvenat konusunda- sahihi sahih olmayandan ve hakkı batıldan ayıran bir ölçü olarak kendini göstermiştir. Demek ki, İmam bunların İmam Ali'nin Kitabı'na ve babalarından kendisine ulaşmış kitaplara mutabık olduğunu gördü ki, soruyu soran kişiye, "*Onları hadis olarak nakledin; zira onlar haktır.*" buyurdu.

Burada soruyu soran, bir kişi olduğu hâlde İmam cevabında çoğul kipini kullanmış ve "*nakledin*" buyurmuştur. Bu durum, söz konusu sıkıntının İmam'ın tüm yârenlerinin karşısına çıkan genel bir sorun olduğunu göstermektedir. Doğal olarak tehdit ve korkunun hâkim olduğu baskı ortamında rivayetler ve müdevvenatın birçoğuna güvenilmiyordu.

İmam (a.s), babalarına ait müdevvenatın resmini ve muhtevasını biliyordu. Onların yazılarını gözüne sürüyor, ağlıyordu ve yazının babasına ait olduğuna dair yemin ediyordu. Böylece o yazının İmam Rıza'ya (a.s) atfedilen uydurma bir kitap olabileceği ihtimalini ortadan kaldırmış oluyordu.

İbrahim b. Ebu Mahmud şöyle der:

Ebu Cafer'in (İmam Cevad'ın) yanına vardım; yanımda babasına ait kitaplar vardı. Hazret onları okumaya başladı. Büyük bir kitabı gözlerinin üzerine koyarak şöyle buyurdu: "*Vallahi babamın hattıdır!*" İmam ağlıyordu ve gözyaşları yanaklarından akıyordu.⁽²⁾

1- *el-Kâfi*, 1, 53, h. 15.

2- *el-Kâfi*, 1, 53, h. 15.

Ahmed b. Ebu Halef şöyle rivayet etmiştir:

Ben hasta idim. Ebu Cafer (İmam Cevad) hastalığımdan dolayı ziyaretime geldi. Başucumda "Kitabu Yevmin ve Leyletin" vardı. Hazret onu alıp sayfalarını çevirmeye başladı ve başından sonuna kadar yapraklarını gözden geçirdi. Sonra şöyle dedi: "*Allah Yunus'a rahmet etsin! Allah Yunus'a rahmet etsin! Allah Yunus'a rahmet etsin!*"⁽¹⁾

Erbilî, *Keşfü'l-gumme* kitabında İmam Cevad'dan (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

Ali b. Ebu Talib'in Kitabı'nda şöyle geçmektedir: "Âdemoğlu teraziye en çok benzeyen şeydir; ya ilimle ağırdır -bir keresinde de şöyle buyurdu: akılla ağırdır- veya cehaletle hafiftir."⁽²⁾

İmam Cevad (a.s), sürekli, tedvinin ehemmiyetini vurguluyordu; zira yazılı metin, nakletmeye oranla insanlar üzerinde daha etkilidir. Hatta metin, nakledildiği kişi üzerinde daha çok güven tesis eder. Özellikle müdevvenatı okuyanlar İmam'ın (a.s) hattını tanıyorlarsa bu daha da etkili olur.

Abdülaziz b. Mühtedî'den rivayet edildiğine göre o, İmam Cevad'a (a.s) Yunus b. Abdurrahman hakkında sormuş. Bunun üzerine hazret kendi hattıyla ona şöyle yazmıştır: "*Senin hemşehrilerin muhalif olsa da ben onu seviyorum ve hakkında rahmet diliyorum.*"⁽³⁾

İmam'dan ashabına bazı risale ve kitaplar ulaşmıştır. Ahmed b. Muhammed b. İsa şöyle der:

Ebu Cafer, kölesini bir mektupla bana gönderdi ve benden, onunla birlikte İmam'ın yanına gitmemi istedi... Buyurdu: "*Mektubumu ona götür ve kendisinden o malı bana göndermesini iste.*" Ben İmam'ın mektubunu Zekeriya b. Âdem'e götürdüm. O da onu bir mal ile İmam'a gönderdi.⁽⁴⁾

1- *İhtiyârü ma'rifeti'r-ricâl=Ricâlü'l-Keşşî*, 2, 484/913; *Vesâilü's-Şîa*, 27, 100.

2- *Keşfu'l-gumme*, 2, 346.

3- *İhtiyârü ma'rifeti'r-ricâl=Ricâlü'l-Keşşî*, 413. Zahiren rivayette geçen "hemşehrilerin" ifadesinden maksat Basra halkıdır. Nitekim Mâzenderânî'ye ait *Şerhu Usûli'l-Kâfi*'de (7, 6) buna değinilmiştir. Zira o dönemde Basra halkı Osman taraftarlarından olup, rey ve içtihat ekolüne tâbi idiler. Doğal olarak da mutlak teslimiyet ve tedvin taraftarlarına düşmandılar.

4- *el-İhtisâs*, 87; *İhtiyârü ma'rifeti'r-ricâl=Ricâlü'l-Keşşî*, 497.

Hasan b. Şem'un şöyle der:

İkinci Ebu Cafer'in kendi hattıyla yazdığı risaleyi Ali b. Mehziyar'a okudum. Risalede şöyle yazıyordu: "*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Ya Ali! Allah seni en güzel şekilde mükâfatlandırsın...*"⁽¹⁾

İmam'ın (a.s) Bağdat'ta iken Ali b. Mehziyar'a yazdığı bir mektubu vardır.⁽²⁾ Yine Hazret'in Medine'de bulunduğu sırada ona yazdığı başka bir mektubu vardır.⁽³⁾

Abdülaziz b. Mühtedî -veya başka birinden- şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İmam Cevad'a, 'Yanımda size ait bir şey var; onu kime vermemi emredersiniz?' diye bir mektup yazdım. İmam bana şu cevabı yazdı: [*Mektubunda yazdığın şeyi*] aldım..."⁽⁴⁾

Muhammed b. Ahmed b. Hammad Mervezî şöyle der: "Ebu Cafer, babama şöyle yazdı..."⁽⁵⁾

Abdülcebbar Nehavendî'den -uzun bir hadiste- şöyle rivayet edilmiştir: "Mektuplarımdan arasından, içinde şunların yazılı olduğu bir mektup çıktı: Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu, Muhammed b. Ali Haşimî Alevî tarafından Abdullah b. Mübarek'e yazılmış bir mektuptur..."⁽⁶⁾

Şeyh Azizullah Utaridî, İmam Cevad'ın hadislerini toplamış ve *Müsned-i İmam Cevad* ismiyle çap edilmiştir.

İmam Ali b. Muhammed el-Hadi (a.s)

İmam Ali'nin Kitabı, bu yüce İmam'ın yanında idi. O da kendisinden önceki salih İmamlar gibi bu kitaptan Resulullah'ın (s.a.a) eserlerini ve mübarek Sünnet'ini Müslümanlara naklediyordu. İmam Ali'nin Kitabı'ndaki ahkâm ve rivayetlerin tebliğine o kadar çok önem veriyordu ki, hatta zehirlenerek ölümün eşiğine geldiği hastalığında dahi bu kitaptan bir şeyler nakletmeye çalışmıştır.

1- *el-Gaybe* (Şeyh Tusî), 349.

2- *İhtiyârü ma'rifeti'r-ricâl=Ricâlü'l-Keşşâ*, 360-361.

3- age.

4- age, 427.

5- age, 468.

6- age, 476.

Ebu Duame şöyle der:

Ali b. Muhammed b. Ali b. Musa'yı vefat ettiği yılda yakalanmış olduğu hastalığında ziyaret ettim. Ayrılmak istediğimde bana şöyle buyurdu: *"Ey Ebu Duame! Senin hakkını yerine getirmek bana vacip oldu. Sana, seni mutlu edecek bir hadis söylememi ister misin?"* Dedim: *"Ey Resulullah'ın evladı! Buna o kadar çok ihtiyacım var ki."* Buyurdu: *"Babam Muhammed b. Ali bana hadis aktardı ve buyurdu: Babam Ali b. Musa bana hadis aktardı ve buyurdu: Babam Musa b. Cafer bana hadis aktardı ve buyurdu: Babam Cafer b. Muhammed bana hadis aktardı ve buyurdu: Babam Muhammed b. Ali bana hadis aktardı ve buyurdu: Babam Ali b. Hüseyin bana hadis aktardı ve buyurdu: Babam Hüseyin b. Ali bana hadis aktardı ve buyurdu: Babam Ali b. Ebu Talib bana hadis aktardı ve buyurdu: Resulullah bana hadis söyledi ve şöyle buyurdu: 'Yaz ya Ali! 'Neyi yazayım?' diye sorduğumda bana şöyle buyurdu: Yaz! Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. İman, kalplerin taşıdığı ve amellerin tasdiklediği bir hakikattir. İslam ise dilde söylenen ve evlilikleri helal kılan şeydir."*

Ebu Duame diyor:

Dedim: *"Ey Resulullah'ın evladı! Vallahi bilemedim, hangisi daha güzel? Hadis mi yoksa senetler mi?"* Buyurdu: *"Bu, Resulullah'ın (s.a.a) imlası ve Ali b. Ebu Talib'in (a.s) hattıyla yazılmış bir sahifedir. Onu nesilden nesle birbirimizden miras olarak alınız."*⁽¹⁾

Bu rivayet, Ehlibeyt İmamları'nın naklettiği rivayetlerin tümünün veya çoğunluğunun İmam Ali'nin Kitabı'ndan olduğuna işaret etmektedir. Her ne kadar bu gerçeği tek tek rivayetlerin her birinde açıkça belirtmemiş olsalar da genel olarak bunu açıkça dile getirmişlerdir. Bu gerçek bazı cahillere gizli kaldığı için İmam Cafer Sadık'ı "suhufî" olmakla itham etmişlerdir. Oysaki o Hazret'in okuduğu sahifeler İmam Ali'nin hattı ile Resulullah'tan (s.a.a) aktarılan hadislerdi.

İmam Hadi (a.s), baba ve dedelerinden gelen rivayet ve müdevvenatı sağlamlaştırmaya devam etti. Böylece sahih hadislerin sonraki kuşaklara ulaşmasını sağladı.

1- Mürûcû'z-zeheb, 4, 85-86.

Muhammed b. İsa şöyle der:

Davud b. Ferkad el-Farisî Ebu'l-Hasan es-Sâlis'e (İmam Hadi'ye) bir mektup yazarak şöyle dedi: "Benim size sorum; babanız ve dedelerinizden bize aktarılan ilim ve muhtelif şekillerde bize nakledilen hadisler hakkındadır. Bu ihtilafa rağmen nasıl onlara amel edilebilir? Acaba ihtilaflı hadisleri size döndürelim mi?"

Hazret kendi hattıyla ona şu cevabı yazdı: "*Mektubunu okudum. Bizim sözümüz olduğuna bildiğinize amel edin. Bizim sözümüz olduğundan emin olmadığınızı ise bize döndürün.*"⁽¹⁾

İmam burada Ehlibeyt'e isnadı şüpheli olan rivayet ve müdevvenatı kendisine getirmeleri konusunda ashabını yönlendiriyor; böylece sahih olan rivayetlerin güvenilirliği onaylanacağı gibi, hata ve yanlışları ihtiva eden uydurma ve yalan hadisler de terk edilmiş olacaktır...

İmam Hadi'nin (a.s) ashabından bazıları *el-Emâlî fî tefsîri'l-Kur'ân* isminde bir tefsiri o Hazret'ten rivayet etmişlerdir. Bu tefsir yayınlanmıştır. Gerçi büyük âlimlerden bazıları bu kitabın İmam Hadi'ye (a.s) isnadını şüpheli bulmuşlardır.

Allâme Seyyid Muhsin Emin, İmam Hadi'den (a.s) dinin hükümleri hakkında bir kitapla cebir ve tefviz ehline reddiye hakkında bir risale zikretmiştir.⁽²⁾

Ebu Tahir,⁽³⁾ İsa b. Ahmed b. İsa⁽⁴⁾ ve Ali b. Reyyan⁽⁵⁾ adlı şahısların her biri İmam Hadi'den (a.s) bir nüsha rivayet etmişlerdir.

Şeyh Azizullah Utaridî, İmam Hadi'nin (a.s) hadislerini bir kitapta toplamış ve *Müsned-i İmam Hadi* ismindeki bu eser basılmıştır.

İmam Hasan Askerî (a.s)

İmam Hasan Askerî'nin (a.s) çalışmaları iki temel husus üzerinde yoğunlaşmıştı:

1- *Muhtasarı Besâiri'd-derecât*, 75 ve bk. *Besâiru'd-derecât*, 544, h. 26.

2- *A'yânü's-Şîa*, 1, 380, bk. *ez-Zerîa ilâ tesânîfi's-Şîa*, 5, 80, *Mevrîd*, 312.

3- *Ricâlü'n-Necâşî*, 460, sayı: 1256.

4- age, 297, sayı: 806.

5- *Ricâlü'n-Necâşî*, 278, sayı: 731.

Birincisi: Ashabından özel dostlarına, oğlu Muhammed Mehdi ile ilgili hususları tebliğ etmenin yanı sıra kendisinden sonra imamet ve tebliğ görevini onun ifa edeceğini bildirmesi.

İkincisi: Müdevvenatı İmam Ali'nin Kitabı ve babalarından kendisine ulaşmış olan hadislerle dayanarak tedvin ve tevsikte bulunması.

Bizim konumuzla alakalı olan, İmam'ın ikinci doğrultudaki çalışmalarıdır.

Sa'd b. Abdullah el-Eş'arî şöyle der:

Ahmed b. Abdullah b. Hanbeh, efendimiz Ebu Muhammed Hasan b. Ali b. Muhammed Sahibu'l-Asker'e (İmam Askerî'ye) bir kitap sundu. Hazret kitabı okudu ve şöyle buyurdu: "*Sahihtir, ona amel edin.*"⁽¹⁾

İmam'ın sahih oluşunu onayladığı bu kitap, âlimlerin, rivayetlerin tashih ve tevsikinde başvurdukları bir kaynağa dönüşmüştür; ulema kendi müdevvenatını bu kitapla karşılaştırmışlardır.

Hasan b. Muhammed b. Vecna' Ebu Muhammed Nesibî'den şöyle rivayet edilmiştir:

Ebu Muhammed'e bir mektup yazarak kendisinden bize, amel edeceğimiz bir şey yazmasını veya bir kitap göndermesini istedik. Bunun üzerine İmam bize bir amel kitabı gönderdi.

Safvanî şöyle diyor:

Ben o kitaptan bir nüsha yazdım. Onu İbn Hanbeh'in kitabıyla karşılaştırdım; çok az sayıda harfte fazlalık veya eksiklik vardı.

Görüldüğü gibi İmam Askerî (a.s), onlara amel edecekleri bir kitap göndermiştir. Anlaşılan o ki, bu kitapta temel meseleler ve onların en önemlileri yer almaktaydı. Bu da İmam'ın tedvine ne kadar çok önem verdiğini göstermektedir. Çünkü Hazret aralarında bulunduğu hâlde tedvinin ehemmiyetini, kapsayıcılığını ve genel faydasını takdir ettiği için onlara bir amel kitabı göndermiştir.

Ayrıca Safvanî'nin bu kitaptan bir nüsha yazması ve onu, [daha önce İmam

1- *Felâhu's-sâ'il ve necâhu'l-mesâ'il*, 183. Şeyh Yusuf Behrânî *el-Hedâiku'n Nâdire* (1, 9) kitabında şöyle der: "Ubeydullah b. Ali Halebî'nin kitabı İmam Cafer Sadık'a (a.s) sunulduğunda İmam onu beğendi ve sahih olduğunu onayladı. Yunus b. Abdurrahman'ın kitabı ve Fazl b. Şâzân'ın kitabı İmam Hasan Askerî'ye (a.s) sunuldu. Hazret bu iki kitabı övdü."

tarafından tevsik edilmiş olan] İbn Hanbeh'in kitabıyla karşılaştırması, İmam'ın ashabının müdevvenatın tedvini ve tevsiki konusuna ne kadar önem verdiklerini göstermektedir.

Ehlibeyt nezdinde tevsik yönteminin gerçekten önemli bir yeri vardı; onlar, müdevvenatı korumak için bunu dostlarına ve takipçilerine öğretiyorlardı.

"Tevra" lakaplı kişiden şöyle rivayet edilir:

Fazl b. Şazan, beni [Ebu Muhammed Hasan b. Ali el-Askerî'nin bulunduğu] Irak'a gönderdi. Ebu Muhammed Askerî'nin yanına girdim. Daha sonra çıkmak istediğimde cübbemin arasında bulunan katlanmış bir yazı yere düştü. Onu fark eden Ebu Muhammed (a.s) aldı ve inceledi. O, Fazl'ın yazılarındandı. İmam onun hakkında rahmet duasında bulundu ve şöyle buyurdu: "*Horasan halkına, Fazl b. Şazan'ın makamından ve aralarında yaşıyor olmasından dolayı gıpta edilir.*"⁽¹⁾

İmam Askerî'ye (a.s) Fazzaloğulları'nın kitapları hakkında sordular ve dediler ki: "Evlerimiz onlarla doludur; onların kitaplarına karşı tavrımız nasıl olmalı?"

İmam buyurdu: "*Rivayet ettiklerini alın ve şahsi reylerini atın.*"⁽²⁾

Fazzaloğulları Ehlibeyt İmamları'nın hadislerini yazdılar. Ancak daha sonra imamet konusunda itikadı anlamda sapkınlığa düştüler. Bu durum onların daha önce yazmış oldukları rivayetlere şüpheyle yaklaşılmasına sebep oldu. Bu rivayet, Ehlibeyt takipçilerinin müdevvenata ve onları korumaya ne kadar önem verdiklerini göstermekle birlikte bunların sıhhatini araştırma noktasındaki ciddiyetlerini de ortaya koymaktadır. İmam'ın cevabı ise çok kısa olmuştur: Rivayetleri sahihtir ve alınmalı; ama Ehlibeyt'in takip ettiği yönetime aykırı olarak ortaya attıkları görüşleri terk edilmeli ve atılmalıdır.

Davud b. Kasım el-Caferî şöyle der:

Ebu Muhammed'e -Sahibu'l-Asker'e- Yunus'a ait *Kitubu Yevmin ve Leyletin* kitabını sundum. Bana şöyle sordu: "*Bunu kim yazmış?*" Dedim: "Âl-i Yaktin'in azatlısı Yunus." Buyurdu: "*Allah, her harfine karşılık kıyamet günü ona bir nur versin.*"⁽³⁾

1- *İhtiyârü ma'rifeti'r-ricâl*=*Ricâlü'l-Keşşî*, 2, 820/1027; *Vesâilü's-Şîa*, 27, 101.

2- *el-Gaybe* (Şeyh Tusî), 390, h. 355.

3- *Ricâlü'n-Necâşî*, 447, sayı: 1208; *Vesâilü's-Şîa*, 27, 102, h. 33324.

Başka bir haberde şöyle geçmektedir: "İmam ona baktı ve tüm sayfalarını gözden geçirdi. Sonra şöyle buyurdu: '*Bu benim dinimdir ve babalarımın dinidir, tamamıyla hak'tır.*'"⁽¹⁾

Burak Buşcanî şöyle der:

Samerra'ya gittim; *Kitabu Yevmin ve Leyletin* kitabı yanımdaydı. Ebu Muhammed Askerî'nin yanına vardığımda bu kitabı ona gösterdim ve dedim: "Uygun görürseniz ona bir bakın." İmam onun tüm sayfalarını gözden geçirdi ve şöyle buyurdu: "*Bu kitap sahihtir ve amel edilmeye layıktır.*"⁽²⁾

Ayrıca İmam Hasan Askerî'den (a.s) bir tefsir rivayet edilmiştir. Bu tefsir *Tefsir-i İmam Askerî* adıyla birçok defa neşredilmiştir.

İbn Cüveymî'den İmam Askerî'ye (a.s) mensup bir nüsha rivayet edilmiştir.⁽³⁾ Ebu Tahir Zürrârî [Ebu Galib'in dedesi], Muhammed b. Reyhan b. Salt ve Muhammed b. İsa Kummî o Hazret'ten bazı meseleler nakletmişlerdir.⁽⁴⁾

Ashabı tarafından İmam'a ahkâm ve akaitle ilgili konularda birtakım sorular yazılmış ve Hazret onlara cevaplar vermiştir. İmam'a mektup yazan dostlarından bazıları şunlardır: Muhammed b. Saffâr,⁽⁵⁾ Abdullah b. Cafer,⁽⁶⁾ İbrahim b. Mehziyâr,⁽⁷⁾ Ali b. Muhammed Husaynî,⁽⁸⁾ Muhammed b. Reyhan,⁽⁹⁾ Reyhan b. Salt,⁽¹⁰⁾ Ali b. Hilâl,⁽¹¹⁾ Hamza b. Muhammed⁽¹²⁾ ve Muhammed b. Abdülcebbar.⁽¹³⁾

1- *İhtiyârü ma'rifeti'r-ricâl*=*Ricâlü'l-Keşşî*, 2, 484/915; *Vesâilü's-Şîa*, 27, 100.

2- *İhtiyârü ma'rifeti'r-ricâl*=*Ricâlü'l-Keşşî*, 2, 537/1023.

3- *Ricâlü'n-Necâşî*, 304, sayı: 831; *ez-Zerîa ilâ tesânîfi's-Şîa*, 24, 152, sayı: 777.

4- bk. *Ricâlü'n-Necâşî*, 347, sayı: 937 ve 370, sayı: 1009 ve 371, sayı: 1010, 280, sayı: 740.

5- bk. *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 3, 499 ve 508; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 7, 150.

6- *el-Kâfî*, 6, 35; *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 3, 488; *Mekârimü'l-ahlâk*, 263; *el-Kâfî*, 5, 447; *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 3, 476.

7- *el-Kâfî*, 4, 310; *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 2, 444.

8- *el-Kâfî*, 4, 310; *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 2, 445.

9- *el-Kâfî*, 1, 409.

10- *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 4, 139.

11- *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 4, 179.

12- *el-Kâfî*, 4, 181.

13- *el-Kâfî*, 3, 399; *el-İstibsâr*, 1, 385; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 2, 207.

İmam Mehdi (a.s)

İmam Mehdi (a.s), baba ve dedelerinin ilmini miras olarak aldı. Aynı şekilde onların nezdinde bulunan İmam Ali'nin Kitabı ve diğer kitapların vârisi oldu. Nitekim Ehlibeyt İmamları şu gerçeği açık şekilde ifade etmişlerdir: Ali'nin Kitabı, Fatıma'nın Mushafı ve risalet döneminde yazılmış müdevvenatta bulunan bilgilerin tümü İmam Muhammed Mehdi'nin (a.s) yanındadır. Dolayısıyla o Hazret Kur'ân'dan ve bu sahîfelerdekenden başka bir şeyle hükmetmeyecektir.

Humran b. A'yen, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) o Hazret'in büyük bir odaya işaret ederek şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

Ey Humran! Şu odada Resulullah'ın imlası ve Ali'nin hattıyla yazılı yetmiş zıra/arşın uzunluğunda bir sahîfe vardır. Eğer insanların yönetimini elde edersek aralarında Allah'ın indirdiği şeyle hükmederiz; bu sahîfede bulunan hükmün ötesine geçmeyiz.⁽¹⁾

İmamlar, Ali'nin Kitabı ve Hazret'in sahîfesinin kendi yanlarında baki kaldığını açıkça belirtmişler, onun asla ortadan kaybolmayacağını vurgulamışlar ve bunları birbirlerinden miras olarak aldıklarını ifade etmişlerdir.

Ebu Basir'den şu rivayet nakledilmiştir:

Ebu Cafer (İmam Cafer Sadık), içerisinde helal, haram ve miras hükümlerinin bulunduğu bir sahîfeyi bana gösterdi. "Bu nedir?" diye sorduğumda buyurdu: "*Resulullah'ın imlası ve Ali'nin hattıyla yazdığı kitaptır.*" Dedim: "Ali'nin Kitabı çürüyüp ortadan kalkmadı mı?" Buyurdu: "*Hangi şey onu çürütebilir ki?*" Dedim: "Ortadan yok olmadı mı?" Buyurdu: "*Hangi şey onu yok edebilir ki?*"⁽²⁾

Hasan b. Vecnâ' Nesîbî, Hz. Hüccet Muhammed b. Hasan'ı (a.s) Samerra'da gördüğü konusunda naklettiği uzun bir hadiste şöyle demiştir:

Sonra bana içerisinde ferec duası ve o Hazret'e salâvat zikrini ihtiva eden bir defter verip şöyle buyurdu: "*Bu duayı oku ve bu şekilde bana salâvat gönder: Onu liyakat sahibi dostlarımdan başkasına verme...*"⁽³⁾

1- *Besâiru'd-derecât*, 163, bab: 12, h. 5. Bu manada birçok rivayet gelmiştir.

2- *age*, 164, bab: 12, h. 9.

3- *Kemâli'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me*, 443-444, bab: 43, h. 17.

Başka bir hadiste şöyle geçmektedir:

İmam Mehdi, [babasının ashabından olan] bir dostunun İmam Askerî'nin ona verdiği yüzüğü kendisine göstermesini istedi. Ravi diyor: "Yüzüğü çıkarıp o Hazret'e verdim. Onu görünce gözlerinden yaşlar aktı ve onu öptü. Sonra da yüzüğe işlenmiş şu yazıyı okudu: *"Ya Allah! Ya Muham-med! Ya Ali!"* Daha sonra şöyle buyurdu: *"Canım feda olsun o ele ki, uzun süre sen onda dolaştın."*⁽¹⁾

İmam Mehdi (a.s) yaklaşık yetmiş yıl gizli kalmasının doğal sonucu olarak dinin hükümlerini ve hadis tedvinini aleni şekilde gerçekleştiremedi. Ashabıyla mektuplaşma yöntemini uyguladı. Yarenleri Hazret'e temel meseleleri soruyorlardı. İmam da kendi yazısıyla kaleme aldığı ve başka mektuplarla karışmayacak veya hiç kimse tarafından tahrif edilemeyecek şekilde özel alamet bıraktığı mektubuyla cevaplar gönderiyordu. Bu cevaplara "tevkîât" ismi verilmiştir. Önceki ve sonraki büyük ulemadan bir kısmı bu cevapları toplayıp kitap hâline getirmişlerdir. İmam Mehdi'nin (a.s) ashabından ve eski ulemadan biri olan Ebu'l-Abbâs Himyerî (öl. 299 h.) bu mektupları toplamıştır. Son yıllarda ise Şeyh Muhammed Garevî, İmam Mehdi'nin (a.s) tevkîât ve yazışmalarından elde edilmiş müdevvenatın çoğunu toplamış ve *el-Muhtâr min kelimâti el-İmami'l-Mehdi* ismiyle bir kitap hâlinde neşretmiştir.

Böylece Ehlibeyt İmamları nezdinde tedvindeki bağlantının İmam Ali'nin Kitabı'yla başlayıp nesilden nesle devam ederek sonunda Hz. Mehdi'ye ulaştığını görmüş olduk. Bu yüzden İmamlar'ın ashabı ve Şia uleması müdevvenatı toplamakla meşgul olmuşlardır.

İmamlar müdevvenatın tevsiki konusunu -özellikle İmam Kâzım'ın imame-tinden sonraki süreçte- ısrarla ve ciddi şekilde vurgulamışlardır. Her ne kadar tevsik konusu geçmişe dayalı sağlam temele sahip bir iş olsa da İmam-lar meseleyi son derece önemsemiş ve ciddiyetle uygulamışlar, dostlarının kendilerine sundukları hadisleri tevsike tâbi tutmuşlardır. Ancak merkezî ve üst düzeyde bir tevsikin, ağırlığını büyük ölçüde İmam Rıza (a.s) ve sonrasında İmamlar döneminde gösterdiği de bir gerçektir...

1- *Kemâlû'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me*, 445, bab: 43, h. 19. Yani canım feda olsun Ebu Muhammed Hasan Askerî'nin (a.s) eline! Ey yüzük ki, uzun süre sen onda dolaştın.

Bu bölümü tamamlamadan önce içtihat ve rey ekolü takipçileri nezdinde müdevvenat ve tedvinin geciktirilmesindeki önemli sebebi hatırlatmakta yarar görmekteyiz. O sebep şundan ibarettir: Peygamber'in (s.a.a) etrafında bulunan insanlardan bazıları o Hazret'e sıradan -ve başkalarıyla hiçbir farkı bulunmayan- bir insana davrandıkları gibi davranıyorlardı. Bu yüzden evle- rin arkasından onu yüksek sesle çağırıyorlardı. Yanında uzun süre oturarak onu yoruyorlardı. Peygamber'in kimi zaman hata yapıp kimi zaman isabetli karar verebileceğine inanıyorlardı. Onun hoşnut olduğunda dile getirmeye- ceği birtakım sözleri öfkeli anında söyleyebileceğini düşünüyorlardı...

Abdullah b. Amr b. As şöyle der:

Ben Resulullah'tan duyduğum her şeyi yazmak ve onu muhafaza etmek istiyordum. Ancak Kureyş beni bundan menetti ve şöyle dediler: "Pey- gamber'den duyduğum her şeyi yazıyorsun; ama Resulullah bir beşerdir; rıza ve öfke anında konuşmaktadır?"

Bunun üzerine ben kendimi tuttum ve daha sonra konuyu Resulullah'a an- lattığımda eliyle ağzına işaret ederek şöyle buyurdu: "*Yaz! Canımı elinde bulunduran [Allah'a] yemin olsun ki, buradan haktan başka bir şey çıkmaz.*"⁽¹⁾

Buradan anlaşılıyor ki, Kureyş'in tedvinden menetme delili, Peygamber'in gazap ve öfke anında doğru olmayan sözler söyleyebilmesi (!) durumudur.

Amr b. Şuayb, babasından ve dedesinden şöyle rivayet etmiştir:

Resulullah'a sordum: "Ey Allah'ın Resulü! Sizden duyduğum her şeyi ya- zayım mı?" Buyurdu: "*Evet.*" Dedim: "Hoşnutluk ve öfke anında da mı?" Buyurdu: "*Evet; zira bu hâllerin tümünde ben haktan başka bir şey söyle- mem.*"⁽²⁾

Bu düşünce hep aynı şekilde dönüp dolaşarak yayılmaya ve yürürlükte ol- maya devam etti. Hatta İmamların döneminde de kendisini gösterdi. Bazıla- rı İmam'ın gazap anında naklettiği veya söylediği sözün rıza anında söyleye- ceğine aykırı olabileceğini tasavvur etmekteydiler. Onlara göre İmamların,

1- Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 2, 162, h. 6510; Sünen-i Dârimî, 1, 136, h. 484; Sü- nen-i Ebî Dâvûd, 3, 318, h. 3646; el-Müstedre k ale's-Sahihayn, 1, 187, h. 359 (metin bu kaynaktır).

2- Evâli'l-leâli, 1, 68, h. 120.

koşullara göre ve ulaştıkları delillere göre görüşlerinin değişkenlik gösteren fetva ehli diğer fakih ve müçtehitlerden hiçbir farkı yoktu.

Oysaki Ehlibeyt İmamları aynen Resulullah (s.a.a) gibi cevap verir ve konu-şurdu. Ehlibeyt İmamları'ndan başka hiçbir önder bunu iddia etme cüretini gösterememiştir. Zira onlar, naklettikleri rivayetler ve verdikleri hükümlerin sıhhati konusunda yakın haddine ulaşacak düzeyde üstün bir güvene sa-hiptiler. Bu yüzden yârenlerine yazmayı emrediyorlardı; çünkü haktan baş-ka bir şey söylemiyorlardı.

Hamza b. Abdulmüttalib, Abdullah Cu'fî'den şöyle rivayet etmiştir:

İmam Rıza'nın (a.s) huzuruna vardığımda yanında bir sahîfe veya kâğıt olduğunu gördüm; onda Cafer'den nakledilen şu rivayet vardı: "*Dünya İmam için, kırılmış bir ceviz gibi içini göstermiştir.*" İmam beni görünce şöyle buyurdu: "*Ey Hamza! Vallahi bu söz hakır, onu deri üzerine geçir.*"⁽¹⁾

Ehlibeyt İmamları'ndan yukarıda belirttiğimiz gerçeği destekleyici nitelikte birçok rivayet gelmiştir. Bunların tümünün verdiği ortak mesaj şudur: Ehli-beyt İmamları haktan başka bir şey söylemezler, rey ve içtihada dayalı fetva vermezler.

Fudayl b. Yesar, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle buyurduğunu riva-yet etmiştir:

Eğer reyimize göre konuşmuş olsaydık bizden öncekilerin saptığı gibi biz de sapmış olurduk. Ancak biz, Rabbimizin, Peygamber'ine ve onun da bize açıklamış olduğu apaçık bir delille konuşuruz.⁽²⁾

Davud b. Ebu Zeyd el-Ahvel, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

Eğer biz kişisel rey ve nefsanî arzumuza göre fetva verseydik muhakkak helak olurduk. Fakat bizim söylediklerimiz Resulullah'tan gelen eserler-dir. İlmî aslıdır; onu babadan oğula miras olarak alır ve insanların altın ve gümüşlerini korudukları gibi muhafaza ederiz.⁽³⁾

1- *Besâiru'd-derecât*, 428, h. 2; *el-İhtisâs* (Şeyh Müfid), 217. Bunun benzerini Hamza b. Abdullah Caferî, Ebu'l-Hasan'dan (a.s) nakletmiştir. bk. *Besâiru'd-derecât*, 428, h. 4.

2- *Besâiru'd-derecât*, 319, h. 2.

3- age, 299, h. 3.

Kuteybe'den şöyle rivayet edilmiştir:

Bir adam İmam Cafer Sadık'tan (a.s) bir mesele hakkında soru sordu. İmam onun cevabını verdiğinde adam şöyle dedi: "Sence şöyle ve böyle olsaydı ondaki görüşün ne olurdu?" İmam buyurdu: *"Yeter! Sana cevap olarak söylediğim söz Resulullah'tandır. Bizim hiçbir konuda kendi reyimiz olmaz."*⁽¹⁾

Tedvindeki bu süreklilik ve nakledilen sözlerin Resulullah'ın (s.a.a) kelimasının bizzat kendisi olduğuna dair mutlak güven, Ehlibeyt mektebi dışında hiçbir ekolde bulunamaz. Bu mektep, tedvin esasına dayalı olup mutlak teslimiyet temeli üzerine kurulmuştur. Bu izahatın ardından artık insaf ehli olan kimse istediği rivayetleri seçebilir.

Şimdi Dr. Mustafa A'zemi'nin Şia hakkındaki sözünü nakletmenin tam yeridir. O, Şia hakkında şöyle der:

... Bugün dünyada bulunan Şia, çoğunlukla On iki İmam Şiası'dır. Bunlar Peygamber'in Sünnet'ini takip etmek gerektiğine inanırlar. Fakat bizimle onlar arasındaki ihtilaf, Sünnet'i ispat etmenin yolu hakkındadır, Sünnet'te değil.⁽²⁾

1- *el-Kâfi*, 1, 58, h. 21.

2- *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî*, 1, 25.

EL-USULÜ'L-ERBAA MİE/DÖRT YÜZ ASIL

Şia'nın genel seyri -daha önce de ifade ettiğimiz gibi- İmamlarının sözlerini yazma prensibi üzerine kuruluydu. Bu yönleriyle onlar İslam fikhını tedvin eden ilk kimselerden sayılmaktadırlar. Üstad Mustafa Abdürrezzak şöyle der:

Şia'nın süratle tedvine yönelmesi ve bu alanda önde gitmesi sebepsiz değildir. Zira onlar İmamların masum olduğuna -veya masumiyete benzer bir duruma- inanmaktadırlar. Bu da onları İmamların hüküm ve fetvalarını yazmaya yöneltmiştir.⁽¹⁾

Bu tespit son derece yerinde ve gerçek bir tespittir. Özellikle Emevî hükümetinin sonları ve Abbasî yönetiminin başlangıcına -başka bir ifadeyle Emevî'nin ihtiyarlık ve Abbasî'nin bebeklik dönemine- tevafuk eden İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık zamanındaki otorite boşluğu bu iş için daha uygun zemin oluşturmuştur.

Bu iki İmam, özellikle de Benî Esed, Muhârik, Tayy, Selîm, Gatafan, Gifar, Ezd, Huzaa, Has'am, Mahzum, Benî Dabbe, Benî Hâris, Benî Abdülmüttalib gibi kabilelerin onlara yönelmesi ve ilim öğrenmeleri için çocuklarını onların yanına gönderdiklerini görünce bu fırsatı en güzel şekilde kullandılar.⁽²⁾

Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl* kitabında Süfyan b. Uyeyne, Malik b. Enes, Süfyan es-Sevrî, Nu'man b. Sabit (Ebu Hanife), Süleyman b. Hilâl, Şu'be b. Haccac, Abdullah b. Meymun Kaddah, Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc ve diğerlerini⁽³⁾ İmam Cafer Sadık'ın (a.s) öğrencilerinden saymıştır.

1- *el-İmâmü's-Sâdık ve'l-mezâhibü'l-erbaa*, 3, 497; *Temhîd li Tarîhi'l-felsefeti'l-İslâmiyye*, 252.

2- bk. *Seyyidü'l-Ehl Abdülaziz*, Cafer b. Muhammed.

3- bk. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 5, 75.

O, Ebu Abbas b. Ukde'den kendi rivayet zinciriyle Hasan b. Ziyad'a ulaştırdığı şu sözünü rivayet etmiştir:

Ebu Hanife'ye gördüğü en fakih kişinin kim olduğu sorulduğunda onun şöyle dediğini duydum: "Cafer b. Muhammed'den daha fakih birini görmedim. Mansur Hîre'ye geldiğinde beni çağırıp şöyle dedi: 'Ey Ebu Hanife! İnsanlar Cafer'in büyüüne kapılıp etkisi altında kalmışlar. Ona soraçağın zor meselelerden hazırla.' Bunun üzerine ben kırk mesele hazırladım... Mansur'un huzuruna çıktığımda Cafer de onun sağında oturmuştu. Onlara baktığımda Mansur'dan daha çok Cafer'in heybeti beni etkisi altına aldı. Selam verdim, bana izin verdi..."⁽¹⁾

Şeyh Muhammed Ebu Zehra [Ebu Hanife, Malik, Şafiî, İbn Hanbel, İbn Teymiye, İbn Hazm ve İmam Zeyd'den oluşan Müslümanlara önderlik etmiş yedi imam hakkında kitap yazdıktan sonra kaleme aldığı] *el-İmâmu's-Sadık* kitabının önsözünde şunları kaydetmiştir:

Biz -Allah'ın yardım ve inayetiyle- İmam Cafer Sadık hakkında bir kitap yazmaya karar verdik. Ondan önce yedi kıymetli imam hakkında kitap yazdık. Bu kitabın ertelenmesi, İmam Cafer Sadık'ın onlardan daha aşağı mertebede olduğu anlamına gelmiyor. Bilakis onların çoğundan daha üstün olmakla birlikte Hazret'in onların en büyüklerine karşı özel fazileti vardır. Ebu Hanife, İmam Cafer Sadık'tan rivayet naklederdi; onu, insanlar arasındaki ihtilafli konularda en bilgili kişi olarak görür ve fakihler arasında en kapsamlı bilgiye sahip kişi olarak sayardı. İmam Malik, ders ve rivayet için sürekli onun yanına giderdi. İmam Cafer Sadık'ın ilmî konumunu tanımak için onun Ebu Hanife ve Malik üzerinde üstatlık gibi bir fazilete sahip olması kâfidir. Dolayısıyla bu kitabın tehiri, o Hazret'in eksikliğinden olmadığı gibi, diğerleri hakkında yazılan kitapların öncelenmesi de onların daha faziletli oluşundan değildir. Her şeyin ötesinde İmam Cafer Sadık, yaşadığı dönemde fazilet, yücelik, din ve ilim açısından Medine halkının efendisi olan Zeynelabidin'in torunudur. İbn Şihab ez-Zührî ve tâbiînin birçoğu onun öğrencisi olmuştur. O, ilim katmanlarını yarararak onun özüne ulaşmış Muhammed Bâkır'ın oğludur. O, Yüce Allah'ın kendisinde zatî şerafet, nesebî keramet, Haşimî karabet ve Muhammedî izzeti bir arada topladığı kimselerdendir..."⁽²⁾

1- *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 5, 79. Bu haberi daha detaylı görmek için *Vudûu'n-Nebî* kitabına (349-352) müracaat edebilirsiniz.

2- *el-İmâm Cafer es-Sâdık (a.s)*, 2-3.

Hilyetü'l-evliyâ kitabında şunu okuyoruz:

Tâbiinden olan bir grup İmam Cafer Sadık'tan hadis almıştır ki, Yahya b. Said el-Ensârî, Eyyub es-Sahtiyânî, Ebu Amr b. A'lâ, Yezid b. Abdullah b. el-Hâd, Şu'be b. Haccac, Malik b. Enes, Süfyan b. Uyeyne ve diğerleri bunlardandır.⁽¹⁾

Daha önce gördüğümüz gibi Ehlibeyt İmamları'ndan gelen bunca ilim ve hadis, onların dostları tarafından kayda geçiyor ve tedvin ediliyordu. İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık ise bu konuda en fazla paya sahip olmuşlardır. Tedvin edilen hadis mecmualarına kimi zaman "nüsha" ismi verilmiş, bazen "kitap" denilmiş, bazen "asıl", bazen "risale" ve diğer isimler kullanılmıştır.

Seyyid Radıyyüddin Ali b. Tavus, *Muhecu'd-daavat* kitabında kendi rivayet zinciriyle Ebu Vezzah Muhammed b. Abdullah b. Zeyd en-Nehşelî'den, o da babasından şu rivayeti nakletmiştir:

İmam Kâzım'ın [biat edip onun takipçilerinden olmuş] yârenlerinden bir grup kimse Hazret'in huzuruna geldiklerinde yanlarında abanoz ağacından yapılmış ince levhalar ve miller (kalemler) getiriyorlardı. Onlar, İmam bir söz söylediğinde veya bir durum hakkında fetva verdiğinde Hazret'ten duyduklarını kaydediyorlardı.⁽²⁾

Şeyh Bahaî, *Meşriku's-şemseyn* kitabında şöyle der:

Şeyhlerimizden (Allah hepsine rahmet etsin) bize ulaştığına göre usul ashabinın genel yöntemi şu şekildeydi: Onlar, İmamların herhangi birinden bir hadis duyduklarında, zaman içerisinde bir kısmı veya tamamı unutulmasın diye onu usul kitaplarına kaydederlerdi.⁽³⁾

Muhakkık Damad şöyle der:

İmamlardan birinin hadisini duydukları zaman beklemeksizin hemen yazmak ve onu usul kitaplarına kaydetmek, usul ashabinın alışılmış yöntemindendi.⁽⁴⁾

1- *Hilyetü'l-evliyâ* ve *tabakâtü'l-asfiyâ*, 3, 198-199, sayı. 242.

2- *Muhecu'd-deavât*, 219-220; *Müstedrekü'l-vesâil ve müstenbitü'l-mesâil*, 17, 292, h. 21382.

Bu kaynakta "yârenlerinden" yerine "has dostlarından" ifadesi geçmiştir.

3- *el-Hablü'l-metîn*, 274.

4- *er-Revâşihu's-semâviyye fî şerhi'l-ahâdîsi'l-İmâmîyye*, 98.

Üstad Abdülhalim el-Cündî şöyle der:

İlk olarak tedvinden faydalananlar, hiç kuşkusuz Ehlibeyt İmamları'na sığınan kimseler olmuşlardır. Onlar sözlü veya yazılı şekilde hadis öğreniyorlardı. Bu yüzden Şia kitaplarında nakledilen hadisler özünde Nebevî mirastır... Oysaki Ehlişünnet, ancak âlimlerinin -bu alanda yazılmış- ilk müdevvenata ulaşmak için yaklaşık bir buçuk asır yaptığı hummalı çalışmanın ardından bu mirası toplayabilmiştir. Daha sonra birbiri ardınca geçen asırlarda tüm şehirlerdeki düzlükleri ve çölleri katettiler...

Ravileri incelediğimizde aralarında, İmam'dan on binlerce hadis naklettiği söylenen kimselerin olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla Şia'nın bu güvenilir mirasının ümmetin ihtiyaçlarını temine yetecek ölçüde olduğu aşikârdır.

Şafiî, Malik, Ebu Hanife, Yahya b. Muîn, Ebu Hatem ve Zehebî'nin -ki bunlar muhaddislerin şartlarını belirlemiş ve rivayetlerin kabul ve sıhhat kriterlerini açıklamış kimselerdir- İmam Cafer Sadık (a.s) hakkındaki tev-sikine dikkat ettiğimizde, bir hadisi sıhhatinin araştırmada İmam Cafer Sadık'a kadar olan ravileri incelemenin yeterli olduğunu görüyoruz.

Şia, İmam'ın hadisine ulaşmayı yeterli görür; İmam Cafer Sadık'tan önceki senetleri -hatta genel olarak İmamlardan önceki senetleri- aramaz. Çünkü İmam, o hadisi ya önceki İmam'ın kendisine bir vasiyeti olarak rivayet eder veya babalarından kendisine kalmış olan kitaplardan okur... Yani İmam'ın dile getirdiği söz, Şia nezdinde Sünnet'tir ve her açıdan tertemizdir. İmam'ın bir hadisi rivayet etmesi, sadece şahitlik anlamına gelmez, bilakis onun sıhhatinin ilanıdır.

İmam Cafer Sadık (a.s), İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) ve İmam Sec-cad'ın rivayetini İmam Hüseyin'den (a.s), İmam Hasan'dan (a.s) veya İmam Ali'den (a.s) ve Peygamber'den (s.a.a) rivayet ettiğinde bu iş -her yönüyle- senedin tashihi anlamına gelmektedir. Son üç İmam, aynı zamanda sahabenin öncülerinden olup risaletin sahibinden (Peygamber'den) rivayet ederler. Zira Hasan ve Hüseyin Ali'den, Ali ise Peygamber'den duyduğu rivayeti dile getirir.

İmam Ali (a.s) ve takipçilerinin tedvin konusundaki tutumu, Müslümanlar için büyük bir hayra vesile olmuştur. Bu yöntem sayesinde bazı rivayetlere atfedilen kabahatler önlenmiş, zındıklar ve hadis uydurucularının üzerine iftira ve töhmet kapısı kapatılmıştır. Dolayısıyla tedvinde

öncülük, Şia'nın ayrıcalıklarındandır. Nitekim ulema -nispeten uzun bir zaman sonra- tedvine sığınma noktasında ittifak ettiklerinde hepsi de bu faziletin Ali ve evlatlarına ait olduğunu kabullenmişlerdir. Aslında Sünnet, Kur'ân'ın şerh edicisidir ve Peygamber'in imlası ile yazıya dökülmüştür. Bu yüzden Sünnet yazılmaya değer bir hakikattir.

Ehlisünnet muhaddisleri için ilk çağlarda, büyüklerden hadis lafzını duymak veya hadisin kendilerine sunulmuş olması bir zorunluluktur. Zira Sünnet tedvin edilmemişti. Bu yüzden ulemadan hadis almak için yeryüzünün muhtelif bölgelerine yolculuk yapılmasının gereğini vurguluyorlardı.⁽¹⁾

Şeyh Müfid, *el-İrşâd* kitabında şöyle der:

Hadis ashabı, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) hadis rivayet eden güvenilir ravilerin isimlerini -görüşler ve yazılarındaki ihtilaflarına rağmen- toplamışlardır. Onlar, dört bin kişidir.⁽²⁾

Şeyh Tabersî, *İ'lâmü'l-verâ* kitabında şöyle der:

Hiç kimseden çeşitli ilimlerde İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edildiği kadar hadis nakledilmemiştir. Hadis ashabı, o Hazret'ten hadis nakleden güvenilir ravilerin isimlerini toplamışlardır; onlar dört bin kişidir.⁽³⁾

Birinci kısımda da şöyle der:

İlim ehlinden dört bin insan İmam Cafer Sadık'tan (a.s) hadis rivayet etmiştir. O Hazret'in çeşitli meselelere verdiği cevaplardan oluşan dört yüz kitap yazılmıştır. Bu kitaplar "asl" ismiyle tanınmıştır. Hazret'in ashabı, ondan önce babasının ashabı ve oğlu İmam Kâzım'ın ashabı bunları rivayet etmişlerdir.⁽⁴⁾

Şeyh Muhammed b. Ali Fettal şöyle der:

Ashab-ı hadis, güvenilir ravilerin isimlerini -görüşler ve yazılarındaki ihtilaflarına rağmen- toplamışlardır. Onlar dört bin kişidir.⁽⁵⁾

1- *el-İmâm Cafer es-Sâdık (a.s)*, 203-204.

2- *el-İrşâd*, 2, 179; *Menâkıbü Âli Ebî Talib*, *İbn Şehrâşûb*, 3, 237.

3- *İ'lâmü'l-verâ bi-a'lâmi'l-hüdâ*, 1, 535, bab: 5, 4. Fasil.

4- *age*, 2, 200, 3. fasıl, Birinci kısım.

5- *Ravzatü'l-vâizîn*, 207.

İbn Şehraşub, *Menakıb* kitabında şöyle der:

İmam Cafer Sadık'tan (a.s), hiç kimseden nakledilmemiş ilimler rivayet edilmiştir. Hadis ashabı, güvenilir ravilerin isimlerini -görüşler ve yazılarındaki ihtilaflarına rağmen- toplamışlardır. Onlar dört bin kişidir.⁽¹⁾

Muhakkık el-Hillî *el-Mu'teber* kitabında şöyle der:

İmam Cafer Sadık'tan (a.s), akılları şaşkınlık ve hayretler içinde bırakan sayısız ilimler yayılmıştır. Bu yüzden bazıları Hazret hakkında ifrat etmiş ve onu ilahlık derecesine çıkarmışlardır. Dört bine yakın sayıda ravi o Hazret'ten hadis rivayet etmiştir... İmam'ın kendisine sorulan meselelere verdiği cevaplar dört yüz musannif tarafından yazılarak "usul" ismi verilen dört yüz eser oluşturulmuştur.⁽²⁾

Şehid-i Evvel, *ez-Zikra* kitabında şöyle der:

Ebu Abdullah Cafer b. Muhammed es-Sadık'ın birtakım meselelere verdiği cevaplar, dört yüz yazar tarafından dört yüz eser olarak yazılmış ve onun -Irak, Şam, Hicaz ve Horasan halkından olan- dört bin tanınmış öğrencisi tedvinle meşgul olmuştur.⁽³⁾

Allâme Şeyh Baha'nin babası Şeyh Hüseyin şöyle der:

Şia ve Ehlisünnet'in tedvinde bulunmuş ileri gelen fakih ve âlimlerinin sayısı dört bin kişidir... Sadece İmam Cafer Sadık'ın (a.s) sorulara verdiği cevaplar, dört yüz yazar tarafından dört yüz kitap olarak tedvin edilmiş ve buna *el-Usul fî envâi'l-ulûm* ismi verilmiştir.⁽⁴⁾

Muhakkık Dâmâd şöyle der:

el-Usulü'l-erbaa mie kitabının İmam Cafer Sadık'ın (a.s) ricalinden (öğrencilerinden) dört yüz yazar tarafından yazılmış olduğu meşhurdur. Hatta o Hazret'in dinleme ve rivayet etme meclislerinde kendisinden nakledilmiştir. Ehlisünnet ve Şia olmak üzere ondan rivayet edenlerin sayısı yaklaşık dört bin kişidir. Onların kitap ve eserleri oldukça fazladır.

1- *Menâkıbü Âl-i Ebî Talib, İbn Şehrâşûb*, 3, 237.

2- *el-Mu'teber*, 1, 26.

3- *ez-Zikrâ*, 6.

4- *Vusulu'l-ahyâr ilâ usûli'l-ahbâr*, 60; *ez-Zerîa ilâ tesânîfi Ş-Şîa*, 2, 129.

Ancak muteber sayılıp üzerinde en çok durulanı "usul" ismini almış olan bu dört yüz temel eserdir.⁽¹⁾

Şehid-i Sani *Şerhu'd-diraye* kitabında şöyle der:

Önceki ulemanın işi, dört yüz yazar tarafından kaleme alınmış ve "usul" ismiyle adlandırılmış dört yüz eser üzerinde istikrar buldu; onlar buna itimat ettiler. Sonra zaman süreci içerisinde bunların büyük bölümü ortadan kayboldu. Bir grup kimse -rahatlıkla ulaşılabilsin diye- onları özel kitaplarına eklemişlerdir. Onları en güzel toplamış olan şu dört kitaptır: *el-Kâfî*, *et-Tehzib*, *el-İstıbsar* ve *Men lâ yahduruhü'l-fakîh*.

Bu müdevvenatın ashabından bazılarının isimleri şu kitaplarda geçmektedir: Abdullah b. Cebele el-Kenanî (öl. 219 hicrî), *er-Rical*; Hasan b. Mahbub (öl. 224 hicrî), *el-Meşîha*; Hasan b. Faddal (öl. 224 hicrî), *er-Rical*; Ali b. Hasan b. Faddal, *er-Rical*; Muhammed b. Halid Berkî, *er-Rical*; Ahmed b. Muhammed b. Halid Berkî (öl. 274 hicrî), *er-Rical*; Ahmed b. Akikî (öl. 280 hicrî) *er-Rical* ve diğerleri.

Şeyh Muhammed Taki Meclisî -*Men lâ yahduruhü'l-fakîh* kitabının şerhi olan- *Ravzatü'l-müttakîn* kitabında *el-Fakîh*'in ravileri hakkında şöyle der:

Ahmed b. Hüseyin b. Abdülmelik el-Evdî, daha çok Hasan b. Mahbub kanalında görülmekte ve ondan rivayet etmektedir. Eğer dedesinin ismi zikredilmezse başkasıyla karıştırılmaktadır...

Zahiren bu kanalın zikrine hiç gerek yoktur; zira -Şia'nın ekseninde yer almış- bu tür kitapların hiç kuşkusuz onlar nezdindeki şöhreti, *Kütüb-i erbaa'*nın bizim nezdimizdeki şöhretinden daha fazla idi.

Rivayetin kanalını zikretmenin, kitabın sahibine olan intisabının sıhhati için gerekli olduğunda şüphe yoktur. Dolayısıyla kitap mütevatir olduğunda intisabının sıhhati için sahih ahad haberlerine temessük etmek, güneşi mumla göstermek gibi bir şey olur...

Meşîha kitabından maksat, Hasan b. Mahbub'un topladığı Ebu Cafer, Ebu Abdullah ve Ebu'l-Hasan'ın ashabından olan ravilerden gelen haberleri içeren kitaptır. O, Ebu Abdullah'ın ashabından olan altmış kişiden riwayette bulunmuştur; bunlar ise duyduklarını yazarak kayıt altına alan

1- *er-Revâşihu's-semâviyye fî şerhi'l-ahâdîsi'l-İmâmîyye*, 98.

kimselerdi. Onlar her gün duydukları haberi kitaplarına yazmayı bir alışkanlık hâline getirmişlerdi. Dolayısıyla bu kitaplardaki haberler dağınık şekildedir. Zira onlar her gün taharet, namaz, hac, ticaret, nikâh, talak, diyat vb. konularda çeşitli hükümleri duyuyor ve her güne ait haberleri kitaplarına yazıyorlardı.

Hasan b. Mahbub, ravilerin haberlerini fıkhnın baplarına göre sıraladı. Daha önce bunlar dağınık durumdaydı ve bugün bizim elimizdeki kitaplardaki gibi değildi. Bu Şeyh daha sonra dağınık durumdaki haberleri ravilerin isimlerine göre düzene soktu. Mesela Zümare'den gelen rivayetleri onun ismi altında topladı ve öncelikle onun rivayetlerini sıraladı. Sonra Muhammed b. Müslim'in haberlerini aynı şekilde sıraladı ve bu şekilde devam etti.

Bu sıralamanın çok faydası vardı; zira Zümare'nin hadislerini arayan kimse onların hepsini bir yerde bulabiliyor ve onları Zümareye ait olan "asl" ile karşılaştırabiliyordu. Gerçi bize göre birinci tertip daha iyidir. Bu yüzden üç büyük şeyhimiz,⁽¹⁾ diğerlerine ait usullerde buldukları her kitabı kendilerine ait dört kitapta⁽²⁾ getirmişlerdir.

Bu tertip daha iyi olduğundan onu usul kitapları ile karşılaştırdıklarında hepsinin muvafık olduğunu gördüler. Bu yüzden artık usul kitaplarını bıraktılar ve bu kitaplara itimat ettiler.

Meclisî devamla şöyle der:

Bu usul, ashabımız nezdinde varlığını koruyordu ve onların zamanında yaşayan İmamlar tarafından onaylandığı için bunlara göre amel ediyorlardı. Bu usul, Sıkatü'l-İslam Küleynî, Reisü'l-muhaddisin Şeyh Saduk ve Şeyhu't-tâife Tusî'nin yanında mevcuttu. Onlar bu usule dayanarak dört kitabı tedvin ettiler.

Şeyh Tusî ve Şeyh Müfid'e ait kitaplar yakıldığında bunların çoğu ortadan kayboldu ve bir kısmı geriye kaldı. Ancak bu dört kitap, usule muvafık olduğu için daha güzel tertiple hep var olmaya devam etti ve bu yüzden artık usulün nakline çok da önem vermediler.

1- Şeyh Küleynî, Şeyh Saduk ve Şeyh Tusî. (Mütercim)

2- *el-Kâfî* (Küleynî), *Men lâ yahdurühü'l-fakîh* (Şeyh Saduk), *Tehzîb ve İstibsar* (Şeyh Tusî). (Mütercim)

Allâme Meclisî, daha sonra Rical âlimlerinin, kendilerine ait Rical kitaplarında usul ashabını zikretmeyişlerinin sebeplerinden söz etmiş ve şöyle demiştir:

... Veya usul sahipleri ile Rical uleması ve kitap sahipleri arasındaki uzun zaman aralığıdır ki, yapılan araştırmada bu süreçte seksen binden fazla kitabın yazıldığı ortaya çıkmaktadır. Nakledildiğine göre Seyyid Murtaza'nın yanında musennafat, mahfuzut ve makruattan -üstatlarına okuyup onaylattırdığı eserlerden- seksen bin cilt kitap vardı.

Veşşâ bizzat kendisinin, Kûfe mescidinde dokuz yüz şeyhten her birinin, "Cafer b. Muhammed bana hadis aktardı." sözünü duyduğunu söylemiştir.⁽¹⁾

Şeyh Tusî, *el-Fihrist* kitabının mukaddimesinde şöyle der:

... Ben tüm kitaplara ulaştığımın garantisini veremem; zira ashabımızın tasnif ettiği eserler ve usul kitapları çoğunlukla farklı şehirlerde dağılıp yayıldığı için hepsi zabıt altına alınamamıştır.⁽²⁾

Seyyid Muhsin el-Emin *A'yânü's-Şia* kitabında Hafız Ahmed b. Ukde Zeydî el-Kûfî'den şöyle nakletmiştir:

O, kendilerinden rivayet nakleden kimseler hakkında müstakil bir kitap yazmıştır ve bu kitapta dört bin kişinin ismini toplamış, onların tasniflerini zikretmiş ve ondan rivayet nakleden ravilerin hepsini getirmemiştir.

İşte bu ayrıcalıklar Şia'yı öne çıkarmış; kıraat, rivayet, hıfz ve tashih konularının usulüne önem vermesini sağlamıştır; zira Şia'nın fıkıh ve hadisi bunlardan beslenmiştir.

Şia'nın Bu Usulden Beslenmesi

Muhammed b. Ali b. Babeveyh (Şeyh Saduk), *Men lâ yahdurühü'l-fakîh* kitabının önsözünde şunları yazmıştır:

... Benim maksadım diğer musanniflerin yaptığı gibi rivayetlerin tümünü getirmek değildi. Bilakis verdiğim fetvaların dayanağı olan, sahih saydığım ve Rabbimle aramda hüccet olduğuna inandığım hadisleri getirdim.

1- *Ravzatü'l-müttakîn*, 1, 87.

2- *el-Fihrist*, 2; *ez-Zerîa ilâ tesânîfi's-Şia*, 2, 128.

Bu kitapta bulunan rivayetler, güvenilir birer kaynak olarak kabul edilen meşhur kitaplardan derlenmiştir. Hureyz b. Abdullah Secistanî'nin kitabı, Ubeydullah b. Ali el-Halebî'nin kitabı, Ali b. Mehziyar el-Ahvazî'nin kitapları, Hüseyin b. Said'in kitapları, Ahmed b. Muhammed b. İsa'nın *en-Nevâdir* kitabı, Muhammed b. Ahmed b. Yahya b. İmran Eş'arî'nin *en-Nevâdirü'l-hikme* kitabı, Sa'd b. Abdullah'ın *er-Rahmet* kitabı, üstadımız Şeyh Muhammed b. Hasan b. Velid'in *Câmia* kitabı, Muhammed b. Ebu Umeyr'in *en-Nevâdir* kitabı, Ahmed b. Ebu Abdullah Berkî'nin *el-Mehâsin* kitabı, babamın risalesinin yanı sıra meşâyih ve seleflerimden rivayet ettiğim kitapların fihristindeki kaynaklarım, bu usul ve tasniflere örnek olarak sunulabilir. Bu konuda elimden geleni yaptım. Allah'tan yardım diliyorum. O'na tevekkül ediyor ve kusurumdan dolayı O'ndan mağfiret diliyorum.⁽¹⁾

Muhakkık el-Hillî *el-Mu'teber* kitabında şöyle diyor:

Yaklaşık dört bin kişi, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet nakletmiştir. Onun öğretileri ile birçok erdemli fakih ortaya çıkmıştır. Zürare b. A'yen ve iki kardeşi -Bükeyr ve Hamran- Cemil b. Derrac, Muhammed b. Müslim, Büreyde b. Muaviye, iki Hişam, Ebu Basir, Ubeydullah Muhammed ve İmran Halebî, Abdullah b. Sinan, Ebu Sabah Kinanî ve diğer seçkin şahsiyetler bu fakihlerden bazılarıdır. Hatta o Hazret'in sorulara verdiği cevaplardan, "usul" ismiyle anılan dört yüz kitap yazıldı.

Devamla şöyle diyor:

Hüseyin b. Said ve kardeşi Hasan, [Ahmed b.] Muhammed b. Ebu Nasr el-Bezenti, Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Berkî, Şazan b. Fazl el-Kummî, Eyyub b. Nuh b. Derrac, Ahmed b. Muhammed b. İsa gibi sayıları uzayıp giden faziletli şahsiyetler de İmam Cevad'ın (a.s) öğrencilerinden-di. Bu şahsiyetlerin kitapları hâlâ bile dahi dostlarımız arasında nakledilmekte ve birçok ilme delalet etmektedir.⁽²⁾

Sonra şöyle demiştir:

Ben sadece ilmi ve fazileti meşhur olan, hadislerin naklinde önceliği bulunan, rivayeti sahih ve muteber olan şahsiyetlerin sözlerini getirmekle yetindim. Bu seçkin şahsiyetlerin kitaplarından ise onların azami çabala-

1- *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 1, 2-4.

2- *el-Mu'teber*, 1, 26-27 ve bk. *Hâtimetü'l-Vesâil*, 30, 109.

rını aşikâr eden, önem verdikleri hususları ortaya koyan ve itimat ettikleri hususları içeren eserlerini aktarmakla iktifa ettim. Nakillerini seçtiğim şahsiyetler şunlardır: Hasan b. Mahbub, [Ahmed b.] Muhammed b. Ebu Nasr el-Bezentî, Hüseyin b. Said, Fazl b. Şazan, Yunus b. Abdurrahman. Müteahhir ulemadan ise şu şahsiyetlerin naklini seçtim: Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Babeveyh, Muhammed b. Yakub Küleynî...⁽¹⁾

İbn İdris el-Hillî *Müstetrefâtî's-serâir* kitabının "bâbu'z-ziyâdât" bölümünde kalem ehli üstatlar ve gayretli ravilerden alıntı yaptığı zarif rivayetler hakkında şöyle der:

Bizim bu konuda istifade ettiğimiz kaynaklardan bazıları şunlardır:

* İmam Rıza'nın (a.s) ashabından olan Ahmed b. Muhammed b. Ebu Nasr el-Bezentî'nin *Kitabu'n-Nevâdir* eserinden istifade ettiğimiz zarif rivayetler.

* İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'ın ashabından olan Eban b. Tağlib'in kitabında getirdiği rivayetler.

* Cemil b. Derrac'ın kitabından istifade ettiğimiz rivayetler.

* İmam Musa Rıza'nın (a.s) ashabından ismi Ebu Abdullah olan Seyyarî'nin kitabından istifade ettiklerimiz.

* *Mesailü'r-Rical* kitabı ve onların İmam Hadi'ye yazdıkları mektuplar ve bunların cevapları.

* Hasan b. Mahbub'un eseri olan *Kitab-ı Meşîha*, İmam Rıza'nın dostu ve ashabımızdan güvenilir biri olarak kabul edilen, yaşadığı asırdaki dört büyük kişiden biri sayılan ve oldukça çok rivayeti bulunan Serrad'dan istifade ettiklerimiz.

* Muhammed b. Mahbub'un eseri olan *Kitabu Nevâdiri'l-Musannef*; bu kitap Şeyh Tusî'nin el yazısı ile kaydedilmiştir ve ben hadisleri onun hatından naklettim.

* Şeyh Saduk'un *Men lâ yahdurühü'l-fakîh* kitabı.

* Muhammed b. Abdullah b. Cafer Himyerî'nin tasnifi olan *Kurbu'l-isnâd* kitabı.

1- *el-Mu'teber*, 1, 33.

- * Cafer b. Muhammed b. Sinan ed-Dehkan'nın kitabı.
- * *Tehzibü'l-ahkâm* kitabı.
- * Abdullah b. Bükeyr b. A'yen'in kitabı.
- * Ebu'l-Kasım b. Kavleveyh'in rivayeti.
- * Safvanî'nin tasnifi olan *Ünsu'l-Âlim* kitabı
- * Ahmed b. Ebu Abdullah Berkî'nin *el-Mehâsin* kitabı
- * Şeyh Müfid'e ait *el-Uyûn ve'l-mehasin* kitabı.⁽¹⁾

Şeyh Bahaî *el-Vecîze* kitabında şöyle diyor:

Bizim hadislerimizin tamamı -çok azı hariç- On iki İmam'a ulaşmaktadır; onların nakli ise nihayetinde Peygamber'e varmaktadır. Zira İmamların ilimleri bu nur kaynağından alınmıştır. Şia'nın, İmamlarından naklettikleri rivayetleri içeren kitaplar, Ehlişünnet'in *Sihah-ı Sitte*'de (sahih kabul ettikleri altı temel kaynak kitaplarında) getirdikleri rivayetlerden çok daha fazladır. Bu durum her iki ekolün kitaplarını inceleyen kimse için aşîkârdır.

Sadece Eban b. Tağlib tek başına, bir İmam'dan (İmam Cafer Sadık'tan) üç bin hadis rivayet etmiştir. Eski muhaddislerimiz, İmamlardan kendilerine ulaşmış olan hadisleri dört yüz kitapta toplamışlardır. Bunlara "usul" ismi verilmiştir. Daha sonra gelen muhaddisler -Allah mükâfatlarını versin- bu kitapları bir araya getirip belli bir düzene sokmuşlar; dağınıklıklarını azaltmak suretiyle onlardaki hadislerle daha kolay ulaşılmasını sağlamışlardır. Bu alanda bölümlere ayırdıkları ve birtakım usule bağlı kaldıkları, Masumlara ulaşan muttasıl senetlerini getirdikleri *el-Kâfî*, *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, *et-Tehzib*, *el-İstibsar*, *Medinetü'l-ilim*, *el-Hisal*, *el-Emalî*, *Uyunu ahbari'r-Rıza* ... gibi kapsamlı kitaplar tedvin ettiler.⁽²⁾

Şeyh Hasan, *el-Münteka* ve *el-Mealim*'de açık şekilde şunu dile getirmiştir:

Kütüb-i erbaa (Şia'nın dört temel hadis kaynağı) vb. kitaplarda getirilmiş hadisler, üzerinde ittifak edilmiş ve hiçbir şekilde değiştirilmemiş usulden aktarılmış olduklarını gösteren karinelerle doludur.⁽³⁾

1- *Müstetrefâtî's-Serâir*, 3, 563-648. Bu eser müstakil olarak *Mustatrafatü's-Serâir* ismiyle de yayımlanmıştır.

2- *el-Vecîze*, 6-7; *Vesâilü's-Şîa*, 30, 200; *Meşriku's-şemseyn*, 269-270.

3- *el-Müntekâ*, 1, 27.

Kef'amî, *el-Cünnetü'l-vâkiye*'de şöyle der:

Bu kitap birtakım zikir, dua, tesbih ve ziyaretleri içermekte olup sıhhatine güven duyulan ve gönül rahatlığı ile muhtevasına tutunulan kitaplardan alınmıştır.⁽¹⁾

Ali b. İbrahim el-Kummî, tefsirinde getirdiği hadislerin doğruluğuna ve onların güvenilir ravilerce İmamlardan nakledilmiş olduğuna şahitlik etmiştir.⁽²⁾

Seyyid Radıyyüddin b. Tavus'un, kitaplarında ifade ettiği sözleri, zikri geçen kitaplar ve onların emsali olan diğer kitapların, İmamların ashabına ait usul kitapları gibi kendi yanında bulunduğu ve bunlardan birçok rivayet naklettiğine delalet etmektedir.⁽³⁾

Şehid-i Evvel *ez-Zikra*'da ve Kef'amî *el-Misbah*'ta eski ulemaya ait usul ve kitapların çoğunun kendilerinin yanında bulunduğunu açıkça belirtmişlerdir.⁽⁴⁾

Nihayet sıra Şeyh Hür el-Âmilî'ye vardığında *Vesâilü's-Şîa* kitabının son bölümünde kitabının kaynaklarını sayarken şöyle diyor:

... ve diğer kitaplar. Fakat ismini açıkça zikretmeden ondan naklettikleri rivayetler gerçekten çoktur ve bu, Rical kitaplarında zikredilmiştir. Bizim kaydettiğimiz kadarıyla altı bin altı yüz kitaptan fazladır.⁽⁵⁾

Her hâlükârda İmamların öğrencilerinden bir kısmı -özellikle İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık zamanında- çeşitli ilimlerde derinleşerek öne çıktılar ve İmamlardan öğrendiklerini kitaplara dönüştürdüler. Nitekim İbn Nedim, Keşşî, Necaşî ve diğer Rical uleması ve biyografi yazarları onların eserlerine işaret etmişlerdir. Örneğin:

* Hişam b. Hakem lafızlar, zındıklara reddiye, tevhit, imamet, cebir ve kader, düalizme reddiye, Aristoteles ve diğer Yunan filozoflarına reddiyenin yanı sıra fıkıh ve usulde birçok risaleler yazdı.

1- *el-Cünnetü'l-Vâkiye*, 3-4.

2- *Tefsîr-i Kummî*, 1, 4; *Vesâilü's-Şîa*, 30, 202.

3- *Vesâilü's-Şîa*, 30, 213.

4- age.

5- age, 30, 165.

- * Zûrare b. A'yen istitaat (yeterlilik), cebir ve diğer konularda kitap yazdı.
- * Muhammed b. Ömer tevhit, imamet ve fıkıhta kitap yazdı.
- * Yakub b. İshak es-Sıkkît mantık ıslahı konusunda, lafızlar, birbirine zıt kavramlar ve müteaddit manalarda müşterek manaları olan kavramlar hakkında kitap kaleme aldı.
- * Muhammed b. Nu'man el-Becelî -Müminu't-Tak- imamet, marifet, vasiyetin ispatı, emirler, yasaklar, münazaralar ve diğer konularda kitaplar yazdı.
- * Ve ashabın diğer yazarları ve yazdıkları yüzlerce kitapları...

Üç Muhammed (Küleynî, Saduk ve Tusî) yazdıkları dört kitabı (*Kütüb-i erbaa* = *el-Kâfî*, *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, *et-Tehzib*, *el-İstıbsar*) bunlardan almışlardır. Şeyh Saduk ve Şeyh Tusî, bunların dışında tefsir, tarih, hadis ve diğer konularda başka kitaplar da yazmışlardır.

İmamlardan rivayet nakleden ravilerin tümü adalet ve güvenilirlikte zirvede olan kimselerdir. Onlar, farklı mezheplerden olan tüm Müslümanların saygısını kazanmış kimselerdir. Hatta Sıhah-ı Sitte'nin (Ehlisünnet'in altı temel hadis mecmuasının) yazarları, kitaplarında bunların birçoğundan rivayet getirmişlerdir. Bazı Sünnî Rical âlimleri, bunların güvenilirliği ve ilmî konumundan açıkça söz etmişlerdir. Gerçi şunu da söylemeyi ihmal etmişlerdir: "Şiddetli ölçüde Şîlik eğilimi var.", "Doğru sözlüdür; ancak mezhep olarak Şia mezhebindendir.", "Şîî mezheptir." ve buna benzer ifadeler kullanmışlardır.⁽¹⁾

Kütüb-i Erbaa'nın Yazarları ve Onların Dört Yüz Usul'den İstifade Etmesi

Bu rivayetleri bir araya toplayıp tedvin edenlerin de üstün bir konuma sahip oldukları da bir gerçektir. İbn Makulâ,⁽²⁾ İbn Esir,⁽³⁾ Safdî⁽⁴⁾, İbn Hacer⁽⁵⁾ gibi

1- Seyyid Abdülhüseyn Şerefuddin, *el-Mürâcaât* kitabında onlardan yüzden fazla kişinin ismini getirmiştir.

2- *el-İkmâl*, 4, 575.

3- *el-Kâmil fi't-tarih*, 7, 150.

4- *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 5, 226.

5- *Lisânü'l-mîzan*, 5, 265, tercüme: 1107.

biyografi yazarları ve Firuzabadî,⁽¹⁾ Zübeydî⁽²⁾ ve ... gibi muhaddis ve edebiyatçılar kitaplarında *el-Kâfî* kitabının yazarı Muhammed b. Yakub el-Küley-nî'yi zikretmişlerdir.

Üstad Sâmîr el-Amîdî, büyük ulemadan hiç kimsenin Küleynî hakkında bir eleştirisinin bulunmadığını vurgulayarak şöyle demiştir:

Ehlisünnet'in Rical ulemasından hiçbirinin Küleynî'yi eleştirdiğine rastlamadım; onun hakkında ne cerh-i gayr-i müfesser ne de cerh-i müfesser⁽³⁾ görmedim. Bildiğim kadarıyla onlardan hiçbirisi Küleynî hakkında kötü bir söz söylememiştir. Oysaki onlar, Şia ricalini sadece Şia oldukları için cerh etmişlerdir ve bu, hiçbir araştırmacının inkâr etmediği bir gerçektir. Bu durum şunu gösteriyor ki, onlar, Sıkatü'l-İslam Küleynî'nin İslam uleması arasındaki konumu üzerinde ittifak etmişlerdir. Kim ona kötü bir isnatta bulunmuşsa yalancılığı ortaya çıkmış ve ulema arasında rezil olmuştur.⁽⁴⁾

Hatta İbn Esir, Küleynî'yi İmamiyye'nin üçüncü asrın başındaki mücedditlerinden saymıştır.⁽⁵⁾

Men lâ yahduruhü'l-fakîh kitabının sahibi Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Musa b. Babeveyh el-Kummî'nin birçok kitabı vardır ve onun hafızası darbimesel olmuştur.⁽⁶⁾ O, ilmî ve manevî açıdan üstün fazilete sahip bir ailedendir. İbn Ebî Tay onun mensubu olduğu aile hakkında "ilim ve azamet hanedanı"⁽⁷⁾ ifadesini kullanmıştır. Babası, Şia'nın büyük ulemasından ve yazarlarındandı.⁽⁸⁾

O, kadri yüce bir şahsiyetti; ricali iyi tanıyan ve rivayetleri eleştiren bir hadis hâfızıydı. Kumlular arasında hafıza ve ilminin çokluğu açısından onun

1- *el-Kamûsü'l-muhîd*, 4, 363.

2- *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 9, 322.

3- Cerh-i müfesser ve gayr-i müfesser rical ilmindeki istılahlardandır. Cerh-i gayr-i müfesser, bir raviyi hiçbir açıklama ve gerekçe göstermeksizin sadece eleştirmektir. Mesela onun hakkında "güvenilmezdir" demektir. Cerh-i müfesser ise eleştirilen ravinin, cerhine ilişkin açıklama ve sebep beyanı içeren cerhtir. Mesela "falan ravi güvenilmez biridir; zira zayıf kimselerden rivayet nakletmektedir." (Mütercim)

4- *Difâ anî'l-Kâfî*, 1, 38.

5- *Câmiu'l-usûl*, 12, 220.

6- *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 16, 303.

7- *Lisânü'l-mîzan*, 2, 2.

8- *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 16, 304, tercüme: 212.

gibisi görülmemiştir. Yaklaşık üç yüz kitabı vardır.⁽¹⁾ Hüseyin b. Mansur Hal-lâc'ın Kum'da çıkardığı kargaşayı ortadan kaldıran odur.⁽²⁾ Genç yaşta olma-sına rağmen Şia'nın büyükleri ondan hadis almıştır.⁽³⁾ Aralarında Şeyh Mü-fid'in de bulunduğu bir topluluk ondan hadis rivayet etmiştir.

Şeyh Müfid, Şeyh Saduk'un öğrencisi olup Şeyh Tusî'nin üstadıdır ve kendi-sine "İbnü'l-Muallim" lakabı verilmiştir. İki yüz civarında eşsiz eseri vardır.⁽⁴⁾ Şia kelimcılarının öncülüğü ona ulaşmaktadır. Ashabının mezhebi üzerinde kelim ilminin öncüsüydü; keskin zekâlı ve hazırcevap biriydi.⁽⁵⁾ İbnü'l-Mu-allim, Derbürriyâh'ta bulunan evinde münazara meclisi tertipleğinde tüm âlimler orada hazır olurdu.⁽⁶⁾ Âl-i Büveyh devletinde her inancın taraftarıyla münazara ederdi.⁽⁷⁾

Şeyh Müfid, kelamın çeşitli konularına, Mu'tezile mezhebinin ve edebiya-tın inceliklerine hâkim biriydi. İbn Ebî Tay, *Tarihu İmamiyye* kitabında uzun uzadıya ondan söz etmiş ve şöyle demiştir:

O, bütün ilimlerde kendi döneminin yegâne otoritesi sayılmaktaydı. Usul, fıkıh, hadis, rical, tefsir, nahiv ve şiirde kendi başına bir ekoldü. Nefsine hâkim, iyiliği bol, son derece alçak gönüllü, çok namaz kılan ve oruç tu-tan bir özelliğe sahipti, gösterişsiz kıyafetler giyerdi...⁽⁸⁾

Şeyh Muhammed b. Hasan Tusî ise kendi zamanında Şia ekolünün büyüğü idi. Ona ait iki kitap İmamiyye Şiası'nın dört temel kaynağından (*Kütüb-i erbea'*dan) sayılmıştır:

1- *Tehzibü'l-ahkâm*.

2- *el-İstibsar fî mehtülîfe mine'l-ahbar*.

Şeyh Tusî, usul ve kelam ilmini İmamiyye'nin reisi olan Şeyh Müfid'den al-mıştır. İlimde kemale ve tam bir marifete erinceye kadar ondan hiç ayrılma-

1- *el-Fihrist* (Tusî), 237, tercüme: 710.

2- bk. *Mukaddimetü'l-mukni' ve'l-hidâye*, 22.

3- *Ricâlü'n-Necâşî*, 389.

4- *Lisânü'l-mizan*, 5, 368.

5- *el-Fihrist* (İbnü'n-Nedîm), 252.

6- *el-Muntazam* 8, 11.

7- *Mir'atü'l-cinân* (Yâfiî), 3, 28; *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 2, 200.

8- *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 17, 344.

dı. Tefsir konusunda bir kitap yazdı. İki cilt hâlinde yazdırdığı hadisler ve nevâdirin tümünü üstadı Şeyh Müfid'den almıştı.⁽¹⁾

Sübki,⁽²⁾ Süyûtî⁽³⁾ ve Kâtip Çelebî⁽⁴⁾ Şeyh Tusî'yi Şafîi ulemasından saymışlardır. Bunun sebebi Şeyh Tusî'nin fıkıh ve tefsirinde Ehlisünnet'in görüşlerine de yer vermiş olmasıdır. İşte bu yüzden onun Ehlisünnet olduğunu zannetmişlerdir.

Şeyh Muhammed Ebu Zehra, *-İmam Cafer es-Sadık* kitabında- Şeyh Tusî hakkında şöyle demiştir:

O, her iki ekole (İmamiyye ve Ehlisünnet mezhebine) hâkim bir âlimdi.

Üstad Abdülhalim el-Cündî de şöyle demiştir:

Tusî, hem İmamiyye mezhebinde hem de Ehlisünnet mezhebinde hüccettir.⁽⁵⁾

Bunlar, *Kütüb-i erbea*'nın yazarlarının yaşamına dair özet bir bilgidir. Onlar rivayetlerini İmamların nakli ile tedvin edilmiş *el-Usulü'l-erbaa mie*'den naklediyorlardı. İmamlar ise hadisleri, Resulullah'ın imlası ve Ali'nin hatıyla yazılmış olan İmam Ali'nin Kitabı'ndan aktarıyorlardı.

Şia nezdinde hadis kaydı ve nakli kesintisiz olarak devam etmiş ve hiçbir şekilde yara almamıştır. Buraya kadar anlattıklarımız da bu gerçeği ispatlamaktadır.

Bir hususa dikkat çekmek gerekir. O da şudur:

el-Usulü'l-erbaa mie, İmamların fıkıh ve diğer çeşitli konulardaki tüm hadislerini kapsamamaktadır. Bu rivayetlerden bir bölümü, Ehlibeyt hadislerini nakleden ravilerin sinelerinde kalmıştır. Hakeza -Küleynî, Saduk ve Tusî'nin yazdığı- *Kütüb-i erbea*, İmamların ashabı tarafından nakledilen tüm rivayetleri içermemektedir. Onlar -gerek usulden, gerekse diğer kaynaklardan- sa-

1- *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18, 334.

2- *Tabakatü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4, 126.

3- *Tabakatü'l-müfessirîn*, 93.

4- *Keşfü'z-zunûn*, 1, 452.

5- *el-İmâm Cafer es-Sâdık (a.s)*, 258.

dece kendi yanlarında sahih saydıkları rivayetleri getirmişlerdir. Ayrıca onların dört yüz usulün tamamını elde ettikleri de sabit olmamıştır.

Seyyid Muhsin el-Emin A'yanü's-Şia kitabında şöyle demiştir:

*el-Usulü'l-erbaa mie'*den bir kısmı son asırlara kadar Şia ulemasına ait kitap mahzenlerinde kalmıştır. Bu konuda Hürri el-Âmilî, Meclisî, Meclisî'nin çağdaşı olan Mir Levhî, Mirza Hüseyin Nurî ve diğer âlimler örnek gösterilebilir. Bu kitapların çoğu çeşitli nedenlerden dolayı yok oldu; ama içerikleri hadis mecmualarında saklı kaldı. Zira ulemamız, dördüncü asrın başlarından beşinci asrın ortalarına kadar kendi kitaplarını bunlardan ve diğer sahih hadis kitaplarından alıntı yaparak düzenlemişlerdir.⁽¹⁾

Burada Üstad Abdülhalim'in *İmam Cafer es-Sadık* kitabındaki sözünü nakledeceğiz. O, tedvin hakkında konuşurken şunları kaydetmiştir:

... Ancak Ali tedvinle meşgul oldu ve takipçilerine tedvin yöntemini miras olarak bıraktı. O, kendi yöntemine güveniyordu. Resulullah onun hakkında, "*Ali Kur'ân'ladır ve Kur'ân Ali'yledir; o ikisi Havuz'un başında bana varıncaya dek asla birbirinden ayrılmayacaktır.*" buyurmuştur...

Fıkıhî tedvinle Şia mezhebi, hafızların ve ravilerin sinelerinde istikrar bulmuştur. Evlatlarına imlada bulunmuşlar ve onlar da kendi evlatlarına, özellikle Zeynelabidin'e, Zeyd'e, Bâkır'a, Sadık'a... Daha sonra İmam Cafer Sadık'ın ilim meclisleri, mezhebin yayılmasında tedvinin mezhebin istikrarındaki rolünü ifa etmiştir. O Hazret'in yanında öğrencilik yapan imamlar ve onların öğrencileri birtakım konuları idrak ettiler ki bu, İmam Cafer Sadık'ın meclisini -gerek Ehlişünnet meclisleri içinde, gerekse Ehlibeyt meclisleri arasında- tüm meclislerin önüne geçirdi. Daha sonra bu konuda bazı şeyler saymıştır.⁽²⁾

1- Muhaddis Nurî, *Müstedrekü'l-vesâil* (1, 32) kitabında şöyle demiştir: "Mîr Levhî, Birinci ve İkinci Meclisî ile çağdaştı; onunla birlikte İsfahan'da ikamet ediyordu. Onun yanında son derece kıymetli ve değerli kitaplar vardı. Fazl b. Şâzân'a ait *er-Ric'at* kitabı, Ebu Abdullah Muhammed b. Hibetullah b. Cafer Verrak Tarablusî'ye ait *el-Ferecü'l-kebir fi'l-gaybet* kitabı, Hasan b. Hamza Mer'aşî'nin eseri olan *el-Gaybet* kitabı ve diğer kitaplar bu konuda örnek verilebilir. Meclisî şiddetle bunlara ihtiyaç duyduğu hâlde ona haber vermemiştir. Binaenaleyh bir rivayete ulaşamamanın, yeterli araştırmanın dışında başka birçok sebebi olabilir. Kitap sahibinin cimriliği bu sebeplerdendir. Burada olduğu gibi..."

2- *el-İmâm Cafer es-Sâdık (a.s.)*, 186.

Üstad bundan önce şöyle demiştir:

İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanında öğrencilik dönemini geçirmek Ehli-sünnet'in dört fıkıh mezhebi için iftihar kaynağı sayılmıştır. Oysaki bu durum ne İmam'ın azametini artırmış ne de ondan bir şey eksiltmiştir. O Hazret, ceddinin ilmini herkese ulaştırıyordu. İmamet üstün bir payedir. Ehli-sünnet imamlarının onun yanındaki öğrencilikleri İmam'a ve imamet mertebesinin sahibine yaklaştırmaya duydukları iştiaqlarından kaynaklanıyordu.⁽¹⁾

Başka bir yerde şöyle demiştir:

Malik, Peygamber'in (s.a.a) kokusunu o Hazret'in kızının evladının meclisinde buluyordu. O şunu hissediyordu ki, orada dededen torununa intikal etmiş maddî veya maddî olmayan, ama insanın aklını ve gönlünü kendine cezp eden bir şeyler var... O Hazret'e bakmak insana hoş geliyordu. Onu dinlemek büyük bir nimetti. Sırf onunla oturmak, insana edep ve terbiye dersi veriyordu. Bunların tümü de cennete giden yollardı. Meclisin sahibi her açıdan pak ve tertemizdi. Dedesinden aktardıkları da temizlikten başka bir şey değildi...⁽²⁾

Başka bir yerde ise şöyle demiştir:

Bu mecliste -araştırmacıların dediklerine göre- dört bin ravi İmam'ın yanında öğrencilik yapmakta ve hadis rivayet etmekteydi. Dört yüz kâtip Hazret'in sözlerini kaydediyor ve şöyle diyorlardı: "Cafer b. Muhammed buyurdu." Gerçekten İmam'ın meclisi üstün ve eşsiz bir meclisti. Onda Resulullah'tan (s.a.a) kalan şeyler müşahade ediliyordu; bunlardan bir kısmı maddî idi ve nesilden nesle o Hazret'e ulaşmıştı; bir kısmı ise manevîydi ve Hazret'in sözlerinde kendini gösteriyordu.

Bu ders meclisinde inat ve neticesiz tartışmalar yoktu. O Hazret öğrencilerine şöyle buyuruyordu: "*İnsan bir şeyi iyice tanırsa onun hakkındaki sözüz azahr. Nitekim 'belîğ', azıcık çaba ile isteğine ulaştığı için 'belîğ' olarak isimlendirilmiştir...*"⁽³⁾

1- *el-İmâm Cafer es-Sâdık (a.s)*, 163.

2- age, 160.

3- age, 160.

Sözümüzü İmamiyye Şiası nezdinde hadis mecmualarının konumu ve Şia'nın bunlar hakkındaki görüşü ile sonlandırıyoruz. Şia, *Kütüb-i erbea'yı* Kur'ân vahyi gibi görmez; Küleynî, Saduk veya Tusî'nin kendisinden rivayet naklettiği kimseyi de sırat köprüsünü geçmiş biri olarak addetmez (onu her açıdan kusursuz saymaz). Bu kitaplarda bulunan rivayetlerin tümünün sahih olduğuna inanmaz. Şia nezdinde *Kütüb-i erbea'*daki rivayetler diğer kaynaklardan gelen rivayetler gibi cerh ve ta'dile tâbi tutularak kritiği yapılır, eleştirisi yapıldıktan sonra istidlal edilir. Dolayısıyla bu kitaplar, Ehlisünnet nezdinde *Sihah-ı Sitte*'nin yüceltilip kutsallık çemberi ile kuşatıldığı gibi bir kutsallık çemberi içine alınmamıştır.

Eğer bir hadis, muteber sayılmada gerekli olan şartların tümünü haiz değilse Küleynî ve Tusî gibi büyük âlimler ve muhaddisler tarafından rivayet edilmiş olsa dahi hiçbir değere sahip olmaz. Aksine, onun Masumdan çıkmış olduğunu ispat edecek ve güven oluşturacak ahvalî veya kavî karineler taşımalıdır. Mesela hadis dört yüz usulün çoğunda veya onlardan birkaçında müteaddit ve muteber senetlerle gelmiş olmalıdır veyahut İmamlara sunulmuş olan kitapların birinde gelmiş olmalıdır. Mesela Ubeydullah b. Halebî, kitabını İmam Cafer Sadık'a (a.s) sunduğunda Hazret şöyle buyurdu: "*Onlar (Ehlisünnet) için bunun gibisi yoktur.*"⁽¹⁾

Yunus b. Abdurrahman ve Fazl b. Şazan'ın kitabı da örnek verilebilir. Onlar kitaplarını İmam Hasan Askerî'ye (a.s) sunmuşlardır.⁽²⁾

Ya da hadisin muteber sayılması için İmamlarla muasır olan geçmiş ulemanın nezdinde mevcut olan güvenilir usulde yer alması gerekir. Mesela Hureyz b. Abdullah'ın *Kitabu's-salât* eseri veya İbn Said'in, Ali b. Mehziyar'ın ve diğerlerinin kitapları gibi... Her ne kadar bu kitapların sahibi İmamiyye Şiası'ndan olmasa da önemli değildir. Mesela Cafer b. Gıyas el-Kadî'nin kitabı, Hüseyin b. Abdullah Sa'dî'nin kitapları ve Ali b. el-Hasan et-Tatarî'nin *Kitabü'l-kible* eseri gibi...⁽³⁾

1- *Ricâlu İbn Dâvûd*, 125, tercüme: 922.

2- *el-Kâfî*, 442.

3- bk. *el-Fâidetü'r-râbia min hatîmetü'l-Müstedrek* (Muhaddis Nûrî), 3, 482.

HER İKİ EKOLÜN FIKHINDAN UYGULAMALI ÖRNEKLER

"Mutlak teslimiyet ekolü"nde en başından beri tedvin kapısının açık tutulduğuna, "rey ve içtihat ekolü"nde ise bunun yasaklandığına dair tüm söylediklerimizin ardından şimdi her iki ekolün fıkından uygulamalı bazı örnekler sunacağız. Bundaki maksadımız şu gerçeğin somut şekilde görülmesini sağlamaktır: Fıkıhtaki ihtilaf, hilafetteki ihtilaftan sonra ortaya çıkmıştır.

Bu aynı zamanda Ebu Bekir ve Ömer'in tedvini yasaklama nedenlerine ilişkin söylediklerimizi aydınlatmaktadır ve bunun etkileri şu anda Müslümanlar arasında görülmektedir. Zira fıkıhtaki ihtilaf usuldeki ihtilafa ve her iki taraf nezdinde toplanmış olan rivayetlere dönmektedir. Dolayısıyla Sünnet'in tarihini, durum ve ahvalini iyice anladığımızda her şey ortaya çıkmaktadır.

Burada iki ekol arasında ihtilaflı olan fikhî meselelerden dördünü getireceğiz. Bunları (miras, yiyecek ve içecekler, hudud/hadler ve diyat/diyetler olmak üzere) fikhın muhtelif bölümlerinden seçtik. Böylece Şeyheyn ve ikisinin takipçileri tarafından konulan yasağın İslam fikhının -tümünde demesek bile- çoğu bölümlerini tamamen etkilediği net şekilde ortaya çıkmaktadır. Zira sahabe nezdinde birkaç reyin meşruiyetini kabul etmek, tedvin yasağının sonuçlarındandır. Başka bir ifadeyle tedvinin yasaklanması zorunlu olarak içtihat kapısını açmıştır. Çünkü insanlar günlük hayatlarında özellikle de yeni ortaya çıkan vakıalarda çözüm arayışı içindeydiler. Sahabenin içtihadı -ister nassa uygun olsun ister aykırı olsun- bu ihtiyacı gideriyordu.

Şu da bir gerçektir ki, içtihat, tabiatı gereği kişiyi bir görüşe bağlı kalmak zorunda bırakmaz. İşte tam da bu noktada ortaya atılan görüşler ve açıklanan fikhî meseleler konusunda sahabe arasında ihtilaf çıktı. Hatta bazen bir sahabînin, bir meselede birkaç görüş belirtmesi söz konusu olabiliyordu. Sahabe arasındaki bu ihtilaf daha sonraları tâbîni de etkiledi. Çünkü halifeler sahabenin sözlerini Resulullah'ın hadisinin yanına kaydetmekle

bu ihtilaflara yol vermiş oldular. Nitekim Hasan b. Keysan, sahabenin sözü hakkında Zührî ile ihtilafa düşmüştür. İbn Keysan, "Sahabenin sözü Sünnet değildir." diyordu. Fakat Zührî, sahabenin sözünün kaydedilmesinde ısrarlıydı ve onun Sünnet'ten olduğuna inanıyordu. İbn Keysan şöyle diyordu: "O (Zührî) yazdı ve ben zayı ettim."

Şeyh Muhammed Ebu Zehra şöyle der:

Biz şuna şahit olduk ki Malik, onların (sahabenin) fetvasını Sünnet olarak alıyordu.⁽¹⁾

İşte bu şekilde sahabenin görüşlerindeki ihtilaf usule sirayet etti ve sonra da karşı çıkılması imkânsız şer'î bir kanuna dönüştü. Öyle ki, bazen bir sahabîden gelen rivayetteki ihtilafta kiminin o sahabîye ait birinci görüşü, kiminse onun ikinci görüşünü kabul ettiğini görmekteyiz. Bunların tümü şu gerçeği gözler önüne sermektedir: Nebvî Sünnet -Ehlisünnet- nezdinde iki merhaleden geçmiştir:

1- Yasak merhalesi.

2- Tedvin merhalesi.

Yasak merhalesinde sahabenin görüşleri meşruiyet kazandı ve Resulullah'ın Sünnet'iyle sahabenin Sünnet'i birbirine karıştı. Tedvin merhalesinde ise muhtelif görüşler yazıldı ve şeriatin uyulması gereken birer kanunu hâline geldi.

Fakat "mutlak teslimiyet ekolü"nde sadece bir merhale vardır. O da Resulullah'ın (s.a.a) sözüne ve İmam Ali'nin (a.s) kendi eliyle Peygamber'in dilinden yazdığı yazısına bağlı kalmaktan ibarettir. Bu yüzden "mutlak teslimiyet ekolü"nün fikhî konularına bakıldığında temelde bir ihtilafın bulunmadığını görürüz. Şimdi bu hususta bazı örnekler sunacağız.

1- Miras

Muhammed b. Müslim'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Ebu Abdullah bir sahîfe açtı; onda karşılaştığım ilk şey şu yazı idi: [Mirasçı sadece kardeşin oğlu ile dede olduğunda] Mal kardeşin oğlu ile dede

1- *İbn Hanbel* (Ebu Zuhre), 252-255 ve *Mâlik* (Ebu Zuhre), 290.

arasında yarıya bölünür. Bunun üzerine [İmam Cafer Sadık'a] dedim ki: "Canım size feda olsun! Kadılar bizim şehrimizde dede olduğunda kardeşin oğlunun mirastan hiçbir şey alamayacağına hükmediyorlar." İmam buyurdu: "*Bu, Ali'nin hattı ve Resulullah'ın (s.a.a) imlasıdır.*"⁽¹⁾

Başka bir rivayette de şöyle diyor:

Ebu Cafer'in bakmakta olduğu bir sahîfeyi gördüm. Onda şöyle yazılmıştı: Kardeşin oğlu ile dede arasında mal eşit olarak bölünür. Bunun üzerine [İmam Muhammed Bâkır'a] dedim ki: "Bizim yanımızda bulunan kadılar bu şekilde hükmetmiyorlar ve dede olduğunda kardeşin oğluna mirastan hiçbir şey vermiyorlar." Ebu Cafer şöyle buyurdu: "*Bu, Resulullah'ın imlası ve Ali'nin hattıdır; Peygamber'in ağzından çıkmış ve Ali'nin eliyle yazılmıştır.*"⁽²⁾

Bu iki metin, üzerinde çok ihtilaf ve tartışma bulunan İslamî fıkıh konularından miras meselesini ele almıştır. Muhammed b. Müslim, kendi şehrindeki kadıların *Kitabu Ali*'de yazılı olan hükümle hükmetmediklerini nakletmiş, İmam Muhammed Bâkır ise onun sözünü tasdik etmiş ve Medine'deki kadıların da Ehlibeyt İmamları'nın hükmü ile hükmetmediklerini söylemiştir. Bu yüzden İmam Muhammed Bâkır (a.s), kendisinin verdiği hükmün Resulullah'ın (s.a.a) ağzından çıktığı ve Ali'nin eliyle yazıldığını; Peygamber'in imlası ve Ali'nin hattından alınmış olduğunu özellikle vurguluyor.

İmam Muhammed Bâkır'ın söz konusu hükmün kaynağının güvenilirliğine -ve bu belge bağlamında genel olarak tedvinin önemine- yönelik vurgusu, iki ekolün usuldeki ihtilafını belirtmek için yapılmıştır. İmamîyye Şiası fıkının kaynaklarına müracaat eden kimse şunu görür ki, onlar miras taksiminde kardeş oğlunu, dedeyle miras alma konusunda kardeşin yerinde saymışlardır.⁽³⁾

Fakat Ehlişünnet fakihlerinden hiçbirinin bu şekilde hükmettiğini görmüyoruz. Hâlbuki onlar, Hz. Ali ve İbn Abbas'ın dedeyle kardeş oğlu hakkında [eğer mirasçı olarak sadece ikisi kalmışsa] mirasın eşit şekilde bölüştürülmesine hükmettiklerini biliyorlar.

1- *el-Kâfî*, 7, 112, h. 1; *Vesâilü's-Şîa*, 26, 159, h. 32714.

2- *el-Kâfî*, 7, 13, h. 5; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 308, h. 1104; *Vesâilü's-Şîa*, 26, 16, h. 32718.

3- bk. *el-Hilâf*, 4, 90, 100. mesele.

Tahavî, İsmail b. Ebu Halid kanalıyla Şa'bî'den şu rivayeti getirmiştir:

Bana ulaşan bilgiye göre Ali b. Ebu Talib, kardeşin oğullarını dede ile miras alma konusunda babalarının yerinde saymaktaydı. Onun dışında hiçbir sahabî bunu yapmıyordu.⁽¹⁾

Abdûrrezzak da kendi senediyle Şa'bî'den aynı sözü getirmiştir.⁽²⁾

Anlaşılan o ki, "rey ve içtihat ekolü"nün İmam Ali ve İbn Abbas'ın sözünü reddetmedeki ısrarı, halifeler açısından dede konusunun gerçekten önemli telakki edilmesine dayanmaktadır. Zira bu konuda onlardan birbirine aykırı çeşitli görüşler vardı. Onlar, bu meselede kendi içtihatlarına aykırı sayılan görüşleri yok ediyorlar ve engelliyorlardı. Hatta şunu görüyoruz ki, İmam Ali (a.s), dedenin mirası hakkında kendi hükmünün yayılmasından çekiniyordu. Bu yüzden İbn Abbas'tan, bu konuda kendisine yazmış olduğu yazıyı yok etmesini istiyordu.

İbn Ebî Şeybe sahih senetle Şa'bî'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:

İbn Abbas, Hz. Ali'ye yazdığı bir mektupta ondan altı kardeş ile dedeye kalan mirasın hükmünü sordu. Hz. Ali ona şu cevabı yazdı: "*Dedeyi kardeşlerden biri gibi say ve yazımı yok et.*"⁽³⁾

Başka bir rivayette ise şöyle yazdı:

Bu mektubumu yok et ve onu baki kılma.⁽⁴⁾

Bu söz açıkça gösteriyor ki, Hz. Ali (a.s), bu meselede kendisine ait hükmü beyan etmekten ve onun, ehil olmayan kimselerin eline düşmesinden endişe ediyordu.

Abdullah b. Mes'ud'dan da buna benzer bir rivayet nakledilmiştir. Şu'be b. er-Tev'em Dabbî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Bizim bir kardeşimiz Ömer döneminde vefat etti. Geride [mirasçı olarak] dedesinin yanı sıra kardeşleri kaldı. İbn Mes'ud'un yanına gittik. O, kardeşleri olmasına rağmen mirasın altıda birini dedeye verdi. Daha sonra

1- *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 12, 21.

2- *Musannefû Abdürrezzâk*, 10, 269, h. 19066.

3- *el-Musannef li-İbn Ebî Şeybe*, 6, 260, h. 31222; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 12, 21.

4- *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 12, 21.

Osman döneminde bir kardeşimiz öldü. O da geride [mirasçı olarak] dedesinin yanı sıra kardeşlerini bıraktı. İbn Mes'ud'un yanına geldik. Kardeşleri olduğu hâlde mirasın üçte birini dedeye verdi. Bunun üzerine ona şöyle dedik: "İlk kardeşimizin mirasından dedeye altıda bir vermiştin ve şimdi üçte bir mi veriyorsun?" İbn Mes'ud şu cevabı verdi: "Biz önderlerimizin hükmü ile hüküm veririz."⁽¹⁾

Burada İbn Mes'ud, şu gerçeğe işaret etmiştir: O, Peygamber'den duyduğu şeye veya kendi reyine göre hüküm veremiyordu. Zira bu meselede Ömer'in görüşleri muhtelifi. Onun için halifelerin verdiği hükümle hükmetmekle yetinmiştir.

İbn Mes'ud'un bu cevabıyla ona, "Mina'da Peygamber'le namazı iki rekât olarak kıldığını" ve daha sonra "Osman'la dört rekât kıldığını" soran kişiye verdiği şu cevap arasında büyük ölçüde benzerlik vardır: "Osman imamdır; bu yüzden ona muhalefet edemem. Muhalefet şerdir."⁽²⁾

Halife Ömer'in, dedenin mirası konusundaki farklı görüşleri ve daha sonra sahabenin bu konuda birbiriyle çelişen reyleri, bazı fakihleri yanlış bir zana kapılmaya itmiş ve bir kısmı şöyle demiştir: "Kardeşlerin olması durumunda dede için mirastan malum (ve muayyen) bir şey yoktur; onun alacağı miktar tamamen halifenin vereceği hükme bağlıdır."⁽³⁾

Evet, hâkim olan ekol, sadece geçmiş halifelerin reyini kökleştirmek istiyordu; bu yüzden Hz. Ali ve İbn Abbas'a muhalefette ısrarlıydı.

Rivayete göre Haccac bir ulak göndererek Şa'bî'den dedenin mirası hakkında sordu. Şa'bî şu cevabı verdi: "Bu mesele hakkında İbn Mes'ud, Ali, Osman, İbn Abbas ve... görüş belirtmişlerdir."

Haccac şöyle dedi: "İbn Abbas'ın bu konuda söylediği her ne kadar sağlam olsa da... Kadı efendiye söyleyin müminlerin emîrinin (yani Osman'ın) hükmüne göre hüküm versin."⁽⁴⁾

Bu metinlerden tek ve net görüşün Resulullah'ın imlası ile kayda geçmiş İmam Ali ve Ehlibeyt'in yanında bulunan görüş olduğu açık şekilde anla-

1- *el-Muhallâ*, 9, 285-286.

2- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3, 144; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7, 228.

3- *el-Muhallâ*, 9, 283.

4- *age*, 9, 289.

şılmaktadır. Açık ve net olmayan görüş ise tedvini yasaklayanların yanında bulunan görüştür.

2- Av Hakkında Bir Mesele

Halebî, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

Babam takıyye ederek fetva veriyordu. Biz de atmaca ve şahinlerin avladığı hayvanın hükmünü açıklarken korkuyorduk. Lakin şimdi korkmuyoruz ve onların avını helal saymadığımızı açıklıyoruz. Ancak onların avladığı hayvana ulaşılır ve temizlenirse helal olur. Zira *Kitabu Ali*'de şöyle geçmektedir: *"Allah azze ve celle şöyle buyurmuştur: Av köpeklerinin eğiticiisi olarak Allah'ın size öğrettiklerinden öğreterek yetiştirdiğiniz av köpeklerine gelince, onların sizin için tuttuğu avları yiyin..."*⁽¹⁾ Ayette avlayan hayvanlara "kilâb/köpekler" ismi verilmiştir.⁽²⁾

Rivayetten şunu anlıyoruz: İmam Muhammed Bâkır (a.s), Emevîlerin es-tirdiği fikrî terörünün baskısı altında yaşadığı için çekinerek fetva veriyordu. Çünkü Emevîlerin atmaca ve şahinlerle avlanmaya meraklı oldukları, tarihte bilinen bir gerçektir. Özellikle Yezid ve diğerleri bunu yapıyorlardı. Abbasî hükümetinin başlarında bu korku ortamı kalktığıında İmam Cafer Sadık (a.s), meselenin hükmünü açıklayarak şöyle buyurmuştur: *"Lakin şimdi korkmuyoruz ve onların avını helal saymadığımızı açıklıyoruz. Ancak onların avladığı hayvana ulaşılır ve temizlenirse helal olur."*

Bu fikhî meseleyi gözden geçirdiğimizde konuyla ilgili gelmiş olan delillerin sadece eğitilmiş köpek tarafından avlanan hayvanın helal oluşuna delalet ettiğini görürüz. Ayetin açık ifadesi de budur.

Ebu Sa'lebe Huşşenî ve Adî b. Hatem et-Taî'den gelen rivayet, sadece eğitilmiş köpeğin avladığı hayvanın helal olduğu yönündedir.⁽³⁾

İbn Ömer ve Mücahid'den şöyle nakledilmiştir:

Av, köpekten başkasıyla caiz değildir. Zira Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

1- Mâide 4.

2- *el-Kâfî*, 6, 207, h. 1; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 9, 32-33, h. 130 (metin bu kaynaktanır); *el-İstîsâr*, 4, 73, bab: 64, h. 266.

3- *el-Muğnî*, 9, 292.

"...yetiştirdiğiniz av köpeklerine gelince..."⁽¹⁾

İbn Hazm el-Endelüsî, Nebevî Sünnet'in sadece eğitilmiş köpekler hususunda olduğunu ve onların dışında bir şeyin zikredilmediğini açıkça belirtmiştir.⁽²⁾

Onlar ayetin tefsirinde İbn Abbas'a isnat edilen şu sözü zayıf saymışlardır: "Maksat eğitilmiş köpekler, atmaca ve avlanmak için eğitilmiş her türlü kuştur."⁽³⁾ Zira rivayet, Ali b. Ebu Talha kanalıyla gelmiştir ve o, İbn Abbas'ı görmemiştir. Bununla birlikte Rical ulemasının çoğu onu zayıf saymıştır.⁽⁴⁾

Bunların tümünü, eğitilmiş köpeğin avladığı hayvanın helal (ve diğer yırtıcıların avladıklarının haram) olduğu konusunda Ehlibeyt'ten gelmiş olan rivayetlere eklediğimizde hükmün ne kadar açık ve net olduğunu anlıyoruz. Bununla birlikte yöneticiler kendi isteklerini Müslümanlardan bazılarına imla ettirmiş, onlar da korktukları için bu gerçeği dile getirmemişlerdir. Böylece sonraki kuşaklar yanlışla düşmüş ve gerçek hüküm onlara gizli kalmıştır.

İşte bu yüzden Ehlisünnet fakihlerinin çoğu bu açık hükme aykırı davranmakta, atmaca ve şahinlerin avladıkları hayvanın helal olduğuna dair fetva vermektedirler.⁽⁵⁾ Oysaki bu konuda Nebevî Sünnet'ten hiçbir nas gelmemiş, aksine Sünnet tam da bunun karşı yönündedir.

Onlar ne Kitap'tan ne de Sünnet'ten hiçbir delil ve burhan olmaksızın ayetin kapsamını genişletmişlerdir. Zira Kitap ve Sünnet sadece eğitilmiş köpeğin avladığı hayvanı helal saymaktadır. Nitekim İbn Hazm bunu açıkça ifade etmiştir.⁽⁶⁾ İbn Kudame'nin sözünün zahiri de bunu göstermektedir.⁽⁷⁾

Bu açıklamanın ışığında yakinen şunu söyleyebiliriz: İmam Ali'nin (a.s) başlattığı Sünnet'in tedvininde, uymaları hâlinde tüm Müslümanları kuşatacak bir hayır vardı. Ancak siyasî şartlar ve durumlar bunu kendi güdümüne sokmuş, Kitap'ta ve Resulullah'ın (s.a.a) Sünnet'inde geleni bir kenara bırakmıştır.

1- *el-Muğnî*, 9, 296.

2- *age*, 7, 473.

3- *el-Mecmû'*, 9, 88.

4- *age*, 9, 88.

5- bk. *el-Muğnî*, 9, 293.

6- *el-Muhallâ*, 7, 472.

7- *el-Muğnî*, 9, 293.

3- Şarap ve Nebiz⁽¹⁾ İçenin Haddi

Büreyde b. Muaviye'den şöyle rivayet edilmiştir:

Ebu Abdullah'ın [İmam Cafer Sadık'ın (a.s)] şöyle buyurduğunu duydum: *"Kitabu Ali'de şöyle geçmektedir: Şarap içene seksen kırbaç vurulur ve nebiz içene seksen kırbaç vurulur."*⁽²⁾

Bu haber iki konuyu içermektedir:

Birincisi: Şarap içenin haddinin (ona verilen şer'î cezanın) seksen kırbaç olduğu.

İkincisi: Harama konu olan şarabın tüm sarhoş edici içecekleri kapsayacak şekilde alanının genişletilmesi. Nebiz vb. içecekler gibi...

Birinci Konu: Birinci konu hakkında Ehlisünnet'in dört mezhep imamından sabit olan görüş, sarhoşun haddinin/cezasının seksen kırbaç olduğudur. Sadece Şafî'nin, iki fetvasından birinde onun haddinin kırk kırbaç olduğu rivayet edilmiştir.⁽³⁾ Kırk kırbacın dayanağı ise, şarap içene iki terlikle veya terlik dışında iki tarafı olan bir şeyle kırk defa vurulması yönünde Resulullah'tan gelen rivayettir.⁽⁴⁾

Seksen kırbacın dayanağı, Ömer'in şarabın cezasına ilişkin sahabeyle meşveretinden alınmıştır. İmam Ali'den gelen sahih bir rivayette -bu meşveret sırasında- şöyle buyurduğu nakledilmiştir: *"Kişi sarhoş olduğunda hezeyan söyler; hezeyan eden kimse iftira eder. O hâlde şarap içene iftira edenin cezasını verin."* İbn Avf da şöyle dedi: "Onun cezasını hududun en hafifi olan seksen kırbaç kıl."⁽⁵⁾ Böylece sahabenin görüşü seksen kırbaç üzerinde noktalandı.

Burada tuhaf olan şey, bazılarının haksız bir zanna dayanarak şeriatta kırbaç hükmünün bulunmadığını sanmasıdır. Nitekim İbn Hazm *el-Muhallâ* kitabında bazılarından naklen, yasa koyucunun böyle bir ceza koymadığını açıkça ifade etmiştir.⁽⁶⁾

1- Hurma veya kuru üzümünden yapılan şarap. (Mütercim)

2- *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 10, 90, h. 348; *el-Kâfî*, 7, 214, h. 4.

3- *el-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 5, 31-32; bk. *el-Muğnî*, 9, 137.

4- *el-Muğnî*, 9, 137.

5- age.

6- *el-Muhallâ*, 11, 364.

Burada İbn Hazm'ın sözünü tartışmak ve onun reddiyle uğraşmak istemiyoruz. Ancak şunu hatırlatıyoruz ki, bu iddiayı kabullenmek şeriatın eksik olduğunu ve Yüce Allah'ın Kur'ân'ın vafında buyurduğu "her şeyi açıklayan"⁽¹⁾ sözünün boş olduğunu kabullenmek anlamına gelir. Oysaki Müslümanlardan hiç kimse bunu kabul etmez.

Kırk kırbaç konusunda Peygamber'in (s.a.a) fiiline istidlal konusuna gelince; iki tarafı olan bir şeyle veya iki terlikle vurmak -sahih kabul edilirse- seksen kırbaç hükmüyle uyushmaktadır. Çünkü örfen iki terlikle vurmak bir vuruş sayılmaz, aksine iki vuruş sayılır. Bu da seksen kırbaç için delil olur, kırk kırbaç için değil.

Ömer'in -sahabeyle meşveret etmeden önce- şarap içene kırk kırbaç ve altmış kırbaç vurduğu meşhurdur. Sahabeyle meşveret etmesinin ardından onun görüşü seksen kırbaç üzerinde karar buldu.

Ayrıca Ömer'in şarap içeni sürgüne gönderdiği ve meşveretten sonra şöyle dediği de kaydedilmiştir: "Bundan sonra hiç kimseyi sürgün etmeyeceğim."⁽²⁾

Mutlak teslimiyet ekolü şuna yakın etmektedir ki seksen kırbaç hükmü, Ali'nin görüşü değildir; bilakis Resulullah'tan sabit olan bir emirdir. Zira o Hazret'in şarap içene iki terlikle vurduğunu ifade eden rivayetin karine olmasıyla birlikte Resulullah'ın (s.a.a) imlası ve Ali'nin hattıyla yazılmış olan *Kitabu Ali* de bunun delilidir.

Bununla birlikte Serahsî'nin *el-Mebsût*'ta seksen kırbaç hükmünün Hz. Ali'nin istinbatına dayandığını iddia etmesi gerçekten şaşırtıcıdır.⁽³⁾ Serahsî, İmam'ın bu konudaki sözünü Resulullah'tan aldığından; zikrettiği gerekçelendirmeyi ise zihinlere yaklaştırmak ve Resulullah'ın hükmünü sağlamlaştırmak için olduğundan gaflet etmiştir.

İkinci Konu: Mutlak teslimiyet ekolü şu hususta ittifak etmiştir: Harama konu olan hamr/şarap, tabiatında sarhoş etme özelliği olan her içeceği -ister çok olsun, ister az oluşundan dolayı sarhoş etmesin- kapsamaktadır.

Fakat "rey ve içtihat ekolü" bu meselede şiddetli bir ihtilafa düşmüştür. Şafii-

1- Nahl, 89.

2- *el-Muhallâ*, 11, 365.

3- *el-Mebsût*, 24, 32.

ler, Malikîler ve bazıları bu konuda "mutlak teslimiyet ekolü"ne muvafakat etmiş ve tabiatında sarhoş etme özelliği bulunan her sarhoş ediciyi haram saymışlardır. Zira "muskir", her ne kadar azı sarhoş etmese bile tabiatında sarhoş etme niteliği bulunan her içeceği kapsayan bir isimdir.

Sübülü's-selâm'da şöyle geçmektedir:

Şafiîler, Malikîler ve diğerleri her türlü muskiri haram saymışlardır. İster üzüm suyundan yapılmış olsun, ister kuru üzüm veya hurmadan yapılmış olsun fark etmez. Eğer sarhoş etme özelliğine sahipse, her ne kadar azı sarhoş etmese bile bunları içmek mutlak surette caiz değildir.⁽¹⁾

Onlardan bazıları azı sarhoş etmeyen nebizin içilmesini caiz saymışlardır. İbrahim Nehaî, Süfyan es-Sevrî, İbn Ebî Leyla, Şerîk, İbn Şübrüme, Ebu Hanife ve diğer Kûfeli fakihlerle Basralı âlimlerin çoğu nebizin çoğunu içmeyi de haram saymamaktadırlar. Buna delil olarak şöyle diyorlar: "Diğer nebizlerde haram olan şey bizzat sarhoşluktur, nebizin kendisi değildir."⁽²⁾

İbn Kudame şöyle der:

Aralarında Ebu Vâil, Nehaî, birçok Kûfe ehlinin ve rey ashabının bulunduğu bir kesime göre, ancak [içtiği muskirden dolayı] sarhoş olması hâlinde birine had (şer'î ceza) uygulanabilir.⁽³⁾

Bu grubun sözlerinden şunu anlayabiliriz: Onlar haramda ve haddin uygulanmasında sarhoş etme özelliğinin fiilen ortaya çıkması şartına inanmaktadırlar. Oysaki mutlak teslimiyet ekolü, Şafiîler, Malikîler ve sarhoş etme özelliği olan her içeceği haram sayanların görüşü buna tamamen aykırıdır. Zira tabiatında sarhoş etme niteliği bulunan nebiz, bunlara göre haramdır. Onun ne azını ne de çoğunu içmek caizdir.

Şia'nın bu görüşü, fıtrat ve akla uygun olduğu için onların düşmanları tarafından bile beğenilmiştir. Musa Carullah şöyle demiştir:

Şia'nın, çoğu sarhoş edici olan her içeceğin azını dahi haram sayması beni şaşırtmaktadır. Hatta zorunluluk anında ve ölme tehlikesi hâlinde olan kişi bile şarap içmiyor. Şia, içinde şarap olan bir sofranın başına

1- *Sübülü's-selâm fî şerhi Bulûğî'l-merâm min edilleti'l-ahkâm*, 4, 33.

2- bk. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 1, 345.

3- *el-Muğnî*, 9, 136.

oturmaya haram saymaktadır. Ben, talak konularında ve miras usulüne dair bazı görüşlerinde İmamiyye Şiası'nın sözlerini gerçekten beğendim.⁽¹⁾

İbn Hazm, *el-Muhallâ* kitabında birinci görüşü kabul edenlere saldırmış, daha sonra mutlak teslimiyet ekolünün görüşüne yönelmiştir. Zira şöyle demiştir:

... Ümmü'l-Müminin, Ebu Hureyre, Ebu Musa, İbn Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkas, Cabir b. Abdullah, Nu'man b. Beşir, Deylemî b. Hevşa', hepsi de Peygamber'den sıhhati tevatürle sabit olan ve hiçbir teville ihtimal bırakmayacak açıklıkla beyan edilmiş rivayetlerde, sarhoş edici şarabın haram olduğunu belirtmişlerdir. Aynı şekilde sarhoş edici şartıyla bal şarabı, arpa şarabı, buğday şarabı, mısır şarabı ve çok içildiğinde sarhoş eden şarabın azı haram sayılmıştır. Allah'ın tevfikten mahrum bıraktığı aşağılık kimselerin görüşünün aksine...

Onlardan bazıları bu hadislerden bir kısmı hakkında hayâ sınırını aşmış, Peygamberin, "*Her muskir (sarhoş edici) haramdır.*" sözünden maksadın, sonrasında sarhoşluğun görüldüğü son kadeh olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir.⁽²⁾

İbn Hazm'ın, "Allah'ın tevfikten mahrum bıraktığı aşağılık kimselerin görüşünün aksine" cümlesi ile kastettiği, Ebu Hanife ve takipçileridir. Zira onlar şarabın tortusunu içmeyi mekruh saymışlar ve şöyle demişlerdir: "Kim onu içerse, sarhoş olmadıkça hakkında had/şer'î ceza uygulanmaz. Eğer sarhoş olursa had uygulanır."⁽³⁾

Açık şekilde şunu anlıyoruz ki, son kadehin haram olmasından maksat, içkilerden ve nebizden az içmenin caiz olmasıdır. Çünkü şarap içmek hemen sarhoş etmez. Son kadehin ardından sarhoşluk hâli görülmeye başlar. Dolayısıyla kırbaç cezası son kadeh içindir, öncekiler için değil!

İslam'ın yasama tarihindeki olaylar üzerinde araştırma yapan herkes, bu görüşü kabul edenlerin delilinin ikinci halife Ömer b. Hattab'ın uygulamasına ve bu konudaki reyine dayandığını görür.

Ondan şu rivayet nakledilmiştir:

1- *el-Veşâ fî nakzi aka'idi's-Şîa*, 118-119 ve 140.

2- *el-Muhallâ*, 7, 500.

3- age, 7, 492.

Bedevinin biri Ömer'in şarabından içti. Ömer ona had olarak kırbaç vurdu. Bunun üzerine bedevi şöyle dedi: "Ben sadece senin şarabından içtim." Ömer şarabını istedi ve onu suyla incelttikten sonra içti. Sonra şöyle dedi: "Her kimin şarabı sertleşirse onu suyla inceltsin."⁽¹⁾

Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Biz, karnımızdaki deve etini hazmetsin ve bizi rahatsız etmesin diye bu şarabı içiyoruz. Kimin şarabı sert olursa ona su karıştırın.⁽²⁾

Yine şöyle demiştir:

Ben karnı şişkin biriyim; bu içeceği içtiğim için beni kınamayın, şu sütü içtiğim için beni ayıplamayın. Bu sert şarabı karnımı yumuşatsın diye içiyorum.⁽³⁾

Nitekim -bazı metinlerde- Ebu Hanife'nin, çoğu sarhoş eden içeceklerin azının helal olduğuna dair halife Ömer b. Hattab'ın yöntemine ihticac ettiği yönünde gelen rivayet, bizim bu iddiamızın gerçekliğini açık şekilde ortaya koymaktadır.

Bir rivayete göre:

Ubeydullah -b. Ömer b. Hafs b. Asım b. Ömer b. Hattab- nebiz konusunda Ebu Hanife'ye itiraz etti. Bunun üzerine Ebu Hanife ona şöyle dedi: "Bu hükmü senin babandan aldık." Ubeydullah sordu: "Babam da kim?" Ebu Hanife dedi: "Bana rahmetli babandan şöyle dediğini rivayet ettiler: Ne zaman sert olursa onu suyla inceltin." Bunun üzerine Ubeydullah el-Ömerî şöyle dedi: "Eğer sert olmadığı hâlde onun sarhoş edici olduğuna yakın ettiysen ne yapacaksın?" Bu soru karşısında Ebu Hanife sustu.⁽⁴⁾

Görüldüğü gibi, bunlar bu fikhî konuda en uzak delaletlere tutunmaya çalışarak -her ne kadar zayıf olsa da- bir neticeye varmak istiyorlar. Bu yüzden şiddetli ihtilaflara düşmekte ve birbirinden farklı çeşitli neticelere ulaşmaktadırlar. Çünkü onlar İmam Ali'nin Kitabı'nda bulunan ve Ehlibeyt'ten nakledilen sahih nasları terk etmişlerdir.

1- *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4, 126.

2- *el-Musannef li-İbn Ebî Şeybe*, 5, 79, h. 23875; *el-Muhallâ*, 7, 487.

3- *el-Musannef li-İbn Ebî Şeybe*, 5, 80, h. 23879.

4- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8, 306 (metin bu kaynaktan alınmıştır); *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 4, 261.

Evet, Emevî ve Abbasî yöneticileri, "fiilen sarhoş ettiği anda şarabın haram olduğu" hükmünde ısrar ediyorlardı. Çünkü bu şekilde insanların eleştirilerinden kendilerini kurtarmış oluyorlardı; sarhoş edici içkileri ve nebizi istedikleri şekilde ve hiçbir engele takılmadan içebilecekleri bir zemin oluşturuyorlardı. Önce bunu, acı suya birazcık hurma atarak onun tuzluluğunu gidermek için yapılan şer'î nebizi içmenin cevazı konusunda kullandılar. Sonra Resulullah'tan olan bu şer'î ruhsatı kaynatılmış hurmayı da kapsayacak şekilde genişlettiler. Sonra bir adım daha ileri giderek şarabın haram olmasında fiilî sarhoşluk şartını getirdiler.

Onlar bu hükmü kabul ettiler; ama şunu da çok iyi biliyorlardı ki, Resulullah şöyle buyurmuştu:

Yakında ümmetimden bir taife çıkacak ve şarabı, ona verecekleri [yeni] bir isimle helal sayacaklar.

Bu rivayeti Ahmed ve İbn Mace de getirmiştir.⁽¹⁾

Yine Peygamber'den (s.a.a) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Ümmetimden bir taife çıkıp şaraba başka isim vererek onu içmedikçe geceler ve gündüzler tükenmeyecektir.

İbn Mace de bu rivayeti getirmiştir.⁽²⁾

Peygamberimizin (s.a.a) bu hadislerini yaşanan olaylara tatbik ettiğimizde şunu anlıyoruz ki, sahabenin büyükleri nebiz içmiyorlardı. Sadece Ömer onun helal olduğuna dair içtihat etmiş ve hatta ölümünden önce içmek için nebiz istemiştir.⁽³⁾ Ehlibeyt İmamları'nın ise onu kesinlikle haram saydıklarını görüyoruz.

Hz. Peygamber'in sözü, nebiz içen ve hatta daha da ilerisine giderek açıkça şarap içen Emevî ve Abbasî yöneticilerine işaret etmektedir.

1- *el-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 5, 21.

2- age.

3- Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (3, 113) şöyle gelmiştir: Amr b. Meymun Avdî şöyle dedi: "Bıçak darbesi almasının ardından Ömer b. Hattab'ı gördüm... Tabip yanına gelip şöyle dedi: 'En çok sevdiğin içecek hangisidir?' 'Nebiz' dedi. Bunun üzerine nebiz istedi. Ondan bir miktar içince bazı yaraları ortaya çıktı."

Velhasıl eğer Müslümanlar nezdinde tedvin sabit olsaydı ve halifeler de dinî öğretilerini yazılı eserlerden -ezcümle İmam Ali'nin Kitabı'ndan- öğrenmeleri konusunda Müslümanları rahat bıraksalardı, temel konu ve kavramlar arasında bunca ihtilaf olmazdı. Hiç kuşkusuz bu durum İslam ve Müslümanlar için daha faydalı olurdu, İslam ümmeti içinde fikhî konulardaki ihtilaf bu dereceye ulaşmazdı.

4- Dişlerin Diyeti

Hakem b. Uyeyne'den şöyle rivayet edilmiştir:

Ebu Cafer'e (İmam Muhammed Bâkır'a) (a.s) şöyle dedim: "Bazı insanların ağzında otuz iki, bazılarının ağzında ise yirmi sekiz diş vardır. Bu durumda dişlerin diyeti nasıl taksim edilir?" İmam buyurdu: *"Doğal yaratılışa göre dişlerin sayısı yirmi sekizdir. On iki diş ağzın ön tarafında, on altısı ise arka tarafındadır. Dişlerin diyeti bu sayıya göre taksim edilir. Ön dişlerden her birinin kırıldığında ödenmesi gereken diyeti beş yüz dirhemdir. Hepsinin diyeti ise altı bin dirhemdir. Arka dişlerden her birinin kırılıp düştüğünde ödenmesi gereken diyeti iki yüz elli dirhemdir. Sayısı on altı olan arka dişlerin tamamının diyeti ise dört bin dirhemdir. Binaenaleyh ön ve arka dişlerin tamamının diyeti on bin dirhemdir. Dolayısıyla yirmi sekizden fazla olan dişin diyeti yoktur ve yirmi sekizden az olanın da diyeti yoktur. Kitabı Ali'de dişlerin diyeti hakkındaki taksimin hükmünü bu şekilde bulduk."*⁽¹⁾

Şeyh Saduk kendi rivayet zinciriyle aynı hadisi İbn Mahbub'dan nakletmiştir.⁽²⁾

Şeyh Tusî de kendi rivayet zinciriyle Hasan b. Mahbub'dan buna benzer bir rivayeti nakletmiştir.⁽³⁾

İmamiyye fakihleri bu rivayete amel etmişlerdir; zira rivayet *Kitabu Ali*'de geçmektedir. Dolayısıyla bu taksimde ihtilafa düşmemişlerdir. *Cevâhirü'l-keîlâ*m kitabında şöyle geçmektedir:

Tüm dişlerin ortadan kaldırılması durumunda kâmil bir diyet geleceği konusunda hiçbir ihtilaf yoktur. Şeyh Tusî'nin *el-Mebsût* kitabındaki ifa-

1- *Vesâilü's-Şîa*, 29, 343, h. 35740; *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 10, 254, h. 1005; *el-İstibsâr*, 4, 288, h. 1089.

2- *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 4, 137, h. 5304.

3- *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia=et-Tehzîb*, 10, 255, h. 1006; *el-İstibsâr*, 4, 288, h. 1090.

desinin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla bu hüküm üzerinde icma vardır. Hatta *et-Tehrîr*'de bu açık şekilde rivayet edilmiştir...

Diyet yirmi sekiz dişe taksim edilmektedir. *el-Hilâf* kitabında Şia ve hadislerinin bu konuda ittifak içinde olduğu nakledilmiştir... Ön dişlerde altı yüz dinar [altı bin dirhem] diyet vardır ve her dişin hissesi elli dinardır [beş yüz dirhemdir]. Arka dişlerde dört yüz dinar [dört bin dirhem] diyet vardır ve her dişin hissesi yirmi beş dinardır [iki yüz elli dirhemdir]... İşte bu, diyetin tamamıdır...⁽¹⁾

İmamiyye yirmi sekizden fazla dişe kâmil diyetin olmadığı konusunda da icma etmiştir. Fazla olan dişte diyetin üçte biri veya tazminat veyahut sulh yoluna gidilir... Her hâlükârda onda dişin diyeti yoktur. İşte İmam Ali'nin Kitabı'ndan aktarılmış olan rivayetin açıkça ifade ettiği hüküm budur.

İmam Ali'nin Kitabı'ndaki rivayet açıkça şunu ifade etmektedir: Dişlerin kâmil diyeti şudur: Önde bulunan on iki dişin toplamının diyeti altı yüz dinardır; her birinin diyeti elli dinardır (500 dirhemdir). Arka dişlerin toplamının diyeti ise dört yüz dinardır; her birinin diyeti yirmi beş dinardır (250 dirhemdir). Toplamda tüm dişlerin diyeti bin dinar (10000 dirhem) olmaktadır. Bu, dişlerin tümünün kâmil diyeti olup bir insanın diyeti ile eşittir.

Ancak Hz. Ali'nin Kitabı'na ulaşamayanlar veya hükmü ondan almayanlar çok ihtilafa düşmüşler, rivayetler ve reylerindeki ihtilafan dolayı farklı yollara girmişlerdir.

Ata'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir:

İki ön dişte ve iki dörtlüden her birinin diyeti beş devedir. Geri kalanların her birinin diyeti ikişer devedir. Bu, Ömer'den gelen ikinci rivayettir.⁽²⁾

Fakat Ömer'in birinci rivayetinde açıkça gelen ifadeye göre, diğer dişlerin (azı dişlerinin) diyeti bir devedir, iki deve değil.⁽³⁾

Öte yandan *el-Muğnî*'nin yazarı, mutlak şekilde -ön ve arka dişlerde- diyetin eşit olduğunu Ata'ya isnat etmiştir. Yani her birinin diyeti beş devedir.⁽⁴⁾ Bu

1- *Cevâhirü'l-kelâm*, 43, 229-231.

2- *el-Musannef li-İbn Ebî Şeybe*, 5, 366, h. 26978; *Musannefu Abdürrezzak*, 9, 345.

3- *el-Musannef li-İbn Ebî Şeybe*, 5, 367, h. 26988; *el-Muvatta*, 2, 861, h. 1554; *Musannefu Abdürrezzak*, 9, 347; *Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ*, 8, 90; *el-Muğnî*, 8, 353.

4- *el-Muğnî*, 8, 353.

görüŖe göre, yirmi sekiz diŖin diyeti yüz kırk devedir. Yani sadece diŖlerin toplam diyeti, insanın diyetinden [40 deve] fazladır.

İbn Abbas ve Ömer'den gelen bir rivayete göre, ön diŖlerden her birinin diyeti elli dinardır. Azı diŖinin diyeti kırk dinardır. Öğütücü diŖlerden her birinin diyeti yirmi beŖ dinardır.⁽¹⁾ Bu nakle göre, halife Ömer b. Hattab'ın diŖlerin diyeti konusunda üçüncü bir görüşü olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca *el-Muğnî*'nin yazarı tarafından nakledilen Ömer'e ait dördüncü bir görüş daha vardır. O da Ŗudur: "Bütün diŖlerin diyeti eşittir."⁽²⁾ Bu görüş İbn Abbas ve Ata'ya da isnat edilmiştir.⁽³⁾

Burada dikkat edilmesi gereken husus Ŗudur: Halife Ömer b. Hattab'ın diŖlerin diyeti konusunda dört görüşü vardır. Ata ve İbn Abbas'a da isnat edilen birden fazla görüş vardır. Bu, sahabeden nakilde veya sahabeden nakledenlerde ciddi bir karışıklığın olduğunu göstermektedir. Yoksa diyetin her gün deđiŖmeyeceđi, yasa koyucunun ona tayin etmiŖ olduğu miktarın hiçbir zaman başka bir miktara dönüşmesinin mümkün olmayacağı son derece açık bir durumdur.

Ancak mutlak teslimiyet ekolünün takipçileri nezdinde bu ihtilafı görmüyoruz. Çünkü onların dayanağı, İmam Ali'nin Kitabı'dır. Bu kitap Peygamber'in dilinden tedvin edilmiŖ kadim ve köklü bir kaynaktır. Eğer rey ve içtihat ekolünün takipçileri de İmam Ali'nin Kitabı'nda gelmiŖ olan bilgiye göre amel etselerdi bir sahabîden sadece bir meselede bu kadar tuhaf çeliŖkilerle karşılaşmazdık.

İmam Ali ve Ehlibeyt İmamları'ndan diŖlerin diyetinin miktarı konusunda gelen rivayet sabit ve sahih olmakla birlikte tedvin yasakçıları onu alıp kendi rey ve içtihatlarına göre tevil etmektedirler. Onların diŖlerin diyetinin eşit olduğu konusundaki esas dayanakları Amr b. Hazm'ın kitabındaki Ŗu cümle olmuŖtur: "DiŖin diyeti beŖ devedir."⁽⁴⁾ Oysaki bu söz, onların iddia ettiği umumiyele delalet etmemektedir. Zira buradaki "diŖ" ifadesi, diğer hadislerde geçen "azı diŖleri", "ön diŖler" vb. ifadeler dikkate alındığında id-

1- *Neylül-evtâr Ŗerhu Münteka'l-ahbâr*, 7, 217.

2- *el-Muğnî*, 8, 353.

3- age.

4- *el-Mühezzeb*, 2, 204.

dia edilen (tüm dişleri kapsayıcı) umumiyetini kaybetmektedir. Peygamber (s.a.a), Amr b. Hazm'ı Yemen'e gönderdiğinde onun yanında içinde "ferâiz (mirasla ilgili konular), sünen (sünnetler) ve diyet hükümleri" bulunan bir kitap vardı.⁽¹⁾ Diyet konusunda ondan sadece bu miktar nakledilmiştir ve bu, Ehlibeyt İmamları'nın naklini desteklemektedir. Fakat bu naklin devamı zikredilmemiş ve tafsilatı aktarılmamıştır. Rey ve içtihadın bu nakle el atması, onların takipçilerini fetvada hataya düşürmüştür.

İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

Dişte diyet olarak en yakını ve en uzağı için beş deve vardır ve bu, bir insan diyetinin tamamının onda birinin yarısıdır. Eğer dinarı varsa dinar verir, eğer dirhemi varsa dirhem verir, eğer ineği varsa inek verir, eğer koyunu varsa koyun verir, eğer devesi varsa deve verir...⁽²⁾

Bu rivayette "en yakını ve en uzağı için" ifadesiyle öndeki on iki dişin diyetinin miktarı kastedilmiştir ki, beş devedir ve insanın kâmil diyetinin onda birinin yarısına eşittir. Fakat diğer dişlerin diyeti başka rivayetlerde beyan edilmiştir. Dolayısıyla Amr b. Hazm'ın kitabında gelen şey, Ehlibeyt'ten gelen rivayetlerle uyum içinde ve aynı istikamettir. Bu uyumluluk ise tedvinin faydalarındandır. İbn Hazm'ın sözünü tevil ederken diğer nükteleri göz ardı etmek -diğer rivayetlerde zikredilmiş tafsilatı dikkate almamak- ve yersiz genellemede bulunmak, rey ve içtihat ekolünün takipçilerini dişlerin diyetinin miktarı konusunda bu hata ve ihtilafa düşürmüştür.

Onların İbn Abbas'ın rivayetine istidlallerine gelirsek; ki o rivayete göre Peygamber (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

Parmakların diyeti birbiriyle eşittir. Dişlerin diyeti birbiriyle eşittir. Ön dişler ve azı dişleri birbiriyle eşittir. Bu ve bu birbiriyle eşittir.⁽³⁾

Bu rivayetin nakli sahih sayılsa dahi müdevven/yazılı değildir. Ayrıca saha-be, tâbiîn ve fakihlerden gelen diğer nakillere ters düşmektedir.

1- *el-Müctebâ mine's-Sünen*=*Sünen-i Nesâi*, 8, 57, h. 4853; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 1, 553, h. 1446; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4, 89, h. 7047.

2- *Tehzîbü'l-ahkâm fî şerhi'l-Muknia*=*et-Tehzîb*, 10, 261, h. 1030; *el-İstîsâr*, 4, 289, h. 1093; *Vesâilü's-Şîa*, 29, 344, h. 35744.

3- *el-Muğnî*, 8, 355.

Bununla birlikte -Müslümanların ittifakı ile fakihliğinden ziyade ravi ve muhaddisliği sabit olan- Ahmed b. Hanbel'in Ehlisünnet fakihlerinin tümünün görüşüne ve nakillerine aykırı bir rey'i vardır. Onun rey'i, Ehlibeyt'ten ve mutlak teslimiyet ekolü takipçilerinden gelen hükme muvafıktır.

Ahmed b. Hanbel, ön dişlerin diyetinin altı yüz dinar (6000 dirhem), arka dişlerin diyetinin ise dört yüz dinar (4000 dirhem) olduğu görüşündedir. Bu ikisinin toplamı ise bir insanın diyetinin tamamıdır. Nevevî, *el-Mecmû*'da bu fetvanın ondan olduğunu açık şekilde belirtmiştir.⁽¹⁾ *el-Muğnî* kitabının zahiri de bu şekildedir.⁽²⁾

Şu birkaç örnekle dahi tedvinin ehemmiyeti ve İmam Ali tarafından tedvin edilmiş kitabın değeri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca mutlak teslimiyet ekolü takipçilerinin, hadis kaydını yasaklayan rey ve içtihat ekolü takipçileri karşısında doğruya daha yakın oldukları ve Peygamber'den naklettiklerinin daha sahih olduğu kendini göstermektedir. Rey ve içtihat ekolü takipçileri tedvin ve müdevvenattan uzaklaştıkları için ihtilaf, şaşkınlık ve görüş çeşitliliğine duçar oldular. Hatta ahkâmla ilgili bir konuda ellerine yazılı belgelerden bir şey ulaşmış olsa bile bu sadece eksik bir nakilden ibaret olduğu için içtihatlar ona müdahale ederek onları doğru yoldan uzaklaştırmaktadır.

Sonuç olarak İslam fıkhi rey ve içtihat ekolü nezdinde reylere dayanmaktadır. Rey ise tabiatı gereği muhtelifdir. Bu yüzden bu ekolde birçok rey'in olduğunu görmekteyiz. Tam aksine, Peygamber zamanında o Hazret'in Sünnet'ini kayda geçiren ve Peygamber'den sonra da tedvini önemseyip onu koruyan mutlak teslimiyet ekolü doğal olarak hatadan, değişiklikten ve eksiklikten uzak kalmıştır. En başından itibaren Sünnet'i kaydettikleri için rivayetlerin şerhi, tafsilatı ve birbiriyle olan irtibatı korunmuştur. Öyle ki bunlardan, her türlü şüphe ve şaibeden uzak hüküm çıkmaktadır.

Gerçek bir araştırmacı -genel olarak- tedvinin ve özelde tedvin edilmiş bu sahîfenin içeriğinin önlemini anlamak için muhakkak İslam fıkında İmam Ali'nin Kitabı'ndan nakledilen hadisleri kapsamlı bir şekilde incelemelidir.

1- *el-Mecmu*, 19, 99.

2- *el-Muğnî*, 8, 353.

HER İKİ EKOL NEZDİNDE TAHRİF VE İNHİRAFIN NEDENLERİ

Önceki bölümlerde -hadis nakli ve kaydını yasaklamaktan doğup yayılan- iki ekol arasındaki ihtilafın kökleri açıklandı. Rey ve içtihat ekolü ile mutlak teslimiyet ekolünün temellerine dair, kaynağı sahih çok önemli sonuçlara ulaştık. Tedvin taraftarlarının onların fıkında bıraktığı olumlu sonuçlardan ve tedvini yasaklayanların onların fıkında ortaya çıkardığı olumsuz neticelerden söz ettik; her iki fıkın geride bıraktığı mirasın değerine vâkıf olduk.

Şimdi elde ettiğimiz sonuçların önem ve değerini başka bir teraziye sunmak suretiyle her iki yöntemi, tarihî doğal süreçte şekillenen olgular ve sosyolojik ahlakî kurallar zemininde tanımaya çalışacağız; bunların her iki ekolü kuşatan muhtelif şartlarla ne ölçüde uyum içinde olduğuna bakacağız. Dolayısıyla bu iki ekolden hangisinin tahrif ve inhirafa uzak olduğu ve hangisinin yakın olduğunu görmüş olacağız.

İmam Ali b. Ebu Talib (a.s) bir hutbesinde şöyle buyurmuştur:

Duyduğuma göre diyormuşsunuz ki, "Ali yalan söylüyor!" Allah sizi öldürsün! Kimin üzerine yalan atıyorum? Allah'ın mı? Ben ki, Allah'a ilk iman edenim. Yoksa Peygamber'in üzerine mi yalan atıyorum? Ben ki, onu ilk tasdik edenim.⁽¹⁾

Bu sözde ihticac ve münazaranın en dakik ve güzel manaları gizlidir. Öncelikle bir krize dönüşmüş ahlakî bir hastalığa işaret etmektedir. Öyle ki, toplumun tümü veya büyük bir kesimi bu hastalığa müptela olmuştur; zira temizlik ve saflığın doruğunda bulunan bir şahsiyetin üzerine kin ve yalan salyalarını akıtmıştır.

1- *Nehcü'l-belâğ*a, 1, 119, 71. Hutbe.

İmam Ali (a.s), tam da bu noktadan onların iddialarının batıl olduğuna istidlalde bulunmuştur. Şöyle ki, kişi birtakım zatî veya haricî sebeplerden dolayı yalana başvurur:

* Ya kalp körlüğüne duçar olduğundan tamamen haramlara dalmış, isyan ve azgınlık batağına saplanmıştır; bu yüzden yalanı hoş saymakta ve ondan keyif almakta, bu kötü huydan asla geri durmamaktadır.

* Ya dünyevî arzularına ulaşabilmenin peşindedir. Doğruluk yoluyla onlara ulaşamayacağını bildiği için mecburen yalana yönelir.

* Ya korkaktır; yaptığı işin akıbetinden korkusu vardır ve yasal cezalara çarptırılmaktan korkmaktadır. Bu çıkmazdan kurtulabilmek için yalana başvurur.

* Veya cevabını bilmediği zor bir sorudan kurtulmak için yalana tevessül ederek acziyet ve yetersizliğini örtbas etmeye çalışır.

* Ya da...

İslam tarihini incelediğimizde, Allah'ı ve Peygamber'i yalanlayanların çoğunun cahilî duyguların veya nefsanî arzuların veyahut utanç verici fikir acziyetinin etkisi altında kalmış kişiler olduklarını görmekteyiz. Bunların çoğunluğu kılıç korkusundan Müslüman oldular. Mekke'nin fethinde Müslüman olanlardan birçoğunun durumu böyleydi. Veya Müslümanların safları arasına sızan münafıklardan örnek verebiliriz...

İmam Ali b. Ebu Talib (a.s) hakkında bu tür nedenlerin hiçbir geçerli değildir; zira o Hazret, tüm Müslümanların ittifakıyla en güzel duruşları sergilemiş ve en üstün özellikleri haiz samimi bir sahabîdir. O, mensup olduğu üstün nesep ve konumundan dolayı kendisini yüceltecek hiçbir şeye ihtiyaç duymamıştır. Aynı şekilde onun, üstünü örtmek zorunluluğuyla yalana tevessül etmesini gerektirecek hiçbir eksiği yoktur. İşte bu yüzden şöyle buyurmuştur:

Kimin üzerine yalan atıyorum? Allah'ın mı? Ben ki, Allah'a ilk iman edim. Yoksa Peygamber'in üzerine mi yalan atıyorum? Ben ki, onu ilk tasdik edenim.

İmam Ali (a.s), doğruluktan başka bir şeyi dile getirmez; zira onun, yalan konuşmasını gerektirecek bir sebebi bulunmamaktadır. Yüce Allah onun şa-

nında ve Ehlibeyt'i hakkında Tathir Ayeti, Mübahele Ayeti, Meveddet Ayeti, Dehr Suresi gibi birçok ayet indirmiştir. O ayetlerden bazıları şunlardır:

Hep birlikte Allah'ın ipine sarılın; parçalanmayın.

Doğrularla beraber olun.

Kuşkusuz ki, bu benim doğru yolumdur. Artık bu yola uyun; sizi O'nun yolundan ayrı düşürecek diğer yollara uymayın.

Ey iman edenler! Allah'a itaat edin; Peygamber'e ve sizden olan ulu'l-emre de itaat edin.

Bilmiyorsanız, zikir ehline sorun.

Kim hidayet yolu kendisine belli olduktan sonra, Peygamber'e karşı gelir ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa, onu yöneldiği yöne yönlendirir ve cehenneme sokarız.

Sen ancak bir uyarıcısın. Her topluluğun bir de hidayet edeni var.

Şüphesiz sizin veliniz, yalnızca Allah, Resulü ve namazı hakkıyla yerine getiren ve rükû hâlinde zekât veren müminlerdir. Kim Allah'ı, Resul'ünü ve (sözü edilen) müminleri kendine veli edinirse (bilsin ki) Allah'ın hizbi gerçek galiplerdir.⁽¹⁾

Bunca ayete rağmen İmam Ali'nin (a.s) Allah'a yalan isnat etmesinin nasıl bir gerekçesi olabilir ki?!

Peygamber'e yalan isnat etmek konusuna gelince; bu, ancak dalkavukların, nefsine köle olan ve tamahına yenik düşen İslam düşmanlarının yöntemi-
dir. Müslümanların safları arasına sızmış ve suçlarının açığa çıkmasından korktukları için Peygamber'e eziyet edip onu yalanlayan münafıkların özelliğidir. Vaktiyle Peygamber'in üzerine pislik atmış ve geçtiği yollara dikenler dökmüş münafıkların davranışdır...

Oysaki Ali b. Ebu Talib (a.s), Peygamber'in amcasının oğludur; canı ve kanıyla o Hazret'i savunmuştur. Onun peygamberliğini tasdik eden ilk kişi olmuştur. Peygamber'den tehlikeyi savmak için onun yatağına yatmıştır.

1- İmam Ali (a.s) hakkında nazil olmuş bu ayetler ve diğer ayetlerin kaynakları için *el-Mürâcaât* kitabına (12. Müracaat, s. 87) bakabilirsiniz.

Böyle birinin Peygamber'e yalan isnat etmesi akla uygun mudur? Hâlbuki Peygamber (s.a.a) birçok hadisinde onu övmüştür. O hadislerden bazıları şöyledir:

Ali muttakilerin imamı ve yüzü parlak insanların rehberidir.⁽¹⁾

Bu (Ali) iyilerin emîri, fasıkların katilidir. Ona yardım eden muzaffer olur ve onu yüzüstü bırakan zillete düşer.⁽²⁾

Ben ilmin şehriyim ve Ali onun kapısıdır; her kim ilim isterse kapıdan gelmelidir.⁽³⁾

Ey Ali! Sen ümmetime -benden sonra- ihtilafa düşecekleri şeyi beyan edeceksin.⁽⁴⁾

Ben uyarıcıyım ve Ali hidayet edicidir. Ya Ali! Hidayet bulacaklar -benim arımdan- seninle hidayet bulacaktır.⁽⁵⁾

Ya Ali! Benden sonra ümmetim sana hıyanet edecektir. Sen benim milletim üzere yaşayacak ve benim Sünnet'im üzere öldürüleceksin. Her kim seni severse beni sevmiştir ve her kim sana düşmanlık ederse bana düşmanlık etmiştir. Çok yakında şu sakalların, başından akıtılan kana boyanacaktır...⁽⁶⁾

Ahmed sahih senetle İbn Ömer'den ve Hâkim de Ömer'den şu sözü nakletmişlerdir:

1- *el-Mürâca'ât* (12. Müracaat).

2- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 140, h. 4644; *Tarîhu Bağdâd*, 4, 218, tercüme: 1915.

3- *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11, 65, h. 11061, İbn Abbas'tan; bk. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 137, h. 4637 ve h. 4638, Cabir b. Abdullah'tan; *Feyzü'l-Kadîr şerhu'l-Câmii's-sagîr*, 1, 36.

4- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 132, h. 4620.

5- *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Taberî*, 13, 108, İbn Abbas'tan; *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 8, 376; *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm (Tefsîr-i İbn Kesîr)*, 2, 503; *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 4, 608.

6- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 153, h. 4686; *Müsned-i Bezzâr*, 9, 322, h. 3873; *Tarîhu medîneti Dimaşk*, 42, 269. Benzer hadisler Şia kaynaklarında da gelmiştir. Mesela; Şeyh Saduk'un *Kemâlü'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me* (257) kitabında şöyle gelmiştir: Resulullah İbn Semûre'ye şöyle buyurdu: "Ey İbn Semûre! İstekler muhtelif olduğunda ve reyler birbirinden ayrıştığında Ali b. Ebu Talib'e tutun! Zira o, ümmetimin imamıdır ve benden sonraki halifemdir."

Ali b. Ebu Talib'e üç özellik verilmiştir ki, sadece bunlardan birine sahip olmayı kırmızı tüylü develere sahip olmaktan daha çok isterdim." "Onlar nedir?" diye sorduklarında şu cevabı verdi: "Resulullah'ın kızı Fatıma ile evlenmiş olması, mescitte ikamet edip Peygamber'e helal olan şeyin ona da helal olması ve Hayber Savaşı'nda ordunun sancağının ona verilmiş olması.⁽¹⁾

Müslim, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan⁽²⁾ ve İbn Abbas'tan⁽³⁾ buna yakın bir sözü getirmiştir.

İmam Ali'den (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

Peygamber'in bana ahdedtiği konulardan biri de, ümmetin ondan sonra bana hıyanet edecek olmasıydı.⁽⁴⁾

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Resulullah, Ali'ye hitaben şöyle buyurdu: "*Şunu bil ki, benden sonra zorlukla karşılaşacaksın.*" Ali sordu: "*Acaba dinim selamette olacak mı?*" Peygamber buyurdu: "*Dinin selamette olacaktır.*"⁽⁵⁾

Ve diğer hadisler...

Allah ve Resul'ü yanında böyle bir konumu bulunan birinin Allah ve Resul'üne yalan isnadında bulunması için bir sebep olabilir mi? Eğer Zehebî'ye ait metni okuyacak olursak -ki Zehebî bunu bilerek veya bilmeyerek getirmiştir- bu gerçeği daha iyi anlamış oluruz: Zehebî, beklenen Mehdi olan Muhammed b. Hasan hakkında şöyle diyor:

O, İmamiyye mezhebinin masum olduklarını iddia ettiği on iki seyyidin sonuncusudur. Bu Muhammed, onların, geriye kalmış son hüccet ve Sahibu'z-Zaman olarak gördükleri kişidir. O diridir ve ölmeyecektir; ta ki,

1- *el-Musannef li-İbn Ebî Şeybe*, 6, 369, h. 32099; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 135, h. 4632; *Mecmau'z-zevâid*, 9, 120.

2- *Sahîh-i Müslim*, 4, 1871, h. 2404; *Sünen-i Tirmizî*, 5, 638, h. 3724.

3- *el-Mu'cemül-evsat*, 8, 212, h. 8432; *Mecmau'z-zevâid*, 9, 120; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 120, h. 4582; *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 3, 1090; *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 42, 72.

4- *Müsned-i Hâris*, 2, 952, h. 984; *Müsned-i Bezzâr*, 3, 92, h. 869; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 150, h. 4676 ve 153, h. 4686.

5- *el-Musannef li-İbn Ebî Şeybe*, 6, 372, h. 32117; *Müsned-i Bezzâr*, 2, 293, h. 716; *Müsnedu Ebî Ya'lâ*, 1, 426, h. 565; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 6, 372, h. 4677.

çıkıp zulüm ve haksızlıkla dolmuş olan yeryüzünü adalet ve hakkaniyetle dolduracaktır. Vallahi biz onu seviyoruz.

Mevlamız Ali, Hulefa-i Raşidîn'dendir. Onun iki oğlu Hasan ile Hüseyin; Resulullah'ın torunları ve cennet gençlerinin efendileridir. Eğer hilafete gelselerdi kesinlikle buna layık olurlardı.

Zeynelabidin, kadri yüce bir şahsiyet olup, amel ehli âlimlerin büyüklere rindendir ve imamete layıktır. Oğlu Ebu Cafer el-Bâkır seyyiddir, fakih bir imamdır ve hilafete layıktır.

Hakeza onun oğlu Cafer es-Sadık, şanı yüce bir şahsiyet olup ilim önderlerindendi ve yönetime Ebu Cafer Mansur'dan daha layıktı. Onun oğlu Musa, kadri yüce bir şahsiyetti, ilim ehliydi ve hilafete Harun'dan daha layıktı.

Onun oğlu Ali b. Musa Rıza şanı yüce, ilim ve beyan sahibi bir şahsiyetti. Gönüllere nüfuz eden bir özelliğe sahipti. Üstün azametinden dolayı Me'mun onu kendisine veliaht yaptı.

Onun oğlu Muhammed Cevad, kavminin büyüklerindendi.

Hakeza onun Hadi lakaplı oğlu saygın ve azametli bir şahsiyetti.

Aynı şekilde onun oğlu Hasan b. Ali Askerî de ... Yüce Allah hepsine rahmet eylesin.⁽¹⁾

Onlar -Sekaleyn Hadisi'nde ifade edildiği gibi- Kur'ân'ın dengi oldukları hâlde başka türlü olabilirler mi? Sefîne Hadisi'nde belirtildiği gibi onlar, yeryüzü ehlini boğulmaktan kurtaran güvence ve Hâkim'in *Müstedrek*'te getirdiği rivayette işaret edildiği gibi, ümmetin ihtilaftan korunma vesilesidir.⁽²⁾

1- Mutlak teslimiyet ekolü önderlerine -yani Ehlibeyt İmamları'na- tahrif isnadı geçersizdir; zira onlar başkalarıyla mukayese edilmez. Bu ekole mensup olanların imamları Ali, Hasan, Hüseyin ve diğer İmamlardır. Bunlar ise Kur'ân'ın açık ifadesi ve Nebevî Sünnet'in beyanı ile tertemiz kılınmış sadıkların ta kendisidirler. Onların takipçileri ve yollarını sürdüren İbn Abbas, İbn Mes'ud, Ebu Zer, Ammar ve... gibi sahabîler hakkında da Allah

1- *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, Zehebî, 13, 120-121, tercüme: Muhammed b. Hasan Askerî el-İmâmü'l Muntazar.

2- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3, 162, h. 4715.

Resul'ünden övgü dolu hadisler gelmiştir. Bunlar dürüstlikle tanınmış insanlardır; asla nefsanî arzuları ve çeşitli cereyanların güdümüne boyun eğmemişlerdir. Bunlardan hiçbiri, yalancılık ve hadis uydurmakla itham edilmemiştir. Oysaki Ebu Hureyre, Semüre b. Cündeb, Kâ'b el-Ahbar... gibi rey ve içtihat ekolü takipçilerinin durumu tam da bunun aksinedir. Bu ise iki ekolü birbirinden ayıran ciddi bir farktır. Burada işaret edilmesi gereken başka konular da vardır:

2- Mutlak teslimiyet ekolünün takipçileri, boyunlarının üzerinde kınından çıkmış keskin kılıç olsa dahi bildiklerini nakletme konusunda ısrarlıydılar ve din konusunda asla uzlaşma ehli değildiler. Bunu, İmam Ali'nin (a.s) hilafet şûrasında sergilediği tavırda net olarak görmek mümkündür. O Hazret, Ebu Bekir ve Ömer'in Sünnet'ine amel etmeyi kabullenmedi; zira onların Sünnet'i, Resulullah'ın Sünnet'iyle çelişmekteydi.⁽¹⁾ Yine bu tavizsizliği İmam Hüseyin'in (a.s), Yezid'e karşı sergilediği tutumunda veyahut o Hazret'ten sabit olan başka duruşlarında görebiliriz. Tam aksine, rey ve içtihat ekolünün takipçilerine baktığımızda onların İmam Ali'ye hilafeti döneminde müsamahakârlığı, işleri kolay tutmayı, yağlı ve aldatıcı bir dil kullanmayı tavsiye ettiklerini görüyoruz. Onlara göre, Müslümanların kurtuluşu ve maslahatı bu tür uzlaşmacı tutumlara bağlıydı. İmam Hüseyin'e, diğerleri gibi Yezid'e biat etmesi ve sessiz kalması tavsiyesinde bulundular. Gerekçeleri ise şuydu: Muhalefet şer çıkarır. Oysaki Allah'ın kazası tevil edilebilir...

3- Tarihe ve Kur'ân'a baktığımızda şunu açıkça görmekteyiz ki, semavî dinler ancak fakir ve mustazafların arasında filizlenmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Sana aşağılık kimseler uymuşken, biz sana iman eder miyiz?" dediler.⁽²⁾

Biz senin ancak bizim gibi bir beşer olduğunu görüyoruz ve sana basit görüşlü ayak takımlarımızın dışında kimsenin uyduğunu görmüyoruz.⁽³⁾

1- Kays b. Ubade'nin İmam Hasan'a biat ederken kurduğu cümlede şûra gününde ileri sürülmüş olan bu fuzuli şarta kinaye vardır. O, İmam Hasan'a şöyle dedi: "Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in Sünnet'i üzerinde sana biat ediyorum; zira bunlar her şartı içerisinde bulundurmaktadır." (bk. *Tezkiretü'l-havâs*, 196).

2- Şuarâ, 111.

3- Hûd, 27.

Kâfirler Peygamber'in Allah katından seçilmesine itiraz ederek şöyle demişlerdir:

Niçin ona bir hazine indirilmedi veya onunla birlikte bir melek gelmedi?⁽¹⁾

Bu ayetler, hiçbir şeyi olmayan mustazafların herkesten önce semavî dine inandıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim peygamberler de bu fakir kesimin içinden çıkmıştır ve kendilerine hiçbir hazine inmemiştir. İnsanlara altın-gümüş ve onları hayvanî lezzetlere daldırıp eğlendirecek şeyler de getirmemişlerdir. Peygamberler sadece züht, tevazu ve debdebeden uzak sade bir yaşam tarzı sunmuşlardır.

Buna karşılık müşrikler ve kâfirler genellikle zengin ve eşraf kesimlendi. Dolayısıyla onların iç dünyası kendilerini sınırlayan şariat ve onun getirdiği kavramlarla pek uyumuyordu. Şariat onlar için hiçbir üstünlük ve ayrıcalık tanımıyordu. Bu da onların hiç hoşuna gitmiyordu. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

Kadınlar, oğullar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşler gibi nefsin arzuladığı şeyleri sevmek, insanlara çekici kılınmıştır.⁽²⁾

Zenginliğin şımarttığı müsrifler Peygamber'e itiraz olarak şöyle diyorlardı:

Ona (gökten) altın bilezikler atılmalı veya beraberinde melekler gelmeli değil miydi?⁽³⁾

Niçin ona bir hazine indirilmedi veya onunla birlikte bir melek gelmedi?⁽⁴⁾

Ümmeti bu hâlde gören Peygamber ise fakirlerle iftihar ediyor ve onları başına basıyordu. O Hazret'e gerçek manada tâbi olanlarsa Ammar, Mikdad, Selman, Ebu Zer, Bilâl-i Habeşî ve Suheyb-i Rumî gibi dünyaya sırtını dönmüş fakirlerdi...

Ancak Ebu Leheb, Ebu Cehil, Ebu Süfyan ... gibi zenginlere baktığımızda bunların Peygamber'in yoluna diken dökerek Hazret'e eziyet eden kimseler

1- Hûd, 12.

2- Âl-i İmrân, 14.

3- Zuhruf, 53.

4- Hûd, 12.

olduklarını görmekteyiz. Bu gerçek üzerinde hiç kimse ihtilaf etmemiştir. Bu Kur'ânî Sünnet'i dikkate alarak onu "mutlak teslimiyet ekolü" ile "rey ve içtihat ekolü" üzerine tatbik ettiğimizde şu gerçeğe yüzleşmekteyiz: Mutlak teslimiyet ekolünün takipçilerinin ezici çoğunluğunu Ebu Zer gibi fakirlik ve sürgünde yaşayıp ölen ve şehit oluncaya kadar yoksulluk içinde olan ve geride hiçbir şey bırakmayan Ammar gibi fakir kimseler oluşturuyordu. Bu ekolün diğer büyükleriyle takipçilerinin de durumu aynıydı.

Buna karşılık Osman b. Affan, Mervan b. Hakem, Muaviye b. Ebu Süfyan, Amr b. As gibi şahsiyetlerin lüks ve müreffeh bir yaşantı içinde olduklarını görüyoruz. Tarihçiler bu kişilerin vefatlarının ardından geriye ciddi miktarda servetler bıraktıklarını kaydetmişlerdir.

Oysaki böylesine şatafatlı müreffeh bir yaşam tarzı din ve onun hükümlerinin sunduğu mantıkla da çalışmaktadır. Nitekim halifeler ve yöneticiler de bunu hakkıyla idrak etmişlerdir. Abbas b. Salim'den şöyle nakledilmiştir:

Ömer b. Abdülaziz, Ebu Selam Habeşî'ye bir mektup gönderip onu huzuruna çağırttı. O, Ömer b. Abdülaziz'in yanına geldiğinde şöyle dedi: "Ey Emîr-ü'l-Müminin! İnsanların taşıdığı sedye üzerinde yolculuk bana ağır geldi."

Ömer şöyle dedi: "Niyetimiz seni zora sokmak değildi ey Ebu Selam! Ancak ben duydum ki, Resulullah'ın hizmetçisi Sevban'ın Havuz hakkında ki hadisi senin yanındadır. Onu senin ağzından duymak istedim."

Ebu Selam dedi: "Ben Resulullah'ın hizmetçisi olan Sevban'dan işittim, şöyle diyordu: Resulullah'tan şöyle buyurduğunu duydum: *Muhakkak ki benim havuzumun mesafesi Aden ile Belka arası kadardır. Havuzumun suyu süttten daha beyaz, baldan daha tatlıdır. Havuzumun testileri gökteki yıldızlar kadardır. Kim ondan bir yudum içerse artık ebediyyen susamaz. Havuza ilk varan fakirlerdir.*"

Bunun üzerine Ömer b. Hattab sordu: "Ey Allah'ın Resulü! Onlar kimlerdir?" Buyurdu: "*Başları tozlu topraklı ve elbiseleri pejmürde olan, nimetler içerisindeki kadınlarla evlenmeyen ve kendilerine baş olma kapıları açılmayan kimselerdir.*"

Bu hadisi duyan Ömer b. Abdülaziz şöyle dedi: "Yemin ederim, ben nimetler içerisinde beslenen kadınlarla evlendim. Abdülmelik'in kızı Fatıma ile evlendim. Bana riyaset kapıları açıldı. (Öyleyse ben o havuza ilk varanlardan olamam). Ancak Rabbim bana rahmet ederse o başka! Bun-

dan sonra başım kirlenmedikçe ona yağ sürmem. Elbisem kirlenmedikçe yıkamam."⁽¹⁾

Rivayette geçen "başları tozlu topraklı" ifadesinden maksadın, dünyanın parıltılarına iltifat etmeksizin Allah'a kulluk yolunda çaba gösteren mücahitler olduğu gayet açıktır. Onlar cihat ve ibadetle meşgul olup dünyayı önemsemedikleri için başları tozlu topraklıdır, elbiseleri kirlidir. Ömer b. Abdülaziz, kendisinin onlardan olmadığını itiraf etmiştir. Daha sonra onlara katılmak istediğinde ise saç ve elbisenin kirli oluşunun cennetin yolu olduğunu zannetmiştir. Bundan maksadın dünya sevgisinin kendisini Allah yolunda cihat ve ibadetten uzaklaştırmamak olduğu gerçeğini anlayamamıştır.

Yani şatafatlı müreffeh bir yaşam tarzı din ve onun hükümlerinin sunduğu mantıkla çalışmaktadır. Nitekim halifeler ve yöneticiler de bu gerçeği anlamışlardır.

Süfyan es-Sevrî, israf ve savurganlığından dolayı Abbasî halifesi Mansur'a itiraz etti. Mansur ona şöyle dedi: "Senin gibi olmamı ister misin?" Sevrî dedi: "Hayır, benim gibi olma! Fakat şu an olduğundan biraz aşağı ol ve benim bulunduğumdan daha yukarıda ol." Bunun üzerine Mansur ona şöyle dedi: "Çık dışarı!"⁽²⁾

Tarihe müracaat ettiğimizde Muaviye, Yezid, Mervan, Abdülmelik, Velid, Hişam b. Abdülmelik, Mansur, Mehdi, Reşid ve diğer halifelerin oburluk ve pisboğazlıkta, eğlence ve ayyaşlıkta savurganlık içinde olduklarını görmekteyiz. Bunlar Kur'an'ı tahrif etme ve hadis uydurma konusunda da son derece lakayt davranıyorlardı. Bunlar önce Peygamber'in Sünnet'inin yazılmasını engellediler ve ardından hükümetin Sünnet'inin (hükümetin isteğine uygun olan ve yöneticilerin nefsanî arzularıyla çalışmayacak Sünnet'in) yazılması çağrısında bulundular. Müslümanlar için dört mezhep oluşturdular. Bunlar rey ve içtihadı kucak açıp maslahata göre içtihat yapılmasına davetiye çıkaran kimselerdir. Dolayısıyla -sadece Allah'ın dinini yeterli görmüş ve uyduruk tevillerle ilahî hükümleri değiştirme ihtiyacı duymamış- Ebu Türab ekolünün takipçileriyle karşılaştığımızda bu tür konumdaki insanlarda tahrif ve inhiraf olasılığı çok daha fazladır.

1- *Müsned-i Ömer b. Abdülaziz*, 119, h. 63; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 5, 275, h. 22421; *Müsned-i Ebu Dâvûd Tayâlisî*, 134, h. 655.

2- *el-Verâ* (Ahmed b. Hanbel), 194; *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 7, 43.

4- Yöneticilere dalkavukluk yapmak suretiyle onlara yaklaştırmaya çalışmak, beşerî toplumlarda daima görülen dermansız bir hastalık olmuştur. Diktatör hükümetlerde yakınlık ve uzaklığı belirleyen şey, rüşvet ve yandaşlıktır. Böyle bir sistem, Yaratan'ın gazabı pahasına yaratılanı razı etme peşinde olan düşük karakterli insanları kendi safına çekmede önemli role sahiptir. Bu durum, şu hadiste çok güzel şekilde ifade edilmektedir:

İnsanların en hüsranda olanı, dünyasına karşılık ahiretini satandır. On-
dan daha hüsranda olanı ise başkasının dünyasına kendi ahiretini satan
kimsedir.⁽¹⁾

Ebu Bekir ve Ömer döneminde sınırlı ölçüde görülen bu durum, üçüncü halife Osman b. Affan döneminde oldukça tehlikeli bir boyutta kendini gösterdi. Zira Osman'ın oluşturduğu ortam İslamî hilafetin Kısra ve Kayser saltanatına dönüşmesine yol açtı. O, hilafeti döneminde makamlara sadece kendi akrabalarını getirdi. Bazı bölgelerin gelirlerini onlara bıraktı ve onlara birçok mal verdi. Hatta nakledilen rivayetlere göre bu Müslümanlardan bazıları öldüğünde onların geride bıraktıkları altınlar, baltalarla parçalanıp vârislerine paylaştırılmıştır.⁽²⁾ Osman'ın, Afrika ve Fedek bölgesinin humusunu Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'a⁽³⁾ ve Mervan b. Hakem'e⁽⁴⁾ bağışladığı, tarihte sabit olmuş bir gerçektir. Osman, akrabalarına bu tarz yardımlar yapmakla onların, kendisine ait prensip ve görüşleri savunmalarını istiyordu. Nitekim bu prensip ve görüşler Müslümanların bölünmesine, sonrasında ise saldırıp Osman'ı öldürmelerine yol açtı.

Evet, bu durumun bazı işaretleri Ebu Bekir'in hilafetinin ilk zamanlarında kendisini göstermiştir. Halid b. Velid'in ipek elbise giymesi ve sarığını oklarla süsleyerek gururlu bir eda sergilemesi bunun bir örneğidir. Öyle ki, Ömer onun başından sarığını çekip aldı ve üzerindeki okları kırdı. Halid'i recm ile tehdit etti. Zira o, Malik b. Nüveyre'nin iddet hâlindeki eşiyle birlikte olmuştu.

Ömer, Muaviye'ye "Arab'ın Kısrası" ismini verdi ve Rum topraklarına yakın olduğu için hoşuna giden gösterişli elbiseler giymesine izin verdi. Her hâ-

1- *Mevâhibü'l-celîl*, 1, 41.

2- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 136.

3- *Tarîhu't-Taberî*, 2, 651.

4- *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3, 64.

lûkârda yöneticilere yaltaklık yapmak, kalpleri zayıf olan kimselerin en bariz karakteristik özelliği olmuştur.

Buna karşılık İmam Ali'ye (a.s) baktığımızda onun Resulullah (s.a.a) tarafından kendisine verilen Ebu Turab (Toprağın babası, toprağa bulanmış kimse) vasfıyla iftihar ettiğini görüyoruz. Yine onun, kendisine ait gömleğinden şu şekilde söz ettiğini görüyoruz:

Allah'a andolsun ki, şu yünden dokunmuş gömleğimi o kadar yamattım ki, artık yamayandan utanıyorum.⁽¹⁾

Kuru ekmeği tuzla veya sütle yiyordu; ikisini birleştirmiyordu. Zira boş bir karınla Allah'a kavuşmak istiyordu.⁽²⁾

İmam Ali (a.s) hükümete geldiğinde, Osman'ın kendi dalkavuklarına peşkeş çektiği malları beytülmale döndürmek için olanca gücüyle çalıştı. İmam bu konuda zerre kadar taviz vermedi. Hatta beytülmalden hakkından daha fazlasını isteyen kardeşi Akil'in eline kızgın bir demir parçasını yaklaştırarak ona böyle bir haksızlığın sonundaki cehennem ateşinin hararetini hatırlattı.

Fakat Muaviye -ve benzerleri- masalcı ve yalancılardan faydalandı; İmam Ali'nin aleyhinde rivayet uydurmaları, o Hazret'i lekeleyip gözden düşürmeleri için onlara ciddi mallar bağışladı. **"İnsanlardan öylesi vardır ki, dünya yaşayışı hakkında söyledikleri seni hayrete düşürür ve kalbinde olana da Allah'ı tanık tutar; hâlbuki o, en yaman düşmandır."**⁽³⁾ ayetinin Hz. Ali hakkında nazil olduğunu rivayet etmesi için Semüre b. Cündeb'e kırk bin dinar verdi.⁽⁴⁾

* Hz. Ali'ye karşı savaşında kendisini desteklemesi için Amr b. As'ı Mısır valiliğiyle umutlandırdı.

* Peygamber'in Ammar hakkındaki *"Ya Ammar! Seni azgın bir grup öldürecektir."* hadisini tevil etti ve burada Ali'nin kastedildiğini söyledi; zira Ammar'ı okların ve mızrakların önüne atan kişinin Ali olduğunu söyledi...

1- *Nehcü'l-belâğa*, 2, 60, 160. Hutbe.

2- *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 19, 187.

3- Bakara, 204.

4- *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 4, 73; *en-Nesâihu'l-Kâfiye li-men yetevellâ Muâviye*, 76.

Özetle şunu söyleyebiliriz: İctihat ekolünü refah içindeki mütekebbir kimseler yönetiyordu. Mutlak teslimiyet ekolünün başındakiler ise fakir ve mazlumlardan oluşuyordu. Dolayısıyla işlerin idaresi halifelerin elindeyken, zulüm ve baskı altında bulunan kimseler tarafından tahrife uğratılması tasavvur edilebilecek bir durum değildir.

Muhammed b. Vezir el-Yemanî yaptığı bir araştırmada Muaviye, Amr b. As ve Mugîre b. Şu'be'den gelen rivayetleri incelemesinin sonucunda bu üçünden nakledilen rivayetlerin bir olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁽¹⁾ Bu araştırma tam da bizim iddiamızı vurgulamaktadır. Yani bunların fıkhi bir olup aynı kanala akmaktadır ve aralarındaki istikamet birliğini açık şekilde göstermektedir.

Bu yüzden -Emevî ve Abbasî- halifelerin yargı makamını, kendilerine muhalif olanların şahsiyetini kırma vesilesine dönüştürdüklerini ve fakihlerin fetvalarından şahsi maslahatları doğrultusunda yararlandıklarını görmekteyiz.

Rivayet edilir ki:

Bir gece Harun er-Reşîd, Kadı'l-kudat Ebu Yusuf'u huzuruna çağırttı. O, korku ve panik içinde Harun'un yanına geldi. Saraya girdiğinde onun tahtında oturmuş olduğunu gördü. İsa b. Cafer de Harun'un sağ tarafında durmaktaydı.

Harun dedi: "Ey Ebu Yusuf! Zannediyorum ki, seni korkuttuk."

Ebu Yusuf dedi: "Vallahi evet (korktum), ailem de [çok korktu]."

Ebu Yusuf sakinleşince Reşîd ona şöyle dedi: "Seni İsa b. Cafer'e şahit tutmak için çağırdım. Onun yanında bir cariye var; onu bana hediye etmesini veya satmasını istedim. Ama imtina etti. Vallahi eğer bunu yapmazsa onu öldüreceğim."

İsa b. Cafer dedi: "Ben kadınlarımı boşamak, tüm kölelerimi azat etmek ve servetimi sadaka vermek üzere yemin ettim ki, bu cariyeyi satmayacağım ve kimseye hediye etmeyeceğim!"

Harun, Ebu Yusuf'tan bu müşkül için bir çare bulmasını istedi.

1- bk. *es-Sünnetü'l-mutahhara ve't-tehaddiyât; Tevzîhu'l-efkâr* (İmam Muhammed b. İsmail San'anî), 2, 453-463; *er-Ravzü'l-basîm* (Yemânî), 2, 113-129

Ebu Yusuf dedi: "Onun yarısını sana satsın ve yarısını da bağışlasın."

Reşîd dedi: "Ben bu cariyenin bir defa hayız görmesini bekleyecek kadar sabre demem. Zira o, sahibi olan bir cariyedir ve onunla birlikte olabilmek için bu gereklidir. Oysaki eğer ben bu gece onunla birlikte olmazsam canımı kaybetmekten korkuyorum."

Ebu Yusuf dedi: "Ey Emîrü'l-Müminin! Bunun daha kolay yolu vardır; onu azat et ve hemen ardından onunla evlen."

Bu hile ile Harun cariyeyi efendisinin elinden çıkardı ve o gece onunla evlenip birlikte oldu.⁽¹⁾

Dikkat edilecek olursa, aslında burada Ebu Yusuf'un sultana itaatini ve teslimiyetini sınamak ve Reşîd'i hoşnut etme yolunda hükümleri ve reyleri değiştirmeye ne kadar hazır olduğunu test etmek için bir oyun hazırlanmıştır. Gerçi Harun bu tür şeylere bağlı biri değildi. Onun bu tarz tuhaf fikhî entrikalara hiçbir şekilde ihtiyacı yoktu ve onun batıl olduğunu da çok iyi biliyordu. Fakat maksadı fakihleri şer'î bir kılıf olarak kullanmak ve bu yolla istediği her şeyi uygulamaktı.

Mes'udî şöyle rivayet etmiştir:

Harun Reşîd'in eşi Zübeyde, Ebu Yusuf'a şöyle yazdı: "Bu konuda ne düşünüyorsun? Ben şöyle olmasını istiyorum."

Bunun üzerine Ebu Yusuf onun isteğine uygun bir fetva verdi. [Bundan memnun olan] Zübeyde ona altın, gümüş, mahsulat, hayvanlar, elbiseler ve diğer kıymetli eşyaları içeren yüklü bir hediye gönderdi. Ebu Yusuf'un meclisinde bulunanlardan biri şöyle dedi: "Resulullah şöyle buyurmuştur: *Birine hediye geldiğinde yanında oturanlar -o hediyede- onunla ortaklırlar.*"

Ebu Yusuf şöyle dedi: "Bu söz, insanların hediyesi hurma ve süt olduğu zaman geçerlidir."⁽²⁾

Manalar üzerinde yapılan tasarrufa dikkat ediyor musunuz? Delaleti açık olan Nebvî hadislerdeki maksadı nasıl da değiştiriyor?! Gerçekten yukarıda

1- *Tarîhu'l-fikhi'l-İslâmî* (Dr. Muhammed Yusuf), 168. Bu rivayet kâmil şekilde *Tarîhu Bağdâd*, (14, 25) kitabında geçmiştir.

2- *Tarîhu'l-fikhi'l-İslâmî* (Dr. Muhammed Yusuf), 168; *Tarîhu Bağdâd*, 14, 252.

nakledilen hadisin delaleti mi daha açık, yoksa Ebu Yusuf'un ona yüklediği maksat mı?

Bu örnekleri sadece sözümüze şahit olması açısından zikrettik. Yoksa detaylı incelemeye girecek olursak bu tarz örnekler oldukça fazladır. Hatta eski ve çağdaş Müslüman yazar ve düşünürlerden büyük bir kesimine göre Rabîatu'r-rey, Evzaî, Süfyan es-Sevrî gibi kişilerin kurmuş oldukları mezheplerin yok olmasının temelinde hükümetlerin -bir şekilde- onlardan yüz çevirmeleri vardır. Buna karşılık sultanın teveccüh edip desteklediği, taraftarlarına ve öğrencilerine sahip çıktığı -dört mezhep gibi- bazı İslamî mezheplerin revaçta olduğu da bir gerçektir.

İbn Hazm şöyle der:

İki mezhep en başından riyaset ve sultan sayesinde yayıldı. Birincisi Ebu Hanife'nin mezhebidir. Ebu Yusuf kadılık makamına getirildiğinde sadece kendi ashabından olan veya onun mezhebine mensup olanlara kadılık görevi veriyordu. İkincisi ise Malik'in mezhebidir...⁽¹⁾

Dihlevî şöyle der:

Hangi mezhebin ashabı meşhur olmuşsa, sırtını kadılık ve fetva makamına dayayabilmişse onun kitapları insanlar arasında tanınmış, dersi okutulmuş ve yeryüzünün çeşitli noktalarında yayılmıştır. İlerleyen zaman süreci içerisinde de bu durum hep devam etmiştir. Hangi mezhebin ashabı kendini tanıtamamışsa, kadılık ve fetva makamında görev almamışsa ve halk ona rağbet etmemişse bir süre sonra yok olup gitmiştir.⁽²⁾

5- Halifelerin İmam Ali'nin (a.s) ekolü ile muvafık olmadıkları önceki sayfalarda açıklandı. Bilakis onlar İmam Ali'ye muhaliftiler ve en başından beri o Hazret'le olan ihtilaflarını ona karşı bir davranış yöntemine dönüştürerek sağlamlaştırdılar. Hükümetin tedvin işine el atması ise bir asırlık gecikmenin ardından Ömer b. Abdülaziz veya Hişam b. Abdülmelik zamanında gerçekleşti. Zührî'nin, "Sünneti yazmaktan hoşlanmazdık, ta ki sultan bizi buna mecbur etti." sözünden anlaşılmaktadır ki, hükümet tarafından yapılan bu tedvin tamamen mahfuzata dayanmaktaydı ve müdevvenattan alınmamıştır.

1- *el-Mağrib*, 164; *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6, 144; *Nefhü't-tib*, 2, 6, 482.

2- *Hüccetullâhi'l-bâliga*, 1, 151; *el-İmâmü's-Sâdık ve'l-mezâhibü'l-erbaa*, 2, 11.

Binaenaleyh bunların müdevvenatındaki tahrif olasılığı diğerlerinden daha fazladır. Zira onlara kabilecilik eğilimleri hâkimdi ve ellerinde güç vardı. Ayrıca zaman olarak Peygamber'den uzak bir dönemde yaşıyorlardı. Fakat Ehlibeyt ekolünde tahrif olması mümkün değildir. Zira onlar hakkında zikri geçen faktörlerin tam tersi geçerlidir.

6- Rey ve ondaki çokluğun meşruiyetini kabullenmek, doğal olarak onların taraftarlarını tahrife davet ediyordu. Yani onlar imamlarına destek olmak için hadis uydurmak veya hadisleri imamlarının reyine uyacak şekilde tevill etmek zorunda kalıyorlardı. Bu yüzden mezhebe dayalı vaz'ı, vaz'ın kısımlarından biri olarak saymışlardır.

Oysaki mutlak teslimiyet ekolü takipçilerinin asla bu tür şeylere ihtiyacı olmamıştır. Çünkü onların hadisi yazılı bir kaynaktan aktarılıyordu. Dolayısıyla onların sözlerinde tahrif olması mümkün değildi. Zira metinleri birbiriyle çelişkili olmayıp, aksine aynı kaynaktan akıyordu. Ayrıca onlar Kur'an'ı temel esas olarak kabul ediyorlardı ve şüpheli olan her rivayeti ona sunuyorlardı.

7- Bir diğer fark da şudur: Mutlak teslimiyet ekolündeki fikhî dayanak ve referanslarda insicam vardır. Ancak rey ve içtihat ekolü tam bunun aksinedir. Ehlibeyt (a.s), ahkâmın sadece Kitap ve Sünnet'ten alınması gerektiğini (bu ikisinden başka bir şeye başvurulmamasını) önemle vurgulamıştır. Oysaki rey ve içtihat ekolü Kitap ve Sünnet'in karşısında rey ve içtihadı da meşru saymaktadır. İşte bu durum onlar nezdinde temel ilkelerde ihtilafı körüklemektedir. Onlardan bazıları kıyasa itimat ederken, bir kısmı ise bundan uzak durmaktadır, kimisi mesâlih-i mürseleye inandığı hâlde bazıları ondan çekinmektedir...

Her mezhep kendi çıkarlarını korumanın peşine düşmüş ve bu keşmekeşlerin neticesinde görüşler çoğalmış, teviller ayyuka çıkmıştır. Hatta birbirlerine birtakım isnatlarda bulunmuşlardır ki, araştırıldığında bunun onlardan uzak olduğu veya onların maksadı olmadığı anlaşılmıştır. Bugün revaçta olan dört mezhep ile ortadan kaybolup gitmiş mezhepler arasında fikrîsel anlamda ciddi çatışmalar ve sürekli çalkantı hâlindeki ihtilaf dalgaları görülmüştür. Hatta onlar birbirlerini fasıklıkla itham etmişlerdir. Bu bile tahrif ve inhiraf için en güçlü gerekçelerden biridir. Zira herkesin kendi görüş ve mezhebini haklı çıkarmaya çalışması tahrif ve inhirafa kapı aralamaktadır.

8- Her iki ekolden de ravilerin tevsik veya taz'ifi konusunda uygulanan metodolojiye bakıldığında akıl sahiplerine gizli olmayan gerçeğin üzerindeki perde tamamen kalkmaktadır.

Rey ve içtihat ekolüne mensup Rical uleması (yöntemlerindeki çeşitlilikten dolayı) bir ravinin tevsik ve cerhinin kriteri konusunda ihtilaf içindedirler. Hatta bir Rical âliminin şahsının güvenilirliği, adaleti ve düşüncelerinin hücciyeti konusunda bile muhtelif görüşler ortaya koymaktadırlar.

Mesela cerh ve ta'dil imamı olan İbn Muîn'in tevsiklerinin hücciyet ve güvenilirliği konusunda ihtilaf edilmiştir. Zira o -diğerleri gibi- çoğu yerde kendi siyle aynı mezhepten olmadığı veya onun rey ve görüşüne ihtilaf ettiği için bir raviyi cerh etmiştir. Birçok yerde ise sırf kendisiyle aynı mezhep ve görüş te olduğu için bir raviyi tevsikte bulunmuştur. Hatta İmam Şafiî'yi bile cerh etmiş ve onu gayr-i sıkı (güvenilmez) saymıştır.

Birçok kimse İbn Muîn'i cerh etmekte ve onu güvenilir biri saymamaktadır. Bazıları ise ona mutlak şekilde itimat etmekte ve hiçbir cerh ve ta'dili onun cerh ve ta'diline denk görmemektedirler. Bunların hepsi de rey ve içtihat ekolüne mensup kimselerdir.

Diğerlerinin de durumu aynıdır. Abdülaziz Macişûn, İbn Ebî Hâzim, Muhammed b. İshak ve diğerleri İmam Malik'i cerh etmişlerdir.⁽¹⁾ Dârekutnî, *el-Muvatta'* kitabında Malik'e muhalefet edilmiş hadisleri toplamıştır. Yirmi den fazla hadisi ihtiva eden bu eserin yazma bir nüshası Dımaşk Zahirîyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.⁽²⁾ Hatîb el-Bağdadî, kendi tarih kitabında Ebu Hanife'yi cerh eden 35'in üzerinde kişinin ismini getirmiştir.⁽³⁾ Benzer sözler İmam Ahmed b. Hanbel hakkında da söylenmiştir.

Ayrıca bazı Rical uleması kimi zaman bir şahsı tevsik ederken, onu göklere çıkaracak kadar övdükleri hâlde bir süre sonra -dinî ve mezhebî değil- sırf şahsi ihtilaf yüzünden onu cerh etmeye başlamış, daha önce çıkardıkları mertebeden aşağıya indirmişlerdir.

Rical âliminin adaleti ve sözünün hücciyetinin ölçüsündeki ihtilaf, apaçık kısır döngüyü gösterir. Böyle bir ihtilaf varken, nasıl olur da bir şahsın cerh

1- bk. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 24, 415.

2- *Edvâun ale's-sünneti'l-Muhammediyye*, 299.

3- *Tarîhu Bağdâd*, 13, 323.

veya ta'diline itimat ederek bir ravinin güvenilirliği sabit olabilir ve onun rivayeti alınabilir veya reddedilip atılabilir?

Zehebî Zikru men yu'temedü kavlühû fi'l-cerh ve't-ta'dil⁽¹⁾ isminde kaleme aldığı risalesinde eleştiri ilkelerinden, eleştirmenlerin tabakaları ve onların görüşünü almanın keyfiyetinden söz etmiştir.

Fakat Ehlibeyt ekolündeki Rical ulemasına baktığımızda onların ta'dil, övgü ve cerh konusunda ittifak içinde olduklarını görmekteyiz. Necaşî, Keşşî, Tusî veya Şia'nın diğer büyük Rical uleması hakkında hiç kimse cerhte bulunmamıştır. Bu da onların düşünce ve yöntemlerindeki vahdeti ortaya koymaktadır.

Bunlar her iki ekolde tahrif ve inhirafa gerekçe olabilecek bazı etkenlerdi. Bu konuda etraflıca bahsetmenin -ciltlerce demesek dahi- en az bir cilt kitabı ihtiyacı vardır. Eğer bu nedenlerden her biri tam bir şekilde incelenecek olursa, şok edici ve insanı dehşete düşürecek düzeyde şaşırtıcı sonuçlar ortaya çıkacaktır.

1- Bu kitabın nüshasını Ayasofya'da 2953 sayılı arşivde bulmak mümkündür.

SONUÇ

Tedvin yasağı için gerekçe olarak sunulan altı görüşün geçersizliği aşikâr olduktan ve yedinci sebebin tedvin yasağı konusundaki tek sebep olmadığı net olarak anlaşıldıktan sonra, tedvin yasağındaki gerçek aslî etkenlerin neler olduğunu ortaya koyduk. Bu yasağa dayalı olarak İslam dininde şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:

1- Müslümanların iki fikrî kanada ayrılması ve bunlardan her birinin kendine has düşünceleri, yöntemleri ve temel prensipleri bulunan müstakil birer ekole dönüşmesi.

2- Tedvin yasağı takipçilerinin ortaya çıkardıkları kavramların İslam kültüründe sağlamlaştırılması ve bu uğursuz yasağın doğurduğu muhtelif gerekçeler ve çeşitli mazeretler.

3- "Allah'ın Kitabı bize yeter!" veya "Bizimle sizin aranızda Allah'ın Kitabı vardır." sloganıyla İtret'i uzaklaştırmak ve Peygamber'in Sünnet'i hakkındaki fikhî acizliği örtbas etmek için ilk adımın atılması, sonra da kendi çizdikleri bu yöntemi dahi kabul etmeyişleri. Nitekim bu durumu, birinci halife ile ona Kur'ân'dan şahit getiren Hz. Zehra arasındaki tartışmada görmekteyiz. Aynı şekilde ikinci halifenin Kur'ân-ı Kerim'de geçen üç talak konusunda ve müellefet-i kulûb hususunda ayetlerin açık hükmüne rağmen bu kümlere aykırı hareket etmesi... Son zamanlarda ise bazı maksatlı kimseler bu sloganı kullanarak Kur'ân'da bulunmayan her şeyi inkâr etmektedirler.

4- Halifelerin hadis tedvinini yasaklamak suretiyle Ehlibeyt'in hilafete daha layık olduğunu açıklayan Nebvî hadislerin yayılmasının önünü kesmek maksadıyla çok basit bahanelerle aynı doğrultuda tefsir açıklamasına da yasak getirmesi.

5- Tedvin yasağı sonucu ortaya çıkan gediği kapatmak için içtihat kapısının açılması. Bu da birkaç merhalede gerçekleşmiştir:

a) Peygamber döneminde İslam'ın gücü ele geçirmesinin ardından Müslüman olan bazı kimselerde bunun emarelerinin görülmesi. Onlar Peygamber'e muhalefet ediyor ve içtihat yaparak Peygamber'in emrini terk ediyorlardı.

b) Birinci halifenin içtihat fikrini kendi hayatında pratikte uygulaması.

c) İkinci halifenin kendi içtihat ve görüşlerini uygulamak için daha geniş kapılar açması. Ki, bunu müellefet-i kulûb, üç talak, müt'a... konularında görmek mümkündür.

6- Yasak hükümetinin doğuş merhalesinde ortaya çıkan "aklıma gelen bir reydir/görüşdür" ve "tevilde bulundu ve hata etti" ifadesinin, ilerleyen süreçte istihsan, kıyas, mesâlih-i mürsele vb. yepyeni usul kaidelerinin temelini atılması ile sonuçlanması.

7- Tedvin yasağı ve içtihat kapısının açılmasının, sahabenin fetva ve görüşlerinde birbirleriyle tezat ve ihtilafa düşmesinde, hatta bir sahabîye ait muhtelif fetva ve görüşlerin ortaya çıkmasında ciddi şekilde etkili olması. Bunun da şu sonuçları oldu:

a) Sahabe nezdindeki görüş farklılıkları ve farklı görüşlerin meşruiyeti, bunların tümünün hüccet sayılması ve sahabenin adaletine inanılması.

b) Şer'î hükümlerde tasvibe inanmak; yani Yüce Allah'ın Levh-i Mahfuz'daki hükümlerini sahabenin fetvalarına mutabık olacak şekilde sabit kılmak.

c) Peygamber'in içtihat yaptığına inanmak. Şöyle ki, o, beşer olduğu için hata da yapabilir, isabetli de davranabilir; rıza anında söylediği bir şeyi öfkeli anında söylemeyebilir. Böylece Ebu Bekir ve Ömer'i hataları konusunda mazur göstermeye çalışmışlardır.

d) Resulullah'ın hadislerini kendilerini memnun edecek şekilde yorumlamak. "*Ümmetimin ihtilafı rahmettir.*" hadisinde bunu görmek mümkündür.

8- İkinci halifenin kendisinin en âlim kişi olduğu fikrini ortaya atması. [Hâlbuki onun işin başında kendisi hakkında böyle bir iddiası yoktu.] Bu düşünce daha sonra halifelerin ahkâmı en iyi bilen ve dolayısıyla da fetva çıkarmaya en layık kimseler oldukları düşüncesine dönüştü. Bu görüşe dayalı olarak şunlar caizdir:

a) Halife, kendisinin görüşlerine aykırı şekilde konuşan veya isteğine aykırı bir şey soran kişiyi dövebilir.

b) Sahabenin büyüklerini çok hadis naklettikleri için hapse atabilir.

c) Sahabe, ahkâm ve diğer konularda halifenin emrini beklemelidir.

9- Müslümanların hayatında yepyeni düşüncelerin ortaya çıkması. Örnek olarak:

* Hâkime uymanın gerekli olduğu görüşü; zira şöyle demişlerdir: "Valiler böyle demiştir.", "Muhalefet şeridir.", "Sırtına kırbaç vursa da hâkime tâbi ol!"

* Birçok konuda adalet şartının aranmaması. Böylece yargı ve diğer konularda, hatta ibadetlerde adalet şartını kaldırmışlar, ister iyi olsun ister günahkâr, her kişinin arkasında namaz kılmaya cevaz vermişlerdir.

* Ve diğer düşünce ve görüşler...

10- Sahabenin içtihadını ve Ebu Bekir ile Ömer'in yöntemini, şer'î hükme kaynak olma konusunda Kur'ân ve Resulullah'ın Sünnet'inin yanında üçüncü temel ilke olarak kabul etmek. Bu durum özellikle şûra gününde en açık şekilde görülmüştür.

11- İctihadın sadece Ebu Bekir ile Ömer'de sınırlı kalması ve sadece o ikisinin fetvasına amel edilmesi yönündeki çabaların sonuçsuz kalması. Zira içtihadı genelleştiren ortam ve koşullar, diğer halifeleri de kapsayacak şekilde ortaya çıkmıştı. Bu yüzden Osman, Muaviye ve onların ardından gelen kişiler arasında içtihadın iyice yaygınlaştığını görüyoruz. Hatta Müslümanlar Osman'ın bidatlerinden usanmışlardı. Osman, kendi aleyhindeki kıyamın ayak seslerini duyduğunda Müslümanların itirazlarını ondan savması için Said b. Zeyd b. Nüfeyl'e⁽¹⁾ "cennetle müjdelenmiş on kişi" hadisini uydurttu.

1- bk. *el-İhticâc*, 1, 237; *el-Kâfî*, 25; *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-sahîh*, 'de (5, 2095, Kitab'u'z Zebaih, Babu Ma Zubihe ala'n-Nusub ve'l-Esnam, h. 5180) Salim'den şöyle rivayet edilmiştir: O, Abdullah'tan Resulullah'ın şu hadisini naklettığını duymuş: Peygamber (s.a.a), Zeyd b. Ömer b. Nufeyl ile -Resulullah'a vahiy gelmeden önce- Beldeh'in aşağısında karşılaşmış. Resulullah (s.a.a) bir sofraya açmıştı ve onda et vardı. Zeyd'i sofraya davet etti ve Zeyd ondan kaçınarak şöyle dedi: "Ben putlarınıza kestiğiniz ve üzerine Allah'ın ismi zikredilmemiş olan şeyden yemem!" Aşere-i Mübeşşere hadisini uyduran kişinin babasına yakıştırılan kutsiyet halkasına dikkat edin!

Bu işin hiçbir faydası olmadı. Fakat ondan sonra hemen kullanılmaya başlandı ve süreç içerisinde Müslümanların inançlarında ve fıkında etkisini gösterdi.

12- Zaman açısından gecikmeli olarak kaydedilen müdevvenatın büyük bir bölümü, rey ve içtihat ekolü öncülerinin görüşlerine ayrılmıştır. Özellikle Ebu Bekir ile Ömer'in yönteminin kaydedilmesi merkeze alınmıştır. Bu durum doğal olarak o ikisinin görüşlerine özel bir imtiyaz sağlamış, bunların diğerlerinin görüşünden üstün olduğu görüntüsünü vermiştir. Bu, şu anlama gelmektedir: Her ne kadar içtihadı Ebu Bekir ile Ömer'de sınırlı tutma çabası tam manada başarıya ulaşmamış olsa bile bu çabanın sayesinde o ikisinin yöntemi bir çeşit kutsallık ve üstünlük halkası içerisine alınmıştır.

13- Dikkatlerin tedvin ve teslimiyete muhalif olanların fıkına çekilmesi ve tedvin taraftarı mutlak teslimiyetçilerin fıkının reddedilmesi, Kureyşlilerin ve -seçkin sahabîlerden olmayan- sonradan İslam'a girmiş sahabîlerin konumunun güçlendirilmesi, onların siyasî ve dinî açıdan önemli görevlere getirilmesi.

14- Ümmetin tedvin ehli ve müdevvenattan uzaklaştırılması. Ki, Peygamber'in Ehlibeyti ve onların yazılı eserleri bunların başında gelmektedir. Bu eksende şu birkaç adım atılmıştır:

a) Nübüvvetle hilafetin Hâşimoğulları'nda toplanmasının doğru olmadığı görüşünü kabullendirmek.

b) Tedvin yasakçılarının faziletleri hakkında hadisler uydurmak, tedvin taraftarları hakkında uyduruk kusurlar oluşturmak ve ardından tedvin yasakçılarının fikhî yöntemini almaya çağrıda bulunmak.

c) Şeyheyn'in (Ebu Bekir ile Ömer'in) diğer insanlardan üstün oldukları düşüncesini oluşturmak, Osman'ın da bu ikisinden sonra insanların en üstünü olduğu algısını yaratmak ve Ali b. Ebu Talib'i diğer insanlarla aynı seviyede tutmak.

d) Tedvin yasağından doğan tüm fikhî görüşleri, kendilerinden tedvin ekolü kaynaklı başka sahih rivayetlerin nakledildiği tedvin taraftarlarına isnat etmek.

15- Bir asır kadar süren tedvin yasağı sonucunda hükümlerden birçoğunun

gizli kalması ve bir kısmının kaybolup gitmesi. Öyle ki, Peygamber'in Sünnet'i unutulmaya yüz tuttu. Yasak süresi çok uzun sürdü, tedvin kapısı açıldığında ise hükümet tedvini olduğundan eksiklikle, içtihat ve reylerle dolu bir tedvin ortaya çıktı.

16- Gelecektekilerin hoşuna gidecek gerekçeler üretmek suretiyle yasaktan doğan hükümleri almalarını ve bunu Müslümanlara dayatmalarını, hoşlarına gitmeyen hükümleri de terk etmelerini sağlamak. Bu durum fırsatçılar için propaganda ve yöneticilerin beklediği hükümlere istidlalde bulunma yollarını kolaylaştırdı. Bunun da şu sonuçları oldu:

a) İster ortada nas olsun ister olmasın, mutlak şekilde içtihadı cevaz vermek.

b) İddia edilen maslahatın -gerçek maslahatın değil- naslara karşı sağlamlaştırılması.

c) Sahabenin sözlerinin Kur'ân'a sunulmasına lüzum görülmemesi. Hatta bazıları sahabenin sözünü mutlak olarak hüccet saymış ve onun fiilinin Allah'ın Kitabı'nı mahsuslaştırarak alanını daraltabileceğini düşünmüşlerdir.

17- Farklı eğilim ve reylerden dolayı getirilen hadis yasağının, Peygamber'in hadisinde ihtilafa neden olması.

18- Ümmetin fıkhen ve siyaseten Ehlibeyt'ten uzaklaştırılması. Bu durum Ehlibeyt İmamları'nı babalarından miras aldıkları ilimleri, -yok olup gitmesi kaygısından dolayı- tedvin ve korumada ısrarlı davranmak zorunda bıraktı. Bu da Şia nezdindeki hadis mirasının, Ehlisünnet nezdindeki rivayetlerden daha fazla olmasıyla sonuçlandı. Zira şunu çok iyi biliyoruz ki *Sünen-i Nesâî*'nin, ahkâmla ilgili hadisleri içerdiği için diğer *Sünen* kitaplarına imtiyazı vardır. Zira bu kitabın müellifi Mekke halkına yazdığı mektubunda şöyle demiştir: "Bu hadisler ahkâm hakkındadır. Ancak züht, faziletler ve diğer konulardaki hadisleri [bu kitapta] getirmedim."

Bu kitabın hadislerinin sayısı 5274 hadise ulaşmıştır. Eğer bu hadisler *Vesâilü'l-Şî'a* (35850 hadis) ve *Müstedrekü'l-vesâil* kitabındaki ahkâm hadisleriyle (23000 hadis) mukayese edilirse bunlara oranla hiçbir şey denecek kadar az olduğu görülür. Şia rivayetlerinin Ehlisünnet'in *Sihah* ve *Sünen* kitaplarındaki tüm rivayetlerin iki katı kadar olduğu, araştırmacılar nezdinde sabit olan bir gerçektir.

19- Peygamber'in kutsallığının -az veya çok- farklı oranlarda halifelerin ruhundan kaybolması. Ki ilk başlarda onu evlerin ötesinden bağırarak çağırıyorlardı, elbisesinden tutup çekiyorlardı. Daha sonraki süreçte Ömer, "Bu adam sayıklıyor!" ve "Resulullah döneminde iki müt'a vardı; ben bunları yasaklıyorum ve bunları yapanı cezalandıracağım." diyecek kadar işi ileri taşıdı. Muaviye ise kendisine Peygamber'in faizi yasakladığını hatırlatan birine, "Ben bunda bir beis görmüyorum." dedi. Nihayetinde ise Yezid b. Muaviye, İbn Zeberî'nin beyitlerini okudu ve Velid b. Yezid Kur'ân'ı yırttı.

20- Bunların sonucunda ortaya çıkan fikhî ve itikadî sonuçlar, İslam şeriatı tarihinde inkârı mümkün olmayan konulardır. Gecikmeli olarak gelen tedvin ortaya çıkan gediği kapatmaya yetmedi. Aksine, muhtelif görüş ve içtihatların, Peygamber'den gelen sahih hadislerle harmanlanarak kaydedilmesi karışıklığı daha da artırdı. Bu yüzden İslam mezhepleri arasında fikhî konuların birçoğunda uyum ve bütünlük sağlanması oldukça zordur.

21- Gerçek yasaklayıcıları temize çıkarmak için tedvin yasağını Peygamber'e isnat etmek, böylece yasağın sonuçlarını Peygamber'in sırtına yüklemek, sonra yasak hadisleriyle tedvin hadislerini birbiriyle dengelemeye ve onları birbirine yakınlaştırmaya çalışmak. Hâlbuki tedvin yasağına delalet eden rivayetlerin hepsi zayıftır ve tedvine delalet eden hadislerin karşısında duramaz. Yasakla ilgili rivayetler sonraki zamanlarda Ebu Bekir ile Ömer ve onları takip edenlerin hadis nakli ve kaydı konusundaki yasaklarını mazur göstermek için uydurulmuştur.

22- Hadis kaydının yasaklanması, İslam dinini kusurlu göstermeleri için oryantalistlerin eline malzeme vermesi. Onlar bu vesileyle İslam'ın köklü düşünce ve kültürünü eleştiri konusu yapmış ve şunu söylemişlerdir: "İslam dini, geri kalmışlığın ve halkların çağdaşlaşmasını önleyen bir unsurdur."

23- Hulefa ekolü tarafından desteklenen yazarlar ve kalem sahiplerinin Ömer'i temize çıkarma yolunda muhtelif bahaneler üretmek için sürdürdükleri kesintisiz çabalar da bu yasağın sonuçlarındandır. Maalesef onlar halifenin hata yaptığını açıkça dillendirecek ve bu konuda hakikatleri açıklayacak cesarete sahip olamamışlardır.

SON SÖZ

Kıymetli okurların önüne koyduğumuz bu çalışmada, Resulullah'ın (s.a.a) hadislerinin kaydedilmesi yasağı konusunda bir inceleme zemini oluşturmak istedik. Sunduğumuz incelemenin eleştirel, telaşsız ve kesintisiz olmasına, karşılıklı görüşleri sunarak bir nevi sorgulama üslubuyla neticeye ulaşılmasına dikkat etmeye çalıştık.

Bu tarih ve hadis yolculuğunda aziz okuyucuyla adım adım ilerledik. Eğer okuyucu bu zaruri ve önemli yolculukta sonuna kadar bizimle sabır içinde yürümeye devam ettiyse, konunun ana hatlarına tüm ruhuyla dokunduğunu ümit ediyoruz. İnanıyoruz ki, bu araştırmanın zımında okuyucu için basiretini artıracak ve doğru görüşe ulaşmasında elinden tutacak birtakım hakikatler aşikâr olmuştur. Elbette ki doğru yola iletecek olan Allah'tır.

Âlimlerden, kıymetli üstatlardan, fıkıh, hadis ve ilmî miras ile ilgilenen herkesten, yazdığımızın ve iddia ettiklerimizin kabul veya reddine -her türlü taassup ve mezhepçilikten uzak- bilimsel ve objektif bir bakış açısıyla yaklaşmalarını istirham ediyoruz. Böylece birlikte daha iyi bir yol ve daha başarılı bir yönleme ulaşabilelim. Doğruyla buluşalım, hatayla değil; gerçeğe kavuşalım, seraba değil.

Özellikle bu çağrım, Kahire'de bulunan el-Ezher Üniversitesi, Medine-i Münevvere'deki İslam Üniversitesi, Mekke-i Mükەرreme'deki İslam Âlemi Derneği ve Tunus'taki Zeytune Üniversitesi'nde bulunan üstat ve akademisyenleredir. Aynı şekilde Necef ve Kum ilim havzasındaki üstatlarıma; Irak, Lübnan ve Suriye'deki İslam âlimlerine ve tüm İslam ülkelerindeki ilim adamlarınadır.

Bu ilim merkezleri ve İslam üniversitelerine yönelik genel çağrımı Peygamber'in (s.a.a), *"Allah, kusurlarımı bana hediye eden kişiye rahmet etsin!"* sözünden ilham alarak yeniliyor ve şunu diyorum:

Bu çalışma ile ilgili her türlü görüş ve eleştirinizi bana iletme lütfunda bulunmanızı istirham ediyorum. Sizin önerileriniz daha titiz ve doğru bir çalışma için bana yardımcı olacaktır. Bizim haktan başka gayemiz yoktur; hakkın peşindeyiz ve -bize pahalıya mal olsa bile- hakkı savunmaktayız. Zira hepimizin gayesi, bizim İslamî maarifimizle ilgisi olan olayı açıklamanın peşindeyiz. Daha da önemlisi, ebedî hayatımızla ve yarın Rabbimizin huzurunda hesaba duracağımız günle ilgili olan gerçeğin peşindeyiz.

Yüce Allah'tan istiyoruz: Bizlere hakkı, hak olarak göstereceğin de ona tâbi olalım, batılı batıl olarak göstereceğin de ondan kaçınalım. Duamızın sonunda ise şunu diyoruz: Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Allah'ın salât ve selamı Hz. Muhammed'e ve onun tertemiz Ehlibeyt'ine olsun.

KAYNAKLAR

Kur'ân-ı Kerim.

Abdullah b. Ahmed, öl. 620 h. ve Muhammed b. Ahmed, öl. 682 h. (Kudame'nin iki oğlu),

– *eş-Şerhu'l-kebîr ale'l-Muknî*, 12 cilt.

Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz el-Cezîrî

– *el-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 5 cilt, neşr: Dârü'l-Fıkr, Beyrut: 1406 hicrî.

Abdülhalîm el-Cündî (Muasır)

– *el-İmâm Cafer es-Sâdık (a.s)*, neşr: Muhammed Tefvik Uveyda, 1397 hicrî/1977 miladi, 1. baskı.

Abdûlmecid et-Türkî

– *Münâzarât fî usûli's-Şerî'ati'l-İslâmiyye beyne İbn Hazm ve'l-Bâcî*, tercüme ve tahkik: Abdüssabûr Şâhin, gözden geçiren: Dr. Muhammed Abdülhalim Mahmud, neşr: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut: 1. baskı.

Âgâ Büzürg-i Tahrânî, Muhammed Muhsin b. Alî b. Muhammed Rıza (öl. 1389 h.)

– *ez-Zerî'a ilâ tesânîfi's-Şîa*, 26 cilt, neşr: Dârü'l-Edvâ', Beyrut: 1403 hicrî, 3. baskı.

Ahmed b. Abdîrrahmân b. Muhammed el-Bennâ es-Sââtî (öl. 1958 h.)

– *el-Fethu'r-rabbânî li-tertibî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, neşr: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut.

Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah eş-Şeybânî (öl. 241 h.)

– *Kitâbü Fezâili's-sahâbe*, 2 cilt, tahkik: Dr. Vesiyullah Muhammed Abbas, neşr: Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1403 hicrî, 1. baskı.

– *Kitâbü'l-İlâle ve ma'rifeti'r-ricâl*, 4 cilt, tahkik: Vasiyullah b. Muhammed Abbas, neşr: el-Mektebü'l-İslâmî, Dârü'l-Hânî, Beyrut, Riyad: 1408 hicrî, 1. baskı.

– *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 6 cilt, neşr: Müessesetü Kurtuba, Mısır.

Ahmed Emin

– *Duha'l-İslâm*, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 10. baskı.

– *Fecrü'l-İslâm*, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut: 1975 miladi, 11. baskı.

Baalbekkî, Münir (Muasır)

– *Mevsûatü'l-mevrid*, 11 cilt, neşr: Darü'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut: 1980 miladi, 1. baskı.

Bağdâdî, Muhammed b. Habib (öl. 245 h.)

– *el-Muhabber*, el yazımı nüshası.

Beydun, Dr. İbrahim

– *Melâmihi't-teyyârâti's-siyâsiyye fi'l-karni'l-evveli'l-hicrî*, neşr: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut: 1979 miladi, 1. baskı.

Bir grup müsteşrik

– *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-Nebevî*, neşr: Brill, Liden: 1936 miladi.

Buhûtî, Mansur b. Yûnus b. Salâhiddîn (öl. 1051 h.)

– *Keşşâfü'l-knâ' an (metn)i'l-İknâ'*, 6 cilt, tahkik: Hilâl Musaylihî Mustafa, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut: 1402 hicrî.

Burucerdî, Seyyid Muhammed Hüseyin (öl. 1380 h.)

– *Câmi'u ahâdîsi's-Şîa*, 24 cilt, Şeyh İsmail Muizzî Melayirî tarafından toplanmış 1414 hicrî, yılında çıkan 2. baskı.

Celâlî, Seyyid Muhammed Rıza (Muasır)

– *Tedvînü's-sünneti's-şerîfe*, neşr: Mektebetü'l-İlâmi'l İslâmî, Kum: 1413 hicrî, 1. baskı.

Celâlüddîn Abdurrahman (öl. 911 h.)

– *ed-Dîbâc alâ Sahîhi Müslim b. el-Haccac*, es-Süyûtî, 5 cilt, tahkik: Ebu İshak Cüveynî Esirî, neşr: Dârü İbn Affan, Suudi Arabistan: 1416 hicrî.

Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (öl. 370 h.)

– *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5 cilt, tahkik: Muhammed Sadık Kamhâvî, neşr: Dârü İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut: 1405.

Corcî Zeydân (öl. 1914)

– *Tarihu't-temeddüni'l-İslâmî*, Külliyyatının 11 ve 12. ciltleri, neşr: Dârü'l-Ceyl, Beyrut: 1402 hicrî.

Demîrî, Kemâlüddîn Muhammed b. Musa (öl. 682 h.)

– *Hayâtü'l-hayevânî'l-kübrâ*, neşr: Menşûrâtı'r-Razî, Kum; Mektebetü Mustafa el-Halebî, Mısır: 1401 hicrî, 2. baskı.

Deylemî, Ebu Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye, 5 cilt (öl. 509 h.)

– *Firdevsü'l-ahbâr bi-me'sûri'l-hitâb el-muharrec alâ Kitâbi's-Şihâb*, tahkik: Said b. Besyûnî Zağlûl, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1986 miladi, 1. baskı.

Düreynî, Muhammed Fethi

– *el-Menâhicü'l-usûliyye*, neşr: eş-Şeriketu'l-Müttehîde, Suriye: 1405 hicrî/1985 miladi, 2. baskı.

Ebî Cumhûr el-Ahsâî, Muhammed b. Ali b. İbrahim (öl. 904 h.)

– *Evâli'l-leâli'l-azîziyye fi'l-ahâdîsi'd-dîniyye*, 4 cilt, tahkik: Seyyid Meraşi, Şeyh Mücteba el-İrâkî, neşr: Matbaatü's-Seyyidi's-Şühedâ, Kum: 1403 hicrî, 1. baskı.

Ebu Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad (öl. 189 h.)

– *el-Hücce alâ ehli'l-Medîne*, eş-Şeybânî, 4 cilt, neşr: Âlemü'l-Kütüb, Beyrut: 1403 hicrî, 3. baskı.

Ebu Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm (öl. 316 h.)

– *Müsnedü Ebî Avâne*, el-İsferâyînî, 5 cilt, tahkik: Eymen b. Ârif ed-Dımaş-kî, neşr: Dârü'l-Marife, Beyrut: 1998 miladi, 1. baskı.

Ebu Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (öl. 483 h.)

– *Usûlü's-Serahsî*, 2 cilt, tahkik: Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, neşr: Lücnetü İhyâi'l-Meârifî'l-Nu'mâniyye, Haydarabâd, Hindistan, Ofset Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1414 hicrî, 1. baskı.

Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Berkî (öl. 274 h.)

– *el-Mehâsin*, 2 cilt, tahkik: Seyyid Celâleddin el-Hüseynî, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Kum.

Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî (öl. 321 h.)

– *Şerhu Meâni'l-Asâr*, 4 cilt, tahkik: Zührî en-Neccâr, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1399 hicrî, 1. baskı.

Ebu Cafer Muhammed b. Abdillâh el-İşkâfî (öl. 220 h.)

– *el-Mi'yâr ve'l-muvâzene*, tahkik: Şeyh Bâkır Mahmûdî.

Ebu Davud es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as el-Ezdî (öl. 275 h.)

– *el-Merâsîl*, tahkik: Şuayb el-Arnaût, neşr: Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1408 hicrî, 1. baskı.

– *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 4 cilt, tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut.

Ebu Hanife Nu'mân b. Muhammed b. Mansur el-Kadî et-Temîmî (öl. 363 h.)

– *Deâimü'l-İslâm ve zikrû'l-helâl ve'l-harâm ve'l-kadâyâ ve'l-ahkâm 'an Ehlibeyt-i Resûlillâh 'aleyhi ve 'aleyhim efdalü's-salât*, 2 cilt, tahkik: Asaf Ali Asgar Feyzî, neşr: Dârü'l-Maarif, Kahire: 1383 hicrî/1963 miladi, 1. baskı.

Ebu Hayseme en-Nesâî, Züheyr b. Harb (öl. 234 h.)

– *el-İlm*, tahkik: Muhammed Nasîrüddin el-Elbânî, neşr: el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut: 1403 hicrî, 2. baskı.

Ebu İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî (öl. 476 h.)

– *Tabakâtü'l-fukahâ'*, tahkik: Halîl el-Meys, neşr: Dârü'l-Kalem, Beyrut.

Ebu Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk (öl. 430 h.)

– *Delâilü'n-nübüvve*, tahkik: Muhammed Muhammed Haddâd, neşr: Dârü Tayyibe, Riyad: 1409 hicrî, 1. baskı.

– *Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahîhi Müslim*, 4 cilt, tahkik: Muhammed Hasan İsmail Şafîî, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1996 miladi, 1. baskı.

Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm (öl. 224 h.)

– *Kitâbü'l-emvâl*, tahkik: Muhammed Halil Heras, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1406 hicrî, 1. baskı.

Ebu Ya'lâ el-Mevsîlî, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî (öl. 307 h.)

- *el-Müsned*, 13 cilt, tahkik: Hüseyin Selim Esed, neşr: Dârü'l-Me'mun li't-Tûras, Dimaşk: 1404 hicrî, 1. baskı.

Ebu Zehv, Muhammed

- *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn: ev İnâyetü'l-ümme'ti'l-İslâmiyye bi's-sünneti'n-Nebeviyye*, neşr: Kahire 1378 hicrî. Beyrut'ta bulunan Dârü'l-Kütübî'l-Arabî kurumu tarafından hicrî 1404 yılında yeniden basılmıştır. Mısır Müftüsü ve Fetva Komisyonu Başkanı Şeyh Hasaneyn Mahluf bu kitaba bir ön söz yazmıştır.

Ebu Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (öl. 676 h.)

- *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, , 9 cilt, tahkik: Mahmud Matrahî, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut: 1417 hicrî, 1. baskı.
- *Sahîh-i Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, 18 cilt, neşr: Dâru İhyâi't-tûrasi'l-Arabî, Beyrut: 1392 hicrî, 2. baskı.

Ebu Zeyd, Bekr b. Abdullah

- *Ma'rifetu'n-Nusah ve's-Suhufu'l-Hadîsiyye*, neşr: Dâru'r-Râye, Riyad: 1412 hicrî, 1. baskı.

Ebu'l-Berekât Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr (öl. 1201 h.)

- *eş-Şerhu'l-kebîr*, 4 cilt, tahkik: Muhammed Uleyş, neşr: Dârü'l-Fikr – Beyrut.

Ebu'l-Fadl Mir Muhammed (Muasır)

- *Buhûsun fî tarîhi'l-Kur'ân*, neşr: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî et-Tâbiati li Câmi'ati'l-Müderresîn, Kum, İran: 1420 hicrî, 1. baskı.

Ebu'l-Ferec el-İsfahânî (öl. 356 h.)

- *Makâtîlü't-Tâlibiyyîn*, tahkik: Kâzım Muzaffer, neşr: Müessesetü Dâri'l-Kitab, Kum: 1385 hicrî, 2. baskı.

Ebu'l-Fütûh er-Râzî, Hüseyin b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Huzâî

- *Tefsîr-i Ebu'l-Fütûh er-Râzî=Ravzu'l-cinân ve ravhu'l-cenân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 20 cilt, tashih: Dr. Muhammed Cafer Yâhıkî, Dr. Muhammed Mehdi Nasih, neşr: Mecmeü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, Meşhed: 1408 hicrî.

Ebu'l-Hasen Hayseme b. Süleymân b. Haydere el-Kureşî eş-Şâmî et-Trablusî (öl. 343 h.)

– *Min hadîsi Hayseme el-Kureşî el-Etrâblusî*, tahkik: Ömer Abdüsselam, neşr: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut: 1400 hicrî, 1. baskı.

Ebu'l-İhlas Hasen b. Ammar b. Alî eş-Şürünbülâlî (öl. 1069 h.)

– *Nûrû'l-îzâh ve necâtü'l-ervâh*, neşr: Dârü'l-Hikme, Dimaşk: 1985 miladi.

Ebu'l-Kasım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî (öl. 581 h.)

– *er-Ravzû'l-ünûf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li-İbn Hişâm*, es-Süheyli, 4 cilt, tahkik: Mecdî Mansur eş-Şûrî, neşr: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut: 1418 hicrî, 1. baskı.

Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (öl. 538 h.)

– *el-Fâik fî garîbi'l-hadîs*, 4 cilt, tahkik: Ali Muhammed el-Bicâvî – Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, neşr: Dârü'l-Mârifet, Lübnan: 2. baskı.

– *el-Keşşâf*, 4 cilt, neşr: Dârü'l-Mârifet, Beyrut.

Ebu'l-Mehasin Yusuf b. Musa el-Hanefî

– *el-Mu'tesar mine'l-muhtasar min müşkili'l-âsâr*, 2 cilt, Dârü'n-neşr: Mektebetü'l-Mütenebbi, Kahire.

Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (öl. 595 h.)

– *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut.

Ebu's-Suûd İmâdî, Muhammed b. Muhammed, (öl. 951)

– *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm=Tefsîr-i Ebu's-Suûd*, 9 cilt, neşr: Dârü İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut.

ed-Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed (öl. 385 h.)

– *es-Sünenü'd-Dârekutnî*, 4 cilt, tahkik: Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî, neşr: Dârü'l-Marife, Beyrut: 1386 hicrî.

ed-Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl (öl. 255 h.)

– *Sünen-i Dârimî*, 2 cilt, tahkik: Fevâz Ahmed Zümerli, Halid Seb'u'l-Alemî, neşr: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut: 1407 hicrî, 1. baskı.

ed-Dımaşkî, Ebu'l-Fidâ' İbn Kesîr (öl. 774 h.)

– *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm* (*Tefsîr-i İbn Kesîr*), neşr: Dârü'l-Fıkr, Beyrut: 1401 hicrî.

el-Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdulhâdî el-Cerrâhî (öl. 1162 h.)

– *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs*, 2 cilt, tahkik: Ahmed Kalâş, neşr: Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1405 hicrî, 4. baskı.

el-Ahmedî, Ali b. Hüseyin Ali, (Muasır)

– *Mekâtîbu'r-Resûl*, 3 cilt, neşr: Dârü'l-Hadis, Kum: 1419 hicrî/1998 miladi, 1. baskı.

el-Alevî, Muhammed b. Akil b. Abdullah (öl. 1350 h.)

– *en-Nesâihu'l-Kâfiye li-men yetevellâ Muâviye*, neşr: Dâru's-Sekafe, Kum: 1412 hicrî, 1. baskı.

el-Âlûsî, Şehâbeddin Mahmud (öl. 1270 h.)

– *Tefsîr-i Âlûsî=Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 30 cilt, neşr: Dâru İhyâi't-türasi'l-Arabî, Beyrut.

el-Âmidî, Ebu'l-Hasan, Ali b. Muhammed (öl. 631 h.)

– *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 4 cilt, tahkik: Dr. Seyyid Cemilî, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut: 1404 hicrî, 1. baskı.

el-Âmilî, Bahâüddîn Muhammed b. Hüseyin b. Abdissamed (öl. 1031 h.)

– *Meşriku's-şemseyn*. Kum kentinde bulunan Basiretî Kütüphanesi tarafından müellife ait taş baskılı *el-Hablû'l-metîn* kitabıyla birlikte yeniden basılmıştır.

el-Âmilî, Şeyh Hüseyin Abdüssamed (öl. 984 h.)

– *Vusûlu'l-ahyâr ilâ usûli'l-ahbâr*, tahkik: Seyyid Abdüllatif Kuhkemerî, neşr: Mecmau'z-Zehâiri'l-İslâmiyye, Kum: 1041 hicrî.

el-Askalânî, İbn Hacer (öl. 852 h.)

– *ed-Dirâye fî tahrîci (telhîsi, muntehabi) ahâdîsi'l-Hidâye*, 2 cilt, tahkik: Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî, neşr: Dârü'l-Marife, Beyrut.

– *el-Hedyü's-sârî*, tahkik: İbrahim Atve İvez, neşr: Şeriketü'l-Halebî, Mısır: 1383 hicrî.

– *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, tahkik: Ali Muhammed el-Becâvî, Dârü'l-Ceyl, Beyrut: 1412 hicrî, 1. baskı.

– *el-Vukûf alâ mâ fî Sahîhi Müslim mine'l-mevkûf*, tahkik: Abdullah el-Leysî el-Ensârî, neşr: Müessesetü's-Sekafe, Beyrut: 1406 hicrî, 1. baskı.

– *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 13 cilt, tahkik: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb, neşr: Dârü'l-Mârife, Beyrut.

– *Şerh-i Sünen-i İbn Mâce*, neşr: Kadimî Kütüphane, Karaçi.

– *Tehzîbü't-Tehzîb*, 14 cilt, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut: 1404 hicrî, 1. baskı.

– *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ahâdisi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*, 2 cilt, tahkik: Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî, neşr: Medine, 1384 hicrî.

el-Askerî, Ebu Ahmed el-Hasen b. Abdillâh b. Said (öl. 382 h.)

– *Tashîfâtü'l-muhaddisîn fî garîbi'l-hadîs*, 2 cilt, tahkik: Mahmud Ahmed Mîre, neşr: el-Matbaatü'l-Arabiyyetü'l-Hadîse, Kahire: 1402 hicrî, 1. baskı.

el-Aynî, Ebu Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa b. Ahmed

– *Umdetü'l-karî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 12 cilt, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut.

el-Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî

– *Avnu'l-ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Davud*, 10 cilt (öl. 1310 h.), neşr: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut: 1415 hicrî, 2. baskı.

el-Bahrânî, Hâşim b. Süleymân b. İsmâîl b. Abdilcevad el-Hüseynî (öl. 1107 veya 1109 h.)

– *el-Burhân fî tefsîri'l-Kurân*, 5 cilt, 2. baskı.

el-Basrî, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib (öl. 436 h.)

– *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkh*, 2 cilt, tahkik: Halîl el-Meys, neşr: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut: 1403 hicrî, 1. baskı.

el-Begavî, Ebu Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Ferrâ' (öl. 516 h.)

– *Meâlimü't-tenzîl*, 4 cilt, tahkik: Mervan el'ak, Mervan Sevâr, neşr: Dârü'l-Marife, Beyrut: 1407 hicrî, 2. baskı.

el-Beyâdî, Ebu Muhammed, Ali b. Yunus ez-Zeynüddîn el-Âmilî, en-Nebbâtî (öl. 877 h.)

- *es-Sırâtu'l-müstakîm ilâ müstahikki't-takdîm*, 3 cilt, tahkik: Muhammed Bakır Behbûdî, neşr: el-Mektebetü'r-Rezeviyye li İhyâi't-türasi'l-Caferî: 1384 hicrî, 1. baskı.

el-Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî (öl. 458 h.)

- *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, tahkik: Muhammed Ziyâürrahmân el-A'zamî, Neşru Dâri'l-Hulefa li'l-Kitabi'l-İslâmî, Kuveyt.
- *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10 cilt, tahkik: Muhammed Abdülkâdir Atâ, neşr: Dârü'l-Baz, Mekketü'l-Mükerreme: 1414 hicrî.
- *Menâkıbü's-Şâfiî*, tahkik: Seyyid Ahmed Sakr, neşr: Dârü Tûrasi'l-Arabî, Kahire: 1391 hicrî, 1. baskı.
- *Şu'abü'l-îmân*, 8 cilt, tahkik: Ebu Hâcer Muhammed Said b. Besyûnî Zağ-lûl, neşr: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut: 1410 hicrî, 1. baskı.

el-Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (öl. 256 h.)

- *el-Câmi'u's-Sahîhu'l-Muhtasar*, 6 cilt (Buharî, Cufi, Ebu Abdullah, Muhammed b. İsmail) (öl. 256 h.), tahkik: Dr. Mustafa Dîb el-Buğâ, neşr: Dârü İbn Kesîr, Beyrut: 1407, 3. baskı.
- *el-Künâ*, tahkik: Seyyid Hâşim en-Nedvî, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut.
- *et-Tarîhu's-sagîr*, 2 cilt, tahkik: Mahmud İbrahim Zâyed, neşr: Dârü'l-Vaî', Halep: 1397 hicrî, 1. baskı.
- *Halku ef'âli'l-ibâd*, tahkik: Dr. Abdurrahman Umeyre, neşr: Dârü'l-Meâri-fi's-Suudiyye, Riyad: 1398 hicrî.
- *Sahîh-i Buhârî=el-Câmiu's-Sahîh*, tahkik: Mustafa Dîb el-Buğâ, neşr: Dârü İbn Kesîr, Beyrut: 1407 hicrî, 3. baskı.

el-Ezdî, Ebu Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî (öl. 151 h.)

- *el-Câmi'*, 2 cilt, tahkik: Habib A'zamî, neşr: el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut: 1403 hicrî, 2. baskı.

el-Fâkihî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbas (öl. 275)

- *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-dehr ve hadîsih*, 6 cilt, tahkik: Dr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, neşr: Dârü'l-Hadr, Beyrut: 1414 hicrî, 2. baskı.

el-Ferâhîdî, Ebu Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm, 5 cilt (öl. 175 h.)

– *el-Ayn*, tahkik: Mehdi Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmerrâî.

el-Fettâl en-Nîsâbûrî, Şehid Muhammed b. Fettâl (öl. 508 h.)

– *Ravzatü'l-vâizîn*, tahkik: Seyyid Muhammed Mehdi Seyyid Hasan Hırsân, neşr: Menşûratu'r-Raziy – Kum.

el-Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (öl. 817 h.)

– *el-Kamûsü'l-muhît*, 4 cilt, Derleyen: Allâme Şeyh Nasr Hureynî.

el-Gazzalî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (öl. 505 h.)

– *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*, tahkik: Muhammed Abdüsselam Abduşşâfi, neşr: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut: 1413 hicrî, 1. baskı.

el-Gazzî, Ebu'l-Mekârim Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî (öl. 1061 h.)

– *İtkanü mâ yahsünü mine (min beyânî)'l-ahbârî'd-dâ'ire (el-ahâdîsi'l-câriye) ale'l-elsün*, 2 cilt, tahkik: Halil Muhammed el-Arabî, neşr: Dârü'l-Fârûkî'l-Hadîse, Kahire: 1415 hicrî, 2. baskı.

el-Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, (öl. 405 h.)

– *el-Fethu'l-Kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr, 'ale's-Sahîhayn*, 3 cilt, tahkik: Mustafa Abdülkâdir Atâ, neşr: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut: 1411 hicrî/1990 miladi, 1. baskı.

el-Hallâl, Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed b. Harun (öl. 311 h.)

– *es-Sünne*, 3 cilt, tahkik: Dr. Atıyye ez-Zehranî, neşr: Dârü'r-Râye, Riyad: 1410 hicrî, 1. baskı.

el-Hamevî, Ebu Abdillâh Şihabüddîn Yâkut b. Abdullâh (öl. 626 h.)

– *Mu'cemü'l-büldân*, 5 cilt, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut.

el-Hânsârî, Muhammed Bâkır b. Zeynilâbidîn b. Cafer el-Mûsevî (öl. 1306 h.)

– *Ravzâtü'l-cennât*, 8 cilt, tahkik: Esedullah İsmâîliyân, Kum.

el-Harrânî, Hasan b. Ali

- *Tuhefû'l-ukûl*, tahkik: Ali Ekber Gıfârî, neşr: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum: 1404 hicrî, 2. baskı.

el-Haskânî, Ubeydullah b. Ahmed el-Hâkim (öl. hicrî beşinci asır)

- *Şevâhidü't-tenzîl li-kavâidi't-tafdîl*, 2 cilt, tahkik: Şeyh Muhammed Bâkır Mahmûdî, neşr: Mecmau İhyâi's-Sekafeti'l-İslâmiyye, Tahran: 1411 hicrî/1990 miladi, 1. baskı.

el-Hâşimî, Ebu Cafer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr (öl. 245 h.)

- *el-Münemmak fî ahhâri Kureyş*, tashih ve dipnot: Hurşîd Ahmed Fârîk, neşr: Âlemü'l-Kütüb, Beyrut: 1405 hicrî, 1. baskı.

el-Hattab, Ebu Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân (öl. 954 h.)

- *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl*, 6 cilt, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut: 1398 hicrî, 2. baskı.

el-Hâzîmî, Ebu Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Musa b. Osmân b. Hâzîm el-Hemedânî (öl. 84 h.)

- *el-İ'tibâr fî'n-nasih ve'l-mensûh mine'l-Âsâr*, neşr: Râtîb Hâkimî, Matbaa-tü'l-Endelüs, Humus: 1386 hicrî.

el-Herevî, Ahmed b. Muhammed (öl. 224 h.)

- *Garîbü'l-hadîs*, 4 cilt, tahkik: Dr. Muhammed Abdülmuid Han, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut: 1396 hicrî, 1. baskı.

el-Heysemî, Ebu'l-Hasan Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân (öl. 807 h.)

- *Buğyetü'l-bâhis an zevâidi Müsnedi'l-Hâris*, 2 cilt, tahkik: Dr. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkerî, neşr: Merkezi Hıdmeti's-Sünneti ve's-Sîreti'n-Nebeviyye, Medine 1413 hicrî, 1. baskı.

el-Heysemî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân (öl. 807 h.)

- *Mecmau'l-bahreyn fî zevâidi'l-Mu'cemeyn*, 10 cilt, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut: 1407 hicrî, 1. baskı.

el-Hilâlî, Ebu Sadık Süleym b. Kays (öl. 76 h.)

- *Kitâbü Süleym b. Kays*, tahkik: Şeyh Muhammed Bâkır Ensârî.

el-Hillî, Ebu'l-Kasım Necmüddîn Cafer b. el-Hasen b. Ebî Zekerîyyâ Yahyâ el-Muhakkık (öl. 676 h.)

– *el-Mu'teber fî şerhi'l-Muhtasar*, 2 cilt, tahkik: Şeyh Nasır Mekârim Şirâzî başkanlığındaki komisyon, neşr: Müessesetü Seyyidi's-Şüheda, İmam Emîr-ü'l-Müminin (a.s) Medresesi, Kum.

el-Humeydî, Ebu Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî (öl. 219 h.)

– *el-Müsned*, 2 cilt, tahkik: Habîbürrahman el-A'zamî, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

el-Huzâî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Ahmed (öl. 789 h.)

– *Tahrîcü'd-delâlati's-sem'iyye alâ mâ kâne fî ahdi Resulillâh mine'l-hiref*, tahkik: Dr. İhsan Abbas, neşr: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut: 1405 hicrî, 1. baskı.

el-Hür el-Âmilî, Muhammed b. el-Hasen b. Alî (öl. 1104 h.)

– *Vesâilü's-Şîa*, 30 cilt, tahkik ve neşr: Müessesetu Âli'l-Beyt li İhyâi't-Turas, Kum: 1414 hicrî, 2. baskı.

el-Hüseynî, Hâşim Maruf (Muasır)

– *Dirasât fî'l-hadîs ve'l-Muhaddisîn*, Dârü't-Tearuf li'l Matbuat, Beyrut: 1398 hicrî/1978 miladi, 2. baskı.

el-Hüseynî, İbn Hamza (öl. 1120 h.)

– *el-Beyân ve't-ta'rîf fî esbâbi vürûdi'l-hadîsi's-şerîf*, 2 cilt, tahkik: Seyfüd-din el-Kâtib, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut: 1401.

el-İsfahanî, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed (öl. 430 h.)

– *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, tahkik: Muhammed Nazar Faryâbî, neşr: Mektebetü'l-Kevser, Riyad: 1415 hicrî, 1. baskı.

el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb (öl. 425 h.)

– *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, neşr: İntişarâtı Haydariyye, Kum.

el-İsfahânî, Ebû Nuaym

– *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 10 cilt, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut: 1405 hicrî, 4. baskı.

el-Kalkaşendî, Ebu'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Alî (öl. 821 h.)

– *Maasirü'l-inâfe fî maâlimi'l-hilâfe*, 5 cilt, tahkik: Abdüssettâr Ahmed Fer-râc, neşr: Matbaatu Hükümeti'l-Kuveyt 1985 miladi 2. baskı.

– *Subhu'l-a'şâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, 8 cilt, tahkik: Dr. Yusuf Ali Tavîl, neşr: Dârü'l-Fikr, Dımaşk: 1987 miladi, 1. baskı.

el-Kannevcî, Muhammed Sıddîk Hasan Han (öl. 1307 h.)

– *Ebcedü'l-ulûm el-veşiyi'l-merkûm fî beyâni ahvâli'l-ulûm*, 3 cilt, tahkik: Abdulcebbâr Zekkâr, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1978 miladi.

el-Kasânî, Alâüddîn Ebu Bekr b. Mes'ud b. Ahmed (öl. 587 h.)

– *Bedâi'u's-sanâ'i' fî tertibi's-şerâ'i'*, 7 cilt, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut: 1982 miladi.

el-Kazvînî, Ebu'l-Kasım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfî (öl. 623 h.)

– *et-Tedvîn fî ahhâri Kazvîn*, 4 cilt, tahkik: Azîzullah el-Utâridî, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1987 miladi.

el-Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî (öl. 1038 h.)

– *et-Terâtîbü'l-idâriyye (Nizâmü'l-hükûmeti'n-nebeviyye)*, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut.

el-Kissî (el-Keşşî), Ebu Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr (öl. 249 h.)

– *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, tahkik: Subhi el-Bedri es-Samarraî-Mahmud Muhammed Halil es-Saidî, el-Kahire, neşr: Mektebetu's-Sünneh, kahire: 1408 hicrî, 1. baskı.

el-Kudâî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Cafer (öl. 454 h.)

– *Şihâbü'l-ahbâr*, 2 cilt, tahkik: Hamdi Abdülmecid es-Selefî, neşr: Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1407 hicrî, 2. baskı.

el-Kummî, Ebu Cafer Eş'arî (İmam Rıza, İmam Cevad ve İmam Hâdî'nin yârenlerinden olan ve gaybet-i suğra döneminde vefat eden)

– *en-Nevâdir li Ahmed b. İsa*, tahkik ve neşr: Medresetü'l-İmami'l-Mehdi (a.s), Kum: 1408 hicrî, 1. baskı.

el-Kundûzî el-Hanefî, Süleyman b. İbrahim (öl. 1294 h.)

- *Yenâbü'l-mevedde*, 3 cilt, tahkik: Seyyid Ali Cemal Eşref el-Hüseynî, neşr: Dârü'l-Usve 1416 hicrî, 1. baskı.

el-Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensarî (öl. 671 h.)

- *el-Câmî' li-ahkâmî'l-Kur'ân=Tefsîr-i Kurtubî*, 20 cilt, tahkik: Ahmed Abdülhalim Berdûnî, neşr: Dârü's-Şa'b, Kahire: 1372 hicrî, 2. baskı.

el-Kuşeyrî, Müslim b. el-Haccac, (öl. 261 h.)

- *Kitâbü't-temyîz*, Dr. Muhammed Mustafa A'zamî'ye ait *Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn* kitabı ile beraber neşredilmiştir, tahkik: Dr. Muhammed Mustafa A'zamî, neşr: Mektebetü'l-Kevser, Suudi Arabistan: 1410 hicrî, 3. baskı.
- *Sahîh-i Müslim*, 5 cilt, tahkik: Muhammed Fuad Abdülbâkî, neşr: Dâru İhyâi't-türasi'l-Arabî, Beyrut.

el-Küleynî, Ebu Cafer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk (öl. 329 h.)

- *el-Kâfî*, 8 cilt, tahkik: Ali Ekber Gıfârî, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Tahran: 1388 hicrî, 3. baskı.

el-Lâlekâî, Ebu'l-Kasım Hibetullah b. el-Hasen b. Mansur (öl. 418 h.)

- *İ'tikâdu Ehli's-sünne=Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâa mine'l-Kitâb ve's-Sünne ve icmâi's-sahâbe*, 4 cilt, tahkik: Dr. Ahmed Sa'd Hamdân, neşr: Dârü Tayyibe, Riyad: 1402 hicrî.

el-Makdisî, Ebu Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed (öl. 643)

- *el-Ahâdisü'l-muhtâre*, 10 cilt, tahkik: Dr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, neşr: Mektebetü'n-Nehdati'l-Hadîse, Mekketü'l-Mükerreme: 1410 hicrî, 1. baskı.

el-Malatî, Abdülbasit b. Halil b. Şahin (öl. 920 h.)

- *Gâyetü's-sû'l fî sîreti'r-Resûl*, tahkik: Dr. Muhammed Kemâleddin, neşr: Âlemü'l-Kütüb, Beyrut: 1988 miladi, 1. baskı.

el-Mar'aşî, Seyyid Şihâbüddîn Muhammed Hüseyin b. Mahmûd b. Alî (öl. 1990 miladi)

- *er-Revâşihu's-semâviyye fî şerhi'l-ahâdisi'l-İmâmiyye*, neşr: Seyyid Mar'aşî Necefî Kütüphanesi Yayınları, Kum: 1405 hicrî.

el-Mâverdî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (öl. b 429 h.)

– *A'lâmü'n-nübüvve*, tahkik: Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî, neşr: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut: 1987 miladi, 1. baskı.

el-Mergînânî, Ebu'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî (öl. 593 h.)

– *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, 4 cilt, neşr: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut.

el-Mevsu'atu'l-Arabiyyetu'l-müeyssere, neşr: Dâru's Şa'b, Kahire: 1972 miladi, 2. baskı.

el-Mîlânî, Seyyid Muhammed Hâdî el-Hüseynî (öl. 1395 h.)

– *Kâdetünâ keyfe na'rifuhum*, 8 cilt, tahkik: Seyyid Muhammed Ali el-Mîlânî, neşr: Müessesetü'l-Vefâ, Beyrut: 1406 hicrî, 1. baskı.

el-Minkarî, Nasr b. Mezâhim (öl. 212 h.)

– *Vak'atu Siffîn*, tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, neşr: el-Müessesetü'l-Arabiyyetü'l-Hadîse 1382 hicrî, 2. baskı.

el-Mizzî, Ebu'l-Haccac Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf (öl. 742 h.)

– *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 35 cilt, tahkik: Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, neşr: Dârü'r-Risâle, Beyrut: 1400 hicrî, 1. baskı.

el-Muallimî, Ebu Abdillâh Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Yemânî

– *el-Envârü'l-kâşife li-mâ fî kitâbi Edvâin ale's-sünneti'l-Muhammediyye mine'z-zelel ve't-tadlîl ve'l-mücâzeze*, neşr: Âlemü'l-Kütüb, Beyrut: 1402 hicrî.

el-Muzaffer en-Necefî, Muhammed Hasan b. Muhammed (öl. 1275 h.)

– *Delâilü's-sıdk li-nehci'l-hak*, 3 cilt, neşr: Dârü'l-Muallim, Kahire: 1396 hicrî, 2. baskı.

el-Mübârekpûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm (öl. 1935)

– *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi't-Tirmizî*, 10 cild, neşr: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.

el-Müeyyidî, Mecdüddîn b. Muhammed b. Mansur

– *et-Tuhef şerhü'z-Zülef*, 1389 hicrî, 1. baskı.

el-Münzirî, Ebu Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdül-lâh (öl. 656 h.)

– *et-Terğîb ve't-terhîb mine'l-hadîsi's-şerîf*, 4 cilt, tahkik: İbrahim Şemsüddin, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1417 hicrî, 1. baskı.

el-Müttakî el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân (öl. 975 h.)

– *Kenzü'l-ummâl*, 16 cilt, tahkik: Bekrî Hayyânî-Saffet Sekkâ, neşr: Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.

el-Ömerî, Sâlih b. Muhammed b. Nuh (öl. 1218 h.)

– *Îkâzü'l-himem ûli'l-epsâr*, neşr: Dârü'l-Marife, Beyrut: 1398 hicrî.

el-Umrî, Dr. Nâdiye

– *İctihâdü'r-Resûl*, neşr: Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1408 hicrî/1987 miladi, 4. baskı.

el-Vâfî, el-Mehdi (Muasır)

– *el-İctihâd fî's-şerîati'l-İslâmiyye, neş'etuh ve tetavvuruh ve't-ta'rîf bih*, neşr: Dârü's-Sekâfe, *el-Mağrib*, 1. baskı.

el-Vâsıtî, Ebu'l-Hasan Eslem b. Sehl b. Selim er-Rezzâz (öl. 292 h.)

– *Tarîhu Vâsıt*, tahkik: Korkîs Avvâd, neşr: Âlemü'l-Kütüb, Beyrut: 1406 hicrî, 1. baskı.

el-Ya'kûbî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Cafer b. Vehb b. Vâzih (öl. 292 h.)

– *Tarîhu'l-Ya'kûbî*, 2 cilt, neşr: Dârü Sâdr, Beyrut.

Emîr es-San'ânî, Muhammed b. İsmail (öl. 1182 h.)

– *Sübülü's-selâm fî şerhi Bulûgi'l-merâm min edilleti'l-ahkâm*, 4 cilt, tahkik: Muhammed Abdülaziz Hûlî, neşr: Dârü İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut: 1414 hicrî, 1. baskı.

– *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*, dipnot: Salah b. Muhammed b. Uveyda, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1417 hicrî, 1. baskı.

– *İrşâdü'n-nükkad ilâ teysîri'l-ictihâd*, Mektebetü't-Türâsi'l-Arabî, Bağdad: 1990 miladi.

en-Necâşî el-Esedî, Ebu'l-Hüseyn (Ebu'l-Abbâs) Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Abbas (öl. 450 h.)

– *Ricâlü'n-Necâşî*, tahkik: Seyyid Musa Şubeyrî ez-Zencânî, neşr: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum: 1416 hicrî, 5. baskı.

en-Nesâî, Ebu Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (öl. 303 h.)

– *el-Müctebâ mine's-Sünen=Sünen-i Nesâî*, 8 cilt, tahkik: Abdülfettâh Ebu Gudde, neşr: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye-Halep, 1406 hicrî, 2. baskı.

– *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6 cilt, tahkik: Dr. Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî ve Seyyid Kesrevî Hasan, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1411 hicrî, 1. baskı.

en-Nesefî, Hâfızüddîn (öl. 537 h.), *Tefsîru'n-Nesefî*, 4 cilt.

en-Nîsâbü'rî, Ebu Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir (öl. 318 h.)

– *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 2 cilt, tahkik: Ebu Hammâd Sagîr Ahmed b. Muhammed Hanîf, neşr: Dârü Tayyibe, Riyad: 1405 hicrî, 1. baskı.

en-Nûrî, Hacı Mirza Hüseyin et-Tabersî (öl. 1320 h.)

– *Müstedrekü'l-vesâil ve müstenbitü'l-mesâil*, 18 cilt, tahkik ve neşr: Müessesetu Âli'l-Beyt li İhyâi't-Turas, Kum: 1408 hicrî/1987 miladi, 1. baskı.

er-Râmihürmüzî, Ebu Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrrahmân b. Hallâd (öl. 260 h.)

– *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, tahkik: Dr. Muhammed Accâc el-Hatîb, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut: 1404 hicrî, 3. baskı.

er-Râzî, Ebu Muhammed İbn Ebî Hatîm Abdurrahman b. Muhammed b. İdris et-Temîmî el-Hanzalî (öl. 327 h.)

– *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9 cilt, neşr: Dârü İhyâi't-türasi'l-Arabî, Beyrut: 1271 hicrî, 1. baskı.

er-Râzî, Muhammed b. Ebu Bekir (öl. 721 h.)

– *Muhtârü's-Sihâh*, tahkik: Mahmud Hâtîr, neşr: Mektebetü Lübnan Nâşîrûn, Beyrut: 1415 hicrî.

es-Sadr, Seyyid Hasan Kazîmî (öl. 1354 h.)

– *Te'sîsü's-Şî'a li-ulûmi'l-İslâm*, Bağdad.

es-Saffâr, Ebu Cafer Muhammed b. el-Hasan b. Ferruh (öl. 290 h.)

– *Besâiru'd-derecât*, tahkik: Mirza Kûçe Bâğî, neşr: Müessesetü'l-A'lemî, Tahran: 1404 hicrî, 1. baskı.

es-Sâlih, Dr. Subhî (öl. 1986)

– *Mebâhis fî ulûmi'l-hadîs ve mustalahih*, neşr: Matbaatü Câmiati Dımaşk: 1379 hicrî/1959 miladi, 5. Baskı Ofset Menşârâtı'r-Razî, Kum.

es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed (öl. 902 h.)

– *et-Tuhfetü'l-latîfe fî tarîhi'l-Medîneti's-şerîfe*, 2 cild, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1993 miladi, 1. baskı.

es-Semerkandî, Ebu Nadr Muhammed b. Mes'ud b. Ayyâşî

– *Kitâbü't-Tefsîr (Tefsîrû'l-Ayyâşî)*, 2 cilt, tahkik: es-Seyyid Hâşim er-Resulî el-Mahallâtî, neşr: el-Mektebetü'l-İlmiyyeti'l-İslâmiyye, Tahran: 1380 hicrî, 1. baskı.

es-Sindî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî (öl. 1138 h.)

– *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni'n-Nesâî*, 8 cilt, tahkik: Abdülfettâh Ebu Gude, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1406 hicrî/1986 miladi, 2. baskı.

es-Sübkî, Ebu Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî (öl. 771 h.)

– *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 9 cilt, tahkik: Dr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Dr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, neşr: Dârü Hicr Matbaası, Kahire: 1992 miladi, 2. baskı.

es-Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman (öl. 911 h.)

– *ed-Dürü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 8 cilt, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut: 1993 miladi.

– *el-Câmi'u's-sagîr fî ahâdîsi'l-beşîri'n-nezâr*, 2 cilt, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut: 1401 hicrî, 1. baskı.

– *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, tahkik: Abdul'âl Sâlim Mükrim, neşr: Müessesetü'r-Risâle, 1406 hicrî, 1. baskı.

– *el-Hasâisi'l-kübrâ=Kifâyetü't-Tâlibi'l-lebîb fî hasâ'isi'l-habîb*, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1985 miladi, 1. baskı.

– *et-Tatrîf fî't-tashîf*, neşr: Dârü'l-Fâiz, Suudi Arabistan: 1409 hicrî, 1. baskı.

- *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*, neşr: Dârü İhyâi'l-Ulum, Beyrut.
- *Miftâhu'l-cenne fî'l-i'tisâm (ihticâc) bi's-sünne*, neşr: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Medine: 1399 hicrî, 3. baskı.
- *Şerhu's-Süyûtî alâ Süneni'n-Nesâî*, 8 cilt, tahkik: Abdülfettâh Ebu Gudde, neşr: Mektebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, Halep: 1406 hicrî, 2. baskı.
- *Tarîhu'l-hulefâ'*, tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, neşr: Matbaatu's-Saadet, Mısır: 1371 hicrî, 1. baskı.
- *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, 2 cilt, tahkik: Abdülvehhâb Abdülâtîf, neşr: Mektebetü'r-Riyâdi'l-Hadîse, Riyad.
- *Tenvîrü'l-havâlik alâ Muvattai Mâlik*, 2 cilt, neşr: el-Mektebetü't-Ticâriyye-tü'l-kübrâ, Mısır: 1389 hicrî.

Esterâbâdî, Seyyid Şerefüddin Hüseyin en-Necefî (öl. 965 h.)

- *Te'vîlü'l-âyât fî fezâili'l-İtreti't-Tâhira*, 2 cilt, tahkik: Medresetü'l-İmam Hâdî (a.s), neşr: Emîr, Kum: 1407 hicrî, 1. baskı.

eş-Şâfiî, İmam Muhammed b. İdris (öl. 204 h.)

- *er-Risâle*, tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: 1358 hicrî.
- *İhtilâfü'l-hadîs*, tahkik: Üstad Muhammed Ahmed Abdülaziz, neşr: Dâru'l-Baz-Mekketü'l-Mükerreme, 1406 hicrî, 2. baskı.
- *Müsnedü's-Şâfiî*, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

eş-Şâmî, Ebu Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî (öl. 942 h.)

- *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*, 12 cilt, tahkik: Şeyh Adil Ahmed Mevcûd, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1414 hicrî, 1. baskı.

eş-Şâşî, Ebu Bekr Fahrü'l-islâm Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyin (öl. 507 h.)

- *Hilyetü'l-ulemâ' fî ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ'*, 3 cilt, tahkik: Dr. Yasîn Ahmed İbrahim Derâdike, neşr: Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1400 hicrî, 1. baskı.

eş-Şâşî, Ebu Said el-Heysem b. Küleyb b. Süreyc

- *el-Müsned*, 2 cilt (öl. 335 h.), tahkik: Dr. Mahfûzurrahman Zeynullah, neşr: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Mekke: 1410 hicrî, 1. baskı.

eş-Şevkânî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed (öl. 1250 h.)

– *Fethu'l-Kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*, 5 cilt, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut.

– *Neylû'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*, 9 cilt, neşr: Dârü'l-Ceyl, Beyrut: 1973 miladi.

eş-Şeybânî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (öl. 290 h.)

– *es-Sünne*, 2 cilt, tahkik: Dr. Muhammed Said Sâlim Kahtânî, neşr: Dârü İbn Kayyim, Dammam: 1406 hicrî, 1. baskı.

eş-Şeybânî, Ebu Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhak b. Mahled (öl. 287 h.)

– *el-Âhâd ve'l-mesânî*, 6 cilt, tahkik: Dr. Basim Faysal Ahmed el-Cevâbire, neşr: Dârü'r-Râye, Riyad: 1411 1. baskı.

– *es-Sünne*, 2 cilt, tahkik: Muhammed Nasîru'd-din el-Elbânî, neşr: el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut: 1400 hicrî, 1. baskı.

eş-Şeybânî, Ebu'l-Fazl Sâlih b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (öl. 266 h.)

– *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, tahkik: Dr. Fazlurrahman Din Muhammed, neşr: ed-Dârü'l-İlmiyye, Dehli: 1988 miladi, 1. baskı.

et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (öl. 360 h.)

– *el-Mu'cemü'l-evsat*, 10, tahkik: Târik b. İvazullah-Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, neşr: Dârü'l-Haremeyn, Kahire: 1415 hicrî.

– *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 20 cilt, tahkik: Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, neşr: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Musul: 1404 hicrî, 2. baskı.

– *el-Mu'cemü's-sagîr*, 2 cilt, tahkik: Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr, neşr: el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut: 1405 hicrî, 1. baskı.

– *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, 4 cilt, tahkik: Hamdi Abdülmecid es-Selefî, neşr: Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1417 hicrî/1996 miladi, 2. baskı.

et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (öl. 310 h.)

– *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân=Tefsîr-i Taberî*, 30 cilt, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut: 1405 hicrî.

– *Tarîhu'l-ümem ve'l-mülûk (Tarîhu't-Taberî)*, 5 cilt, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1407 hicrî, 1. baskı.

et-Tabersî, Ebu Ali el-Fazl b. el-Hasan (öl. 548 h.)

– *İ'lâmü'l-verâ bi-a'lâmi'l-hüdâ*, tahkik ve neşr: Müessesetu Âli'l-Beyt li İh-yâi't-Turas, Kum: 1417 hicrî, 1. baskı.

– *Mekârimü'l-ahlâk*, neşr: Menşûrâtî's-Şerîfi'r-Râzî, Kum: 1392 hicrî/1972 miladi, 6. baskı.

et-Tabersî, Ebu Mansur Ahmed b. Ali b. Ebî Talib (öl. 560 h.)

– *el-İhticâc*, 2 cilt, Dipnot: Seyyid Muhammed Bâkır Hırsân, neşr: Dâr-u'n-Nu'mân, Necef: 1386 hicrî/1966 miladi, 1. baskı.

et-Tabersî, Şeyh Hüseyin en-Nurî (öl. 1320 h.)

– *Hâtimetü'l-Müstedrek*, 9 cilt, tahkik ve neşr: Müessesetu Âli'l-Beyt li İh-yâi't-Türas, Kum: 1415 hicrî, 1. baskı.

et-Tayâlisî, Ebu Davud Süleymân b. Davud b. el-Cârûd (öl. 204 h.)

– *el-Müsned*, neşr: Dârü'l-Marife, Beyrut.

et-Tirmizî, Ebu Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (öl. 79 h.)

– *el-Câmi'u's-Sahîh=Sünen-i Tirmizî*, 5 cilt, tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, neşr: Dâru İhyâi't-türasi'l-Arabî, Beyrut.

et-Tusî, Ebu Cafer Muhammed b. el-Hasan (öl. 460 h.)

– *el-Emâli*, tahkik: Kısmü Dirasatî'l-İslâmiyye, neşr: Dârü's-Sekâfe, Kum 1414 hicrî, 1. baskı.

– *el-Gaybe*, tahkik: Şeyh İbâdullah et-Tahrânî, Şeyh Ali Ahmed en-Nasîh, neşr: Müessesetü'l-Meârifi'l-İslâmiyye, Kum: 1411 hicrî, 1. baskı.

– *el-Hilâf*, 6 cilt, tahkik: Seyyid Cevad Şehristânî, Seyyid Ali Horasânî ve Şeyh Muhammed Mehdi Necef, neşr: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum: 1417 hicrî, 1. baskı.

– *el-İstibsâr fî ma'htülîfe mine'l-ahbâr*, 4 cilt, tahkik: Seyyid Hasan Hırsân, tashih: Şeyh Muhammed Âhundî, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Kum: 1391 hicrî, 4. baskı.

– *İhtiyârü ma'rifeti'r-ricâl=Ricâlü'l-Keşşî*, tahkik: Şeyh Hasan Mustafavî, neşr: Külliyyetü'l-Âdâb, Meşhed: 1348 hicrî.

– *Tehzîbü'l-ahkâm (fî şerhi'l-Mukni'a)=et-Tehzîb*, 10 cilt, tahkik: Seyyid Hasan Hırsân, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Kum: 4. baskı.

ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtaza b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî (öl. 1205 h.)

– *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 10 cilt, Mektebetü'l-Hayat, Beyrut.

ez-Zehebî, Ebu Abdullah Şemsüddin (öl. 748 h.)

– *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 33 cilt, tahkik: Şuayb el-Arnaût, Muhammed Naim Araksusi, neşr: Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1413 hicrî, 9. baskı.

– *Tarîhu'l-İslâm*, tahkik: Dr. Ömer Abdüsselam Tedmürî, 2. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1410 hicrî; diğer baskısı: el-Kuds, Kahire: 1367.

– *Tezkiretü'l-huffâz*, 3 cild, Hindistan Maarif Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren "El-Haremu'l-Mekki Kütüphanesi"nde muhafaza edilen eski nüsha üzerinden tashih edilmiştir, neşr: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Beyrut.

ez-Zehebî, ed-Doktor Muhammed Hüseyin (Muasır)

– *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 3 cilt, fihrist ve kaynak: Şeyh Ahmed Zeğabî, neşr: Dârü'l-Erkam, Beyrut.

ez-Zerendî el-Hanefî, Cemâlüddin Muhammed b. Yusuf b. Hasan b. Muhammed (öl. 750 h.)

– *Nazmü dürerü's-Simtayn*, İmam Emîrû'l-Müminin Umumi Kütüphanesi el yazma eserlerinden 1377 hicrî/1958 miladi, 1. baskı.

ez-Zerkeşî, Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh (öl. 794 h.)

– *el-İcâbe li-îrâdi me'stedrekethü Â'îşe ale's-sahâbe*, tahkik: Said Afgânî, neşr: el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut: 1405 hicrî/1985 miladi, 4. baskı.

ez-Zeydî, İmam Yahya b. Hasan (öl. 566 h.)

– *Usûlü'l-ahkâm fi'l-helâl ve'l-harâm*.

ez-Zeylâî, Ebu Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed (öl. 762 h.)

– *Nasbü'r-râye li-tahrîci ahâdisi'l-Hidâye*, 4 cilt, tahkik: Muhammed Yusuf en-Benûrî, neşr: Dârü'l-Hadis, Mısır: 1357 hicrî.

ez-Ziriklî, Hayreddin (öl. 1976 miladi)

– *el-A'lâm*, 8 cilt, neşr: Dârü'l-İlim li'l-Melâyîn, 5. Baskı 1980 miladi.

ez-Zürkânî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf (öl. 1122 h.)

- *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvattai'l-Îmâm Mâlik*, 4 cilt, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1411 hicrî, 1. baskı.

Fahreddin er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî (öl. 606 h.)

- *Ahkâmü'l-Besmele ve mâ yetaallaku bihâ mine'l-ahkâm ve'l-meânî vehtilâfi'l-ulemâ'*, tahkik: Mecdî Seyyid İbrahim, neşr: Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire.
- *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fikh*, 5 cilt, tahkik: Tâhâ Cabir el-Alvânî, neşr: İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi, Riyad: 1400 hicrî, 1. baskı.
- *Tefsîrü'r-Râzî=et-Tefsîrü'l-kebîr*, neşr: Dârü't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 3. baskı.

Gaznevî, Hanefî, Ebu Hafs Ömer (öl. 773 h.)

- *el-Gurretü'l-münîfe fî tahkîki ba'zı mesâ'ili'l-Îmâm Ebî Hanîfe*, tahkik: Muhammed Zâhid b. Hasan Kevserî, neşr: Mektebetü'l-Îmam Ebî Hanife, Beyrut 1988 miladi, 2. baskı.

Halebî, Ali b. Burhâniddîn (öl. 975 h.)

- *es-Sîretü'l-Halebiyye=İnsânü'l-'uyûn fî sîreti'l-emîni'l-Me'mûn*, 3 cilt, neşr: Dârü'l-Marife, Beyrut: 1400 hicrî.

Hallâf, Abdülvehhâb (öl. 1956)

- *İlmü usûli'l-fikh*, neşr: Dârü'l-Kalem, Kuveyt: 1392 hicrî, 10. baskı.

Hasan, Dr. Hüseyin Hacı

- *Nakdü'l-hadîs*, neşr: Müessesetü'l-Vefa, 1405 hicrî, 1. baskı.

Hasanî, Hâşim Ma'ruf

- *Tarîhu'l-fıkhi'l-Ca'ferî*, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut: 1407 hicrî.

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sabit (öl. 463 h.)

- *el-Esmâü'l-mübheme fî'l-enbâ'i'l-muhkeme*, tahkik: Dr. İzzeddin Ali Seyyid, neşr: Mektebetü'l Hanci, Mısır: 1405 hicrî.
- *el-Fakîh ve'l-mütefakkih*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1400 hicrî/1980 miladi, 2. baskı.
- *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*, tahkik: Nureddin Itr, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1395 hicrî, 1. baskı.

– *Şerefü ashâbi'l-hadîs*, tahkik: Dr. Muhammed Said Hatiboğlu, miladi, 1971 yılında Ankara Üniversitesi tarafından basılmıştır.

Hatîb, Dr. Muhammed Accâc

– *es-Sünne kable't-tedvîn*, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut: 1391 hicrî, 2. baskı.

– *Usulü'l-hadîs ulûmühû ve mustalahuh*, neşr: Dârü'l-Maarif, Mısır: 1408 hicrî, 10. baskı.

Hazzâz, Kummî, Ebu'l-Kasım, Ali b. Muhammed b. Ali (öl. 400 h.)

– *Kifâyetü'l-eser fi'n-nas ale'l-Eimmeti'l-İsnâ Aşer*, tahkik: Seyyid Abdüllatif Hüseyinî Hûî, neşr: İntişârâtı Bîdâr, Kum: 1401 hicrî, 1. baskı.

Hillî, Şeyh Hasan Selman (öl. dokuzuncu asır)

– *Muhtasarü Besâiru'd-derecât*, neşr: el-Matbaatü'l-Hayderiyye, Necef-i Eş-ref: 1370 hicrî, 1. baskı.

Himyerî, Ebu'l-Abbas Abdullah b. Cafer (öl. 300 h.)

– *Kurbu'l-İsnâd*, tahkik ve neşr: Müessesetu Âli'l-Beyt li İhyâi't-Turas, Kum: 1413 hicrî, 1. baskı.

Horasânî, Ebu Osman, Said b. Mansur, (öl. 227 h.)

– *es-Sünen*, tahkik: Habiburrahman Âzamî, neşr: ed-Dârü's-Selefiyye, Hindistan: 1982 miladi, 1. baskı.

Hüseyin Atvan

– *er-Rivayetü't-tarîhiyye fî bilâdi's-Şâm*, neşr: Dârü'l-Ceyl, 1986 miladi, 1. baskı.

İbn Abdülber en-Nemerî, Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed (öl. 463)

– *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlih ve mâ yenbagî fî rivâyetih ve hamlih*, neşr: el-Muniriyye, Kum.

– *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 4 cilt, tahkik: Ali Muhammed Becâvî, neşr: Dârü'l-Ceyl, Beyrut: 1412 hicrî, 1. baskı.

– *et-Temhîd li-mâ fî'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, 24 cilt, tahkik: Mustafa b. Ahmed Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, neşr: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, Mağrib: 1387 hicrî.

İbn Abdürabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî (öl. 328 h.)

– *el-Ikdü'l-ferîd*, 6 cilt, neşr: Dâru İhyâi't-türasi'l-Arabî, Beyrut: 1409 hicrî, 1. baskı.

İbn Adî, Ebu Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî (öl. 365 h.)

– *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, 7 cilt, tahkik: Yahyâ Muhtâr Gazzâvî, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut: 1409 hicrî, 3. baskı.

İbn Arabî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî el-Malikî (öl. 543 h.)

– *Ârizatü'l-ahvezî bi-şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, 8 cilt, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1418 hicrî, 1. baskı.

İbn Asâkir (öl. 571 h.)

– *Tarîhu medîneti Dımaşk*, 70 cilt, tahkik: Ali Şîrî, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut: 1415 hicrî.

– *Tehzîbü Tarîhi Dımaşk*, 7 cilt, tashih ve tatbik: Şeyh Abdülkadir Bedrân, neşr: Dârü'l-Mesir, Beyrut 1399 hicrî, 2. baskı.

İbn Beşküvâl, Ebu'l-Kasım, Halef b. Abdilmelik b. Beşküvâl (öl. 578 h.)

– *Kitâbü gavâmizi'l-esmâ'i'l-mübheme el-vâkı'a fî mütûni'l-ahâdîsi'l-müsenede*, 13 cilt, tahkik: Dr. İzzeddin Ali es-Seyyid, Muhammed Kemâleddin İzzeddin, neşr: Âlemü'l-Kütüb, Beyrut: 1407 hicrî, 1. baskı.

İbn Ca'd, el-Cevherî, Bağdâdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ca'd (öl. 230 h.)

– *el-Müsned*, tahkik: Âmir Ahmed Haydar, neşr: Müessesetü Nâdir, Beyrut: 1410 hicrî, 1. baskı.

İbn Cebr, Ali b. Yusuf, Zeynüddin (öl. hicrî yedinci asır)

– *Nehcü'l-îmân*, tahkik: Seyyid Ahmed Hüseyinî, neşr: Müctemeü'l-İmam Hâdî (a.s), Meşhed: 1418 hicrî, 1. baskı.

İbn Cümei' el-Gassânî (öl. 402 h.)

– *Mu'cemü'ş-şüyûh*, tahkik: Dr. Ömer Abdüsselam et-Tedmûrî, neşr: Müessesetü'r Risale, Beyrut: 1405 hicrî, 1. baskı.

İbn Dimeşkî, Muhammed b. Ahmed el-Bâûnî (öl. 871 h.)

– *Cevâhiru'l-metâlib fî menâkıbı'l-İmâmi'l-Celîl Ali b. Ebî Tâlib*, 2 cilt, tahkik: Şeyh Muhammed Bâkır Mahmudî, neşr: Mecmeu İhyâi's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Kum: 1415 hicrî, 1. baskı.

İbn Ebu Asım, Ebu Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhak b. Mahled eş-Şeybânî (öl. 287 h.)

– *ed-Diyât*, neşr: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Karaçi: 1407 hicrî.

– *el-Müzekkir ve't-tezkîr ve'z-zikr*, tahkik: Ebu Yasir Halid b. Kasım er-Redâdî, neşr: Dâru'l- Menar, Riyad: 1413 hicrî, 1. baskı.

İbn Ebu'l-Hadîd (öl. 656 h.)

– *Şerhu Nehci'l-belâğâ*, 20 cilt, tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim Şerh-i Nehcül Belaga, neşr: Dâru İhyâü'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, Seyyid Mar'aşî Necefi Kütüphanesi yayınları tarafından da basılmıştır.

İbn Ebu'l-İz, Ebu'l-Hasen Sadrüddîn Alî b. Alâiddîn Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî (öl. 792 h.)

– *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 2 cilt, tahkik: Dr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî ve Şuayb el-Arnaût, neşr: Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1418 hicrî, 11. baskı.

İbn Ebu'l-Vefâ, Ebu Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî (öl. 775 h.)

– *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye=Tabakâtü'l-Hanefiyye*, neşr: Mîr Muhammed Kütüphanesi, Karaçi.

İbn Emîru Hâc, Ebu Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî (öl. 879 h.)

– *et-Takrîr ve't-tahbîr fî ilmi'l-usûli'l-câmi' beyne ıstılâhi'l-Hanefiyye ve's-Şâfiyye*, tahkik: Mektebü'l-Buhûs ve'd-Dirasât, neşr: Dâru'l-Fikr, Beyrut: 1996 miladi, 1. baskı.

İbn Ferhûn, Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî (öl. 799 h.)

– *ed-Dîbâcû'l-müzheb fî ma'rifeti a'yânî ulemâi'l-mezheb*, neşr: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbn Hacer Heytemî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali (öl. 973 h.)

– *es-Savâiku'l-muhrika alâ ehli'r-rafz ve'z-zendeka*, tahkik: Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî, Kâmil Muhammed Harrât, neşr: Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1997 miladi, 1. baskı.

İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî (öl. 808 h.)

– *Mukaddime*, neşr: Dârü'l-Kalem, Beyrut: 1984 miladi 5. baskı.

İbn Hazm, Ali b. Ahmed el-Endelüsî (öl. 456 h.)

– *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 8 cilt, neşr: Dârü'l-Hadis, Kahire: 1404 hicrî, 1. baskı.

– *el-Muhallâ*, 11 cilt, tahkik: Lücnetü İhyâi't-Türasi'l-Arabî, neşr: Dârü'l-Âfaki'l-Cedid, Beyrut.

– *Esmâ'ü's-sahâbeti'r-rüvât ve mâ li-küllî vâhidin mine'l-aded*, tahkik: Abdülhamîd Sa'dünî, neşr: Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire: 1991 miladi.

– *Haccetü'l-vedâ'*, tahkik: Ebu Suhayb Keremî, neşr: Beytül-Efkârî'd-Düveliyye li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad: 1998 miladi, 1. baskı.

İbn Hibbân, Ebu Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (öl. 354 h.)

– *es-Sikât*, 9 cilt, tahkik: Seyyid Şerefüddin Ahmed, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut: 1395 hicrî, 1. baskı.

– *Sahîhu İbn Hibbân bi-terfîi İbn Balabân*, 18 cilt, tahkik: Şuayb el-Arnaût, neşr: Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1414 hicrî, 2. baskı.

İbn Hilâl es-Sekafî, İbrahim b. Muhammed el-Kûfî (öl. 283 h.)

– *el-Gârât*, 2 cilt, tahkik: Seyyid Celâleddin el-Muhaddis, neşr: İntişârât-ı Behmen.

İbn Hişam, Abdülmelik b. Hişam b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (öl. 218 h.)

– *es-Sîretü'n-nebeviyye=Sîretü İbn Hişâm*, tahkik: Mustafa es-Sekkâ-İbrâhim el-Ebyârî-Abdülhafîz eş-Şelebî, neşr: Dârü İhyâi't-türasi'l-Arabî, Beyrut ve diğer baskıları.

İbn İdrîs el-Hillî, Ebu Cafer, Muhammed b. Mansur (öl. 598 h.)

– *es-Seâirü'l-hâvî li-tahrîri'l-fetâvî*, 3 cilt, tahkik: Araştırmacılardan oluşan bir heyet, neşr: Câmiatü'l-Müderresîn, Kum: 1410 hicrî, 2. baskı.

İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesâr (öl. 151 h.)

– *Sîretü İbn İshâk, el-Mübtade' ve'l-meb'as ve'l-megâzî* olarak bilinir, tahkik: Muhammed Hemidullah, neşr: Ma'hedü'd-Dirasâtî ve'l-Ebhasî li't-Ta'rif.

İbn Kani', Ebu'l-Hüseyn Abdülbâkî (öl. 351 h.)

– *Mu'cemü's-sahâbe*, 3 cilt, tahkik: Ebu Abdurrahman Salâh b. Sâlim el-Mu-sarrâtî, neşr: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, Medine: 1418 hicrî, 1. baskı.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî el-Hanbelî (öl. 751 h.)

– *et-Turuku'l-hükmiyye fî's-siyâseti's-şer'iyye*, tahkik: Dr. Muhammed Cemil Gazî, neşr: Matbaatü'l-Medenî, Kahire.

– *Î'lâmü'l-muvakkîn an Rabbi'l-âlemîn*, 4 cilt, tahkik: Taha Abdurrauf Said, neşr: Dârü'l-Ceyl, Beyrut: 1973 miladi.

– *Zâdü'l-me'âd fî heydi hayri'l-ibâd*, 5 cilt, tahkik: Şuayb el-Arnaût – Abdülkâdir el-Arnaût, neşr: Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1407 hicrî, 12. baskı.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihabiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şafî (öl. 774 h.)

– *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14 cild, neşr: Mektebetü'l-Maarif, Beyrut.

İbn Kudâme, Ebu Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî (öl. 620 h.)

– *el-Mugnî fî fıkhu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 10 cilt, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut: 1405 hicrî, 1. baskı.

İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim (öl. 276 h.)

– *el-İmâme ve's-siyâse*, 2 cilt, tahkik: Dr. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, neşr: Müessesetü'l-Halebî, Kahire.

– *Garîbü'l-Kur'ân*, 3 cilt, tahkik: Dr. Abdülcebürî, neşr: Matbaatü'l Ânî, Bağdat: 1397 hicrî, 1. baskı.

– *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*, tahkik: Muhammed Zührî en-Neccâr, neşr: Dârü'l-Ceyl, Beyrut: 1393 hicrî.

– *Uyûnü'l-ahbâr*, 4 cilt, tahkik: Yûsuf Ali Tavîl, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1406 hicrî, 1. baskı.

İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvînî (öl. 275 h.)

– *Sünen-i İbn Mâce*, 2 cilt, tahkik: Muhammed Fuad Abdülbâkî, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut.

İbn Mâkûlâ, Ebu Nasr Alî b. Hibetillâh b. Alî el-İclî (öl. 475 h.)

– *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*, 5 cilt, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1411, 1. baskı.

İbn Manzur, Ebu'l-Fazl, Muhammed b. Mükerrrem (öl. 711 h.)

– *Muhtasarü Tarîhu Dimaşk*, 28 cilt, tahkik: Ahmet Ratib Hammuş, Muhammed Naci el-Ömer, son okur: Riyad Abdülhamid, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut: 1405 hicrî/1985 miladi, 1. baskı.

İbn Medîni, Ebu'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Cafer b. Necîh es-Sa'dî (öl. 234 h.)

– *İlelül-hadîs ve ma'rifetü'r-ricâl*, tahkik: M. Mustafa el-A'zamî, neşr: el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut: 1392 hicrî.

İbn Müflih, Ebu Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih b. Muhammed el-Makdisî (öl. 762 h.)

– *el-Füru' ve Tashîhu'l-Füru'*, 6 cilt, tahkik: Ebu Zehra Hâzim Kadî, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1418 hicrî, 1. baskı.

İbn Müflih, Ebu İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh (öl. 884 h.)

– *el-Mübdi' fî şerhi'l-Mukni'*, neşr: el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut; 1400 hicrî.

İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed (öl. 750 h.)

– *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmii'l-kelim*, neşr: Dârü'l-Marife, Beyrut: 1408 1. baskı.

İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (öl. 230 h.)

– *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8 cilt, neşr: Dârü Sadr, Beyrut.

İbn Şâzân, Ebu Muhammed Fazl b. Şâzân b. Halîl el-Ezdî en-Nîsâbü'rî (öl. 260 h.)

– *el-İzâh*, tahkik: Seyyid Celâleddin el-Hüseynî el-Urmevî, İran.

İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî (öl. 262 h.)

– *Tarîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, 4 cilt, tahkik: Fehîm Muhammed Şeltût, neşr: Dârü'l-Fikr, Kum.

İbn Şehrâşûb (öl. 588 h.)

– *Meâlimü'l-ulemâ'*, takdim: Seyyid Muhammed Sadık Âl-i Bahrülulûm, Kum.

– *Menâkıbü Âli Ebî Tâlib*, 3 cilt, tahkik: Necef-i Eşref ilim havzası üstadlarından oluşan bir heyet, 1376 hicrî/1956 miladi, 1. baskı.

İbn Tâvûs, Ebu'l-Kasım Ali b. Musa b. Cafer (öl. 664 h.)

– *el-Luhûf (el-Melhûf) alâ (fî) katle't-Tufûf*, Matbaatü Mehr, Kum: 1417 hicrî, 1. baskı.

– *Felâhu's-sâil ve necâhu'l-mesâil*, neşr: Defter-i Tebligâti İslâmî, Kum.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (öl. 728 h.)

– *Mecmûu fetâvâ*, 6 cilt.

– *Şerhu'l-'Umde fi'l-fıkh*, 3 cilt, tahkik: Dr. Suûd b. Sâlih el-Utayşân, neşr: Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad: 1413 hicrî, 1. baskı.

İbn Zühre el-Halebî, Muhyiddin Muhammed b. Abdullah el-Hüseynî (öl. 639 h.)

– *el-Erbeûne hadîsen fî hukûki'l-ihvân*, tahkik: Nebîl Rıza Ulvân, neşr: Matbaatü Mehr, Kum: 1405 hicrî.

İbnü'd-Deyba', Ebu Abdillâh Vecîhüddîn Abdurrahmân b. Alî eş-Şeybânî (öl. 944 h.)

– *Teyisrü'l-vusûl ilâ Câmi'l-usûl*, tashih: Muhammed Hâmid el-Fıkî, neşr: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l Kübra, Mısır: 1346 hicrî.

İbnü'l-Cârûd, Ebu Muhammed Abdullah b. Alî b. el-Cârûd en-Nîsâbûrî (öl. 307 h.)

– *el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsne an Resûlillâh sallallahü aleyhi ve sellem*, tahkik: Abdullah Ömer el-Bârûdî, neşr: Müessesetü'l-Kitabi's-Sekafiyye, Beyrut: 1408 hicrî, 1. baskı.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (öl. 597 h.)

– *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ahâdîsi (ahbâri)'l-vâhiye*, 2 cilt, tahkik: Halîl el-Meys, neşr: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut: 1403 hicrî, 1. baskı.

– *el-Muntazam fî tarîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, neşr: Dârü Sadr, Beyrut: 1358 hicrî, 1. baskı.

– *et-Tahkîk fî ahâdîsi't-Ta'lik (fî ahâdîsi'l-hilâf, fî'htilâfi'l-hadîs)*, tahkik: Mûs'ad Abdülhamîd es-Sa'denî, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1415 hicrî, 1. baskı.

– *Garîbü'l-hadîs*, 2 cilt, tahkik: Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1405 hicrî/1985 miladi, 1. baskı.

– *Sıfâtü's-Safve*, 4 cilt, tahkik: Mahmûd Fâhûrî – Muhammed Revvas Kal'a-cî, neşr: Dârü'l-Marife, Beyrut: 1399 hicrî, 2. baskı.

– *Sîretü Ömer b. Hattab=Tarîhu Ömer b. Hattâb*, neşr: Dârü İhyâi'l-Ulûm, Beyrut.

– *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, 9 cilt, neşr: el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut: 1404 hicrî, 3. baskı.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (öl. 606 h.)

– *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, 5 cilt, tahkik: Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, neşr: el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut: 1399 hicrî.

İbnü'l-Esîr, Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvâhid eş-Şeybânî (öl. 630 h.)

– *el-Kâmil fî't-tarîh*, 10 cilt (öl. 630 h.), tahkik: Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kadı, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1415 hicrî, 2. baskı.

– *Usdü'l-ğâbe*, 5 cilt, neşr: İntişarât-ı İsmailîyan, Tahran.

İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî (öl. 1089 h.)

– *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhârî men zeheb*, 4 cilt, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbnü'l-Kayserânî, Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî (öl. 507 h.)

– *Tezkiretü'l-huffâz*, 4 cilt, tahkik: Hamdî b. Abdülmecîd b. İsmâil es-Selefî, neşr: Dârü's-Samî, Riyad: 1415 hicrî, 1. baskı.

İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî (öl. 726 h.)

– *Münthe'e'l-matlab fî tahkîki'l-mezheb*, 2 cilt, neşr: Elhac Ahmed, Tebriz: 1333 hicrî.

İbnü'l-Mülakkın, Ebu Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî (öl. 804 h.)

- *Tuhfetü'l-muhtâc ilâ edilleti(ahâdîsi)'l-Minhâc*, 2 cilt, tahkik: Abdullah Saâf el-Lihyânî, neşr: Dârü Hira, Mekketü'l-Mükerreme: 1406 hicrî, 1. baskı.

İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, Ebu Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Musa eş-Şehrezûrî (öl. 643 h.)

- *Mukaddimetü İbni's-Salâh=Ulûmü'l-hadîs, Aksa'l-emel ve's-şevk fî ulûmi hadîsi'r-Resûl*, tahkik: Ebu Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Uveyda, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1416 hicrî, 1. baskı.

İbnü's-Sıddîk, Ahmed b. Sıddık (öl. 1380 h.)

- *Fethu'l-meliki'l-alî bi-sıhhati hadîsi "bâbü medîneti'l-ilm Alî"*, tahkik: Muhammed Hâdî el-Eminî, neşr: Mektebetü Emîri'l-Müminîn, İsfahan: 1388 hicrî.

İmam Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebu Talib (a.s) (öl. 94 h.)

- *es-Sahîfetü's-Seccâdiyye li ed'iyeti'l-İmam Ali b. Hüseyin (a.s)*, tahkik ve neşr: Muhammed Ali Ebtehî, Müessesetü'l-İmami'l-Mehdi (a.s): 1411 hicrî, 1. baskı.

İmam Malik b. Enes, Ebu Abdullah el-Asbahî (öl. 179 h.)

- *el-Muvatta'*, 2 cilt, tahkik: Muhammed Fuad Abdülbâkî, neşr: Dârü İhyâi't-türasi'l-Arabî, Mısır.
- *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 16 cilt, neşr: Dârü Sadr, Beyrut.

İmtiyaz Ahmed (Karaçi İslami Araştırmalar Fakültesi Dekanı-Pakistan)

- *Delâilu't-tevsîki'l-mübekkir li's-sünne ve'l-hadîs*. Dr. Abdulmu'ti Emin Kal'aci bu eseri Arapçaya çevirmiş ve Karaçi İslamî Araştırmalar Fakültesi'nin yayınları arasında Pakistan'da basılmıştır.

Kadî İyâz, Ebu'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsubî (öl. 544 h.)

- *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Malik*, 3 cilt, tahkik: Dr. Ahmed Bekîr Mahmud, neşr: Dârü'l-Hayat, Beyrut.

Kal'acî, Muhammed Revvas

- *Mevsûatü fıkhi Abdullah b. Mes'ud*, neşr: Dârü'n-Nefâis, Beyrut: 1412 2. baskı.

– *Mevsûatü fıkhi İbrâhîm en-Nehaî*, 2 cilt, neşr: Dârü'n-Nefâis, Beyrut: 1406 hicrî, 2. baskı.

– *Mevsûatü fıkhi Ömer b. Hattâb*, neşr: Dârü'n-Nefâis, Beyrut: 1409 4. baskı.

– *Mevsûatü fıkhi Zeyd b. Sâbit Ebî Hureyre*, neşr: Dârü'n-Nefâis, Beyrut: 1413 1. baskı.

Kandehlevî, Muhammed Yusuf (öl. 1245 h.)

– *Hayâtü's-sahâbe*, 3 cilt, gözden geçirme ve şerh: Şeyh Hişam Buharî, neşr: el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut: 1417 hicrî, 2. baskı.

Kasım b. Muhammed (öl. 1029 h.)

– *el-İ'tisâm bi hablillâhi'l-metîn*, 5 cilt, el-İmâmu'z-Zeydî Matâbiu'l-Cemiyetü'l-Melikkiye, Umman, Ürdün: 1403 hicrî.

Kastalânî, Ebu'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Muhammed (öl. 923 h.)

– *İrşâdü's-sârî li şerhi'l-Buhârî*, neşr: Dârü İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut.

Kef'amî, İbrahim b. Ali el-Âmilî (Dokuzuncu asrın ulemasından)

– *el-Misbâh=el-Cunnetü'l-vâkiye*, neşr: Müessesetü'l-Âlemî, Beyrut: 1403 hicrî, 1. baskı.

Kelâî, Ebü'r-Rebî Süleymân b. Musa b. Sâlim (öl. 634 h.)

– *el-İktifâ' fî (bi-mâ tedammenehû min) megâzî Resûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ'*, tahkik: Muhammed Kemâleddin İzzeddin Ali, neşr: Âlemü'l-Kütüb, Beyrut: 1997 miladi, 1. baskı.

Kummî, Ebu'l-Hasan, Ali b. İbrahim (öl. 329 h.)

– *Tefsîr-i Kummî*, 2 cilt, tashih: Seyyid Tayyib Cezâirî, neşr: Müessesetü Dârü'l-Kitab, Kum: 1404 hicrî, 3. baskı.

Mahmûdî, Muhammed Bâkır (Muasır)

– *Nehcü's-saâde fî müstedreki Nehci'l-belâga*, 8 cilt, neşr: Dâru't-Teârûf li'l-Matbuat, Beyrut: 1396 hicrî, 1. baskı.

Malikî el-Endelüsî, Muhammed b. Yahya b. Ebu Bekir (öl. 741 h.)

– *et-Temhîd ve'l-beyân fî makteli's-Şehîd Osman*, tahkik: Dr. Mahmud Yusuf Zayed, neşr: Dârü's-Sekâfe, Katar: 1405 hicrî, 1. baskı.

Mâzenderânî, Mevlâ Muhammed Sâlih, (öl. 1081 h.)

– *Şerhu Usûli'l-Kâfi*, 12 cilt.

Mes'udî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin (öl. 345 h.)

– *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, neşr: Dâru Sa'b, Beyrut.

Mes'udî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin (öl. 345 h.)

– *Mürûcû'z-zeheb*, 4 cilt, neşr: Dârü'l-Hicre, Kum: 1385 hicrî, 1. baskı.

Muhammed Ebu Zehra

– *Tarîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye fi's-siyâse ve'l-akâid*, neşr: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut: 1989 miladi.

Muhammed Sellâm Medkûr

– *Menâhicü'l-ictihâd fi'l-İslâm*, neşr: Camiatü'l-Kuveyt, 1393 hicrî.

Muhibbüddîn et-Taberî, Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed (öl. 694 h.)

– *er-Riyâzü'n-nadire fi fezâ'il (menâkıb)i'l-aşere*, 2 cilt, tahkik: Îsâ b. Abdullah b. Muhammed b. Mânî' el-Himyerî, neşr: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut: 1996 miladi, 1. baskı.

– *Zehâirü'l-ukbâ fi menâkıbı zevi'l-kurbâ*, neşr: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye.

Muhsin el-Emin, Ebu Muhammed el-Bâkır Muhsin b. Abdülkerîm b. Alî el-Emîn el-Hüseynî el-Âmilî (öl. 1371 h.)

– *A'yânü's-Şî'a*, Matbaatu İbn Zeydun, Dımaşk: 1370 hicrî.

Mustafa A'zamî

– *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî*, 2 cilt, Suudi Arabistan, Kral Faysal Üniversitesi.

Mustafa Dîb el-Buğâ (Muasır)

– *Eserü'l-edilleti'l-muhtelef fi'hâ fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, neşr: Dârü'l-İmâmi'l-Buharî.

Muvaffak el-Harezmi, Muvaffak b. Ahmed b. Muhammed el-Mekkî (öl. 568 h.)

– *el-Menâkıb*, tahkik: Şeyh Malik Mahmûdî, neşr: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum: 1411 hicrî, 2. baskı.

Münâvî, Muhammed Abdür-raûf (öl. 1031 h.)

- *Feyzü'l-Kadîr şerhu'l-Câmîi's-sagîr*, 6 cilt, neşr: el-Mektebetü't-Ticâriyye-tü'l-kübrâ, Mısır: 1356 hicrî, 1. baskı.

Nâcî Hasan

- *Sevratü Zeyd b. Ali*, neşr: Menşûrâtı Mektebetü en-Nehda, Bağdad, ayrıca 1966 yılında Necef'te bulunan Matbaatü'l-Âdab müessesesi tarafından da basılmıştır.

Nefrâvî, el-Malikî, Ahmed b. Ganîm b. Sâlim (öl. 1125 h.)

- *el-Fevâkihü'd-devânî alâ risâleti İbn Ebî Zeyd el-Keyrevânî*, 2 cilt, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut: 1415 hicrî.

Nehcü'l-belâğâ, 4 cilt, tahkik: Şeyh Muhammed Abduh, neşr: Dârü'l-Marife, Beyrut.

Nemle, Dr. Abdülkerim b. Ali b. Muhammed

- *Muhâlefetü's-sahâbiy li'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf*, neşr: Mektebetü'r-Rüşd, Riyad: 1416 hicrî, 1. baskı.

Nu'mânî, Muhammed b. İbrahim (öl. 380 h.)

- *el-Gaybe*, tahkik: Ali Ekber Gıfârî, neşr: Mektebetü's-Saduk, Tahran.

Nühas, Ebu Cafer, Ahmed b. Muhammed (öl. 338 h.)

- *Meâni'l-Kur'ânî'l-Kerîm=Tefsîru'n-Nühas*, tahkik: Muhammed Ali Sabûnî, neşr: Câmiatu Ummü'l-Kur'a, Mekke: 1409 hicrî, 1. baskı.

Safvet, Ahmed Zeki

- *Cemheretu resâili'l-Arab fî usûri'l-Arabiyyeti'z-zâhire*, 3 cilt, neşr: el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut.

Said b. Mansur (öl. 227 h.)

- *Sünenü Said b. Mansûr*, 5 cilt, tahkik: Sa'd b. Abdullah b. Abdülazîz Âl-i Humeyyid, neşr: Dârü'l-Usaymî, Riyad: 1414 hicrî, 1. baskı.

Serahsî, Ebu Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (öl. 483 h.)

- *el-Mebsût*, 30 cilt, neşr: Dârü'l-Mârifet, Beyrut: 1406 hicrî.

Seyyid Ali Han el-Medenî eş-Şîrâzî (öl. 1120 h.)

- *Riyâzü's-sâlikîn (Şerh-i Sahîfe-i Seccâdiyye)*, 7 cilt, neşr: Câmiatü'l-Müderisîn, Kum: 1415 hicrî, 1. baskı.

Seyyid Mehdi Ruhânî (Muasır)

– *Buhûs mea Ehli's-Sünne ve's-Selefiyye*, Beyrut, Lübnan: 1399 hicrî, 1. baskı.

Seyyid Murtaza el-Askerî (Muasır)

– *Abdullah b. Sebe' ve esâtîrun uhrâ*, 2 cilt, Kum: 1413 hicrî, 6. baskı.

– *Meâlimü'l-medreseteyn*, 3 cilt, neşr: Müessesetü'n-Nu'mân, Beyrut: 1410 hicrî/1990 miladi, 1. baskı.

Sivasî, Muhammed b. Abdülvâhid (öl. 681 h.)

– *Şerhu Fethi'l-Gadîr*, 7 cilt, neşr: Dârü'l-Fikr, Beyrut 2. baskı.

Şehristânî, Seyyid Ali

– *Vudûu'n-Nebî*, 2 cilt, 1415 hicrî, 1. baskı, Kum.

Şerefüddîn, Abdülhüseyn el-Mûsevî el-Âmilî (öl. 1957 miladi)

– *en-Nas ve'l-ictihâd*, tahkik: Ebu Mucteba, neşr: Matbaatu Seyyidi's-Şühe-da, Kum: 1404 hicrî, 1. baskı.

– *el-Mürâcaât*, tahkik: Hüseyin Râzî, neşr: el-Cem'iyetü'l-İslâmiyye 1402 hicrî/1982 miladi, 2. baskı.

Şeyh Abbas el-Kummî, (öl. 1359 h.)

– *el-Künâ ve'l-elkâb*, 3 cilt, Muhammed Hâdî el-Emînî'nin önsözü ile miladi, 1970 yılında yayımlanmıştır.

Şeyh Abdülganî Abdülhâlık (El-Ezher üniversitesi Usulü Din Bölümü Başkanı)

– *Hücciyetü's-sünne*, neşr: el-Ma'hedü'l-Âlemi li'l-Fikri'l-İslâmi, Washington, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1407 hicrî.

Şeyh Esad Haydar

– *el-İmâmü's-Sâdık ve'l-mezâhibü'l-erbaa*, 3 cilt, Beyrut.

Şeyh Mahmud Ebu Reyze (Muasır)

– *Edvâ'un ale's-sünneti'l-Muhammediyye*, neşr: Dârü'l-Kitabi'l-İslâmî, 5. baskı.

Şeyh Mansur Ali Nasîf

– *et-Tâcu'l-câmi' li'l-usûl fî ahâdîsi'r-Resûl*, 6 cilt, neşr: Dârü İhyâi't-Türa-si'l-Arabî, Beyrut: 1371 hicrî.

Şeyh Müfid, Ebu Abdillâh Muhammed b. en-Nu'mân Ukberî (öl. 413 h.)

- *el-Emâlî*, tahkik: Hüseyin Üstad Veli, Ali Ekber Gıfârî, neşr: Câmîatü'l-Müderrişîn, Kum: 1403 hicrî, 1. baskı.
- *el-İhtisâs*, tahkik: Ali Ekber Gıfârî, neşr: Câmîatü'l-Müderrişîn, Kum.
- *el-İrşâd fî ma'rifeti hücecellâhi ale'l-ibâd*, 2 cilt, tahkik: Müessesetu Âli'l-Beyt, neşr: Müessesetu Âli'l-Beyt, Kum.
- *Evâ'ilü'l-makâlât ve mezâhibü'l-muhtârât*, tahkik: Fadlullah el-Zencânî, neşr: Dârü'l-Müfid, Beyrut: 1414 hicrî-1993 miladi, 2.Baskı.
- *el-Fusûlü'l-Muhtâre*, tahkik: Seyyid Mir Ali Şerîfî, neşr: Dârü'l-Müfid, Beyrut: 1414 hicrî, 2. baskı.

Şeyh Saduk, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh el-Kummî (öl. 381 h.)

- *el-Emâlî*, tahkik ve neşr: Müessesetü'l-Bi'set, Kum: 1417 hicrî, 1. baskı.
- *İlelü's-şerâi' ve'l-ahkâm*, 2 cilt, neşr: el-Mektebet-'l-Hayderiyye, Necef: 1386 hicrî/1996 miladi.
- *Kemâlü'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me*, tashih ve dipnot: Ali Ekber Gıfârî, neşr: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmiyyi't-Tabiati li Cemâati'l-Müderrişîn, Kum: 1405 hicrî, 1. baskı.
- *Kitâbü'l-Hisâl*, tashih ve dipnot: Ali Ekber Gıfârî, neşr: Cemâatü'l-Müderrişîn, Kum: 1403 hicrî, 2. baskı.
- *Meâni'l-ahbâr*, tashih: Ali Ekber Gıfârî, neşr: Cemâatü'l-Müderrişîn, Kum: 1. baskı.
- *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, 4 cilt, dipnot: Ali Ekber Gıfârî, neşr: Cemâatü'l-Müderrişîn, Kum: 1404 hicrî, 2. baskı.
- *Sevâbü'l-a'mâl ve ikabü'l-a'mâl*, neşr: Menşûrâtî'r-Razî, Kum: 1405 hicrî, 2. baskı.
- *Uyûnü ahhâr'r-Rızâ*, 2 cilt, tashih: Şeyh Hüseyin A'lemî, neşr: Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut: 1404 hicrî, 1. baskı.

Şeyh Tâhir el-Cezâirî (öl. 1920 miladi)

- *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, neşr: Mısır 1328 hicrî, Beyrut'ta bulunan Dârü'l-Marifet müessesesi tarafından yeniden basılmıştır.

Taberî eş-Şîu, Ebu Cafer, Muhammed b. Cerîr b. Rüstem (öl. 400 h.)

– *Delâilü'l-İmâme*, tahkik ve neşr: Müessesetü'l-Bi'set, Kum: 1413 hicrî, 1. baskı.

– *Müsterşid fî imâmeti Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Talib*, tahkik: Şeyh Ahmed Mahmûdî, neşr: Müessesetü's-Sekafeti'l-İslâmiyye, Kum: 1. baskı.

Takiyyüddin b. Davud el-Hillî (öl. 707 h.)

– *Ricâlü İbn Dâvûd*, neşr: Matbaatü'l-Hayderiyye, Necef 1392 hicrî.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nîsâbûrî (öl. 468)

– *Esbâbü'n-nüzûl*, neşr: Müessesetü'l-Halebî, Kahire: 1388 hicrî, 1. baskı.

Zübeyr b. Bekkâr (öl. 256 h.)

– *el-Ahbârü'l-muvaffakıyyât*, tahkik: Dr. Sâmî Mekkî el-Ânî, neşr: Riyasetü'l-Evkaf fî Cumhuriyeti'l-Irakıyye, Bağdat: 1972 miladi.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz	5
Sünnetin Kayıt Altına Alınmasını Engelleme Nedenleri.....	11
1. Sebep: Ebu Bekir'in Görüşü.....	13
Erîke Hadisi	27
Hadis Nakli Mi Yoksa Hadis Yazımı Mı, Hangisi Daha Önce Yasaklandı?.....	30
2. Sebep: Ömer b. Hattab'ın Görüşü.....	33
3. Sebep: İbn Kuteybe ve İbn Hacer'in Görüşleri	41
4. Sebep: Üstad Ebu Zehve ve Şeyh Abdülganî'nin Naklettiği Söz	47
5. Sebep: Hatîb el-Bağdâdî ve İbn Abdülber'in Görüşü	53
6. Sebep: Bazı Oryantalistlerin Görüşü.....	59
7. Sebep: Şia Yazarlarının Çoğunluğunun Kanaatini Oluşturan Görüş.....	61
Bu Görüşe Şu Şekilde Eleştiriler Getirilebilir.....	62
İbn Mes'ud ve Yasak Rivayetleri.....	82
Son Sebep: Bizim Ulaştığımız Sonuç	97
Birinci Eksen: İctihat Düşüncesinin Gelişmesi	99
Ebu Bekir ve Ömer'in Bu İki Yöntem Karşısındaki Duruşu.....	106

<i>Âbid Adamın Hikâyesi</i>	106
<i>Hudeybiye Barış Antlaşması</i>	109
<i>Ölüye Ağlamak</i>	111
<i>Ömer'in Başka Tutumları</i>	112
Tahlil ve Sonuç.....	125
İki Gerekçe Daha	133
<i>Birinci Eksende Zikrettiklerimizin Özeti</i>	137
İkinci Eksen	137
<i>Bazı Sahabîler ve Ömer b. Hattab</i>	143
İki Yöntemin Hz. Peygamber'den Sonra Geniş Ölçüde Yayılması	155
Krizler ve Çıkış Yolları.....	155
Rey ve Kıyas Konusunda Bir Bakış.....	176
Sahabenin Peygamber'den (s.a.a) Hadis Alması	178
Ömer'in Bazı İçtihatlarının İncelenmesi	185
Birinci Mesele: Müellefet-i Kulûb Hakkı/Kalpîleri İslam'a Isındırılanların Hakkı	185
İkinci Mesele: Üç Talak Konusu	187
Ömer'in Özel İçtihatları	196
Her İki Ekolün Uzantısından Bazı Örnekler	204
Reye Karşı Duran Hadis Kaydetme Taraftarları	213
Sonuçlar	221
Muhaddisleri Hapsetmek.....	223
Birbiriyle Çelişen Görüşler	225
Peygamber'in (s.a.a) İçtihadı!	230

Sahabenin Ömer'i Sorgulaması.....	237
Reylerin Fıkıh Üzerindeki Etkisi.....	240
Hadis Kaydını Yasaklama Gerekçesinde Halifeye Uymak	247
İçtihat Akımı Karşısında Ehlibeyt'in Tutumu.....	253
Teviller ve Reyler	258
Tekçilik ve Çoğulculuk.....	261
İbn Kayyim el-Cevzî'nin Görüşü Üzerinde Düşünme	268
Allah'ın Kitabı Bize Yeter!	271
Rey Hakkındaki Görüşler	276
Gelişmeler ve Değişmeler.....	283
Başlangıca Dönüş	285
İmam Ali'nin (a.s) Beyanı	287
Elde Ettiğimiz Sonuca Vurgu	293
İctihat ve Hilafetin Kodları.....	297
Abdullah b. Ömer ve Babasına Muhalefeti.....	302
Ömer b. Hattab'dan Sonra İki Yöntemin Uzantısı	311
Hac ile Umreyi Birleştirme	312
Kıraatin Terk Edilmesi	315
Kaybolan Kişinin Karısı.....	315
Annenin Mirasının Altıda Bire Döndürülmesi	315
Atın Zekâtı	316
Kelâle.....	317
Fedek	318

Humus	319
İctihat ve Rey Akımının Muaviye Dönemindeki Uzantısı	321
İbn Kayyim Cevzî'nin Müt'a Nikâhı Hakkındaki Sözü	327
Reddiye ve İzah	328
Hâkimler ve Hükümet Fıkhnın Normalleştirilmesi	333
Sahabenin, Peygamber'in (s.a.a) Hadisine Muhalefetine Dair Uygulamalı Örnekler.....	345
Özet ve Sonuç	353
Önemli Detaylar	358
Ömer b. Abdülaziz'in Hadis Kaydını Tercih Etmesinin Sebebi	361
Sorular ve Değerlendirme	366
Konu Hakkında Ehlibeyt'in Görüşü	368
Endişe ve Kökleştirme.....	380
Ömer b. Hattab ve Emevîler	390
Sahabenin Sözü'nün Hüccet Olduğu Görüşü	394
Sonuç.....	403
Birinci Aşama	403
İkinci Aşama.....	406
Üçüncü Aşama.....	416
Son Sebebin Özeti.....	423
Yasağın Aşamaları.....	433
1- Çok Hadis Nakledildiğine Dair Düşüncenin Yaygınlaşması.....	433
2- Ebu Bekir'in Hadis Naklini Yasaklaması ve Kendi Hadis Mecmuasını Yakması	434

3- Ömer'in Sahabeden, Hadis Naklini Azaltmalarını İstemesi	434
4- Ömer'in Sahabeye Ait Hadis Mecmuasını Toplayıp Yakması	434
5- Bazı Sahabîleri Hapsedip Hadis Nakli ve Kaydının Terk Edilmesi Yönünde Genelge Yayımlaması.....	436
6- Ameli Sadece Kur'ân'la Sınırlamak.....	436
7- Ömer'in Sahabîlere İctihat ve Kıyasta Bulunma İzni Vermesi.....	436
8- İctihadın İnhisarı İçin Çalışma.....	437
Aktardığımız Bilgileri İki Konuda Özetlemek Mümkündür	439
Birincisi	439
Sahabe Reyin Yazılmasından Korkuyordu, Hadisin Yazılmasından Değil	441
İkincisi.....	445
Usul ve İlkelerde Birbirine Muhalif Olan İki Ekolün Ortaya Çıkması	445
İmam Ali'nin Duruşu	448
Deliller ve Göstergeler.....	451
İki Yöntem Arasında	457
Emevîler Döneminde İki Yöntemin Kökleşmesi	459
1- Halifeler ve Tedvin.....	459
2- Ehlibeyt ve Tedvin.....	468
İmam Ali b. Ebu Talib (a.s)	477
Hz. Fatimatü'z-Zehra (s.a).....	482
İmam Hasan (a.s).....	483
İmam Hüseyin (a.s).....	485
İmam Zeynelabidin (a.s).....	487

İmam Muhammed Bâkır (a.s).....	490
İmam Cafer Sadık (a.s).....	496
İmam Musa Kâzım (a.s)	501
<i>Önemli Bir Husus</i>	506
İmam Rıza (a.s)	511
İmam Muhammed b. Ali el-Cevad (a.s).....	515
İmam Ali b. Muhammed el-Hadi (a.s)	518
İmam Hasan Askerî (a.s).....	520
İmam Mehdi (a.s).....	524
el-Usulü'l-Erbaa Mie/Dört Yüz Asıl	529
Şia'nın Bu Usulden Beslenmesi	537
Kütüb-i Erbaa'nın Yazarları ve Onların Dört Yüz Usul'den İstifade Etmesi	542
Her İki Ekolün Fıkından Uygulamalı Örnekler	549
1- Miras	550
2- Av Hakkında Bir Mesele	554
3- Şarap ve Nebiz İçenin Haddi	556
4- Dişlerin Diyeti	562
Her İki Ekol Nezdinde Tahrif ve İnhirafın Nedenleri	567
Sonuç	585
Son Söz	591
Kaynaklar	593
İçindekiler	631

